

ΑΘΗΝΑΙΟΝ

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

ΚΑΤΑ

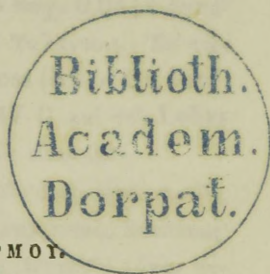
ΔΙΜΗΝΙΑΝ ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ

ΣΥΜΠΡΑΞΕΙ

ΠΟΛΛΩΝ ΛΟΓΙΩΝ.

ΤΟΜΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟΣ. 4.

Ac 52,655

ΑΘΗΝΗΣΙΝ,

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΕΡΜΟΥ.

Παρά τὴν ὁδὸν Μουσῶν, ἀριθ. 2.

—
1875.

ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ ΤΗΣ ΝΗΣΟΥ ΣΥΡΟΥ (*).

Δ'.

Μετὰ τὴν ἔρευναν τῶν πολιτικῶν, θρησκευτικῶν καὶ ἐπι-
 τυμβίων ἐπιγραφῶν ὑπολείπεται ἡμῖν, νὰ εἰπωμεν ὀλίγα
 περὶ τινῶν ἐπιγραφῶν τῆς ἀρχαίας Σύρου, εἰς οὐδὲν τῶν ἀνω-
 τέρω εἰδῶν ὑπαγομένων. Τούτων, καίτοι πασῶν συντόμων, τρεῖς
 μάλιστα εἰσι πολλοῦ λόγου ἀξίαι· δύο μὲν (ἀρ. 38, 39) ὡς τὰ
 ἀρχαιότατα τῆς νήσου ἐπιγραφικὰ μνημεῖα, ἀναγόμενοι πιθα-
 νῶς εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ νησιωτικοῦ πολιτισμοῦ· ἡ δὲ τρίτη, (ἀρ.
 37) ὡς ἡ ἐσχάτη τῆς ἀρχαίας Σύρου ἐπιγραφὴ, διαδηλοῦσα
 τὴν ἀκμὴν αὐτῆς κατὰ τὰς παραμονὰς ἔτι τῆς Βυζαντινῆς αὐ-
 τοκρατορίας. Περὶ τῶν ἐπιγραφῶν τούτων μέλλοντες νὰ ὀμι-
 λήσωμεν ἐνταῦθα, θέλομεν ἀναφέρει πρῶτον τὰς ἡττονος λό-
 γου ἀξίας.

35.

Ἡγησοῦς
 τῆς Κλεομ-
 ὄρου θυγατρὸς
 προῖξ τὸ χωρί-
 ον.

Εὐρέθη ἐν Ἀνω Γυρίῳ ἐν τῷ κήπῳ Ἰ. Ξανθάκη, ἐπὶ μαρ-
 μαρίνης πλακὸς (μῆκ. 0,48, πλ. 8,34 καὶ πλάχ. 0,04½) ἡμαρ-
 τημένως δὲ ἐθεωρήθη, ὅτι ἀνεκαλύφθη ἐν Ταλάντοις. Ἐκ τῶν
 ἐκδόσεων αὐτῆς τῶν γενομένων ὑπὸ τοῦ Ross (Inscr. Gr. Ined.
 n. 108), τοῦ Bæckh (C. I. G. n. 2347 i) καὶ τοῦ Lebas
 (Voyage, Inscr. 1894) μόνη ἡ τελευταία εἶναι ὀρθή.

Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη εἶναι ἐκ τῶν γνωστῶν ὄρων ἰδιοκτησιῶν,
 τῶν τιθεμένων πρὸς ἐξασφάλισιν προικὸς ἀπὸ πάσης ὑποθήκης·
 ἔκειτο δὲ ἐπὶ τοῦ ἐξοχικοῦ κτήματος τῆς Ἡγησοῦς, ὅπερ πί-
 θανώτατα εἶναι αὐτὸς οὗτος ὁ ἐν Ἀνω Γυρίῳ κήπος τοῦ κ. Ι.
 Ξανθάκη.

36.

Β]όηθος Διοσ[χο]
 ρ]ί[ο]υ ἐποίη;

(*) Συνέχεια καὶ τέλος· ἰδὲ τὸ προηγούμενον σ' τεύχος τοῦ γ' ἔτους.

Ἡ ἐπιγραφή αὕτη ὑπάρχει ἐπὶ μιᾷ τῶν πλευρῶν μαρμαρίνης πλακῶς, εὑρεθείσης ἐν Φοίνικι, κατὰ τὰ ἐκεῖ ἐρείπια ἀρχαίας πολίχνης. Τὸ δεύτερον ὄνομα συνεπληρώσαμεν Διοσκορίου, ὡς μόνου συμβιβαζομένου μετὰ τῶν ἰχνῶν τοῦ λίθου. Διοσκόριος ἀπαντᾷ καὶ παρὰ Σουίδα.

37.

Ἀρταιμιδώρου.

Ἡ ἐπιγραφή αὕτη εὑρίσκεται ἐπὶ ἐδωλίου ἀρχαίου θεάτρου, οὗτινος λείψανα ὑπάρχουσιν ἐν Ἐρμουπόλει ἐν τῇ οἰκίᾳ Κυριακοῦ Ἀλεξίου. Ταύτην ἐξέδωκε τὸ πρῶτον ὁ Lebas (n. 1893), ἐπιφέρων μετὰ τὸ Ἀρταιμιδώρου τὴν λέξιν ὀβελός, ἣν ὅμως οὔτε ὁ Conze (Bull. 1859, p. 166), οὔτε ὁ Stark⁽⁴²⁾, οὔτε ἡμεῖς εὑρομεν ἐπὶ τοῦ λίθου. Καίτοι ἡ ἐπιγραφή αὕτη, ἐκ πρώτης ὄψεως μικρᾶς φαίνεται σημασίας, εἶναι ἐν τούτοις πολλοῦ λόγου ἀξία, καθ' ὅσον ἡ ἐν αὐτῷ ἐμφαινομένη ἄγνοια ὀρθογραφίας καὶ τὸ τῶν γραμμῶν σχῆμα, ἀνῆκον εἰς πολὺ μεταγενεστέρους χρόνους, προφανῆς καθιστῶσιν, ὅτι ὀλίγον ἔτι πρὸ τῶν βυζαντινῶν χρόνων ὑπῆρχε τὸ ἐν Σύρῳ θέατρον καὶ δράματα παρίσταντο ἐν αὐτῷ. Ἐκ τούτου δ' ἐνισχύεται ἡ ἰδέα, ἡ καὶ ἐξ ἄλλων ἐπιγραφικῶν μνημείων ἀποδεικνυομένη, ὅτι ἡ Σύρος ἤκμαζεν ἔτι κατὰ τοὺς χρόνους τούτους.

Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῆς ἐπιγραφῆς. Ἄξιον δὲ νὰ σημειώσωμεν ἐνταῦθα ὀλίγα τινα περὶ τῶν λειψάνων τοῦ ἀρχαίου θεάτρου. Τὰ λείψανα ταῦτα, εὑρεθέντα κατὰ τὸ 1843, εἰσὶ μαρμαρίνα· ἀνήκουσι δὲ εἰς τέσσαρα ἐδῶλια, καὶ ἔχουσι μῆκ. τριῶν περίπου μέτρων. Τούτων τὸ μὲν ἀνώτατον ἔχει ὕψ. 0,35 μ., τὰ δὲ λοιπὰ 0,37· πλάτος δὲ τὸ μὲν ἀνώτατον, ἀφανές ἐν μέ-

(42) Ἴδὲ τὸ σύγγραμμα αὐτοῦ «Nach dem Griechischen Orient von D. B. Stark, Heidelberg 1874, S. 297.» Αἱ ἐν τῷ συγγράμματι τούτῳ ἀναφερόμεναι καταμετρήσεις τῶν ἐδωλίων εἰσὶ διάφοροι τῶν ἡμετέρων· ἀλλ' εἰς τοῦτο διαβεβαίωμεν τὸν ἀναγνώστην, ὅτι δὲν πταίομεν ἡμεῖς.

ρει, τὸ δὲ δεύτερον 0,70 καὶ τὸ τρίτον 0,68. Ὡς πρὸς τὴν κατασκευὴν δὲ τὸ πρῶτον καὶ δεύτερον ἔχουσι μονόλιθον βάσιν καὶ ἐφένδρανον· ὑποπόδιον δὲ τὸ μὲν κεράμεον, τὸ δὲ ἐξ ἡμιεργοῦς μαρμάρου· σύγκειται δὲ ἐκάτερον ἐκ τεσσάρων βάρθρων. Τὸ δὲ τρίτον ἔχει ἐφένδρανον μὲν καὶ ὑποπόδιον μονόλιθον, τὴν δὲ βάσιν ἐκ λίθων ἰδίων. Μετὰ τὸ ἐδώλιον τοῦτο ἔπεται βαθμὶς ὡς ὑποπόδιον χρησιμεύουσα καὶ ἔχουσα ὕψος 0,16 καὶ κατὰ τὸ σωζόμενον αὐτῆς μέρος πλάτος 0,44 μ., σχεδὸν ὅσον τὰ ὑποπόδια τῶν προτέρων ἐδωλίων. Μετὰ τὴν βαθμίδα ταύτην, μικροῦ διαδρόμου μεσολαβοῦντος, ἤρχετο εὐθύς ἡ ὄρχήστρα, ὡς ἔκ τε τῆς φύσεως τοῦ κατόπιν ἐδάφους δείκνυται καὶ ἐξ ὀλίγων τινῶν ἀναφερομένων ἐν τινι τῶν κατὰ τὸ 1843 ἐκδιδομένων ἐν Σύρῳ ἐφημερίδων ⁽⁴³⁾.

Περὶ δὲ τοῦ ὄλου θεάτρου ὁ μὲν Conze ἀποφαίνεται (Bulet. 1859, p. 166), ἐπὶ τῆς καμπυλότητος στηριζόμενος, ὅτι ἱκανῶς μέγα ἦτο· ὁ δὲ Stark, ὅτι ἦτο ἀρκετὰ πολυτελές. Καὶ τὴν μὲν ἀρθότητα τῆς γνώμης τοῦ Conze οὐδόλως δει-

(43) «Πρὸς τὸ δυτικὸν τῆς πόλεως ἡμῶν μέρος κατὰ τὴν συνοικίαν τῶν πέντε μύλων ἀνεκαλύφθη κατ' αὐτὰς ἀρχαίον οἰκοδόμημα, τοῦ ὀποίου τὸ εἶδος δὲν δυνάμεθα εἰσεῖναι νὰ προσδιορίσωμεν. Ἐκ τῆς μέχρι σήμερον γενομένης ἀνασκαφῆς προέκυψαν τοξοειδεῖς ἐξ ἔγχωρίου μαρμαρολίθου βαθμίδες, μεταξύ δὲ αὐτῶν στενὴ κλίμαξ, κάτωθεν περιδρόμος ἐνὸς περιπουτοῦ πλάτους καὶ πρὸ τούτου μικρὸν τοιχίον ἐκ καθέτων πλακῶν. Ταῦτα ἐνομισθησαν λείψανα θεάτρου ἢ ἀμφιθεάτρου· ἀλλὰ μετὰ τὸ βῆθὲν τοιχίον εὐρέθη καὶ λάκκος τετράγωνος ἀνορυσσόμενος ἤδη, ὅθεν ὑποθέτουσι τινὲς μήποτε ἐνταῦθα ὑπῆρχε λουτήρ πρὸς ἀγνισμόν τῶν εἰς Δῆλον ἀπερχομένων. Αἱ βαθμίδες αὗται φαίνονται διήκουσαι εἰς ἱκανὸν διάστημα, ἐπὶ τινος δὲ αὐτῶν φαίνεται γεγλυμμένη ἡ λέξις ΑΡΤΑΙΜΙΔΩΡΟΥ ἀτελῶς ἀναγινωσκομένη.» (Ἐφημ. τῶν Ἀγγελιῶν, ἔτ. Γ', φ. 101, 15 Μαΐου 1843) «Τὰ ἐν τῷ διαφύρῳ τοῦτῳ ἐπιφερόμενα περὶ τοῦ εὐρεθέντος λάκκου, ὅπως ὄντα ἀβάσιμα, οὐδόλως κλονίζουσι τὴν ἰδέαν, ὅτι τὰ λείψανα ταῦτα ἀνήκουσιν εἰς ἀρχαῖον θέατρον. Ὅτι δὲ ἐξ αὐτοῦ ἄξιον λόγου μαθαίνομεν, πλὴν τῆς ὄρχήστρας, ἥς τότε ἐσώζετο μέρος, εἶναι ὅτι ἐσώζοντο τότε λείψανα δύο κερκίδων καὶ ἡ μεταξὺ τούτων ἀνοδος.»

κνύουσι τὰ νῦν σωζόμενα λείψανα καὶ τὸ τόξον τῆς καμπυλό-
τητος αὐτῶν· ὅτι ὅμως τὸ θέατρον τοῦτο ἦτο ἀρκετὰ πολυτε-
λές, ἰκανῶς μαρτυροῦσι τὰ μαρμάρια αὐτοῦ ἐδώλια. Καὶ ἡ μὲν
τοῦ ὄλου ἐπανόρθωσις, ἣν ὁ Stark δι' ἀνασκαφῶν ἐλπίζει
κατορθωτῆν, εἶναι ἀδύνατος, μεγάλου μέρους καταστραφέντος·
τὸ βέβαιον ὅμως εἶναι, ὅτι, ἂν μεταξὺ τῶν λειψάνων καὶ τῆς
μεγάλης οδοῦ γείνωσιν ἀνασκαφαὶ ὑπὸ τοῦ δήμου Ἐρμουπολι-
τῶν, κρημιζομένων τῶν ἐκεῖ οἰκίσκων, θέλουσιν εὐρεθῆ ἰκανὰ
καὶ σπουδαῖα ἴσως ἀρχιτεκτονικὰ καὶ γλυπτικὰ λείψανα τῆς τε
σκηνῆς καὶ τῆς ὀρχήστρας.

38. 39.

(Τὰ κείμενα ἴδε ἐν πίνακι α').

Τῶν ἐπιγραφῶν τούτων ἡ πρώτη ἀνεκαλύφθη, πρὸ 5 ἔτων,
ἐν Ποσειδεῖοις, κατὰ τὴν θέσιν *Χαλίπα*, ἐνῶ ἠνοίγοντο τὰ θε-
μέλια τοῦ ἐκεῖ δυτικοῦ ναοῦ τοῦ Ἀγ. Πέτρου. Δυστυχῶς πρὶν
ἢ δυνηθῶμεν νὰ διασώσωμεν αὐτὴν, ἐνετοιχίσθη ἐν τῇ οἰκοδομῇ·
τὸ δὲ ἀντίγραφον, ὅπερ ἐλάβομεν, δὲν δύναται νὰ παράσχη ἐν-
νοιᾶν τινα ἔνεκα τῆς φθορᾶς τῆς ἐπιγραφῆς.—Ἡ δ' ἑτέρα εὐ-
ρέθη ἐσχάτως ἀνεστραμμένη εἰς ἐπικάλυμμα μεταγενεστέρου
τάφου ἐν νεκροπόλει, κατὰ τὴν θέσιν Τσιριγῶτου. Καὶ ταύτης
δὲ, ὡς καὶ τῆς πρώτης, καίτοι ἐν γνωστῇ ἀλφαβήτῳ κεχαραγ-
μένων, οὔτε ἄλλοι, οὔτε ἡμεῖς ἠδυνήθημεν νὰ ἐξακριβώσωμεν
τὸ περιεχόμενον. Ὡς ὅμως ἐκ τοῦ ἀλφαβήτου αὐτῶν δείκνυται
ἀνήκουσιν εἰς τοὺς μετὰ τὰ πειρατικὰ ἀρχαιοτάτους χρόνους,
ἐξ οὗ βεβαιοῦται, ὅτι κατὰ τὰς παραλίας θέσεις, καθ' ἃς εὐρέ-
θησαν, ἀρχαιοτάται ὑπῆρχον πόλεις ἢ πολίχαι.

Ἐκ τούτων τῆς ἐν Ποσειδεῖοις τὰ μόνα σχεδὸν σωζόμενα
μνημεῖα, πλὴν τῆς τοπωνυμίας *Ποσειδεῖα*, δηλοῦσιν τὴν αὐ-
τόθι ὑπαρξίν ναοῦ τοῦ Ποσειδῶνος, εἰσὶ τάφοι πολυάριθμοι ἐπὶ
τοῦ λοφίσκου *Χαλίπας*. Τοὺς τάφους τούτους ἐθεώρησεν ὁ
Lebas ὡς καρικοῦς· διότι, ὡς λέγει, ἀνασκάψας ἓνα τούτων,
εὗρε τὸν ἐν αὐτῷ νεκρὸν, ὡς ἐν Δήλῳ, πρὸς ἀνατολὰς ἐστραμ-

μένον. Τὸ καθ' ἡμᾶς ἀπιστοῦμεν εἰς ταῦτα, περιμένοντες νὰ ἐπιχυθῆ πλεῖον φῶς δι' ἀνασκαφῶν, καθ' ὅσον μάλιστα ἡ ἐξῆς ἐπιγραφὴ,

40.

Ἄρπαλένος,

ὑπάρχουσα ἐπὶ ἀσπίδος ἐξ ὀπτῆς γῆς, εὐρεθείσης ἐν τινι τῶν αὐτόθι τάφων, πᾶν ἄλλο ἢ τοῦτο δεικνύει (41). Τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων αὐτῆς καὶ ἡ γραφὴ ἐάντι η πεύθουσι νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι καὶ αὕτη καὶ ὁ τάφος, εἰς ὃν εὐρέθη, ἀνήκουσι μὲν εἰς τοὺς πρὸ τοῦ Εὐκλείδου (427 π. Χ.) χρόνους, ἀλλ' εἶναι πολλῶ μεταγενέστερα τῶν καρικῶν. Ἀπέδωκε δὲ ὁ Ross τῇ ἐν Ποσειδεῖοις πόλει τὸ ὄνομα *Γρύγχη* ἢ *Γρύγχεια*, ὡς εὐρῶν τοὺς Γρυγγεῖς ἐγγὺς τῶν Συρίων ἐν τοῖς φορολογικοῖς καταλόγοις τῶν συμμάχων τῶν Ἀθηναίων. Ἀλλὰ τὸ ἐσαλμμένον τῆς ὑποθέσεως ταύτης κατεδείχθη ἤδη ὑπὸ τοῦ Bœckh, ὅστις ἀπέδειξε προφανῶς, ὅτι οἱ Γρυγγεῖς ἦσαν πολῖται τῶν Ῥυγγῶν, πόλεως τῆς Εὐβοίας (ιδεὲς Bœckh, *Die Staatshaushaltung der Athener*, II, S. 678).

Μετὰ τὰς εἰκασίας ταύτας μόνον βέβαιον περὶ τῶν Ποσειδεῖων ἀπολείπεται ἡμῖν, ὅτι πόλις ἢ μᾶλλον πολίχνη ὑπῆρχεν αὐτόθι κατὰ τοὺς ἀρχαιοτάτους καὶ μέσους ἑλληνικοὺς χρόνους. Ἄν δ' αὕτη ἐσώζετο κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους αἰῶνας, οὐδεμία μαρτυρία δεικνύει ὅτι ὅμως ἐπὶ Ῥωμαίων, οὔτε ἐν Ποσειδεῖοις, οὔτε ἀλλαχοῦ τῆς Σύρου ὑπῆρχε πόλις, πλὴν τῆς μιᾶς μόνης πόλεως Σύρου, μετὰ μεγάλης πιθανότητος δεικνύει ἡ δ' δημοθιοιανὴ ἐπιγραφὴ, ἐν ἣ ἀναφέρεται (στ. 9), ὅτι ὁ στεφανηφόρος Ἐλεύθερος παρέσχε δημοθιοιανὰ αὐτῇ Συρίων πόλει, προσκαλέσας εἰς ταύτην καὶ τοὺς ἐπιδημήσαντας ἐκ τῶν Κυκλάδων.

(41) Περὶ τῆς ἀσπίδος ταύτης, ὑπαρχούσης νῦν ἐν τῷ μουσεῖῳ τῆς Ἀρχ. ἐταιρίας τῇ ἐν τῷ Βαρβακείῳ, εἶπέ τινα ὁ κ. Γ. Παπαδόπουλος (*Revue Archéol.* 1862, X, p. 230) ἡμερηθμένως ὅμως ἐδημοσίωσαν Ἄρπαλίνοσ ἀντὶ Ἀρπαλίνοσ.

Ἐγγύς δὲ τῶν Ποσειδείων δύο τὸ πάλαι ὑπῆρχον πολίχναι, κατὰ τὰς θέσεις Φοίνικα καὶ Γαλησσᾶν, τῶν ἐν τῇ κοινῇ νεκροπόλει, μεταξύ αὐτῶν κειμένη, κατὰ τὴν θέσιν Τσιριγιώτου, εὐρέθη ἡ ὑπ' ἀριθμ. 39 ἐπιγραφή. Εἰς τὸ ὄνομα Φοίνικας ὁ Ross καὶ ὁ Lebas ἠθέλησαν ν' ἀποδώσωσι φοινικικὴν ἀρχήν, ὅτι δηλ. ἐδόθη ὑπὸ ἀποίκων Φοινίκων ⁽⁴⁵⁾. Καὶ ἡ μὲν ἀποίκησις τῶν Φοινίκων ἐν Σύρῳ οὐδόλως δύναται ν' ἀμφισβητηθῆ νομιζομεν ὁμως, ὅτι ἐκ τοῦ ὀνόματος οὐδὲν ἀποδεικνύεται· διότι ἠδύνατο κάλλιστα νὰ ὀνομασθῆ οὕτως ἡ θέσις ἐκ τοῦ φυτοῦ φοίνικος, κατὰ τὸ μακρὸν χρονικὸν διάστημα, καθ' ὃ ὁ φοίνιξ ἔφερε τὸ ὄνομα τοῦτο. Κύρια μνημεῖα τῆς πολίχνης ταύτης ἔχομεν λείψανα ναοῦ παρὰ τῇ ἀκτῇ, περὶ οὗ ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος (ιδὲ ἀρ. 15, 16), εἰρειπιῶνα κατὰ τὸ μέσον τῆς πεδιάδος καὶ τὴν κοινὴν καὶ τῷ Γαλησσᾶ νεκρόπολιν, ἧς ἀνασκαφέντες τινὲς τάφοι ἀνήκουσι κατὰ τὴν γνώμην τοῦ κ. Ρουσοπούλου εἰς τοὺς πρώτους μ. Χ. αἰῶνας ⁽⁴⁶⁾.

Περὶ δὲ τῆς ἐτέρας πολίχνης, τῆς ἐν τῇ θέσει Γαλησσᾶ, πλὴν

(45) Ὁμοίως ἐκ τοῦ ὀνόματος ἀπατηθέντες, ἐθεώρησαν ὁ τε Ross ἐν ταῖς Inselreisen καὶ ὁ Lenormant ἐν τινι ὑπομνήματι αὐτοῦ (Rapport à l'Empereur sur sa mission à Santorin. Acad. des Inscr. 1866 p. 269—283) ὡς φοινικικῆς ἀρχῆς τὴν ἐν Θήρᾳ τοπωνυμίαν Φοίνικιαν, ἐνῶ αὕτη, ὡς καὶ αἱ πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος ὁμώνυμοι θέσεις, ἔλαβον τὸ ὄνομα ἐκ φοίνικος ὑπάρχοντος ἐτι αὐτόθι πρὸ ἐτῶν οὐ πολλῶν.

(46) Πλὴν τούτων, ἀναφέρουσι τινες ὡς ὑπάρχοντα ἐν Φοίνικι λείψανα ἀρχαίας προκυμαίας καὶ κατὰ τὴν θέσιν Νυδρα γὰρ λείψανα μεγάλου ἀρχαίου ὑδραγωγείου, φέροντος κατὰ τὴν ἀρχαιότητα τὸ ὕδωρ εἰς Φοίνικα. Ἐκ τούτων τὰ νομιζόμενα ὡς λείψανα προκυμαίας εἰσὶν ἐρείπια οἰκοδομημάτων γενόμενα ὑποβρύχια, εἴτε ἕνεκα μικρᾶς καθιζήσεως τοῦ ἐδάφους, εἴτε ἕνεκα πλημμύρας τῶν ὑδάτων.—Ἐν δὲ τῇ θέσει Νυδρα(ρ)α(γ)ῶ οὐδόλως ὑπάρχουσι λείψανα μεγάλου ὑδραγωγείου, ἀλλὰ μόνον μικρὸς τις ὑδραγωγὸς, δι' οὗ σήμερον τὸ ὕδωρ ἐκ μικρᾶς πηγῆς διοχετεύεται εἰς ἐγγύς κειμένην δεξαμενὴν. Ἐκ δὲ τῆς τοπωνυμίας οὐδὲν ἐξάγεται· αἰοτι καὶ νῦν ἐτι Νυδρα(ρ)α(γ)ὸν καλοῦσιν οἱ Σύριοι χωρικοί τὸν ὑδραγωγὸν, ὅπως καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἀπαντᾶ καλούμενος ὁ δ(ρ)α γός.

δύο ἐρειπιώνων ἰκανῶς ἐκτεταμένων, ὑπαρχόντων αὐτόθι, χωρίον ἀττικῆς ἐπιγραφῆς παρέχει ἡμῖν ἀφορμὴν εἰς εἰκασίας τινας. Ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ταύτῃ (C. I. G. n. 158, B'), ἐν ἣ καταλέγονται ὀφειλέται τοῦ ἐν Δήλῳ ἀμφικτυονικοῦ ταμείου ἐπὶ ἀρχόντων ἐν Ἀθήναις Καλλέου, Χαρισάνδρου, Ἰπποδάμαντος καὶ Σωκρατίδου (377-373), ἀναφέρεται καὶ «Πριανεὺς Σύριος Γαλήσσιος ΔΔΔΔΠ.» Διὰ τὸν Bœckh ἡ λέξις Γαλήσσιος ἦτο αἰνίγμα⁽⁴⁷⁾ ἐνόμισε λοιπὸν, ὅτι ἔπρεπε ν' ἀναγνώσῃ Γαλησίου, ὅτι δηλ. ὁ ἐκ Σύρου Πριανεὺς ἦτο υἱὸς Γαλησίου, ὃπερ ὁμοῦ οὐδόλως λέγει ὁ λίθος. Τὸ καθ' ἡμᾶς, ἥ τε μετὰ τὸ ἐθνικὸν θέσις τοῦ ὀνόματος Γαλήσσιος καὶ ἡ ἐν Σύρῳ ὑπαρξίς τῆς τοπωνυμίας Γαλησοῦ μετὰ μεγίστης πιθανότητος δεικνύουσι, ὅτι τὸ Γαλήσσιος εἶναι δημοτικὸν καὶ ὅτι ἡ τοπωνυμία Γαλησοῦ εἶναι τὸ παρεφθαρμένον ὄνομα πολίχνης ἀρχαίας αὐτόθι κατὰ τοὺς ἑλληνικοὺς χρόνους (4 αἰὼν π. Χ.) ὑπαρχούσης, ἐξ ἧς ἦν ὁ

(47) Ἴδου τί σημεῖοι περὶ τούτου: «ΓΑΛΗΞΕΙΟΞ nescio quid sit; coniectio pro ultimo ε esse siglam numeralem reponendam, ut Γαλησίου patris nomen sit postpositum, quod id scriba post vocem Πριανεὺς casu omisisset: certe de Γαλησίῳ Ephesiorum oppido (Steph. Byz. V.) nemo cogitaverit.»

Υ. Γ. Εὐρίσκειτο ἤδη τὸ μέρος τοῦτο τῶν ἐπιγραφῶν τῆς Σύρου ὑπὸ τὰ πιεστήρια, ὅτε ἀπηντήσαμεν ἐν τῷ συγγράμματι τοῦ Bœckh, Die Staatshaushaltung der Athener (II, S. 104), ὀλίγα τινα ἀναφερόμενα πρὸς τὸ «Πριανεὺς Σύριος Γαλήσσιος», ἐν οἷς ὁ Bœckh, ὑποστηρῶν αὐθις τὴν αὐτὴν γνώμην, ἦν ἐξήνεγκεν ἐν τῷ Corpus, προσεπιφέρει, ὅτι εἶναι δυνατόν ἐν τούτοις νὰ ὑπῆρχεν εἰς Σύρον τόπος, ἐξ οὗ ὠνομάσθη ἐν τῇ ἐπιγραφῇ Γαλήσσιος ὁ Πριανεὺς, ὡς κάτοικος αὐτοῦ νομίζει ὁμοῦ, ὅτι ὁ διπλοῦς προσδιορισμὸς «Σύριος Γαλήσσιος» ἀντίκειται εἰς τὴν ὑπόθεσιν ταύτην. «Doch wäre es auch möglich, dass auf Syros ein Ort gewesen wäre, dessen einwohner Galesier genannt worden: wiewohl auch so wieder die doppelte Bezeichnung auffällig ist.» *Ἄλλ' εἰς τοῦτο οὐδόλως ἔχει δίκαιον, καθόσον αὐτὴ δὴ ἡ ἕνεκα ἴσως ἀγναίας παραλειψίς τοῦ ὀνόματος τοῦ πατρὸς, ὃπερ, σημειωτέον, εἰς πάντα τὰ συγκαταριθμούμενα ὀνόματα παρατίθεται, καθίστα ἀναγκαῖον τὸν προσδιορισμὸν τῆς τε πατρίδος τοῦ Πριανεῦς καὶ τοῦ δήμου αὐτοῦ.

Πριανεύς. Ὅποιον δὲ τὸ ἀδιάφορον τῆς πολίχνης ταύτης ὄνομα μετὰ βεβαιότητος μὲν δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ἀποβλέποντες ὁμῶς εἰς τὸν σχηματισμὸν τοῦ δημοτικοῦ *Γαλήσιος* καὶ εἰς τὰς παραφθοράς, ἅς καθ' ὀρισμένους φωνολογικούς νόμους πάσχουσιν αἱ ἑλληνικαὶ τοπωνυμῖαι, μετὰ τινος πιθανότητος συμπεραίνομεν, ὅτι τὸ ἀρχαῖον ὄνομα τῆς πολίχνης ταύτης ἦτο *Γαλησσός* (ἢ) ἢ *Γαλησσία*, ἐξ οὗ ὁ *Γαλησσιᾶς* ἢ *Γαλησσιᾶς*⁽⁴⁸⁾, ὅπως ἐν αὐτῇ τῇ Σύρῳ ἢ *Μάρρα* (κεφαλόβρυσσος, κεφαλάρη) ἐγένετο *Μάρρας*, ἢ *Βῆσσα Βήσσας*, τὰ *Τάλαντα* παρὰ τοῖς χωρικοῖς *Τάλαντας* καὶ τὰ *Χροῦσα Χρούσας*.

Β'. Ἐπιγραφαὶ τοῦ ὄρμου Γραμμάτων.

Ἀπὸ τῶν πετρωδῶν καὶ ἀγόνων ὀρέων τῆς βορειοτάτης Σύρου βραχεῖς πρὸς δυσμὰς ἀποφυόμενοι κλάδοι, βραχεῖας φάραγγας σχηματίζουσι, εἰς κολπίσκους περατουμένας, ὧν ὁ βορειότατος τῶν *Γραμμάτων* καλεῖται. Ὁ κολπίσκος οὗτος, λαβὼν τὸ ὄνομα ἐκ πολυπληθῶν ἐπιγραφῶν αὐτόθι κεχαρχμένων, εἰς τρεῖς ὑποδιαιρεῖται ὄρμους, εἰς ὧν τὸν δυτικώτατον προσοριμίζονται τὰ ἐκείθεν ἐν καιρῷ σφοδροῦ βορρᾶ διερχόμενα πλοῖα. Πρὸς δυσμὰς τοῦ ὄρμου τούτου βραχῶδες ἀκρωτήριο, ἀπὸ τῶν ΒΔ πρὸς τὰ ΝΑ ἐκτεινόμενον, ἀποχωρίζει τὸν ὄρμον ἀπὸ τοῦ πελάγους. Τοῦ δὲ

(48) Οὕτως ὀνομάζεται ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος θέσις παρὰ τε τοῖς Συριοῖς χωρικοῖς καὶ ἐν τοῖς προικοσυμφώνοις, διαθήκαις καὶ λοιποῖς ἰδιωτικοῖς ἐγγράφοις τῶν Συρίων τοῦ 16ου, 17ου καὶ 18ου αἰῶνος ὅσα σώζονται παρ' ἡμῖν. Οὕτως ἐν ἐγγράφῳ ἰδιωτικῷ τοῦ 1509, ἐπὶ Ἐνετοῦ ἐν Σύρῳ καπετάνιου Πέτρου Δελιθόγια, ἀναφέρεται· «το οπιον μαντροκάθισμα ζιτουςι ισον τοπον λεγομενος γαλισια» καὶ κατωτέρω ἐν τῷ αὐτῷ ἐγγράφῳ· «με τιν βοσκηνη του κινοντας απο τιν μικρη σικια του γαλισα». — Σημειοῦμεν δ' ἅπαξ ἐνταῦθα, ὅτι δι' ἀπάσας τὰς τοπωνυμίας, ἅς ἀναφέρομεν ἐν τῇ παρούσῃ πραγματείᾳ, εἴχομεν ὑπ' ὄψιν οὐ μόνον πῶς λέγονται σήμερον αὐταὶ παρὰ τοῖς χωρικοῖς, ἀλλὰ καὶ πῶς ἀναφέρονται εἰς τὰ σωζόμενα ἐγγραφα τῶν παρελθόντων αἰῶνων. Δι' ὅσα δ' ἔπαθον δεῖνὰ εἰς χεῖρας ἄλλων αἱ σύρια τοπωνυμῖαι ἐννοεῖται βεβαίως ὅτι οὐδόλως ἐσμὲν ἡμεῖς ὑπόλογοι.

ἀκρωτηρίου τούτου πρὸς μὲν τὰ δυτικά ἀπότομοι βράχοι ὑψοῦνται ὑπὲρ τὴν θάλασσαν· πρὸς δὲ τὸν ὄρμον τὸ ἔδαφος, βαθμηδὸν ταπεινούμενον, τὴν χθαμαλὴν τούτου ἀποτελεῖ δυτικὴν ἀκτὴν.

Ἐκ τοῦ μυχοῦ τοῦ ὄρμου ἀναχωροῦντες, καὶ ἐπὶ τοῦ βραχώδους ὁδεύοντες ἀκρωτηρίου, ἀπαντῶμεν, κατὰ μὲν τὴν ἐσωτερικὴν αὐτοῦ ἀκτὴν δύο μᾶλλον ἢ ἥττον ὀμαλὰς θέσεις, κεκαλυμμένας ὑπὸ ἐπιγραφῶν· ἐπὶ δὲ τῶν χειλέων τῶν πρὸς τὸ πέλαγος ἀπορρώγων, ἑτέρας τρεῖς ἐνεπιγράφους θέσεις. Ἐκ τῶν ἐντὸς τοῦ ὄρμου ἡ μὲν πρώτη, μικρὸν ἀπέχουσα τοῦ μυχοῦ, ἔχει κλίσιν πρὸς τὸν ὀρίζοντα 40 περίπου μοιρῶν, ἕκτασιν 35 τετρ. μέτρων καὶ ἔδαφος ἀκανόνιστον, περιλαμβάνον πολλὰ μικρότερα ἐνεπιγράφα χωρία· ἡ δὲ δευτέρα 30 περίπου μέτρα ἀπέχουσα τῆς πρώτης, ἔχει κλίσιν σχεδὸν τὴν αὐτὴν καὶ ἕκτασιν 40 τετρ. μέτρ., κατέχει δὲ τὸν χῶρον ἀρχαίου λατομείου, ἐπὶ τῆς καταλειφθείσης ἐπιφανείας τοῦ ὁποίου ἐχαράχθησαν αἱ ἐπιγραφαὶ μετὰ τὴν παῦσιν τῆς λατομίας. Ἐκ δὲ τῶν ἄλλων τριῶν θέσεων, τῶν ἐπὶ τῶν χειλέων τῶν ἀπορρώγων βράχων, ἡ μὲν νοτιωτέρα κεῖται ἐπὶ ὀριζοντίου ἐπιπέδου εἰς ἀπόστασιν 120 περίπου μέτρων ἀπὸ τῆς νοτίας ἄκρας τοῦ ἀκρωτηρίου καὶ ἔχει ἕκτασιν 8 περίπου τετρ. μέτρ· ἡ δὲ δευτέρα, κειμένη ὁμοίως ἐπὶ ἐπιπέδου ὀριζοντίου, ἀφίσταται ἐκεῖνης ὀλίγα βήματα καὶ ἔχει ἕκτασιν 14 τ. μ· ἡ δὲ τρίτη, ἡ βορειοτάτη, κειμένη ἐπὶ βράχου καθέτου, ἀπέχει 70 περίπου μέτρ. ἀπὸ τῆς δευτέρας καὶ ἔχει ἕκτασιν 4 τ. μ.

Αἱ κατὰ τὰς διαφόρους ταύτας θέσεις τῶν Γραμμάτων κεχαραγμένα ἐπιγραφαὶ ἀνήκουσι κυρίως εἰς τοὺς ῥωμαϊκοὺς καὶ βυζαντινοὺς χρόνους⁽⁴⁹⁾· ἔχουσι δὲ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὑπόθεσιν εὐ-

(49) Τῶν ἐνετικῶν καὶ τουρκικῶν χρόνων ὀνόματά τινα μόνον ἄστειμα δὲπάρχουσι ἀπειροκάλως κεχαραγμένα. Ἀρχαιότατον πάντων τούτων εἶναι μονογραφή Α. Α., ἔχουσα κάτωθι τὴν χρονολογίαν 1426 καὶ ἐπομένως ἀνήκουσα εἰς τοὺς πρώτους χρόνους τῆς ἐν Ἑλλάδι εἰσαγωγῆς τῶν ἀραβικῶν χαρακτῆρων. Σημειωτέον δὲ, ὅτι ἕνα περίπου αἰῶνα κατόπιν ἀπαντῶμεν σύριον ἔγγραφον, τὸ ἀρχαιότατον τῶν γνωστῶν ἡμῖν μεσαιωνικῶν τῆς Σύρου ἐγγράφων, φέρον τὴν χρονολογίαν αὐτοῦ 1509 δι' ἑλληνικῶν γραμμάτων (αφθ).

χὰς ὑπὲρ εὐπλοίας καὶ σωτηρίας, ἃς ἐποίουν οἱ ἐν καιρῷ τρικυμίας αὐτόθι προσορμιζόμενοι, δι' ἑαυτοὺς καὶ τοὺς συμπλέοντας. Καὶ ἐν γένει μὲν αὐταὶ ἀνήκουσιν εἰς τὸ γνωστὸν εἶδος τῶν εὐκτηρίων ἐπιγραφῶν, ἃς πολυαριθμῶς ἀπαντῶμεν εἰς τὰ Γράμματα τῆς Ἡπείρου· ἐν Αἰγύπτῳ, παρὰ τὸν ἀνδριάντα τοῦ Μέμνονος καὶ τὰς κατακόμβας· ἐν Ἀβυσσινίᾳ, ἐγγὺς λατομείου· ἐπὶ χριστιανικῶν ναῶν τῶν βυζαντινῶν χρόνων καὶ σφραγίδων τῆς κάτω Ἰταλίας καὶ Ἑλλάδος. Εἰδικώτερον ὅμως ἐξετάζοντες αὐτάς, παρατηροῦμεν, ὅτι διακρίνονται ἐκεινῶν, καθ' ὅσον παρέχουσι τῇ ἐπιγραφικῇ νέον τέως ἄγνωστον εἶδος ἐπιγραφῶν εὐκτηρίων ὑπὲρ εὐπλοίας, καὶ καθ' ὅσον ἀνήκουσιν εἰς εὐρύτατον γεωγραφικὸν κύκλον, οὐ μόνον τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, Ἑλλάδα καὶ Ἰταλίαν περιλαμβάνοντα, ἀλλὰ καὶ μέχρι τῆς Αἰγύπτου, τῆς Συρίας καὶ τῆς Παννονίας ἐκτεινόμενον· ἔτι δὲ εἰς κύκλον χρονολογικὸν εὐρύτατον, χιλιοετηρίδα ὅλην περιλαμβάνοντα, ἀπὸ τῶν ῥωμαϊκῶν χρόνων μέχρι τῆς ἀρχῆς τῆς δευτέρας μ. Χ. χιλιοετηρίδος ⁽⁵⁰⁾.

Ἀρχόμενοι τῆς ἐρεύνης αὐτῶν θέλομεν, ἐξετάσει πρῶτον τὰς ἐπὶ τῶν ἐθνικῶν χρόνων χαραχθείσας· εἶτα δὲ τὰς ἐπὶ τῶν χριστιανικῶν ⁽⁵¹⁾.

(50) Ἰδὲ ἐπιγρ. 71, ἐν ἣ ὑπάρχει χρονολογία ς]ρά (993 μ. Χ.).

(51) Αἱ κατὰ τὰς ἀνάτας τῶν Γραμμάτων κατὰ καιροὺς χαραχθείσαι ἐπιγραφαὶ συνεποσοῦντο ἀναμφιβόλως εἰς τινὰς ἑκατοντάδας· ἀλλ' αἱ βροχαὶ τὰς πλείστας ἐξηφάνισαν, πολλὰς δὲ κατέστρεψαν πιθανῶς οἱ αὐτόθι πρὸ ἐτῶν λατομοῦντες. Ἡ ἄλλοτε μεγάλη πληθὺς τῶν ἐπιγραφῶν τούτων μαρτυρεῖται καὶ νῦν ἔτι ὑπὸ καταλειφθέντων ἰχνῶν πλείστων ἐξαλειφθεισῶν ἐπιγραφῶν· αἱ δὲ σωζόμεναι νῦν, ἐν πολλοῖς καὶ αὐταὶ ἐφθαρμένα, καίτοι ἐκ πρώτης ὄψεως, ἕνεκα τῆς μεγάλης ἐκτάσεως, ἣν κατέχουσι, φαίνονται ἄπειροι, μόλις συμποσοῦνται περὶ τὰς 100.

Τὰς ἐπιγραφὰς ταύτας ἐπεσκέφθημεν τὸ πρῶτον πρὸ ὅ ἐτῶν, ἐκ μὲν τῆς τοπωνυμίας παρακινήθentes, ἐναντίον τῶν διαθεβαιώσεων τῶν γνωσκόντων τὴν θέσιν, λεγόντων, ὅτι ἐπὶ τῶν βράχων μόνον ὀνόματα ἀλιέων ὑπάρχουσι, τῶν ἐκάστοτε ἀλιευόντων ἐκεῖ. Εἵχομεν ἀναχωρήσει ἐκ Σύρου, μικρὸν μόνον τούτων μέρος ἔχοντες ἐξηρευνημένον μετὰ πολλοῦ κόπου. Ἀποσταλέντες δὲ τὸν παρελθόντα χειμῶνα ὑπὸ τῆς Ἀρχ. Ἐταιρίας εἰς Σύρον, ἐπεμείναμεν, πᾶσαν δυνατὴν προσπάθειαν καταβα-

Α'. Ἐθνικαὶ ἐπιγραφαί.

Αἱ ἔθνικαὶ τῶν Γραμμάτων ἐπιγραφαὶ εἰσι κεχαραγμένα ἐπὶ τῶν χειλέων τῶν πρὸς τὸ πέλαγος ἀπορρώγων, τινὲς δὲ ἐν τῇ πρώτῃ παρὰ τῷ μυθῷ τοῦ ὄρμου ἐνεπιγράφη θέσει.

Ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν τούτων αἱ μὲν ἀναφέρουσιν ὀνόματα ἀνδρῶν εἰς τὰ Γράμματα προσορμισθέντων· αἱ δὲ ἄνδρας, εἰς οὓς τὰ χεῖλη τῶν ἀπορρώγων ἐχρησίμευσαν ὡς σκοπιά· αἱ δὲ μνήσεις, εὐχὰς καὶ εὐχαριστίας πρὸς θεούς.

α. Αἱ τοῦ πρώτου εἴδους ἐπιγραφαὶ ἀναφέρουσιν ὀνόματα καθ' ἑαυτὰ ἢ μετὰ τοῦ ἀξιώματος καὶ τῆς πατρίδος τοῦ ἀναφερομένου, ἢ καὶ πολλὰ ὁμοῦ ἀνδρῶν συμπλεόντων. Τοιαύτας ἐπιγραφὰς ἀπαντῶμεν πολυαρίθμους καὶ ἀλλαγῶ, ἰδίως δὲ κατὰ τὸ Μέσα Βουνὸν τῆς Θήρας, παρὰ τινι σπηλαίῳ, ὑποτιθεμένῳ ὡς μαντεῖῳ τοῦ Ποσειδῶνος (⁵²). Αἱ τοιαῦται ἐπιγραφαὶ τῶν Γραμμάτων, εὐρισκόμεναι κυρίως κατὰ τὰ χεῖλη τῶν ἀπορρώγων, εἰσὶν αἱ ἐξῆς·

1

2

Μίθρης
Πρεσβευτῆς
Σ[αρ]διανός.

Μίθρης Κολλύβα[ς]
καὶ Ἐρμογένης
καὶ Ἀρ[τε]μιδῶρος.

λόντες, πρὸς ἐξακρίβωσιν αὐτῶν· τέλος δὲ μετὰ δεκαπέντε ἡμερῶν διατριβῆν ἐν τῇ ἐρημίᾳ ἐκείνῃ, ἐν μέσῳ ἀπέιρων κακουχιῶν, κατωρθώσαμεν νὰ ἐξακριβώσωμεν πᾶν ὅτι ἔχει ὑπ' ὄψιν αὐτοῦ ὁ ἀναγνώστης.

(52) Τινὰς τῶν ἐπιγραφῶν τούτων ἐξέδωκεν ὁ Boeckh. Πολλὰ δ' ἄλλα, πρὸ 40 περίπου ἐτῶν ἐπὶ στηλῶν καὶ ἄλλων μαρμάρων ἀνακαλυφθεῖσαι, εἰσὶ, καθ' ὅσον γνωρίζομεν, ἔτι ἀνέκδοτοι. Ἐκ τούτων, ὡς τὰ μάλιστα ἀξίαν λόγου, ἀναφερομέν ἐνταῦθα τὴν ἐξῆς·

Μιθρηδῆτης (sic)
πρεσβυτῆς (sic).

Ἐκ ταύτης δείκνυται, ὅτι ὁ Μιθρηδῆτης, κατὰ τοὺς πρὸς Ῥωμαίους πολέμους αὐτοῦ, ἦλθεν εἰς Θήραν.

3

8

He]lvetivs Mella

Ζώσιμος Καρκινίας

ΞΗΗ.

ὁ καὶ Δοννάτος.

4

9

Phi[]eros

Rusticus.

. . . iael.

10

5

'Ονήσιμος

Ο]ιδότη.

Στεργ[α]σιος;

6

11

'Απολλώ[ν]ιος

Πανία.

'Ρόδιος.

12

7

Καιμικός

Καλο...

Διοσκουρίδης

13

Τύριος.

Εὐπλαστος.

Μεταξὺ πασῶν τῶν ἐπιγραφῶν τούτων σπουδαιότητα ἀναντιρρήτως ἐστὶν ἡ τὸν Μίθρη τὸν Σαρδιανὸν πρεσβευτὴν ἀναφέρουσα (53). Τίς δ' ἀκριβέστερον οὗτος, ποῦ ἐπορεύετο καὶ πρὸς τίνα σκοπὸν οὐδόλως γνωρίζομεν. Καὶ ὅτι μὲν εἶναι ὁ αὐτὸς ὁ μετὰ τοῦ Κολλύβου καὶ τῶν λοιπῶν (ἀριθ. 2), οὐδεμία ὑπάρχει ἀμφιβολία· ἄγνωστον ὅμως εἰ ἐστὶν ὁ Μίθρης ὁ ἐν τισὶ νομίμασι τῶν Σάρδεων ἀναφερόμενος (Mionn. Descr. vol. IV, p.

(53) Ἐπὶ τοῦ περσικοῦ ὀνόματος Μίθρης στηριζόμενος τις, ἴσως ὑποθέσῃ, ὅτι πρέπει νὰ συμπληρώσωμεν Σ[ογ]διανὸς ἀντὶ Σ[αρ]διανός· ἀλλ' ἔμως ὑπὲρ τῆς γραφῆς Σ[αρ]διανός μαρτυροῦσι τὰ ἴχνη τῶν γραμμάτων. Ἄξιον σημειώσεως ἐνταῦθα εἶναι, ὅτι τὰ ὀνόματα καὶ τῶν τριῶν συμπλῶν τοῦ Μίθρου ἀπαντῶμεν εἰς νομίματα τῆς Σμύρνης (ιδὲ Mionn. v. III, monn. de Smyrne). Ὁ Κολλύβας μάλιστα μόνον ἐπὶ νομισμάτων τῆς Σμύρνης ἀπαντᾷ.

119). Τὸ *Helvettius* καὶ *Paria* πρῶτον νῦν ἀπαντῶσιν ὡς κύρια ὀνόματα. Τὸ *Phileros* προφανῶς εἶναι τὸ ἑλληνικὸν *Φιλέρας*. Ὁ Ἀπολλώνιος ὁ Ῥόδιος περιττὸν νὰ εἴπωμεν ὅτι εἶναι πολλῶ μεταγενέστερος τοῦ ποιητοῦ τῶν Ἀργοναυτικῶν, ὡς δεικνύεται ἐκ τοῦ σχήματος τῶν γραμμάτων. Τὸ ἐν τῇ χρονολογίᾳ, τῇ μετὰ τὸ *Helvettius*, πρῶτον ἀριθμητικὸν σημεῖον, πρῶτον νῦν καθ' ὅσον γνωρίζομεν ἀπαντῶν, ἀγνοοῦμεν τί σημαίνει.

β'. Ὡς δεῦτερον εἶδος ἐθνικῶν ἐπιγραφῶν τῶν Γραμμάτων κατελέξαμεν τὰς ἀναφερούσας ὅτι οἱ πρὸς Δ. ἀπορρώγες βράχοι ἐχρησίμευσαν ὡς σκοπιὰ εἰς ἀνδρας. Τοιούτας ἐπιγραφὰς οὐδαμῶθεν ἄλλοθεν γνωρίζομεν ἐντελῆ ὅμως πρὸς ταύτας ἀναλογίαν παρέχουσιν ὀνομασίαι διαφόρων ὑψηλῶν καὶ κατόπτων θέσεων, λαβοῦσαι ἀρχὴν ἀπ' ἀνδρῶν, οἵτινες ἐχρήσαντο ταύταις ὡς σκοπιαῖς. Οὕτως ἔχομεν παρὰ Στράβωνι *Μακίστου σκοπὰς* ἐπὶ τοῦ Ἄθωνος, ἀλλαχοῦ δὲ *Δημητρίου σκοπὰς*, *Εὐδόξου*, *Λέοντος*, *Περσέως σκοπὴν*· ἔτι δὲ Ἐπαμεινώνδου *σκοπὴν*, παρὰ τῇ Μαντινείᾳ, ὅθεν τραυματίας ὁ Θεβαῖος στρατηγὸς ἐθεάτο τὴν γινομένην μάχην (Παυσ. XIII, 11.7). Εἰς τί δ' ἐχρησίμευον ὡς σκοπιὰ οἱ βράχοι τοῖς εἰς τὰ Γράμματα εὑρισκομένοις, ἐξηγεῖ ἡμῖν ὁ Λουκιανός· «Δέον ἐξ ἀρχῆς, πρὶν ἐκπλεῦσαι, ἀναβάντα ἐπὶ σκοπὴν τινα σκέψασθαι, εἰ ἐπίφορόν ἐστι καὶ οὐριον τὸ πνεῦμα.» (Ἑρμώτιμος 28). Ἐχομεν δὲ τοῦ εἶδους τούτου ἐπιγραφὰς τὰς ἐξῆς, εὑρισκομένας κατὰ τὴν δευτέραν ἐπὶ τῶν ἀπορρώγων ἐνεπίγραφον θέσιν.

14

Σκοπῆ] Ἀθηνοβίου
τοῦ ναυκλήρου.

15

Σκοπὴ χ. . . .
τῶν πλε[υσ]άντων

16

Σκοπιὰ ἀ[χο]υόντων
Ἀριστοδήμου
Μέγ[ω]νος
Ἐγῆσι[ππ]ίδος.

Ἐκ τῶν ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς ταύταις ἀναφερομένων, σημειώ-
 τειν, ὅτι *Μέγων* ἀπαντᾷ καὶ παρὰ τῷ *Bœekh* (C. I. G. n.
 1608a). Ἡγησιππίς πρῶτον νῦν εὔρηται· Ἡγησιππίδας ὅμως
 ἀπαντᾷ καὶ ἀλλαχοῦ· τὸ δὲ ἀκούω ἐπὶ τῆς σημασίας τοῦ ὀνο-
 μάζομαι συχνότατον, ὡς γνωστὸν, κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, σώ-
 ζεται καὶ σήμερον πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος.

γ'. Αἱ μνήσεως ἐπιγραφαὶ περὶέχουσι μνήσεις γενομένας ὑπὸ
 εὐρισκομένων εἰς τὰ Γράμματα· εἰσὶ δ' αἱ ἐξῆς·

17 Μνήσθη Ἀπολλῶς ἢ Μέθοδος παρὰ τῷ Σαρᾶτι καὶ τῇ σλο- πῆ	21 Ἐ[μνήσθη Νού[δ]ος;
18 Δώρα Π]αυσία ἐμνήσθη	22 Παρὰ τῷ θεῷ ἐμνήσθη . Φλαβιανός πλ[έ]ων ἐν. . . . . εὐπλοία.
19 Μνήσθη	23 Ἐμνήσθη Σέλε[υ]κος.
20 Ἐμνήσθη Ῥόθμος Τι(βερίου) Κλαυδίου Ἀλεξάν- δρου Ζ]μυρναίου	24 Δίων] ἐμνήσθη Ἀλεξανδρ- ίδος.

Τὸ εἶδος τοῦτο τῶν ἐπιγραφῶν ὑπῆρχε λίαν σύνηθες κατὰ
 τοὺς ὑστερωτέρους χρόνους τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος· ἰκανὰς δ' ἔ-
 χομεν τοιαύτας ἐν Αἰγύπτῳ, ἐν τοῖς Γράμμασι τῆς Ἡπείρου, ἐν
 Ἀττικῇ καὶ ἀλλαχοῦ. Τῷ ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς ἀναφερομένῳ
 ἐμνήσθη ἀποδίδουσιν οἱ πλεῖστοι τὴν σημασίαν τοῦ *ἐνεθυμήθη*

(*recordatus est*)⁽⁵⁴⁾. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές, ὅτι αὕτη ἦν ἡ ἀρχικὴ τῆς λέξεως σημασία, καὶ ὅτι εἰς πολλὰς τῶν τοιούτων ἐπιγραφῶν ἐν τῇ σημασίᾳ ταύτῃ ἀναφέρεται τὸ ἐμνήσθη· ἀλλ' ὅμως αἱ ἐπιγραφαὶ, αἱ μὴ ἀναφέρουσαι ἐκεῖνον, οὐ ἐγένετο μνήσις, παρέχουσί πως τὸ ἐνδόσιμον, ὅτι ἡ λέξις εἶχε μεταπέσει εἰς τὴν σημασίαν τοῦ ἐδεήθη, καθ' ὅσον μάλιστα αἱ μνήσεως ἐπιγραφαὶ εὐρίσκονται σχεδὸν πανταχοῦ ἐγγὺς ἱερῶν. Ἰδίᾳ δὲ ἀξίον σημειώσεως εἶναι τὸ ΜΝΗC ΘΗ, εἰς ἱκανὰς ἐπιγραφὰς ἀπαντῶν, καθ' ὅσον δύναται νὰ ἐκληφθῇ εἴτε ἴσον τῷ ἐμνήσθη, εἴτε ὡς μνησθῆ ἴσον τῷ μνησθεῖη, ὡς δεικνύει ἡ ἐξῆς ἐν Αἰγύπτῳ εὐρεθῆσα ἐπιγραφὴ (C. I. G. 4668, e).

Μνησθῶσιν

ἄνδρες δύο ἀδελ-

φοι Ἀμβρο[ς] καὶ Ἀλι-

τος υἱ[ο]ῦ Ἡρώδου.

Ἐκ τῶν δύο τούτων ἐκδοχῶν ἐνομίσαμεν τὴν πρώτην ὡς καταλληλοτέραν διὰ τὰς ἐπιγραφὰς τῶν Γραμμάτων.

Πλὴν τοῦ μνήσθη ἀξία λόγου παρουσιάζονται ἐν τῇ πρώτῃ ἐπιγραφῇ τὸ Μέθοδος καὶ τὸ σκοπή. Ὅσον ἀφορᾷ τὸ πρῶτον, εἶναι ἀναμφιβόλως παρωνύμιον τοῦ Ἀπολλῶν, ὅπως πολλὰ ἄλλα ὅμοια, οἷον Ἡγήμων ἢ Φακῆ, Ἀρτώνιος ἢ Μέλισσα· κατὰ δὲ τοὺς νεωτέρους ἐλληνικοὺς χρόνους Σαμουήλ ἢ Τελευταία Κρίσις, καὶ σήμερον ἔτι που Γεώργιος ἢ Εὐγένεια. Τὸ δὲ σκοπή σημαίνει τὴν ἐπὶ τῆς ἀπορρωῆτος σκοπιάν, καθ' ἣν καὶ ἱερὸν τοῦ Σεράπιδος ὑπῆρχε. Σημαίνει ἐπομένως ἡ ἐπιγραφὴ, ὅτι ὁ Ἀπολλῶν ἐδεήθη, εὐρισκόμενος κατὰ τὴν σκοπιάν, παρὰ τῷ

(54) Περὶ τοῦ ἐμνήσθη παρατηρεῖ ὁ Pocock τὰ ἐξῆς· «*H-lidowros emnēsthen Zēwunos. Illud emnēsthen animadverti velim. Solebant peregrinantes pietatis et memoriae causa absentium et relictorum amicorum et cognatorum in his locis, ubi suam volebant relinquere memoriam, etiam eorum nomine scripto se testari non immemores fuisse.*» (Ἰδὲ Θεο. Ἐρρίκου Στεφάνου ἐν λ. μνάομαι).

ναῶ τοῦ αὐτοῦ λατρευομένου θεοῦ. Ἄν δὲ τὸ σκοπὴ ἦν αὐτὸ τὸ τῆς θέσεως ὄνομα οὐδόλως δυνάμεθα νὰ ὀρίσωμεν.

Ἐκ τῶν ἄλλων ἐπιγραφῶν ἢ ὑπ' ἀρ. 22 παρέχει ἀμφιβολίας τινὰς, ἐὰν ἦναι χριστιανικὴ ἢ ἐθνικὴ. Ἄλλ' ὅμως τό τε σχῆμα τῶν γραμμάτων καὶ ὁ τύπος τῆς ἐπιγραφῆς παρέχουσι μείζονα πιθανότητα ὑπὲρ τοῦ δευτέρου, μὴ ἀντικειμένου εἰς τοῦτο τοῦ ἐν ἀρχῇ «Παρά τῷ θεῷ»· διότι πιθανώτατα οὗτος ἦν θεὸς τις, ἔχων ἱερὸν εἰς τὰ Γράμματα. Τὸ ἐν τῇ ἐπιγρ. 20 Ῥύθμος πρῶτον νῦν ἀπαντᾷ. Περὶ τῆς γνωστοτάτης γραφῆς Ζμυρναῖος ἀντὶ Ζμυρναῖος περιττὸν κρίνομεν νὰ σημειώσωμεν τι.

δ'. Αἱ εὐκτήριοι ἐπιγραφαὶ περιέχουσιν εὐχὰς, ὑπ' ἀνδρῶν εἰς τὰ Γράμματα προσορμισθέντων γενομένας, ὑπὲρ εὐπλοίας ἑαυτῶν ἢ φίλων. Τίθεται δὲ ἐν αὐταῖς ἄλλοτε μὲν μόνον τὸ ὄνομα ἐκείνου, δι' ὃν ἡ εὐχὴ γίνεται, ἄλλοτε δὲ καὶ τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς αὐτοῦ ἢ τῆς πατρίδος. Αὗται ὑπάρχουσι κεχαραγμένοι ἐν τῷ ὄρμῳ (θέσ. α')· εἰσὶ δ' αἱ ἐξῆς·

25

Εὐπλοια
τῷ Φιλο-
σεράπι
τῷ Ἰουλι-
ανῷ
Ἄρτεμισίου
Μειλησίῳ.

26

Εὐπλοια τῷ Ἡρακλεῖ
Μειλησίῳ
τῷ Θεοπόμπου.

27

Εὐπλοια
Τιαν[ῶ];

28

Εὐπλοια
σοὶ Εὐτό-
χη.

29

Εὐπλοια
Ἄκτ[αυτα] Τύχει.

Τοιαύτην δ' ἔχομεν καὶ μίαν χριστιανικὴν, χαραχθεῖσαν κατὰ μέμνησιν τῶν ἐθνικῶν·

Εὐπλοια Ἰσιδώρου
Φιλαληθίου
Ἀνδρίου.

Ἔστι δ' αὕτη εἶναι χριστιανική, δείκνυται ἔκ τε τῶν ἀνορθο-
 γραφιῶν αὐτῆς καὶ τῆς ἐξῆς παρακειμένης ἐπιγραφῆς· «Κ(ύρι)ε
 βοήθισο[ν] τὸ πλύο Φιλαλιθίο[υ].» Πιθανώτατα δὲ καὶ ἡ ἐξῆς,
 ὑπάρχουσα κατὰ τὸ λατομεῖον, εἶναι χριστιανική·

Ε]ϋπλια

Διοτίμα.

Αἱ ἐπιγραφαὶ αὗται, πλὴν τοῦ ἰδιάζοντος αὐταῖς τύπου, ὅστις
 ἀποκλειστικῶς ἐν μόνῃ τῇ Σύρῳ ἀπαντᾷ, παρουσιάζουσιν ἀξιο-
 σημείωτον θεοῦ ὄνομα Ἡρακλῆς (ἀρ. 26) ὡς ὄνομα κύριον
 ἀνδρὸς Μιλησίου, ὅπερ οὐδόλως ἦν σύνθηρες κατὰ τὴν ἀρ-
 χαιότητα. Ὁφείλομεν δὲ νὰ σημειώσωμεν, ὅτι οὐδ' ἐλαχίστη
 ὑπάρχει ἀμφιβολία περὶ τῆς γραφῆς, διότι πρὸς πλήρη περὶ τού-
 του βεβαιότητα ἐπανειλημμένως ἐξητάσαμεν τὸν βράχον. Πε-
 ρίεργος εἶναι προσέτι ἡ γραφὴ ΤύχϵΙ (ἀρ. 29) ἐν ἐπιγραφῇ ῥω-
 μαϊκῆς ἐποχῆς, τῆς εἰ ἀντὶ τῆς ἠ οὔσης ἐν χρήσει εἰς ἀρχαιοτέ-
 ρους χρόνους. Εὐτύχης, ὡς ὄνομα ἀνδρὸς, ὑπάρχει καὶ ἀλλαχόθεν
 γνωστόν.

Μετὰ τῶν εὐκτηρίων δὲ τούτων ἐπιγραφῶν δέον νὰ συγκατα-
 λεχθῶσι, καίτοι διαφόρου τύπου, ἐπιγραφαὶ τινες, ἐν αἷς ἰκετεύει
 ὁ χαράξας τὸν Ἀσκληπιὸν, ἵνα παράσχῃ πιθανῶς εὐπλοῖαν.

30

Ἄσκ]

λειπιέ (sic) θε[ῆ

.....

31

Ἄσκλη-

πιέ μέγα

σῶσον Εὐ]τύχη

.... ἀγνάς.

Δυστυχῶς ὅμως οὐδετέρα τούτων διετηρήθη ἀκεραία· καὶ αὐ-
 τῇ δὲ ἡ συμπλήρωσις σῶσον Εὐ]τύχη, οὐδόλως παρέχει βεβαιό-
 τητα πλήρη.

Ἐνταῦθα δέον νὰ προσθέσωμεν καὶ ἑτέραν τινὰ ἐπιγραφὴν,
 κεχαραγμένην κατὰ τὰ ἔσχατα τῆς τρίτης ἐνεπιγράφου θέσεως,
 τῆς ἐπὶ τῶν ἀπορρώγων, ἀπέναντι τῆς χειμερινῆς δύσεως τοῦ
 ἡλίου.

32

Θεὸν
Ἡλίον.

Ἄλλὰ καὶ αὕτη εἶναι τοσοῦτον ἐφθαρμένη, ὥστε μόλις ἠδυνήθημεν νὰ ἀναγνώσωμεν μετὰ βεβαιότητος τὸ ὄνομα τοῦ Ἡλίου (55).

ε'. Αἱ εὐχαριστήριοι ἐπιγραφαὶ ἀναφέρονται κυρίως τῷ Ἀσκληπιῷ, ὃν ναυσιπόροι, ἐν τρικυμίαις κινδυνεύσαντες, εὐχαριστοῦσι μετὰ τὴν διάσωσιν αὐτῶν. Τοιαύτας ἔχομεν τὰς ἐξῆς, ἐγγὺς εὐκτηρίων τῷ αὐτῷ θεῷ εὐρισκομένας:

33

Εὐχαριστοῦμεν τῷ
Ἄσκ]ληπιῷ οἱ ἐν τῷ μειλη-
σιακῷ πλοίῳ; Ἡρ]ακλείδ[ης Κ]αλπε[ύς.

34

Εὐχ[αρισ]τοῦμεν θεῷ
Ἄσκληπιῷ
Παῦλ[ος] κ[αί] Αἰαντ[ί]ς
Ἡρακλείδης Νείκων.

35

Εὐχαριστοῦ-
μεν
θεῷ] Ἀσκληπιῷ

.....

Ἐν τῇ 33 ἐπιγρ. συνεπληρώσαμεν *Καλπεύς*, ὡς οὐδεμιᾶς ἄλλης λέξεως συμβιβαζομένης μετὰ τῶν ἐπὶ τοῦ λίθου ἰχνῶν. Εἶναι δὲ *Καλπεύς* ὁ πολίτης τῶν Καλπῶν, πόλεως τῆς Βιθυνίας.

Μετὰ τῶν εὐχαριστηρίων συναριθμητέα καὶ ἑτέρατις ἐπιγραφή ἐπὶ ῥομβοειδοῦς λατομήματος, εὐρισκομένου κατὰ τὴν θέσιν τοῦ λατομείου, κεχαραγμένη, ἐν ἣ οἱ χαράξαντες εὐχαριστοῦσι τὸν σώσαντα αὐτοὺς ἐν Τύρῳ.

(55) Καίτοι λίαν δυσανάγνωστος, ἐκ τῶν ἰχνῶν καὶ τῆς θέσεως αὐτῆς δαίκνυται, ὅτι μόνον δύο ἢ τρεῖς λέξεις περιεῖχεν.

36

Δόξα τῷ
σώσαντι
ἡμᾶς
ἐν Τύρω.

Ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ταύτῃ ἄξιον σημειώσεως παρατηρεῖται ἡ παράλειψις τοῦ ὀνόματος τοῦ τε σώσαντος θεοῦ ἢ ἀγίου καὶ τῶν σωθέντων. Ἐνεκα τῆς παραλείψεως ταύτης, οὐδὲ ἂν ἡ ἐπιγραφὴ ἦναι ἐθνικὴ ἢ χριστιανικὴ γνωρίζομεν· διότι ἐκ τῶν ἄλλων τὸ μὲν σχῆμα τῶν γραμμάτων καὶ ἡ ὀρθογραφία δεικνύουσιν αὐτὴν μᾶλλον ὡς ἐθνικὴν, τὸ δὲ ἐν ἀρχῇ «δόξα» ὡς χριστιανικὴν.

ζ'. Πλὴν τῶν ἀνωτέρω θρησκευτικῶν ἐπιγραφῶν, ὑπάρχει τις κατὰ τὴν θέσιν τοῦ λατομείου, ἐπὶ ἐτέρου ἐγκαταλειφθέντος λατομήματος παρεμφοῦς ἀετώματι⁽⁵⁶⁾ κεχαραγμένη, ἀναφέρουσα προσκύνημα πιθανῶς Βάσσου τινός·

37

.....
Βάσσ[ου
προσκ]ύνει[μα
...Δι]οσ.....
.....

Τοῦ τύπου τούτου ἐπιγραφᾶς (προσκυνήματα) εὐρίσκομεν πολυπληθεστάτας ἐν Αἰγύπτῳ, καὶ μάλιστα ἐν λατομείῳ τῆς Νουβίας, ἐγγὺς μικροῦ τεμένουσ. Ἐκ τῶν ἐκεῖ ἐπιγραφῶν παραθέτομεν τὴν ἐξῆς, σχετιζομένην πρὸς τὸ λατομεῖον· «Τὸ προσκ[ύ]νημα Τ[ι]θόης Ὁρσι(τος) [προστάτης] Σρουπτίχι(ος) γενόμενος (ρ. γενόμενος) διετία, καὶ ὄφρα [ἡ]μᾶς ὁ θεὸς καὶ ἡ λατομί[α] ἔ[π]αυσε[ν].» (C. I. G. Inscr. Nubiae 5933). Ἄξιον δὲ ση-

(56) Ἐπιστῶμεν τὴν προσοχὴν τοῦ μέλλοντος νὰ ἐπισκεφθῇ τὰ Γράμματα νὰ μὴ ἐκλάβῃ τὰ δύο λατομήματα (ἀρ. 36 καὶ 37) ὡς λεψανα ἀρχαίου οἰκοδομήματος.

μειώσεως εἶναι, ὅτι Βάσσος τις ἀναφέρεται ποιήσας εὐχὴν τοῖς Διοσκόροις (57) καὶ εἰς τὰ Γράμματα τῆς Ἡπείρου, προσορμισθεὶς ἐκεῖ (C. I. G. n. 1226).

Εἰς τὰς θρησκευτικὰς ἐπιγραφὰς δέον ἔτι νὰ καταλέξωμεν καὶ τὰς ἐξῆς δύο ὑπαρχούσας παρὰ τῷ ὄρμῳ

38

Εὐσεβῆ Νίδιον Ἐπίκτη-
τ[ο]ς τ[ὸ]ν ἀδελφόν.

39

Σαρπηδὼν
Σαρπηδόνοσ
ποιεῖ μν[η]σθεῖς ;
...δ[ρ]ευ...ν
.....ρου .

Νίδιος, καθ' ὅσον γνωρίζομεν, πρῶτον νῦν ἀπαντᾷ.

ζ'. Ἐκ τῶν ἐθνικῶν ἐπιγραφῶν τῶν Γραμμάτων ὑπολείπεται ἔτι νὰ ἀναφέρωμέν τινας, κεχαραγμέναις ἰδίως ἐπὶ τῶν χειλέων τῶν πρὸς τὸ πέλαγος βράχων, αἵτινες εἰς οὐδὲν τῶν ἀνωτέρω εἰδῶν δύνανται νὰ ὑπαχθῶσιν· αἱ μὲν διὰ τὸ ἰδιάζον τοῦ τύπου, αἱ δὲ διὰ τὸ ἐλλιπὲς αὐτῶν.

40

Χαῖρε Χλόη.

43

Μητ[ρ]ωδῶ[ρ]ω (sic).

41

Τ[ῆ] Χλόη.

44

42

Μεγαλωνύμ[ω]..

.....
.....λου
...αρχι[ο]σ κα[τ]
.....ναίου

(57) ἴσως ἄλλοσ τις, στηριζόμενοσ ἐπὶ τῆσ εὐχῆσ ταύτησ, συμπληρώσῃ ἐν τῇ 37 ἐπ. προσ]κείνημ[α τοῖσ] Διοσ[κό]ροισ. Πρὸσ ταύτην ὁμοσ συμπληρώσιν ἐλαχίστη πιθανότησ ὑπάρχει.

45	50
i]mperper...ell -- a]n(no) ΕΞΗζ ΞΗ	(Ἰδὲ πίνακα). 51
46	Ἐ]π' ἀγαθ[ω Δο]ννάτ[ου].
Λ Υ. Δύκιος.	52
47	Δ]οννάτω.
...μος... να]ύκληρος	53
48	Τιμώναχ[τ]ο[ς .....
....ἐπάρχ[ω] Πανωνῶν...	54
49	(Ἰδὲ πίνακα). 55
Idib(us) Mart(iis).	υἱὲ x...

Ὁμοίαις τῇ ἐπιγραφῇ χαῖρε *Χλόη* ἔχομεν κατὰ τὴν ἀρχαιότητα καὶ ἄλλας ἀλλαχόθεν γνωστάς, ὡς τὰς ἐξῆς: *Λευκάς καλή χαῖρε· φῶς μου Θεανώ* (Frantz Epigr. Graeca. p. 337). Ἡ ὑπ' ἀριθ. 45 ἐπιγραφὴ ὑπάρχει ἐπὶ πέτρας, τοῦ λοιποῦ βράχου ἀποκεχωρισμένης, κατὰ τὴν β' ἐπὶ τῶν ἀπορρώγων ἐνεπίγραφον θέσιν. Τίνας εἶδους ἐπιγραφῆέστιν αὕτη οὐδόλως γνωρίζομεν ὅσον δ' ἀφορᾷ τὰ νῦν ἐπὶ τοῦ λίθου σωζόμενα, ἀναφέρουσι πιθανῶς ἔτος τῆς ἡγεμονίας αὐτοκράτορός τινος, ἴσως τοῦ Δυρηλίου, καθ' ὃ ἐχαράχθη ἡ ἐπιγραφὴ. Τὴν σημασίαν τῶν ἐν τῷ β' στίχῳ ὑπαρχόντων ἀριθμητικῶν σημείων ἀδυνατοῦμεν νὰ ὀρίσωμεν· ἐκ δὲ τῶν λοιπῶν τὸ παρεμφερὲς πρὸς *ξ* σχῆμα εἶναι ἀπλοῦν κόσμημα, τὸ δὲ μετὰ τοῦτο πιθανῶς στέμμα. Τὰ κατὰ τὴν 46 ἐπιγρ. ὑπάρχοντα ἐπὶ τοῦ βράχου παρισπῶσι ἴσως θυσάνους. Τὸ ὄνομα τοῦ ἐν τῇ 48 ἐπιγραφῇ ἀναφερομένου ἐπάρχου

τῆς Παννονίας προσεπαθήσαμεν νὰ ἐξακριβώσωμεν, ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθημεν. Τὸ *idib(us) Mart(iis)*, εἶναι ἀναμφιβόλως λείψανον χρονολογίας καταστραφείσης ἐπιγραφῆς. Ἡ ὑπ' ἀρ. 55 εἶναι τὸ μόνον ὑπολειπόμενον ἐκ πολλῶν παλιμψήστων ἐπιγραφῶν.

Β'. Χριστιανικαὶ ἐπιγραφαί.

Αἱ χριστιανικαὶ ἐπιγραφαὶ τῶν Γραμμάτων εἰσὶ κεχαραγμένα κατὰ τὰς δύο ἐν τῷ ὄρμῳ θέσεις, καὶ ἰδίως τὴν κατὰ τὸ λατομεῖον. Αὗται διακρίνονται τῶν ἐθνικῶν κατὰ τὸ λεπτομερέστερον τῶν εἰδήσεων, ἃς χορηγοῦσιν ἡμῖν περὶ τῶν αὐτόσε προσομιζομένων ἀνδρῶν καὶ πλοίων· εἶναι δὲ γεγραμμένα ἐν διεφθαρμένῳ ῥωμαϊζοντι ἀλφabethῳ, μετὰ πλείστων ἀνορθογραφῶν, πιστὴν παρεχουσῶν εἰκόνα τῆς καταστάσεως τῆς δημοτικῆς παιδείας τοῦ βυζαντικῆς πολιτισμοῦ.

Ὡς πρὸς τὸν τύπον αὐτῶν θεωρούμεναι, ἀνήκουσιν εἰς τὰς γνωστὰς εὐκτηρίους ἐπιγραφὰς τῶν βυζαντινῶν χρόνων, οἷας ἀπαντῶμεν, ὡς καὶ ἐν ἀρχῇ εἶπομεν, ἐπὶ τοίχων καὶ βράχων ἐγγὺς μεσαιωνικῶν ναῶν, καὶ ἐπὶ σφραγίδων μολυβδίνων τῆς κάτω Ἰταλίας καὶ Ἑλλάδος. Ἐν αὐταῖς ὁ γράφων, ἀπὸ τοῦ «*Κύριε βοήθει*» ἢ «*Κύριε σῶσον*» συνήθως ἀρχόμενος, ἱκετεύει τὸν Ὅψιστον ἵνα σώσῃ αὐτὸν καὶ τὸ πλοῖον αὐτοῦ μετὰ τῶν συμπλεόντων προσθέτει δὲ πολλάκις τῷ ἰδίῳ αὐτοῦ ὀνόματι τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς καὶ τῆς πατρίδος, ἐνίοτε δὲ καὶ τὸ ὄνομα τοῦ πλοίου καὶ σπανιώτατα τὸν μῆνα ἢ τὸ ἔτος, καθ' ὃ εὐρέθη εἰς τὰ Γράμματα.

Εἰσὶ δὲ αἱ χριστιανικαὶ ἐπιγραφαὶ αἱ ἐξ ἧς·

56

Κ(ύρι)ε κ[ε] Ἁγιε Φωκᾶ σόσο[ν]
 τὸ [πλ]οῖον Μαρτ[ί]αν καὶ το-
 ῦς [π]λέοντας ἐν αὐτῷ
 .....π[ρ]οθ[η]να-
 , , , , , σ[η]ς

57

Κύ(ρι)ε βοήθ[η]
 ..απο ναυκλ[η]ρου

58

Ἐνκεν[σθη τὸ ἱερόν
... τοῦ ἁγίου [Φωκᾶ ;

59

Εὐπλῦα Ἰσιδώρου
Φιλαλιθίου
Ἀνδρίου.

60

Κ(ύρι)ε βοήθισον
τὸ πλύο [Φ]ιλαλιθίου.

61

Κύριε βοήθη.
Κ(ύρι)ε [θ]εῖ βοήθη τοῦ δού-
λου σου Θωμᾶ-
ν καὶ Γεοργίου [ᾄ. .
κὲ τῆς ἀδελφῆς
αὐτοῦ. Ἀμίν.

62

Κύρι]ε βοήθει
τῷ δού[λω
σου Χρισ-
[τοδούλω].

63

Κύριε βοή-
θη τ[ῷ δούλω
σου Χριστο-
δούλω.

64

Κ(ύρι)ε σ[ῶσον] τὴν σύ-
πλοια Στεφάνου
ὀπάτου. Ἀμήν.

65

Ὁ χωρὸς τῶν ἀγίων [ἀπάντων]ν
σώσαι [τὸ] πλοῖ[ον Μ]αρίαν μετὰ τ[οῦ]
γ[ώ]μου. . . . ἐ[στίν] καὶ Ἰωάν[νου]
ναυκλήρου καὶ [τῶν] συμπλεόντων
αὐτ[οῦ].

66

Χ(ριστὲ) σώσω. .
. . ἀπὸ] τῶν
διοκόν-
των με κα[κούρ-
γων]. Θεὲ σῶ(σον).

67

Χ(ριστὲ) βοήθει τῷ δούλω σου
Εὐλιμενίῳ
Ἐφεσίῳ Χ(ιλιάρχω) τῆς
Ἀσίας καὶ τοῖς συν-
πολίτες (sic) τοῖς ἀυραρίοις.

68

Κύρι)ε εὐχαριστοῦ-
μεν σοι ὅτι ἔ-
σωσ[ες] ἡ]μαῶς
- - - κὸς Μι[λί-
σιως
Ἐνπωρίου Ὑπ[π]ῶνο[ς].

69

Εὐπλῦα
Διοτίμα.

70

Σὺ Κ(ύρι)ε βοήθη
τὸ οἶκόν μου
καὶ μοὶ τὸ γρά-
ψαντι. Ἀμήν.

71

Κ(ύρι)ε βοήθι τοῦ δ[ο]υλοῦ σου
 Λεοντί[ου]
 πανυκί ἐκ Φο[τ]άκι; χωρίου
 Κ[υ]παρισίου. Ἄμην.
 ,σ[τ]φὰ γέν(οιτο) οὔτ[ω]ς κύριε.

78

Κύριε β[οή]θι τῷ π[λ]οίω Μαρία
 Θηρέω
 κέ Ἰσιδώρο Δ(ια)κόνω κέ τοῖς
 πλείουσιν μετ' ἑαυτοῦ
 κέ Ἰωάννη τῷ γράψ(αντι) εὐπλ[α].

72

Κ(ύριε) βωήθι τὸν [δ]οῦ[λ]ον...
 π[α]νυκί Ἄ[μ]ην.

79

Κ(ύρι)ε βωήθι τὸ δούλο σου [Ἄνα]
 Ἄναγνώστου ἤῶ Ἰωάννου διανκ-(sic)
 ὄνου Ναξήου. Ἐγράφησαν τὰ γράμ-
 ματα μηνῆ Ἀπρηλήου πρότη.

73

Χ(ριστὲ)
 βω(ήθει).

80

Κ(ύρι)ε βοήθι τὸ δού-
 λο σου Εὐνομίω
 κέ πάση τῇ συνπλοί-
 α αὐτοῦ Ναξίσις.

74

Κ(ύριε βοήθει τῷ) δούλω
 σου Σ[ω]φρονήω.

81

Εὐχαριστοῦμέ σοι Κ(ύρι)ε ὧτι ἔσω-
 σες τῷ δούλω σου Ἀστέρη Ναξίω
 κέ πάσα τῇ σοιπλοία αὐτοῦ.
 Ἄμην.

75

Κ(ύρι)ε σόσον τὸ
 πλοῖον Μαρία
 Ἰσδώρου (sic) Πι-
 να[ρ]έως.

82

Κύριε βοήθει τῷ δούλω σου
 Μακροβίω Μαυριανῷ;
 καί]. . . . . συπλ[ο]ίω. Ἄμ[η]ν.
 . . . . . ρίων
 . . . . . καί [σόσον τὴν σύμ-
 πλειαν τὴν] ἐν τῷ πλ[ο]ίω.
 . . . . .

76

Κ(ύρι)ε σῶ(σο)ν τοῦ
 δούλου σου Θερε-
 μίστα Ναξίου
 καὶ πάντων (τῶν) σδ[ν] αὐτ-
 ῶ (καὶ) Εὐνομί[ου] τοῦ
 γ[ρ]άψα[ν]τος τὴν
 εὐχ[ή]ν. Ἄμην.

83

Κύριε βοήθι τῷ δού-
 λω σου Γοργ[ωνίω]
 Παρίω.

77

Κύριε βοήθι τῷ δούλω σου Ἰ-
 σιδώρω δ[ια]κόνω.

84

Κ(ύρι)ε σόσον τὴν σύν-
πλυαν [Ἰωάννου
ἀπικλαν; κ.....
αὐτοῦ. Ἀμὴν Χριστέ.

92

Χριστὲ βο(ή)θη τῷ
δούλ[ω σου
— — νω τῷ
— — — — —

85

Ἦ θ[ε]λα χά[ρ]ις εἶη;
ἐφ'; ἡμᾶς. Ἰ' Ἀμὴν.

93

Κύ(ρι)ε σώσων τὸ πλι[ων
Γεώργιον [κ]ῆ Πέτρον (ν)α[ύ]-
κληρων με[τ]ὰ τ[ῆ]ς συ-
πλύ(ας) αὐτοῦ Μιλισίαν
Πιλου[σιανῶ(ν)]. Ἀμὴν.

86

(Ἰδὲ πίνακα).

94

87

Κ(ύρι)ε βοήθη τοῦ δούλου
σου Δ[αυ]ἰανοῦ καὶ
Ἰωάννου [μετὰ τοῦ;
.....

Σώσω(ν) κ(ύρι)ε πλύω Ἰωάννου
(καὶ) Μαρτηρίου Μηλείων;
μετὰ τῆς συμπλ[εί]ας αὐτοῦ.
Κατεπορ(εύ)σαμεν μινῆ
Ἰαννουαρίο ΠΙC Id 5
d A Ἡμερῶ(ν) E.

88

[Κύρι)ε βοήθει τῷ]
δούλῳ σ[ου]
Θεοδώρῳ
τῷ διακόν[ω]
υἱῷ δ[ιακόν]ου.

95

Κ(ύρι)ε σώσω τὸν δ-
ουλό σου Σύνετον
στρατιωτῆ μετὰ
τὸν συμπλεόντο[ν]
αὐτοῦ Νη....
κου. Ἀμὴ[ν].

89

Χρ(ιστ)ὲ βοήθη τῷ
δούλ[ω σου. (ἀτελής).

96

Κύρι)ε σόσον πλύον Σεργίου [Ἀπ]ή-
καὶ ἄρχοντος..... μετὰ ονος;
τὸν πλεόντων ἐν αὐτό. Ἀμίν.
Π Γρηγορίου (Ἰ)πατικοῦ.

90

Κ(ύρι)ε βοήθη τῷ δούλῳ [σου..
ου πα[νοι]κί. Ἀμὴν.

97

91

.....
..... σόσον τὸν δοῦ-
λ]ον σὸν Εἰορδάνη.
Ἀμὴν.

Κύρι)ε βοήθησο]ν Πέτρον
..... σόσον
τὸ σκάφος Μαυριανοῦ ναυ(κλή)ρτ
ου; καὶ Ἰω(άννου) ἀδελ[φ]οῦ Μα[ρ]οννίτ-
ου καὶ τὸν ἐν αὐτὸ ναυτὸ[ν]
Κυρικίου καὶ [Ρ]υσίου; Ἀμὴν.

Κύριε βοήθει τοῦ] δού-
λου σου] Δωμετήου
κεντάρχου
κα[ὶ συμπλοίας α]ὐ[τοῦ. Ἀμήν.

Ἐπὶ ὠνόματος θεοῦ ζῶν[τος
Εἰωρτυλῆς . . . ιος
σωθῆς ὑπε. ὑβ.

Διασκοποῦντες τὸ περιεχόμενον τῶν ἐπιγραφῶν τούτων, εὐρίσκομέν τινας διαφερούσας τῶν λοιπῶν κατὰ τὸν τύπον. Οὕτως ἐξ αὐτῶν τῶν εὐκτηρίων, οἷαί εἰσιν αἱ πλείσται τῶν χριστιανικῶν, ἔχομεν δύο, ἐξ ὧν ἐν μὲν τῇ πρώτῃ γίνεται ἐπίκλησις πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν Ἅγιον Φωκᾶν (ἀρ. 56), ἐν δὲ τῇ ἐτέρᾳ πρὸς τὸν χορὸν τῶν Ἁγίων Ἀπάντων (ἀρ. 65)· ἔτι δὲ δύο εὐκτηρίους ὑπὲρ εὐπλοίας, ἃς ἀνωτέρω ἀνεφέραμεν. Ἄλλου εἶδους ἔχομεν δύο εὐχαριστήριους, ἐν αἷς κινδυνεύσαντες ἐν τριχυμῖαις εὐχαριστοῦσι τὸν σώσαντα αὐτοὺς Θεόν (ἀ. 68, 81)· ἐτέραν τινὰ, ἐν ἣ ὁ χαράζας ἐπικαλεῖται τὴν θεῖαν χάριν (ἀρ. 85)· καὶ μίαν ἀναφέρουσαν ἐγκαινία ναΐσκου ὑπάρχοντος, ὡς φαίνεται, εἰς τὰ Γράμματα (ἀρ. 58) ⁽⁵⁸⁾.

Ἐκ τῶν ἐν ταῖς χριστιανικαῖς ἐπιγραφαῖς ἀνδρῶν οἱ πλείστοι φέρουσιν ὀνόματα ἀρχαῖα ἑλληνικὰ, οἷον Φιλαλήθιος, Εὐλιμένιος, Λεόντιος, Διοτίμα, Εὐνόμιος, Ἀστὴρ, Μακρόβιος, Σύνετος, κτλ. Ἐκ τούτων *Φιλαλήθιος, Εὐλιμένιος καὶ Θερεμίστας* πρῶτον νῦν ἀπαντῶσιν· ἀντὶ δὲ τῶν δύο πρῶτων ἔχομεν *Φιλαλήθη*, τὸν πατέρα τοῦ ἱατροῦ Ἀλεξάνδρου (Στρ. XII, 580) καὶ *Εὐλιμενόν* τινα ἐν καταλόγῳ ἐφήβων τῆς Κυζίκου (C. I. G. n. 3665). Τὸ δὲ *Εἰωρτυλῆς* τί ἐστὶν ἀκριβῶς δὲν γνωρίζομεν.

(58) Πολλὰ τῶν χριστιανικῶν ἐπιγραφῶν εἰσι κεχαραγμένα ἐντὸς τετραγώνων, οἷονεὶ δέλτους ἢ πινακίδας μεταλλίνας παριστῶσαι· ἱκανὰ τούτων φέρουσιν ἐν ἀρχῇ σταυρόν· δύο δ' ἄτεχνα ὁμοιώματα κηροστατῶν (ἀρ. 80, 99) ἐκ τῶν ἐν τοῖς ἀνατολικοῖς ναοῖς ἐγγὺς εἰκόνων τιθεμένων, πρὸς ἐπίθεσιν τῶν ὑπ' εὐσεβῶν τοῖς ἁγίοις ἀπτομένων κηρίων. Κατὰ τὰς θέσεις τῶν ἐπιγραφῶν τούτων ἀπαντῶμεν ἐνιαχοῦ ἐπιγλύμματά τινα, οἷον καρπὸν φοιᾶς καὶ ἄλλα τινὰ μικροῦ λόγου ἄξια.

Περὶ τινων ἰδιοτροπιῶν παρουσιαζομένων ἐν τῷ κειμένῳ τῶν ἐπιγραφῶν, οἷον συγκοπῶν, παραλείψεων, ἐπιδιορθώσεων, ἔτι δὲ περὶ τινων ἐπιγραφῶν καταλειφθεῖσῶν ἀτελῶν οὐδὲν ἀνάγκη νὰ εἰπωμεν ὡς εὐδιακρίτων.

Τῶν εἰς τὰ Γράμματα προσορμισθέντων ἀνδρῶν ἀναφέρονται Ἄνδριοι, Πάριοι, Νάξιοι, Μήλιοι (3), Θτραῖοι, Ἐφέσιοι, Μιλήσιοι, Πιναρεῖς, Πηλουσιῶται. Ὡς πρὸς τὸ ἀξίωμα δὲ ἢ ἔργον, ναῦται, κυβερνήται πλοίων⁽⁵⁹⁾, εἰς ἀναγνώστης, διάκονοι, Σύνετος στρατιώτης, Δομέτιος κένταρχος, ὑπατος Στέφανος καὶ Εὐλιμένος Ἐφέσιος χιλιάρχος τῆς Ἀσίας μετὰ συμπολιτῶν αὐτοῦ αὐράριων. Περὶ τοῦ χιλιάρχου Εὐλιμενίου οὐδὲν ἀλλαχόθεν γνωρίζομεν· οἱ δὲ μετ' αὐτοῦ αὐράριοι ἦσαν, ὡς φαίνεται, Ἐφέσιοι χρυσοῦοι (aurarii). Ὑπατος Στέφανος ἀναφέρεται καὶ ἐπὶ σφραγίδος, εὐρεθείσης ἐν Καλαβρία καὶ φερούσης τὴν ἐπιγραφὴν «Κύριε βοήθει τῷ σῶ δούλω Στεφάνω ὑπάτῳ [καὶ] βασιλικῷ σ[π]αθαρίῳ» (C. I. G. 3043)· ἄγνωστον ὅμως ἂν ὁ Στέφανος οὗτος ἦναι ὁ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τῶν Γραμμάτων. Περὶ δὲ τοῦ ἀξιωματοῦ τοῦ κεντάρχου ἀπαντῶμεν παρὰ Ῥιγαλτίῳ ἐκ τῶν Ναυμαχικῶν τοῦ Βασιλείου· «Ἐκατοντάρχης ὁ ἐπὶ μιᾶς νηὸς ἑκατὸν ἀνδρῶν ἡγούμενος, ὅστις καὶ τριήραρχος κέκληται. Ἔστι δὲ ὁ λεγόμενος Κένταρχος· κέντουμ γὰρ παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις ὁ ἑκατὸν ἀριθμός.» (Ducangii Gloss. Graecum, λ. κένταρχος)⁽⁶⁰⁾.

(59) Οἱ ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς τῶν Γραμμάτων ἀναφερόμενοι ναύκληροι ἦσαν ἀναμφιβόλως κυβερνήται πλοίων· διότι εἶναι μὲν ἀληθές, ὅτι κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἡ λέξις ναύκληρος ἐσήμαινε τὸν κύριον τῆς νηὸς ἢ τὸν ἐπιπλέοντα αὐτῇ, ἵνα εἰσπράττῃ τὸν ναῦλον τῶν ἐπιβατῶν· ἀλλ' ὅμως γνωρίζομεν, ὅτι ἐπὶ τῶν βυζαντινῶν χρόνων ναύκληρος ἐκαλεῖτο παρὰ τῷ λαῷ ὁ κυβερνήτης τοῦ πλοίου. Οὕτω παρὰ Δουκαγγίῳ· «Ναύκληρος, Nauclerus, Navis gubernator. Schedographia Ms. in Agapetum κυβερνήτης, κυρίως ἐστὶν ὁ τὸ πλοῖον διεξάγων πρὸς εὐπλοίαν, ὃν οἱ κοῖνοι ναύκληρον φασίν. Rursum infra: κυβερνήτης λέγεται ὁ ἐξωτῆς τῆς νηὸς, ἧγουν ὁ κοινῶς ναύκληρος.»

(60) Ἐνταῦθα δεόν ἐτι νὰ σημειώσωμὲν τινα περὶ τῶν χριστιανικῶν ἐπιγραφῶν. Τὸ ἐν τέλει τῆς 68 ἐπιγρ. ἀναφερόμενον «Ἐν πωρίου Ὑπ[π]ῶνο[ς]» πιθανώτατα σημαίνει τὸ ἔμπορεῖον, εἰς ὃ τὸ πλοῖον τοῦ προσευχθέντος Μιλήσιου ὑπήγχετο. Ἐὰν ὁ ἀναφερόμενος Ἴππων εἶναι ὁ ἐν τῇ Καρχηδονίᾳ, ἢ ὁ ἐν τῇ Νουμιδίᾳ, ἢ ὁ ἐν τῇ Ἰταλίᾳ οὐδὲν ὀλίγον γνωρίζομεν. Παράδοξον ἕως φανῆ, πῶς ἐκ πέντε πλοίων, προσορμισθέντων εἰς τὰ Γράμματα, ὧν γνωρίζομεν τὰ ὀνόματα, τὰ τέσσαρα φέρουσι τὸ

Τὰ ὀλίγα ταῦτα ἐκρίναμεν εὐλογον νὰ παρατηρήσωμεν περὶ τοῦ περιεχομένου τῶν ἐπιγραφῶν τῶν Γραμμάτων. Ὅσον δ' ἀφορᾷ τὴν ἐξέτασιν τῶν εἰδήσεων, ἃς χορηγοῦσιν αὐταὶ ἡμῖν περὶ τῆς ναυτιλίας καὶ ἐμπορίας τῆς παρηκμαχίας Ἀνατολῆς, τῆς ἐν αὐτῇ διαδόσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ, τῶν περιπετειῶν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ τῆς ἐν τῇ βυζαντινῇ κοινωνίᾳ καταστάσεως τῆς παιδείας, τοῦτό ἐστιν ἔργον τῆς ἐθνολογίας καὶ τῆς ἱστορίας τοῦ καθόλου ἑλληνισμοῦ. Ἡμῖν δ' ἀπολείπεται μόνον, πρὶν ἢ τὸν λόγον περὶ αὐτῶν, νὰ εἰπῶμεν δύο λέξεις περὶ τῆς ἀρχῆς τῶν ἐπιγραφῶν τούτων.

Ἐνοεῖται βεβαίως, ὅτι ἡ συχὴ ἐν καιρῷ χειμῶνος ὑπὸ κλυδωνιζομένων σκαφῶν ἐπίσκεψις τοῦ ὄρμου τῶν Γραμμάτων, καὶ οἱ αὐτόθι ὄμαλοι καὶ πρὸς χάραξιν ἐπιγραφῶν ἐπιτήδειοι βράχοι ἦσαν ἀπαραιτήτως πρὸς τοῦτο ἀναγκαῖα· κυρία ὅμως ἀφορμὴ ἐγένετο ἱερὸν ἐθνικὸν θεοῦ ὑπάρχον αὐτόθι κατὰ τοὺς ῥωμαϊκοὺς χρόνους, καὶ κατὰ τοὺς ὑστερωτέρους αἰῶνας χριστιανικὸς ναῖσκος, ἔθθα οἱ αὐτόθι καταφεύγοντες εὐχαρίστουν τὸ θεῖον διὰ τὴν διάσωσιν αὐτῶν ἢ ἤτουν εὐπλοῖαν ἐν τῷ μέλλοντι. Καὶ ἐθνικὸν μὲν ἱερὸν ὑπῆρχε τοῦ θεοῦ Σεράπιδος κατὰ τοὺς ἀπορρωῶγας τῶν Γραμμάτων, ὡς δεικνύει ἡ ἐπιγραφὴ ἡ ἀναφέρουσα μνησιν γενομένην «παρὰ τῷ Σεράπι καὶ τῇ σκοπῆ». Ἀλλὰ πῶς ἡ λατρεία τοῦ θεοῦ τούτου εἰς τὰ Γράμματα καὶ τίς ἡ σχέσις τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ Ἡλίου, τῶν ἐν τισιν ἐπιγραφαῖς ἀναφερομένων, πρὸς τὸν Σέραπιν; Ἀσκληπιδὸς μὲν καὶ Ἡλιος ἀναφέρονται, ἐπειδὴ ἀμφότεροι

ὄνομα Μαρία. Οἰονδήποτε λόγον, εἴτε θεῖον, εἴτε ἀνθρώπινον, ἔχει τοῦτο, πρὸς ἐξήγησιν αὐτοῦ ἀρκεῖ νὰ ἀναμνησθῶμεν τὴν μεγίστην τιμὴν, ἣν ἀπένεμε πάντοτε πρὸς τὴν μητέρα τοῦ Σωτῆρος ὁ χριστιανὸς τῆς Ἀνατολῆς. Ἐν τῇ 74 ἐπιγρ. προτιμότερον ἴσως νὰ ἀναγνώσωμεν Φο[τ]άκι χωρίου ἢ Ἀκι χωρίου. Ἡ συμπλήρωσις τῆς χρονολογίας, Γ[ρ]ά (6504 ἀπὸ κτίσεως κόσμου—5508—993 μ. Χ.) οὐδεμίαν ἐπιδέχεται ἀμφιβολίαν. Ἡ ἐν τέλει τῆς 94 ἐπιγρ. ἡμερομηνία ἀγνωστοῦ ἐπακριδῶς τί σημαίνει. Τὸ ἐν τῇ 96 ἐπ. «II Γρηγορίου (δ)πατικοῦ» σημαίνει ἴσως, ὅτι ἡ ἐπιγραφὴ ἐχαράχθη τὸ 6' ἔτος μετὰ τὴν ὑπατείαν τοῦ Γρηγορίου. Ἐκαλεῖτο δὲ Ὑπατικός, ὡς γνωστὸν, πᾶς ὁ γενόμενός ποτε ὑπάτος.

οὔτοι οἱ θεοὶ ἐταυτίζοντο κατὰ τοὺς ῥωμαϊκοὺς χρόνους μετὰ τοῦ Σεράπιδος· τὴν δ' ὑπαρξίν ἱεροῦ τοῦ θεοῦ τούτου εἰς τὰ Γράμματα αἰτιολογεῖ ἢ κατὰ τοὺς ὑστερωτέρους χρόνους λατρεία αὐτοῦ ὡς προστάτου τῶν πλεόντων κατὰ τῶν τρικυμιῶν, μετὰ τῆς συννάου αὐτῷ θεᾶς Ἰσιδος, τῆς ἔνεκα τούτου καὶ Εὐπλοίας προσονομαζομένης. Ἀπλὴν δὲ καὶ γραφικωτάτην τούτου μαρτυρίαν παρέχει λυχνία τις, ἐν Ποτιόλοις τῆς Ἰταλίας εὑρεθεῖσα καὶ ναῦν πηγνυμένην παριστῶσα. Ἐν τῇ πρώρᾳ αὐτῆς ἴσταται ὁ Σέραπις καὶ ἡ Ἴσις· κατωτέρω ὁ ἕτερος τῶν Διοσκούρων· κατὰ δὲ τὴν ἄκραν ἀκτινοβόλος κεφαλὴ τοῦ Ἥλιου, οἷα ἐπὶ τῶν ῥοδίων νομισμάτων παρίσταται. Ἄνωθι ἐπὶ κοσμήματος ἐπιμήκους ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφὴ «*Εὐπλοια*» καὶ ὑπὸ τὴν ναῦν «*λάβε με τὸν Ἥλιοσεράπιον*». (Lenormant Catal. Durand. n. 1777, C. I. G. n. 8514) (61).

Ὅτι δὲ εἰς μεταγενεστέρους χρόνους ὑπῆρχεν εἰς Γράμματα χριστιανικὸς ναῖσκος, δεικνύει προφανῶς πρὸς ταῖς πολυαριθμοῖς θρησκευτικαῖς ἐπιγραφαῖς ἢ ἐπιγραφῇ ἢ ἀναφέρουσα ἐγκαίνια (ἀρ. 58). Τίνος ἀγίου ἦν οὗτος μετὰ θετικότητος ἀδυνατοῦμεν νὰ εἴπωμεν· ἢ γειννίαςις ὅμως τῆς ῥηθείσης ἐπιγραφῆς, μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς, ἐν ἣ γίνεται ἱκεσία τῷ Ἁγίῳ Φωκᾷ (ἀρ. 56), καὶ μικροῦ ἐρειπιώδους σωροῦ, καθ' ὃν ἴσως ὑπῆρχεν ὁ ναῖσκος, καθιστᾶ πῶς πιθανόν, ὅτι ἦν ἀφιερωμένος τῷ ἀγίῳ τούτῳ.

Τῶν δύο ἱερῶν οὐδὲν ἄλλο σώζεται σήμερον· μόνον δὲ κατὰ

(61) Ἡ εἰς τὰ Γράμματα λατρεία θεοῦ εὐπλοίας πιθανώτατα δεικνύει, ὅτι ταῦτα ἐχρησίμευον οὐ μόνον ὡς καταφύγιον ξένων πλοίων, ἀλλὰ καὶ ὡς ὄρμος τῶν ἐγχωρίων, οἵτινες ἀναμφιβόλως ἤγειραν τὸ ἱερὸν τοῦ Σεράπιδος. Ἐπομένως συμπεραίνεται πιθανῶς, ὅτι κατὰ τοὺς ῥωμαϊκοὺς καὶ βυζαντινοὺς ἴσως χρόνους ὑπῆρχον πολίχνηι κατὰ τὴν βορειοτάτην Σύρον, κατὰ τὰ περὶ τὸν Ἁγ. Μιχαὴλ δηλ. τὸν Σύριγγα καὶ τὰς Πανιαυλάς· διότι τὰ βορειότερα, πλὴν τῆς μεγάλης αὐτῶν ἐρημίας, οὐδόλως παρουσιάζουσιν ἐρειπιῶνας.—Ἐνεκα δὲ τούτου μάλιστα φαίνεται πῶς ἔλλογον νὰ υποθέσωμεν, ὅτι τινὲς τῶν ἐπιγραφῶν τῶν Γραμμάτων ἐχαράχθησαν ὑπὸ ἐγχωρίων, ὡς π. χ. αἱ χριστιανικαί, εἰς ἃς ὁ γράψας εὐχεται νὰ σώσῃ αὐτὸν ὁ Θεὸς πανοικί.

τὴν πρώτην ἐν τῷ ὄρωμῳ ἐνεπίγραφον θέσιν ὑπελείφθησαν ὀλίγα ἄτεχνοι βαθμιῶδες, ἐπὶ τοῦ βράχου κεχαραγμένα.

Ἐνταῦθα λήγουσιν οἱ ὑπὲρ τῶν ἐπιγραφικῶν τῆς Σύρου μνημείων τελευταῖοι ἡμῶν πόνοι. Ἡ σημερινὴ κατάστασις τῆς ἐπιστήμης ἀπαιτεῖ βεβαίως μεγάλα παρὰ τῶν πονούντων, ἵνα φθάσῃ εἰς τὸ σημεῖον ἐκεῖνο, ἀφ' οὗ νὰ δύνηται νὰ καταστῇ πρακτικώτερον ἐπωφελῆς τῇ κοινωγίᾳ. Ἡμεῖς τὸ μόνον, ὅπερ ἡδυνήθημεν νὰ προσθέσωμεν εἰς τὴν σπουδὴν τοῦ μεμακρυσμένου παρελθόντος τοῦ ἑλληνισμοῦ, σχετικῶς πρὸς τὴν Σύρον, πλὴν ἄλλων ἥττονος λόγου ἀξίων, ἐστὶν ὅτι ἐξεκαθάραμεν τὰς δημοθιονιακὰς καὶ τινὰς ἄλλας τῆς ἀρχαίας Σύρου ἐπιγραφὰς ἀπὸ τῶν χασμάτων καὶ ἀμαρτημάτων, ἅτινα ὑπελείποντο ἔτι ἐν αὐταῖς· ἐξηκριδύσαμεν, κατὰ τὸ ἐνόν, 116 ἀγνώστους τέως συρίας ἐπιγραφὰς· κατεδείξαμεν τὸ ψευδὲς τῶν περὶ τῆς ἀρχαίας Σύρου ὑπαρχουσῶν ἀνυποστάτων εἰδήσεων, καὶ ὠρίσαμεν τὴν ὑπαρξίν καὶ θέσιν διαφόρων αὐτῆς ἱερῶν καὶ τινῶν πολιχνῶν. Αἱ μικραὶ ἡμῶν δυνάμεις οὐδὲν ἄλλο ἢ μικρὰ ἡδύναντο νὰ κατορθώσωσιν· ἄλλοι δὲ μείζονα δυνάμενοι, ἄς παρέχῃσι μείζονα τῇ ἐπιστήμῃ.

ΚΛΩΝ ΣΤΕΦΑΝΟΣ.

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΑ.

Τόμ. Γ', σελ. 519, στ. 20, γρ. τὸν οὐδόν.— 529, στ. 18, [Πρ]υ[α-νεῖα].— 530, στ. 30 T(ίτου).— 643, στ. 18, διδόθω...—στ. 19, φυλῶν. στ. 22, εἴσα[ν].— 648, στ. 5, Γερουσία.— 658, στ. 4, ἱερ[α]ν. στ. 13, πᾶσα.— 663, στ. 17, Γρωφίμω (sic).— Τόμ. Δ', σελ. 15, στ. 16, Σκο]πιά.

Σημ. Ἐν τοῖς πίναξι τῶν ἐπιγραφῶν ἐτηρήθη τὸ σχετικὸν τοῦτων μέγεθος ἐφ' ὅσον ἐπέτρεπεν ἡ ἀνισότης τῶν λίθων καὶ τῶν γραμμάτων. Ἐν τῷ δευτέρῳ πίνακι ἐτηρήθη καὶ ἡ ἐπὶ τῶν βράχων σχετικὴ τῶν πλείστων θέσις, συμκρουθεισῶν ὁμοίως τῶν ἀποστάσεων. Ἐκ τῶν ἐπιγρ. 13, 64, 36, 37, καὶ 99 τοῦ πίνακος οὗτου αἱ δύο πρώται ὑπάρχουσιν ὑπεράνω τῆς θέσεως Β', ἡ 36 καὶ 37 κατὰ τὴν θέσιν Β' πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ ἡ 99 κάτωθι ἐγγύς τῆς θαλάσσης. Τὸ μέγεθος τῶν γραμμάτων τοῦ «Μίθρης κτλ.» εἶναι 0,40 μ.

ΠΙΝΑΞ Α' ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ ΤΗΣ ΣΥΡΟΥ ΕΓΧΩΡΙΟΙ

1. Epitaph with circular wreath and star. Text: ΑΓΑΘΗ ΤΥΧΗ... ΥΠΕΡ ΤΗΣ ΤΟΥ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΟΣ ΚΑΙ ΑΡΧΟΣ... ΤΙ ΑΙΛΙΟΥ ΑΔΡΙΑΝΟΥ ΑΝΤΩΝΕΙΝ... ΚΑΙ ΤΟΥ ΣΥΡΩΝ ΔΗΜΟΥΡΩ ΔΙΩΝ... ΚΑΙ ΤΟΥ ΣΥΡΩΝ ΔΗΜΟΥ ΑΡΙΣΤΑΓΟΡΑΣ ΚΑΙ... ΕΠΩΝΥΜΟΙΣ... ΚΑΙ ΤΟΙΣ ΚΑΤΟΙΚΟΥΣ ΚΛΙΟΝΟΝ... ΗΝΥΓΙΑ

2. Epitaph with laurel wreath. Text: ΑΓΑΘΗ ΤΥΧΗ... ΥΠΕΡ ΤΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΗΜΩΝ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΟΣ... ΚΑΙ ΑΡΧΟΣ ΤΑΙ ΛΙΟΥ ΑΔΡΙΑΝΟΥ... ΚΑΙ ΤΟΥ ΣΥΡΩΝ ΔΗΜΟΥΡΩ ΔΙΩΝ... ΚΑΙ ΤΟΥ ΣΥΡΩΝ ΔΗΜΟΥ ΑΡΙΣΤΑΓΟΡΑΣ... ΕΠΩΝΥΜΟΙΣ... ΚΑΙ ΤΟΙΣ ΚΑΤΟΙΚΟΥΣ ΚΛΙΟΝΟΝ... ΗΝΥΓΙΑ

4. Epitaph with laurel wreath and two birds. Text: ΠΕΡ ΤΗΣ ΤΩΝ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΩΝ ΔΑΡΚΟΥ ΑΥΡΗΛΙΟΥ... ΝΤΩΝ ΙΝΟΥ ΚΑΙ ΙΟΥ ΚΙΟΥ ΑΥΡΗΛΙΟΥ ΑΡΜΕΝΙΑΚ... ΑΡΘΙ... ΔΙΑΔΟΧΟΣ ΟΛΟΥ ΤΟΥ ΟΙΚΟΥ ΑΥ... ΚΑΙ ΤΟΥ ΣΥΡΩΝ ΔΗΜΟΥΡΩ ΔΙΩΝ... ΚΑΙ ΤΟΥ ΣΥΡΩΝ ΔΗΜΟΥ ΑΡΙΣΤΑΓΟΡΑΣ... ΕΠΩΝΥΜΟΙΣ... ΚΑΙ ΤΟΙΣ ΚΑΤΟΙΚΟΥΣ ΚΛΙΟΝΟΝ... ΗΝΥΓΙΑ

5. Epitaph with laurel wreath. Text: ΑΓΑΘΗ ΤΥΧΗ... ΠΕΡ ΤΗΣ ΤΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΗΜΩΝ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΟΣ... ΚΑΙ ΑΡΧΟΣ ΤΑΙ ΛΙΟΥ ΑΔΡΙΑΝΟΥ... ΚΑΙ ΤΟΥ ΣΥΡΩΝ ΔΗΜΟΥΡΩ ΔΙΩΝ... ΚΑΙ ΤΟΥ ΣΥΡΩΝ ΔΗΜΟΥ ΑΡΙΣΤΑΓΟΡΑΣ... ΕΠΩΝΥΜΟΙΣ... ΚΑΙ ΤΟΙΣ ΚΑΤΟΙΚΟΥΣ ΚΛΙΟΝΟΝ... ΗΝΥΓΙΑ

6. Epitaph with laurel wreath. Text: ΑΓΑΘΗ ΤΥΧΗ... ΠΕΡ ΤΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΗΜΩΝ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΟΣ... ΚΑΙ ΑΡΧΟΣ ΤΑΙ ΛΙΟΥ ΑΔΡΙΑΝΟΥ... ΚΑΙ ΤΟΥ ΣΥΡΩΝ ΔΗΜΟΥΡΩ ΔΙΩΝ... ΚΑΙ ΤΟΥ ΣΥΡΩΝ ΔΗΜΟΥ ΑΡΙΣΤΑΓΟΡΑΣ... ΕΠΩΝΥΜΟΙΣ... ΚΑΙ ΤΟΙΣ ΚΑΤΟΙΚΟΥΣ ΚΛΙΟΝΟΝ... ΗΝΥΓΙΑ

7. Epitaph with laurel wreath. Text: ΔΕΝΕΩΙ ΕΤΕΙ ΠΑΡΕ... ΙΑΝΝΕΩ ΙΝΔΕΙ ΠΝΟΝ ΚΑΙ... ΑΥΤΩΝ ΣΥΡΩΝ ΔΗΜΟΥΡΩ ΔΙΩΝ... ΚΑΙ ΤΟΥ ΣΥΡΩΝ ΔΗΜΟΥ ΑΡΙΣΤΑΓΟΡΑΣ... ΕΠΩΝΥΜΟΙΣ... ΚΑΙ ΤΟΙΣ ΚΑΤΟΙΚΟΥΣ ΚΛΙΟΝΟΝ... ΗΝΥΓΙΑ

9. Epitaph with text. Text: ΚΡΑΤΟΥΝ... ΕΙΜΕΝ ΔΟΥΛΑΙ... ΤΩΝ ΔΟΥΛΩΝ... ΚΑΙ ΤΟΥ ΣΥΡΩΝ ΔΗΜΟΥΡΩ ΔΙΩΝ... ΚΑΙ ΤΟΥ ΣΥΡΩΝ ΔΗΜΟΥ ΑΡΙΣΤΑΓΟΡΑΣ... ΕΠΩΝΥΜΟΙΣ... ΚΑΙ ΤΟΙΣ ΚΑΤΟΙΚΟΥΣ ΚΛΙΟΝΟΝ... ΗΝΥΓΙΑ

16. Epitaph with symbols: Ρ Ω Δ = Τ Ω Ι

17. Epitaph with text. Text: ΝΟΥ ΔΕ ΠΙΛΠΤΟΝ ΕΗΝ ΚΑΛΟΣ ΤΕΝΟ ΟΣΤΕ... ΔΕΝΟ ΔΕ ΤΗΝ ΙΕΡΑ ΥΙ... ΑΜΠΕΛΙΟΝ ΛΟΙ... ΜΟΥ ΣΑΙΟΣ ΦΙΛΟΠΑΤΡΙ... ΚΑΛΗΝ Η ΔΑΓΑΘΗΝ ΚΑΙ ΜΕΙΛΙΧ... ΚΑΙ ΤΟΥ ΣΥΡΩΝ ΔΗΜΟΥΡΩ ΔΙΩΝ... ΚΑΙ ΤΟΥ ΣΥΡΩΝ ΔΗΜΟΥ ΑΡΙΣΤΑΓΟΡΑΣ... ΕΠΩΝΥΜΟΙΣ... ΚΑΙ ΤΟΙΣ ΚΑΤΟΙΚΟΥΣ ΚΛΙΟΝΟΝ... ΗΝΥΓΙΑ

13. Epitaph with text. Text: ΠΟΞΕΙΔΩΝΟΣ ΑΕΦΑΛΕΙΟΥ... ΕΠΕΡΕΩΣ ΝΙΚΑΓΟΡΟΥ... ΤΟΚΟΙΝΟΝ ΤΩΝ ΕΡΑΝΙΣΤΩΝ... ΝΗΡΧΕΛΝΙΣΕ ΜΑΡΩΝ... ΠΟΞΕΙΔΩΝ ΚΙΛΙΑ ΜΗΤΡΙΤΕΙ

15. Epitaph with text. Text: ΙΕΡΕ... ΙΣΤΕΟΥΤ... ΡΙΣΤΕΟΥΜ ΔΡΑΩ... ΚΑΝΗΦΟΡΟΥΣ... ΠΡΩΤΟΓΕΝΕΙΑ... ΦΙΛΑΣΤΩΝ ΑΡΙΣΤΕ... ΟΥΟΥ ΓΑΤΕΡΩΝ... ΚΛΕΙΔΟΥ ΧΟΥΝΤΟΣ... ΔΕΛΡΙΣΤΕΟΥΤΟΥ... ΦΙΛΩΝΙΔΟΥ... ΖΑΚΟΡΕΥΟΝΤΟΣ... ΚΡΟΙΣΟΥ

10. Epitaph with text. Text: ΤΑΡΑΓΕΓΟΝΕΝ... ΤΗΝ ΑΓΟΡΑΝ... ΔΙΑΡΡΗΔΗΝΟ... ΜΟΟΡΑΚΗ ΙΘΕΟΥΛΓ... ΛΥΘΑΧΝΙΣΙΣ... ΛΩΣΟΥΝ ΥΠΕ... ΟΝ ΜΕΣ Υ... ΥΜΕ... ΩΣΤ... ΜΙΣ Ν... ΜΩΝ... ΣΙΩΡΙ... ΥΜΕΤ... ΙΛ... ΕΝΕΝ... ΞΕΝΙ... ΟΓΕΙΙΟΣ

21. Epitaph with text. Text: ΘΕΟΦΙΛΑΧΡΗΣΤΙ... ΧΑΙΡΕ... ΑΔΑΡΕΤΑΝ ΣΤΕΡΕΛ... ΣΚΑΙ ΕΝ ΔΙΚΑ ΕΚ ΤΡΑ... ΞΥΝΕΥΜΟΥΝ ΚΙΟΥ ΙΜΕΡΤΑ ΠΑΙΣ... ΘΕΙΟΦΙΛΑΚΕΙΤΑΙ ΥΠΟ ΣΚΙΕΡΑΝ... ΚΟΝΙΜΑ ΒΑΡΥ ΠΕΝΘΗΣ ΟΡΦΑΝΟΝ... ΙΩΟΙΣ ΠΑΙΔΑΛΙ ΠΟΥ ΣΑ ΠΑΤΡΟΣ... ΥΣΤΑΤΙΟΝ ΤΕ ΛΕΣΑΣ ΤΟΝ ΕΓΜΟΙΡΕΩΝ... ΕΜΙΑΥΤΟΝ ΠΕΜΠΤΟΝ ΕΠΙ ΤΡΙΣΣΑΙΣ... ΠΛΗΣΑ ΜΕΝ ΑΛΕΚΔΙΝ ΤΟΥ ΝΕΚΑΜΙΝ... ΤΑΝ ΠΡΟΣΘΕΡΕΦΡΟΝΑΚΑΙ ΜΑΚΑΡΙΣΤΑΝ... ΕΣΤΙ ΔΙΟΣ ΦΟΙΜΕΝΑΝΤΩ ΙΔΥΠΕΘΗΚΕ... ΤΑ ΦΩΙ

19. Epitaph with text. Text: ΕΞΘΛΟΝΤΗ ΔΙΕΡΗ ΚΑΙ... ΕΥΣΕΒΗ ΔΑΦΙΚΑΛ ΥΠΤΕΙ... ΧΘΩΝ ΗΔΕ ΚΛΕΙΤΟΦΟΝΤΑ... ΤΟΝ ΕΡΑΞΙΣΘΕΝΟΥ... ΕΤΗΛΗΝ ΔΕ ΕΤΗ ΞΕΝΟΥ ΓΑΤΗΡ... ΕΠΙ ΕΞΗΜΑΤΙ ΤΗΝ ΔΕ... ΔΥΣΟΥΣ ΔΑΦΗΜΗΝ... ΠΑΤΡΟΣ ΕΥΚΛΕΝΤΡΑΦΗ... ΠΑΥΛΑ ΚΑΛΛΙΣΤΟΥ... ΑΡΧΕΙΝ Η ΧΑΙΡΕ

20. Epitaph with text. Text: ΑΝΔΡΑΣ ΟΦΟΝ ΜΟΥΣΑΙΣΙ ΤΕΤΕΙ... ΠΑΣΙ ΦΙΛΟΙΣ ΑΓΑΘΩ ΧΡΗΣΑΙ... ΕΙΡΗΝΑΙΟΝ ΕΔΕΚΟΠΑΤΡΗΣ... ΔΙΕΤΑΞΕΤΟ... ΝΙΚΙΑ... ΧΡΗΣΤΕ ΧΑΙΡΕ... ΕΥΤΑΚΤΟΡ... ΧΑΙΡΙ... ΣΤΡΑΤΩΝ... ΘΕΟΜΕΝΟΥ... ΧΡΗΣΤΕ ΧΑΙΡΕ... ΝΕΙΚΟΚΡΑΤΗ ΦΙΛΑΡΓΥΡΟΥ... ΚΑΙ ΠΩΛΛΗ ΕΥΣΕ ΧΡΗΣΤΕ... ΧΑΙΡΕ

35. Epitaph with text. Text: ΗΓΗΣΟΥΣ... ΤΗΣ ΚΛΕΟΜ... ΟΡΤΟΥ ΟΥ ΓΑΤΡΟ... ΠΡΟΙΞΤΟ ΧΑΡΙ... Ν

36. Epitaph with text. Text: ΟΘΟΣ ΔΙΟΣ... ΑΡΤΑΙΝΙΔΟΥ... ΑΚΟ... ΙΕ

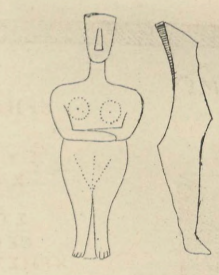
39. Epitaph with text. Text: ΠΜΤΙΟΜΙΟ... ΑΡΠΑΛΕΝΟΣ

28. Epitaph with text. Text: ΔΕΙΝΟΜΕΝΗΣ... ΔΕΟΝΤΟΥ... ΦΡΟΝΙΜΑ ΦΙΛΟΔΑΜΩ

32. Epitaph with text. Text: ΛΥΣΕΛΣ ΕΩΛΑΜΑΝ... Τ ΣΙΣ... ΙΩΤΙΜΕΟΥ

33. Epitaph with text. Text: DISMANIBVS... MARIO SEVERO... POTIOLANO

34. Epitaph with text. Text: SABINO... VM CVI... BEINWI... ΜΕΛΗΘΗΣ

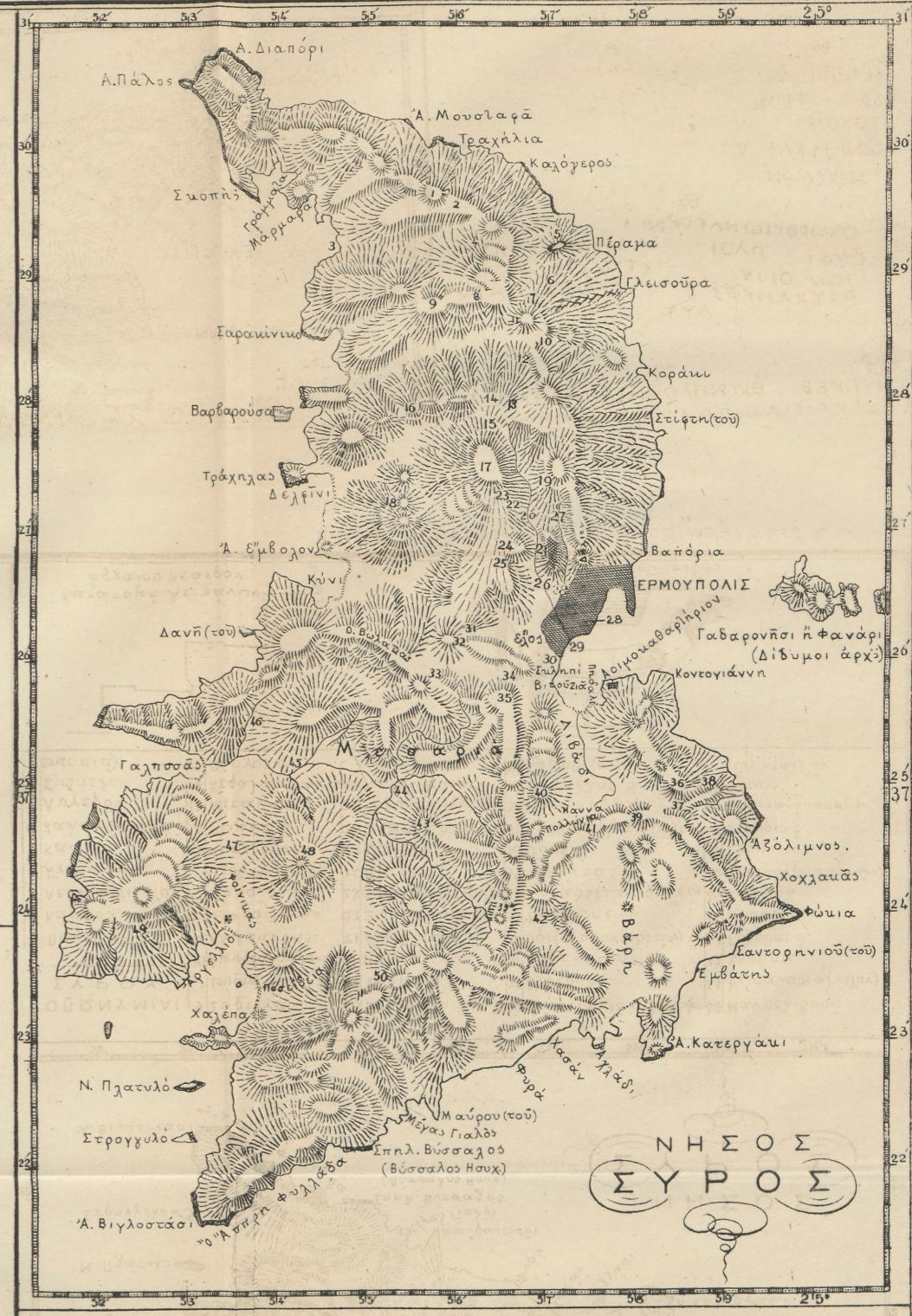

Καλαμάτιον Καλανδριανῆς (Υψος 7 Μετρ. 0.12 μ.)

ΠΙΝΑΞ Β' ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΣΥΡΟΥ Κ

A' section containing various inscriptions (26-39) with Greek text and some illustrations of architectural elements.

B' section containing various inscriptions (13-31) with Greek text and illustrations of architectural elements.

Section containing inscriptions 40-49 and a large central inscription (41) titled 'ΜΙΘΡΗΣ ΠΡΕΣΒΕΥΤΗΣ ΙΔΙΑΝΟΣ'.

Section containing inscriptions 50-59 and a large central inscription (51) titled 'ΚΕΒΟΗΘΙ ΤΟΛΟΥ ΛΟΣΟΥΕΥΝΟΜΙΟΣ ΚΕΠΑΣΤΗΣ ΣΥΝΠΛΟΙ ΔΑΥΤΟΥΝ ΛΑΖΙΟΙΣ'.

Section containing inscriptions 60-69 and a large central inscription (61) titled 'ΚΥΡΙΕ ΒΟΗΘΕ'.

Section containing inscriptions 70-79 and a large central inscription (71) titled 'ΚΕΒΟΗΘΙ ΤΩ ΔΟΥΛΩ ΚΥΡΕ ΒΟΗΘΕ ΤΩ ΔΟΥΛΩ ΚΥΡΕ ΒΟΗΘΕ ΤΩ ΔΟΥΛΩ ΚΥΡΕ ΒΟΗΘΕ'.

Section containing inscriptions 80-89 and a large central inscription (81) titled 'ΚΥΡΙΕ ΒΟΗΘΕ ΤΩ ΔΟΥΛΩ ΚΥΡΕ ΒΟΗΘΕ ΤΩ ΔΟΥΛΩ ΚΥΡΕ ΒΟΗΘΕ'.

Section containing inscriptions 90-99 and a large central inscription (91) titled 'ΚΕΒΟΗΘΙ ΤΩ ΔΟΥΛΩ ΚΥΡΕ ΒΟΗΘΕ ΤΩ ΔΟΥΛΩ ΚΥΡΕ ΒΟΗΘΕ'.

Section containing a list of place names (ΤΟΠΩΝΥΜΙΑ ΣΥΡΟΥ) and a list of numbers (1-50) corresponding to locations on the map.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΓΝΗΣΙΟΤΗΤΟΣ ΤΟΥ ΕΡΩΤΙΚΟΥ ΤΟΥ ΛΥΣΙΟΥ.

I.

Τὸ περὶ τῆς γνησιότητος τοῦ Ἐρωτικοῦ τοῦ Λυσίου ζήτημα μεγάλην κέκτηται σπουδαιότητα οὐ μόνον πρὸς τελειότερον ὄρισμόν τῶν εἰδῶν καὶ τοῦ χαρακτήρος τῆς τέχνης τοῦ ῥήτορος, ἀλλὰ καὶ πρὸς ὀρθὴν κατανόησιν τοῦ περιεχομένου καὶ τοῦ σκοποῦ τοῦ Φαίδρου, ἐν ᾧ ὁ λόγος οὗτος περιέχεται, καὶ ἀκριβῆ γνῶσιν τοῦ τε τρόπου, καθ' ὃν ὁ Πλάτων ἐφιλοσόφει, καὶ τῶν σχέσεων αὐτοῦ πρὸς τὰς ῥητορικὰς σχολὰς τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἀς καὶ ἐν ἄλλοις μὲν τῶν γνησίων αὐτοῦ ἔργων ἐξήλεγξε καὶ κατεπολέμησεν ἐν τῷ προσώπῳ τῶν ἐπισημοτέρων αὐτῶν ἀντιπροσώπων, καθ' ἐξοχὴν ὅμως καὶ ἐν συνόλῳ ἐν τῷ Φαίδρῳ. Διότι ἐκ τῆς διαφόρου γνώμης, ἣν τις περὶ τοῦ ῥηθέντος ζητήματος ἔχει, ἐξήρτηται κατὰ μέγα μέρος καὶ ἡ διάφορος θεωρία περὶ τῆς ἐπόψεως, ὑφ' ἣν ὁ Πλάτων ἐθεώρει τὴν φιλοσοφίαν καὶ ῥητορικὴν, καὶ περὶ τῆς διαγωγῆς, ἣν ὡς φιλόσοφος ἀπέναντι τῆς τελευταίας ταύτης τέχνης ἐτήρησεν.

Εἶνε δὲ τὸ ζήτημα τοῦτο ὄχι ἀρχαῖον, οὐδὲ πηγάζει ἐκ μαρτυριῶν καὶ εἰδήσεων ἀρχαίων συγγραφέων, ἀλλ' εἶνε ἐν ἐκ τῶν πολλῶν κριτικῶν ζητημάτων, ἅτινα ἡ νεωτέρα, ἐν πολλοῖς μὲν ἀκριβεστέρα, ἐν πολλοῖς ὅμως καὶ ὑπὲρ τὸ δέον αὐστηρὰ κριτικῆ ἀνεκάλυψε. Κατὰ πρῶτον δηλ. ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις, καὶ ἰδίως κατὰ τὸν παρόντα αἰῶνα, ἤρξαντο νὰ ἐκφράζωσι κριτικοὶ τινες δυσπιστίαν περὶ τῆς γνησιότητος τοῦ Ἐρωτικοῦ, ἡ δὲ δυσπιστία αὕτη καὶ ἀμφιβολία ταχέως διεδόθησαν καὶ ἐπεκράτησαν τοσοῦτον, ὥστε ἡ φιλοσοφικὴ σχολὴ τοῦ ἐν Βρεσλαύϊ Πανεπιστημίου ἐνόμισεν ἀναγκαῖον διὰ προκηρύξεως διαγωνίσματος νὰ προκαλέσῃ τὴν ἐξακριβῶσιν καὶ, εἰ δυνατόν, τὴν λύσιν τοῦ ἐγεροθέντος ζητήματος. Ἐντεῦθεν λοιπὸν λαβὼν ἀφορμὴν ὁ Γερμανὸς φιλόλογος Ἐδουάρδος Λῆνις (Hænisch) ἔγραψεν ἐν ἔτει 1827 περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου πραγματείαν, ἐν ἣ μετὰ ἀκριβῆ τοῦ πράγματος ἔρευναν κατήνησεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ ἐν τῷ Φαίδρῳ Ἐρωτικὸς εἶνε γνήσιον τοῦ Λυσίου ἔργον, διὸ καὶ ἐξέ-

δωκε τὸν ῥηθέντα λόγον ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ ῥήτορος τούτου¹). Ἡ γνώμη ὅμως αὕτη τοῦ Hænisch εὔρεν ἰσχυρὸν ἀντίπαλον τὸν περίφημον φιλόλογον Κάρολον Φριδ. Ἑρμαννον, ὅστις κατὰ πρῶτον μὲν ἐν τῷ περιοδικῷ Heidelberg Jahrbuecher fuer Philologie, ἀργότερα δὲ καὶ δι' ἰδιαίτερας πραγματείας κατεπόλεμησε σφοδρῶς τὴν γνώμην ταύτην καὶ ὑπεστήριξε τὴν νοθεΐαν τοῦ Ἑρωτικῶ²). Μετὰ δὲ τοὺς δύο τούτους κυριωτάτους ἀντιπροσώπους τῶν δύο ἀντιθέτων περὶ τοῦ ἀντικειμένου γνωμῶν ἐπελήφθησαν καὶ ἕτεροι πολλοὶ τῆς ὑποθέσεως καὶ ἐτάχθησαν, εἰ καὶ πάντοτε μετὰ τινων προσθηκῶν καὶ διαφορῶν, οἱ μὲν ὑπὲρ τῆς γνώμης τοῦ ἐνός, οἱ δὲ ὑπὲρ τῆς τοῦ ἐτέρου τούτων, οἷον ὁ Stallbaum, Leutsch, Gevers, Γεώργιος Perrot³) καὶ ἕτεροι ὑπὲρ τῆς γνώμης τοῦ Ἑρμάννου, ὁ δὲ Spengel, Westermann, Hælscher, Vater, Krische, Λεοπόλδος Smidt, Ueberweg, Emile Egger, Blass⁴) καὶ ἕτεροι ὑπὲρ τῆς τοῦ Hænisch.

1) Lysiae amatorius. græce. Lectionis varietate et commentario instruxit Eduardus Hænisch. Ἐν Λειψία 1827. Ἡ ῥηθεΐσα πραγματεία ἐτυπώθη ἐνταῦθα ὡς προλεγόμενα.

2) Πρβ. Heidelb. Jahrbuecher f. Philol. τοῦ ἔτους 1828. σ. 257 ἐπ. Gesammelte Abhandlungen 1845 ἐν Γοττίγγη. σ. 1—21. καὶ Geschichte und System der Platonischen Philosophie. A'. σελ. 518 ἐπ.

3) Πρβ. Stallbaum, Lysiaca ad illustrandas Phædri platon. origines. ἐν Λειψία 1851. σ. 29 ἐπ. καὶ Prolegomena ad Phædrum σ. LXIII ἐκδ. 6., von Leutsch, Theses saxaginta. ἐν Γοττίγγη 1833. σ. 13. Gevers, Disputat. de Lysiae Epitaphio auctore. ἐν Γοττίγγη 1839. σ. 7. καὶ Georges Perrot, L' éloquence politique et judiciaire à Athènes. ἐν Παρισίοις 1873. A'. σ. 246. ἐπ.

4) Πρβ. Spengel, Συναγωγὴ τεχνῶν sive artium scriptores. σ. 123—135. Westermann, Quæstiones demosth. B'. σ. 73. καὶ Geschichte der Beeedsamkeit, σ. 75. Hælscher, de vita et scriptis Lysiae. σ. 121. Vater ἐν Archiv fuer Philologie und Pædagog. τοῦ Jahn, τόμ. Θ'. σ. 176. 181. Krische, Ueber Plato's Phædros. ἐν Γοττίγγη 1848. σ. 28. Leop. Schmidt Verhandlungen der Philologenversammlung zu Wien. 1858. σ. 97. Ue-

Μέχρι τούδε λοιπὸν ἐπικρατοῦσι δύο διάφοροι περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου γνώμαι καὶ τὸ ζήτημα δὲν φαίνεται ἐξηγητημένον ὀλοτελῶς· διὸ ἀναγκαῖον καθίσταται νὰ ἐξετασθῇ εἰδικώτερον καὶ λεπτομερέστερον, τουτέστι νὰ ἐρευνηθῇ μὲν ὁ Ἑρωτικός διεξοδικώτερον, ν' ἀναπτυχθῶσι δὲ καὶ συγκριθῶσι πᾶσαι αἱ διάφοροι ἀντιφατικαὶ γνώμαι, ὅπως οὕτω φανῇ τίς ἡ πιθανωτέρα καὶ λογικωτέρα τοῦ ζητήματος τούτου λύσις. Πρὸς τὸν σκοπὸν λοιπὸν τοῦτον θέλομεν ἐξετάσει ἐν τῇ πραγματείᾳ ταύτῃ α) ὁποῖα ἡ γνώμη τῆς ἀρχαιότητος περὶ τοῦ ζητήματος τούτου· β) ὁποῖός ἐστιν ὑπὸ γλωσσικὴν καὶ τεχνικὴν ἔποψιν ὁ Ἑρωτικός καὶ ὁποῖαν σχέσιν ἔχει πρὸς τὸ γλωσσικὸν ὕφος τοῦ Λυσίου καὶ Πλάτωνος, καὶ γ) τίνες εἰσὶν οἱ τὴν νοθεῖαν τοῦ λόγου τούτου ὑποστηρίζοντες λόγοι καὶ κατὰ πόσον εἰσὶν ὀρθοὶ καὶ δεδικοιολογημένοι.

II.

Πρὶν ὅμως προδῶμεν εἰς τοῦτο τὸ κύριον ἡμῶν θέμα, ἀνάγκη πρὸς ὀρθὴν καὶ εὐκολωτέραν τοῦ ἀντικειμένου ἔρευναν καὶ κατανόησιν νὰ προτάξωμεν διασαφητικὰς τινὰς παρατηρήσεις περὶ τῆς ὑποθέσεως καὶ τοῦ σκοποῦ τοῦ Φαίδρου, περὶ τοῦ χρόνου τῆς συγγραφῆς αὐτοῦ καὶ περὶ τῆς ἐπόψεως, ὅφ' ἦν τὸ ζήτημα ἡμῶν θεωρητέον.

Καὶ ὑπόθεσις μὲν καὶ σκοπὸς τοῦ Φαίδρου ἐστὶ, συντόμως εἰπεῖν, ὁ ἔλεγχος καὶ ἡ καταπολέμησις τῆς κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην συνήθους ῥητορικῆς τέχνης καὶ τῶν διδασκαλιῶν αὐτῆς καὶ ἡ προτροπὴ πρὸς τὰς φιλοσοφικὰς σπουδὰς, καὶ ἰδίως πρὸς τὴν προφορικὴν ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ διδασκαλίαν. Τὴν ῥητορικὴν τέχνην καὶ τὴν εὐγλωττίαν καθ' ὅλου καὶ κατ' ἀρχὴν δὲν ἀπορρίπτει ὁ Πλάτων, ἀπαιτεῖ ὅμως νὰ βασιζέται αὕτη ἐπὶ τῆς διαλε-

---

berweg, ueber die Aechtheit und Zeitfolge der Plat. Schriften. ἐν Βιέννῃ 1862. σ. 262 ἐπ. Emile Egger ἐν Annuaire de l'association pour l'encouragement des études greque en France. ἐν Παρίσις 1874. σ. 17—38. καὶ Blass, die attische Beredsamkeit von Gorgias bis zu Lysias. ἐν Λειψίᾳ 1868. σ. 417 ἐπ.

κτικῆς, τουτέστι ἐπὶ τῆς φιλοσοφικῆς παιδείας, καὶ ἐπὶ ἐπιστημονικῆς γνώσεως τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, ὅπως ἐντέχνως καὶ εὐμεθόδως προβαίνουσα ἐν τῷ ἔργῳ αὐτῆς οὐ μόνον πείθῃ, ἀλλὰ καὶ καταπείθῃ, τουτέστιν ἐλλόγους πεποιθήσεις προκαλῆ ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ ἀκροατοῦ, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῶν χωρίων 259, e. 266 c. 269, c καὶ 274, d τοῦ Φαίδρου¹). Ἐπειδὴ δ' ἡ τότε ῥητορικὴ ἦν ὅλως ἐπιπολαία καὶ κίβδηλος καὶ οὐδαμῶς συνῆδε ταῖς φιλοσοφικαῖς ἀρχαῖς καὶ ταῖς περὶ ἀνατροφῆς καὶ παιδείας ἰδέαις τοῦ φιλοσόφου, ἀνέλαβε τὸν ἔλεγχον καὶ τὴν καταπολέμησιν αὐτῆς καὶ ἐν ἄλλοις μὲν ἔργοις αὐτοῦ, κατ' ἐξοχὴν ὅμως ἐν τῷ Φαίδρῳ. Πρὸς ἐπιτυχίαν δὲ τοῦ σκοποῦ τούτου προβαίνει ὁ Πλάτων ἐν τῷ διαλόγῳ τούτῳ ὡς ἐξῆς. Λαμβάνει ἐν ἔργῳ τοῦ τότε περιφημοτάτου πάντων τῶν ῥητοροδιδασκάλων Λυσίου, τὸν Ἑρωτικὸν αὐτοῦ, ἐξετάζει καὶ ἐπικρίνει αὐτὸ, ἀποκαλύπτει τὴν μηδαμινότητα αὐτοῦ καὶ τὴν παντελεῖ ἔλλειψιν ἰδεῶν, καὶ ἀποδεικνύει ὅτι ἡ ὅλη τέχνη καὶ ἀξία τοῦ Λυσίου εἰς οὐδὲν ἄλλο κυρίως συνίσταται ἢ διὰ πολλῶν καὶ ποικίλων ἐκφράσεων τὰς αὐτὰς πάντοτε ἰδέας νὰ ἐπαναλαμβάνῃ καὶ ὡς νέας παρουσιάζῃ, οὕτω δ' ἐξαπατᾷ μόνον τὸν ἀκροατὴν, δὲν ἐξαντλεῖ δὲ τὸ θέμα, οὐδὲ διδάσκει αὐτὸν τοῦτο σαφῶς. Ἐπειτα ἀντιτάσσει εἰς τὸν Ἑρωτικὸν τοῦ Λυσίου διὰ τοῦ Σωκράτους δύο ἄλλεπαλλήλους ἐξ ὑπογείου περὶ τοῦ αὐτοῦ ἀντικειμένου ἐκφωνουμένους λόγους, διακρινόμενους ἀπὸ τοῦ Λυσιακοῦ διὰ τῆς ἐν αὐτοῖς ἐπικρατούσης διαλεκτικῆς, τουτέστιν ἐρευνητικῆς μεθόδου καὶ διὰ τῆς πληθύος καὶ βαρύτητος τῶν ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου ἐκφραζομένων ἰδεῶν. Ἐνῶ δ' ἤδη συγκρίνει τοὺς δύο τούτους λόγους πρὸς τὸν τοῦ Λυσίου, καταντᾷ εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ ζητήματος, πῶς δύναται καὶ ὀφείλει νὰ γράφῃ καὶ ὁμιλῇ τις περὶ παντὸς ἀντικειμένου καὶ πῶς τούναντίον ποιῶσι τοῦτο αἱ διάφοροι ῥητορικαὶ σχολαί, ὧν τὰς διδα-

1) Πρὸς περὶ τούτου Zeller, Philosophie der Griechen, B', I, σ. 615 ἐκδ. 6. καὶ ἐπιθεωρητικώτερον Rudolf Hirzel, ueber das Rhetorische und seine Bedeutung bei Plato. ἐν Λειψίᾳ 1871. Τοῦ τελευταίου τούτου ἡ περὶ τοῦ ἀντικειμένου γνώμη φαίνεται ἡμῖν ἐν πολλοῖς ὑπερβολικὴ καὶ τολμηρά.

σκαλίας ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ ἀναφέρει καὶ ἐξελέγχει. Ἐντεῦθεν μεταβαίνει παρεκβολικώτερον εἰς τὴν ἐρώτησιν, ἂν τὸ γράφειν ᾔνε ἐν γένει ἀγαθόν τι ἢ μὴ, καὶ εἰς ἀπάντησιν ἐκφράζει τὴν ἰδέαν, ὅτι τὸ κάλλιστον μέσον πρὸς ἐκπαίδευσιν καὶ ἐξάγεισιν τῆς ψυχῆς ἐστὶν ἡ ἐγκατάλειψις πάσης γραφομανίας καὶ ἡ προφορικὴ διδασκαλία ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ. Μετὰ τὴν σύστασιν δὲ ταύτην τῆς προφορικῆς διδασκαλίας ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ κλείει καὶ τὸν διάλογον¹).

Ὁ δὲ χρόνος τῆς συγγραφῆς τοῦ Φαίδρου, εἴτε κατὰ τὴν νεανικὴν τοῦ Πλάτωνος ἡλικίαν ὀρισθῆ εἴτε κατὰ τὴν καθεστηκυῖαν, οὐδεμίαν ἐξασκεῖ ἐπιβρόχην ἐπὶ τῆς γνησιότητος ἢ νοθείας τοῦ Ἐρωτικοῦ, διότι εἶνε ἀναμφήριστον ὅτι, ἀφοῦ ὁ Λυσίας ἔγραψεν ἐρωτικούς λόγους²), ὁ Πλάτων ἠδύνατο κάλλιστα ἐν οἰαδῆποτε ἐποχῇ νὰ μεταχειρισθῆ τοιοῦτόν τινα ἐν τῷ Φαίδρῳ, ἂν λόγῳ σπουδαίῳ, λ. χ. ἡ ὑπόθεσις καὶ ὁ σκοπὸς τοῦ διαλόγου, ὑπηγόρευον αὐτῷ τὸ τοιοῦτον· ἐν δὲ τῷ Φαίδρῳ εἶνε πασιφανές ὅτι πρὸς ὑπαρξίν τοῦ διαλόγου λόγος τις τοιοῦτος, οἷος ὁ ἐρωτικός, ἦν ἀναπόφευκτος, χωρὶς ἐν τούτοις νὰ ἐξήρτηται ἡ τοιαύτη τοῦ διαλόγου διασκευὴ ἐκ τοῦ λόγου τούτου· διότι οὗτος χρησιμεύει ἐν τῷ διαλόγῳ μόνον ὡς σημεῖον ἀφορμῆσεως διὰ τὴν περαιτέρω πλοκὴν. Κακῶς λοιπὸν δι᾽ ἰσχυρίσθησάν τινες ὅτι ἡ γνησιότης ἢ μὴ τοῦ Ἐρωτικοῦ ἐξήρτηται κατὰ μέγα μέρος ἐκ τοῦ χρόνου, καθ' ὃν εἶνε πιθανὸν ὅτι συνεγράφη ὁ Φαίδρος· διὸ δὲν ἐκτεινόμεθα ἐνταῦθα περαιτέρω περὶ τοῦ ζητήματος τούτου καὶ

1) Πρὸς περὶ τῆς πλοκῆς τοῦ διαλόγου τούτου Anton Schmidt, Disposition des Platon. Dialogs Phaidros. ἐν Troppan. 1872. L. S. Schmidt Commentatio de Platonis Phaidro. ἐν Βερολίῳ 1858. καὶ Vonnelich, de Phædri Platon. ætate argumentoque. Μαλχίν. 1872.

2) Τοῦτο μαρτυρεῖται ὑπὸ τοῦ Σχολιαστοῦ τοῦ Πλάτωνος ἐν Γοργίᾳ, κώδ. Α. σ. 374 ἐκδ. Bekker. ὑπὸ Ἄρποκρατίωνος ἐν λ. ἀπαγορεύειν ὑπὸ Διονυσίου τοῦ Ἀλικαρνασσεῖος ἐν κρίσει περὶ Λυσ. κεφ. 4. ὑπὸ Πλουτάρχου ἐν βίῳ Λυσίου καὶ κατ' αὐτὸν ὑπὸ Φωτίου ἐν Βιβλιοθ. κώδ. 262. Οὐδεὶς δ' ὑφίσταται λόγος εἰς ἀμφιβολίαν περὶ τῆς ὀρθότητος τῶν μαρτυριῶν τούτων.

παραπέμπομεν εἰς ὅσα περὶ αὐτοῦ εἰδικώτερον ἐγράψαμεν ἄλλοτε ἐν Ἀθηναίου τόμ. Γ' τεύχ. Γ'.

Περὶ δὲ τῆς ἐπόψεως, ὑφ' ἣν τὸ κύριον ἡμῶν θέμα θεωρητέον, ἀνάγκη νὰ προτάξωμεν τὰς ἐξῆς παρατηρήσεις. Ἡ ὑπὸ τινων κριτικῶν γενομένη παρατήρησις, ὅτι ὁ Ἐρωτικὸς κατατάσσεται ὑπὸ τῶν ἀρχαίων μεταξὺ τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Λυσίου, ὑπὸ τινων δὲ καὶ ἐπιστολὴ καλεῖται, καὶ ἐπομένως οὗτος δὲν εἶνε ῥητορικὸς λόγος, ἀλλ' ἐπιστολὴ ἀσήμαντος διὰ τὴν ῥητορικὴν τοῦ συγγραφέως δεινότητά¹⁾, οὐδεμίαν κέκτηται σπουδαίαν ἐπιρροὴν ἐπὶ τῆς ὀρθῆς λύσεως τοῦ κυρίου ἡμῶν περὶ τῆς γνησιότητος τοῦ ἔργου τούτου ζητήματος· διότι, ἂν ὁ Πλάτων ὡς ἐπιστολὴν δὲν ἔπρεπε νὰ μεταχειρισθῆ τὸν ἐρωτικὸν πρὸς ἐπίκρισιν καὶ χαρακτηρισμὸν τῆς ῥητορικῆς τοῦ Λυσίου δεινότητος καὶ τούτου ἕνεκα ὑπὸ τῶν λογίων τούτων κατηγορεῖται, ἔτι μᾶλλον δὲν ἔπρεπε νὰ ἀπομιμηθῆ τοιαύτην ἐπιστολὴν ἀντὶ σπουδαιότερου τινὸς τοῦ ῥήτορος ἔργου. Ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα δὲν ἔχει οὕτω καὶ ἡ μνημονευθεῖσα τῶν λογίων παρατήρησις εἶναι ἐντελῶς ἐσφαλμένη. Ὅτι ὁ Ἐρωτικὸς εἶναι λόγος καὶ ὄχι ἐπιστολὴ, κατὰ τοὺς κανόνας τῆς ῥητορικῆς τέχνης γεγραμμένος καὶ ἐπομένως πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ Πλάτωνος ἐν τῷ διαλόγῳ ἀρμόδιος, ἐξάγεται πρῶτιστα μὲν ἐκ τοῦ ὅτι ὁ Πλάτων αὐτὸς ἐπανελημμένως λόγον ἀποκαλεῖ αὐτόν· διότι, ὅπως τοῦτο πράττη, ἔπρεπε νὰ τὸ ὀρθὸν ῥητορικὸν γένος ν' ἀγνοῇ, ὅπερ εἶναι ἐντελῶς ἀπίθανον καὶ ἀδύνατον, ἢ ἐπιτήδες καὶ κακῆ πίστει νὰ πράττη τοῦτο· ἢ τοιαύτη ὁμως διαγωγὴ προϋποθέτει ἀναγκαίως παρ' αὐτῷ μέγαν βαθμὸν ἀναξιπιστίας καὶ ποταπότητα χαρακτῆρος, ἅπερ ἀναμφιβόλως οὐδεὶς εὖ φρονῶν θέλει τολμήσει ν' ἀποδώσῃ τῷ θείῳ Πλάτωνι²⁾. Ἐπειτα δὲ καὶ ἡ ὅλη διάταξις καὶ πλοκὴ τοῦ Ἐρωτικοῦ εἶναι πλάστῃ,

1) Πρὸς πάντων Spengel, Συναγωγὴ τεχνῶν σ. 430 ἐπ. Franz, *Dissertat. de Lys. orat. attico* κτλ. 1828. σ. 15. καὶ van Heusde, *initia Philos. Platon. A'* σ. 401.

2) Πρὸς K. Fr. Hermann *Gesammelte Abhandl.* σ. 5, ἐπ. Leopold Schmidt, ἐνθ. ἀνωτ. σ. 97 καὶ Stallbaum, *Prolegomena ad Phaedrum* σ. LIX—LXI. σημ. ἐκδ. β'.

καὶ μάλιστα οὕτω πεπλασμένη, ὥστε ἀδύνατον νὰ ὑπῆρξεν ἐν τῇ πραγματικότητι, ὥστε ὡς ἐπιστολὴ οὐδένα ἔχει λόγον ὑπάρξεως ὁ Ἐρωτικός, ἀλλὰ μόνον ὡς ῥητορικὴ ἄσκησις. Ἄλλως τε καὶ οὐδὲ μορφὴν ἐπιστολῆς ἔχει τὸ ἔργον τοῦτο, διότι ἐν αὐτῷ ἀποτείνεται ὁ συγγραφεὺς προφορικῶς πρὸς τὸν παῖδα παρόντα, ὅπως καὶ ἐν τῷ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Δημοσθένους περισωθέντι Ἐρωτικῷ ὁ ἐξυμνούμενος Ἐπικράτης ὡς παρὼν παρίσταται¹⁾. Τὸ τέλος μάλιστα τοῦ λόγου: «εἰ δέ τι σὺ ποθεῖς ἡγούμενος παραλελειφθαι, ἐρώτα» αἶρει πᾶσαν ὁμοιότητα αὐτοῦ πρὸς τὰς ἐπιστολάς, ὥστε οἱ ἀρχαῖοι βεβαίως κακῶς καὶ ἐσφαλμένως συγκατέλεξαν τὸν Ἐρωτικὸν μεταξὺ τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Λυσίου, καὶ ἐπομένως δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ νόθον ἔργον, ὡς ἐκεῖναι, αἵτινες κατὰ τὸ πλεῖστον μέρος ὑπὸ μεταγενεστέρων ὑπὸ ψευδῆ ὀνόματα συνεγράφησαν, ὡς ἡ κριτικὴ ἐπὶ πολλῶν ἤδη τοιούτων συλλογῶν ἀπέδειξε τοῦτο.

Καὶ ἡ τοῦ Taylor γνώμη, καθ' ἣν ὁ Ἐρωτικός οὗτος εἶνε ἔργον ὄχι τοῦ γνωστοῦ ῥήτορος Λυσίου, ἀλλ' ἑτέρου δῆθεν, σοφιστοῦ τινος ὁμωνύμου²⁾, οὐδεμιᾶς ἐστὶ σπουδαιότητος διὰ τὸ ἡμέτερον ζήτημα, διότι, ὡς ὁ Spengel καὶ ἕτεροι διὰ μακρῶν ἀπέδειξαν³⁾, εἶνε ἐντελῶς ἡμαρτημένη.

Ἐπίσης πρέπει ν' ἀποκλείσωμεν μετὰ τοῦ Κ. Φρ. Ἐρμάννου⁴⁾ καὶ τὴν γνώμην τινῶν, ὅτι ὡς βᾶσις μὲν τοῦ ἡμετέρου Ἐρωτικοῦ ἐχρησίμευσε γνήσιόν τι ἔργον τοῦ Λυσίου, ὁ Πλάτων ὅμως μετεσκεύασεν αὐτὸ καταλλήλως χάριν τῶν σκοπῶν του, ἐπομένως ἐνόθευσεν αὐτὸ, ὅπως εὐκολώτερον τὸ ἐξελέγξῃ⁵⁾. Διότι ἐναντίον

1) Ἴδε Blass, ἐνθ. ἀνωτέρω σ. 416.

2) Πρὸς Vita Lysiae, σ. 151 ἐπ.

3) Πρὸς Spengel, Συναγ. τεχνῶν σ. 131 ἐπ. W y t t e m b a c h, ad Plut. Moral. σ. 340. H e i n d o r f, ad Phaedr. σ. 187. H e n n i s c h, ἐνθ. ἀνωτ. Prolegom. σ. 3.

4) Πρὸς Gesam. Abhandl. σ. 3 ἐπ.

5) Τῆς γνώμης ταύτης εἰσὶν ὁ Φρ. Schlegel ἐν Attisches Museum A' σ. 230, 262. ὁ van Heusde, init. philos. plat. σ. 401 καὶ ἄλλοι.

τῆς τοιαύτης ὑποθέσεως ὑπάρχει οὐ μόνον ἡ ἠθικὴ, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐλαχίστη φρόνησις, ἣν δύναται τις ν' ἀναγνωρίσῃ παρὰ συγγραφῆ τινι καθόλου, μάλιστα δὲ παρὰ τῷ συγγραφῆ τοῦ Φαίδρου, ἐνθα διὰ τοιαύτης τινὸς διαγωγῆς ἢ τε ὅλη σπουδαιότης τοῦ διαλόγου θὰ ἐξηφανίζετο καὶ ἡ ἐκτάκτως αὐστηρὰ ἐπίκρισις τοῦ Πλάτωνος ἀναφορικῶς πρὸς τὴν ποιότητα τοῦ λόγου, ἣτις προχωρεῖ μέχρι τῆς γλωσσικῆς αὐτοῦ ἐξελέγγεως, θὰ ἦτο ὅλως ἀδικαιολόγητος.

Ἐπολείπεται λοιπὸν ὡς κύριον ἡμῶν θέμα ν' ἀποδείξωμεν, ἂν ὁ ἐν τῷ Φαίδρῳ τῷ γνωστῷ ῥήτορι Λυσία ἀποδιδόμενος Ἑρωτικός ἦεν τῷ ὄντι γνήσιον τοῦ ῥήτορος τούτου ἔργον ἢ ἐλευθέρως καὶ τελείως ἀπομίμησις τοῦ Πλάτωνος, γενομένη ἐντελῶς κατὰ τὴν τέχνην καὶ τὸ ὕφος τοῦ Λυσίου χάριν τοῦ διαλόγου.

III.

Ἐπανερχόμενοι ἤδη εἰς τὸ κύριον ἡμῶν θέμα θέλωμεν ἐξετάσει κατὰ πρῶτον, ὡς ἀνωτέρω ἐδηλώσαμεν, τὴν γνώμην τῶν ἀρχαίων περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου.

Δίαν χαρακτηριστικὸν διὰ τὴν ἐν τῇ ἀρχαιότητι ἐπικρατοῦσαν περὶ τούτου γνώμην εἶνε ὅτι ἐκ πάντων τῶν ἀρχαίων συγγραφέων, οἵτινες ἔλαβον οἰανδήποτε ἀφορμὴν νὰ ὀμιλήσωσι περὶ τοῦ ἡμετέρου Ἑρωτικοῦ, οὐδεὶς ἀναφέρει τι περὶ ἀπομιμήσεως καὶ νοθείας αὐτοῦ, οὐδ' ὅσοι ὑπερκρίσθησαν τὸν Λυσίαν κατὰ τῆς κριτικῆς τοῦ Πλάτωνος, οἵτινες βεβαίως οὐδαμῶς ἤθελον παραλείπει νὰ μεταχειρισθῶσι τοιοῦτόν τι κατὰ τοῦ φιλοσόφου. Τούναντίον πολλοὶ τῶν ἀρχαίων μαρτυροῦσιν ὅτι ὁ ἐν τῷ Φαίδρῳ Ἑρωτικὸς εἶναι γνήσιον τοῦ Λυσίου ἔργον. Καὶ πρῶτος πάντων ὁ μέγας τοῦ Λυσίου λάτρης ἐν τῇ ἀρχαιότητι, κατὰ δὲ τὸ φαινόμενον, καὶ ὁ κάλλιστος γνώστης τῆς τέχνης καὶ ἀξίας τοῦ Λυσίου, Διονύσιος ὁ Ἀλικαρνασσεύς, ὅστις κάλλιστα πάντων διέκρινε τὰ γένη τῶν ῥητορικῶν τοῦ Λυσίου ἔργων, παρεκκολούθησε τὰς ἐποχὰς τῆς ἀναπτύξεως τοῦ ὕφους αὐτοῦ καὶ ὥρισε τὰς διαφορὰς αὐτοῦ, ὡς δὲ γνωστὸν, κατὰ τὸ δεῦτερον ἡμῖς τοῦ πρώτου πρὸ Χριστοῦ αἰῶνος ἤκμασε, χαρακτηρίζει τὸν Ἑρωτικὸν ὡς γνή-

σιον τοῦ Λυσίου ἔργον¹). Τὸ ὅτι δ' ὁ συγγραφεὺς καὶ κριτικὸς οὖτος τὴν περὶ τοῦ Ἑρωτικοῦ γνώμην του ταύτην δὲν ἀναφέρει καὶ ἐν τῷ κυρίῳ αὐτοῦ περὶ ῥητόρων ἔργῳ, τοῖς περὶ τῶν ἀρχαίων ῥητόρων ὑπομνηματισμοῖς, δὲν σημαίνει ὅτι ἠλλάξεν αὐτήν, ὡς ὁ Κ. Φρ. Ἑρμαννος διῆσχυρίζεται²), ἀλλὰ τοῦτο προέρχεται, διότι τὰς ἐπιστολάς καὶ τοὺς Ἑρωτικούς καὶ τὰ ἄλλα μικρᾶς σημασίας τοῦ Λυσίου ἔργα, ὡς μὴ πολλοῦ λόγου ἄξια, ἐπίτηδες παρέλειψε νὰ ἐξετάσῃ ἐν τῷ ἔργῳ ἐκείνῳ, ὡς ὁ ἴδιος λέγει: «Περὶ δὲ τῶν ἐπιστολικῶν αὐτοῦ καὶ τῶν ἐρωτικῶν καὶ τῶν ἄλλων, οὓς μετὰ παιδιᾶς ἔγραψεν, οὐδὲν δέομαι λέγειν³)». Ἡ ὀρθότης λοιπὸν καὶ βαρῦτης τῆς μαρτυρίας τοῦ Διονυσίου μένωσιν ἀμείωτα καὶ διὰ τὸ ἡμέτερον ζήτημα ἰσχύει αὐτὴ πολὺ, ἅτε ἀρχαιοτέρα πασῶν οὔσα.

Ἐκτὸς δὲ τῆς τοῦ Διονυσίου περιῆλθον ἡμῖν παρόμοιαι μαρτυρίαι τοῦ Πλουτάρχου (πῶς δεῖ τῶν νέων ποιημάτων ἀκούειν σ. 40, Δ. 45, Α), τοῦ Ἑρμογένους (περὶ ἰδεῶν III, 10), τοῦ Φρόντωνος (Reliquia ed. A. Majus σ. 34 ἐπ.), τοῦ Μαξίμου Τυρίου (Διατριβ. 24, 5), τοῦ Λουκιανοῦ, τοῦ Φιλοστράτου, Διογένους τ. Ὑ Λαερτίου, τοῦ Ἀρποκρατίωνος (ἐν λ. ἀπαγορεύειν) καὶ τέλος τοῦ ἐπὶ τῇ βίᾳσι πάντων τούτων κατὰ τὸ πρῶτον ἡμῖσι τοῦ ἔκτου μετὰ Χ. αἰῶνος διεξοδικώτατα ὑπομνηματίσαντος τὸν Φαῖδρον σοφιστοῦ Ἑρμείου, ὅστις περὶ Ἑρωτικοῦ λέγει (σ. 77 ἐκδ. Ast): «εἰδέναι δὲ χρὴ ὅτι αὐτοῦ Λυσίου ὁ λόγος οὕτως ἐστὶ, καὶ φέρεται ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς ταῖς ἐκεῖνου καὶ αὐτὴ ἡ ἐπιστολή», χωρὶς νὰ μνημονεύῃ ὡς ὑπαρχούσης ἐναντίας τινὸς γνώμης, ὅπερ, κατὰ τὴν συνήθειάν του, οὐδαμῶς ἠθέλε παραλείψει. Ὡστε ἐκ τῆς ὁμοφωνίας ταύτης τῶν ἀρχαίων ἐξάγεται ὅτι καθ' ὅλην τὴν ἀρχαιότητα ἐπεκράτει ἀποκλειστικῶς ἢ καὶ μέχρι τοῦ ἡμετέρου αἰῶνος μόνη διατηρηθεῖσα γνώμη, ὅτι ὁ ἐν λόγῳ Ἑρωτικὸς εἶνε γνήσιον τοῦ Λυσίου ἔργον. Ὅσον δὲ καὶ ἀν ἀμφισβητήσῃ τις τὴν

1) Ἐπιστολὴ εἰς Γν. Πομπήιον, 754. τέχν. ῥητορ. 10, 6.

2) Gesammelte Abhandl. σ. 9 ἐπ.

3) Περὶ Λυσίου κεφ. 3 πρὸ. Leopold Schmidt ἐνθ. ἀνωτ. σ. 96.

ἀκριβείαν καὶ ὀρθότητα τῶν μαρτυριῶν τῶν ἄλλων μνημονευθέντων συγγραφέων, εἰς τὴν μαρτυρίαν ὅμως τοῦ Διονυσίου οὐδαμῶς δύναται νὰ δυσπιστήσῃ, διότι, ἂν πρὸ αὐτοῦ ἐπεκράτει γνώμη τις περὶ νοθείας, ὁ κριτικὸς οὗτος ἀναμφιβόλως δὲν ἤθελε παραβλέπει αὐτὴν, ἅτε τὰ μέγιστα συντείνουσιν πρὸς ὑποστήριξιν τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἰσχυριζομένων.

Οἱ ἐξωτερικοὶ λοιπὸν ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου λόγοι εἶνε ἀποκλειστικῶς ὑπὲρ τῆς γνησιότητος τοῦ Ἑρωτικοῦ. Ἰδωμεν δ' ἤδη καὶ τοὺς ἐσωτερικοὺς, καὶ δὴ ἐξετάσωμεν κατὰ πρῶτον τὸ ὕφος καὶ τὴν γλωσσικὴν ποιότητα τοῦ λόγου ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ πλατωνικὰ καὶ λυσιακὰ συγγράμματα, ὅπως ἰδωμεν τίσι τούτων εἶνε συγγενέστερος ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην.

Ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου τὰς διεξοδικωτέρας ἐρεῦνας ἐποίησε μέχρι τοῦδε ὁ Ἑδουάρδος Haenisch ἐν τῇ προμνημονευθείσῃ αὐτοῦ πραγματείᾳ, ἐν ἣ ἀπέδειξεν ὅτι ὁ λόγος οὗτος, μεθ' ὅλας τὰς μεγάλας αὐτοῦ ἐλλείψεις, ὡς πρὸς τὴν μεταχειρίσιν τοῦ ἀντικειμένου καὶ τὸν ῥητορικὸν τόνον, ἐν τισὶ λίαν χαρακτηριστικοῖς γλωσσικοῖς ἰδιωτισμοῖς καὶ κατὰ τὸν ῥητορικὸν χαρακτῆρα συμφωνεῖ πληρέστατα μετὰ τῶν περισωθέντων λόγων τοῦ Λυσίου¹). Ἐντεῦθεν δ' ἐξάγει ὁ συγγραφεὺς οὗτος ὅτι ὁ Ἑρωτικὸς εἶνε ἀτελὲς μὲν καὶ πολλαχῶς ἐλλιπὲς, ἀλλ' οὐχ ἤττον γνήσιον τοῦ Λυσίου ἔργον. Ὑπολείπεται ὅμως ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην πολὺ ἔτι πρὸς ἐρευναν, ὅπως ὡς ἀκριβέστατα διευκρινηθῇ ἡ ποιότης τοῦ λόγου ὑπὸ τε ῥητορικὴν καὶ τεχνικὴν καὶ ὑπὸ καθαρῶς γλωσσικὴν ἔποψιν, καὶ τὴν τόσῳ σπουδαίαν διὰ τὸ ἡμέτερον ζήτημα ἔλλειψιν ταύτην προτιθέμεθα ν' ἀναπληρώσωμεν ἐνταῦθα κατὰ τὸ ἐφικτὸν ἡμῖν ἐξετάζοντες τὸν λόγον λεπτομερέστερον.

Ὁ Ἑρωτικὸς εἶνε κατὰ τε τὸ περιεχόμενον καὶ τὴν τεχνικὴν του ἐπεξεργασίαν προῖον καθαρᾶς παιδιᾶς καὶ σοφιστικοῦ ἀστείσμου, προσπαθοῦντος τοῦ συγγραφέως δι' ὅλης τῆς ἐφευρετικότητός του καὶ διὰ γλωσσικοῦ κόσμου νὰ ἐπεξεργασθῇ καὶ ὡς τι

1) Πρβ. Prolegomena σ. 20, 34 καὶ ἐναχοῦ τῶν σημειώσεων παρομοίας τινὰς συγκριτικὰς παρατηρήσεις.

τέλειον διακοσμήσῃ θέμα ὅλως ἀκατανόητον καὶ ἀδύνατον. Ἐπειδὴ συνήθως ἐρωτικοὶ λόγοι τίθενται εἰς στόματα ἐρώτων, ὁ Λυσίας θέλει νὰ παραστήσῃ μὴ ἐρώντα ἀρμόδια ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου ὁμιλοῦντα, χωρὶς νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψιν ὅτι ἐρωτικὴ ἐπιθυμία καὶ ἐρωτικαὶ ἐξηγήσεις καὶ διαχύσεις ἐκ μέρους μὴ ἐρώντος εἶνε ὅλως ἄτοπα καὶ ἀκατανόητα. Λαμβάνει λοιπὸν ὡς θέμα ν' ἀποδείξῃ, ὅτι ἐρώμενός τις παῖς πρέπει μᾶλλον νὰ χαρίζεται μὴ ἐρώντι ἢ τῷ ἐρώντι, καὶ τὸ ἄτοπον τοῦτο θέμα προσπαθεῖ ν' ἀναπτύξῃ καὶ ὑποστηρίξῃ δι' ὅσων τὸ δυνατόν πλείονων δικαιολογήσεων καὶ αἰτιῶν (τὸ πλῆθος δὲ τοῦτο τῶν δικαιολογητικῶν λόγων ἐπαινεῖ καὶ ὁ Φαῖδρος ἐν τῷ διαλόγῳ σ. 235, e), χωρὶς νὰ φροντίσῃ νὰ κατατάξῃ τὰς ἀποδείξεις ταύτας συστηματικῶς. Ἐριστᾶ ὅμως ὁλόκληρον τὴν προσοχὴν του εἰς τὴν τεχνικὴν ἐπεξεργασίαν τῶν διαφόρων περιόδων καὶ μερῶν τοῦ λόγου καὶ τοῦτο γίνεται πληρέστατα κατὰ τὸ γνωστὸν τοῦ Λυσίου ὕφος. Ὑπὸ τεχνικὴν καὶ γλωσσικὴν μόνον ἔποψιν ἐμποιεῖ ὁ Ἐρωτικός, κατ' ἀντιδιαστολὴν πρὸς τοὺς ὑπὸ τοῦ Σωκράτους ἐν τῷ διαλόγῳ ἐκφωνουμένους δύο ἀντιπάλους λόγους, διὰ τῆς καθαρότητος καὶ ἀπλότητος τῆς γλώσσης καὶ τῆς ἐντεῦθεν πηγαζούσης ἀφελοῦς χάριτος τὴν ἐντύπωσιν τεχνικῆς τελειότητος. Ἄλλ' ἀμφότερα ταῦτα, τὸ λίαν ἀπλοῦν καὶ ὅμως λεπτὸν ὕφος τῆς γλώσσης καὶ ἡ ἐντεχνος καὶ ἐπιμεμηλεμένη τῶν περιόδων ἐπεξεργασία, καταδεικνύουσιν ἀριδῆλως τὸ πνεῦμα καὶ τὸ ὕφος τοῦ Λυσίου. Οὐδαμοῦ τοῦ λόγου ἀπαντᾷ περιφραστικὴ τις καὶ σπανία φράσις, ἀλλ' οὐδαμοῦ καὶ τις τυχαία ἐν δὲ τῇ συνθέσει τοῦ λόγου ἐπικρατεῖ μὲν κατ' ἀντιδιαστολὴν πρὸς τοὺς δικανικοὺς τοῦ Λυσίου λόγους ἐπιδεικτικὴ τις πλατύτης, ἀλλ' οὐχ ἥττον οὐδὲν ὑπάρχει τὸ ἀπαρέσκον, οὐδεμία βραδύτης¹). Ἐν τῷ λόγῳ ὑπάρχει μέγα πλῆθος τῶν γοργιακῶν σχημάτων, τῶν παρίσων, ὁμοιοτελεύτων, ἀντιθέσεων κ. τ. λ., ὡς ἐν σ. 233 Δ τὰ ὁμοιοτέλευτα: «ἐκεῖνοι γὰρ καὶ ἀγαπήσουσι καὶ ἀκολουθήσουσι καὶ ἐπὶ τὰς θύρας ἤξουσιν, καὶ μάλιστα ἡσθήσονται καὶ οὐκ ἐλαχίστην χάριν εἴσονται καὶ πολλὰ ἀγαθὰ

1) Ἴδε Blass, ἐνθ. ἀνωτ. σ. 319, ἐπ. 421 ἐπ.

αὐτοῖς αὐξονται», ἔνθα αἱ τρεῖς τελευταῖαι προτάσεις ἐγένοντο τρεῖς προφανῶς διὰ τὸ ἰσάριθμον καὶ ὁμοιοτέλευτον, καὶ ὀλόκληρος δ' ὁ λόγος γέμει τοιούτων σχημάτων· τοῦτο ὅμως οὐδόλως φαίνεται παράδοξον, ἐάν τις λάβῃ ὑπ' ὄψιν τὸν ὅλως σοφιστικὸν τοῦ λόγου χαρακτήρα καὶ ὅτι ὀλόκληρος αὐτοῦ ἡ ὑπόθεσις οὐδὲν ἄλλο ἐστὶν ἢ ἀντιθεσις καὶ ἀντιπαραβολὴ μεταξὺ ἐρώντων καὶ μὴ ἐρώντων, ὡς ὀρθῶς ὁ Βλάσσιος παρατήρησεν¹). Ἐτέρου ὅμως ἢ κατασκευὴ τῶν μερικῶν περιόδων καὶ κώλων εἶνε ὅλως ἰσχνή, γνησίᾳ λυσιακῇ, καὶ ὁ συγγραφεὺς, μεθ' ὅλου τοῦ πλήθους τῶν ἀντιθέσεων, οὐδέποτε κατανατᾶ εἰς κενὴν λέξεων ἀλλαγὴν καὶ ἄνοστον πλατύτητα, ὁ δὲ ῥητορικὸς κόσμος οὐδέποτε καταπονεῖ τὸν ἀναγνώστην διὰ λίαν ὑπερβολικῆς καὶ ἀδικαιολογήτου συσσωρεύσεως, ἀλλὰ τούναντίον καὶ ἐνταῦθα ἐπικρατεῖ ἔντεχνόν τι μέτρον.

Ἀλλὰ πᾶσαι αἱ ιδιότητες αὗται εἶνε τοῦ ῥήτορος Λυσίου κατ' ἐξοχὴν χαρακτηριστικαί· τὸ ῥητορικὸν αὐτοῦ ὕφος ὑπὸ τε ἀρχαίων καὶ νεωτέρων ὁμολογεῖται ὡς ἰσχνόν καὶ ὄχι πομπῶδες, ἡ δὲ ἐνάργεια, διατύπωσις καὶ ἠθοποιία εἰσὶν αἱ ῥητορικαὶ αὐτοῦ ἀρεταί. Καὶ οὐ μόνον κατὰ τὴν τεχνικὴν ἐπεξεργασίαν εἶνε ὁ Ἑρωτικὸς ὅμοιος μετὰ λοιπὰ περιωθέντα τοῦ Λυσίου ἔργα· καὶ ἡ γλῶσσα αὐτῆ, ἡ ὕλη τῆς γλώσσης, εἶνε ἐντελῶς ἡ αὐτῆ καὶ τῶν ἄλλων λυσιακῶν ἔργων, μέχρι τοῦ βαθμοῦ τῆς ὁμοιότητος, ἐννοεῖται, ὃν πρέπει τις πάντοτε νὰ καθορᾷ ἐν παντὶ γνησίῳ ἔργῳ συγγραφέως τινός, εἰς οἷονδῆποτε γένος καὶ ἂν ἀνήκῃ τοῦτο, ἐξαιρέσει τῶν δι' ἕκαστον γένος ἰδιαζόντων τεχνικῶν ὄρων καὶ φράσεων. Λόγου χάριν πολλοὺς τῶν λόγων του συνεθίζει ν' ἀρχίξῃ ὁ Λυσίας διὰ τοῦ μὲν, ὡς συμβαίνει τοῦτο ἐν 13 λόγοις καὶ 3 ἐπιλόγοις τῶν 34 περιωθέντων αὐτοῦ ἔργων καὶ ἐν τῷ Ἑρωτικῷ. Πρὸς σύνδεσιν τῶν κώλων καὶ περιόδων μεταχειρίζεται ὁ Λυσίας ἐπὶ ὠρισμένων περιπτώσεων πάντοτε ὠρισμένα τινὰ συνδετικά μῦθρα, οἷον ἔτι δέ, καὶ μὲν δὴ, ὢν ἐκάτερον ἀπαντᾶ τε-

1) Ἐνθ. ἄνωτ, σ. 422. ἐπ.

τράκις ἐν τῷ Ἐρωτικῷ¹⁾), ἐνῶ ὁ Πλάτων ἐν πᾶσι τοῖς ἔργοις αὐ-
 τοῦ μόλις πεντάκις μετεχειρίσθη τὸ τελευταῖον. Ἐπίσης λίαν
 συχνὰ μεταχειρίζεται ὁ Λυσίας τὸ καίτοι μετ' ἐρωτήσεως (ἐν τῷ
 Ἐρωτικῷ σ. 234, Δ), τὸ ὥστε συμπερασματικῶς (ἐν τῷ Ἐρω-
 τικῷ ἐξάκις), τὸ τοίνυν μόνον τε καὶ μετὰ προηγουμένων ὡς καὶ
 ὅτι ἀντί τῶν οὖν, οὐκοῦν, ἄτινα τούναντίον εἶνε λίαν συνήθη παρὰ
 Πλάτωνι. Συχνότατα καὶ κατὰ προτίμησιν μεταχειρίζεται ὁ Λυ-
 σίας χρῆ, ἐχρῆν μετ' ἀπαρεμφάτου ἀντί τῶν ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος
 συνήθως προτιμωμένων δεῖ, ἀναγκαῖον κτλ., ἀφ' ἐτέρου δὲ ὁ Πλά-
 των ποιεῖται μεγάλην χρῆσιν τοῦ συνδέσμου δὴ, ὃν ὁ Λυσίας
 σπανίως μεταχειρίζεται. Αἱ γλωσσικαὶ δ' αὐταὶ ιδιότητες, αἵ-
 τινες διακρίνουσι τὸν Λυσίαν ἀπὸ τοῦ Πλάτωνος ἐν τῷ Φαίδρῳ,
 ἐπικρατοῦσιν ἐπίσης καὶ ἐν τοῖς λοιποῖς ἔργοις ἀμφοτέρων τῶν
 συγγραφέων τούτων καὶ ἐπιβεβαιουῖσιν ἔτι μᾶλλον τὴν γνώμην
 ὅτι ὁ Ἐρωτικός καὶ ὑπὸ γλωσσικὴν ἔποψιν εἶνε ἔργον λυσιακόν.
 Λόγου χάριν ἐν τῷ μικρῷ κατὰ σιτοπωλῶν λόγῳ τοῦ Λυσίου,
 ὅστις ἔχει τὸ αὐτὸ περίπου καὶ ὁ Ἐρωτικός μέγεθος, ἀπαντῶσι
 τοίνυν μετὰ προηγουμένων τε μορίων καὶ οὐ τρίς (σ. 6. 7. 10
 ἐκδ. Scheibe), χρῆ μετ' ἀπαρεμφάτου τετράκις (7. 12. 17.
 20), καίτοι μετ' ἐρωτήσεως δις (16. 18.), ὥστε συμπερασμα-
 τικῶς δις (16. 19), καὶ μὲν δὴ δις (19. 20), ἐνῶ πάντα ταῦτα
 ἐν τοῖς πλατωνικοῖς ἔργοις εἶναι σπανιώτερα.

Ἐκ πάντων λοιπὸν τούτων ἐξάγεται ὅτι ὁ Ἐρωτικός ὑπὸ τε
 τεχνικὴν καὶ γλωσσικὴν ἔποψιν εἶνε ὅμοιον μὲ τὰ λοιπὰ τοῦ Λυ-
 σίου ἔργα καὶ φέρει καθ' ὅλοκληρίαν τὸν λυσιακὸν χαρακτῆρα
 καὶ ὕφος, ἡ δὲ μεταξὺ αὐτῶν διαφορὰ ἔγκειται εἰς μόνον τὸν
 βαθμὸν τῆς τελειότητος. Ἐνῶ δηλ. ἡ αὐτὴ τέχνη καὶ ἡ αὐτὴ
 γλωσσικὴ ὕλη ἐν τοῖς λοιποῖς ἔργοις εἶνε τελειότερα, ἡ κατασκευὴ
 τῶν τε κώλων καὶ περιόδων καὶ τῶν λόγων ὀλοκληρῶν τεχνικω-
 τέρα καὶ μείζονα εὐχέρειαν καὶ ἰκανότητα ῥητορικὴν μαρτυροῦσα,
 ἐν τῷ Ἐρωτικῷ πάντα ταῦτα μαρτυροῦσι πρωτοπειρίαν τινὰ ἢ
 τεχνικὴν παραμέλησιν καὶ ἀδιαφορίαν, ἅπερ προσέρχονται εἴτε ἐκ

1) Ἐπι δὲ ἐν σ. 234, Α, c. 232, Α. 233, Δ. καὶ μὲν δὴ ἐν σ. 234,
 Δ. 232, Β, e. 233, Α, c.

τῆς ποιότητος τοῦ θέματος ἢ ἴσως καὶ ἐκ τοῦ βαθμοῦ τῆς τεχνικῆς τοῦ συγγραφέως τελειότητος. Ἐχει λοιπὸν ὁ Ἐρωτικὸς πρὸς τοὺς λοιποὺς τοῦ Λυσίου λόγους ὄχι ὡς ἀπομίμησίς τις πρὸς τὸ πρωτότυπον, ἀλλ' ὡς ἀτελέστερόν τι ἔργον πρὸς τελειότερον τοῦ ἰδίου τεχνίτου· ὁ αὐτὸς τεχνίτης ἐκ τῆς αὐτῆς ὕλης ἐν μὲν τῷ Ἐρωτικῷ κατεσκευάσεν ἀτελέστερόν τι καὶ ἐλλιπές ἔργον, ἐν δὲ τοῖς λοιποῖς περισθεθεῖσιν ἔργοις τελειότερα.

Καὶ ἐσωτερικῶς λοιπὸν ἐξεταζόμενος ὁ Ἐρωτικὸς ἀποδεικνύεται ὡς γνήσιον τοῦ Λυσίου ἔργον. Ἰδῶμεν ἤδη τίνας ἄλλους λόγους προβάλλουσιν οἱ νοθεύοντες αὐτὸν πρὸς δικαιολόγησίν των. Χαρακτηριστικώτατον δι' αὐτοὺς εἶνε, ὅτι δὲν ἀρνοῦνται ποσῶς τὴν ὁμοιότητα ταύτην τοῦ Ἐρωτικοῦ πρὸς τοὺς λοιποὺς λυσιακούς λόγους, οὐδ' ἐπεχείρησαν ν' ἀνακαλύψωσιν ἐν αὐτῷ πλατωνικούς τινας ἰδιωτισμούς τῆς γλώσσης, ὅπως οὕτω καταδηλότατα ἀποδείξωσι τὴν νοθείαν αὐτοῦ, ἅτε ὄντες πεπεισμένοι περὶ τοῦ ἀδυνάτου εὐρέσεως τοιούτων ἰδιωτισμῶν ἐν αὐτῷ, διὸ συνομολογοῦσι πληρέστατα ὅτι ὑπὸ τε γλωσσικὴν καὶ τεχνικὴν ἔποψιν ὁ λόγος εἶνε ὅμοιος τῶν λοιπῶν λυσιακῶν, τὰς ἐλλείψεις ὅμως αὐτοῦ ἐν συγκρίσει πρὸς τοὺς ἄλλους καὶ αὐτὴν τὴν παράδοξον ὁμοιότητα συνδέοντες μετ' ἄλλων ἐσωτερικῶν τοῦ διαλόγου λόγων προσπαθοῦσι νὰ μεταχειρισθῶσιν ὑπὲρ τῆς γνώμης αὐτῶν. Ναί, λέγουσιν οὗτοι, ἡ ὁμοιότης εἶνε μεγίστη καὶ σπανία, ἀλλὰ τίς δύναται ν' ἀρνηθῆ ὅτι ὁ τόσον τέλειος καὶ μοναδικὸς ἐν τῇ γλώσσῃ τεχνίτης Πλάτων ἠδύνατο νὰ γράψῃ καὶ τὴν τελειοτάτην ἀπομίμησιν, ἂν ἐκινεῖτο πρὸς τοῦτο ὑπὸ λόγων ἰδιαίτερων καὶ σπουδαίων; Τότε δὲ ἡ τόσον σπουδαίως ὑπὲρ τῆς γνησιότητος τοῦ λόγου βαρύνουσα ὁμοφωνία τῆς τῶν ἀρχαίων γνώμης δὲν δύναται εὐκόλως νὰ ἐξηγηθῆ ὡς προελθοῦσα ἐκ τῆς τελειότητος τῆς ἀπομιμήσεως; Ἄς ὑποθέσωμεν νῦν ὅτι ὁ Πλάτων τῷ ὄντι ἠδύνατο ν' ἀπομιμηθῆ τόσον τελειῶς τὸν Λυσίαν, ὅπως ἴδωμεν τίνες εἰσὶν οἱ λόγοι, οἵτινες ὄφειλον νὰ κινήσωσιν αὐτὸν πρὸς τοῦτο. Ἐὰν ὁ Πλάτων, λέγει ὁ κ. Φρ. Ἐρμανός¹⁾, μετεχειρίζετο ἐν

1) Gesammelte Abhandl. σ. 12.

τῷ Φαίδρῳ πρὸς τὸν γνωστὸν σκοπὸν γνήσιόν τι τοῦ Λυσίου ἔργον, τοῦτο θὰ ἦτο ἐν πᾶσι τοῖς ἔργοις αὐτοῦ ἡ μόνη ἐξαιρέσις τῆς συνήθους αὐτοῦ μεθόδου· διότι ἐν παρομοίαις περιπτώσεσιν, ὡς ἐν τῷ Συμποσίῳ, ἔνθα οἱ διάφοροι ἐκφωνούμενοι λόγοι τηροῦσιν οὐ μόνον τὰς ἰδέας, ἀλλὰ καὶ τὸ γλωσσικὸν ὕφος καὶ τὰς ιδιότητας τῶν ἀγορευόντων, ἐν τῷ Πρωταγόρᾳ (σ. 320—328), ἔνθα ὁ Πλάτων ἐπίσης οὐ μόνον τὸ πνεῦμα καὶ τὸ ὕφος τοῦ σοφιστοῦ τούτου ἀπομιμνῆται, ἀλλὰ καὶ ὠρισμένας ἰδέας αὐτοῦ ἐν τῷ λόγῳ αὐτοῦ παρενίρει, ὡσαύτως ἐν τῷ Φαίδρῳ καὶ ἐν τῇ Πολιτείᾳ, ὁ συγγραφεὺς ἐποίησεν αὐτὸς τοὺς διαφόρους λόγους ἀπομιμηθεὶς τὸ ὕφος τῶν ἀγορευόντων. Ὅτι δ' ὁ Ἑρωτικός ἐν τῷ Φαίδρῳ γεγραμμένος παρουσιάζεται καὶ ἀναγινώσκεται, δὲν δύναται νὰ σημάνη πολὺ, διότι τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ ἐν τῷ Θεαίτητῳ, πιθανώτατα δὲ καὶ ἐν τῷ Πρωταγόρᾳ, αἱ δὲ μικραὶ διαφοραὶ μεταξὺ τοῦ Φαίδρου καὶ τῶν διαλόγων τούτων ἐξηγοῦνται ἐκ τῆς διαφορῆς αὐτῶν ποιότητος καὶ διασκευῆς, ὥστε καὶ ἐν τῷ Φαίδρῳ πρέπει νὰ ἐτήρησεν ὁ Πλάτων τὴν αὐτὴν μέθοδον, ἣν ἐτήρησεν ἐν πᾶσι τοῖς ὁμοίοις διαλόγοις αὐτοῦ ὑπὸ ὁμοίας περιπτώσεις, καὶ ὁ Ἑρωτικός πρέπει νὰ ἦνε ἐπίσης ἀπομίμησις τοῦ φιλοσόφου.

Οἱ ὑπὸ τοῦ Ἑρμάννου ὑπὲρ τῆς νοθείας τοῦ Ἑρωτικοῦ προβαλλόμενοι λόγοι οὗτοι φαίνονται μὲν ἐκ πρώτης ὄψεως σπουδαῖοι καὶ πειστικοί, πλησιέστερον ὅμως ἐξεταζόμενοι δὲν εὐρίσκονται οὔτω δεδικαιολογημένοι καὶ ἰσχυροί, ὥστε νὰ ὑποστηρίξωσιν ἀποτελεσματικῶς τὴν νοθείαν τοῦ λόγου. Διότι, ὅτι ἐν τῷ Φαίδρῳ ὁ Πλάτων εἶχεν ἀρκούντως ἀφορμὴν καὶ λόγους νὰ παραβῆ τὴν συνήθη αὐτοῦ τακτικὴν καὶ μέθοδον κατ' ἐξαιρέσιν, ἐξάγεται εὐκόλως ἐκ τῶν ἐξῆς. Διὰ τὴν ἐπίκρισιν καὶ ἐξέλεγχσιν τῆς ῥητορικῆς, ὡς αὐταὶ ἐν τῷ Φαίδρῳ ἐξαιρετικῶς ἐξασκοῦνται, ἡ ἑλλιπὴς κατασκευὴ τοῦ ἐπικρινομένου λόγου εἶνε πολλῷ ἀναγκαιοτέρα καὶ ἔχει μείζονα σπουδαιότητα ἢ ἀλλαγῆς ἐν παρομοίαις περιπτώσεσιν, ὥστε ἠδύνατο κάλλιστα ὁ Πλάτων νὰ θεωρήσῃ ἀναγκαῖον καὶ λυσιτελέστερον νὰ καταδείξῃ τὰς ἐλλείψεις τῆς ῥητορείας ἐπὶ τινος γνωστοῦ καὶ γνήσιου παραδείγματος. Διότι πῶς θὰ ἦ-

σαν πειστικά και θα ἐπετύγχανον τοῦ ἐπιδιωκομένου σκοποῦ ὁ ἔλεγχος και ἡ ἀποδοκιμασία, ἃ ἐκφράζει ὁ Πλάτων ἐξετάζων τὰς ιδέας, τὸ ὕφος και τὴν κατασκευὴν τοῦ διαλόγου, ὅταν ἦτο ἀμφίβολον και ἀβέβαιον, ἀν ταῦτα ἐφηρμόζοντο και ἀπέβλεπον πράγματι λυσιακόν τι ἔργον ἢ ἴσως παρωδιάν τινά και ἔλλιπῆ ἀπομίμησιν τῶν ἔργων τοῦ ῥήτορος; Ὁ τρόπος μάλιστα, καθ' ὃν ὁ φιλόσοφος ἐπικρίνει τὸ προοίμιον τοῦ Ἑρωτικοῦ, ἐνθα προχωρεῖ μέχρι τῆς ἐξελέγξεως και ἀποδοκιμασίας και αὐτῆς τῆς ἐκφράσεως και τῆς τῶν κώλων κατασκευῆς, θα ἦτο βεβαίως μεγίστη ἀτοπία και ἀστοχία ἀναξία τοῦ Πλάτωνος, ἀν τοῦτο ἐγένετο ἐπὶ λόγου ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἰδίου ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Λυσίου κακῆ τῆ πίστε, γεγραμμένου, ὡς και ὁ Ueberweg ἤδη ὀρθῶς παρετήρησεν¹). Ἄλλως τε και ἡ μεταξὺ τοῦ Ἑρωτικοῦ και τῶν ἐν τῷ Συμποσίῳ, Πρωταγόρα και ἀλλαχοῦ ὑπὸ προσώπων τοῦ διαλόγου ἐκφωνουμένων λόγων ὁμοιότης και σχέσις δὲν εἶνε τοιαῦται, ὥστε νὰ συμπεράνη τις ἀλανθάστως ὅτι, ὡς ἐκείνους, οὕτω και τὸν Ἑρωτικόν, ὁ Πλάτων αὐτὸς κατ' ἀπομίμησιν συνέγραψε· διότι οὐ μόνον ἡ ὁμοιότης τῶν διαφόρων ἐκείνων λόγων πρὸς τὰ πρωτότυπα αὐτῶν δὲν εἶνε οὐδὲ κατὰ προσέγγισιν τόσοσ μεγάλη και τελεία, ὅσον ἡ τοῦ Ἑρωτικοῦ πρὸς τὰ πρωτότυπα τοῦ Λυσίου, ἀλλὰ και ὁ Πλάτων αὐτὸς ποιεῖται προφανῆ μεταξὺ τοῦ Ἑρωτικοῦ και ἐκείνων διάκρισιν· ἐνῶ δηλ. ἕκαστον τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἀπομιμηθέντων λόγων εἰσάγει πάντοτε προσθέτων αἴσαν δ' οἱ λόγοι τοιοῦτοι:» ἢ «ἔλεγον δ', ὡς ἐγῶμαι, τοιάδε», ἐν τῷ Φαίδρῳ τὸναντίον ἀποκαλεῖ τὸν Ἑρωτικόν ἐπανειλημμένως και σαφῶς ἔργον τοῦ Λυσίου, ὡς ἐν σ. 227, C: γέγραφε γὰρ δὴ ὁ Λυσίας. . . . 228, A: ἃ Λυσίας ἐν χρόνῳ πολλῷ κατὰ σχολὴν συνέθηκε· πρὸ. 228, Δ, ε. 243, ε. 262 Δ: ἀνάγνωθι τὴν τοῦ Λυσίου λόγου ἀρχήν· 263, ε: λέγε, ἐν ἀκούσω αὐτοῦ ἐκείνου, κτλ. Πῶς λοιπὸν ἄλλως ἐξηγεῖται ἡ ἐπιμονὴ αὐτῆ, μεθ' ἧς ὁ Πλάτων ἀποκαλεῖ τὸν Ἑρωτικόν ἔργον γνήσιον τοῦ Λυσίου ἐπανειλημμένως και ἐξαιρετικῶς, ἀν μὴ ὑπῆρχε διαφορὰ τις σπου-

1) Ἐνθα ἀνωτέρω σ. 262 ἐπ.

δαία μεταξύ αὐτοῦ καὶ τῶν ἀπομμήσεων του ἐκείνων, ὧν πάν-
τοτε ὑποδεικνύει τὴν νοθεΐαν;

Ἄλλ' ὁ Πλάτων, λέγουσι περαιτέρω οἱ νοθεύοντες, σκοπὸν ἐν
τῷ Φαίδρῳ προϋτίθετο προφανῶς τὸν ἔλεγχον καὶ τὴν καταπο-
λέμησιν τῆς τότε ἐπικρατούσης καὶ πάντας κυριευούσης ῥητο-
ρείας, τοῦτο δὲ ἠδύνατο κάλλιστα νὰ κατορθώσῃ, ἐὰν ἐπλαττε
πρὸς τὸν σκοπὸν καὶ τὸ περιεχόμενον τοῦ διαλόγου λόγον τινὰ
ῥητορικὸν οὕτως, ὥστε ἀφ' ἐνὸς μὲν νὰ ἐκλαμβάνηται οὗτος ὡς
ἔργον γεγραμμένον πιστῶς κατὰ τοὺς κανόνας τῆς τότε ῥητορι-
κῆς τέχνης καὶ γνήσιον ταύτης προῖον, ἀφ' ἐτέρου ὅμως νὰ ἐμπε-
ριέχῃ συγχρόνως καὶ πάσας τὰς ἐλλείψεις καὶ ἀσχημίας τῆς κι-
θδήλου ῥητορείας, ὅπως ἐν ἐνὶ ἔργῳ καὶ μιᾷ πληγῇ ἀποκαλύψῃ
πάσας τὰς ἐλλείψεις ταύτας καὶ ἀσχημίας καὶ καταδείξῃ τὸ πο-
ταπὸν τῆς τέχνης ταύτης. Ταύτην δὲ τὴν τακτικὴν τοσοῦτα
μᾶλλον ἔπρεπε ν' ἀκολουθήσῃ ὁ Πλάτων, ὅσα δι' αὐτῆς προε-
λάμβανε καὶ ἀπέφευγε καὶ τὴν ἐνδεχομένην τῶν ἀναγνωστῶν
κατηγορίαν, ὅτι ψέγει καὶ ἀποδοκιμάζει τὴν ῥητορικὴν, διότι δὲν
δύναται νὰ μιμηθῇ αὐτὴν, διότι οὕτω τρανῶς ἀπεδείκνυσεν ὅτι δύ-
ναται μὲν καὶ ῥητορικῶς νὰ γράψῃ, προτιμᾷ ὅμως τὴν φιλοσοφι-
κὴν διαλεκτικὴν, τούτέστι ἐρευνητικὴν μέθοδον, ὡς πολλῶ ὀρθο-
τέραν καὶ ὠφελιμωτέραν. Ὅτι δὲ καὶ πράγματι τοιαύτην τακτι-
κὴν ἀκολούθησεν ὁ φιλόσοφος καὶ ἐν τῷ Φαίδρῳ, ἐξακολουθοῦσιν οἱ
νοθεύοντες, ἐξάγεται ἐκ τοῦ ὅτι ὁ Ἑρωτικός ἐν τῷ Φαίδρῳ εἶνε
μὲν γεγραμμένος ὑπὸ τὸ πνεῦμα καὶ τὸ ὕφος τοῦ Λυσίου, ἔχει
ὅμως τοσαύτην ἐλλείψιν ἰδεῶν καὶ τὰ ῥητορικὰ σχήματά εἰσι το-
σοῦτον ἐν αὐτῷ σεσωρευμένα, ὡς πάντες ὁμολογοῦσιν, ὥστε τὸ
ἔργον δὲν εἶνε ποσῶς ἄξιον τοσοῦτον μεγάλου τεχνίτου, οἷος ὁ Λυ-
σίας. Ἡ δυσκολία ὅμως αὕτη αἴρεται ἀφ' ἑαυτῆς καὶ ἐξηγεῖται εὐ-
κόλως, ὅταν ὁ λόγος οὗτος θεωρηθῇ ὡς παρωδία ὀλοκλήρου τῆς ῥη-
τορικῆς ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ τότε διασημοτέρου αὐτῆς ἀντιπροσώ-
που, τοῦ Λυσίου, καὶ τότε ὁ Λυσίας κατέχει ἐν τῷ Φαίδρῳ τὴν
αὐτὴν θέσιν, ἣν ὁ Σωκράτης ἐν ταῖς Νεφέλαις τοῦ Ἀριστοφάνους.
Καὶ τὴν ἄλλην δὲ κατηγορίαν, ὅτι ἐπικρίνει ἐν τῶν χειρίσων τοῦ
Λυσίου ἔργων, καίπερ πολλῶν βελτιόνων αὐτοῦ ὑπαρχόντων, ἀπέ-

φευγε διὰ τῆς μεθόδου ταύτης εὐκολώτατα ὁ Πλάτων, διότι ἡ ἐπίκρισις ἐγένετο ἐπὶ παρωδίας, καὶ ἐπὶ τοιαύτης ἐπετρέπετο αὐτῷ σιαδήποτε καὶ ὁσονδήποτε αὐστηρὰ ἐπίκρισις ¹⁾).

Καὶ οὗτοι οἱ περαιτέρω λόγοι τῶν νοθευόντων δὲν φαίνονται ὅλως ὀρθοὶ καὶ δεδικοιολογημένοι, ἀλλὰ τὸναντίον πολλαχῶς ἀντιφάσκουσιν ἀλλήλοις καὶ εὐκόλως φροῦδοι ἐξελέγχονται. Ὁ Πλάτων, λέγουσιν, ἔγραψε τὸν Ἑρωτικόν, ὅπως καταδείξῃ τὴν περὶ τὴν συγγραφὴν τοιούτων ἔργων ἰκανότητά του καὶ ἀποφύγῃ τὴν κατηγορίαν, ὅτι ψέγει τὴν ῥητορικὴν, διότι δὲν δύναται ν' ἀπομιμηθῇ αὐτήν. Ἄλλ', ὡς ἀνωτέρω εἶδομεν, ἡ ὁμοιότης τοῦ Ἑρωτικοῦ πρὸς τὰ λοιπὰ τοῦ Λυσίου ἔργα εἶνε τοιαύτη, ὥστε καὶ οἱ δεινότεροι τῆς ἀρχαιότητος κριταὶ καὶ πραγματογνώμονες ἐξέλαβον αὐτὸν ὡς ἔργον τοῦ Λυσίου. Πρὸς δὲ τούτοις καὶ ὁ Πλάτων αὐτὸς ἀντι, ὡς ἀλλαγῆναι πράττει καὶ ὡς ἦν φυσικόν, νὰ καταδείξῃ τῷ ἀναγνώστῃ τὴν περὶ τὴν ἀπομίμησιν δεινότητα αὐτοῦ ὑποδηλῶν αὐτῷ ὅτι αὐτὸς ἐμιμήθη τὸν λόγον, τὸναντίον ὀνομάζει ἐπανειλημμένως καὶ ὀριστικῶς τὸν Λυσίαν ὡς συγγραφέα αὐτοῦ καὶ παντὶ τρόπῳ προσπαθεῖ νὰ ἐπιβεβαιώσῃ τὴν γνώμην ὅτι ὁ Ἑρωτικὸς εἶνε γνήσιον τοῦ Λυσίου ἔργον²⁾). Πῶς λοιπὸν συμβιβάζεται ὁ τρόπος οὗτος τοῦ φιλοσόφου καὶ τὰ ἀποτελέσματα αὐτοῦ πρὸς τὸν ἀνωτέρω σκοπὸν του, ἂν τῷ ὄντι εἶχε τοιοῦτόν τινα, ἀφοῦ οὐδεὶς ἠδύνατο νὰ κατίδῃ τὴν περὶ τὸ μιμεῖσθαι τοὺς ῥητοροδιδασκάλους ἰκανότητα αὐτοῦ; Δὲν ὑπέπιπτεν οὕτω καὶ πάλιν εἰς τὴν κατηγορίαν, ἣν ὤφειλε δῆθεν ν' ἀποφύγῃ; Ἐὰν λοιπὸν ὁ Πλάτων εἶχε τὸν ἀποδιδόμενον αὐτῷ σκοπὸν, ὤφειλεν ἐξάπαντος νὰ φροντίσῃ καὶ περὶ ἐπιτυχίας αὐτοῦ, ὑποδηλῶν ὅτι αὐτὸς κατ' ἀπομίμησιν ἔγραψε τὸν Ἑρωτικόν, καὶ ὅχι, ὡς ἤδη συμβαίνει, νὰ πράττῃ τὸναντίον τούτου. Ἄλλὰ καὶ αἱ τεχνικαὶ ἐλλείψεις καὶ ἀσχημίαι τοῦ Ἑρωτικοῦ ὡς ῥητορικοῦ ἔργου καθόλου δὲν εἶνε

(1) πρβ. Stallbaum, Lysiaca... κτλ. σελ. 29 ἐπ. Prolegom. ad Phaedr. σ. LXIII. ἐπ. K. Fr. Hermann, gesam. Abhandl. σ. 19. Geschichte und System d. pl. Philos. A'. σ. 518 ἐπ.

(2) Ἰδὲ ἀνωτ. σ. 28.

τόσον μεγάλοι καὶ καταφανεῖς, ὥστε νὰ χρησιμεύσῃ οὗτος ὡς δείγμα ἀπαράμιλλον κατὰ τοῦτο, ὡς οἱ νοθεύοντες φρονοῦσιν. Ὁ λόγος εἶνε ἐλλιπὴς μόνον ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ λοιπὰ τελειότερα τοῦ Λυσίου ἔργα, ἄλλως ὅμως ἔχει καὶ οὗτος τὰς χαρακτηριστικὰς τοῦ Λυσίου ἀρετὰς, ὡς ἀνωτέρω σ. 43 ἐπ. εἶδομεν. Αἱ ἐλλείψεις δ' αὐταὶ ἠδύναντο κάλλιστα νὰ προέρχωνται καὶ ἐξ αὐτοῦ τοῦ Λυσίου διὰ τε τὴν ποιότητα τῆς ὑποθέσεως τοῦ λόγου καὶ διὰ τὸ ῥητορικὸν αὐτοῦ γένος· διότι ὁ Ἐρωτικὸς ἀνήκει τῷ ἐπιδεικτικῷ τῆς ῥητορικῆς γένει, ὃ δὲ Λυσίας ἦν ἐν τῷ γένει τούτῳ ἐλλιπὴς ἕνεκα τοῦ ἰσχυροῦ τοῦ λόγου αὐτοῦ ὕψους καὶ κατὰ τοῦτο καὶ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων κριτικῶν αὐστηρῶς ἐπικρίνεται¹⁾. Ἀφοῦ λοιπὸν ὁ ἐρωτικὸς, ὡς ἔχει, καὶ αὐτοῦ τοῦ Λυσίου ἔργον ἠδύνατο νὰ ἦναι, δὲν ἦτο συμφερότερον καὶ ἀποτελεσματικώτερον πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ Πλάτωνος νὰ λάβῃ ἐν τῷ Φαίδρῳ τὸ γνήσιον τοῦτο καὶ ἐλλιπὲς τοῦ διασήμου ῥήτορος ἔργον; Δὲν διέτρεχεν ἄλλως κίνδυνον νὰ κηρυχθῇ ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων του διαβολεὺς, δυναμένων εὐκόλως ν' ἀποδείξωσιν ὅτι τόσον ἐλλιπῶς οὐδέποτε εἶχε γράψῃ ὁ Λυσίας, ὡς ὀρθότατα ὁ Haennisch παρατηρεῖ;²⁾ Τοιοῦτόν τινα λοιπὸν σκοπὸν, οἷον οἱ νοθεύοντες αὐτῷ ἀποδίδουσι, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ εἶχεν ὁ Πλάτων· διότι τότε ἔπρεπε ν' ἀκολουθήσῃ ὅλως ἐναντίαν τῆς νῦν μέθοδον· ἀλλ' οὗτος ἤθελε νὰ καταδείξῃ τὰς ἐλλείψεις τῆς ῥητορικῆς ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν φιλοσοφίαν ἐπὶ παραδείγματός τινος γνωστοῦ, καὶ τὸ παράδειγμα τοῦτο ἔλαβεν ἐκ τῆς πραγματικότητος, ὡς αὐτὸς λέγει.

Ἄλλ' ἐὰν ὁ λόγος ἦν γνήσιος, λέγει περαιτέρω ὁ Ἑρμαννος³⁾, πῶς ἦτο δυνατόν νὰ συμφωνῇ τοσοῦτον μετὰ τῶν διασωθέντων δικανικῶν τοῦ Λυσίου ἔργων, ἀφοῦ οὗτος ἀνήκει εἰς ὅλως διάφορον ῥητορικὸν γένος, τὸ ἐπιδεικτικόν; Τοῦτο ὅμως θὰ ἐξηγεῖτο

1) Ἴδε Κικέρωνος Orat. κερ. 9. § 30. Brutus, κερ. 9, §. 35. De optimo dicendi genere κερ. 3. Διονυσίου τοῦ Ἀλικαρνασσεῶς περὶ Λυσίου 2, 43, 28. Ἑρμογένους τόμ. Γ'. σ. 381 ἐκδ. Walz. καὶ Stallbaum, Lysiaca... κτλ. σ. 27 ἐπ.

2) Ἐνθ. ἀνωτ. προλεγόμ. σ. 49.

3) Gesam. Abhandl σ. 43 ἐπ.

εὐκόλως, ἐὰν ἐθεώρει τις τὸν λόγον ὡς ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ἐλευ-
θέρως ἀπομιμηθέντα· διότι τότε ὑπόθεσιν μὲν ἠδύνατο νὰ ἔχη
ἐρωτικήν, οἷαν ὁ φιλόσοφος μεγάλως ἐχρειάζετο τότε διὰ τὸν διά-
λογον τοῦτον, ῥητορικὸν ὅμως ὕφος καὶ μορφήν ὁμοίαν μετὰ τῶν
λοιπῶν ἔργων τοῦ ῥήτορος καὶ τῶν τότε ῥητόρων καθόλου, οὓς
πάντας προϋτίθετο νὰ ἐξελέγξῃ καὶ καταπολεμήσῃ.

Ἄλλὰ, δύναται τις ν' ἀντίπη εἰς ταῦτα, ἡ ὁμοιότης τοῦ ἐρω-
τικοῦ πρὸς τοὺς λοιποὺς τοῦ Λυσίου λόγους συνίσταται, ὡς εἶδο-
μεν, εἰς μόνην τὴν γλῶσσαν καὶ τὸ καθόλου ὕφος τοῦ λόγου, ἄ-
τινα πάντοτε πρέπει νὰ διακρίνη τις ἐν τοῖς ἔργοις συγγραφείας
τινὸς μέχρι βαθμοῦ τινος, ἐξαιρουμένων, ἐννοεῖται, τῶν εἰς ἕκαστον
γένος τῶν ἔργων αὐτοῦ ἰδιαίτουσων φράσεων καὶ χαρακτηριστι-
κῶν σχημάτων τοῦ λόγου. Εἶνε δὲ πολλῶ εὐκολώτερον νὰ δεχθῇ
τις ὅτι ὁ Λυσίας διετῆρει τὴν αὐτὴν γλῶσσαν καὶ γενικὸν τινα
χαρακτῆρα λόγου ἐν πᾶσι τοῖς ἔργοις αὐτοῦ ἢ ὅτι ὁ Πλάτων
ἐποίησε τόσον παράδοξον καὶ τερατώδη μίξιν ἄλλοτρίου ἀντικει-
μένου καὶ ἄλλοτρίου ὕφους τοῦ λόγου αὐθαίρετως. Διότι πῶς ἤ-
θελεν ἀφήσει τοιοῦτόν τι ἀπαρατήρητον καὶ ἀνεξέλεγκτον ὁ Λυ-
σίας καὶ οἱ ὑπερασπισταὶ αὐτοῦ, ἐν οἷς καὶ Διονύσιος ὁ Ἀλικαρ-
νασεύς; Ἐὰν δὲ ἡ τολμηρὰ αὕτη καὶ τερατώδης πράξις τοῦ Πλά-
τωνος ἐφωρᾶτο, ὅπερ ἐξάπαντος ἔπρεπε νὰ συμβῇ, τότε ὁ διάλο-
γος δὲν ἤθελεν ἀπολέσει τὴν σοβαρότητα καὶ σπουδαιότητα αὐ-
τοῦ, καὶ ὁ φιλόσοφος δὲν ἤθελεν ἀποτύχει ἐντελῶς τοῦ σκοποῦ του;
Ἡ τερατώδης λοιπὸν μίξις ἄλλοτρίου ἀντικειμένου καὶ ἄλλο-
τρίου ὕφους ἐν τῷ Ἐρωτικῷ μόνον ἐν τῇ φαντασίᾳ τῶν νοθευόν-
των ὑφίσταται, καὶ ἡ ἀπάτη αὕτη προῆλθεν ἀναμφιβόλως ἐκ τῆς
ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ ἐπικρατήσεως τῆς αὐτῆς γλώσσης καὶ τοῦ
αὐτοῦ χαρακτῆρος τοῦ λόγου καθόλου καὶ ἐν τοῖς λοιποῖς δικανι-
κοῖς τοῦ Λυσίου λόγοις.

Ἐτερον ὑπὲρ τῆς νοθείας λόγον φέρει ὁ Ἑρμαννος (τὸν ἐξῆς¹⁾)·
ἐπειδὴ, λέγει, ὁ διάλογος συνεγράφη πιθανώτατα ἐν ἐποχῇ, καθ'
ἣν ὁ Λυσίας καὶ δι' ἄλλων πολλῶν τελειότερων ἔργων του εἶχε δο-

1) Geschichte und System d. pl. Philos. A'. σ. 518 ἐπ.

ξασθῆ, καὶ πρὸ πολλοῦ ἤδη πανελληνίου ἀπήλασε φήμης, θά ἦτο ἄστογον καὶ ἀνάξιον τοῦ Πλάτωνος νὰ κρίνῃ οὗτος τὴν ῥητορικὴν τοῦ ἀνδρός δεινότητα ἐξετάζων ἐν ἐκ τῶν χειρίστων αὐτοῦ ἔργων, ἐνῶ τοῦτο θά ἐπετρέπετο τῷ συγγραφεῖ, ἂν οὗτος ἐσκόπει μόνον νὰ δείξῃ ὅτι τοιοῦτους λόγους, ἐφ' οἷς οἱ ῥητοροδιδάσκαλοι καυχῶνται, αἱ μαθηταὶ τοῦ Σωκράτους ἐν ἀνάγκῃ καὶ ἐξ ὑπογείου ἠδύνατο νὰ κατασκευάσωσιν.

Εἰς ταῦτα ὅμως δύναται τις ν' ἀντιπαρατηρήσῃ τὰ ἐξῆς. Ἐὰν τότε δὲν ἤρμοζεν εἰς τὸν Πλάτωνα νὰ ἐλέγξῃ τὴν ῥητορικὴν τοῦ Λυσίου δεινότητα ἐπὶ ἐνὸς τῶν χειρίστων καὶ πιθανῶς προσητερινῶν αὐτοῦ ἔργων, διὰ τὸν αὐτὸν λόγον ἔτι ὀλιγώτερον ἤρμοζε καὶ ἐπετρέπετο αὐτῷ ν' ἀπομνηθῆ τοιοῦτόν τι ἔργον¹⁾. Ἄλλως τε καὶ, ὡς ὁ Ἐρμάννος αὐτὸς ἀκούωντος ἀπέδειξε²⁾, λόγος ἐρωτικῶ περιεχομένου ἦν διὰ τὸν σκοπὸν καὶ τὴν ὑπαρξίν τοῦ διαλόγου Φαίδρου ἀναπόφευκτος, διότι ὁ Πλάτων ἐσκόπει ἐκ τοῦ περιεχομένου τοῦ λόγου λαβῶν ἀφορμὴν νὰ ἐκθέσῃ πάσας τὰς τότε ἀπασχολούσας αὐτὸν φιλοσοφικὰς ἰδέας περὶ τοῦ καλοῦ, τοῦ ἔρωτος καὶ τῆς σχέσεως ἀμφοτέρων πρὸς τὴν ψυχὴν τὸν τοιοῦτον λοιπὸν λόγον τότε μόνον ἐδικαιούτο ὁ Πλάτων νὰ πλάσῃ, ἂν ὁ Λυσίας μὴδὲνα ἐρωτικὸν λόγον εἶχε γράψῃ, ὅπερ ὅμως δὲν εἶνε ἀληθές, ὡς αἱ τῶν ἀρχαίων περὶ τούτου μαρτυρίαι ἀποδεικνύουσιν³⁾. Ὅσον δ' ἤδη ἀφορᾷ καὶ τὴν γνώμην, ὅτι ὁ Πλάτων ἤθελε δῆθεν νὰ δείξῃ πῶς οἱ μαθηταὶ τοῦ Σωκράτους ἐν καιρῷ ἀνάγκης ῥητορικοὺς λόγους καὶ ἐξ ὑπογείου ἐποίουν, μετὰ τὰ μέχρι τοῦδε εἰρημένα εἶνε λίαν προφανές ὅτι οὐδένα διὰ τῆς ἐπιδεικτικότητός του ταύτης ἤθελε δρέψῃ ἐπαινον, καθόσον ὁ λόγος ὃν ἀντιφιλοτιμεῖται νὰ μνηθῆ, εἶνε μὲν λυσιακός, ἀλλ' ὅχι ἐξ ἐκείνων, ἐφ' οἷς ἡ ῥητορικὴ ἐσεμνύετο, καὶ ἐπομένως ἠδύνατο οὐχ ἦττον νὰ ψεχθῆ ὅτι μόνον τὰ εὐκόλα καὶ μικροῦ λόγου ἄξια, ἀλλ' ὅχι καὶ τὰ τελειότερα καὶ σπουδαῖα ῥητορικὰ ἔργα ἠδύνατο ν' ἀπομνηθῆ. Πά-

1) Πρβ. Ueberweg ἐνθ. ἀνωτ. σ. 264.

2) Πρβ. Geschichte und System d. pl. Philos. A'. σ. 516 ἐπ. 673. ἐπ.

3) Ἴδε ἀνωτέρω σ. 43 σημ. 2.

σαι ὅμως αἱ ἀντιρρήσεις καὶ δυσκολίαι αὗται αἴρονται, ὅταν θεωρήσῃ τις τὸν Ἑρωτικὸν ὡς γνήσιον τοῦ Λυσίου ἔργον, ὅπερ ὁ Πλάτων ἐξελέξατο διὰ τὸν διάλογόν του τοῦτον, μόνον διότι ἦν κατὰλληλον πρὸς τε τὸ περιεχόμενον καὶ τὸν σκοπὸν αὐτοῦ, χωρὶς νὰ διακρίνη τοῦτο ποσῶς ἀπὸ τῶν λοιπῶν τοῦ ῥήτορος ἔργων κατὰ τὴν ἀξίαν· διότι τῷ ὄντι, ὡς δύναταί τις νὰ ἴδῃ ἐκ τοῦ Φαίδρου, ὁ φιλόσοφος εἶχε περὶ πάντων ἀδιακρίτως τῶν ἔργων τῆς τότε ῥητορικῆς τὴν αὐτὴν ταπεινὴν καὶ περιφρονητικὴν ἰδέαν.

Οὗτοί εἰσιν οἱ σπουδαιότεροι λόγοι, οὓς μέχρι τοῦδε ἐξεῦρον καὶ προσέβαλον οἱ τὴν νοθεῖαν τοῦ Ἑρωτικοῦ ἰσχυριζόμενοι. Ὡς ὅμως μέχρι τοῦδε εἶδομεν, οἱ λόγοι αὐτῶν οὔτοι δὲν εἶνε ἰσχυροὶ καὶ ἀκατάβλητοι, ἀλλὰ τούναντίον αἱ ἀντιρρήσεις, ὡς δύναταί τις κατ' αὐτῶν νὰ ποιήσῃ, εἶνε μᾶλλον δεδικαιολογημένοι καὶ λογικαὶ καὶ ὑπὲρ αὐτῶν τὴν πλάστιγγα ἔλκουσαι. Πρὸς δὲ τούτοις μεγίστην ὑπὲρ τῆς γνησιότητος τοῦ λόγου ἐπιρροὴν ἐξασκεῖ καὶ ἡ ὁμοφωνία τῆς τῶν ἀρχαίων περὶ τούτου γνώμης· διότι ὁ διάλογος, συγγραφεὶς ἐν τῇ ἀρχαιότητι, συνεγράφη βεβαίως καὶ διὰ τὴν ἀρχαιότητα, καὶ ἡ ἐπικράτησις ἐσφαλμένης περὶ τοῦ Ἑρωτικοῦ γνώμης θὰ συνεπῆγε καὶ τὴν παντελεῖ ἀποτυχίαν αὐτοῦ, ὅπερ δὲν συνέβη. Καὶ αὐτὴ δὲ ἡ παραδειγματικὴ ἀυστηρότης, μεθ' ἧς ὁ Πλάτων ἐπικρίνει τὸν λόγον, καὶ ἡ ἔλλιπής αὐτοῦ κατασκευὴ ὑπὸ τεχνικὴν ἔποψιν συνηγοροῦσι σπουδαίως ὑπὲρ τῆς γνησιότητος αὐτοῦ. Τὸ τέλος μάλιστα τοῦ λόγου σ. 234, ε: «εἰ δέ τι σὺ ποθεῖς ἠγούμενος παραλελειφθαι, ἐρώτα» ἦτο ἀδύνατον νὰ θέσῃ ὁ Πλάτων εἰς τὸ στόμα τοῦ Λυσίου, μόνον διότι συνέτεινε πρὸς ἐξακολούθησιν τοῦ διαλόγου καὶ συνέφερον οὕτως αὐτῷ· τοιαύτην αὐθάδειαν οὐδέποτε ἤθελε πράξει ὁ σεμνὸς, ὁ θεῖος Πλάτων, πάντα δὲ τὰ ὑπὸ τοῦ Ἑρμάννου ὑπὲρ τούναντίου λεγόμενα ἀναφορικῶς πρὸς τὸ χωρίον τοῦτο ¹⁾ δὲν εἶνε πειστικά.

Πάντες λοιπὸν οἱ λόγοι οὔτοι δικαιοῦσιν, ἢ μᾶλλον ἀναγκάζουσιν ἡμᾶς ὡς τὴν μόνην ὀρθὴν περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου γνώμην νὰ θεωρῶμεν τὴν καθ' ὅλην μὲν τὴν ἀρχαιότητα καὶ μέ-

1) Gesam. Abhandl. σ. 21.

χει τοῦ ἡμετέρου αἰῶνος ἀποκλειστικῶς ἐπικρατοῦσαν· καὶ νῦν δ' ἔτι ὑπὸ τῶν πλείστων λογίων πρεσβευομένην, ὅτι ὁ ἐν τῷ Φαίδρῳ Ἐρωτικός εἶνε γνήσιον τοῦ ῥήτορος Λυσίου ἔργον καὶ ὄχι ἔλευθερα τοῦ Πλάτωνος ἀπομίμησις.

Ἐν Μονάχῳ κατὰ μῆνα Μάρτιον 1875.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ

Μακεδῶν.

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΤΗΣ ΛΑΤΡΕΙΑΣ ΑΓΑΛΜΑΤΩΝ
ΠΑΡ' ΕΛΛΗΣΙ (*).

Σημασία τοῦ ἀγάλματος τοῦ πολιοῦχου θεοῦ ὡς πρὸς τὴν πόλιν καὶ τοὺς πολίτας, καὶ πῶς ἐξεδηλοῦτο ἡ τούτου προστασία καὶ ἀρωγὴ ἐν δεινοῖς καιροῖς κατὰ τὴν δόξαν τῶν πιστῶν.

Ἐπειδὴ περὶ τῆς λατρείας οὐδενὸς ἄλλου πολιοῦχου θεοῦ γινώσκομεν ὅσα περὶ τῆς τῶν Ἀθηνῶν Πολιάδος Ἀθηνᾶς, βάσιν ἐνταῦθα τῆς θεωρίας ἡμῶν θέτομεν τὰ τῆς θεᾶς ταύτης καὶ τὸ ἐν τῇ ἀκροπόλει αὐτῆς ἄγαλμα, ἀναφέροντες τὰ περὶ ταύτης γνωστά, εἰς ἃ προσθέτομεν καὶ ὅσα ἄλλοθεν γινώσκομεν περὶ ὁμοίων θεῶν ἄλλων πόλεων, οὐδόλως φοβούμενοι μὴ ἐν τούτοις ἀναμιζώμεν ἀλλότρια· διότι ἡ τῶν Ἑλλήνων θρησκεία, καὶ μάλιστα ἡ τῶν θεῶν λατρεία, ὅσον ποικίλη καὶ ἂν ἦτο διὰ τὸ μέγα τῶν θεῶν πλῆθος καὶ τὰ ἰδιάζοντα ἐκάστω τούτων προσόντα, ἃ προσκάλουν οὐ μικρὰς διαφορὰς ἐν τῇ λατρείᾳ, πάλιν τὰ κύρια ἦσαν τὰ αὐτά· καθόσον ἡ τῶν Ἑλλήνων θρησκεία ἐπετηρεῖτο ἐν τοῖς πλείστοις καὶ ἐρρυθμίζετο ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν τούλάχιστον χρόνων καὶ ἐπὶ τῆς ἀκμῆς τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τοῦ ἐν Δελφοῖς μαντείου ὥστε

(*) Συνέχεια καὶ τέλος τῆς ἐν τῷ δ' τεύχει τοῦ γ' ἔτους τοῦ Ἀθηναίου (σελ. 414) διακοπίσης διατριβῆς.

πάλιν ἐν τῇ μεγάλῃ ποικιλίᾳ ὑπῆρχεν ἐνότης καὶ ἀρμονία, ὡς ἐν ἄλλῃ προεκδοθείσῃ ἤδη πραγματείᾳ ἡμῶν ὑπεδείξαμεν¹⁾.

Τὸ ἀγάλμα τῆς Ἀθήνησι Πολιάδος Ἀθηνᾶς ἐπιστεύετο ὅτι ἦτο διπετεές²⁾, ὡς καὶ ἄλλα παλλᾶδια ἐν ἄλλαις πόλεσι σωζόμενα³⁾, καὶ ἐτηρεῖτο ἐν τῷ ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως Ἐρεχθεΐῳ, ὅπως καὶ πάντα τὰ τῆς αὐτῆς φύσεως ἀγάλματα ἐφυλάσσοντο ἐν ταῖς ἀκροπόλεσι, διότι αὐταὶ τὸ πρῶτον ἐκίσθησαν διὰ τὸ ἀσφαλές, ἵνα ἐκείθεν ἐφορῶσιν αὐτὰ ἐπὶ τῆς χώρας ἀπάσης, προστατεύοντα αὐτὴν καὶ τοὺς ἐν αὐτῇ οἰκοῦντας, καὶ ἵνα ἀπανταχόθεν τῆς χώρας δύνανται νὰ προσβλέπωσιν οἱ κάτοικοι πρὸς τὸν ναὸν τοῦ πολιούχου καὶ ἐπικαλῶνται τὴν αὐτοῦ ἐπικουρίαν⁴⁾.

Τὸ ἀγάλμα ταύτης ἦτο τὸ ἀρχαιότατον, καὶ διὰ τοῦτο ἱερώτατον τῶν ἐν Ἀθῆναις ἀγαλμάτων, φυλασσόμενον ἐν τῷ πρωτίστῳ καὶ ἱερωτάτῳ τῆς πόλεως ναῷ, ὃς ἦτο σύμπλεγμα πολλῶν οἰκοδομῶν, καὶ ὃν αὐτὸς ὁ θεὸς αὐτῆς υἱὸς Ἐριχθόνιος ἢ Ἐρεχθεὺς⁵⁾ ἐκοδόμησε κατὰ πρῶτον, ἀνεκαίνισαν δὲ ὕστερον πολλαῖς οἱ

1) Ἐν Ἀθηναίου τόμ. α' σελ. 139—164.

2) Πaus. 1, 26, 7. «Τὸ δὲ ἀγιώτατον ἐν κοινῷ πολλοῖς πρότερον νομισθέν ἔτεσιν ἢ συνῆλθον ἀπὸ τῶν δῆμων ἐστὶν Ἀθηνᾶς ἀγάλμα ἐν τῇ νῦν ἀκροπόλει, τότε δὲ ὀνομαζομένη πόλει. Φήμη δὲ εἰς αὐτὸ ἔχει πεσεῖν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ.» Ὁ Ἀπολλόδωρος προσθέτει (3, 14, 6), ὅτι ὁ τῆς Ἀθηνᾶς θεὸς υἱὸς Ἐριχθόνιος ἰδρύσατο τὸ ἐν ἀκροπόλει ξόανον αὐτῆς. Ὁ Tertut. ad gentes 1, σ. 58 καλεῖ τοῦτο palum. πρὸ. Müller Minervae Poliadis sacra σελ. 18.

3) Βλ. Ἀθηναίου τομ. γ' σελ. 287 κ. ε.

4) Vitr. 1, 7, 4. Βλ. τὸ χωρίον ἀνωτέρω σελ. 411 σημ. 5 τοῦ γ' τόμου τοῦ Ἀθηναίου.

5) Ὁμ. Ἰλ. 6, 546 Ὀδ. η, 81. Ἡρόδ. 8, 55 καὶ Ἀπολλοδ. ἐν βιβλ. 3, 14, 6. Ὁ ὕστερον ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων λατρευόμενος οὗτος ὡς ἦρωος ἢ θεὸς ἐν τῷ αὐτῷ τῆς Πολιάδος ναῷ, ἐν ᾧ ἐπιστεύετο ὅτι ἦτο ὁ τάφος του, ὡς καὶ ὁ τοῦ Κέκροπος, ἐγεννήθη κατὰ τοὺς ἀττικοὺς μύθους ἀπὸ Ἡφαίστου, ὄρεχθέντος νὰ συνέλθῃ τῇ Ἀθηνᾷ, καὶ ἐκ τῆς ἐπὶ γῆς πεσοῦσης σποράς. Εἶναι δὲ διὰ τοῦτο προσωποποίησις αὐτῶν τῶν τῆς Ἀττικῆς κατοίκων, οἵτινες αὐτόχθονες, ἦτοι γηγενεῖς, αὐτοκαλούμενοι, ἐπίστευον ὅτι ἐγεννήθησαν ἐκ τῆς γῆς, ὅπως τὰ φυτὰ, θερμανθείσης δηλονότι ταύτης καὶ ὑγραθείσης ἐκ τῆς οὐρανοῦ δρόσου. Διὸ καὶ ὁ γεγενῆς

Ἀθηναῖοι καὶ τελευταῖον μετὰ τὰ Μηδικὰ μεγαλοπρεπέστατα ἐν Ἰωνικῷ ῥυθμῷ, οἰκείῳ τῶν Ἰώνων Ἀθηναίων, τηρηθείσης ὁμῶς πιθανῶς τῆς πρώτης καὶ ἀρχαιοτάτης διαθέσεως αὐτοῦ¹⁾), ὡς ἤδη εἶπομεν.

Καὶ ἐν ἄλλαις πόλεσι τῆς Ἑλλάδος τὰ τῶν πολιούχων θεῶν ἀγάλματα ἐπιστεύοντο ὅτι κατέπεσαν ἐξ οὐρανοῦ ἢ ὅτι ἐδόθησαν ὑπὸ τῶν θεῶν τοῖς γενάρχαις πάσης πόλεως, ἢ ὅτι τούλάχιστον καθιδρύθησαν ὑπὸ τῶν πρώτων ἀρχηγῶν τοῦ γένους, τῆς φυλῆς, ἢ τῶν πρώτων οἰκητόρων χώρας τινός, ὡς πολλαχοῦ τῆς περιηγήσεώς του λέγει ὁ Πausanias· διὰ τοῦτο δὲ ἐτηροῦντο, ὡς ἤδη εἶπομεν, πάντοτε οἷα παρεδόθησαν ὑπὸ τούτων (διότι ἐν τῇ ἀρχαίᾳ αὐτῶν μορφῇ συνίσταται καὶ πᾶσα ἡ ἱερότης αὐτῶν καὶ σημασία) καὶ ἐφυλάσσοντο ἐν τοῖς ἀρχαιοτέροις καὶ ἱερωτέροις ναοῖς τῆς πόλεως, ὧν ἡ πρώτη κτίσις ἀνεφέρετο πάλιν εἰς τοὺς πρώτους οἰκῆτορας τῆς πόλεως ἢ εἰς τοὺς γενάρχας τῶν κατοίκων ταύτης.

Ἐπειδὴ ἐν τῇ σωτηρίᾳ τῶν ἀγαλμάτων τούτων ἐσηρῖζετο, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ εἶπομεν, ἡ τῆς πόλεως σωτηρία, καὶ ἐπειδὴ ἐκ τῆς ἀκριβοῦς τηρήσεως τῆς πατροπαράδοτου λατρείας τῶν πολιούχων θεῶν καὶ ἥρώων ἐξαρτᾶται καὶ ἡ τούτων πρὸς τοὺς πιστοὺς εὐνοια καὶ προστασία, πανταχοῦ αἱ πόλεις καὶ ἑσῶζον οἷοις τρόποις

Ἐριχθόνιος, ἅμα γεννηθεὶς ἐδόθη κατὰ τοὺς μύθους εἰς τὰς θυγατέρας Κέκροπος Πάνδρσον, Ἀγγραυλον καὶ Ἑρσην, ἃ ὀνόματά εἰσιν ἐπίθετα τῆς ὑγρᾶς φύσεως τῆς Ἀθηνᾶς, ἵνα ἀναθρέψωσιν αὐτόν· διότι καὶ τὰ τῆς γῆς γεννήματα διὰ τῆς ὑγρασίας καὶ δρόσου τῆς νυκτός καὶ τοῦ φωτός τῆς ἡμέρας ἀξάνουσι καὶ κραταιοῦνται. Κατὰ τοὺς μύθους λοιπὸν τούτους αὐτὰ τὰ τέκνα τῆς ἀττικῆς γῆς, οἱ πρώτοι δηλονότι κάτοικοι αὐτῆς, ἔκτισαν ναὸν τοῦ ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ καταπεσόντος ἀγάλματος τῆς Ἀθηνᾶς, ἣτις καὶ αὐτὴ οὐδὲν ἄλλο εἶναι τὸ κατ' ἀρχὰς ἢ προσωποποίησις τοῦ γλαυκοῦ τῆς Ἀττικῆς οὐρανοῦ, τοῦ φωτίζοντος καὶ σώζοντος πᾶν ἐπὶ τῆς ἀττικῆς γῆς φυόμενον καὶ ὑπάρχον, εἰς ἣν ὁμῶς προϊόντος τοῦ χρόνου ἀπεδόθησαν καὶ πλείστα ἄλλα ἰδιότητες ὑπὸ τῶν ποιητῶν καὶ μάλιστα τῶν Ἀθηναίων. Βλ. K. O. Müller *Minervae Poliadis sacra* σελ. 5 κ. ε.

1) Αὐτόθι σελ. 24 καὶ Ἀθῆναιον ἀνωτέρω ἐν σελ. 301 τὰ ὑπ' ἡμῶν εἰρημένα.

ἠδύναντο τὰ τούτων ἀγάλματα, καὶ ἐλάτρευον ταῦτα ἀείποτε κατὰ τὸν ἀπαξ παραδεδεγμένον τύπον. Ἡ πίσις δὲ τῶν ἀνθρώπων εἰς τὴν ἀπὸ τῶν πολιούχων θεῶν καὶ ἡρώων προστασίαν δὲν ἦτο ἀπλῆ μόνον ἔννοια, ἀλλ' ἐστηρίζετο εἰς τὰ ἐν τοῖς Ὀμηρικοῖς ἔπεισι περὶ τῶν φίλων τοῖς Ἑλλησι καὶ Τρωσὶ θεῶν, ὧν οἱ μὲν σώζουσι ἀοράτως ἐν τοῖς κινδύνοις τοὺς φίλους αὐτῶν, ἄλλοι δὲ ἐν ξένοις προσώποις παρατάσσονται ἐν ταῖς μάχαις καὶ πολεμοῦσιν ὑπὲρ τούτων ἢ ἐκείνων τῶν μαχομένων. Ἐτι δὲ ἐστηρίζετο πολὺ μᾶλλον καὶ εἰς ἀποδείξεις ἱστορικὰς εἴτε συγχρόνους εἴτε προγενεστέρως τῆς ἀμέσου τῶν θεῶν τούτων βοηθείας, δι' ὧν ἡ πίστις μετετρέπετο εἰς βεβαίαν πεποιθήσιν.

Αἱ ἀποδείξεις αὗται ἐλαμβάνοντο ἐκ τυχαίων περιστατικῶν ἢ φυσικῶν φαινομένων ἢ καὶ ἐκ φήμης ἀδеспότου, ἧτις καὶ αὐτῇ ἐπιστεῦετο οὐρανόπεμπτος καὶ διὰ τοῦτο ἀληθής¹), ἢ ἦσαν πλάσματα τῶν ἱερέων καὶ τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν, οἵτινες ἀπεπειρῶντο οὕτω νὰ ἐμπνεύσωσι τοῖς πιστοῖς θάρρος ἐν κινδύνοις, καὶ νὰ χειραγωγήσωσι τὰ πλήθη πρὸς τοὺς σκοποὺς των.

Ἐπειδὴ ἐγίνωσκον πάντες ὅτι οἱ θεοὶ δὲν ἐμφανίζονται τοῖς ἀνθρώποις ἀπὸ τῶν Ὀμηρικῶν χρόνων εἰ μὴ διὰ τεράτων καὶ σημείων²), καὶ ὅτι προσωπικῶς οὐδὲ ἐπὶ τοῦ τρωϊκοῦ πολέμου ἐνεφανίζοντο³), ἀλλὰ κεκαλυμμένοι ἤερι καὶ ὄλως ἄγνωστοι μένοντες τοῖς πολλοῖς τῶν ἀνθρώπων, καὶ μάχονται ὑπὲρ τῶν φίλων ἢ νουθετοῦσιν αὐτούς· ἐκ δὲ τῶν ἀποτελεσμάτων ἢ ἄλλως πως ἐγίνετο καταφανὴς ὕστερον ἢ παρουσία αὐτῶν· ἐπειδὴ δὲ ἔτι ἐπιστεῦετο ὅτι ἡ προσωπικὴ ἐμφάνισις αὐτῶν ἦτο ἐπικίν-

1) Βλ. τὰ παρ' Ἑροδότῳ (9, 400 κ. ἐ) περὶ τοιαύτης φήμης, ἐλθούσης εἰς τὸ ἐν Μυκάλῃ στρατόπεδον τῶν Ἑλλήνων, ὅτι αὐθημερὸν ἐνίκησαν οἱ Ἕλληνες τὸν Μαρδόνιον ἐν Πλαταιαῖς, ἧτις φήμη ἀπεδείχθη ὕστερον ἀληθὴς καὶ εὐθὺς τότε πλείστον συνετέλεσε πρὸς ἐνθάρρουν τῶν ἐν Μυκάλῃ ἀγωνιζομένων Ἑλλήνων καὶ πρὸς τὴν νίκην αὐτῶν. Πλεῖω περὶ τοιοῦτων φημῶν καὶ κληθόνων, ἅς ἀπὸ τῶν Ὀμηρικῶν χρόνων ἐπίστευον οἱ Ἕλληνες οὐρανοπέμπτους, φέρει ὁ Grote ἐν ἑλλ. ἱς. τόμ. γ' σ. 152.

2) Καὶ ὅπως ἄλλως λέγει ἐν τῇ ὀμηρικῇ (ἀπὸ σελ. 149 τῆς β' ἐκδ.) καὶ τῇ μεθ' ὀμηρικῆς θεολογίᾳ (ἀπὸ σελ. 157 κ. ἐ.) ὁ Naegelsbach.

3) Ὀδ. π. 461. Οὐ γάρ πω πάντεσσι θεοὶ φαίνονται ἐναργεῖς.

δυνος τοῖς ἀνθρώποις, ἀκίνδυνος δὲ μόνον ἐπὶ τῶν προομηρικῶν ἢ μυθικῶν χρόνων, ὅτε οἱ θεοὶ εἶχον κοινωνίαν πρὸς τοὺς ἀνθρώπους¹), ἀγαθοὺς καὶ δικαίους τότε ὄντας, καὶ ἐκ τῆς κοινωνίας ταύτης ἐγεννήθησαν οἱ ἡμίθεοι ἢ ἥρωες, συνελθόντων θεῶν πρὸς θνητὰς καὶ θεαινῶν πρὸς θνητοὺς, ἐντεῦθεν ἐδέησε νὰ πλασθῶσιν ἄλλαι ἀποδείξεις περὶ τῆς τῶν θεῶν παρουσίας καὶ ἀρωγῆς ἐν τοῖς δεινοῖς, οἳαὶ εἰσιν αἱ ἐπόμεναι, εἰς ἃς δυνατὸν νὰ προστεθῶσιν ἐκ τῶν ἐλλήνων καὶ ῥωμαίων συγγραφέων καὶ ἄλλαι πολλαί.

Διὰ τοὺς εἰρημένους λόγους αἱ τῶν πολιούχων θεῶν καὶ ἡρώων ἐμφανίσεις, ἢ αἱ θεοφάνειαι, οὐδέποτε γίνονται ἐν τῷ προσώπῳ αὐτῶν²) κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους, ἀλλὰ διὰ τεράτων ἢ μᾶλλον ἐν τινι μορφῇ τῶν ἱερῶν αὐτῶν ζώων, ἢ ἄλλως πως ὡς ἡ περιστασις συνεχώρει. Οὕτως ἡ τῶν Ἀθηνῶν πολιούχος ἐνεφανίσθη πρὸ τῆς ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίας ἐπὶ τῆς νῆος τοῦ Θεμιστοκλέους ὡς γλαυξ, ἧς τὴν ἐμφάνισιν ἐξέλαβεν ὁ Θεμιστοκλῆς ὡς ἀγαθὸν οἰωνόν, προσημαίνοντα τὴν νίκην τῶν Ἑλλήνων³).

1) Βλ. Ἰλ. ω 463 καὶ Ὀδ. η 201—206 καὶ σημειώσεις Nitzsch ἐνταῦθα. Ἡσιόδου ἀποσπ. 187 β' ἐκδ. Goettl. καὶ Πausανίου (8, 2, 2) θεωρίαν περὶ τούτου.

2) Τὰ ὑπὸ τοῦ Πεισιστράτου μηχανηθέντα πρὸς κατάληψιν τῆς τῶν Ἀθηνῶν τυραννίδος διὰ γυναικὸς παριστώσης τὴν Ἀθηνᾶν καλεῖ ὁ Ἡρόδοτος (1, 60) εὐήθη, δεικνύων ὅτι ἐπ' αὐτοῦ ἤρχισαν οἱ νοημονέστεροι τῶν Ἑλλήνων νὰ κρίνωσιν ἄλλως περὶ τοιούτων μέσων ἀπάτης τοῦ πλήθους, ἐν ᾧ οἱ κοινοὶ τῶν ἀνθρώπων ἐπίστευον τοιαύτας θεοφανείας, καὶ πλαστὰς οὔσας, ὡς ἀληθεῖς καὶ πρὸ τοῦ Ἡροδότου καὶ μετ' αὐτὸν ἀείποτε. Ἄλλως οὔτε ὁ Πεισιστράτος ἤθελεν ἐπινοήσει τοιοῦτο, οὔτε ὁ Ἰστρος, ὁ ἀτιθιδογράφος τοῦ γ' π. Χ. αἰῶνος, καὶ ὁ Ἀντικλῆς ἤθελον συγγράψαι περὶ ἐπιφανειῶν Ἀπόλλωνος βιβλία, ὧν τὰ σωζόμενα ἀποσπάσματα συνήγαγεν ὁ Siebilis ἐν τῇ περὶ ἀτίθιδων πραγματείᾳ του ἐν σελ. 66 καὶ ἐξῆς.

3) Πλουτ. ἐν Θεμιστ. 12. «Λέγεται ὑπὸ τινων, τὸν μὲν Θεμιστοκλέα περὶ τούτων ἀπὸ τοῦ καταστρώματος ἄνωθεν τῆς νεῶς διαλέγεσθαι, γλαυκα δ' ὄφθῆναι διαπετομένην ἐπὶ τὰ δεξιὰ τῶν νεῶν καὶ τοῖς κερχῆσις ἐπικαθίζουσαν» πρβ. Ἡσυχ. ἐν λ. γλαυξ ἔπατο· αταῖς ἀληθείαις πρὸ τῆς μάχης ἐν Σαλαμῖνι γλαυκά φασι διαπτῆναι τὴν νίκην προσημαίνουσαν». Ταῦτὰ λέγει καὶ ὁ Σχ. Ἀριστοφάνους εἰς Σφηκ. στ. 1086.

Ἡ αὐτὴ θεὰ, ὑποχωροῦσα δῆθεν εἰς τὴν ἀκατάσχετον εἰσβολὴν τῶν Περσῶν, ἵνα σώσῃ τοὺς Ἀθηναίους ἀπὸ τοῦ κινδύνου, ἔδωκε τὸ σημεῖον τῆς ἀποχωρήσεως τῶν Ἀθηναίων ἀπὸ τῆς πόλεως πρὸ τῆς τῶν Περσῶν ἐπιδρομῆς διὰ τῆς ἀπὸ τοῦ ναοῦ εἰς Πειραιᾶ ἀποχωρήσεως τοῦ ἱεροῦ αὐτῆς δράκοντος· δι' οὗ σημείου ἠδυνήθη ὁ Θεμιστοκλῆς νὰ πείσῃ τοὺς Ἀθηναίους ν' ἀφήσωσι τὴν πόλιν καὶ νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὰ πλοῖα, ὅπως σωθῶσιν ἀπὸ τοῦ ἐπικειμένου βεβαίου κινδύνου¹).

Ἀλλὰ καὶ πρὸ τῆς ἐν Σαλαμῶνι ναυμαχίας ἐξεδηλώθη ἡ τῶν ἐγχωρίων θεῶν προστασία, καὶ ἡ τῶν ἡρώων ὡσαύτως, οὓς ἐπεκαλέσθησαν οἱ Ἕλληνες ἐν τῷ κινδύνῳ, ἡ τοῦ Αἴαντος καὶ Τε-

1) Ἡροδ. 8, 41. «Λέγουσι οἱ Ἀθηναῖοι, ὅφιν μέγαν φύλακα τῆς ἀκροπόλεως ἐνοδιατᾶσθαι ἐν τῷ ἱερῷ. Λέγουσι τε ταῦτα, καὶ δὴ καὶ ὡς ζῶντι ἐπιμήνια ἐπιτελοῦσι προτιθέντες, τὰ δὲ ἐπιμήνια μελιττόεσσά ἐστι. Αὕτη δ' ἡ μελιττόεσσα ἐν τῷ πρόσθεν αἰεὶ χρόνῳ ἀναισιμουμένη τότε ἦν ἄψαυτος· σημηνάσης δὲ ταῦτα τῆς ἱερείης μᾶλλον τε οἱ Ἀθηναῖοι καὶ προθυμότερον ἐξέλιπον τὴν πόλιν, ὡς καὶ τῆς θεοῦ ἀπολελοπιῦνης τὴν ἀκρόπολιν.» Πρωβ. Πλουτ. ἐν Θεμ. 40 καὶ ἐν τῷ περὶ Ἰσίδος καὶ Ὀσιρ. 71 καὶ Φιλοστρ. ἐν Εἰκ. 2, 17.

Ὁ ἱερὸς οὗτος ὄφις τῆς Ἀθηναῖς, ὃς ἦτο ὁ Ἐριχθόνιος (Παυσ. 1, 24, 6 εἶη δ' ἂν Ἐριχθόνιος οὗτος ὁ δράκων) ἢ ζῶν σύμβολον τῆς ἐκ τῆς γῆς γεννήσεως τῶν Ἀθηναίων, ὡς ἀνωτέρω εἵπομεν σ. 56 σημ. 5, καὶ διὰ τοῦτο ἐν πολλοῖς τούτων μνημείοις ἀπεικονίζεται, ἐτρέφετο ἐν τῷ σηκῷ τῆς Πολιάδος Ἀθηναῖς ἐν τῷ Ἐρεχθεῖῳ προτιθεμένων αὐτῷ κατὰ μῆνα εἰς τραφὴν πλακουντίων. Βλ. Ἠσυχ. ἐν λ. οἰκουρὸς ὄφιος καὶ O. Müller Min. Poliad. Saer. σελ. 28. Creuzer Symb. 3. σελ. 390 καὶ 407 γ' ἐκδ. φέροντα καὶ ἄλλας ἐρμηνείας τοῦ ὄφιος τούτου.

Καὶ ἐν ἄλλοις προσέτι ναοῖς ἄλλων θεῶν καὶ ἡρώων (βλ. Gerhard μυθολογίας 2, 441) ἐτρέφετο ὁ ὄφις οὗτος, σημαίνων τὴν τῆς γῆς ζωικὴν δύναμιν καὶ τὸν ἀπ' αὐτῆς πλοῦτον φυλάττων, ἐκλαμβανόμενος ὡς ἀγαθὸς δαίμων καὶ φύλαξ τοῦ ἱεροῦ ἐν ᾧ ὑπῆρχεν, ἢ τοῦ χώρου ἐν ᾧ ἐνεφανίζετο, ὅθεν καὶ ἱερὸς ὄφις λέγεται. Ἐντεῦθεν καὶ παρ' ἡμῖν σήμερον τηρεῖται ἔτι ἡ δόξα ὅτι ὁ ἐν οἰκίαις ἢ ἀλλαχοῦ ἐν πόλεσιν ὑπάρχων ὄφις εἶναι στοιχεῖον τῆς οἰκίας, ὅπερ φρουρεῖ καὶ φυλάσσει αὐτήν, καὶ διὰ τοῦτο οὐδὲ φονεύεται ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων, ὡς οἱ κοινοὶ ὄφιοι, διότι ὁ φάνος αὐτοῦ ἐπάγει δυστυχήματα ἐν τῷ οἴκῳ, ἅτε δὴ ἐκλείποντος τοῦ φύλακος αὐτοῦ, οὔτε βλαβερὸς τοῖς οἰκοῦσιν εἶναι.

λαμῶνος ἐν Σαλαμῖνι καὶ ἡ τῶν Αἰακιδῶν ἐν Αἰγίνῃ καθ' Ἡρόδοτον'). Ὁ αὐτὸς ἱστορικὸς προσθέτει ὅτι πρὸ τῆς ναυμαχίας, ἐν ὅσῳ ἔτι ἐπορθεῖτο ἡ τῆς Ἀττικῆς χώρα καὶ ἦτο ἔρημος Ἀθηναίων, ἐξηγέρθη ἐν τῷ Θριασίῳ πεδίῳ κονιορτός, χωρῶν πρὸς Ἐλευσίνα, ἀνδρῶν ὡσεὶ τρισμυρίων, καὶ ἠκούσθη φωνὴ θεία, ὁ μυστικὸς Ἰακχος· ἐκ δὲ τοῦ κονιορτοῦ καὶ τῆς φωνῆς ἐγένετο νέφος, ὅπερ ἐστράφη πρὸς τὸ ἐν Σαλαμῖνι στρατόπεδον τῶν Ἑλλήνων. Τὸ σημεῖον τοῦτο ἐξελήφθη ὅτι προδηλοῖ τὴν καταστροφὴν τοῦ Περσικοῦ ναυτικοῦ κατὰ τὴν παρ' Ἡρόδοτῳ ἐξήγησιν τοῦ Ἀθηναίου Δικαίου, ὅστις φυγὰς ὦν ἦτο τότε ἐν τῷ στρατῷ τοῦ Ξέρξου.

Ὁ δὲ Πλούταρχος ἐπαναλαμβάνων ἐν ὀλίγοις τὰ αὐτὰ, προσθέτει ὅτι «Ἔτεροι φάσματα καὶ εἰδῶλα καθορᾶν ἔδοξαν ἐνόπλων ἀνδρῶν, ἀπ' Αἰγίνης τὰς χεῖρας ἀνεχόντων πρὸ τῶν ἑλληνικῶν τριηρῶν ὅς εἰκαζόν Αἰακίδας εἶναι, παρακεκλημένους εὐχαῖς πρὸ τῆς μάχης ἐπὶ τὴν βοήθειαν». Καὶ ὁ Ἡρόδοτος μικρὸν κατωτέρω²⁾ προσθέτει ὅτι ἀρξαμένης τῆς ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίας μετὰ τὴν ἐπάνοδον τῆς εἰς Αἰγίναν πρὸς τοὺς Αἰακίδας σταλείσης νηός, ἀφάσμα σφι γυναικὸς ἐφάνη, φανεῖσαν δὲ διακελεύσασθαι, ὥστε καὶ ἅπαν ἀκούσαι τὸ τῶν Ἑλλήνων στρατόπεδον, ὄνειδίσασαν πρότερον τὰδε· ὦ δαιμόνιοι, μέχρι κόσμου ἔτι πύρμαν ἀνακρούεσθε».

Σαφῶς ὡς αὐτως ἐξεδηλώθη ἡ προστασία καὶ τοῦ ἐν Δελφοῖς θεοῦ ἐπὶ τῆς εἰς τὴν Ἑλλάδα εἰσβολῆς τοῦ αὐτοῦ ἐχθροῦ, ὅτε μετὰ τὴν ἐκπόρθησιν τῶν Θερμοπυλῶν ἐπορεύετο μέρος τοῦ περσικοῦ στρατοῦ ἵνα συλήσῃ τὸ ἐν Δελφοῖς ἱερόν. Οἱ Δελφοὶ φοβηθέντες ἠρώτησαν τὸν θεὸν περὶ τῆς σωτηρίας τῶν αὐτοῦ χρημάτων, ἀν θέλῃ νὰ κατορύξωσι πῶς ἢ νὰ ἐκκομίσωσιν εἰς ἄλλην χώραν αὐτά· αὐτὸς δὲ θεὸς καθ' Ἡρόδοτον σφέας οὐκ ἔα κινεῖν, φάς αὐτὸς ἰκανὸς εἶναι τῶν ἐωυτοῦ προκατῆσθαι... ἐπεὶ δὲ ἀγγυῶ τε ἦσαν οἱ βάρβαροι ἐπιόντες καὶ ἐπώρεον τὸ ἱερόν, ἐν τούτῳ ὁ προ-

1) 8, 64. πρβ. καὶ Πλούταρχον Θεμ. 15.

2) 8, 84.

φήτης ὄρα πρὸ τοῦ νηοῦ ὄπλα προκείμενα ἔσωθεν ἐκ τοῦ μεγάρου ἐξενηνηγμένα ἰρὰ, τῶν οὐκ ὅσιον ἦν ἄπτεσθαι ἀνθρώπων οὐδενί. Ὁ μὲν δὴ ἦε Δελφῶν τοῖσι παρεούσι σημανέν τὸ τέρας. Οἱ δὲ βάρβαροι ἐπειδὴ ἐγίνοντο ἐπειγόμενοι κατὰ τὸ ἰρόν τῆς Προνηΐης Ἀθηναίης, ἐπιγίνεται σφι τέρα εἶτι μέζονα τοῦ πρὶν γενομένου τέρεος· θάυμα μὲν γὰρ καὶ τοῦτο κάρτα ἐστὶ, ὄπλα ἀρήϊα αὐτόματα φανῆναι ἔξω προκείμενα τοῦ νηοῦ. Τὰ δὲ δὴ ἐπὶ τούτῳ δεῦτερα ἐπιγενόμενα καὶ διὰ πάντων φασμάτων ἄξια θαυμάσαι μάλιστα. Ἐπεὶ γὰρ δὴ ἦσαν ἐπιόντες οἱ βάρβαροι κατὰ τὸν νηὸν τῆς Προνηΐης Ἀθηναίης ἐν τούτῳ ἐκ μὲν τοῦ οὐρανοῦ κεραυνοὶ αὐτοῖσι ἐνέπιπτον, ἀπὸ δὲ τοῦ Παρνησοῦ ἀπορράγῃσαι δύο κορυφαὶ ἐφέροντο πολλῶ πατάγῳ ἐς αὐτούς καὶ κατέλαβον συχνοὺς σφέων, ἐκ δὲ τοῦ νηοῦ τῆς Προνηΐης βοή τε καὶ ἀλαλαγμὸς ἐγίνετο. Συμμιγνόντων δὲ τούτων πάντων φόβος τοῖσι βαρβάροις ἐνεπεπτώκεε. . . οἱ δὲ ἰθὺ Βοιωτῶν ἔφρευγον. Ἐλεγον δὲ οἱ ἀπονοστήσαντες τῶν βαρβάρων, ὡς ἐγὼ πυνθάνομαι, ὡς πρὸς τούτοις καὶ ἄλλα ὤρεον θεῖα· δύο γὰρ ὑπλίτας μέζονας ἢ κατὰ ἀνθρώπων φύσιν ἔπεσθαι σφι κτείνοντας καὶ διώκοντας. Τούτους δὲ τοὺς δύο Δελφοὶ λέγουσιν εἶναι ἐπιχωρίους ἥρωας, Φύλακόν τε καὶ Αὐτόνοον, τῶν τὰ τεμένεά ἐστι περὶ τὸ ἰρόν. . . Οἱ δὲ πεσόντες ἀπὸ τοῦ Παρνησοῦ λίθοι εἶτι καὶ εἰς ἡμέας ἦσαν σῶσι, ἐν τῷ τεμένει τῆς Προνηΐης Ἀθηναίης κείμενοι, ἐς τὸ ἐνέσκηψαν διὰ τῶν βαρβάρων φερόμενοι. Τούτων μὲν νυν τῶν ἀνδρῶν αὕτη ἀπὸ τοῦ ἰροῦ ἀπαλλαγὴ γίνεται¹⁾».

Τὰ αὐτὰ θαύματα διηγεῖται ὁ Πausανίας, μιμηθεὶς ἴσως τὸν Ἡρόδοτον, ὅτι ἐπανελήφθησαν ὕστερον καὶ ἐπὶ τῆς ὑπὸ τὸν Βρέννον ἐπιδρομῆς τῶν Γαλατῶν κατὰ τῆς Ἑλλάδος τῷ 282 π. Χ., ὅτε οἱ βάρβαροι οὗτοι ἦλθον ἵνα λεηλατήσωσι τὸν ἐν

1) Ἡροδ. 8, 36. Ταῦτα λέγει καὶ ὁ Διόδωρος 44, 44 καὶ ὁ Justinus 2, 42. Τούτοις διαφωνῶν ὁ Πλούταρχος ἐν Νουμᾷ 9 λέγει ὅτι ὁ τοῦ θεοῦ ναὸς καταληφθεὶς ὑπὸ τῶν Μήδων ἐνεπρήσθη, ἀκολουθῶν ἴσως ἄλλην παράδοσιν περὶ τούτου. Ἐν δὲ τοῖς σωζομένοις ἀποσπάσμασι τοῦ Κτησίου § 25 λέγεται ὅτι ὁ Μαρδόνιος, πεμφθεὶς ὑπὸ Ξέρξου ἵνα συλῆσῃ τὸν ναὸν, ἀπίσχε «γαλάζης ἐπιπεσοῦσης παχείας».

Δελφοῖς ναόν. Οἱ Δελφοὶ καταφεύγουσιν ὑπὸ φόβου ἐπὶ τὸ χρηστήριον, καὶ «ὁ θεὸς σφᾶς οὐκ εἶα φοβεῖσθαι, φυλάξειν δὲ αὐτὸς ἐπηγγέλλετο τὰ ἑαυτοῦ»· μεθ' ἧ, προσθέτει ὁ Πausανίας, «ταχύ τε καὶ ὧν ἴσμεν φανερώτατα τοῖς βαρβάροις ἀντεσήμεναι τὰ ἐκ τοῦ θεοῦ· ἦ τε γὰρ γῆ πᾶσα, ὅσην ἐπέιχεν ἡ τῶν Γαλατῶν στρατιὰ, βιαίως καὶ ἐπὶ πλείστον ἐσείετο τῆς ἡμέρας, βρονταί τε καὶ κεραυνοὶ συνεχεῖς ἐγίγνοντο. . . . Τὰ τε τῶν ἡρώων τηνικαυτὰ σφισιν ἐφάνη φάσματα, ὁ Ὑπέροχος καὶ ὁ Λαόδοκός τε καὶ ὁ Πύρρος. . . . Τούτοις οἱ βάρβαροι παρὰ πᾶσαν τὴν ἡμέραν παθήμασί τε καὶ ἐκπλήξει συνείχοντο· τὰ δὲ ἐν τῇ νυκτὶ πολλῶ σφᾶς ἐμελλεν ἀλγεινότερα ἐπιλήψεσθαι· ῥιγός τε γὰρ ἰσχυρὸν καὶ νιφετὸς ἦν ὁμοῦ τῷ ῥίγῃ, πέτραι τε ἀπολισθαίνουσαι τοῦ Παρνασσῶ μεγάλαι καὶ κρημενοὶ καταρρήγνυμενοι σκοπὸν τοὺς βαρβάρους εἶχον ἐν αὐτοῖς οὐ κατὰ ἓνα ἢ δύο, ἀλλὰ κατὰ τριάκοντα καὶ ἔτι πλείοσι. . . ἀθρόοις ἢ ἀπώλεια ἐγένετο ὑπὸ τῆς ἐμβολῆς τῶν κρημῶν¹⁾»).

Ὁ τῶν Ταναγραίων πρόμαχος ἐπικαλούμενος Ἑρμῆς ἐπὶ τινος εἰσβολῆς τῶν Ἑρετριέων ἐξήγαγε κατ' αὐτῶν τοὺς ἐφήβους, καὶ αὐτὸς ὡς ἐφηβὸς στλεγγίδι ἀμυνόμενος κατὰ τῶν Ἑρετριέων ἔτρεψεν αὐτούς εἰς φυγὴν, καὶ ἐκ τούτου οἱ Ταναγραῖοι λατρεύουσιν ὡς πρόμαχον αὐτῶν τὸν θεὸν τοῦτον²⁾. Καὶ παρὰ Ῥωμαίοις ἔτι

1) Πaus. 10, 23. πρὸς 4, 4, 4. Ταῦτά φέρει καὶ ὁ Justinus 24, 8. Ὁ δὲ Κικέρων ἐν τῷ de divin. 1, 37 λέγει ὅτι ἐν καιρῷ τῆς ἐπιδρομῆς τοῦ Βρέννου ἐρωτηθεὶς ὁ θεὸς περὶ τῶν πρακτέων, ἔδωκε διὰ τῆς Πυθίας τὸν χρησμὸν τοῦτον·

Egō providebo rem istam et albae Virgines.

Ὁν χρησμὸν φέρει ἑλληνιστὶ ὁ Σουΐδας ἐν λ. Ἐμοὶ μελήσει,

Ἐμοὶ μελήσει ταῦτα καὶ λευκαῖς κόραις.

προσθέτων αὔστερον ἐφάνη μετὰ Ἀθηνᾶς καὶ Ἀρτέμιδος, ὧν καὶ ἱερά εἰσιν ἐν Δελφοῖς, ἀπαντῶν τοῖς πολεμίοις».

2) Πaus. 9, 22, 2· «Τὸν Ἑρμῆν λέγουσι τὸν Πρόμαχον, Ἑρετριέων ναυσὶν ἐξ Εὐβοίας ἐς τὴν Ταναγραίων σχόντων, τοὺς τε ἐφήβους ἐξαγαγεῖν ἐπὶ τὴν μάχην, καὶ αὐτὸν ἄτε ἐφηβὸν στλεγγίδι ἀμυνόμενον μάλιστα ἐργάσασθαι τῶν Εὐβοέων τροπῆν».

μᾶλλον ἐπιστεύοντο αἱ τοιαῦται τῶν θεῶν καὶ ἡρώων ἐπιφάνειαι, ἀφ' οὗ χρόνου μάλιστα ἐγένοντο δεκτοὶ Ἑλληνες θεοὶ καὶ ἐλατρεύοντο ὑπὸ τούτων καθ' ἑλληνικὸν τρόπον. Οὕτως ἐπεφάνησαν ἐπίκουροι τῆς Ῥώμης οἱ Διόσκουροι ἐν τῇ τῶν Ῥωμαίων πρὸς τοὺς Λατίνους μάχῃ μετὰ τὴν ἔξωσιν τῶν βασιλείων κατὰ Κικέρωνα¹), καὶ πάλιν ἐν τῷ κατὰ Περσέως τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας πολέμῳ παρασκευάσαντες τοῖς Ῥωμαίοις τὴν νίκην. (Ὁ Διονύσιος²) διηγούμενος διὰ μακρῶν τὴν ἐπιφάνειαν ταύτην τῶν Διοσκούρων, προσθέτει ὅτι οἱ Ῥωμαῖοι ἔκτισαν ναὸν τούτων ἐν ᾧ τόπῳ ἐφάνησαν, καὶ θυσίας καὶ τελετὰς κατ' ἔτος ἤρχισαν ἕκαστε νὰ τελῶσι πρὸς τούτους, ἀφ' ὧν εἰκάζει ὅτι λίαν θεοφιλεῖς ἦσαν οἱ τότε ἄνθρωποι.

Ψηφισαμένων τῶν Κορινθίων νὰ πέμψωσι τοῖς Συρακουσίοις βοήθειαν κατὰ τῶν πιεζόντων αὐτοὺς Καρχηδονίων, καὶ στρατηγὸν τὸν Τιμολέοντα, καὶ ἐταίμων οὐσῶν τῶν νεῶν, αἱ ἱέρειαι τῆς Δήμητρος καὶ Κόρης εἶπον ὅτι εἶδον τὰς θεὰς κατ' ὄναρ ἐτοιμαζομένας εἰς ἀποδημίαν, καὶ λεγούσας ὅτι μέλλουσι νὰ συμπλεύσωσι μετὰ τοῦ Τιμολέοντος εἰς Σικελίαν. Διὸ κατεσκευάσαν οἱ Κορίνθιοι τριήρη ἱεράν, ἐπάνυμον τῶν θεῶν τούτων. Ἀλλὰ πρὸ τοῦ πλοῦ ἀπελθόντος τοῦ Τιμολέοντος εἰς Δελφούς καὶ θύσαντος τῷ θεῷ, καὶ μετὰ τὴν θυσίαν εἰς τὸ μαντεῖον καταβαίνοντος, ἀποκοπεῖσα ταινία τις, στεφάνους ἔχουσα καὶ νίκας, κατέπεσεν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ, ὅπερ σημεῖον ἐξελήφθη ὅτι ὁ θεὸς ἐστεφάνωσεν ἤδη αὐτὸν ἐπὶ ταῖς μελλούσαις νίκαις. Ἐν ᾧ δὲ εἶτα ἔπλεεν εἰς Σικελίαν, ἀπνεύματι καλῶ χρώμενος, ἔδοξεν αἰφνιδίως ῥαγέντα τὸν οὐρανὸν ὑπὲρ τῆς νεῶς ἐκχεῖαι πολὺ καὶ περιφανὲς πῦρ. Ἐκ δὲ τούτου λαμπὰς ἀρθεῖσα ταῖς μουσικαῖς ἐμπερῆς καὶ συμπαραθέουσα τὸν αὐτὸν δρόμον, ἧ μάλιστα τῆς Ἰταλίας ἐπέιχον οἱ κυβερνήται, κατέσκηψεν. Οἱ δὲ μάντιες τὸ φάσμα τοῖς ὄνειρασι τῶν ἱερείων μαρτυρεῖν ἀπεφάνοντο, καὶ τὰς θεὰς συνεφαπτομένας τῆς στρατείας προφαίνειν ἐξ οὐρανοῦ τὸ

1) De N. Deor. 2, 2.

2) Ῥωμ. ἀρχ. 6, 13.

πέλας. Είναι γὰρ ἱερὰν τῆς Κόρης τὴν Σικελίαν ἐπεὶ καὶ τὰ περὶ τὴν ἀρπαγὴν αὐτοῦθεν γενέσθαι, καὶ τὴν νῆσον ἐν τοῖς γάμοις ἀνακαλυπτήριον αὐτῇ δοθῆναι», προσθέτει ὁ διηγούμενος τὸ ἱστόρημα τοῦτο Πλούταρχος¹).

Κατὰ Στράβωνα²) ἀγωνιζομένων ἐν Πυθίοις Ἀρίστωνος τοῦ Ῥηγίνου καὶ Εὐνόμου τοῦ ἐκ Λοκρῶν τῆς Σικελίας κιθαράδου ὑπὲρ τοῦ ἄθλου τῆς νίκης, ἐφαίνετο εὐδοκῶν ἐν τῷ ἀγῶνι ὁ Ἀρίστων παρὰ τοῖς Δελφοῖς, διότι οἱ πρόγονοι αὐτοῦ ἦσαν ἱεροὶ τοῦ θεοῦ καὶ ἐκ Δελφῶν ἐστάλη εἰς Ῥήγιον ἡ ἀποικία· καὶ ὅμως ἐνίκησεν ὁ Εὐνόμος, διότι βραγείσης κατὰ τὸν ἀγῶνα μίας τῶν χορδῶν τῆς κιθάρας αὐτοῦ, ἔπεμψεν ὁ θεὸς τέττιγα, ὅστις ἐπιστάς ἐξεπλήρωσε τὸν φθόγγον. Εἰς μνήμην τοῦ θαύματος τούτου ἐδεικνύετο ἀνδριάς τοῦ Εὐνόμου ἐν Λοκροῖς, τέττιγα ἐπὶ τὴν κιθάραν καθήμενον ἔχων, ὃν, νικήσας, ἀνέθηκεν ὁ Εὐνόμος. Καὶ ἀλλάχου τῆς Ἑλλάδος ὑπῆρχον βεβαίως ἄλλα τοιαῦτα τῆς τέχνης μνημεῖα, σώζοντα τὴν μνήμην ὁμοίων θαυμάτων.

Ἡ ἀπὸ τῶν πολιούχων θεῶν προσδοκωμένη καὶ πράγματι δηλουμένη βοήθεια πρὸς τοὺς λατρεύοντας αὐτοὺς προήρχετο πολυτάκις καὶ παρὰ τῶν ἡρώων χώρας τινός, διότι καὶ περὶ τούτων ἐσώζοντο ἐν πολλαῖς τῆς Ἑλλάδος χώραις παραδόσεις, μαρτυροῦσαι τὴν πρὸς αὐτὰς εὐνοίαν τούτων. Ἀνωτέρω εἶδομεν ἐν τοῖς ῥηθείσι περὶ τῆς εἰς τοὺς Δελφοὺς ἐπιδρομῆς τῶν Περσῶν πρότερον καὶ τῶν Γαλατῶν ὕστερον ὅτι πλὴν τοῦ θεοῦ καὶ οἱ αὐτοῦθεν ἐγχώριοι ἦρωες Φύλακος καὶ Ἀντίνοος συνέπραξαν εἰς τὴν ἐκφόβισιν καὶ ἀποχώρησιν τῶν βαρβάρων τούτων.

Εἰς ταῦτα προστίθεται καὶ ἡ ἀπὸ τοῦ Βορρᾶ ἀνέμου χορηγηθεῖσα τοῖς Ἀθηναίοις βοήθεια ἐν τῷ αὐτῷ πολέμῳ τῶν Περσῶν. Κατὰ τὸν Ἡρόδοτον³) ὁ ἀνέμος οὗτος, γαμβρὸς ὢν τῶν Ἀθη-

1) Ἐν βίῳ Τιμολ. 8. Ἡ Σικελία ἦτο ἱερὰ τῆς Κόρης ἅτε κατ' ἐξοχὴν σιτοφόρος, ὡς καὶ πολλὰ ἄλλα τοιαῦτα ἑλληνικαὶ χώραι, καθ' ἃ εἶπομεν ἐν Ἀθηναίου α' τόμῳ σελ. 360 κ. ε.

2) Ἐν β.βλ. 5' σελ. 260.

3) Ἐν β.βλ. 6, 44 καὶ 7, 189 καὶ Πaus. 7, 27, 9.

ναίων ἀπὸ Ἐρεθιῶας τῆς Ἐρεχθέως, ἣν ἤρπασε παίζουσαν ἐπὶ τοῦ Ἰλισσοῦ κατὰ τὰς Ἀθηναίων μυθικὰς παραδόσεις¹⁾, πρῶτον μὲν σφοδρὸς πνεύσας διεσκόρπισε τὸν τῶν Περσῶν στόλον περὶ τὸν Ἄθωνα, εἶτα δὲ καὶ παρὰ τὴν Εὐβοίαν δι' ἣν ἐπικουρίαν εὐγνωμονοῦντες οἱ Ἀθηναῖοι ἔςῃσαν αὐτῷ βωμὸν παρὰ τὸν Ἰλισσὸν ἐν θέσει Ἀγραι²⁾ καὶ προσέφερον θυσίας καὶ τιμᾶς, ὡς καὶ οἱ Θούριοι καὶ Μεγαλοπολίται δι' ὁμοίαν ἐπικουρίαν³⁾ κατὰ τῶν πολεμίων αὐτῶν.

Ὡσαύτως συνεπράξατο τοῖς Ἠλείοις εἰς τὴν κατὰ τῶν εἰςβαλόντων Ἀρκάδων νίκην ὁ ἐγγχώριος αὐτῶν δαίμων Σωίπολις, ὃν ἐλάτρευον διὰ τοῦτο οἱ Ἠλεῖοι ἐν ἰδίῳ ναῷ μετὰ τῆς Εἰλειθυίας κατὰ τὴν θρησκευτικὴν παράδοσιν, ἣν διέσωσεν ὁ Πausανίας⁴⁾, ἐξεθέσαμεν δὲ ἡμεῖς ἀνωτέρω⁵⁾ ἐν τοῖς περὶ τῆς ἱερότητος τοῦ ἐλληνικοῦ ναοῦ ῥηθεῖσιν.

Κατὰ Πausανίαν⁶⁾ ἐνεφανίσθη ἐν τῇ ἐν Μαραθῶνι μάχῃ ἀνὴρ τὸ εἶδος καὶ τὴν σκευὴν ἄγροικος, ὅστις πολλοὺς τῶν βαρβάρων ἀρότρῳ φονεύσας ἐγένετο εὐθύς μετὰ τὴν μάχην ἀφανής· καὶ ὅτι τοῖς περὶ αὐτοῦ ὕστερον ἐρωτήσασιν τὸν ἐν Δελφοῖς θεὸν Ἀθηναῖος οὐδὲν ἔχρησεν οὗτος, ἐκέλευσε δὲ τιμᾶν Ἐχετλεῖον⁷⁾ ἥρωα. Ὁ αὐτὸς Πausανίας⁸⁾ λέγει περὶ ἄλλου ἐγγχωρίου τῆς Ἀττικῆς ἥρωος τοῦ Κυχρέως, ὅτι ὑπῆρχεν ἱερόν αὐτοῦ ἐν Σαλαμῆνι, καὶ ὅτι ἐν καιρῷ τῆς ἐνταῦθα ναυμαχίας τῶν Ἀθηναίων ἐφάνη ἐν

1) Πλατ. Φαίδρ. σελ. 229.

2) Πaus. 4, 19, 6.

3) Αἰλ. ποικίλ. ἱστορ. 12, 61 καὶ Πaus. 7, 27, 9.

4) Ἐν βιβλίῳ 6, 20, 2.

5) Ἐν Ἀθηναίου τόμῳ Α'. σελ. 390.

6) 4, 32, 3.

7) Τοῦτον ἐν 4, 15, 4 καλεῖ ὁ αὐτὸς Ἐχετλον, προσθέτων ὅτι ἦτο καὶ οὗτος γεγραμμένος ἐν τῇ ποικίλῃ στοᾶ ἐν τῇ εἰκόνι τῆς ἐν Μαραθῶνι μάχης. Τὸ δ' ὄνομα τοῦ ἥρωος τούτου ἐπλάσθη ἀπὸ τῆς λέξεως ἐχέτλη, τῆς σημαινούσης λαβὴν ἀρότρου κατὰ Ἐτυμ. μέγα ἐν λ. ἐχέτλη.

8) 4, 36, 1.

ταῖς ναυσὶ δράκων, περὶ οὗ ἔχρησεν ὁ θεὸς¹⁾ τοῖς Ἀθηναίοις ὅτι οὗτος ἦτο ὁ ἥρωας Κυχρεύς.

Ἡ τῶν ἐγχωρίων ἡρώων προστασία δὲν περιορίζετο ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς πόλεως καὶ χώρας, ἀλλὰ καὶ ἐκτὸς ταύτης ὅπου ἀν' ὑπῆρχον ἄνδρες ἢ στρατοὶ αὐτῆς. Τούτου ἕνεκα, ὅπως οὗτοι ὦσι βεβαιότεροι ἐν τούτῳ, ἐλάμβανον ἐν ταῖς στρατείαις μεθ' ἑαυτῶν τὰ ἀγάλματα ἢ σύμβολα τῶν ἡρώων τούτων. Τοῦτο ἐποιοῦν ἄνωθεν καὶ ἐξ ἀρχῆς κατὰ θρησκευτικὸν ἔθος οἱ Λακεδαιμόνιοι, λαμβάνοντες ἐν ταῖς στρατείαις μεθ' ἑαυτῶν τὰ ἀνωτέρω²⁾ περιγραφέντα σύμβολα τῶν Διοσκούρων, ἀ οὗτοι δόκανα ἐκάλουν. Ὅτε ὅμως ἐδιχονόησαν οἱ τῶν Λακεδαιμονίων βασιλεῖς, στρατεύοντες εὐθὺς μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς τῶν Πεισιστρατιδῶν ἀρχῆς ἐπὶ τὴν Ἀττικὴν τὸ τέταρτον καθ' Ἡρόδοτον³⁾, τότε ἐνομοθέτησαν μόνον εἰς τῶν βασιλέων καὶ εἰς τῶν Διοσκούρων νὰ ἐξέρχηται εἰς ἐκστρατείαν, τῶν ἐτέρων ἐν Σπάρτῃ μενόντων⁴⁾.

Ὡσαύτως καὶ οἱ Ἐπιζεφύριοι Λοκροὶ ἐξερχόμενοι εἰς μάχας ἄφιναν κενὴν ἐν τῷ στρατῷ θέσιν διὰ τὸν ἥρωα Αἴαντα τὸν Ὀϊλέως, ὅστις ἦτο συγγενὴς αὐτῶν ἐκ τῆς μητροπόλεως κατὰ τὰ παρὰ Πausανίου⁵⁾ καὶ Κόνωνος⁶⁾ περὶ τούτου λεγόμενα, καθ' ἃ καὶ ἀποδείξεις τῆς παρουσίας αὐτοῦ ὡς προμάχου ἐφέροντο ὑπὸ τῶν Λοκρῶν.

1) Ὁ θεὸς οὗτος εἶναι ὁ ἐν Δελφοῖς, ὃν ἐν θρησκευτικαῖς ἀπορίαις ἡρώων οἱ Ἕλληνες, καθ' ἃ εἶπομεν ἐν ἄλλῃ ἡμῶν διατριβῇ ἐν Ἀθηναίου τόμῳ α' σελ. 139 καὶ ἰδίως 149, 18.

2) Ἐν σελ. 284 τοῦ γ' τόμου τοῦ Ἀθηναίου.

3) Ἐν βιβλ. 5, 76.

4) Πόσον ἰσχυρὸν καὶ σύνθηδες ἦτο τοῖς Σπαρτιάταις τὸ θρησκευτικὸν τοῦτο ἔθος μανθάνομεν παρὰ Πολυαίνου ἐν τοῖς στρατηγ. 1, 44 καὶ 2, 31, 4.

5) Ἐν βιβλ. 3, 19, 11.

6) Ἐν διηγήσει 18: «Λοκροὶ μαχόμενοι, ἔπει' συγγενὴς αὐτοῖς Αἴας ἦν, ἐν τῇ παρατάξει χώραν κενὴν ἐῷσιν, ὡς δῆθεν Αἴας ἐν αὐτῇ παρατάττοιο. Παρατεταγμένων οὖν ἐν τῇ πρὸς Κροτωνιάτας μάχῃ, Αὐτολέων Κροτωνιάτης ἠβουλήθη διὰ τοῦ διαλείποντος διεκπεσεῖν μέρους καὶ

Ἔτι δὲ καὶ αὐτὰ τὰ ἀγάλματα τῶν προμάχων καὶ πολιούχων θεῶν καὶ ἡρώων παρεχωροῦντο ἐν καιρῷ κινδύνου τοῖς αἰτοῦσι φίλοις, ὅπως ἔχωσιν οὗτοι τὴν ἀπ' αὐτῶν ἐπικουρίαν. Οἱ Αἰγινῆται, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, ἔδωκαν τοῖς Ἑλλήσι πρὸ τῆς ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίας τὰ τῶν Δίακιδῶν¹⁾, μεθ' ὧν τὴν ἔλευσιν συνήθη ἡ ναυμαχία καὶ ἐπῆλθεν ἡ τῶν Ἑλλήνων νίκη. Καὶ οἱ Θηβαῖοι μετὰ τοῦτο αἰτοῦσι κατὰ χρησμὸν παρὰ τῶν αὐτῶν Αἰγινητῶν τὰ αὐτὰ ἐπὶ τῷ αὐτῷ σκοπῷ· ἀλλ' ἐπειδὴ ἀπέτυχον ἐν τῷ πρὸς Ἀθηναίους πολέμῳ, ἐζήτησαντο καὶ ἀνθρωπίνην ἐπικουρίαν παρὰ τῶν Αἰγινητῶν, ἧς καὶ ἔτυχον εὐκόλως διὰ παλαιὸν πρὸς τοὺς Ἀθηναίους μῖσος ἕνεκα τῆς ἐξ ἧς θρησκευτικῆς αἰτίας. Κατὰ τὴν περὶ ταύτης μακρὰν τοῦ Ἡροδότου²⁾ ἀφήγησιν πάσχοντες οἱ Ἐπιδαῦριοι ἐξ ἀφορίας τῆς γῆς, ἠρώτησαν τὸν ἐν Δελφοῖς θεόν, οὗτος δὲ εἶπεν αὐτοῖς νὰ κατασκευάσωσι ἀγάλματα ἐκ ξύλου ἡμέρου ἐλαίας τῆς Δαμίας καὶ Αὐξησίας³⁾. Ἐπειδὴ διὰ ταῦτα μόνον ἐν Ἀθήναις ὑπῆρχε τοιοῦτο ξύλον, οἱ Ἐπιδαῦριοι αἰτήσαντες ἔλαβον παρὰ τῶν Ἀθηναίων ἐπὶ τῇ συνθήκῃ νὰ τελῶσι κατ' ἔτος ἱερὰ τῇ πολιάδι Ἀθηνᾶ καὶ τῷ Ἐρεχθεῖ, ἃ καὶ ἐτέλουν οὗτοι τακτικῶς ἐφ' ὅσον εἶχον παρ' ἑαυτοῖς τὰ ἀγάλματα. Ἄλλ' ὅτε ὕστερον οἱ Αἰγινῆται ἰσχυροὶ γενόμενοι καὶ ἀπὸ τῶν Ἐπιδαυρίων, οἷς τῶς ὑπήκουον, ἀποστάντες ἀφῆρπασαν τὰ ἀγάλματα, ὅπως αὐτοὶ ἔχωσι τὴν ἀπ' αὐτῶν προστασίαν, καὶ ἴδρυσαν ἐν

κυκλῶσθαι τοὺς πολεμίους. Τρωθεὶς δ' ὑπὸ φάσματος τὸν μηρὸν, ἀπετράπη καὶ ἐσφακέλιζεν, ἕως ἂν κατὰ χρησμὸν εἰς τὴν ἐν Πόντῳ Ἀχιλλεῖον νῆσον (ἔστι δ' αὕτη παραπλεύσαντος τὸν Ἰστρὸν ὑπὲρ τῆς Ταυρικῆς) ἐκείσε παραγεγονῶς καὶ τοὺς τε ἄλλους ἡρώας ἐκμειλιζόμενος, μάλιστα δὲ τὴν Ἀΐαντος τοῦ Λοκροῦ ψυχὴν, ἰάθη.

1) Ἡροδ. 8, 83.

2) Ὁ αὐτὸς 5, 80 κ' ἔ.

3) Εἰσὶν ἐπίθετα τὸ μὲν τῆς Δήμητρος τὸ δὲ τῆς Κόρης, αἷτινες παρὰ Τεγεαταῖς καρποφόροι ἐκαλοῦντο κατὰ Πaus. 8, 53, 4, παρ' ἄλλοις θεσμοφόροι. Ἐπειδὴ δὲ ἡ τῆς γῆς ἀφορία ἐπιστεῦετο ὅτι προήρχετο ἀπὸ τῆς ὀργῆς τῶν θεῶν τούτων, τὸ μαντεῖον διέταξε νὰ ἐξιλεώσωσιν αὐτὰς διὰ τῆς ἰδρύσεως ἀγαλμάτων καὶ ἰδίας λατρείας. Αἱ αὐταὶ μὲ τὰ αὐτὰ ὀνόματα ἐλατρεύοντο καὶ ἐν Τροιζίνι κατὰ Πaus. 2, 32.

Αιγίνῃ, τελοῦντες αὐτοῖς ἀντί τῶν Ἐπιδαυρίων τακτικῶς τὰ νομομισμένα, οἱ Ἀθηναῖοι, ἐκλαβόντες τὴν ἀπὸ τῶν Ἐπιδαυρίων ἔλλειψιν τῶν ἱερῶν ὕβριν ἑαυτῶν καὶ τῶν ἰδίων θεῶν, καὶ φοβούμενοι μὴ διὰ τὴν ἔλλειψιν ταύτην παροργισθῶσιν οἱ θεοὶ, ἤτησαντο παρὰ τῶν Αἰγινητῶν τὰ ἀγάλματα, καὶ μὴ λαβόντες ἔπεμψαν στόλον καὶ ἄνδρας ἵνα λάβωσιν αὐτὰ διὰ τῆς βίας ὡς αὐτοῖς ἀνήκοντα ἕνεκα τῶν ξύλων. Ἐπειδὴ δὲ δὲν ἠδύναντο οὗτοι ν' ἀνασπᾶσωσιν ἀπὸ τῶν βάρων καὶ νὰ εἰσβιδᾶσωσιν εἰς τὰ πλοῖα, θέσαντες σχοινία εἴλκον αὐτὰ· ἀλλὰ τότε ἐγένετο βροντὴ καὶ μετὰ τῆς βροντῆς σεισμὸς, καὶ οἱ ἔλκοντες ἐξέστησαν τῶν φρενῶν καὶ ἔκτειναν ἀλλήλους ὡς πολεμίους, ἐνὸς μόνον σωθέντος τοῦ κομίσαντος εἰς Ἀθήνας τὴν ἀγγελίαν τῆς συμφορᾶς ταύτης, ὃν αἱ γυναῖκες τῶν φονευθέντων ἐφόνευσαν τρυπῶσαι αὐτὸν μετὰς περόνας τῶν ἱματίων· οὗ ἕνεκα οἱ Ἀθηναῖοι μετέλλαξαν τὴν τῶν γυναικῶν τῶν ἐσθῆτα.

Ἡ τῶν πολιούχων θεῶν καὶ ἡρώων προστασία καὶ βοήθεια ἐξετείνετο οὐ μόνον εἰς πόλεις ὅλας καὶ γένη καὶ φυλάς, ἀλλὰ καὶ εἰς οἰκίας καὶ εἰς πρόσωπα ἀπλῶς. Ἐπειδὴ δὲ, καθὰ ἀνωτέρω εἵπομεν, τὰ ἀγάλματα τούτων ἦσαν οἱ ἐπὶ τῆς γῆς ὄρατοὶ ἀντιπρόσωποι αὐτῶν καὶ τὰ ὄργανα δι' ὧν οὗτοι ἐδήλουν τὴν ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων ἐνέργειάν των, πάντες δὲ ἤθελον νὰ ἔχωσιν ὅσον πλησιέστερον τοὺς προστάτας θεοὺς, ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται διατὶ οὐ μόνον ἐν παντὶ οἴκῳ ὑπῆρχον τὰ τῶν θεῶν τούτων καὶ τῶν λοιπῶν, ὅσοι εἶχον οἰανδήποτε σχέσιν πρὸς τοὺς ἐν τῷ οἴκῳ, ἀγάλματα, ἀλλὰ καὶ πᾶς ἄνθρωπος εὐσεβῆς ἔφερε παρ' ἑαυτῷ, ὡς φυλακτήριον, τὸ τοῦ θεοῦ ἄγαλμα ἢ σύμβολόν τι αὐτοῦ. Διὰ τὸν αὐτὸν δὲ λόγον καὶ ἐν τῷ τάφῳ ἐτίθετο παρὰ τῷ νεκρῷ ἄγαλμάτιον τοῦ προστάτου θεοῦ, ἢ καὶ ἄλλων σχέσιν ἐχόντων εἴτε ὡς πατρῶων εἴτε ὡς γενεθλίων καὶ ἐφεστίων θεῶν τούτου, ὅπως καὶ μετὰ θάνατον φρουρῶσι καὶ φυλάττωσιν αὐτόν. Ἐντεῦθεν ἀνευρίσκομεν ἐν τοῖς ἐξορυττομένοις πανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἀρχαίους τάφοις μέγα πλῆθος θείων εἰδωλίων ἐκ ποικίλης ὕλης κατασκευασμένων.

Ἐντεῦθεν καὶ μεγάλοι ἄνδρες, ἄλλως τε ἀπηλλαγμένοι δεισιδαιμονίας, ἔφερον παρ' ἑαυτοῖς ἀγάλματα θεῶν, οὓς προστάτας καὶ σωτῆρας αὐτῶν ἐνόμιζον, ὡς ὁ Σύλλας κατὰ Πλούταρχον¹⁾ εἶχε παρ' αὐτῷ χρυσοῦν ἀγάλματιον τοῦ Ἀπόλλωνος, ἐκ Δελφῶν λαβὼν αὐτὸ, ὅπερ κατεφίλει καὶ ἐθεράπευε πάντοτε, μάλιστα δὲ πρὸ τῶν μαχῶν, πιστεύων ὅτι τῇ προστασίᾳ καὶ ἀρωγῇ αὐτοῦ ἦσθη μέγας καὶ λαμπρὸς διὰ πολλῶν ἀγώνων.

Κατὰ τὸν Εὐριπίδην²⁾ προσεβόραπτον αἱ τῶν Ἀθηναίων γυναῖκες εἰς τὸ ἱμάτιον παντὸς νεογενήτου παιδὸς γοργόνειον μετὰ ὄφρων χρυσοκεντήτων κατ' ἐντολὴν δῆθεν ἢ μίμησιν αὐτῆς τῆς Ἀθηνᾶς εἰς φύλαξιν τοῦ παιδός, ὡς ἀποτρόπαιον παντὸς κακοῦ ἀπ' αὐτοῦ· διότι αὐτὴ ἡ Ἀθηνᾶ, θέσασα ἐν κύστη τὸν θετὸν αὐτῆς υἱὸν Ἐριχθόνιον, ἔθηκε παρ' αὐτῷ καὶ δράκοντα φύλακα τοῦ παιδός καὶ παρέδωκε τῇ Πανδρόσῳ³⁾.

Ἐπειδὴ δὲ οὐ μόνον ὡς πεπληρωμένα ἐκ τῆς τῶν θεῶν χάριτος ἐπιστεύοντο τὰ τῆς λατρείας ἀγάλματα, ὡς ἀνωτέρω εἵπομεν, ἀλλὰ καὶ ὡς ζῶντα καὶ αἰσθητόμενά⁴⁾, προσεῖχον διὰ τοῦτο οἱ πιστοὶ ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων, ἵνα μὴ ἐνώπιον αὐτῶν μηδὲν ἄτοπον καὶ αἰσχρὸν καὶ ἄδικον τελεῖται, ὅπερ ἠδύνατο νὰ διεγείρῃ τὴν ἀποστροφὴν καὶ ἀγανάκτησιν τοῦ θεοῦ καὶ νὰ μιάνη τὸν ἱερόν αὐτοῦ χώρον· διότι, ἂν ποτε ἐγένετο τοιοῦτό τι, εὐθὺς ὁ θεὸς ἐδήλου διὰ τοῦ ἀγάλματος αὐτοῦ τὴν κατὰ τούτων ἀποστροφὴν καὶ ἀγανάκτησίν του, ὕστερον δὲ ἔπεμπε καὶ ποινὰς βαρείας κατὰ τῶν ἐκτελεσάντων τὰ τοιαῦτα. Ἐντεῦθεν φέρονται παρὰ τοῖς ἀρχαίοις πολλὰ θαύματα τῶν πολιούχων θεῶν καὶ ἠρώων, ἐξ ὧν εἰσι καὶ τὰ ἐξῆς.

Ὁ Λυκόφρων⁵⁾ φέρει ὅτι ἡ ἐν Τροίᾳ Ἀθηνᾶ, ἐν ᾧ χρόνῳ ἐγί-

1) Ἐν βίῳ Σύλλ. 29 καὶ Val. Max. 4, 2, 3.

2) Ἐν Ἰωνί 1435.

3) Ἀπολλοδ. 3, 14, 16. Πρλ. καὶ ὅσα ἀνωτέρω περὶ τῶν δρακόντων τούτων ἐσημειώσαμεν ἐν σελ. 60 σημ. 1.

4) Πλούταρχ. περὶ τοῦ μὴ χρᾶν ἔμμετρα τὴν Πυθίαν κεφ. 8.

5) Ἀλεξάνδρα 361 καὶ σχολ.

νετο πρὸ αὐτῆς ὁ φόνος τοῦ Πριάμου ἔστρεψε πρὸς τὴν ὄροφὴν τοὺς ὀφθαλμούς, ἵνα μὴ βλέπῃ τὰ γινόμενα· καὶ ὅτε Αἴας ὁ Ὀϊλέως παρεβίασε τὴν ἰέρειαν Κασσάνδραν, ἔκλεισε τοὺς ὀφθαλμούς. Ἐντεῦθεν ἐξήγουν οἱ ὕστερον τὸ ἡμίκλειστον τῶν ὀφθαλμῶν ἐν τοῖς ἀρχαίκοις τούτοις ἀγάλμασιν, ἀ κατὰ μίμησιν τοῦ ἐν Τροίᾳ τῆς Ἀθηνᾶς ἐγένοντο ὕστερον καὶ ἐπεδεικνύοντο ἐν τισὶ πόλεσι τῆς Ἑλλάδος καὶ Ἰταλίας, ὡς διηγεῖται ὁ Στράβων¹).

Ἡ παρ' Εὐριπίδῃ²) Ἰφιγένεια λέγει σύμφωνα τῇ τῶν ἀρχαίων δόξῃ ὅτι τὸ ἄγαλμα τῆς ἐν Ταύροις Ἀρτέμιδος ἔκλεισε τοὺς ὀφθαλμούς καὶ ἐστράφη ἀπὸ τῶν βάθρων αὐτοῦ, ὅτε προσῆλθεν ὁ Ὀρέστης, ὃς ἦτο μιαιρὸς ἐκ τοῦ αἵματος τῆς μητρὸς του Κλυταμνήστρας.

Ὁ δὲ Αἰλιανός³) φέρει τὸ διήγημα, ὅτι οἱ Συβαρῖται ἐν στάσει τινὶ ἐπιπεσόντες κατὰ κιθαρωδοῦ, εἰς τὸν βωμὸν τῆς Ἑρας καταφυγόντος ἐπὶ σωτηρία, ἐφόνευσαν αὐτόν τε καὶ ἄλλους, καὶ ὅτι ὕστερον ἀνέβρουν ἐν τῷ τῆς Ἑρας ναῷ αἷμα ἐν εἴδει πηγῆς ἀενάου, καὶ ὅτι ἐρωτήσαντες τὸν ἐν Δελφοῖς θεὸν περὶ τοῦ πρακτέου, ἔλαβον τὸν παρ' Αἰλιανῷ φοβερόν χρησμόν, μεθ' ὃν ἐπῆλθε βαρεῖα ἢ τῆς θεοῦ δίκη· διότι μετ' οὐ πολὺ ἠττήθησαν κατὰ κράτος ὑπὸ τῶν Κροτωνιατῶν⁴) καὶ ἡ πόλις αὐτῶν ἠφανίσθη διὰ τὸ ἀσεβῆμα τούτο. Ἄλλως διηγεῖται τὰ τοῦ ἀσεβήματος τούτου ὁ Ἀθηναῖος⁵), συμφωνῶν ὁμως τῷ Αἰλιανῷ ὅτι ἡ τιμωρία ἐπῆλθεν ἕνεκα τῆς πρὸς τοὺς θεοὺς ἀσεβείας τῶν⁶) ἐνώπιον ἀγάλματος τῆς θεᾶς, ἧς τὸ ἄγαλμα ἀπεστράφη ἐπὶ τοῖς φόνοις, καὶ αὐτὴ ἐφάνη αὐτοῖς κατ' ὄναρ ἐν τῇ ἀγορᾷ ἐμούσα χολήν.

Ὁ Κάμιλλος, ἐκπορθήσας τὴν τῶν Οὐνίων πόλιν, καὶ θέλων

1) Ἐν βιβλ. ς' σ. 264. Πλείω ἐν Ἀθηναίου τόμῳ γ' σ. 288 σημ. 1.

2) Ἐν Ταύροις 1165 κ. ε.

3) Ἐν ποικ. ἱστορ. 3, 43 καὶ σημ. Περιζωνίου.

4) Ἡροδ. 5, 44. Διοδ. 12, 9.

5) Ἐν βιβλ. 12, σελ. 522.

6) Φόνος ὁμως ἀνουσίως γινόμενος οὐδόπως ἐπεβάρυνε τὸν πράξαντα ἐκ μέρους τοῦ θεοῦ, ὡς ἄλλο διήγημα παρὰ τῷ αὐτῷ Αἰλιανῷ (12, 44) μαρτυρεῖ.

κατ' ἔθος ῥωμαϊκὸν καὶ ἑλληνικὸν συνάμα νὰ μεταφέρῃ, ὡς πρὸ τοῦ πολέμου εἶχεν ὑποσχεθῆ, εἰς Ῥώμην τὸ ἄγαλμα τῆς προστατίδος τῆς πόλεως ταύτης Ἡρας, ὅπως ἡ προστασία καὶ εὐνοια ταύτης μεταστραφῆ πρὸς τὴν τῶν Ῥωμαίων πόλιν, ἔβυσε καὶ πύχθη εὐμενῆ γενέσθαι τὴν θεὰν σύγκοικον τοῖς λαχοῦσι τὴν Ῥώμην θεοῖς, τὸ ἄγαλμα εἶπεν ὅτι καὶ βούλεται καὶ συναινεῖ. Τοῦτο οὕτω διηγούμενος ὁ εὐσεβὴς Πλούταρχος¹⁾ ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν ῥωμαῖον ἱστορικὸν Δίβιον²⁾, λέγοντα ὅτι οὐχὶ τὸ ἄγαλμα, ἀλλὰ τινες τῶν παρόντων ἀπεκρίθησαν εἰς τὴν γενομένην ἐρώτησιν *Vis ne Romam ire, Juno?*, εἰπόντες ὅτι καὶ βούλεται καὶ συγκαταινεῖ καὶ συνακολουθεῖ προθύμως, προσθέτει ὅτι αἰοὶ ἰσχυρίζομενοι καὶ τῷ παραδόξῳ βοηθοῦντες, μεγίστην μὲν ἔχουσι συνήγορον τὴν τύχην τῆς πόλεως, ἣν ἀπὸ σμικρᾶς καὶ καταφρονουμένης ἀρχῆς ἐπὶ μέγα δόξης καὶ δυνάμεως προελθεῖν δίχα θεοῦ, πολλαῖς καὶ μεγάλαις ἐπιφανείαις ἐκάστοτε συμπάρωντος, ἀμήχανον. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ συνάγουσιν ὁμοειδῆ τινα, τοῦτο μὲν ἰδρῶτας ἀγαλμάτων πολλάκις ἐκχυθέντας, τοῦτο δὲ στεναγμοὺς ἀκουσθέντας, ἀποστροφὰς τε δεικνύντες, καὶ καταμύσεις ξοάνων, ἃς ἱστορήκασιν οὐκ ὀλίγοι τῶν πρότερον». Μεθ' αὐτῆς ἐπάγει καὶ τὴν ἑαυτοῦ περὶ τῶν τοιούτων θαυμάτων δόξαν, «πολλὰ τῶν καθ' ἡμᾶς ἀκηκοότες ἀνθρώπων λέγειν ἔχομεν ἄξια θαύματος, ὧν οὐκ ἂν τις εἰκῆ καταφρονήσειεν. Ἀλλὰ τοῖς τοιούτοις καὶ τὸ πιστεύειν σφόδρα καὶ τὸ λίαν ἀπιστεῖν ἐπισηαλές ἐστι διὰ τὴν ἀνθρωπίνην ἀσθένειαν, ὅρον οὐκ ἔχουσαν, οὐδὲ κρατοῦσαν αὐτῆς, ἀλλ' ἐκφερομένην ὅπου μὲν εἰς δεισιδαιμονίαν καὶ τύφον, ὅπου δ' εἰς ὀλιγωρίαν τῶν θείων καὶ περιφρόνησιν. Ἡ δ' εὐλάβεια καὶ τὸ μηδὲν ἄγαν, ἄριστον».

Ἔτερον θαῦμα τῶν πολιούχων θεῶν ὑπὲρ τῆς ὑπ' αὐτῶν προστατευομένης πόλεως φέρει ὁ Ἀλικαρνασσεὺς Διονύσιος³⁾, Κτίσας

1) Ἐν τῷ Καμίλλου βίῳ κεφ. 6. πρβ. Διον. ἐν β. ἀρχ. 43, 2.

2) Ἐν βιβλ. 5, 22. ἔνθα περιγράφονται καὶ τὰ τῆς συνήθους ἱεροτελεστίας ἐν τοιαύταις περιστάσει κατα τὴν μεταφορὰν τῶν ἀγαλμάτων.

3) Ἐν ῥωμ. ἀρχ. 4, 67.

ὁ τοῦ Αἰνείου υἱὸς Ἀσκάnios τὴν Ἑλβαν Λόγγαν, ἀπεπειράθη νὰ μεταγάγῃ ἀπὸ Λαυινίου εἰς τὴν νέαν πόλιν τοὺς πατρώους θεοὺς, οὓς ὁ Αἰνείας ἤγαγεν ἐκ Τροίας· καὶ δὴ κομίσας τούτους κατέθηκεν εἰς τὸν αὐτοῖς κτισθέντα νέον ναόν· ἀλλὰ «τὴν ἐπιούσαν νύκτα κεκλεισμένων τῶς μάλιστα τῶν θυρῶν καὶ οὐδὲν παθόντων οὔτε περιδόλων οὔτε ὀροφῶν, διαμεΐψαντα τὰ βρέτη τὴν στάσιν ἐπὶ τῶν ἀρχαίων εὐρεθῆναι κείμενα βάρων· μετακομισθέντα δὲ αὐτῆς ἐκ τοῦ Λαυινίου σὺν ἰκεσίαις καὶ θυσίαις ἀρεστηρίοις, εἰς τὸ αὐτὸ χωρίον ὁμοίως ἀνελθεῖν». Ἀπορούντων δὲ τῶν ἀνθρώπων περὶ τοῦ πρακτέου, διότι οὔτε νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὴν παλαιὰν πόλιν ἤθελον, οὔτε νὰ οἰκῶσι μακρὰν τῶν πατρώων θεῶν, τέλος ἐνεκρίθη ἡ γνώμη, «τὰ μὲν ἔδη κατὰ χώραν ἐάσαι μένειν, ἄνδρας δὲ τοὺς ἐπιμεληθησομένους αὐτῶν ἐκ τῆς Ἑλβας εἰς τὸ Λαυίνιον αἴθης ἐποίκουσ μεταγαγεῖν. Καὶ ἐγένοντο οἱ πεμφθέντες ἐξακόσιοι μελεδωνοὶ τῶν ἱερῶν, αὐτοῖς μεταναστάντες ἐφεστίοις . . . Τοὺς θεοὺς τούτους Ῥωμαῖοι μὲν Πενάτας καλοῦσιν, οἱ δ' ἐξηρμηνεύοντες εἰς τὴν ἐλλάδα γλῶσσαν τοῦνομα, οἱ μὲν πατρώους ἀποφαίνουσιν, οἱ δὲ γενεθλίους, εἰσὶ δ' οἱ κτησίους, ἄλλοι δὲ μυχίους ἀποκαλοῦσιν, οἱ δ' Ἑρκίους. Ἔοικε δ' ἕκαστος τούτων κατὰ τινος τῶν συμβεβηκότων αὐτοῖς ποιῆσθαι τὴν ἐπίκλησιν· κινδυνεύουσι δὲ οὐ τὸ αὐτὸ πάντες, ὅμως γέπως τὸ αὐτὸ λέγειν». Ὁ εὐσεβὴς Διόδωρος¹⁾ ὁ Σικελιώτης ἐν τῇ μακρᾷ περιγραφῇ τοῦ ἱεροῦ πολέμου, ὃν προεκάλεσεν ἡ ἀσεβὴς ἔφεσις τῶν Φωκῶν ἵνα διαρπάσῃ τοὺς ἐν τῷ ἱερῷ τῶν Δελφῶν θησαυροὺς, προτάσσει τὰ σημεῖα ἃ ὁ Θεὸς ἐπεμψεν, ὅπως ἀποτρέψῃ αὐτοὺς ἀπὸ τῶν ἀθεμίτων προθέσεων, καὶ ἐν τέλει τῆς ἀφηγήσεως ἐπάγει²⁾ καὶ τὰς ποινὰς, ἃς ὁ θεὸς ἐπέβαλε βαρείας πᾶσι τοῖς ἀσεβήσασιν εἰς τὸν ναὸν αὐτοῦ καὶ εἰς τοὺς ἱερεῖς καὶ εἰς πάντας τοὺς Δελφούς, οἵτινες ἦσαν ἱεροὶ καὶ ἀπαραβίαστοι διὰ παντός τοῦ προτέρου χρόνου ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως τοῦ χρηστηρίου.

Κατὰ τὸν αὐτὸν Διόδωρον³⁾ μικρὸν πρὸ τῆς ὑπὸ Ἀλεξάνδρου

1) Ἐν βιβλ. 46, 23 κ. ε.

2) Ἐν βιβλ. 46, 61.

3) Ἐν βιβλ. 17, 40.

καταστροφῆς τῶν Θεῶν ἐδήλωσαν οἱ θεοὶ τοῖς Θεβαίαις διὰ πολλῶν σημείων τὴν μέλλουσαν αὐτῶν μεγάλην συμφορὰν, ἀν μὴ προλάβωσι τὴν διάλυσιν τῆς διαφορᾶς διὰ μέσων ἀσφαλεστέρων· διότι ἐν τῷ τῆς Δήμητρος ἱερῷ λεπτὸν ἀράχνης ὕφασμά τι διαπεπετασμένον ὤφθη, τὸ μέγεθος ἔχον ἱματίου, κύκλῳ δὲ Ἴριον περιφαῖνον, ὁμοίαν τῇ κατ' οὐρανόν· οἱ δὲ κατὰ τὴν ἀγορὰν ἀνδριάντες ἐφάνησαν ἰδρωῶτας ἀφιέντες καὶ μεστοὶ σταλαγμῶν μεγάλων· καὶ γὰρ τις ὑπὸ Θεβαίων ἐν Δελφοῖς ἰδρυθεὶς ἐφάνη ἡματωμένην ἔχων τὴν ὄροφην, καὶ ἄλλα πλὴν τούτων πολλά. Ἄλλ' οἱ Θεβαῖοι μὴ θελήσαντες νὰ ὑπακούσωσι τοῖς θεοῖς, ἠττήθησαν ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἐξηνδραποδίσθησαν καὶ ἡ πόλις αὐτῶν κατεσκάφη.

Ἰσχυρῶς καὶ ὁ ἐν Δελφοῖς θεὸς προεῖπε τοῖς ἐρωτῶσιν Ἀθηναίοις περὶ τῆς ἀπὸ τῶν εἰσβαλόντων Περσῶν σωτηρίας νὰ καταφύγωσιν εἰς ξύλινα τεῖχη, διότι δὲν δύναται ἡ Παλλάς νὰ ἐξιλεώσῃ τὸν Ὀλύμπιον Δία νὰ σώσῃ ἄλλως τοὺς Ἀθηναίους ἀπὸ τοῦ ἐπικειμένου αὐτοῖς μεγάλου κινδύνου, ὃς προσδηλώθη κατὰ τὸν δευθέντα χρησμὸν διὰ πολλοῦ βέροντος ἰδρωῶτος τῶν ναῶν καὶ τῶν ἐκ δειμματος παλμῶν αὐτῶν καὶ διὰ τοῦ ἐν τοῖς ἀκροτάτοις ὄροφοις ἐκχυθέντος αἵματος. Καὶ ὅσοι μὲν τῶν Ἀθηναίων ὑπακούσαντες τῷ θεῷ κατέφυγον εἰς τὰ ξύλινα τεῖχη, εἰς τὰς ναῦς δηλαδὴ, ἐνίκησαν καὶ ἐσώθησαν, οἱ δὲ μὴ νοήσαντες καλῶς τὴν ἔννοιαν τοῦ θεοῦ καὶ ἐγκλεισθέντες ἐν ξυλίναις τείχεσι ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως, ἐξεπολιορκήθησαν καὶ ἠχμαλιωτίσθησαν ὑπὸ τῶν Περσῶν¹⁾.

Τοῖς αὐτοῖς Ἀθηναίοις, ἐξευτελισθεῖσιν ἐν ταῖς πρὸς Δημήτριον τὸν Πολιορκητὴν κολακείαις, καθ' ὃν τρόπον ὁ Πλούταρχος²⁾ καὶ ὁ Ἀθήναιος³⁾ περιγράφουσιν, ἐδήλωσε τὸ θεῖον τὴν πρὸς αὐτοὺς δυσμένειαν, διότι ὁ τῆς Ἀθηνᾶς πέπλος, ἐν ᾧ ἐνέγραψαν μετὰ τοῦ Διὸς καὶ τῆς Ἀθηνᾶς καὶ τὴν εἰκόνα τοῦ Δημητρίου καὶ Ἀντι-

1) Ἡροδ. 7, 140.

2) Ἐν βίῳ Δημ. 10.

3) Ἐν βιβλ. 6, 253.

γόνου, αμέσως ἐρράγῃ πεμπόμενος διὰ τοῦ Κεραμεικοῦ, θυέλλης ἐμπεσοῦσης· περὶ δὲ τοὺς βωμοὺς τοὺς ἐκείνων ἐξήνθησεν ἡ γῆ κύκλῳ πολὺ κώνειον, ἄλλως μὴδὲ τῆς χώρας πολλαχοῦ φυόμενον. Τῇ δὲ ἡμέρᾳ ἣ τὰ Διονύσια ἐγένετο τὴν πομπὴν κατέλυσαν, ἰσχυρῶν πάγων γενομένων παρ' ὤραν καὶ πάχνης βαθείας πεσοῦσης, οὐ μόνον ἀμπέλους καὶ συκᾶς ἀπάσας ἀπέκαυσε τὸ ψῦχος, ἀλλὰ καὶ τοῦ σίτου τὸ πλεῖστον κατέφθειρεν ἐν χλόῃ».

ΕΥΘ. ΚΑΣΤΟΡΧΗΣ.

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΤΕΛΕΥΤΑΙΟΥ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΥ ΔΙΑΓΩΝΙΣΜΑΤΟΣ
ΤΟΥ ΚΥΡΙΟΥ Θ. Π. ΡΟΔΟΚΑΝΑΚΗ.

Τῇ 18 ματου, ἡμέρα κυριακῇ, ἀνεγνώσθη ἐν τῇ μεγάλῃ τοῦ Πανεπιστημίου αἰθούσῃ παρὰ τοῦ καθηγητοῦ κ. Εὐθ. Καστόρχη ἐνώπιον πολλοῦ καὶ ἐκλεκτοῦ ἀκροατηρίου ἡ ἐπομένη ἔκθεσις περὶ τοῦ φιλολογικοῦ διαγωνίσματος, ὃ πρὸ δεκαπέντε ἐτῶν συντηρεῖ γενναιοφρόνως ὁ ἐν Ὀδησοῦ κύριος Θεόδωρος Π. Ῥοδοκανάκης.

Ἡ ἐπὶ τοῦ διαγωνίσματος τούτου μόνιμοι ἐπιτροπεία, συνισταμένη ἐκ τῶν τοῦ Πανεπιστημίου καθηγητῶν κκ. Φιλίππου Ἰωάννου, Στ. Α. Κουμανοῦδη καὶ Εὐθ. Καστόρχη, ἔβηκε πρὸ ἐτῶν ὡς τελευταῖον διαγωνισμοῦ θέμα τὴν καθ' Ὁμηρον θεολογίαν καὶ λατρείαν τοῦ θείου. Ἐκ δὲ τῶν τριῶν διαγωνισθέντων πρὸς λύσιν τοῦ θέματος τούτου ἐπηνέθη ὑπὸ τῶν ἀγωνοδικῶν εἰς, λαβῶν καὶ 500 δραχμὰς, ἐβραβεύθη δὲ ἕτερος, εἰς ὃν ἀπεδόθη ὁ τῆς νίκης στέφανος καὶ 1500 δραχμαί. Μετὰ τὴν ἀτάγρωσιν τῆς ἐκθέσεως ἀποσφραγίσας κατὰ τὰ εἰθισμένα ὁ Πρύταρις τὸ δελτίον, ἐν ᾧ ἦτο γεγραμμένον τὸ ὄνομα τοῦ νικησάρτου, ἀρεφῶνρησεν ὅτι οὗτος εἶναι ὁ ἐκ Μακεδονίας Γεώργιος Κωρσταρτιρίδης, φοιτητὴς ἐν Μοράχω, ὃν ἐπευφήμησε τὸ ἀκροατήριον διὰ παρατεταμένων χειροκροτήσεων.

Ἀπὸ τῆς ἀναγεννήσεως τῶν γραμμάτων πλεῖστοι τῶν τῆς ἐσπερίας Εὐρώπης σοφῶν ἀνεζήτησαν τὰς τῶν Ἑλλήνων ἀρχαιοτάτας γνώσεις καὶ δοξασίας περὶ τῆς αὐτῶν μυθολογίας καὶ θρησκείας, καὶ ὑπὸ πολλὰς ἐξετάζοντες αὐτὰς ἐπόψει, ἀνεῦρον ἐν τῇ ἀλληγορικῇ ἢ μυθολογικῇ αὐτῶν δηλώσει τὴν ὑποκρυπτομένην κατ' αὐτοὺς ἀληθῆ ἔννοιαν. Καὶ ἄλλοι μὲν ἐπίστευσαν ὅτι ἐν τῇ μυθολογίᾳ τῶν Ἑλλήνων ὑποκρύπτεται ἀληθῆς ἱστορία, καὶ ὅτι οἱ μυθευόμενοι θεοὶ καὶ ἥρωες καὶ δαίμονες ἦσαν ἄνθρωποι, ἐξοχωτέρας ὅμως τῶν κοινῶν ἀνθρώπων φύσεως, οἵτινες διὰ τὰς πρὸς τὸ ἀνθρώπινον γένος εὐεργεσίας τῶν ἀπεθεώθησαν ἔπειτα ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων.

Ἄλλοι ἀνεῦρον ἐν τοῖς μύθοις κεκρυμμένας θρησκευτικὰς καὶ ἐπιστημονικὰς ἀληθείας, ἅς ὑπὸ τὸν τύπον τῶν μύθων ἐξέφρασαν οἱ τότε σοφοί, ὅπως καταστήσωσι μᾶλλον καταληπτὰς τοῖς κοινοῖς τῶν ἀνθρώπων.

Ἄλλοι ὅτι ἡ τῶν Ἑλλήνων θρησκεία, ὡς καὶ πᾶσα ἄλλη θρησκεία, προῆλθεν ἐξ ἀποπλανήσεως ἀπὸ τῆς ἀληθοῦς θρησκείας, τῆς ἐν τῇ παλαιᾷ Γραφῇ ἐκδηλουμένης.

Ἄλλοι ἀνεκάλυψαν ἐν αὐτῇ ἀστρονομικὰ καὶ μετεωρολογικὰ καὶ ἐν γένει φυσικὰ φαινόμενα, καὶ ὅτι αἱ ἐν αὐτοῖς ἐνεργοῦσαι φυσικαὶ δυνάμεις ἐξελήφθησαν παρὰ τῶν Ἑλλήνων ὡς θεοί· ὁ κεραυνὸς δηλαδὴ Ζεὺς, ἡ θάλασσα Ποσειδῶν· ὡσαύτως καὶ αἱ τῶν ἀνθρώπων πρὸς ἀλλήλους παντὸς εἶδους σχέσεις· οἶον ὁ γάμος ὡς Ἡρα, ὁ θάνατος ὡς Πλούτων κλπ.

Ἄλλοι δὲ πάλιν πάντα ταῦτα τὰ στοιχεῖα καὶ ἄλλα πρὸς τούτοις εὔρον ἐν τῇ ἑλληνικῇ μυθολογίᾳ, καὶ κατ' αὐτὰ ἀπεπειράθησαν νὰ ἐξηγήσωσι τοὺς ἑλληνικοὺς μύθους μέχρι τέλους τοῦ ἰη αἰῶνος. Οὐκ ὀλίγοι δὲ ἀρχαίων καὶ νεωτέρων ἠρέσθησαν εἰς ἀπλῆν ἀφήγησιν τῶν μύθων τῆς Ἑλλάδος, οὐδὲν περὶ τῆς ἐννοίας αὐτῶν ἀποπειραθέντες νὰ εἰπωσι, νομίζοντες ματαιίαν ἢ ἀδύνατον τὴν εὔρεσιν ταύτην νῦν.

Σπουδαιότερον ὅμως καὶ κριτικώτερον ἠσχολήθησαν εἰς τὰ τῆς ἑλληνικῆς μυθολογίας οἱ Γερμανοὶ ἰδίως ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ παρόντος αἰῶνος· οἵτινες, φωτιζόμενοι ὑπὸ τοῦ φωτὸς τῆς ἡδῆ ἀρ-

ξαμένης συγκριτικῆς φιλολογίας καὶ γλωσσολογίας, καὶ ἐκ τῶν περὶ τῆς ἀρχαιοτάτης θρησκείας τῶν Ἀρίων ἐθνῶν ἤδη γνωστῶν, ἀπέπειράθησαν νὰ συνάψωσιν εἰς σύστημα ὅτι ὀρθὸν καὶ ὑγιὲς ἔχει ἀνακαλύψει ἡ τῶν παρελθόντων αἰώνων μελέτη τοῦ κλάδου τούτου τῶν ἀνθρωπίνων γνώσεων. Ἐπὶ τῶν ἐξαγομένων λοιπὸν τῆς συγκριτικῆς φιλολογίας καὶ τῶν ἐρευνῶν τοῦ Κ. Ὀδορφῆδου Μυλλέρου καὶ ἄλλων ἐρειδόμενοι τελευταῖον οἱ γερμανοὶ Welcker καὶ Gerhard καὶ Preller καὶ ὁ γάλλος Maury καὶ ἄλλοι τινὲς συνέγραψαν ἴδια περὶ ἑλληνικῆς μυθολογίας πονήματα, ἀποφαινόμενοι ὅτι βάσις τοῦ παντὸς ἑλληνικοῦ μυθολογικοῦ συστήματος καὶ ἀρχὴ εἰσι τὰ πρῶτα ἐκεῖνα στοιχεῖα τῆς καθόλου θρησκείας τῶν Ἀρίων λαῶν, ἅτινα ὑπόστασιν ἔσχον ἐκ τῶν ἐν οὐρανῷ καὶ ἐν τῇ ἀτμοσφαιρᾷ καὶ τῶν ἐπὶ τῆς γῆς φαινομένων· διότι ταῦτα οἱ πρῶτοι ἐκεῖνοι λαοὶ ἐξέλαβον ὡς ἀπόρροϊαν καὶ ἀποτέλεσμα δυνάμεων ἀνθρωπίνης φύσεως ἢ ὁμοίας περίπου ταύτης. Ἀλλὰ περαιτέρω βαίνοντες, ἀποφαίνονται οὗτοι ὅτι οἱ Ἕλληνας ἐπὶ τῶν βάσεων τούτων ἀνέπτυξαν καὶ ἐπικροδύμησαν κατὰ τὰς ἐμπνεύσεις τῆς ἰδίας διανοίας καὶ φαντασίας, καὶ κατὰ τὰς ἐντυπώσεις τῆς ἀτμοσφαιράς καὶ τοῦ κλίματος τῆς ἑλληνικῆς γῆς, τὸ γνωστὸν μυθολογικὸν καὶ θρησκευτικὸν σύστημα, ὅπερ αἰείποτε ὑπὸ τῶν ἰδίων ποιητῶν καὶ τεχνιτῶν ἐπὶ τὸ τελειότερον καὶ φιλοκαλέστερον μορφούμενον, καὶ ὕστερον διὰ προσθήκης παντὸς, ὅπερ εὑρισκον παρὰ τοῖς γείτοσι λαοῖς, συμπληρούμενον, περιέλαβεν ἀπὸ τῶν χρόνων μάλιστα τῶν Μακεδόνων καὶ Ῥωμαίων πάντα τὰ τῆς Θράκης καὶ Μικρᾶς Ἀσίας, Φοινίκης καὶ Αἰγύπτου φυσικὰ θρησκευτά. Ταῦτα δὲ πάντα συγχωνευθέντα μετὰ τῶν γνησίων ἑλληνικῶν ἀπετέλεσαν θρησκευτικὸν κράμα ἐκ ποικίλων θρησκευμάτων, οὗ βάσις πάλιν ἦτο ἡ τῆς φύσεως ἀποθέωσις ὑπὸ ἀνθρωπίνην μορφήν καὶ ἔννοιαν.

Ἐνεκα τῆς ἐπὶ τὴν ἑλληνικὴν θρησκείαν καὶ μυθολογίαν οὕτω σπουδαίως τραπέισις τῶν σοφῶν τῆς Γερμανίας ἰδίως προσοχῆς κατὰ τὴν τελευταίαν μάλιστα ἑκατονταετηρίδα συνεγράφη μέγα πλῆθος συγγραμμάτων, ὧν ἄλλα μὲν πραγματεύονται τὸ ὅλον τῆς ἑλληνικῆς μυθολογίας, ἄλλα δὲ μέρη ταύτης μόνον. Παρ' ἡ-

μῖν δὲ μόλις ὑπάρχουσιν ὀλίγα τινὰ μυθολογικὰ πονήματα, περιέχοντα ἢ τὰ στοιχειωδέστατα τῆς ἑλληνικῆς μυθολογίας, ἢ καὶ τὸ ὅλον ταύτης, ἀλλ' ἄνευ πολλῆς ἐπιστημονικῆς ἀκριβείας, διότι ἐγράφησαν καὶ ἐδημοσιεύθησαν ἐν χρόνοις, καθ' οὓς οὐδὲ οἱ τῆς ἑσπερίας Εὐρώπης σοφοὶ εἶχον ἐξακριβώσει τὰ τῆς ἑλληνικῆς μυθολογίας, οὐδὲ συμπεριλάβει εἰς τὰς μυθολογικὰς αὐτῶν ἐρεῦνας καὶ συγγραφὰς τὸ ἐκ τῆς συγκριτικῆς φιλολογίας ἐκπηγάζον φῶς.

Οἱ ἐπὶ τοῦ φιλολογικοῦ ἀγῶνος τοῦ φιλομούσου κ. Θ. Π. Ῥοδοκανάκη κατασταθέντες καθηγηταί, θέλοντες σύμφωνα ταῖς καὶ ἄλλοτε δηλωθείσαις ἀρχαῖς τοῦ ἀγῶνος τούτου νὰ προτρέψωσι τοὺς ἡμετέρους φιλομαθεῖς νέους καὶ εἰς τοιαύτας μελέτας, ὅπως κατὰ τὸ αὐτοῖς δυνατὸν ἀναπληρώσωσι τὴν σπουδαίαν ταύτην ἔλλειψιν τῆς ἡμετέρας φιλολογίας διὰ συγγραφῆς φιλολογικοῦ πονήματος, στηριζομένου εἰς τὰς νεωτάτας ἐπιστημονικὰς τοῦ κλάδου τούτου ἐρεῦνας, προέτειναν αὐτοῖς πρὸ ἐτῶν ὡς θέμα διαγωνίσματος τὴν καθ' Ὁμηρον μυθολογίαν καὶ λατρείαν τοῦ θείου παρ' Ἑλλησι, πιστεύοντες ὅτι ταύτης ἡ ἐξέτασις καὶ συγγραφὴ, περιοριζομένη εἰς τὰ ὀμηρικὰ μόνον ἔπη καὶ τὰ εἰς ταῦτα μόνον ἀναφορὰν ἔχοντα συγγράμματα τῶν νεωτέρων, θὰ ἦτο προγύμνασμα εἰς σπουδαιότερον καὶ ἐπιμοχθότερον ἔργον, εἰς τὴν σύνταξιν τῆς καθόλου ἑλληνικῆς θρησκείας καὶ μυθολογίας.

Δὲν ἔμεινεν ὁμως ἄγνωστος τοῖς αὐτοῖς οὔτε ἡ παρ' ἡμῖν σπάνις ἢ μᾶλλον ἔλλειψις λογίων εἰς τοιαῦτα ἀσχολουμένων, οὔτε αἱ πολλαὶ καὶ μεγάλαι δυσχέρειαι τῆς τοιαύτης σχεδὸν πρωτοφανοῦς παρ' ἡμῖν σπουδῆς ἕνεκα τοῦ πλήθους τῶν νεωτέρων συγγραφεῶν ἐν πολλαῖς τῆς σοφῆς Εὐρώπης γλώσσαις καὶ τῆς ἀσυμφωνίας τῶν συγγραφεῶν τούτων ἐν τοῖς κυριωδέστεροις. Ἀλλ' ἐπίστευσαν ὅτι ἐπέστη ἤδη ὁ καιρὸς, ἵνα καὶ ἡμεῖς, ἀσχολούμενοι ὅπωςδῆποτε περὶ τὰς λοιπὰς φιλολογικὰς ἐπιστήμας, στρέψωμεν τὴν προσοχὴν καὶ εἰς τὴν μυθολογίαν καὶ θρησκείαν τῶν ἡμετέρων προγόνων, ἧτις περιλαμβάνει τὸ κυριώτερον μέρος τοῦ πνευματικοῦ αὐτῶν βίου καὶ τὰς ἀρχαιοτάτας καὶ πρώτας αὐ-

τῶν ἐννοίας καὶ γνώσεις περὶ φύσεως καὶ ἀνθρώπου, ὡς περιέχουσα ἀληθῶς τὰ πρῶτα σπέρματα καὶ στοιχεῖα τῶν ὕστερον παρ' αὐτοῖς ἀναφυσισῶν ἐπιστημῶν.

Ἐκτὸς δὲ τούτων μένει ἡμῖν σκοτεινὴ καὶ ἑλλιπὴς πᾶσα μέλητη καὶ γνώσις τῆς ἐλληνικῆς ποιήσεως καὶ καλλιτεχνίας ἀνευ τῆς γνώσεως τῆς ἐλληνικῆς μυθολογίας καὶ θρησκείας. Ὁρθῶς δ' ἐρρέθη ὅτι ἡ τῶν Ἑλλήνων θρησκεία εἶναι μήτηρ τῶν ἐπιστημῶν καὶ τῆς φιλοσοφίας, διότι οἱ πρῶτοι φιλοσοφῆσαντες Ἕλληνες αὐτὰ ταῦτα ὑπέθεσαν ἀρχὰς καὶ πηγὴν τῶν ὄντων, ἃ καὶ ἡ τῶν Ἑλλήνων μυθολογία, τὸ χάος δηλαδή, τὸ ὕδωρ, τὸ πῦρ, τὸν ἀέρα καὶ τὰ τούτοις συγγενῆ. Αὐτὴ τῶν Ἑλλήνων ἡ μυθολογία καὶ θρησκεία παρήγαγε καὶ ἐξέθρεψε καὶ αὐτὴν προσέτι τὴν ποίησιν. Ἡ τῶν Ἑλλήνων ποίησις πάλιν ἔσωσε καὶ συνεπλήρωσε τοὺς ἐν τῷ στόματι τοῦ λαοῦ καὶ τῇ μνήμῃ παναρχαίους μύθους καὶ μυθικὰς παραδόσεις· ἐξέτεινε καὶ ἐσυστηματοποίησε καὶ διερρύθμισεν αὐτοὺς διὰ τοῦ Ὀμήρου καὶ Ἡσιόδου πρὸ πάντων (καθ' Ἡροδ. 2, 53)· αὐτὴ ἡ ποίησις οὔσα καὶ πρότερον καὶ ὕστερον ἡ κυριώτερα πηγὴ τῆς μυθολογίας καὶ θρησκείας.

Τὴν αὐτὴν σχέσιν πρὸς τὴν ἐλληνικὴν μυθολογίαν καὶ θρησκείαν ἔχει καὶ ἡ τέχνη πᾶσα, οὐχὶ αἱ τρεῖς κυριώτεραι ταύτης ἐκδηλώσεις ἢ κλάδοι μόνον, ἡ ἀρχιτεκτονικὴ δηλαδή καὶ πλαστικὴ καὶ γραφικὴ, ἀλλὰ καὶ ἡ μουσικὴ καὶ ἡ ὄρχησις· διότι πᾶσαι αὗται κατ' ἀρχὰς εἰσιν ὑπηρέτιδες τῆς τῶν θεῶν λατρείας, καὶ πᾶσαι ἀνεφάνησαν καὶ ἐν χρήσει ἦσαν μέχρι τῆς τῶν Ἑλλήνων ἀκμῆς εἰς τὴν τῶν θεῶν λατρείαν. Τὰ πρῶτα τούτων ἔργα εἰσὶ θρησκευτικὰ, διότι καὶ ναοὶ καὶ ἀγάλματα καὶ εἰκόνες γράπται, καὶ μουσικὴ καὶ ὄρχησις παντὸς εἴδους συμπράττουσιν εἰς τὴν τελειοτέραν δῆλωσιν τῶν θρησκευτικῶν ἐννοιῶν καὶ εἰς τὴν μεγαλοπρεπεστέραν τῶν θεῶν καὶ ἡρώων λατρείαν. Εἰς οὐδὲν ἄλλο εἰσὶν οἱ Ἕλληνες ἀφειδέστεροι ἢ εἰς τὰ τῆς θρησκείας. Αὕτη εἶναι κατὰ τὴν ἔκφρασιν νεωτέρου τινὸς σοφοῦ τὸ πολυτιμότερον κειμήλιον καὶ ἀγλᾶϊσμα τοῦ ὄντως δαιμονίου τούτου λαοῦ. Ἐντεῦθεν καὶ ναοὺς πολυταλάντους καὶ ἀγάλματα βαρύτιμα καὶ σκευὴ τῶν ναῶν πολυτελέστατα προεκάλει ἡ τῶν ἐλληνίδων πό-

λεων φιλοτιμία και ἀμιλλα ἐν καιρῷ τῆς ἀκμῆς τῆς Ἑλλάδος διότι ἐν τούτοις ἐφιλοτιμείτο πᾶσα ἑλληνικὴ πόλις νὰ ἐπιδείξῃ τὸ πρὸς τοὺς θεοὺς σέβας καὶ τὸν πλοῦτον αὐτῆς ἐν καιρῷ τῶν πανηγύρεων καὶ θρησκευτικῶν ἐορτῶν, εἰς ἃς συνήρχετο πᾶσα ἡ Ἑλλάς, ἵνα λατρεύσῃ ἐν κοινῷ ὡς μεγαλοπρεπέστατα τοὺς πανελληνίους θεοὺς καὶ ἀπολαύσῃ τῶν ἀγαθῶν τῆς φύσεως καὶ τέχνης καὶ διανοίας τῶν ἰδίων αὐτῆς τέκνων, καὶ θαυμάσῃ καὶ ἀποθεώσῃ τοὺς ἐν τούτοις ἀριστεύοντας. Οὐδὲ ὑπερβολὴ ἴσως εἶναι νὰ εἴπωμεν ὅτι ἄνευ τοιαύτης θρησκείας, προκαλούσης τὴν τῶν τεχνῶν τελειότητα καὶ τῆς διανοίας τὴν ἀνάπτυξιν, ἴσως ἡ ἑλληνικὴ τέχνη καὶ ἡ ποίησις δὲν θὰ προέβαινον εἰς ὃν προέβησαν ἀπαράμιλλον βαθμὸν τελειότητος καὶ χάριτος.

Οἱ λόγοι οὗτοι πάντες ἔπεισαν τοὺς ἐπὶ τοῦ ἀγῶνος τούτου νὰ προτείνωσι τὸ μυθολογικὸν τοῦτο ζήτημα τρίς, πρῶτον τῷ 1867 (1) καὶ πάλιν τῷ 1871, ἐπειδὴ τὸ πρῶτον οὐδεὶς ἐνεφανίσθη ἀγωνιστῆς, νομίζοντες ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ ἐθνικὴ φιλοτιμία ἐπιβάλλει ἡμῖν τὸ καθήκον νὰ μὴ μένωμεν ἀδρανεῖς καὶ ἀδιάφοροι εἰς θεωρίας καὶ μελέτας, αἵτινες διαλευκαίνουσαι τὴν ἀρχαιοτάτην ἡμῶν ἱστορίαν καὶ θρησκείαν, παρέχουσι φῶς πρὸς ἀκριβοστάτην κατάληψιν καὶ ἀπόλαυσιν τῶν καταλειφθέντων ἡμῖν θησαυρῶν τῆς προγονικῆς καλλιτεχνίας καὶ ποιήσεως.

Εἰς τὸν ἐπὶ τοιαύταις ἐλπίσιν ἐκ νέου προταθέντα τῷ 1871 ἀγῶνα κατῆλθον πρὸ διετίας δύο φιλότιμοι ἀγωνισταί, ὑποβελόντες εἰς κρίσιν δύο διεξοδικὰς πραγματείας. Ἄλλ' ἐπειδὴ οὐδετέρω αὐτῶν ἔλυε προσηκόντως τὸ τεθὲν ζήτημα, ἐκρίθη ὠφέλιμον νὰ προκηρυχθῇ καὶ τρίτον τὸ αὐτὸ εἰς λύσιν, καὶ νὰ διπλασιασθῇ τὸ ἄθλον ἐγκρίσει καὶ αὐτοῦ τοῦ γενναίου ἀγωνοθέτου κ. Θ. Π. Ῥοδοκανάκη.

Ἐπιστάντος δὲ τοῦ χρόνου, καθ' ὃν ἔδει νὰ ὑποβληθῶσιν εἰς κρίσιν αἱ τὸ ζήτημα λύουσαι πραγματεῖαι, παρεδόθησαν σύμφω-

(1) Βλ. Κρίσιν τῶν κατὰ τὴν δ' περίοδον τοῦ ἀγῶνος τούτου σταλισῶν διατριβῶν, γενομένην τῷ 1867, καὶ Ἀθηναίου β' ἔτος σ. 68.

να πρὸς τὰ προκηρυχθέντα τοῖς ἀγωνοδίκαις τρεῖς τοιαῦται λίαν ἐκτενεῖς. Ἄλλ' ἐν ἔτος ἀκριβῶς πρὸ τοῦ χρόνου τούτου εἶχε παραδοθῆ τοῖς αὐτοῖς ἀνωμόως ὡς συνήθως καὶ τετάρτη, ἣν ὡς προῶτως ἐλθοῦσαν ἐτήρησαν ἐσφραγισμένην μέχρι τῆς λήξεως τῆς τεθείσης προθεσμίας· ἀποσφραγίσαντες δὲ νῦν, ἐπέεσθησαν ἐκ τῆς σφραγίδος καὶ τῆς ἐπιγραφῆς καὶ τοῦ χαρακτῆρος τῆς γραφῆς, καὶ δὴ καὶ ἐκ τοῦ ὕφους αὐτοῦ τῆς γλώσσης καὶ τῆς μεθόδου τῆς συγγραφῆς ὅτι αὕτη συνεγράφη ὑφ' ἐνὸς τῶν τριῶν νῦν διαγωνιζομένων, ὅστις νομίσας ἴσως ὅτι πρὸ ἔτους ἔμελλε νὰ γείνη ἡ κρίσις, ἐπεμφε τότε τὴν πραγματείαν ταύτην· εἶτα δὲ βεβαιωθείς περὶ τοῦ ἀληθοῦς χρόνου τῆς κρίσεως, διεσκεύασε τὰ πρῶτον γραφέντα, καὶ συμπληρώσας τὰ ἐλλιπῆ, ἐπεμφεν εἰς κρίσιν ἄλλην τελειότεραν καὶ πληρεστέραν, φέρουσαν ὁμῶς τὴν αὐτὴν τῆς προτέρας ἐπιγραφῆν, διότι ἀμφότεραι ἐπιγράφονται Ὀμηρικῆ Θεολογία. Τούτου λοιπὸν ἕνεκα ἐκρίθη δίκαιον νὰ ληφθῆ εἰς κρίσιν μόνον ἡ νεωτέρα καὶ τελειότερα τούτων μετὰ τῶν δύο ἄλλων τῶν συγχρόνως παραδοθεισῶν τοῖς ἀγωνοδίκαις.

Καὶ ἡ μὲν τῶν τριῶν τούτων φέρει ἐπιγραφὴν

Ἡ μυθολογία καὶ τοῦ θείου λατρεία καθ' Ὀμηρον,
καὶ ῥητὸν τὸ τοῦ Ἡροδότου 2, 53, 15.

«Οὔτοι δὲ (Ὀμηρος καὶ Ἡσίοδος) εἰσὶ οἱ ποιήσαντες θεογονίην τοῖς Ἑλλήσι καὶ τοῖσι θεοῖσι τὰς ἐπωνυμίας δόντες, καὶ τιμάς τε καὶ τέχνας διελόντες καὶ εἶδεα αὐτῶν σημύναντες.»

πληροῦσα 39 φύλλα κοινῶ χάρτου.

Ἡ δὲ δευτέρα ἐπιγράφεται

Τὰ παρ' Ὀμήρῳ θεολογούμενα,
καὶ ῥητὸν φέρει τὸ τῆς Ἰλιάδος ἐν στίχ. 328 τῆς Σ βραψυδίας

«ἀλλ' οὐ Ζεὺς ἀνδρῆσσι νοήματα πάντα τελευτᾷ.»

πληροῦ δὲ 432 σελίδας ἢ 108 φύλλα κοινῶ χάρτου.

Ἡ δὲ τρίτη ἐπιγράφεται (ὡς καὶ ἡ δ' περὶ ἧς ἀνωτέρω ὁ λόγος)

Ὀμηρικῆ Θεολογία, ἥτοι οἱ θεοὶ καὶ ἡ λατρεία αὐτῶν ἐν Ἰλιάδι καὶ Ὀδυσσεΐα,

καὶ ῥητὸν φέρει τὸ τοῦ Ἀρχιλόχου

Τοῖς θεοῖς τιθεῖν ἅπαντα. (1)

πληροῖ δὲ σελ. 287 κειμένου καὶ κά προλεγομένων, λεπτοῖς γράμμασι γεγραμμένων.

Καὶ περὶ τῶν τριῶν τούτων πραγματειῶν γενικῶς ἀποφαινόμενοι λέγομεν ὅτι πᾶσαι στηρίζονται ἐπὶ τῶν ἑρευνῶν τοῦ Naegelsbach ἐν τῇ Ὀμηρικῇ Θεολογίᾳ καὶ τῶν τοῦ Friedreich ἐν τοῖς Realien τῆς Ἰλιάδος καὶ Ὀδυσσεΐας, ἐξ ὧν λαμβάνουσι τὸ πλεῖστον τῆς ὕλης καὶ ἐξ ἄλλων νέων μυθολόγων οὐκ ὀλίγα. Διὸ καθ' ὕλην ὀλίγον διαφέρουσι καὶ αἱ τρεῖς ἀπ' ἀλλήλων. Διαφέρουσιν ὅμως πολὺ κατ' εἶδος, ἐν τῇ διατάξει καὶ χρῆσει δηλονότι τῆς ὕλης· ἔτι δὲ μᾶλλον ἐν τῇ ἐκπληρώσει πάντων τῶν τοῦ θέματος μερῶν.

Ὁ μὲν τῆς Α' πραγματείας συγγραφεὺς ὁμολογεῖ ἐν τῷ ἐπιλόγῳ ὅτι «ἐλάχιστά εἰσι τὰ αὐτοῦ, καὶ ὅτι θὰ ἦτο περιττὸς κλόπος νὰ συλλέξῃ αὐτὸς τὰ διάφορα ὀμηρικὰ χωρία, ἐφ' ὧν ζηρίζεται ἡ ὅλη πραγματεία, καὶ οὕτω νὰ προβῆ εἰς τὴν λύσιν κτῶν προταθέντων ζητημάτων, ἀφοῦ οἱ Γερμανοὶ φιλόλογοι τὰ πάντα πρὸ πολλοῦ ἐξωνύχισαν καὶ διεσάφησαν. Ὅθεν παρακαλεῖ τοὺς κ. ἀγωνοδίκας νὰ μὴ ζητήσωσι νὰ κρίνωσιν ἂν τὸ ἔργον του ἦνε πρωτότυπον. . . Ὁμολογεῖ ὅτι δὲν ἠκολούθησεν ἐν τῇ λύσει τῶν προταθέντων ζητημάτων πιστῶς τὴν ὀριθεύσαν ὑπὸ τῶν ἀγωνοδικῶν τάξιν. . . Τινὰς τῶν παραπομπῶν, καὶ ἰδίως ὅπου εἶνε πολλαί, δὲν ἀνεθεώρησε κατὰ τὴν ἀντιγραφὴν, ἐλπίζει ὅμως ὅτι ὀλίγα εἶνε ἐσφαλμένοι, ἃς κατὰ τὴν τύπωσιν τοῦ ἔργου θέλει διορθῶσει.»

Ἀληθῶς οὐδὲ οἱ ἀγωνοδίκαι ἀπήτησαν παρὰ τῶν ἀγωνισθησομένων νὰ συγγράψωσι πρωτοτύπους πραγματείας, γινώσκοντες πόσον δύσκολοί εἰσι παρ' ἡμῖν ἐπὶ τοῦ παρόντος τοιαῦται συγγραφαί· οὐδὲ ἀπήτησαν νὰ τηρηθῇ ἡ τοῦ προγράμματος αὐτῶν

(1) Ἄλλοι γράφουσι

«Τοῖς θεοῖς τίθει τὰ πάντα.»

τάξις ἐν τῇ ἐκθέσει τῆς ὕλης, ἀλλ' ἀπλῶς ὑπέδειξαν τὰ μέρη τοῦ λυτέου ζητήματος, ἀφήσαντες ἐλεύθερον πάντα ἀγωνιζόμενον νὰ τηρήσῃ ἢν αὐτὸς καταλληλοτέραν νομίζει τάξιν. Ἀπῆτησαν ὅμως νὰ βασανισθῶσι καλῶς τὰ παρ' ἄλλων λαμβανόμενα δι' ἀντιπαραβολῆς πρὸς τὰ τοῦ Ὁμήρου, ὅπως οὕτως εὐρεθῇ τὸ ἀληθές, καὶ ὅπως οὕτως ἐθίσωσιν οἱ ἡμέτεροι νέοι λόγιοι εἰς τὴν ἀκριβῆ ἔρευναν τῶν τοιούτων φιλολογικῶν ζητημάτων· διότι τὸ ἀγώνισμα τοῦτο τοιοῦτον κυρίως σκοπὸν προτίθεται, ὡς πολλάκις προανήγγειλαν οἱ ἀγωνοδῖκαι. Ἀπῆτησαν πρὸς τούτοις τὴν ἐκπλήρωσιν πάντων τῶν ὄρων τοῦ προγράμματος, διότι οὕτως ἐπιτυγχάνεται ἡ τελεία καὶ ἀκριβὴς λύσις τοῦ ζητήματος. Διὸ δις παρέτειναν τὴν προθεσίαν, ὅπως δώσωσιν ἱκανὸν χρόνον τοῖς ἀγωνιζομένοις. Ὁ τῆς πραγματείας ταύτης συγγραφεὺς ὅμως ἠρκέσθη νὰ περιορίσῃ αὐτὴν εἰς τὰ τῆς ὁμηρικῆς θεολογίας καὶ λατρείας μόνον, οὐδὲν εἰπὼν περὶ τῶν ὑπαρχουσῶν ἐν τούτοις διαφορῶν ἐν τοῖς δυσὶν ὁμηρικοῖς ἔπεσιν, ἐξ ὧν ἤθελε δειχθῆ ἂν ὁ αὐτὸς ποιητὴς ἐποίησεν ἀμφοτέρα ταῦτα ἢ ὄχι, διότι καὶ τοῦτο πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐζητήθη. Ὅσα δὲ περὶ τούτου λέγει ἐν τῷ μέσῳ τοῦ πονήματός του μετὰ τὰ περὶ μοίρας ἐν δυσὶ σελίσιν, εἰσὶν ὀλίγιστα καὶ ἐν παρόδῳ εἰρημένα καὶ διὰ τοῦτο ἀνεπαρκῆ. Ὡσαύτως ἀνεπαρκῆ εἰσὶ καὶ ὅσα ἐν τῇ εἰσαγωγῇ του προτάσσει περὶ τῆς γενέσεως τῶν παρ' Ἑλλῆσι θρησκευτικῶν ἐννοιῶν καὶ τοιαῦτα, ὥστε γίνεται δῆλον ὅτι τὰ τῆς συγκριτικῆς φιλολογίας ἐξαγόμενα περὶ τῶν ἀρχαίων θρησκευμάτων τῶν συγγενῶν Ἀρίων ἐθνῶν δὲν ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν. Καὶ ἐν γένει τὸ ὑπὸ τούτου ἐν τῷ ἐπιλόγῳ λεγόμενον ὅτι δὲν ἀνεθεώρησε τὰς παραπομπὰς, ἤτοι τὰς φερομένας πρὸς ἀπόδειξιν τῶν λόγων του μαρτυρίας, νομίζομεν ὅτι ἰσχύει ἐπὶ παντός τοῦ πονήματος αὐτοῦ, ὅπερ οὔτε νὰ συμπληρώσῃ ἔσχεν ἱκανὸν χρόνον, οὔτε νὰ ἀναθεωρήσῃ καὶ βασανίσῃ ἱκανῶς πάντα τὰ μέρη αὐτοῦ, καὶ οὕτω νὰ δώσῃ αὐτοῖς τὸν τῆς ἐπιστημονικῆς ἀκριβείας τύπον, ὅστις δέον νὰ ᾖ τὸ πρῶτον καὶ κύριον προσὸν πάσης εἰς ἀγῶνα πεμπομένης διατριβῆς καὶ ἐπὶ τοῦ ἄθλου ἀξιώσεις ἐχούσης.

Ἡ δευτέρα κατὰ τὴν ἄνω ὀρισθεῖσαν τάξιν πραγματεία εἶναι

οὐ μόνον πληρεστέρα τῆς πρώτης ἐν πᾶσιν, ἀλλὰ καὶ μᾶλλον ἐξηκριβωμένη ἐν πολλοῖς. Ὁ γράφας αὐτὴν δις κατελθὼν εἰς τὸν ἀγῶνα, ὡς αὐτὸς λέγει, εἰργάσθη μετὰ πολλοῦ ἀληθῶς ζήλου, ὅπως καταστήσῃ τελειοτέραν τὴν πραγματείαν του, ἀναγνούς πολλοὺς τῶν νεωτέρων μυθολόγων, ὧν τὰ συγγράμματα ὀνομάζει, καὶ ἐξ αὐτῶν λαβὼν τὸ πρὸς τὸν σκοπὸν του συντελοῦν· ἀλλ' ἐκ τούτου ὑπέπεσεν εἰς τὸ ἀμάρτημα νὰ παρεμβάλῃ πολλαχοῦ τινα ἀνήκοντα εἰς τὴν καθόλου μυθολογίαν τῶν Ἑλλήνων μᾶλλον ἢ εἰς τὴν τοῦ Ὅμηρου. Διὸ δαπανώμενος ἐν μὴ ζητηθεῖσι, δὲν ἠδυνήθη οὔτε προσηκόντως νὰ ἐξακριβώσῃ πάντα τὰ τῆς πραγματείας του μέρη, ὡς αὐτὸς ὁμολογεῖ τοῦτο περὶ τῶν ἐν τῇ εἰσαγωγῇ του, οὐδὲ νὰ διευκρινίσῃ ἱκανῶς τὰ τοῦ ὁμηρικῶ ζητήματος. Πρὸς τούτοις παρέλειψε νὰ πραγματευθῇ ἰδιαιτέρως καὶ ἐκτενῶς οὐσιῶδες τοῦ ζητήματος μέρος, τὰς ἐν τῇ θρησκείᾳ διαφορὰς, αἵτινες δυνατὸν νὰ ὑπάρχωσιν ἐν Ἰλιάδι καὶ Ὀδυσσεΐα. Ὅσα δὲ ἐν τῷ γ' κεφαλαίῳ τοῦ α' τμήματος λέγει, ἐν τῇ εἰσαγωγῇ δηλαδὴ, περὶ διαφορῶν τῆς Ἰλιάδος καὶ Ὀδυσσεΐας ἐν σ. 107, ταῦτα ἀναφέρονται εἰς τὰς ἐν γένει διαφορὰς τῶν ἐπῶν τούτων, οὐχὶ δὲ εἰς τὰ τῆς μυθολογίας καὶ θρησκείας μόνον, καὶ διὰ τοῦτο τὰ περὶ τῶν τελευταίων τούτων φερόμενα εἰσὶν ἀνεπαρκῆ, καὶ πάντα σχεδὸν ἐξηγοῦνται ἐκ τῆς διαφοροῦ ὑποθέσεως τῶν ἐπῶν τούτων. Διὰ τῆς ἀκριβοῦς ἐρεύνης τοῦ μέρους τούτου ἤθελεν ἀποδείξει πόσον ἐμελέτησεν αὐτὸς τὰ ὁμηρικὰ ἔπη, καὶ πόσα καὶ τίνα τῆς ὁμηρικῆς θεολογίας καὶ λατρείας ἔλαβεν αὐτὸς ἐξ ἑκατέρου ἔπους, καὶ τίνα τούτων συμφωνοῦσιν ἢ ἀντιμάχονται πρὸς ἄλληλα, ἐξ ὧν ἠδύνατο νὰ εἰκάσῃ καὶ αὐτὸς ἂν ἀμφοτέρω τὰ ἔπη εἰςὶ τοῦ αὐτοῦ ποιητοῦ ἢ ὄχι. Τὴν ἔλλειψιν ταύτην νομίζουσιν οἱ ἀγωνοδῖκαι διὰ τοῦτο μάλιστα σπουδαίαν, διότι ἐν αὐτῇ ἤθελε δεῖξει ὁ διαγωνιζόμενος τὴν ἐαυτοῦ ἱκανότητα ἐν τοιαύταις φιλολογικαῖς μελέταις, ὡς μὴ εὐρίσκων παρ' ἄλλοις ἔτοιμα τὰ τῆς λύσεως καὶ τούτου τοῦ μέρους τοῦ ζητήματος, ὅπως τὰ τῶν ἄλλων.

Τῶν δύο τούτων ὑπερέχει κατὰ τε τὴν ἐκλογὴν τῆς ὕλης καὶ τὴν περιεσκευμμένην διαχείρισιν αὐτῆς ἡ τρίτη πραγματεία. Ὁ

συγγραφεὺς ταύτης φαίνεται ὅτι ἐμελέτησέ τινα τῆς συγκριτικῆς φιλολογίας συγγράμματα καὶ μάλιστα τὰ νεώτατα τοῦ Μάξ Μυλλέρου περὶ συγκριτικῆς μυθολογίας καὶ θρησκείας, ἐξ ὧν συνεπλήρωσε τὸν μακρὸν πρόλογόν του, ἐν ᾧ δεικνύει τὴν φύσιν καὶ σχέσιν τῆς τῶν Ἑλλήνων θρησκείας πρὸς τὴν τῶν συγγενῶν λαῶν, καὶ τὴν ὕστερον διάπλασιν καὶ ἀνάπτυξιν αὐτῆς σύμφωνα πρὸς τὴν γόνιμον τῶν Ἑλλήνων φαντασίαν καὶ τὸ ποικίλον τῆς χώρας αὐτῶν καὶ τοῦ κλίματος, καὶ ἐν ᾧ ἀποπειρᾶται νὰ δείξῃ ὅτι ἡ φύσις τῆς πρὸ Ὁμήρου θρησκείας τῶν Ἑλλήνων ἦτο ἀνάλογος πρὸς τὸν τότε τραχὺν βίον αὐτῶν, καὶ διὰ τοῦτο οὐκ ὀλίγον διάφορος τῆς ὑπὸ Ἡσιόδου καὶ τῶν ὕστερον ποιητῶν διαγραφομένης.

Μετὰ τὸν πρόλογον εἰσέρχεται εἰς τὴν περιγραφὴν τῆς καθ' Ὁμηρον θεολογίας καὶ εἶτα τῆς καθ' αὐτὸν λατρείας τῶν θεῶν. Ἐχει μὲν καὶ οὗτος ὑπ' ὄψιν τὰ τῆς ἐσπερίας Εὐρώπης μυθολογικὰ συγγράμματα, ἐκλέγει ἐξ αὐτῶν τὰ πρὸς τὸν σκοπὸν του συντείνοντα, ἀλλὰ καὶ ἡ οἰκονομία καὶ διάταξις τούτων καὶ ἡ ἔκθεσις εἶναι ἴδια αὐτοῦ· ἐξ οὗ πείθεται ὁ ἀναγνώστης ὅτι ὁ διαγωνιζόμενος ἐμελέτησε τὰ τῶν ἄλλων, καὶ πρὸς τὸν Ὁμηρον παρέβαλε, καὶ εἶτα προέβη εἰς τὴν συγγραφὴν, τηρήσας τάξιν, ἣτις τῷ ἐφάνη ἀρμοδιωτέρα πρὸς λύσιν τῶν τοῦ ζητήματος μερῶν καὶ πρὸς σαφῆ τῆς ὑποθέσεως παράστασιν. Τούτου ἕνεκά πάντα τὰ μέρη, ἐξ ὧν συνίσταται ἡ ὅλη πραγματεία, εἰσὶν ἐν ἀλληλουχίᾳ καὶ συμμετρίᾳ ἀναλόγῳ τῆς σπουδαιότητος ἐκάστου, ὥστε πᾶς τις πείθεται ὅτι τὸ ὅλον προῆλθεν ἐκ τοῦ αὐτοῦ χωνευτηρίου. Γίνεται δὲ τοῦτο μᾶλλον καταφανὲς ἐν τῷ γ' καὶ τελευταίῳ μέρει, ἐν ᾧ ἐξετάζει ὁ διαγωνιζόμενος τὰς ἐν Ἰλιάδι καὶ Ὀδυσσεΐᾳ ἀπαντωμένας θρησκευτικὰς διαφορὰς, ἃς εὗρισκων ὀλίγας καὶ ἐποουσιώδεις ἐν τοῖς ὁμολογουμένως γνησίοις μέρεσι τῶν δύο τούτων ἐπῶν, ἀποφαίνεται περὶ τῆς ταυτότητος τοῦ ποιητοῦ ἑκατέρου ἔπους, τὰς ἀποδείξεις φέρων ἐκ τῶν ἐν τοῖς ἡγουμένοις δυοῖν μέρεσι τῆς πραγματείας, ἔνθα περὶ τούτων διεξοδικῶς ἐλάλησε καὶ προσηκόντως διευκρίνησεν. Ἐν ἀμφοτέροις τοῖς ἔπεσι, λέγει, ἀπαντῶνται οἱ αὐτοὶ θεοὶ καὶ ἥρωες, καὶ τὰ αὐτὰ

τούτων χαρακτηριστικὰ φαίνονται· αἱ δὲ ἐν τούτοις διαφοραὶ προέρχονται κατ' αὐτὸν εἴτε ἐκ τῆς διαφοροῦ ὑποθέσεως τῶν δύο ἐπῶν, καὶ τοῦ χρόνου καθ' ὃν ἐκάτερον ἐποιήθη, εἴτε ἐξ ἄλλης εὐλόγου αἰτίας, εἴτε καὶ ἐκ τῆς ὑπάρξεως διαφορῶν παραδόσεων περὶ τοῦ αὐτοῦ θεοῦ καὶ πράγματος· ἔτι δὲ καὶ ἐκ τῆς νοθείας στίχων τινῶν καὶ ἰδίως τῶν 200 πρώτων τῆς ὠραφωδίας τῆς Ὀδυσσεΐας.

Ἡ γλῶσσα εἶναι σαφὴς καὶ σχεδὸν καθαρῆς ἀπὸ γραμματικῶν ἀμαρτημάτων. Δι' πρὸς ἀπόδειξιν φερόμεναι μαρτυρίαι ἀπὸ τοῦ ποιητοῦ καὶ ἄλλων νέων συγγραφέων τσοαῦται, ὅσαι ἀρκῶσιν εἰς πίστωσιν τοῦ λόγου· ὥστε οὐδ' ἐν τούτοις ὑπάρχει ὑπερβολὴ ἢ ἔλλειψις.

Οὕτω βραχέως καὶ γενικῶς χαρακτηρίσαντες τὴν φύσιν ἐκάστης τῶν τριῶν τούτων φιλολογικῶν πραγματειῶν, καὶ μὴ δυνάμενοι ἕνεκα τῆς βραχύτητος τοῦ πρὸς κρίσιν μεμετρημένου χρόνου νὰ εἰσέλθωμεν εἰς λεπτομερεστέραν ἐξέτασιν αὐτῶν καὶ σύγκρισιν τῶν καθ' ἕκαστον πρὸς τὰ παρ' Ὀμήρῳ καὶ τὰ ὑπὸ τῶν νεωτέρων ῥηθέντα, νομίζομεν ὅτι δὲν ἀπέχομεν τῆς ἀληθείας λέγοντες ὅτι ἡ τελευταία πραγματεία, ἡ ἐπιγραφομένη Ὀμηρικὴ Θεολογία, εἶναι ἡ ἀκριβέστερον καὶ ἐπιμελέστερον φιλοπονηθεῖσα καὶ πάντας τοὺς ὄρους τοῦ προγράμματος ἐκπληροῦσα κατὰ τὸ μέτρον τῶν δυνάμεων τοῦ συντάξαντος αὐτήν· καὶ ὅτι μετ' αὐτὴν ἔπεται κατὰ τὴν ἀξίαν ἡ ἐπιγραφομένη τὰ παρ' Ὀμήρῳ θεολογούμενα, ἣτις δὲν ἐκπληροῖ μὲν ἰκανῶς πάντας τοὺς ὄρους τοῦ προγράμματος, συνετάχθη ὅμως μετὰ φιλοπονίας ἀξιεπαίνου. Διὸ νομίζουσι δίκαιον οἱ ἀγωνοδίκαι νὰ ἐπαινέσωσι τὸν συγγραφέα αὐτῆς καὶ ν' ἀπονεύωσιν τούτῳ μὲν ἐκ τοῦ διςχιλιοδράχμου ἄθλου πεντακοσίας δραχμὰς, εἰς δὲ τὸν τῆς Ὀμηρικῆς θεολογίας τὰς ὑπολοίπους χιλίας πεντακοσίας καὶ τὰ νικητήρια.

Βραβεύοντες ταύτην παραινῶσι τὸν συγγραφέα νὰ μὴ σπεύσῃ εἰς τὴν ἐκδοσιν τοῦ πονήματός του, ἀλλὰ ν' ἀναθεωρήσῃ καὶ πάλιν τό τε ὅλον καὶ τὰ μέρη, νὰ συγκρίνῃ προηγουμένως τὰ ἐξαγόμενα τῶν ἐρευνῶν του πρὸς τὰ παρ' Ὀμήρῳ καὶ πρὸς τὰ τῶν

δοκιμωτέρων μυθολογικῶν συγγραμμάτων, νὰ διορθώσῃ καὶ εἴ τι λεκτικὸν ἀμάρτημα παρεισέφρησε, καὶ οὕτω πεισθεὶς πρῶτος αὐτὸς περὶ τῆς ὀρθότητος τῶν ἐρευνῶν του, νὰ μεταδώσῃ ὕστερον τοῖς ἡμετέροις ὅσον οἶόν τε ἀληθεῖς καὶ βεβαίαις εἰδήσεις περὶ τῆς καθ' Ὁμηρον μυθολογίας καὶ θρησκείας τῶν ἡμετέρων προγόνων.

Οἱ ἐπὶ τοῦ ἀγῶνος

ΦΙΛΙΠΠΟΣ ΙΩΑΝΝΟΥ.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ Α. ΚΟΪΜΑΝΟΥΔΗΣ.

ΕΥΘΥΜΙΟΣ ΚΑΣΤΟΡΧΗΣ.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.

Πινδάρου σχόλια πατμιακά, νῦν πρῶτον ἀναλώμασι τοῖς τοῦ Ἀθηναίου ἐπὶ κλην περιοδικοῦ συγγράμματος ἐκδιδόμενα. Ἀθήνησιν, ἐκ τοῦ τυπογραφείου Ἐρμοῦ, 1875. 8^ο σελ. κδ' καὶ 154.

Ὁ ἐλλόγιμος κ. Ἰωάννης Σακκελίων, γνωστὸς ἐξ ἄλλων τε πολλῶν καὶ ἐκ δημοσιεύσεων ἐν τῇ Πανδώρα ἀνεκδότων τινῶν, ἀναδιφῶν τὴν ἐν Πάτμῳ βιβλιοθήκην, ἀνεῦρεν ἐν ἀντιτύπῳ τῆς ὑπὸ Ζαχαρίου Καλλιέργου τοῦ Κρητὸς ἐν Ῥώμῃ γενομένης τῷ ἀφιε' πρώτης ἐκδόσεως τῶν τοῦ Πινδάρου ἐπινηκίων σχόλια εἰς τὸν ποιητὴν τοῦτον, γεγραμμένα ὑπὸ χειρὸς τοῦ 15^ο αἰῶνος ἄλλα μὲν ἐν τῷ περιθωρίῳ τῆς ἐκδόσεως ταύτης, ἄλλα δὲ μεταξὺ τοῦ κειμένου. Ταῦτα πάντα ἀντιγράψας ἀκριβῶς καὶ συμπληρώσας ἐν πολλοῖς, διότι ἐκ τοῦ χρόνου εἰσὶ δυσανάγνωστα καὶ οὐκ ὀλίγον ἐφθαρμένα, ἔπεμψε πρὸ μηνῶν εἰς τὴν διεύθυνσιν τοῦ Ἀθηναίου πρὸς ἔκδοσιν. Αὕτη, μὴ θέλουσα νὰ στερήσῃ τοῦ φωτὸς τοῦ τύπου τὰ σχόλια ταῦτα, εἰ καὶ τοῦ Πινδάρου πλεῖστα ἀρχαῖα καὶ καλὰ σχόλια ὑπάρχουσιν ἐκδεδομένα, καὶ τὰ τοῦ Ἀθηναίου χρηματικὰ μέσα μόλις ἀρκοῦσι πρὸς συντήρησιν αὐτοῦ τούτου, πιστεύουσα ὅμως ὅτι ἐνδεχόμενον καὶ τὰ σχόλια ταῦτα

νά συντελέσωσι πως εἰς διαφώτισιν τοῦ μεγάλου λυρικῶ καὶ εἰς συμπλήρωσιν τῶν τούτου ἀρχαίων σχολίων, δὲν ἐδίστασε νὰ χορηγήσῃ ἐκ τῶν ἐνόντων τὰς τοῦ τύπου δαπάνας, παρακαλέσασα τὸν καθηγητὴν κ. Δημήτριον Χ. Σεμιτέλον, ἐντριβῆ περὶ τὴν τοῦ Πινδάρου καὶ τῶν ἀρχαίων αὐτοῦ σχολίων γλῶσσαν, νὰ ἀναδεχθῆ τοὺς τῆς ἐκδόσεως πόνους. Οὗτος εὐχαρίστως ἀποδεχθεὶς τὴν παράκλησιν, οὐ μόνον ἐπεμελήθη τῆς ἐκδόσεως τοῦ ὑπὸ Σακκελίωνος γενομένου ἀντιγράφου τῶν σχολίων τούτων, ἀλλὰ καὶ ἐν πολλοῖς διώρθωσεν ἐπιτυχῶς τὰ διορθώσεως χηρίζοντα, καὶ ἐν μακρῷ προλόγῳ ἐπειρήθη ἐκ τοῦ λεκτικοῦ καὶ πραγματικοῦ τῶν σχολίων τούτων, παραβαλλομένων πρὸς τὰ ἄλλων ἀρχαίων σχολίων καὶ σχολιαστῶν, νὰ ἀνεύρη τοὺς ἀληθεῖς συγγραφεῖς αὐτῶν, ἀνθ' ὧν ἐνιαχοῦ τῶν σχολίων φέρονται ἐσφαλμένως ζένα ὀνόματα. Ἐκ τῆς παραβολῆς δὲ ταύτης ἐξήγαγε τὸ συμπέρασμα ὅτι ὀλίγα τῶν σχολίων τούτων εἰσὶν Ἀλεξάνδρου τοῦ Φορτίου, τὰ πλεῖστα δὲ καὶ σπουδαιότερα τῶν ἄλλων τοῦ Τρικλινίου.

Οὕτω παραδίδοντες εἰς κοινὴν χρῆσιν τὰ σχόλια ταῦτα, νομίζομεν ὅτι ἐξεπληρώσαμεν εὐχὴν τῶν περὶ τὸν Πίνδαρον ἐντροφόντων λογίων, οἵτινες πᾶσαν τὴν ἐξ αὐτῶν ὠφέλειαν, ἂν τοιαύτη προέλθῃ, δέον ν' ἀποδώσωσιν εἰς τὸν ἀναδεχθέντα τὸν πόνον τῆς ἀνευρέσεως καὶ ἀκριβοῦς ἀντιγραφῆς αὐτῶν κ. Σακκελίωνα, καὶ εἰς τὸν καθηγητὴν κ. Σεμιτέλον, τὸν ἀποπειραθέντα νὰ καθαρῖσῃ ὅσον οἶόν τε αὐτὰ ἀπὸ γραφικῶν ἀμαρτημάτων, νὰ ἐκτυπώσῃ μετὰ πάσης ἀκριβείας καὶ ἀνεύρη διὰ πολλῆς οἰκονομίας τοὺς ἀληθεῖς αὐτῶν συγγραφεῖς.

Περατοῦντες τὴν βραχεῖαν ταύτην βιβλιογραφίαν δὲν δυνάμεθα νὰ μὴ δηλώσωμεν καὶ τὴν λύπην ἡμῶν τε καὶ πολλῶν παρ' ἡμῖν λογίων, ὅσοι ἐγνώρισαν τὴν ἐν τῇ παλαιογραφίᾳ πολλὴν ἐμπειρίαν τοῦ κ. Σακκελίωνος, ὅτι ἀνὴρ ἐντριβῆς ἐν τῇ ἀναγνώσει καὶ ἐκτιμῆσει ἀρχαίων χειρογράφων μένει μακρὰν τῶν Ἀθηναίων καὶ τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν Βιβλιοθήκης, ὅστις οὐ μόνον ἠδύνατο νὰ ἀνερευνήσῃ τὰ ἐν αὐτῇ χειρόγραφα καὶ ἀνεύρη ἂν ὑπάρχῃ καὶ τι παλίμψηστον ἐν αὐτοῖς καὶ ἀνέκδοτον, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς γείτονος χώρας μονὰς περιερχόμενος νὰ καταστῆ

πολλαχῶς ὠφέλιμος εἰς τὴν ἡμετέραν φιλολογίαν. Μόνον ἐκ τύχης (διότι τύχη ἀληθῶς διευθύνει ἐνίοτε τὰ τῆς παιδείας, ἵνα μὴ εἴπωμεν ἄλλο τι) διωρίσθη πρὸ δεκαετίας εἰς τὴν ἡμετέραν βιβλιοθήκην ἐπὶ τῶν χειρογράφων αὐτῆς, ἀλλὰ μικρὸν ἐνέμεινεν ἐν αὐτῇ, διότι ἄλλοι ἐπιτηδειότεροι εἰς τὸ ζητεῖν καὶ λαμβάνειν θέσεις, ἐξώθησαν αὐτὸν εἰς τὴν Πάτμον, ἔνθα μονάζων τρόπον τινὰ καὶ ἐκ τῆς διδασκαλίας ζῶν, δὲν παύει ἐργαζόμενος ἐν τῇ ἐκεῖ βιβλιοθήκῃ τοῦ Θεολόγου, καὶ δείγματα δίδων τῆς φιλοπονίας καὶ ἰκανότητος αὐτοῦ ἐν τῇ ἐρεύνη τῶν χειρογράφων. Τὸ Πανεπιστήμιον, θέλον νὰ κάμῃ χρησιμώτερον τὸν ἄνδρα εἰς τὰ γράμματα, τῷ ἐπρότεινέ ποτε νὰ περιέλθῃ τὰς τῆς Τουρκίας μονὰς πρὸς ἀναζήτησιν χειρογράφων ὑπὲρ τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν βιβλιοθήκης· ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ τοιαύτη πρόσκλησις καὶ ἐργασία ἔμελλε νὰ ἦναι προσωρινή, καὶ ὡς τοιαύτη ἐπιβλαβῆς εἰς τὸ τακτικὸν αὐτοῦ ἔργον ἐν τῇ Πάτμῳ, δὲν ἠδυνήθη νὰ δεχθῆ αὐτήν. Ὑπολείπεται ὁμως ἐλπίς ὅτι ἐν τῇ νῦν διενεργουμένῃ ρυθμίσει τῶν τῆς ἐθν. βιβλιοθήκης δυνατὸν τὸ Ὑπουργεῖον τῆς παιδείας ἢ τὸ Πανεπιστήμιον νὰ χρησιμοποίησιν τὸν σπάνιον τοῦτον λόγιον πρὸς ὠφέλειαν τῆς παλαιογραφίας, διότι οὐ μόνον γνώσεις ἐν ταύτῃ ἀπέδειξεν ὅτι κέκτηται, ἀλλὰ καὶ φιλοπονίαν καὶ τι πλέον, ὅπερ σπανίως ἀπαντᾶται παρ' ἡμῖν, τὴν ἀρετὴν τοῦ γινώσκειν ἑαυτὸν καὶ μὴ πολυπραγμονεῖν.

E. K.

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΓΑΜΟΥ ΤΩΝ ΠΟΙΜΕΝΩΝ ΤΗΣ ΘΟΥΡΟΣ.

Εἰσαγωγή.

Μέλλω νὰ περιγράψω τὸν ποιμενικὸν γάμον τῶν τῆν Ὁθρυν οἰκούντων πιστῶς, ὡς ἤκουσα τὴν ἀφήγησιν αὐτοῦ παρ' εὐφυοῦς ποιμενίδος. Οὕτω τελεῖται καθ' ἅπαν τὸ ὄρος τοῦτο καὶ παρ' ἄπασιν τοῖς ποιμέσι καὶ γεωργοῖς τοῖς Φθιώτιδος, μὲ τινὰς τοπικὰς ἢ φυλετικὰς διαφοράς.

Εἶναι δ' ὁ γάμος ἡ μεγίστη τελετὴ τοῦ ποιμένου, καὶ ἕνεκα

τούτου ἐκτελείται μετὰ πολλῆς ἐπισημότητος. Τὸ ὄλον τῆς τελευτῆς ταύτης, τὸ ἄσμα, αἱ εὐχαὶ καὶ αἱ προλήψεις δηλοῦσι τὸ δέος μεθ' οὗ εἰσέρχεται ὁ ποιμὴν εἰς τὸ πολυκύμαντον τοῦ πρακτικοῦ βίου στάδιον, καὶ παντὶ σθένει προσπαθεῖ νὰ φέρῃ τὴν εὐδαιμονίαν ἐν τῇ καλύβῃ του.

Μετ' ἀξιοπαρατηρήτου σπουδῆς πειρῶνται ν' ἀποφύγωσι πᾶν τὸ παρ' αὐτοῖς δυσοίωνον νομιζόμενον. Ἄν συμβῇ νὰ μετανοήσῃ ὁ πενθερὸς, ἐνῶ ἐπορεύθησαν πρὸς παραλαβὴν τῆς νύμφης, ἐκλαμβάνουσι τοῦτο ὡς μέγιστον ἀτύχημα, τὴν διακοπὴν τοῦ γάμου, καὶ πορευόμενοι εἰς ἄλλο ποιμνιοστάσιον αὐθημερὸν λαμβάνουσι τὴν παρατυχοῦσαν νύμφην.

Ὡς πρὸς τὴν προῖκα, ἀπαραβάτως ὑπέικουν εἰς τὸν νόμον τοῦ Σόλωνος: « Οὐ γὰρ ἐβούλετο μισθοφόρον οὐδ' ὄνιον εἶναι τὸν γάμον, ἀλλ' ἐπὶ τεκνώσει καὶ χάριτι καὶ φιλότῃ γίνεσθαι τὸν ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς συνοικισμὸν ».

Τὸ ἀπροικον τὰ μέγιστα συντελεῖ παρ' αὐτοῖς εἰς τὴν ἐπικρατοῦσαν ἠθικὴν. Ἄποροι καὶ ὄρφαναὶ κόραι νυμφεύονται μετὰ τῆς αὐτῆς εὐκολίας ὡς καὶ αἱ τῶν πλουσίων ποιμένων. Σπανίως δ' ἀπαντᾷ τις μεταξὺ ἑκατὸν οἰκογενειῶν εἰκοσιπενταετῆ ἄνυμφον κόρην.

Ὁ ἔρωσ, ἀγνὸς καὶ ἀφελέστατος, συνήθως προηγεῖται τοῦ γάμου. Ἄμα δὲ παρατηρήσωσιν οἱ μελλόνυμφοι τὴν ἀναβολὴν τῆς τελέσεως αὐτοῦ, ἔνεκα ἀπορίας τοῦ πενθεροῦ ἢ μὴ παραδοχῆς τινὸς τῶν συγγενῶν, εὐκόλως προσφεύγουσιν εἰς τὴν παρ' αὐτοῖς συνήθη Σπαρτιατικὴν ἀρπαγὴν.

Τὸ ποιμενικὸν φύλον ἐθεωρήθη μέχρι τοῦδε ὡς ἀπόβλητον τῆς κοινωνίας μέλος, ἔνεκα τῆς ληστείας· ἐγκατελείφθη εἰς τὴν φυσικὴν του κατάστασιν, ἢ κοινωνία δ' ἅπαντα ἠσθάνετο ἀπέχθειαν κατ' αὐτοῦ. Ἐξετάζων τις σπουδαίως τοὺς ποιμένας, τὰ φυσικὰ ταῦτα τέκνα, θ' ἀπορήσῃ πῶς δὲν εἶναι χειρότεροι. Οὐδέποτε ὁ διδάσκαλος ἐπαιδαγώγησεν αὐτούς, οὐδέποτε ὁ ἱερεὺς ἐπειράθη διὰ τοῦ θείου λόγου νὰ μαλάξῃ τὴν καρδίαν αὐτῶν. Ἄείποτε σχεδὸν εἰς τὰ ὄρη καὶ τὰς φάραγγας ζῶντες, μετὰ τῶν ἀγρίων θηρίων παλαιόντες, εἶναι θαυμαστὸν πῶς δὲν ἀπέβαλον ἐντελῶς

τὴν ἀνθρωπίνην ἡμερότητα. Τοῦτο βεβαίως ὀφείλεται εἰς τὸ ἠθικὸν τοῦ οἰκογενειακοῦ βίου καὶ εἰς τὸ γενικῶς εὐάγωγον καὶ μαλακὸν τοῦ χαρακτήρος τοῦ Φθιώτου.

Καιρὸς ἤδη νὰ μεριμνήσῃ ἢ τε Κυβέρνησις καὶ ἡ κοινωμία ὑπὲρ τοῦ φύλου τούτου, ὅπερ, ὄν εὐφρὲς καὶ εὐρωστον, ἀφεύκτως διὰ τῆς ἐκπαιδεύσεως θὰ φέρῃ γενναίους καρπούς. Ποιμενικὰ σχολεῖα εἶναι χρησιμώτατα διὰ πολλοὺς λόγους, οὓς δὲν εἶναι τοῦ παρόντος νὰ ἐκθέσω.

Ἐν Λιμογαρδίῳ, τῇ 10 Ἰουνίου 1875.

E. Δ.

Πρότασις γάμου.

Ἄμα ἀποφασισθῇ ἡ ἐκλογή νύμφης ἐκ τινος ποιμνιοστασίου, πηγαίνουσι εἰς ἡ δύω ἐκ τῶν συγγενῶν τοῦ γαμβροῦ πρὸς ἐπιθεώρησιν αὐτῆς, ἀλλὰ μὴ ἀρκούμενοι εἰς τοῦτο, πέμπουσι καὶ μίαν γραῖαν, ἣτις ἐπιθεωρεῖ μετὰ προσοχῆς τὴν νύμφην. Ἄμα δ' ἀρέσῃ αὕτη, προτείνουν μυστικῶς οἱ προζενηταὶ εἰς τὸν πενθερὸν καὶ τὴν πενθεράν, ἃν ἔχουσι εὐχαρίστησιν νὰ δώσωσι τὴν θυγατέρα αὐτῶν, ἣν εἶδον καὶ εὐχαριστήθησαν. Εἰς τὴν πρότασιν ταύτην ἀπαντᾷ συνήθως ὁ πατήρ, εἶδετε καὶ εὐχαριστήθητε· θὰ ἰδῶ καὶ ἐγὼ ἐν τῇ ἐβδομαδιαίᾳ ἀγορᾷ τὸ προσεχὲς Σάββατον τὸν γαμβρὸν, καὶ σᾶς ἀπαντῶ. Ἄμα εὐχαριστήθῃ καὶ ὁ πατήρ, ὀρίζουσι τὴν ἡμέραν τῶν ἀρράβωνων (τῆς συβάσεως).

Ἀρράβων.

Τὴν προσδιορισθεῖσαν Κυριακὴν θὰ ὑπάγωσι τέσσαρες ἢ πέντε συμπέθεροι εἰς τὴν καλύβην τοῦ πενθεροῦ, φέροντες μίαν κόφραν οἴνου καὶ μίαν κολουῦραν. Μετὰ μικρὰν ἀνάπαυσιν τελουσι τὰ τῶν ἀρράβωνων, ἀλλάζοντες τὰ δακτυλίδια καὶ θέτοντες αὐτὰ ἐπὶ τινος ταψίου· τότε δ' εἰς τῶν πλησιεστέρων τοῦ γαμβροῦ συγγενῶν ῥίπτει ἐντὸς τοῦ ταψίου ἐν τάλληρον· οἱ δὲ περικαθήμενοι ἀστειεύονται λέγοντες αὐτῶ, τοιοῦτο ταψὶ δὲν γανόνεται μὲ ἐν τάλληρον· καὶ οὕτω ἀναγκάζεται γὰ ῥίψῃ χρέματά τινα ἀκόμη.

ἔπειτα δὲ κατὰ σειράν ῥίπτουν ὅ,τι βούλονται καὶ οἱ ἄλλοι. Τὰ χρήματα ταῦτα, κεράσματα τῆς νύμφης καλούμενα, μεταποιῶνται ὑπ' αὐτῆς εἰς ἄλυσιν, ἣν θέτει εἰς τὸν λαμόν της. Μετὰ ταῦτα προσδιορίζουν τὴν ἡμέραν τοῦ γάμου, ὅτε ὁ πενθερὸς ὀρίζει, ἀναλόγως τοῦ ἀριθμοῦ τῶν συγγενῶν του, τὰ δῶρα, ἅτινα ὀφείλει νὰ φέρῃ ὁ γαμβρός. Συνήθως εἶναι τὰ ἀκόλουθα· ἓν ζεύγος πεδίλων διὰ τὴν νύμφην, μία πόρπη καὶ μία ζώνη ἀργυρᾶ, ἓν ζεύγος ἐνωτίων, εἷς κοῦκλος⁽¹⁾, ζεύγη τινὰ τσαρουχίων καὶ πεδίλων, εἷς ἀμνὸς (τὸ καλούμενον ψητὸν τῆς νύμφης), μία κούλουρα καὶ ἓν ζεύγος πεδίλων τοῦ νουνοῦ. Ἄφου δ' εὐωχῆσονται πίνοντες οἶνον καὶ ἄδοντες, προσδιορίζουσι τὴν ἡμέραν τοῦ γάμου καὶ ἀναχωροῦσιν οἱ συμπέθεροι.

Γάμος.

Κατὰ τὴν τελευταίαν Τετάρτην συναθροίζονται πολλαὶ γυναῖκες, ἔχουσαι μεθ' ἑαυτῶν καὶ δύο ἄρρενα παιδιὰ καὶ μίαν κόρην, εἰς τὴν καλύβην, ἵνα πιάσωσι τὰ προζύμια τοῦ γαμβροῦ. Ταῦτα δὲ τὰ παιδιὰ καὶ ἡ κόρη, ἐξ ὧν οὐδὲν εἶναι ὀρφανόν, κοσκινίζουσι τὸ ἄλευρον, ὅτε οἱ συγγενεῖς τὸ ἀσημόνουσι, ῥίπτοντες ἀργυρᾶ νομίσματα (δῶρα τῶν γυναικῶν αὐτῶν). Τούτων δὲ γινομένων ἄδουσι συγχρόνως τὸ ἐπόμενον ἄσμα·

Εὐχῆσου με, μανοῦλά μου, 'στὰ πρῶτα κοσκινίδια.

Μὲ τὴν εὐχή μου, γιοῦκα μου, Θεὸς νὰ σὲ προκόψῃ.

Εὐχῆσου με, πατέρα μου, 'στὰ πρῶτα κοσκινίδια.

Μὲ τὴν εὐχή μου, γιοῦκα μου, Θεὸς νὰ σὲ προκόψῃ.

Εὐχῆστέ μ', ἀδερφάκιά μου, 'στὰ πρῶτα κοσκινίδια.

Μὲ τὴν εὐχή μας, γιοῦκα μου, Θεὸς νὰ σὲ προκόψῃ (2).

'Αγόρας τ' ἀναπιάνει, Ξανθὴ τ' ἀναϊθαίτζει

Μὲ μάννα, μὲ πατέρα, μ' ἀδέρφια, μὲ 'ξεδέρφια,

μ' οὔλο τὸ συγγενὸ της.

(1) Σκέπη νυμφική, κάλυμμα τοῦ προσώπου λεπτότατον, καλύπτρα. Σ.Β.

(2) Ἐπαναλαμβάνουν τὸν αὐτὸν στίχον λέγουσαι· μπαρμπάδες μου, θειαδούλαις μου, 'ξεδέρφια μου.

Ἄφοῦ δὲ ἄσσωσι τὸ ἄσμα αὐτὸ μετὰ περιπαθοῦς καὶ λυγηρᾶς φωνῆς, ὑπεμφανιούσης πάντοτε τὸ δύσκολον τῆς κτήσεως τῆς εὐδαιμονίας, τρώγουσι καὶ πίνουσι περικαθήμενοι πέριξ λιτῆς τραπέζης. Μετὰ δὲ τοῦτο ἄρχονται τοῦ ἀκολούθου ἄσματος·

Κυργιοί μου, ποῖος τὸν κάνει αὐτὸν τὸν νέον γάμον;

Ὁ πατέρας μου τὸν κάνει αὐτὸν τὸν νέον γάμον.

Κυργιοί μου, ποῖος τὸν κάνει αὐτὸν τὸν νέον γάμον;

Ἡ μάνα μου τὸν κάνει αὐτὸν τὸν νέον γάμον

Μὲ τ' ἄνθι, μὲ τὸ βόϊδο, μὲ τὸ φιλι πλεμμένον.

Τὰ ἑξαδέρφια μου τὸν κάνουν αὐτὸν τὸν νέον γάμον

Μὲ τ' ἄνθι, μὲ τὸ βόϊδο, μὲ τὸ φιλι πλεμμένον.

Οἱ μπαρπᾶδες μου τὸν κάνουν αὐτὸν τὸν νέον γάμον

Μὲ τ' ἄνθι, μὲ τὸ βόϊδο, μὲ τὸ φιλι πλεμμένον.

Οἱ θειακούλαις μου τὸν κάνουν αὐτὸν τὸν νέον γάμον

Μὲ τ' ἄνθι, μὲ τὸ βόϊδο, μὲ τὸ φιλι πλεμμένον (1).

Εἶτα δὲ, ἀφοῦ καὶ ἄλλα ἄσματα ψάλωσι, ἀπέρχονται. Τὴν μὲν Πέμπτην αἱ γυναῖκες τοῦ ποιμνιοστασίου θὰ φέρωσι ξύλα εἰς τὴν καλύβην τοῦ γαμβροῦ, τὴν δὲ Παρασκευὴν θὰ ζυμώσωσι τὰς κουλούρας, καὶ θὰ γίνωσι αἱ προσκλήσεις διὰ κουφέτων ἐντὸς τεμαχίου χαρτίου. Τὰ αὐτὰ γίνονται καὶ παρὰ τῆ νύμφης.

Τὸ δὲ Σάββατον τὸ ἑσπέρας προσκαλοῦνται ἅπαντες εἰς εὐωχίαν καὶ διασκέδασι. Τότε οἱ ἀδελφοποιτοὶ θὰ κατασκευάσωσι τὸ φλάμπουρον (2).

Ὅταν δ' οἱ ἀδελφοποιτοὶ ρίπτουν τὸ μανδήλιον εἰς τὸ φλάμπουρον, ἄρχονται τοῦ ἐπομένου ἄσματος·

Τίνος εἶν' ὁ φλάμπουρος, τ' ἄξιο καὶ τὸ κόκκινο;

Τοῦ γαμβροῦ εἶν' ὁ φλάμπουρος, τ' ἄξιο καὶ τὸ κόκκινο.

Ποῖος τὸν βράπτει, ποῖος τὸν φκειάνει, ποῖος τὸν κατακοκκινίζει,

Μῆλα, βόδια τὸν γεμίζει;

(1) Τὴν δὲ Πέμπτην τὸ ἑσπέρας πιάνουσι τὰ προζύμια τῆς νύμφης ἄδοντες τὰ ἴδια ἄσματα.

(2) Τὸ φλάμπουρον εἶναι μακρὰ καλαμῖνη συνήθως βάρδος, εἰς ἧς τὸ ἄκρον τοῦ ἄνω μέρους σχηματίζουσι σταυρὸν ἀπὸ τρία μῆλα, κρεμῶντες εἰς τὴν ἄκραν μανδήλια κόκκινα.

Ἐσένα, φλαμπουργιάρη μου, θε νὰ σὲ τραγουδήσω,
 Νὰ σὲ πολυχρονήτω, νὰ σὲ χαρῆ ἢ μανοῦλά σου,
 νὰ σὲ πανδρέψη γλήγορα,
 Νὰ βάλῃ ἄσπρο φλάμπουρον, νὰ βάλῃ κατακόκκινον.
 Καὶ σεῖς, μπρατίμοι τοῦ γαμβροῦ, βιάψτε τὸ φλάμπουρον καλῶ.
 Ὡς γύρη βάραις καὶ βουνᾶ, μὴ τὸν χαλᾶσουν τὰ κλαριὰ
 καὶ τὸν γελάσῃ ἢ πεθερά.

Μετὰ δὲ ταῦτα ξυρίζουσιν οἱ ἀδελφοποιτοὶ τὸν γαμβρόν, ἀδου-
 σῶν τῶν γυναικῶν καὶ κορασίων ὡς ἐξῆς:

Λούζει ὁ γιὸς τοῦ βασιληᾶ, νὰ πάῃ ν' ἀρραβωνίσῃ.
 Ξουράφι μου ἀλεφαντινὸ, κι' ἀκόνι ἀπὸ τὴν Πόλι,
 Ἄνεσια, ἀνεσια νὰ διαβῆ, τρίχα νὰ μὴ τοῦ κόψῃ.
 Ἔστο εἶναι χάρισμα (1) ἀπ' τὰ γονικά του,
 Χάρισμα ἀπὸ τὴ μάνα του, χάρισμα ἀπ' τὸ νουνό του.

Τὴν δὲ Κυριακὴν τὸ πρῶτ' ἐτοιμάζονται, ἵνα πορευθῶσιν εἰς πα-
 ραλαβὴν τῆς νύμφης. Οἱ ἀδελφοποιτοὶ φροντίζουσι νὰ φέρωσιν
 ὅλα τὰ δῶρα τὰ προσδιορισθέντα ὑπὸ τοῦ πενθεροῦ. Ἡ παραμι-
 κρά ἔλλειψις παροργίζει μεγάλως τὸν πενθερόν, διότι θεωρεῖται ὡς
 κακὸς οἰωνός. Μετὰ τὸ πέρας τῆς προπαρασκευῆς, προηγουμένου
 τοῦ φλαμπουργιάρη καὶ τῶν ἄλλων ἐπίππων ἐπομένων, ἐπιμελῶς
 δὲ καὶ καθαρῶς ἐνδεδυμένων, ἱππεύει ὁ γαμβρὸς ἐπὶ ἵππου λευ-
 κοῦ, ἀδόντων ἀπάντων:

Εὐχῆσου με, μανοῦλά μου, τώρα 'στὸ κίνημά μου.
 Μὲ τὴν εὐχή μου, γιόκα μου, Θεὸς νὰ σὲ προκόψῃ.
 Εὐχῆσου με, πατέρα μου, τώρα 'στὸ κίνημά μου.
 Μὲ τὴν εὐχή μου, γιόκα μου, Θεὸς νὰ σὲ προκόψῃ (2).
 Ὅντας κινᾷ ὁ σταυραετὸς νὰ πάῃ γιὰ τὴν πέρδικα,
 Σκύβει, φιλεῖ τὰ νύχια του, τινάζει τὰ φτερούλια του.
 Βρὲ νύχια καὶ νυχάκια μου καὶ νυχοποδαράκια μου,
 Τὴν πέρδικ' ἂν τὴν πιάσετε, φτερό νὰ μὴ τῆς βγάλτε.
 Θέλω νὰ τὴ βάλω 'στὸ κλωβὶ νὰ μοῦ λαλῇ τ' ἀποταχύ.

(1) Ἐδῶ εἶναι χαλασμένον τὸ μέτρον. Ἴσως συμπληρωτέος ὁ στίχος οὕτως:

"Ἔστο εἶναι χάρισμα [ἀπὸ 'μᾶς κι'] ἀπὸ τὰ γονικά του. Σημ. ἐκδ.

(2) Ἐπαναλαμβάνουν τὰ αὐτὰ ἄδοντες ἀδερφάκια μου, μπαρμπάδες μου, θεῖσαις μου.

Μετὰ δὲ τὸ τέλος τοῦ ἄσματος αὐτοῦ, πορεύονται πρὸς τὸ ποιμνιοστάσιον, ὅπου κατοικεῖ ὁ πενθερός, οἱ μὲν ἄνδρες ἔφιπποι, αἱ δὲ γυναῖκες πεζαί· ἅμα δ' εἶναι περὶ τὰ διακόσια βήματα μακρὰν τοῦ ποιμνιοστασίου, ἀφιππεύουσι πάντες καὶ χορεύουσι. Τρεῖς δὲ, οἱ κολουριαραῖοι καλούμενοι, πορεύονται εἰς τὴν καλύβην τοῦ πενθεροῦ φέροντες οἶνον, τὴν κολουῦραν καὶ τὸ ψητόν. Ἡ ὑποδοχὴ αὐτῶν γίνεται οὕτως. Ἡ νύμφη εἶναι κεκρυμμένη ὅπισθεν καλύμματος, καὶ ἐξάγουσα τὴν δεξιὰν χεῖρα λαμβάνει τὴν κολουῦραν, ἣτις εἶναι κεκομμένη εἰς τὸ μέσον· ἐξ αὐτῆς δὲ τὸ ἥμισυ δίδει εἰς τοὺς ἀδελφοποιτοὺς, ὅπερ δίδουν οὗτοι τῇ πενθερᾷ, λαμβάνοντες παρ' αὐτῆς ἄλλην κολουῦραν, ἣ δὲ πενθερὰ δωρεῖ εἰς ἕκαστον ἓν μανδήλιον. Ὅτε δ' ἐπανερχονται, ρίπτουν ἓν ὄπλον, καὶ τότε ὅλοι οἱ συμπέθεροι βαίνουν πρὸς τὴν καλύβην τοῦ πενθεροῦ, προηγουμένου τοῦ φλαμπουριάρη, ὅστις ἐμπήγει τὸ φλάμπουρον εἰς τὴν θύραν τῆς καλύβης· ἣ δὲ πενθερὰ κρεμᾷ ἐπ' αὐτοῦ ἓν κόκκινον μανδήλιον. Ἀφικομένου δὲ καὶ τοῦ γαμβροῦ, ρίπτει ἣ πενθερὰ βαμβακόσπορον, σῖτον καὶ ρύζι, ἐνῶ ἄδουσιν αἱ γυναῖκες καὶ αἱ κόραι τὸν ἔφιππον γαμβρόν·

Τοῦτο τ' ἀρχοντόπουλο καὶ τὸ βεζυρόπουλο,

Τί ἔχασε, τί χάλευε κ' ἔρχεται χαλεύοντα,

Κ' ἔρχεται χαλεύοντα κι' ὅλο ψαχουλεύοντα ;

Περδικούλα ἔχασε κ' ἔρχεται χαλεύοντα,

Κ' ἔρχεται χαλεύοντα κι' ὅλο ψαχουλεύοντα.

Τὴν εἶχε μέσα 'στὸ κλωβί· μοῦ σκανταλισθηκε τὸ κλωβί,
καὶ μ' ὄφυγε τ' ἀποταχύ.

Τότε ρίπτει ὁ γαμβρός ἓν μῆλον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ὑπάρχουν ἀργυρᾶ καὶ χάλκινα νομίσματα, ὅποιαν δὲ κόρην κτυπήσῃ δι' αὐτοῦ, θεωρεῖται ὡς καλὸς οἰωνὸς προσεχοῦς νυμφεύσεως ταύτης. Ἄμα δ' ἀφιππεύσῃ ὁ γαμβρός, κρεμῶσι πλησίον τοῦ ὠτὸς τοῦ ἵππου του ἓν κόκκινον μανδήλιον. Τότε δ' ἀναβαίνει ἐπὶ τοῦ ἵππου τοῦ γαμβροῦ ἓν παιδίον, ὄχι ὄρφανόν, ἀλλ' ἔχον πατέρα καὶ μητέρα, εἰς τὸ ὁποῖον θὰ δώσῃ ὁ πρωτοβλάμης ὁ φλαμπουργιάρης δῶρόν τι, διὰ νὰ κατέλθῃ. Τοῦτο βεβαίως προκαλεῖ τὴν εὐτυχίαν τοῦ γαμβροῦ καὶ τὴν ἀπόκτησιν ἀρρένων τέ-

κων. Μετά τοῦτο διανέμονται οἱ συμπέθεροι εἰς πολλές καλύ-
βας πρὸς εὐωχίαν, ὁ δὲ γαμβρὸς μετὰ τῶν ἀδελφοποιτῶν εἰσέρ-
χεται εἰς τὴν καλύβην τοῦ πενθεροῦ, ὅπου προσφέρεται αὐτῷ μία
πίττα καὶ αὐγὰ μὲ μέλι. Αἱ δὲ συγγενεῖς γυναῖκες τοῦ γαμβροῦ
ἀρχίζουσι νὰ κτενίζωσι τὴν νύμφην μὲ τὸ κτένι τοῦ γαμβροῦ,
ἄδουσαι οὕτω:

Ἄνοιξε, χρυσὸ σεντοῦκι, κ' ἔβγαλε χρυσὸ κτενάκι,
χρυσὸ, μαλαματένιο.

Κ' ἔφκειασε χρυσῆ νυφοῦλα, καὶ χρυσῆ, μαλαματένια.

Κόρη μου, τὸ τί ξεπλέγεις;

Μὴ δὲρ ἐγὼ ξεπλέγομαι; μανοῦλά μου μὲ ξέπλεξε.

Κόρη(η) μου τὸ τί ξεπλέγεις;

Μὴ δὲρ ἐγὼ ξεπλέγομαι; πατέρας μου μὲ ξέπλεξε (1).

Κόρη μου τὸ τί ἀναπλέγεις;

Μὴ δὲρ ἐγὼ ἀναπλέγομαι; μανοῦλά μου μ' ἀνάπλεξε.

Κόρη μου, τὸ τί ἀναπλέγεις;

Μὴ δὲρ ἐγὼ ἀναπλέγομαι; πατέρας μου μ' ἀνάπλεξε.

Ἄνοιξε, χρυσὸ σεντοῦκι, κ' ἔβγαλε χρυσὸ πλεξίδι,

Κ' ἔπλεξε χρυσῆ νυφοῦλα, καὶ χρυσῆ μαλαματένια.

Ἄνοιξε, χρυσὸ σεντοῦκι, κ' ἔβγαλε χρυσῆ σκουφοῦλα.

Σκουφουσε χρυσῆ νυφοῦλα, καὶ χρυσῆ, μαλαματένια.

Ἄνοιξε, χρυσὸ σεντοῦκι, κ' ἔβγαλε χρυσὸ μανδηλι.

Κούκλουσε χρυσῆ νυφοῦλα, καὶ χρυσῆ, μαλαματένια.

Ἄνοιξε, χρυσὸ σεντοῦκι, κ' ἔβγαλε χρυσὸ βελόνι,

Κ' ἔβραψε χρυσῆ νυφοῦλα, καὶ χρυσῆ, μαλαματένια.

Ἄνοιξε, χρυσὸ σεντοῦκι, κ' ἔβγαλε χρυσῆ κοπιτσούλα,

Κ' ἔφκειασε χρυσῆ νυφοῦλα, καὶ χρυσῆ, μαλαματένια.

Ἐπειτα δ' ἔρχεται ὁ ἀνδράδελφος φέρων τὰ πέδιλα τῆς νύμ-
φης, ἅτινα ἀλλάσσει ἐκ τοῦ ἐνὸς εἰς τὸν ἄλλον πόδα τρίς ῥίπτει
ἐντὸς τοῦ ἐνὸς οἴνου, χύνων τρίς ἐκ τοῦ ἐνὸς εἰς τὸ ἕτερον πέδι-
λον· πίνει ὀλίγον ἐξ αὐτοῦ, δίδει καὶ τῇ νύμφῃ, ἥτις πίνει ἐπίσης.
Προσθετέον ὅτι τότε τελεῖται ἡ ἱεροτελεστία.

Ἀφοῦ δ' ἔφαγον καὶ ἔπιον ἄδοντες καὶ χορεύοντες, ἐτοιμά-
ζονται πρὸς ἀναχώρησιν. Τότε θέτουν εἰς τὸ κατώφλιον τῆς θύρας

(1) Ἐπαναλαμβάνουν τὰ αὐτὰ τὰ ἀδέρφια μου, οἱ μπαρπάδες μου,
οἱ θειάδες μου.

τὴν προῖκα, ἐφ' ἧς κάθεται ὁ ἀδελφὸς τῆς νύμφης, ζητῶν δῶρον, εἶνα ἐπιτρέψῃ τὴν παραλαβὴν· δίδουσι δῶρόν τι αὐτῷ καὶ παραλαμβάνουσι τὴν προῖκα.

Ὁ δὲ γαμβρὸς σύρει ἐκ τῆς χειρὸς τὴν νύμφην, ὅτε οἱ συγγενεῖς αὐτῆς ἄδουσιν·

Εὐχῆσου με, μανοῦλά μου, τώρα ἴσὸ κίνημά μου.

Μὲ τὴν εὐχή μου, κόρη μου, Θεὸς νὰ σὲ προκόψῃ.

Εὐχῆσου με, πατέρα μου, τώρα ἴσὸ κίνημά μου.

Μὲ τὴν εὐχή μου, κόρη μου, Θεὸς νὰ σὲ προκόψῃ. (1).

Τότε ἡ μήτηρ θέτει ἐντὸς καπακίου νερόν καὶ ἄλατι, ὅπερ λύνουσα ῥαντίζει τὴν νύμφην καὶ τὸν γαμβρόν, εὐχομένη καλορίζικον γάμον, καὶ λέγουσα τῇ νύμφῃ· Ὁ, τι σοῦ εἶπα, νερό κι' ἄλατι. Τοῦτο δηλοῖ, ὅτι ὡς λύνει ἐντὸς τοῦ ὕδατος τὸ ἄλας, οὕτω νὰ λυώσῃ πᾶσα κατάρρα, ἣν ποτε ἐν τῇ ὀργῇ της ἐξέφερε κατὰ τῆς θυγατρὸς αὐτῆς. Τὸ καπάκι αὐτὸ τὸ θέτει εἰς τὸν ντορβᾶν τῆς νύμφης· ἡ δὲ νύμφη προσκυνεῖ κεκαλυμμένη διὰ τοῦ κούκλου καὶ φιλεῖ τὸν πόδα καὶ τὴν χεῖρα τοῦ πατρὸς, τῆς μητρὸς καὶ τῶν ἀδελφῶν της. Τότε ἡ μήτηρ τῆς νύμφης δωρεῖται εἰς αὐτὴν μίαν ὄρνιθα. Ἐν σπουδῇ προσπαθοῦσι τίς νὰ πρωτοῖππεύσῃ, ἀλλὰ πάντοτε πρῶτος ἰππεύει ὁ γαμβρὸς· ἡ δὲ νύμφη ἰππεύει ἐπὶ τοῦ λευκοῦ ἵππου, ὃν ἔφερον ὁ γαμβρὸς ἔφιππος. Τότε πλησιάζουσι τὸν γαμβρόν πρὸς τὰ δεξιὰ τῆς νύμφης, ὅτε ὁ γαμβρὸς περιφέρει τὴν χεῖρα περὶ τὴν κεφαλὴν τῆς νύμφης κρατῶν νόμισμα ἀργυροῦν, ὅπερ δίδει τῇ νύμφῃ, ἥτις λαμβάνει αὐτὸ φιλοῦσα τὴν χεῖρά του. Ἐπειτα ἐκβάλλει τὴν μάχαιραν, ἣν περιφέρει σταυροειδῶς περὶ τὴν κεφαλὴν τῆς νύμφης, κτυπῶν τρίς τὴν πλάτην αὐτῆς. Αἱ γυναῖκες ἄδουσιν·

Ἀδέρφια μου, μπαρμπάδες μου, θειάδες μου.

Ἐβγα, ἴκονα ἴκονισμένη, σὰν μηλιὰ λουλουδιασμένη.

Δὲν μ' ἀφίνει ὁ πόνος νᾶθῶ ἀπὸ τῆ χρυσῆ μου μάννα. (2).

(1) Εἶτα ἐπαναλαμβάνουν τὰ αὐτὰ τ' ἀδέρφια μου, μπαρμπάδες μου, θειάδες μου.

(2) Ἐπαναλαμβάνουν, ἀπὸ τὸν χρυσόν μου πατέρα, ἀπὸ τὰ χρυσᾶ μου ἀδέρφια.

Ἄμα δ' ἄρχονται τῆς ἀναχωρήσεως ἄδουσιν·

Μὴ σὰς ἑκακοφάνηκε ποῦρθαμε 'στὸ χωριό σας;
 Ἐμεῖς τὴν νύφη πήραμε, καὶ τὸ χωριό 'δικό σας.
 Ἐκίνησ' ἡ λεπτοκαρυὰ μ' ὅλα τὰ λεπτοκάρυα,
 Ἐκίνησε κ' Ἄντριτζος μας μ' ὅλα τὰ παληκάρια,
 Καὶ πᾶνε νὰ πατήσουνε τῆς Λειβαδιᾶς τὸν κάμπο,
 Νὰ πάρουν ἄσπρα καὶ φλωριά, νὰ πάρουν καὶ μιὰ παππαδιά,
 Νᾶχη κορμί γιὰ φόρεμα, καὶ μέση γιὰ ζωνάρι.

Τότε ἑκατέρωθεν ῥίπτουν ὄπλα βαδίζοντες πρὸς τὴν κατοικίαν τοῦ γαμβροῦ, ὅτε εἰς τῶν ἀδελφοποιτῶν ἀφαιρεῖ τὸ πέδιλον ἐκ τοῦ δεξιοῦ ποδὸς τῆς νύμφης, ὅπερ φέρει εἰς τὴν πενθεράν, ὡς τεκμήριον τῆς προσεχοῦς ἐλεύσεως τῆς νύμφης. Ἡ πενθερὰ δωρεῖται αὐτῷ ἐν μανδήλιον, αὐτὸς δὲ ἐπαναφέρει τὸ πέδιλον τῆς νύμφης καὶ ἅπαντες πορεύονται εἰς τὴν κατοικίαν τοῦ γαμβροῦ. Ἄμα πλησιάζουσιν, ἑκατέρωθεν ἄρχεται πυροβολισμὸς διαρκής· φθάσαντας δὲ εἰς τὴν καλύβην τοῦ πενθεροῦ βαντίζουσιν καὶ πάλιν μὲ βαμβακόσπορον καὶ τὰ ἄλλα.

Προκειμένου δὲ ν' ἀφιππεύσῃ ἡ νύμφη ἄδουσιν αἱ γυναῖκες·

Πέζα μῆλο, πέζα ρόιδο, πέζα ὄροσερὸ σταφύλι.

Δὲν πεζεύω, καμαρόνω, χάρισμα πολὺ γερεύω

Ἄπ' τὸν κύργιο πενθερόν μου νὰ μοῦ δώσῃ νὰ πεζεύσω (1).

Ἄφου ὑποσχεθοῦν αὐτῇ δῶρόν τι, τῇ δίδουν μίαν κουλοῦραν, ἣν κόπτει εἰς τέσσαρα μέρη, πετῶσα σταυροειδῶς αὐτά· ἐπίσης δὲ χύνει ἐνώπιον τῆς κεφαλῆς τοῦ ἵππου σταυροειδῶς οἶνον.

Ἄφιππευσάσης τῆς νύμφης ἄδουσιν αἱ γυναῖκες·

Σὰν δασιά'ν τὰ κυπαρίσσια,

Ἄριεφέ τα μία ψίχα,

Νὰ διαβῇ ὁ γαμβρὸς κ' ἡ νύφη,

Νὰ διαβοῦν κ' οἱ συμπεθέροι.

Ἐνῶ πρόκειται νὰ εἰσέλθῃ ἡ νύμφη εἰς τὴν καλύβην, ῥίπτουσιν εἰς τὸν οὐδὸν τῆς θύρας μίαν μάχαιραν, ἣν ὅτε ὑπερπηδᾷ, ἄδουσιν αἱ γυναῖκες·

(1) Ἐπαναλαμβάνεται ἀπὸ τὴν κύργια πενθερά μου καὶ ἀπὸ τὰ ἀνδραδέφρια μου.

Ἄδ' αὐτοῦ πουλιά νὰ βγάλῃς,
Καὶ ἀδ' αὐτοῦ νὰ τὰ πετάξῃς.

Εἶτα δὲ κρεμῶσιν εἰς τὴν μέσσην τῆς νύμφης ἕνα στατῆρα ὀδηγούμενη δὲ ὑπ' ἄλλων γυναικῶν, καὶ ἰδίᾳ ὑπὸ τῆς νυμφευτρίας, θέτει τὴν χειρὰ τῆς ἐντὸς τοῦ ἀλευροσάκκου καὶ ἐντὸς τοῦ τυροῦ. Ἡ νύμφη προσκυνεῖ ἀδιακόπως δὲν τρώγει μετὰ τῶν ἄλλων ἅμα λάβῃ καιρὸν, τρώγει μόνη ὡς τινα.

Τὸ δ' ἐσπέρας εἶναι ἡ ἐπίσημος εὐωχία, παρατιθεμένων καὶ τῶν δώρων τοῦ νουνοῦ, τοῦ ψητοῦ, τῆς κουλούρας καὶ τοῦ οἴνου, Ἀλλὰ καὶ πάντες οἱ προσκεκλημένοι κατ' ἔθος φέρουσιν οἶνον καὶ μίαν κουλούραν, οἱ δὲ πλησιέστεροι συγγενεῖς καὶ ἀμνόν.

Οὕτω διὰ τῆς ἀλληλοβοηθείας ἐλαττοῦνται αἱ δαπάναι τοῦ πενθεροῦ ἄλλως οἱ πτωχοὶ δὲν θὰ ἠδύναντο νὰ ὑποστῶσι τὴν δαπάνην τοῦ γάμου.

Ἀφοῦ ἐτοιμασθῶσι τὰ φαγητὰ, κάθηνται κυκλοτερεῶς ἐνῶ δὲ λιανίζουσι τὸ ψητὸν τοῦ νουνοῦ, ἄδουσι:

Τοῦ νουνοῦ μας τὸ ψημμένο ἀπ' τὴν Πόλι εἶναι φερμένο,

Κι' ἀπ' τῆ Σύρα διαβημένο,

Κ' ὅποιος πάει νὰ τὸ κόψῃ, τὸ χεράκι του νὰ κόψῃ,

Καὶ ποτὲ μὴ τὸ γιατρέψῃ.

Ἄπ' τὴν Πόλι ἀπάνω ἴπῃγα, τέτοιο νεῖδ νουνοῦ δὲν εἶδα·

Τέτοιο νεῖδ, τέτοιο πετρίτη,

Τέτοιο καστροπολεμίτη.

Μὲ τὰ κάστρα πολεμαί, ὅσο ν' ἀποστεφανώση.

Εἰς τὴν Πόλι ἀπάνω ἴπῃγα, τέτοιο νεῖδ νουνοῦ δὲν εἶδα.

Τοῦ νουνοῦ μας ἡ φλοκάτα ἀπ' τὴν Πόλι εἶναι φερμένη,

Καὶ ὅτῃ Σύρα διαβημένη, ὅτῃν ἀμυγδαλιὰ ἀπλωμένη.

Οἱ ἀδελφοποιτοὶ λέγουσι πόσα δῶρα ἔφερον ὁ νουνοῦς, καὶ ἐνῶ πίνουσιν ἐκ τοῦ οἴνου τοῦ ἄδουσι:

Τοῦ νουνοῦ μας τὸ γεμάτο, τὸ ζαχαρομυγαλάτο,

Τιμημένο κ' ἀξιωμένο, ὅτῃ Θεοῦ εὐχαριστημένο.

Ἡ εὐωχία ἐξακολουθεῖ ἐπὶ ὥρας πολλάς, τοῦ οἴνου διὰ τῆς τσότρας ἀδιακόπως περιφερομένου, καὶ τοῦ ἄσματος μὴ διακοπτομένου. Οὕτω δὲ κεκορεσμένοι ὑπὸ τε οἴνου καὶ κρέατος, ἀπέρχονται ἕκαστος εἰς τὴν ἰδίαν κατοικίαν.

Τὴν Δευτέραν δὲ τὸ πρῶτ', ἀφοῦ αὖθις εὐωχῆσωσιν οἱ ἄνδρες, ὁδηγοῦσιν αἱ γυναῖκες τὴν νύμφην εἰς τὴν τράπεζαν φέρουσαι κόσκινον, ἐν ᾧ ἔθεσαν μανδήλια καὶ περικνημίδας. Ἡ νύμφη ἄρχεται ἐκ δεξιῶν προσκυνοῦσα καὶ ῥίπτουσα ἐπὶ τοῦ ὤμου ἐκάστου ἀνδρὸς ἐν δῶρον· εἰς ἀντάλλαγμα δίδουσι τῇ νύμφῃ ἐν ἀργυροῦν νόμισμα.

Μετὰ δὲ ταῦτα ἄρχεται ὁ χορὸς· ἄγουσι δ' αἱ γυναῖκες καὶ τὴν νύμφην εἰς τὸν χορὸν, ἣν θέτουσιν ἐν μέσῳ τοῦ γαμβροῦ καὶ τοῦ νουνοῦ, ἄδουσαι ὡς ἐξῆς·

Ἐβγα, μανοῦλα πεθερά, νὰ ὀῆς τὴ νύφη ὅτὸ χορὸ

Πῶς σείεται, πῶς λυγίζεται, πῶς βεργοκαμαρίζεται,

Κ' ἀπ' τὸ καμάρι τοῦ γαμβροῦ δὲν σείεται, δὲν λυγίζεται,

δὲν βεργοκαμαρίζεται.

Δὲν ἀκοῦς, κυράτizza νύφη,

Τί σοῦ λέει τ' ἅγιο Βαγγέλιο;

Νὰ τιμᾶς τὸν πεθερόν σου,

Πάντα τιμημένη νᾶσαι.

Δὲν ἀκοῦς, κυράτizza νύφη,

Τί σοῦ λέει τ' ἅγιο Βαγγέλιο;

Νὰ τιμᾶς τὴ πεθερά σου,

Πάντα τιμημένη νᾶσαι.

Νὰ τὴν ἴπῃς, κυράτizza μάννα,

Νὰ σὲ ἴπῃ, κυράτizza νύφη.

Δὲν ἀκοῦς, κυράτizza νύφη,

Τί σοῦ λέει τ' ἅγιο Βαγγέλιο;

Νὰ τιμᾶς τὰ ἀνδραδέφια,

Πάντα τιμημένη νᾶσαι

Νὰ τιμᾶς καὶ τὸ νουό σου,

Πάντα τιμημένη νᾶσαι.

Μετὰ τὸ πέρας τοῦ ἄσματος αὐτοῦ παιδίον ὄχι ὄρφανόν, ἀλλὰ μὲ μάνναν καὶ μὲ πατέρα, χωρίζει τὴν νύμφην ἀπὸ τὸν γαμβρόν· ὁδηγεῖ αὐτὴν ἢ νυμφεύτρια εἰς τὴν καλύβην, ὅπου ἔρχονται μετ' ὀλίγον καὶ οἱ ἄνδρες, καὶ ἀφαιροῦσι τὸν κοῦκλον τῆς νύμφης. Ἐπειτα ἐμβάλλουσιν ἐκ τῶν σάκκων τὴν προῖκα, ἣν ἀπαριθμεῖ εἰς ἀδελφοποιτός· ἀφαιροῦσι δὲ καὶ τὰ μῆλα ἐκ τοῦ φλαμπούρου, ἅτινα τρώγουσιν οἱ ἀδελφοποιτοί. Τότε παραθέτει τράπεζαν ἢ νύμφη,

δίδουσα δῶρα, μανδήλια, ζώνας, περικνημίδας, ἀνθ' ὧν λαμβάνει νομίσματα ἀργυρᾶ. Δίδει δῶρόν τι καὶ πρὸς τὸν ἀναχωροῦντα κουμπάρον, ὃν προπέμπουν πυροβολοῦντες.

Τὴν αὐτὴν ἡμέραν ἢ νόμφη πηγαίνει εἰς τὴν κρήνην συνοδεουμένη ὑπὸ ἐνὸς ἢ δύο παιδίων, φέρουσα δύο ἀγγεῖα. Κατὰ πρῶτον ρίπτει χάλκινόν τι ἢ ἀργυροῦν νόμισμα ἐντὸς τοῦ ὕδατος, χαίρειζουσα οὕτω τὴν κρήνην.

Τὴν προσεχῆ Τετάρτην ὑπάγει ἢ νόμφη εἰς τὸ βεῦμα καὶ πλύνει τὰ τοῦ οἴκου, καὶ ἰδίως τὰ στρωσίδια.

Οὕτω περατοῦται ὁ γάμος· τὴν δὲ πρώτην Κυριακὴν τελοῦνται τὰ ἐπιστρώφια. Μετὰ τινων ἀδελφοποιτῶν ἐπισκέπτεται ὁ γαμβρὸς τὸν πενθερὸν, ὅπου εὐωχοῦνται· τὴν δ' ἀμέσως ἐπομένην Κυριακὴν ἐπισκέπτεται ὁ πενθερὸς τὸν γαμβρόν.

ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ ΒΟΙΩΤΙΑΣ, ΜΕΣΣΗΝΙΑΣ

ΚΑΙ ΑΤΤΙΚΗΣ.

1.

Τῆ 30 Ἀπριλίου 1873 ἐκδίδοντες ἐν Ἀθηναίου τόμῳ α'. σελ. 490—500 ἐπιγραφάς πολλὰς ἐκ τῆς ἐν τοῖς μεθορίοις Βοιωτίας καὶ Λοκρίδος τῆς Ὀπουντίας θέσεως Δένδρας, εἶπομεν, ὅτι ὁ Π. Σταματάκης, παρ' οὗ εἶχομεν λάβει τὰ ἔκτυπα τῶν ἐπιγραφῶν ἐκείνων, ἐξήνεγκεν εἰκασίαν, ὅτι τὰ ἐν τῇ θέσει Δένδρας λεῖψανα τειχῶν θεωρεῖ ὡς τὰ τῆς ἀρχαίας πόλεως Ἰηττοῦ, τοὺς δὲ ὑπὲρ τῆς εἰκασίας λόγους του παρετρέξαμεν τότε, ὅχι ὡς ἀπαξιούντες νὰ τοὺς ἀναφέρωμεν, ἀλλ' ὡς ἔχοντες ἄλλα, κατὰ τὴν γνώμην ἡμῶν προὔργιαιότερα, τὸ πλῆθος τῶν ἀνακοινωτέων ἐπιγραφῶν. Σήμερον δὲ ἔχομεν λόγον νὰ ἐπανέλθωμεν εἰς τὸ πρᾶγμα. Διότι ἀκριβῶς δύο ἔτη μετὰ τὴν τότε ἐκδοσιν τῶν τοῦ Σταματάκη ἀντιγράφων ἔρχεται πᾶν ἀσπασίως βᾶθρον, νεωστὶ ἀνακαλυφθὲν ἐν Δένδρα, νὰ ἐπικυρώσῃ ἐκείνην τὴν περὶ Ἰηττοῦ εἰκασίαν. Ὁ ἕτερος δηλαδὴ τῶν ἀποστόλων τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἡμῶν Ἐταιρίας Ἀθανάσιος Δημητριάδης, πορευθεὶς πρὸ τινος χρό-

νου εἰς τὴν μονὴν Μαλεσίνης ἐπεσκέφθη καὶ τὰ πλησίον ἐρείπια τῆς Δένδρας καὶ εὔρε τῇ 6 Ἀπριλίου τοῦ ἔτους τούτου, ὡς ἔγραψεν ἡμῖν, «ἐν τῷ ναῷ τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου, κειμένῳ ἐντὸς τῆς ἀκροπόλεως τῆς κατὰ τὴν Δένδραν παλαιᾶς πόλεως, τὴν ἁγίαν τράπεζαν σφύρουσαν ὡς πλάκα βάθρον λίθου μέλανος, ἔχον ὕψος ὡς 0, 25, πλάτος ὡς 1 μέτρου καὶ πάχος ἄλλο τόσον, καὶ ἐπὶ τῆς δεξιᾶς τῷ εἰσιόντι τῶν τεσσάρων στενωτέρων ἐπιφανειῶν αὐτοῦ ἀνέγνω τάδε·

Αὐτ. ΚΑ. Σεπ. Σεουῆρον, Περτί-
νακα. Ἀραβικόν. Ἀδ.αθηνικόν. Παρ-
θικόν. μέγιστον. σεβαστόν. εὐ-
σεβῆ. εὐτυχῆ. ἡ πόλις Ἰηττίων.»

Τὸ βάθρον τοῦτο βεβαίως ἀνεῖχε ποτὲ τὸν ἀνδριάντα τοῦ ἀπὸ 193—211 μ. Χ. αὐτοκρατορευσάντος Σεπτιμίου Σεουήρου, ὅστις καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Περτίνακας (τοῦ διαδεχθέντος τὸν Κόμμοδον) εἶχε προσλάβει ἐπελθὼν ὡς ἐκδικητὴς αὐτοῦ κατὰ τοῦ ὀλιγομέρου Ἰουλιανοῦ. Τὰ ἐν τῷ α' στίχῳ δύο γράμματα ΚΑ ἄφησα οὕτω ὡς μοι ὑπεβλήθησαν ἐν τῷ ἀντιγράφῳ, μοι φαίνεται δὲ ὅτι λαθάνει ἐν αὐτοῖς τὸ Κ(αίσαρα) Λ(ούκιον.) Εὐρέθη δέ ποτε καὶ ἐν Ἐρημοκαστρῷ (Θεσπιαῖς) τιμητικὴ εἰς τὸν αὐτὸν Καίσαρα Σεπτίμιον Σεουῆρον ἐπιγραφή, ἡ ἐν C. I. Gr. ὑπ' ἀρ. 1618 τυπωθεῖσα. Τὸ δὲ βάθρον τοῦτο τῆς Δένδρας δὲν εἶναι διόλου πιθανὸν νὰ μετεκομίσθη ἀλλαχόθεν εἰς τὸν ἐντὸς τῆς ἀκροπόλεως χῶρον, καὶ πρέπει νὰ δεχθῶμεν ἀδιστακτικῶς, ὅτι ἐκεῖ κατῴκουν οἱ Ἰηττίοι, ὧν τὸ ὄνομα πρῶτην φορὰν τώρα ἐπὶ λίθου γεγραμμένον παρουσιάζεται, αὐτὴν δὲ τὴν Ἰηττον ἢ Ἰηττὸν ἴσως δύο μόνον συγγραφεῖς ἀρχαῖοι ἀναφέρουσιν, ὁ Πausanias (9, 24, 5 καὶ 9, 36, 6) καὶ ὁ Στέφανος ὁ Βυζάντιος ἐν λ. Περιέργον δὲ, ὅτι ἐνῷ ὁ Πausanias δις τὴν ὀνομάζει κώμην καὶ ὄχι πόλιν, ἐδῶ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ λέγεται πόλις. Ἐν τούτοις ὁ Πausanias θεᾶς ἄξιον ἐν Ἰηττῷ λέγει ναὸν Ἡρακλέους καὶ ὅτι ἰάματα εὔρασθαι παρ' αὐτοῦ τοῖς κάμνουσιν ἔστιν, ὄντος οὐχὶ ἀγάλματος σὺν τέχνῃ, λίθου δὲ ἀργοῦ κατὰ τὸ ἀρχαῖον. Οὔτε δὲ ὁ Γαλλικὸς μέγας χάρτης,

οὔτε ὁ τοῦ Kierpert ἄτλας τοποθετοῦσι τὴν Ὑηττον ἔνθα ἡ Δένδρα, ἀλλ' ἀλλαχοῦ. Αἰτία δὲ αἱ ἀσαφεῖς τοῦ Πausaniou φράσεις, ὅστις λέγει μὲν «Κωπῶν δὲ ἐν ἀριστερᾷ σταδίου προελθόντι ὡς δώδεκά εἰσιν Ὀλμωνες, Ὀλμωνέων δὲ ἐπτὰ που στάδια Ὑηττος ἀφέστηκε, κῶμαι νῦν τε οὔσαι καὶ εὐθύς ἐξ ἀρχῆς» δὲν προσγράφει δὲ καὶ πρὸς ποῖον σημεῖον τοῦ ὀρίζοντος ἐννοεῖ τὰς θέσεις των, ἀν καὶ ὁ Bursian ἐν *Geographie von Griechenland*, τόμ. α'. σελ. 212, σημ. 1, προσπαθεῖ νὰ μαντεύσῃ τοῦτο, ὡς ἐκ τῆς πρὸς τὴν Λοκρίδα πορείας τοῦ περιηγητοῦ. Ἀλλὰ τὰ τοιαῦτα πολλάκις εἶναι σφαλερά· ὥστε πρέπει τώρα ἡμεῖς νὰ εὐγνωμονῶμεν εἰς τὸ ἀναφανέν βάθρον, τὸ παρέχον βέβαιον τεκμήριον.

Γνωστὸν δ' ἔτι ποιούμεν, ὅτι καὶ εἰς τὸ ἕτερον ἄκρον τῆς Βοιωτίας τὸ νοτιοδυτικώτατον εὔρεν ὁ Σταματάκης ἀρτίως ἐπιγράφας, τῆς πόλεως τῶν Χορσειείων, κειμένης νοτιανατολικῶς τῆς Μονῆς Ταξιαρχῶν 10 λεπτὰ τῆς ὥρας, τοῦ δὲ σημερινοῦ χωρίου Χόστεια ἡμίσειαν ὥραν πρὸς δυσμάς. Ταύτας θέλομεν ἐκδώσει προσεχῶς.

2.

Ἐπιγραφή Κορώνης.

Κατὰ τὸν δυτικὸν μυχὸν τοῦ Μεσσηνιακοῦ κόλπου κατοικεῖται σήμερον τὸ Πεταλίδιον, ὃν ἐκτισμένον ἐπὶ τῶν ἐρείπιων τῆς ἀρχαίας πόλεως Κορώνης. Καθ' ἅπαν τὸ χωρίον σώζονται θεμέλια ἀρχαίων οἰκοδομῶν ἀναμειγμένα μετὰ μεταγενεστέρων καὶ λίθοι ἀρχαῖοι ἐντετειχισμένοι ἐν ταῖς οἰκίαις καὶ ἐρρυθμμένοι ἐν ταῖς αὐλαῖς τῶν οἰκιῶν καὶ τῆδε κάκεισε. Ἀρχὰς Ἰανουαρίου τοῦ ἔτους τούτου ἀποσταλεῖς ἐκεῖ ὑπὸ τῆς ἀρχαιολογικῆς ἡμῶν Ἑταιρίας ὁ Π. Σταματάκης ἀντέγραψεν ἄλλας τε ἐπιγράφας καὶ τὴν ἐξῆς. Ἐπεμφε δὲ εἰς Ἀθήνας καὶ χάρτινον ἔκτυπον, ἐξ οὗ πολὺ ἐβοηθήθημεν εἰς τὴν ὅσον ἐνεδέχετο ὀρθὴν συγκρότησιν τοῦ κειμένου.

- Ἔτους COZ
 γυμνασίαρχος
 Γ. Κλώ. Ἰούλ. Κλε-
 ύδουλος
- 5 Γ. Ἰούλ. Θεαγέ-
 νους υἱὸς
 ὁ προστατὴς δι-
 ἀ βίου τοῦ κοι-
 νοῦ τῶν Ἀχαιῶν.
- 10 Ἀρχιέρηθος
 Γ. Ἰούλ. Θεαγένης
 Κλεοβούλου
- Γ. Ἰούλ. Θεαγέν[ους]
 ἕγγονος τοῦ
- 15 [αἰωνίου πρεσβ[ευ-
 (τ)οῦ καὶ λογιστοῦ γε(ν)-
 νηθέντος τῆς πό-
 λεως.
 Ἔφηθοι οἱ ὑπὸ αὐτόν·
- 20 Λοκ. Βάσσος
 Αὐρ. Ἀ;ρονκιανός
 Αὐρ. Τερεντιανός
 Αὐρ. Σερῆνος
 Αὐρ. Ἀρέσκων
- 25 Αὐρ. Συνέρως
 Ἰούλ. Μένανδρος
 Αὐρ. Καλλιτίθρις
 Φλ. Τέρτιος
 Κασ. Ἰανούριος
- 30 Ποσ. Εὐτυχιανός
 [στίχους ἀπεζεσμένους]
 Κλ. Ἐπίγονος
 Κλ. Δελμάτις
 Κλ. Ἀρτεμίσιος
 Αὐρ. Εὐφρόσ[υνος]
 . . . . .
- 35 Αὐρ. . . . .
 Αὐρ. Φιλόμουσος
 Αὐρ. Κλεόβουλος
 Αὐρ. Εὐοδῶν
 Αὐρ. Νείπων

Ἐκτυποῦμεν ἐδῶ καὶ τὸ ἐξῆς ψήφισμα, ὡς περιέργον, διότι ἀρχῆθεν δὲν ἐγράφη ἐπὶ τῆς
 πλακῆς ἕξου, δι' οἰονδήποτε λόγον, ὁ δὲ τόπος κάτω ἔμεινε κενός.

Ἄγαθὰί τυχαι.
 Ἐπὶ γραμματέος τῶν συνέρων Νικάτορος
 τοῦ Διοκλείδα, ἔτους δὲ ὀρθοκροστοῦ καὶ ἐνάτου,
 ἐπειδὴ ἀνακλήθει

Ἡ πλαξὲ τετραγώνος, λίθου φαιοῦ, ὕψ. 0,62, πλάτ. 0,53, πάχ. 0,10. Εὐρέθη ἐν τῇ
 ἀκροπόλει Κορώνης καὶ νῦν εἶναι ἐντετελιγισμένη ἐν τῇ βορειοδυτικῇ γωνίᾳ τῆς οἰκίας τοῦ
 Στεφ. Μ. Μαρκοπούλου. Τὸ ἐκτυπον μοὶ δεῖκνυει γράμματα τῶν Ῥωμ. χρόνων.

Ἄπ
 Αὐρ. Βερνεκιανός

- 40 Αὐρ. Εὐτοχᾶς
 Ἄντ. Τρυφωνιανός
 Αὐρ. Ἐρωτίων
 Ἄντ. Κρότων
 Κλ. Μελίτις
- 45 Κλ. Ζώπυρος Αὐρ. Ἡρᾶς
 Κλ. Νείκων Αἰλ. Χρήσ(τί)ων
 [ατίχ. ἐξέσμ. ἀρχῆθ). Αὐρ. Εὐπόριστος
 Ἴγν. Εὐτύχης Αὐρ. Νεῖσος
 Αὐρ. Νείκων Αὐρ. Νεῖσος
 Ἄντ. Λύκος Ὅπ. Ἀρτεμισίος
- 50 Ἄντ. Εὐφρόσυνος Ὅπ. Ἀρτεμισίος
 Αὐρ. Εὐκαρπος Ἴγν. Ὀλυμπιακός
 Αὐρ. Φοιθίων Αὐρ. Εὐφραῶς
 Αὐρ. Λεωνίδης Αὐρ. Εὐφρόσυνος
 Αὐρ. Ζώσιμος Αὐρ. Εὐφρόσυνος
- 55 Αὐρ. Σοῖδας Αὐρ. Εἰσαῶς
 Αὐρ. Ὀνητᾶς Αὐρ. Εἰσαῶς
 Αὐρ. Θεοδόσιος Αὐρ. Ἴωσῆς
 Αὐρ. Ἀρίστων Αὐρ. Ἴωσῆς
 Αὐρ. Φιλοκλῆς Αὐρ. Ἴωσῆς
- 60 Αὐρ. Πρεῖμος Αὐρ. Πούπλιος
 Αὐρ. Ἐλπιδηρόρος Αὐρ. Πτελλᾶς
 Αὐρ. Συνέκδημος Αὐρ. Πτελλᾶς
 Δοκ. Ἀκύλας Αὐρ. Ἀλέξανδρος
 Αὐρ. Δημήτριος Αὐρ. Ἀλέξανδρος
- 65 Αὐρ. Χαρμόσυνος Αὐρ. Ἀρέτων
 Α. Ἐρμείας Αὐρ. Σόνετο(ς)
 Αὐρ. Λούκιος Αὐρ. Τει...ος
 Αὐρ. Ζωσιμᾶς Αὐρ. Τει...ος
 Αὐρ. Ὀνησιφόρος Αὐρ.....ης
- 70 Αὐρ. Ἀρέτων Αὐρ.....ης
 Αὐρ. Νεικέρως Αὐρ.....ης
 Ὅπ. Τρόφιμος .....;.....
 Ὅπ. Ζώπυρος .....
 Ἴγν. Ζώσιμος
- 75 Ἴγν. Εὐφρόσυνος
 Αὐρ. Ὀνασικλῆς
 Αὐρ. Βύ...
 .....;.....

Κατὰ τὸν Σταματάκην τὴν ἄνω ἐπιγραφὴν ἔχουσι «τρία τεμάχια κυλινδρικά λίθου ὑπομέλανος, ἀνήκοντα εἰς ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν κίονα, μήκους ἐν ὄλῳ 2, 30, διαμέτρου δὲ 0, 34, εὐρεθέντα καὶ τὰ τρία πρὸ πολλῶν ἐτῶν, καθαριζομένου τοῦ φρέατος τοῦ ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ ὑποστρατήγου Ν. Πιεράκου. Κατὰ τὴν συναρμογὴν τοῦ τεμαχίου Α μετὰ τοῦ Β, ἦτοι μετὰ τὸν 14^{οῦ} στίχον, ἐλλείπουσιν εἰς ἡ δύο στίχοι, κατὰ δὲ τὴν τοῦ τεμαχίου Β μετὰ τοῦ Γ, ἦτοι μετὰ τὸν 34^{οῦ} θὰ ἐλλείπουσι πλείονες τῶν δύο. Πόσοι δὲ στίχοι ἐτι ἐξηκολούθουν μετὰ τὸ τέλος τοῦ τεμαχίου Γ, ἄγνωστον». Παρατηροῦμεν δ' ἡμεῖς, ὅτι τὰ τῆς Β' σελίδος ὀνόματα, ἔνθα περὶ τὸ τέλος, (ἀπὸ τοῦ λη'. καὶ μετὰ διάλειμμά τι κενὸν γραμμάτων, πάλιν ἀπὸ τοῦ με'.) ἀναφαίνονται, εἶναι ὀπωσοῦν μείζουσι γράμμασι κεχαραγμένα καὶ οὕτω περίπου, ὡς τὸ ἀπεδώκαμεν, ἀραιοῦνται ἐκεῖ οἱ στίχοι.

Τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης εἶχεν ἰδεῖ καὶ ἀντιγράψει πρὸ ἐτῶν ὁ Γάλλος Lebas μόνον τὸ ἀνωτάτω πρῶτον τεμάχιον τὸ μέχρι τοῦ νῦν 14^{οῦ} στίχου· ἀλλὰ τότε ἐσώζετο καὶ 15^{ος} στίχος, καθὼς βλέπω ἐκ τῆς ἐκδόσεως ἣν ἐδημοσίευσεν ὁ P. Foucart ἐν τῇ Ἑξακολουθήσει τῶν ἐπιγραφῶν τοῦ Lebas, ἐν *partie II, Mégaride et Péloponnèse, section V, Messenie, N° 305*, ἔνθα ἀναγινώσκονται τὰ : αἰωνίου πρεσβ, ἅπερ ἐγὼ παραλαβὼν ἐκεῖθεν ἔθηκα ἐντὸς ὀρθογωνίων ἀγκυλῶν, διότι οὐδόλως φαίνονται ἐπὶ τοῦ ἐκτύπου. Πάντες δὲ οἱ τῶν ἄλλων τεμαχίων στίχοι ἔρχονται νῦν πρῶτον εἰς ὄψιν τοῦ κοινοῦ, χάρις τῷ Σταματάκῃ.

Τὸ ἔτος 277 τοῦ α'. στίχου νοητέον ὡς τὸ ἀπὸ τῆς ὑπὸ Ῥωμαίων ἀλώσεως τῆς Κορίνθου, (συμπέπτον τῷ 131 μ. Χ.) καθ' ἃ οἱ ἐπιγραφικοὶ ἄνδρες ἐκ συγκρίσεως πλείονων ἐπιγραφῶν πρὸς ἀλλήλας ἐξιχνίασαν τὰ κατὰ τὰς τοιαύτας χρονολογικὰς ἐποχὰς καὶ οὐχ ἤκιστα τὰ κατὰ ταύτην. Ἴδε τὰ σημειώματα τοῦ Foucart ἔνθα ἀνωτέρω, ὅπου καὶ περὶ τοῦ ὅτι ἡ Κορώνη εἰς τὸ κοινὸν Ἀχαιῶν ἀνήκε ποτε, εἰ καὶ μὴ πάντοτε καὶ ἄνευ διακοπῆς, λέγονται τὰ δέοντα. Περὶ τῆς πόλεως Κορώνης καὶ τῶν ἐν αὐτῇ ἔχει εἰπεῖ, ὅσα ἔκρινε νὰ εἴπη, ὁ Πausanias ἐν βιβλ. 4, 34 κ. ἐ. ἔνθα καὶ ταῦτα λέγει· «ἐφ' ὅτῳ δὲ τὸν λιμένα Ἀχαιῶν καλοῦσιν, οὐκ οἶδα».

Ἄλλο τι τό γε νῦν ἡμεῖς δὲν κρίνομεν προσθετέον εἰς ἐρμη-
νεύειαν τῶν τῆς ἐπιγραφῆς. Λέγομεν μόνον, ὅτι τὰ πρωτοφανῆ ἡμῖν
φανερά ἐφήδων ὀνόματα ἀραιογραφήσαμεν κατὰ τὴν ἀνεκαθεν
συνθήθειάν μας. Παραξενώτατον δὲ ὅτι καὶ Ἑβραϊκὸν ὄνομα τὸ
Ἰωσῆς δις ἐν τῇ β'. σελίδι ἀπαντᾷ. Εἶχαν ζηλώσει, φαίνεται, καὶ
Ἑβραῖοι τὰ Ἑλληνικὰ τῆς ἐφηβείας ἔθιμα ἐν Κορώνῃ καὶ ἐζήτη-
σαν καὶ ἔλαβαν τὸ δικαίωμα νὰ ἐφηβεύωσι μετὰ τῶν ἄλλων ἐγ-
χωρίων, ἔξω ἂν εἶπῃ τις, ὅτι ἦσαν ἐκεῖ καὶ Ἑλληνες ἰουδαίζοντες.

3.

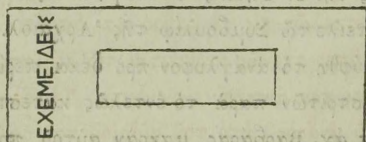
Ἀρχαῖκόν ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον ἐκ Θεσπιῶν.

Περὶ τὰ τέλη τοῦ παρελθόντος Μαΐου ὁ Ἄθ. Δημητριάδης ἔφο-
ρος τῶν κατὰ τὴν στερεάν Ἑλλάδα ἀρχαιοτήτων ἐπέστειλε τῷ
Συμβουλίῳ τῆς ἀρχαιολ. Ἑταιρίας, ὅτι «εἶδεν ἐν τῷ χωρίῳ Βάγια
τοῦ δήμου Θεσπιῶν παρά τινι παντοπώλῃ ἐν κάτω μέρος ἀνα-
γλύφου ἀξιολόγου μετὰ βάθρου¹⁾ καὶ ἀρχαϊκῆς ἐπιγραφῆς, ὅπερ
εἶχεν αὐτόσε μετακομισθῆ ἐκ τῶν εἰρηπείων τῶν Θεσπιῶν (τανῦν
Ἐρημοκάστρου) ἐν ἀγνοίᾳ τῆς ἀρχῆς. Ὅθεν ἔγραψε πρὸς τὸν
ἐπαρχον Θηβῶν περὶ τῆς ἐξασφαλίσεώς του.» Μετὰ δὲ δύο ἐβδο-
μάδας ἀποσταλεῖς ἐκτάκτως εἰς ἐκεῖνα τὰ μέρη ὁ τῶν κατὰ τὴν
Πελοπόννησον ἀρχαιοτήτων ἔφορος Παν. Σταματάκης (ἐπειδὴ ὁ
Δημητριάδης εἶχεν ὑπάγει εἰς Λοκρίδα) ἐπρόσεξε πρὸς τοῖς ἄλ-
λοις καὶ εἰς τὸ ρηθὲν ἀνάγλυφον καὶ τὸ μετεκόμισε προσωρινῶς
διὰ φύλαξιν εἰς τὴν ἐν Θήβαις συλλογὴν. Ἐξακρίβωσε δὲ περὶ
αὐτοῦ, ὡς ἐπέστειλε τῷ Συμβουλίῳ τῆς Ἀρχαιολ. Ἑταιρίας, τὰ
ἑξῆς· «Ἀνεκαλύφθη τὸ ἀνάγλυφον πρὸ δέκα περὶπου ἐτῶν ὑπὸ
τινων Ἐρημοκαστριτῶν παρά τὸ ἐντελῶς κατεστραμμένον ἐρη-
μοκκλήσιον τῆς ἀγ. Βαρβάρας μακρὰν αὐτοῦ πρὸς ἄρκτον 20

(1) Βάθρον ἐννοεῖται ἐδῶ, ὡς ἐκ τῶν κατωτέρω θὰ φανῆ, ὅχι χωρι-
στός τις λίθος, ἀλλὰ τὸ κατωτάτω μέρος τῆς ἀναγλύπτου στήλης, τὸ ἔχον
τὴν ἐπιγραφὴν.

βήματα περίπου, κείμενον πρὸς μεσημβρίαν τῶν Θεσπιῶν μακρὰν 10 λεπτά τῆς ὥρας ἐπὶ τῶν μεσημβρινῶν κλιτύων τῶν ἐκεῖ γηλόφων, ὡς κάλυμμα τάφου Χριστιανικῶν χρόνων. Ἐμενε δ' ἐκεῖ ἐκτεθειμένον πολλὰ ἔτη, πρὸ 3 δὲ περίπου ἐτῶν ποιμὴν τις λαβῶν μετεκόμισεν αὐτὸ εἰς τὴν ἐν Ἐρημοκάστρω οἰκίαν τοῦ καὶ τὸ παρελθὸν ἔτος τὴν παρεχώρησεν εἰς τὸν ἐν Βάγια παντοπώλην. Ὁ τόπος ὅπου πρῶτον εὑρέθη εἶναι δημόσιος».

Ἐπειδὴ δὲ τὸ ἀνάγλυφον ἦτο κολοβόν, σωζομένου μόνου τοῦ κάτω ἡμίσεος μέρους, ἔκαμεν ὁ Σταματάκης μίαν ἡμέραν (πλείονον καιρὸν δὲν εἶχε) ζητήσεις δι' ἀνασκαφῆς εἰς τὰ περίξ τοῦ τάφου, ἔθνα εἶχε ποτε ἀνακαλυφθῆ, μήπως εὔρη καὶ τὸ ὑπόλοιπον μέρος του. Εὔρε δὲ αὐτὸ μὲν ὄχι, τάφους δὲ 10—12 χριστιανικοὺς, οὐδὲν ἐμπεριέχοντας πλὴν ὀστέων. Τινὲς τούτων εἶχον κάλυμματα ἀρχαίους κεράμους τεθλασμένους, ὧν εἷς ἔφερεν ἔντυπα τὰ ΘΕΙΞΠ. Περὶ τὸ κατεστραμμένον ἔρημοκλήσιον εὔρε καὶ λίθους ἀρχαίους σποράδην κειμένους. Τρεῖς δὲ τινες τοιοῦτοι ἐξειργασμένοι τετράγωνοι ἴστανται ἐπὶ θεμελίου τοίχου μεταγενεστέρου, ἔχοντος διεύθυνσιν ἐξ ἀνατολῶν πρὸς δυσμᾶς. Ὁ εἰς τούτων ἀνασκαφεῖς οὐδεμίαν ἐπιγραφὴν ἔδειξεν, ὁ δεῦτερος εἶχε μόνον τὰ . . ΚΟΚΛΗΣ. Ὁ τρίτος πολὺ μείζων τῶν ἄλλων εἶναι φαίς, μήκους 1,10, πλάτους 0, 68, πάχους 0, 55. Ἐπὶ τῆς μιᾶς πλευρᾶς κατὰ τὸ μῆκος τῆς ἔχει ἐπιμήκη τετράγωνον κοιλότητα μήκους 0, 65, πλάτους 0, 25 καὶ βάθους 0, 12, κατὰ δὲ τὸ ἕτερον ἄκρον καὶ ὑπὲρ τὴν κοιλότητα ἔχει τὴν ἐπιγραφὴν Ἐχεμείδεις (= Ἐχεμῆδης). Ἴδου τὸ σχῆμα τοῦ λίθου

Τὸν τετράγωνον τούτον λίθον θεωρῶν ὁ Σταματάκης βάθρον, συσχετιστέον πρὸς τὸ ἀνάγλυφον, ἐκφέρει καὶ τινα περὶ αὐτοῦ εἰκασίαν, ὄχι ἀπλῆν, ἀλλὰ περιεργότεραν τοῦ δέοντος, δι' ἧ καὶ

δυσπαράδεκτον. Ἀλλὰ περὶ τούτου κατωτέρω. Νῦν δὲ δίδομεν διὰ λόγων τὴν περιγραφὴν τοῦ ἀναγλύφου, ὡς εἰς τὰ ὄμματα ἡμῶν παρίσταται ἐκ τοῦ χαρτίνου ἐκτύπου, τοῦ ἐπιμελῶς ὑπὸ Σταματάκη παρασκευασθέντος καὶ κομισθέντος ἀρτίως εἰς Ἀθήνας.

Καθ' ὅλου μὲν παρέχει ἡ κολοβὴ αὕτη στήλη (ἣτις εἶναι λίθου λευκοῦ, ὕψους 1,06, πλάτους 0,42 καὶ πάχους 0,09) τὸ σχῆμα καὶ τὸν τύπον τῆς στήλης τῆς γνωστῆς τοῦ Ἀριστίωνος, τῆς ἐν τῷ Θησείῳ, εἰ καὶ ἡ τεχνοτροπία τῆς εἶναι κατὰ τινα διάφορος· ἀλλὰ περὶ τούτων δὲν εἶναι τοῦ παρόντος χρόνου νὰ γραφῇ τι, ἀφοῦ τὸν λόγον δὲν συνοδεύει εἰκῶν. Παριστᾶ δὲ τὰ κάτωθεν τῆς ὀσφύος ἀνδρὸς γυμνοῦ, ὅστις κατὰ πρώτην πρόσβλεψιν φαίνεται εἰς ὦν, ἐστραμμένος πρὸς δεξιὰ τῷ θεωμένῳ. Παρὰ τὸν ἀριστερὸν μηρὸν σώζεται καὶ τὸ κάτωθεν τοῦ ἀγκῶνος μέρος τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς γυμνῆς, κρατούσης ὀπώραν, ἐκατέρωθεν δὲ τῶν γλουτῶν κατέρχονται ἐκ τῶν ἄνω τὰ ἄκρα κορυφῶς ἐπτυγμένων φορεμάτων. Ἀλλ' εἰς τὰ ἄκρα ταῦτα ἂν προσέξῃ τις πλειότερον, θέλουσι τῷ φανῆ διπλᾶ ἐκατέρωθεν, μάλιστα κατὰ τὸ ἕτερον μέρος, τὸ μὲν ἴσως χλαμῦδος, τὸ δὲ ἱματίου. Ὡσαύτως καὶ παρὰ τὸ δεξιὸν σκέλος πρὸς τὰ ἔξω, ἦτοι τὸ ἄκρον τῆς στήλης, ἐν βαθυτέρᾳ δὲ ἐπιφανείᾳ, διακρίνεται τις ὀλίγον ἐξέχουσα ἀνάγλυπτος γραμμὴ, ἔχουσα τὸ σχῆμα τοῦ πλησίον σκέλους καὶ παρακολουθοῦσα αὐτὸ ἄνωθεν ἕως κάτω, ὅπου καὶ σθῆναι ὑπὸ τὴν πτέρναν. Ἀπὸ ταύτης δὲ τῆς ἐξωτερικῆς σκέλους γραμμῆς, ἄνωθεν ἕως τὸ σφυρόν, χωροῦσι διαγωνίως πρὸς τ' ἄνω λεπταί τινες κατὰ διαλείμματα γραμμαί, αἵτινες ἀναφαίνονται καὶ μεταξὺ τῶν δύο σκελῶν εἰς τὸ βάθος καὶ ὑποδεικνύουσι πτυχᾶς ἱματίου ἀνδρὸς, ὅπερ στενωῶς περικείται τῷ σώματι, ὡς κρατούμενον ἄνω που περὶ τὸν ἀντικείμενον ὤμον. Τὸ δὲ ἀριστερὸν σκέλος τοῦ γυμνοῦ ἀνδρὸς ἀπὸ τοῦ αἰδοίου τοῦ σωζομένου μέχρι τῶν κατωτάτω ἄκρων τοῦ ποδός, ὅστις οἰοῖται βραίνει ἐπὶ τῶν ἄκρων δακτύλων τοῦ δεξιοῦ (ἐξ ἀτεχνίας τοῦτο, ἀντὶ νὰ παρίσταται παροπίσω) σώζεται ὅλον σαφῶς ὃν ἀπλοῦν, ἀνευ διπλῆς τινος ἔσωθεν ἢ ἐξωθεν γλυπτῆς γραμμῆς. Ταῦτα βλέπει τις

ἀπρόληπτος ὢν καὶ προσεκτικός. Τὸ κατωτάτω δὲ μέρος τῆς στήλης, ἐφ' ἧς τὸ ἀνάγλυφον, ἐξέχει τοῦ πάχους κατὰ 0,03 περίπου καὶ ἔχει ταύτην τὴν ἐπιγραφὴν·

ΑΝΑΜΕΠΙΛΑΘΟΝΙ
ΚΑΡΙΣΤΟΚΡΑΤΕΙ

ἦτοι· μνᾶμ' ἐπὶ Γάθωνι
κ' Ἀριστοκράτει (*)

Καθ' ἡμᾶς ἢ τε ἐπιγραφὴ καὶ ἡ γλυφὴ μονονουχὶ φωνὴν ἀφιάσι, ὅτι δύο εἶχε ποτε ἀναγεγλυμμένους ἄνδρας ἢ στήλη ἐν καταγραφῇ ἢ κατατομῇ (en profil) παραλλήλως (νοοῦμεν, πρὸς τὸ βάθος) ἰσταμένους, καὶ τὸν ἓνα τὸν ἐμπροσθινόν, ἦτοι τὸν ὑπερέχοντα, γυμνὸν καὶ σκεπάζοντα σχεδὸν ἐξ ὀλοκλήρου τὸν ὀπισθινόν, ἦτοι τὸν βαθύτερον καὶ περιβεβλημένον ἱματίον. Πῶς δὲ ὁ παλαιὸς τεχνίτης ὠκνόμησε τὴν διπλὴν παράστασιν καὶ μάλιστα τὰς κεφαλὰς καὶ τὰς χεῖρας, ἂν καλῶς ἢ κακῶς, δὲν δυνάμεθα τώρα νὰ κρίνωμεν, ἀλλὰ φαίνεται ἰσως, ὅτι ὄχι πολὺ ἀνεπιτυχῶς, ἐὰν κρίνη τις ἐκ τῆς ἔστω καὶ ἀτελοῦς ἐκείνης ὑποδείξεως τοῦ δεξιοῦ μόνον δευτέρου σκέλους μετὰ τῶν πτυχῶν τοῦ ἱματίου καὶ τῶν κομφῶς εἰ καὶ ὁμοιομόρφως ἀναγεγλυμμένων διπλῶν ἄκρων χλαμύδος καὶ ἱματίου. Ἀτέλειαι δὲ τινες συγχωρητέαι κρίνονται ἐν χρόνοις ἀπλότητος καὶ ἀδυναμίας τοῦ κατὰ τέχνην προοπτικὴν σχεδιάσματος.

Καὶ ταῦτα μὲν λέγομεν ἡμεῖς· ὁ δὲ Σταματάκης, ὁ τὸν λίθον αὐτὸν ἰδὼν, ἐπέστειλεν ἡμῖν τάδε· Παρὰ τὸ δεξιὸν σκέλος πρὸς τὰ ἔξω διακρίνεται ἀνάγλυπτος γραμμὴ, ἔχουσα τὸ σχῆμα τοῦ σκέλους, οὐχὶ καλῶς ἐξειργασμένον. Τὸ φαινόμενον δὲ τοῦτο σκέλος δύναται νὰ ἐκληφθῇ καὶ ὡς πραγματικὸν σκέλος ἑτέρου ἀνδρός, τὸ δεξιόν, ἀλλὰ τὸ ἀριστερὸν σκέλος τοῦ ἀνδρὸς τούτου δὲν διακρίνεται οὐδαμοῦ μετὰ τῶν σκελῶν τοῦ ἰσταμένου ἀνδρός.

(*) Ἐν τῷ α'. σίχῳ, τοῦ ἰῶτα τοῦ μετὰ τὸ πὶ σώζεται μόνον τὸ κάτω μέρος, ἀλλ' ὅμως μοι φαίνεται ὅτι εἶναι μᾶλλον ἰῶτα ἢ μέρος ἡμισοῦ τοῦ Α' τὸ δὲ μετὰ τοῦτο γράμμα εἶναι γάμμα, καὶ τότε ἔχομεν ὄνομα ἀνθρώπου Γάθων, ὁποῖον μέχρι τοῦδε δὲν ἐγνώσθη.

Ὡς ἐκ τῆς ἐλλείψεως δὲ ταύτης ἀριστεροῦ σκέλους δύναται νὰ ἐκληφθῇ ἡ ῥηθεῖσα γραμμὴ ὡς σκια, ἕνεκα τοῦ τρόπου τῆς ἀρχαϊκῆς τέχνης. Ἵνα δὲ ἐρμηνευθῇ ἡ ἐπιγραφή ἢ ὑπὸ τοὺς πόδας, ἣτις δεικνύει, ὅτι ἡ στήλη ἴστατο ἐπὶ τάφου δύο νεκρῶν, δύναται τις νὰ προβῇ εἰς τὴν δετὴν εἰκασίαν· ἐπὶ κοινοῦ τάφου τοῦ τε Ἀγάθωνος καὶ τοῦ Ἀριστοκράτους νὰ ἴσταντο δύο στήλαι προσηρμοσμένοι κατὰ τὰ νῶτα, καὶ ἐπὶ τῆς μιᾶς μὲν νὰ ἦτο ἀνάγλυπτος ὁ Ἀγάθων, ἔχων κατὰ τὴν βάσιν τὰ Μνᾶμ' ἐπ' Ἀγάθωνι κ' Ἀριστοκράτει, ἐπὶ δὲ τῆς ἐτέρας ὁ Ἀριστοκράτης, ἔχων οὗτος κατὰ τὴν βάσιν τὰ Μνᾶμ' ἐπ' Ἀριστοκράτει κ' Ἀγάθωνι. Ὅτι δὲ τὸ [ἀνωτέρω μνημονευθὲν] βᾶθρον θὰ ἦτο κοινὸν τῶν δύο ποτὲ στηλῶν, ὑποδεικνύεται ἐκ τῶν ἐξῆς· α.) ἅπαντες οἱ ἐπιτυμβιοὶ λίθοι Θηβῶν, Θεσπιῶν καὶ Θισβης, οὓς εἶδον, οὐδεὶς φέρει κοιλότητα τοιαύτην ἢ ἐτέρου εἶδους ἐπὶ τῆς ἔμπροσθεν πλευρᾶς, ἐφ' ἧς ἢ εἰκὼν ἢ τὸ ὄνομα τοῦ νεκροῦ, πλεῖστοι δὲ τούτων, καὶ ἰδίως οἱ ἔχοντες ἀνάγλυφα, φέρουσι στρογγύλην βαθεῖαν κοιλότητα μετὰ δύο ἐλασσόνων ἐκατέρωθεν αὐτῆς ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας, τῆς πρὸς τὸν οὐρανὸν ἐστραμμένης· β.) τὸ μῆκος 0,65 τῆς ἐπιμήκους κοιλότητος εἶναι σχεδὸν ἀνάλογον πρὸς τὸ πλάτος 0,42 τοῦ ἀναγλύφου, τὸ δὲ πλάτος 0,25 τῆς κοιλότητος εἶναι διπλάσιον τοῦ πάχους 0,12 τῆς βάσεως τοῦ ἀναγλύφου. Ἐκ τούτου δὲ ὑποδεικνύεται, ὅτι ἐπὶ τοῦ βᾶθρου ἴσταντο δύο ἀνάγλυφα κατὰ τὰ νῶτα, ὡς προεῖπον, προσηρμοσμένα. Οἱ δὲ μεταγενέστεροι, ὅτε εὔρον τὸ βᾶθρον ἄνευ τῶν ἀναγλύφων ἢ ἀναγλύφου, μετεχειρίσθησαν αὐτὸ ὡς στήλην ἐπιτυμβίαν ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ Ἐχεμῆδους, οὗ καὶ τὸ ὄνομα ἐπέγραψαν.»

Εἰς τὰ ἀνωτέρω ἀντιτάσσομεν ὀλίγα· ὁ α'. λόγος ὁ περὶ τῶν ἐπιτυμβίων λίθων, τῶν μὴ ἐχόντων τοιαύτην κοιλότητα, ἀποδεικνύει μόνον, ὅτι τὸ Ἐχεμείδεις εἶναι ὄντως ὀψιαιτέρα ἐπιγεγραμμένον ἐπὶ δευτέρας τοῦ βᾶθρου χρήσεως, καὶ τίποτε περισσότερον· ὁ δὲ β'. λόγος ὁ ἐκ τῶν ἀναλογιῶν τοῦ μήκους, πλάτους, πάχους καὶ βάθους, ἐκτὸς τοῦ ὅτι πταίει ἐν τῇ συσχετίσει τοῦ 0,65 πρὸς τὸ 0,42, εἶναι καὶ αὐτὸς καθ' ἑαυτὸν ἀσθενής· διότι πολλὰς δὲ ἄλλας στήλας μονάς, μὴ περιελθούσας εἰς ἡμᾶς, δυνάμεθα νὰ

φαντασθῶμεν ἕνεκά γε τοῦ μέτρου των ἔναρμοζούσας καλῶς εἰς
τούτου τοῦ βάρθρου τὸ κοίλωμα, χωρὶς νὰ ποθῶμεν τὸ δῆθεν ἀπο-
λεσθὲν ταῖρι τῆς νῦν σωζομένης.

Ἀνεγράψαμεν δὲ τὰ τε παρὰ τοῦ Σταματάκη ἐπεσταλμένα
καὶ τὴν καθ' ἡμᾶς εὐλογον ἀναίρεσιν, ἅμα μὲν ἵνα δείξωμεν, ὅτι
οὐδόλως ἀπαξιῶμεν νὰ προσέχωμεν εἰς λόγους προερχομένους ἐξ
αὐτοπτῶν, κεκτημένων πείραν καὶ ἄλλως συνετῶν, ἅμα δὲ ἵνα
προκαλέσωμεν καὶ ἄλλων τὴν προσοχὴν. Ἄς σκέπτονται ἐπὶ ἀμ-
φιβόλων πραγμάτων καὶ πλείονες, οὐχὶ εἰς ἡ δύο (ἐν τῷ παρόντι
ὁ Σταματάκης κ' ἐγώ), οἵτινες αὐτὰ τε καὶ χεῖρον εἰπόντες νὰ
πιστεύωνται, ἢ δὲ ἀλήθεια νὰ κινδυνεύη.

4.

Ἐπιγέν(ης) Μητροδώρου

Κυδαθηναίου

Προχλείδης ἐκ Κεραμείων εἶπεν (ἐπι-
ειδὴ Ἐπιγένης ἄρχων αἰρεθείς (ὑ-

5 πὸ Μεσογέων τὰς θυσίας ἔθυσσε τοῖ-
ς τε θεοῖς καὶ τοῖς ἥρωσι καλῶς καὶ

κατὰ τὰ πάτρια καὶ τῆς πομπῆς ἐπι-
μελήθη τῷ Ἡρακλεῖ καλῶς καὶ φι-
λοτιμίως καὶ τὰ κρέα ἅπαντας Ἰσέ-

10 πραξε, δεδόχθαι Μεσογείοις ἐπα-
ινέσαι αὐτὸν καὶ στεφανῶσαι χρ-

υσῶι στεφάνωι ἀπὸ πεντακοσίων (δ-
ραχμῶν καὶ ἀνειπέτω ὁ κήρυξ ἐν τ-
εἰ ἑορτεῖ τοῦ Ἡρακλέους ἐν τῷ

15 Ἡρακλεῶι, ὅτι Μεσόγειοι στεφανοῦ-
σιν Ἐπιγένην Μητροδώρου Κυδαθη-

ναέα δικαιοσύνης ἕνεκα· ἐπαιné-
σαι δὲ καὶ τὸν ἱερέα τοῦ Ἡρακλῶος

καὶ τὸν τοῦ Διόμου καὶ τοὺς μνήμο-
20 νας καὶ τὸν πυρφόρον καὶ τὸν κορα-
γωγὸν καὶ τὸν κήρυκα τὸν πάτριον καὶ

στεφανῶσαι ἕκαστον αὐτῶν θαλλοῦ
στεφάνωι ὅτι (κ)αλῶς καὶ φιλοτιμίως
συνεπεμελήθησαν τῆς πομπῆς τῷ Ἡ-

25 ρακλεῖ καὶ τῆς θυσίας· ἀναγράψαι δ-

ἔ τὸδε τὸ ψήφισμα ἐν στήλῃ λιθί-
 η· καὶ στήσαι ἐν τῷ ἱερῷ· εἰς δὲ τ-
 ἦν ἀναγραφὴν τῆς στήλης· Τόσω ὁ ἄρ-
 χων ἈδείμαντοΝ : Δ : δραχμάς ἐκ τῆς
 30 κοινῆς προσόδου τῶν τοῦ θεοῦ χρη-
 μάτων καὶ εἰς θυσίαν : ΔΓ : δραχμάς.

Τὴν ἀνω ἐπιγραφὴν, οὖσαν, ὡς βλέπει ὁ ἀναγνώστης, ψήφι-
 σμα τῶν Μεσογείων, θρησκευτικῆς ὑποθέσεως, ἀνεγράψαμεν ἀπὸ
 στήλης εὐρεθείσης πρὸ ἐβδομάδων τινῶν ἐν σκαφῇ θεμελίων οἰ-
 κίας ἀγροτικῆς κατὰ τὸ δυτικοβόρειον ἄκρον τῶν Ἀθηνῶν καὶ
 ἀκριβέστερον εἰπεῖν ὡς 150 βήματα πρὸς νότον τῆς γνωστῆς οἰ-
 κίας τοῦ ποτε Μιχάλοδα. Ὁ τόπος οὗτος καθόλου εἰπεῖν εἶναι
 αὐτὸς ἐκεῖνος, ὅπου πρὸ τινῶν δεκαετηρίδων εὐρέθη, ἄλλη στήλη
 ἔχουσα ὡσαύτως ψήφισμα τῶν Μεσογείων, ὅπερ ὁ Πιττάκης ἐκ-
 δίδων ἐν Ἐφ. Ἀρχ. ἀρ. 369, εἶπεν, ὅτι ὁ τόπος τῆς εὐρέσεώς
 του (ἡ ἔτι καὶ νῦν γνωστὴ οἰκία τοῦ Βλαχούτση, οὐ μακρὰν τῆς
 τοῦ Μιχάλοδα) εἶναι εἰς τὸ μέρος, ὅπερ ὀνομάζεται Βάθεια.
 Τοῦτο δὲ καὶ ἡμεῖς μαθόντες παρὰ τῶν περιόικων μαρτυροῦμεν.
 Ἦθελε δὲ ὁ μακαρίτης τὸ Βάθεια παραφορὰν νεωτερικὴν τοῦ
 ἀρχαίου Βατή, διότι ἐν τῷ ψήφισματι ἐκεῖνῳ ὅτε εἰπὼν αὐτὸ
 Ἀμυνόμαχος καὶ ὁ τιμώμενος Πολύευκτος εἶναι Βατήθεν. Ἀλ-
 λά νομίζομεν, ὅτι τὸ οὐσιῶδες, ὅπερ ἔχομεν νὰ ζητήσωμεν, δὲν
 εἶναι τόσον τοῦτο, ὅσον ἄλλο· διότι ἰδοὺ τῶρα δύο ψήφισματα
 ἐν τῷ αὐτῷ περίπου τόπῳ εὐρεθέντα, ὧν τὸ μὲν εἰπέ τις Βατή-
 θεν, τὸ δὲ (τὸ σήμερον ἐκδιδόμενον) ἐκ Κεραμέων τις. Ταῦτα
 δὲ εἶναι ἀμφοτέρω ψήφισματα τῶν Μεσογείων καὶ δὴ πλησιόχρονα
 ἀλλήλοις πολὺ, ὡς ἐκ δικτύρων τεκμηρίων συναγεται, (τῶν περὶ
 τὴν ρκς' Ὀλυμπιάδα χρόνων) καὶ περὶ τὴν αὐτὴν στρεφόμενα
 ὑπόθεσιν, τὴν λατρείαν τοῦ Ἡρακλέους ἐν ἰδίῳ ἱερῷ. Μεσόγειοι
 λοιπὸν θὰ εἶναι οἱ κάτοικοι πλειόνων τινῶν δῆμων πλησιοχώρων
 τῷ ἄστει καὶ ἐν αὐτῷ τῷ ἄστει κειμένων, ἐνταῦθά που κοινὸν
 ἱερὸν ἔχοντες τοῦ Ἡρακλέους, ὅχι δὲ οἱ κατοικοῦντες τὰ σήμερον
 καλούμενα Μεσόγαια, τὰ ὀπίσω τοῦ Ὑμηττοῦ. Τί ἐκώλυε τῷ
 ὄντι νὰ ἔχωσι τὸ πάλαι Μεσογείων ὄνομα οἱ κατοικοῦντες ἰκανῶς

μακρὰν τῆς θαλάσσης τοὺς μεταξὺ τῶν ποταμίων Κηφισοῦ καὶ Ἰλισσοῦ τόπους ; Ἐπειτα ἐν τῷ ἡμετέρῳ ψηφίσματι ἀναφέρεται καὶ ἱερεὺς τοῦ Διόμου, ἐκείνου τοῦ παλαιοῦ Ἀττικοῦ ἥρωος, τοῦ ἐν σχέσει στενῇ πρὸς τὸν Ἡρακλῆν καὶ παρασχόντος τὸ ὄνομα του εἰς τοὺς Διομειεῖς, ὧν ὁ δῆμος ἐπίσης πλησίον τοῦ ἄστεος ἔκειτο καὶ δὴ πρὸς βορρᾶν καὶ ἀνατολάς. Εἶναι ἔτι ὁ ἐν τῷ ἡμετέρῳ ψηφίσματι τιμώμενος Κυδαθηναῖος τὸν δῆμον, οἱ δὲ Κυδαθηναῖοι ἦσαν βεβαίως μέρος τοῦ ἄστεος. Περὶ δὲ τοῦ εἰπόντος τὸ ψηφίσμα Κεραμέως περιττὸν καὶ ὅλως νὰ ὑπομνήσω τι. Τὰ πάντα λοιπὸν ἐκ τῶν δύο ψηφισμάτων συντρέχουσιν, ἵνα μᾶς καταστήσωσι λίαν πιθανὸν τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἐκεῖ που ἔνθα αὗται αἱ δύο στῆλαι εὐρέθησαν, ἔκειτο ἱερὸν τοῦ Ἡρακλέους, ἔχον ἰδίαν χρηματικὴν πρόσδοδον καὶ ἐν τιμῇ ὃν παρὰ τοῖς Μεσογείοις μεγάλῃ, διὰ τὴν λατρείαν τοῦ ὁποίου καὶ κοινὸν τινα ἄρχοντα καθίστων οἱ Μεσόγειοι καὶ ἄλλα τε κοινῶς ἐψήφίζον καὶ τιμὰς ὄχι εὐκαταφρονήτους εἰς τὸν ἐκάστοτε καλῶς ἄρξαντα. Ἄν περὶ τοὺς τόπους τούτους ἐγένοντο ἀνασκαφαί, ἴσως ἤθελαν εὐρεθῆ τοῦ ἱεροῦ τούτου τὰ θεμέλια· διότι δὲν εἶναι πάντως ἀνάγκη νὰ ὑποθέσωμεν μετὰ τοῦ Πιττάκη τὸ ἐν Κυνοσάργει γνωστὸν ἱερὸν τοῦ Ἡρακλέους, ὡς ἐκεῖνο, ἐν ᾧ ἐτελεῖτο ἡ ὑπὸ τῶν Μεσογείων τελομένη ἑορτὴ καὶ πομπή. Ἡράκλεια ἱερά ἦσαν πολλὰ ἐν τῇ Ἀττικῇ καὶ ἐν ταῖς Ἀθήναις αὐταῖς ἐπιφανέστατον ἦτο τὸ ἐν Μελίτῃ, ἄλλο δὲ μνημονεύεται τὸ Διομέων Ἡράκλειον, ἐν ᾧ ὡς ἐν λέσχῃ συνηθροίζοντο οἱ τὰ γέλοια λέγοντες, τοὺς ὁποίους ἡγάπα Φίλιππος ὁ Μακεδὼν καὶ ἐφρόντιζε νὰ λαμβάνῃ πρὸς ἀνάγνωσιν τὰ πρακτικὰ των. Ποῦ δὲ ταῦτα τὰ ἱερά ἔκειντο, Κύριος οἶδε (*). Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ὁ μέλλον χρόνος καὶ ἡ σκαπάνη θὰ δείξουν, δὲν ἀμφιβάλλομεν.

(*) Κύριος οἶδε, λέγω, διότι τιμῶ τὸ εἰδέναι καὶ μάλιστα μὲν τὸ θεωρῶ κτῆμα καὶ ιδιότητα τοῦ θεοῦ, ἔπειτα δὲ ἔν τισι μικροτέροις καὶ ἀνθρώπων κτῆμα, ἀλλὰ τῶν σοφωτάτων μόνον. Εἰ δὲ τὸ εἰδέναι ἐθεώρουν ὡς ἄλλο τι παιγνιώδες χρῆμα, θὰ ἀνέγραφα ἐδῶ κατὰ μῆκος καὶ πλάτος, ποῦ ἕκαστος τῶν συγχρόνων λογίων τῆς Εὐρώπης θέτει τὰ ἱερά ταῦτα, ὅπερ θὰ μοι ἦτο εὐκολώτατον. Δὲν θὰ εἶχα παρὰ ν' ἀντιγράψω τὰ ἐγ-

Ἡ δὲ στήλη, ἧς ἀπεδώκαμεν τὸ κείμενον ὅσον ἠδυνήθημεν πι-
 στῶς (μετὰ καὶ τῶν ἀνωμαλιῶν τῆς γραφῆς, τῶν ἐν τοῖς στίχοις
 5, 7, 9, 10, 15, 18 καὶ τῶν σφαλμάτων, τῶν ἐν τοῖς στίχοις
 28 καὶ 29) εἶναι λίθου Ὑμηττείου, ὕψους 0,98, πλάτους 0,38,
 πάχους 0,28, ἔχουσα ἄνω οἶον ἐπίκρανον, ὀγκωδέστερον τοῦ λοι-
 ποῦ σώματός της, ἀποτεθραυσμένον δὲ κατὰ τὴν κορυφὴν, ὅθεν
 καὶ ἀδηλον μένει, ἀν' ἐκεῖ τριῶν στίχων ποτὲ ὑπῆρχον ἀραιὰ γράμ-
 ματα, ἢ δύο, ὅπερ μᾶλλον πιστεύω. Εἰς τὰ καθ' ἕκαστα τοῦ
 κειμένου δὲν σημειῶ παρά δύο τινα μόνον, α) ὅτι ὁ ἐν στίχῳ 20
 κοραγωγός, λέξις ἐμοὶ πρωτοφανής, δὲν κεῖται ἴσως ἐν ἄλλῃ ση-
 μασίᾳ ἢ ἐν ἧ καὶ οἱ κοραγοί, οἱ ἀναγνωσθέντες ὑπ' ἐμοῦ ἐν τινι
 ψηφίσματι τῆς Μαντινείας (*), ἐν ᾧ τιμᾶται ἰερεῖα τινεὶ Δήμητρος,
 ἔχοντι τὰ εἰρησύνδος τῶν κοραγῶν.» Ἐτι ἐν τῷ αὐτῷ ψηφί-
 σματι ἀνεγνώσθησάν μοι καὶ τὰ «πομπὰν Κοραγίων ἀγαγεν.»
 Ἐν ἄλλῳ δὲ τῆς Μαντινείας ψηφίσματι, τυπωθέντι ὑπὸ P.
 Foucart ἐν τῷ Bulletin de l'école française d'Athènes,
 N° 1 (Juillet 1868) p. 7 ἀναγινώσκονται τὰ «τὸ ψάφισμα
 ἀναθεῖναι εἰς τὸ Κοράγιον». Ἄν τὸ Κοράγιον καὶ τὰ κοράγια
 καὶ οἱ κοραγοί καὶ τὸ παρ' Ἡσυχίῳ κοραγεῖν εἰκότως ἐκ τοῦ τὰν
 κόραν (τὴν Περσεφόνην) ἄγειν ἐτυμολογητέα, καὶ ὁ κοραγωγός
 ὁμοίως ἀλλὰ πρέπει ἄρα γε καὶ ἐδῶ ἐν Ἀθήναις ἐν τῇ τοῦ Ἡρα-
 κλέους ἑορτῇ τὴν Κόρην τῆς Δήμητρος νὰ ὑποθέσωμεν ἀναμε-
 μιγμένην ὅπως δῆποτε, (ἴδε Διόδωρ. Δ, 23 καὶ Ε, 4.) ἢ νὰ εἰκά-
 σωμεν μᾶλλον τῆς κόρης Ἡβῆς τινὰ τελετὴν, προσαγομένης ὡς
 θεῶ ἤδη τῷ Ἡρακλεῖ; Ἀφίνω ἄλλους νὰ σκεφθῶσιν περὶ τούτου,
 μυθολογικωτέρους ἐμοῦ β) ὁ ἐν στίχῳ 29 ἄρχων Ἀδείμαντος
 εὐλογον εἶναι νὰ ὑποτεθῇ ὄχι ἐπώνυμος τῶν Ἀθηναίων, ἀλλ' ὁ
 διάδοχος τοῦ τιμωμένου Ἐπιγένους, ἄρχων τῶν Μεσογείων διὰ
 τὰ ἱερά.

χειρίδια καὶ τινα τῶν ἐδῶ κ' ἐκεῖ τῶν περιοδικῶν ἐσκορπισμένα ἀρθρίδια,
 δι' οὗ καὶ πολυαναγνωσίας ἔπαινος ἤθελε μοὶ κολλήσει. Ἀλλὰ δὲν θέλω
 νὰ καταργῶ τὸν χρήσιμον ἄλλως λευκὸν χάρτιν.

(*) Εἶχε κομίσαι τούτου ἔκτυπον εἰς Ἀθήνας τῷ 1871 ὁ Α. Π.
 Βλαστός.

Ἐχθίδομεν ἐννέα ἀκόμη συντόμους ἐπιγραφάς, ἐκ πολλῶν ἄλλων ἀρτίως εὐρεθεισῶν ἐκλέγοντες αὐτάς. Τούτων ὅμως εὐθύς ἡ πρώτη δὲν εἶναι ἀνέκδοτος, διότι ἐξεδόθη πρὸ ἐβδομάδων τινῶν ἐν ταῖς πολιτικαῖς ἐφημερίσαι τῆς πρωτευούσης. Ἔχει δὲ οὕτως:

5.

Αὐτοκράτορα

Καίσαρα Τραϊανόν

Ἀδριανόν σεβαστὸν

Ὀλύμπιον

5 τὸν σωτήρα καὶ

εὐεργέτην

Γ. Κλαύδιος Σιλιανός.

Εἶναι κεχαραγμένη ἐπὶ μεγάλου βάρθρου λίθου Πεντελησίου, ἢ εἰρέθη ὅλως κατὰ τύχην εἰς μικρὸν βάθος ἐντὸς τοῦ περιβόλου τοῦ ναοῦ τοῦ Ὀλυμπίου Διός, πρὸς τὸ βορειοανατολικὸν ἄκρον, ἦται, ἀκριβέστερον εἰπεῖν, ὡς 10 βήματα ἐνδοθεν τῆς γραμμῆς τοῦ πρὸς ἄρκτον τοίχου τοῦ περιβόλου καὶ κατὰ διεύθυνσιν πρὸς τὴν πρώτην σειρὰν τῶν ἀνατολικῶν κίωνων τοῦ ναοῦ. Ἐπειδὴ δὲ ἦτο τὸ βάρθρον τοῦτο ἀνατετραμμένον εἰς τὰ χρώματα καὶ ὄχι κατὰ χώραν ἰδρυμένον, μετεκομίσθη ὕστερον εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου, τοῦ ἐν ὁδῷ Πατησίων. Εἰς τὰ περίξ περαιτέρω σκαφή δὲν ἔγεινε διὰ τὸν φόβον τῶν Ἰουδαίων (= ἰδιοκτητῶν τῆς γῆς!). Εἶναι ἐκ τῶν μεγίστων ἐν Ἀθήναις βάρθρων, διότι ἔχει ὕψ. 1,48, πλ. καὶ πᾶχ. τὸ αὐτό 1,03. Εἶναι ἀρχιτεκτονικῶς κεκοσμημένον ἄνω καὶ κάτω μὲ κυμάτια, ἐπὶ δὲ τῆς ἄνω ὀριζοντείου ἐπιφανείας ἔχει κοιλώματα ἐμφαίνοντα, ὅτι ἴστατό ποτε ἐπ' αὐτοῦ ὁ ἀνδριάς τοῦ βασιλέως, κατὰ δὲ τὰ πλάγια τῆς ἐτέρας τῶν τοῦ βάρθρου πλευρῶν ἔχει λαξέυματά τινα, ὑποδηλοῦντα, ὅτι κιγκλίδωμα τι ἢ ἄλλο κτίσμα πρὸς αὐτῷ ποτε προσεκολλᾶτο. Ἄλλ' ὅ,τι ἴσως εἶναι τὸ περιεργότερον τοῦ βάρθρου τούτου, εἶναι, ὅτι ἀνεῖχε ποτε ἀνδριάντα τοῦ Ἀδριανοῦ ὄχι ὑπὸ πόλεως τιγος ἐνταῦθα ἀνατεθειμένον, ἀλλ' ὑπὸ ἰδιώτου. Ὁ Παυσανίας δηλ. ἐν βιβλ. 1, 18, 6 λέγει: «ὁ μὲν δὴ πᾶς περιβόλος

σταδίων μάλιστα τεσσάρων ἐστίν, ἀνδριάντων δὲ πλήρης· ἀπὸ γὰρ π ὀ λ ε ω ς ἐ κ ά σ τ η ς εἰκῶν Ἀδριανοῦ βασιλέως ἀνάκει-
ται καὶ σφᾶς ὑπερεβάλλοντο Ἀθηναῖοι, τὸν κολοσσὸν ἀναθέντες
ὄπισθε τοῦ ναοῦ θεᾶς ἄξιον.» Καὶ ὄντως εὐρέθησαν ἕως τῶρα ἐπὶ
τοῦ ἐμβαδοῦ τοῦ περιβόλου κατὰ διαφόρους καιροὺς βάρθρα πλείο-
να μὲ διαφόρων πόλεων τοῦ Ἑλληνορωμαϊκοῦ κόσμου τὰ ὀνόμα-
τα καὶ ἄλλα ἐπιθὰ κρύπτωνται ὑπὸ γῆν, ἴσως καὶ μὲ τοὺς ἀν-
δριάντας των (*). τοῦτο δὲ ἡμῖν φαίνεται τὸ δεύτερον ἴσως τῶν
παρ' ἰδιωτῶν ἀνατεθὲν ἐνταῦθα (ἀλλαγῶ τῆς πόλεως Ἀθηῶν
ὄχι ὀλίγα παρ' ἰδιωτῶν ἰδρυμένα βάρθρα τῷ Ἀδριανῷ εὐρέθησαν).
Τὸ δὲ πρῶτον εἶναι τὸ ἐν C. I. G. ἀρ. 345 παρὰ δύο ἀνδρῶν
Θηραίων, οἵτινες τὸν Ἀδριανὸν καλοῦσι σωτῆρα τοῦ πάππου των,
καὶ δὲν λέγεται μὲν διαρρήδην ἐπ' ἐκείνου τοῦ λίθου, ὅτι εἶναι
Θηραῖοι οἱ ἀνατιθέντες, ἀλλ' ὁ ἐκδότης ἄλλοθεν ἀσφαλέστατα τὸ
συνεπέρανεν. Ἴσως λοιπὸν καὶ οὗτος ὁ Σιλιανὸς ἦτο ξένος τις καὶ
ταυτιστέος μὲ τὸν «Γ. Κλαύδιον Σειλανὸν ἰατρὸν Ἐφέσιον», τὸν
ἀναγνωσθέντα ἐπὶ στήλης (ἴσως ἐπιτυμβίας) εὐρεθείσης ποτὲ με-
ταξὺ Παταβίου καὶ Ἐνετίας. Ἴδε C. I. Gr. ἀρ. 6748. Ὅστις
δὲ δὲν θέλει τοῦτο, ἄς λάβῃ ὡς ταυτιστέον τὸν ἐν ἐπιγραφῇ
Ἐλευσῖνος (ἐν τῷ C. I. Gr. ὑπ' ἀρ. 393) ἀναγνωσθέντα: «Γ.
Κλαύδιον Σειλανὸν Πολύκριτον. . . μνηθέντα ἀφ' ἐστίας ταῖν
θεαῖν». Ὅτι ἐν ἀμφοτέραις ταύταις ταῖς ἐπιγραφαῖς τὸ Σει γρά-
φεται διὰ διφθόγγου καὶ ὅτι ἐν τῇ τελευταίᾳ προστίθεται τὸ
Πολύκριτον, ὡς τὸ κυρίως Ἑλληνικὸν ὄνομα τοῦ εἰς Ῥωμαϊκὴν
οἰκογένειαν εἰσποιηθέντος Ἑλλήνος, διατηρηθὲν κατὰ τὸ σταθερὸν
ἔθος ἐν τετάρτῃ θέσει, ταῦτα δὲν σημαίνουσι πολὺ, ὥστε νὰ μᾶς
ἀπομακρύνωσι τῶν δύο τούτων Σειλανῶν. Ἄλλ' ὅμως ὁ ἀναγνώ-

(*) Χάριν τῶν περιέργων καὶ μὴ ἐχόντων ἐπιγραφικὰ βιβλία ση-
μειοῦμεν ἐδῶ, ὅτι μέχρι τοῦδε ἐν τῷ περιβόλῳ αὐτῷ εὐρέθησαν βάρθρα
τῶν ἐξῆς: Ἀβυθινῶν, Σηστῶν, Ἐφειῶν, Μιλησῶν, Λαοδικέων, Κερα-
μιητῶν, Σεβαστοπολεϊτῶν τῶν ἐν Πόντῳ, Πομπηῖοπολεϊτῶν Κιλικίας,
Παλείων Κεφαλληνίας· ἐν δὲ ἄλλοις μέρεσι τῶν Ἀθηῶν εὐρέθησαν βάρθρα
(πιθανῶς μετακινήθέντα ἐκ τοῦ Ὀλυμπίου) τῶν ἐξῆς: Αἰγινητῶν,
Ἀμφιπολεϊτῶν, Ἀνεμουριέων Κιλικίας, Θασίων, Κυζικηνῶν.

στης είναι ἐλεύθερος νὰ θεωρῆ ἄλλον παρ' αὐτοῦς τοῦτον τὸν τοῦ ἡμετέρου βάρθρου Σιλιανόν.

6.

Δήμητρι καὶ κόρει
 Φίλυλλα
 Φιλοκλέ(ο)υς
 Σουινέ(ω)ς
 θυγάτηρ
 καὶ ἡ μήτηρ Φιλία ἀ(νέθ)ηκεν
 Κηφισόδωτος ἐπόησε.

Τὰ ἄνω ἀναγινώσκονται ἐπὶ βάρθρου λίθου Ὑμηττείου ὕψους 0,70, πλάτ. 1,14, πάχ. 0,38, εὐρεθέντος πρὸ μῆδος περίπου ἐν τῇ ἀνασκαφῇ, ἣν ἀπὸ ἔτους σχεδὸν περὶ τὸ ὠρολόγιον τοῦ Ἄνδρονίκου Κυρρῆστου ποιεῖ τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐσωτερικῶν, θέλον ἄλλως νὰ ρυθμίση τὴν ἐκεῖ πλατεῖαν. Καὶ περὶ μὲν τῶν ἄλλων ἐκεῖ ἀναφανέντων κτισμάτων ἢ γλυπτῶν καὶ ἐνεπιγράφων τεμαχίων δὲν λέγομεν πρὸς τὸ παρὸν τίποτε, τοῦτο δὲ τὸ βάρθρον ἀναλέγοντες μόνον σημειοῦμεν, ὅτι εὐρέθη ἀκριβῶς εἰπεῖν μεταξὺ τοῦ ἐκεῖ πρὸς δυσμᾶς τοῦ ὠρολογίου μικροῦ στρατῶνος καὶ τῆς τοῦ ποτὲ Π. Σοφιανοπούλου οἰκίας, τῆς ἐπικαλουμένης Πανθέου, καὶ δὴ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ καὶ εἰς μικρὸν ὑπὸ τὴν νῦν ἐπιφάνειαν βάρθρος, ὅτε καὶ πρὸς ἐκεῖνο τὸ μέρος οἱ σκαφεῖς χάριν τῆς ἰσοπεδώσεως προέβησαν. Ἡ ἐπιφάνεια τοῦ μαρμαρίου ἔχει πάθει πολὺ ἀπὸ τὸν χρόνον, μάλιστα ἢ πρὸς τ' ἀριστερὰ τῷ θεωμένῳ, ἔνθα ὑπὸ τὰ Δημητρι φαίνονται τινα ὡσάν ἴχνη γραμμάτων, ἀλλὰ πολὺ ἀβέβαια. Ἀμέσως ὁμως πρὸ τοῦ Κηφισόδωτος ἡ ἐπιφάνεια δὲν μοι φαίνεται νὰ εἶχέ ποτε γράμματα ὥστε ὁ τεχνίτης οὗτος, υἱὸς τοῦ περιφήμου Πραξιτέλους, ἦτο μόνος ἐδῶ ἀναγεγραμμένος, ὄχι μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ Τιμάρχου, ὡς ἐπὶ ἄλλων λίθων, τοῦτο δὲ καὶ τὸ σε τοῦ ἐπόησε, εἰ καὶ δυσκόλως ἀναγινωσκόμενον, βεβαιοῖ.

7.

Πῶλ(λα;.....
 τηρ Ποπλιο...ε.....
 ἴον Βάσσον τὸν (ἐαυτ.....
 δοῦν Βίλειθου(α ἀνέθηκ..

Τὰ ἀνωτέρω ἀναγινώσκονται ἐπὶ τμήματος βαθριδίου λίθου Ὑμηττείου, τοῦ ὁποίου ἀποθραυσθὲν ἐξέλιπε τὸ μέρος τὸ πρὸς τὰ δεξιὰ τῶ ὄρωντι, ἤτοι τὸ ἔχον ποτὲ τὰ τέλη τῶν τεσσάρων τῆς ἐπιγραφῆς στίχων. Πλείονας στίχους οὐδέποτε εἶχεν· διότι σώζεται σαφῶς ἡ ἄνω καὶ ἡ κάτω ἐπιφάνεια τοῦ χαμηλοτάτου βαθριδίου, ἐφ' οὗ θὰ ἦτο ποτὲ ἀνιδρυμένος ὁ τῆ Εἰλειθυία ἀνατεθειμένος εἴτε υἱίδους εἴτε ἀδελφιδουῶς εἴτε ἀνεψιαδοῦς, ὅστις μὲ τρίτον ὄνομα κατὰ Ῥωμαϊκὸν ἔθος θὰ ἐκαλεῖτο Βάσσος. Δὲν ἔκαμα πλείονας συμπληρώσεις παρ' ὅσας βλέπει ὁ ἀναγνώστης, διότι δὲν δύναμαι νὰ μαντεύσω, ἂν εἷς ἢ δύο ἦσαν οἱ ἀναθέντες. Ὁ λίθος ἔχει ὕψος 0,060, μῆκος 0,155, βάθος 0,085. Εὐρέθη δέ, ὡς εἶπεν ὁ πωλῆσας αὐτὸν εἰς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Ἑταιρίαν, ἐν Ἀθήναις κατὰ τὸ Γεράνι, κατωτέρω τοῦ ναοῦ τοῦ ἀγ. Κωνσταντίνου. Ἐν τῷ β' τόμῳ τῶν Antiquités helléniques τοῦ Ἄλ. Ραγκαβῆ εἶναι ἐκτετυπωμένοι δύο ἀναθηματικοὶ λίθοι τῆ Εἰλειθυία, οἱ ὑπ' ἀρ. 1061—2. Ἐπ' ἀμφοτέρων εἶναι θυγατέρες αἱ ἀνατιθέμεναι, ἐδῶ ὄχι. Διαφέρουσιν ὅλως καὶ οἱ τόποι τῆς εὐρέσεως τῶν τριῶν λίθων, ὥστε οὐδὲν κέρδος τοπογραφικὸν πορίζομεθα περὶ τοῦ ποῦ ποτε ἔκειτο ὁ τῆς Εἰλειθυίας ναὸς ἐν Ἀθήναις, οὗ μνημονεύει ὁ Παυσανίας βιβλ. 1, 18, 4 καὶ 5, ὀλίγον πρὶν ἔμβῃ εἰς τὴν περιγραφὴν τοῦ Ὀλυμπίου.

8.

Δομίτιος

Θεόδωρος

Μαραθῶνιος

τοῖς θεοῖς

5 σὺν τῇ κλισίᾳ

κατὰ ὄναρ **B**

Ἡ ἀνωτέρω ἐπιγραφὴ εἶναι ἐγκεχααραγμένη ἐπὶ λίθου Ὑμηττείου σχήματος κυλινδρικοῦ, ἀνωθὲν τε καὶ κάτωθεν κολοβοῦ, ὕψους 0,44, διαμέτρου 0,34, ὅστις πρὸ ὀλίγων ἐβδομάδων εὐρέθη ἐν Ἀθήναις ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Καλαμιώτου, ἀνιόντων ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας Καπνικαρέας ἐπὶ δεξιᾷ, μετὰ τὸ τρίτον ἐργαστήριον, ἐνθα ἀνέσκαπτε θεμέλια ἵνα κτίσῃ οἰκίαν ὁ ζυλέμπορος

Ἰθάν. Γαβριηλάκης. Εὔρεν οὗτος ἐκεῖ καὶ ἄλλα τινὰ λίθων γλυπτῶν καὶ ἐνεπιγράφων τεμάχια, κατακεχωσμένα ἀτάκτως, καὶ πάντα προσήνεγκε δωρεὰν εἰς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Ἑταιρίαν. Θεμέλιοι ἀρχαίας οἰκοδομῆς, καθ' ὅσον ἐμάθομεν, δὲν ἐφάνησαν. Ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς δὲν διδασκόμεθα, τί ἦτο κυρίως ἕπερ σὺν τῇ κλισίᾳ ἀνέθηκεν ὁ ἀναθεῖς. Ἴσως ὅμως ἦτο βωμός, αὐτὸς δὲ ὁ περισθῆεις εἰς κακὴν κατάστασιν λίθος. Πολλοὶ δὲ τῶν ἐθνικῶν τὸ πάλαι ἐκελεύοντο κατ' ὄναρ νὰ κάμνωσιν ἀφιερῶματα, ὡς μικτυροῦσι πολλὰ σωζόμενα ἐπιγραφαί, ἀπαράλλακτα καθὼς καὶ τὴν σήμερον γίνεται παρ' ἡμῖν τε καὶ παρὰ τοῖς περρωτισμένοις Εὐρωπαίοις.

Ἐν τοῖς περίρξ δὲ τοῦ Μάρκοπούλου, χωρίου τῶν Μεσογαίων Ἀττικῆς, ὁ Π. Σταματάκης συνέλεξε λίθους ἐνεπιγράφους καὶ ἐκόμισεν εἰς Ἀθήνας, (εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Μουσείου) τοὺς ἐξῆς:

9.

...ταχος : ἀνέθεκε.

Ἡ ἀρχῆθεν μονόστιχος αὕτη ἐπιγραφή ἀναγινώσκειται ἐπὶ βάρθρου τετραγώνου, πλατυνομένου ἡρέμα πρὸς τὰ κάτω, λίθου ὑμηττείου, ὕψους 1,03, πλάτους 0,46 καὶ πάχους 9,41, ἐχούσης δὲ ἐν τῇ ἐπιφανείᾳ τετράγωνον κοιλότητα. Ἡ ἄνω γωνία τῆς στήλης ἢ κατ' ἀριστερὰ τῶ θεωμένῳ εἶναι ἀποκεκρουσμένη, ἐξ οὗ καὶ ἡ ἀρχὴ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἀναθέντος τὸ οἰονδήποτε ἀνάθημα ἐξέλιπεν. Ἐκαλεῖτο ἴσως Βρόταξ, διότι τριῶν ἐκεῖ περὶπου γραμμάτων τόπος εἶναι. Βρόταχος κατ' ὀνομαστικὴν πτώσιν ὄνομα γινώσκειται ἀνδρὸς Γορτυνίου ἐκ Κρήτης. Δὲν εἶναι ἀδύνατον νὰ ὑπῆρχε ποτε καὶ τριτόκλιτον περιπτοσύλλαβον ἐκ τῆς αὐτῆς ρίζης. Τὰ τριτόκλιτα ἦσαν παρὰ τοῖς Ἰωσιν ἀγαπητά, τὰ δὲ ἰσοσύλλαβα παρὰ τοῖς Δωριεῦσιν, οἷον Διογεῖτων καὶ Διόγειτος κτλ. Παράβαλε καὶ τὰ ὀνόματα τῶν Ἰωνικῶν μνηῶν πρὸς τὰ τῶν Δωριεῶν Βοηδρομιῶν καὶ Βαδρόμιος κτλ.

10.

Εὐφορος ἐπέσειεν.

Αὕτη ἡ ἐπιγραφή, ἡ δηλοῦσα ἡμῖν Ἀττικῷ τεχνίτου τέως ἀγνώστου τὸ ὄνομα, γράμμασι τῶν ἀμέσως ἴσως μετ' Εὐκλείδην ἔρχοντα χρόνων, ἀναγινώσκεται ἐπὶ πλακὸς τετραγώνου ἐπιμήκους, λίθου λευκοῦ, μήκους 1,40, πλάτους 0,70, πάχους 0,14. Τὰ γράμματα εἶναι κατὰ τὸ μέσον τῆς στενῆς πλευρᾶς, τῆς τοῦ πάχους, ἐγκεχαραγμένα κατὰ μῆκος. Ἐνωθεν τῆς πλακὸς ἐπὶ ἄλλου λίθου θὰ ἦτο ποτε τὸ τεχνούργημα τοῦ Εὐφόρου. Μέρος τι τῆς πλακὸς ἐκ τῆς ἀντιθέτου τῇ ἐπιγραφῇ πλευρᾶς λείπει ἀποκρουσθέν. Ἄλλ' ἐκ τούτου τίποτε δὲν ζημιούμεθα.

11.

Ὅρος χωρίου κοι-
νοῦ Εἰκαδείων
μὴ συνβάλλειν
εἰς τοῦτο τὸ χω-
ρίον μῆθένα
μηθέν.

Ἐναγινώσκεται ἡ πλήρης αὕτη ἐξάστιχος ἐπιγραφή ἐπὶ στήλης λίθου Ὑμηττείου, ὕψους 1,36, πλάτους 0,34, πάχους 0,14. Πάντα τὰ στοιχεῖα παλαιόθεν ἐπεκρούσθησαν σφύρα, ἵνα μὴ ἀναγινώσκωνται, ἄδηλον πρὸς τίνα σκοπὸν· ἀναγινώσκονται δὲ ὅμως ἔτι. Οἱ Εἰκαδεῖς, ὡς καὶ ἀλλαχόθεν ἠξέυρομεν, ἦσαν θρησκευτικὸς θίασος, κατὰ τὰς εἰκάδας τοῦ μηνὸς θύοντες εἰς θεὸν τινα, πιθανῶς τὸν Ἀπόλλωνα, οὗ ἦτο ἱερὰ ἡ ἡμέρα αὕτη, κατὰ τὸν Μέγαν Ἐτυμολόγον ἐν σελ. 298. Εἶχον δέ, ὡς καὶ ἄλλοι θίασοι, κοινὰς προσόδους καὶ ταμεῖον κτλ. Τὸ ἐν ἄ. σίγῃ ἐπίθετον κοινοῦ δύναται μὲν νὰ συναφθῇ στενωῶς πρὸς τὸ προηγούμενον οὐσιαστικὸν χωρίου, ἀλλὰ κάλλιον ἴσως νὰ συναφθῇ μετὰ τῆς ἐπομένης γενικῆς Εἰκαδείων καὶ οὕτω νὰ νοῆται Κοινὸν (=κοινότης, σωματεῖον, ἀδελφάτον) Εἰκαδείων, οὗ νὰ ἦτο κτῆμα τὸ χωρίον· διότι οἱ θίασοι καὶ κοινὰ λέγονται. Τὰ δὲ μὴ συνβάλλειν κτλ. ἐννοοῦμεν οὕτω τὸ τεθειμένον ἐπὶ τοῦ χωρίου ὀρόσημον ἀπηγόρευε νὰ μὴ καταθέτῃ μηδεὶς ἐκ συμβολῆς ἢ ἐράνου ἀργύριον δαυεικὸν ἐπὶ ὑποθήκῃ τοῦ χωρίου τούτου, ἀν δηλαδὴ ἰδιώτης τις τὸ χωρίον δολίως ὡς ἰδικὸν του ἤθελε παραστήσει.—Ὅτι δὲ οἱ ὅροι καὶ πρὸς ἐξασφάλισιν τῶν ὑποθηκῶν πλειστάκις ἐτίθεντο, ὅχι

μόνον πρὸς βεβαίωσιν τῆς κτήσεως, εἶναι γνωστόν. Οἱ ἄνω τρεῖς λίθοι ποῦ ἀκριβῶς ἀνεσκάφησαν, δὲν εἶναι γνωστόν. Τοὺς μετεκόμισαν ἐκ πολλῶν πέριξ τοῦ Μαρκοπούλου ἐρημοκκλησίων, ἕνα τοὺς μεταχειρισθῶσιν εἰς τὴν οἰκοδομὴν τῆς Εὐαγγελιστρίας, ἡν οἰκοδομοῦσι πρὸς ἀνατολὰς τοῦ Μαρκοπούλου, 5 λεπτά τῆς ὥρας μακράν, καὶ ἐκεῖθεν τοὺς ἔσωσεν ὁ Σταματάκης. Τώρα κεῖνται ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου.—Ὁ δὲ ἐπόμενος λίθος εὗρέθη ἐν τινι ἀγρῷ, νοτιοδυτικῶς τοῦ Μαρκοπούλου, κατὰ τὴν θέσιν Δαρδίστη·

12.

Ὁρος χωρίο
πεπραμένο
ἐπὶ λύσει : X

Ὁρος εἶναι καὶ οὗτος, ἔχων ὀλίγον ἀρχαϊκωτέραν τὴν γραφὴν, καθ' ὅσον ἀπαντᾷ ἐν αὐτῷ τὸ δασύ Η καὶ ἡ γενικὴ εἰς ο ἀντὶ εἰς ου· ὁ δὲ λίθος ἄξεστος, ὕψους 0,45, πλάτους 0,38, πάχους 0,05. Τὸ νόημα τούτων τῶν ὄρων, τῶν ἐχόντων τὰ: πεπραμένου ἐπὶ λύσει, διεσάφησεν ὁ Βæckh ἐν τῷ ἀ. τοῦ C. I. Gr. σελ. 484—5 καὶ ἐν τῇ Πολιτικῇ Ἀθηναίων οἰκονομίᾳ, τόμ. ἀ. σελ. 180 τῆς β. ἐκδ. καὶ ἡμεῖς αὐτοὶ εἶπομέν τινα περὶ τούτων ἐν ἄρθρῳ ἐκτυπωθέντι ἐν τῇ Ἐφημερίδι τῶν Φιλομαθῶν, φύλ. τῆς 10 Ὀκτωβρίου τοῦ ἔτους 1865, ἔνθα ἐξεδώκαμεν ἐξ τοιούτους ὄρους καὶ ἀπρηριθήσαμεν καὶ πάντας τοὺς ἕως τότε γνωστούς. Ἐκ τῶν ἐκεῖ γενικώτερον εἰρημένων τοῦτο μόνον δὲν κρίνομεν περιττὸν νὰ ἐπαναλάβωμεν ἐδῶ, ὅτι αὐοδεῖς τούτων τῶν ὄρων φθάνει τοὺς χρόνους τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, οὔτε καταβαίνει κάτω τῶν μέσων ἢ τελευταίων Μακεδονικῶν, ὡς τοῦτο ἀσφαλῶς ἐξάγεται ἐκ τε τοῦ σχήματος τῶν γραμμάτων καὶ τῆς ὀρθογραφίας καὶ τῆς ὕγιους καὶ ἀκριβοῦς φρασεολογίας. Οἱ πλεῖστοι τῶν σωζομένων εἶναι ἐκ τῶν χρόνων, καθ' οὓς ὁ Ἰσαῖος καὶ ὁ Δημοσθένης ἐσύνθεταν τοὺς σωζομένους περὶ ἰδιωτικῶν δικῶν λόγους των. Ἡ λοιπὸν ῥητέον, ὅτι, ἀφοῦ ὑπέπεσαν εἰς δουλείαν οἱ Ἀθηναῖοι, ἠμέλησαν πλέον τὸ νὰ κανονίζωσι καὶ ἀσφαλίζωσιν ἐννόμως τὰ τῆς ἰδιοκτησίας, ἢ ὅτι τοῦτο μὲν δὲν ἠμέλησαν, ἔγραφαν δὲ τὰ τοιαῦτα οὐχὶ πλέον ἐπὶ λίθων, ἀλλ' ἐπὶ διφθερῶν, καταπι-

θεμένων παρ' εὐυπολήπτοις πολίταις ἢ ἐν ἀρχείοις δημοσίοις.» Ἰδού σχεδὸν 10 ἔτη ἔκτοτε συνεπληρώθησαν, καὶ ἀφοῦ εὐρέθησαν καὶ ἄλλοι ὄχι ὀλίγοι ἐνταῦθα ὄροι, οὐδεὶς φαίνεται ὦν τῶν χρόνων τῶν Ῥωμαϊκῶν. Ἀλλὰ καὶ οἱ ὄροι τῶν μνημάτων ἢ σημάτων κ' ἐκεῖνοι δὲν κατέρχονται μέχρι τῶν Ῥωμαϊκῶν χρόνων, ὡς ἤδη τοῦτο παρετηρήσαμεν ἐν τοῖς προλεγομένοις τῶν ἡμετέρων «Ἐπιγραφῶν Ἀττικῆς ἐπιτυμβίων» ἐν σελ. 5'. Καὶ τότε μὲν, ἐν ἔτει 1871, εἶχομεν ὑπ' ὄψιν μας 14 μόνον τοιούτους ὄρους· ἔκτοτε δὲ εὐρέθησαν ἄλλοι 10, πάντες παλαιοί, εἰς μάλιστα εἶναι καὶ παλαιότερος τῶν χρόνων τοῦ Εὐκλείδου ἀρχοντος, ἔχων τὰ γράμματα ἀπὸ δεξιῶν πρὸς ἀριστερά. Τὸν ἐξέδωκεν ὁ ἐνταῦθα Δρ Lolling ἐν Monatsberichte der k. pr. Acad. d. Wiss. December, 1872. Ἡμεῖς δ' ἐδῶ σήμερον ἐκδίδομεν τὸν ἐξῆς, ὅστις εὐρέθη πρὸ ἐνὸς περιποῦ ἔτους ἐν τῇ καταβολῇ τῶν θεμελιῶν τῶν δύο ἐν Ἀθήναις οἰκιῶν τοῦ Βούρου καὶ τοῦ Σκουλοῦδη, τῶν πρὸς βορρᾶν τοῦ κάτωθεν τῶν ἀνακτόρων κήπου, νῦν δὲ ἀπόκειται ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου, προσενεχθεὶς δῶρον μετὰ καὶ ἄλλων τινῶν λίθων.

13.

Ὅρος σήματος
Γλύκης Μαρ-
αθονόθεν ἐν
ἄστει οἰκόσ-
5 ης ἀδελφ. ἐς
Ἐσχατίονος Κ-
αλλίου.

Εἶναι ὁ κομψότατος πάντων τῶν Ἀττικῶν ὄρων κεχαραγμένος ἐξ ὄσων εἶδα. Ἐνεκα τῆς ἀνωμάλου ὀρθογραφίας του περὶ τὸ Ε καὶ τὰ Η ὑποθέτω, ὅτι εἶναι τῶν περὶ Εὐκλείδην ἀρχοντᾶ χρόνων. Ἄλλο τι δὲν παρατηρῶ εἰμὴ ὅτι πρὸ τοῦ ἐς τοῦ ἐν τέλει τοῦ ἐ. στίχου ὁ τόπος ὁ ἀφθεῖς παρ' ἡμῶν κενὸς φαίνεται ἔχων ἐν Ο, ἀλλ' οἷον ἐπίτηδες ἀπεξεσμένον. Ἴσως ἐχαράχθη πρῶτον τὸ Ο, (ἀντὶ τοῦ ου δηλαδὴ) καὶ ὕστερον εὐθὺς τὸ ΕΣ, ὡς ἀρχὴ τοῦ ἐπομένου κυρίου ὀνόματος, μετὰ ταῦτα δὲ ἐν τῷ ἐπομένῳ στίχῳ ἐπανελήφθη τὸ Σ ἀτόπως. Τέλος ἀφοῦ διεγράφη τὸ Ο, ὡς ἄηθες ἐπὶ τοῦ θήλεος γένους, ἔμεινε τὸ ἐν τέλει τοῦ στίχου ἐς ἀντὶ ἦς, δὲν προσετέθη ὁμως πλεόν ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ ἐπομένου στίχου τὸ ἀναγκαῖον Ε ἔξω τῆς καθέτου γραμμῆς. Τοῦτο ἡμεῖς προσεθέσαμεν. Συγγνώμην δὲ ζητοῦμεν διὰ τὴν ἀναγκαίαν ταύτην πολυλογίαν.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 9 Ἰουλίου 1875.

ΣΤΕΦ. Α. ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗΣ.

Μετεωρολογικαὶ παρατηρήσεις κοινοποιηθεῖσαι
ἐκ τοῦ ἀστεροσκοπείου Ἀθηνῶν.

1875. Μάϊος (E. N.)

Μέση βαρομετρικὴ θλίψις	753,29.
Μεγίστη »	» 757,00 (τὴν 4ην).
Ἐλαχίστη »	» 748,69 (τὴν 27αν).
Μέση θερμοκρασία	21,02 ἐκ.
Μεγίστη »	» 29,5 (τὴν 31ην).
Ἐλαχίστη »	» 6,2 (τὴν 1ην).

Ἡμέραι βροχῆς 10, (ποσὸν τοῦ καταπεσόντος ὕδατος 48,26χμ.), ἀστραπῶν 3, βροντῶν 3.

Ἄνεμοι ἔπνευσαν κατὰ 16 ἡμέρας ΝΔ, 6 Ν, 4 ΒΑ, 2 Β, 1 ΒΔ, 1 Δ, καὶ 1 Α.

Ἰούνιος.

Μέση βαρομετρικὴ θλίψις	751,55.
Μεγίστη »	» 754,74 (τὴν 19ην).
Ἐλαχίστη »	» 744,02 (τὴν 26ην).
Μέση θερμοκρασία	27,53 ἐκ.
Μεγίστη »	» 33,6 (τὴν 15ην).
Ἐλαχίστη »	» 18,1 (τὴν 6ην).

Ἡμέραι βροχῆς 28 (ποσὸν τοῦ καταπεσόντος ὕδατος 8,00χμ.), ἀστραπῶν 9, βροντῶν 1.

Ἄνεμοι ἔπνευσαν κατὰ 14 ἡμέρας ΒΑ, 6 ΝΔ, 6 Ν, 2 ΝΑ, 1 ΒΔ, 1 Α.

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΑ.

Σελ. 25, ἀρ. 65, στ. 4 γρ. συμπλεόντω(ν.—Σελ. 26, ἀρ. 82, στ. 2 γρ. Μαθριανῶ;—Σελ. 27, ἀρ. 95, στ. 4 γρ. συμπλεώντω[ν.

ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ.

Περὶ τοῦ τάφου τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου τοῦ Ε'
ἐπιστολὴ Α. Ρ. Ραγκαβῆ καὶ ἀπάντησις εἰς
αὐτὴν ὑπὸ Α. Καυτανζόγλου.

Ἡ ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως τελευταῖον κατασταθεῖσα ἐπιτροπεία, ἵνα κατασκευάσῃ διὰ τῶν ἐκ συνδρομῆς τῶν ἡμετέρων συλλεγόντων χρημάτων μνημεῖον τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου τοῦ Ε' ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ Δημητσάνῃ, ἔκρινεν ἀναγκαῖον νὰ κατασκευάσῃ πρὸ τούτου τάφον ἢ λάρνακα ἐκ λευκοῦ Πεντελῆσιου λίθου, καὶ νὰ θέσῃ ἐν αὐτῷ τὸ ἐν τῇ Μητροπόλει Ἀθηνῶν σωζόμενον λείψανον τοῦ Πατριάρχου. Παρακλήσει τῆς ἐπιτροπείας ταύτης ὁ ἀρχιτέκτων κ. Λύσανδρος Καυτανζόγλος ὑπετύπωσε τὸ τοῦ τάφου σχέδιον, προσθεὶς ἐπ' αὐτοῦ ἐν ἀναγλύφοις τὴν ἐξ Ὀδησοῦ εἰς Ἀθήνας μετακομιδὴν τοῦ λειψάνου τοῦ Πατριάρχου¹⁾. Ἡ δ' ἐπιτροπεία παραβαλοῦσα τοῦτο πρὸς ἄλλο ἄλλου σχέ-

1) Τὰ οὐσιωδέστερα τοῦ σχεδίασματος τούτου ἔχουσιν οὕτω:

Ἐπὶ τῆς κυρίας προσόψεως τῆς λάρνακος ἀπεικονίζεται πλοῖον, κατάγον τὸ ἱερὸν τοῦ Πατριάρχου λείψανον ἀπ' Ὀδησοῦ εἰς Ἀθήνας. Ἐπὶ τῆς πρύμνης καὶ πώρας τούτου κάθηνται δύο πτεροφόροι ἄγγελοι, ὄδηγοὶ καὶ φρουροὶ τοῦ ἐν τῷ πλοίῳ λειψάνου, ὧν ὁ μὲν πηδάλιουχεὶ, ὁ δὲ κωπηλατεῖ. Ἐν τῷ μέσῳ τοῦ πλοίου καθορᾶται ἡ φέρουσα τὸ λείψανον λάρναξ, ἣν καλύπτει διὰ τῶν πτερῶν του ὁ δικέφαλος ἀετὸς, τὸ σύμβολον τῆς πατριαρχικῆς ἐξουσίας, καὶ ἐπὶ τοῦ ὀρίζοντος ὑψοῦται ἀκτινοβολῶν ὁ ἥλιος. Ἐπὶ τῶν τριῶν ἄλλων προσόψεων τοῦ τάφου ἀπεικονίζονται ἐν ἀναγλύφοις ἄλλαι ἱεραὶ συμβολικαὶ παραστάσεις καὶ ἐν μιᾷ τούτων ἐπίγραμμα, ἐξιστοροῦν τὰ τοῦ θανάτου τοῦ πατριάρχου. Ἐπὶ δὲ τοῦ καλύμματος τῆς λάρνακος ἐν τῷ μέσῳ ὑψοῦται ἡ πατριαρχικὴ μίτρα, καὶ ἐν ταῖς γωνίαις αὐτοῦ καὶ τοῖς ἄκροις ὑπάρχουσι κατάλληλα ἀρχιτεκτονικὰ κοσμήματα. Τὸ ὅλον στηρίζεται ἐπὶ βάσεως ἐκ μέλανος καὶ λευκοῦ λίθου, ἐχούσης τρεῖς βαθμίδας καὶ ἀνάλογον ὕψος.

διον, ἀπεικονίζον τὴν τοῦ Πατριάρχου ἀπαγχόνισιν, ἐνέκρινεν ἐκ τοῦ τελευταίου τούτου νὰ ληφθῶσιν ἱερατικά τινὰ σύμβολα καὶ ν' ἀπεικονισθῶσιν εἰς τὰς δύο βραχείας τοῦ τάφου πλευρᾶς, ἐκ δὲ τοῦ τοῦ κ. Α. Καυτανζόγλου νὰ ληφθῇ ἡ μετακομιδὴ τοῦ λειψάνου εἰς Ἀθήνας ὡς τελευταῖον σημαντικὸν γεγονός τῶν κατὰ τὸν Πατριάρχην, ἐμφαίνον συμβολικῶς τὸν θρίαμβον τοῦ τῶν Ἑλλήνων πατριωτισμοῦ βραβευομένου καὶ ὑπὸ τῆς θρησκείας ἡμῶν, καὶ ν' ἀπεικονισθῇ αὕτη ἐπὶ τῆς μιᾶς πλατείας πλευρᾶς, ἐπὶ δὲ τῆς ἐτέρας κατάλληλον ἐπίγραμμα.

Ἄλλ' ἐν τῇ ἐκτελέσει τῆς ἀποφάσεως ταύτης πέμπεται περὶ τὰς ἀρχὰς Αὐγούστου ἐκ Górlitz τῆς Πρωσσίας ἡ ἐπομένη τοῦ κ. Α. Ρ. Ῥαγκαβῆ ἐπιστολὴ, ἣτις ἐδημοσιεύθη εἰς τὴν «Ἐφημερίδα» τῇ 16 Αὐγούστου, ἐν ἣ ἀξιοῖ ὁ αὐτοκλήτως ἐπιστέλλων νὰ ἐμποδισθῇ ἡ ἐκτέλεσις τῆς ἀποφάσεως τῆς ἐπιτροπῆς καὶ νὰ προτιμηθῇ τὸ ὑπ' αὐτοῦ προτεινόμενον σχέδιον τῶν ἐπὶ τοῦ τάφου παραστάσεων διὰ τοὺς ἐν τῇ ἐπιστολῇ φερομένους ὑπ' αὐτοῦ λόγους. Ὁ ἀρχιτέκτων κ. Α. Καυτανζόγλος, ἀναγνούς τὴν ἐπιστολήν, ὑπέβαλεν εἰς τὴν ἐπιτροπείαν δι' ἐπιστολῆς του πρὸς τὸν κ. Καστόρχην παρατηρήσεις, δι' ὧν οὐ μόνον ἐνισχύει τὴν ἐπιτροπείαν νὰ ἐμμένῃ εἰς τὰ ἅπαξ ὑπ' αὐτῆς ἐγκριθέντα καὶ ἐκτελούμενα, ἀλλ' ἀπορρίπτει ὅλως τὰ ὑπὸ τοῦ κ. Ῥαγκαβῆ προτεινόμενα ὡς ἀντικείμενα εἰς τοὺς κανόνας τῆς τέχνης, εἰς τὰ ἔθιμα τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν καὶ εἰς τὴν ἱστορίαν αὐτήν. Ἐπειδὴ δὲ οἱ ὑπ' αὐτοῦ φερόμενοι λόγοι ἔχουσιν ἐπιστημονικὴν ἀξίαν, ἔκρινε καλὸν ἢ τοῦ Ἀθηναίου διεύθυνσις νὰ καταχωρίσῃ τὰς δύο ταύτας ἐπιστολάς εἰς τὸ περιοδικὸν τοῦτο χάριν τῶν ἀναγνωστῶν αὐτοῦ.

Ἐπιστολὴ τοῦ κ. Ῥαγκαβῆ.

«Φίλτατε κ. Ἀγγελόπουλε,

»Εἰς μίαν τῶν ἐφημερίδων ἀνέγνων ὅτι ὁ καλλιτέχνης καὶ ἡ ἐπιτροπὴ τοῦ μνημείου τοῦ Πατριάρχου ἀπεφάσισαν ὅτι ἐπὶ τῆς λάρνακος (διότι ὑποθέτω ὅτι κατὰ τὰ ἀνέκαθεν ἀποφασί-

σθέντα¹⁾, θά γίνῃ μόνον λάρναξ, *σαρκοφάγος*, διὰ τὴν τεθῆ ἐντὸς τοῦ ἐκκλησιδίου) θέλει χαραχθῆ οὐχὶ τὸ μαρτύριον, ἀλλ' ὁ πλοῦς τοῦ πρωτομάρτυρος ἐξ Ὀδησσοῦ εἰς Πειραιᾶ, διότι ἐκεῖνο ἐζωγράφησεν ἤδη ὁ Δύτρας, καὶ ἴσως καὶ ἄλλοι τινὲς τῶν παρ' ἡμῖν ζωγράφων, θέλουσι δὲ ἤδη τὴν παραγάγασί τι πρωτότυπον.

Ἐργαζομένων ἐκ τίνων μελῶν σύγκειται ἡ ἐπιτροπὴ, καὶ τίς εἶναι ὁ καλλιτέχνης, ὁμολογῶ μόνον ὅτι ἐντελῶς καὶ ἀληθῶς πρωτότυπον μοὶ φαίνεται ἀντὶ τῆς μεγάλης ἰλασθηρίου θυσίας του, τοῦ εὐγενοῦς του θανάτου, τοῦ ἀναδείξαντος τὸν ἱερὸν ἄνδρα μιμητὴν τοῦ σωτῆρος, τὴν παρασταθῆ ἢ ἐσχάτην ὁδοιοποιίαν του, ὡς ἂν ἦτο Αἰγύπτιος βασιλεὺς διαπλέων τὸν Νεῖλον πρὸς τὰ Μεμόνια! Θελοῦσι πρωτοτυπίαν; Ὁ εὐφυὴς καλλιτέχνης ἐπιδιώκει αὐτὴν οὐχὶ ζητῶν νέαν ὑπόθεσιν, νέον ἀντικείμενον παραστάσεως, ἀλλὰ νέον τρόπον αὐτῆς κατὰ τὴν ἀντίληψιν, τὴν ἔκφρασιν καὶ τὴν ἐκτέλεσιν. Οἱ ἀρχαῖοι, κατὰ τὴν μεγάλην ἐποχὴν τῆς τέχνης, εἶχον δύο ἢ τρία ἀντικείμενα, ἅτινα πάντοτε παρίστων, ἐπαναλαμβάνοντες αὐτὰ, τὴν ἀμαζονομαχίαν, τὴν γιγαντομαχίαν, τὴν περσομαχίαν, ἀλλὰ μετὰ νέας ζωῆς πάντοτε, διότι ἕκαστος ἐπίσημος καλλιτέχνης ἐνεφύσα εἰς αὐτὰ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ζωὴν. Ἡ ἐκλογὴ νέου ἀντικειμένου, ἵνα φανῆ ἄλλοῖον τῶν προηγουμένως παρασταθέντων, ἀποδεικνύει πτωχίαν, οὐχὶ πλοῦτον.

Ἐκ τῆς προκειμένης μνημεῖον τί εὐγενεστέρα σύνθεσις φέρει εἰπεῖν τὸ τὴν παρασταθῆ ὁ Πατριάρχης καθ' ἣν στιγμὴν εὐλογεῖ διὰ τῆς χειρὸς τὸν βρόχον, τὸ βλέμμα αἴρων εἰς τὸν οὐρανόν, τοῦ δὲ βρόχου τὴν ἄκραν τὴν κρατῆ ὁ ἄγριος δῆμιος, ἔχων ὀπίσω αὐτοῦ δυσμόρφους ἰουδαίους, περιμένοντας τὸ θῦμά των ἵνα τὸ σύρωσιν εἰς τὸν βόρβορον· συγχρόνως δὲ πρὸ τοῦ Πατριάρχου προσπίπτων χριστιανὸς φουστανελοφόρος τὴν ἀσπάζη-

¹⁾ Πόθεν ἐγίνωσκεν ὁ κ. Ῥ. ταῦτα, ἀγνοῶν, ὡς ἐφεξῆς λέγει, τὰ τε τῆς ἐπιτροπῆς πρόσωπα καὶ τὸ τοῦ ἀρχιτέκτονος; ἢ μήπως αὐτὸς ἀπεφάσισεν ἀνέκαθεν τὴν γείνη λάρναξ ἢ σαρκοφάγος;

ται διὰ τῆς ἀριστερᾶς τὸ κράσπεδον αὐτοῦ, ἐν ᾧ διὰ τῆς δεξιᾶς σύρει κρυφῶς ἐκ τῆς ζώνης του ἐγγχειρίδιον ἐκδικήσεως· ὀπίσω δ' αὐτοῦ δύνανται νὰ παραστηθῶσι καὶ ἄλλοι χριστιανοὶ καὶ χριστιαναὶ εἰς διαφόρους θέσεις· καὶ ἂν ἡ σύνθεσις πρέπη νὰ ἦνε μικροτέρα, τότε οὗτοι δύνανται νὰ λείψωσι, καθὼς καὶ οἱ Ἰουδαῖοι. Ἐννοεῖς, ταῦτα λέγω ὡς παράδειγμα ἀπλοῦν, καὶ ἐναπόκειται εἰς τὸν γλύπτην οἷον δῆποτε ἄλλο τοιοῦτο σύμπλεγμα τῆς ἐπινοίας αὐτοῦ ν' ἀντικαταστήσῃ. Εἰς τὰς δύο δὲ μικρὰς πλευρὰς τοῦ σαρκοφάγου δύνανται ἴσως νὰ γλυφῶσι δύο πλοῖα, τὸ μὲν ἰστιοφόρον τὸ δὲ ἀτμόπλοον, ἔχοντα ἐσταυρωμένας τὰς κεφαλὰς καὶ κάτω τὴν σημαίαν, ὡς σύμβολα ἀπλᾶ, τὸ μὲν τῆς διασώσεως τοῦ νεκροῦ εἰς Ὁδησσὸν, τὸ δὲ τῆς μετακομιδῆς αὐτοῦ εἰς Ἀθήνας. Εἰς δὲ τὴν τετάρτην πλευρὰν, τὴν ὀπισθίαν, πρέπει νὰ χαραχθῇ ἐπιτάφιος ἐκ στίχων ἡρωϊκῶν, ὃν νὰ παρακληθῇ νὰ ποιήσῃ ὁ κ. Φίλιππος Ἰωάννου, καὶ ὅστις νὰ λέγῃ περίπου ὅτι ὁ ποιμενάρχης διὰ τοῦ θανάτου του ὠδήγησε τὸ ποίμνιον τοῦ Χριστοῦ εἰς τὴν ἐλευθερίαν, ἢ τοιαύτην τινὰ ἰδέαν.

»Σὰς γράφω, φίλτατε κ. Ἀγγελόπουλε, ταῦτα ἐν ἄκρα βία, ἵνα σὰς προτρέψω, ἂν ὅ,τι ἀνέγων εἰς τὰς ἐφημερίδας ἀληθεύῃ, νὰ προσπαθήσητε νὰ τὸ ἐμποδίσητε ὑμεῖς ὅστις τοσοῦτον ἀξιέπαινον ζῆλον κατεβάλατε, ἵνα ἡ Ἑλλὰς φέρῃ εἰς τὸν πρωτομάρτυρα τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς τὸν ὀφειλόμενον αὐτῷ φόρον εὐγνωμοσύνης.

»Μετὰ πάσης ὑπολήψεως καὶ ἀγάπης

Ὅπως ὑμέτερος

»Α. Ρ. ΡΑΓΚΑΒΗΣ.

»Ἐν Górlitz, τῇ 29 Ἰουλίου (10 Αὐγ.) 1875».

Κρίσεις τῶν ἐν τῇ ἐπιστολῇ ταύτῃ ὑπὸ τοῦ κ. Κανταρζόγλου.

Φίλε κ. Εὐθ. Καστόρχη.

Διατρίβων ἐν τῷ ἐπὶ τῆς ἱερᾶς ὁδοῦ ἀγροτικῷ μου οἰκίσκῳ παρὰ τῷ φρέατι τοῦ ναοῦ τοῦ ἀγίου Σάββα, ἔνθα ἐν ἡρεμίᾳ ἀνε-

πόλου τὰς διὰ τῆς ὁδοῦ ταύτης διερχομένας ἐπὶ τῶν ἐνδόξων τῆς Ἑλλάδος ἡμερῶν ἱεράς θεωρίας, καὶ ἐνετρύφων ἐν τῇ θεᾷ τῶν κατέναντι γεραρῶν μνημείων τῆς Ἀκροπόλεως, καὶ μάλιστα τοῦ μεγαλοπρεποῦς Παρθενῶνος, ὅστις διὰ τῆς κατεδαφίσεως τοῦ βαρβάρου φραγκικοῦ πύργου, ἀναλαμβάνει μετὰ τοσοῦτους αἰῶνας τὴν κυριαρχίαν του σύμφωνα πρὸς τὴν ὀπτικὴν ἁρμονίαν τῶν καλλιτεχνικῶν γραμμῶν τῶν λοιπῶν παρακειμένων αὐτῷ μνημείων, ἡ δὲ σεμνοπρεπῆς Ἀκρόπολις ἀνακτᾷ διὰ τῆς ἀφαιρέσεως τοῦ ὑψιδόμου τούτου ὀρθογωνίου ὄγκου τὴν γενικὴν ἐνότητά τῆς ὀπτικῆς καλλονῆς, καὶ τὴν ἁρμονίαν διὰ τῆς ἀντικατασταθίσεως ἀρχικῆς καὶ κυριάρχου ἐν τοῖς ἑλληνικοῖς κτιρίοις ὀριζοντίου γραμμῆς, ἔλαβον τὴν παρὰ σοῦ σταλεῖσάν μοι Ἐφημερίδα (ἀρ. 228. τῆς 16 αὐγούστου ἐ. ἔ.), ἐν ἣ εἶδον ἀνεπίστως τὴν ἐπιστολὴν τοῦ ἡμετέρου φίλου κ. Α. Ῥαγκαβῆ. Εὐχαριστῶ σοι λοιπὸν, διότι μοι ἔδωκες οὕτως ἀφορμὴν ν' ἀναγνώσω ἐν ἡσυχίᾳ τὴν ἀποφθεγματικὴν του γνώμην περὶ τῆς ἤδη πρὸς ἐναπόθεσιν τοῦ λειψάνου τοῦ Πατριάρχου κατασκευαζομένης λάρνακος. Βλέπω ὅτι ὁ κ. Α. Ῥαγκαβῆς ἐν τῇ ἐπιστολῇ του ταύτῃ, οὐ μόνον κατακρίνει καὶ ἀποδοκιμάζει τὴν ὑπὸ τῆς ἐπιτροπῆς ἐγκριθεῖσαν παράστασιν, ἀλλὰ συνάμα γνωμοδοτεῖ ἵνα ἐξαλειφθῇ αὕτη καὶ ἀντικατασταθῇ διὰ τῆς ὑπ' αὐτοῦ περιγραφομένης εἰκόνης τῆς ἀπαγχονίσεως τοῦ Πατριάρχου.

Εἶναι τῷ ὄντι λυπηρὸν ὅτι τὸ κοινῶς παρ' ἡμῖν λεγόμενον

Ἐλεύθερος ὁ Ἕλλην νὰ λέγῃ καὶ νὰ γράφῃ

Δι' ὅ,τι καὶ ἂν θέλῃ, καὶ ὅπως αὐτὸς θέλει,

κινδυνεύει νὰ κατασταθῇ σήμερον ἐν Ἑλλάδι νόσημα ἐνδημικὸν καὶ δυσίατον. Καὶ ὡς νὰ μὴ ἤρκει τοσαύτη ἐνταῦθα πληθὺς ἀκρίτων κριτῶν, κρινόντων ἐκ τοῦ προχείρου περὶ πάντων, ἤλθεν αὐτόκλητος καὶ ὡς ἀπὸ μηχανῆς καὶ ἡ ἀπὸ Görlitz τῆς Γερμανίας ἐπιστολή, ἵνα διαταράξῃ τὴν πατριωτικὴν ἐνέργειαν τῆς ἐπιτροπῆς.

Ὁ κ. Ῥαγκαβῆς λέγει ὅτι ἐν ἄκρᾳ βίᾳ ἔγραψε τὰς καλλιτεχνικὰς αὐτοῦ σκέψεις καὶ θεωρίας. Τὸ πιστεύομεν καὶ χωρὶς νὰ

τὸ εἶπη. Ἄλλ' ἀποροῦμεν, πῶς ἐν τῇ ἄκρᾳ βία δὲν κατέστρωσε δεκαπλασίαν τούλαχιστον καλλιτεχνικὴν πραγματείαν περὶ τοῦ σμικρογραφικοῦ τούτου ἀντικειμένου. Ὁ κ. 'Ρ. ἔχων τὴν ἀξίωσιν νὰ μεταβληθῇ τὸ ὑπὸ τῆς ἐπιτροπῆς ἐγκριθέν θέμα τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος μνημείου, ὅπερ συνετάχθη ἀναλόγως τῶν διαστάσεων καὶ τοῦ χώρου τῆς λάρνακος, καὶ νὰ ἀντικατασταθῇ διὰ τοῦ ὑπ' αὐτοῦ προτεινομένου, ὡφείλε, νομίζομεν, οὐχὶ ἐν ἄκρᾳ βία νὰ γράψῃ, ἀλλὰ μετὰ τινος περισκέψεως καὶ μελέτης. Ἄλλ' ἰδοὺ τὸ ἀστεῖον, καὶ λυπηρὸν ἐν ταύτῳ. Ὁ κ. 'Ρ. δὲν συστέλλεται νὰ προτείνῃ ἀλλαγὴν ὑποθέσεως γλυπτικοῦ ἔργου, χωρὶς νὰ γνωρίσῃ προηγουμένως τὸ σχέδιον τῆς λάρνακος, τὴν ἀρμοδίως προσδιορισθεῖσαν θέσιν, χωρὶς νὰ σκεφθῇ ἂν ἡ παρ' αὐτοῦ προτεινομένη ἀντικατάστασις τοῦ θέματος ἡδύνατο πρεπόντως νὰ τοποθετηθῇ ἐν τῷ προσδιορισμένῳ τῆς λάρνακος τόπῳ, χωρὶς νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψιν τὴν μετριωτάτην δαπάνην δέκα χιλιάδων δραχμῶν ὑπὲρ κτασκειυῆς μνημείου ἐκ τοῦ λευκοτέρου μαρμάρου τῆς Πεντέλης, ἔχοντος ὑπὲρ τὰ πέντε κυβικὰ μέτρα ὄγκου καὶ τὸ θαυμαστότερον πάντων, χωρὶς νὰ συλλογισθῇ ἂν ἡ πομπώδης παρ' αὐτοῦ ἐν τῇ ἐπιστολῇ περιγραφομένη πολυπρόσωπος εἰκὼν εἶναι δυνατὸν νὰ παρασταθῇ κατὰ τοὺς κανόνας τῆς γλυπτικῆς ἐπὶ τοῦ χώρου μιᾶς πλευρᾶς τῆς λάρνακος. Οὐδὲν τούτων λοιπὸν λαμβάνων ὑπ' ὄψιν ὁ κ. 'Ρ. καταδικάζει τὰ ὑπὸ τῆς ἐπιτροπῆς ἐγκριθέντα, καὶ ἀξιοματικῶς ζητεῖ τὴν τοῦ ἔργου ἀναστολήν. Ἄγνοεῖ, φαίνεται, ὅτι ἐν ταῖς καλαῖς τέχναις τὸ Πυθαγόρειον «*Αὐτὸς ἔφα*» οὐδέποτε ἐγένετο οὔτε θέλει γείνη παραδεκτόν· καθόσον ἐκάστη τῶν τεχνῶν τούτων παριστᾷ δι' ἔργων οὐχὶ δι' ἐπιπολαίων λόγων καὶ πομπωδῶν φράσεων τὰς ἰδίας ὑποθέσεις.

Ταῦτα ἦσαν ἱκανὰ ἴσως εἰς ἀπάντησιν τῆς ἐπιστολῆς τοῦ κ. Δ. 'Ραγκαβῆ. Ἄλλ' ἡμεῖς, θέλοντες χάριν τῆς ἀναβαλλούσης ἤδη παρ' ἡμῖν τέχνης νὰ διαφωτίσωμεν τὸ κοινόν, ἵνα μὴ διαβουκολῆται ἐκ τοιούτων θεωριῶν, αἵτινες δυνατὸν νὰ φανῶσιν ὅτι πηγάζουσιν ἐξ ἀκράτου πηγῆς καὶ ἀλανθάστου διανοίας, κρίνομεν ἀναγκαῖον νὰ ἐξετάσωμεν διὰ πλείονων τὰ τῆς ἐπιστολῆς ταύτης, ἡμεῖς δὲ ποιήσατε αὐτῶν οἷαν βούλεσθε χρῆσιν.

Γνωστόν εἶναι εἰς τοὺς εἰδήμονας, ὅτι πᾶσα καλλιτεχνικὴ ὑπόθεσις ἐκπορεύεται συνήθως ἐκ τῆς φαντασίας τοῦ καλλιτέχνου, ὅστις εἴτε ἐμπνέεται ἐλευθέρως ἐκ γεγονότος τινός, εἴτε συμμορφοῦται πρὸς τὴν φύσιν, εἴτε δανείζεται αὐτὴν ἐκ τῆς ἱστορίας, τῆς ποιήσεως, τῆς μυθολογίας κλ. Ὅταν ὅμως πρόκηται περὶ παραστάσεως εἰκόνας θρησκευτικῆς, ὁ καθ' ἡμᾶς καλλιτέχνης ὀφείλει νὰ περιορίζηται εἰς τὰ ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας παραδεδεγμένα καὶ ὑπ' αὐτῆς τρόπον τινὰ καθιερωθέντα καὶ ἐπιβαλλόμενα.

Τούτου τεθέντος, ἕκαστος εὐκόλως ἐννοεῖ ὅτι τὸ καλλιτεχνικὸν θέμα, ὅπερ παρεδέχθη ἢ ἐπιτροπῇ, δὲν εἶναι προῖον ἄκρας βίας, ἀλλὰ μελέτης καὶ σκέψεως ὠρίμου· ὁ δὲ καλλιτέχνης δὲν ἐζήτησε τὰς ἐμπνεύσεις τῆς ὑποθέσεως ἐκ τοῦ ἐπὶ τοῦ *Νείλου πλοῦ τῶν Αἰγυπτίων βασιλέων πρὸς τὰ Μεμνόνια* (Ἐφημ. ἀριθ. 218), ὡς κακοζήλως καὶ χάριν ἀρχαιολογικῆς ἐπιδείξεως λέγει ἐν τῇ ἐπιστολῇ του ὁ κ. Ρ., ἀλλ' ἐνεπνεύσθη ἐκ τῆς πραγματικότητος τοῦ γεγονότος, ἐν πάσῃ τῇ καθολικότητι αὐτοῦ λαμβανομένου, καὶ ἔπλασε τὸ ἀρμόδιον θέμα, ἵνα τεθῆ ἐπὶ τῆς πλευρᾶς τῆς νεκρικῆς λάρνακος. Καὶ τοῦτο, διότι ὄφειλε ν' ἀκολουθήσῃ τοὺς κανόνας τῆς τέχνης καὶ τοῦ πρέποντος, τὰ ἔθιμα τῆς ἡμετέρας ἐκκλησίας, καὶ μάλιστα τὰ σοφὰ παραγγέλματα τοῦ Ὁρατίου, τοῦ ἀρίστου διδασκάλου τῆς τε τέχνης καὶ τῆς ποιήσεως, καθ' ὃν ἡ τοῦ θέματος ἐκλογή καὶ σύνθεσις γίνεται ἀρμοδιώτερον ἐκ γνωστῶν, πιθανῶν καὶ ἀλλήλοις προσηκόντων.

Ἡ ἀλήθεια ὅμως αὕτη συνήθως παραβλέπεται, λέγει ὁ Μονταντέρτιος, καὶ πολλάκις ἡ ἐκλογή τοῦ καλλιτέχνου, ἀντὶ νὰ περιεφρήσῃται εἰς τὰ γενικὰ, χάνεται εἰς ἐξαιρέσεις καὶ λεπτολογίας «καὶ εἰς ἐπεισόδια, ἄτινα, ἀντὶ νὰ ὠφελήσωσι, βλάπτουσιν οὐσιωδῶς τὸν σκοπὸν καὶ τὸ ὕψος τῆς παραστάσεως.» Ὁ δὲ Βιγκελμάννος, περὶ τῶν ἀναγκαίων προσώπων ἐν τῇ συνθέσει τῶν εἰκόνων πραγματευόμενος, λέγει ὅτι οἱ ἀρχαῖοι παρεδέχθησαν ὡς ἀρχὴν τὸ ἀπεικονίζειν ὅσον οἶόν τε ὀλιγώτερα, ἢν οὐδέποτε παρέβαινον. Καὶ ἐπὶ τέλους ὁ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς φιλόσοφος Μιλιτίας δογματίζει, ὅτι ἀρχὴ καὶ βᾶσις πασῶν τῶν καλῶν τεχνῶν καὶ μηχανικῶν πρέπει νὰ ᾖ τὸ πολὺ δι' ὀλίγου ἐκφραζόμενον, συμ-

φώνως πρὸς τὸ ἀρχαῖον ἐκεῖνο γνωμικὸν «οὐκ ἐν τῷ πολλῷ τὸ εὖ, ἀλλ' ἐν τῷ εὖ τὸ πολὺ». Ὑπὸ τοιούτων ἀρχῶν ἐμπνεόμενος ὁ καλλιτέχνης, καὶ ἐπὶ τοιούτων κανόνων στηριζόμενος, ἐνόμισεν ὅτι προσηκόντως ἐκφράζει τὸν κύριον καὶ τελικὸν σκοπὸν τῆς καθόλου ἐννοίας τοῦ μνημείου, ἀποτυπῶν ἐν ἀναγλύφῳ τὴν ἀληθῆ καὶ τελευταίαν πράξιν τοῦ δράματος, ἥτοι τὸν θρίαμβον τοῦ ὑπὲρ τοῦ ποιμνίου αὐτοῦ μαρτυρήσαντος Ποιμενάρχου. Τίς δ' ἄλλη παρὰ ταύτην ἐξεικόνισις θριάμβου θὰ ἦτο μεγαλοπρεπεστέρα καὶ ἠθικωτέρα πρὸς ικανοποίησιν τῆς δεινῆς καταδίκης τοῦ μάρτυρος; Δὲν ἐκπλήσεται ὁ θεατῆς, καὶ δὲν διατίθεται εὐσεβῶς, βλέπων τὸ ἱερὸν τοῦ Πατριάρχου λείψανον, τὸ ἀπανθρώπως καταδικασθὲν νὰ ῥιφθῆ εἰς τὸν βόρβορον τοῦ Βαλατᾶ, νὰ διαπορθμευθῆται μεγαλοπρεπῶς ἐπὶ ἀκατίου πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τῶν καταδικασάντων αὐτὸν, συνοδευόμενον ὑπὸ δύο ἀγγέλων φυλάκων, σεμνοπρεπῶς καὶ ἀγερώχως διασχίζον τὴν θάλασσαν ἀπέναντι τοῦ κέντρου τῶν ἑλληνικῶν ἐλπίδων, τῆς ἁγίας Σοφίας, κατευθυνόμενον πρὸς τὸν ποθητὸν λιμένα τοῦ Ἑλληνισμοῦ;

Ἐπὶ πλέον ἢ ἐν ἀναγλύφῳ αὕτη παράστασις ἀποφεύγει ἀνεπαισθήτως καὶ τὴν προσωπογλυφίαν, ἥτις πρὸς βλάβην οὐ μικρὰν τῆς προόδου τῆς καλλιτεχνίας, δὲν ἔχει εἰσέτι τὴν εἴσοδον ἐπισήμως ἐλευθέραν εἰς ὀρθόδοξον ναόν¹). Τοσοῦτο λοιπὸν ἀπλῆν καὶ ἐκφραστικὴν ἰδέαν, στηριζομένην ἐπὶ τῶν καλλιτεχνικῶν τῆς ἀρχαιότητος ἀρχῶν, ἐπὶ τῆς ἱστορίας καὶ ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐθίμων, ὁ κύριος Ῥαγκαβῆς ἀποδοκιμάζει καὶ ἀποκαλεῖ αὐτὴν «πτωχῆς φαντασίας» ἀποκύημα! Διὸ προτρέπει τὸν ἀγαθὸν ἀνταποκριτὴν του νὰ προσπαθῆσῃ ταύτης μὲν τὴν ἐκτέλεσιν νὰ ἐμποδίσῃ, συστήσῃ δὲ τὴν πραγματοποίησιν τῆς ἰδικῆς του.

Ἄλλ' ἰδῶμεν τί αὐτὸς ἀντὶ ταύτης προτείνει ὡς πρωτότυπον καὶ κλασικὸν προῖον πλουσίας φαντασίας. «Διὰ τὸ προκείμενον μνημεῖον τίς ἄλλη (γράφει ὁ κ. Ῥαγκαβῆς) εὐγενεστέρα σύν-

1) Οἱ ἐν Ἀθήναις γινώσκουσι τὰ τοῦ νέου μαρμαρίνου ἱεροῦ ἄμβωνος τῆς ἁγίας Εἰρήνης, ὃν ἀπεδοκίμαζεν ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἀρχὴ, διότι φέρει ἀναγλύφους εἰκόνας οὐχὶ κοινῶν ἀνθρώπων, ἀλλ' ἱερῶν μάλιχα προσώπων.

»θεσις φέρ' εἰπεῖν ἢ νὰ παρασταθῇ ὁ Πατριάρχης καθ' ἣν στιγμὴν
 »εὐλογεῖ διὰ τῆς χειρὸς τὸν βρόχον, τὸ βλέμμα αἴρων εἰς τὸν οὐ-
 »ρανόν, τοῦ δὲ βρόχου τὴν ἄκραν νὰ κρατῇ ὁ ἄγριος δῆμιος, ἔχων
 »ὀπίσω τοὺς δυσμόρφους Ἰουδαίους, περιμένοντας τὸ θῦμά των
 »ἵνα τὸ σύρωσιν εἰς τὸν βόρβορον; Συγχρόνως δὲ πρὸ τοῦ Πα-
 »τριάρχου προσπίπτων χριστιανὸς φουστανελοφόρος νὰ ἀσπάζη-
 »ται διὰ τῆς ἀριστερᾶς τὸ κράσπεδον αὐτοῦ, ἐν ᾧ διὰ τῆς δεξιᾶς
 »σύρει κρυφίως ἐκ τῆς ζώνης του ἐγγχειρίδιον ἐκδικήσεως· ὀπίσω
 »δ' αὐτοῦ δύνανται νὰ παρασταθῶσι καὶ ἄλλοι χριστιανοὶ καὶ
 »χριστιαναὶ εἰς διαφόρους θέσεις».

Ἄλλ' ἐξετάσωμεν νῦν τὴν *εὐγενεστέραν* ταύτην σύνθεσιν αἰ-
 σθητικῶς, καὶ καλλιτεχνικῶς, καὶ ἱστορικῶς, ἂν ἀληθῶς ἦναι
 τοιαύτη. Ὁ Πατριάρχης, κατὰ τὸν κ. Ἐ. καθ' ἣν στιγμὴν εὐλογεῖ
 τὸν βρόχον διὰ τῆς χειρὸς, αἶρει τοὺς ὀφθαλμοὺς συνάμα πρὸς
 τὸν οὐρανόν!! Τίς δὲν βλέπει ἐνταῦθα διχασμὸν τῆς ἐννοίας, δι' οὗ
 ἡ πρώτη ἀρχὴ καὶ βᾶσις παντὸς καλλιτεχνικοῦ ἔργου, ἡ τῆς ἐνό-
 τητος δηλονότι, διασπᾶται. Διὰ τοῦ διχασμοῦ τούτου μένει
 ἀμφίβολον τίς ὁ κυριεῦον αἰσθητικὸς χαρακτήρ τῆς εἰκόνος ταύ-
 τῆς, ἡ εὐλογία ἢ ἡ δέσσις; Ἐπειτα ὁ Πατριάρχης ἐξ ἐνὸς αἶ-
 ρει τοὺς ὀφθαλμοὺς, δηλαδὴ ἰκετεύει ἢ δοξάζει τὸν θεόν, ἐξ ἄλ-
 λου δὲ εὐλογεῖ. Ποῖον; τὸν βρόχον, ὃν ἠδύοχησε νὰ τῷ φιλοδω-
 ρήσῃ ὁ μεγαλόδωρος Σουλτὰν Μαχμούτ!! Ἐνταῦθα συμπεριλαμ-
 βάνονται δύο ἰδέαι· ἀλλὰ κατὰ τοὺς κανόνας τῆς τέχνης παντὸς
 καλλιτεχνήματος δέον νὰ ἦναι μία καὶ μόνη ἡ γενικὴ καὶ κυρία
 ἰδέα καὶ ταύτης εἰς ἀκριβῆ δῆλωσιν προώριστα τὸ καλλιτέχνημα.

Τοῦ δὲ βρόχου τὴν ἄκραν (τὴν μίαν δηλαδὴ) πρέπει κατὰ τὸν
 κ. Ἐ. νὰ κρατῇ ὁ ἄγριος δῆμιος, τὴν δὲ ἑτέραν δέον νὰ κρατῇ
 φυσικῶ τῷ λόγῳ ὁ Πατριάρχης, καὶ συγχρόνως νὰ εὐλογῇ αὐτὸν
 ἐν πάσῃ ψυχικῇ γαλήνῃ καὶ ἡρεμίᾳ! Κατὰ τὸν κ. Ἐ. ὁ δῆμιος
 δέον γὰ ἴσταται ὀπίσω τοῦ Πατριάρχου, διότι οὗτος μέλλει νὰ
 ἦναι τὸ πρωτοστατοῦν τῆς εἰκόνος πρόσωπον ὡς τὸ κυριεῦον αὐ-
 τῆς, καὶ οἱ Ἰουδαῖοι οἱ δύσμορφοι ὀπίσω τοῦ ἀγρίου δημίου,
 ἔμπροσθεν δὲ τοῦ Πατριάρχου δέον νὰ εὐρίσκετο προσπίπτων ὁ
 φουστανελοφόρος, καὶ ὀπίσω τούτων πάντων *θεαταὶ χριστιαναὶ*

καὶ χριστιανοὶ εἰς διαφόρους θέσεις. Ἐντεῦθεν εἰκάζει ἕκαστος, ὅτι ὁ μὲν φουστανελοφόρος προσπίπτων εὐρίσκεται εἰς πρῶτον ἐπίπεδον, ὁ Πατριάρχης εἰς δεύτερον, ὁ δῆμιος εἰς τρίτον, οἱ δὲ Ἰουδαῖοι εἰς τέταρτον καὶ οἱ θεαταὶ εἰς πέμπτον καὶ ἕκτον ἐπίπεδον.

Ἀλλὰ τοιαύτη τῶν πολλῶν τούτων προσώπων διάταξις δυνατὸν ποιητικῶς, ἴσως δὲ καὶ ἐν τῇ ζωγραφικῇ διὰ τῆς ὀπτικῆς καὶ τοῦ χρωματισμοῦ νὰ παρασταθῆ, οὐχὶ ὅμως καὶ ἐν τῇ γλυπτικῇ, ἥτις δὲν ἔχει τὰ βοηθητικὰ τῆς ζωγραφικῆς μέσα, οὐδ' ἄλλως δύναται νὰ παραστήσῃ τοσαῦτα πρόσωπα ἐπὶ τοσοῦτων διαφόρων ἐπιπέδων, καὶ ἐπὶ τοσοῦτου μικροῦ χώρου, διότι ἡ τοῦ τάφου πλευρὰ, ἐφ' ἧς μέλλουσι νὰ παρασταθῶσιν αὐτὰ κατὰ Ἰ. ἔχει ὕψος τεσσαράκοντα ἑκατοστῶν καὶ ἐν μόλις μέτρον μῆκος. Πᾶς καὶ μὴ καλλιτέχνης ἐννοεῖ, πιστεύομεν, τὸ ἀδύνατον τῆς τοιαύτης παραστάσεως.

Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῆς γλυπτικῆς διαθέσεως τῶν πολλῶν προσώπων ἃς ἐξετάσωμεν δὲ νῦν τὴν καλλιτεχνικὴν παράστασιν τοῦ ἀναγλύφου τοῦ κ. Ῥαγκαβῆ.

«Πρὸ τοῦ Πατριάρχου, προσπίπτων χριστιανὸς φουστανελοφόρος κατὰ τὸν κ. Ῥ. ἀσπάζεται κρατῶν διὰ τῆς ἀριστερᾶς τὸ κρᾶσπεδον αὐτοῦ (κατ' ἔθος τουρκικὸν βεβαίως, διότι οἱ χριστιανοὶ ἀσπάζονται εὐλαβῶς τὴν χεῖρα τῶν ἱερωμένων, οὐχὶ δὲ τὸ κρᾶσπεδον ἢ τὴν ποδιὰν αὐτῶν), διὰ δὲ τῆς δεξιᾶς σύρει κρυφίως ἐκ τῆς ζώνης του ἐγχειρίδιον ἐκδικήσεως!! Τοῦτο δὲ εἶναι τὸ εὐγενέστερον, κατὰ Ῥ., καὶ τὸ ὑψηλὸν μέρος τῆς εἰκόνας, δηλαδὴ τὸ καλλιτεχνικῶς μᾶλλον σόλοικον καὶ ἀντιχριστιανικὸν ὡς δόλιον. Τίς δὲν αἰσθάνεται ὅτι ἡ προσθήκη τοιοῦτου προσώπου (τοῦ φουστανελοφόρου μετὰ τοῦ φονικοῦ λάζου του) συντελεῖ νὰ μετατρέψῃ τὸ τέλος τῆς τραγικῆς παραστάσεως εἰς κωμικοτραγικὸν καὶ ἀποτρόπαιον; Πλὴν τούτου καὶ ἐνταῦθα πάλιν παραβαίνεται ἐξ ἀγνοίας ἢ τῆς ἐνόητος ἐννοια τοῦ καλλιτεχνήματος, διότι ἐξ ἐνὸς μὲν ἀσπάζεται, ἐξ ἄλλου δὲ σύρει ὁ φουστανελοφόρος ἐγχειρίδιον, καὶ τοῦτο ἔμπροσθεν τοῦ ἀγρίου δημίου, καὶ πολλῶν ἄλλων γιасаκτζήδων καὶ γιαντισάρων, παρόντων κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἀπαγχονίσεως! Ἀλλως δὲν μᾶς

λέγει ὁ κ. 'Ρ. πῶς συγχωρεῖται ἡ παρουσία τοιοῦτου προσώπου ἐν ἐκείνῃ τῇ φρικαλέᾳ ὥρᾳ τῆς γενικῆς τῶν χριστιανῶν σφαγῆς; Ἱστορικῶς βεβαίως ὄχι, ἴσως ποιητικῇ ἀδείᾳ, ἥς χάριν καὶ χριστιανοὶ καὶ χριστιανῆαι παρίστανται θεαταὶ τοῦ μαρτυρίου τοῦ πατριάρχου¹⁾· διότι ὡς ποιητῆς ὁ κ. 'Ρ. ἐπιτρέπει τοιαύτας ἐλευθερίας καὶ ἐν τῇ ἄλλῳ αὐστηρᾷ γλυπτικῇ. Ἀλλὰ συγχωροῦντες τοῦτο, ἀδυνατοῦμεν ὡς χριστιανοὶ νὰ δεχθῶμεν μετὰ τοῦ ἀσπασμοῦ τοῦ κρασπέδου τοῦ Πατριάρχου καὶ τὸ σύρειν κρύφα ἐγχειρίδιον διὰ τῆς ἀριστερᾶς, διότι τοῦτο νομίζομεν οὐχὶ μόνον γελοῖον, ἀλλὰ καὶ ἀντιχριστιανικόν. Ἄν ἀληθῶς ὁ Πατριάρχης εἶναι μιμητῆς τοῦ Χριστοῦ ὡς ἐν παντὶ τῷ βίῳ αὐτοῦ φαίνεται καθὰ καὶ ὁ κ. 'Ρ. λέγει, τότε πῶς συμβιβάζει ὁ κ. 'Ρ. τὴν ἐνώπιον τοῦ Πατριάρχου ἀπόπειραν ταύτην πρὸς τὰ παραγγέλματα τοῦ Χριστοῦ, ὅστις συνεχῶρει καὶ αὐτοὺς τοὺς σταυρώσαντας αὐτὸν, λέγων, Πάτερ, ἄφες αὐτοῖς, οὐ γὰρ οἶδασι τί ποιοῦσιν; Ἀλλ' ἔστω ἴσως ὁ φουστανελοφόρος ἀποδέχεται τὰς ἀρχὰς μᾶλλον τῶν Ἰουδαίων ἢ τὰς τοῦ χριστιανισμοῦ, ὅπως ἀσπαζόμενος τὸ κράσπεδον τοῦ Πατριάρχου μιμεῖται τοὺς Τούρκους μᾶλλον ἢ ἡμᾶς τοὺς Ἕλληνας· ἔχει καὶ οὗτος ἰδίᾳς δοξασίας ποιητικῇ ἀδείᾳ. Ἰδωμεν νῦν τί ἄρᾳ γε νὰ σημαίνει ἡ ὑπὸ τοῦ φουστανελοφόρου χριστιανοῦ κρυφία ἐκ τῆς ζώνης ἐξαγωγή τοῦ ἐγχειριδίου. Ὁ εὐαίσθητος κ. 'Ραγκαβῆς, ὡς εὐφυῆς ποιητῆς, καλεῖ τοῦτο ἐγχειρίδιον ἐκδικήσεως. Διατί τάχα ἄλλος, καὶ μὴ εὐφυῆς, νὰ μὴ καλέσῃ

1) Ἴδου ὅμως ὅποια ἦτο ἡ τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατάστασις καθ' ὃν χρόνον ἐξετελεῖτο ἡ τοῦ Πατριάρχου ἀπαγχόνισις κατὰ τινὰ νεώτερον ἱστορικόν.

«Αἱ ἡμέραι ἐκεῖναι ἦσαν ἡμέραι φρίκης καὶ τρόμου διὰ τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει χριστιανούς. Αἱ οἰκίαι καὶ οἱ γυναικωνῖται ἐπατοῦντο, οἱ αἰμοχαρεῖς Ἀσιανοὶ Τούρκοι, σεῖοντες γυμνάς τὰς ῥομφαίας καὶ φρυάττοντες, περιέτρεχον τὰς ὁδοὺς θύοντες καὶ ἀπολύοντες ὄσους τοῦ κοινοῦ λαοῦ ἀπήντων ἄλλους ἔσφαζον ἐπὶ τῶν ὁδῶν, ἄλλους ἐκρέμων, ἄλλους παρέδιδον εἰς τὰ βασανιστήρια, ἐκκλησίας ἐμίαινον καὶ ἐγύμνονον, περιουσίας ἐδήμειον, γυναῖκας καὶ κοράσια ἤρπαζον καὶ ἐν γένει ἔπραττον ὅσα ἡ θηριωδία καὶ ἡ λύσσα αὐτῶν τοὺς ὠδήγει.»

τοῦτο ἐπιτυχέστερον ἴσως ἐγχειρίδιον δολοφονίας; Ἄλλ' ἔστω καὶ τοῦτο. Δὲν μᾶς λέγει ὁ κ. 'Ρ. εἰσάγων ἐν τῇ εἰκόνι τοῦ Πατριάρχου τὸν φουστανελοφόρον τοῦτον, πῶς θὰ δυνηθῆ ὁ θεατῆς νὰ γνωρίσῃ ἂν ὁ τὸ ἔνδυμα τοῦτο φέρων εἶναι χριστιανὸς ἢ ἀλβανὸς μωαμεθανός;

Ἄλλ' ἡμεῖς δεχόμεθα χάριν τοῦ κ. 'Ρ. ὅτι οὗτος εἶναι χριστιανὸς τοῦ 1821. Ἐρωτῶμεν ὅμως, διατί προετίμησε νὰ παραστήσῃ τοῦτον φουστανελοφόρον καὶ οὐχὶ βρακοφόρον, ἢ καλπακοφόρον, ἢ σαρικοφόρον ἢ καὶ σκουφοφόρον κατὰ τὸ τότε εἰς τοὺς λογιωτάτους κυρίως σύνθητες τοῦτο ἔνδυμα, ἐν ᾧ ἡ φουστανέλα, ὡς γνωστὸν, ἦτο ἐνδυμασίᾳ κυρίως τῶν ἀλβανῶν ζρατιωτῶν τοῦ Ἀληπασᾶ, τῶν λεγομένων σεϊμένιδων, ἦτοι καθ' αὐτὸ ἀλβανῶν τούρκων καὶ χριστιανῶν; Μόνοι τάχα οἱ φουστανελοφόροι σεϊμένιδες ἐδικαιοῦντο νὰ ἐκδικηθῶσι τὸν θάνατον τοῦ Πατριάρχου, οὐχὶ δὲ οἱ βρακοφόροι Κανάροι καὶ Μιαοῦλοι καὶ ἅπαντες οἱ λεοντοκάρδιοι θαλάσσιοι ἥρωες τοῦ 1821, οἵτινες οὐχὶ διὰ τοῦ κρυπτοῦ δολοφόνου λάζου, ἀλλὰ διὰ τῆς σπάθης καὶ τῶν πυρπολικῶν τῶν δαυλῶν συνετέλεσαν κυρίως εἰς τὴν συντριβὴν τῶν ἀλύσεων τῆς δουλείας; Οἱ πτωχοὶ σκουφοφόροι λόγιοι δὲν ἦνασαν πρῶτοι τὴν ὑπὲρ ἐλευθερίας ἐπαναστατικὴν πυράν; Οἱ ἔμποροι καὶ προεστῶτες καλπακοφόροι δὲν συνετέλεσαν εἰς τὴν ἀνάσασιν τοῦ ἔθνους; Διατί λοιπὸν παρίσταται καθ' ἐκείνην τὴν φρικαλέαν περίστασιν ὁ Ἕλληνας, μόνον ὡς φουστανελοφόρος ἀλβανὸς τοῦ Ἀληπασᾶ, σύρων τὸ ἐγχειρίδιον τῆς ἐκδικήσεως; Κατὰ τὴν ἡμετέραν κρίσιν, ἂν ἐν τῇ εἰκόνι ταύτῃ τοῦ κ. 'Ρ. ἦτο ἀνάγκη ἐνὸς προσώπου, παριστῶντος τὸν Ἕλληνα, προσφορώτερον τούτου ἔνδυμα ἦτο τὸ τοῦ Ἱερολογίτου, ὅπερ παρεδέχθησαν πάντες οἱ εἰς τὸν λόχον αὐτὸν καταταχθέντες ὡς τακτικοὶ ζρατιῶται ἔνδυμα, τὸ ὁποῖον ἔπρεπε νὰ φέρῃ ἐν τάγμα τοῦ ἐλληνικοῦ στρατοῦ ἢ τῆς ἐθνοφυλακῆς, ὡς καὶ ἄλλοτε εἶπομεν, ἢ τοῦλάχιστον ἢ σχολῇ τῶν Εὐελπίδων εἰς ἀνάμνησιν τῶν πρώτων ἐκείνων γενναίων μαρτύρων τῆς ἐλληνικῆς παλιγγενεσίας.

Ἄλλὰ παραλείποντες καὶ ταῦτα χάριν τῆς ποιητικῆς ἀδείας, ἀποροῦμεν πῶς ὁ κ. 'Ρ. λησμονήσας τὸ τοῦ Ὁρατίου παράγ-

γελμα, ὅπερ ἰσχύει ἐπὶ πασῶν τῶν καλῶν τεχνῶν, καθ' ὃ πᾶν καλλιτέχνημα δεόν νά ᾖναι Simplex dumtaxat et unum, ἐξακολουθεῖ νά προσθέτῃ ἐπὶ τῆς αὐτῆς εἰκόνας καὶ ἐπὶ διαφόρων, ὡς εἶπομεν, ἐπιπέδων καὶ ἄλλα πολλά, ἢ μᾶλλον πλεῖστα, πρόσωπα. Ὅπισω τοῦ γουσταρελοφόρου, λέγει, δύνανται νά παρασταθῶσιν, ἐν προσθήκης δηλαδὴ μέρει, καὶ ἄλλοι χριστιανοὶ καὶ χριστιαναὶ εἰς διαφόρους θέσεις. Καμαρώνοντες βεβαίως κατὰ τὴν φρικαλέαν ἐκείνην ὥραν ἐν πάσῃ ἡσυχίᾳ τὸ μαρτύριον τοῦ Πατριάρχου ἐν μέσῳ τῶν γενιτζάρων, καβάσιδων καὶ τῶν δυσμόρφων Ἰουδαίων!

Ὁ κ. Ῥαγκαβῆς, καίτοι ἐγκρατῆς τῆς θεωρίας τῶν καλῶν τεχνῶν, ἔνεκα τῆς ἄκρας ὅμως βίας ἐλησμόνησεν, ὡς φαίνεται, ὅτι ὅσα εἶναι δυνατὸν νά παρασταθῶσι ποιητικῶς, δὲν δύνανται ἐξ ἴσου νά παρασταθῶσι καὶ διὰ τῶν εἰκαστικῶν τεχνῶν. Δὲν ἀγνοεῖ βεβαίως ὅτι ἐκάστη τῶν καλῶν τεχνῶν ἔχει ἴδιον τρόπον τοῦ ἐκφράζεσθαι καὶ ὅρια, ὧν πέραν ἀδυνατεῖ νά προβῆ, καὶ ὅτι τὸ διὰ τῆς ποιήσεως κομψῶς καὶ χαριέντως ἐκφραζόμενον, τὸ αὐτὸ διὰ τῆς γλυπτικῆς καὶ ζωγραφικῆς παριστάμενον ἀποβαίνει πολλακίς ἄχαρι καὶ ἄκομψον, ἢ καὶ γελοῖον. Οὕτω π. χ. ἡ ὑπὸ τοῦ Βιργιλίου διὰ τῆς ποιήσεως περιγραφομένη εἰκὼν τῆς ἐπὶ τῶν ὤμων τοῦ Δινεΐου μεταφορᾶς τοῦ Ἀγχίσου παρίσταται ἐν τῇ διανοίᾳ τοῦ ἀναγνώστου καὶ ἀκροατοῦ μεγαλοπρεπῆς, συγκινητικῆ καὶ θαυμασία· ἡ αὐτὴ ὅμως διὰ τῆς γλυπτικῆς ἀπεικονιζομένη ἀποβαίνει κοινὴ, τετριμμένη καὶ κωμικῆ. Ὅθεν ὀρθότατα παρατηρεῖ ὁ Reynolds ὅτι ἰδέαι, αἱ διὰ τινος αἰσθήσεως καλῶς μεταδιδόμεναι εἰς τὸν νοῦν, δὲν δύνανται αἱ αὐταὶ πάντοτε νά φθάσωσιν εἰς αὐτὸν ἐξ ἴσου καλῶς δι' ἄλλης οἰαςδὴποτε.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω εὐκόλως κρίνει ἕκαστος, ὅτι ἡ προτεινομένη τοῦ κ. Ῥαγκαβῆ παράστασις δύναται νά ἀπεικονισθῆ καλῶς διὰ μόνης τῆς ποιητικῆς, οὐχὶ δὲ καὶ διὰ τῆς διαλέκτου τῆς γλυπτικῆς σύμφωνα πρὸς τοὺς κανόνας τῆς περὶ ἀναγλύφων τέχνης τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων.

Τέλος, ἐπεὶ καθ' ἐκείνην τὴν φοβερὰν καὶ φρικαλέαν ἐποχὴν ὁ δι' ἀγχόνης θάνατος ἦτο κοινὸς, καὶ δι' αὐτοῦ ἐμαρτύρησαν οἱ

πλείστοι τῶν ἀρχιερέων, διατί ἐλησμόνησεν ὁ κ. Ραγκαβῆς νὰ προσθέσῃ σημεῖα, δι' ὧν θὰ διεκρίνετο ἡ τοῦ Πατριάρχου ἀπαγχονίσις ἀπὸ τῆς τῶν ἄλλων συνοδικῶν ἀρχιερέων; Τοιαῦτα διακριτικὰ σημεῖα εἶναι ἐνταῦθα λίαν ἀναγκαῖα, ὅπως δὲ περιττὰ εἰς τὴν διὰ θαλάσσης μετακομιδὴν τοῦ λειψάνου τοῦ Πατριάρχου, διότι αὕτη εἶναι ἐξαιρετικὴ, ὡς εἰς μόνον τὸν Πατριάρχην Γρηγόριον τὸν Ε' γενομένη. Προστούτοις ἡ παράστασις αὕτη ἡ ἐξαιρετικὴ φέρει ὡσαύτως τὴν ἐξαιρετικὴν ιδιότητα, ὅτι θεωρεῖται εὐλόγως παρὰ τοῖς εὐσεβέσιν ὡς θαῦμα τῆς θείας Προνοίας ἡ ἀνεύρεσις τοῦ λειψάνου τοῦ Πατριάρχου, καὶ ἡ διὰ θαλάσσης μετακομιδὴ αὐτοῦ εἰς Ὀδησόν, καὶ ἀπ' Ὀδησοῦ εἰς Ἀθήνας. Ἀλλ' ἂν ὁ κ. Ρ. ἐπιμένῃ εἰς τὴν ἐπὶ τῆς λάρνακος παράστασιν τῆς ἀπαγχονίσεως, ἣν *εὐγενεστέραν* καλεῖ, ἄγνωστον διὰ τίνας λόγους, δὲν μᾶς λέγει, ἐπειδὴ οὕτω θέλει νὰ ἦναι πιστὸς φύλαξ τῶν γεγονότων, τί ἤθελε πράξῃ ἂν τὸ μαρτύριον τοῦ Πατριάρχου ἐξετελεῖτο διὰ τοῦ ἀνασκολοπισμοῦ ἢ τῆς διοβελίσεως, συνήθους παρὰ τοῖς Ὀθωμανοῖς κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν; ἤθελεν ἐπιμένει καὶ τότε νὰ χαραχθῇ ἐπὶ τῆς λάρνακος ἡ τοιαύτη παράστασις; Πιστεύομεν ὅχι, διότι δὲν ἀγνοεῖ βεβαίως ὁ κ. Ρ., καλλιτέχνης ὢν, πόσον ἐπιμελῶς οἱ ἀρχαῖοι Ἑλληνας καλλιτέχνηαι ἐσπούδαζον ν' ἀποφεύγωσι τὰς βδελυρὰς καὶ ἀπανθρώπους παραστάσεις; Ἄς συγχωρήσῃ λοιπὸν καὶ εἰς ἡμᾶς, ἂν θέλῃ, ν' ἀποφύγωμεν τὸν τῆς ἀπαγχονίσεως θάνατον διὰ τὸν αὐτὸν λόγον.

Ἀλλ' ὁ κ. Ρ. ἐπιμένων πάλιν εἰς τὴν παράστασιν τοῦ δι' ἀγχόνης θανάτου τοῦ Πατριάρχου καὶ κατακρίνων τὴν προτίμησιν τοῦ παρὰ τῆς ἐπιτροπῆς παραδεχθέντος νέου θέματος ὡς καὶ πᾶσαν ἄλλην νέαν παράστασιν, ὡς ἀποδεικνύουσιν κατ' αὐτὸν *πτωχεῖαν* καὶ οὐχὶ πλοῦτον πνεύματος, φέρει εἰς ἐνίσχυσιν τῆς ἐπιμονῆς του ἐν τῷ δι' ἀγχόνης θανάτῳ καὶ πρὸς ὑποστήριξιν τῆς ὑπ' αὐτοῦ κατακρίσεως τοῦ ἐτέρου θέματος τοὺς ἀρχαίους, λέγων ὅτι οὗτοι ἐν καιρῷ τῆς λαμπρᾶς ἐποχῆς τῆς τέχνης εἶχον δύο ἢ τρία μόνον ἀντικείμενα, ἅτινα πάντοτε παρίστων ἐν τοῖς ἔργοις αὐτῶν, τὴν ἀμαζονομαχίαν, τὴν γιγαντομαχίαν καὶ τὴν Περσομαχίαν, εἰς ἃ προσθέτομεν ἡμεῖς πρὸς χάριν του καὶ τὴν κενταυ-

ρομαχίαν. Ἄς μᾶς συγχωρήσῃ ὅμως νὰ εἰπῶμεν αὐτῷ ὅτι *lapsu calami* συγγέει ἐνταῦθα ἱερὰς παραστάσεις, προωρισμένας πρὸς διακόσμησιν ναῶν, καὶ ὑπηρετούσας εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν αὐτῶν ἄρμονίαν μετὰ τῶν νεκρικῶν παραστάσεων. Ἐν ταῖς τελευταίαις ταύταις, μὴ δεσμευόμενοι οἱ ἀρχαῖοι ὑπὸ τῆς θρησκείας, συνεχώρουσι τῷ τεχνίτῃ νὰ ἐπινοήσῃ οἷας ἤθελε παραστάσεις καὶ ν' ἀπεικονίσῃ αὐτάς ἐπὶ τῶν τάφων, ὡς δεικνύει, ἵνα μὴ φέρωμεν ἄλλας ἄλλοθεν μαρτυρίας, τὸ ἀρχαῖον πολύτιμον νεκροταφεῖον ἐν τῷ Κεραμεικῷ τῶν Ἀθηνῶν παρὰ τὴν ἁγίαν Τριάδα, ἐν ᾧ βλέπομεν ἀμύητα παραδείγματα διαφόρων παραστάσεων, ἐξ ὧν εἰκάζεται, ὅτι ἐνταῦθα οὐδεὶς περιορισμὸς ἐπεβάλλετο τῷ τεχνίτῃ· ἐν ἐκείναις ὅμως ἐδεσμεύετο πῶς οὗτος ὑπὸ τῆς θρησκείας, καὶ ὤφειλε νὰ ἐπαναλάβῃ πάντοτε τὰ αὐτὰ ἐν τοῖς ναοῖς τῶν θεῶν καὶ ἡρώων, διότι αὐταὶ εἶχον ἀναφορὰν εἰς τοὺς μύθους καὶ τὰς περὶ τῶν θεῶν καὶ ἡρώων ἱερὰς παραδόσεις, καὶ ἐχρησίμευον ἢ τούτων ἀπεικόνισις οὐχὶ πρὸς ἐξωραϊσμὸν μόνον τῶν ναῶν, ἀλλὰ καὶ πρὸς δόξαν καὶ θαυμασμὸν τῶν εἰς οὓς οἱ ναοὶ ἦσαν καθιερωμένοι θεοὺς καὶ ἥρωας. Ἐντεῦθεν εἰς ναοὺς θεῶν ἀπεικονίζονται μὲν γιγαντομαχίαι, διότι, οἱ θεοὶ συμμαχοῦντες τῷ Διὶ, κατέβαλον τοὺς Γίγαντας, εἰς ἄλλους ναοὺς θεῶν καὶ ἡρώων ἀπεικονίζονται μᾶλλον ἀμαζονομαχίαι καὶ κενταυρομαχίαι καὶ ἄλλαι τοιαῦται μάχαι, εἰς ἃς οὗτοι ἔσχον μέρος ἢ ὅπωςδὴποτε ἀνείμχθησαν κατὰ τοὺς μύθους. Ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα ὁ περιορισμὸς οὗτος δὲν εἶναι ἀπόλυτος, ὡς πιστεύει ὁ κ. 'P., οὐδὲ ἐδεσμεύετο ἢ τοῦ καλλιτέχνου εὐφυΐα νὰ ἐπινοήσῃ καὶ νέας ἱστορικὰς παραστάσεις καὶ νὰ προσθέσῃ αὐτάς εἰς τὰς μυθολογικάς, ὅπως οἱ περὶ τὸν Φειδίαν τεχνῖται προσέθηκον τὴν Περσομαχίαν καὶ θρησκευτικὰς τελετὰς καὶ πομπὰς ἐν τοῖς ἀναγλύφοις τοῦ Παρθενῶνος, τοῦ ναοῦ τῆς Νίκης καὶ ἄλλων ἱερατικῶν μνημείων, ὃ ἐξέφυγε τὴν ὀξύνοϊαν τοῦ κ. 'P. φέροντος καὶ τοῦτο εἰς παράδειγμα τοῦ περιορισμοῦ τῶν ἀρχαίων. Ἡ ἐπινοήσις καὶ προσθήκη τούτων εἰς τὰ ἀρχῆθεν ὑπὸ τῆς θρησκείας ἐπιβαλλόμενα, μὴ ἀντιβαίνουσα ἀλλὰ συμπληροῦσα αὐτὰ, καὶ εἰς μείζονα δόξαν τοῦ θεοῦ καὶ ἥρωος συντελοῦσα, δὲν ἀπεδοκιμάζετο ὡς ἔργον πτωχῆς διανοίας, ὡς φρονεῖ ὁ κ. 'P., ἀλ-

λά τούναντίον ἐνεκρίνετο ὑπὸ τῶν εἰς ὕπατον βαθμὸν ἀνεπτυγ-
 μένον τὸ τοῦ καλοῦ αἶσθημα ἐχόντων ἀρχαίων, καὶ διὰ τῆς τέ-
 χνης ἐκτελουμένη ἐθαυμάζετο ὡς προῖον γονίμου καὶ ὑψηλῆς φαν-
 τασίας. Ἐντεῦθεν βλέπομεν ὅτι ἐν τῷ ἐν Αἰγίνη ναῶ τῆς Ἀθηνᾶς
 ἀπεικονίζεται ἡ Ἀθηνᾶ διευθύνουσα τὰς μάχας τῶν Αἰακιδῶν
 ἐπὶ Τροίας κατὰ Λαομέδοντος καὶ περὶ τὸν νεκρὸν τοῦ Ἀχιλ-
 λέως ἢ Πατρόκλου· ἐν τῷ Θησείῳ εἰσὶν ἐν ἀναγλύφοις ἀπεικони-
 σμένοι πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ μάχαι τοῦ ἥρωος τούτου πρὸς τοὺς
 Παλλαντίδας, καὶ κενταυρομαχίαι, ἐν αἷς ὁ ἥρωος ἔσχε μέρος συμ-
 μαχῶν τοῖς Λαπίθαις κατὰ τῶν Κενταύρων. Ἐν τῷ ἐν Βάσσαις
 τῆς Φιγαλίας ναῶ τοῦ Ἐπικουρίου Ἀπάλλωνος ἀπεικονίζονται
 κενταυρομαχίαι καὶ ἀμαζονομαχίαι κατὰ μίμησιν τῶν ἀττικῶν
 ἔργων, διότι ὁ θεὸς αὐτὸς ὡς ἀλεξίκακος ἐπιστεύετο ὅτι ἦτο ἐπί-
 κουρος τῶν Ἑλλήνων ἐν ταῖς μάχαις ταύταις. Ἐν δὲ τῷ τοῦ Λυ-
 σικράτους χορηγικῷ μνημείῳ βλέπομεν ἀπεικονιζόμενας ἐν τῇ ζω-
 φῶρῳ μάχας τοῦ Διονύσου κατὰ τῶν τυρρόνηων πειρατῶν. Παρα-
 λείπομεν ἄλλα γνωστά. Τίς δ' οἶδε καὶ πόσα ἄλλα ἀγνωστα
 ἡμῖν τοιαῦτα ἀντικείμενα ἀπεικονίζοντο ὑπὸ τῶν ἀρχαίων εἰς
 ἄλλα μὴ σωζόμενα οἰκοδομήματα ἱερὰ καὶ μὴ ἀντὶ τῶν δύο ἢ
 τριῶν, ἀ ὁ κ. Ἐ. ὀνομάζει, δεσμεύων ἐν αὐτοῖς τὴν ἀρχαίαν τέ-
 χνην; Ὁρθῶς λοιπὸν λέγει ὁ μακαρίτης Ἕρσσιος ἐν τῷ ἐγγχειρι-
 δίῳ τῆς ἀρχαιολογίας (σελ. 142) ὅτι «ἡ ἐκλογή τῆς ὑποθέσεως
 τῶν τοιούτων πλαστικῶν ἔργων ἐξήρητο ἐλευθέρως ἐκ μό-
 νης τῆς φιλοκάλου κρίσεως ἢ τῆς φιλοπάτριδος προαιρέσεως
 τοῦ τεχνίτου.» Ἀκούεις, κ. Ῥαγκαβῆ, κρίσιν ἀνδρὸς, ἀφιερῶσαν-
 τος πάντα τὸν βίον του εἰς τὴν μελέτην τῶν ἐν Ἑλλάδι καὶ ἄλ-
 λαχοῦ μνημείων τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς τέχνης, καὶ τὴν ἀρχαιο-
 λογίαν μετελθόντος ὡς μόνον αὐτοῦ ἔργον καὶ ἐντρύφημα πρὸς
 οὐδένα ἄλλον σκοπὸν ἢ τὸν τῆς ἐπιστήμης, ἀφ' ἧς καὶ μόνης
 ἐλάμβανεν ἀληθεῖς καὶ ἀλανθάστους ἐμπνεύσεις;

Ὁ κ. Ἐ. μὴ ἀρκεσθεὶς νὰ σχεδιογραφῆσῃ τὰ ἐπὶ τῆς κυρίας
 τοῦ τάφου πλευρᾶς ἀπεικονισθησόμενα, ἐμερίμνησε καὶ περὶ τῶν
 λοιπῶν τριῶν πλευρῶν. Καὶ εἰς μὲν τὴν ἐτέραν πλατεῖαν προτείνει
 νὰ χαραχθῇ ἐπιτάφιος, εἰς δὲ τὰς δύο βραχείας ὀρίζει ν' ἀπεικο-

νισθῶσι δύο πλοῖα, τὸ μὲν ἰστιοφόρον τὸ δὲ ἀτμοκίνητον, λησμο-
νήσας ὅτι αὐτὸς προλαβὼν κατέκρινε τὸ ἐπὶ τοῦ ἐγκριθέντος σχε-
δίου πλοῖον ὡς ὑπενθυμίζον τοὺς εἰς τὰ Μεμνόνια τοῦ Νείλου
διαπλέοντας βασιλεῖς τῆς Αἰγύπτου! ἀλλ' ἴσως τὰ ἰδικά του
πλοῖα καὶ ἀνευ ἐπιγραφῆς ἔχουσι τὸ προνόμιον τὸ μὲν ν' ἀνακαλῆ
εἰς τὴν μνήμην τοῦ θεατοῦ τὸν τοῦ νεκροῦ τοῦ Πατριάρχου πλοῦν
εἰς Ὀδησσόν, τὸ δὲ τὸν εἰς Πειραιᾶ.

Οὕτω περιέλαβε προνοητικῶς ὁ κ. Ῥαγκαβῆς πᾶσαν τὴν τῶν
παθῶν τοῦ Πατριάρχου ἱστορίαν εἰς τὰς τέσσαρας πλευράς· ἂν
ἄλλως ὁ τάφος εἶχε καὶ ἄλλας, ἴσως ἤθελε προσθέσει εἰς ταύτας
καὶ τὸν μεταξὺ Πειραιῶς καὶ Ἀθηνῶν σιδηρόδρομον, δι' οὗ ἀνεπι-
βάσθη τὸ λείψανον εἰς Ἀθήνας, καὶ τὴν ἀπὸ τοῦ σταθμοῦ τούτου
μεγαλοπρεπῆ τελετὴν τῆς μετακομιδῆς εἰς τὸν τῆς Μητροπόλεως
ναόν· μετὰ τοῦτο δὲ καὶ τὰ ἀποκαλυπτῆρια τοῦ ἀνδριάντος τοῦ
Πατριάρχου, ὅπως οὕτω συμπληρωθῆ πᾶσα ἡ τοῦ Πατριάρχου
ἱστορία ἀπὸ τοῦ δι' ἀγχόνης θανάτου αὐτοῦ μέχρι τῆς πανηγυ-
ρικῆς τελετῆς τῆς καθιδρύσεως τοῦ ἀνδριάντος αὐτοῦ.

Ἡ πρόνοια τοῦ κ. Ῥ. δὲν περιορίζεται μόνον εἰς τὸ τεχνικὸν
μέρος, ἀλλὰ δίδει προσέτι συμβουλὰς εἰς τὴν ἐπιτροπὴν νὰ παρα-
καλέσῃ τὸν κ. Φίλιππον Ἰωάννου, καὶ ὄχι ἄλλον, νὰ ποιήσῃ ἐπι-
τάφιον ἐπίγραμμα· δυσπιστῶν δὲ ἴσως καὶ εἰς τὴν ἰκανότητα τού-
του, ὀρίζει αὐτὸς καὶ τὸ τοῦ ἐπιγράμματος μέτρον καὶ τὴν ὑπό-
θεσιν αὐτοῦ, λέγων ὅτι αὕτη δεόν νὰ περιέχῃ «ὅτι ὁ Ποιμενάρ-
»*χης διὰ τοῦ θανάτου του ὠδήγησε τὸ ποίμνιον τοῦ Χρι-*
«στοῦ εἰς τὴν ἐλευθερίαν ἢ τοιαύτην τιρὰ ἰδέαν».

Ἄλλ' ἐνταῦθα ἡ τῆς ἐπιτροπῆς πρόνοια συνέπεσεν εὐτυχῶς
νὰ συμφωνήσῃ μὲ τὸ πρῶτον μέρος τῆς γνώμης τοῦ κ. Ῥ., διότι
πολὺ πρὸ τῆς ἐλεύσεως εἰς Ἀθήνας τῆς ἐπιστολῆς του παρεκά-
λεσεν αὕτη τὸν σοφὸν καθηγητὴν νὰ συντάξῃ οἷον κρίνει ἀρμόδιον
ἐπίγραμμα τοῦ κατασκευαζομένου τάφου· ὡς πρὸς τὸ δεύτερον
ἄλλως μέρος δὲν ἦτο δυνατόν νὰ συμφωνήσῃ, προσδιορίζουσα αὐτῷ
τὸ εἶδος τοῦ μέτρου καὶ τὴν ὑπόθεσιν τοῦ ἐπιγράμματος, διότι
εἶχε καὶ ἔχει πεποίθησιν εἰς τὴν περὶ τὰ τοιαῦτα ἐμπειρίαν αὐ-

τοῦ ὡς καὶ εἰς τὴν φιλοπατρίαν του· νῦν ὅμως δύναται καὶ οὗτος ἀνθέλθῃ νὰ ὠφελῆθῃ ἐκ τῶν ὁδηγιῶν τοῦ κ. Ρ.

Καὶ ταῦτα μὲν, φίλε, ἀφορμὴν λαβὼν ἐκ τῆς ἐπιστολῆς τοῦ κ. Α. Ῥαγκαβῆ, σοὶ γράφω οὐχὶ κυρίως πρὸς ἀπάντησιν, διότι ἡ ἀρμοδία ἀπάντησις κεῖται, νομίζω, ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτοῦ ἐπιστολῇ, ἀλλὰ χάριν τῆς ἐπιτροπῆς καὶ μάλιστα τῆς τέχνης, ὑπὲρ ἧς ἀναθέτων ὁ θεσπέσιος νοῦς τοῦ Πλάτωνος εἰς τοὺς ἀρχοντας τὴν διεύθυνσιν καὶ ἐπίβλεψιν τῶν καλλιτεχνικῶν ἔργων, διακελεύει ἐν τῇ πολιτείᾳ του «αὐτοῖς τε καὶ τοῖς ἄλλοις δημιουργοῖς ἐπιστατητέον καὶ διακωλυτέον τὸ κακὸς καὶ ἀκόλαστον καὶ ἀνελεύθερον καὶ ἀσχημον ἐν εἰκόσι ζώων, ἐν οἰκοδομήμασι καὶ ἐν ἄλλῳ παντὶ δημιουργουμένῳ».

Ἐν ἀγίῳ Σάββα τῇ 30 Αὐγούστου 1875.

Ὅλος ὑμέτερος

ΛΥΣΑΝΔΡΟΣ ΚΑΥΤΑΝΖΟΓΛΟΣ.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΛΑΤΡΕΙΑΣ.

Τὰ τῆς κυρίως χριστιανικῆς λατρείας εἰς δύο ἔκπαλαι διηροῦντο μέρη, ὧν τὸ μὲν ἀπετέλει ἡ τῶν κατηχομένων λεγομένη λειτουργία, τὸ δὲ ἡ τῶν πιστῶν.

Ἀλλὰ περὶ μὲν ἐκείνης ἀλλαγῆς ἄλλοτε σὺν θεῷ κατὰ πλάτος ὁ λόγος· νῦν δὲ τὸ περὶ τῆς τῶν πιστῶν λειτουργίας ζήτημα ἔστω τῆς παρουσίας πραγματείας τὸ θέμα.

Α'.

Περὶ τοῦ τύπου τῶν λειτουργιῶν κατὰ τὰς τρεῖς πρώτας τῆς Ἐκκλησίας ἑκατοταετηρίδας.

Ἐν προομίῳ εἰρήσθω ὅτι *λειτουργίας* ἐνταῦθα λέγοντες νοοῦμεν τὰς δέλτους τὰς περιεχούσας συλλογὴν ὠρισμένων εὐχῶν, οὐχὶ ἀσχέτους ἀλλήλαις παρατεθειμένων, ἀλλ' ἐν ἐξωτερικῇ

ἁρμονία καὶ ἐσωτερικῇ ἐνότητι συνηρμολογημένων, αἵτινες ἔδει ἀνυπερθέτως νὰ ἀναγινώσκωνται ἐν τῇ θείᾳ μυσταγωγίᾳ, καὶ προσφωνήσεις καὶ ἀντιφωνήσεις ὁμοίως ὀρισμέναις, αἵτινες ἀναγκαιῶς ὡσαύτως ἔπρεπε κατὰ τὴν προσήκουσαν ἀκρίβειαν καὶ τάξιν νὰ ἐκφωνῶνται, διαρκούσης τῆς ἱεράς ταύτης τελετῆς.

Τοιούτων τοίνυν λειτουργιῶν σύστημα οὔτε ἐν τῇ καινῇ διαθήκῃ, οὔτε ἐν τοῖς συγγράμμασι τῶν ἀποστολικῶν πατέρων εὐρίσκομεν. Ὁ δὲ ἀρχαιότερος τῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων, παρ' ᾧ τοιοῦτος λειτουργίας τύπος, ἀπλοῦς ὅλως καὶ ἀφελῆς, ἀπαντᾷ, εἶναι ὁ φιλόσοφος καὶ μάρτυς Ἰουστίνος, ὅστις περιγράφων τὴν τοῦ μυστηρίου τῆς θείας εὐχαριστίας τελετὴν, ὡς ἐγένετο κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους, ἐξομοιοῖ ταύτην πρὸς τὰ τελούμενα ἐν τοῖς τοῦ Μίθρα μυστηρίοις (1). Ἀλλ' ὅμως καὶ παρ' αὐτῷ οὐδεὶς γίνεται λόγος περὶ ἱεροτελεσίας καθιερωμένης ἐν τῇ τῶν πιστῶν λειτουργίᾳ, ἐξ ἧς οἱ μὲν ἄπιστοι, οἱ κατηχούμενοι, οἱ ἐνεργούμενοι καὶ οἱ ἐν μετανοίᾳ, ἀπεκλείοντο, τοῖς δὲ πιστοῖς μόνοις τὸ παρευρίσκεισθαι συνεχωρεῖτο. Καθόλου δ' εἰπεῖν κατὰ τὰς πρώτας ἑκατονταετηρίδας ἡ τελετὴ τῆς θείας εὐχαριστίας, ὡς κατ' ἐξοχὴν λειτουργίας τῶν πιστῶν, ὑπῆρχεν ἀπλουστάτη, ὡς μὴ συγχωρουσῶν τῶν καιρικῶν περιστάσεων τὴν ἐξωτερικὴν μεγαλοπρέπειαν, καὶ τὸ πανηγυρικὸν καὶ εορτῶδες. Εὐεξήγητος ἄρα εἶναι ὁ λόγος, δι' ὃν κατὰ τὰς πρώτας ἑκατονταετηρίδας οὐδεμίαν διατετυπωμένην λειτουργίας μορφήν εὐρίσκομεν· διότι ἐν ὅσῳ χρόνῳ ἐπεκράτουν καὶ συνετάρασσον τὴν Ἐκκλησίαν οἱ κατ' αὐτῆς διωγμοί, τὰ μυστηριώδη τῆς χριστιανικῆς πίστεως καὶ λατρείας ἔδει κατ' ἀνάγκην νὰ τηρῶνται ὅλως ἀπόκρυφα· διὸ καὶ τὴν ἔγγραφον παράστασιν καὶ δημοσίευσιν τῆς τοσοῦτον σπουδαίας λειτουργικῆς πράξεως ἐκ προνοίας ἀπέφευγεν ἡ Ἐκκλησία.

Τῆς καταθλιπτικῆς ὅμως ταύτης περιόδου παρελθούσης, καὶ εἰρήνης ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἐπανθησάσης, ἐλαμπρύνθη καὶ τῆς τελετῆς ταύτης ἡ πράξις κατὰ τρόπον ἀρμόζοντα τῷ τε ὕψει τῆς

(1) Ἰουστ. Ἀπολ. Α'. §. ξέ.

ἐνοίας τοῦ μυστηρίου τούτου καὶ τῆ καθόλου εὐκοσμίας τῆς λα-
τρείας τῆς χριστιανικῆς.

Κατὰ τὸν μάρτυρα λοιπὸν καὶ φιλόσοφον Ἰουστίνον ἡ ἱεροπραξία
τῆς θείας εὐχαριστίας ἤρχετο ἐξ εὐχῆς τινος, παρὰ πάντων τῶν
παρόντων γινομένης⁽¹⁾, μεθ' ἧν ἐπηκολούθει ὁ κοινὸς ἀσπασμὸς
(φίλημα ἅγιον, εἰρήνη, osculum pacis)⁽²⁾. Εἶτα ὁ ἐπίσκοπος, ἢ
ἐν ἀπουσίᾳ αὐτοῦ ὁ πρεσβύτερος, τῆ ἀδείᾳ πάντοτε καὶ συγκα-
ταθέσει τοῦ ἐπισκόπου⁽³⁾, ἐδέετο ὑπὲρ τῶν προκειμένων δώρων⁽⁴⁾.
Διὰ δὲ τῆς δεήσεως ταύτης καὶ ἐπικλήσεως, εὐχαριστίας κοινῶς
καλουμένης, ἐξ ἧς ὠνομάσθησαν οὕτω καὶ τὰ δι' αὐτῆς καθαγια-
ζόμενα εἶδη τοῦ ἄρτου καὶ οἴνου, καὶ πᾶσα καθόλου τῆς ἱεροπρα-
ξίας ταύτης ἡ τελετὴ, ὁ προκείμενος ἄρτος καὶ οἶνος μετεβάλ-
λοντο ὑπερφυῶς εἰς σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ⁽⁵⁾. Μετὰ δὲ τὸ τέ-
λος τῆς δεήσεως οἱ μὲν παρεστῶτες ἐπεφώνουν τὸ ἀμήν⁽⁶⁾· οἱ
δὲ διάκονοι προσέφερον πᾶσι τοῖς παροῦσι καὶ τοῖς δι' εὐλόγους
αἰτίας ἀποῦσιν ἀμφοτέρα τὰ εἶδη τῶν θείων δώρων, ἐξ ὧν ἐκοι-

(1) Ἰουστ. αὐτόθι. «Κοινὰς εὐχὰς ποιησάμενοι ὑπὲρ τε ἑαυτῶν κτλ.»

(2) Αὐτόθι. «Ἀλλήλους φιλήματι ἀσπασόμεθα παυσάμενοι τῶν
εὐχῶν».

(3) Ἰγνατ. πρ. Σμυρν. κεφ. η'. »Ἐκείνη βεβαία εὐχαριστία ἡγείσθω
»ἢ ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου οὔσα, ἢ ᾧ ἂν αὐτὸς ἐπιτρέψῃ».

(4) Ἰουστ. αὐτόθι. «Ἐπειτα προσφέρεται τῷ προσετώτῳ τῶν ἀδελφῶν
»ἄρτος καὶ ποτήριον ὕδατος καὶ κράματος, καὶ οὗτος λαβὼν αἶνον καὶ
»δόξαν τῷ πατρὶ τῶν ὄλων διὰ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου
»ἀναπέμπει, καὶ εὐχαριστίαν ὑπὲρ τοῦ καταξιωθῆναι τούτων παρ' αὐτοῦ
»ἐπὶ πολὺ ποιεῖται».

(5) Ἰουστ. αὐτόθι. «Καὶ ἡ τροφή αὕτη (ὁ ἄρτος δηλαδὴ, ὁ οἶνος καὶ
»τὸ ὕδωρ) καλεῖται παρ' ἡμῖν εὐχαριστία... οὐ γὰρ ὡς κοινὸν ἄρτον,
»οὐδὲ κοινὸν πόμα ταῦτα λαμβάνομεν, ἀλλ' ὅν τρόπον διὰ λόγου θεοῦ
»σαρκοποιηθεὶς Ἰησοῦς Χριστὸς, ὁ σωτὴρ ἡμῶν, καὶ σάρκα καὶ αἷμα
»ὑπὲρ σωτηρίας ἡμῶν ἔσχεν, οὕτω καὶ τὴν δι' εὐχῆς λόγου τοῦ
»παρ' αὐτοῦ εὐχαριστηθεῖσαν τροφήν... ἐκείνου τοῦ σαρκοποιηθέντος
»Ἰησοῦ καὶ σάρκα καὶ αἷμα ἐδιδάχθημεν εἶναι».

(6) Ὁ αὐτὸς αὐτόθι. «Ὁ ὅ (προσετώτος) συντελέσαντος τὰς εὐχὰς καὶ
»τὴν εὐχαριστίαν, πᾶς ὁ παρῶν λαὸς ἐπευφημεῖ λέγων' ἀμήν».

νώουν (1). Τοιοῦτος λοιπὸν ἐν συνόψει ὑπῆρχεν ὁ τύπος τῆς ἱεροτελεστίας ταύτης κατὰ τὰς τρεῖς πρώτας ἑκατονταετηρίδας ἐν πάσαις σχεδὸν ταῖς κατὰ τόπους ἐκκλησίαις.

Β'.

Περὶ τῶν κυρίως λειτουργιῶν μετὰ τὰς τρεῖς πρώτας ἑκατονταετηρίδας.

Ἀπὸ τῆς τρίτης ἑκατονταετηρίδος ἡ ἱεροτελεστία τῆς θείας εὐχαριστίας προσέλαβε μείζονα ἐξωτερικὴν μεγαλοπρέπειαν ὡς ἐκ τούτου καὶ ὁ λειτουργικὸς τύπος ἔπρεπε κατ' ἀνάγκην νὰ καταστῆ ποικιλώτερος. Καὶ ὄντως, ἔκ τοτε ἐκάστη κατὰ τόπους μητροπολιτικὴ ἐκκλησία διετύπωσεν ἰδίαν τάξιν ἐν τῇ ἱεροτελεστίᾳ ταύτῃ, ἥτις πρὸς τήρησιν τοῦ ὁμοιομόρφου καθ' ἅπασαν τὴν κανονικὴν αὐτῆς περιφέρειαν (2), γραφῇ παραδοθεῖσα, ὠνομάσθη λειτουργία. Ῥητέον ὅμως ὅτι ἡ σύνταξις καὶ σύνθεσις τῶν λειτουργιῶν τούτων δὲν ἐγένετο αὐθαίρετως καὶ κατὰ τὸ ἐκάστω δοκοῦν, ἀλλ' ἐστηρίζετο ἐπὶ τῆς ἐν ἐκάστη ἐκκλησίᾳ τηρουμένης ἀγράφου παραδόσεως τῶν ἀρχαιοτέρων χρόνων(3). Οὕτω λ. χ.

(1) Ὁ αὐτὸς αὐτόθι. «Εὐχαριστήσαντος δὲ τοῦ προσετώτου καὶ ἐπευφημήσαντος παντὸς τοῦ λαοῦ, οἱ καλούμενοι παρ' ἡμῖν διάκονοι διδάσιν ἐκάστω τῶν παρόντων μεταλαβεῖν ἀπὸ τοῦ εὐχαριστηθέντος ἄρτου καὶ ποίνου καὶ ὕδατος, καὶ τοῖς οὐ παροῦσιν ἀποφέρουσιν».

(2) Concil. Epaoense, c. 27. «Ad celebranda divina officia ordinem, quem metropolitani tenent, provinciales eorum observare debebunt».—Καὶ Concil. Gerundense, c. 4. (ἐν ἔτει 517, συνεκροτήθη αὕτη ἡ τοπικὴ Σύνοδος) ἔνθα ὁ λόγος περὶ τῆς συμφωνίας ὡς πρὸς τὴν λειτουργίαν τῶν κατὰ τὴν Ἰσπανίαν ἐκκλησιῶν. «Vt institutio missarum, sicut in metropolitana ecclesia agitur, ita in dei nomine in omni Tarraconensi provincia tam ipsius missae ordo, quam psallendi, vel ministrandi consuetudo servetur».

(3) Βασιλ. τοῦ Μ. περὶ ἀγ. πνεύμ. κ. κζ'. «Τὰ τῆς ἐπικλήσεως ῥήματα ἐπὶ τῇ ἀναδείξει τοῦ ἄρτου τῆς εὐχαριστίας καὶ τοῦ ποτηρίου τῆς εὐλογίας, τίς τῶν ἁγίων ἐγγράφως ἡμῖν καταλέλοιπεν; οὐ γὰρ δὴ τούτοις ἀρκούμεθα, ὡν ὁ ἀπόστολος ἦ τὸ εὐαγγέλιον ἐπεμνήσθη, ἀλλὰ καὶ προλέγομεν καὶ ἐπιλέγομεν ἕτερα, ὡς μεγάλην ἔχοντα πρὸς τὸ μυστήριον τὴν ἰσχύν, ἐκ τῆς ἀγράφου διδασκαλίας παραλαβόντες».

συντελέσθη ἡ τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις ἐκκλησίας λειτουργία, ἥτις κατὰ πιθανώτατον λόγον ὑπῆρχε διαδεδομένη ἀνά πάσας τὰς τῆς Παλαιστίνης ἐκκλησίας· διότι ἡ λειτουργία αὕτη διεσκευάσθη κατὰ τὸν ἀρχικὸν τύπον τῆς ἐτι σωζομένης λειτουργίας τῆς ἱεροσολυμικῆς ἐκκλησίας, ἥτις φέρει τὸ ὄνομα τοῦ ἀποστόλου Ἰακώβου, τοῦ καὶ πρώτου ἱεράρχου τῆς αὐτῆς ἐκκλησίας χρηματίσαντος⁽¹⁾. Ὡσαύτως ἐκ τῶν ἀρχαίων λειτουργιῶν τῆς ἐν Καισαρίᾳ Καππαδοκίας ἐκκλησίας ἀνεφάνη ἡ τοῦ Μ. Βασιλείου καλουμένη λειτουργία, ἥς ἡ χρῆσις λίαν πρωίμως ἐξηπλώθη καθ' ἅπασαν τὴν Ἀνατολήν⁽²⁾. Ἐκ δὲ τῆς ἀρχαίας λειτουργίας τῆς ἐν Ἀντιο-

(1) Ἐπειδὴ καὶ ἡ λειτουργία τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Κυρίλλου Ἱεροσολύμων, ἡ ἐν τῇ ε' μυσταγωγικῇ αὐτοῦ κατηχήσει· ἡμῖν περιωθεῖσα, ὡς καὶ ἡ ἐν ταῖς διαταγαῖς τῶν ἁγίων ἀποστόλων περιεχομένη (βιβλ. Η'. κεφ. ιβ'. καὶ ιδ'.) πολλὴν ἔχουσι πρὸς ἀλλήλας τὴν ὁμοιότητα, διὰ τοῦτο εὐλόγως ἠδυνάτο τις νὰ εἰκάσῃ ὅτι αἱ τρεῖς αὗται λειτουργίαι (συμπεριλαμβανομένης δηλονότι καὶ τῆς τοῦ Ἰακώβου), ἀμοιβαίως συμπληρωθεῖσαι, ὑπῆρχον πᾶσαι ὁμοίως ἐν χρῆσει ἐν ταῖς κατὰ τὴν Παλαιστίνην ἐκκλησίαις. Σημειωτέον πρὸς τούτους ὅτι ἡ περὶ ἧς ἐν τῷ κειμένῳ ὁ λόγος λειτουργία ἀποδίδεται, ὡς ἔχει, ὑπὸ τῆς ἐν Τρούλλῳ Συνόδου (καν. λβ'). εἰς τὸν ἀπόστολον Ἰάκωβον· «Ἰάκωβος ὁ κατὰ σάρκα Χριστοῦ τοῦ θεοῦ ἡμῶν ἀδελφός, ὅς τῆς ἱεροσολυμιτῶν ἐκκλησίας πρώτως τὸν θρόνον ἐπιστεύθη, καὶ Βασίλειος, ὁ τῆς Καισαρέων ἀρχιεπίσκοπος... ἐγγράφως τὴν μυστικὴν ἡμῖν ἱερουργίαν παραδεδωκότες, οὕτω τελειοῦν ἐν τῇ θείᾳ λειτουργίᾳ ἐξ ὕδατός τε καὶ οἴνου τὸ ἱερὸν ποτήριον ἐκδεδώκασιν». — Ἄλλως ὅμως κρίνει περὶ αὐτῆς, ὡς καὶ περὶ τῆς λειτουργίας τῆς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἐκκλησίας, τῆς κοινῶς λεγομένης τοῦ εὐαγγελιστοῦ Μάρκου, ὁ Βαλσαμών. Ἐρώτησις Μάρκου Πατρ. Ἀλεξανδρ. (ἔκδ. Ἰάλλη καὶ Ποτλῆ· τόμ. Δ'. σελ. 488) «Αἱ περὶ τὰ μέρη τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ τῶν Ἱεροσολύμων ἀναγινωσκόμεναι λειτουργίαι, καὶ λεγόμεναι συγγραφῆναι παρὰ τῶν ἁγίων ἀποστόλων Ἰακώβου τοῦ ἀδελφοθεοῦ καὶ Μάρκου δεκταὶ εἰσι τῇ ἀγίᾳ καὶ καθολικῇ Ἐκκλησίᾳ, ἡ οὐ;». Ὅρα διὰ τί οὕ, αὐτόθι.

(2) Τοῦτο γίνεται δῆλον ἔκ τινος χωρίου τοῦ Πέτρου διακόνου Ἀφρικανοῦ περὶ τὸ ἔτος ἀκμάσαντος (Ὁρ. Liber de incarnatione et gratia Christi ad Fulgentium. c. 8.) «Beatus Basilius Cæsariensis episcopus in oratione sacra altaris, quam pene univ-
versus frequentat oriens, inter cetera: Dona, inquit,

χεία ἐκκλησίας, ἧς πλεῖστα τεμάχια καὶ περικοπαὶ εὐρίσκονται ἐν διαφόροις λόγοις τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου, ἐπήγαγεν ἡ πρῶτον μὲν καθ' ἀπάσας τὰς τῆς Συρίας ἐκκλησίας, ἔπειτα δὲ καὶ πανταχοῦ τῶν τῆς Ἀνατολῆς ἐκκλησιῶν διαδοθεῖσα λειτουργία τοῦ Χρυσοστόμου. Πρὸς τούτοις ἐκ τῆς ἀρχαίας ἀγράφου παραδόσεως τῆς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἐκκλησίας διευτυπώθη πιθανῶς ἡ τοῦ εὐαγγελιστοῦ Μάρκου, τοῦ τῆς ἐκκλησίας ταύτης θεμελιωτοῦ γενομένου, λεγομένη λειτουργία, ἣ τινι ἐχρῶντο αἱ κατ' Αἴγυπτον ὀρθόδοξοι ἐκκλησίαι. Ἐκ ταύτης δὲ πάλιν προῆλθεν ἡ εἰς τὸν Ἀλεξανδρείας Κύριλλον ἀποδοδομένη λειτουργία, ἡ ἐν τοῖς κεφαλαιωδεστάτοις πρὸς ἐκείνην συμφωνοῦσα. Σημειωτέον ὅμως ὅτι ἡ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἀλεξανδρείας Κυρίλλου φερομένη λειτουργία ἐγένετο ἀσπαστὴ καὶ εὐχρηστος παρὰ μόνους τοῖς ἐν Αἰγύπτῳ Μονοφυσίταις. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῶν λειτουργιῶν τῶν τῆς Ἀνατολῆς ἐκκλησιῶν.

Ἐν δὲ τῇ Ἑσπερίᾳ διὰ τὸν αὐτὸν ὡσαύτως λόγον ἐν ἐκάστη μητροπολιτικῇ ἐκκλησίᾳ διευτυπώθη ἰδιαίτερα λειτουργία, ἧς ἡ χρῆσις ἐξηπλοῦτο βαθμηδὸν καθ' ἅπασαν τὴν περιφέρειαν τῆς κανονικῆς αὐτῆς δικαιοδοσίας. Ὡς πρώτη δὲ καὶ παλαιότερα πασῶν τῶν λειτουργιῶν τῶν κατὰ τὴν Δύσιν ἐκκλησιῶν ἀναγνωρίζεται ἡ τῆς ἐν Καρχηδόνι ἐκκλησίας, ἧς ἴχνη μὲν ἀναφαίνονται ἐν τοῖς συγγράμμασι τοῦ ἱερομάρτυρος Κυπριανοῦ, περικοπὰς δὲ ὀλοκλήρους διέσωσεν ἡμῖν ὁ ἱερός Δύγουστινος⁽¹⁾. Μετ' αὐτὴν ἀνα-

»domine, virtutem ac tutamentum malos, quaesumus, bonos facito, bonos in bonitate conserva, omnia enim potes, nec est »qui contradicat tibi; cum enim volueris salvas, et nullus resisti voluntati tuae». Τὰ ἐν τῷ τεμαχίῳ τούτῳ, παραβαλλόμενα πρὸς τὰ ἐν τῇ νῦν ἐν χρῆσει οὖσα λειτουργία τοῦ θεοῦ τούτου Πατρὸς («τοὺς ἀγαθοὺς ἐν τῇ ἀγαθότητί σου διατήρησον τοὺς πονηροὺς ἀγαθοὺς ποιήσον ἐν τῇ χρηστότητί σου, κτλ») μαρτυροῦσι τὴν γνησιότητα αὐτῆς, καὶ ἐσφαλμένην ἐξελέγχουσι τὴν γνώμην τῶν διατεινομένων ὅτι ἡ τοῦ Μ. Βασιλείου λειτουργία, ὡς γε νῦν ἔχει, δὲν εἶναι γνήσιον τῆς γραφίδος αὐτοῦ προϊόν. Παρῶλ. Renaudot. dissertatio de liturgiis orientalium origine et aetate. T. I. p. 36.

(1) August. ser. 227. ad infant.—Ep. 247. ad Vital.—Lib. de bono perseverant. c. 7.

φαίνονται πολλάι λειτουργίαι τῆς ἐν Ῥώμῃ ἐκκλησίας, ὧν αἱ κυριώτεραι καὶ γνωστότεραι, ἐκ τοῦ φιλοπονήσαντος τὴν προσωμίαν ἐκάστη λαβοῦσα, εἰσὶν αἱ ἐξῆς τρεῖς· ἤτοι ἡ ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου Ῥώμης Λέοντος τοῦ Α' (Sacramentarium Leonianum), ἡ ὑπὸ τοῦ πάπα Γελασίου (Sacramentarium Gelasianum) καὶ ἡ ὑπὸ Γρηγορίου τοῦ μεγάλου (Sacramentarium Gregorianum). Πρὸς χρῆσιν δὲ τῶν κατὰ τὴν Γαλλίαν ἐκκλησιῶν συνετάχθησαν ὡσαύτως ἰδιαίτεραι λειτουργίαι, ὧν ἀρχαιοτέρα εἶναι ἐκείνη, ἧς ἴχνη ἀπαντῶσιν ἐν τοῖς συγγράμμασι Γρηγορίου ἐπισκόπου Τούρης (Greg. Turonensis), περὶ τὸ ἔτος 539 ἀκμάσαντος. Τὴν δὲ ὑπάρχουσαν διαφορὰν ἀπ' αὐτῶν τῶν ἀρχαιοτάτων ἤδη χρόνων μεταξὺ αὐτῆς καὶ τῆς λειτουργίας τῆς ἐκκλησίας τῆς Ῥώμης, τῆς ὑπὸ Γρηγορίου τοῦ μεγάλου συνταχθείσης, καὶ προϊόντος τοῦ χρόνου πανταχοῦ τῆς Δύσεως ἐπικρατησάσης, μαρτυρεῖ αὐτὸς οὗτος ὁ ἐπίσκοπος Ῥώμης Γρηγόριος ὁ μέγας⁽¹⁾.

Καὶ αἱ κατὰ τὴν Ἰσπανίαν ἐκκλησίαι ἰδίαις ἐχρῶντο λειτουργίαις, αἷ ἀπὸ τῆς ἐβδόμης ἑκατονταετηρίδος διεφύθησαν κατὰ τὸν τύπον τῶν λειτουργιῶν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκκλησίας οἱ ἐπίσκοποι Λέανδρος, Ἰσίδωρος, Ἰουλιανός κλ. ⁽²⁾. Μεταξὺ δὲ τούτων διεκρίθη ἡ Μοσαραβικὴ καλουμένη (Missale Mozarabicum· ἢ ὀρθότερον, Mostarabicum), ἧτις ὠνομάσθη οὕτως ὡς ἐκ τῆς γενικῆς αὐτῆς ἐν Ἰσπανίᾳ χρήσεως ἐπὶ τῆς κυριαρχίας τῶν Ἀράβων. Ῥητέον προσέτι ὅτι ἡ λειτουργία αὕτη ἐτηρεῖτο πολ-

(1) Greg. M. Epist. 4. XI. ep. 64. ad August. «Cum una sit »fides, diversae sunt ecclesiarum consuetudines, et altera consuetudo missarum est in Romana ecclesia, altera in Galliarum »ecclesiis tenetur».

(2) Le Brun. Dissertatio xij. Liturg. omn. quoad sacrificium eet. art. III. «Hispaniarum ecclesiae, quae multis in rebus Galliarum ritum imitatae sunt, a Constantinopolitana quoque ecclesia multa sumpserunt». Συνίστη δὲ τὸν ὁμοίομορφον τῆς λειτουργίας τύπον καθ' ἀπάσας τὰς ἐν Ἰσπανίᾳ ἐκκλησίας ἡ Β' ἐν Τολήτω Σύνοδος ἐν κανόνι β', ἔχοντι ὡς ἐξῆς· «Per omnem Hispaniam . . . »unus modus in missarum solemnitatibus conserve»tur, nec diversa sit ultra in nobis ecclesiastica consuetudo».

λαχοῦ ἀλλαχοῦ ἐν Ἰσπανίᾳ, ἰδίως μάλιστα ἐν τῇ ἐν Τολήτῳ ἐκκλησίᾳ καὶ μετὰ τὴν ἀπὸ τῆς δεκάτης πρώτης ἑκατονταετηρίδος ἀρξάμενην δεινὴν τῆς ῥωμάνου ἐκκλησίας πίεσιν πρὸς ἐκδίωξιν μὲν αὐτῆς, εἰσαγωγὴν δὲ τῆς γρηγοριανῆς λειτουργίας.

Ταύταις προστεθείσθω καὶ ἡ τῆς ἐν Μεδιολάνοις ἐκκλησίας λειτουργία, ἥτις ἀποδίδεται εἰς τὸν τῆς πόλεως ἐκεῖνης ἐπίσκοπον, τὸν μακάριον Ἀμβρόσιον (Missae Ambrosiana). Ἀλλ' ὡςπερ τὰς τῶν ἐν Γαλλίᾳ καὶ Ἰσπανίᾳ ἐκκλησιῶν λειτουργίας, οὕτω καὶ ταύτην μετ' ἐπιμονῆς πολλῆς ἡ παπικὴ δυναστεία κατεπόλεμησε. Καί τοι δὲ ἐπὶ ἑκατονταετηρίδας ὅλας ἡ τῶν Μεδιολάνων ἐκκλησία κατὰ τῆς παπικῆς καταθλίψεως καρτερικῶς ἀντέστη (1), ἀλλ' ὅμως ἐνέδωκεν ἐπὶ τέλους. Καὶ οὕτω κατωρθώθη τῇ παπικῇ δεσποτεῖᾳ ἵνα σὺν τοῖς ἄλλοις ἐπιβάλη καὶ τὴν ἑαυτῆς λειτουργίαν πανταχοῦ τῆς Δύσεως τρόμῳ καὶ βίᾳ. Ἄξιον ὅμως σημειώσεως εἶναι ὅτι Γρηγόριος ὁ μέγας, ὁ τῆς λειτουργίας τῆς ἐν Ῥώμῃ ἐκκλησίας συγγραφεὺς, ἔγραψε ταύτην χάριν αὐτῆς τῆς ἐν Ῥώμῃ ἐκκλησίας, ἧς ἐχρημάτισεν ἐπίσκοπος, καὶ οὐδέποτε διενόηθη ἵνα τὰς μὲν τῶν ἄλλων ἐκκλησιῶν λειτουργίας καταργήσῃ, ἐπιβάλη δὲ τὴν ἑαυτοῦ βίᾳ μάλιστα καὶ τρόμῳ (2).

(1) Ἡ τῆς καταθλίψεως ἐπίτασις συνέβη ἐπὶ Καρόλου τοῦ Μ. τῆς σπουδαίας τοῦ πάπα Ῥώμης Ἀδριανοῦ. Ὁρ. Landulph. Sen. (περὶ τὸ 4070 ἀκμάσαντος) Chronic. Mediol. L. II. c. 40. «... Carolus omnes libros Ambrosiano titulo sigillatos, quos vel pretio, vel dono, vel vi habere potuit, alios comburens, alios trans montes quasi in exilio secum detulit. . . at deus, qui omnia videt et cuncta cognoscit, quod ad laudem et honorem nominis sui per spiritum sanctum S. Ambrosio dictante episcopo ordinatum noverat, violari et a malis dilacerari non passus est».

(2) Τοῦτο γίνεται δῆλον ἐκ τῆς ἐπιστολῆς αὐτοῦ πρὸς Αὐγουστίνον, ἀπόστολον τῶν Ἀγγλων (παρὰ Beda, histor. ecclesiasti.) «Novit fraternitas tua Romanae ecclesiae consuetudinem, in qua se meminit nutrium; sed mihi placet, ut sive in Romana sive in Galliarum, seu in qualibet ecclesia aliquit invenisti, quod plus omnipotente deo possit placere, sollicite eligas, et in Anglorum

Καὶ ταῦτα μὲν καθόλου περὶ τῶν λειτουργιῶν τῶν ἐκκλησιῶν τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Ἑσπερίας.

Κατὰ δὲ τὴν ἐσωτερικὴν οἰκονομίαν καὶ διασκευὴν αἱ τῆς Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως λειτουργίαι διαστέλλονται ἐκ τῶν ἐξῆς ἥτοι αἱ μὲν τῶν ἀνατολικῶν ἐκκλησιῶν λειτουργίαι, ἅς περικοσμεῖ τῆς πολιᾶς ἀρχαιότητος ὁ τύπος μᾶλλον ἢ τὰς τῆς Δύσεως, εἰσὶ διεξοδικαί, αἱ δὲ τῶν ἐσπερίων συνοπτικώτεραι. Ἐκεῖνας χαρακτηρίζει πλοκή τις καὶ ὑφὴ δραματικὴ, ἧς ἡ παράστασις διεξάγεται τῇ συμπράξει καὶ συνεργείᾳ πολλῶν ὁμοῦ προσώπων. Αὗται δὲ ἀπεικονίζουσιν εἰδὸς τι μονολογίας ἢ μονωδίας, ἐν ἧ μόνον τὸ ἐπὶ τῆς ἱερᾶς σκηνῆς πρόσωπον φαίνεται καὶ ἀκούεται· διότι κατ' ἐκεῖνας οὐ μόνον τὰ λειτουργικὰ πρόσωπα (ὁ διάκονος δηλονότι, ὁ ἱερεὺς καὶ ὁ ἐπίσκοπος) δέονται, λιτανεύουσι καὶ δρῶσιν, ἀλλὰ καὶ ἅπας ὁ παρεστὼς λαὸς συμμετέχει τῶν εὐχῶν καὶ τῶν δεήσεων, καὶ συνδραῖ, οὕτως εἰπεῖν, τοῖς λειτουργοῦσι⁽¹⁾. Κατὰ δὲ τὰς τῆς Δύσεως λειτουργίας τοῦναντίον ἀπ' ἀρχῆς ἕως τέλους ἄκρα ἐπιβάλλεται τῷ παρισταμένῳ λαῷ σιγή, καὶ τὸ τοῦ ἱερέως πρόσωπον παρίσταται μόνον ὡς τὸ διεξάγον τὰ τῆς ἱερᾶς ὑποθέσεως⁽²⁾.

»ecclesia, quae adhuc ad fidem nova est, institutione praecipua, »quae de multis ecclesiis colligere potuisti, infundas. Non enim »pro locis res, sed pro bonis rebus loca amanda sunt ect».

(1) Χρυσοστ., εἰς τὴν Β'. Κορινθ. ὁμ. ιη'. «Ἐπὶ τῶν φρικωδεστάτων μυστηρίων ἐπεύχεται ὁ ἱερεὺς τῷ λαῷ, ἐπεύχεται καὶ ὁ λαὸς τῷ ἱερεῖ. »τὸ γὰρ μετὰ τοῦ πνεύματός σου οὐδὲν ἄλλο ἐστὶ ἢ τοῦτο. Τὰ τῆς εὐχαριστίας πάλιν κοινά· οὐδὲ γὰρ ἐκεῖνος εὐχαριστεῖ μόνος, ἀλλὰ καὶ ὁ »λαὸς ἅπας· πρότερον γὰρ αὐτῶν λαβὼν φωνὴν, εἶτα συντιθεμένων, »ὅτι ἀξίως καὶ δικαίως τοῦτο γίνεται, τότε ἄρχεται τῆς εὐχαριστίας».

(2) Ἡ ἀνωτέρω θεωρία περὶ τοῦ χαρακτῆρος τῶν λειτουργιῶν τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας βεβαιοῦται καὶ κρατύνεται ἔτι μᾶλλον ἐκ τῶν ἐξῆς λόγων Γρηγορίου τοῦ Μ., οἵτινες ἀναφέρονται ἐν τῇ ἐπιστολῇ αὐτοῦ πρὸς τὸν Συρακουσῶν ἐπίσκοπον Ἰωάννην (Epist. L. VII. ep. 64). «Kyrie »eleison autem nos neque diximus, neque dicimus, sicut a Grae- »ncis dicitur; quia in Graecis s i m u l o m n e s d i c u n t, apud »nos autem a c l e r i c i s d i c i t u r... Et dominica oratio apud

Ἐκ ταύτης δὲ τῆς κατὰ τε τὸ σύνολον (καὶ κατὰ τὰ μέρη, ὡς παρακατιώρτες ὀψόμεθα) οὐσιώδους διαστολῆς τοῦ χαρρακτικῆρος τῶν λειτουργιῶν τῆς ἑλληνικῆς ὀρθοδόξου καὶ τῆς λατινικῆς παπικῆς ἐκκλησίας ἐκδηλοῦται εὐκρινῶς ὁ ἐπὶ τῆς λατρειας διαχαραχθεὶς ἰδιόζων τῷ ἑλληνικῷ καὶ ῥωμαϊκῷ λαῷ τύπος, ὅστις καθορᾶται εὐκρινέστερον ἔν τε τῷ χριστιανικῷ πολιτεύματι καὶ τῇ χριστιανικῇ τέχνῃ· διότι παρὰ τοῖς Ἑλλησιν, ὡς περ ἐν τῇ θείᾳ λειτουργίᾳ, τῇ ἀποτελοῦσῃ τὸ οὐσιωδέστατον καὶ κράτιστον τῆς ὅλης χριστιανικῆς λατρειας, ἡ ἀπὸ κοινοῦ ἐπεκράτει σύμπραξις λαοῦ τε καὶ κλήρου, ὡς ἀνωτέρω δέδεικται, οὕτω καὶ ἐν τῷ πολιτεύματι ὁ λαὸς οὐδέποτε ἐνομιλοθῆ ἀδραγὲς πλῆθος, τυφλὸν ὑπήκοον καὶ ξένον ὄλωσ καὶ ἀμέτοχον τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων, ὡς παρὰ τοῖς λατινικοῖς λαοῖς. Τούτου ἔνεκα καὶ ἡ τοῦ κλήρου ἐξουσία οὐδέποτε κατήτησεν εἰς ἱεροκρατίας καὶ παρταρχίας, ὡς συνέβη ἐν ταῖς λατινικαῖς φυλαῖς. Τοῦτ' αὐτὸ παρατηρητέον καὶ ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ τέχνῃ, καὶ μάλιστα τῇ ἀρχιτεκτονικῇ, ἥτις ἐξωτερικῇ οὖσα ἔκφανσις τῆς ἀντιλήψεως τῆς χριστιανικῆς λατρειας, πιστῶς διερμηνεύουσα τὴν ἐσωτερικὴν τῆς λατρειας συνελσθησιν λαοῦ τιρος, ἐν μὲν ταῖς ἑλληνικαῖς χώραις διεβρόθμισε τοὺς ἱεροὺς ναοὺς εἰς τρόπον ἐπιτήδειον πρὸς παράστασιν τοῦ δράματος τῆς ἱερᾶς λειτουργίας, καὶ εἰς ἕκαστον ναὸν μίαν μόνην θέσιν ἀνέδειξεν ὡς βῆμα, διὰ παραπετάσματος κευχωρισμένην τοῦ λοιποῦ τοῦ ναοῦ χώρου, καὶ μίαν μόνην, ὡς ἦν ἐπόμενον, πρᾶξιν τῆς ἱερᾶς μυσταγωγίας ἐν τῷ αὐτῷ χρόνῳ συνεχώρησεν. Ἐν δὲ τῇ Ἑσπερίᾳ διὰ τὸν τῆς μονολογίας ἢ μονωδίας τύπον τῶν λειτουργιῶν τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας πλείονα τοῦ ἐνός ἐν τῷ αὐτῷ ναῷ ὠρίσθησαν βήματα, καὶ

»Graecos ab omni populo dicitur, apud nos vero a solo sacerdote est». Καὶ αὐτὴν δὲ τὴν τοῦ «Ἀμὴν» ἐπιφώνησιν ἀπηγόρευσε Γρηγόριος ὁ Μ. τοῖς ἐν τῇ ἱερᾷ μυσταγωγίᾳ παρευρισκομένοις λαϊκοῖς,

πλεῖστα ἐν τῷ αὐτῷ χρόνῳ δύνανται νὰ τελῶνται ἐν αὐτῷ ἱερουργίαι, ὡς ἐκ τῆς ἐλλείψεως ἐν αὐταῖς δραματικῆς ἐνό-
τητος.

Γ'.

Περὶ τῆς τῶν πιστῶν λειτουργίας.

Αἱ λειτουργίαι τῶν τῆς Ἀνατολῆς ἐκκλησιῶν, ἐν αἷς τὸ δρα-
ματικὸν ὡς χαρακτηριστικὸν ἰδιάζον ἐπικρατεῖ, ὡς εἴρηται, εὐλό-
γως δύνανται νὰ νοηθῶσιν ὡς εἰς τρία κεφαλαιώδη διαιρούμεναι
μέρη. Ἐπομένως καὶ τὴν ἱεράν μυσταγωγίαν ἅπασαν, ἥτοι τὴν
κυρίως λειτουργίαν τῶν πιστῶν, προσφυῶς ἠδύνατό τις ὁμοίως εἰς
τρεῖς περιόδους νὰ διαχωρίσῃ, τὰς ἐξῆς ἥτοι εἰς τὴν ἀπὸ τῆς ἀ-
ποχωρήσεως τῶν κατηχομένων καὶ τῶν ἐν μετανοίᾳ μέχρι τοῦ
ἁγιασμοῦ τῶν τιμίων δώρων· εἰς τὴν πρᾶξιν αὐτῆς τῆς καθαγιά-
σεως, ἥτις ἀποτελεῖ τὸ κέντρον τῆς ὑποθέσεως, καὶ τὸ οὐσιωδέ-
στατον καὶ σπουδαιότατον τῆς ὅλης λειτουργίας μέρος· καὶ εἰς
τὴν ἀπὸ ταύτης τῆς στιγμῆς μέχρι τέλους τῆς λειτουργίας.

I.

*Τὰ ἀπ' ἀρχῆς τῆς τῶν πιστῶν λειτουργίας μέχρι τῆς
τῶν τιμίων δώρων εὐλογίας.*

Ἀποχωρησάντων τῶν κατηχομένων, καὶ κλεισθεισῶν τῶν
θυρῶν τοῦ ναοῦ, ἤρχετο ἡ τῶν πιστῶν λειτουργία (1). Ταύτης ἡ
ἐναρξίς ἐγένετο ὡς ἐξῆς. Ὁ διάκονος προσεκάλει κατὰ πρῶτον
τοὺς παρεστῶτας πιστοὺς ἵνα κλίνωσι γόνυ (2)· αὐτὸς δὲ ὡς ἐξ

(1) Διονυσ. Ἀρεοπ. περὶ ἐκκλ. ἱεραρχ. κεφ. γ. «Μετὰ τὴν τῶν ἁγιο-
γράφων δέλτων ἀνάγνωσιν . . . ἔξω γίνονται τῆς ἱεραῆς περιοχῆς οἱ κα-
τηχοῦμενοι, καὶ πρὸς αὐτοῖς οἱ ἐνεργοῦμενοι καὶ οἱ ἐν μετανοίᾳ ὄντες,
μένουσι οἱ τῆς τῶν θείων ἐποψίας καὶ κοινωνίας ἄξιοι. Τῶν λειτουρ-
γῶν δὲ (=διακόνων) οἱ μὲν ἐστᾶσι παρὰ τὰς τοῦ ἱεροῦ πύλας συγκε-
λεισμένας, οἱ δὲ ἄλλο τι τῶν τῆς οἰκείας τάξεως ἐνεργοῦσιν».

(2) Διαταγ. τῶν ἁγ. Ἀποστ. Η. ἡ. «Μή τις τῶν μὴ δυναμένων
προελθέτω ὅσοι πιστοὶ, κλίνωμεν γόνυ». — Χρυσοστ. εἰς τὴν Β. Κο-
ρινθ. ὁμ. ιη. «Ἐπειδὴν εἴρξωμεν τῶν ἱερῶν περιβόλων τοὺς οὐ δυναμέ-
νους τῆς ἱεραῆς μετασχεῖν τραπέζης, ἐτέραν δὲ γενέσθαι εὐχὴν, καὶ πάν-
τες ὁμοίως ἐπ' ἐδάφους κείμεθα, καὶ πάντες ὁμοίως ἀνιστάμεθα».

ἀπάσης τῆς κοινότητος ἤρχετο ὑπὲρ εἰρήνης τοῦ κόσμου, ὑπὲρ τῆς ἀπὸ περάτων ἕως περάτων Ἐκκλησίας, ὑπὲρ τῆς ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ χριστιανικῆς κοινότητος, ὑπὲρ πάσης ἐπισκοπῆς ὀρθοτομούσης τὸν λόγον τῆς ἀληθείας, ὑπὲρ τοῦ τῆς παροικίας ἐπισκόπου, ὑπὲρ τοῦ πρεσβυτερίου καὶ τῶν ἐν τῷ ναῷ διακονούντων, ὑπὲρ τῶν νεοφωτίστων, τῶν ἐν ἐξορίᾳ καὶ φυλακαῖς διατελούντων, ὑπὲρ τῶν ἐχθρῶν, τῶν ἀπίστων κλ. (1). Μετὰ ταῦτα, τοῦ διακόνου κελεύοντος, ἠγείρετο ὁ κεκλιμένος ἔχων τὸ γόνυ λαός. Ὁ δὲ ἐπίσκοπος ἀνέπεμπεν εὐχὴν τινα πρὸς τὸν θεὸν ὑπὲρ τοῦ χριστιανικοῦ αὐτοῦ ποιμνίου (2). Τούτων δὲ γενομένων, ὁ διάκονος ἀνέκραζε γεγυμνά τῇ φωνῇ λέγων, «πρόςχωμεν» (3). Σιγῆς δὲ ἐπελθούσης, ὁ ἐπίσκοπος εὐλογῶν τὸν παρεστῶτα λαὸν ἐδίδου τὴν εἰρήνην διὰ τῶν ἐξῆς λέξεων, «ἡ εἰρήνη τοῦ θεοῦ μετὰ πάντων ὑμῶν (4)». Ὁ δὲ λαὸς ἀπεκρίνετο ἀκαὶ μετὰ τοῦ πνεύματός σου (5)». Μετὰ ταῦτα ἐπηκολούθει πράξις τις ἐκφραστικὴ λίαν τοῦ οὐσιωδестаίου τῆς χριστιανικῆς θρησκείας γνωρίσματος, ὃ ἐστὶ τῆς ἀγάπης. Ἡ πράξις αὕτη ἦν ὁ ἀμοιβαῖος πάντων τῶν ἐν τῇ ἱερᾷ μυσταγωγίᾳ παρευρισκομένων ἀσπασμός, ὅστις κοινῶς

(1) Κατὰ τὴν λειτουργίαν τοῦ ἐν ἀγίοις Πατρὸς ἡμῶν Κυρίλλου Ἱεροσολύμων ἡ ὑπὲρ τῶν ἀνωτέρω ἀριθμηθέντων δέησις ὤφειλε νὰ γίνηται μετὰ τὴν τῶν θείων δώρων εὐλογίαν. Ὁρ. Κατηχ. μυστ. Ε'. ἡ.

(2) Διαταγ. τῶν ἀγ. Ἀποστ. Η'. θ'. «Ἐπευχέσθω δὲ ὁ ἀρχιερεὺς καὶ λεγέτω· Κύριε παντοκράτωρ κτλ.».

(3) Αὐτόθι Η'. ι. «Μετὰ τοῦτο ὁ διάκονος, πρὸςχωμεν».

(4) Αὐτόθι. «Καὶ ἀσπαζέσθω ὁ ἐπίσκοπος τὴν ἐκκλησίαν, καὶ λεγέτω· ἡ εἰρήνη τοῦ θεοῦ μετὰ πάντων ὑμῶν». — Θεοδώρ. ἐπιστ. ρμς'. «Τοῦτο ἐν πάσαις ταῖς ἐκκλησίαις τῆς μυστικῆς ἐστὶ λειτουργίας προομιον». — Κυρίλλ. Ἀλεξ. ὑπόμν. εἰς Ἰωάνν. β. βλ. ΙΒ'. «Κατασπάζεται ἡδὲ πάλιν (ὁ ἐπίσκοπος), τὸ σύνηθες ἐκείνο λέγων, τοῦτ' ἐστὶν· εἰρήνη ὑμῖν, νόμον ὡς πέρ τινα καὶ τὸν ἐπὶ τούτῳ τιθεὶς τοῖς τῆς ἐκκλησίας τέκνοις. Τοιγάρ τοι καὶ ἐν ταῖς ἀγίαις μάλιστα συνόδοις, ἦτοι συνάξεις, παρ' αὐτάς τοῦ μυστηρίου ἀρχὰς, τοῦτο καὶ ἡμεῖς ἀλλήλους ἐφαμέν».

(5) Διαταγ. τῶν ἀγ. Ἀποστ. αὐτόθι. «Καὶ ὁ λαὸς ἀποκρινέσθω· καὶ μετὰ τοῦ πνεύματός σου».

«φίλημα ἄγιον» ἢ «φίλημα ἀγάπης» ἐκαλεῖτο (1). Ῥητέον δὲ ὅτι ὁ ἀσπασμὸς, δι' οὗ ἐξεδηλοῦτο ἡ ἐν Χριστῷ οἰκειότης καὶ ἡ ἐν τῷ συνδέσμῳ τῆς ἀγάπης ἀδελφικὴ σύσφιγις τῶν πιστῶν (2), ὑπῆρχεν ἔκπαλαι συνηθέστατος καὶ ἐν τῷ βαπτίσματι, καὶ ἐν τῇ χειροθεσίᾳ, καὶ ἐν τῇ τοῦ γάμου εὐλογία, καὶ δὴ καὶ ἐν τῇ τῶν τεθνεώτων ἀκολουθίᾳ (3). ἀλλὰ κατ' ἰδιάζοντα τρόπον προσῆκε τῇ ἱερᾷ μυσταγωγίᾳ. Καὶ τοι δὲ κατὰ τοὺς πρώτους τῆς Ἐκκλησίας αἰῶνας, ὅτε ἡ ἱερὰ μυσταγωγία ἐτελεῖτο ἐν μέρεσιν ἀποκρύφους, οἱ ἔθνηκοι, οἷς καὶ αἱ ἀθωότατοι τῶν χριστιανῶν πράξεις πολλῶν ἀτόπων ὑπονοιῶν παρεῖχον ἀφορμὴν, ἐκ τοῦ ἀμοιβαίου ἀσπασμοῦ τῶν πιστῶν πρόσφορον ἐλάμ-

(1) Αὐτόθι· «Καὶ ὁ διάκονος εἰπίτω πᾶσιν· ἀσπάσασθε ἀλλήλους ἐν »φιλίματι ἁγίῳ«. — Κυριλλ. Ἱεροσολύμων κατήχ. μυστ. Ε'. γ'. «Εἶτα »βῆθ' ὁ διάκονος ἀλλήλους ἀπολάβετε, καὶ ἀλλήλους ἀσπάζομεθα». Παρβλ. καὶ Ἰουστ. Ἀπολ. Α'. κεφ. ξέ.

(2) Παρβλ. πρ. Ῥωμ. ΙΣ', 16. Α'. Κορινθ. ΙΣ', 20. Β', ΙΓ', 12. Καὶ Χρυσοστ. εἰς τὴν προδοσ. τοῦ Ἰούδα ὁμ. λ'. «Μνημονεύομεν διαπαντός τῶν ἁγίων φιλημάτων καὶ τοῦ φρικωδεστάτου ἀσπασμοῦ τοῦ ἐπρὸς ἀλλήλους. Τοῦτο συμπλέκει τὰς διανοίας ἡμῶν, καὶ ποιεῖ σῶμα »γενέσθαι ἐν ἅπαντας, ἐπειδὴν καὶ ἐνὸς σώματος μετέχομεν οἱ πάντες».

(3) Διονυσ. Ἀρεοπ. περὶ ἐκκλ. ἱεραρχ. Ζ', 6'. «Αὐτὸς τε ὁ ἱεράρχης »ἀσπάζεται τὸν κεκοιμημένον, καὶ μετ' αὐτὸν οἱ παρόντες ἅπαντες». Ὁ μεταξὺ τῶν πιστῶν ἀσπασμὸς φαίνεται ὅτι ἀπηγορεύετο κατ' ἐξαιρέσιν τῇ ἁγίᾳ καὶ μεγάλῃ παρασκευῇ. Τοῦτο δηλοῦται ἐκ τῶν ἐξῆς τοῦ Τερτυλλιανοῦ λόγων (de orat. c. 14.) «Sic et die Paschæ, qui communis et quasi publica jejunii religio est, merito deponimus osculum; nihil curantes de occultando quod cum omnibus faciamus». Καὶ Προκόπιος (ἱστ. ἱερ. κεφ. θ'). «Παρέλαβον »τὴν βασιλείον (Ἰουστινιανὸς ὁ Αὐτοκράτωρ καὶ ἡ Θεοδώρα ἐν ἔτει 527) »πρότερον τῆς ἑορτῆς ἡμέραις τρισίν, ὅτε δὴ οὐτὲ ἀσπάσασθαί »τινα, οὔτε εἰρηναῖα προσεῖπεν ἕξαστιν». Τῆς δὲ καθιερώσεως τοῦ ἔθους τούτου ὁ λόγος εἶναι σαφὴς καὶ πρόδηλος. Ἐπειδὴ ἡ Ἐκκλησία ἀνεπόλει εἰς τὴν μνήμην ἐν τῇ τῶν παθῶν ἡμέρᾳ τὸ δόλιον ἐκεῖνο τὸ Ἰούδα φίλημα (Ματθ. κς', 48. 49.), δι' οὗ προδοθεὶς ὁ Σωτὴρ ἀπέθανε σωματικῶς τὸν ἐπὶ σταυροῦ θάνατον, ἀπηγόρευσε τὸν συνηθὴ ἀσπασμὸν, ὅπως μὴ ἐπαυξάνῃ τρόπον τινὰ τὸ ἑαυτῆς ἄλγος ἡ ἐπανάληψις πράξεως, τηλικαύτην προκαλεσάσης ἀνοσιουργίαν.

θανον αἰτίαν εἰς τὸ συκοφαντεῖν αὐτούς (1)· ἀλλ' ὅμως ἡ Ἐκκλησία οὐδέποτε ἔνεκα τούτων τῶν ὑπονοιῶν ἠβουλήθη νὰ καταργήσῃ τὴν συνήθειαν τοῦ ἀσπασμοῦ, ὡς πηγάσασαν ἐξ αὐτῆς τῆς τῶν Ἀποστόλων διδασκαλίας, καὶ ἐσπούδαζε νὰ προφυλάτῃ τὴν καθ' ἑαυτὴν ἀθώαν καὶ ἀγίαν ταύτην χριστιανικὴν πράξιν πάσης κακοβούλου προθέσεως ἀπηλλαγμένην (2). Διὸ, προϊόντος τοῦ χρόνου, κατεβλήθη ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ἡ δέουσα φροντίς, ὅπως ὁ κατὰ τὴν ἱεράν μυσταγωγίαν ἀμοιβαίως τῶν πιστῶν ἀσπασμὸς τελεῖται ἐν τρόπῳ εὐσχήμῳ καὶ τάξει τῆ προσηκούσης. Τούτου ἔνεκα καὶ πρόσωπα εἰς τοῦτο τεταγμένα ὠρίσθησαν (3).

(1) Φαίνεται ὅτι ἐνιαχοῦ ὄντως τὸ ἀγνόν καὶ ἄδολον τοῦ χριστιανικοῦ ἀσπασμοῦ κατεχραίνετο διανοήμασιν ἀσέμοις. Κλημ. Ἀλεξ. ἐν Παιδαγ. βιβλ. Γ'. ια'. «Ἀγάπη δὲ οὐκ ἐν φιλήματι, ἀλλ' ἐν εὐνοίᾳ κρίνεται· οἱ δὲ οὐδὲν ἄλλ' ἢ φιλήματι καταφοροῦσι τὰς ἐκκλησίας, τὸ φιλοῦν ἔνδον, οὐκ ἔχοντες αὐτό· καὶ γὰρ δὴ καὶ τοῦτο ἐκπέπληκεν ὑπονοίας καὶ αἰσχροῦ καὶ βλασφημίας, τὸ ἀναίθην χρῆσθαι τῷ φιλήματι, ὅπερ ἐφρῆν εἶναι μυστικόν· ἅγιον αὐτὸ κέκληκεν ὁ Ἀπόστολος». — Ἀθηναγ. Πρεσβ. ὑπὲρ χριστ. κεφ. λβ'. «Ἀνύβριστα αὐτῶν τὰ σώματα μενεῖν... οὕτως οὖν ἀκριβῶσασθαι τὸ φίλημα, μᾶλλον δὲ τὸ προσκύνημα δεῖ· ὡς εἴ που μικρὸν τῆ διανοίᾳ παραθλωθεῖη, ἔξω ἡμᾶς τῆς αἰωνίου τιθέντας κζωῆς».

(2) Κύριλλ. Ἱεροσολ. Κατηχ. μυστ. Ε'. γ'. «Μὴ ὑπολάβῃς τὸ φίλημα ἐκεῖνο (τὸ ἐν τῇ λειτουργίᾳ) σύνηθες εἶναι τοῖς ἐπ' ἀγορᾶς γινόμενοις ὑπὸ τῶν κοινῶν φίλων· οὐκ ἔστι τοίνυν τοιοῦτο τὸ φίλημα· ἀνακίρνησι τὰς ψυχὰς ἀλλήλαις, καὶ πᾶσαν ἀμνησικακίαν αὐταῖς μνηστεύεται».

(3) Διαταγ. ἀγ. Ἀποστ. Η'. ια'. «Καὶ ἀσπαζέσθωσαν οἱ τοῦ κλήρου τὸν ἐπίσκοπον, οἱ λαϊκοὶ ἄνδρες τοὺς λαϊκοὺς, αἱ γυναῖκες τὰς γυναῖκας. Τὰ παιδία δὲ στηκέτωσαν πρὸς τῷ βήματι. Καὶ διάκονος αὐτοῖς ἕτερος ἔστω ἕφεστῶς, ὅπως μὴ ἀτακτῶσι. Καὶ ἄλλοι διάκονοι περιπατεῖτωσαν καὶ σκοπεῖτωσαν τοὺς ἄνδρας καὶ τὰς γυναῖκας, ὅπως μὴ θόρυβός τις γένηται, καὶ μὴ τις νεύσῃ ἢ ψιθυρίσῃ ἢ νυστάξῃ. Οἱ δὲ διάκονοι ἰστάσθωσαν εἰς τὰς τῶν ἀνδρῶν θύρας καὶ οἱ ὑποδιάκονοι εἰς τὰς τῶν γυναικῶν, ὅπως μὴ τις ἐξέλθῃ μῆτε ἀνοιχθῇ ἡ θύρα, κἂν πιστὸς τις ᾖ, κατὰ τὸν καιρὸν τῆς ἀναφορᾶς. — Ὁ δὲ χρόνος τῆς καταργήσεως τοῦ ἐθίμου τούτου ἐν ταῖς τῆς Ἀνατολῆς ἐκκλησίαις δυσκόλως δύναται νὰ προσδιορισθῇ δι' ἔλλειψιν ἱστορικῶν εἰδήσεων. Ἐν ταῖς κατὰ

Ληγούσης δὲ τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος, ἐπεκράτησε καθ' ἀπάσας τὰς τῆς Ἀνατολῆς ἐκκλησίας τὸ ἔθος τοῦ ἀναγινώσκεισθαι ἐν τῇ ἱερᾷ μυσταγωγίᾳ τὸ ἱερὸν τῆς πίστεως σύμβολον ⁽¹⁾. Διαφορὰ δὲ μόνον ὑπῆρχεν ὡς πρὸς τὴν τάξιν διότι κατὰ τινὰς μὲν διατυπώσεις τὸ σύμβολον τῆς πίστεως ἔπρεπε νὰ ἀναγινώσκηται ὑπὸ παντὸς τοῦ ἐκκλησιαζομένου λαοῦ πρὸ τοῦ ἀσπασμοῦ ⁽²⁾, ἢ εὐθὺς μετὰ τὴν τῶν ἁγίων Γραφῶν ἀνάγνωσιν ⁽³⁾· κατὰ δὲ τὰς λειτουργίας τοῦ Ἰακώβου καὶ Μάρκου (διότι ἐν τῇ λειτουργίᾳ τῇ σωζομένῃ ἐν ταῖς ἀποστολικαῖς διαταγαῖς παντελῶς τὸ σύμβολον παρασιωπᾶται) μετὰ τὸν ἀσπασμὸν, καὶ ὑπὸ μόνου τοῦ λειτουργοῦντος ἱερέως.

Ἐκ τῆς Ἀνατολῆς μετέβη τὸ ἔθος τοῦτο εἰς τὰς τῆς Ἑσπερίας ἐκκλησίας. Καὶ κατὰ πρῶτον εὐρίσκομεν τὸ σύμβολον τῶν ἐν Νικαίᾳ καὶ Κωνσταντινουπόλει Συνόδων ἐν τῇ ἱερᾷ μυσταγωγίᾳ πρὸ τῆς κυριακῆς προσευχῆς ἀναγιγνωσκόμενον ὑπὸ παντὸς

τὴν Ἑσπερίαν ὅμως ἐκκλησίαις εἶναι φανερὸν ὅτι παρετάθη μέχρι τῆς ὀγδόης καὶ ἐνάτης ἑκατονταετηρίδος. Περὶ τούτου ὁρ. Concil. Francofurt. (ἐν ἔτει 794) c. 50. «Confectis sacris mysteriis in Missarum »solemnis omnes generaliter pacem ad invicem præbeant». — Παρβλ. καὶ Concil. Mogunt. (ἐν ἔτει 813) c. 44.

(1) Θεόδωρ. Ἀναγν. ἱστ. ἐκκλ. Β'. «Τιμόθεος (Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως χρηματίσας περὶ τὸ ἔτος 514.) τὸ τῶν τριακοσίων δέκα καὶ ὀκτὼ Πατέρων τῆς πίστεως σύμβολον καθ' ἑκάστην ἐσὺν ἀξίον λέγεσθαι παρεσκευάσεν».

(2) Διονυσ. Ἀρεοπ. περὶ τῆς ἐκκλ. ἱεραρχ. κεφ. Γ' β'. «Οἱ δὲ τῆς λειτουργικῆς διακοσμῆσεως ἔκκρῃται σὺν τοῖς ἱερεῦσιν ἐπὶ τοῦ θυσιαστηρίου ἐπιπροθέασι τὸν ἱερὸν ἄρτον καὶ τὸ τῆς εὐλογίας ποτήριον, προομολογηθείσης ὑπὸ παντὸς τοῦ τῆς ἐκκλησίας πληρώματος τῆς καθολικῆς ὁμολογίας. Πρὸς οἷς ὁ θεὸς ἱεράρχης εὐχὴν ἱερὰν τελεῖ, καὶ τὴν ἁγίαν εἰρήνην ἅπασι διαγγέλλει . . . ἀσπασαμένων ἀλλήλους πάντων».

(3) Πρακτ. τῆς ἐν Κωνστ. Συνόδου, ἐν ἔτει 534 συγκροτηθείσης ἐπὶ Μητᾶ τοῦ Κωνστ. Πατριάρχου, Πραξ. Β'. «Μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ ἀγίου εὐαγγελίου, ἐξ ἔθους τῆς θείας λειτουργίας ἐπιτελουμένης, καὶ τῶν θυρῶν κλεισθεισῶν, καὶ τοῦ ἀγίου μαθήματος κατὰ τὸ ἐσὺν ἠθερὸς λεχθέντος».

τοῦ λαοῦ ἐν ταῖς κατὰ τὴν Ἰσπανίαν ἐκκλησίαις. Καὶ τοῦτο, ὡς ῥητῶς ἡ Γ'. ἐν Τολήτῳ ἐν ἔτει 589 συγκροτηθεῖσα Σύνοδος ἀποφαίνεται κατὰ μίμησιν τῶν ἐκκλησιῶν τῆς Ἀνατολῆς (1). Τὸ παράδειγμα τῆς ἐν Ἰσπανίᾳ ἐκκλησίας ἐμιμήθησαν αἱ ἐκκλησίαι τῆς Γαλλίας περὶ τὴν ὀγδόην ἑκατονταετηρίδα. Ἡ δὲ ἐκκλησία τῆς Ῥώμης καθιέρωσε τὴν τοῦ συμβόλου ἀνάγνωσιν ἐν τῇ θείᾳ μυσταγωγίᾳ πολλῶ ὀφιαίτερον, ἥτοι περὶ τὴν ἐνδεκάτην ἑκατονταετηρίδα (1014) ἐπὶ πάπα Βενεδίκτου τοῦ Η'.

Τοῦ συμβόλου ἀναγνωσθέντος, προσήγετο ὑπὸ τοῦ διακόνου τῷ λειτουργοῦντι ἐπισκόπῳ καὶ τοῖς πρεσβυτέροις ὕδωρ πρὸς ἀπόψιν τῶν χειρῶν εἰς σύμβολον τῆς τῆς διανοίας καθαρότητος, ἥτις ὄφειλε νὰ ὑπάρχη παρὰ τοῖς κοινωνοῦσι τῶν ἀχράντων μυστηρίων (2). Εἶτα ὁ διάκονος τοὺς μὲν κατηχομένους, ἀκροωμένους, αἰρετικούς καὶ ἀπίστους ἐκάλει αὔθις νὰ ἐξέλθωσι τοῦ ναοῦ, τοὺς δὲ πιστοὺς νὰ προστοιμασθῶσιν ἵνα ἐν καθαρότητι καρδίας καὶ νοῦ καὶ ἐν φόβῳ θεοῦ παραστῶσιν εἰς τὴν τοῦ φοικτοῦ μυστηρίου τέλεσιν (3). Ἐν ταύτῃ δὲ τῇ στιγμῇ προσέσκο-

(1) Concil. Tolet. c. 2. «Sancta constituit Synodus, ut per nomnes ecclesias Hispaniæ et Gallicæ, secundum formam Orientalium ecclesiarum concilii Constantinopolitani, hoc est centum quinquaginta episcoporum, symbolum fidei recitetur; ut prius quam dominica dicatur oratio, voce clara prædicetur, quo et »fides vera manifestum testimonium habeat, et ad Christi corpus et sanguinem prælibandum pectora populorum fide purificata accedant».

(2) Κύριλλ. Ἱεροσολ. κατήχ. μυστ. Ε'. β'. «Ἐωράκατε τὸν διάκονον πτὸν νίψασθαι διδόντα τῷ ἱερεὶ καὶ τοῖς κυκλοῦσι τὸ θυσιαστήριον τοῦ θεοῦ πρεσβυτέροις· οὐ πάντως δὲ ἐδίδου διὰ τὸν σωματικὸν ῥύπον· οὐκ ἔστι τοῦτο· οὔτε γὰρ ῥύπον σώματος ἔχοντες τὴν ἀρχὴν εἰσήμεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν· ἀλλὰ σύμβολόν ἐστι τοῦ δεῖν ἡμᾶς καθαρεύειν πάντων ἁμαρτημάτων καὶ ἀνομιμάτων τὸ νίψασθαι· νίψασθαι ταύτας, τὸ καθαρὸν δηλονότι καὶ ἄμωμον τῶν πράξεων αἰνιττόμεθα».

(3) Διαταγ. τῶν ἀγ. Ἀποστ. Η', ια'. «Εὐθὺς ὁ διάκονος λέγει· μὴ τις πτῶν κατηχομένων, μὴ τις τῶν ἀκροωμένων, μὴ τις τῶν ἀπίστων, μὴ τις τῶν ἑτεροδόξων. Τὰ παιδία προσλαμβάνεσθε αἱ μητέρες· μὴ τις πκατὰ τινος, μὴ τις ἐν ὑποκρίσει. Ὅρθοι πρὸς Κύριον μετὰ φόβου καὶ

μίζοντο τῷ λειτουργοῦντι ἐπισκόπῳ ὑπὸ τῶν διακόνων αἱ ὑπὸ τῶν πιστῶν, τῶν ἀξίων τῆς τῶν μυστηρίων κοινωνίας, προσενηχθεῖσαι προσφοραί, ὁ ἄρτος δηλονότι καὶ ὁ οἶνος, καὶ ἐτίθεντο ἐπὶ τῆς ἱερᾶς τραπέζης (1). Δύο δὲ διάκονοι, ἐξ ἑκατέρων τῶν μερῶν τῆς ἀγίας τραπέζης ἱστάμενοι, ὥφειλον ἀπὸ ταύτης τῆς στυγμῆς διὰ ῥιπιδίων, κατεσκευασμένων εἴτε ἐξ ὑμένων λεπτῶν, εἴτε ἐκ πτερῶν ταῶνος, εἴτε ἐξ ὀθόνης, ἥρέμα νὰ ἀποσοβῶσι τὰ περιπτάμενα ἔντομα, ὅπως μὴ ἐγγρίπτωνται εἰς τὰ σκεῦη, τὰ περιέχοντα τὰ προσκομισθέντα δῶρα (2). Κατ' ἄλλους ὅμως ἢ τῶν ῥιπιδίων ἐπικινήσεις ἄνωθεν τῶν προκειμένων δῶρων παρίστα συμβολικῶς τὰ ἐξαπτέρυγα, τὰ ἐνώπιον τοῦ θρόνου τοῦ θεοῦ παριστάμενα, καὶ διὰ τῶν πτερύγων τὰ πρόσωπα καὶ τοὺς πόδας αὐτῶν περικαλύπτοντα (3). Τούτων οὕτω τελουμένων, ὁ ἐπίσκοπος, λαμπρὰν περιβεβλημένος στολὴν, ἵστατο πρὸ τῆς ἱερᾶς τραπέζης, καὶ περὶ αὐτῶν οἱ συλλειτουργοῦντες πρεσβύτεροι. Αὐτόθι δ' ἱστάμενος προσηύχετο πρῶτον καθ' ἑαυτόν· εἶτα, τῷ σημείῳ τοῦ σταυροῦ ἑαυτὸν σφραγίσας, προσεφώνει τὸ περισταμένον χριστιανικὸν πλήρωμα διὰ τῶν ἐξῆς λέξεων· ἡ χάρις τοῦ ὑπαντοκράτορος θεοῦ, καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χρι-

»τρόμου ἐστῶτες ὦμεν προσφέρειν». — Χρυσόστ. περὶ Ἀκαταλήπτων, ῥόμιλ. δ'. «Ὁρθοὶ στῶμεν καλῶς, οὐχ ἀπλῶς οὐδὲ εἰκῆ νενομοθέτηται, ἀλλ' ἵνα τοὺς χαμαὶ κυρομένους λογισμοὺς ἀνορθώσωμεν, ἵνα τὴν ἄκλουσιν τὴν ἐκ τῶν βιωτικῶν ἡμῖν γινομένην πραγμάτων ἐκβαλόντες, ὀρθὴν ἔμπροσθεν τοῦ θεοῦ παραστῆσαι δυνηθῶμεν ἡμῶν τὴν ψυχὴν».

(1) Διαταγ. τῶν ἀγ. Ἀποτ. αὐτόθι. «Ἐν γενομένων, οἱ διάκονοι προσεγέτωσαν τὰ δῶρα τῷ ἐπισκόπῳ πρὸς τὸ θυσιαστήριον».

(2) Αὐτόθι.

(3) Ἰόβιος μοναχός, παρὰ Φωτίῳ (ἐν Βιβλιοθ. σελ'). «Λέγει δὲ (ὁ Ἰόβιος) καὶ τοῦ κυριακοῦ σώματος ἐπὶ τῆς ἱερᾶς τραπέζης προτεθέντος, διὰ τοῦτο τοὺς παρ' ἑκάτερα τῶν τὰ ἱερὰ ὑψηρευμένων, ῥιπίδας πτερῶν πεποιημένας, τοῖς προκειμένοις φρικτοῖς ἐπικινεῖν τῶν ἐξαπτερυγῶν φέροντας σύμβολα· ὡς ἂν μὴ ἔωσι τοὺς τελουμένους τοῖς ὀρωμένοις ἐναπομένειν, ἀλλὰ παντὸς προσύλου ὑπεράνω γενομένους νοερίαις ὀφθαλμοῖς, διὰ τῶν ὀρωμένων ἐπὶ τὴν ἀόρατον θεῶν καὶ τὸ ἀμήχανον ἐκεῖνο κάλλος παρασκευάζουσιν ἀναδραμεῖν».

ἡστοῦ, καὶ ἡ κοινωνία τοῦ ἁγίου πνεύματος ἔστω μετὰ πάντων
 νυμῶν· ὁ δὲ λαὸς ἀντεφώνει· «καὶ μετὰ τοῦ πνεύματός σου» (¹).

Καὶ ἐνταῦθα ἀπέληγε τὸ πρῶτον τῆς ἱεράς μυσταγωγίας
 μέρος.

II.

Περὶ τῆς κυρίως μυσταγωγίας.

Πάντα τὰ ἐν τῷ πρώτῳ μέρει γινόμενα ἦσαν προεικαγωγικὰ
 εἰς τὴν κυρίαν ὑπόθεσιν, καὶ οἰονεὶ πρόλογος τῆς κυρίως μυστα-
 γωγίας. Τὴν δὲ μετάβασιν ἀπὸ τοῦ πρώτου μέρους τῆς ἱεράς
 μυσταγωγίας εἰς τὸ δεύτερον ἐσήμαινε συνήθως ἡ ἄρσις τοῦ κα-
 ταπετάσματος, τοῦ διαχωρίζοντος τὴν ναῦν τοῦ ναοῦ ἀπὸ τοῦ
 ἱεροῦ βήματος καὶ τοῦ θυσιαστηρίου (²). Ἐπειδὴ δὲ τὸ δεύτερον
 τοῦτο μέρος ἀπετέλει τοῦ ὅλου ἱεροῦ δράματος τὸ κέντρον, καὶ
 ἐξεδηλοῦτο ἐν αὐτῷ καταφανῶς ὁ θεῖος σκοπὸς καὶ ἡ κυρία τῆς
 ἱεράς παραστάσεως ὑπόθεσις, διὰ τοῦτο εὐθὺς ἐν ἀρχῇ ὁ τελε-
 τουργὸς ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ βήματος ἰστάμενος, οἰονεὶ κήρυξ, ἐξήγειρε
 διὰ προσφωνήσεως καταλλήλου τοῦ παρεστῶτος λαοῦ τὴν προσο-
 χὴν καὶ παρεκελεύετο τοὺς πάντας ἵνα συντόνως ἀφοσιώσωσι
 τὸν νοῦν αὐτῶν καὶ τὴν καρδίαν εἰς τὰ τελούμενα. Ἡ προσφώνη-

(¹) Διαταγ. τῶν ἁγ. Ἀποστ. Αὐτ.: «Εὐξάμενος οὖν καθ' ἑαυτὸν ὁ
 ἄρχιερεὺς ἅμα τοῖς ἱερεῦσι, καὶ λαμπρὰν ἐσθήτα μετενδύς, καὶ στὰς
 » πρὸς τῷ θυσιαστηρίῳ, τὸ τρόπαιον τοῦ σταυροῦ κατὰ τοῦ μετώπου τῆ
 » χειρὶ ποιησάμενος, εἰς πάντας εἰπάτω· ἡ χάρις κλ.»

(²) Ὁρ. λειτουργ. τοῦ ἀποστ. Ἰακώβου, κεφ. κβ'. «Εὐχὴ τοῦ κατα-
 » πετάσματος: Εὐχαριστοῦμέν σοι, Κύριε ὁ θεὸς ἡμῶν, ὅτι ἔδωκας ἡμῖν
 » παρῆρησίαν εἰς τὴν εἰσοδὸν τῶν ἁγίων σου, ἣν ἀνεκαίνισας ἡμῖν ὁδὸν
 » πρὸς φατὸν καὶ ζῶσαν διὰ τοῦ καταπετάσματος τῆς σαρκὸς τοῦ Χριστοῦ
 » σου. Καταξιωθέντες οὖν εἰσελθεῖν εἰς τόπον σκηνώματος δόξης σου, ἔσω
 » τε γενέσθαι τοῦ καταπετάσματος, καὶ τὰ ἅγια τῶν ἁγίων κατοπευέσαι,
 » προσπίπτομεν τῇ σῇ ἀγαθότητι. Δέσποτα, ἐλέησαι ἡμᾶς· ἐπειδὴ ἔμφο-
 » ροὶ καὶ ἔντρομοί ἐσμεν, μέλλοντες παρεστάναι τῷ ἁγίῳ σου θυσιαστη-
 » ρίῳ καὶ προσφέρειν τὴν φοβερὰν ταύτην καὶ ἀναίμακτον θυσίαν...
 » Ἐξαπόστειλον ὁ Θεὸς τὴν χάριν σου τὴν ἀγαθὴν, καὶ ἁγιάσον ἡμῶν
 » τὰς ψυχὰς καὶ τὰ σώματα καὶ τὰ πνεύματα· καὶ ἁλλοιώσον ἡμῶν τὰ
 » φρονήματα πρὸς εὐσέβειαν».

σις αὐτῆ εἶχεν ὡς ἐξῆς· «ἄνω τὸν νοῦν» (1) ἢ ἀνασχωμεν ἡμῖν »τὸν νοῦν καὶ τὰς καρδίας (sursum corda)». Ὁ δὲ παρεστῶς λαὸς ἀντεφώνει «ἔχομεν πρὸς τὸν κύριον (habemus ad dominum)» (2).

Τούτου γενομένου, ὁ λειτουργῶν ἱερεὺς εἰσῆρχετο εὐθύς εἰς τὴν τῆς ἱερᾶς θυσίας τέλεσιν, ποιούμενος τὴν ἀρχὴν ἕκ τινος εὐχῆς, ἣν ὑπετίθετο ὅτι ἀνέπεμπε πρὸς τὸν Θεὸν σύμπαν τὸ παριστάμενον πλῆθος ἀπὸ κοινοῦ τοῖς ἐν οὐρανῷ ἀγγέλοις. Ἐν ταύτῃ τῇ εὐχῇ, τῇ κατὰ τὴν ἀρχαιοπρεπεστέραν αὐτῆς μορφήν σωζομένη ἐν τῇ τῶν Ἀποστόλων λειτουργίᾳ, ἐξ ἧς πᾶσαι μᾶλλον ἢ ἥττον αἱ ἄλλαι λειτουργίαι τῶν ἐκκλησιῶν τῆς Ἀνατολῆς ἠρύσαντο ἐννοίας καὶ φράσεις, ἐπανθεῖ ἰδιάζουσα γλαφυρότης, θρησκευτικῷ αἰσθημάτος λεπτότης πολλή, καὶ θαυμαστὴ ποικιλία εἰκόνων. Κατὰ τὸ περιεχόμενον τῆς εὐχῆς ταύτης τὸ χριστιανικὸν πλήρωμα ἀναλογιζόμενον τῶν ἀπειρῶν καὶ μεγάλων τοῦ θεοῦ χαρίτων, ὧν γίνεται κοινωνὸν διὰ τῆς μεταλήψεως τοῦ σώματος καὶ αἵματος τοῦ Κυρίου, καὶ πληρούμενον εὐφροσύνης καὶ θυμηδείας πνευματικῆς ἐπὶ τῇ ἀπαλλαγῇ ἐκ τοῦ θανάτου καὶ τῇ κληρονομίᾳ τῆς αἰωνίου ζωῆς διὰ τοῦ θανάτου τοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ, διαχέεται εἰς δοξολογίαν τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ. Περιγράφονται λοιπὸν ἐν αὐτῇ θαυμασίως καὶ μετὰ ἐξάρσεως πολλῆς αἱ τελειότητες τῶν θεῶν ἰδιοτήτων· ἐξαίρεται ἡ ἀπειρος τοῦ θεοῦ ἀγαθότης, καὶ ἐπαριθμοῦνται λεπτομερῶς καὶ χαριέντως τὰ θαυμαστά τῶν ἔργων αὐτοῦ ἐν τε τῷ οὐρανῷ καὶ ἐπὶ τῆς γῆς. Ἰδίως ὅμως μεγαλύνεται διὰ μακρῶν τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐπὶ τῇ κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν δημιουργίᾳ τοῦ ἀνθρώπου, καὶ τῇ φιλανθρώπῳ προνοίᾳ περὶ τῆς σωτηρίας αὐτοῦ. Τελευτᾷ δὲ ἡ εὐχὴ διὰ τῆς ἀκαταπαύστου δο-

(1) Διαταχ. τῶν ἀγ. Ἀποστ. Η', ιβ'.

(2) Αὐτόθι· «Ὁ ἀρχιερεὺς· ἄνω τὸν νοῦν· καὶ πάντες· ἔχομεν πρὸς τὸν κύριον».

»Καὶ ὁ ἀρχιερεὺς· εὐχαριστήσωμεν τῷ Κυρίῳ.

»Καὶ πάντες· ἄξιον καὶ δίκαιον». — Παρβλ. καὶ Κυρίλλ. Ἱεροσολ. κατήχ. μυσταγ. Ε', γ'.

ξολογίας τῶν οὐρανίων δυνάμεων (1). Ἐν τῇ στιγμῇ ταύτῃ ἡ ἱερά παράστασις ἀπέβαινε φαιδροτέρα ἑαυτῆς καὶ πανηγυρικωτέρα· διότι τότε ὁ χορὸς καὶ τὸ παριστάμενον πλῆθος συνέβαλλον τὸν ἐπινίκιον λεγόμενον ὕμνον, καὶ συμμετεῖχεν οὕτω τῶν ἀγγελικῶν ἔργων ἢ ἀνθρωπότης διὰ τὴν ἔνσαρκον οἰκονομίαν τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ (2).

Ἄμα τοῦ ἐπινικίου ὕμνου ὑπὸ τοῦ χοροῦ ψαλέντος, ὁ λειτουργῶν ἱερεὺς συνεχίζει δι' ἄλλης εὐχῆς τὴν διακοπεῖσαν δέησιν. Ἐμφάσεως δὲ χάριν ἐπαναλαμβάνονται εὐθὺς ἐν αὐτῇ αἱ αὐταὶ λέξεις καὶ χαριέντως ἐπιτείνεται ἔτι μᾶλλον ὁ αἶνος καὶ ἡ δοξολογία τοῦ θείου ὀνόματος ὡς ἀξία καὶ δικαία (3). Ἐφεξῆς προ-

(1) Διαταγ. τῶν ἀγ. Ἀποστ. αὐτόθι· «Σὲ προσκυνοῦσιν ἀνάριθμοι στρατιαὶ ἀγγέλων, ἀρχαγγέλων, θρόνων, κυριοτήτων, ἀρχῶν, ἐξουσιῶν, δυνάμεων, στρατιῶν αἰωνίων· τὰ Χερουβίμ καὶ τὰ ἑξαπτέρυγα Σεραφίμ, ταῖς μὲν δυσὶ κατακαλύπτοντα τοὺς πόδας, ταῖς δὲ δυσὶ τὰς κεφαλὰς, ταῖς δὲ δυσὶ πετόμενα (Ἡσαίας, Γ', 2), καὶ λέγοντα ἅμα χιλίαις χιλιάσιν ἀρχαγγέλων, καὶ μυριάς μυριάσιν ἀγγέλων (Δανιὴλ Ζ', 10), ἀκαταπαύστως καὶ ἀσιγήτως βοῶσαι· καὶ πᾶς ὁ λαὸς ἅμα εἰπάτω ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος κύριος Σαβαώθ· πλήρης ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ τῆς δόξης αὐτοῦ· εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας· ἀμήν».

(2) Χρυσοστ. εἰς τὸν Ἡσαίαν ὁμ. α. (τόμ. 6. ἔκδ. Migne)· «Ἄνω τὰ Σεραφίμ τὸν τρισάγιον ὕμνον ἀναβοᾷ, κάτω τὸν αὐτὸν ἢ τῶν ἀνθρώπων ἀναπέμπει πληθὺς· κοινὴ τῶν ἐπουρανίων καὶ ἐπιγείων συγκροτεῖται πανήγυρις· μία εὐχαριστία, ἓν ἀγαλλίαμα, μία εὐφρόσυτος χοροστασία». — Κυρίλλ. Ἱεροσολ. Κατήχ. μυστ. Β', ς'. «Μετὰ ταῦτα μνημονεύομεν οὐρανοῦ καὶ γῆς καὶ θαλάσσης· ἡλλοῦ καὶ σελήνης· ἀστρῶν, καὶ πάσης τῆς κτίσεως λογικῆς τε καὶ ἀλόγου ὀρατῆς τε καὶ ἀοράτου· ἀγγέλων, ἀρχαγγέλων, δυνάμεων, κυριοτήτων, ἀρχῶν, ἐξουσιῶν, θρόνων, τῶν Χερουβίμ τῶν πολυπροσώπων καὶ τῶν Σεραφίμ, ἃ ἐν πνεύματι ἀγίῳ ἐθεάσατο Ἡσαίας παρυστηκότα κύκλῳ τοῦ θρόνου τοῦ θεοῦ· . . . καὶ λέγοντα· ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος κύριος Σαβαώθ· διὰ τοῦτο γὰρ ἐτὴν παραδοθεῖσαν ἡμῖν ἐκ τῶν Σεραφίμ θεολογίαν ταύτην λέγομεν, ὅπως κοινῶν τῆς ὕμνωδίας ταῖς ὑπερκοσμίαις γενώμεθα στρατιαῖς».

(3) Διαταγ. τῶν ἀγ. Ἀποστ. Η', ι. «Ἄξιον ὡς ἀληθῶς καὶ δίκαιον ἐπὶ πάντων ὑμνεῖν σε τὸν ὄντως ὄντα θεὸν κτλ.». — Λειτουργ. Ἰακώβ. κθ'. «Ἄγιος εἶ, βασιλεὺς τῶν αἰώνων καὶ πάσης ἀγιωσύνης κύριος καὶ

βαίνει ὁ ἱερεὺς, τοῦ θεοῦ τὰς χάριτας ἀφηγούμενος, τὰ τῆς ἐνσάρκου οικονομίας ἐξιστορῶν, τὰ θαύματα τοῦ Σωτῆρος, δι' ὧν ἐφάνερωσε τὸ ὄνομα τοῦ ἀληθινοῦ θεοῦ τοῖς ἀνθρώποις καὶ ἐφυγάδευσε τὸ σκότος τῆς πλάνης, ἐπαριθμῶν, τοῦ σταυροῦ, τῆς ταφῆς, τῆς ἀναστάσεως καὶ τῆς εἰς οὐρανοὺς ἀναλήψεως μνημονεύων. Ἀλλὰ κατ' ἐξοχὴν ἔνθους καὶ λαμπρὸς γίνεται ὁ χαρακτήρ τῆς εὐχῆς ταύτης καὶ ἐνδείκνυται τὸ ὕψος καὶ μεγαλεῖον τοῦ λόγου ἐν τῇ τοῦ μεγάλου Βασιλείου λειτουργίᾳ, ἔνθα μετὰ τὸν ἀγγελικὸν ὕμνον μεγαλύνεται τῆς τρισαγίου θεότητος τὸ ὄνομα οὐτωσί· « Ἁγίος εἶ ὡς ἀληθῶς, καὶ πανάγιος, καὶ οὐκ ἔστι μέτρον » τῇ μεγαλοπρεπείᾳ τῆς ἀγιοσύνης σου » καὶ περιγράφονται μεγαλοπρεπῶς τὰ ἔργα τοῦ θεοῦ ἀπὸ τῆς τοῦ ἀνθρώπου δημιουργίας μέχρι τῆς δευτέρας τοῦ Χριστοῦ παρουσίας. Ἐν τούτοις ἄξιον σημειώσεως εἶναι ὅτι ἐν τούτῳ τῆς λειτουργίας τῷ μέρει, ἐν ᾧ τῆς ἱερᾶς μυσταγωγίας κορυפוῦται ἡ ἔννοια, ἀναφαίνεται αὐθις εὐκρινῆς ὁ ἰδιάζων χαρακτήρ τῆς ἰδιοφυίας καὶ τῆς χριστιανικῆς ἀντιλήψεως τῶν ἑλληνικῶν καὶ τῶν ῥωμαϊκῶν λαῶν. Ὅθεν ὡς ἐπὶ τῆς καθόλου λειτουργίας, οὕτω καὶ ἐπὶ τῶν μερῶν αὐτῆς ἐνεχαράχθη ὁ τύπος τῆς φυσικῆς ἰδιοπαθείας τῶν λαῶν τούτων. Καὶ κατὰ μὲν τὰς ἀνατολικὰς λειτουργίας ἐν ταύτῃ τῇ σπουδαιοτάτῃ τῆς ἱερᾶς μυσταγωγίας στιγμῇ τῶν προτασσομένων εὐχῶν κυρία καὶ διηνεκῆς ὑπόθεσις εἶναι ἡ παρατεταμένη καὶ, ὡς εἰπεῖν, ἀτελεύτητος ἐξύμνησις τῶν ὑπερφυῶν τῆς θείας οικονομίας θαυμάτων, δι' ὧν ἐξήστραψε τῆς ἀληθείας τὸ φῶς, καὶ ἀπηλλάγη τὸ ἀνθρώπινον γένος τῆς πλάνης. Κατὰ δὲ τὰς ῥωμαϊκὰς λειτουργίας τῶν εἰρημένων εὐχῶν τὸ οὐσιωδέστατον κεφάλαιον ἀποτελεῖ ἡ ζωηρὰ καὶ ἔνθερος πρὸς τὸν θεὸν εὐχαριστία ἐπὶ τῇ ἀποδοχῇ τῶν ἀνθρώπων τοῦ δώρου τῆς χάριτος. Ἐν ἐκείναις ἐπικρατεῖ τῆς φαντασίας ἡ ἀναπτέρωσις καὶ τοῦ λόγου ἡ ἔξαρσις ἐν ταύταις δεσπόζει τῆς ψυχῆς ἡ θυμηδία καὶ τῆς καρδίας ἡ βαθεῖα συντριβὴ καὶ ταπεινώσις. Ἐκεῖ ἐπιλάμπει ἡ δοξολογία ἐνταῦθα ἡ εὐγνω-

» δωτῆρ κτλ. » — Λειτουργ. Μάρκου, ις'. « Πλήρης γάρ ἐστιν ὡς ἀληθῶς ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ τῆς ἀγίας σου δόξης κτλ. ».

μοσύνη. Συνέβη δὲ τὸ πρᾶγμα οὐχὶ εἰκῆ καὶ ὡς ἔτυχεν, ἀλλ' ἐκ τοῦ αὐτοῦ ψυχολογικοῦ λόγου, δι' ὃν καὶ ἐν τῷ ἐκκλησιαστικῷ πολιτεύματι καὶ ἐν τῇ χριστιανικῇ λατρείᾳ ἐκάτερος τῶν λαῶν τούτων τὸν ἰδιάζοντα τῷ ἑαυτοῦ χαρακτῆρι τύπον ἐπέθηκεν. Ὡστε ἐν τῇ στιγμῇ ταύτῃ τῆς θείας μυσταγωγίας ἡ μὲν ἐξύμνησις τῶν ἔργων τῆς θείας μεγαλειότητος καὶ ἡ δοξολογία προσῆκε τῇ ἰδιοφυίᾳ τῶν Ἑλλήνων, παρ' οἷς ἡ ἀναπτερωτικὴ φαντασία καὶ ὁ ἐποπτικὸς αὐτῶν νοῦς ἐν τοῖς μεγαλοουργήμασι καὶ ἐτρέφοντο καὶ ἐτέρποντο. Ἡ δὲ ἔνδειξις καὶ διατρένωσις τῆς εὐγνωμοσύνης ἐπὶ τῇ ἀποδοχῇ τοῦ δώρου τῆς χάριτος ἴδιον ἦν τῇ φύσει τῶν Ῥωμαίων, ὧν ἡ πρακτικὴ διάνοια μόνον τοῖς ἤδη κεκτημένοις καὶ οὐχὶ τοῖς ἰνδαλαματιζομένοις ἀγαθοῖς προσηλοῦτο καὶ ἐπανεπαύετο.

Μετὰ τὰς εἰρημένας εὐχὰς ἐπηκολούθει ἡ σπουδαιοτάτη τῆς ὕλης δραματικῆς παραστάσεως πράξις, ἐν ἣ ὡς ἐν πυρῆνι καὶ κέντρῳ πάντα τὰ προηγούμενα καὶ τὰ ἐπόμενα τῆς ἱερᾶς μυσταγωγίας συνεπλέκοντο. Ἡ πράξις αὕτη ἦν ἡ τοῦ ἁγίου πνεύματος ἐπίκλησις, ὅπερ ὁ λειτουργῶν ἱερεὺς αἴρων ὑψοῦ τὰς χεῖρας ἐπεκαλεῖτο, ἵνα ἐπιφοιτήσαν κατὰ ταύτην τὴν στιγμὴν ἄψηται τῶν προκειμένων δώρων, καὶ τῇ ἀγίᾳ αὐτοῦ ἐνεργείᾳ καὶ χάριτι μεταβάλλῃ ταῦτα ὑπερφῶς εἰς σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ. Ἐν τῇ ὥρᾳ ταύτῃ τὸ παριστάμενον πλῆθος ὤφειλε νὰ δεικνύῃ συντονωτέραν τὴν προσοχὴν καὶ τὴν εὐλάβειαν (1).

Ἄλλ' ἐνταῦθα, ἀνακόπτοντες μικρὸν τῆς ἀφηγήσεως τὸν εἰρμὸν, εὐκαιρον ἡγούμεθα ἵνα ἐξετάσωμεν διὰ βραχέων τὰ περὶ τῆς δογματικῆς διαφορᾶς, ἥτις ἐν τούτῳ τῆς ἱερᾶς μυσταγωγίας τῷ μέρει παλαιόθεν ἐπεκράτησε μεταξὺ τῆς ἀνατολικῆς καὶ τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας.

(1) Χρυσόστ. περὶ τοῦ κοιμητηρίου καὶ τοῦ Σταυροῦ. τόμ. Β'. εΤ
 »ποιεῖς, ἄνθρωπε; ὅταν ἐστήκῃ πρὸ τῆς τραπέζης ὁ ἱερεὺς τὰς χεῖρας
 »ἀνατείνων εἰς τὸν οὐρανὸν, καλῶν τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον τοῦ παραγενέσθαι
 »καὶ ἄψασθαι τῶν προκειμένων, πολλῇ ἡσυχίᾳ, πολλῇ σιγῇ, ὅταν διδῶ
 »τὴν χάριν τὸ πνεῦμα, ὅταν κατέλθῃ, ὅταν ἄψηται τῶν προκειμένων,
 »ὅταν ἴδῃς τὸ πρόβατον ἐσφαγμένον καὶ ἀπηρτισμένον, τότε θόρυβον,
 »τότε ταραχὴν, τότε φιλονεικίαν, τότε λοιδορίας ἐπεισάγεις;».

Ἡ παπικὴ ἐκκλησία δοξάζει ὅτι ἡ μεταβολὴ τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου εἰς σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ γίνεται οὐχὶ διὰ τῆς ἐπικλήσεως τοῦ ἁγίου πνεύματος, ἀλλὰ διὰ τῶν κυριακῶν λογίων «τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου» καὶ «αὐτό ἐστι τὸ αἷμά μου». Ἡ δὲ ἀνατολικὴ ἐκκλησία τὸναντίον δογματίζει ὅτι ἡ μεταβολὴ τελεσιουργεῖται τῇ τοῦ ἁγίου πνεύματος ἐπικλήσει καὶ οὐχὶ τῇ τῶν κυριακῶν ῥημάτων ἐκφωνήσει. Στηρίζει δὲ τὸ δόγμα τοῦτο ἐπὶ τῶν ἐξῆς. Ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς, ὁ αὐτουργὸς καὶ ἀριστοτέχνης τοῦ μυστηρίου τούτου, ἱερούργησε τὴν πρώτην ἐκείνην ἱεουργίαν δι' εὐχαριστίας καὶ εὐλογίας καὶ ἐπικλήσεως τοῦ οὐρανόθεν αὐτοῦ Πατρός. Καὶ ἀφοῦ τοῦτο ἔπραξε, καὶ διὰ τῆς εὐλογίας μετέβαλε τὸν ἄρτον καὶ τὸν οἶνον εἰς σῶμα καὶ αἷμα αὐτοῦ, τότε διδούς ταῦτα τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς εἰς βρῶσιν καὶ πόσιν εἶπε «φάγετε ἐξ αὐτοῦ πάντες, τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου» καὶ «πίετε ἐξ αὐτοῦ πάντες, τοῦτό ἐστι τὸ αἷμά μου». Ὡς τε τὰ ῥήματα ταῦτα, ὡς ἐναργέστατα δηλοῦται ἐκ τῆς συνεχείας τοῦ λόγου τῶν ἱερῶν Εὐαγγελιστῶν, δὲν ἐρρέθησαν πρὸς ἱεουργίαν, ὡς περ ἡ παπικὴ ἐκκλησία παρὰ τὴν γνώμην τῶν ἀρχαίων αὐτῆς διδασκάλων δοξάζει, ἀλλὰ μόνον πρὸς τὸ προσδιορίσαι καὶ σαφηνίσαι τὸ πρὸ μικροῦ ἤδη τελεσθὲν διὰ τῆς εὐλογίας μυστήριον, τὸ κρυπτόμενον ὑπὸ τὰ εἶδη τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου. Κατὰ ταύτην τοίνυν τὴν τῆς ἁγίας Γραφῆς σαφειστάτην διδασκαλίαν πάντες ἀνεξαιρέτως οἱ τῆς Ἐκκλησίας διδάσκαλοι, Ἕλληγες τε καὶ Λατῖνοι (1), ἀπὸ τῶν ἀποστολικῶν ἡδὴ χρόνων καὶ ἐφεξῆς, ἐπίστευον καὶ ἐδίδασκον ὅτι ἡ τῆς μεταβολῆς ὑπερφύης ἐνέργεια ἐν τῇ ἱερᾷ μυσταγωγίᾳ ἐτελεῖτο διὰ τῆς εὐλογίας καὶ τῆς ἐπικλήσεως τοῦ ἁγίου πνεύματος, καὶ οὐχὶ διὰ τῶν κυριακῶν λογίων. Ἡ δὲ Ἐκκλησία μιμουμένη τὸ τοῦ Κυρίου παράδειγμα, καὶ στηρίζουσα τὴν τοῦ μυστηρίου τούτου τελεσιουργίαν ἐπὶ τῆς

(1) Τὰς περὶ τοῦ ζητήματος τούτου γνώμας τῶν Πατέρων καὶ διδασκάλων τῆς ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς ἐκκλησίας, ἐν πλάτει κατελιγεμένας, ὄρα παρ' Εὐστρατίῳ Ἀργέντῃ, ἐν τῷ «κατὰ ἀζύμων» ἐμβριθεστάτῳ αὐτοῦ Συντάγματι. σελ. 80. ἔκδ. Ναυπλίου.

πράξεως αὐτοῦ τοῦ Κυρίου, ὅστις μετὰ τὴν ὑπουργίαν τοῦ ἱερωτάτου ἐκείνου μυστηρίου προσετάξατο εἰπὼν «τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν» ἐθέσπισεν ἵνα οἱ ἱερεῖς ἱερουργῶσι τὸν ἄρτον καὶ τὸν οἶνον τοῦ κυριακοῦ δείπνου δι' εὐχαριστίας καὶ εὐλογίας καὶ ἐπικλήσεως, ἀλλ' οὐχὶ διὰ τῶν ῥημάτων «τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου κτλ». Ταῦτα δὲ τὰ κυριακὰ λόγια ὀφείλει νὰ προφέρῃ ὁ λειτουργῶν ἱερεὺς οὐχὶ πρὸς τὸ ἱερουργῆσαι, ἀλλ' ἔνθεν μὲν πρὸς τὸ δεῖξαι ὅτι σκοπεῖ νὰ ἐκτελέσῃ ἐκεῖνο, ὅπερ ἐποίησεν ὁ Χριστός· ἔνθεν δὲ πρὸς τὸ ἐξηγήσαι τοῖς μεταλαμβάνουσι τὸ διδόμενον αὐτοῖς, καθάπερ καὶ ὁ Χριστὸς ἐξήγησεν αὐτὸ τοῖς Ἀποστόλοις διὰ τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος λέξεων.

Ἄλλως τε δὲ ἡ τῶν ἀνατολικῶν ἐκκλησιῶν διδασκαλία περὶ τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐπικλήσεως καὶ ἐπιφοιτήσεως ἐπὶ τὰ προκείμενα τῆς θείας εὐχαριστίας δῶρα πηγάζει φυσικῶς ἐκ τῆς καθόλου πλοκῆς καὶ θεωρίας τῶν προηγηθειῶν εὐχῶν, καθ' ἃς πρῶτον μὲν τὰ θαυμαστά τοῦ Θεοῦ (Πατρός) ἔργα, ὡς συντελεστικά τῆς θείας ἀπολυτρώσεως, ἐπαριθμοῦνται καὶ γεραίρονται· ἔπειτα δὲ ἀκολουθεῖ ὁ τῶν τιμίων δώρων ἁγιασμὸς, ὡς πράξις αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ. Ἐπομένως τὸ κατὰ ταύτην τὴν στιγμήν ἐπικαλεῖσθαι τὴν παρουσίαν καὶ ἐνέργειαν τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ὅπερ ὡς τελειοποιὸν καὶ ζωοποιὸν παρέχει διηνεκῶς καὶ ἀενάως τοῖς ἀξίοις τὴν χάριν, τὴν δαψιλευθεῖσαν ἅπαξ διὰ τῆς ἐπὶ τοῦ σταυροῦ θυσίας, εἶναι ὀρθότατον καὶ δογματικῶς ἀναπόφευκτον· διότι τὸ τῆς ἀναιμάκτου θυσίας μυστήριον ἔργον εἶναι τῆς ὅλης τρικυποστάτου Θεότητος, καὶ κατ' ἀνάγκην σὺν τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ πρέπει νὰ παριστῆται ἐνεργὸν καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Τούτων οὕτως ἐχόντων, ἐπειδὴ τὸ ἅγιον Πνεῦμα εἶναι ἡ ζωοπάροχος πηγὴ πάσης ἀληθείας καὶ χάριτος καὶ ἁγιασμοῦ κατὰ τε τὴν τῶν ἁγίων Γραφῶν διδασκαλίαν καὶ τὴν ἱεράν παράδοσιν, διὰ τοῦτο ἡ ἐπικλήσις αὐτοῦ ἐν τῇ μεταβολῇ τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου εἰς σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ εἶναι καὶ εὐλογος καὶ σύμφωνος πρὸς τὸ ὑγιὲς καὶ ὀρθὸν φρόνημα τῆς Ἐκκλησίας. Κατὰ τοῦτον λοιπὸν τὸν λόγον οὐ μόνον πᾶσαι καθόλου τῶν ἀνατολικῶν ἐκκλησιῶν αἱ ἀρχαῖαι λειτουργίαι περιέχουσι τὴν τοῦ ἁγίου Πνεύ-

ματος ἐπίκλησιν ⁽¹⁾, ἀλλὰ καὶ αἱ παλαιότεραι τῶν Ἑσπερίων ⁽²⁾, καὶ αὐτῆς ἔτι τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας ⁽³⁾.

Τούτων οὕτως ἐχόντων, αἰείποτε ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ σταθερῶς ἐπιστεύετο ὅτι τὰ προκείμενα τῆς εὐχαριστίας δῶρα πρὸ τῆς εὐλογίας καὶ ἐπικλήσεως ἦσαν ἀπλοῦς ἄρτος καὶ οἶνος, μετὰ δὲ

(1) Διαταγ. τῶν ἀγ. Ἀποστ. ιδ'. α. . . Καὶ ἀξιούμέν σε, ὅπως εὐμενῶς ἐπιθλήψῃς ἐπὶ τὰ προκείμενα δῶρα ταῦτα ἐνώπιόν σου, σὺ ὁ ἀνεκδοεὺς Θεὸς, καὶ εὐδοκήσῃς ἐπ' αὐτοῖς εἰς τιμὴν τοῦ Χριστοῦ σου, καὶ καταπέμψῃς τὸ ἅγιόν σου πνεῦμα ἐπὶ τὴν οὐσίαν ταύτην. . . , ὅπως ἀποφήνῃ τὸν ἄρτον τοῦτον σῶμα τοῦ Χριστοῦ σου, καὶ τὸ ποτήριον τοῦτο αἷμα τοῦ Χριστοῦ σου, κτλ.» — Κύριλλ. Ἱεροσ. Κατήχ. μυστ. Ε', βς. «Εἶτα ἀγιάσαντες αὐτοὺς διὰ τῶν πνευματικῶν τούτων ὕμνων, παρακαλοῦμεν τὸν φιλόανθρωπον θεὸν τὸ ἅγιον πνεῦμα ἐξαποστεῖλαι ἐπὶ τὰ προκείμενα, ἵνα ποιήσῃ τὸν μὲν ἄρτον σῶμα Χριστοῦ, τὸν δὲ οἶνον αἷμα Χριστοῦ, κτλ.» — Λειτουργ. Ἰακώβ. λβ'. «Αὐτὸ τὸ πνεῦμά σου τὸ πανάγιον κατάπεμψον, Δέσποτα, ἐφ' ἡμᾶς καὶ ἐπὶ τὰ προκείμενα ἄγια δῶρα ταῦτα, ἵνα ἐπιφοιτήσῃς τῇ ἀγίᾳ καὶ ἀγαθῇ καὶ ἐνδόξῳ αὐτοῦ παρουσίᾳ ἀγιάσῃ καὶ ποιήσῃ τὸν μὲν ἄρτον τοῦτον σῶμα ἅγιον τοῦ Χριστοῦ σου· καὶ τὸ ποτήριον τοῦτο, αἷμα τίμιον τοῦ Χριστοῦ σου». — Λειτουργ. Μάρκου' α. . . ἐξαπόστειλον . . . ἐφ' ἡμᾶς καὶ ἐπὶ τοὺς ἄρθους τούτους, καὶ ἐπὶ τὰ ποτήρια ταῦτα, τὸ πνεῦμά σου τὸ ἅγιον, ἵνα αὐτὰ ἀγιάσῃ καὶ τελειώσῃ, ὡς παντοδύναμος θεός· καὶ ποιήσῃ, κτλ.»

(2) Missale Gothicum. «Descendat, Domine, in his sacrificiis tuæ benedictionis coæternus et cooperator Paraclitus Spiritus, ut oblationem, quam tibi de tua terra fructificante porrigimus, te sanctificante sumamus. . . Te oramus, ut hoc sacrificium tua benedictione benedicas et Spiritus Sancti tui rore perfundas, ut sit omnibus legitima Eucharistia». — Ὁ αὐτὸς τύπος τῆς τοῦ ἀγίου πνεύματος ἐπικλήσεως ἐπαναλαμβάνεται ἐν μὲν τῇ Μοσαραβικῇ λειτουργίᾳ πεντάκις, ἐν δὲ τῇ ἀρχαίᾳ γαλλικανικῇ (Missale Gallicano) πολλακίς. Πρὸς τούτους καὶ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ καὶ νεωτέρᾳ τοῦ ἱεροῦ Ἀμβροσίου λειτουργίᾳ τὰ τῆς ἐπικλήσεως ῥήματα ἔχουσιν ὡς ἑξῆς: «Sacramentum ineffabile gratiæ divinæ per infusionem Sp. S. fit corpus et sanguis Jesu Christi».

(3) Παρβλ. Bona, *Rer. lit. lib. II. c. 43.* καὶ Martene, *de ant. eccl. rit. lib. I. c. 4. art. 7.*

τὴν εὐλογίαν καὶ ἐπικλήσιν τοῦ ἁγίου Πνεύματος μετεβάλλοντο ὑπερφυῶς εἰς σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ (1).

III.

Τὰ μετὰ τὴν τῶν τιμῶν δώρων εὐλογίαν μέχρι τέλους τῆς τῶν πιστῶν λειτουργίας.

Ἡ ἱερὰ μυσταγωγία ἐν τῇ κεφαλαιωδেসτάτῃ δογματικῇ αὐτῆς ἐκδοχῇ νοητέα ὡς θυσία προσαγομένη τῷ Θεῷ, καὶ θυομένη εἰς δόξαν μὲν αὐτοῦ, εἰς ἀνάμνησιν δὲ τῆς θυσίας τοῦ Χριστοῦ, εἰς τιμὴν τῶν ἁγίων καὶ εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν ζώντων τε καὶ θεοπέπρωτων. Κατὰ ταύτην τοίνυν αὐτῆς τὴν ἔννοιαν πάντῃ προσηκόντως ἐν αὐτῇ τῇ σπουδαιοτάτῃ τῆς ἱερᾶς μυσταγωγίας στιγμή ἐθεσπίσθη, ἵνα ἀναπέμπωνται εὐχαὶ καὶ δεήσεις ὑπὲρ τῆς καθόλου Ἐκκλησίας τῆς ἀπὸ περάτων ἕως περάτων τῆς οἰκουμένης καὶ τῶν διακονούντων ἐν αὐτῇ (2), ὑπὲρ εἰρήνης τοῦ κόσμου, ὑπὲρ βασιλείων, στρατιωτῶν καὶ συμμάχων (3), ὑπὲρ τῶν ἐν ὀδοιπορίαις, ἀσθενείαις, ἐξορίαις καὶ διωγμοῖς διατελούντων, ὑπὲρ τῶν ἀπίστων, τῶν ἐν μετανοίᾳ, τῶν κατηχομένων, τῶν νεοφύτων, καὶ ὑπὲρ πάσης ἐν γένει τάξεως καὶ καταστάσεως ἀνθρώπων (4).

(1) Θεοδώρ. περὶ Τριάδ. διάλ. β', τόμ. Ε'. «Τί καλεῖς τὸ προσφερόμενον δῶρον πρὸ τῆς ἱερατικῆς ἐπικλήσεως; . . τὴν ἐκ τοιῶνδε σπερμάτων τροφήν. . . Μετὰ δέ γε τὸν ἁγιασμόν πῶς ταῦτα προσαγορεύεις; σῶμα Χριστοῦ καὶ αἷμα Χριστοῦ».

(2) Χρυστόστ. εἰς τὰς Πράξ. ὁμ. λζ'. «Ἀναγκαῖαι αἱ εὐχαὶ ἐνταῦθα γίνονται ὑπὲρ τῆς οἰκουμένης, ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας τῆς ἐπὶ περάτων» — Ὁ αὐτὸς εἰς τὴν Β'. πρὸς Κορινθ. ὁμ. β' «ὑπὲρ ἐπισκόπων, ὑπὲρ πρεσβυτέρων, κτλ.».

(3) Χρυστόστ. αὐτόθι. «Ἐπὲρ βασιλείων, ὑπὲρ κρατούντων, ὑπὲρ γῆς καὶ θαλάσσης, ὑπὲρ ἀέρων, ὑπὲρ τῆς οἰκουμένης ἀπάσης». — Κύριλλ. Ἱεροσολ. κατήχ. μυστ. Β', β'. «Μετὰ τὸ ἀπαρτισθῆναι τὴν πνευματικὴν θυσίαν, τὴν ἀναίμακτον λατρείαν, ἐπὶ τῆς θυσίας ἐκείνης τοῦ ἰλασμοῦ, παρακαλοῦμεν τὸν θεὸν ὑπὲρ κοινῆς τῶν ἐκκλησιῶν εἰρήνης, ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου εὐσταθείας, ὑπὲρ βασιλείων, ὑπὲρ στρατιωτῶν καὶ συμμάχων».

(4) Διαταγ. τῶν ἁγ. Ἀποστ. ιβ'. «Ἐπὲρ τοῦ λαοῦ τούτου, ἵνα ἀνα-

Μετὰ δὲ τὴν ὑπὲρ τῶν ζώντων δέησιν ἐπηκολούθει ἡ ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων, εἰς δύο συνήθως τάξεις διαιρουμένων, ὧν ἡ μὲν περιελάμβανε γενικῶς πάντας τοὺς ἀπ' αἰῶνος εὐαρεστήσαντας τῷ θεῷ⁽¹⁾, ἡ δὲ εἰδικῶς καὶ ὠρισμένως τοὺς ἐν τοῖς ἱεροῖς διπτύχοις καταγεγραμμένους⁽²⁾. Εὐθύς μετὰ τὰς εἰρημένας δεήσεις ἀνεγινώσκετο ἡ κυριακὴ προσευχή⁽³⁾, εἰ καὶ αἱ διαφοροί

ἠδείξεῖς αὐτὸν εἰς ἔπαινον τοῦ Χριστοῦ σου βασιλείων ἱεράτευμα. . . ὑπὲρ τῶν ἐν παρθενία καὶ ἀγνείᾳ, ὑπὲρ τῶν χηρῶν. . . ὑπὲρ τῶν ἐν σεμνοῖς ἠγάμοις καὶ τεκνογονίαις, ὑπὲρ τῶν νηπίων τοῦ λαοῦ σου. . . ὑπὲρ τῆς πόλεως ταύτης καὶ τῶν ἐνοικούντων, ὑπὲρ τῶν ἐν ἀρρώσταις, ὑπὲρ τῶν ἐν πικρᾷ δουλείᾳ, ὑπὲρ τῶν ἐν ἐξορίαις, ὑπὲρ τῶν ἐν δημεύσει, ὑπὲρ πλεόντων καὶ ὀδοιπορούντων. . . ὑπὲρ τῶν μισούντων ἡμᾶς καὶ διωκόντων ἡμᾶς διὰ τὸ ὄνομά σου, ὑπὲρ τῶν ἔξω ὄντων καὶ πεπλανημένων. . . ὑπὲρ τῶν κατηχομένων τῆς ἐκκλησίας, ὑπὲρ τῶν χειμαζομένων ὑπὸ τοῦ ἄλλοτρίου, ὑπὲρ τῶν ἐν μετανοίᾳ. . . ὑπὲρ τῆς εὐκρασίας τοῦ ἀέρος καὶ τῆς εὐπορίας τῶν καρπῶν. . . ὑπὲρ τῶν δι' εὐλογον αἰτίαν ἀπόντων».

(1) Αὐτόθι: «Ἐπι προσφερόμενοι σοὶ καὶ ὑπὲρ πάντων τῶν ἀπ' αἰῶνος εὐαρεστησάντων σοὶ ἁγίων, πατριάρχων, προφητῶν, δικαίων, ἀποστόλων, μαρτύρων, ὁμολογητῶν, ἐπισκόπων, πρεσβυτέρων, διακόνων, ὑποδιακόνων, ἀναγνωστῶν, ψαλτῶν, παρθένων, χηρῶν, λαϊκῶν καὶ πάντων, ὧν αὐτὸς ἐπίστασαι τὰ ὀνόματα».—Κύριλλ. Ἱεροσολ. κατήχ. μυστ. Β', θ'. «Εἶτα μνημονεύομεν καὶ τῶν προκεκοιμημένων, πρώτων πατριάρχων, προφητῶν, ἀποστόλων, μαρτύρων. . . εἶτα καὶ ὑπὲρ τῶν προκεκοιμημένων ἁγίων πατέρων καὶ ἐπισκόπων καὶ πάντων ἀπλῶς τῶν ἐν ἡμῖν προκεκοιμημένων».

(2) Διονυσ. Ἀρσοπαγ. περὶ ἐκκλ. ἱεραρχ. κεφ. Γ'. «Τῶν ἱερῶν πτωχῶν ἡ μετὰ τὴν εἰρήνην ἀνάρρησις ἀνακηρτῆται τοὺς ὀσίως βεβιωκότας, καὶ πρὸς ἐναρέτου ζωῆς τελείωσιν ἀμεταστάτως ἀφικομένους· ἡμᾶς μὲν ἐπὶ τὴν δι' ὁμοιότητος αὐτῶν μακαριστὴν ἔξιν καὶ θεοειδῆ λῆξιν προτρέπουσα καὶ χειραγωγούσα, τοὺς δὲ ὡς ζῶντας ἀνακηρτῆτουσα, καὶ, ὡς ἡ θεολογία φησὶν, οὐ νεκρωθέντας, ἀλλ' εἰς θειοτάτην ζωὴν ἐκ θανάτου μεταφοιτήσαντας».

(3) Κυρίλλ. Ἱεροσολ. κατήχ. μυστ. Β', θ'. «Εἶτα μετὰ ταῦτα τὴν εὐχὴν λέγομεν ἐκείνην, ἣν ὁ Σωτὴρ παρέδωκε τοῖς οἰκείοις αὐτοῦ μαθηταῖς, μετὰ καθαρᾶς συνειδήσεως πατέρα ἐπιγραφόμενοι τὸν θεόν, καὶ λέγοντες· «Πάτερ ἡμῶν κτλ.». — August. serm. 227. «Post

λειτουργίαι τῶν τε ἀνατολικῶν καὶ τῶν ἐσπερίων ἐκκλησιῶν δια-
φορον αὐτῇ προσδιορίζουσι θέσιν, ἐξαιρεθείσης μόνης τῆς ἐν ταῖς
τῶν Ἀποστόλων διαταγαῖς, ἐν ᾗ παραλείπεται ὅλως.

Μετὰ τοῦτο ὁ διάκονος ἔλεγε «πρόςχωμεν»· ὁ δὲ ἐπίσκοπος
ἢ ὁ ἱερεὺς, καλῶν τὸ τῶν πιστῶν πλήρωμα εἰς μετάληψιν τῶν
δώρων τῆς εὐχαριστίας, προσεφώνει «τὰ ἅγια τοῖς ἁγίοις» (1).
Ὁ δὲ λαὸς ἀνέκραζεν «Εἷς ἅγιος, εἷς Κύριος, εἷς Ἰησοῦς Χριστός,
»εἰς δόξαν Θεοῦ Πατρὸς, εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας» (2). Μεθ' οὗ
ἐπηκολούθει ἡ μεγάλη καλουμένη δοξολογία (3). Τούτων οὕτω
τελεσθέντων, ἀπεκαλύπτετο ὁ ἅγιος ἄρτος, καὶ κατετέμνετο
κατ' ἔθος ἀρχαῖον εἰς τεμάχια (κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Κυρίου,
καὶ εἰς σύμβολον τοῦ πάθους καὶ τῆς σταυρώσεως) (4), τέσσαρα

»sanctificationem sacrificii Dei, quia nos ipsos voluit esse sacri-
»ficium suum. . . dicimus orationem dominicam».—Greg. M. epist.
IX, 12. «Orationem dominicam idcirco mox post precem dicimus,
»quia mos apostolorum fuit, ut ad ipsam solummodo orationem
»oblationis hostiam consecrarent».

(1) Διαταγ. τῶν ἁγ. Ἀποστ. Η'. ιη'.—Κύριλλ. Ἱεροσ. κατήχ. μυστ.
E, 6'. «Μετὰ ταῦτα λέγει ὁ ἱερεὺς· τὰ ἅγια τοῖς ἁγίοις· ἅγια τὰ προκει-
»μενα, ἐπιφοίτησιν δεξάμενα ἁγίου πνεύματος· ἅγιοι καὶ ὑμεῖς, πνεύμα-
»τος ἁγίου καταζωόντες». —Χρυσ. ὁμ. ιζ'. εἰς τὴν πρὸς Ἑβρ. «Ὅταν
»εἶπῃ «τὰ ἅγια τοῖς ἁγίοις» τοῦτο λέγει· εἴ τις οὐκ ἔστιν ἅγιος, μὴ
»προσίτω. Οὐχ ἀπλῶς φησιν, ἀμαρτημάτων καθαρὸς, ἀλλ' ἅγιος. . . Οὐ
»βούλομαι μόνον, φησὶ, βορβόρου ἀπηλλάχθαι ὑμᾶς, ἀλλὰ καὶ λευκοὺς
»εῖναι, καὶ ὠραίους».

(2) Διαταγ. τῶν ἁγ. Ἀποστ. ἔνθ. ἀνωτ.

(3) Αὐτόθ. «Δόξα ἐν ὑψίστοις θεῶ καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη, ἐν ἀνθρώποις
»εὐδοκία. Ὡσαννὰ τῷ υἱῷ Δαβὶδ, εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι
»κυρίου, θεὸς κύριος καὶ ἐπεφάνη ἡμῖν. Ὡσαννὰ ἐν τοῖς ὑψίστοις». —
Χρυσόστ. εἰς τὴν πρὸς Κολοσσ. ὁμιλ. γ'. «Εὐχαριστοῦντες λέγομεν, δόξα
»ἐν ὑψίστοις θεῶ καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία».

(4) Χρυσόστ. εἰς τὴν Α'. πρὸς Κορ. ὁμ. κδ'. «Διὰ τί ὁ ἐπροσέθημεν,
»τὸ κλῶμεν; τοῦτο γὰρ ἐπὶ μὲν εὐχαριστίας ἔστιν ἰδεῖν γινόμενον· ἐπὶ δὲ
»τοῦ σταυροῦ οὐκέτι, ἀλλὰ καὶ τούναντίον τούτω· ὅσπου γὰρ αὐτοῦ,
»φησὶν, οὐ συντριβήσεται· ἀλλ' ὅπερ οὐκ ἔπαθεν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ, τοῦτο
»πάσχει ἐπὶ τῆς προσφορᾶς διὰ σὲ, καὶ ἀνέχεται διακλῶμενος, ἵνα πάν-
»τας ἐμπλήσῃ».

μὲν παρ' Ἑλλήσι, τρία δὲ παρὰ Λατίνοις, καὶ ἑνὲα παρ' Ἰσπανοῖς κατὰ τὴν Μοσαραβικὴν λειτουργίαν. Ταῦτα δὲ πάλιν τὰ τέμματα καταμερίζοντο εἰς μοῖρας πλείονας ἀναλόγους τοῦ πλήθους τῶν εἰς μετάληψιν προετοιμαζομένων (1).

Προερχομένων τῶν πιστῶν εἰς τὴν τῶν ἀχράντων μυστηρίων μετάληψιν, ἐψάλλοντο ὑπὸ τοῦ χοροῦ διάφοροι τοῦ Δαβὶδ ψαλμοί. Τοιοῦτοι δ' ἦσαν κατὰ μὲν τὰς τῶν Ἀποστόλων διαταγὰς (Η', 13.) ὁ λδ', κατὰ δὲ τὴν λειτουργίαν τῆς ἐν Παλαιστίνῃ ἐκκλησίας τοῦ αὐτοῦ ψαλμοῦ ὁ θ' στίχος (2), καὶ κατ' ἄλλους ἄλλοι (3). Καὶ τῆς προσπελάσεως δ' αὐτῆς ὁ τρόπος ἔπρεπε νὰ γίνηται οὐχὶ ἀπλῶς καὶ ὡς ἔτυχεν, ἀλλ' ἐν τάξει τῇ προσηκούσῃ, ἵνα τηρῆται ἡ ἀπαιτούμενη εὐκοσμία καὶ ἡσυχία, ὡς ἤρμοζεν ἐν τοιαύτῃ στιγμῇ. Καὶ δὴ πάντες ὁμοῦ καὶ ἕκαστος ἰδίᾳ ὤφειλον εὐλαβῶς νὰ προσέρχωνται καὶ εὐσχήμως (4), τῶν μὲν κληρικῶν κατὰ τὸν τοῦ ἀξιώματος βαθμὸν ἡγουμένων, τῶν δὲ λαϊκῶν κατὰ

(1) Κλήμ. Ἀλεξ. Στρωμ. βιβλ. Α'. εἴ καὶ τὴν εὐχαριστίαν τινὲς διανεύμαντες, ὡς ἔθως, αὐτῶν δὴ ἕκαστον τοῦ λαβεῖν τὴν μοῖραν ἐπιτρέπουσιν.—Διονύσ. Ἀρεοπ. περὶ ἐκκλ. ἱεραρχ. κεφ. Γ'. «Τὸν ἐγκεκαλυμμένον καὶ ἀδιαίρετον ἄρτον ἀνακαλύψας, καὶ εἰς πολλὰ διελὼν, καὶ τὸ ἐνιαῖον τοῦ ποτηρίου πᾶσι καταμερίσας, συμβολικῶς τὴν ἐνότητά πληθύνει καὶ διανέμει, παναγεστάτην ἐν τούτοις ἱεουργίαν τελῶν».

(2) «Γεύσαθε καὶ ἴδετε ὅτι χρηστὸς ὁ Κύριος». Παρβλ. Κυρίλλ. Ἱεροσ. κατήχ. μυστ. Ε', 20.

(3) Οὕτω λ. χ. καθ' Ἱερώνυμον (ep. 74 ad Lucin.) ἡγαπᾶτο τοῦ λέ. ψαλμοῦ ὁ πρῶτος στίχος «Ἐξηρεῦξάτο ἡ καρδία μου λόγον ἀγαθόν». Καὶ ἡ Μοραβικὴ δὲ λειτουργία τὸν στίχον τοῦτον περιέχει.

(4) Κύριλλ. Ἱεροσ. ἐνθ. ἀνωτ. «Προσιὼν μὴ τεταμένους τοῖς τῶν χειρῶν καρποῖς προσέρχου, μηδὲ διηρημένους τοῖς δακτύλοις, ἀλλὰ τὴν ἄριστεράν θρόνον ποιήσας τῇ δεξιᾷ, ὡς μελλούσῃ βασιλείᾳ ὑποδέχεσθαι, καὶ κοιλάντας τὴν παλάμην δέχου τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ. . . προσέχων μὴ παραπολέσης τι ἐκ τούτου αὐτοῦ. Εἶτα προσέρχου καὶ τῷ ποτηρίῳ τοῦ αἵματος, μὴ ἀνατείων τὰς χεῖρας, ἀλλὰ κύπτων καὶ τρόφι προσκυνήσεως καὶ σεβάσματος λέγων τὸ Ἄμην. Ἔτι δὲ τῆς νοτίδος ἐνούσης τοῖς χεῖρεσί σου, χερσὶν ἐπαφώμενος καὶ ὀφθαλμοὺς καὶ μέτωπον καὶ τὰ λοιπὰ ἀγίαζε αἰσθητήρια».

τὴν τῆς ἡλικίας κλίμακα ἐπομένων (1). Ἡ δὲ μετάδοσις τῆς εὐχαριστίας ἔπρεπε νὰ γίνηται διὰ τῶν ἱερέων, καὶ οὐδενὶ τῶν λαϊκῶν συνεχωρεῖτο, παρόντος ἐπισκόπου ἢ πρεσβυτέρου ἢ διακόνου, νὰ μεταλαμβάνῃ ὁ ἴδιος (2). Καὶ οἱ μὲν ἱερεῖς ἐκοινωνοῦν ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ βήματος, οἱ δὲ κληρικοὶ ἐξώθεν αὐτοῦ ἐν τῷ χορῷ, οἱ δὲ λαϊκοὶ ἐκτὸς τοῦ χοροῦ (3). Ἐκάστῳ τῶν μεταλαμβανόντων ὁ ἐπίσκοπος ἢ ὁ πρεσβύτερος, ἐν ἀνάγκῃ δὲ καὶ ὁ διάκονος (4), παρέχων τὸν ἅγιον ἄρτον ἔλεγε «σῶμα Χριστοῦ (5)» ὁ δὲ μεταλαμβάνων ὁμολογῶν τοῦτο καὶ ἐπιβεβαιούμενος ἀπῆντα «ἀμήν» ὁμοίως καὶ ὁ διάκονος προσφέρων τὸ ἅγιον ποτήριον προσεπέλεγεν «Αἷμα Χριστοῦ, ποτήριον ζωῆς(6)» ὁ δὲ κοινωνῶν ἀ΄ Ἀμήν».

Μετὰ ταῦτα ἀνεγινώσκοντο εὐχαριστήριοι πρὸς τὸν θεὸν εὐχαί

(1) Διαταγ. τῶν ἁγ. Ἀποστ. Η', ιγ'. «Μεταλαμβάνετω ὁ ἐπίσκοπος, ἔπειτα οἱ πρεσβύτεροι, καὶ οἱ διάκονοι, καὶ ὑποδιάκονοι, καὶ οἱ ἀναγνώσται, καὶ οἱ ψάλται, καὶ οἱ ἀσκηταὶ καὶ ἐν ταῖς γυναῖξιν αἱ διακόνισσαι καὶ αἱ παρθένοι καὶ αἱ χῆραι (Β', νζ'. «αἱ γυναῖκες κατακακαλυμμέναι τὴν κεφαλὴν, ὡς ἀρμόζει γυναικῶν τάξει, προσερχέσθωσαν), εἶτα πρὸς τὰ παιδιά, καὶ τότε πᾶς ὁ λαὸς κατὰ τάξιν μετὰ αἰδοῦς καὶ εὐλαβείας ἄνευ θορύβου (Β', νζ'. «ὡς βασιλέως προσερχόμενοι σώματι»)».

(2) Τῆς ἐν Τρούλλ. Συνόδ. καν. νή. «Μηδεὶς τῶν ἐν λαϊκοῖς τεταγμένων ἑαυτῶ τῶν θείων μυστηρίων μεταδιδότω, παρόντος ἐπισκόπου, ἢ πρεσβυτέρου, ἢ διακόνου».

(3) Concil. Tolet. IV. c. 17. «Sacerdos et Levita ante altare »communicent, in choro clerus, extra chorum populus». — παρβλ. καὶ Concil. Bracar. I. c. 31.

(4) Statut. ecel. ant. c. 38. «Diaconus, praesente presbytero, »eucharistiam corporis Christi populo, si necessitas cogat, jussus »neroget».

(5) Ἐν τῇ τῆς Ῥώμης ἐκκλησίᾳ ἐπὶ Γρηγορίου Α', τοῦ ἱερέως τὰ βήματα ἐν τῇ προσφορᾷ τοῦ ἁγίου ἄρτου εἶχον ὡς ἑξῆς: «Corpus Domini nostri Jesu Christi conservet animam tuam». Ὅρα Joann. Diac. Vita Greg. h. Il.e. 44.

(6) Λειτουργ. τοῦ Ἀποστ. ἴρκου κεφ. Κ'. «Ὁ ἱερεὺς ὅταν μεταδίδῃ »τὸν κλῆρον, λέγει «σῶμα ἅγιον». Καὶ εἰς τὸ ποτήριον λέγει: «Αἷμα »τίμιον τοῦ κυρίου καὶ θεοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν».

ὑπὸ τοῦ διακόνου (1) καὶ τοῦ ἐπισκόπου (2). Τὸ δὲ ἐξέρχεται τοῦ ναοῦ πρὸ τῆς συμπληρώσεως τῶν εὐχῶν τούτων, δι' ὧν συνεπληροῦτο καὶ ἡ ἱερὰ μυσταγωγία, κατεκρίνετο σφόδρα (3). Τῶν εὐχῶν τούτων ἀναγνωσθεισῶν, ὁ διάκονος ἔλεγε «Τῷ θεῷ διὰ τοῦ »Χριστοῦ κλίνετε καὶ εὐλογεῖσθε», ὁ δὲ ἐπίσκοπος ἤρχετο καὶ

(1) Διαταγ. τῶν ἀγ. Ἀποστ. Η', κ'. «Καὶ ὁ διάκονος λεγέτω, παυσαμένου τοῦ ψάλλοντος· Μεταλαβόντες τοῦ τιμίου σώματος καὶ τοῦ τιμίου αἵματος τοῦ Χριστοῦ, εὐχαριστήσωμεν τῷ καταξιώσαντι ἡμᾶς »μεταλαβεῖν τῶν ἁγίων αὐτοῦ μυστηρίων, καὶ παρακαλέσωμεν μὴ εἰς »κρίμα, ἀλλὰ εἰς σωτηρίαν ἡμῖν γενέσθαι, εἰς ὠφέλειαν ψυχῆς καὶ σώματος, εἰς φυλακὴν εὐσεβείας, εἰς ἄφρασιν ἁμαρτιῶν, εἰς ζωὴν τοῦ μέλλοντος αἰῶνος».

(2) Αὐτόθι· «Καὶ ὁ ἐπίσκοπος εὐχαριστεῖτω... Δέσποτα ὁ θεὸς ὁ παντοκράτωρ ὁ πατὴρ τοῦ Χριστοῦ σου... εὐχαριστοῦμέν σοι ὅτι κατηξιώσας ἡμᾶς μεταλαβεῖν τῶν ἁγίων σου μυστηρίων... ὁ χωρίσας ἡμᾶς ἀπὸ τῶν ἀσεβῶν κοινωνίας, ἔνωσον ἡμᾶς μετὰ τῶν καθωσιωμένων σοι, ἐστήριξον ἐν τῇ ἀληθείᾳ τῇ τοῦ ἁγίου πνεύματος ἐπιφοιτήσῃ... τοὺς βίερεις ἀμώμους διαφύλαξον ἐν τῇ λατρείᾳ σου, τοὺς βασιλεῖς διατήρησον ἐν εἰρήνῃ, τοὺς ἄρχοντας ἐν δικαιοσύνῃ... τὸν λαόν σου ἁγιάσον... πτὰ νήπια ἄδρυνον, τοὺς νεωτελεῖς βεβαίωσον· τοὺς ἐν κατηχήσει παιδεύσον καὶ τῆς μυσσεως ἀξίους ἀνάδειξον· καὶ πάντας ἡμᾶς ἐπισυνάγαγε εἰς τὴν τῶν οὐρανῶν βασιλείαν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν».

(3) Χρυσοστ. ὁμιλ. πρὸς τοὺς ἀπολιμπαν. τῶν θείων συνάξεων. τόμ. Β'. «Τί ποιεῖς ἄνθρωπε; τοῦ Χριστοῦ παρόντος, τῶν ἀγγέλων παρεστώτων, τῆς φρικτῆς ταύτης τραπέζης προκειμένης, τῶν ἀδελφῶν σου μυσταγωγουμένων ἔτι, αὐτὸς καταλιπὼν ἀποπηδᾶς; καὶ ἐπὶ δεῖπνον μὲν δεῖ κληθῆς, κἂν πρότερον κορεσθῆς, οὐ τολμᾶς, τῶν ἄλλων ἀνακειμένων, ἀναχωρῆσαι πρὸ τῶν φίλων αὐτός. Ἐνταῦθα δὲ τῶν φρικτῶν τοῦ »Χριστοῦ μυστηρίων ἐπιτελουμένων, τῆς ἱερᾶς τελετῆς συνεστώσης ἔτι, »καταλιμπάνεις ἐν μέσῳ πάντα καὶ ἀναχωρεῖς. Καὶ ποῦ ταῦτα συγγνώμης ἄξια; ποίας δὲ ἀπολογίας; βούλεσθε εἶπω, τίνας ἔργον ποιοῦσιν οἱ πρὸ τῆς συμπληρώσεως ἀναχωροῦντες, καὶ τὰς εὐχαριστηρίους ὥδας οὐκ ἐπιφέροντες τῷ τέλει τῆς τραπέζης;... Ὅτε ἐκονῶνῃς τὸ ἔσχατον δεῖπνον ὁ Ἰούδας, τὸ κατὰ τὴν τελευταίαν νύκτα ἐκείνην, τῶν »ἄλλων ἀπάντων ἀνακειμένων, αὐτὸς προπηδήσας ἐξέβη. Ἐκεῖνον τοίνυν »μιμοῦνται καὶ οὗτοι, οἱ πρὸ τῆς ἐσχάτης ἀποπηδῶντες εὐχαριστίας· »ἐκεῖνος γὰρ εἰ μὴ κατέλιπε τοὺς συμμαθητάς, οὐκ ἂν ἀπόλετο».

εὐλόγει αὐτούς (1). Μετὰ ταῦτα ὁ διάκονος διαλύων τὴν ἱεράν σύναξιν ἀνέκραζεν «Ἀπολύεσθε ἐν εἰρήνῃ» καὶ οὕτω ἀπεπερα- τοῦτο ἡ τῶν πιστῶν λειτουργία.

ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΚΑΛΟΓΕΡΑΣ.

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑ.

Les exploits de Digénis Akritas, épopée byzantine du dixième siècle publiée pour la première fois d'après le manuscrit unique de Trébizonde par C. Sathas et E. Legrand. Paris. MDCCCLXXV.—Εἰς 8ον σελ. CLII, 299.

Τὴν μὲν εἰσαγωγὴν τοῦ βιβλίου τούτου ἐξήτασαν ἤδη ἱστορι- κῶς ὁ κ. Rambaud ἐν τῇ *Revue des deux mondes* (15 Αὐ- γούστου 1875) καὶ ὁ κ. Κ. Παπαρρηγόπουλος ἐν τῷ «Αἰῶνι» τῆς 21 Αὐγούστου, ἐκάτερος δ' αὐτῶν ἔφθασεν εἰς ἄλλα συμπε- ράσματα, ἐκεῖνος μὲν παραδεχόμενος πάντα τὰ λεγόμενα ὑπὸ τοῦ κ. Σάθα, οὗ ἔργον εἶνε ὁ πρόλογος κατὰ τινα ἐν τῷ ὑπὸ ἡμε- ρομηνίαν 6|18 Σεπτεμβρίου φύλλῳ τῆς «Κλειοῦς» δῆλωσίν του, ὁ δὲ παρ' ἡμῖν διακεκριμένος καθηγητῆς καταδεικνύων σφάλματά τινα ἱστορικά καὶ ἀναχρονισμοὺς ἀναντιρρήτους. Ἡ δημοσίευσίς εἶνε ἀξία ὅπως δῆποτε νὰ προκαλέσῃ παντοίας κρίσεις, ἐξεταζο- μένης προσέτι μάλιστα τῆς τε φιλολογικῆς καὶ γλωσσικῆς τοῦ ποιήματος ἀξίας, ὅπερ κατὰ τὸν δέκατον αἰῶνα πιθανότατα

(1) Διαταγ. τῶν ἀγ. Ἀποστ. ἔνθ. ἀνωτ. «Ὁ θεὸς ὁ παντοκράτωρ... ἡεὐμενῆς γενόμενος ἐπάκουσόν μου διὰ τὸ ὄνομά σου καὶ εὐλόγησον τοὺς ἡσοὶ κεκληκότας τοὺς ἑαυτῶν αὐχένας, καὶ ὁὸς αὐτοῖς τὰ αἰτήματα τῶν ἡκαρδιῶν αὐτῶν τὰ ἐπὶ τῷ συμφέροντι, καὶ μηδένα αὐτῶν ἀπόβλητον ἡποιήσης ἐκ τῆς βασιλείας σου, ἀλλὰ ἡγίασον αὐτοὺς, φροῦρησον, σκέ- ἡπασσον, ἀντιλαβοῦ, ρῦσαι τοῦ ἀλλοτρίου, καὶ παντὸς ἐχθροῦ, τοὺς οἴκους ἡαὐτῶν φύλαξον, τὰς εἰσόδους αὐτῶν καὶ τὰς ἐξόδους φροῦρησον κτλ.»

γραφὴν εἶνε τὸ ἀρχαιότατον τῶν γνωστῶν μνημείων τῆς νέας ἑλληνικῆς ποιήσεως καὶ γλώσσης. Εἶνε δ' ἐντεῦθεν ἀρμοδιώτατον πρὸς ἐπίλυσιν τοῦ αἰνίγματος πῶς ἐκ τοῦ ῥωμαϊκοῦ τὴν ἀρχὴν ἐκείνου κράτους γεννᾶται κατὰ μικρὸν ὁ παραδόξως κεκραμένος βυζαντιακὸς κόσμος, ὅστις διατηρεῖ μὲν ὡς πιστὸς φύλαξ τὰς παραδόσεις καὶ ἀναμνήσεις τοῦ ἑλληνικοῦ τε καὶ ῥωμαϊκοῦ βίου ἀναμιξ, συνενόει δ' ἐν ἑαυτῷ τὸν σύγχρονον βίον τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως, εἶνε δ' ἅμα τὸ κατ' ἐξοχὴν χριστιανικὸν κράτος καὶ ἡ πηγὴ τοῦ καθ' ἡμᾶς ἑλληνισμοῦ. Καὶ δὴ πάντα ταῦτα τὰ στοιχεῖα ἀναγνωρίζονται ἐν τῇ περὶ Ἀκριτοῦ ἐποποιίᾳ. Καὶ τῆς μὲν ῥωμαϊκῆς ἀρχῆς τὸ κράτος διαδηλοῦται πανταχοῦ, μάλιστα δ' ἐν τῇ πολιτικῇ ἰσχυρί καὶ τῇ ἱεραρχίᾳ τῇ στρατιωτικῇ ἦν παριστᾶ πρὸ ἡμῶν τὸ ἔπος. Τοῦ δὲ ἀνατολικοῦ κόσμου τὸ μέγεθος ζώηρῶς ζωγραφεῖ ὁ ποιητὴς πρὸ ἡμῶν περιγράφων τὴν αὐλὴν τοῦ Ἐμίρου καὶ τῶν δούλων τὸ πλῆθος καὶ τῶν μεγάρων τὴν λάμψιν. Τὴν δὲ Δύσιν ὑπομνήσκει ἡμᾶς ὁ ἐρωτικὸς ἵπποτισμὸς καὶ αἱ ἀρπαγαὶ παρθένων καὶ αἱ ὧδαὶ ὑπὸ τὰ παράθυρα τῆς ἐρωμένης. Ἀφ' ἐτέρου ὁ χριστιανισμὸς παρίσταται ἐν ὅλῃ αὐτοῦ τῇ δυνάμει, εἰς δὲ τὴν δαιμονίαν αὐτοῦ πειθῶ ὑπέικει μὲν ὁ ἰσχυρὸς Ἐμίρης τῆς Ἰωνίας, ὑπέικει δὲ ἡ μήτηρ αὐτοῦ καὶ ἄλλοι πολλοὶ τῶν ἀλλοδοξῶν. Τέλος δὲ τὸν μὲν ἀρχαῖον ἑλληνισμὸν ὑποφάνουσιν αἱ τῆδε κάκεισε τοῦ ποιήματος ὑπομνήσεις τῶν ἐκκρίτων ἑλλήνων ποιητῶν, μάλιστα δὲ αὐτῇ αὐτῇ ἡ γλῶσσα ἐν ἣ εἶνε γεγραμμένον τὸ ἔπος, ἥτις καίπερ πολλὰς ἐνέχουσα κοινὰς λέξεις, πλείους δὲ σχηματισμοὺς νεωτέρους καὶ συντάξεις τῆς καθωμιλημένης εἶνε ὅμως ἔτι κατὰ τὰ ἐξ δέκατα ἡ ἀδιάφθορος ἀρχαία γλῶσσα. Ὁ δὲ καθ' ἡμᾶς ἑλληνισμὸς ἀνευρίσκει ἐν τῷ ποιήματι τούτῳ πολλὰς πράξεις καὶ ἥρωας πολλοὺς οἵτινες ἀναμνησκουσιν αὐτὸν τῶν χθῆς καὶ πρώην ἡμερῶν τὰ ἔργα καὶ τοὺς ἀγῶνας. Ἀλλὰ πλὴν τῆς τοιαύτης ἐξετάσεως τῶν τότε ἠθοποιῶν δυνάμεων—διότι καθαρῶς ἱστορικὴ ἀξία δὲν δύναται νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὸ ποίημα—καὶ ἄλλως δύνανται νὰ μελετηθῶσιν οἱ περὶ Ἀκριτοῦ στίχοι, καὶ δὴ ὡς ἔπος. Τίς ἡ σχέσις τοῦ ἐκ δέκα λόγων καὶ ὑπερτρισχιλίων στίχων συγκειμένου τούτου προϊόντος τῆς βυ-

ξαντιακῆς φιλολογίας, τοῦ προφανῶς ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ γεγραμμέ-
νου, πρὸς τὴν αὐτοφυᾶ καὶ πολυκλαδον ποίησιν τοῦ λαοῦ τὴν
ὑμνοῦσαν τὰ κατορθώματα δημοτικοῦ τινος ἥρωος παρεμφερῶς
πρὸς τὸν Ἡρακλέα, ἄλλως ἀλλαχοῦ ὀνομαζομένου; Τίς δὲ ὅλου
τούτου τοῦ κύκλου τῶν ἀσμάτων καὶ ἐπυλλίων ἢ πρὸς ἄλληλα,
πρὸς τὴν σύγχρονον ἱστορίαν, πρὸς τὴν ἀρχαίαν μυθολογίαν σχέ-
σις; Τίνα τῶν παρεμφερῶν ἀλλήλοις τούτων ἐπιπλήρωσις
δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν αὐτὰ εἰς τὸν ἀκριτικὸν κύκλον
(*seit vania verdo*), διότι οὐ πάντα ὅσα ἐν τῇ εἰσαγωγῇ συνέλε-
ξαν οἱ ἐκδόται ἀνήκουσιν ἐνταῦθα, ἥμιστα δὲ βεβαίως τὸ «Μάνα
μὲ τοὺς ἐννιά σου γιουὺς καὶ μὲ τῇ μιά σου κόρη»; Τέλος δὲ ἀφ'
οὔ πρῶτον ἐξετασθῆ ἡ σχέσις τούτου τοῦ ποιήματος πρὸς τὰ
ὁμοίαν ὑπόστασιν ἔχοντα ἐπύλλια καὶ ἀσματα, καθ' ἑαυτὸ ἐξε-
ταζόμενον εἶνέ τι ἐνιαῖον, ὑπὸ ἐνὸς στιχοῦργου ἐν ἐνὶ χρόνῳ γρα-
φέν καὶ, ἂν τοῦτο, πότε ἐγράφη; Τέλος δὲ πάντων ἄρα εἶνε ἀση-
μος ἡ γλωσσικὴ μελέτη ἥτις δύναται νὰ γεννηθῆ ἀφετηρίαν λαμ-
βάνουσα τούτους τοὺς στίχους; Δύναται δὲ μάλιστα αὕτη οὐκ
ὀλίγον νὰ συντείνῃ εἰς τὸν ὄρισμόν τοῦ χρόνου καθ' ὃν ἀκριβῶς
ἐγράφη τὸ ποίημα τοῦτο ὡς ὅλον ἢ τὰ μέρη αὐτοῦ ἐν ἐγράφῃ
κατὰ διαφόρους χρόνους, ὡς ἴσως ἦτο δυνατόν νὰ ποδειχθῆ. Διότι
ἔχομεν σταθερὸν σημεῖον ἀφ' οὗ δυνάμεθα νὰ φορηθῶμεν ἐν
ταύτῃ τῇ μελέτῃ, δηλαδὴ τὰ ἐν τῇ κοινῇ γλώσσῃ γεγραμμένα
ποιήματα τοῦ Θεοδώρου Προδρόμου, περὶ ὧν εἴμεθα βέβαιοι ὅτι
ἐγράφησαν τὸν ἑβ' αἰῶνα καὶ τὸ ποίημα *παραινετικὸν* Ἀλεξίου
Κομνηνοῦ τοῦ λεγομένου Σπανέα τὸ τελευταῖον ὑπὸ Γουλιέλμου
Wagner ἐκδοθέν (*), ὅπερ καὶ ἀρχαιότερον ἐνδέχεται νὰ ἦνε.
Δὲν πρέπει δὲ ἐν τῇ περὶ γλώσσης μελέτῃ νὰ λησμονηθῆ καὶ ἡ
ἐπὶ τὸν ποιοῦντα ἐπίδρασις τοῦ κατὰ τὸν Πόντον κοινοῦ ιδιώμα-
τος, ἐξ ἧς πολλὰ εὐχερέστερον θὰ ἐξηγηθῶσι.

Καὶ περὶ τούτων μὲν πάντων ἀφίνω εἰς ἄλλους ἢ εἰς ἄλλοτε
τὴν μελέτην, περιορίζομαι δ' ἐνταῦθα εἰς ἐξέτασιν τῆς ἐκδόσεως

(*) Ἐν τῇ σπουδαίᾳ συλλογῇ *Carmina Graeca Medii Aevi. Lipsiae MDCCCLXXIII. σ. 1—27.*

αὐτοῦ τοῦ ποιήματος, τῶν γραφῶν τοῦ χειρογράφου καὶ τῶν ὑπὸ τῶν ἐκδοτῶν γενομένων διορθώσεων ὑπὸ κριτικὴν φιλολογικὴν ἐποψίν. Ὁμολογῶ δὲ χάριτας εἰς τὸν ἕτερον τῶν ἐκδοτῶν, τὸν φιλότιμον κ. Legrand, ὅστις διαμένων πρό τινων ἐβδομάδων ἐν Ἀθῆναις εὐγενῶς παρέσχε μοι πρὸς μελέτην αὐτὸ τὸ χειρόγραφον, τοῦθ' ὅπερ ἐγένετό μοι πάροχον ὠφελείας οὐ μικρᾶς. Ὁφείλω οὖν ἐπιμελῶς ἐπιμελῶς, ὅτι ἡ μὲν ἀνάγνωσις τοῦ χειρογράφου ἐγένετο ὑπὸ τοῦ ἐκδότου ἐπιμελῶς, ὀλίγιστα δὲ χωρία ἢ κακῶς ἀνεγνώσθησαν ἢ διορθώθησαν ἐν οὐδενί, πάντα θέλω σημειώσῃ ἐκαστον ἐν τῷ οικείῳ τόπῳ, ὅτι δὲ πολλὰ τῶν κακῶς γεγραμμένων διορθώθησαν ἐπιτυχῶς, ἅτινα δύναται ὁ ἀναγινώσκων αὐτὸς νὰ εὕρῃ παραβάλλων πρὸς τὰς ὑπὸ τὸ ἔδαφος διαφόρους γραφάς.

Πρὶν δὲ προβῶ εἰς τὰ εἰδικὰ, δύο τινὰ νομίζω δίκαιον ἀμέσως ἐνταῦθα νὰ παρατηρήσω, διότι ἀφορῶσιν εἰς τὸ ὅλον.

Καὶ πρῶτον μὲν ἡ παραβολὴ τοῦ κώδικος κατέστησέ μοι φανερόν, ὅτι αἱ γραφαὶ τοῦ χειρογράφου ὅσαι κακῶς ἔχουσαι ἐν μὲν τῷ ἐδάφει ἀντικατέστησαν δι' ἄλλων, ἀνεκοινώθησαν δὲ ὑπὸ τὸ κείμενον δὲν εἶνε ἅπασαι, λείπουσι δὲ πολλάι. Τοῦτο εἶνε ἄτοπον, ὅτε μάλιστα ἓνα μόνον ἔχομεν κώδικα, τοῦτον τὸν τῆς βιβλιοθήκης τοῦ ἐλληνικοῦ φροντιστηρίου Τραπεζοῦντος, γεγραμμένον, καθ' ὅσον τις δύναται ἐκ τοῦ τρόπου τῆς γραφῆς νὰ εἰκάσῃ, περὶ τὸν ἑκατὸν αἰῶνα. Οὐδὲ δυνάμεθα νὰ νοήσωμεν τὸν λόγον δι' ὃν τινὲς μὲν γραφαὶ παρελήφθησαν, ἄλλαι δὲ ἔμειναν ἐκτός.

Τὸ δεῦτερον δὲ ἄξιον σημειώσεως εἶνε ὅτι δὲν ἐτηρήθη ἡ δέουσα προσοχὴ περὶ τὸν ὀρθὸν τονισμὸν καὶ τὴν γραφὴν τῶν ἐγκλιτικῶν καὶ ἐγκλινομένων λέξεων. Ἐνιαχοῦ δὲ, καίτοι ταῦτα ἐν τῷ χειρογράφῳ ὀρθῶς ἔχουσιν, ἐν τῇ ἐκδόσει εἶνε ἐσφαλμένα γεγραμμένα. Ἐσημείωσα δὲ τοιαῦτα περὶ τὸν τονισμὸν τῶν ἐγκλιτικῶν ἐσφαλμένα χωρία ὑπὲρ τὰ ἑκατόν νομίζων δὲ περιττὴν τὴν καταρίθμησιν τούτων πάντων ἐνταῦθα, ἀρκοῦμαι εἰς τὴν καταγραφὴν ἐκείνων μόνον ὅσα ὀρθῶς ἔχοντα ἐν τῷ χειρογράφῳ οὐκ ὀρθῶς ἐγράφησαν δημοσιευομένου τοῦ ἔπους.

Διὸ γραπτέον καὶ διορθωτέον·

Μή μου ἀντί : μή μοῦ ς. 2650. — *γυναικαδελφοῖς μου ἀντί* : γυναικαδελφοίς μου ς. 1330. *Νά τονίσωμεν δὲ τὴν λέξιν οὕτως, ἐν τῇ ληγούσῃ, ἀφίνει ἡμᾶς ἐλευθέρους τὸ χειρόγραφον καὶ ἐν ς. 1387 ἔνθα γέγραπται γυναικαδελφους ἄνευ τόνου.* — § *ἀρεστόν μοι ἀντί* : ἀρεστόν μοι ς. 256. — *γηραιός μοι ἀντί* : γηραιός μοι ς. 1781. — *μέν μοι ἀντί* : μέν μοι ς. 2034. — *δέ μοι ἀντί* : δέ, μοι ς. 2276. — *τίς μοι ἀντί* : τίς μοι ς. 3014. — *αὐτοῦ μοι ἀντί* : αὐτοῦ μοι ς. 1799. — *οὔν μοι ἀντί* : οὔν μοι ς. 2147. — *κρυπτῶς μοι ἀντί* : κρυπτῶς μοι ς. 2171. — *ἄσπερ μοι ἀντί* : ἄσπερ μοι ς. 1522 — *ὅστις μοι ἀντί* : ὅστις μοι ς. 1996. — *ὀλίγον μοι ἀντί* : ὀλίγον μοι ς. 2078. — *μόνον μοι ἀντί* :μόνον μοι ς. 2148. — *σπαθέαρ μοι ἀντί* : σπαθέαν μοι ς. 2193. — *φίλημά μοι ἀντί* : φίλημα μοι ς. 98. — § *Οἷ με ἀντί* : οἷ με ς. 81. — *διαλεκτοῦς με ἀντί* : διαλεκτοῦς με ς. 85. — *γυνή με ἀντί* : γυνή με ς. 89. — *ἐάν με ἀντί* : ἐάν με ς. 94. — *πρός με ἀντί* : πρὸς με ς. 251, 556, 1643, 2329, 2405, 2490, 2502. — *νά με ἀντί* : νά με ς. 264. — *μηδέν με ἀντί* : μηδέν με ς. 1281. — *δέ με ἀντί* : δέ με ς. 2476. — *γάρ με ἀντί* : γάρ με ς. 2525. — *μή με ἀντί* : μή με ς. 2890. — *πῶς με ἀντί* : πῶς με ς. 186. — *τοῦ με ἀντί* : τοῦ με ς. 2440. — *ἦν με ἀντί* ἦν με ς. 2285. — *πλέον με ἀντί* : πλέον με ς. 1252. — *οὕτως με ἀντί* : οὕτως με ς. 2124. — *κονταρέας με ἀντί* κονταρεάς με ς. 2478. — *δάκνει με ἀντί* : δάκνει με ς. 2661. — *δέσμιόν με ἀντί* : δέσμιον με ς. 359.

Θεός σοι ἀντί : θεός σοι ς. 1983. — *ὦν σοι ἀντί* : ὦν σοι ς. 1726. — *πάντες σοι ἀντί* : πάντες σοι ς. 76. — *φαρία σοι ἀντί* : φαρία σοι ς. 327. — *ὄφελός σοι ἀντί* : ὄφελος σοι ς. 627. — § *μή σε ἀντί* : μή σε ς. 224, 349 (δύς), 530. — *δέ σε ἀντί* : δέ σε ς. 525. — *ἐγὼ σε ἀντί* : ἐγὼ σε ς. 1793. — *μίαν σε ἀντί* :μίαν σε ς. 118. — *πότε σε ἀντί* : πότε σε ς. 151. — *αἰχμάλωτον σε ἀντί* : αἰχμάλωτον σε ς. 356. — *ζῆν σε ἀντί* : ζῆν σε ς. 156.

Νά τον ἀντί : νά τον ς. 132, 2058 (δύς). — *Νά την ἀντί* :νά την ς. 100. — *δέν το ἀντί* : δέν τὸ ς. 538.

Χωρίς τινος ἀντί χωρίς τινός ζ. 1449.

Οἶδα πῶς ζ. 1791, ὅπερ καλῶς οὕτως ἔχον ἐν τῷ κώδικι οὐκ ὀρθῶς διώρθωσεν ὁ ἐκδότης εἰς: *οἶδά πως*· διότι τὸ πῶς ἐνταῦθα δὲν εἶνε τὸ ἐγκλινόμενον μόριον, ἀλλὰ συγκατῆ τοῦ ὀπως, τὰ δὲ τοιαῦτα δὲν πρέπει βεβαίως νὰ ἐγκλιῶνται.

Συνελθεῖν ποτε ἀντί: *συνελθεῖν ποτέ* ζ. 2611.—Ἐν δὲ ζ. 1846 τοῦ χειρογράφου γέγραπται *μὴ ποτε τί* ὅπερ διορθωτέον εἰς *μὴ ποτέ τι*, οὕτω δὲ γραπτέον καὶ οὐ: *μήποτε τί*.

Δέ γε ἀντί: *δὲ γέ* ζ. 319.

Πλὴν δὲ τούτων ἠθέλομεν ἐπιθυμήσει καὶ μείζω σταθερότητα περὶ τὴν γραφὴν λέξεων τινῶν, ὡς π. χ. ἐκείνης ἧ ἀποκεκομμένη χρῆται ἐπ' ἄλλη σημασίᾳ ὁ λαὸς λέγων *πηλαλῶ*. Οὕτως ἐν μὲν ζ. 2119, 2204, 2501 κτλ. γράφεται παρὰ τοῦ ἐκδότου *ἐπηλάλησα*, *ἐπηλάλησεν*, *ἐπιλάλησα* κτλ., ἐν δὲ ζ. 1166, 1260 καὶ ἀλλαχοῦ *ἰππηλάλησεν*, τοῦθ' ὅπερ φαίνεται νὰ ἦνε καὶ τὸ ὀρθόν, τῆς λέξεως λεγομένης πιθανῶς παρὰ τὸ ἵππος καὶ *λαλῶ* (Πρὸβλ. *λαλήσαντες* τοὺς ἵππους ζ. 2581.—[ὁ Ἀγκύλας] ἐλάλησε τὸ ἱππάριον ζ. 2118· ἴδε καὶ 2408 κτλ.) Ἄν δὲ που λέγη ὁ ποιητὴς *τὸν ἵππον ἰππηλάλησα* (ζ. 2501 κτλ.) ἢ *τὸν μούρτορον ἰππηλάλησα* (ζ. 2119), ἀναμιμνήσκει τοῦτο συντάξεις οἷα ἡ *ναυπηγῶ ναῦν ἢ πλοῖον* καὶ ἄλλας πολλὰς ὁμοίας. Ἐν δὲ τῷ χειρογράφῳ γράφεται ἡ λέξις ἄλλοτε ἄλλως ὡς καὶ παρὰ τῷ ἐκδότη.

Τὸ αὐτὸ δὲ ρητέον καὶ περὶ τῶν παρὰ τῷ ἐκδότη ὡς καὶ ἐν τῷ κώδικι ἄλλοτε ἄλλως γραφομένων ἀρνήσωμαι (ζ. 96), ἠρνίστην (ζ. 361), ἀρρισθῆς (ζ. 364), ἀρρησάμενος (ζ. 819), ἀρρησθῆναι (ζ. 1597) καὶ εἴ που ἀλλαχοῦ νομίζω δὲ ὅτι ἔπρεπε νὰ γραφῆ τὸ ῥῆμα πανταχοῦ ἐν τῷ Η, τοῦ Σ προστεθειμένου κατ' ἐπενήκην, διότι οὐδὲ φαίνεται ὁ ποιητὴς παραδεχόμενος θέμα ἀρρίζομαι, ἀπ' ἐναντίας δὲ ἀπαντᾷ παρ' αὐτῷ καὶ ὁ ἐνεστώς ἀρροῦμαι καὶ τὸ παράγωγον ἀρρητής.

Τοιαῦτα δὲ περὶ τὴν γραφὴν ἀστασία ἀπαντῶσι καὶ ἄλλαι ἐν τῇ ἐκδόσει.

Καθόλου δὲ δύναται νὰ ρηθῆ περὶ τοῦ ἐκδότου, ὅτι ἐποιήσατο

ἐπιμελῆ χρῆσιν τοῦ κώδικος, ἀναγνοὺς αὐτὸν πιστῶς καὶ τηρήσας τὸ κείμενον ὅσον μᾶλλον ἠδύνατο· ἀλλὰ συνέβη καὶ εἰς αὐτὸν ὅτι μονογαυ εἰς πάντας τοὺς δημοσιεύοντάς τι τὸ πρῶτον καὶ ἀφ' ἐνὸς μόνου χειρογράφου, ὅτι περὶ πολλὰ μὲν ἐφάνη συντηρικώτερος τοῦ δέοντος, ἐνεωτέρισε δὲ περὶ ἄλλα ἔνθα τις αὐστηρότερος ἐπικριτῆς θὰ ἤυχετο νὰ ἔβλεπεν αὐτὸν εὐλαβέστερον ἐμμένοντα τοῖς καθεστῶσι.

Τὰ ὀλίγα ταῦτα ἀρκοῦσιν ἵνα καταδείξωσι καὶ τὴν σχέσιν ἡμῶν πρὸς τὸν κώδικα καὶ τὸ κείμενον· ἐν δὲ τοῖς ἐξῆς θάμπειραθῶ νὰ διορθώσω ταῦτα τὰ κατ' ἐμὲ κριτὴν ἐν τῷ κειμένῳ, οἷον πρόκειται ἡμῖν ἐν ταύτῃ τῇ ἐκδόσει, κακῶς ἔχοντα. Ἐντεῦθεν αἱ μὲν τῶν διορθώσεων μου, ἀναγόμεναι εἰς τὰς γραφὰς τοῦ κώδικος καὶ ἡ ταύτας ὡς ἔχουσι τηροῦσαι ἢ ἀπ' αὐτῶν ἀφορμώμεναι, εἶνε ἀσφαλέστεραι, αἱ δὲ, στηριζόμεναι ἐπὶ τῆς ὑψηλοτέρας κριτικῆς, εἶνε μᾶλλον εἰκασίαι πρὸς διόρθωσιν (*).

Ἐν τῇ ἐπομένῃ καταγραφῇ τῶν ἐμῶν διορθώσεων ἔνθα μὲν παρατίθεται τῇ γραφῇ τῶν ἐκδοτῶν τὸ (sic), σημειῖον ὅτι ἡ γραφὴ αὐτῶν εἶνε αὐτὴ ἢ τοῦ κώδικος, ἔνθα δ' ἐν τῷ κώδικι ἄλλα γράφονται ἐσημείωσα τοῦτο ῥητῶς. Τέλος δὲ ἔνθα οὐδὲν σημειοῦται, ἡ γραφὴ τοῦ κώδικος συμφωνεῖ πρὸς τὴν ἐμήν.

Διόρθου ς. 12. ποίαν κάραν ἐπάρωμεν ἀντί: ἐπάρωμεν (sic). ς. 14. πῶς... ἐκτίλλῃ ἀντί: ἐκτίλλει (κῶδ. ἐκτεῖλει).

(*) Πρὸ τῆς καταγραφῆς τῶν ἐμῶν διορθώσεων θεωρῶ χρέος μου ἐνταῦθα νὰ σημειώσω ἀμαρτήματά τινα ἅτινα βεβαίως εἶνε τυπογραφικά.

Χ εἶ ρ ἀντί: χεῖ ς. 25.— μετ' ἐ α υ τ ο ὕ ἀντί: μεθ' ἐαυτοῦ ς. 699.— τ ἡ ν φ ό θ ο ν ἀντί: τὸν φόθον ς. 4653.— ἀ εἰ σου ἀντί: ἀεί σου ς. 4677.— Μετὰ τὸν ς. 4774 διορθωτέον ἐν τῇ σημειώσει τὸ λ ο ἰ π η εἰς λ οῖ π η, διότι τοῦτο πράγματι ἔχει ὁ κώδιξ.— ὄ ρ μ η ν ἀντί: ὄρμην (κῶδ. ὄρμην) ς. 4949.— γέ ν οἰ τ ο ἀντί: γένοιντο ς. 2379.— Μετὰ τὸν ς. 2424 ἐν τῇ ἐπιγραφῇ πο λε μ εἰ ἀντί: πολεμει— πο ρ φ υ ρ ἄ ν τ ε ἀντί: πορφύραν τε ς. 2747.— εἶ χ ε ν ἀντί: εἶχεν ς. 2794.— ἀ φ αἰ ρ ε τ ἔ α ἢ κ ἄ τ ω σ τ ι γ μ ῆ μετὰ τὴν λ. λίθων ἐν ς. 2833.— ἀ π εἰ θ ο ὦ ν τ α ς ἀντί: ἀπειθοῦντας ς. 3143.— ο ὕ κ ὑ π ε σ τ ρ ἄ φ η ν ἀντί: οὐκ ὑπεστράφην ς. 3181.

- ς. 42. ὦ ἀμηρᾶ, πρῶτ' ἀμηρᾶ καὶ κίων τῆς Συρίας ἀντί : κίων (sic), διότι ἀποκαλεῖται μὲν ἐν ς, 32 ὁ ἀμηρᾶς κίων, δὲν εἶνε ὅμως πιθανὸν νὰ προσφωνῆται οὕτως ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν αἰτούντων νὰπολάβωσι παρ' αὐτοῦ τὴν αἰχμαλωτισθεῖσαν ἀδελφήν.
- ς. 63. οὐδεὶς ἡμῶν ἐτύγχανεν ἐν τῇ ἐπιδημίᾳ ἀντί : ἀποδημία (sic). Ὅτι δὲ οὕτω πρέπει ἀναγκαίως νὰ γραφῆ ἀποδεικνύει καὶ αὐτὴ ἡ μετάφρασις τῶν ἐκδοτῶν nous étions tous à l'étranger.
- ς. 90. διὰ τοῦτο ὑμᾶς ἐπείρασα ἵνα τὸ βέβαιον μάθω ἀντί : ἐπείραζα (sic).
- ς. 105. Ταύτην τὴν γῆν ἀντί : ταύτην τὴν γῆν. Οὕτω δὲ τὸ ταύτην ἀναφέρεται εἰς τὴν λ. γῆν, οὐχὶ δὲ εἰς τὸ κόρην τοῦ ἡγουμένου στίχου. Διότι τοιοῦτος χωρισμὸς τοῦ οὐσιαστικοῦ ἀπὸ τοῦ ἐπιθέτου εἶνε παρὰ τὴν ἕξιν τοῦ ποιητοῦ.
- ς. 108. λιποθυμήσαντας ἀντί : λειποθυμήσαντας (κῶδ. λυποθημήσαντας).
- ς. 119. ζῶσάν σε ἐτήρησαν, ἀδέλφιν ἀντί : ἐτήρησαν ἀδελφὴν [μας] (κῶδ. ἀδελφίν). Ἐνταῦθα θὰ ἔμμενεν ἡ συλλαβὴ μας ἐξω μέτρου· νομίζω δὲ πιθανὴν τὴν ἐμὴν διόρθωσιν, διότι συνήθη τὰ τοιαῦτα ὑποκορίσματα κατὰ τὸν Πόντον, καὶ ἐν τῷ ἔπει δὲ τούτῳ ἀπαντῶσι πολλὰ τὰ ἀνάλογα.
- ς. 157. Καὶ ταῦτα ἡ στρατήγισσα χαίρουσα ἐμελίῳδει. Μετὰ τοῦτον τὸν στίχον οἱ ἐκδόται ἐσημείωσαν ὅτι ἔπεται χάσμα· ἀλλὰ νομίζω ὅτι οὐδὲν λείπει, διότι τὸ ταῦτα δὲν φαίνεται προαγγέλλον νέον μονόλογον τῆς στρατηγίσσης, ἀλλ' ἀναφέρεται μᾶλλον πρὸς τὰ ἤδη ὑπ' αὐτῆς ῥηθέντα.
- ς. 171. Χριστὲ θεέ μου, λέγουσα, πᾶς ὁ εἰς σὲ πιστεύων ἀντί : φῶς, ὁ εἰς σὲ πιστεύων (sic).
- ς. 188. ῥωμαίους ἀντί : Ῥωμαίους
- ς. 226. εἶσαι καταγραμμένος ἀντί : ἦσαι (sic), Μόνον ὀριστικὴ δύναται νὰ γραφῆ καταλλήλως ἐνταῦθα, διότι καὶ ἂν ἀφῆσωμεν οὕτω γεγραμμένην τὴν ὑποτακτικὴν, δὲν δύναται αὕτη νάντικαταστήσῃ τὴν προστακτικὴν ἧς μάλιστα θὰ ἔχομεν χρεῖαν.

- ς. 234. βούλη ἀντί: βούλει (κώδ. βούλη)
- ς. 240. τὰς πόλεις ἀντί: καὶ πόλεις.
- ς. 294. σκοτίας ἀντί: σκοτιάς (κώδ. σκοτίας).
- ς. 399. μητρὸς αὐτοῦ ἀντί: αὐτοῦ (sic).
- ς. 426. εἰ ἐπιλάθωμαι ἀντί: ἐπιλάθομαι (sic). Εἶνε δ' ἐν τῷ ποιήματι ἡ σύνταξις τοῦ εἰ μεθ' ὑποτακτικῆς οὐχί τι τῶν ἀσυνήθων.
- ς. 505. οὐδ' εἴπερ... ἔχοι ἀντί: ἔχει (sic) καὶ διὰ τὸ πρέπον καὶ κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὸ ἐν ς. 504 εἰ... ἔχοιτο.
- ς. 533. ἔβαλον ἀντί: ἔλαβον. Δὲν ἐννοῶ διὰ τίνα λόγον εἶνε ἀνάγκη νάλλαγῃ τὸ βουλήν ἔβαλον τοῦ κώδικος εἰς βουλήν ἔλαβον. "Ἄν τοῦτο ἐνθυμίζῃ τὸ νεωτερικὸν ἢ πῆρα τὴν ἀπόφρασι, δὲν εἶνε ἐκεῖνο ἀνάλογον τοῦ βουλήν προτίθηναι;
- ς. 687. ῥάθυμος ἀντί: ῥαθυμὸς (κώδ. ῥάθυμος).
- ς. 743. ἔφερον καὶ τὸν Διγενῆ αἰ βάραι του ἔσω ἀντί: αἰ βάραι τε (κώδ. βάραι ται).
- ς. 768. τέλος δὲ τοῦδε τοῦ βίου δέδωκεν ἐν εἰρήρῃ ἀντί: δὲ δέδωκεν (sic). Ἡ διόρθωσις, ἣν καθιστᾷ ἀναγκαίαν αὐτὸς ὁ στίχος χωλαίνων, εἶνε οἷον αὐτόδηλος.
- ς. 782. ἐδεδοίκει τε ἀντί: ἐδεδοίκεται (κώδ. ἐδεδοίκεται).
- ς. 784-5. γέγραπται:
- νύκτας ἡμέρας προσδοκῶν καὶ τὰς κλεισοῦρας, κάμπους εὐθείας λογιζόμενος καὶ ἄλλων δεινῶν κινδύνων (sic).
Τὸ χωρίον εἶνε προφανῶς ἐφαρμένον, νομίζω δὲ ὅτι ἄριστα διορθοῦται ἂν τραπῇ τὸ ἄλλων δεινῶν εἰς ἀμελῶν (μετοχήν).
- ς. 822. διὰ ὥρας πόθου ἀντί: διὰ ὥρας πόθον. Εἶνε δὲ ἡ σύνταξις τῆς προθέσεως διὰ μετὰ γενικῆς πρὸς δήλωσιν τοῦ αἰτίου παρὰ τῷ ποιητῇ συνηθεστάτη. "Ἰδ. ς. 521, 528, 818 κτλ.
- ς. 836. ὃς τέθρηκεν ἐξόριστος βασιλικῇ προστάξει Ῥωμανοῦ τοῦ παρεντυχοῦς διὰ τινος προλήψεως. ἀντί: προσλήψεις (sic).
- ς. 1217. ἀπάγγελόν μοι ἀντί: ἀπάγγειλόν μου.

- ς. 1240 καὶ ἀλλαγῶ. ἀφ' οὗ ἀντί: ἀφοῦ. Ἡ ὀρθότερα αὕτη διαλελυμένη γραφή εἶνε καὶ μεταβίβασις εἰς τὸν ἄλλον τύπον ἀφ' οὗ, ὅστις δὲν εἶνε σπάνιος ἐν τούτῳ τῷ ἔπει.
- ς. 1322. εὐχαριστήση καὶ θεὸν καὶ χαίρει εἰς τὸν κόσμον ἀντί: εὐχαριστήσει καὶ . . . χαίρει (sic). Διότι εἶνε ταῦτα τὰ ῥήματα ὑποτακτικῆς ἐγκλίσεως, ὡς καὶ τὸ ἀνωτέρω ἴδη, δὲν εἶνε δὲ σπάνιον τι ἐν τούτῳ τῷ ἔπει τοιαῦται ὑποτακτικαὶ ἐξηρητημένα ἀπὸ νοουμένου τινὸς ἴνα ἢ τι τοιοῦτον.
- ς. 1368. Καὶ τὴν κόρην ἐκάθισαν ἀντί: ἐκάθισεν (sic), διότι ἀναφέρεται εἰς τὴν πράξιν τῶν οἰκετῶν τῶν τοῦτο ἐπιτραπέων μᾶλλον ἢ εἰς τὴν ἐντολὴν τοῦ ἀμρᾶ.
- ς. 1377. αἱ πέτραι ἀειδοῦσαν ἀντί: ἀηδοῦσαν (sic). Ἀπιθανώτατόν τι θὰ ἦτο νὰ παρίστη ὁ ποιητὴς τοὺς λίθους ἄδοντας δίκην ἀηδῶνων, ὡς θὰ ἐδεχόμεθα κατ' ἀνάγκην ἀν' ἐτηροῦμεν τὴν γραφὴν τοῦ χειρογράφου μετὰ τοῦ ἐκδότου, ὅστις διὰ τοῦτο καὶ μεταφράζει les rochers chantèrent mélodieusement. Διὰ μικρᾶς δὲ διορθώσεως ἀποκτῶμεν ῥῆμα ἀειδογέω (=αἰεὶ δονέω), οὗ τὴν ὑπαρξίν οὕτω μάλιστα γεγραμμένου ἐν μιᾷ λέξει, ἐπικυροῖ καὶ ἡ ἐν τῇ δημοτικῇ χρῆσις ῥήματος ἀειδορίζω=ἀνακατόνω καὶ ὀνόματος ἀειδορίσον (ἐκ τοῦ αἰεὶ δόνισον)=εἶδος χουλιάρας πρὸς ἀνάμιξιν τῆς μιζύθρας (*Ἰδ. Συλλογὴ λέξεων ἐν χρῆσει ἐν τε Αἰγίλῃ καὶ Κρήτῃ ὑπὸ Νέστορος Ξυδιᾶ ἐν Πανδώρα, τόμ. Κ', 1870, σελ. 158). Ἄλλως δὲ ῥῆμα παραγόμενον ἐκ τοῦ ἀηδῶν καὶ ἀνάλογον νοῦν ἔχον δὲν εἶνε τι ὅλως ἄχρηστον ἐν τῇ δημοτικῇ.
- ς. 1448-49. πόθον δὲ εἶχεν ἄπειρον τοῦ μόνος διοδεύειν καὶ μόνος τοῦ ἀνδραγαθεῖν κτλ.
Οὕτω νομίζω ἐνταῦθα διορθωτέον ἀντί: μόνος τοῦ ἀνδραγαθεῖν (sic).
- ς. 1493. ὑπὲρ ἀνθρώπων ἀντί: ὑπεράνθρωπων.
- ς. 1650. ὡς ἀν' ἀντί: ὡσαν, οὕτω δὲ καθίσταται καὶ φανερώτερον ὅτι ἡ λέξις δύναται ἐνταῦθα ἴσα καὶ τὸ ἴνα.
- ς. 1651. ψυχῆς γὰρ τὸ λυπούμενον σὺν τῷ λέγειν ἐξίει ἀντί: ἐξήει. Νομίζω ὅτι πρέπει νὰ μείνη ὡς ἔχει ἐν τῷ κώ.

δηκι τοῦτο τὸ αὐτοσχέδιον ῥῆμα ἐξίλει, ὅπερ ἀυθαίρετως οὐ-
τως ἐγράφη ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ παραχθέντος ἴσως ἐκ τῆς ἀπα-
ρεμφάτου ἐξίεναι εἰς σχηματισμὸν τούτου τοῦ τύπου· διότι
ἄρα μὴ γραφόμενον ἐν τῷ παρατατικῷ ἐξήκει ἀποδίδει τὴν ἐν-
νοϊαν ἧς ἐδῶ ἔχομεν χρεϊάν;

- ς. 1670. *φαρία τοῦτον δέδωκα, πρωτεῖα τοῦ πατρός μου*
ἀντί: *φαρία του τὸν δέδωκα* (κῶδ. *φαρία τοῦ τὸν*).
- ς. 1683. *τήνδε βουλὴν ἀντί: τὴν δὲ βουλὴν* (sic).
- ς. 1701 καὶ 1704. *ὠδεύομεν ἀντί: ὠδεύομεν* (sic). Ἡ χρῆσις
τοῦ ἱστορικοῦ ἐνεστώτος σπανία ἐν τῷ ἔπει, μάλιστα δ' ἐν-
ταῦθα ἀκατάλληλος ἐν μέσῳ πολλῶν παρωχημένων χρόνων.
- ς. 1711. *ἐρωτικὰς περιβολὰς ἀντί: μεταβολὰς* (sic).
- ς. 1724 *πεζῆ ἀντί: πεζῆ* (κῶδ. *πεζῆ*).
- ς. 1772. *ἡ ἀδοκῆτως ἀγαθοῦ τοιοῦτου χωρισθῆναι*
ἢ τὸ γλυκὺ κτλ.
ἀντί: *ἡ ἀδοκῆτως* (sic).
- ς. 1802. *δι' [δν] γορεῖς καὶ συγγερεῖς οὐδὲν προσελογίσθη*
ἀντί: *προελογίσθη* (sic). Πρβλ. κατωτ. ἐν ς. 3041.
- ς. 1811. *οὐκ εἶχον ὅστις γένωμαι ἀντί: γένομαι. Ὁμοίως*
δ' ἐν ς. 2637.
- ς. 1814-6. *Καὶ πάσας μου καταλαβῶν μέλεσι τὰς αἰσθήσεις*
ἐν κάλλει τε τοὺς ὀφθαλμοὺς, ἐν τῇ ἀφῆ τὰς χεῖρας,
τὸ στόμα τοῖς φιλήμασι καὶ ἀκοὴν τοῖς λόγοις
ἀντί: *ἀκοή* (κῶδ. *ἀκοῆ*).
- ς. 1820. *καὶ εἰς θεὸν ὀρκίζουσα καὶ εἰς ψυχὰς γορέων*
ἀντί: *εὐχὰς* (sic). Ἴσως καὶ τοῦτο δὲν θὰ ἦτο ὅλως ἀπόβλητον
κατὰ παραβολὴν πρὸς τὸ τῆς καθωμιλημένης νὰ ἔχῃς τὴν
εὐχὴν τῶν γορέων σου, ἀλλ' ἂν γράψωμεν ψυχὰς ὑπομι-
μνήσκομεν προσφώνημα φυσικώτερον καὶ συνηθέστερον λεγό-
μενον ὑπὸ τοῦ αἰτοῦντος χάριν τινά, ἐν ᾧ τὸ πρῶτον μᾶλλον
εὐχαριστήριον συνήθως εἶνε.
- ς. 1821 κ. ἐ.
Ἄλλ' οὖν ὁ ἀντικείμενος, ὁ σκοτὸς τε προστάτης κτλ.
αὐτὸν γὰρ παρεσκεύασε θεὸν ἐπιλαθέσθαι.

ἀντί: ἀλλ' οὖ (sic).

- ς. 1835 κ. έ. *Αὐτὸν ἐκεῖσε εὐρηκῶς καὶ πλεῖστα ρουθετήσας καὶ μετεπαγγειλάμενος μὴ ταύτην ἀθετήσῃ, ἀλλ' ἔχειν, ὡς ὑπέσχετο, ἐν βίῳ γαμετῆν του, διηγησάμην ἅπασιν κτλ.*

Ἐνταῦθα διώρθωσα μὲν εἰς μετεπαγγειλάμενος τὸ τῆς ἐκδόσεως μετεπαγγειλάμενος (sic), ὡς ἀναυξήτως γέγραπται ἀμέσως κατωτέρω ἐν ς. 1845 ἐπαγγειλάμενος, διώρθωσα δὲ εἰς γαμετῆν του τὸ γαμετῆν τε (sic), πρὸς δὲ ἔτρεψα εἰς κόμμα τὴν ἐν τῷ κειμένῳ κάτω στιγμὴν μεθ' ἣν εἶπετο νέα ἀρχὴ ἀπὸ τοῦ *Διηγησάμην κ. έ.*

- ς. 1840. *τοὺς δὲ μὴ θέμις ἐξεπιεῖν παρέρεχον τῶν λόγων ἀντί: τὸν λόγον (sic).*

- ς. 1842. *προσχορηγήσας ἀντί: προσχορηγήσας (sic).*

- ς. 1846. *τοῦ μὴ ποτέ τι ἄδικον τῇ κόρῃ διαπραΐξαι ἀντί: διαπραΐξῃ (sic).*

- ς. 1851. *τὴν ἄθλιον ἐμὴν ψυχὴν ἀντί: τὸν ἥλιον ἐμῆς ψυχῆς (κώδ. τὸν ἥλιον, ἐμὴν ψυχὴν). Νομίζω ὅτι οὕτω πρέπει νὰ διορθωθῇ τὸ χωρίον, διότι τὸ μὲν δὲν εὐρίσκω ἔχουσάν τινα νοῦν τὴν φράσιν, ἀν μείνῃ ὡς ἐγράφη ὑπὸ τῶν ἐκδοτῶν, τὸ δὲ δὲν ἦτο δυνατόν, ὁ ἐπὶ τοῖς ἀθέσμως πεπραγμένοις ταλανίζων ἑαυτὸν Ἀκρίτης καὶ αἰσχυρόμενος ἐπὶ τῇ ἑαυτοῦ ἀδικίᾳ νὰ λέγῃ ὅτι κατεῖδε τὸν ἥλιον τῆς ἑαυτοῦ ψυχῆς.*

- ς. 1908. *τὰς παρείας παρείκαζε... στυλβούσας ἀντί: τὰς παρείας παρείκαζε... στυλβώσας (sic).*

- ς. 1962. *ἐγὼ δ' ἐπὶ τὴν κλινην μου ἀντί: ἐγὼ δὲ ἐπὶ (sic).*

- ς. 1963. *ἡδὺς γὰρ οὖ ἐκάθευδον ὑπῆρχέ μοι ὁ τόπος ἀντί: ἡδὺς γὰρ ὄν κτλ. (sic).*

- ς. 2001-2. *καὶ πάντες ἐκινήθησαν εἰς ἔρωτα συντόμως ἄπειρον, ὅ τι μέγιστον τῆς ἡδονῆς ἐκεῖνης.*

ἀντί: ἄπειρον ὅτι μέγιστον (sic). Κατὰ τοῦτο δὲ διορθωτέα καὶ τὰ τῆς μεταφράσεως «*et tous brûlèrent d'un amour aussi immense que peut le comporter cette passion*», διότι ὡς διορθοῦμεν τὸ χωρίον θὰ ἐσήμαινε «καὶ πάντες ταχέως

κατελήφθησαν ὑπὸ ἔρωτος ἀπείρου, ὅτι μεγίστου νάπολαύσωσιν ἐκείνην.

- ς. 2097. γέγραπται ἐν τε τῷ κώδικι καὶ τῇ ἐκδόσει
*«Χρόνον οὐκοῦν ἐπλήρωσα καὶ εἶλέ με ὁ πόνος
καὶ μετὰ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ ἐναρτίου χρόνου κτλ.»*
Ἐνταῦθα φαίνεται ἀκατάλληλος ἡ λέξις *ἐναρτίου* πλὴν ἢ ἂν ἐσήμαινε τὸν χρόνον ὡς παρεμβάλλοντα προσκόμματα εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἐκδικήσεως, ἀλλὰ καὶ τοῦτο οὐ φυσικόν· προτείνω δὲ νὰ διορθωθῇ ἡ λέξις εἰς *ἐνιαυσίου*, ὅτε τὸ νόημα εὐοδούται.
- ς. 2135. *οὐ καὶ θαρροῦντες τοῦ νικᾶν* ἀντι: οἱ καὶ θαρροῦντες (sic). Ἐν τηρήσωμεν τὴν γραφὴν τοῦ χειρογράφου καὶ τῶν ἐκδοτῶν, πρέπει νὰ νοήσωμεν τὴν μετοχὴν *θαρροῦντες* ἰσοδύναμον ῥήματι ὀριστικῆς ἐγκλίσεως, ὅπερ οὐκ ἀσύνηθες ἐν τῷδε τῷ ἔπει.
- ς. 2152. *ὠπισθοπόδησα* ἀντι: ὠπισθαπόδησα (sic).
- ς. 2231. *πάσας γὰρ τὰς περιφανεῖς ἄς πρότερον κατεῖδον* ἀντι: πόσας κτλ. (sic).
- ς. 2242. Ἐν τῇ μετὰ τοῦτον τὸν στίχον σημειώσῃ *ἀνήψαν* τοὺς φανοὺς ἀντι: ἀνήψαντες φανοὺς (κώδ. ἀνήψαντες).
- ς. 2253. Ἐν τῇ ἐκδόσει γέγραπται: οὐ γὰρ *ἐθαύμασας πολλὰ ἡμῶν* ὡς *ἀηττήτους* (sic), οὕτω δ' ἔχοντα νομίζω τὸν στίχον ὑποπτον· διορθωτέον δὲ ἢ τὸ *πολλὰ* εἰς *πολλοὺς* ἢ τὸ *ἀηττήτους* εἰς *ἀηττήτων*, μᾶλλον δ' ἐκεῖνο.
- ς. 2268. *αὕτη δὲ ἦν ἀπόγονος* ἀντι: ἀπόγονον (sic). Διότι μόνον ἀρσενικὰ ὀνόματα τῆς δευτέρας λεγομένης κλίσεως βλέπομεν κατὰ τὸ τραπεζούντιον ἰδίωμα ἀπολήγοντα ἐν τῇ ὀνομαστικῇ εἰς *ν*, ὡς ὁ *ἄνθρωπον* κτλ.
- ς. 2286 *τέκνων μου τῶν φιλάτων* ἀντι: τῶν τέκνων μου φιλάτων. Δὲν ὑπάρχει λόγος μεταβολῆς τοῦ κειμένου.
- ς. 2294. *ἐξ ὀφθαλμῶν ἀπόρρητον τὴν χάριν κεκτημένη* ἀντι: κεκτημένην.
- ς. 2320. *χιλιῶν* ἀντι: χιλιάων. Περιττὴ ἡ καταβίβασις τοῦ τόνου.

- ς. 2345. *καὶ γένηται διὰ κενῆς . . . ὁ κόπος ἀντι: διακενής*
(κώδ. διακενής).
- ς. 2374. *ὡς ἔφθημεν εἰπόντες ἀντι: ἔφθμεν (sic).*
- ς. 2437. *ἐπειπερ τις ἠδύνατο τοσοῦτους πρὸς ὕπλιτας*
..... *κατεθωρακισμένους;*
ἀντι: ἐπειπερ τις ἠδύνατο, τοσοῦτους προσοπλίτας
..... *κατεθωρακισμένους**
Ἐκ τῆς ἐμμονῆς ταύτης εἰς τὴν γραφὴν τοῦ κώδικος ἐπέρ-
χεται καὶ νοῦς τοῦ ὅλου ἄλλος ἢ ὁ κατὰ τὴν μετάφρασιν τοῦ
ἐκδότου.
- ς. 2470. *ἐλπίζοντές με ἀνελεῖν ἀντι: ἐλπίζοντες μοὶ ἀνελεῖν*
(κώδ. ἐλπίζοντες μοι).
- ς. 2592. *χεῖρα δ' αὐτῆς τὴν δεξιὰν πλήξας ἐν τοῖς δακτύ-*
λοις ἀντι: πλήσας (sic).
- ς. 2615. *καὶ τὰς ὀρέξεις ἔφυγον, κατάρας τῆς σαρκός μου*
ἀντι: καὶ τὰς ὀρέξεις ἔφυγον καθαρὰς τῆς σαρκός μου.
(κώδ. καθάρας). Λέγουσα ἀμέσως πρότερον ἢ Μαξιμῶ περὶ
τῆς μέχρις ἐκείνης τῆς στιγμῆς τηρήσεως τῆς παρθενίας της
«καὶ τοῦτο μὲν ἐφύλαξα ἕως ἀρτίως ὧδε» θὰ ἐπέφερε τὴν
ἀκατανόητον ἄνευ τῆς διορθώσεως ἣν προτείνω, οὐδὲ ἠδύνατο
νὰ λέγῃ ὀρέξεις καθαρὰς τὴν γενετήσιον ὁρμὴν· κατάρας δὲ,
ὡς διορθῶ, θὰ ἐσήμαινε τότε=ἐπαράτους ἐπιθυμίας.
- ς. 2625. *εἰώθαμεν ἀντι: εἰώθημεν (sic).*
- ς. 2644. *λόγους παγγλυκυτάτους ἀντι: λόγοις παγγλυκυτά-*
τοις (sic), ἐκτὸς ἂν ἔχη δύναμιν αἰτιατικῆς τοῦτο τὸ λόγοις,
ὑπερ δὲν θὰ ἔμενον ἄνευ ἀναλογιῶν ἐν τῷ ἔπει.
- ς. 2646. *ἠττήθη οὖν ὁ λογισμὸς βεβήλω ἐπιθυμίᾳ ἀντι:*
ἐπιθύμει (sic).
- ς. 2706. *κατωχυρωμένον ἀντι: καταχυρωμένον (sic).*
- ς. 2732. *ἅπαντες γὰρ δεδύνηται παράδοξοι οἱ λίθοι*
ὡς μὴ λοιπὸν ἐκφαλεσθαι τὴν θεωρίαν τούτων
ὡς ἀπὸ πέτρας τοιγαροῦν ὑπάρχουσαν καλλίστας.
Οὕτω γέγραπται τὸ χωρίον παρὰ τοῖς ἐκδόταις, τηρηθείσης
πλὴν ἀσήμεων παραλλαγῶν τῆς γραφῆς τοῦ κώδικος. Ἀλλὰ

προφανῶς εἶνε οἱ στίχοι οὗτοι ἐφθαρμένοι, διὸ ἀτελής καὶ ἀνακριβής ἐγένετο καὶ ἡ μετάφρασις «chaque pierre était polie avec un art si merveilleux que la surface ne se pouvait apercevoir.» Ἡ κυριώτατα ἐφθαρμένη λέξις εἶνε βεβαίως τὸ *δεδόνηται*: ἀλλ' ἀδυνατῶ νὰ εὕρω λέξιν ἣτις ἀντικαθιστάσα ταύτην νάποδίδῃ καὶ εἰς τὸ ὅλον χωρίον νοῦν τινα. Μὴ ἦτο ἄρα γεγραμμένον τὴν ἀρχὴν μᾶλλον *δεδόμηται* κατὰ βαρβαρισμὸν οὐχὶ ὅλως ξένον τῇ λέξει τούτου τοῦ ἔπους;

ς. 2736. *τέσσαρας ἀντί*: τέσσαρες (sic).

ς. 2749. *μουσειόκτιστος ἀντί*: μουσιόκτιστος (κώδ. μουσιώκτιστος). Ἡ λέξις γέγραπται ἐν ἄλλοις στίχοις ὀρθῶς.

ς. 2759. *τάς ὄψεις πάντων τῶν ἐκεῖ ἕτερεπε τυγχάνόντων* ἀντί: πάντων τάς (sic).

ς. 2829-33. Ἐν τῇ ἐκδόσει γέγραπται τὸ πλεῖστον συμφώνως πρὸς τὸν κώδικα:

*ταῦτα καὶ ἄλλα πλείονα ἐν τοῖς δυοῖς τρικλίνοις
τὰ πάντα χρυσιόμουσα ἱστορήσεν Ἀκριτής,
ὡς τοῖς ὀρθῶσι ἄμετρον τὴν ἡδονὴν παρέχων,
πολὴν ἔχων διάστημα τὸ μῆκος καὶ τὸ πλάτος
τὸ ἕδαφος ἐσκέπασε μετὰ τιμῶν λίθων κτλ.*

καὶ μεταφράζονται ταῦτα οὕτω «*Telles étaient, et beaucoup d'autres encore, les peintures des deux salles, toutes exécutées en mosaïque et en or par Acritas. Elles faisaient à qui les voyait un plaisir extrême, à cause de leurs vastes dimensions en hauteur et en largeur. Les pierres précieuses dont le parvis était constellé etc.*»—Ἐνταῦθα νομίζω ὅτι μετὰ μὲν τὸ Ἀκριτής γραπτέον ἄνω στιγμῆν, τὸ δὲ ἔχων διορθωτέον εἰς ἔχον, οὕτως ὥστε τότε τὸ μὲν ὡς. . . παρέχων θὰ σημαίνῃ βουλόμενος παρασχεῖν, τὸ δ' ἔχον θὰ συντάσσεται κανονικῶς ἀναφερόμενον εἰς τὸ ἕδαφος, ἐν ᾧ νῦν ἀνωμαλώτατα ἀναφέρεται εἰς τὰ *τρικλίνα*.

ς. 2933. *κ' ἐπαλταῖς τοῦτο ἔδιδεν ὡς ψυχικὸν πατρῶον* ἀντί τοῦ ἀκαταλήπτου καὶ ἴταις (sic) ὅτι δὲ τὴν ἐννοίαν

- ταύτην ἀπαιτεῖ τὸ χωρίον δεικνύει καὶ ἡ ὀρθὴ μετάφρασις
 «qu' il donnait aux pauvres comme une aumône κτλ.»
- ς. 2958. καὶ τὴν αἰτίαν ἑαυτοῦ προσγράφει ἁμαρτία
 ἀντι: προγράφει ἁμαρτίαν (sic).
- ς. 2966. πρὸ τοῦ μὴ ἐρευνηῆσαι ἀντι: πρὸτου κτλ.
- ς. 3041. κόρην ἐκείνην τὴν τερπνὴν ἡγάλλετο προσβλέπων
 ἀντι: προσβλέπων (sic). Εἶνε γνωστὴ ἡ ἀπὸ ἀντιγράφου εἰς
 ἀντίγραφον σύγχυσις τούτων τῶν δύο προθέσεων, τῆς πρὸ
 καὶ πρὸς. Πρβλ. καὶ ἀνωτ. ς. 836, 1842, 2958.
- ς. 3054. ὁ παροχεὺς βαθύτατος εἰρήνης Ῥωμανίας
 ἀντι: ὁ παροχεὺς βαθύτατος, εἰρήνη Ῥωμανίας (sic).
- ς. 3091 κ. ἐ.

*Οὐδείς ἐτόλμησεν ἐλθεῖν ἔμπροσθεν τούτου νέος
 καὶ ἦν εἰρήνη πανταχοῦ καὶ ἀνενοχλησία*

ἀντι: καὶ ἡ εἰρήνη πανταχοῦ καὶ ἡ ἀνενοχλησία, κατὰ τὸν ἀ-
 μέσως κατωτέρω ς. 3104 «καὶ ἦν εἰρήνη πανταχοῦ καὶ ἀνε-
 νοχλησία.»

- ς. 3125. πέπραχεν ἀντι: πέπρακεν, οὐδ' ἐννοῶ δι' ὄντινα λόγον
 τὸ ὀρθῶς ἔχον διωρθώθη εἰς ἐσφαλμένον. Ὅτι δὲ καὶ ἐν τῷ
 κώδικι γέγραπται πέπραχεν μαρτυρεῖ καὶ ἡ ὑποσελίδιος κρι-
 τικὴ σημείωσις ἐν τῇ προκειμένῃ ἐκδόσει.
- ς. 3157. αἱ χεῖρες γὰρ ἐλύθησαν τὰ ἄθλα οὐ ποιοῦσαι
 ἀντι: . . . αἱ ποιοῦσαι. Καλῶς εἶχεν ἐκείνην τὴν γραφὴν ὁ κώ-
 δηξ, ὁ νοῦς δὲ τοῦ χωρίου εἶνε ὅτι ἐλύθησαν αἱ χεῖρες καὶ οὐ
 ποιοῦσιν ἄθλα τὸ ἐξῆς· δὲν πιστεύω δὲ νάναγκάζῃ εἰς τὴν
 διόρθωσιν ὁ ἐπόμενος στίχος «οἱ πόδες ἐδεσμεύθησαν οἱ τὰς
 ὁδοὺς κρατοῦντες.»

Καὶ τοιαῦται μὲν αἱ ἐμαὶ διορθώσεις· ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ νο-
 μισθῇ—πολλοῦ γε καὶ δεῖ—ὅτι διὰ τῶν ἄνω σημειωθέντων ἐξη-
 λείφθησαν ἅπαντα τὰ παρὰ τῷ ποιητῇ βαρβάρως ἢ σολοικῶς
 ἔχοντα, διότι οὐδ' ἠθέλησα τοῦτο. Ἐσκοποῦν δὲ μόνον νάποκα-
 ταστήσω τὸ κείμενον οἷον κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐγράφη τὸ
 πρῶτον, διατηρῶν τὰ ἰδιάζοντα εἰς τὴν λέξιν τοῦ ποιητοῦ καὶ
 ἀποτελοῦντα τὸν γλωσσικὸν χαρακτῆρα τούτου τοῦ ἔπους. Καθί-

στατο δὲ τὸ ἔργον δυσχερέστερον ἐντεῦθεν, ὅτι δῆλα δὴ ἡ γλῶσσα ἐν ἧ τὸ ποίημα ἐγράφη κατέχει τὸ μεταίχιμιον μεταξὺ τῆς ἀρχαίας καὶ τῆς καθωμιλημένης, δὲν εἶνε τις σώφρων καὶ πεπηγυῖα, ἀλλὰ βατταρίζει ἄλλοτε ἄλλα καὶ πολλακίς ἄλλως τὰ αὐτά. Οἱ μὲν γραμματικοὶ τύποι εἶνε ἀσταθεῖς καὶ οἰονεὶ βέροντες, ἡ δὲ μετοχή, τηρούσα ἐνίοτε τὸν γνήσιον αὐτῆς χαρακτῆρα, ἔχει τὸ πλεῖστον σημασίαν ῥήματος, αἱ πτώσεις ἐναλλάσσονται συνεχῶς, αἱ λέξεις πολλακίς κολοβοῦνται αὐθαιρέτως ἢ μηκύνονται περιέρως, τῆδε κάκεισε ἀναφαίνονται λέξεις περὶ ὧν τις δικαίως ἀμφιβάλλει ἂν ἦνε τῆς ἀρχαίας λείψανα ἐρημιμμένα ἢ τῆς νέας γλώσσης οἱ πρῶτοι βλαστοί. Πλὴν ἀλλ' ὅμως καὶ δι' ὄλου τούτου τοῦ λαβουρίνου εὐρίσκει τις ἀριάδνειον μίτον' ὑπάρχουσί τινες κανόνες καθ' οὓς ἐγράφη τὸ ἔπος, ὑπάρχει τις ἐνότης λέξεως καὶ τρόπου, ἀλλὰ ταῦτα πάντα μᾶλλον νὰ ἐνοηθῶσι καὶ νὰ μαντευθῶσι δύνανται ἢ νὰ περιγραφῶσι. Διὸ προέβην εἰς τὴν ὡς ἀνωτέρω διόρθωσιν μόνων ἐκείνων τῶν χωρίων περὶ ὧν ἐνόμιζον ὅτι ἀκατάλληλα ὄντα ἔπρεπε νὰ γραφῶσι συνωδᾶ τούτῳ τῷ οἴωδῆποτε λεκτικῷ τρόπῳ τοῦ ἔπους. Ἀλλὰ διὰ τὸ νὰ μὴ ἦνε ὁ χαρακτῆρ οὗτος εὐδιάγνωστός τις καὶ ὠρισμένος, εἰκὸς εἶνε ἄλλος νὰ ἐκλάβῃ αὐτὸν ἄλλως, ἀφίνεται δὲ οὕτως εἰς κριτικὰς ἐπιστάσις καὶ διορθώσεις κέλευθος πλατεῖα, ὥστε καὶ τις ἐπεξεργαζόμενος μετ' ἐμὲ τοὺς στίχους τοῦ ἔπους νὰ θελήσῃ ἄλλα νὰ διορθώσῃ πλείω, ἢ τῶν ἐμοὶ διορθωμένων τινὰ πάλιν νὰ φήσῃ ὡς ἔχουσι.

Τὸ βέβαιον δὲ εἶνε τοῦτο, ὅτι τὸ περὶ Ἀκρίτου ἔπος, ὃν πιθανώτατα τὸ πρῶτον μνημεῖον τῆς καθωμιλημένης, εἶνε ἄξιον νὰ προκαλέσῃ καὶ δευτέρας ποτὲ φροντίδας, αἵτινες ἄς ἐλπίσωμεν ὅτι θὰ ἦνε σοφώτεραι τῶν πρώτων. Διότι ἠρξάμεθα τέλος ἀσχολούμενοί πως καὶ περὶ ταῦτα τὰ μνημεῖα τῆς νεωτέρας ἡμῶν γλώσσης, ὡς ἔδει, διὸ καὶ πρέπει νὰ εὐγνωμονῶμεν εἰς τοὺς σώζοντας αὐτὰ ἀπὸ τῆς λήθης· τό γε νῦν ἔχον δὲ ἄς ὁμολογήσωμεν χάριτας τὰς ὀφειλομένας εἰς τοὺς φιλοπόνους ἐκδότας τοῦ Ἀκρίτου, ὅστις ἔδωκεν ἡμῖν ἀφορμὴν πρὸς τὴν προκειμένην μελέτην.

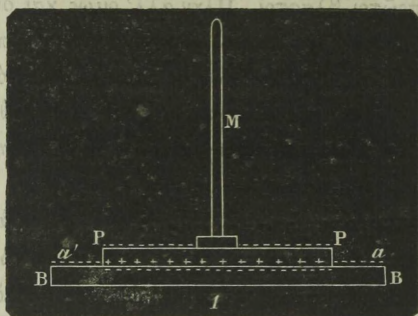
Ἐν Ἀθήναις, τῇ 20 76ρίου 1875.

ΣΠΥΡΙΔΩΝ Π. ΛΑΜΠΡΟΣ Δ. Φ.

ΗΛΕΚΤΡΙΚΗΣ ΠΕΙΡΑΜΑΤΑ ΝΕΑ.

1. Τὸ ἠλεκτροφόρον, ὡς τὸ ὄνομα δεικνύει, χρησιμεύει εἰς τὸ νὰ μᾶς δώσῃ ἠλεκτρικὸν σπινθῆρα.

Ὁ σπινθῆρ οὗτος ἔχει τὴν ἀρχὴν του εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἀρνητικῆς ἠλεκτρικῆς τοῦ ῥητινώδους πλακοῦντος BB, σχ. 1, (ἢν λαμβάνει προστριφθεὶς μὲ δέρμα αἰλούρου) ἐπὶ τῆς οὐδετέρας, ἤτοι φυσικῆς ἠλεκτρικῆς, τοῦ μεταλλικοῦ δίσκου PP, ὅστις τίθεται ἐπὶ τοῦ πλακοῦντος BB.

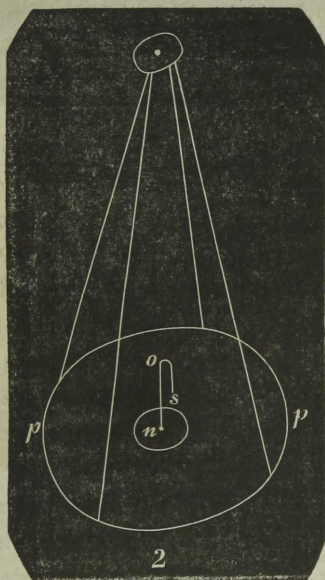

Καθ' ἃ γινώσκουμεν ἐκ τῆς πόρρωθεν ἐπιδράσεως ἠλεκτρισμένου σώματος πρὸς ἀνηλέκτιστον, ἢ κάτω ἐπιφάνειαν τοῦ δίσκου PP, ἢ ἐφαπτομένη τοῦ πλακοῦντος BB, πρέπει νὰ ἔχῃ θετικὴν ἠλεκτρικὴν, ἢ δὲ ἄνω ἀρνητικὴν.

2. Ὅτι δὲ καὶ ἡ ἄνω ἐπιφάνεια τοῦ δίσκου PP φέρει ἠλεκτρικὴν, ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ μικροῦ ψόφου, ὃν ἀκούομεν ὅταν πλησιάσωμεν τὸν δάκτυλον εἰς τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν τοῦ δίσκου· οὗτος ὅμως ἀσθενοῦς τῆς ἠλεκτρικῆς ταύτης, ὃ ῥηθεὶς ψόφος εἰς μικρὰν ἀπόστασιν γίνεται ἀκουστός, ὃ δὲ συνεξερχόμενος σπινθῆρ μόλις ὁρατός. Διὰ τῶν ἐπομένων πειραμάτων, ἅτινα ἐπενοήσαμεν, καθιστῶμεν καταφανῆ τὴν ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τοῦ δίσκου PP ἠλεκτρικὴν καὶ εἰς τοὺς θεατὰς τοὺς λίαν πόρρωθεν ὀρῶντας.

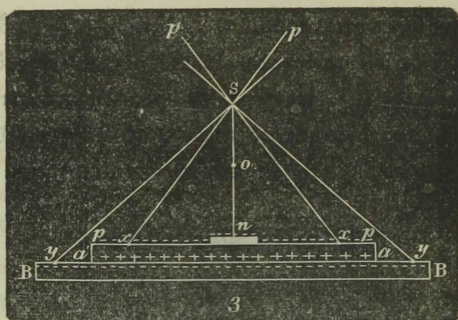
3. Ἀφαιρεθεῖσας τῆς ὑαλίνης λαβῆς M τοῦ δίσκου PP, ἐξαρ-

τῶμεν τοῦτον ἐκ τεσσάρων νημάτων μετάξης, σχ. 2, δεδεμένων εἰς κρίκον ἄνωθεν, εἰς τὸ κέντρον δὲ τοῦ δίσκου τιθέμεθα μικρὸν μεταλλικὸν δίσκον Π, φέροντα ἐν τῷ μέσῳ αὐτοῦ ἐστηριγμένον νῆμα χαλκοῦν ΠΟ, ἔχον εἰς τὸ πέρασ Ο φύλλον χρυσοῦ προσκεκολλημένον, πρὸς τὰ κάτω δὲ φερόμενον, τὸ ΟΣ.

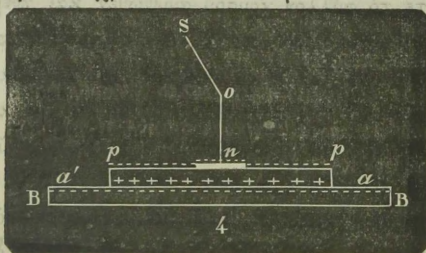
Τούτων οὕτω διατεθέντων, σχ. 2, φέρομεν τὸν δίσκον ΡΡ ἐπὶ τοῦ ἠλεκτρισθέντος πλακοῦντος ΒΒ καὶ τιθέμεθα ἐν τῷ μέσῳ βλέπομεν τότε τὸ φύλλον χρυσοῦ ἀνυψωθὲν καὶ ἠρεμοῦν ἐν τῇ καθέτῳ τῷ ὀρίζοντι διευθύνσει ΟΣ, σχ. 3, τοῦθ' ὅπερ συμβαίνει, διότι τὸ χρυσοῦν φύλλον ΟΣ φέρει ἀρνητικὴν ἠλεκτρικὴν, ὠθεῖται δὲ συμμετρικῶς ὑπὸ τῆς ἀρνητικῆς τοῦ δίσκου ΡΡ καὶ ὑπὸ τῆς κυκλικῆς ζώνης α , α τοῦ πλακοῦντος, τῆς μὴ ὑπὸ τοῦ δίσκου κεκαλυμμένης.

Καὶ τὰ μὲν δύο σημεῖα X, X, κείμενα συμμετρικῶς, ἐνεργοῦσιν ἐπὶ τοῦ s κατὰ τὰς διευθύνσεις sp, sp' οὐσῶν δὲ ἴσων τῶν ὤσεων τούτων, ἡ συνισταμένη αὐτῶν διαιρεῖ δίχα τὴν γωνίαν

τῶν δύο δυνάμεων p, p , ἔχει δὲ διεύθυνσιν κάθετον τῇ ὀριζοντίῳ PP' τοῦτο αὐτὸ γίνεται καὶ ἐπὶ τῶν λοιπῶν σημείων τῆς OS τῶν ὤσεων ἐπὶ τῶν πλησιεστέρων σημείων, οἷον τοῦ O , οὐδῶν ἐντατικωτέρων. Τὰ λοιπὰ σημεία τοῦ δίσκου PP ἐνεργοῦσιν ἀνά δύο συμμετρικῶς ἔνθεν καὶ ἔνθεν ἐπίσης, πᾶσαι δὲ αἱ κάθετοι τῷ ὀρίζοντι συνιστάμεναι προστίθενται, ἐπὶ τοῦ s ἐφηρμοσμένα οὖσαι. Ὡσαύτως δύο σημεία y, y ἐπὶ τῆς ζώνης $\alpha \alpha$, συμμετρικῶς κείμενα, ἐνεργοῦσι καθ' ὅμοιον τρόπον. Ἐκ τούτων ἔπεται ὅτι τὸ φύλλον χρυσοῦ OS δὲν δύναται νὰ ἰσορροπήσῃ, εἰ μὴ κείμενον ἐπὶ τῆς καθέτου τῷ ὀρίζοντι.

4. Τοῦ φύλλου χρυσοῦ ὀρθοῦ ἐν ἰσορροπία ὄντος, σχ. 3, ἀφαιρέσωμεν μὲ τὴν χεῖρα τὴν ἠλεκτρικὴν α , ἐφαπτόμενοι τοῦ ἡμίσεως τῆς κυκλικῆς ζώνης τοῦ πλακοῦντος, προσέχοντες δὲ νὰ μὴ ἐγγίξωμεν τὸν δίσκον p, p , βλέπομεν τότε τὸ φύλλον χρυσοῦ διευθυνόμενον πρὸς τὰ ἀριστερὰ, σχ. 4, τῆς ἡμισείας ζώνης α ὠθούσης τὸ φύλλον χρυσοῦ κατὰ τὴν ῥοπὴν ταύτην.

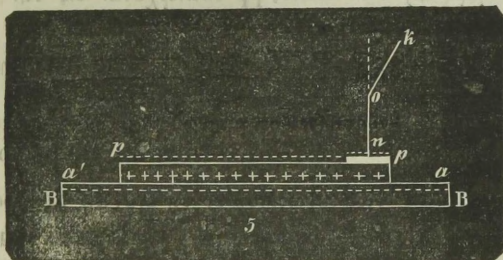

Ἀφαιρέσωμεν τέλος καὶ τὴν ἠλεκτρικὴν α , τὴν ἀπολειφθεῖσαν

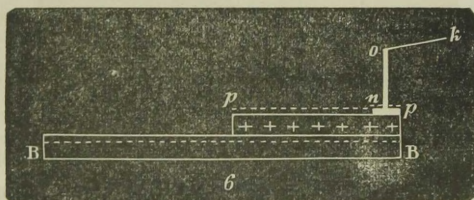
ἐπὶ τῆς πρὸς τὰ δεξιὰ ἡμισείας κυκλικῆς ζώνης α τοῦ πλακοῦντος, τὸ φύλλον χρυσοῦ διευθύνεται τότε καθέτως τῶ ὀρίζοντι, ὠθούμενον ἐπίσης κατὰ πᾶσαν διεύθυνσιν ὑπὸ τῆς ἠλεκτρικῆς μόνου τοῦ δίσκου PP.

5. Ἐὰν ἀνυψώντες τὸν δίσκον PP εἰς ἀπόστασιν ἐνὸς ἑκατομέτρου ἐκ τοῦ πλακοῦντος, δόσωμεν αὐτῷ κίνησιν περιστροφικὴν βραδεῖαν, σχ. 5, τὸ φύλλον τοῦ χρυσοῦ καὶ τότε κάθετον τῶ ὀρίζοντι διαμένει, ἢ δὲ ἀντίστασις τοῦ ἀέρος δὲν μεταβάλλει τὴν διεύθυνσιν ταύτην, διότι τοῦ χρυσοῦ φύλλου ὄντος ὀρθοῦ ἐν τῇ αὐτῇ θέσει, ἀὴρ δὲν μετατοπίζεται.

6. Μεταθέσωμεν νῦν τὸν μικρὸν δίσκον π ἐκ τοῦ κέντρου εἰς τὸν γῦρον ρ, σχ. 6, βλέπομεν τότε τὸ χρυσοῦν φύλλον λαμβάνον θέσιν τὴν Ok, κατ' ἐλάχιστον κεκλιμένον ὡς πρὸς τὴν κάθετον τῶ ὀρίζοντι, διευθυνόμενον δὲ πρὸς τὰ δεξιὰ, τῆς ὠστικῆς ἐνεργείας ἐκ τῶν ἀριστερῶν πρὸς τὰ δεξιὰ ἐπὶ τοῦ χρυσοῦ φύλλου Ok οὔσης μείζονος τῆς γινομένης ἀντιρόπως.

Ἐὰν, τούτων οὕτως ἐχόντων, ἀφαιρέσωμεν τὴν ἠλεκτρικὴν τοῦ ἡμιζωνίου α τοῦ πλακοῦντος, ἐφαπτόμενοι ταύτης διὰ τῆς χειρὸς, ἢ κλίσις τοῦ φύλλου Ok αὐξάνει καταφανῶς πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ πλησιάζει πολὺ τῇ ὀριζοντίῳ.

7. Μεταφέρωμεν τέλος τὸν δίσκον pp , τὸν φέροντα εἰς τὸν γῦρον p τὸ χρυσοῦν φύλλον, εἰς τὸ πέρασ B τοῦ πλακοῦντος, σχ. 6, τὸ φύλλον τοῦτο τίθεται τότε σχεδὸν ὀριζοντίως.

8. Θεωρήσωμεν τέλος τὴν περίστασιν, σχ. 3, καθ' ἣν ὁ μικρὸς δίσκος κεῖται ἐν τῷ κέντρῳ τοῦ δίσκου pp , τοῦ τεθέντος ἐν τῷ μέσῳ τοῦ πλακοῦντος ὁπότε τὸ χρυσοῦν φύλλον εἶναι κάθετον τῷ ὀριζοντί, ἐφαψόμεθα δὲ τοῦ δίσκου pp διὰ τοῦ δακτύλου· ἡ ἀρνητικὴ ἠλεκτρικὴ τοῦ δίσκου διοχετεύεται τότε εἰς τὴν γῆν καὶ τὸ χρυσοῦν φύλλον ἀποβαλὸν τὴν ἠλεκτρικὴν του ταύτην, ἀναλαμβάνει τὴν κάθετον τῷ ὀριζοντί θέσιν. Ἐὰν τότε σηκώσωμεν τὸν δίσκον pp καὶ φέρωμεν αὐτὸν πόρρω τοῦ πλακοῦντος, ἀμέσως τὸ χρυσοῦν φύλλον ἀνυψοῦται με ὀρμήν, διότι ἡ θετικὴ ἠλεκτρικὴ, ἣτις ἔκειτο εἰς τὴν κάτω ἐπιφάνειαν τοῦ δίσκου pp , διαμοιράζεται ἐξίσου ἐπὶ πάσης τῆς ἐπιφανείας αὐτοῦ. Ἐὰν δὲ τότε πλησιάσωμεν τὸν δάκτυλον εἰς τὸν δίσκον pp , δεχόμεθα σπινθῆρα ἠλεκτρικόν, ὡς γνωστὸν πολύκροτον, τὸ χρυσοῦν φύλλον καταφέρεται, ὁ δὲ δίσκος pp ἐπανέρχεται εἰς τὴν φυσικὴν αὐτοῦ κατάστασιν.

Σημείωσις. Τοῦ περιβάλλοντος ἀέρος ὄντος λίαν ξηροῦ, τὰ ἄνωτέρω πειράματα ἐκτελοῦνται λίαν εὐκόλως.

Δ. Σ. ΣΤΡΟΥΜΠΟΣ.

(Κατεχωρίσθη ἐν τῇ *Revue des Sciences Les Mondes*. p. 31. T. xxxviii. N° 1. 2 Septembre 1875. à Paris.)

ΕΙΔΗΣΕΙΣ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΚΑΤΕΔΑΦΙΣΕΩΣ ΤΟΥ ΕΠΙ ΤΗΣ
 ΑΚΡΟΠΟΛΕΩΣ ΑΘΗΝΩΝ ΠΥΡΓΟΥ ΚΑΙ
 ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ ΕΞ ΑΥΤΟΥ.

Τὰ ἐξῆς τρία ἄρθρα ἐδημοσιεύσαμεν διὰ τῆς ἐν Ἀθήναις ἐκδι-
 δομένης πολιτικῆς ἐφημερίδος Παλιγγενεσίας, (ἀρ. 3265, 3278,
 3317, 3320.) καὶ νῦν ἀνατυποῦμεν αὐτὰ ἐνταῦθα μετ' ὀλίγων
 διορθώσεων καὶ προσθηκῶν.

1.

Ἀπό τινος χρόνου ἐπεχείρησεν, ὡς γνωστὸν, ἡ ἀρχαιολογικὴ
 ἡμῶν ἐταιρεία τὴν κατεδάφισιν τοῦ ἐπὶ τῆς Ἀθήνησιν ἀκροπόλεως
 μεσαιωνικοῦ πύργου, τὴν δαπάνην χορηγήσαντος τοῦ παρ' ἡμῖν
 φιλέλληνος Δρος Σχλίεμανν. Τὸ ἔργον γίνεται μετὰ προσοχῆς,
 ὥστε νὰ μὴ βλαφθῶσιν οἱ ὑποκάτω τοίχοι τῶν Προπυλαίων ἢ ὁ
 πλησίον ναὸς τῆς Νίκης, καὶ νὰ διατηρηθῇ πᾶν ὅ,τι ἐκ τῶν τοί-
 χων τοῦ πύργου ἐξάγεται γλυπτὸν ἢ ἐνεπιγραφον. Οὕτω μέχρι
 τοῦδε ἐξήχθησαν μαρμάρινα τάδε· δύο ἀνώφλια ἴσως, ἔχοντα
 γλυφὰς μεσαιωνικὰς σταυροῦ καὶ πτηνῶν ἐκατέρωθεν, μία γλυφὴ
 γλαυκὸς ὑπὸ γείσον, ὡς αἱ ἐν τῷ Παναθηναϊκῷ σταδίῳ ποτὲ
 εὑρεθεῖσαι (*), ἐν κολοσσιᾶϊον πρόσωπον, Ἀθηναῖς ἴσως, κολοβόν,
 εἷς τραπεζόπους ἢ τραπεζοφόρος, ἐφ' οὗ ἐπειρασμένα εἶναι τὰ
 ἄνω Σατύρου, ὅστις ἀνέχει δορὰν λέοντος ἢ τίγρεως, ἐφ' ἧς ἴσως
 ποτὲ ἐκάθητο Διόνυσος. Σημαντικώτερα δὲ φαίνονται τὰ ἐξα-
 χθέντα γραπτὰ μνημεῖα, ἅπερ μέχρι τοῦδε εἶναι πέντε. Ἀρ-
 χαϊότατον τούτων εἶναι ἐν βάθρον τετράγωνον λίθου Πεντελη-
 σίου ἔχον τὴν ἐξῆς ἐπιγραφὴν·

(*) Ἴδε τὴν figure 4, Blatt IV, ἐν τῇ πραγματείᾳ Ausgrabungen
 am Panathenäischen Stadion etc. von E. Ziller. Berlin, 1870.

Λεωντίδος πρυτάνεις Λεῶν
νικήσαντες, δόξαν τῷ δήμῳ.

	Κ)ήτιοι	Φρεάβριοι	Πήληκες
	Ἄμφιτέλης	Ἀντιχάρης	Τιμέας
5	Ἄμφιτελίδο	Φιλίωνος	Φιλοθή-
	Τελείπιπος	Φιλέας	Ἱεροκλειδῆς
	Πεισιό	Φιλίωνος	Φείδωνος
	Ἀνικλειδῆς	Πειθιάδης	Ἰθβάδα
	Ἀνικλεί-	Διοδώρο	Σίμων
40	Ἄλι)μόσιοι	Ἀριστοκράτης	Σιμωνδο
	Π)ρεσβυχάρης	Ἀρίστωνος	Χαιρίων
	Ἀρίστωνος	Εὐάγγελος	Πόλλιδος
	Νικήρατος	Χαιρέλ(εω	Ἐξ Οἴο
	Δεωκράτος	Ἠγήμων	Γλαῦκος
45	Θόκριτος	Λάβητος	Γλαυκέτο
	Κηφισοδώρο	Φανόδημος	Ἐκαλειῆς
	Ποτάμιοι καθύ-	-----	Φειδέστρατος
	Χ(α)ρίνος	Θεμιστοκλῆς	Σωσικλέος
	Δάχητος	-----	Κρωπίδα
20	Φίλιππος	...στρατος	Ἐνδημος
	Φιλίωνος	-----	Ἀρβρηνίδο
	Ποτάμιοι ὑπέν-	Σονιῆς	Παιονίδα
	Κλεόνικος	Σπυσεικ. λῆς	Μενέστρατος
	Στησάρχο	Δημητ(ρ)ίο	Οἰνοφιλο
25	Σ)καμβωνίδα	Κλε;όμαχος	Θεογένης
	Ἀντικράτης	.....	Θεοδώρο
	Ε(υ)κράτος	Πολύξενος	Φιλόθηρος
	Π(υθ)όδωρος	Πολυκρα-	Θεοφράστο
	Πυθοκλέος	Σμίκρων	Εὐπυρίδα
30	Ἀριστηίδης	-----	Φειδέστρατος
	Ἰμεραίο	Δειραδιῶται	Χαιρε. τ. .
	Δευκονοιῆς	Ἄγων	Ἀντίρητος
	Καλλιμαχος	Τιμοκλέος	Αἰσχέο
	Ἄλκιο	Χαιρεφῶν	Αἰθαλίδα
35	Χαριάδης	-----	Κτήσιππος
	Χαιροκλέος	Ποτάμιοι [οὐτῶ]	Κτησωνίδο
	Διόγνητος	Νίκων	Εὐκλειδῆς
	Διογένης	-----	Εὐκλέος
	Χο)λληίδα	Στρατόνικος	Κολωνῆς
40	Ἀ)λκισθένης	-----	Μενέστρατος
	Ἀ)λκιδιάδο		Μενεκρα(τ. .
	... αρχος		Ἐρμόδωρος
	Νι;)κοξένο		Ἐρ(μο)λύχο.

... ( ) ... 1870.

Σχῆμα γραμμάτων τὸ τοῦ 4ου πρὸ Χρ. αἰῶνος, τρόπος γραφῆς ὁ στοιχηδόν. Τὸ νόημα τῆς διστίχου κεφαλίδος δὲν εἶναι τόσον σαφές, διότι ἡ τυπικὴ φρασεολογία τῶν ἀηθεστέρων, ἀν ὅχι καὶ πρωτοφανής. Τὸ ἐλλεῖπον ἀνέθηκαν» ὑπονοεῖται εὐκόλως, καὶ τότε πρὸς τὸ ῥῆμα τοῦτο φέρεται ἡ δοτικὴ Λεῶ, τῷ ἐπωνύμῳ δηλ. ἐκείνῳ ἥρωι τῆς Λεωντίδος φυλῆς, ἧς οἱ 50 πρυτάνεις πάντες εἶναι καταγεγραμμένοι ὑποκάτω, μόνων ἐλλειπόντων 8 ὀνομάτων πατέρων, ἅπερ οὐδέποτε ἐπὶ τοῦ λίθου φαίνονται χαρᾶχθέντα, ἀφεθέντος τοῦ τόπου κενοῦ. Ἀλλὰ τί νικήσαντες οὗτοι οἱ πρυτάνεις ἀνέθηκαν ὅ,τι ἀνέθηκαν ἐπὶ τοῦ βάρου τοῦ ἔχοντος ἄνω κοιλότητα; Ἄν ὑποθέσωμεν, ὅτι ἐν ἐορτῇ τοῦ Λεῶ ἐνίκησαν ἀγῶνα (μόνον δὲ ὅτι ἐν τῷ δήμῳ Ἄγνοῦντι θυσία τῷ Λεῶ ἐγένετο ἠξέυρομεν ἐκ τοῦ Στεφάνου τοῦ Βυζαντίου, ἐκδ. *Mein.* 20, 2), λέγεται ποτε περὶ πρυτάνεων, ὅτι νικῶσι; Ἡ φυλὴ νικᾷ, καὶ νικᾷ ἀνταγωνιζομένη πρὸς ἄλλην. Ἐν δὲ Ἄγνοῦντι ἠγωνίσθη ἄρα γε καὶ ἄλλη τις φυλὴ; Ἡ ἐν τῷ Ἀθήνησι Λεωκορίῳ ἐτελεῖτο τις ἀγὼν κοινὸς πάντων τῶν Ἀθηναίων, ἔνθα νὰ ᾔτο συνήθεια οἱ πρυτάνεις, οἱ τυχὸν ἐπιμελούμενοι τῆς περὶ τὸν ἀγῶνα παρασκευῆς, νὰ ἀνακηρύττωνται ὡς νικηταὶ καὶ ὅχι ἡ φυλὴ, καθὼς ἐν ταῖς ἄλλαις χορηγίαις; Ἡ τέλος τὸ νικήσαντες ὑποσημαίνει ἡμῖν ἀγῶνά τινα τῶν πρυτάνεων ἐκάστης φυλῆς περὶ πολιτικῆς διαγωγῆς ἐν τέλει τοῦ βουλευτικοῦ ἔτους καὶ κρίσιν καὶ νίκην, ὅτε ἡ νικῶσα φυλὴ ἀνετίθει τὸ ληφθὲν βραβεῖον εἰς τὸν ἰδίον της ἐπώνυμον ἥρωα; Ἴσως. Ἀπορον δὲ καὶ διὰ τί Ποτάμιοι ἐν στίχῳ 36 τῆς δευτέρας σελίδος τρίτην φοράν ἀναγράφονται, ἀφοῦ πρότερον ἤδη δις ἀνεγράφησαν, διηρημένοι, ὡς ἦσαν, εἰς καθύπερθεν καὶ ὑπέροθεν Ποταμίους. Ἐπιγραφὴν ὀλίγον ὁμοιάζουσαν τῇ παρούσῃ γνωρίζω τὴν ἐν *Corp. Inscr. Græc.* ὑπ' ἀριθ. 199, ἀλλ' ἐκείνη ἐπάνω μὲν εἶναι κολοβή, κάτω δὲ γίνεται ἀλλοία, διότι λέγονται ἐκεῖ «(στεφανω)θέντες οἱ πρυτάνεις ὑπὸ τῆς βουλῆς, καὶ τοῦ δήμου» ὥστε δὲν βοηθεῖ τίποτε εἰς ἐρμηνείαν τῆς παρούσης. Τοιαύτη τις καὶ ἡ παρὰ τῷ Ραγκαβῇ ἐν *Ant. Hel.* ἀριθ. 1161. Ταῦτα ἐγώ, ἄλλος δὲ ἄς εἴπη καιριώτερα.

Ἐν Ἀθήναις, τῇ 31 Ἰουλίου 1875. Σ. Α. Κ.

2.

Καὶ σήμερον δίδομεν εἰδήσεις τινὰς περὶ τῶν ἐκ τοῦ κατεδαφιζομένου πύργου τῆς Ἀκροπόλεως ἐξαγομένων ἀρχαίων. Ἐξήχθησαν λοιπὸν ἔτι κατὰ τὰς τελευταίας ἐβδομάδας τὰ ἐξῆς μαρμάρινα τρία ἀνώφλια, ἕκαστον μὲ γλυφὰς πλείονων σταυρῶν ἐντὸς κύκλων. Παρατηρήσεως δὲ ἄξιον, ὅτι καὶ ταῦτα, ὡς καὶ τὰ δύο ἄλλα, περίπου ὅμοια, τὰ πρότερον ἐξαχθέντα, εὐρέθησαν ἀπλῶς ὡς ὕλη οἰκοδομήσιμος ἐντετελισμένα ἐδῶ κ' ἐκεῖ, ὅχι δὲ ὡς τινων τοῦ πύργου μερῶν ἀρχιτεκτονικὰ κοσμήματα, ἢ τῆς θυρίδος αὐτοῦ, φέρ' εἰπεῖν, τῆς ποτὲ πρὸς ἀνατολὰς οὔσης, ἢ τῆς πρὸς βορρᾶν ἐκείνης ὑποκοίλου προεξοχῆς. Ἐτι ἐξήχθησαν δύο ἐπιμήκεις πλίνθοι μαρμάριναι, ἔχουσαι ἑκατέρωθεν τὴν ἐπιφάνειαν τῆς μιᾶς τῶν τεσσάρων μακρῶν πλευρῶν διὰ γλυφῆς χωρισμένην εἰς τετράγωνα μικρὰ, ἐναλλάξ καὶ διαγωνίως εἰσέχοντα καὶ ἐξέχοντα. Ἡ ἑτέρα τῶν πλίνθων τούτων, ἢ καὶ σφοτέρω, ἔχει τέσσαρας σειρὰς ἤτοι δόμους τοιοῦτων τετραγώνων, ὧν ἡ τρίτη παρῴσιάζει καὶ διαφορὰν τινὰ κατὰ τὴν διάθεσίν των. Πιθανῶς ἀπετέλουν αἱ πλίνθοι αὗται ἐπιφάνειαν τοίχου τινὸς τοιαύτην, ὁποίαν μέχρι τοῦδε ἐν Ἀθήναις δὲν ἐνθυμούμεθα νὰ εἶδαμεν.

Ἄλλ' ἀξιολογώτατα τῶν ἐξαχθέντων εἶναι βεβαίως τὰ πολλὰ καὶ μεγάλα ἀρχιτεκτονικὰ τεμάχια λίθου Πεντελῆσιου, τὰ ὁποῖα εἰς τὰ Προπύλαια ποτὲ ἀνήκον, ὡς τὰ μεγέθη αὐτῶν καὶ ἡ ὅλη τέχνη δεικνύουσιν. Ἐκ τούτων παρατηρήσαμεν μετὰ πλείονος προσοχῆς τὰ ἐξῆς πέντε κίωνων τύμπανα ῥαβδωτῶν, θριγκώματος μέρη τινὰ, ἐν οἷς ἐν γωνιακὸν μετὰ τριγλύφων καὶ δύο γείσου μέρη μετὰ σταλαγμῶν, 2—3 ἐπίκρανα γωνιαίων τοίχου παραστάδων, 7—8 τεμάχια φατνωματικῆς ὀροφῆς, μίαν τετράγωνον μεγάλην πλάκα στρώσεως, ἐφ' ἧς ποτε ἔβαινε παραστάς τοίχου, τέλος, τὸ σημαντικώτατον, ἐν ἀετώματος γωνιαῖον ἀριστερὸν τεμάχιον, σῶζον ὡς 1 1/2 μέτρου μῆκος. Φίλος τις ἡμέτερος ἀκούσας περὶ τούτου τοῦ τεμαχίου ἀετώματος εἶπε· καὶ μόνον τοῦτο ἂν ἤθελεν εὐρεθῆ, θὰ ἦτο δικαιολογημένη ἡ κατεδάφισις τοῦ πύργου. Καὶ ἡμεῖς συμφωνοῦμεν πληρέστατα. Ἦδη καὶ ὁ Βεulé εἶχε ποτε ἀναγνωρίσει ἐν μέρος ἀετώματος γωνιαῖον ἐν

τοῖς κατακειμένοις ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως λίθοις· ὡς βλέπομεν ἐκ τοῦ Breton (Athènes, σελ. 43, σημ. 2). Ἄλλ' ἡμεῖς δὲν εἶχομεν καιρὸν νὰ τὸ ἀναζητήσωμεν τῶρα καὶ νὰ ἴδωμεν, ἂν εἶναι ἴταϊρι τοῦ νῦν εὐρεθέντος, δηλ. τὸ δεξιὸν ἄκρον.* Δέγομεν μόνον, ὅτι ἴσως τὸ νῦν εὐρεθὲν τεμάχιον εἶναι τοῦ ἀετώματος τοῦ πρὸς ἀνατολάς, διότι τὸ ἔξω ἀέτωμα τὸ πρὸς δυσμὰς ἐσώζετο ἔτι ἐπὶ τῶν περιηγητῶν Spon καὶ Wheler τῷ 1676, ὁ δὲ πύργος ὑποτίθεται κοινῶς παλαιότερος, ἐκ τῶν ἀρχῶν τοῦ ἰε. αἰῶνος. Ἄλλὰ ταῦτα ἄλλοι θέλουσιν ἐξακριβῶσαι. Ἡμεῖς δὲ ἄς παραδώσωμεν ἕδῃ εἰς τὸ κοινὸν καὶ δύο ἐπιγραφὰς ἐκ τῶν νεωστὶ ἐξαχθεῖσῶν.

4. Λυσιφάνης Λυσιδήμου Σωστράτη Εὐκράτους
 Ἄγνούσιος· Καλλίας Ἐπικηφισίου θυγάτηρ
 Δημάκου Σκαμβωνίδης ; Λυσιδήμου γυνή.
 ἐποίησατο ὕψιν ἑαυτῶι. Ὁ δῆμος Τερεντίαν Ναιού
 ὁ δῆμος Αούκιον Οὐαλέ- πιστων ἐπόησεν· θυγατέρα Ἰσχυλλαν
 ριον Λο)υκίου υἱὸν Κάτυλλον Κατύλλου μητέρα.
 ἀρετῆς) ἔνεκα καὶ σωφροσύνης.

Αὕτη ἡ ἐπιγραφή εἶναι ἐκ τῶν ἐπεγγραφῶν ἢ διττογραφῶν, διότι ὁ λίθος ὁ ἔχων αὐτὴν (εἶναι δὲ ὑπόμελας καὶ τὸ σχῆμά του ἐπίμηκες, ὡς δοκοῦ), τὰ μὲν τῶν ἀνωτέρω στίχων γράμματα δεικνύει ὄντα τῶν μέσων Μακεδονικῶν χρόνων, τὰ δὲ κατωτέρω τῶν Ῥωμαϊκῶν, ὥστε ἐγένετο αὐτοῦ δις χρήσις ἐκ κακοδαμο- νίας τῶν ὑστέρων Ἀθηναίων καὶ ἀναισθητούτων τῶν Ῥωμαίων, τῶν οὕτω εὐτελεῖς τιμὰς ἀποδεχομένων. Ἄλλ' εἶεν. — Ἡ προ- τέρα ἐπιγραφή ὑποδηλοῖ ἀνάθημά τι γλυπτὸν ἀνατεθὲν ἐπὶ υἰο- θεσίᾳ. Ἄλλὰ τίς ὁ υἰοθετῶν καὶ τίς ὁ υἰοθετούμενος; Αἱ λέξεις δὲν τὸ σαφηνίζουσι. Ἡ δὲ Σωστράτη ὡς τίς εἶναι ἀναγεγραμμέ- νη; ὡς μάρτυς; ἀλλ' ἄτοπον, γυνὴ οὔσα. Ὡς γυνὴ δὲ ἐνός τῶν

(*) Μεθ' ἡμέρας τινὰς τὸ εὔρομεν κείμενον ἐν ἀριστερᾷ τῶν εἰσιόντων διὰ τῆς δευτέρας νεωτερικῆς πύλης τῆς ἀκροπόλεως, τῆς ἀγούσης πλα- γίως πρὸς τὴν μεγάλην ἀναβάθραν τῶν προπυλαίων. Εἶναι δὲ δεξιὸν γωνιαῖον.

δύο, ἢ τοῦ υἱοθετοῦντος ἢ τοῦ υἱοθετουμένου (ὅπερ θὰ ὑπερέφετο) βεβαίως δὲν εἶναι ἀναγεγραμμένη, ἀλλ' ὡς γυνὴ τοῦ πατρὸς ἐνὸς τῶν δύο, ἦτοι τοῦ Λυσιδήμου. Ὅθεν ἐγὼ οὐδὲν τῇ ἀληθείᾳ δύναμαι νὰ διευκρινίσω. Ἄς δεχθῶμεν ὅμως εὐγνωμόνως ἐκ τοῦ οὕτως ἔχοντος λίθου τὸ τοῦ τεχνίτου Πίστωνος ὄνομα, νῦν ἴσως πρῶτον ἐν ἐπιγραφῇ ἐμφανιζόμενον, παρὰ Πλινίῳ δὲ (ἐν Φυσ. Ἱστ. 34, 8) κεῖται πρόπαλαι ἀναγεγραμμένος ὁ ἀνὴρ, ὡς ὄχι ἄσημος χαλκοτύπος, καὶ τίθεται νῦν παρὰ τινων ἡ ἀκμὴ του περὶ τὴν ρκς'. Ὀλυμπιάδα, ἦτοι περὶ τὰ 276 πρ. Χρ.

Περὶ δὲ τῆς δευτέρας ἐπιγραφῆς, εἰ καὶ ἱκανὰ ἀνεδίφησα βιβλία, δὲν εὔρον τίποτε δυνάμενον ἀσφαλῶς νὰ ῥηθῆ καθ' ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰ τιμώμενα πρόσωπα. Βίκαστικῶς δὲ λέγω, ὅτι ἡ μὲν Τερεντία Ἴσπυλλα ἴσως εἶναι ἀδελφὴ ἢ ἀνεψιὰ τοῦ παρὰ Κικέρωνι ἐν Ἐπιστολ. πρὸς τοὺς οἰκείους (XIII, 65) Ποπλίου Τερεντίου Ἴσπωνος, ὁ δὲ ἐπὶ τοῦ λίθου υἱὸς τῆς ἴσως εἶναι ὁ ἀδελφὸς τοῦ γνωστοῦ λυρικοῦ ποιητοῦ Κατύλλου (ἀν ὅμως εἶχεν ὁ ἀδελφὸς προωνύμιον Λουκίου, ὅπερ ἀγνοῶ.) Ἐκφέρω δὲ ταύτην τὴν εἰκασίαν, διότι ὁ Τερέντιος ἐκεῖνος Ἴσπων ἐν τῇ τοῦ Κικέρωνος ἐπιστολῇ λέγεται ἀπερχόμενος εἰς Βιθυνίαν διὰ ὑποθέσεις του καὶ συνιστᾶται εἰς τὸν ἐκεῖ Ῥωμαῖον ἀντιστράτηγον, εἰς Βιθυνίαν δὲ ἀπῆλθε ποτε καὶ ὁ ἀδελφὸς τοῦ ποιητοῦ Κατύλλου καὶ ἐπιστρέφων ἐκεῖθεν ἀπέθανεν ἐν Τρωάδι, ὡς ταῦτα ἐκ βιβλίων ἠξέυρομεν ὕστερον δὲ καὶ ὁ ποιητὴς ἀπῆλθεν εἰς ἐκεῖνα τὰ μέρη καὶ τὸν ἔκλαυσεν. Πιθανὸν λοιπὸν νὰ διῆλθον οἱ τιμώμενοι καὶ δι' Ἀθηῶν καὶ νὰ ἐτιμῆθησαν δι' ὄντιναδῆποτε λόγον παρὰ τῶν ἡμετέρων προγόνων, οἵτινες οὐδένα σχεδὸν Ῥωμαῖον ἐπιβαίνοντα τῆς γῆς τῶν ἄφηναν κακοκαρδισμένον. Ὑποφαίνεται δὲ διὰ τῆς φράσεως « ἀρετῆς ἕνεκα καὶ σωφροσύνης » ὅτι νέος τὴν ἡλικίαν θὰ ἦτο ὁ Λούκιος καὶ διὰ τοῦτο ἴσως καὶ τὸν συνάδευεν ἡ μήτηρ. Ὅστις δὲ τὴν ὀπωσοῦν πολὺπλοκον ταύτην εἰκοτολογίαν δὲν ἀσπάξεται, ἄς ταύτισῃ ἀν θέλῃ, τὸν τῆς ἐπιγραφῆς ἡμῶν Κάτυλλον μὲ ἓνα Λούκιον Οὐαλέριον Κάτυλλον, ἀναγνωσθέντα ἐπὶ νομίσματος τῶν Αὐγούστου χρόνων (παρὰ τῷ Eckhel, 5, 333) ὡς ἓνα τῶν τριῶν ἀνδρῶν, τῶν τὸ νομίσματος κόμμα μεταχειριζόμενων. Μίαν

δὲ Ῥωμαίαν *Hispullam*, ἣν εὐρίσκω σατυριζομένην παρὰ Ἰουβενάλῳ (VI, 74 καὶ XII, 11) δὲν θέλω οὐδαμῶς νὰ φέρω εἰς σχέσιν μὲ τὴν ἐπὶ τοῦ λίθου Ἰσχυλλαν καὶ ἄλλως καὶ διότι μεταγενεστέραν τὴν θεωρῶ, τὴν ἀναφέρω δὲ μόνον πρὸς δεῖξιν τοῦ ποῖον Λατινικὸν ὄνομα μετεγράφετο Ἑλληνιστὶ Ἰσχυλλα.

Παρατηρηθῆτωσαν ἐπὶ τέλους δύο σφάλματα τῶν χαραζάντων τὸν λίθον, ἐν τοῦ παλαιοῦ, ἐν τῷ ὀνόματι Δ η μ ἄ λ κ ο υ ς καὶ ἐν τοῦ νεωτέρου, ἐν τῷ Λ ο ὑ κ ι ο ν. Ἀμφότεροι πᾶν παραδόξως ἐχάραξαν Α. ἀντὶ Α. Ἔτι δὲ καὶ τὸ Ναίου ἴσως εἶναι σφάλμα ἀντὶ Γναίου.

2.

Ὁ(σε)μνότατος ἀγ(ω-
νο)θέτης τῶν με(γά-
λων) Παναθηνα(ίων
καὶ ἱερεὺς πανα(γῆς

5 Π. Ἐρένιος Δέξιπ-
πος Πτολεμαίου

Ἔρ)μειος τὸ ἀκρο-
στόλιον τῆ Πολι(άδι ; ἢ τῆ πόλει ;
τῆς Π)αναθηναϊδ(ος
40 σκά)ρης καὶ τὸ ἔδο(ς
τῆ)ς θεοῦ ἀνέστη-
σεν). —

Ἐπὶ ὀγκώδους πλίνθου λίθου Πεντελησίου ἀναγινώσκονται οἱ ἀνωτέρω στίχοι, κεχαραγμένοι ὄντες ἐπὶ μιᾶς τῶν στενῶν πλευρῶν. Δέν μοι φαίνεται ποτε νὰ ἀπετέλει ὁ λίθος οὗτος οὔτε βᾶθρον οὔτε στήλην αὐθύπαρκτον, ἀλλ' ὡς ὑποδεικνύουσιν ἀρχιτεκτονικαὶ γραμμαὶ πλαγιόθεν, θὰ ἦτο μέρος παραστάδος τοίχου οἰκοδομηῆς τινος καὶ δὴ ναοῦ καὶ ἴσως τοῦ Ἐρεχθείου, εἰς ἣν εἰκασίαν ἄγομαι ἐκ τοῦ εἶδους τῶν ἀναγεγραμμένων ἀναθημάτων.

Ὁ Δέξιππος εἶναι ἀσπᾶσιον ὄνομα ἡμῖν τοῖς κατοικοῦσι τὰς Ἀθήνας, γνωστὸς καὶ ἐξ ἄλλων ἐπιγραφῶν καὶ βιβλίων ὡς τοῦ γ'. μ. X, αἰῶνος ἀνὴρ ἐπίσημος. Εἶναι αὐτὸς ἐκεῖνος, ὅστις τῷ 267 ἔτει ἐξεδιχθήτη τὴν ὑπὸ τῶν Ἐρούλων ἄλωσιν τῶν Ἀθηναίων,

ἐπενεγκῶν μετὰ δισχιλίων συμπολιτῶν του μεγάλην εἰς τοὺς βαρβάρους φθορὰν καὶ ἐκδιώξας αὐτούς. Ἦτο δὲ καὶ ῥήτωρ καὶ ιστοριογράφος, ἀλλ' ὀλίγα τεμάχια τῶν συγγραφῶν του σώζονται, ἐκδοθέντα ἐν τῷ ἀ. τόμῳ τῆς Βυζαντιδὸς τῆς Βόννας. Οἱ ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ἐπιγραφῇ τίτλοι του εἶναι καὶ ἀλλαχόθεν γνωστοί. Εἶχε μάλιστα χρηματίσει καὶ ἀρχῶν ἐπώνυμος. Ἴδε Corp. Inscr. Gr. ἀριθ. 380.— Περὶ τῶν συμπληρώσεών μου, μάλιστα τῶν ἀπὸ τοῦ ἡ. στίχου καὶ ἐξῆς, ἃς κρίνωσιν οἱ ἐπαίοντες.— Ὑπὸ δὲ τὸν τελευταῖον στίχον ἐπὶ τῆς κενῆς ἔτι ἐπιφανείας τοῦ λίθου διακρίνονται τινα λεπταλέα ζέσματα ὀλίγων γραμμάτων εἰς ἓνα στίχον, καὶ τοῦτον λοξόν, λέγοντα περίπου Ἑρμῆ· . . δ· ο· το· ς· Ταῦτα δὲν θεωρῶ ἐπίσημα, ἀλλὰ παίγιον ματαιοσχόλου τινὸς τῶν πάλαι χρόνων.

Ἐν Ἀθήναις, τῇ 22 Αὐγούστου 1875.

Σ. Α. Κ.

3.

Μετὰ τὰ δύο ἐν τῇ ἐφημερίδι ταύτῃ ἄρθρα περὶ τῆς κατεδαφίσεως τοῦ ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως Ἀθηνῶν πύργου ἔστω τρίτον καὶ τελευταῖον τὸ παρόν, διότι ἤδη καὶ ἐτελείωσεν ἡ κατεδάφισις. Καὶ τὰ πρότερα δὲ ἐκεῖνα ἄρθρα καὶ τὸ σημερινὸν ἐγράφησαν ὄχι μὲ ἀξίωσιν ἐπιστημονικῆς κατὰ πάντα ἀκριβείας, ἀλλ' ὡς εἰδήσεις ἀπλαῖ διὰ τοὺς ἀρχαιολογοῦντας, ἔτι δὲ καὶ ὡς πληροφορία, δυνάμεναι ἴσως διὰ τοῦ περιεχομένου των αὐτοῦ, χωρὶς ῥητορικῆς, νὰ μεταπέισωσιν ἐνίους τῶν παρ' ἡμῖν γενικῶς πεπαιδευμένων, οἵτινες ἐφρόνουν καὶ ἔτι φρονοῦσιν, ὅτι δὲν ἦτον εὐλογον νὰ δαπανήσῃ ἡ ἀρχαιολογικὴ Ἀθηνῶν ἐταιρία χιλιάδας δραχμῶν τοῦ ἀγαθοῦ Σχλιεμάννου, ἵνα καταστρέψῃ μνημεῖον, ὡς αὐτοὶ λέγουσιν, ἱστορικόν, τοῦ ὁποίου ὅμως οὔτε τὴν ἐποχὴν οὔτε τὸν κτίστην ἠξεύρουν νὰ μᾶς εἴπωσι, Γάλλους μόνον δοῦκας Δελαρόχας καὶ Ἰταλοὺς Ἀκκλαιούλους ἀναφέροντες, ἀναποδείκτως ὄλως. Οὗτοι λοιπὸν δὲν βλάπτει νὰ μάθωσιν, ὅτι δι' ἃν λόγον κατεδαφίσθησαν ἄλλοτε τὸ τζαμίον τὸ ἐν τῷ Παρθενῶνι καὶ ἡ ἐν τῷ αὐτῷ ναῷ κόγχη τοῦ χριστιανικοῦ ἱεροῦ, τὸ κανονοστάσιον

τὸ ἐπὶ τῶν Προπυλαίων, ἢ Πυργιώτισσα ἢ πρὸ τῆς Ἀττάλου στοᾶς, τὸ λεγόμενον πρυτανεῖον τὸ ἐν ὁδῷ Ἀδριανοῦ, τὸ ἐπὶ τῶν στύλων τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς ἀσκητήριον Μωαμεθανοῦ δερβίση καὶ τόσα ἄλλα ἱστορικὰ βεβαίως καὶ αὐτὰ μνημεῖα ὅπως δῆποτε, ἀλλ' ἐν χρόνοις βαρβάρους ἐνιδρυθέντα ὅπου καὶ ὅπως δὲν ἔπρεπε, δι' ὃν, λέγομεν, λόγον καὶ ἄλλα ἔτι θὰ κατεδαφισθῶσι τοιαῦτα κτίσματα, ἂν σωφρονῇ ἡ κυβέρνησις ἡμῶν καὶ ἡ ἀρχαιολογικὴ ἑταιρία, διὰ τὸν αὐτὸν λόγον ἐγένετο καὶ ἡ κατεδάφισις τοῦ ἐπὶ τῆς νοτίου πτέρυγος τῶν Προπυλαίων πύργου, ἵνα δηλαδὴ προβῇ εἰς ὅψιν ἡμῶν ἐν τέως ἀόρατον μέρος ἀρχαίου λαμπροῦ οἰκοδομήματος καὶ προσθήσῃ οὕτω τὴν ἐξ ἑαυτοῦ καλὴν ἀρμονίαν εἰς τὰ λοιπὰ συνημμένα αὐτῷ μέρη τὰ πρότερον καθαρισθέντα. Ἄν δέ τι καὶ ἄλλο ἐκ τῆς κατεδάφισεως κέρδος ἠλπίζετο, τοῦτο ἦτο ἐπίμετρον, ὄχι πάντως ἀπαιτητόν. Ἄλλ' ἤλθε καὶ τοιοῦτο κέρδος, ὄχι βέβαια, ὡς οἱ ἀπληστότεροι ἤχοντο, σύμπλεγμά τι τοῦ Λαοκόωντος ἢ τις Ἀφροδίτη τῆς Μήλου, Ἐρμιαία σπάνια καὶ δι' αἰῶνων ἐμφανιζόμενα, ἀλλὰ κέρδος μετριώτερον μὲν κατὰ τὸ φαινόμενον, διότι δὲν εἶναι διόλου ἐπιδεικτικόν, ὅπως νῦν διάκειται, τὸ πολὺ λέγομεν ὑλικὸν τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν τῶν Προπυλαίων αὐτῶν, τιμιώτατον δὲ μέλλον νὰ ἀποδειχθῇ ὅταν καλῶς σπουδασθὲν χρησιμεύσῃ εἰς τὴν κατὰ τέχνην ἐν τῇ φαντασίᾳ ἡμῶν ἴσως δὲ καὶ τῇ αἰσθήσει τῆς ὁράσεως ἀνοικοδόμησιν ἢ ἀποκατάστασιν τοῦ Μνησικλείου ἀριστουργήματος. Ὅτι δὲ καὶ γλυπτικῆς τινὰ τεμάχια (*) καὶ ἐπιγραφαὶ δεκαε-

(*) Δέκα τέσσαρα ἡμεῖς ἐσημειώσαμεν. Τούτων τὰ τρία ἀνεφέραμεν ἐν τῷ πρώτῳ ἡμῶν ἄρθρῳ. Τὰ ὑπολειπόμενα, πάντα, ἂν καλῶς παρετηρήσαμεν, ἀνάγλυφα ὄντα, πλὴν τῶν δύο τελευταίων, εἶναι: α'. ἱππεὺς ἀκέφαλος εἰς τρία κομμάτια, β'. γυνὴ ἀκέφαλος καὶ παρ' αὐτὴν ξιφφόρος ἀνὴρ, γ'. Κυβέλαι δύο ἐν ἐνὶ συμφυεῖ διπλῷ ναϊδίῳ, δ'. οἶον μέρος θρονίου καὶ μορφῆς ἐνδεδυμένης, ε'. καὶ ς'. μέρη μορφῶν ἀκεφάλων ἐνδεδυμένων, ὧν ἡ μία κρατεῖ τι τῇ ἀριστερᾷ χειρὶ πρὸς τὰ κάτω κρεμάμενον, ἢ ἄλλῃ ἔχει πλοκάμους μακροῦς, ζ'. μορφῆς γυναικείας τὰ ἄνω μὲ μέρος τῆς κεφαλῆς, ἢ μορφῆς γυναικείας μέρος μὲ πόδα ἵππου πλησίον, θ'. νεκροῦδειπνον κολοβόν, ι'. ὀπλῆ ἵππου εὐμεγέθους, ια'. ὀπίσθια ζώου τῶν τετραπόδων.

πτὰ (*) ἐξήχθησαν ἐκ τῶν τοίχων τοῦ πύργου, δὲν εἶναι ἀξιοκαταφρόνητον, νομίζομεν, πρᾶγμα.

Ταῦτα μὲν οὕτω τώρα δὲ ἄς εἰπωμέν τινας μερικότητας. Ἡ μεσημβρινὴ λοιπὸν στοᾶ τῶν Προπυλαίων, καθ' ὅσον ἐσώζετο ὑπὸ τοὺς παχεῖς τοῦ πύργου τοίχους, ἐγυμνώθη νῦν ὅλη καὶ ἐφάνησαν ἡ συνάπτουσα τῷ ἀνατολικῷ μέρει τῆς οἰκοδομῆς παραστάς, οἱ δύο ἐφεξῆς κίονες μετὰ τοῦ ἐπ' αὐτῶν ἐπιστυλίου καὶ τοῦ διαζώματος καὶ τὸ ἔσω τῶν δύο τοίχων, τοῦ ἀνατολικοῦ καὶ τοῦ μεσημβρινοῦ. Μόνον δὲ, ἐπειδὴ τὸ δυτικὸν ἄκρον τοῦ ἐπιστυλίου ἐφάνη ὃν διεβρώγος ὡς καὶ τὸ κιονόκρανον τοῦ ὑπ' αὐτὸ κίονος, ἀφῆθη ἐκεῖ ἐκ τοῦ πυργικοῦ τοίχου μία στηλοειδὴς ἄκρα ἕως κάτω, κριθεῖσα ἀναγκαίᾳ πρὸς ὑποστήριξιν.

Οἱ τοῖχοι δὲ τῆς στοᾶς ἔσωθεν ἔχουσιν ὁμοίαν καθ' ὅλου εἰπεῖν τὴν ἐργασίαν τῆς ἐπιφανείας των, ὡς ἐν τῇ ἀπέναντι στοᾶ τῇ πρὸ τῆς Πινακοθήκης, πλὴν τινῶν διαφορῶν, λείπει λ. χ. ἐδῶ ἢ ἐκ μέλανος Ἐλευσινίου λίθου ζώνη, καὶ τὸ βάθος αὐτὸ τῆς στοᾶς εἶναι μείζον κατὰ 4 περίπου πόδας, τὸ μῆκός της δὲ βραχύτερον, ὡς τοῦτο καὶ πρότερον ἐγνωρίζετο, νῦν δὲ καὶ σαφέστερον ἐφάνη, ἀναδειχθέντος κάλλιον καὶ τοῦ ἐν τῇ πρὸς δύσιν ἀνοικτῆ ποτὲ πλευρᾷ ἵχνους παραστάδος. Οἱ δύο τοῖχοι σώζονται μέχρι τοῦ ἐπάνω γείσου καὶ τι πρὸς ὀνότιος ἔχει ὑπερθεν τοῦ γείσου καὶ τινας ἐν γραμμῇ κανονικὰς κοιλότητας πρὸς ὑποδοχὴν δοκῶν ὀροφῆς· κατωτέρω δὲ πολὺ, ἐν τῷ μέσῳ περίπου τοῦ ὅλου ὕψους, ἔχει ἐτέρας ἐν γραμμῇ ὀριζοντεῖω κοιλότητας, μικροτέρας ταύτας, δι' ἔνθεσιν δὲ δοκῶν πάντως καὶ αὐτάς. Ἄν αὐταὶ ὡς καὶ ἐν ἐπικλινῆς σκάμμα ἐπὶ τοῦ ἀνωτέρω τοῦ γείσου μέρους τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου, οἷον πρὸς ἐνάρμοσιν στέγης γενόμενον, εἶναι μεταγενέστερά τινων ἔργα, ἢ παλαιὰ, ἀδελφὸν εἰς ἐμέ. (Ἐπικλινῆς τοιοῦτο σκάμμα φαίνεται καὶ ἐν τῷ ἀνατολικῷ τῆς πινακοθήκης τοίχῳ.) Ἐχουσι δ' ἔτι οἱ τοῖχοι ἐδῶ καὶ ἐκεῖ μέλανι χρώματι γεγραμμένα σχήματα πολλὰ καὶ διάφορα, οἷον πλοῖα ἢ ζῶα ἢ

(*) Τούτων τρεῖς ἐξεδώκαμεν ἤδη ἐν τῷ πρώτῳ καὶ τῷ δευτέρῳ ἡμῶν ἄρθρῳ, ἐκδόμεν δὲ καὶ κατωτέρω τέσσαρας.

μηχανάς ἢ καὶ γράμματα ἴσως, τὰ ὁποῖα τώρα ἀκόμη δὲν διακρίνονται καλῶς διὰ τὸ ἐπικεκολλημένον πολλαχοῦ σκληρὸν χορῆγι, ὅταν δέ ποτε τοῦτο ἐπιμελῶς ἀφαιρεθῆ (καὶ δὲν προστεθοῦν ἕως τότε ἄλλα τοῦ νῦν ἀθλίου συρμοῦ μελανώματα καὶ ξέσματα), ἴσως θὰ μάθωμεν, τίνες καὶ τότε ἐμελάνωσαν τοὺς κάλους τούτους τοίχους, ἐξ οὗ θὰ συμπερανθῆ καὶ ἕως πότε περίπου δὲν ἦτο ἐκτισμένος ὁ πύργος ὁ καλύψας τὰ μελανώματα. Παρητήρηθησαν ἔτι καὶ δύο ξέσματα σταυρῶν ἐπὶ τοῦ πρώην κεκαλυμμένου μέρους τῆς παραστάδος, ὧν ὁ εἷς τοιοῦτος·

ὁ δὲ ἄλλος τοιοῦτος·

καὶ γράμματα χωριστὰ ἐν ἄλλῃ θέσει τῆς παραστάδος κεχαραγμένα τάδε·

Δ Η Μ Η Π Τ Γ Δ

ἄλλο δὲ ξέσμα ἢ χάραγμα οὐδέν.

Τὸ δὲ ἔδαφος ἐφάνη σῶζον τὴν μαρμαρίνην ἀρχαίαν στρωσίν του, ἀλλ' ὄχι καθ' ὀλοκληρίαν, διότι εἰς πλάτος 74 ἑκατοστῶν τοῦ μέτρου παρὰ τοὺς δύο τοίχους ἀφηρέθησαν πρόπαλαι αἱ πλάκες καὶ δὴ ὅτε ἐκτίζετο ὁ πύργος, ἵνα δηλ. κτισθῆ μὲ παντοίους λίθους καὶ ἀμμοκονίαν ἄλλο βαθύτερον θεμέλιον διὰ τὸν μέλλοντα νὰ ὑψωθῆ ὄγκον, καὶ τοῦτο τώρα τὸ θεμέλιον, ξυρισθὲν ἄρτι, ὡς ἔπρεπε, μέχρι τῆς μαρμαροστρώτου λοιπῆς ἐπιφανείας, βλέπομεν αὐτοῦ. Εἷς τῶν ἐπιπολῆς ἐνταῦθα λίθων ἐφάνη ἔχων ἐπιγραφὴν τῶν καλῶν τῆς Ἑλλάδος χρόνων καὶ διὰ τοῦτο ἐξηρέθη. Νομίζομεν δέ, ὅτι καὶ ἅπας ὁ λοιπὸς ἐνταῦθα γόμος πρέπει τῶ χρόνῳ νὰ ἐξαιρεθῆ μετ' ἐπιμελείας, ἐπειδὴ εἶναι πιθανόν, ὅτι θὰ ἐγκρύπτη καὶ ἄλλα γλυπτὰ ἢ ἐνεπίγραφα μάρμαρα. Ἡ δὲ ἐξαγωγή του δὲν μέλλει κατ' οὐδὲν νὰ παραβλάβῃ τὴν στερεότητα

τῶν παρ' αὐτὸν δύο ἀρχαίων τοίχων τοῦ Μνησικλέους, διότι κατ' εὐτυχίαν βαίνουσιν ἔτι οὗτοι ἐπὶ τῶν ἀρχῆθεν ἰδίων παχυτάτων πλακῶν τῆς στρώσεως, αἵτινες πλάκες προφαίνονται ποιῶσαι τὴν ἀρχὴν τῆς ἐπιπέδου ἐπιφανείας πανταχοῦ κανονικῶς ὡς 9 ἑκατοστά τοῦ μέτρου καὶ παρέχουσιν οὕτω ἰκανὴν ἀσφάλειαν.

Ἐν τῷ δευτέρῳ τῶν ἐν ταύτῃ τῇ ἐφημερίδι τυπωθέντων ἀρθρῶν περὶ τῆς κατεδαφίσεως τοῦ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως πύργου ἀνεφέραμεν ἰκανὰ τῶν ἐξαχθέντων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, τὰ ὁποῖα τότε ἀνεγνωρίσθησαν ὡς εἰς τὰ Προπύλαια ἀνήκοντα. Καὶ σήμερον λέγομεν, ὅτι καὶ ἄλλα ἔτι τοιαῦτα ὕστερον ἐξήχθησαν ὄχι ὀλίγα, μάλιστα δὲ εὐμεγέθη γείσου τμήματα, σώζοντα ἐν μέρει καὶ λείψανα χρωματισμοῦ ἐρυθροῦ καὶ κυανοῦ, ἀλλὰ τὰ ἀξιολογώτατα τῶν παρατηρηθέντων εἶναι ἐννέα πλίνθοι τοίχου ἰσομεγέθεις, ἐκάστη μῆκους (ἤτοι πλάτους, κατὰ τὴν ὀριζόντειον ποτὲ θέσιν των) 6 περίπου ποδῶν, ὧν αἱ δύο εἶναι ἐκ τῶν ἔχουσῶν ἔνθεν καὶ ἔνθεν ἐπίκρανα. Αὗται αἱ πλίνθοι ἔχουσιν ἀναμφιβόλως τὴν ὠρισμένην θέσιν των ἐν ταῖς Προπυλαίοις, πιθανῶς τὸ δυτικονότιον μέρος τῆς νῦν ἀναδειχθείσης στοᾶς, καὶ θέλουσι πάντως τὴν εὐρεῖ μετ' οὐ πολὺ. Ἔτι εἰς τὰ ἀξιολογώτατα καταλεκτέον ἐν μέγα κορυφαῖον μέρος ἀετώματος. Τόσον μόνον εἶναι δίκαιον περὶ τούτων ἡμεῖς νὰ εἴπωμεν οἱ ὄχι ἀρχιτεκτονικοί. Προσθέτοντες δ' ἔτι καὶ τοῦτο, ὅτι πάντα τὰ καλὰ ταῦτα καὶ τὸ πλεῖστον καλῶς σωζόμενα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη εὐθετήθησαν νοτιονατολικῶς τῶν Προπυλαίων εἰς δύο μακροὺς στοίχους, ὥστε διαβαίνων τις διὰ μέσου νὰ τὰ βλέπῃ μετ' εὐκολίας, μετασβιάζομεν τὸν λόγον εἰς τὰς ἐξαχθείσας ἐπιγραφάς.

Ἐἶχομεν ἤδη εἰπεῖ προχθὲς, ὅτι 17 εἶναι τὸ ὄλον. Σήμερον εἶδαμεν καὶ μίαν δεκάτην ὀγδόην. Πᾶσαι δὲ ἀνήκουσιν ἢ εἰς τοὺς Ἑλληνομακεδονικοὺς, ἢ εἰς τοὺς Ῥωμαϊκοὺς χρόνους, εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς δὲ ἢ Φραγκικοὺς οὐδεμίᾳ. Πρὸς ταῖς τρισὶ ταῖς πρότερον ἐκδοθείσαις μόνον ἔτι τέσσαρας εὐκολονόμεθα ἐνταῦθα σήμερον νὰ ἐκδώσωμεν. Πρώτη ἔστω ἡ ἐξῆς, οὕσα κεχαραγμένη ἐπὶ ἄνω μέρους στήλης λίθου Πεντελησίου, ἧς τὰ κάτω καὶ τὰ πλάγια κολοβά.

...δισαι) τηται;	ἐπὶ Κηφισοφῶ(ντος ἄρχοντος....
....	Λεω(ντ)ίδος Ἀκαμαν(τίδος
....	Φιλοκράτης Ε....
....	Προβαλίσ - Σωστράτου Φρεδάβ-Αὐτοκλε....
5.....	Θεογένης Καλλι....
....	Ἀντίλοχος Διογε....
....	Σκαμβωνίδης ἐκ Κε(ραμέων
....	...Κίτων Σωσι....
10....	Σκαμβωνίδης Προσ(πάλτιος
....	α)νδρος Εὐθ....
.....	.....

Τοῦ πρώτου στίχου τὰ πέντε πρώτα σωζόμενα γράμματα εἶναι πολὺ τετριμμένα καὶ ἀμφίβολα, ἀλλ' ὅμως τὰ ἐθεωρήσαμεν ὡς ΤΗΤΑΙ, καὶ ἐπομένως τὰ συνεπληρώσαμεν ὅπως βλέπει ὁ ἀναγνώστης.

Ὁ δὲ Κηφισοφῶν ἦτο ἄρχων ἐν Ἀθήναις τὸ δ'. ἔτος τῆς ριβ' Ὀλυμπιάδος, ἧτοι 319 πρ Χρ. Δύο τοιαύτας ἐπιγραφάς, πλησιοχρόνους τῇ παρουσίᾳ καὶ ὡσαύτως ἐν τῇ Ἀκροπόλει ποτὲ εὐρεθείσας, ἐξέδωκε μετ' ἄλλους ὁ Ἀλ. Ῥαγκαβῆς καὶ ἐσχολίασεν ἐν τῷ β'. τόμῳ τῶν *Antiquités helléniques* ὑπ' ἀριθ. 1162 καὶ 1163. Ἐξ ἐκείνων, ἅτε πληρεστέρων οὐσῶν τῆς ἡμετέρας κατὰ τὴν κεφαλίδα, βλέπομεν ὅτι οἱ δημόσιοι οὗτοι διαιτηταὶ καλῶς καὶ δικαίως διαιτήσαντες ἐστεφανοῦντο καὶ ἀνέθεταν ὑστερον ἀνάθημα, ὁποῖον ἀγνοῶ, τοὺς στεφάνους τῶν αὐτοῦς ἢ ἄλλο τι. Περὶ τῶν διαιτητῶν ἐν γένει λέγει μὲν τὰ εἰκότα ὁ Schoemann ἐν τῷ βιβλίῳ του *Griech. Alterthuerer*, βι. ἔκδ. τόμ. α. σελ. 488—90· ἀλλ' ἵνα γνωσθῶσι καλῶς πάντα τὰ κατ' αὐτοὺς, χρειά ἐτι νὰ ἀναδώσῃ λίθους ἢ γῆ, ἐργαζομένης τῆς σκαπάνης.

Αἱ δὲ ἐξῆς δύο ἐπιγραφαὶ εἶναι κεχαραγμέναι ἐπὶ δύο χαμηλῶν βάθρων λίθου μέλανος, πολὺ βεβλαμμένων.

Ὁ δῆμος Γάϊον Ἰούλιον Δ(αχάρους υἶόν ??

Εὐρυκλέα ἀρετῆς ἔνεκεν.

Ὁ δῆμος Γάϊον Ἰ(ο)ύλιον Δεξιμάχον
Εὐρυκλέους υἱόν.

Οἱ λίθοι ἀνεῖχόν ποτε βεβαίως ἀνδριάντας τῶν ἐπιγεγραμμένων ἀνδρῶν, οἵτινες ἦσαν Λακεδαιμόνιοι τῶν τελευταίων τῆς Ῥωμαϊκῆς δημοκρατίας χρόνων. Ὁ Εὐρυκλῆς τοῦ προτέρου λίθου, (ἀν ἡ παρ' ἡμῶν συμπλήρωσις τοῦ ὀνόματος τοῦ πατρὸς του εἶναι ὀρθή) γνωρίζεται ὡς τοῦ Αὐγούστου φίλος καὶ μεγαλοδύναμος ἐν τοῖς Ἑλλησι καὶ τοῖς βαρβάροις καὶ πολυτελής καὶ ῥαδιουργικὸς ἐκ τῶν ἱστορουμένων παρὰ Στράβωνι (8, σ. 363 καὶ 366), Ἰωσήφῳ (Ἰουδ. ἀρχαιολ. 16, 10 καὶ Πολ. Ἰουδ. 1, 26), Πλουτάρχῳ (Ἄντων. 67), Παισανία (3, 14) ὡσαύτως δὲ καὶ ἐξ ἐπιγραφῶν (οἶον C. I. Gr. 1389) καὶ νομισμάτων. Παρὰ Στράβωνι ἀναφέρεται καὶ υἱὸς αὐτοῦ ἀνωνύμως, καὶ πιθανῶς εἶναι οὗτος δὴ ὁ τῆς δευτέρας ἐπιγραφῆς Δεξιμάχος. Ἀλλὰ τὰ κατὰ τὴν οἰογένειαν ταύτην, ἣτις ἤκμαζε μέχρι Ἀδριανοῦ, χρίζουσιν ἐπιστασίας πλείονας, ἧς δὲν εἶναι καιρὸς τώρα. Ἐν τούτοις παραπέμπω εἰς τὰς σημειώσεις τοῦ P. Foucart εἰς τὴν ἐπιγρ. 245, b τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἐξακολουθήσεως τῶν τοῦ Lebas ἑλλην. ἐπιγραφῶν, partie II, section IV.

Ὁ δὲ τὴν ἐξῆς ἐπιγραφὴν ἔχων λίθος εἶναι Ἰμῆττειος, καὶ ἦτο ἐντετειχισμένος ἐν τῇ βορειανατολικῇ γωνίᾳ τοῦ πύργου, ἐξῶθεν ἔχων τὴν γραμματοφόρον ὄψιν του καὶ ὀλίγη ὑπερθεν τοῦ θριγκώματος τῶν Προπυλαίων, ὥστε ἐφαίνοντο τὰ γράμματά του εἰς τοὺς προσεκτικωτέρους τῶν παρατηρητῶν. Ὅθεν καὶ ἀντιγραφεῖς τῷ 1801, ὄχι ὅμως ἀκριβέστατα, ὑπὸ τοῦ Ἀγγλοῦ Dodwell ἐξεδόθη ἐν τῷ αὐτοῦ Itineraire τόμ. 1 σελ. 318, ἐκεῖθεν δὲ ὄχι τόσον πιστῶς καὶ μετὰ ἀτυχῶν συμπληρώσεων μετηνέχθη εἰς τὸ Corp. Inscr. Graec. ὑπ' ἀριθ. 411. Διὰ ταῦτα δημοσιεύομεν τὸ κείμενον, ὅπως νῦν ἐκ τοῦ πλησίον καὶ μετ' εὐκολίας ἀναγινώσκεται ὀρθότερον.

Ὁ δῆμος
 . . . κρ)άτη Σωκράτους Θεορίο(ν.
 . . . . . σ;)ās ἐδ(ά)ησαν ἀπὸ φρενὸς ἄξια Μοισᾶ(ν
 . . . . . ες Ὁγυγίων υἴες Ἐριχθονιδᾶν
 5. . . . . σοφίας ἔδωσαν γέρας· αἱ γὰρ Ἀθᾶναι
 . . . . . τοιδᾶιδ' ἀνδρὶ τεκεῖν χάριτα.

Αἱ ἀρχαὶ τῶν στίχων ἦσαν ποτε ἐπὶ ἄλλου λίθου προσκολλημέ-
 νου εἰς τὸν νῦν σωζόμενον καὶ ἐκλιπόντος. Ἐν τῷ τρίτῳ στίχῳ
 τὸ ὑφ' ἡμῶν τεθὲν ἐν παρενθέσει α εἶναι πιθανόν, διὰ τι μικρὸν
 ἐκεῖ ὑπόλοιπον ἴχνος γραμμματος. Σχῆμα γραμμάτων τὸ τῶν
 Ῥωμαϊκῶν χρόνων.

Τὰς ἄλλας ἐπιγραφάς, ὧν μία τιμητικὴ εἰς αὐτοκράτορα Ῥω-
 μαῖον, οὗ τὸ ὄνομα λείπει, παραλείπομεν τόγχε νῦν. Πρὶν δὲ ἀπο-
 θέσωμεν τὸν κάλαμον, ἀναφέρομεν ἐν μέγα ὡς ἐνός μέτρου τμη-
 μα θριγκοῦ λίθου Πεντελησίου, ἐξαχθὲν καὶ αὐτὸ ἐκ τοῦ πύργου,
 μόνον διότι ἔχει ἐπιειγασμένον ἐχθῖνον μὲ τὰ μέγιστα ὄσων ἡμεῖς
 ποτε εἶδομεν ὡὰ καὶ ἀστραγάλου λεσβίου ὑπ' αὐτὰ σειράν. Εἶναι
 μιᾶς σπιθαμῆς ἕκαστον ὧν καὶ λίαν ἐξέχουσα ἡ ἔκτυπος ἐργα-
 σία των. Ἄξιον τοῦ κόπου θὰ ἦτο τῷ ὄντι νὰ ἀναζητηθῇ καὶ
 εὑρεθῇ ἡ ὑπερβαλλόντως μεγάλη ἐν Ἀθήναις οἰκοδομῇ, εἰς ἣν
 ποτε τὸ οὕτως ἔχον ἀρχιτεκτονικὸν μέλος ἀνῆκε.

Ἐν Ἀθήναις, τῇ 10 Ὀκτωβρίου 1875.

Σ. Α. Κ.

ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ ΤΑΝΑΓΡΑΙΩΝ ΚΑΙ ΧΟΡΣΙΕΙΩΝ.

Ὁ πρῶν μὲν ἀπόστολος τῆς ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρίας, εἶτα
 δὲ παρὰ τῆς Κυβερνήσεως διορισθεὶς ἔφορος τῆς Πελοποννήσου
 καὶ ἐσχάτως μετατεθεὶς εἰς τὴν Στερεάν Ἑλλάδα Π. Σταματά-
 κης, ἀφοῦ ἐπέστρεψεν ἐκ Κυθέρων, ὅπου εἶχεν ἐπιστατήσῃ εἰς
 τὴν τοῦ βυθοῦ τῆς θαλάσσης διὰ δυτῶν ἔρευναν, τὴν ἐπιχειρη-
 θεῖσαν διὰ τὰ μάρμαρα τοῦ Ἑλγιν (*), ἀπῆλθε τῇ 8 Σεπτεμ-

(*) Ἄλλοτε θέλουσιν ἐκτεθῆ τὰ κατὰ τὴν ἔρευναν ταύτην, ἧτις, ὡς
 γνωστόν, ἀπέδειξεν ἀνυπόστατα τὰ θρυλληθέντα. Ἄλλ' ἵνα μὴ δυσφορῇ

βρίου, καθὼς ἔκρινε καλὸν ἢ Ἐταιρία, εἰς Τάναγραν, ἵνα τὸ μὲν καταγράψῃ τὰ πολλὰ ἐκεῖ ἐσχάτως συναχθέντα λίθινα καὶ ἀλλοῖα ἀρχαῖα, τὸ δὲ καὶ ἀνασκαφάς τινας κάμη. Αἱ ἀνασκαφαί, γενόμεναι παρὰ τὸν ἀρχαῖον τῆς πόλεως περίβολον, ὑπῆρξαν ὄχι ἄκαρποι. Καθ' ἣν ἔχομεν ὑπ' ὄψιν μας ἔκθεσιν τοῦ ἐφόρου, εὐρέθησαν 19 ἐπιγραφαί, ἐξ ὧν σήμερον δημοσιεύομεν τέσσαρας. Αἱ πρῶται τρεῖς εἶναι ἐπὶ τῶν τριῶν πλευρῶν μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς πλίνθου λίθου μέλανος, ἧτις εὐρέθη ἐν τοῖς θεμελίους τοῦ τείχους ὑπερθεν τοῦ θεάτρου, ἐντεθεῖσά ποτε αὐτοῦ κατὰ τινα ἐπισκευὴν βεβαίως. Μῆκος ἔχει 0,52, πλάτος 0,52, καὶ ὕψος 0,29. Ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας ὑπάρχει τύπος δύο ποδῶν, ἴχνος τοῦ ποτέ ἐπ' αὐτοῦ ἰδρυμένου ἀνδριάντος. Ἴδου τὸ κείμενον, πρῶτον τὸ τῆς κυρίας ὕψεως, εἶτα τῶν δύο πλαγίων πλευρῶν.

1.

Ἰαρώνυμος Κάλλις
Κληνέτω μναμείον
νικάσαντος Βασιλείας
τῆς θίυς.

5 Εὐβουλίδης ἐπόησε.

2.

Ἀριστοκλίδας ἀρχοντας, μείνος Θουῶν νευμεινίη,
κατὰ δὲ θλον Ὀμολωῖω ἐσκηδεκάτη, ἐπεψάφιδδε Ἀγάθαρχος
Ἐϋνοστος Μελίτωνος ἔλεξε· δεδόχθη τῷ δάμυ, πρό-
ξενον εἶμεν κῆ εὐεργέταν τᾶς πόλιος Ταναγρήων Διω-

πολὺ τὸ Ἑλληνικὸν κοινόν, ὅτι θαπᾶναι ἐγένοντο διὰ μάταιον ἔργον, ἃς εἴπωμεν, ὅτι ὅλων ἀκερδῆς δὲν ἀπέβη ἢ τοῦ Σταματάκη ἀποστολῆ εἰς Κύθηρα. Ἐκτὸς τῆς μετὰ βεβαιότητος ἀποκτηθείσης γνώσεως τοῦ ὅτι δὲν ἔχει ὁ βυθὸς λείψανα τῶν Φειδιακῶν ἔργων, ἐξητάσθησαν τινὰ μέρη τῆς νήσου ἀρχαιολογικῶς καὶ τινὰ ἀρχαῖα τέως ἀγνοούμενα ἐσημειώθησαν ἢ ἀντεγράφησαν, ἀλλὰ δὲ καὶ ἐκομίσθησαν εἰς τὸ ἐνταῦθα Μουσεῖον τῆς Ἐταιρίας, σταλέντα δωρεὰν παρὰ τοῦ αὐτόθι Ἐμ. Μόρμορη, περὶ ὧν πάντων θὰ κάμωμὲν ποτε λόγον.

5 νούσιον Θιοφίδιος Δαματριεῖα αὐτον κῆ ἐσγόνως κῆ εἶμεν
 αὐτος γᾶς κῆ Φυκίας ἔππασιν κῆ Φισοτελίαν κῆ
 ἀσφαλίαν κῆ ἀσουλίαν κῆ πολέμω κῆ ἱράνας ἰώ-
 σας κῆ κατὰ γᾶν κῆ κατὰ θάλατταν κῆ τὰ ἄλλα
 πάντα καθάπερ τῆς ἄλλης προξένους κῆ εὐεργέτης.

3.

Νικίασ ἀρχοντας, μεῖνος Ἄλαλκομενίω ἔκ(τη) ἀπίόντος
 ἐπεψίφιδος Βυκτείμων· Θιόπομπος Κύνόμω ἔλεξε· δε-
 δόχθη τῷ δάμω, προξένως εἶμεν κῆ εὐεργέτας τᾶς πόλιος
 Ταναγρήων Φιλοκράτην Ζωίλω Θηραμένην Δαματρίω
 5 Ἄπολλοφάνην Ἀθανοδίωτῳ Ἀντιοχείας τῶν πόδ Δάφνη, αὐτως
 κῆ ἐσγόνως κῆ εἶμεν αὐτος γᾶς κῆ Φυκίας ἔππασιν κῆ
 Φισοτελίαν κῆ ἀσφαλίαν κῆ ἀσουλίαν κῆ πολέμω
 κῆ ἱράνας ἰώσας κῆ κατὰ γᾶν κῆ κατὰ θάλατταν κῆ τὰ
 ἄλλα πάντα καθάπερ τῆς ἄλλης προξένους κῆ εὐεργέ-
 10 τῆς.

Εἶναι πρόδηλον, ὅτι ἡ πρώτη ἐπιγραφή ὑπῆρξεν ἐξ ἀρχῆς ἡ
 μόνη τοῦ βᾶθρου καὶ ὅτι ὕστερον πολὺ ἐχαράχθησαν ἐπὶ τῶν δύο
 ἄλλων πλευρῶν τὰ δύο προξενικά ψηφίσματα. Τὰ γράμματα,
 ὡς δεικνύει τὸ ὑπ' ὄψιν μου χάρτινον ἔκτυπον, τῆς μὲν πρώτης
 εἶναι τῶν καλῶν ἤτοι μέσων χρόνων τῆς Ἑλλάδος, πάντως ὁμῶς
 τῶν μετὰ τὴν ἐν Δεύκτροις μάχην (374 πρ. Χρ.), διότι ἀναφέ-
 ρονται ἐδῶ τὰ Βασιλεία, ἀγὼν ἐν Λεβαδείᾳ ὅστις, ὡς γνωστόν,
 μετ' ἐκείνην τὴν μάχην συνέστη· τὰ δὲ τῶν ψηφισμάτων ἐμ-
 φαίνουσι τοὺς Ῥωμαϊκοὺς χρόνους, ἀλλὰ πιθανῶς τοὺς πρὸ
 Χριστοῦ.

Τῆς πρώτης ἐπιγραφῆς, ἥτις εἶναι ἀναθηματικὴ, τὸ νόημα εἶναι
 ὑποσκότεινον. Ἐν τούτοις τὸ ἱεράνωμος θεωρῶ ἐγὼ ὡς προσηγο-
 ρικόν, ὅχι ὡς κύριον ὄνομα, καὶ ἡ ἐπιγραφή μοι φαίνεται νὰ λέγῃ
 ὅτι «ὁ ἱεράνωμος Κάλλις ἀνέθηκε (τὸ ῥῆμα παραλείπεται) τοῖς
 θεοῖς τὸ μνημεῖον τῷδε τοῦ Κλεαινέτου, νικήσαντος Βασιλεία». Τὸ
 ἱεράνωμος ἴσως δὲν κεῖται κατὰ τὴν χρῆσιν τὴν παρὰ Λου-
 κιανοῦ (ἐν Δεξιφάνει, § 10) καθ' ἣν ἱερεῖς τινὲς δὲν ὀνομάζοντο
 εἰμὴ ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἱερατικοῦ των ἀξιώματος· διότι ἴσως
 τότε οὐδὲ θὰ παρετίθετο ὅλως τὸ κύριον Κάλλις, ἀλλὰ θὰ εἶσι-

γάτο, ὡς ἐν τῷ ἐπιγράμματι τῷ ἐν C. I. Gr. ὑπ' ἀρ. 434. Ἐν τούτοις ὅμως ἴδε αὐτόθι καὶ τὸν ἀρ. 190 καὶ τὰς εἰς αὐτὸν σημειώσεις τοῦ Bæckh, ἐπειδὴ τὸ πρᾶγμα δὲν εἶναι τόσον ἀπλοῦν. Ἄλλ' ὅπωςδὴποτε, τὸ ἱερώνυμος ἐν τῇ ἡμετέρα ἐπιγραφῇ, φαίνεται, σημαίνει ἱερόν τινα ἄνδρα, ὁποῖοι περίπου εἶναι οἱ ἱεροὶ καὶ αἱ ἱεραί, αἱ μνημονευόμεναι ἐν τῇ μεγάλῃ τῆς Ἀνδανείας ἐπιγραφῇ. Ἴδε αὐτὴν τελευταῖον ἐκδεδομένην ἐν τῇ ὑπὸ Foucart ἐξακολουθήσει τῶν τοῦ Lebas Ἑλλην. ἐπιγραφῶν.—Ὁ δὲ τεχνίτης Εὐβουλίδης πιθανῶς εἶναι ὁ πρῶτος τῶν μὲ τοῦτο τὸ ὄνομα τεχνιτῶν, οἵτινες ἐξ Ἀττικῆς ἦσαν καὶ ἐκ τοῦ δήμου Κρωπιδῶν, καὶ οἰκογενείας, ἐν ἧ τὰ ὀνόματα Εὐχειρ καὶ Εὐβουλίδης ἀμοιβαδὸν ἦσαν ἐν χρήσει ἀπὸ πατρὸς εἰς υἱόν, ὡς τοῦτο πολλαχόθεν γνωρίζομεν ἐκ βιβλίων τε καὶ ἐπιγραφῶν. Ἴδε περὶ αὐτοῦ τὸ τοῦ G. Hirschfeld βιβλίον *Tituli statuariorum sculptorumque græcorum* καὶ μάλιστα τὰς εἰς αὐτὸ Προσθήκας, ἃς κατεχώρισεν ἐν τῇ Βερολίνου Ἀρχαιολ. Ἐφημερίδι τοῦ ἔτους 1872 (*Neue Folge, Bd. V.*) ἐνθα τὰ κατὰ τὴν χρονολογίαν τῶν Εὐχειρῶν καὶ Εὐβουλιδῶν ἐξετάζονται διὰ μακρῶν.

Εἰς τὰ δύο ψηφίσματα παρατηρῶ τὰ ἐξῆς ὀλίγα. Ὁ Θεοῦιος μὴν εἶναι ἕτερος τύπος τοῦ Θεοῦ καὶ Θεοῦ.—Τὸ νευμηνία (κατὰ δοτικὴν κείμενον ἄνευ τοῦ προσγεγραφομένου ἰῶτα) ἔχει τὸν ἰωνισμὸν ὡς ἐν τῷ τ ἡ ἄ γ ο ρ ἡ ἐν Βοιωτικαῖς ἐπιγραφαῖς, περὶ οὗ ἴδε Kuehner, *Ausuehrl. Grammatik d. gr. Spr.* Τόμ. ἀσελ. 109. Ἀνέγνων δὲ ἐγὼ ἐν ἐκτύποις καὶ δύο ἄλλων Ταναγραϊκῶν ἐπιγραφῶν κατ' αὐτάς καὶ τὸ προξενία κατ' ὀνομαστικὴν.—Πῶς δὲ ἡ νομηνία τοῦ Θεοῦ συμπίπτει, ὡς λέγει τὸ ψήφισμα, μὲ τὴν ις'. τοῦ Ὁμολοίου κατὰ θεόν, οἱ μαθηματικώτεροι ἐμοῦ ἅς διευκρινήσωσι. Τόσον δὲ μόνον ἐγὼ λέγω, ὅτι ἡ φράσις κατὰ θεὸν δὲν ἐμφανίζεται πρώτην φοράν ἐδῶ. Ἀνεγνώσθη τετράκις ἤδη ἐν Ἀττικαῖς ψηφίσμασι, τὰς μὲν δύο φορές ὄχι σαφῶς ἐν τοῖς ἀρ. 457 καὶ 499 τῶν *Ant. hel.* τοῦ Ραγκαβῆ, ὅθεν καὶ πολὺ ὕστερον διεγνώσθη ἡ οὐσία τῆς φράσεως, ὅτι ἔχει σχέσιν πρὸς τὰς ὑπὸ Μέτωνος καὶ Καλλίππου μεταρρύθμισεις τοῦ σεληνιακοῦ ἔτους (ἴδε Hermann, *gottesdienstl. Alterthuem.*

d. Griech. τῆς ἐκδ. Stark, τοῦ ἔτους 1858, § 45, σημ. 16.), τὰς δὲ δύο ἄλλας φορὰς σαφῶς, α. ἐν τῷ ἐπὶ Νικοδήμου ἄρχοντος ἐφηβικῷ, τῷ τυπωθέντι ἐν Φιλίστορος τόμ. α. τεύχει α. Ἡ φράσις ἐκεῖ ἔχει οὕτως· Βοηδρομιῶνος ὀγδόη ἱσταμένου ἐμβολιμῆ κατ' ἄρχοντα, κατὰ θεὸν δὲ ἐνάτη ἱσταμένου, ἐνάτη τῆς πρυτανείας· καὶ β'. ἐν τῷ ἐπὶ Μητροφάνου ἄρχοντος, τῷ τυπωθέντι ἐν Ἐφημ. Ἀρχαιολ. Ἀθηνῶν, περ. β'. ἀρ. 108, ἐνθα τὰδε· Ἐλαφβολιῶνος ἐνάτει μετ' εἰκάδας κατ' ἄρχοντα, κατὰ θεὸν δὲ Μουνιχιῶνος δωδεκάτει, δωδεκάτει τῆς πρυτανείας. — Τὸ δὲ ἐσκηδεκάτη ὅτι εἶναι διαλεκτικῶς ἀντὶ ἐξ-ἡ ἐκκαδεκάτη δὲν εἶναι χρεῖα νὰ εἴπωμεν. Ὅμοιον τὸ ἐσγόνως=ἐχγόνως.

4.	Κοέρανος	Χάδας	Κοέρανος
	Ἀφρόδιτος	Λισχίνας	Ἀφρόδιτος
	Σαγυθινίδας	Πύραλλος	Σαγυθινίδας
	Σαυγίνης	Ἀκύλλε(ς)	Σαυγίνης
	Εὐκλίδας	Φεργαένετος	Εὐκλίδας
	Δαμόβενος	Φάλαρις	Δαμόβενος
	Χαρόνδας	Ἐράτων	Χαρόνδας
	Καμισοφάν	Ἀμινοκλέες	Καμισοφάν
	Καλλιχράτες	Μάτρον	Καλλιχράτες
	Φισοκλέες	Ἰνατορίδας	Φισοκλέες
	Χοερίλος	Φιλοχάρες	Χοερίλος
	Σάββαλος	Ἀπολλόδορος	Σάββαλος
	Γόργος	Μεγγίδας	Γόργος
	Ἀπολλόδορος	Ἡστιαΐδας	Ἀπολλόδορος
	Βυλι(β)ας	Θεόδοτος	Βυλι(β)ας
	Ἀμει(σιπ)τός		Ἀμει(σιπ)τός
5	Γοθθίδας	Μεγαλίνος	Γοθθίδας
	Μισοθίδας	Μεγαλίνος	Μισοθίδας
	Σαμίνας	Μεγαλίνος	Σαμίνας
	Πυθάνγελος	Μεγαλίνος	Πυθάνγελος
	Ἀριστόδομος	Μεγαλίνος	Ἀριστόδομος
	Χαρόνδας	Μεγαλίνος	Χαρόνδας
	Εὐαγοντίδας	Μεγαλίνος	Εὐαγοντίδας
	Δακρυδίων	Μεγαλίνος	Δακρυδίων
	Δαμομέλιον	Μεγαλίνος	Δαμομέλιον
	Διάκριτος	Μεγαλίνος	Διάκριτος
	Μελίτων	Μεγαλίνος	Μελίτων
	Μορυχίδας	Μεγαλίνος	Μορυχίδας
	Βαχχυλίδας	Μεγαλίνος	Βαχχυλίδας
	Ἀριόναστος	Μεγαλίνος	Ἀριόναστος
40	Μεγαλίνος	Μεγαλίνος	Μεγαλίνος
	Δακρυδίων	Μεγαλίνος	Δακρυδίων
	Δαμομέλιον	Μεγαλίνος	Δαμομέλιον
	Διάκριτος	Μεγαλίνος	Διάκριτος
	Μελίτων	Μεγαλίνος	Μελίτων
	Μορυχίδας	Μεγαλίνος	Μορυχίδας
	Βαχχυλίδας	Μεγαλίνος	Βαχχυλίδας
	Ἀριόναστος	Μεγαλίνος	Ἀριόναστος
45	Νικίας	Νικίας	Νικίας
	Φανόδαμος	Φανόδαμος	Φανόδαμος
	Ἐρετριεύς	Ἐρετριεύς	Ἐρετριεύς
	Ἐβνας	Ἐβνας	Ἐβνας

Ἡ τετάρτη αὐτῆ ἐπιγραφή εἶναι ἐπὶ λίθου μέλανος, μήκους 0,85, πλάτους 0,80, πάχους 0,35. Ἄνω φέρει ὠσειδῆ κοιλότητα, καὶ νῦν εὐρίσκεται ἐν τῇ ἐν Σχηματαρίῳ συλλογῇ.

Τὰ γράμματα εἶναι μὲν ἀρχαϊκά, ἀλλ' ὄχι τοῦ παλαιστάτου εἶδους, ὄχι λ. χ. ὡς ἐκεῖνα, ὧν τὸ σχῆμα ἀπεδώκαμεν διὰ ξυλογραφίας ἐν Ἀθηναίου τόμ. β'. σελ. 405, οὔτε ὡς τὰ ἐν τόμ. γ' σελ. 167, ἀλλὰ πλησιάζουσι μᾶλλον πρὸς τὰ ὕστερον κανονικὰ καταστάνα. Ὅμως δὲ ἐπιεικῶς ἀρχαίζουσι τὰ ἐξῆς δέκα: β, γ, δ, λ, ν, ξ, ρ, σ, φ, χ, ἔχοντα τὸδε τὸ σχῆμα:

Β Λ Δ Ν Τ Ρ Σ Φ Ψ

Αἱ διπλαῖ γράμματι αἱ χωρίζουσαι τὰς σελίδας εἶναι ἐπὶ τοῦ λίθου, ὡς τὰς ἀπεδώκαμεν.

Ἀδύνατον δὲ νομίζω νὰ ὀρισθῇ ὁ τῆς ἀναγραφῆς τῶν ὀνομάτων ταύτης σκοπός. Πᾶς δὲ τις παρατηρεῖ πρῶτον τὰ πολλὰ νεοφανῆ κύρια ὀνόματα, ἅτινα ἀραιογράφησα, δεύτερον ὅτι ἡ γραφή τῶν διφθόγγων αε καὶ οε, ἣτις τέως ἦτο σπανία, τώρα γίνεται ἐδῶ συχνή, ἐμφανιζομένη ἐξάκις, πλὴν ἐν τῷ Δίσχινας. Ἐγὼ ἐξ ἑμαυτοῦ τίποτε νὰ προσθέσω δὲν ἔχω, μόνον δὲ συνιστῶ εἰς τοὺς τὰ ἔτυμα τῆς Ἑλληνικῆς ἐξετάζοντας τὰ δύο ὀνόματα Γοθθίδας καὶ Σαγυθινίδας, βεβαιῶν τὴν ὀρθότητα τῆς ἀντιγραφῆς.

Δίδομεν τώρα τὰ τοῦ λίθου Χορσειῶν γράμματα, ὡς ὑπεσχέθημεν πρὸ τεσσάρων μηνῶν. Ἀντιγράφομεν πρῶτον περὶ τοῦ λίθου τὰδε ἐκ τῆς τοῦ Σταματάκη ἐκθέσεως τῆς 12 Ἰουνίου 1875.

«Τὰ ἐρείπια τῆς πόλεως Χορσείας (κοινῶς Παληόκαστρο) ἀπέχουν τῆς Θίβης πρὸς δυσμὰς 2 περίπου ὥρας, τοῦ δὲ σημερινοῦ χωρίου Χόστεια ἡμίσειαν ὁμοίως πρὸς δυσμὰς. . . Ὑπὸ τὴν ἀκρόπολιν Χορσείας πρὸς μεσημβρίαν ἐν τῇ πεδιάδι παρὰ τὴν δεξιὰν ὄχθην τοῦ κατερχομένου ποταμίσκου, καλουμένου Φίκεζα, ὑπάρχει ἔρημοκλήσιον ἀγ. Ἰωάννου, κατεστραμμένον ἕνεκα τοῦ ποταμίσκου, ὅστις παρέσυρε σχεδὸν τὸ ἥμισυ αὐτοῦ. Τὸ ἔρημοκλήσιον. . . εἶναι ὠκοδομημένον ἐπὶ ἀρχαίῳ ψηφιδωτοῦ ἐδάφους

Ἐν τῷ ἐρημοκκλησίῳ καὶ πρὸ πάντων ἐν τῇ κοίτῃ τοῦ ποταμίσκου ὑπάρχουσι πολλοὶ λίθοι ἀρχαῖοι. Τούτων εἰς παρεσύρθη μακρὰν περὶ τὰ 200 βήματα. Εἶναι φαιοῦ χρώματος, τεθλασμένος νος πανταχόθεν, ὕψους 0,35, πλάτους 0,55, πάχους 0,22. Ἐξήχθη ἐκ τῆς κοίτης τοῦ ποταμίσκου ὑπὸ τῶν μοναχῶν τῆς πλησίον μονῆς τῶν Ταξιαρχῶν καὶ ἐτοποθετήθη εἰς μέρος ἀσφαλές.» Ἰδοὺ νῦν τὸ κείμενον, ὡς ἡμῖν ἐν τῷ ἐκτύπῳ χαρτίῳ πρόκειται.

..... 5 .. ἀσουλίαν (κὴ κα)τὰ γᾶν κὴ κατὰ θάλατταν (κὴ πολέμω κὴ ἱράνας κὴ τ)ὰ ἄλλα πάντα καθάπερ τοῖς ἄλλοις προξένους κὴ (εὐεργέτης) 10 . . . . . ἄρχοντας . . . . . Σίμωνος ἔλεξε· δεδόχθη τῷ δάμυ Ὀλυμπιάδ(αν . . . . . Φ;ενάταν πρ(ό)ξενον εἶμ)εν κὴ εὐεργ(έ)ταν τᾶς 15 πόλιος Χορσιείων αὐτ(ον) κὴ ἐσγόνως κὴ εἶμ)εν αὐτὺς γᾶς κὴ Φυκίας ἔπ(α)σιν κὴ ἀσουλίαν κὴ κατὰ γᾶν κὴ) κατὰ θάλατταν κὴ πολέμω κὴ ἱράν)ας κὴ τὰ ἄλλ- 20 (λα πάντα κτλ.)	..... εἶμ)εν κὴ εὐεργ(έ)τ.. τᾶς πόλιος Χορσιείων (α)ὐτ.. κὴ ἐσγόνως κὴ εἶμ)εν αὐτὺς γᾶς κὴ Φυκίας ἔπ(α)σιν κὴ ἀσουλίαν κὴ κατὰ γᾶν κὴ κατὰ θάλατταν κὴ πολέμω κὴ ἱ(ρά)νας κὴ τὰ ἄλλα πάντα καθάπερ (τῶς ἄλλους προξένους κὴ εὐεργέτης. Μελίτωνος ἄρχοντας οἶ;(δε ἐστέ)γραφεν(ν) ἐν (π)ελτοφόρας . . ὄδωρος Ἀλκίφρον(ος Σωστρότῳ ἄρχοντος Βο(ιωτικ)ος, ἐπὶ δὲ πόλιος Κα.ο. . . . . ἐστέ)γραφεν ἐν π(ελτο)φόρας. Εὐκλιδ;ας Ο.ΑΛ. . . . . Δαμόφιλος Τισάν;(δ)ρου Εὐξενος Ἰάρ;(ω)ν(ος

Δὲν ἔχομεν τίποτε σχεδὸν ἄλλο νὰ παρατηρήσωμεν εἰς τὸ ἀνωτέρω κείμενον, εἰμὴ ὅτι ἐπὶ ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ λίθου, ἴσως καὶ ὑπὸ τῆς αὐτῆς χειρὸς, γράφονται διττῶς αἱ δοτικαὶ εἰς οἰς καὶ εἰς υς ἐν τῷ ὀγδόῳ στίχῳ, καὶ ὅτι τὸ οἶδε ἐν τῷ δεκάτῳ στίχῳ θεωροῦμεν πολὺ ἀμφίβολον, τὸ δὲ ἐστέ)γραφεν (=ἐξεγράφησαν) κεῖται ἀντὶ τοῦ ἐν ἄλλαις Βοιωτικαῖς ἐπιγραφαῖς ἀπεγράψανθ(ο).

Καὶ ἕτερον δὲ τεμάχιον ψηφίσματος ἐκ τοῦ ἄνω μέρους στή-

λης, ὡς 20 στίχων, ἐν ᾧ τὸ ὄνομα Χορσειῶν, ἔγραφεν ὁ Σταματάκης, ὅτι εὔρεν ἐν τῇ μονῇ Ταξιαρχῶν.—Τοῦτο ἐκομίσθη εἰς Ἀθήνας, ὡς ἀκούομεν, καὶ εἶναι ἐν τῷ Ὑπουργείῳ τῆς παιδείας, ὁμοῦ μετὰ τοῦ ἀρχαῖκου ἐκείνου τῶν Θεσπιῶν ἀναγλύφου, περὶ οὗ τόσα ἐγράψαμεν ἐν τῷ προηγουμένῳ τεύχει, ἐπειδὴ δὲν ἤξεύραμεν τότε, ὅτι εἶχεν ἡ ἐπιγραφή του πρότερον ἐκδοθῆ ὑπὸ Kaihel ἐν τῷ τοῦ Βερολίνου περιοδικῷ Hermes καὶ ἡ γλυφὴ δέ, εἰ καὶ συντόμως, ὀρθῶς εἶχε περιγραφῆ, τοῦθ' ὅπερ κατὰ χρέος νῦν ἀναφέρομεν.

ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ ΑΤΤΙΚΗΣ.

(ἐκ τῆς Παλιγγενεσίας, ἀρ. 3243 τῆς 15 Ἰουλίου 1875.)

Ἐν τῷ Ὑπουργείῳ τῆς παιδείας εἶδαμεν χθές καὶ ἀντεγράψαμεν τὰς ἐξῆς δύο ἐκ Πειραιῶς ἐπιγραφάς:

1.

Θ (ε ο ι.

Ο ὄδε τὸ ἄγα (λ μα....

καὶ τὸ ἰε ρὸ ν.....

Ἀριστοφάνης Πειραιε-

5 Ἀντικλῆς Κηφισιε-

Ποσειδίππος Φυλά-

Καλλιμαχος Αλ....

Φίλιππος Πα....

Μένιππος Π....

10 Σμίκυθος....

Ἀριστόλε(ως....

Φανόμαχος....

Εὐδημίδης....

Τελέσαν(δρος....

15 Εὐκτημον(ίδης....

Ἀλκαῖος....

Ε)ύβου(λ....

.....

Ἡ στήλη λίθου Ὑμηττείου καὶ κολοβὴ πρὸς τ' ἀριστερὰ τῶ ὄρωντι καὶ κάτω. Τὸ ἐκλιπὸν μέρος λέγεται ὅτι ἐνεκτίσθη πού, καὶ ἴσως ἀναζητηθὲν εὑρεθῆ. Σχῆμα γραμμμάτων τὸ τῶν Μακεδονικῶν χρόνων.

Ἐκ τῆς ἐπικεφαλίδος, ἂν δὲν ἦτο κολοβή, θὰ ἐμανθάνομεν, τίνος θεοῦ ἢ ἥρωος ἦτο τὸ ἀγαλμα καὶ τὸ ἱερόν, εἰς οὗ τὴν ἀνάθεσιν συνετέλεσαν οἱ ὑπογεγραμμένοι Ἀττικῆς δημόται. Τούτων δὲ καὶ δευτέρα θὰ ὑπῆρχέ ποτε σελῖς, ὡς ἀπαιτεῖ τὸ εὐλόγως ὑποτιθέμενον πλάτος τῆς στήλης.

2.

Ὅρος οἰκίας
ἐν προικί ἀπο-
τετιμημέ-
μένης : ΗΗΗ :

Ἢ Ἀγνοκλείαι.

Καὶ τούτου τοῦ ὄρου, ἢ, ὡς ἡ νεωτέρα ἡμῶν νομοθεσία λέγει, ὄ ρ ο σ ἡ μ ο υ, τὰ γράμματα εἶναι τῶν Μακεδονικῶν χρόνων. Ὁ λίθος Ὑμηττείου. Τόπος εὑρέσεως τὸ κτῆμα τοῦ Πολυχρόνη Κορωναίου.

Πρὸς τὴν φράσιν ἐν προικί κτλ. παραβληθῆτω ἡ ἐν τῶ ὄρω τῶ παρὰ Ἀλ. Ῥαγκαβῆ ἐν *Antiquités helléniques* ἀρ. 887: ἀποτετιμημένων προικί τῆ Διοδώρου θυγατρὶ Καλλιστράτῃ. Ἔτι δὲ καὶ ἡ ἐν Ἐφημ. Ἀρχαιολ. Ἀθηνῶν, Β'. περ. ἀρ. 76, ἡ λέγουσα προικὸς ἀποτίμημα Τιμοδίκει.

Ἔτι ἐν τῶ αὐτῷ Ὑπουργεῖῳ ἀντεγράψαμεν τὴν ἐξῆς ἀναθηματικὴν ἐπιγραφὴν, ἣν ἔχει βάθρον μικρὸν χαμηλὸν καὶ στρογγύλον, λίθου Πεντελησίου, καταβίβασθὲν ἀπὸ τῆς κορυφῆς τοῦ Δυκαθηπτοῦ, ὅπου εἶχεν εὑρεθῆ ἐν τῶ κελλίῳ τοῦ ἐκεῖ κατοικοῦντος μοναχοῦ. Ἀγνωστον δέ, ἂν ἐκεῖ ἀνέκαθεν ἦτο, ἢ ἐκ τῆς κάτω πόλεως ποτε ὡς οἰκοδομικὴ ὕλη ἀνεβιβάσθη. Ἀναγινώσκομεν

Φλ[αβία] Μηνοδώρα
ἀνέθηκε.

Σχῆμα γραμμάτων τὸ τῶν μετὰ Χριστὸν Ῥωμαϊκῶν χρόνων. Πιθανῶς δὲ θεότητός τινος ἀγαλμάτιον θὰ ἦτο ποτε ἰδρυμένον ἐν τῇ κοιλότητι, τῇ ὀρωμένη ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τοῦ βαθριδίου.

Ἐν Ἀθήναις, τῇ 11 Ἰουλίου 1875. Σ. Α. Κ.

Ἐκτυποῦμεν καὶ τὰς ἐξῆς τρεῖς ἀνεκδότους Ἀττικὰς ἐπιγραφάς.

4.

...	ἐπὶ τὰς προσόδους οἷδε χειροτόνηται*
.....	εἰς τὸ μυλωθρικόν
..... εἰς	Φερεκλῆς Ὀθηθεν.
	εἰς τὸ ἀρτοποιικόν
5	Σέλευκος Ἀχαρνεύς.
	ἐπὶ τὴν σιτηράν
... εὐς	Τιμοκράτης Θεορίκιος
	Αἰσχίνης Παιανιεύς
	Θεόδοτος ἐκ Κοιλῆς.
40	ἐπὶ τὴν οἴνηράν
	..... Ἀχαρνεύς.
	.....

Εἶναι ἐπὶ ἄνω μέρος στήλης λίθου Ὑμηττείου ὕψους 0,20, πλ. 0,25, πάχ. 0,08, πάνυ μικροῖς γράμμασι τῶν Μακεδονικῶν χρόνων. Εὐρέθη ἐν τῇ ἀνασκαφῇ τῆς Ἀρχαιολ. Ἐταιρίας, ἦν ἀπὸ τῆς 25 Ἰουνίου 1875 ἤρχισε πρὸς νότον τῆς δεξαμενῆς τῆς Ἀγ. Τριάδος, ἔνθα πολλὰ ἕως τώρα καὶ διάφορα ἀνευρέθησαν ἀρχαῖα, ἀξιολογώτατα δὲ δύο μαρμάρινα Σειρήνες, ἐπιτύμβια οὐσαί ποτε ἐπιθέματα, καὶ ἀγγεῖα πολλὰ μετὰ γραφῶν, μάλιστα λευκαὶ λήκυθοι, ὧν οὐκ ὀλίγαι καλῆς διατηρήσεως καὶ περιέργων παραστάσεων. Ἀλλὰ περὶ τούτων ἄλλοτε. Ἡ δὲ παρούσα ἐπιγραφή εἰς τὴν διοίκησιν τῶν Ἀθήνησιν οἰκονομικῶν ἀναφερομένη, εἶναι λυπηρόν, ὅτι περιῆλθεν εἰς ἡμᾶς τόσον κολοβή, ἐνῶ ἀκριβῶς ὁμοία ταύτης ἄλλη, νομίζω, δὲν γνωρίζεται. Ὑποθέτω, ὅτι κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ ἀ. στίχου πρὸ τῶν ὑπ' ἐμοῦ συμπληρωθειῶν τες:

σάρων συλλαβῶν, ἐξέλιπαν ἔτι καὶ ἄλλα γράμματα, ἴσως τοῦ ἄρχοντος τὸ ὄνομα, ἐφ' οὗ ἐγένετο ἡ χειροτονία.

2.
 Ὅρος
 ἀποτιμ-
 ήματος
 ΕὐΗΘ;ίο
 ὅ παί(δ)ων
 Θ;η(μακέως ;

Ἐπὶ μικροῦ στηλιδίου λίθου λευκοῦ, εἰς δύο νῦν τεμάχια τεθραυσμένου καὶ εὐρεθέντος ἐν Λαυρίῳ, ἀναγινώσκονται τὰ ἄνω γράμμασι τῶν καλῶν τῆς Ἑλλάδος χρόνων, ὡς πάντες οἱ τοιοῦτοι ὄροι. Τὸν λίθον προσήνεγκε δῶρον τῇ Ἀρχαιολ. Ἐταιρίᾳ ὁ ἀξιωματικὸς τοῦ μηχανικοῦ Τ. Μαρκόπουλος.

3.
 Ὅρος οἰκί-
 ας πεπρα-
 μένης ἐπὶ λ-
 ύσει ΗΗΗΗ

Ἐπὶ στηλιδίου λίθου Ὑμηττείου, εὐρεθέντος ἐν τῇ σκαφῇ τῶν θεμελιῶν τῆς ἐνταῦθα ἐν ὁδῷ Σταδίου οἰκίας τοῦ καθηγητοῦ Ε. Καστόρχη, ὅστις καὶ ἐδωρήσατο αὐτὸ τῇ Ἀρχαιολογικῇ Ἐταιρίᾳ. Καὶ τούτου τοῦ ὄρου τὰ γράμματα εἶναι τῶν καλῶν χρόνων ἢ τοῦλάχιστον τῶν πρώτων Μακεδονικῶν. Δὲν εἶχε δὲ οὐδέποτε ὁ ὄρος οὗτος κύριον ὄνομα. Κατωτέρω τοῦ στίχου ὑπάρχει ἔτι κενὸς τόπος. Τοιοῦτος ὄρος ἦτο καὶ ὁ τυπωθεὶς ἐν τῷ προηγουμένῳ τεύχει τοῦ Ἀθηναίου, σελ. 122.

Ἐν Ἀθήναις, τῇ 25 Ὀκτωβρίου 1875.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ Α. ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗΣ.

ΓΝΩΣΤΟΠΟΙΗΣΙΣ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΥ
ΔΙΑΓΩΝΙΣΜΑΤΟΣ.

Ἐν τῷ ἄ τεύχει τοῦ ἔτους τούτου τοῦ Ἀθηναίου ἐδημοσιεύθη ἡ ἐφετεινὴ κρίσις τοῦ διαγωνίσματος τούτου ἄνευ προσθήκης κατὰ τὸ σύνθηες νέου φιλολογικοῦ θέματος λυτέου κατὰ τὴν ἐπομένην περίοδον. Τὴν ἔλλειψιν ταύτην ἐρχόμεθα νὰ ἐξηγήσωμεν νῦν πρὸς ὀδηγίαν τῶν συνήθως ἀποδουμένων εἰς τοιαῦτα ἀγωνίσματα νέων.

Οἱ ἐπὶ τοῦ διαγωνίσματος τούτου καθηγηταὶ ἔκριναν καλὸν νὰ περιορίσωσι τοῦτο ἐπὶ τινα ἐφεξῆς ἔτη εἰς τοὺς τοῦ φιλολογικοῦ φροντιστηρίου φοιτητάς, προτείνοντες αὐτοῖς ἀνάλογα τῶν δυνάμεών των θέματα, ὅπως ἐρεθίσωσι τὴν φιλομάθειαν αὐτῶν εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦτον καὶ ὀδηγήσωσι εἰς ἀκριβεστέρας μελέτας καὶ ἐπιστημονικὰς συγγραφάς. Πρὶν προβῶσιν ὅμως εἰς ἐκτέλεσιν ἐνόμισαν ἀναγκαῖον νὰ ἀνακοινώσωσι προηγουμένως τῷ ἀγωνοθέτῃ κ. Θ. Π. Ῥοδοκανάκῃ τὴν πρόθεσιν των ταύτην καὶ λάβωσι τὴν ἔγκρισιν αὐτοῦ, ὑποδείξαντες αὐτῷ ὡς μᾶλλον συντελεστικὸν πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ ἀγωνίσματος νὰ τελεῖται τοῦτο κατ' ἔτος καὶ οὐχὶ κατὰ διετίαν, ὡς μέχρι τοῦδε ἐγένετο, χορηγομένου τοῦ αὐτοῦ χρηματικοῦ ποσοῦ τοῖς νικῶσι νέοις καὶ ἀναδεχομένων τῶν καθηγητῶν τὴν ἀγωνοδικίαν ἄνευ ἀμοιβῆς. Ἄλλ' ἐπειδὴ ὁ ἀγωνοθέτης κ. Ῥοδοκανάκης ἀπαντῶν δι' ἐπιστολῆς του ἀπὸ 2 αὐγούστου ἐ. ἔ. δὲν ἀπεδέχθη τὴν πρότασιν ταύτην, νομίσας ὠφελιμώτερον νὰ διαθέσῃ ὑπὲρ ἀγαθοεργῶν καὶ θιδρυμάτων τὸ εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦτον χορηγούμενον ὑπ' αὐτοῦ χρηματικὸν ποσόν, παύει ἔνεκα τούτου τὸ διαγώνισμα.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 14 Ὀκτωβρίου 1875.

Οἱ ἐπὶ τοῦ ἀγῶνος

ΦΙΛΙΠΠΟΣ ΙΩΑΝΝΟΥ, ΣΤ. Α. ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗΣ,

ΕΥΘ. ΚΑΣΤΟΡΧΗΣ.

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΑ.

Ἐν σελ. 157, σημ. 2, στίχ. 6, μετὰ τὸ «τὸ νίψασθαι» προστεθῆ-
ωσαν τάδε· «Ἐπειδὴ γὰρ αἱ χεῖρες σύμβολον πράξεως,»

ΠΕΡΙ ΕΥΣΤΡΑΤΙΟΥ ΤΟΥ ΝΙΚΑΙΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ,
ΥΠΟ Ι. ΣΑΚΚΕΛΙΩΝΟΣ.

Τέσσαρες ἱεράρχαι τῆς καθ' ἡμᾶς ἀγιωτάτης Ἐκκλησίας ἐπὶ σοφίᾳ καὶ ἀρετῇ διαλάμψαντες ἀνεφάνησαν δίκην πυρσοβόλων ἀστέρων κατὰ τὴν σκοτεινὴν περιόδον τῆς IB' τῶν ἀπὸ Χριστοῦ σωτῆρος ἑκατονταετηρίδων· οὗτοι δ' εἰσὶν, ὁ Νικαίας Εὐστράτιος, ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος, ὁ Κορίνθου Γρηγόριος καὶ ὁ Ἀθηνῶν Μιχαὴλ, πρεσβύτερος ἀδελφὸς τοῦ γνωστοῦ ἱστοριογράφου Νικητῆ Χωνιάτου. Καὶ τοῦ μὲν Εὐσταθίου τὸ ὄνομα τῇ τοῦ Ὁμήρου τηλαυγεί δόξῃ συνδέεται, καὶ σὺν ἐκείνῳ εἰς τὸν ἅπαντα ζήσεται χρόνον. Ὁ δὲ Γρηγόριος ἀρίγνωτός ἐστιν ἐκ τοῦ *Περὶ διαλέκτων* σοφοῦ αὐτοῦ πονήματος καὶ τινων ἄλλων. Μιχαὴλ δ' αὖ τοῦ Χωνιάτου ἑνίας τῶν φερομένων συγγραφῶν ἐξέδωκε πρῶτος Θεόφιλος ὁ Ταφέλιος (Tafel) ἐν τῷ: «Eustathii Metropolitæ Thessalonicensis Opuscula, etc. Francof. ad Moen, 1832.», καὶ ἐν τῷ: «De Thessalonica ejusque agro dissertatio geographica. Berol. 1839.» ὧν τινὰς συμπεριέλαβεν ἔπειτα καὶ Ἀδόλφος ὁ Ἐλισσένιος ἐν τῷ ὑπ' αὐτοῦ ἐκδοθέντι πονήματι: «*Περὶ Μιχαὴλ Ἀκωμινάτου τοῦ Χωνιάτου ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν. Γοττλῆγγη 1846.*» (Michael Acominatos von Chonæ erstbischof von Athen. Von Dr. Adolf Elissen. Gætting 1846.). Καὶ ἐκ τῶν ἡμετέρων δὲ ἀξιόλογον Μελέτην περὶ αὐτοῦ ἔγραψεν ὁ καθηγητῆς Κωνστ. Παπαρρήγόπουλος¹). Πάνθ' ὅσα δὲ τέως ἔγνωστο περὶ

(1) Βλ. Πανδ. τόμ. Δ', σελ. 127 καὶ 217. Προσθετέον δέ μοι ἐνταῦθα ὡς ἐν παρόδῳ ὅτι ἐν τῇ τοῦ Ἀθήνησι σεβαστοῦ μοι φίλου Παύλου Δάμπρου πολυτίμῃ νομισματικῇ συλλογῇ διατηρεῖται μολύβδινον ἐκτύπωμα (μολυβδόβουλλον) τῆς σφραγίδος Μιχαὴλ μητροπολίτου Ἀθηνῶν,

τοῦ Νικαίας Εὐστρατίου ἐνός τῶν Ἀριστοτέλους ὑπομνηματι-
στῶν, ταῦτα συλλέξας ὁ εὐκλείης Ἀσώπιος ἀπεταμίευσεν ἐν τῷ

ὄν ἔγωγε ὑπολαμβάνω τοῦτον αὐτὸν εἶναι τὸν Χωνιάτην. Καὶ ἔνθεν μὲν
φέρει τὴν εἰκόνα τῆς Θεοτόκου μετ' ἐπιγραφῆς: ΜΡ ΘΥ Π ΑΘΗΝΙΟ . .
. . . , ἔνθεν δὲ τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην: ΜΗΤΗΡ ΘΕΟΥ ΒΟΗΘΕΙ ΜΟΙ
ΤΩ ΣΩ ΔΟΥΛΩ ΜΙΧΗΛ ΤΩ ΜΡΟΠΟΛΙΤΗ ΑΘΗΝΩΝ. Τὸ μὲν οὖν
λελωθρημένον τῆς προτέρας ἐπιγραφῆς εὐστόχως ὁ φίλος ἀναπληροῖ οὖ-
τως: Η ΑΘΗΝΙ[ΩΤΙΣΣΑ]. Ὅτι ἐξ πρωτεύων καὶ ὀνομαστός ναός τῆς
Θεοτόκου ὑπήρχεν ἐν Ἀθήναις τῆς πόλεως ἐπάνωμος, τοῦτο μαρθάνο-
μεν καὶ ἔκ τινος Χρυσοβούλλου Ἰσαακίου τοῦ Ἀγγέλου, ὅπερ διατηρεῖται
ἐν τῷ τῆς γεραῶς μονῆς τῆς Πάτμου γραμματοφυλακείῳ ὑπ' ἀριθ. 23
κατατεταγμένον, ἐκδοθησόμενον δὲ μετὰ τῶν λοιπῶν ἐν τῇ ἐμῇ Ἀνα-
γραφῇ τῆς Πατριάρχης βιβλιοθήκης. Τοῦτον δὲ τὸν ναὸν
πάντως ὑπαινίσσεται καὶ Ζωναρᾶς ἐν οἷς περὶ Βασιλείου τοῦ Βουλγαρο-
κτόνου ἱστορήσει, λέγων: αὐτὸν τὴν ἅπασαν Βουλγαρίαν πεποικῶς,
καὶ τὰ μὲν τῶν φρουρίων καταστρεψάμενος, τὰ δὲ κατοχυρώσας, καὶ
φρουρὰς ἀρκούσας καταλιπὼν, αὐτὸς εἰς Ἀθήνας ὄφικετο θύσων τῇ Θεο-
τόκῃ τὰ χαριστήρια· καὶ ἀναθέμενος τῷ ναῷ πολλὰ καὶ πολυτελῆ
ἐπανεξέυξεν εἰς τὴν ὑπερκειμένην τῶν πόλεων, κτλ.» [Χρον. σελ. 227.
Paris.]. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ αὐτὸς οὗτος ὁ Ἀθηναίων μητροπολίτης
Μιχαὴλ περὶ τοῦ αὐτοῦ ναοῦ λέγειν δοκεῖ ἐν τῷ αὐτοῦ: Ἰπο-
μνηστικῶς πρὸς τὸν βασιλέα κύριον Ἀλέξιον τὸν
Κομνηνὸν, ἐν ᾧ ἐκτραγωδῶν δεινοπαθῶς τὰς ἐπηρείας καὶ κατα-
θλίψεις τῶν λειτουργῶν τοῦ δημοσίου, καὶ αὐτοῦ τοῦ τῆς Ἑλλάδος
πραίτωρος, λέγει καὶ ταῦτα: «Ὁ δὲ [πραίτωρ] σκήπτεται μὲν τὴν
ἕνεκά γε προσκυνητέως εἰσέλευσιν αἰδοῖ τάχα τῶν χρυσοβούλλων, ἐπέρ-
χεται δὲ πανστρατιᾷ μετὰ τῶν ἑαυτοῦ. . . . καὶ τὴν ἐφήμερον τροφὴν
ἐξ ἀρπαγῆς καὶ κλοπῆς ποριζόμενος, ὥσπερ ἂν εἰ κατὰ πολεμίας τινός
καὶ βαρβαρικῆς χώρας εἰσβαλεῖν ἔμελλεν. Ἐμπροσθεν δὲ αὐτοῦ, τὸ τῆς
γραφῆς εἰπεῖν, τρέχει ἀπώλεια (Ἰωδ. μά, 14), ὑποδοχάτορές τι-
νες καλούμενοι πεντακοσιμεδίονους ζητοῦντες ἐκάστης, ἀνδρῶν τε καὶ
ἔππων τροφᾶς, καὶ θερμμάτων ὅλα ποίμνια καὶ ὀρνίθων ὅλας ἀγέλας, καὶ
τὸ σύμπαν τῆς θαλάττης ὄψον εἰσπραττόμενοι, οἴνου τε χρῆμα, ὅσον
οὐδ' ἂν αἰ καθ' ἡμᾶς ἀμπελοὶ γεωργήσαιεν. Καὶ ἵνα μὴ μακρηγοῶμεν,
τοῖς κατὰ μέρος ἐπεξιώντες, καὶ μισθὸν ἐπὶ τούτοις ἀπαιτοῦσιν ὡς εὐερ-
γέται τινές· καὶ μισθὸν οὐ φαῦλόν τινα καὶ κοῦφον, ἀλλ' ὀλίγην χρυσίου,
ὅσην ἂν αὐτῆς περιστήσῃ τὸ τῆς ὀπλήστου ψυχῆς ἐφιέμενον. Ἐπὶ τού-
τοις ἔπαισιν ὁ πραίτωρ αὐτὸς, καὶ πρὶν ἢ πολλάκις τὴν προσκύνειν ἀ-

Ἄ' τόμῳ τῆς αὐτοῦ: *Ἱστορίας τῶν Ἑλλήνων ποιητῶν καὶ συγγραφέων*, τῆς ἀτυχῶς καὶ πρὸς οὐ μικρὰν τῶν γραμμάτων ζημίαν ἀτελοῦς καταλειφθείσης. Ἐπεὶ τοίνυν περὶ τοῦ ἱεράρχου τούτου ὁ λόγος ἡμῖν μεταφέρομεν ἐνταῦθα ἀπὸ τοῦ μνημονευθέντος συγγράμματος τὰ περὶ αὐτοῦ ἱστορούμενα:

«*Εὐστράτιος ὁ Νικαίας*. Περὶ τοῦ μητροπολίτου τούτου τῆς ἐξ Ἀντιγονίας μετονομασθείσης Νικαίας ὑπὸ Λυσιμάχου εἰς τιμὴν τῆς γυναικὸς τοῦ, θυγατρὸς τοῦ Ἀντιπάτρου, μητροπόλεως τῆς Βιθυνίας, ἐν ἣ ἔγινεν ἡ πρώτη οἰκουμένη ἡ σύνοδος ἡ δόξασα τὸ σύμβολον τῆς ὀρθοδόξου πίστεως, δὲν γνωρίζομεν ἄλλο ἢ ὅτι ἤκμασεν ἐπὶ Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ, περὶ τὴν πρώτην, ὡς ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος περὶ τὴν δευτέραν, πεντηκονταετηρίδα τῆς δωδεκάτης μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος. Ἐκ μικρῶν τινῶν τεκμηρίων τῶν αὐτοῦ συγγραμμάτων συνάγεται ὅτι ἔζησε καὶ συνέγραψεν ἐν Κωνσταντινουπόλει.

»Τὰ συγγράμματα τοῦ Εὐστρατίου εἶναι διττὰ, *θεολογικά καὶ φιλοσοφικά*. Θεολογικά εἶναι τὸ περὶ Ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, κατὰ Χρυσολανοῦ, ὡς ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις σωζόμενον ὑπὸ Καυαίου ἀναφερόμενον, καὶ πέντε περὶ τῆς αὐτῆς ὕλης πραγματεῖαι, ἅςπερ ὁ αὐτὸς Καύαιος ἐξ Ἀλλατίου (*de Consens. ect.*, p. 629) ἀναφέρει. Τὰ φιλοσοφικά συγγράμματα τοῦ Εὐ-

φοσιώσεται τῇ Θεομητορί, τοῦ μὲν κατηγορεῖ μὴ ἀπαντήσαντος, ἄλλον δὲ κατ' ἄλλην αἰτίαν καθείργουσι καὶ ζημιοῖ· καὶ οὕτω κατεωχθηεῖς ἡμῶν, ἐφ' ὅσον ἂν βούλοιο ταῖς ἡμέραις, ζητεῖ προσκυνητικίον, οὐκ οἶδαμεν εἴτε ὡς προσκυνήσας τὴν Θεομητορά· καὶ οὐ μόνον αὐτὸς, ἀλλὰ καὶ λογαριαστὴς, καὶ πρωτοβεσκήριος, καὶ πρωτοκένταρχος καὶ καθεξῆς οἱ παρεπόμενοι ἅπαντες· καὶ διατείνεται μὴ πρότερον ἐντεῦθεν ἀναστῆναι, πρὶν ἂν ἐν ταῖς χερσὶν αὐτοῦ τοῦτο δέξαιτο» [Βλ. Ταφελίου *De Thessalon. etc.*, σελ. 462]. Ὁ δὲ ναὸς αὐτὸς οὐκ ἄλλοις τις εἶναι δοκεῖ ὅτι μὴ τὸ ἐν τῇ ἀκροπόλει θαυμάσιον ἀριστούργημα τῆς τοῦ Ἰκτινίου μεγαλοφυΐας, ὁ Παρθενῶν, ὄνπερ: εἰς ναὸν τῆς Θεοτόκου μετεποίησαν κατὰ τὸν ἕκτον αἰῶνα. [Βλ. Ἐφημ. Ἀρχαιολ. περιόδ. Β', ἔτ. Α', τεῦχος Δ', Ἀπρίλ. 1862, στήλ. 73. — Πρὸς. καὶ Πανδ. τόμ. Γ', σελ. 385].

στρατίου ἄτινα καὶ μόνα ἐγνώρισα εἶναι· 1. Ὑπόμνημα εἰς τὸ δεύτερον τῶν δευτέρων Ἀναλυτικῶν τοῦ Ἀριστοτέλους, ἔνθα τὸ δευτέρων=ὑστέρων, ἐκδοθὲν ἐλληνιστὶ παρ' Ἀλδφ Μανουτίφ, ἐν Βενετία, 1534, μετὰ ὑπομνημάτων εἰς τὸ αὐτὸ σύγγραμμα δύο ἄλλων ὑπομνηματιστῶν, Ἰ. Φιλοπόρου εἰς τὸ πρῶτον καὶ δεύτερον τῶν ὑστέρων Ἀναλυτικῶν, καὶ Ἀνωρύμου εἰς τὸ δεύτερον τῶν αὐτῶν. 2. Ὑπόμνημα εἰς τὰ Νικομάχεια Ἠθικὰ τοῦ Ἀριστοτέλους, καὶ τοῦτο παρ' Ἀλδφ ἐκδοθὲν, ἐν Βενετία, 1536, ὡσαύτως μετὰ ὑπομνημάτων εἰς τὸ αὐτὸ ἄλλων ὑπομνηματιστῶν. Ἡ ἐπιγραφή φέρει *Εὐστρατίου καὶ ἄλλων ἐπισήμων Ὑπομνήματα εἰς τὰ δέκα τῶν τοῦ Ἀριστοτέλους Ἠθικῶν Νικομαχείων βιβλία μετὰ τοῦ ὑποκειμένου*· ἔνθα ὑποκείμενον μὲν καλεῖται τὸ ἄλλως λεγόμενον *κειμενον* τοῦ ὑπομνηματιζομένου συγγραφῆως, τὸ δὲ τῶν Ἠθικῶν Νικομαχείων ἤθελε φανῆ ὅτι προῆλθεν ἴσως ἐκ τοῦ ἐκδότου, ἀντὶ τῶν Νικομαχείων Ἠθικῶν, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ κειμένῳ τῶν ὑπομνημάτων λέγεται τῶν Νικομαχείων Ἠθικῶν καὶ τῶν Ἠθικῶν Νικομαχείων, ὡς ἐνὸς ὅρου λαμβανομένης ὅλης τῆς ἐπιγραφῆς· οὕτω καὶ παρὰ Κοραῆ τὰ Ἠθικὰ Νικομάχεια=τὰ λεγόμενα Ἠθικὰ Νικομάχεια· ἄλλως ἤθελε μᾶς ἐνθυμίσει τὸ τῶν ἐξηγήσεων ὀμηρικῶν (ἀνωτ. σ. 697), κτλ. Παρὰ Σμιθίῳ (Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology) ἀναγινώσκειται ὅτι, κατὰ τὰς νεωτέρας ἐρεῦνας, τὸ ὑπόμνημα τοῦτο σύγκειται ἐξ ἑτερογενῶν στοιχείων, καὶ πολλὰ μέρη αὐτοῦ εἶναι ἔργον ἄλλων ἐξηγητῶν, ὡς Ἀσπασίου καὶ Μιχαὴλ Ἐφεσίου. Ἀπεδείχθη δὲ τοῦτο μάλιστα ὑπὸ Σλειερμαχέρου ἐν τῷ αὐτοῦ περὶ τῶν εἰς τὰ Ἠθικὰ τοῦ Ἀριστοτέλους Ἑλληνικῶν Σχολίων πονήματι (Abhandlungen der Berliner Academie, etc, 1816—1817). Οὐκ ἔχων ἀνά χεῖρας τὸ σύγγραμμα τοῦ Σλειερμαχέρου δὲν δύναμαι νὰ κρίνω περὶ τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἀνακαλύψεων. Ὅτι τὰ εἰς τὰ Νικομάχεια Ἠθικὰ τοῦ Ἀριστοτέλους ὑπομνήματα δὲν εἶναι ὅλα τοῦ Εὐστρατίου, τοῦτο εἶναι ἀνεκάθεν γνωστὸν, ἐξ αὐτῆς τῆς ἐπιγραφῆς μόνου τοῦ πρώτου, ἕκτου, ἐνάτου καὶ δεκάτου ἀναφερομένων εἰς τὸν Εὐ-

στράτιον, τοῦ δὲ δευτέρου εἰς Ἀνώνυμον ἢ εἰς τὸν Ἀσπάσιον, τοῦ τρίτου εἰς Ἀνώνυμον, τοῦ τετάρτου εἰς τὸν Ἀσπάσιον, τοῦ πέμπτου εἰς Μιχαὴλ τὸν Ἐφέσιον, τοῦ ἑβδόμου καὶ ὀγδοῦ εἰς τὸν Ἀσπάσιον. Ἐν προοιμίῳ δὲ τοῦ εἰς τὸ ἕκτον βιβλίον ὑπομνήματος λέγει ῥητῶς ὁ Εὐστράτιος ὅτι ἡ φιλολόγος βασιλις ἐζήτησε παρ' αὐτοῦ τὴν εἰς τὸ ἕκτον βιβλίον, ὡς πρότερον τὴν εἰς τὸ πρῶτον ἐζήτησιν. εἶναι λοιπὸν, ὡς φαίνεται, ἡ ἀνακάλυψις ὅτι καὶ αὐτὰ τὰ φέροντα τὸ τοῦ Εὐστρατίου ὄνομα δὲν εἶναι ὅλα ἐδικὰ του. Ἐκ τῶν παρὰ Σμιθίῳ εἰκάζεται ὅτι ὁ συγγραφεὺς τοῦ εἰς τὸ πρῶτον βιβλίον τῶν Ἠθικῶν τοῦ Ἀριστοτέλους ὑπομνήματος δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἦναι τὸ αὐτὸ πρόσωπον μετὰ τοῦ συγγραφέως τοῦ εἰς τὸ ἕκτον βιβλίον τῶν αὐτῶν Ἠθικῶν ὑπομνήματος· διότι ἐν αὐταῖς δίδονται διάφοροι ἐρμηνεῖαι τῶν *Ἐξωτερικῶν Λόγων* τοῦ Ἀριστοτέλους, καὶ ὅτι πιθανῶς συνέγραψεν ὁ Εὐστράτιος τὸ ὑπόμνημα εἰς τὸ ἕκτον βιβλίον, καλλιώτερον ὃν τῶν ἄλλων, καὶ πολὺ διαφέρων τῶν εἰς τὸ δεύτερον, τρίτον καὶ τέταρτον ὑπομνημάτων. Ἴσως δὲ, κατὰ τὸν συγγραψαντα τὸ περὶ Εὐστρατίου ἄρθρον ἐν τῷ προμνημονευθέντι ὑπὸ Σμιθίου ἐκδιδομένῳ λεξικῷ, καὶ τὸ εἰς τὸ πρῶτον βιβλίον τῶν Ἠθικῶν ὑπόμνημα εἶναι τοῦ Εὐστρατίου, τῆς περὶ τὴν ἐρμηνείαν τῶν *Ἐξωτερικῶν Λόγων* διαφορᾶς ἐξ αὐτοῦ τοῦ Εὐσταθίου [γρ. *Εὐστρατίου*] προελθούσης, παράγοντος τὴν μίαν ἢ ἄλλην ἐξήγησιν κατὰ τοὺς ἀρχαιοτέρους ἐξηγητάς.

»Τὰ ὑπομνήματα τοῦ Εὐστρατίου διαφέρουσι μεγάλως τῶν δημοιδῶν ἀρχαιοτέρων ὑπομνηματιστῶν, διότι δὲν εἶναι συνεχεῖς πραγματεῖαι περὶ φιλοσοφικῶν πραγμάτων ἀλλ' ἐξηγητικὰ λέξεων καὶ πραγμάτων κατὰ μέρος, καὶ διὰ τοῦτο γίνονται ἀξιόλογα. Κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας μετεφράσθησαν εἰς τὸ λατινικὸν τὰ ὑπομνήματα τοῦ Εὐστρατίου, αἱ δὲ μεταφράσεις ἐξεδόθησαν μετὰ τὴν εὕρεσιν τῆς τυπογραφίας. Ἀλβερτος ὁ μέγας καὶ Θωμᾶς ὁ Ἀκυνάτης ὠφελήθησαν μεγάλως ἐξ αὐτῶν εἰς τὴν ἐξήγησιν τοῦ Ἀριστοτέλους. Κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἀλλατίου (ἐνθ. ἀν.) ὁ Εὐστράτιος ἦτον καὶ παρὰ Λατίνοις περίφημος· ὑπὸ δὲ τῆς συγχρόνου βασιλοπαιδος καισαρίσσης Ἀννης τῆς Κομνηνῆς χα-

ρακτηρίζεται (*Αλεξιάδ.* ΙΔ', περί τὰ τέλη) ὡς «άνηρ τὰ τε θεῖα σοφός καὶ τὰ θύραθεν, αὐχῶν ἐπὶ ταῖς διαλέξεσι μᾶλλον ἢ οἱ περὶ τὴν Στοὰν καὶ Ἀκαδημίαν ἐνδιατρίβοντες.» Τοῦ εἰς τὰ Ἀναλυτικὰ ὑπομνήματος προτάσσεται τὸ ἐξῆς ἐπίγραμμα εἰς τὸν Εὐστράτιον:

Εὐστράτιο πόνος τάδε πρωτοέδροιο Νικαίης,
 κρύψιν Ἀριστοτέλους ἀσαφείης ἐξανελίσσων,
 τὴν τεκτῆνατο κείνος Ἀναλυτικῶν ἐνὶ λίσσῳ·
 ἔνθα κεν ἀμφὶ μέσου καὶ ὄροιο πνυτὰ διδάσκει,
 τόσσου μέγχι προτήκων, ὄφρ' ἀποδείξει ἐφίκει.

ἐν τῷ πρώτῳ στίχῳ ἔγραψα *πρωτοέδροιο*, ἀντὶ *πρωτοέδριο*. Ἐν προλόγῳ τοῦ εἰς τὸ ἕκτον βιβλίον τῶν Ἑθικῶν ὑπομνήματος ἀποτείνεται πρὸς τινὰ βασιλῖδα *θεοσεβῆ, φιλολόγον, φιλάγαθον καὶ φιλόκαλον*, ἥςπερ ὑπερεπαινέσας τὰς ἄλλας ἀρετὰς καὶ τὴν φιλομάθειαν ἐπιφέρει: «ὥστε καὶ περὶ ἡμῶν τι ὑπολαβοῦσα χρῆστον πεπειράσαι καὶ ἀφ' ἡμῶν πορίσασθαι τι τελοῦν εἰς ὄνησιν· καίτοι γε ἡμεῖς ὀλιγομαθεῖς καὶ ἀσθενεῖς καὶ γῆρα καὶ νόσοις κατακαμπτόμενοι καὶ διανοίας στενότητα περικείμενοι, καὶ τι χαρίεν ἐκθέσθαι καὶ ἄξιον σπουδῆς μὴ δυνάμενοι τοῖνον [*γρ. ἰσ. τίειν*].» Ἴσως λοιπὸν ἢ τοῦτο ζήτησασα εἶναι αὐτὴ ἡ Ἄννα Κομνηνὴ ἢ ἡ μήτηρ αὐτῆς Εἰρήνη. Ἐν τέλει δὲ τῶν εἰς τὰ Νικομάχεια ὑπομνημάτων μεγάλην μετριοφροσύνην δεικνύων ὁ συγγραφεὺς ἔγραψε τὰ ἐξῆς, ἅπερ ὁ Κοραῆς παρέλαβεν ἐν τέλει τῶν αὐτοῦ σημειώσεων, εἰς τὰ αὐτὰ Νικομάχεια Ἑθικά, μετὰ τινος διορθώσεως: «Ταῦτα κατὰ τὴν ἐμὴν δύναμιν· εἰ δέ τις ἔχοι κρεῖττονα καὶ καλλίονα λέγειν, λεγέτω· καὶ εἴη ἂν (ὧ δέσποτα καὶ δημιουργεὶ ὁ σταυρωθεῖς δι' ἀφᾶτον φιλανθρωπίαν ὑπὲρ ἡμῶν) καὶ φίλων ὁ πανάριστος καὶ διδασκάλων οὗτος ὁ σεπτότακτος ἐμοί· καὶ τὰ μὲν ἐμὰ ἔστωσαν Ἠφαίστω τροφή, τὰ δ' ἐκείνου ἐσαεὶ ψυχαῖς φιλοκάλοις καὶ θεοειδεστάτοις (?ταῖς).» Δικαιοτάτα λοιπὸν ἐγκωμιάζεται ὁ Εὐστράτιος ὑπὸ τοῦ ἡμετέρου Κοραῆ (*Αἰσ. Προλεγ.* σ. λδ'), ὅστις ὁμως ἔπρεπε νὰ συμπεριλάβῃ μετὰ τῶν ἐκεῖ ἐπαινουμένων Εὐσταθίου τοῦ Θεσσαλονίκης καὶ Γρηγορίου τοῦ Κορίνθου καὶ τὸν σύγχρονον αὐτῶν Μιχαὴλ Χω-

νιάτην, μητροπολίτην Ἀθηνῶν, ἄνδρα λόγιον καὶ πεπαιδευμένον, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ πολεμήσαντα ἰσχυρῶς κατὰ Λ. Σγουροῦ, προσπαθήσαντος νὰ κυριεύσῃ τὰς Ἀθήνας, καὶ κατὰ Λατίνων μετέπειτα, οἷς ὅμως ἠναγκάσθη ἐν τέλει νὰ ὑπενδώσῃ, φυγὼν εἰς τὴν νῆσον Κέων, ἄνδρα, κατὰ τοὺς λόγους τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Νικήτα Χωνιάτου, οὕτω μὲν ἴδριν τῶν τακτικῶν, οὕτω δὲ τὸν λόγον πολὺν, οὕτω δὲ τὴν ἀρετὴν ἀπαράμιλλοι.».

Καὶ ταῦτα μὲν ὁ ἀείμνηστος Ἀσώπιος. Ἐν δὲ τι τέως λαμβάνον προσθετέον νῦν ἡμῖν ταῖς περὶ τοῦ σοφοῦ ἱεράρχου βιογραφικαῖς εἰδήσεσι· τοῦτο δ' ἐστὶ τὸ ἐν τῷ νῦν πρῶτον ἐκδιδομένῳ βασιλικῷ Σημειώματι περιεχόμενον· ἐξ οὗ δὴ μανθάνομεν ὅτι μικροῦ δεῖν καθηρέθη ἀνθ' ὧν ἦν τῇ εὐσεβείᾳ προσκεκοικῶς ἐν τοῖς συγγραφεῖσιν αὐτῷ κατὰ τῆς τῶν Ἀρμενίων αἰρέσεως δυσὶ Λόγοις. Σύνοδος γὰρ ἐπὶ τοῦτο συγκεκρότηται τῷ 1171 ἔτει, Ἰωάννου μὲν τοῦ Κομνηνοῦ τὴν βασιλείαν διύθύνοντος ἀρχὴν, Ἰωάννου δὲ Θ' τοῦ Ἀγαπητοῦ τῶν τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου οἰάκων ἐπειληγμένου, ἐν ᾗ καὶ δύο ἄλλοι παρῆσαν πατριάρχαι, ὁ τε Ἀλεξανδρείας Σάββας καὶ ὁ Ἀντιοχείας Ἰωάννης. Ἐνώπιον οὖν ταύτης ἀπολογησάμενος ὁ Εὐστράτιος, καὶ τὰ τῇ εὐσεβείᾳ ἀπάδοντα ἐγγράφως ἀθετήσας, πᾶσάν τε κακοδοξίαν ἀποπτύσας καὶ ἀναθεματίσας, καὶ ἔμπειρον ἐνδειξάμενος τὸν μετὰμελον ἐφ' οἷς ἐξ ἀπροσεξίας προσέκοψε, τῆς αἰτηθείσης ἔτυχε συγγνώμης. Ἐχει δὲ τὸ βασιλικὸν Σημείωμα ὡς ἐξῆς: *Τὸ ἴσον τοῦ βασιλικοῦ σημειώματος τοῦ γερονότος ἐν ταῖς ἡμέραις τοῦ βασιλέως κυροῦ Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ ἐπὶ τῇ καθαιρέσει τοῦ Νικαίας.*

Ἐφθασε μὲν ὁ ἱερώτατος τῆς Νικαίων μητροπόλεως ἀρχιερεὺς Εὐστράτιος δύο λόγους ἐκθέσθαι κατὰ τῆς τῶν Ἀρμενίων αἰρέσεως, ἐν οἷς ἀπάδοντα τῇ εὐσεβείᾳ πολλὰ ἐγράφησαν· καὶ τὰ τοιαῦτα συγγράμματα εἰς φῶς κατὰ τὸ ἀπρόοπτον ἐξηγήθησαν πρὸ τῆς ἀκριβεστερας ἐπισκέψεως, καθὼς ὁ μητροπολίτης διεβεβαιώσατο, ὑποσυρέντα παρὰ τινων· καὶ μέντοι πολλοὺς διατάραξαν, ὡς τοῖς ὀρθοῖς τῆς ἐκκλησίας μὴ συμβαίνοντα δόγμασιν. Ἀλλὰ τὸν καπνὸν ἰδὼν ὁ μητροπολίτης, καὶ τὸ πῦρ ἀνα-

φθῆναι μὴ ἀναμείνας, προσῆλθεν ἐκουσίως, καὶ ἔγγραφον οἰκειο-
χείρως παρ' αὐτοῦ συντεθὲν καὶ ὑπογραφὴν εἰς μέσον ἐπιδέδω-
κεν, ὅπερ ἔχει κατὰ ῥῆμα οὕτως:

«Ἐπειδὴ πρὸς Ἀρμενίους μαχόμενος, καὶ εἰς ἀνατροπὴν τῆς
»αὐτῶν σπουδάζων αἰρέσεως, ἐνέτυχον βίβλω, ἐν ἣ ἐντεταγμένοι
»λόγοι τοῦ ἁγίου Κυρίλλου ἦσαν, εἷς μὲν: Πρὸς τὰς βασιλίσσας,
»ἕτερος δέ: Εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίου, ἀνα-
»γνωσθεῖς ἐν Ἐφέσῳ· ἐν οἷς διελαμβάνετο περὶ προσκυνήσεως.
»Ἦν δὲ καὶ ἐν τῇ βίβλω ἔκθεσις τῶν συναθροισθέντων ἁγίων
»πατέρων ἐν Νικαίᾳ κατὰ τὴν πρώτην σύνοδον, ἐν ἣ καὶ αὐτῇ
»ἐνεγέγραπτο ὅλον εἶναι προσκυνούμενον τὸν Χριστὸν, ἀλλ' οὐ
»καθὸ ἄνθρωπον· καὶ ὅλον εἶναι προσκυνοῦντα, ἀλλ' οὐ καθὸ
»Θεόν, ἐδοξά τι μαθεῖν, ὃ ἠγνόουν· ὥστε καὶ συναρπασθεῖς ἐξε-
»λαβόμεν οὐχ ὑγιῶς τὰ λεγόμενα· ὑπέλαβόν τε τὸ πρόσλημμα
»δοῦλον εἶναι αἰεὶ καὶ προσκυνεῖν καὶ λατρεύειν Θεῶ, ὡς τῆς δου-
»λειᾶς οὐσιώδους αὐτῶ καὶ ἀναποβλήτου οὐσης, καὶ θεραπεύειν
»τοῖς ἐνεργήμασι, καὶ πρὸς τὸν πλάσαντα νεύειν καὶ ἐπιστρέφειν.
»Πρὸς δὲ πλείονα τοῦ ὑποληφθέντος ἐξέτασιν, καὶ δύο λόγους
»ἐκτέθεικα, ποιούμενος μὲν τῆς τῶν Ἀρμενίων ἀνατροπὴν αἰρέ-
»σεως, χρώμενος δὲ τούτοις ὡς συμβαλλομένοις πρὸς τὴν ἐκείνης
»ἀνασκευὴν».

«Καὶ κατεῖχον μὲν τοὺς λόγους παρ' ἑμαυτῶ ἐπισκεψόμενος
»καὶ διορθώσω τὰ ἐσφαλμένα, εἴ γε διορθώσιν ἐπιδέχονται· εἰ
»δὲ μὴ, τελείως περιαιρήσω καὶ ἀφανίσω τοὺς λόγους· ἐδει-
»λίω γὰρ, ὡς ὁ Θεὸς οἶδεν, εἰς τὸ φανερὸν τούτους ἐξαγαγεῖν,
»διὰ τὸ πλείστην ἔχειν ἐπὶ τῆς γραφῆς τὴν ἀμφιβολίαν. Συνέβη
»δὲ, οὐκ οἶδ' ὅπως, ὑποσυρῆναι τούτους παρὰ τινων καὶ μετα-
»γραφῆναι, κἀνταῦθα [γρ. ἴσ. κατ'εὔθεν] διαδοθῆναι καὶ εἰς τι-
»νας, ἐμοῦ παντελῆ ἄγνοιαν ταύτης τῆς διαδόσεως ἔχοντος·
»οἱ καὶ ἀναγνωσθέντες παρὰ τινων, ἐφάνησαν ἐπισφαλῶς ἔχον-
»τες, καὶ ὑποπτὸν με παρ' ἐκείνοις ἐποίησαν ἐπὶ δόξῃ οὐκ ἀγα-
»θῇ καὶ ἦν οὐδέποτε πρότερον ἐδόξασα, οὔτε νῦν, ὡς ὁ Θεὸς
»οἶδε, δοξάζω».

«Καὶ ἄλλο δέ μοι ἐξ ἀμαρτιῶν συμβέβηκεν. Ὡς ἡ μὲν δε-

»λίαν μοι περὶ τῆ προσκυνήσει τε ἦν καὶ τοῖς ἐπομένοις αὐτῆ, μή-
 »πω δὲ μὴ τοῖς λοιποῖς καλῶς ἐπιστήσαντός μου, μὴ πού τι
 »αὐτῶν ἐπταισμένον ἐστὶ καὶ τῆς ἀκριβείας λειπόμενον, συνέβη
 »ἀπολέσθαι τὰ γεγραμμένα, κἀνταῦθα [γρ. ἴσ. καρτεῦθεν] εὐρί-
 »σκεσθαι νῦν τινα παντελῶς μηδὲ ἠλπισμένα γραφῆναι παρ' ἐ-
 »μοῦ. Ἐπλατύνθη τοίνυν ὁ περὶ τούτου λόγος σχεδὸν εἰς ἀπαν-
 »τας, καὶ μοι λίαν ἡ ἐπὶ τούτῳ λύπη καθήψατο, εἰ αἴτιος βλά-
 »βης τῶν χριστιανῶν τῷ πλήθει γενήσομαι· καὶ ἐφρόντισα ἑμαυ-
 »τοῦ τε καὶ τοῦ πληρώματος τῶν χριστιανῶν».

«Ἴνα οὖν περιέλω τὴν βλάβην καὶ τὸ σκάνδαλον τοῦ χριστια-
 »νικωτάτου λαοῦ, καὶ ἑμαυτὸν δείξω τῶν οὐ καλῶς παρ' ἐμοῦ
 »ἐκληφθέντων μὴ ἀντεχόμενον, προσέρχομαι τῷ θεοσεβεστάτῳ
 »κράτει τῆς βασιλείας ὑμῶν, καὶ τῷ ἁγιωτάτῳ καὶ οἰκουμενικῷ
 »πατριάρχῃ καὶ τῆ καθ' ἡμᾶς ἁγία συνόδῳ, συνεδρευόντων καὶ
 »τῶν ἁγιωτάτων πατριαρχῶν, τοῦ Ἀλεξανδρείας κυροῦ Σάββα,
 »τοῦ Ἀντιοχείας κυροῦ Ἰωάννου, παρισταμένων καὶ τῶν ἔλλο-
 »γιμωτέρων τῆς συγκλήτου βουλῆς, καὶ ἐνώπιον πάντων ἀθετῶ
 »ταῦτα καὶ ἀναθεματίζω, διαγινώσκων τῆς εὐσεβείας ἀνάξια καὶ
 »ἀλλότρια· ἤγουν τὸ ὑπολαβεῖν τὸ πρόσλημμα δοῦλόν τε εἶναι
 »αἰεὶ καὶ προσκυνεῖν καὶ λατρεύειν Θεῷ, καὶ τὴν δουλείαν ταύ-
 »την οὐσιώδη τε εἶναι αὐτῷ καὶ ἀπόβλητον, καὶ πρὸς τὸν πλά-
 »σαντα νεύειν καὶ ἐπιστρέφειν, καὶ ὅσα ἄλλα ἐν τοῖς κατωτέρω
 »λόγοις ἐρῶ, ἀθετῶν ταῦτα καὶ ἀποβαλλόμενος.»

«Τοῖς λέγουσιν ἢ φρονοῦσι προσκυνεῖν τοῦ Χριστοῦ τὸ ἀνθρώ-
 »πινον δουλικῶς τῆ ἀπροσίτῳ θεότητι, καὶ δοῦλον εἶναι αἰεὶ, ὡς
 »τῆς δουλείας οὐσιωδῶς αὐτῷ καὶ ἀναποβλήτου οὐσης, ἢ ἕτερον
 »τῆ ἀξία, ἢ λατρεύειν αὐτῆ καὶ θεραπεύειν τοῖς ἐνεργήμασιν, ἢ
 »τελειοῦσθαι κατ' ἀρχὴν, ἢ ὡς ἀτελὲς ὄν ἐφίεσθαι τῆς ἐξ αὐτῆς
 »τελειώσεως, ἢ καθαίρεσθαι τῆ τῶν ἀρετῶν τελειότητι, καὶ πρὸς
 »αὐτὴν ἐπιστρέφειν, καὶ αὐτῆς ἐξηρτησθαι, ἀνάθεμα.»

«Εἴ τις ἰδίᾳ λέγει τὸ πρόσλημμα εἶναι ἀρχιερέα μέγιστον, καὶ
 »οὐχὶ τὸν Χριστὸν ἀπλῶς, ἀνάθεμα.»

«Εἴ τις οὐ μετὰ πάσης εὐλαθείας τῆ κατ' ἐπίνοιαν διαίρέσει
 »χρῆται πρὸς δὴλωσιν μόνην τῆς ἑτερότητας τῶν συνδραμουσῶν

» ἐν Χριστῷ δύο φύσεων, ἀλλὰ καταχρώμενος αὐτῇ λέγει τῆς
 » αὐτῆς ὑποστάσεως τοῦ Χριστοῦ τὸ μὲν εἶναι δεσπότην, τὸ δὲ
 » δούλον αἰεὶ, καὶ ὡς ἡ τοιαύτη δουλεία οὐσιώδης καὶ ἀναπόβλη-
 » τος, καὶ ὅτι τὸ πρόσλημμα τὴν προσήκουσαν τιμὴν ἀπονέμει ὡς
 » ὑφειλὴν, οἷον [γρ. ἴσ. οἶα] κτίσμα τῷ κτίσαντι, καθάπερ τὰ λει-
 » τουργικὰ πνεύματα τῷ Θεῷ ὑπηρετοῦντά τε καὶ λατρεύοντα
 » δουλικῶς, ἀνάθεμα».

» «Ἐπεὶ δὲ ἐν τῷ πρώτῳ λόγῳ καὶ τοῦτο ῥητῶς ἐνετέτακτο:
 » Οὕτω δὲ καὶ ἀνθρώπῳ ὄντι καὶ δούλου μορφῇ κατὰ τὴν ἑαυτοῦ
 » φύσιν, κεχάρισται αὐτῷ καὶ τὸν Υἱὸν εἶναι καὶ κληρονόμον διὰ
 » τὴν πρὸς τὸν Λόγον κατὰ μίαν ὑπόστασιν ἔνωσιν, ταῦτα δὲ κε-
 » χάρισται μὲν καὶ ἄλλοις πολλοῖς, ὅσοι δηλονότι χριστοειδῶς
 » ζῶσιν ἢ ἔζησαν, ἀλλ' οὐχ οὕτως ὡς ἐκείνῳ, παρόσον καὶ μόνος
 » ὑψέστηκε τῷ Λόγῳ, καὶ ναὸς ἐκείνου ἐστὶν ἀχώριστος, ἄγνός τε
 » καὶ ἄμωμος καὶ ἀληθῶς ἀξιόθεος· τὸ τοιοῦτον ἅπαν χωρίον
 » μετὰ καὶ τῶν λοιπῶν, ὅσα ἔμφασιν δύο παρέχεται ὑποστάσεων,
 » ἀποβάλλομαι ὡς ἀδιανόητον. Ἐτι ἀποβάλλομαι καὶ ἐκεῖνο τὸ
 » ῥητόν, τὸ λέγον· Ἐπαινετὸς ἐκεῖνος, ὃς ἔχων τὴν φύσιν δυνα-
 » μένην κακίας ἔχουσαι, ἀπόσχηται ταύτης καὶ μείνη ἐν καθαρῶ-
 » τητι. Τοιοῦτον δὲ τὸ πρόσλημμα, ἵνα μὴ δόξω λέγειν ἐξ ἀγῶνος
 » προσγενέσθαι τῷ Χριστῷ τὸ ἀναμάρτητον».

» «Καὶ εἴ τις δὲ τὸν ἕνα Χριστὸν μετὰ τὴν ἔνωσιν ἰδίᾳ καὶ ἀνά
 » μέρος τιθεῖ τὸν Θεὸν Λόγον, καὶ ἰδίᾳ τὸ πρόσλημμα, οὐχ ἕνα
 » τοῦτον δοξάζῃ ταυτότητι τῆς δόξης καὶ τῆς ἀξίας, διὰ τὴν
 » καθ' ὑπόστασιν ἔνωσιν, καὶ ἕνα Υἱὸν καὶ μετὰ τὴν ἐνανθρώπη-
 » σιν, ἐκπέσει τῆς υἰοθεσίας, ἣν αὐτὸς ὁ Σωτὴρ ἐπηγγείλατο».

» «Καὶ ὁ λέγων δὲ τελειοῦσθαι καὶ καθαίρεσθαι καὶ θεοῦσθαι τὸ
 » πρόσλημμα, κατὰ προκοπὴν καὶ οὐχὶ ἐξ αὐτῆς τῆς ἐνώσεως
 » θεωθῆν, καθ' ἣν ὑπέστη τῷ Θεῷ Λόγῳ τέλειον εἶναι, μὴ ἐνω-
 » θεῖν Θεῷ».

» «Εἴ τις δούλον καλεῖ τὸν ἐλευθερώσαντα ἡμᾶς τῆς δουλείας,
 » καὶ οὐχὶ γεγονέναι μὲν τοῦτον ἐν δούλου μορφῇ, νυνὶ δὲ μὴ
 » εἶναι δούλον πιστεύει, ὡς ἡμῶν δι' αὐτοῦ τῆς ἐλευθερίας τυχόν-
 » των, καθὰ φησιν ὁ μέγας Χρυσόστομος, ὅτι γέγονε δούλος, νυνὶ

»δὲ οὐκ ἔστι δούλος, ἀπολέσει τὴν ἐλευθερίαν, δι' ἣν ἠνέσχετο
»δούλος κληθῆναι ὁ δεσπότης ἡμῶν».

«Ὁ λέγων ἐπὶ τῶν ἀναποδείκτων ἀρχῶν τῆς πίστεως δεῖν συλ-
»λογιζέσθαι, καὶ ἐφ' ὧν οὐκ ἐχρήσαντο συλλογισμοῖς οἱ ἅγιοι,
»καθὼς ἡμᾶς τινες ὑπόπτεισαν γράψαι, ἀποβαλλέσθω οὐ μόνον
»ὡς ἀσεβῆς, ἀλλὰ καὶ ὡς μωρὸς καὶ ἀνόητος».

«Ἀποβάλλομαι δὲ καὶ τὰς παραλόγους ἐκλήψεις τῶν γραφι-
»κῶν ῥητῶν, ὅσαις ἐχρησάμην, ὡς ὑποληφθείσαις συμβάλλεσθαι
»πρὸς τὴν δουλικὴν προσκύνησιν, παρὰ τὰς τῶν ἁγίων πατέρων
»ἐννοίας».

«Ἀναθεματίζω καὶ ἐκκήρυκτον τίθεμαι καὶ εἴ τι ἄλλο ἐν
»τοιούτοις λόγοις ἀπεμφαῖνον εὐρίσκεται, καὶ ταῖς παραδόσεσι
»τῶν ἁγίων πατέρων μαχόμενον».

«Περὶ μέντοι τοῦ ῥητοῦ τοῦ λέγοντος: Εἰ δὲ κτίσμα κατὰ τὴν
»γέννησιν ἢ σοφία, κτίσμα πάντως τὸ κάτω γεγεννημένον· καὶ
»περὶ τοῦ εἰπεῖν τὸν Λόγον καὶ Υἱὸν τοῦ Θεοῦ λόγον κοινὸν καὶ
»πρώτιστον τῶν καθ' ἕκαστον, καὶ τίνα διάνοιαν ἔχουσι ταῦτα,
»εἰπερ οὕτω γεγραμμένα εἰσὶ, σκέψασθαι ζητῶ τοὺς λόγους, ὡς μὴ
»παρ' ἐμοῦ ἐπὶ πολλῶν ἤδη καιρῶν τυγχάνοντα, καὶ εἰπεῖν, εἰ οἶδα
»ταῦτα παρ' ἐμοῦ γραφῆναι, εἰ [ἴσ. γρ.] μὴ ποτε παρενετέθησαν,
»ἢ γραφικῶς παρὰ τῶν μεταγραφάντων ἐσφάλησαν, ἢ καὶ τούτους
»διασαφῆσαι, εἶγε ταῦτα ἐπιγνώσομαι ποίῳ σκοπῷ ταῦτα ἔ-
»γραψα».

«Προσελθὼν οὖν, καθὼς ἀνωτέρω εἴρηται, καὶ ἀθετῶν τὰ προ-
»τεταγμένα ὡς ἐξ ἀγνοίας καὶ ἀπροσεξίας, καὶ τοῦ φθάσαι ἀπο-
»λέσθαι ταῦτα ἐξ ἐμοῦ πρὸ τῆς ἀκριβοῦς ἐπισκέψεως τούτων καὶ
»διορθώσεως ἐσφαλμένως γραφέντα, ζητῶ συγγνώμην, οἰκειο-
»χειρῶς τὸ παρὸν μου ἔγγραφον γράψας καὶ ὑπογράφας ἐν
»αὐτῷ».

«Μηνὶ Ἀπριλίῳ κς', ἰνδικτιῶνος ι', ἔτει ςχκϛ'».

Ἦ δὲ ὑπογραφή:

«Ὁ ταπεινὸς μητροπολίτης Νικαίας Εὐστράτιος τὸ παρὸν ἔγ-
»γραφον συνθέμενος αὐτὸς, καὶ οἰκειοχειρῶς τοῦτο γράψας καὶ
»ὑπογράφας ἐν αὐτῷ, ἐπιδέδωκα τῷ κρατίστῳ καὶ ἀγίῳ ἡμῶν

» βασιλεῖ, τῷ ἀγιωτάτῳ καὶ οἰκουμενικῷ πατριάρχῃ καὶ τῇ θείᾳ
» συνόδῳ ».

Ἐτέρα ὑπογραφή:

« Εὐστράτιος ὁ εὐτελής μητροπολίτης Νικαίας τὸ παρὸν ἔγγρα-
» φον ἴσον τυγχάνον κατὰ πάντα τῷ παρ' ἐμοῦ ἐκτεθέντι καὶ οἰ-
» κειοχείρως γραφέντι καὶ ὑπογραφέντι ἐπιδοθέντι τε τῷ κρατίστῳ
» καὶ ἀγίῳ ἡμῶν βασιλεῖ ὑπέγραψα, ἐπιδοὺς τοῦτο τῷ ἀγιωτά-
» τῳ μου δεσπότη καὶ οἰκουμενικῷ πατριάρχῃ καὶ τῇ θείᾳ συ-
» νόδῳ ».

Προσθήκη τοῦ αὐτοῦ: Ἄπει δὲ δύο τινὰ εἶχον ἀμφίβολα, εἴτε
» ἐμὰ εἰσιν, εἴτε προσετέθησαν, καὶ παντελῆ εἶχον ἄγνοιαν τού-
» των· ἐν μὲν τὸ ῥητόν, τὸ λέγον: Εἰ δὲ κτίσμα κατὰ τὴν
» κάτω γέννησιν ἢ σοφία, κτίσμα πάντως τὸ κάτω γεγεννημένον·
» ἀθετῶ καὶ ταῦτα ὡς ἀπρόδοντα τῇ εὐσεβείᾳ, εἴτε εἰσιν ἐμὰ, εἴ-
» τε ἄλλοτρια». Καὶ ἡ ἐπὶ τούτοις ὑπογραφή:

« Ὁ εὐτελής μητροπολίτης Εὐστράτιος Νικαίας καὶ ταῦτα τοῖς
» ἄλλοις ὑπέγραψα ».

Λοιπὸν καὶ τοῦ ἐγγράφου ἀναγνωσθέντος εἰς ἐπήκοον μετὰ καὶ
τῆς προσθήκης, ἥτις καὶ αὐτὴ μετὰ τὴν ὑπογραφὴν ἐγράφη οἰ-
κειοχείρως παρὰ τοῦ μητροπολίτου, καὶ ὑπεγράφη παρ' αὐτοῦ,
στόματι οἰκείῳ μετὰ συντετριμμένης καρδίας ὁ τὸ ἔγγραφον συν-
θέμενος ἐζήτηε τὴν συγγνώμην, καὶ τὸν τῆς ἰδίας μεταμελείας
καὶ διορθώσεως λόγον ἀπεστομάτισε περιπαθῶς ἀμέλει καὶ τῶν
ζιζανίων ἀνασπασθέντων διὰ τῆς μετανοίας, ἅπερ ὁ πονηρὸς καὶ
ἄγρυπνος ἡμῶν ἐχθρὸς τῷ ἀγαθῷ σπόρῳ μάτην ἐγκαταμιξῆσαι ἐφι-
λονείκησεν, ἢ τοῦ μητροπολίτου προσέλευσις, ὡς ἐκ ζεούσης καὶ
τεταπεινωμένης ψυχῆς γενομένη καὶ μετὰ δακρύων, προσεδέχθη,
καὶ δέον ἐλογίσθη τὸ ἀποβαλλόμενον τὰ τῆς εὐσεβείας ἀλλότρια
ἔγγραφον ἐναποτεθῆναι τῷ εὐαγεῖ σεκρέτῳ τοῦ χαρτοφύλακος, ἵνα
πάντως ἢ τῶν κακῶς γεγραμμένων ἀποβολὴ δῆλη τυγχάνῃ. Ὁ-
ρίσθη δὲ καὶ τοὺς δύο λόγους ἐκείνους, ὡς ἀποδοκιμασθέντας τέ-
λεον, σχολάσαι παντελῶς, καὶ μηκέτι μῆτ' αὐτῷ τῷ μητροπολί-
τῃ, μῆθ' ἑτέρῳ τινὶ ἐξεῖναι χρῆσθαι τούτοις τοῖς λόγοις, ἢ συντη-

ρεῖν αὐτοὺς, καὶ ἀπὸ τῶν αὐτῶν ἐπιχειρημάτων ἕτερον πλέκειν, ἢ τὸ σύνολον τούτοις προσέχειν· φεύγειν δὲ μᾶλλον τὰ τοιαῦτα συγγράμματα, ὡς δηλητηριώδη καὶ ψυχικὸν ἐμποιοῦντα τὸν θάνατον τοῖς στοιχοῦσιν αὐτοῖς. Διὰ τοῦτο γὰρ καὶ προθεσμία λ' ἡμερῶν, ἀπὸ τῆς σήμερον ἀριθμουμένων, ἐδόθη παντὶ τῷ τοῦς τοιούτους λόγους ἔχοντι, ὥστε προσαγαγεῖν αὐτοὺς χωρὶς τινος ὑπομνήσεως τῇ μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ, ἐφῶ πυρὸς ἔργον τούτους γενέσθαι, ἵνα ἐκ μέσου τὸ κακὸν ἐξαρθείη παντάπασι· εἰδότες παντὸς τοῦ τὰς τοιαύτας γραφὰς κατέχοντος καὶ κρύπτοντος, ὑφέξειν εὐθύνας παρὰ τε τῶν πολιτικῶν νόμων, ὅποσας οἱ τοῖς ἐκκηρῦκτοῖς συγγράμμασι χρώμενοι ὑπεύθυνοι τυγχάνουσι, καὶ παρὰ τῶν ἐκκλησιαστικῶν θεσμῶν ἐνδίκως ἐπιτιμηθῆναι.

Ἐκ Πάτμου Ἰουλίου φθίνοντος 1875.

ΛΕΟΝΤΟΣ ΕΥΣΚΑΜΜΑΡΙΟΥ ΑΠΟΓΡΑΦΕΩΣ ΡΟΛΟΥ
ΚΑΙ ΤΩΝ ΚΥΚΛΑΔΩΝ ΝΗΣΩΝ ΓΡΑΜΜΑΤΑ
ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΤΙΚΑ, ΥΠΟ ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ.

Ὅσῃς μὲν σπουδῆς ἄξια τυγχάνουσι τὰ ἐν τοῖς γραμματοφυκείοις τῶν ἱερῶν ἐνδικαιτημάτων διατηρούμενα παντοῖα πολιτικὰ τε καὶ ἐκκλησιαστικὰ ἔγγραφα τῶν βυζαντινῶν χρόνων, ἄλλοι πρὸ ἐμοῦ κατέδειξαν, καὶ πρῶτιστα πάντων ὁ ἐρίτιμός μοι φίλος Σ. Ζαμπέλιος ἐν τῷ σοφῷ αὐτοῦ σπουδάσματι τοῖς Ἰταλοελληνικοῖς· ὅτι δὲ ἡ ἀνόρυξις αὐτῶν ἐκ τῶν τάφων τῆς παντελοῦς λήθης καὶ φθορᾶς (τάφοις γὰρ δυστυχῶς παρεικαστέοι εἰσὶ τῶν πλείστων ἱερῶν μονῶν αἱ βιβλιοθήκαι καὶ τὰ γραμματοφυλακεῖα, καὶ μάλιστα τῶν κατὰ τὸ ἀγιώνυμον ὄρος), καὶ ἡ διὰ τοῦ τύπου δημοσίευσις μεγίστην ὑπουργίαν τῇ ἐπιστήμῃ προσφέρει, παντὶ δήπου δῆλον. Οὐ γὰρ μόνον τῷ περὶ τὴν ἔρευναν τῆς βαθμηδὸν ἐκπτώσεως καὶ παραφθορᾶς τῆς ἀρχαίας γλώσσης καὶ τῶν διαφόρων μορφῶν τῆς νεωτέρας φιλοσοφοῦντι πλείστον ὅσον ταῦτα συμβάλλονται, ἀλλὰ καὶ τὰ σκοτεινὰ τῆς ἱστορίας πολ- λάκις διαφωτίζουσιν, ἔστιν ὅτε δὲ καὶ ὄλως νέαν παρέχουσιν ὕλην

πρὸς ὀλομερῇ αὐτῆς σύμπηξιν· οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν τοπογραφίαν αὐτὴν, καὶ πρὸς ἀκριβέστερον καταλογισμὸν τῶν χρόνων οὐ μικρὸν συντελοῦσιν· ἐπιπλέον δὲ χειραγωγοῦσι τὸν περιέργον ἐρευνητὴν εἰς κατανόησιν τοῦ διοικητικοῦ τε καὶ οἰκονομικοῦ συστήματος τοῦ βυζαντινοῦ κράτους.

Ἐπεὶ τὰ ἑκατὸν τοιαῦτα ἔγγραφα ἀπαρτίζουσι τὸ Γ' Παράρτημα τῆς ἐμῆς ἀναγραφῆς τῆς Πατριαρχικῆς βιβλιοθήκης, οἷον χρυσόβουλλα, ὄρισμοί, ἐντάλματα, πιττάκια καὶ λύσεις βασιλέων, σιγίλλια καὶ γράμματα πατριαρχῶν, πρακτικὰ καὶ γράμματα ἀποκαταστατικά τε καὶ ἄλλα λειτουργῶν τοῦ δημοσίου, δεήσεις (ἀναφοραὶ), διαθήκαι, συμβόλαια καὶ ἕτερα ἰδιωτῶν ἔγγραφα, τὰ πάντα ἀπὸ τοῦ γραμματοφυλακείου τῆς ἱερᾶς μονῆς τοῦ Θεολόγου μετειλημμένα, εἰς τοὺς πρὸ τῆς αἰχμαλωσίας δὲ χρόνους ἀναγόμενα (τὰ γὰρ μετὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην γεγραμμένα ἀριθμοῦ εἰσι, κρείττονα). Ἐκ τούτων δ' εἰσὶ καὶ τὰ ἐξῆς ἐκδιδόμενα δύο ἀποκαταστατικὰ γράμματα Λέοντος τοῦ Εὐσκαμμαρίου, ἀπογραφῆς Ῥόδου καὶ τῶν Κυκλάδων νήσων, ἅτινα κατατέτακται ἐν ἀριθμῶ 66 καὶ 67 τοῦ γραμματοφυλακείου, γεγραμμένα ὄντα τὸ μὲν πρότερον ἐπὶ περγαμηνῆς, τὸ δ' ἄλλο ἐπὶ χάρτου βαμβακίνου. Καὶ χρόνου μὲν ὄρισμένου σημασίαν οὐ φέρουσιν, ὅτι μὴ τὴν ἰνδικτιῶνα καὶ μόνην· ἀλλ' ὡς ὁ τῆς γραφῆς τύπος ἐμφαίνει, ἐγράφησαν κατὰ τὴν ΙΓ' ἑκατονταετηρίδα, καὶ δὴ ἐπὶ Μιχαὴλ τοῦ Παλαιολόγου, ἦτοι τῷ 1264 ἔτει, ἢ γοῦν τῷ 1279· δύο γὰρ ἐπὶ τῆς αὐτοῦ βασιλείας παρεμπίπτουσιν ἰνδικτιῶνων περίοδοι, τῆς μὲν ἀρχομένης ἤδη, τῆς δὲ τὰ μέσα παραμειβούσης. Τοῦτο δὲ λέγω ἀνευδοιάστως, διότι ἐν μὲν τῷ δευτέρῳ γράμματι μνεία γίνεται τοῦ προβεβασιλευκότος Ἰωάννου τοῦ Δούκα· ἐν ἀμφοτέροις δὲ πάλιν ἀναφέρεται ἡ κραταιὰ καὶ ἀγία κυρὰ καὶ Δέσποινα, ἥτις οὐκ ἄλλη τις ἐστὶν ἀλλ' ἢ ἡ βασίλισ Θεοδώρα, τοῦ Μιχαὴλ ἢ σύζυγος, ὡς τοῦτο πιστοῦται ἐκ τῶν περιωθέντων ὀρισμῶν αὐτῆς ¹⁾, ἐν οἷς μνημονεύεται πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ ὁ ἐπὶ τῆς ἐκείνου βασιλείας ἀκμάσας καθηγούμενος τῆς μονῆς Γερμανός.

(1) Βλέπε ἔμπροσθεν τὴν ἐν τῷ Δ' γράμματι ἡ ὑποσημείωσιν.

Τῶν οὖν γραμμάτων τούτων τὸ δεύτερον ἔχει ὑποκάτιθεν
 λινῇ μηρίνθῳ ἀπλωρημένην σφραγίδα μολυβδίνην διαμέτρου
 00,30 γ. μ., εἰκονίζουσαν ἔνθεν μὲν τὴν Θεοτόκον ὀρθήν, τὸν
 Χριστὸν φέρουσαν ἐν ἀγκάλαις, καὶ ἐπιγραφὴν: ΜΡ ΘΥ ΙϚ ΧϚ,
 ἔνθεν δὲ τόδε τὸ δίστιχον:

† ΒΡΟΤΩΝ	Βροτῶν
ΡΟΗΝΗΤΑΙ.	ῥοῆς ἢ στάσι[ς]
ΤΑΣΠΡΑΞΕΙΣΚΥΡΟ.	τὰς πράξεις κύρο[υ],
ΑΙΩΣΙΜΑΚΡΟΙΣ	αἰῶσι μακροῖς
ΤΗΣΡΟΗΣΔ.	τῆς ῥοῆς δ[ί]-
ΧΑΚΟΡ.	χα, Κόρ[η].

Χάριν δὲ τῶν πρὸς τὰ παλαιογραφικὰ περιέργως ἐχόντων παρέχω
 ἐν πανομοιότηπῳ καὶ τὸ τῆς ὑπογραφῆς μονογράμματον (μονο-
 κονδυλιάν) τοῦ ἀπογραφέως τούτου. Σημειωτέον δὲ ὅτι τῶν γραμ-
 μάτων αὐτῶν ἡ γραφή ἐτηρήθη ἀπαράλλακτος ὡς ἔχει ἐν τοῖς
 ἀρχετύποις, μηδὲ τοῦ ἐλαχίστου περὶ τὴν ὀρθογραφίαν πταισμά-
 τος διορθωθέντος.

Δ'.

†.....
 .....κρατίστου.....τῆς αὐτοῦ.....

[π]ιστουμένου τοῦ πράγματος εἰ.....οντα εὐκληρίαν τῶν ἐν τῷ
 παρόντι εὐηρεστικῶτων Θεῶ. Διὰ τοῦτο καὶ οἱ ἐπὶ γῆς εὐσεβεῖς
 ἀνακτες, ὡς τὴν ἄνω βασιλείαν ἐξεικονίζοντες, ἐκ τῶν ὧν αὐτοῖς
 ἐκείθεν καὶ εὐηργέτηται, ἐπιχορηγοῦσι τούτοις δαψιλεστέρας τὰς
 δωρεάς, ἀφιερῶντες αὐτοῖς καὶ τοῖς παρ' αὐτῶν ἀνδρῶν ἐπι-
 θείους ναοῖς γημόρων καὶ δουλευτῶν, οὓς παροίκους οἶδαμεν ὀνο-
 μάζεσθαι [οὐκ] ὀλίγην ἀ[π]όμοιραν· ὃ δὴ καὶ ἐπὶ τῷ μακαρίτῃ
 ἐκείνῳ καὶ ἀγίῳ πατρὶ.....Χριστοδούλῳ, τοῖς πάλαι
 ἀγίοις βασιλεῦσι καὶ εὐσεβέσιν ἀναξί, ἀλλὰ δὴ καὶ τῷ κραταιῷ
 καὶ ἀγίῳ ἡμῶν αὐτοκράτορι τετελειωμένον ἔστιν ἰδεῖν, ὡς τὰ
 σεπτὰ τούτων διατρανοῦσι καὶ προσκνητὰ χρυσοβούλλα· οἷς δὴ
 καὶ τὸ κύρος ἐπεβεβαεύσατο ὁ κράτιστος καὶ ἅγιος ἡμῶν αὐθέντης
 καὶ αὐτοκράτωρ διὰ προσκνητοῦ χρυσοβούλλου τῆς ἀγίας αὐτοῦ
 βασιλείας· ὃ δὴ πρὸς τὴν παρά τοῦ διαληφθέντος μακαρίου ἀνδρός

Χριστοδούλου ἀνεγερθεῖσαν σεβασμίαν μονήν, τὴν ἐν τῇ νήσῳ Πάτμῳ, παρὰ τοῦ κράτους ἀπελύθη τῆς αὐτοῦ γαληνότητος.

Ἐπὶ οὖν ἐδέησε μετὰ τῶν ἄλλων ἔγγραφον καὶ παρ' ἡμῶν γενέσθαι ἀποκατάστασιν τῷ μέρει τῆς τοιαύτης σεβασμίας μονῆς ἐπὶ τοῖς ἐκ παλαιγενῶν τῶν χρόνων προσκυρωθεῖσι ταύτῃ διὰ τῶν ὡς εἴρηται προσκυνητῶν χρυσοβούλλων ἐν τε τῇ νήσῳ Λέρνῳ καὶ ἐν τῇ νήσῳ Κῶ, ὡς διωρισμένοις ἡμῖν τελείαν ποιήσασθαι ἀπογραφὴν καὶ ἀποκατάστασιν ἐν τε τῇ νήσῳ Ῥόδῳ καὶ τοῖς περὶ αὐτήν, ἀλλὰ δὴ καὶ ἐν πᾶσι ταῖς Κυκλάσι νήσοις, τὸ παρὸν σιγιλλιῶδες ἀποκαταστατικὸν γράμμα ἐγεγόνει, ἐν ᾧ τὰ κατευρεθέντα ἐν ταῖς δηλωθείσαις νήσοις τοῦ μέρους τῆς τοιαύτης μονῆς ἐκδηλα πεποιήκαμεν.

Καὶ εἰς μὲν τὸν περιορισμὸν καὶ τὴν περίμετρον τῶν ἐν ταύταις προαστίων ἀρκοῦντα ἔδοξαν ἡμῖν τὰ προσόντα ταύτῃ παλαιγενῆ ἀπογραφικὰ δικαιώματα, ἐπεὶ μηδὲ παρὰ τοῦ τῶν γειτονούντων ἢ τῶν ἀπὸ τοῦ μέρους τοῦ δημοσίου ἠνοχλήθημεν περὶ τοῦ τῆς μονῆς μέρους, ὡς τινὸς τούτων κατεπεμβαίνοντος· καὶ ἔσεται καὶ εἰς τὸ ἐξῆς ἡ τοιαύτη σεβασμία μονὴ καὶ οἱ ὑπ' αὐτὴν ἐνασκούμενοι μοναχοὶ, εἴ τι ἔκπαλαι καὶ μέχρι τοῦ νῦν κατεῖχόν τε καὶ ἐνέμοντο ἐν ταῖς τοιαύταις νήσοις, κατὰ τὰς περιλήψεις καὶ πάσας τὰς διαστειζεις τῶν προσόντων αὐτοῖς δικαιωμάτων παλαιγενῶν· τοὺς δὲ γε παροίκους καὶ ὑποτελετάς τοὺς ἐν τοῖς τοιούτοις προσκαθημένους κτήμασι, δέον καὶ κρίκαμεν ὀνομαστοὶ δηλῶσαι ἐν τῷ παρόντι ἀποκαταστατικῷ γράμματι, ὡς ἂν μήτε τῷ τῆς μονῆς μέρος ἐπαδείας ἔχειν πλείονας τῶν δηλωθησομένων ἔλκειν πρὸς ἑαυτὸ, μήτε μὴν τῷ τοῦ δημοσίου μέρος χῶραν ἔχειν κατεπεμβαίνειν τοῦ τῆς μονῆς μέρους καὶ καθαρπάζειν τινὰ τῶν ταύτῃ προσηλωμένων. Ἐχουσι τοίνυν κατὰ μέρος οἱ ἐν τοῖς τοιούτοις προαστίοις προσκαθημένοι ὑποτελεταὶ τῆς μονῆς οὕτως:

*Προάστιον τὸ Παρθένιον*¹). Ἰωάννης ὁ Πελαγίτης, ἔχει

(1) Ἐπιθι τὰ τε περὶ τούτου καὶ τοῦ ἐφεξῆς ἀναφερομένου Τεμενίου σημειωθέντα μοι ἐν τῷ χρυσοβούλλῳ Ἀλεξίου Α' τοῦ Κομνηνοῦ [Πανδ.: τόμ. ΙΓ', σελ. 137].

γυναῖκα Μαρίαν, υἱοὺς Γεώργιον καὶ Λέοντα, θυγατέρα Ἰωάννην Κωνσταντῖνος ὁ Πεπανός, ἔχει γυναῖκα Εἰρήνην Κωνσταντῖνος ὁ υἱὸς τοῦ μοναχοῦ Ἀρσενίου, ἔχει γυναῖκα Σκηνοῦραιναιαν. Ἰωάννης ὁ Πατζᾶς, ἔχει γυναῖκα Μαρίαν, θυγατέρας Μοσχῶ καὶ Θεοτοκῶ. Νικήτας ὁ υἱὸς τοῦ Ἀλεπιδιώτου, ἔχει γυναῖκα Θεοτοκῶ. Ἰωάννης ὁ υἱὸς παπᾶ Νικολάου, ἔχει γυναῖκα Κυριακὴν, θυγατέρα Ἄνναν. Μιχαὴλ ὁ υἱὸς τοῦ Στουπαλιώτου, ἔχει γυναῖκα Μαρίαν. Γρηγόριος ὁ Κουρσιώτης, ἔχει γυναῖκα Μοσχῶ, υἱὸν Γεώργιον. Νικόλαος ὁ Ἀλαῆς, ἔχει γυναῖκα Γεωργίαν, υἱοὺς Κωνσταντῖνον καὶ Ἀλέξιον καὶ ἕτερον Λέοντα. Οἱ παῖδες τοῦ παπᾶ Νικολάου, ὃ τε Λέων καὶ Μιχαὴλ καὶ ἕτερος Κωνσταντῖνος. Οἱ παῖδες τοῦ Καφικᾶ, ὃ τε Ἰωάννης καὶ Μιχαὴλ. Χήρα Πλυτῶ τοῦ Μαρδοκώστα, ἔχει θυγατέρας Εὐδοκίαν καὶ Εἰρήνην. Νικόλαος ὁ Σπανός, ἔχει υἱὸν Γεώργιον. Ἰωάννης ὁ Σπανός, ἔχει γυναῖκα Καλὴν, υἱὸν Μανουὴλ, θυγατέρα Θεοφανῶ. Νικήτας ὁ Σταλιώτης, ἔχει γυναῖκα Ἄνναν, υἱὸν Γεώργιον, θυγατέρα Εἰρήνην.

Ἔτερον προόστιον τὸ λεγόμενον Τεμένιον. Μιχαὴλ ὁ Καλιμναῖος, ἔχει γυναῖκα Καλὴν, υἱὸν Γεώργιον. Μιχαὴλ ὁ υἱὸς τῆς Ἀμαραντίνας, ἔχει γυναῖκα Εὐδοκίαν, υἱοὺς Ἰωάννην καὶ Γεώργιον. Ἰωάννης τῆς Σοφίας, ἔχει γυναῖκα Εἰρήνην. Μιχαὴλ ὁ Σιγός ἔχει γυναῖκα Μαρίαν. Νικήτας ὁ Αἰμινιώτης ἔχει γυναῖκα Μαρίαν. Νικόλαος ὁ Ἀλεντινός, ἔχει γυναῖκα Μαρίαν, θυγατέρα Εὐδοκίαν. Μιχαὴλ ὁ Γαβρᾶς ἔχει γυναῖκα Εὐδοκίαν [Γεώργιος ὁ Κουμαρᾶς, ἔχει γυναῖκα Εἰρήνην, υἱὸν Μιχαὴλ. Χήρα Μαρία] ¹⁾ τοῦ Μανουὴλ, ἔχει υἱὸν Γεώργιον, θυγατέρα Εἰρήνην. Λέων ὁ υἱὸς τοῦ παπᾶ Μιχαὴλ, ἔχει γυναῖκα Παγκαλῶ. Φιλάρετος ὁ Ἀναφιώτης, ἔχει γυναῖκα Θεοφανῶ, υἱοὺς Γεώργιον καὶ Λέοντα. Ἰωάννης ὁ Μούτων, ἔχει γυναῖκα Ἄνναν, θυγατέρα Εἰρήνην. Καλὴ τοῦ Θεοδώρου, ἔχει υἱὸν Μιχαὴλ, θυγατέρα Εἰρήνην. Μόσχος τῆς Εὐδοκίας, ἔχει ἀδελφὴν Εἰρήνην. Λέων ὁ Θουραῖος, ἔχει γυναῖκα Εἰρήνην.

Εἰς τὴν νῆσον τὴν Κῶ μετόχιον ἢ ὑπεραγία Θεοτόκος, ἢ

(1) Τὰ ἐν ἀγκύλαις περικλειστα προστέθεινται ὑπ' ἄλλης χειρὸς.

ἐγχωρίως ἐπονομαζομένη τῶν Σπορδῶν¹⁾ μετὰ πασῶν τῶν δικαίων καὶ προνομίων αὐτοῦ, ὧν ἐκράτει τε καὶ ἔκπαλαι μέχρι τοῦ νῦν καὶ ἐνέμετο, κατὰ τὰς περιλήψεις καὶ πάσας τὰς διαστείξις τῶν προσόντων καὶ ἐπὶ τούτῳ τῷ μέρει τῆς μονῆς παλαιγενῶν δικαιοματίων. Ἔτερον μετόχιον τὸ προσκυρωθὲν τῇ τοιαύτῃ σεβασμῖα μονῇ παρὰ τῆς κραταιᾶς καὶ ἁγίας ἡμῶν κυρᾶς καὶ δεσποίνης²⁾, τὸ ἐπονομαζόμενον ὁ Σωτήρ, καὶ αὐτὸ μετὰ πάντων τῶν ἀνηκόντων αὐτῷ δικαίων καὶ προνομίων, καθὼς διαλαμβάνεται καὶ ἐν τῷ ἐκδοτηρίῳ σιγιλλίῳ τοῦ τε διενεργούντος τὴν νῆσον Κῶ, δικαίῳ τοῦ θεοφρουρήτου βεστιαρίου τοῦ κράτους τῆς ἁγίας αὐτῆς βασιλείας, τοῦ τε Λωετροῦ, τῶν ἐλαϊκῶν δένδρων, τῶν χωραφίων τοῦ Ἀραβασίδου καὶ τῶν ἐν αὐτῷ ἐλαϊκῶν δένδρων καὶ λοιπῶν διαφόρων δένδρων καὶ τοῦ τοπίου τοῦ . . . ραφιαίτου, τοῦ ἐπονομαζομένου τῆς Παφλαγόνου, καὶ τῶν ἐν αὐτῷ

(1) Ἴδε αὐτόθι καὶ περὶ ταύτης, ὡς καὶ περὶ τοῦ ἐφεξῆς ἐτέρου μετοχίου τοῦ Σωτῆρος.

(2) Θεοδώρας δηλονότι τῆς αὐγούστης, συζύγου τοῦ Μιχαῆλ, ἧς δύο μόνον ὀρίσμοι περιεσώθησαν ἐν τῷ τῆς μονῆς γραμματοφυλακείῳ κατατεταγμένοι ἐν ἀριθμῷ 31 καὶ 54. Τούτων δὲ ὁ ἕτερος φέρει ὑποκάτωθεν μολυβδίνην σφραγιδα διαμέτρου 00,35 γ. μ., καὶ πάχους 00,5, λιγγὴν μηρίνω ἀπηρωρημένην, εἰκονίζουσαν δὲ ἔνθεν μὲν τὴν Θεοτόκον ἐπὶ θώκου καθήμενην καὶ τὸν Χριστὸν ἐπιγονίδιον φέρουσαν, μετ' ἐπιγραφῆς: ΜΗΡ ΘΥ, ἔνθεν δὲ τὴν Θεοδώραν αὐτὴν ὄρθην, τὴν βασιλείον ἡμφιεσμένην στολὴν, καὶ τὴν μὲν δεξιὰν ἐπὶ τοῦ στήθους ἔχουσαν, τῇ δ' ἀριστερᾷ σκῆπτρον βεστιάζουσαν, μίτραν δ' ἐπὶ κεφαλῆς φοροῦσαν διάλιθον, γωνιωδῶς πρὸς τὰ ἄνω εὐρυνομένην, καὶ ἑκατέρωθεν τῶν κροτάφων ἀπηωρημένους ἔχουσαν ὄρμους ἕκ μαργάρων, μετ' ἐπιγραφῆς:

. .	ΔΥ	[Θε]-	Δού-
ΟΔ.	ΚΑΙ	οδ[ώ]-	και-
ΡΑΕΝ	ΝΑΗ	ρα εὐ-	να ἡ
Σ..Ε	Π..ΔΙ	σ[εβ]ε-	Π[αλ]αι-
ΦΑΤΗ	....Ι	στάτη	[ολογ]ί-
Δ... .	..	α[ὐγού-	[να].
. .		στα]	

ἦν δὲ ἡ Θεοδώρα πατὴρ μὲν Ἰωάννου υἱοῦ τοῦ σεβαστοκράτορος Ἰσαακίου ἀδελφοῦ τοῦ βασιλέως Ἰωάννου τοῦ Δούκα, μητὴρ δὲ Εὐδοκίας τῆς Ἰωάννου τοῦ Ἀγγέλου θυγατρὸς.

εὐρισκομένων δένδρων ἃ δὴ καὶ ἀπὸ τοῦ μακαρίτου ἐκείνου κτήτορος εὐρίσκονται διαφέροντα τῇ μονῇ, μετὰ τῶν ἐν τοῖς τοιοῦτοις κτήμασι προσκαθημένων μονικῶν μισθίων τῆς μονῆς τῶν . . . .όντων παντὸς δημοσιακοῦ καταστίχων.

Τὰ τοιαῦτα τοίνυν κτήματα καὶ τοὺς εἰρημένους ἅπαντας ὀφείλει κατέχειν ἡ σεβασμία ἀγία μονὴ ἀνενοχλήτως πάντη καὶ ἀταράχως, μὴ τὸ σύνολον ἢ διασειομένη ἢ ἐνοχλουμένη παρά τινος τῶν ἀπάντων, ἢ παρ' αὐτοῦ δὴ τοῦ μέρους τοῦ δημοσίου, ὡς μὴ τὴν οἰανδήτινα παρείδουσιν ἔχοντος ἐν αὐτοῖς, κατὰ τὰς περιλήψεις τῶν προσόντων τῇ μονῇ προσκυνητῶν Χρυσοβούλλων. Ἐπὶ τούτῳ γὰρ καὶ τὸ παρὸν ἡμέτερον σιγίλλιῶδες ἀποκαταστατικὸν γράμμα γεγωνῶς καὶ ὑπογραφέν, καὶ τῇ συνήθει βούλλῃ πιστωθὲν, ἀπελύθη τὸ μέρος τῆς μονῆς δι' ἀσφάλειαν. Μηνὶ Μαΐῳ, Ἰνδικτιῶνος ς' †

† Ὁ δοῦλος τοῦ κραταιοῦ καὶ ἀγίου ἡμῶν αὐθέντου καὶ βασιλέως ἀπογραφεὸς τῆς νήσου Ῥόδου καὶ τῶν περὶ αὐτὴν καὶ τῶν λοιπῶν Κυκλάδων νήσων Λέων ὁ Εὐσκαμμάριος †

B.

† Τὴν ἀπογραφὴν καὶ ἀποκατάστασιν ποιουμένων ἡμῶν τῆς νήσου Ῥόδου καὶ τῶν περὶ αὐτὴν, ἀλλὰ δὴ καὶ τῶν Κυκλάδων νήσων, ἐγεγόνει μὲν παρ' ἡμῶν καὶ τῷ μέρει τῆς σεβασμίας μονῆς τοῦ ἀγίου ἀποστόλου καὶ εὐαγγελιστοῦ ἡγαπημένου τοῦ Θεολόγου, τῆς ἐν τῇ Πάτμῳ, ἀποκαταστατικὸν γράμμα, ἐφ' οἷς εὐρέθη ἡ τοιαύτη ἀγία μονὴ προκατέχουσά τε καὶ νεμομένη κτήμασί τε καὶ μετοχοῖς ἐν τε τῇ Λεροκαλύμνῳ¹⁾, τῇ Φαρ-

(1) Οὕτω δὲ συνεζευγμένως ἐκφέρει ἔτι καὶ νῦν τὸ ὄνομα τοῦτο ἡ συνήθεια, οὐχὶ δὲ οὐδετέρως, ὡς Ῥόσσιος εἴρηκεν ἐσφαλμένως: Τὰ Λεροκαλύμνα [Reis. auf den Griechisch. Ins. τόμ. II σελ. 109]. Μόνον δὲ τὰς τῆς Πελοποννήσου πόλεις Μεσθώνην καὶ Κορώνην καλεῖ οὐδετέρως ἡ συνήθεια: Τὰ Μοθω[νο]κόρωνα. Ἡ τοιαύτη δὲ σύζευξις λόγον ἔχει τῶν τόπων τὴν γειτνίασιν. Οὕτω καὶ Παροναξία, ἀπὸ τῆς ἐν ἔτει ςφζα' (+ 1083) ἐπὶ Ἀλεξίου Α' τοῦ Κομνηνοῦ γεγούσιας ἐνώσεως τῶν δύο νήσων εἰς μίαν μητρόπολιν [Vide G. Parthey Hierocl.

μάκω¹⁾ τῆ Λειψών²⁾, τῆ Κῶ, καὶ τῶν ἐν ταῖς λοιπαῖς Κυκλάσι τῶν νήσων· ἐπεὶ δὲ ἐν τῷ ποιῆσθαι ἡμᾶς καὶ τὴν τῆς Κῶ τελείαν ἀποκατάστασιν, δέον ἔδοξε καὶ ἴδιον ἀποκαταστατικὸν γράμμα γενέσθαι τῷ μέρει τῆς τοιαύτης μονῆς ἐπὶ τοῖς, οἷς εὐρέθῃ κατέχουσα καὶ νεμομένη ἐντὸς τῆς τοιαύτης νήσου Κῶ μετοχίους καὶ κτήμασι, διὰ τῶν παλαιγενῶν χρυσοβούλλων καὶ ὀρισμῶν τῶν αἰοιδίμων βασιλέων, ἀλλὰ δὴ καὶ προσκυνητοῦ χρυσοβούλλου καὶ σεπτῶν προσταγμάτων τοῦ κραταιοῦ καὶ ἁγίου ἡμῶν αὐθέντου καὶ βασιλέως, ἕνεκα τοῦ μὴ ἀπὸ τῶν γειτονούντων τοῖς τοιοῦτοις κτήμασιν ἐνοχλεῖσθαι τὸ τῆς μονῆς μέρος, τὸ παρὸν καὶ αὐθις ἀποκαταστατικὸν γράμμα τῷ μέρει τῆς τοιαύτης σεβασμίας μονῆς τῆς Πάτμου πεποιήκαμεν, ἔκδηλα θέμενοι κατὰ μέρος ἐν αὐτῷ τὰ παρὰ ταύτης κατεχόμενα ἐντὸς τῆς δηλωθείσης νήσου Κῶ κτήματα, τὰ τε διὰ παλαιγενῶν προσταξέων προσαρμόσαντα ταύτῃ, καὶ τὰ διὰ προσκυνητῶν χρυσοβούλλων τοῦ κραταιοῦ καὶ ἁγίου ἡμῶν αὐθέντου καὶ βασιλέως, καὶ σεπτῶν προσταγμάτων τῆς κραταιᾶς καὶ ἁγίας αὐτοῦ βασιλείας, καὶ αὐτῆς δὴ τῆς κραταιᾶς καὶ ἁγίας ἡμῶν κυρᾶς καὶ δεσποίνης, ἐπιβραβευθέντα καὶ προσκυρωθέντα τῷ μέρει ταύτης· ἃ δὴ καὶ ἔχουσιν οὕτως:

Μετόχιον ἢ ὑπεραγία Θεοτόκος ἢ ἐπονομαζομένη τῶν Σπονδῶν, μετὰ πασῶν τῶν δικαίων καὶ προνομιῶν αὐτοῦ, ἤγουν γῆς ἀπὸ τῶν ἐγχωρίως λεγομένων στρατιῶν στρατοῖ³⁾ δύο ἡμισυ,

Synecd. κτλ., σελ. 423. Καὶ διορθούσθω αὐτόθι τὸ ἐν σελ. 219 κείμενον ἔτος τῆς ἐνώσεως ταύτης, τουτέστιν ἀντὶ τοῦ ἡμαρτημένου „σφῆς“ γραπτέον „σφῆα“· τοῦτ' γὰρ προσπίπτει ἢ κἀκείθι ἐμφερομένη σ' ἐπινέμησις].

(1) Φαρμάκος καλεῖται καὶ νῦν ἡ ἔρημος αὕτη νησίς· καὶ ἔστιν ἡ τῶν πάλαι Φαρμακοῦσσα, κατὰ Στέφανον, Πλίνιον, Πλούταρχον καὶ Σουετώνιον, κειμένη μετὰ τῆς νήσου Δηψίας καὶ τοῦ Ποσειδίου ἄκρου (ἀ β ο Μονοδένδρι) τῆς Μηλησίας. Ἐν ταύτῃ κατείχετο ἐφ' ἡμέρας τριάκοντα καὶ ὀκτώ Ἰούλιος ὁ Καῖσαρ, Κίλιξι πειραταῖς ὑποχείριος γενόμενος, ὡς Πλούταρχος καὶ Σουετώνιος ἐν τῷ βίῳ αὐτοῦ ἱστορήκασι.

(2) Ἐπιθι καὶ τὰ περὶ τῆς νήσου ταύτης σημειωθέντα μοι ἐν Πανδ. τόμ. 15', σελ. 50. (3) Μέτρον τῆς παρὰ τοῖς τότε Κῶσις χωρομετρίας ἦν τοῦτο, ὡς ἔοικεν.

ἦτοι γῆ μοδίων χιλίων διακοσίων, ἧς καὶ τὸ τέλος προαπεσπάσθη μὲν καὶ ἀπεχαρίσθη τῷ μέρει τῆς μονῆς παρὰ τοῦ μακαρίτου καὶ αἰοιδίμου ἐκείνου ἁγίου ἡμῶν ἀθέντου καὶ βασιλέως κυροῦ Ἰωάννου τοῦ Δούκα, ἀλλὰ δὴ καὶ διὰ προσκυνητοῦ χρυσοβούλλου τοῦ κραταιοῦ καὶ ἁγίου ἡμῶν ἀθέντου καὶ βασιλέως, καὶ σεπτῶν προσκυνητῶν ὀρισμῶν τοῦ κραταιᾶς καὶ ἁγίας αὐτοῦ βασιλείας, καὶ τῆς κραταιᾶς καὶ ἁγίας ἡμῶν κυρᾶς καὶ δεσποίνης. Χωράφιον τὸ ποτὲ ἐπονομαζόμενον τοῦ Μκνδρικοῦ, ἐν ᾧ καὶ δένδρα σύκινα, ὡσεὶ μοδίων δύο, ἔνθα ποτὲ προσεκάθητο ὡς ὑποτελετῆς Γεώργιος ὁ Βιλιλίδης. Χωράφιον τοῦ Πυργίου¹⁾, ὡσεὶ μοδίων ἑπτὰ, ἐν ᾧ καὶ δένδρα ἐλαϊκά. Εἰς τὸ ποσὸν δὲ τῆς γῆς τῶν εἰρημένων στρατιῶν συμπεριορίζεται καὶ τὸ ἐν τῇ ἐνορίᾳ τῆς Ἀντιμαχίας²⁾ προάστειον, τὸ ἐπονομαζόμενον τὸ Κόλλιον, μετὰ τῶν διαφερόντων αὐτῷ δικαίων πάντων, καὶ αὐτοῦ τοῦ χωραφίου τοῦ ἐπονομαζομένου τοῦ Φίλου.

Ἔτερον μετόχιον Ἰησοῦς Χριστὸς ὁ Σωτῆρ, τὸ ἐπονομαζόμενον τοῦ Ἀμπελαῖ, ὅπερ προσεκυρώθη τῇ μονῇ διὰ προσκυνητῶν ὀρισμῶν τῆς κραταιᾶς καὶ ἁγίας ἡμῶν κυρᾶς καὶ δεσποίνης, σταυροπήγιον ὄν τοῦ ἐπισκόπου Κῶ, μετὰ πάντων τῶν διαφερόντων αὐτῷ δικαίων, ἤγουν γῆς βοϊδατικῆς δύο, τῆς ποτὲ ἀπὸ τοῦ μέρους τοῦ Φιλανθρώπου καὶ τοῦ Παντοκράτορος³⁾, μετὰ τῶν ἐν τῇ τοιαύτῃ γῆ ἐλαϊῶν τῶν ἐπιλεγομένων τοῦ Βαβουλαῖ, τῆς ἀπὸ τῆς στρατίας τοῦ Στιχῆ, μετὰ τῶν ἐν ταύτῃ ἐλαϊῶν τῶν ἡμισείων, καὶ τῶν δρυίνων δένδρων τῶν ἡμισείων, ὡς τῶν ἐτέρων ἡμισείων ἐλαϊκῶν δένδρων καὶ δρυίνων, τῶν ἀπὸ τῆς αὐτῆς στρατίας τοῦ Στιχῆ, οὐσῶν τοῦ μέρους τῆς ἐπισκοπῆς Κῶ, καὶ τῆς ἀπὸ τοῦ Μαμούρου ἐκείνου περιελθούσης τῷ τοιοῦτω μετοχίῳ γῆς εἰς τὸν Πουλοπιαστὴν, μετὰ καὶ τῶν ἐν ταύτῃ ἐλαϊκῶν δένδρων

(1) Τὸ αὐτὸ ὄνομα σώζει καὶ τὴν σήμερον ἡ τοποθεσία αὕτη, ἐγγύς του τοῦ Ἀσφενδίου κειμένη πρὸς δυσμᾶς.

(2) Σεσημειωτά μοι καὶ περὶ ταύτης ἐν Πανδ. τόμ. ΙΖ', σελ. 167.

(3) Μοναὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἦσαν ἀμρότεραι, ἡ μὲν πρώτη κτίσμα Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ, ἡ δ' ἄλλη τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ καὶ διαδόχου Ἰωάννου, ἡ τῆς τούτου συζύγου Βιργίνης. [B]. Κίνναμ. Ἱστορ. Α', δ'.

συμποσούμενης και τῆς τοιαύτης ἀπάσης γῆς τοῦ τοιοῦτου μετοχίου μετὰ τῶν χωραφίων τῆς Σολάνης, τῶν ἐν τῇ τοποθεσίᾳ τῶν Λοετρῶν, εἰς ποσότητα μοδίων τριακοσίων.

Ἐτερον προάστιον τὸ Ἀραβασίδιον, τὸ ποτὲ ὄν ἀπὸ τῶν δικαίων τῶν σεβασμίων μονῶν, τοῦ Φιλανθρώπου καὶ τοῦ Παντοκράτορος, ὡσεὶ μοδίων ἑκατὸν πενήκοντα, μετὰ τῶν ἐν αὐτῷ εὐρισκομένων ἐλαϊκῶν δένδρων, καὶ ἐτέρων διαφόρων δένδρων. Εἰς τὴν τοιαύτην δὲ ποσότητα τῶν ἑκατὸν πενήκοντα μοδίων συγκατελογίσθη καὶ συμπεριωρίσθη καὶ ἡ γῆ ἢ ἐπιλεγομένη τοῦ Ἐξω κάμπου, ἢ ὡσεὶ μοδίων οὔσα τριάκοντα, ἢ ἀπὸ τῶν δικαίων οὔσα τοῦ Ἀραβασιδίου, ἢ δὴ καὶ ἀπελύθη παρ' ἡμῶν τῷ μέρει τῆς μονῆς, ὡς οὔσα ἐκ τῶν δικαίων αὐτῆς. Τοῦ δηλωθέντος δὲ μετοχίου Τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ, καὶ τοῦ τοιοῦτου προαστείου τοῦ Ἀραβασιδίου προαπεχαρίσθη τῇ σεβασμίᾳ μονῆ τῆς Πάτμου τὸ τέλος, ὃ κατεβάλλοντο πρὸς τὸ μέρος τοῦ δημοσίου, διὰ προσκνητοῦ ὀρισμοῦ τῆς κραταιᾶς καὶ ἀγίας ἡμῶν κυρᾶς καὶ δεσποίνης, ὅτε καὶ προεκυρώθη ταύτη τὰ τοιαῦτα κτήματα.

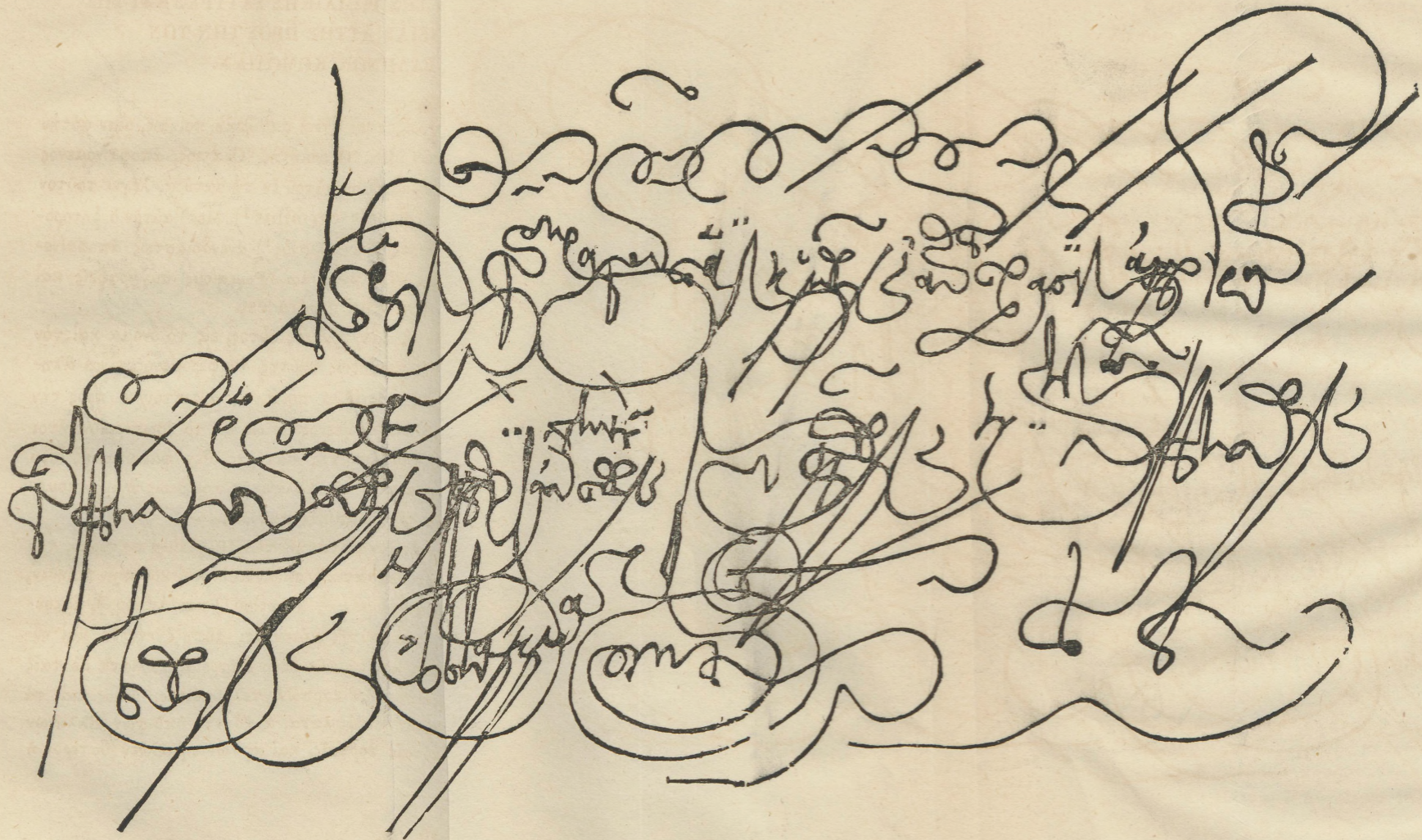
Ἐσεῖται τοίνυν τὸ μέρος τῆς τοιαύτης σεβασμίας μονῆς τῆς Πάτμου κατέχον καὶ νεμόμενον μετὰ τῶν ἄλλων αὐτοῦ κτημάτων τῶν ἐν ταῖς λοιπαῖς νήσοις, καὶ τὰ ἐν τῇ τοιαύτῃ νήσῳ Κῶ κτήματα ἀνενοχλήτως καὶ ἀνεπηρέαστως, μὴ παρά τινος τῶν γειτονούντων τὴν οἰανδήτινα εὐρίσκον ἐπήρειαν, κατὰ τὴν περίληψιν τῶν προσόντων ταύτη προσκνητῶν χρυσοβούλλων καὶ ὀρισμῶν τοῦ κραταιοῦ καὶ ἀγίου ἡμῶν αὐθέντου καὶ βασιλέως. Ἐπὶ τούτῳ γὰρ καὶ ἐγεγόνει ταύτη τὸ παρὸν ἡμέτερον αἰγιλιῶδες γράμμα εἰς ἀσφάλειαν. Μηνὶ Ἰουλίῳ, ἰνδικτιῶνος ε' †

† Ὁ δοῦλος τοῦ κραταιοῦ καὶ ἀγίου ἡμῶν αὐθέντου καὶ βασιλέως ἀπογραφὸς τῆς νήσου Ρόδου καὶ τῶν περὶ αὐτὴν καὶ τῶν Κυκλάδων νήσων Λέων ὁ Εὐσκαμμάριος¹⁾. †

¹⁾ Ἐκ Πάτμου 7 Αὐγούστου 1875.

I. ΣΑΚΕΛΛΙΩΝ.

(1) Βλ. πανομοιότυπον τῆς ὑπογραφῆς ταύτης ἐν τῷ ἐπομένῳ ξυλογράφηματι.

ἀνήκει εἰς τὴν 242 σελίδα τοῦ δ' τεύχους τοῦ Ἀθηναίου ἔτους Δ'.

ΠΕΡΙ ΦΥΣΕΩΣ ΤΗΣ ΡΩΜΑΪΚΗΣ ΣΑΤΥΡΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ
ΣΥΓΓΕΝΕΙΑΣ ΑΥΤΗΣ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΤΩΝ
ΕΛΛΗΝΩΝ ΚΩΜΩΔΙΑΝ.

Οἱ Ῥωμαῖοι διῆσχυρίζονται ὅτι ἡ σατυρικὴ ποίησις, οἶαν αὐτὴν ἀνέδειξαν, εἶναι αὐτῶν ἰδίᾳ. Ὁ ποιητὴς Ὀρατίος, ἀποφαινόμενος περὶ Λουκιλίου τοῦ προδρόμου αὐτοῦ ἐν τῇ σατύρᾳ, λέγει τοῦτον *auctorem intacti Graecis carminis*¹⁾. Μετ' αὐτὸν ὁ ῥητορο-διδάσκαλος καὶ κριτικὸς Κοϊντιλιανὸς²⁾ ἀνενδοιάστως ἀποφαίνεται, ἔνθα κρίνει τοὺς Ἕλληνας καὶ Ῥωμαίους συγγραφεῖς καὶ ποιητὰς, λέγων *satura lota nostra est*.

Ὁμολογοῦμεν ὅτι ὁ διῆσχυρισμὸς οὗτος, εἰς τὸ ὄνομα καὶ τὸν ἐξωτερικὸν τύπον τῆς ποιήσεως ταύτης ἀναφερόμενος, εἶναι ἀληθές, διότι οὐδὲν εἶδος τῆς ἑλλ. ποιήσεως ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν ῥωμαϊκὴν σάτυραν· ἀναφερόμενος ὅμως εἰς τὸ ἐσωτερικόν, ἦτοι εἰς τὴν οὐσίαν καὶ ὑπόθεσιν τῆς σατύρας, δὲν φαίνεται ἐξ ἴσου ἀληθές· διότι εἰς τινὰ εἶδη τῆς ἑλληνικῆς ποιήσεως ἀνευρίσκομεν οὐκ ὀλίγα στοιχεῖα τῆς ῥωμαϊκῆς σατύρας.

Παραλείποντες τὴν ἀρχαιοτάτην τῶν Ῥωμαίων σάτυραν, τὴν αὐτοσχέδιον δηλονότι δραματικὴν σκωπτικὴν καὶ κωμικὴν ποίησιν, ἧς τὰς ιδιότητας μανθάνομεν ἐξ Ὀρατίου³⁾ καὶ Διβίου⁴⁾, ἀρκούμεθα νᾶ εἴπωμεν περὶ αὐτῆς μόνον ὅτι αὕτη ἐγεννήθη καὶ ἠύ-
ξησεν ἐν ταῖς ἐορταῖς καὶ τῇ τῶν θεῶν λατρείᾳ, μάλιστα δὲ ταῖς μετὰ τὴν συγκομιδὴν τῶν καρπῶν τελουμέναις, ὅπως καὶ τὰ αὐτοσχέδια τῶν Ἑλλήνων ἄσματα, ἃ ἤδοντο ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἐξ ἀρχῆς ἐν ταῖς αὐταῖς ἐορταῖς, καὶ ἀφ' ὧν προῆλθεν ὕστερον ἡ

(1) Ἐν σατ. 4, 40, 66.

(2) Ἐν inst. Orat. 10, 4, 95.

(3) Ἐν ἐπιστ. 2, 4, 153 κ. ἑ.

(4) Ἐν β.βλ. 7, 2. τῆς Ῥωμ. ἱστορίας

τραγωδία καὶ κωμωδία κατ' Ἀριστοτέλη¹⁾), καὶ ὅτι διὰ τοῦτο ἀμφοτέρω, ἢ τε σάτυρα δηλαδὴ καὶ τὰ τῶν Ἑλλήνων αὐτοσχέδια ἄσματα, ἦσαν τῆς αὐτῆς καταγωγῆς καὶ φύσεως²⁾). Περιορίζομεν δὲ τὴν ἐξέτασιν εἰς τὴν ὕστερον ἀναφανείσαν ἐντέχνον τῶν Ῥωμαίων σάτυραν, τὴν ὑπὸ τοῦ Ἐννίου πρώτου εἰς τὴν γραπτὴν τῶν Ῥωμαίων ποίησιν εἰσαχθεῖσαν, ὑπὸ δὲ τοῦ Λουκιλίου ἔπειτα ἐπὶ τὸ τελειότερον οὕτω μορφωθεῖσαν, ὥστε ἀπετέλεσεν ἴδιον καὶ σπουδαῖον τῆς Ῥωμ. ποιήσεως κλάδον· διότι οὐ μόνον τὴν γλῶσσαν αὐτῆς ἐκανόνισεν ὁ Λουκίλιος, ἀλλὰ καὶ τὸ μέτρον καθιέρωσε καὶ τὴν ὑπόθεσιν αὐτῆς ἐπὶ μᾶλλον ὥρισεν, ὥστε οἱ ὕστερον ἀναφανέντες σατυρικοὶ ἀναγνωρίζουσι τοῦτον ὡς πατέρα καὶ δημιουργὸν τῆς ποιήσεως ταύτης τῶν Ῥωμαίων.

Ἡ περὶ τῆς Ῥωμαϊκῆς σατύρας ἡμῶν ἐξέτασις καὶ σύγκρισις

(1) Ἐν ποιητ. κφ. 2 καὶ ἐξῆς. παρβ. καὶ ἠθικ. Νικομ. τοῦ αὐτοῦ ἐν κεφ. 8 καὶ Μάξιμον Τύριον ἐν λόγ. 24 καὶ Ἀθηναῖον 2, 40.

(2) Mommsen ἐν Ῥωμ. ἱστορ. 1. 29 τῆς δ' ἐκδ. «Τὰ ἀπλούστατα κοίχη τῆς τέχνης εἰσὶν ἐν Ἑλλάδι καὶ Λατίῳ τὰ αὐτά. Ὁ ἐνόπιλος χορὸς, τὸ ἄλμα (Triumpus θρίαμβος, δι-θύραμβος), οἱ οἰνοπόται ἄνδρες (saturni σάτυροι satura), φέροντες δέρματα αἰγῶν καὶ προβάτων καὶ συμπληροῦντες τὴν ἑορτὴν μὲ τὰ σκώμματα καὶ τοὺς τωθασμούς των, καὶ ὁ αὐλὸς ὅστις εἴπετο πᾶσι τοῖς χοροῖς. Οὐδαμοῦ ἀλλαγῆ γίνεται μᾶλλον καταφανῆς ἢ συγγένεια τῶν δύο τούτων ἔθνῶν ἢ ἐνταῦθα, καὶ ὅμως ἡ ἀνάπτυξις τῶν δύο τούτων ἐν οὐδενὶ ἄλλῳ ἢ ἐν τούτοις εἶναι λίαν διάφορος».

Ὁ αὐτὸς 4, 224. «Ἡ Λατινικὴ ποίησις ὡς καὶ πᾶσα ἄλλη ἐγενήθη ἐκ τῆς λυρικῆς ἢ μᾶλλον ἐκ τῆς παναρχαίου εὐθυμίας τῶν ἑορτῶν, ἐν αἷς χοροί, μουσικὴ, καὶ ἄσμα ἦσαν τίως ἀδιάσπαστα. Εἰς τὰς ἀρχαιοτάτας θερησκευτικὰς συνθελίας παρατηρεῖται ὅτι ἐξέχει μᾶλλον ὁ χορὸς καὶ ἡ μουσικὴ ἢ τὸ ἄσμα. Εἰς τὴν μεγάλην ἑορτὴν προηγουνο τομποαί, καθ' ἃς ἀμέσως μὲ τὰς τῶν θεῶν εἰκόνας καὶ τοὺς ἀγωνιστὰς εἴποντο σπουδαῖοι καὶ γελῶσι ὀρχησταί, εἰς τρεῖς τάξεις διηρημένοι, τὴν τῶν ἀνδρῶν, τῶν ἐφήβων καὶ τῶν παιδῶν». Τούτοις (κατὰ τὴν τοῦ Διονυσίου ἐν Ῥωμ. ἀρχ. 7. 72 περιγραφὴν τῆς ἀρχαιοτάτης τῶν Ῥωμαίων ταύτης ἑορτῆς, ἐν ἣ τὰ γινόμενα ἀπ' ἀρχαιοτάτων χρόνων νομίζει κοινὰ καὶ τῶν Ἑλλήνων) «παρηκολούθουσι αὐληταὶ ἀρχαίκοις ἔμφροσῶντες αὐλίσκοις βραχεῖσιν, ὡς καὶ εἰς τὸδε χρόνον γίνεται, καὶ κιθαρισταὶ λύρας ἑπταχόρδους ἔλεφαντίνης καὶ τὰ λεγόμενα βίβριτα κρέκοντες».

ὑποκείμενον ἔχει πρῶτον μὲν αὐτὴν τὴν ὑπὸ Λουκιλίου μορφωθεῖσαν σάτυραν, διότι τὴν τοῦ Ἐνίου ὀλίγον γινώσκομεν ἕνεκα τῆς παντελοῦς σχεδὸν ἀπωλείας αὐτῆς, εἶτα δὲ τὴν τοῦ Τ. Βάρρωνος καὶ τελευταῖον τὴν τοῦ ἐπὶ τοῖς βήμασι τοῦ Λουκιλίου βαδίσαντος ἐν τῇ σατύρᾳ Ὁρατίου καὶ τῶν μετ' αὐτὸν ἀναφανέντων σατυρικῶν τῆς Ῥώμης, οἵτινες πάντες ἐποίησαν κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τοῦ Λουκιλίου, διαφέροντες μόνον κατὰ τὴν ἐν μέρει περιστολὴν τῆς ὑποθέσεως τῆς τοῦ Λουκιλίου σατύρας, καὶ τὸν διάφορον τρόπον τοῦ ἐκφράζεσθαι καὶ περιγράφειν τὰς τῶν συγγραμμάτων ὑπερβολὰς καὶ ἐλλείψεις καὶ κακίας ἐν τῷ κοινωνικῷ βίῳ, τοῖς γράμμασι καὶ τῇ θρησκείᾳ· διότι ἀληθῶς αἱ ὑποθέσεις τῶν ὕστερον σατυρικῶν ἐλαμβάνοντο ἐκ παντὸς μὲν τοῦ λοιποῦ τῶν Ῥωμαίων βίου¹⁾ οὐχὶ ὅμως καὶ ἐκ τοῦ πολιτικοῦ, ὡς αἱ τοῦ Λουκιλίου, ἕνεκα τῆς ἐπικρατήσεως τῆς μοναρχίας, ἥτις δὲν ἠνείχετο ἐπικρίσεις οὔτε τῶν ἑαυτῆς πράξεων οὔτε τῶν ὑπαλλήλων αὐτῆς ἀρχόντων.

Α'.) Περὶ τῆς τοῦ Λουκιλίου σατύρας.

- 1) Συγγένεια αὐτῆς πρὸς τὴν ἀρχαίαν τῶν Ἑλλήνων κωμῳδίαν.

Ὁ Λουκίλιος κατὰ τὰ πολλὰ σωζόμενα ἀποσπάσματα αὐτοῦ καὶ τὰς μαρτυρίας τῶν ἀρχαίων καὶ τῶν γραμματικῶν πρωτότυπον μιμήσεως πρὸς συγγραφήν τῶν σατυρῶν αὐτοῦ ἔσχεν ἐν ταῖς ὑποθέσεσι τοὺς τῆς ἀρχαίας τῶν Ἑλλήνων κωμῳδίας ποιητὰς, πρὸ πάντων δὲ τὸν Εὐπολιν, Κρατῖνον καὶ Ἀριστοφάνη, ὡς ὁ Ὁράτιος²⁾ μαρτυρεῖ.

- (1) Juvenal. 4, 86

Quidquid agunt homines, votum, timor, ira, voluptas,
Gaudia, discursus, nostri farrago libelli est.

- (2) Ἐν σστ. 4, 4 ἐν ἀρχῇ.

Eupolis atque Cratinus Aristophanesque poetae
Atque alii, quorum comoedia prisca virorum est,
Si quis erat dignus describi, quod malus ac fur,
quod moechus foret aut sicarius aut alioqui

Ἐπὶ ὑψηλῆς τρόπον τινὰ σκοπιᾶς ἐπιτηρῶν τὰς τῶν Ῥωμαίων πράξεις ἐν παντὶ τῷ βίῳ αὐτῶν, ὡς περ οἱ τῆς ἀρχαίας τῶν Ἑλλήνων κωμωδίας ποιηταί, σημειοῖ ὁ Λουκίλιος πᾶν ὅτι φαίνεται αὐτῷ μεμπτόν, κακότητες, στρεβλὸν καὶ ἄτοπον, καὶ εἰς τὰ ὅμματα τοῦ κοινοῦ ὑποβάλλων διὰ τῶν σατυρῶν του, ἐκζητεῖ οὕτως ὁ φιλόπολις καὶ ἀρχαϊκὸς τὸ ἦθος καὶ τὸν βίον ποιητῆς τὴν περιβολὴν καὶ διόρθωσιν αὐτοῦ ἐπ' ἀγαθῷ τῆς Ῥωμαϊκῆς κοινωνίας. Τοῦτο δὲ ἀπεπειράθη νὰ ἐκτελέσῃ οὐχὶ διὰ τῆς κωμικῆς ποιήσεως, εἴτε διότι δὲν εἶχε τὴν πρὸς τὴν ποίησιν ταύτην ἀπαιτουμένην δεξιότητα, εἴτε διότι ἐνόμιζε τὸ εἶδος τοῦτο τῆς ποιήσεως ξένον καὶ μετὰ τῆς τραγωδίας καὶ τοῦ θεάτρου συντελοῦν, ὡς πολλοὶ τῶν συγχρόνων του καὶ τῶν ὕστερον ἐπίστευον, εἰς τὴν ὀκνηρίαν, τὴν ῥαστώνην καὶ τὴν τρυφήν τοῦ Ῥωμαϊκοῦ δήμου. Διὸ προσέτιμῃσε δι' ἰδίας τῶν Ῥωμαίων ποιήσεως, τῆς ἀρχαίας σατύρας, ἐπὶ τὸ τεχνικώτερον ὅμως καὶ τελειότερον διασκευαζομένης, νὰ ἐξελέγξῃ μὲ τὸ θάρρος καὶ τὴν ἐλευθεροστομίαν τῆς ἀρχαίας ἑλλ. κωμωδίας τὰς ἠθικὰς ἐλλείψεις καὶ κακίας τῶν συγχρόνων του, καὶ οὕτω νὰ προκαλέσῃ τὴν ἐξάλειψιν ἢ τὴν δυνατὴν αὐτῶν περιστολήν. Οἱ Ῥωμαῖοι ἦσαν ἀληθῶς ἄγευστοι μέχρι τοῦ γ' π. Χ. αἰῶνος μεσοῦντος τῆς κωμικῆς ποιήσεως διὰ τὴν ἐν τοῖς γράμμασιν ἐν γένει ἀπειρίαν αὐτῶν ὕστερον ὅμως γνωρίσαντες τὴν ἑλληνικὴν ποίησιν, ἀπεπειράθησαν νὰ μιμηθῶσι ¹⁾ καὶ αὐτοὶ τὴν τῶν Ἑλλήνων κωμωδίαν, καὶ ποιηταί ἐν ταύτῃ οὐχὶ ἄσημοι ἀνεφάνησαν. Ἄλλ' ἢ ἐκ μιμήσεως προελθοῦσα αὕτη

famosus, multa cum libertate notabant.

Hinc omnis pendet Lucilius, hosce secutus,
mutatis tantum pedibus numerisque.

(1) Ὁράτιος ἐν ἐπιστ. 2, 4, 161:

Serus enim Graecis admovit acumina cartis,
et post Punica bella quietus, quaerere coepit
Quid Sophocles et Thespis et Aeschylus utile ferrent.
Tentavit quoque rem si digne vertere posset,
Et placuit sibi, natura sublimis et acer:
Nam spirat tragicum satis et feliciter audet.

κωμωδία τῶν Ῥωμαίων ποιητῶν ἦτο οὐχί ἡ τολμηρὰ καὶ δηκτικὴ καὶ ἀθυρόστομος καὶ ὄλως προσωπικὴ ἐκείνη τῶν Ἑλλήνων ἀρχαία κωμωδία, ἀλλ' ἡ συνεσταλμένη καὶ δειλὴ νεωτέρα αὐτῶν κωμωδία, ἥτις, μὴ δυναμένη ἕνεκα τῆς περιστολῆς τῆς τῶν Ἑλλήνων ἐλευθερίας, ἐν οἷς χρόνοις αὐτὴ ἀνεφάνη, νὰ ἐπικρίνη καὶ διακωμωδῇ πρόσωπα γνωστὰ, περιωρίσθη εἰς διαγραφὰς, ἐπὶ τὸ φορτικώτερον ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ γινομένης, καθολικῶν χαρακτήρων καὶ ἠθικῶν ἐλλείψεων, συνήθων κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον ἐν παντὶ χρόνῳ καὶ τόπῳ, οἷον τοῦ ἀκολάστου, παρασίτου, φιλαργύρου, ψευδολόγου, ἀλαζόνο, συκοφάντου καὶ τῶν τοιούτων. Δεικνυομένης τῆς ἰκανότητος καὶ ἀρετῆς τοῦ ποιητοῦ ἐν τῇ ἀκριβεῖ τῶν χαρακτήρων τούτων διαγραφῇ, ἐν τῇ ἐντέχνῳ πλοκῇ τοῦ μύθου, ἐν ταῖς περιπετείαις τῶν δρώντων προσώπων καὶ ἐν τῇ ἐπιδεξίᾳ καὶ πιθανῇ λύσει τοῦ μύθου.

Τοιαύτη ἀληθῶς ἦτο καὶ ἡ κατὰ μίμησιν αὐτῆς μορφωθείσα Ῥωμαϊκὴ κωμωδία, ἣν εἰσήγαγον εἰς Ῥώμην πρῶτον μὲν Ἑλληνες καὶ ἡμιέλληνες ποιηταί, ὁ Λίβιος Ἀνδρόνικος καὶ Ἔννιος, εἶτα δὲ καὶ Ῥωμαῖοι¹). Ἀλλ' αὕτη ὡς τοιαύτη ἔμμενε διὰ παντός ξένη, καὶ μόνον εἰς τοὺς μετόχους ἐλληνικῆς παιδείας ἦτο ἀρεστὴ, οὐχί δὲ εἰς τὸ πλῆθος, ὅπερ δὲν ἠδύνατο ἐξ ἀμαθείας οὔτε νὰ ἐννοήσῃ ταύτην οὔτε νὰ ἐκτιμήσῃ δεόντως, πολὺ δ' ὀλιγώτερον νὰ αἰσθανθῇ τέρψιν καὶ ἡδονὴν ἐν αὐτῇ²).

(1) Βλέπε πλείω περὶ τούτου ἐν τῇ ἐμῇ διατριβῇ περὶ τῆς ἀρχῆθεν κοινωνίας τῶν Ἑλλήνων πρὸς τοὺς Ῥωμαίους ἀπὸ σελ. 55 κ. ἔ.

(2) Ὁ Ὀράτιος ἐν τῇ πρὸς τὸν Αὐγούστον ἐπιστολῇ του (τῇ α' τοῦ β' τῶν ἐπιστολῶν του) καὶ ἐν τῇ ποιητικῇ τέχνῃ, ἃς ἀμφοτέρας ἔγραψεν ἐν τοῖς τελευταίοις τῆς ζωῆς του χρόνοις, πείραν ἤδη ἐντελῆ ἔχων τῆς τε ἐλληνικῆς καὶ Ῥωμαϊκῆς ποιήσεως, καὶ οὐδόλως ἐξ αἰσθήματος ματαίας φιλοπατρίας ἀγόμενος, φέρει τοὺς λόγους, δι' οὓς παρὰ μὲν τοῖς Ἑλλησι ταχέως ἐπρόκοψεν ἡ ποίησις, παρὰ δὲ τοῖς Ῥωμαίοις ἔμεινεν ἀείποτε ἀτελής μάλιστα ἡ δραματικὴ ποίησις· διότι ἐκείνοι μὲν, λέγει, καὶ φύσιν καὶ ἐπιμέλειαν πρὸς τὴν ποίησιν εἶχον, ἐν ᾧ παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις αἱ μὲν ποιηταὶ καὶ ἀμελεῖς καὶ ταχεῖς πρὸς τὸ ποιεῖν εἰσιν, ὁ δὲ λαὸς οὐδὲ φρόντους ἐκτιμᾷ προσηκόντως, οὔτε ἰκανὸς εἶναι νὰ κρίνῃ περὶ τῶν ἀρε-

Διὰ τοὺς λόγους τούτους, νομίζομεν, δὲν ἠθέλησεν ὁ Λουκίλιος νὰ ἀσχοληθῇ εἰς συγγραφὴν κωμωδιῶν, εἰ καὶ ἐγεννήθη ἐν χρόνοις (149—103 π. Χ.), καθ' οὓς εἶχον ἀναφανῆ ἤδη πολλοὶ Ῥωμαῖοι κωμικοί, καὶ ἐν τοῖς Ῥωμαϊκοῖς θεάτροις ἐδιδάσκοντο πρὸ πολλοῦ ἤδη χρόνου, ἀπὸ τοῦ 240 ἔτους π. Χ., κωμωδίαι.

Ὁ Λουκίλιος δὲν ἠθέλησε νὰ περιστείλῃ τὴν εὐφυίαν καὶ γόνιμον αὐτοῦ φαντασίαν ἐντὸς τύπων ξένης ποιήσεως, οἷα ἦτο τοῖς Ῥωμαίοις ἡ ἀρχαία τῶν Ἑλλήνων κωμωδία, οὐδὲ νὰ ἐνδιατριψῇ εἰς περιγραφὰς καθολικῶν χαρακτήρων, ἐλαφρὰν ἀναφορὰν ἐχόντων εἰς τὰ ἐν τῷ βίῳ καθ' ἑκάστην φαινόμενα, ὡς ἐποίει ἡ νεωτέρα τῶν Ἑλλήνων κωμωδία καὶ ἡ κατὰ μίμησιν ταύτης ἀναφανεῖσα ἐν Ῥώμῃ διὰ Πλαύτου, Καικιλίου καὶ Τερεντίου πρὸ πάντων. Ὁ Λουκίλιος εἶχε τόλμην ἰκανὴν νὰ πατάξῃ ἐκ τοῦ φανεροῦ καὶ τοῦ σύγγυρος τὴν κακίαν, τὴν ἠθικὴν διαφθορὰν καὶ πᾶσαν παρεκτροπὴν ἐν τε τῇ πολιτείᾳ καὶ παντὶ τῷ βίῳ τῶν Ῥωμαίων, οὐχὶ μὲ ὄπλα ξένα, ἀλλὰ μὲ τὴν μάλιστα τῆς Ῥωμ. σατύρας ἐν τῇ χειρὶ νὰ ἐκβάλῃ, εἰ δυνατόν, ἀπὸ τῆς Ῥώμης ἢ τοῦλάχιστον νὰ περιστείλῃ αὐτὴν, ἵνα μὴ καταλάβῃ ἀπάσας τὰς τάξεις τῆς Ῥωμαϊκῆς κοινωνίας. Τοῦτο δὲ ἀπεπειράθη νὰ ἐκτελέσῃ δι' εἶδους ποιήσεως οὐχὶ μόνον γνωστοῦ τοῖς Ῥωμαίοις, ἀλλὰ καὶ ἰδίου αὐτῶν, καὶ ἀρχαίου ὅσον ἡ πόλις αὐτῶν, διὰ τῆς Ῥωμαϊκῆς σατύρας (satyrae) ὥστε ἡ ποίησις αὐτοῦ νὰ φαίνεται τοῦλάχιστον καταγωγῆς Ῥωμαϊκῆς.

Οὕτω λοιπὸν μὴ θελήσας ὁ Λουκίλιος νὰ μιμηθῇ τὸν τῆς ἑλληνικῆς κωμωδίας τύπον καὶ τὸ ὄνομα, προσέλετο νὰ συντάξῃ τὰς ἰδίας ποιήσεις του, ὀνομάζων αὐτάς μὲ τὸ ἐγγώριον καὶ ἤδη γνωστὸν ὄνομα τῆς ἀρχαίας σατύρας, ἧς τὴν ὑπόθεσιν ἐτήρησε, μεταβαλὼν μόνον τὸν δραματικὸν αὐτῆς τύπον καὶ τὸ μέτρον· διότι κατὰ μίμησιν τῶν Ἑλλήνων ἐποίησεν ἐν δακτυλικῶς ἑξαμέτροις πρὸ πάντων στίχοις, καὶ τύπον διηγηματικὸν ἔδωκεν

τῶν τῆς ποιήσεως, ἀρεσκόμενος καὶ τερπόμενος μᾶλλον εἰς μάταια καὶ κενὰ θεάματα, τὰ ὁποῖα τέρπουσι τὴν ὄρασιν μόνον, τὸν δὲ νοῦν οὐδὲλως διδάσκουσι. Πρὸβλ. Ὅρατ. Ἐπιστ. 2. 4, 161—206 καὶ ποιητ. τεχ. 290.

εἰς τὰς αὐτοῦ ποιήσεις, ἃ παραλαβόντες καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ σατυρικοὶ ἐτήρησαν διὰ παντός.

Ἐπιπέσεις τῆς τοῦ Λουκιλίου λοιπὸν σατύρας ἦτο ἡ αὐτὴ τῆς ἀρχαίας αὐτοσχεδίου σατύρας, ἣται ὁ βίος τῶν Ῥωμαίων, ἐν καθολικῇ ἐννοίᾳ, ἀλλ' ὑπὸ τὴν σκιερὰν, οὕτως εἶπεῖν, ὅψιν αὐτοῦ θεωρούμενος. Ἡ περιγραφή ὅμως τούτου γίνεται παρ' αὐτῷ οὐχὶ κατὰ τὸν ἀγροῖκον, καὶ ὅλως ἄτεχνον καὶ βωμολοχικόν, οὕτως εἶπεῖν, τρόπον τῆς ἀρχαίας ἐκείνης δραματικῆς καὶ αὐτοσχεδίου σατύρας, οἷαν ὑποθέτομεν αὐτὴν κατὰ τὰς περὶ αὐτῆς εἰδήσεις τοῦ Ὅρατίου καὶ Διβίου τοῦ ἱστορικοῦ¹), ἀλλὰ κατὰ τὸ παράδειγμα τῆς ἐλληνικῆς ποιήσεως καὶ μάλιστα τῆς ἀρχαίας τῶν Ἑλλήνων κωμωδίας, ἧς τὸ θάρρος καὶ τὴν ἐλευθεροστομίαν καὶ τὸ δριμύ ἄλλας ἀποδεξάμενος, συνεκέρασε μὲ τὸ σῶφρον ὕφος τοῦ λόγου τῆς νεωτέρας κωμωδίας, ὡς βλέπομεν ἐν τοῖς σωζομένοις ἀποσπάσμασιν αὐτοῦ.

Ἐκ τοιούτων λοιπὸν στοιχείων μορφώσας ὁ Λουκιλίου τὴν ἑαυτοῦ σατυραν φαίνεται, οὐχὶ πρωτότυπος ποιητῆς, ἀλλὰ μιμητῆς τῶν Ἑλλήνων, ὅπερ καὶ ἀρχαῖοι καὶ νεοὶ ὁμολογοῦσι²). Τοῦτο

(1) Βλ. τὰς τούτων μαρτυρίας ἀνωτέρω ἐν σελ. 4. στήμ. 3 καὶ 4.

(2) Βλ. τὰς τῶν ἀρχαίων μαρτυρίας περὶ τούτου ἐν τῇ νεωτέρῃ συλλογῇ (1872) τῶν τοῦ Λουκιλίου ἀποσπασμάτων τοῦ Δ. Μυλλέρου ἀπὸ σελ. 170 κ. ἐ. καὶ τὰς κρίσεις τοῦ Gerlach ἐν τῇ ὑπ' αὐτοῦ ἐκδοθείσῃ (1846) συλλογῇ τῶν αὐτῶν ἐν προλόγῳ σελ. CXIII, ἐνθα λέγει:

Lucilius igitur ad exemplum juventutis Romanae, quae patrium ludum ab histrionibus pollui non passa est, antiquam satiram a Graeca eruditiope et arte ad Italicum leporem revocavit, et, qui olim ex tempore versus fundebantur, eos primus litteris custodivit, ita ut et varietatem et extemporalem illam facultatem vel in carminibus exprimeret, quippe qui in hora saepe ducentos versus dictaret, stans pede in uno, et plurima et diversa in eodem libro complecteretur, saturasque ad fabularum argumenta componeret. Itaque non solum libertatem priscae comediae expressit, sed etiam ex arte ludicra plurima orationis adju-

ὁμως οὐδόλως ἐλαττώνει τὴν μεγάλην αὐτοῦ ἀξίαν, διότι πρῶτος αὐτὸς παρὰ Ῥωμαίοις, ὡς ἤδη εἶπομεν, καθιέρωσε τὸν γνωστὸν τύπον τῆς Ῥωμαϊκῆς σατύρας, ἣν αὐτὴ ἐτήρησε διὰ παντὸς ὕστερον, καὶ δι' οὗ διαστέλλεται ὡς ἰδιαίτερον εἶδος τῆς Ῥωμαϊκῆς γραμματολογίας, μὴ ὑπάρχον ἐν τῇ ἐλληνικῇ. Τούτου δ' ἕνεκα λέγεται ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων πατήρ καὶ εὐρέτης (auctor καὶ inventor) τοῦ εἶδους τούτου τῆς Ῥωμαϊκῆς ποιήσεως, ἐφ' ᾧ καυχῶνται καὶ οἱ Ῥωμαῖοι, καθ' ἃ ἐν ἀρχῇ τῆς πραγματείας ταύτης εἶπομεν.

2) Περὶ τῶν μέτρων τῆς τοῦ Λουκίλου σατύρας.

Πρῶτος ὁ Λουκίλιος καθιέρωσε τὸν δακτυλικὸν ἐξάμετρον ὡς ἴδιον τῆς ποιήσεως ταύτης μέτρον, διότι ἐκ τῶν 30 βιβλίων, εἰς ἃ συνήγαγον οἱ ὕστερον τὰς πολλὰς αὐτοῦ σατύρας¹⁾, τὰ 20 πρῶτα κατὰ τὴν τάξιν καὶ τὸ 30ὸν ἦσαν συντεταγμένα εἰς δακτυλικούς ἐξαμέτρους, τὰ δὲ μετὰ εἰς τριμέτρους ἰαμβικούς καὶ τετραμέτρους τροχαϊκούς²⁾. ὥστε ἐν τοῖς μέτροις φαίνεται μὲν ὁ Λουκίλιος ὅτι ἐτήρησε τὴν ἐν τούτοις ποικιλίαν τοῦ Ἑννίου, προετίμησεν ὁμως τὸν δακτυλικὸν ἐξάμετρον, εἰς ἃν μόνον ἐποίησαν οἱ ὕστερον σατυρικοὶ Ὀράτιος καὶ Πέρσιος καὶ Ἰουβενάλιος, ἡ Σουλπικία καὶ λοιποὶ τὰς ἑαυτῶν σατύρας, καθιερώσαντες τοῦτο ὡς ἴδιον τῆς ποιήσεως ταύτης μέτρον· ἀπηξίωσε δὲ, ὡς πρὸ αὐτοῦ ὁ Ἑννιος, νὰ

menta hausit, ita ut ipse Horatius, illius vestigiis ingressus, sapius non ita multum a fabularum diverbiis recedat. Unde recte Venusinus poëta, cum Eupolin atqve Cratinum Aristophanemqve commemorasset, iudicat: (ἐν σατ. 1, 4, 6.)

Hinc omnis pendet Lucilius, hosce secutus,

Mutatis tantum pedibus numerisque.

(1) Βλ. L. Müller ἐν τῇ συλλογῇ τῶν τοῦ Λ. ἀποσπασμάτων σελ. IX, ὅστις ἀναριθμᾷ τὸ πλῆθος τῶν στίχων ἐκάστου βιβλίου εἰς διςχιλίους τὸ ἐλάχιστον, εἰκάζων τοῦτο ἐκ τῶν τοῦ Ὀρατίου λόγων περὶ τῆς ταχύτητος καὶ ἀκηδεΐας τοῦ Λουκίλου ἐν τῷ ποιεῖν, (sat. 1, 4, 8—13), καὶ ἐκ τοῦ ὅτι οὐδὲν ἄλλο ποίημα ἢ σύγγραμμα λέγεται ὅτι ἐποίησεν ὁ Λουκίλιος.

(2) Βλ. αὐτόθι: σελ. XI.

ποίησις εἰς τὸ πανάρχαιον τῆς Ῥώμης μέτρον, τὸν σατούρνιον λεγόμενον στίχον, ὅστις ἦτο τὸ σύνηθες μέτρον τῆς ἀρχαίας ἐγχωρίου ποιήσεως καὶ τῆς ἀρχαίας σατύρας, ἀλλὰ τραχὺ καὶ κακὸρρυθμον, ὡς καλεῖ τοῦτο ὁ Ὁράτιος ¹).

Ἐποίησε λοιπὸν ὁ Λουκίλιος ἐν ἑλληνικοῖς μέτροις καὶ κατὰ προτίμησιν δακτυλικοῖς ἐξαμέτροις, πλὴν καὶ τοῦτο οὐχὶ ἐξ αὐτοβουλίας καὶ ἰδίας ἐπινοήσεως, ἀλλὰ κατὰ μίμησιν πάλιν Ἑλλήνων ποιητῶν ²), ποιησάντων ἐν τούτῳ τῷ μέτρῳ ὁμοίας φύσεως

(1) Ἐν ἐπιστ. 2, 4, 456.

Graecia capta ferum victorem cepit, et artes
intulit agresti Latio: sic horridus ille
defluxit numerus Saturnius, et grave virus
munditiae populere.

Mommsen ἐν Ῥωμ. ἱστ. I, σ. 227 τῆς δ' ἐκδ. α' Ἄν ἡ τῶν Ῥωμαίων ἀρχαιοτάτη ποιήσις εἴχῃ τι μέτρον, ἄγνωστον. Νεώτερον εἶναι τὸ σατούρνιον ἢ φαύνειον μέτρον, ὅπερ εἶναι τοῖς Ἑλλησιν ἄγνωστον καὶ σύγχρονον ἴσως τῆ τοῦ λαοῦ ποιήσει. Ἐν αὐτῷ ἤδοντο τὰ ἐγκωμιστικὰ καὶ σκωπτικὰ ἄσματα. Εἶναι δὲ τοῦτο τὸ ἀτελέστατον καὶ ἥττον παντός μεμορφωμένου μέτρου, ὅπερ πλὴν πολλῶν ἄλλων ἐλευθεριῶν συγχωρεῖ καὶ τὴν ἐκθλιψιν πασῶν τῶν βραχειῶν συλλαβῶν ἐξαιρέσει τῆς τελευταίας. Τὸ ὄνομα saturnius δηλοῖ τὸ τοῦ ἄσματος μέτρον· διότι saturna ἐλέγετο τὸ ἐν ταῖς ἑορταῖς ἀδόμενον ἄσμα. Ἐκ τῆς αὐτῆς ῥίζης παράγεται καὶ τὸ τοῦ θεοῦ τῆς σπορᾶς ὄνομα Saeturnus ἢ Saiturnus ὕστερον Saturnus. Ἡ ἄμεσος ὅμως συνάφεια τοῦ versus saturnius μετὰ τοῦ θεοῦ, καὶ ἡ ἐντεῦθεν ἕκτασις τῆς πρώτης συλλαβῆς ἀνῆκει βεβαίως εἰς ὑπέρους χρόνους.

(2) Ὁ Λυδὸς (ἐν τῷ περὶ ἀρχ. τῶν Ῥωμ. 4, 44) λέγει περὶ Λουκίλιου τάδε· α' Ῥίνθωνα καὶ Ἀσκήραν (?) ἴσμεν οὐ μικρῶν διδαγμάτων ἐπὶ τῆς μεγάλης Ἑλλάδος γενέσθαι καθηγητὰς καὶ διαφερόντως τὸν Ῥίνθωνα, ὃς ἐξαμέτροις ἔγραψε πρῶτος κωμωδίαν· ἐξ οὗ πρῶτος λαβὼν τὰς ἀφορμὰς Δουκίλιος ὁ Ῥωμαῖος ἠρωτικῶς ἐπέσειν ἐκωμώδησεν. Ὁ Λυδὸς καλεῖ ἐνταῦθα μὴ κυριολεκτικῶς κωμωδίας τὰς τοῦ Ῥίνθωνος ἰλαροτραγωδίας, διότι οὗτος γνωστὸν ὅτι ἐποίησε τοιαύτας μετρορρυθμίζων αὐτὰ τραγικὰ ἐπὶ τῷ γελοίῳ κατὰ Στέφανον τὸν Βυζάντιον ἐν λ. Τάρκε· οἷα ἰλαροτραγωδία εἶναι ἡ σωζομένη τοῦ Πλαύτου κωμωδία Amphitruo, ἣν οὗτος λέγεται ὅτι ἐποίησε κατὰ μίμησιν τοῦ Ῥίνθωνος. Μὴ κυριο-

σκωπτικά καὶ γελοιοσπουδαῖα ἔπη. Γνωστὸν δὲ ὅτι ὁ φλυακογράφος Ῥίνθων ὁ Ταραντῖνος (320—285 π. Χ.) ἐποίησεν ἐν ἑξαμέτροις τὰς αὐτοῦ ἰλαροτραγωδίας, ἐν αἷς παρῶδει μυθολογικὰς ὑποθέσεις, καὶ ὁ μικρόν τι νεώτερος αὐτοῦ Τίμων ὁ Φλιάσιος τοὺς αὐτοῦ σίλλους, ἐν οἷς διέσυρε καὶ ἐσατύριζε τὰς τῶν φιλοσόφων θεωρίας¹). Ὡς πρῶτος ὅμως Ῥωμαῖος, ἀποπειραθεὶς νὰ ποιήσῃ ἐν τούτῳ τῷ μέτρῳ σατύρας, δὲν ἠδυνήθη ἢ μᾶλλον δὲν εἶχε τὴν ὑπομονὴν νὰ ἐξακριβώσῃ καὶ ῥυθμίσῃ καλῶς τοὺς ἑξαμέτρους αὐτοῦ στίχους καὶ ἀναδείξῃ τοιούτους, οἳ εἰσιν οἱ τοῦ ἐπιμελεστέρου ἐν τῇ ποιήσει καὶ φιλοκάλου καὶ ἀκριβοῦς Ὁρατίου. Διὸ καὶ ὁ Ὁράτιος²) καὶ οἱ νῦν μετρικοὶ ἀνευρίσκουσιν ἀτελείας οὐχὶ μικρὰς ἐν τῇ κατασκευῇ τῶν στίχων αὐτοῦ.

3) Περὶ τῆς τῶν σατυρῶν τοῦ Λουκιλίου γλώσσης.

Καὶ ὁ τρόπος ἔτι τοῦ λόγου τοῦ Λουκιλίου φαίνεται προσελθὼν ἐκ μιμησεως τῶν Ἑλλήνων· ἢ γλῶσσα δηλονότι αὐτοῦ εἶναι οὐχὶ

λεκτικῶς ὡς αὐτως καλεῖ ὁ Λυδὸς κωμωδίας καὶ τὰς τοῦ Λουκιλίου σατύρας διὰ τὴν πρὸς τὴν ὑπόθεσιν τῆς ἑλληνικῆς κωμωδίας συγγένειαν αὐτῶν.

(1) Βλ. Διογένην Λαερτ. ἐν βιβλ. Θ' § 110 κ. ἐ.

(2) Ἐν σατυρ. 1, 4, 8. *adurus componere versus; nam fuit hoc vitiosus*· πρβλ. αὐτόθι 1, 40, 4—3 καὶ 56—61. Ὁ Λουκ. ὅμως Μύλλερος (ἐν σελ. 291 τῆς συλλογῆς τῶν Λουκιλίου ἀποσπασμάτων) ἀποπειρᾶται νὰ ἐξασθενίσῃ τὴν τοῦ Ὁρατίου καὶ τῶν νεωτέρων δόξαν περὶ τῶν στίχων τοῦ Λουκιλίου· *Hoc iudicium, λέγει, quod ad dachylicos Lucilii libros pertinet vereor ne sit minus aequum. Nam praeter hexametros paucissimos caesura carentes et asperiora quaedam synzesis exempla et elisionis, quibus accedunt non nimis raro spondiaca verabula secundum pedem explentia vel productae jure caesurae seu finiti sensus finales et minores quaedam insolentiae, quid tantopere in numeris Lucilianis displicuerit non video, qui mihi nequamquam videntur sordere multum prae Horatii saturarum; quarum sane sunt multo minus limati ac tersi quam epistularum. Fortasse tamen ista non tam pertinent ad*

ἐξηρμένη καὶ ποιητικῆ, ἀλλ' αὐτὴ ἡ λαλουμένη κοινὴ γλῶσσα τοῦ λαοῦ, ἣτις ἦτο καὶ ἡ τῆς ἐλληνικῆς κωμωδίας· ὥστε καὶ ἐν ταύτῳ ὁ Λουκίλιος βαινὲ ἐπὶ τὰ ἴχνη τῆς κωμωδίας τῶν Ἑλλήνων, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι καὶ ἐν ταύτῃ φαίνεται ἐξίσου ἀμελῆς ὡς καὶ ἐν τῇ στιχογραφίᾳ, διότι τὰ σωζόμενα αὐτοῦ ἀποσπάσματα ἔχουσι γλῶσσαν τραχεῖαν, καὶ οὐχὶ πάντως κανονικὴν, οἷα εἶναι ἡ τῶν συγχρόνων κωμικῶν τῆς Ῥώμης, τοῦ Τερεντίου καὶ ἄλλων. Ὁ σατυρικὸς φαίνεται ὅτι προσεῖχε μᾶλλον εἰς τὰ πράγματα ἢ εἰς τὴν γλῶσσαν, εἰς τὸ πολὺ καὶ οὐχὶ εἰς τὸ τέλειον, ὡς ὁ Ὁράτιος περὶ αὐτοῦ ἀποφαίνεται ¹⁾).

Καθιερώσαντος τοῦ Λουκιλίου τιαύτην γλῶσσαν ἐν τῇ σατύρᾳ, ἔγραψαν καὶ οἱ ὕστερον σατυρικοὶ τῆς Ῥώμης ἐν αὐτῇ, ἀλλὰ μᾶλλον περισκεμμένως καὶ φιλοκάλως, ὡς οἱ χρόνοι ἀπῆτου. Διὰ τὴν μίμησιν δὲ τῆς τῷ λαῷ συνήθους γλώσσης ἐν ταῖς σατύραις του καλεῖ ὁ Ὁράτιος αὐτὰς χαμαὶ ἔρποντας λόγους ²⁾

Lucilium carpendum quam ad perstringendos oblique Horatii aequalium eos qui nimia Lucilii admiratione cum tenerentur vitia potius ejus quam virtutes imitandas sibi ducerent.

(1) Ἐν σατ. 1, 40, 64 καὶ 1, 4, 6.

Hinc (ἀπὸ τῶν ἀρχαίων ἐλλήνων κωμικῶν) omnis pendet.
[Lucilius, hosce secutus,

mutatis tantum pedibus numerisque, facetus,

emunctae naris, durus componere versus;

Nam fuit hoc vitiosus: in hora saepe ducentos,

ut magnum, versus dictabat stans pede in uno.

Cum flueret lutulentus, erat quod tollere velles.

Garrulus atque piger scribendi ferre laborem,

scribendi recte; nam ut multum, nil moror.

(2) Ἐν ἐπιστ. 2, 1, 250. «Nec sermones ego malle[m] repentem per humum». καὶ ἐν σατ. 1, 4, 39.

Primum ego me illorum, dederim quibus esse poetas,

excerpam numero; neque enim concludere versum

dixeris esse satis: neque, si quis scribat, uti nos,

sermoni propiora, putes hunc esse poetam.

Ingenium cui sit, cui mens divinior atque os

magna sonaturum, des nominis hujus honorem.

(sermones)· διότι, ἂν ἀφαιρέσης ἐξ αὐτῶν τὸ μέτρον καὶ οὕτω διαλύσης τοὺς στίχους, εὕρισκεις κοινὸν καὶ συνήθη λόγον, οὐδὲν ἢ μικρὸν διαφέροντα τοῦ ἐν τῇ καθημερινῇ ὁμιλίᾳ συνήθους πεζοῦ λόγου.

Ὁ Λουκίλιος, εἰ καὶ γράφει τὴν τοῦ λαοῦ, ὡς εἶπομεν, γλῶσσαν, ἀποπειρᾶται οὐχ ἥττον νὰ καθαρῖσῃ αὐτὴν καὶ κανονίσῃ καθ' ὅσον συνεχῶρον οἱ τότε χρόνοι, ἵνα μὴ ἄλλως ἐπιβάλλῃ εἰς αὐτὴν βίαν. Ἐντεῦθεν βλέπομεν ὅτι ἐπικρίνει πάντας, ἐν οἷς καὶ αὐτὸν τὸν φίλον καὶ προστάτην του Σκιπίωνα¹), ὅσοι εἰσῆγον βιαίως νεωτερισμοὺς εἰς τὴν γλῶσσαν κατὰ τε τὴν γραφὴν καὶ τὴν προφορὰν αὐτῆς. Καὶ αὐτὸς ἑαυτὸν χλευάζει ποῦ²), διότι ὑπέπεσε ποτε εἰς τοιοῦτον γλωσσικὸν ἀμάρτημα. Καὶ γενικῶς εἰπεῖν, ἐπειδὴ ἡ λατινικὴ γλῶσσα ἤτο ἔτι ἐν τῷ μορφοῦσθαι, ἐδέησε καὶ ὁ Λουκίλιος νὰ σρέψῃ ἐπ' αὐτῆς τὴν προσοχὴν του, καὶ εἰς τὰς λοιπὰς τῆς σατύρας του ὑποθέσεις νὰ περιλάβῃ καὶ τὴν τῆς γλώσσης ἐξέτασιν, ποῦ μὲν μεμφόμενος ἀτόπους νεωτερισμοὺς, ποῦ δὲ καὶ αὐτὸς εἰσάγων νέους ὀδηγία ἴσως τοῦ φίλου του Λευκίου Αἰλίου Στίλωνος Πραϊκωνίου, ἀνδρὸς ἐκ τῶν πρώτων τῆς Ῥώμης γραμματικῶν, ὑπομνηματίσαντος τὰ τῶν Σαλίων ἄσματα καὶ τὴν δωδεκάδελτον, καὶ συγγράψαντος Ῥωμαϊκὴν ἀρχαιολογίαν καὶ λόγους ῥητορικοὺς. Τὴν πρὸς τοιοῦτον ἄνδρα οἰκειότητα τοῦ Λουκιλίου μαρτυρεῖ ἡ τοῦ α' τῶν

Idcirco quidam, comoedia necne poëma
esset, quaesivere, quod acer spiritus ac vis
nec verbis nec rebus inest nisi quod pede certo
differt sermoni, sermo merus.

Ὁ αὐτὸς αὐτόθι στ. 56.

Non satis est puris versum perscribere verbis,
quod si dissolvas quivis stomachetur . . .

His, ego quae nunc,
olim quae scripsit Lucilius, eripias si
tempora certa modosque, et quod prius ordine verbum est
posterius facias, praeponens ultima primis . . .
[non] invenias etiam disjecti membra poëtae.

(1) Βλ. Gerlach ἑ. ἀ. σελ. XV.

(2) Αὐτόθι. σελ. XXXIV.

σατυρῶν του βιβλίου προσφώνησις, γινομένη πρὸς αὐτόν¹). Ἦρесе λοιπὸν αὐτῷ καὶ ἐν τοῖς τῆς γλώσσης νὰ τηρῇ τὴν μεσότητα, οὔτε λίαν νεωτερικὸς οὔτε στάσιμος θέλων νὰ ᾔηται, ἀποφεύγων συγχρόνως τὴν τε ἀγροικίαν τοῦ κοινῷ ὄχλου καὶ τὴν ὑπερβολικὴν κομψότητα καὶ χάριν τῶν λογίων· διὸ ἔλεγε περὶ ἑαυτοῦ κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Κικέρωνος²) ὅτι δὲν ἤθελεν οὔτε εἰς τοὺς ἀμαθεῖς οὔτε εἰς τοὺς σοφοὺς ν' ἀρέσκη, ἀλλ' εἰς τοὺς μετρίως λογίους.

Τοῦτο δὲ ἔχει ἰδιαιτέρον ὁ Λουκίλιος ἐν συγκρίσει πρὸς τοὺς μετ' αὐτὸν ἀναφανέντας σατυρικοὺς τῆς Ῥώμης, ὅτι παρεμβάλλει πολλὰς ἑλληνικὰς λέξεις³)· δι' ἃ μέμφεται αὐτὸν ὁ Ὀράτιος⁴). Ἄλλ' ἴσως ἐποίει τοῦτο κατὰ τὴν τότε ἐπικρατοῦσαν συνήθειαν τῶν Ῥωμαίων, οἵτινες, ἐν πλείστη κοινωνίᾳ πρὸς τοὺς Ἑλληνας ὄντες, καὶ τὰ τῶν Ἑλλήνων συγγράμματα ἀνά χειρὰς ἔχοντες, καὶ παρ' Ἑλλήνων διδασκάλων διδασκόμενοι, ἀνε-

(1) Gerbach σελ. XXXV.

(2) De orat. 2, 6, 25. πρὸ Gerlach, σελ. XX. Ἐν γένει ἦτο λίαν μετρίοφρων ὁ Λουκίλιος, ἦν ἀρετὴν ἐπαινεῖ καὶ ὁ Ὀράτιος ἐν σατ. 1, 10, 55. «Cum de se loquitur non ut majore reprehensio» ἀλλὰ καὶ αὐτὸς οὕτως φαίνεται ἐν τούτῳ ἐνάμιλλος τοῦ Λουκιλίου. Βλ. ἐν σατ. 1, 4, 39.

(3) Βλ. ταύτας ἐν σελ. 364 τῆς τῶν ἀποσπασμάτων τοῦ Λουκιλίου συλλογῆς τοῦ L. Müller ὧν εἰς παράδειγμα ἔστωσαν τάδε·

Ἄπόσπ. VI τοῦ ε' βιβλίου·

Si minu' delectat, quod τεχνίον Eisocratiumst
ληρῶδεςque simul totum ac συμμειρακιῶδες,
non operam perdo.

Ἄπόσπ. XV τοῦ ε' βιβλίου.

Θαῦμα μέγα inquit balba, sororem lanificam dici.

Ἄπόσπ. XXVI τοῦ αὐτοῦ βιβλίου.

Ut φύγε discrepat ac τὸν δὲ ἐξήραξεν Ἀπόλλων.

ἔξ Ἰλιάδ. Γ. 443.

(4) Ἐν σατ. 1, 10, 20.

At magnum fecit, quod verbis Graeca Latinis miscnit.

Ἀνάγνωθι καὶ ὅσα περὶ τούτου λέγει ὁ L. Müller ἐν σελ. 294 τῆς ἐκδ. τῶν τοῦ Λουκιλίου ἀποσπασμάτων, ἐρμηνεύων τὸ ῥηθὲν τοῦ Ὀρατίου χωρίου.

μίγνυον πολλάκις ἐν τῇ ὁμιλίᾳ πολλὰς ἑλληνικὰς λέξεις, ὡς δεκνύουσιν αἱ σωζόμεναι τοῦ Πλαύτου κωμωδίαί, ἐν αἷς παρεμβάλλονται οὐ μόνον λέξεις, ἀλλὰ καὶ φράσεις ὅπως ἑλληνικαί· ὅπερ δηλοῖ ὅτι καὶ ὁ λαὸς ἤδη ἠδύνατο ἐν τῷ θεάτρῳ ν' ἀκούῃ καὶ ἐνοῆ ἑλληνικὰς λέξεις καὶ ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Πλαύτου ἤδη, ὅστις ἦτο τοῦ Λουκιλίου 70 περίπου ἔτη πρεσβύτερος¹). Παρὰ Τερεντίῳ ὅμως τῷ συγχρόνῳ τοῦ Λουκιλίου δὲν ὑπάρχουσιν ἑλληνικαὶ λέξεις, διότι ὁ Ἀφρικανὸς οὗτος τὴν καταγωγὴν, ῥωμαῖος δὲ τὴν γλῶσσαν κωμικός, ἀνῆκεν εἰς τοὺς περὶ τὸν Σκιπίωνα καὶ Λαίλιον λογίους, οἵτινες ἐδίωκον τὴν τῆς γλώσσης καθαρότητα καὶ φιλοκαλίαν, εἰς ἃ ἔτι μᾶλλον προσεῖχον οἱ ὕστερον συγγραφεῖς οἱ περὶ τὸν Κικέρωνα καὶ Βιργίλιον καὶ Ὀράτιον, οἵτινες, ὅπως ἐν πολλοῖς ἄλλοις, οὕτω καὶ ἐν τῇ γλώσσῃ ἐθήρευον τὸ καθαρεῦον καὶ κομψὸν καὶ χάριεν καὶ ἐπιτετηδευμένον, οὐχὶ δὲ τὸ φυσικὸν καὶ ἀφελὲς τοῦ λόγου.

Ὁ Λουκίλιος ἴσως εἶχε καὶ τὸν ἐξῆς λόγον ἀναμιγνύων ἑλληνικὰς λέξεις μετὰ τῶν λατινικῶν ἐν ταῖς σατύραις του. Ἐν στοιχεῖον τῶν ὑποθέσεων τῆς σατύρας τούτου παρεῖχεν, ὡς ἤδη εἶ-

(1) Παρῆ. Mommsen ῥωμ. ἱστ. τομ. 2 σελ. 414 δ' ἐκδ.

Διὰ τῆς πολιτικῆς ὑπερισχύσεως τῶν Ῥωμαίων ἐν Ἰταλίᾳ μετεδόθη ὑπὸ τούτων εἰς πάντας τοὺς Ἰταλοὺς ἢ λατινικὴ γλῶσσα, ὥστε κατὰ μικρὸν ἐξέλιπον αἱ κατὰ χώρας ἰταλικαὶ διάλεκτοι. Ἡ ἑλληνικὴ ὅμως γλῶσσα ἔνεκα τῶν πολλῶν ἑλλ. ἀποικιῶν ἐν τῇ κάτω Ἰταλίᾳ, πρὸ πάντων δὲ διὰ τὴν ὑπεροχὴν τῶν Ἑλλήνων ἐν τοῖς γράμμασιν, ἔβαινε παραλήλως τῇ λατ. ἐν Ῥώμῃ καὶ ἐν τῇ λοιπῇ Ἰταλίᾳ ἴσως, ὥστε οὐ μόνον οἱ μέτοχοι παιδείας ἐγίνωσκον ἤδη αὐτὴν, καὶ χρῆσιν αὐτῆς πολλαχῶς πρὸς ἐπίδειξιν ἐποιούντο, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ λαός. Ὁ τῷ 131 π.Χ. ὑπατεύσας μέγας ἀρχιερεὺς Πόπλιος Κράσος διήγειρε τὸν θαυμασμὸν καὶ αὐτῶν τῶν Ἑλλήνων, ὅτι ὡς διοικητῆς τῆς Ἀσίας ἐξέφερε τὰς δικαστικὰς καὶ διοικητικὰς ἀποφάσεις κατ' ἀνάγκην ποτὲ μὲν ἐν τῇ κοινῇ ἑλληνικῇ γλώσσῃ, ἄλλοτε δὲ ἐν μιᾷ τῶν τεσσάρων γραφομένων ἑλληνικῶν διαλέκτων. Val. Max. 8, 5, 6. P. Crassus . . . tanta cura Graecae linguae notitiam animo comprehendit, ut eam in quinque divisam genera per omnes partes ac numeros penitus cognosceret; quae res maximum ei sociorum amorem conciliavit, quia quis eorum lingua apud tribunal illius postulaverat, eadem decreta redenti.

πομεν, καὶ ἡ γλῶσσα ἡ λατινική· διότι ἐν τοῖς σωζομένοις ἀποσπάσμασιν αὐτοῦ γίνεται λόγος περὶ ὀρθογραφίας, σολοικισμῶν καὶ ἄλλων τοιούτων γραμματικῶν πραγμάτων. Ὅπως λοιπὸν χλευάζει τοὺς ποιητὰς Ἐννιον, Πακούβιον καὶ Ἄττιον καὶ ἄλλους¹⁾ διὰ τὴν ὑπερβάλλουσαν αὐτῶν μίμησιν τῆς ἐλληνικῆς ποιήσεως, οὕτω χλευάζει αὐτοὺς τε καὶ ἄλλους, διότι ἤρᾶσκοντο ἐν τῇ ὁμιλίᾳ των νὰ παρεμβάλλωσιν ἐλληνικὰς λέξεις εἰς ἀπόδειξιν τῆς ἑαυτῶν ἐλληνικῆς παιδείας²⁾. Οὕτω χλευάζει ἐν τῷ ἐπομένῳ ἀποσπάσματι τὸν Τίτον Ἀλβούτιον, διότι οὐ μόνον ἤρᾶσκετο νὰ ὁμιλῇ συνήθως ἐλληνιστὶ, ἀλλὰ καὶ Ἐλλήνα νὰ καλῆ ἑαυτὸν, διὰ στόματος τοῦ Μουκίου Σκαιβόλα, ὅστις, πρᾶϊτωρ ὢν ἐν Ἀθήναις καὶ ἰδὼν προσελθόντα, προσφωνεῖ αὐτὸν διὰ τῶν ἐξῆς στίχων:

Graecum te, Albuti, qvam Romanum atqve Sabinum,
Municipem Ponti, Tritani, Centurionum,
Praeclarorum hominum ac primorum signiferumqve
Maluisti dici: Graece ergo Praetor Athenis,
Id qvod maluisti, te, cum ad me accedi, saluto:

Χαίρε inqvam, Tite, lictores, turma omnis, cohorsqve
Χαίρετε; et hinc hostis mi Albutius, hinc inimicus³⁾.

Ἄλλως δὲν φαίνεται ὁ Λουκίλιος ἀποστρεφόμενος τὴν ἐλληνικὴν παιδείαν, διότι πάντες οἱ περὶ τὸν Σκιπίωνα, μεθ' ὧν συνέζη, ἦσαν φίλοι ταύτης καὶ μεθ' Ἑλλήνων συνέζων· ἀπεδοκίμαζεν ὅμως τὴν ἄκραν ἀφασίωσιν εἰς τὴν γλῶσσαν ταύτην, τὴν δουλικὴν μίμησιν τῆς ἐλληνικῆς ποιήσεως, ὡς ἀμβλύνουσαν τὸν νοῦν καὶ ἀπογεκρώ-

(1) Σχολ. Ὁρατίου εἰς σατ. 1, 10, 50 καὶ Ἀῦλος Γαλλ. Ν. Α. 17, 22: Neqve magno intervallo postea Q. Ennius et juxta Caecilius et Terentius ac subinde Pacuvius, ac Pacuvio jam sene Accius clariorqve tunc in poematis eorum obtrectandis Lucilius fuit.

(2) Βλ. ἀποσ. 37 α' βιβλ. σελ. 198 παρὰ Μυλλέρω, ὅστις παρατηρεῖ his verbis vix dubium quin Ennii sive Pacuvii vel Accii derideatur consuetudo vocabulis latinis substituendi Graeca, ut grandius quiddam sonet oratio.

(3) Βλ. Cic. de fin. 1, 3, 8 φέροντα τοὺς στίχους τούτους καὶ ἐπαινοῦντα αὐτοὺς διὰ τὴν ἐκλογὴν τῶν λέξεων καὶ τὴν πολλὴν χάριν καὶ τὸ ἄλας αὐτῶν.

νουςαν τὴν ἐν λόγοις ἔμφυτον ἀρετὴν, καὶ ἐν γένει τὴν ἀκαιρον ἐπίδειξιν ἐλληνομαθείας. Ἄν ἐν τοῖς σωζομένοις ἀποσπάσμασιν ἐσώζοντο πολλοὶ κατὰ συνέχειαν στίχοι τῆς αὐτῆς σατύρας, θὰ ἠδυναίμεθα κάλλιον νὰ ἐπιβεβαιώσωμεν τὸν διψυχρισμὸν τοῦτον, ὃν ἐξ εἰκασίας μόνον ἐκφέρομεν, στηριζόμενοι εἰς τὰς σποραδικῶς ἐν τοῖς ἀποσπάσμασιν ἀπαντωμένας ἐλληνικὰς λέξεις¹).

Τοσαῦτα περὶ τοῦ μέτρου καὶ τῆς γλώσσης τῆς τοῦ Λουκιλίου σατύρας, ἐν οἷς δηλοῦται μίμησις ἐλληνικῆς ποιήσεως συγγενοῦς τῆς ῥωμαϊκῆς σατύρας κατὰ τὴν ὑπόθεσιν. Σπουδαιότερα πολὺ εἶναι ἡ συγγένεια τῆς τοῦ Λουκιλίου σατύρας πρὸς τὴν τῶν Ἑλλήνων ἀρχαίαν κωμωδίαν, διότι ἀμφοτέραι ἔχουσι τὴν αὐτὴν περὶ τοῦ ὑποκειμένου ὑπόθεσιν.

4) Ὑπόθεσις τῆς τοῦ Λουκιλίου σατύρας.

Ἐρρήθη ἀνωτέρω ὅτι ὁ Λουκίλιος ὑπόθεσιν τῶν σατυρῶν του ἔχει τὸν ῥωμαϊκὸν βίον ὑπὸ τὴν σκιερὰν αὐτοῦ ὄψιν, καὶ ὅτι τὴν διαγραφὴν τούτου ποιεῖ μὲ τὸ θάρρος καὶ τὴν ἐλευθεροστομίαν τῆς ἀρχαίας κωμωδίας, ὀδηγούς εἰς τοῦτο καὶ διδασκάλους ἔχων, ὡς ὁ Ὁράτιος λέγει²), τὸν Εὐπολιν καὶ Κρατῖνον καὶ Ἀριστοφάνη καὶ τοὺς λοιποὺς τῆς ἀρχαίας κωμωδίας ποιητὰς, οἵτινες μετὰ πολλῆς ἐλευθερίας διεκωμῶδουν πάντα κακὸν καὶ φαῦλον· διαφέρει δὲ ἀπὸ τούτων κατ' οὐδὲν ἄλλο ὁ Λουκίλιος εἰ μὴ κατὰ τοὺς ῥυθμοὺς καὶ τὰ μέτρα· διότι, ὡς εἶδομεν, δὲν ποιεῖ εἰς τὸ τοῦ διαλόγου σύνθετες μέτρον, τὸν ἰαμβικὸν τρίμετρον, ἀλλ' εἰς τὸν δακτυλικὸν ἐξάμετρον. Ἄν ὅμως ἐξετάσωμεν ἀκριβέστερον καὶ τὰ καθ' ἕκαστον τῶν ὑποθέσεων τῆς ἀρχαίας ταύτης τῶν Ἑλλήνων κωμωδίας ἐν τοῖς σωζομένοις τοῦ Ἀριστοφάνους

(1) Βλ. ταύτας ἀπάσας ἐν τῇ ἐκδ. τοῦ L. Müller ἐν σελ. 364. πρβ. καὶ ἂ ὁ Γερλάχιος λέγει περὶ τούτου ἐν σελ. XXI.

(2) Ἐν σατ. 4, 4. βλέπε τοὺς στίχους τούτου ἀνωτέρω ἐν σελ. 246, ἐνθα ὁ λόγος γενικῶς περὶ τῆς συγγενείας τῆς τοῦ Λουκιλίου σατύρας πρὸς τὴν ἀρχαίαν ἐλληνικὴν κωμωδίαν.

νους δράμασι, καὶ παραβάλωμεν πρὸς αὐτὰ τὰς ὑποθέσεις τῆς τοῦ Λουκιλίου σατύρας, οἷαν ταύτην γινώσκουμεν ἐν τοῖς ἀποσπάσμασιν αὐτοῦ καὶ ἐκ τῶν περὶ αὐτοῦ μαρτυριῶν τῶν ἀρχαίων, πεπιθόμεθα ὅτι τὰ αὐτὰ ὑποκείμενα λόγου εἶχεν ἢ τε ἀρχαία τῶν Ἑλλήνων κωμῳδία καὶ ἢ τοῦ Λουκιλίου σάτυρα μὲ τὴν διαφορὰν μόνον τοῦ μέτρου, τῆς γλώσσης καὶ τῶν ἰδιαιτέρων χαρακτηριστικῶν, δι' ὧν διαστέλλεται ἢ διαλογικῆ ποιήσις ἀπὸ τῆς διηγηματικῆς· καὶ ἐκείνων προσέτι, ἃ προσιδιάζουσιν εἰς τὴν διαφορὰν τῶν χρόνων τοῦ Λουκιλίου καὶ Ἀριστοφάνους, καὶ τὴν τοῦ βίου καὶ τῆς κοινωνίας τῶν Ἀθηναίων καὶ Ῥωμαίων. Ἐν τοῖς λοιποῖς νομίζομεν ὅτι ὑπάρχει πολλή ὁμοιότης.

Ὁ Ἀριστοφάνης διακωμῳδεῖ τὰς ὑπερβολὰς καὶ ἐλλείψεις τῶν πολιτικῶν καὶ στρατηγικῶν ἀνδρῶν τῶν Ἀθηναίων, οὐδενὸς τούτων φειδόμενος (κυρίως ἐν Ἴππεῦσι καὶ Ἀχαρνεῦσιν)· ὑποβάλλει εἰς ἔλεγχον τὰς ἐν τῇ ποιήσει παρεκτροπὰς τῶν συγχρόνων ἐν τε τῇ γλώσσῃ, τοῖς μέτροις, τῇ οἰκονομίᾳ τῶν δραμάτων, τῇ διαγραφῇ τῶν χαρακτήρων τῶν ἐν αὐτοῖς προσώπων καὶ ἐν τοῖς λοιποῖς (ἐν Βατράχοις, Ἀχαρνεῦσι καὶ Θεσμοφοριαζούσαις)· σατυρίζει τὰς τῶν φιλοσόφων ἀγυρτείας καὶ ἀπάτας (ἐν Νεφέλαις)· διακωμῳδεῖ τὰς ἐν τῇ θρησκείᾳ ἀπάτας τῶν ἱερέων καὶ μάντεων καὶ τὴν δεισιδαιμονίαν τοῦ κοινοῦ ὄχλου (ἐν Πλούτῳ καὶ Θεσμοφοριαζούσαις), τὰς παρεκτροπὰς καὶ ἠθικὰς ἐλλείψεις ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν ἐν τῷ ἰδιωτικῷ καὶ οἰκιακῷ βίῳ (ἐν Λυσιςστράτῃ, Θεσμοφοριαζούσαις), τὴν μωρὰν σπατάλην τοῦ πλοῦτου καὶ τὴν ἐκ τοῦ γένους ἀλαζονείαν, καὶ τὸν διὰ στρεψοδικιῶν σφετερισμὸν τῆς ἀλλοτρίας περιουσίας (ἐν Νεφέλαις), τὴν πρὸς τὴν ἀργίαν καὶ τὰς δίκας ῥοπὴν τοῦ Ἀθηναϊκοῦ δήμου, ὅς τις, ὅπως εἰσπράττη χρήματα, ἠνάγκαζε τοὺς λεγομένους συμμάχους του νὰ ἔρχωνται εἰς Ἀθήνας ἵνα δικάζωνται ὑπ' αὐτοῦ (ἐν Σφηξί), τὰς ἀφρόνους ἐπιχειρήσεις ἐκστρατειῶν καὶ ἄλλα μωρὰ πολιτικὰ σχέδια τῶν δημαγωγῶν, ἀφ' ὧν ἢ πόλις πλεῖστα δεινὰ ἔπασχεν (ἐν Ὀρνισί καὶ ἀλλὰχοῦ), τὴν μαῖαν τῶν Ἀθηναίων καὶ λοιπῶν Ἑλλήνων ἐν τῇ παρατάσει τοῦ πλεῖστα δεινὰ αὐτοῖς παρέχοντος Πελοποννησια-

κοῦ πολέμου (ἐν Εἰρήνῃ καὶ Ἀχαρνέῦσι κ. ἄ.) καὶ ἄλλα τοιαῦτα.

Τοιαῦται ἐν γένει εἰσὶν αἱ ὑποθέσεις τῶν τοῦ Ἀριστοφάνους σωζομένων κωμωδιῶν. Ὁμοίως περίπου φύσεως ἀνευρίσκομεν καὶ τὰς ἐν τοῖς σωζομένοις τοῦ Λουκιλίου ἀποσπάσμασι κατὰ τὴν συλλογὴν καὶ ἔκδοσιν αὐτῶν ὑπὸ Γερλαχίου καὶ τὴν τοῦ Λουκιανοῦ Μυλλέρου.

Ἐν τῷ α' τῶν τριάκοντα βιβλίων, ἃ συνεπλήρουν αἱ σάτυραι τοῦ Λουκιλίου, εἰσάγονται οἱ θεοὶ βουλευόμενοι περὶ τῶν ἀνθρωπίνων ἐν γένει¹⁾ καὶ ἰδίως περὶ τῆς Ῥώμης, ἃν ἦναι ἀξία τῆς προστασίας των²⁾, ἐν ᾗ ὑπερεπλεόνασεν ἡ τρυφή καὶ πολυτέλεια, καὶ φιλαργυρία καὶ ἡ ἠθικὴ ἐν γένει διασθορὰ, συντελεσάσης εἰς τοῦτο οὐκ ὀλίγον καὶ τῆς ῥητορικῆς καὶ φιλοσοφίας καὶ διαλεκτικῆς, διότι οἱ νέοι σχολάζοντες περὶ τὰς τοιαύτας θεωρίας ἀποτρέπονται ἀπὸ τὰ τῶν πατέρων ἔργα³⁾, καὶ οὕτως ἐθίζουσιν ἑαυτοὺς εἰς τὴν ἀργίαν καὶ εἰς τὰς συμφορὰς ταύτης κακίας. Ἐντεῦθεν ἐλάμβανε πιθανῶς ἀφορμὴν ὁ Λ. νὰ ἐκφρασθῆ κατὰ τῶν ἐν Ῥώμῃ Στωϊκῶν καὶ ἔτι πικρότερον κατὰ τῶν Ἐπικουρείων διὰ τὰ ὀλέθρια τούτων διδάγματα περὶ θεῶν καὶ μελλούσης ζωῆς, καὶ διὰ τὴν πρὸς τὰς ἡδονὰς καὶ τὴν ῥαστώνην ῥοπήν αὐτῶν, ὧν ἕνεκα καὶ ἡ Σύγκλητος οὐχὶ ἄπαξ, ἀλλὰ πολλάκις ἀπεφάσισε νὰ ἐκβληθῶσιν οἱ φιλόσοφοι οὗτοι τῆς Ῥώμης, πρῶτον οἱ Ἐπικουρείοι⁴⁾, εἶτα δὲ καὶ πάντες οἱ Ἑλληνας φιλόσοφοι καὶ ῥήτορες⁵⁾.

(1) Ἀπόσ. 6. Consilium summis hominum de rebus habebant πρβ. Serv. εἰς Virg. Aen. 10, 104.

(2) Ἀπ. 13. Quo populum atque urbem pacto servare potissit amplius Romanam.

Ἀπ. 14. Serpere uti γάγγραινα malum atque herpestica posset.

(3) Ὡς Κάτων ὁ πρεσβύτερος ἔλεγε κατὰ Πλούταρχον (ἐν τῷ βίῳ τούτου 22), συμβουλευὼν τὴν Σύγκλητον ν' ἀποπέμψῃ τῆς Ῥώμης ὅ,τι τάχιστα τοὺς τρεῖς φιλοσόφους Ἑλληνας, τοὺς ἐλθόντας πρέσβεις ἐξ Ἀθηνῶν ὑπὲρ τοῦ Ὄρωποῦ, Καρνεάδην, Διογένη καὶ Κριτόλαον.

(4) Κατ' Ἀθηναίων ἐν 42, 547 καὶ Αἰλ. π. ἰς. 9, 12.

(5) Sueton. περὶ ῥητόρων ἐν ἀρχῇ καὶ Gellius N. A. 13, 11, ἔνθα καὶ τὰ περὶ τούτου ψηφίσματα τῆς Συγκλήτου. Βλ. πλεῖω ἐν τῷ περὶ

Ἐν τῷ αὐτῷ τῶν θεῶν συμβουλίῳ ἀπεφασίσθη ἴσως κατὰ Γερλάχιον ἀντὶ τῶν τοσοῦτων ἐν Ῥώμῃ κακιῶν νὰ δοθῶσιν εἰς ἐξιλασμόν τῶν θεῶν παρὰ τοῦ δήμου ὁ Π. Κορνήλιος Λέντλος Λοῦπος, ὁ Δ. Παπίριος Κάρβων, καὶ ὁ Κ. Ὀστίλιος Τούβουλος, ὧν γίνεται μνεία ἐν τοῖς ἀποσπάσμασι τοῦ βιβλίου τούτου καὶ ἀλλαχοῦ, καὶ ὧν ἡ πολιτεία καὶ ὁ βίος παρεῖχον τῷ ποιητῇ ἀφορμὰς πολλὰς ἐπικρίσεως· διότι τούτων ὁ μὲν Λέντλος ὑπατεύσας τῷ 157 κατεδικάσθη ἐπὶ καταχρήσει χρημάτων¹⁾, τοῦ δὲ Τουβούλου ἐδυσσημεῖτο ἡ στρατηγία (praetura) ἐπὶ δωροδοκία, καὶ ἄλλως ὁ βίος αὐτοῦ ἦτο ῥυπαρὸς, ὥστε ὁ Κικέρων²⁾ καλεῖ αὐτὸν μισητότατον πάντων· ὁ δὲ Κάρβων, ὡς ἀναμιχθεὶς εἰς τὰ τῆς πολιτείας ὑπὲρ τῶν Γράκχων, ἦτο οὐχὶ ἀρεστὸς τοῖς φίλοις τοῦ ἀρχαίου πολιτεύματος τῆς Ῥώμης καὶ τῷ Λουκίλιῳ αὐτῷ. Καὶ οἱ τρεῖς λοιπὸν οὗτοι ἄνδρες ἦσαν μισητοὶ διὰ τὴν ἐπιπορκίαν καὶ ἀσέβειαν καὶ ἄκραν ἰδιοτέλειαν³⁾.

Ἐν τῷ ε' καὶ δ' καὶ ε' βιβλίῳ, φαίνεται ὅτι ἐσατύριζεν ὁ Λουκίλιος τὴν πολυτέλειαν, τὴν τρυφὴν καὶ τὴν ἄφρονα χρῆσιν τοῦ πλοῦτου ἐν τοῖς προσώποις τοῦ ἀσώτου Νομεντανοῦ καὶ ἄλλων ὁμοίων τούτῳ ἀνδρῶν, ὧν τὰ ὄνοματὰ διὰ τὴν κακίαν ταύτην κατεστάθησαν μόνιμα ἐν τῇ Ῥωμαϊκῇ σατύρᾳ⁴⁾. Ἐτι δὲ γίνεται λόγος καὶ περὶ τῆς ἀντιθέτου τῶν κακιῶν τούτων, τῆς ἀπληστίας καὶ φιλαργυρίας, ἣν καὶ ὁ Ὀράτιος ὑπόθεσιν ἔχει ἐν τῇ α' σατύρᾳ τοῦ α' βιβλίου. Πηγὴ δὲ τῶν κακιῶν τούτων λέγεται ἡ Ἀσία, ὅθεν εἰσῆγαγεν αὐτάς· ὁ Ῥωμαϊκὸς στρατὸς καὶ ἰδίᾳ ὁ στρατηγὸς Κ. Μάλλις Βούλσων⁵⁾,

τῆς ἀρχῆθεν κοινωνίας τῶν Ἑλλήνων πρὸς τοὺς Ἰταλοὺς καὶ Ῥωμαίους πονήματί μου ἀπὸ σελ. 67 κ. ε.

(1) Κατὰ Val. Max. 6, 9, 40.

(2) De fin. 2, 16, 54. 4, 28, 77.

(3) Gerlach. σ. 48—50.

(4) Βλ. ἀποσπ. Β', 4 καὶ 5 καὶ σημ. Müller ἐν σελ. 296 περὶ τῶν ὀνομάτων τούτων. πρβ. καὶ ἐρμηνεῖς Ὀρατ. ἐν σατ. 1. 4, 101.

(5) Liv. 39, 6 καὶ Plin. H. N. 34, 8. Triclinia aetata abacosque et monopodia Cn. Manlium Asia devicta primum invexisse tri-

Ἐν τοῖς ἀποσπάσμασι τοῦ γ' βιβλίου γίνεται λόγος περὶ τῆς τοῦ ποιητοῦ ὁδοιπορίας ἀπὸ Ῥώμης εἰς Καπύην καὶ τὸν σικελικὸν πορθμὸν, περὶ τῆς φύσεως τῶν χωρῶν δι' ὧν διέρχεται ὁ ποιητής, καὶ περὶ ἄλλων τοιούτων. Κατὰ μίμησιν τοῦ Λουκιλίου περιγράφει καὶ ὁ Ὅρατιος ὁμοίαν ὁδοιπορίαν ἑαυτοῦ τε καὶ τοῦ Μαικίνα ἀπὸ Ῥώμης μέχρι Βρεντεσίου ἐν τῇ ε' σατύρᾳ τοῦ α' βιβλίου.

Ἐν τῷ ς' βιβλίῳ σατυρίζει τὴν φαυλότητα νέων εὐγενῶν, οἵτινες ἀδεία τῆς εὐγενείας τῶν κυλιόνται εἰς τὸν βόρβορον τῶν ἡδονῶν καὶ τῆς ἀκολασίας, ἐν ᾧ ἀποστρέφονται τὰς πρὸς τοὺς δημοτικούς ἐπιγαμίας καὶ τὴν πρὸς αὐτοὺς ἐν γένει κοινωνίαν, ὡς καὶ ὁ Μάριος παρὰ Σαλουστίῳ¹) περὶ αὐτῶν λέγει.

Ἐν τῷ ζ' ἐπραγματεύετο περὶ τῶν παρεκτροπῶν τοῦ γαμικοῦ βίου καὶ τοῦ τῶν ἐραστῶν ἔτι δὲ καὶ περὶ Κρονίων, Διονυσίων καὶ Μητρώων, ἐν οἷς ἡ ἀκολασία ἀχαλίνωτος ἐφέρετο²).

Ἐν τῷ η' ἀντιπαραβάλλεται ὁ σώφρων βίος τῶν ἐγγάμων πρὸς τὸν τῶν ἀγάμων, ὑποκειμένων εἰς πλείστους κινδύνους ἐκ τῆς ἐν τῷ βίῳ ἀκολασίας· ὁ θέμα πραγματεύεται καὶ ὁ Ὅρατιος ἐν τῇ θ' τοῦ α' βιβλίου σατύρᾳ καὶ ἀλλαχοῦ, διότι ἐπ' αὐτοῦ τὸ κακὸν τοῦτο ὑπερεπλέονασε, ζώντων τῶν πλείστων ἐν ἀγαμίᾳ.

Ἐν τῷ θ' γίνεται λόγος περὶ ὀρθογραφίας καὶ γραμμάτων, ἔνθα ἐπεκρίνοντο ἴσως καὶ οἱ ἐν τούτοις νεωτερισμοὶ τοῦ Ἐννίου καὶ Ἀττίου, ὧν ὁ μὲν εἰσήγαγε τὰ διπλᾶ σύμφωνα, ὁ δὲ τὰ διπλᾶ φωνήεντα ἀντὶ τῶν μακρῶν.

Ἐν δὲ τῷ ι' ἐγένετο λόγος κατὰ τὸν σχολιαστὴν τοῦ Ὅρατιου Πορφυρίωνα ἐν σατ. 10 τοῦ α' βιβλίου καὶ περὶ τῆς στιχοιουργίας τοῦ Ἐννίου καὶ Ἀττίου. Κατὰ δὲ τὸν τοῦ Περσίου σχολιαστὴν ἐν τῇ βιογραφίᾳ τούτου ἐξέθετεν ἐν τῷ αὐτῷ βιβλίῳ ὁ Λουκίλιος τὸν ἴδιον βίον, ἀπολογούμενος ἴσως κατὰ τῶν κατηγορῶν αὐτοῦ ὥστε τὸ τοῦ Ὅρατιου³), ὅτι ὁ τοῦ Λουκιλίου βίος πρόκειται σαφῆς ὡς

umpho suo qvem duxit a. u. 567. Aug. C. D. 3, 21. καὶ πλείω παρὰ Gerlach σ. 51 καὶ ὅσα κατωτέρω ἐν τῇ διατριβῇ ταύτῃ λέγομεν.

(1) Ἐν Jugurt. 85.

(2) Βλ. ὅσα κατωτέρω περὶ τῶν ἐν ταῖς τοιαύταις ἐορταῖς παρεκτροπῶν λέγομεν.

(3) Ἐν σατ. 2, 1, 30.

ἐν εἰκόνι, εἶναι ἀληθές. Ὡσαύτως καὶ ὁ Ὁράτιος ἀπολογεῖται πρὸς τοὺς κατηγοροὺς του ἐν τῇ δ' καὶ ι' σατύρᾳ τοῦ α' βιβλίου καὶ ἀλλαχοῦ, φέρων καὶ αὐτὸς πολλὰ τοῦ βίου του.

Τὸ ια' βιβλίον ὑπόθεσιν ἔχει τὸν ἐν Νουμαντία πόλεμον τῶν Ῥωμαίων, καὶ τὰς ἐν αὐτῷ πράξεις τοῦ Σκιπίωνος, ὃν ἐπαινεῖ διὰ τὴν ὑπ' αὐτοῦ εἰσαχθεῖσαν ἐν τῷ στρατῷ πειθαρχίαν, μέμφεται δὲ ἐν αὐτῷ τὴν τῶν εὐγενῶν νέων ἐν τῷ στρατῷ ἀκολασίαν καὶ ἄλλας παρεκτροπὰς, ἀντιθέτων αὐτὰς πρὸς τὰς τῶν προγόνων ἀρετάς.

Ἐν τῷ ιβ' γίνεται λόγος περὶ θεάτρου, ἔνθα πιθανῶς κατέκρινε τὴν δουλικὴν μίμησιν τῶν Ἑλλήνων δραματικῶν, τὰς ἀτελείας τοῦ Ῥωμαϊκοῦ θεάτρου καὶ τὴν ἄφρονα σπατάλην τοῦ πλούτου ἐν αὐτῷ, καθ' ἃ κατωτέρω περὶ τούτου λέγομεν.

Ἐν τῷ ιγ' ἐπραγματεύετο περὶ τῆς ἐν τοῖς δειπνοῖς τρυφῆς καὶ πολυτελείας.

Ἐν τῷ ιδ' ἐπαινεῖται ὁ ἀπράγμων ἰδιωτικὸς βίος ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν τῶν σπουδαρχικῶν κατακρίνεται ἢ τούτων σπατάλη καὶ ἐπαινεῖται ἡ ἀφέλεια καὶ ὀλιγάρκεια τοῦ ἐν ἀγροῖς βίου, ὃ θέμα συνήθως ἀπαντᾶται ἐν τῇ Ῥωμαϊκῇ ποιήσει καὶ μάλιστα τῇ ἐλεγειακῇ, τῇ τοῦ Προπερτίου, Τιβούλλου, Κατούλλου καὶ ἄλλων.

Ἐν τῷ ιε' ὡς καὶ ἐν τῷ κ' χλευάζονται αἱ τοῦ ὄχλου δεισιδαιμονίαι περὶ Λαμιῶν καὶ ἄλλων τοιούτων φανταστῶν ὄντων, ὡς καὶ παρ' Ἀριστοφάνει ἐν Ἴππ. 690, Σφηξί 1030. 1170.

Ἐν τῷ ις' χλευάζονται οἱ ποιηταί, οἱ ἀποδίδοντες ἀρετάς καὶ ἐπαινοῦντες τὴν Λήδαν, Ἀλκμήνην καὶ τὰς τοιαύτας. Γίνεται ἔτι λόγος καὶ περὶ παιδεραστίας.

Ἐν τῷ ιη' σατυρίζει τοὺς φιλαργύρους καὶ μωροὺς, ὡς καὶ ὁ Ὁράτιος ἐν τῇ α' τοῦ α' βιβλ. σατύρᾳ.

Ἐν τῷ κζ' ὑπερασπίζεται ὁ Λ. τὰς σπουδὰς, τὰ ἥθη, τὸν βίον αὐτοῦ πάντα κατὰ τοῦ φθόνου καὶ τῶν προσβολῶν τῶν ἐχθρῶν του, ὡς καὶ ὁ Ὁράτιος ποιεῖ ἐν τῇ δ' τοῦ α' καὶ τῇ α' σατύρᾳ τοῦ β' βιβλίου καὶ ἀλλαχοῦ. Ὁμολογεῖ παρρησίᾳ ὅτι ἡ ποίησις αὕτη, σατυρίζουσα πολλοὺς ἀξίους σατυρισμοῦ, ποιεῖ τοῦτο οὐχὶ ἐκ μίσους ἢ προσωπικῆς ἐχθρας, ἢ ἐξ ἀλαζονείας τοῦ ποιητοῦ,

ἀλλ' ὅπως πολεμήσῃ τὴν κακίαν, καὶ ἀναστείλῃ τὴν πρόδοον αὐτῆς. Τοῦτο δὲ ἄλλως δὲν κατορθοῦται, λέγει, εἰμὴ διὰ τῆς φανεραῆς στηλιτεύσεως πάντων τῶν φαύλων ἀνδρῶν.

Τὸ λ' βιβλίον ἀναγράφει τὰς ἐνοχλήσεις καὶ πικρίας τῶν ἀνδρῶν ἕνεκα τῶν ἰδίων γυναικῶν, ὧν χάριν ἐπιλανθάνονται οὔτε τῆς ἰδίας ἐλευθερίας, καὶ εἰς κίνδυνον τὴν ζωὴν καὶ τιμὴν των ἐκθέτουσιν, ὅπως πορισθῶσι τὰ χρησιμεύοντα πρὸς τὴν τρυφὴν καὶ πολυτέλειαν τῶν γυναικῶν των μέσα· ἔτι δὲ τοὺς δόλους καὶ τὰς ἀπάτας, ἃς αὐταὶ μεταχειρίζονται κατὰ τῶν ἰδίων ἀνδρῶν καὶ τὰς ἔριδας καὶ διενέξεις, ἃς προκαλεῖ ἐκάστοτε ὁ μετ' αὐτῶν βίος.

Πλὴν τούτων φαίνεται ὅτι ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ ὑπερασπίζε-
ται ἑαυτὸν καὶ πάλιν ὁ Λουκίλιος κατὰ τῶν ἀντιπάλων καὶ ἐχθρῶν
καὶ ἀντιζήλων αὐτοῦ, ἐπαναλαμβάνει καὶ ὅσα ἐν ἄλλοις εἶπε περὶ
τῆς ἰδίας ποιήσεως, ὅτι αὕτη εἰς ἄλλους μὲν ἀρέσκει, εἰς ἄλλους
δ' οὐχί, μάλιστα δὲ εἰς τοὺς ὑπ' αὐτῆς προσβληθέντας φαύλους.
Ὅμοια λέγει κατὰ τῶν ἀντιζήλων του καὶ ὁ Ὅρατιος ἐν τῇ δ'
τοῦ α' βιβλίου σατύρᾳ καὶ ἀλλαχοῦ.

Τοιαῦτα ἐν γένει καὶ ἄλλα πολλὰ τούτοις ὅμοια ἀνευρίσκει
ὁ ἀναγνώστης ἐν τοῖς σωζομένοις ἀποσπάσμασι τῶν σατυρῶν τοῦ
Λουκιλίου, ἃ νομίζομεν ὅτι εἰσὶν ἰκανὰ νὰ δεῖξωσι τὴν φύσιν τῆς
ποιήσεως ταύτης καὶ τὴν ἀρετὴν, ἣν ἀνεγνώριζον οὐ μόνον οἱ
σύγχρονοι καὶ φίλοι τοῦ ποιητοῦ τούτου, ἀλλὰ καὶ οἱ μετ' αὐτὸν
Κικέρων καὶ Ὅρατιος καὶ Κοϊντιλιανὸς καὶ ἄλλοι πολλοί, ὧν τὰς
ὑπὲρ τοῦ Λουκιλίου εὐμενεῖς μαρτυρίας πάσας συνήγαγεν ὁ Γερ-
λάχιος ἀπὸ σελ. 106—124 καὶ ὁ Α. Μύλλερὸς ἀπὸ σελ.
170—189.

5) Αἷτια τῆς ὁμοιότητος τῶν ὑποθέσεων τοῦ

Ἀριστοφάνους καὶ Λουκιλίου.

Ἐκ τῆς συνόψεως ταύτης τῶν ὑποθέσεων τῶν κωμωδιῶν τοῦ
Ἀριστοφάνους καὶ τῶν σατυρῶν τοῦ Λουκιλίου γίνεται φανερά,
νομίζομεν, ἡ συγγένεια τούτων. Αὕτη δὲ αἰτίαν ἔχει τὴν ὁμοιό-
τητα τῆς πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς καταστάσεως τῶν Ἀθηναίων

καὶ τῆς Ῥώμης, ἐκείνης μὲν κατὰ τὸν ε', ταύτης δὲ τὸν ε' π. Χ. αἰῶνα, ἐπὶ τῆς ζωῆς δηλονότι τῶν δύο τούτων μεγάλων ποιητῶν.

Α') Πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ κατάστασις τῶν Ἀθηῶν ἐπὶ Ἀριστοφάνους.

Ὁ Ἀριστοφάνης καὶ οἱ λοιποὶ τῆς ἀρχαίας κωμωδίας ποιηταὶ ἔζων ἐν χρόνοις ἄκρας ἐλευθερίας, ἐν χρόνοις σφοδροῦ πολιτικοῦ ἀνταγωνισμοῦ, οἷος ὁ τῆς ἀριστοκρατίας καὶ δημοκρατίας, ἀρξάμενος εὐθὺς μετὰ τὰ Μηδικὰ, ἐνταθεὶς δὲ ἐπὶ Κίμωνος καὶ Περικλέους καὶ μάλιστα ἐν καιρῷ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, ὅτε ἔτι μάλλον ἐπετάθη οὗτος ἐν Ἀθήναις. Ἐν τούτοις τοῖς χρόνοις κατέστη ἡ πόλις αὕτη κέντρον παντὸς νεωτερισμοῦ, ἐν ἧ πᾶν τὸ ἐξέχον ἐν τῇ πολιτείᾳ, τῇ φιλοσοφίᾳ, τῇ ποιήσει, τῇ τέχνῃ καὶ ἐν παντὶ ἄλλῳ καὶ ἐξετιμᾶτο δεόντως, καὶ τὸν φθόνον τῶν ἀντιζήλων διήγειρε σφοδρὸν καὶ ἐν ἧ πᾶσα πολιτικὴ καὶ δικαστικὴ πρᾶξις ἔνεκα τοῦ ἐπικρατοῦντος δημοκρατικοῦ πολιτεύματος, ὡς καὶ πάντες οἱ πολιτικοὶ ἄνδρες ὑπέκειντο οὐ μόνον εἰς τὴν κρίσιν τοῦ κοινοῦ, ἀλλ' ἦσαν ἐκτεθειμένοι καὶ εἰς τὰς προσβολὰς καὶ ὕβρεις καὶ τὰ σκώμματα αὐτοῦ τε καὶ τῶν κωμικῶν.

Ἡ νῦν κωμωδία ἐπέιχε τόπον τῆς τῶν ἡμετέρων χρόνων δημοσιογραφίας καὶ μάλιστα τῆς τῶν ἀντιπολιτευομένων. Ὅπως, αὕτη εἶναι ἄμεσος συνέπεια τοῦ δημοκρατικοῦ ἢ συνταγματικοῦ πολιτεύματος, οὕτω καὶ ἡ τότε κωμωδία εἶναι ἀκόλουθος τῆς ἄκρας ἐλευθερίας. Ὁ δῆμος συνεχώρει τὸ κωμωδεῖν, ἵνα περιστείλῃ τοὺς ἰσχυροὺς καὶ ὑποβάλῃ εἰς βάσανον τὰς τούτων πράξεις καὶ μάλιστα τῶν πολιτευομένων, εὖ εἰδὼς ὅτι τοῦτο συγχωρῶν ἐξασφαλίζει τὴν πολιτικὴν ἐλευθερίαν του, ὡς ὁ Ξενοφῶν¹⁾ λέγει. Τοσοῦτον δὲ ἀναγκαῖον τὸ κωμωδεῖν ἐν τῇ τότε δημοκρατικῇ πολιτείᾳ τῶν Ἀθηναίων ἦτο, ὥστε, ὅτε τῷ 440 ἀπηγορεύθη διὰ νόμου τὸ ὀνομαστὶ κωμωδεῖν, ὡς ὁ σχολιαστὴς τοῦ Ἀριστοφάνους²⁾ λέγει, εὐθὺς μετὰ δύο ἔτη κατηργήθη ὁ νόμος οὗτος

(1) Ἐν τῇ πολιτ. τῶν Ἀθηναίων 2, 18.

(2) Ἀχαρν. 674.

πάλιν, μὴ ἀνεχομένου τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων τοιαύτην περίστολὴν¹⁾.

Ἐν τοῖς χρόνοις τούτοις λοιπὸν πάντων τῶν διαχειριζομένων τὰ τῆς πολιτείας αἱ πράξεις ὑπέκειντο εἰς τὸν ἔλεγχον παντὸς πολίτου. Ὁ κοινωνικὸς ὡς αὐτῶς βίος καὶ αὐτὸς ὁ οἰκιακὸς ὑπεβάλλοντο εἰς ἔλεγχον οὐ μόνον καθ' ὅσον ἤρχοντο εἰς κοινωνίαν πρὸς τὸν πολιτικόν, ἀλλὰ καὶ ὅτε παρεῖχον ἰδιότροπόν τι ἐξερχόμενον τοῦ συνήθους, καὶ διὰ τοῦτο διήγειρε τὴν κοινὴν περιέργειαν ἢ καὶ τὰ ἦθη προσέβαλλεν. Ἐντεῦθεν καὶ ἰδιῶται πάσης τάξεως²⁾, οἵτινες παρέχουσι τι τοιοῦτότροπον, γίνονται ὑποκείμενον τῆς κωμωδίας ταύτης, ὅπως καὶ οἱ τῆς πολιτείας ἄρχοντες, καὶ αὐτὸς ὁ δῆμος οὐχ ἦττον³⁾.

Ὡσαύτως καὶ ποιηταὶ καὶ φιλόσοφοι καὶ ἄλλοι παντὸς εἶδους γνωσοὶ ἐπὶ ἔργῳ ἢ ἰδιώματι ἢ πράξει, ἀναφορὰν εἰς τὰ τῆς πολιτείας καὶ τὴν κοινωνίαν ἐχούση, καὶ αὐτὴ ἡ θρησκεία ἢ μᾶλλον ἡ τοῦ λαοῦ δεισιδαιμονία, καὶ παντὸς εἶδους τοιαῦται προλήψεις, ἦσαν ἀντικείμενα τῆς χλεύης καὶ εἰρωνείας τῶν κωμικῶν. Οἱ τότε Ἀθηναῖοι, ὅπως ἠνείχοντο νὰ διακωμωδῆται ἡ πολιτεία καὶ ὁ βίος αὐτῶν, ἐξ ἴσου ἠνείχοντο νὰ ἀκούωσιν ἐξελεγχόμενας τὰς ἐν τῇ ποιήσει καὶ τῇ φιλοσοφίᾳ καὶ τῇ μουσικῇ ὑπερβολὰς καὶ ὑπερ-

(1) Βλ. Bergk com. att. reliq. σελ. 142 καὶ Grote ἑλλην. ἱσ. 4. 462 τῆς γερμαν. μεταφράσεως.

(2) Ξεν. πολ. Ἀθην. 4, 18. «Κωμωδεῖν δ' αὖ καὶ κακῶς λέγειν τὸν μὲν δῆμον οὐκ ἐῷσιν, ἵνα μὴ αὐτοὶ ἀκούωσι κακῶς· ἰδίᾳ δὲ κελεύουσιν εἴ τίς τινα βούλεται, εὖ εἰδότες, ὅτι οὐχὶ τοῦ δήμου ἐστίν, οὐδὲ τοῦ πλήθους ὁ κωμωδοῦμενος ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ, ἀλλ' ἢ πλούσιος ἢ γενναῖος, ἢ δυνάμενος. Ὅλγιοι δὲ τινες τῶν πενήτων καὶ τῶν δημοτικῶν κωμωδοῦνται, καὶ οὐδ' οὗτοι, ἐὰν μὴ διὰ πολυπραγμοσύνην, καὶ διὰ τὸ ζητεῖν πλεον τι ἔχειν τοῦ δήμου. Ὡστε οὐδὲ τοὺς τοιοῦτους ἄχθονται κωμωδοῦμένους.

(3) Ἄρισ. ἐν Ἰππ. 40.

Νῶν γὰρ ἔστι δεσπότης

ἄγροικος ὀργῆν, κυανοτρώξ, ἀκρόχολος,

Δῆμος πυκνίτης, δύσκολον γερόντιον,

ὑπόκωφον.

καὶ ἄλλα πολλὰ τοιαῦτα ἔχει περὶ τοῦ δήμου ὁ Ἀριστοφάνης ἀλλαχοῦ.

θάσεις, αἱ ἐγίνοντο ἐπὶ βλάβῃ τῆς τέχνης ἢ καὶ τῆς κοινωνίας· καὶ διαστέλλων πάντοτε τὸ ἀληθές τοῦ πλαστοῦ, τὸ σπουδαῖον τοῦ γελοίου, οὐδόλως ἐταράσσετο, βλέπων ὅτι ὁ Ἀριστοφάνης εἰσάγει τὸν Δίονυσον, τὸν Ἡρακλέα καὶ ἄλλους θεοὺς καὶ ἥρωας σατυριζομένους ἐπὶ τῆς σκηνῆς δι' ἀποδιδομένας αὐτοῖς ἐλλείψεις καὶ ιδιότητας. Ὁ αὐτὸς ὅμως Ἀθηναῖος ἐξανίσταται ἀπηνής κατὰ Ἀλκιβιάδου καὶ τῶν ὁμοίων τούτου, ἀποπειραθέντων νὰ χλευάσωσι καὶ μιμητικῶς νὰ διασύρωσι τὰ τῆς θρησκείας. Διαστέλλων λοιπὸν τὴν παιδιὰν ἀπὸ τῆς χλευῆς, συγχωρεῖ τῷ κωμικῷ ποιητῇ νὰ εἰδέθῃ εἰς τὰ τῆς πολιτείας, εἰς τὴν ἐκκλησίαν, εἰς τὸν δῆμον καὶ τὸ βουλευτήριον, εἰς τὴν ἀγορὰν, τὰ γυμνάσια καὶ τὰς παλαίστρας, εἰς τὰς σχολὰς καὶ τὰ σπουδαστήρια, εἰς τὸ θέατρον καὶ εἰς τὸν ναὸν αὐτόν, καὶ ἐξ αὐτῶν πάντων νὰ λάβῃ ἣν θέλει ὕλην, καὶ δι' αὐτῆς νὰ ποιήσῃ δράμα ἀντάξιον τοῦ θεοῦ, εἰς δὲ εἶναι καθιερωμένον τὸ θέατρον πρὸς διδασκαλίαν καὶ τέρψιν τοῦ ἐν αὐτῷ συνερχομένου λαοῦ, καὶ ἐν ᾧ καὶ αὐτὸς ὁ Δίονυσος διακωμωδούμενος συντέρπεται καὶ συμπαίξει μετὰ τοῦ λατρευόντος αὐτὸν λαοῦ, διότι καὶ αὐτὸς ἀρέσκειται εἰς τὰ σκώμματα καὶ τὸν γέλωτα, ἃ ἦσαν μέρος τῆς ἑορτῆς αὐτοῦ¹).

Παρεῖχον μὲν οἱ τότε χρόνοι τοῖς κωμικοῖς πᾶσαν ἐλευθερίαν, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ ἡ πολιτεία καὶ ἡ κοινωνία καὶ πᾶς ὁ τότε βίος τῶν Ἀθηναίων παρεῖχον πλείστας ἀφορμὰς καὶ ὕλην κωμωδίας. Ὁ πολιτικὸς βίος τῶν Ἀθηναίων ἔνεκα τῶν ἐπὶ τὸ δημοτικώτερον γενομένων ὑπὸ τοῦ Περικλέους νεωτερισμῶν, καὶ μάλιστα ἔνεκα τῆς ὑπερισχύσεως τῶν δημαγωγῶν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ μεγάλου ἐκείνου ἀνδρὸς ὑπέστη οὐ μικρὰς ἐπὶ τὸ χεῖρον

(1) Βλ. Grote 4. 564. Λουκιαν. ἐν ἀλ. 25. «Φύσει τοιοῦτος εἶναι ὁ πολὺς λῆξ, χαίρουσι τοῖς ἀποσκώπτουσι καὶ λοιδοροῦμένοις, καὶ μάλιστα ὅταν τὰ σεμνότατα εἶναι δοκούντα διασύρηται· ὡσπερ ἀμέλει καὶ πάλαι ἔχαιρον Ἀριστοφάνει, καὶ Εὐπόλιδι Σωκράτην τουτονὶ ἐπὶ χλευασίᾳ παράγουσιν ἐπὶ τὴν σκηνὴν, καὶ κωμωδοῦσιν ἄλλοκότους τινὰς περὶ αὐτοῦ κωμωδίας. Καί τοι ἐκεῖνοι μὲν καθ' ἑνὸς ἀνδρὸς ἐτόλμων τὰ ταῦτα, καὶ ἐν Διονυσίοις ἐφειμένον αὐτὸ δρᾶν· καὶ τὸ σκῶμμα μέρος τι ἐδόκει τῆς ἑορτῆς, καὶ ὁ θεὸς ἴσως χάρει, φιλόγελός τις ὢν».

μεταβολὰς καὶ πλείστας παρεκτροπὰς τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν καθεκάστην ἔφερον εἰς φῶς. Τὸ πρὸς τοὺς θεοὺς ἀκλόνητον πρότερον σέβας καὶ ἡ ἄκρα εἰς αὐτοὺς πεποιθήσις τοῦ λαοῦ ἐκλονίσθη νῦν ἐντεῦθεν μὲν ἐκ τῶν θεωριῶν τῶν φιλοσόφων, ὧν τινες εὔρισκον ἀντιφάσκοντα πρὸς τὴν θείαν φύσιν πολλὰ τῶν τοῖς θεοῖς ἀποδιδομένων, ὡς ὁ Πλάτων ἐν τῷ β' τῆς πολιτείας του, ἐκείθεν δὲ ἔνεκα τῆς διανοητικῆς ἀναπτύξεως τοῦ λαοῦ, σκεπτομένου ἤδη καὶ αὐτοῦ περὶ τούτων καὶ μὴ εὔρισκοντος πολλὰ συμβιβάζόμενα πρὸς τὸν ὀρθὸν λόγον. Ἐπὶ ταύταις δὲ καὶ αἱ τῶν ἱερέων καὶ μάντεων καὶ δεισιδαιμόνων ἀνδρῶν ψευδολογίαι καὶ ἀπάται καὶ ἡ ἐπ' αὐτῶν στηριζομένη ἰδιοτέλεια συνετέλουν οὐκ ὀλίγον καὶ αὐταὶ εἰς ἐξασθένησιν τῆς τοῦ λαοῦ θρησκευτικῆς πεποιθήσεως. Τῆς ἐκ τούτων καὶ ἄλλων αἰτίων ἐξασθενήσεως τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθημάτος παρὰ τοῖς Ἀθηναίοις δείγματα οὐκ ὀλίγα εὔρισκόμεν παρ' Ἀριστοφάνει καὶ μάλιστα παρὰ τῷ νεωτερίζοντι Εὐριπίδῃ¹).

Πλείστον ὅμως ἐπέδρασεν εἰς τὴν ἐπὶ τὰ χεῖρω μεταβολὴν τῆς πολιτείας καὶ θρησκείας καὶ τῶν ἠθῶν τοῦ λαοῦ ὁ Πελοποννησιακὸς πόλεμος, οὗ τὰ ἀποτελέσματα, μάλιστα μετὰ τὸν ἐπισυμβάντα ἐν ἀρχῇ τούτου ὀλέθριον ταῖς Ἀθηναίοις λοιμὸν, σαφέστατα ἐξεικονίζει ὁ Θουκυδίδης (2, 51 κ. ε. 3, 81—5.), ὁ Ἀριστοφάνης ἀλλαγῶν τε καὶ μάλιστα ἐν Νεφέλαις ἐν τῷ διαλόγῳ τοῦ δικαίου καὶ ἀδίκου λόγου, καὶ ὁ Πλάτων ἐν τῷ η' τῆς πολιτείας βιβλίῳ.

Β'.) Πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ κατάστασις τῆς Ῥώμης ἐπὶ Λουκιλίου.

Ἐν ὁμοίᾳ σχεδὸν πολιτικῇ καταστάσει καὶ ἔτι χεῖροσι ἠθικῇ καὶ κοινωνικῇ εὔρισκετο καὶ ἡ Ῥώμη ἐν τοῖς χρόνοις τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Λουκιλίου. Οἱ Ῥωμαῖοι ἀριστοκρατικοί, αὐστηροὶ καὶ σπουδαῖοι ἐν πᾶσιν ὄντες, φύσει τε καὶ ἔθει ἐμμένοντες ἐν τοῖς πατράσις νομίμοις καὶ ἤθεσιν, οὔτε ἑαυτοῖς οὔτε ἄλλοις συνεχώ-

(1) Πλείστας μαρτυρίας εἰς ἀπόδειξιν τούτου βλέπε παρὰ Naegelebach ἐν τῇ μεθομηρικῇ θεολογίᾳ ἀπὸ σελ. 427—476.

ρουν τὰς ἐν τῇ πολιτείᾳ καὶ ἐν τῷ κοινωνικῷ βίῳ παρεκτροπὰς, ἐφ' ὅσον ἴσχυε τὸ ἀριστοκρατικὸν πολίτευμα ἐν Ῥώμῃ. Τούτου ἕνεκα οὐδὲ ἀνάγκην εἶχον ἄλλης ἐλευθερίας λόγου ἢ τῆς ἐν τῇ βουλῇ καὶ τῇ ἐκκλησίᾳ, ἐν ἣ ἔβουλευόντο περὶ τῶν κοινῶν, καὶ τῆς ἐν τοῖς δικαστηρίοις, ἔνθα περιεστέλλοντο αἱ ὑπὸ πολιτευομένων καὶ ἰδιωτῶν παρεκβάσεις τοῦ δικαίου. Πᾶν δ' ἄλλο εἶδος ἐλευθερίας λόγου ἦτο αὐτοῖς ἄγνωστον, ἴσως δὲ οὐδὲ ἀνεκτὸν ¹⁾, πολὺ δ' ἦττον ἢ τοῦ θεάτρου ἐλευθερία, διότι τοῦτο μέχρι τοῦ 240 π. Χ. ἦτο σχεδὸν ἄγνωστον τοῖς Ῥωμαίοις ἀπὸ τούτου τοῦ χρόνου ἐγνώσθη μὲν αὐτοῖς διὰ τῶν Ἑλλήνων, ἀλλ' αἰείποτε ἔμενε ξένον καὶ ἀντίθετον τῶν Ῥωμαϊκῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων. Τούτου δ' ἕνεκα ἦτο καὶ αἰείποτε εἰς ξένας χεῖρας καὶ ἐν ὀλίγῃ τιμῇ παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις.

Ὅτε ὅμως μετὰ τὴν ἦτταν πάντων τῶν ἐξωτερικῶν τῆς Ῥώμης ἐχθρῶν, τῶν Καρχηδονίων, Ἑλλήνων καὶ Μακεδόνων, περὶ τὰ μέσα τοῦ 6^{ου} π. Χ. αἰῶνος, εἰσεκομίσθη καὶ ὁ τῶν ἠττηθέντων λαῶν πλοῦτος, μετὰ τούτου δὲ τρυφή καὶ πολυτέλεια καὶ πᾶν εἶδος ἠδυπαθείας, ὡς ἐφεξῆς ἀκριβέστερον θέλομεν εἰπεῖ, ἀπὸ τούτου τοῦ χρόνου ἤρξατο καὶ ὁ τῶν Ῥωμαίων βίος νὰ μεταβάλληται ἐπὶ τὸ ἀβρότερον καὶ πολυτελέστερον, καταδικαζομένης τῆς πρότερον λιτότητος καὶ ἀπλότητος αὐτοῦ ὡς ἀγροικίας καὶ σκαυότητος²⁾. Τότε ἀπάσας σχεδὸν τὰς τάξεις τῆς Ῥωμαϊκῆς

(1) Ὁ Ὀράτιος (ἐν ἐπισ. 2, 1, 139 καὶ ἐ.) περιγράφων τὴν γένεσιν τῆς παρὰ Ῥωμαίοις αὐτοσχεδίου δραματικῆς ποιήσεως ἐκ τῆς τῶν θεῶν λατρείας μετὰ τὴν συγκομιδὴν τῶν καρπῶν, τῆς ἀρχαίας δηλονότι σατύρας (saturae=versus fescennini), περὶ ἧς ἐγένετο βραχὺς λόγος ἐν τοῖς ἀνωτέρω σελ. 243 καὶ 244, ἐπάγει ὁ ποιητὴς, ὅτι ἡ οὕτως εἰσαχθεῖσα παρὰ Ῥωμαίοις ἐλευθερία τοῦ ἐπικρίνειν τὰς τῶν ἀνθρώπων ἠθικὰς ἐλλείψεις, ἐπειδὴ προΐοντος τοῦ χρόνου ἐξετράπη εἰς μανίαν, τολμήσασα νὰ εἰσέλθῃ καὶ εἰς ἐντίμους οἴκους, ἀπειλοῦσα πάντα ἀδιακρίτως, προσκάλεσε τὴν διὰ νόμου περιστολὴν τῆς, διότι οὐ μόνον οἱ παθόντες ἐξανέστησαν κατ' αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ οἱ μὴ παθόντες, φόβῳ μὴ καὶ αὐτοὶ πάθωσι τὰ αὐτά. Ἐντεῦθεν δὴλον ὅτι ἡ τῆς Ῥώμης ἀριστοκρατία δὲν ἠνείχετο ἐξ ἀρχῆς πᾶσαν ἐλευθερίαν λόγου, ἥμιστα δὲ τὴν τῆς κωμῆδίας.

(2) Liv. 49, 6. Juven. 6, 286, ὅστις οὕτως ἀπόφαινεται

κοινωνίας κατέλαβε τὸ πνεῦμα τοῦ νεωτερισμοῦ· πάντων ὁ βίος μετερρύθμισθη πρὸς τὸ τρυφηλὸν καὶ ἀβροδίαιτον, πάντες ἠρέσκοντο νὰ νεωτερίζωσιν ἢ μᾶλλον νὰ ἐλληνίζωσι περὶ τὸν βίον καὶ πᾶσαν τὴν διαίταν· ἡ δὲ προβαίνουσα ἀντίδρασις τοῦ νεωτερισμοῦ πρὸς τὰ ἀρχαῖα ἀπλᾶ καὶ ὀλιγαρκῆ ἦθη τῶν Ῥωμαίων καθίεστο ἰσχυροτέρα, ἐπιτεινομένη ἐπὶ μᾶλλον ἕνεκα τῆς ὀσημέραι μεταδιδομένης τοῖς Ῥωμαίοις ἐλληνικῆς παιδείας καὶ φιλοκαλίας. Ἡ παιδεία αὕτη ἐξημέρωσε μὲν τὰ ἦθη τῶν τέως ἀγροίκων Ῥωμαίων, ὡς ὁ Ὅρατιος ὁμολογεῖ¹), ἀλλ' εἰσήγαγε πρὸς πολλοῖς ἄλλοις καὶ τὴν τότε ἐν Ἑλλάδι ἐπικρατοῦσαν θρησκευτικὴν ἀδιαφορίαν, ἧς ἕνεκεν ἐξησθένησε πολὺ ἡ τοῦ λαοῦ πεποιθήσις εἰς τὴν ἀλήθειαν τῆς τῶν πατέρων θρησκείας, ὡς ὕστερον ἐροῦμεν, ἀφ' οὗ χρόνου μάλιστα ὁ Ἐννιος, μεταφράσας τὰ τοῦ Εὐημέρου συγγράμματα, ἐγνωστοποίησε δι' αὐτῶν τοῖς Ῥωμαίοις ὅτι οἱ ὑπ' αὐτῶν πιστευόμενοι θεοὶ ἦσαν ποτε ἄνθρωποι πάντες· ἀφ' οὗ χρόνου οἱ Ἐπικούρειοι φιλόσοφοι ἐδίδασκον ἐν Ῥώμῃ τοὺς νέους τὰ ἀνατρεπτικὰ πάσης θρησκείας καὶ ἠθικῆς δόγματά των. Τοιαῦτα δὲ διδάγματα ἐπόμενον ἦτο νὰ κλονίσωσι τὰς θρησκευτικὰς πεποιθήσεις τῶν νέων καὶ νὰ ἐρεθίσωσι τούτους εἰς ἀπόλαυσιν τῶν ἡδονῶν καὶ εἰς πορισμὸν τῶν πρὸς

Unde haec monstra, vel quo de fonte requiris?

ἅς ἀνωτέρω ἐξέθηκεν ὁ σατυρικός ἀκολασίας καὶ λοιπὰς ἠθικὰς κακίας ἀποκαλεῖ αὐτὰς διὰ τὸ μέγεθος των τερραστίας·

Nunc patimur longae pacis mala; sae vior armis

Luxuria incubuit victumqve ulciscitur orbem.

Nullum crimen abest facinusqve libidinis, ex quo

Paupertas romana perit; hinc fluxit ad istos

Et Sybaris colles, hinc et Rhodos et Miletos,

Et coronatum et petulans maditumqve Tarentum.

Prima peregrinos obscoena pecunia mores

Intulit, et turpi fregerunt secula luxu

Divitiae molles. Quid enim Venus ebria curat?

Ταῦτα λέγει ὁ σατυρικός ἔχων ὑπ' ὄψιν τοὺς ἀπὸ τοῦ χρόνου. ἀλλ' ἐν ἧττονι μέτρῳ ἰσχύουσι τὰ λεγόμενα καὶ ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Δουκιλλοῦ.

(4) Ἐν ἐπιστολ. 2, 1, 156.

ταύτας μέσων. Πᾶν λοιπὸν τὸ ἀντικείμενον εἰς τὰς ὀρέξεις αὐτῶν ἔπρεπε νὰ πολεμηθῆ καὶ νὰ ἐκλείψῃ, πᾶν δὲ τὸ εἰς ταύτας συντελοῦν νὰ ζητηθῆ καὶ ἀνευρεθῆ παντὶ τρόπῳ θεμιτῶ καὶ ἀθεμίτῳ¹). Ἐντεῦθεν οἱ τολμηρότεροι τῶν πολιτευομένων καὶ αἰείποτε μερίζων ὀρεγόμενοι, βλέποντες ὅτι τὸ καθεστῶς ἀριστοκρατικὸν πολίτευμα, εἰς ὃ ὀφείλει ἡ Ῥώμη πᾶσαν τὴν ὑπεροχὴν καὶ τὴν ἐπικράτησιν αὐτῆς ἐπὶ τῆς τότε γνωστῆς οἰκουμένης, ἦτο πρόσκομμα εἰς τὰς ὀρέξεις καὶ τὴν φιλοδοξίαν των, ἀπεπειράθησαν νὰ ὑποκινήσωσι στάσεις καὶ ταραχὰς ἐν τῇ πόλει ὑπὲρ τοῦ ἀδίκου ἔμνου δῆθεν δήμου, ὃν προσεταιρίσθησαν, ὡς οἱ περὶ τοὺς Γράκχους εὐγενεῖς ὀλιγαρχικοὶ, οἵτινες κατῴρωθωσαν μὲν νὰ ἐκβάλωσιν ἀπὸ τοῦ μέσου διὰ δολοφονίας τὸν προστάτην τοῦ ἀρχαίου πολιτεύματος Κορνήλιον Σκιπίωνα τὸν νεώτερον τῷ 129 π. Χ., ἡ πολιτικὴ ὅμως αὐτῶν ἀπόπειρα κατέληξεν εἰς τὸν θάνατον αὐτῶν τῶν ἀρχηγῶν τῆς στάσεως Γράκχων. Οὔτε διὰ τοῦ θανάτου τοῦ Σκιπίωνος, οὔτε διὰ τοῦ τῶν Γράκχων κατεβλήθησαν αἱ ἀντιμαχόμεναι μερίδες, ὧν οὐχὶ τὰ πρόσωπα ταῦτα, ἀλλ' ἡ φιλοδοξία καὶ ἰδιοτέλεια ἦσαν τὰ κινουῦντα αἷτια²). Ἐπειδὴ δὲ ταῦτα ἔμενον ἀκμαῖα καὶ μετὰ τοῦτο, παρήγαγον ἐφεξῆς τοὺς πολλοὺς καὶ αἱματηροὺς ἀγῶνας, τοὺς ἐμφυλίους πολέμους τοῦ Σύλλα καὶ Μαρίου πρότερον, τοὺς τοῦ Πομπηίου καὶ Καίσαρος ὕστερον, καὶ τοὺς τοῦ Ὀκταυιανοῦ καὶ Ἀντωνίου τελευταῖον, μεθ' οὓς ἀνιδρύθη ἡ μοναρχία, ἡ θέσασα τέρμα εἰς τὴν πολιτικὴν, στρατιωτικὴν καὶ ὀχλοκρατικὴν ταύτην ἀκολασίαν, εἰσαγαγοῦσα δὲ νέα εἶδη διαφθορᾶς, συμφυῆ τῇ ἀπολύτῳ μοναρχίᾳ, ἃ ἦσαν ὑποκείμενον τῆς ὕστερον ἀναφανείσης σατύρας τοῦ Ὁρατίου, Περσίου καὶ Ἰουβενάλιου.

(1) Βλ. τὴν σπουδαίαν εἰσαγωγὴν τοῦ Σαλουστίου εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Κατιλίνου συνωμοσίας, ἐξιστοροῦντος σαφῶς τὴν ἠθικὴν ἐξαχρείωσιν τῶν συγχρόνων του Ῥωμαίων, οἵτινες πολὺ δὲν ἀπέειχον ἀπὸ τοὺς τοῦ Λουκιλίου.

(2) Βλ. πλείω περὶ τούτου ἐν τῇ κρίσει ἡμῶν τῆς περὶ Βλοσσίου καὶ Διοφάνους πραγματείας τοῦ κ. Μ. Ρενιέρη, δημοσιευθεῖσῃ ἐν τῷ 6' τόμῳ τοῦ περιοδικοῦ τούτου ἀπὸ σελ. 161 μέχρι 193.

Τὰς τοιαύτας κατὰ τῆς πολιτείας ἀντιδράσεις ἐπεχείρησε διὰ τῆς σατύρας του γὰ καταπολεμήσῃ ὁ φιλόπολις καὶ πιστὸς εἰς τὸ πολίτευμα τῶν πατέρων Λουκίλιος, ἀντιπασσόμενος κατὰ τῶν ἀναρχικῶν, φιλοδόξων καὶ ἰδιοτελῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν τῆς ἐποχῆς του, ὧν πολλὰ ὀνόματα φέρονται ἐν τοῖς σωζομένοις αὐτοῦ ἀποσπάσμασι, μὲ τὴν τόλμην καὶ τὸ θάρρος, ὃ παρεῖχεν αὐτῷ ἢ ἐξ ἵπποτικῶν καὶ πλουσίου γένους καταγωγῆ καὶ ἢ προστασία τῶν περὶ τὸν Σικιπῶνα ἰσχυρῶν ἀριστοκρατικῶν φίλων του, μετὰ δὲ τὸν αἰφνίδιον τούτου θάνατον ἢ πεποιθήσεις ὅτι μάχεται ὑπὲρ τῆς πατρίδος καὶ τῶν νόμων αὐτῆς. «Θεν οὐ μόνον φανερὰ καὶ ἐκ τοῦ συστάδην βάλλει τὰ τῆς σατύρας βέλη κατ' αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ αὐτὸν τὸν δῆμον καὶ ὅλας φυλάς τούτου μαστίζει διὰ τῆς σατύρας ἀδεῶς καὶ ἀσυστόλως¹).

(1) Ἐντεῦθεν ὁ Πέρσιος λέγει (ἐν σατ. 1, 114) «Secuit Lucilius urbem», ἔνθα ὁ Σχ. αὐτοῦ παρατηρεῖ «urbem secuit dieit, quia tribus omnes xxxv laceravit, ex quibus urbs tota constat». Ὁ Ἰουβενάλιος (ἐν σατ. 1, 165) «Ense velut stricto Lucilius ardens infremuit». Ὁ δὲ Ὁράτιος (ἐν σατ. 1, 4, 8) «Multo sale urbem defricuit». Ὁ αὐτὸς ἐν τῇ α' σατύρᾳ τοῦ 6' βιβλίου ἐρωτῶν τὸν Τρεβάτιον εἰς τί κυρίως ν' ἀσχοληθῆ, καὶ ἀποτρεπόμενος ὑπὸ τούτου ἀπὸ τῆς σατύρας, ἵνα μὴ κινδυνεύσῃ, λέγει (ἀπὸ στίχ. 62 καὶ ἐ.):

Quid, cum est Lucilius ausus

primus in hunc operis componere carmina morem
 detraheret et pellem, nitidus quia quisque per ora
 eederet, introrsum turpis; num Lælius aut qui
 duxit ab oppressa meritum Carthagine nomen,
 ingenio offensi, aut laeso doluere Metello
 famosisque Lupo cooperto versibus? Atqui
 primores populi arripuit populumque
 tributim,
 scilicet uni æquus virtuti atque ejus amicis.

Ἐν τοῖς προῦχοις τούτοις, οὓς ἐσατύρισεν ὁ Λουκίλιος, καταλέγονται πλὴν τοῦ Λούπου, Κάρθωνος καὶ Μετέλλου (περὶ ὧν βλ. ἀνωτέρω σελ. 261), καὶ ὁ Λ. καὶ Κ. Ὁπίμιος, Τ. Ἀλθούκιος, Λ. Ὁστίλιος Τούβουλος, Π. καὶ Κ. Σκαιβόλας, Λ. Αὐρήλιος Κόττας, Π. Γαλλώνιος καὶ ἄλλοι. Ἀλλὰ καὶ πολλοὺς ἐκ τῆς τῶν ἱππέων τάξεως καὶ τῶν τοῦ δῆμου

Πλὴν τῆς ἀθεμίτου σπουδαιότητος καὶ φιλοδοξίας καὶ ἡ τρυφή καὶ φιλοχρηματία τῶν ἀνδρῶν τούτων καὶ ἡ διαρπαγὴ τῶν δημοσίων καὶ ἡ λεηλασία τῶν ἀτυχῶν ὑπηκόων τῆς Ῥώμης, οὓς ἐγύμνουν οἱ ὡς ἀδηφάγοι λύκοι πεμπόμενοι εἰς τὰς ἐπαρχίας ἵνα δίκαιήσωσιν αὐτάς, παρεῖχον ὄπλα ἐπιθέσεως εἰς τὸν ποιητὴν κατὰ τῆς τοιαύτης διαφθορᾶς. Οὐχ ἦττον δὲ καὶ ἡ ἀφόρητος καταστάσα ἐπ' αὐτοῦ δωροδοκία τῶν ἀρχόντων καὶ τῶν δικαστῶν, οἷς τὰ πάντα ἔκειντο ὡς ἀντὶ χρημάτων, ὅπερ μαρτυρεῖ σαφῶς ἡ συχὴ μεταβίβασις τῆς δικαστικῆς ἐξουσίας ἀπὸ τῆς τῶν συγκλητικῶν τάξεως εἰς τὴν τῶν ἵπποτων, καὶ ἀπὸ ταύτης εἰς ἐκεῖνους, καὶ πάλιν εἰς τούτους ἢ μόνους ἢ ἀναμεμιγμένους μετ' ἄλλων ἄλλης τάξεως· διότι πάντες οὗτοι ἀλληλοδιαδόχως ἐκαλοῦντο εἰς συμπλήρωσιν τῶν δικαστηρίων, ὅπως οὕτω τεθῆ, εἰ δυνατόν, τέρμα κατὰ τῆς ἐν ταῖς δίκαις δωροδοκίας· ἀλλὰ δυστυχῶς ἀνευ ἀποτελέσματος, διότι πάντες ἀσυστόλως ἐπώλουν τὰς συνειδήσεις των τῷ πλειοδοτοῦντι. Τούτου δ' ἕνεκα πᾶν ἀμάρτημα ἔμενεν ἀτιμώρητον, καὶ οἱ ἐκτελεσταὶ αὐτοῦ ἐνεμόντο τὰ ἐξ αὐτοῦ κέρδη πρὸς κοινὸν σκάνδαλον καὶ εἰς ὀλέθριον παραδειγματισμὸν τῇ νεολαίᾳ. Τοῦτο μαρτυρεῖ ὁ πονηρὸς καὶ πανοῦργος Νομάς Ἰουγούρθας, ἐκφυγὼν διὰ δωροδοκίας τῶν ἐν Ῥώμῃ ἰσχυρῶν ἀπὸ τῶν πολλῶν κατ' αὐτοῦ κατηγοριῶν, καὶ τῆς

ὀνομασίᾳ διεκωμώδησε διὰ τὰς κακίας των. Καὶ ἐν γένει δυνάμεθα εἰπεῖν ὅτι ὁ Λουκίλιος οὐδενὸς τῶν ἀξίων στηλιτεύσεως καὶ μομφῆς ἐφείσθη, ὡς γίνεται δῆλον ἐκ τῶν ἀποσπασμάτων αὐτοῦ. Πολλὰ δὲ τῶν ὀνομάτων, ἃ ἐπὶ τρυφῇ, ἀκολασίᾳ, σπατάλῃ καὶ ἄλλαις τοιαύταις κακίαις, ἐσατύρισεν ὁ Λουκίλιος, οἷον τὸν Μαίνιον, Νομάντανόν, Ἀλφριον, Παντόλαβον καὶ ἄλλους πολλοὺς, κατεστάθησαν μόνιμα τῆς σατύρας ὀνόματα, ἀπαντώμενα παρὰ τοῖς ὕστερον σατυρικοῖς τῆς Ῥώμης, ὅτε ἡ τοῦ λόγου ἐλευθερία περιωρίσθη ἕνεκα τῆς ἐπικρατήσεως τῆς μοναρχίας, ὅτε τὸ ὀνομασίᾳ διακωμωδεῖν καὶ διασύρειν ἀπηγορεύετο· ἐλαμβάνοντο δὲ ἀντὶ συγχρόνων προσώπων, εἰς τὰς αὐτὰς κακίας ὑποκειμένων, οὓς δὲν ἐτόλμων οἱ σατυρικοὶ νὰ δηλώσωσιν διὰ τῶν ἰδίων αὐτῶν ὀνομάτων. Βλ. Ὁρατ. σατ. 1, 4, 412. 2, 1, 22. ἐπισ. 1, 15, 26 καὶ κατάλογον τῶν παρὰ Λουκίλιον τοιούτων ὀνομάτων παρὰ Γεραλίχου σελ. xxv καὶ ἐξῆς, ἐνθα γίνεται μακρὸς περὶ τούτων λόγος.

πόλεως ἐξερχόμενος ἐγράφη πρὸς αὐτὴν ἐκφωνῶν τὴν ἀλήθειαν ταύτην «*O Urbem venalem et mature perituram, si emptorem invenerit*»¹⁾, διότι ἡ τῶν χρόνων τούτων ἀπληστία τὰ πάντα κατέστησεν ὄνια τῷ πλειοδοτοῦντι, ὡς ὁ μικρὸν νεώτερος τοῦ Λουκιλίου Σαλούστιος ἐν τῇ εἰσαγωγῇ του εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς τοῦ Κατιλίνου συνωμοσίας λέγει²⁾ «*Namque avaritia fidem, probitatem, ceterasque artes bonas subvertit; pro his superbiam, crudelitatem, deos neglegere, omnia venalia habere edocuit*».

Ἐτι μᾶλλον ἐπικίνδυνοι εἰς τὰ ἦθη τοῦ λαοῦ ἦσαν οἱ ἐν τῇ ῥωμαϊκῇ θρησκείᾳ νεωτερισμοί. Ἐπειδὴ πᾶσα ἡ ῥωμαϊκὴ πολιτεία καὶ κοινωνία καὶ αὐτὸς ὁ οἰκιακὸς βίος βάσιν καὶ θεμέλιον εἶχον τὴν θρησκείαν, ἥς ἄνευ οὐδὲν ἐν τῷ βίῳ ἐγένετο, ἡ μᾶλλον τὰ πάντα ἐξ αὐτῆς ἐξηρτῶντο, ἔπεται ἐντεῦθεν ὅτι θρησκεία καὶ βίος ἦσαν ἐν στενωπᾷ σχέσει, πᾶς νεωτερισμὸς ἐν τῷ βίῳ ἐπενήργει καὶ ἐν τῇ θρησκείᾳ καὶ τανάπαλιν. Κλονισθέντος λοιπὸν τοῦ πολιτεύματος καὶ τοῦ κοινωνικοῦ βίου ἐκ τῶν ἐν τούτοις νεωτερισμῶν, ἐκλονίσθη συνάμα καὶ ἡ ἄκρα τοῦ λαοῦ πεποιθήσις εἰς τὴν πατρίαν θρησκείαν. Ἐπειδὴ δὲ, ὡς εἶπομεν, τὰ πάντα ἦσαν ἐν ἀμέσῳ σχέσει πρὸς τὴν τῶν πατρίων θεῶν λατρείαν, ὅπου καὶ ὅτε αὕτη ἐφαίνετο ὅτι δὲν ἐπῆρκει πρὸς ἀποσόθησιν ἐπικειμένου κακοῦ τινος, ἄπερ ἐπίστευεν ὁ ἀπλοῦς καὶ δεισιδαίμων λαὸς ὅτι προήρχετο ἐκ τῆς ὀργῆς τῶν θεῶν, προσέτρεχεν οὗτος ζητῶν ἐπικουρίαν ἐξ ὀθνείων θρησκευμάτων καὶ θεῶν, ὧν πλείστους ἐγνώρισε τοῖς Ῥωμαίοις ἢ πρὸς τοὺς Ἕλληνας καὶ τοὺς Ἀσιανοὺς κοινωνία ἀπὸ τοῦ ε' ἡδ' η', μάλιστα δὲ ἀπὸ τοῦ γ' αἰῶνος³⁾. Ἡ ἕνεκα τοιούτων λοιπὸν κοινωνικῶν λόγων εἰσαγωγὴ νέων θρησκευμάτων ἐν Ῥώμῃ οὐ μόνον ἐξησθένιζε τὴν πρὸς τοὺς

(1) Sal. Jug. 34. Liv. epit. 64. καὶ Flor. 3, 4.

(2) Κεφ. 40—43.

(3) Βλ. τὰ περὶ τούτου ἀκριβέστερον βιβλίοι ἐν τῷ πρυτανικῷ μου λόγῳ «Περὶ τῆς ἀρχαίας κοινωνίας τῶν Ἑλλήνων πρὸς τοὺς Ἰταλοὺς καὶ Ῥωμαίους» 1872, σελ. 21 καὶ ἐξῆς.

πατρώους θεούς πεποιθήσιν τοῦ λαοῦ, ἀλλ' ἐπηύξανέ τινων μὲν τὴν ἀδιαφορίαν εἰς τὰ τῆς θρησκείας, ἄλλων δὲ τὴν δεισιδαιμονίαν, μετὰ ταύτης δὲ καὶ τὴν ἀκολασίαν καὶ ἠθικὴν διαφθοράν, ἣτις ἦτο ἀναπόσπαστος ἀπὸ τῆς λατρείας ὀθνείων θεῶν, οἷον τοῦ Βάκχου, τῆς Κυβέλης ἢ Μεγάλης Μητρὸς, τῆς Ἰσιδος καὶ ἄλλων τοιούτων, ὧν ἡ λατρεία ἐξετελεῖτο ἐν νυκτὶ καὶ σκότει ὑπὸ τῶν γυναικῶν ἰδίως, αἵτινες οὐδεμίαν πρᾶξιν ἐπεχειροῦν μὴ ἐρωτῶσαι πρότερον τοὺς τῶν θεῶν τούτων ἱερεῖς καὶ μάντις· καὶ οὕτω παρεῖχεν εὐκολίας εἰς πλείστας ἠθικὰς παρεκτροπὰς καὶ ἀκολασίας, ἃς ἐπέτειναν οἱ ἀπὸ πόλεως εἰς πόλιν περιερχόμενοι ἐπὶ κερδοσκοπία ἱερεῖς καὶ μάντις τῶν θεῶν τούτων.

Κατὰ τῶν τοιούτων ψευδοθρησκευμάτων ἐξανίστατο πολλάκις ἡ τῶν ἀρχαϊκῶν τὰ ἦθη καὶ εὐσεβῶν Ῥωμαίων συνείδησις, καὶ πολλάκις προεκάλεσεν αὐστηρὰς κατ' αὐτῶν ἀπαγορεύσεις ἐκ μέρους τῆς Συγκλήτου¹). Ἀλλὰ τὸ κακὸν εἰςῆλθεν ἤδη εἰς τὰ σπλάγγνα τῆς κοινωνίας καὶ συνεδέετο μὲ τὸν εἰσαχθέντα πολιτισμὸν ὡς ἀναπόσπαστον αὐτοῦ στοιχείον, καὶ διὰ τοῦτο ἡ ἐκρίζωσις καὶ ἀποβολὴ αὐτοῦ δὲν ἦτο ἤδη εὐκολος. Ἡ ἑλληνικὴ παιδεία, ἡ πρὸς τοὺς ἀνατολικούς λαοὺς ὀσημέραι αὐξάνουσα κοινωνία, καὶ τὸ ἀνεπαρκὲς τῆς ἐγγωρίου θρησκείας ἐν καιρῷ νοσημάτων καὶ κινδύνων καθίστων ἀνίσχυρα τὰ τῆς Συγκλήτου ψήφισματα καὶ τὰς παραινέσεις τῶν συνετωτέρων παρὰ τῇ δεισιδαίμονι λαῷ καὶ τοῖς μετέχουσιν ἑλληνικῆς παιδείας, ἐν ᾧ χρόνῳ αὐτὸς ὁ πατὴρ τῆς Ῥωμαϊκῆς ποιήσεως, ὁ Ἐννιος, ὁ κατὰ τὸ παράδειγμα τῆς ἑλληνικῆς διαρρυθμίσεως τὴν Ῥωμαϊκὴν γλῶσσαν καὶ ποίησιν, γνωστοποιεῖ τοῖς Ῥωμαίοις τὸ ἀνατρέπον τὰς βιά-

(1) Μάλιστα δὲ τῇ 186 π. Χ., ὅτε κατὰ τὴν διήγησιν τοῦ Λιβίου (39, 8—22) ἀνακαλυφθείσης τῆς αἰσχρᾶς καὶ κακούργου συνωμοσίας τῶν τελόντων τὰ τοῦ Βάκχου ὄργια (Bacchanalia), ἐξεδόθη κατ' αὐτῶν τὸ γνωστὸν ἐκεῖνο δόγμα τῆς Συγκλήτου καὶ τοῦ δήμου κατὰ τῶν συνωμοτῶν τούτων, ὧν χιλιάδες πολλὰ κατεδικάσθησαν εἰς θάνατον ἐν Ῥώμῃ καὶ τῇ λοιπῇ Ἰταλίᾳ, ὅπου ὡς λοιμὸς ταχύτατα εἶχε μεταδοθῆ τὸ κακὸν τοῦτο, ὅπερ μὴ προλαμβανόμενον ἔμελλε βεβαίως ν' ἀνετρέψῃ ἄρδην τὴν πολιτείαν καὶ κοινωνίαν τῶν Ῥωμαίων.

σεις τῆς ῥωμαϊκῆς καὶ ἑλληνικῆς θρησκείας σύγγραμμα τοῦ Μεσσηνίου Εὐημέρου, ὃ ἐδίδασκεν ὅτι οἱ ὑπὸ τοῦ λαοῦ πιστευόμενοι θεοὶ εἰσι τῆς αὐτῆς φύσεως οἴας καὶ οἱ ἄνθρωποι, καὶ ὅτι ὑπὸ τούτων ἀνεβιδάσθησαν εἰς τάξιν θεῶν διὰ τὰς πρὸς τὸ ἀνθρώπινον γένος εὐεργεσίας των. Ἐν ᾧ χρόνῳ οἱ ἐν Ῥώμῃ ὑποδοχὴν εὐρόντες Ἐπικούρειοι παρὰ τῇ νεολαίᾳ καὶ τοῖς ἡδυπαθῇ καὶ ἄνετον βίαν διάγουσι πλουσίοις τῆς Ῥώμης ἐδίδασκον ὅτι οἱ θεοὶ οὐδὲλως μεριμνῶσι περὶ τῶν ἀνθρώπινων, καὶ ὅτι ἡ ἀληθὴς εὐτυχία τοῦ ἀνθρώπου συνίσταται ἐν τῇ ἀπολαύσει πάντων τῶν ἀγαθῶν τῆς φύσεως καὶ ζωῆς, ἡ δὲ δυστυχία αὐτοῦ ἐν τῇ στερήσει αὐτῶν· τὰ δὲ περὶ μελλούσης ζωῆς καὶ κρίσεως ἐν τῷ ἄδη ὑπὸ τῶν ποιητῶν καὶ τῶν σοφῶν λεγόμενα ὅτι εἰσι ληρήματα ἀνδρῶν ἀπατεῶνων. Τὰ δόγματα δὲ ταῦτα συνέπραττον βεβαίως πλειστον εἰς τὴν πρόοδον τοῦ κακοῦ, μεταδιδόμενα εἰς τὴν νεολαίαν διὰ τῆς διδασκαλίας καὶ διὰ τῆς ἀναγκάσεως ἐπαγωγῶν πονημάτων, οἷον τὸ τοῦ Εὐημέρου μεταφρασθὲν ὑπὸ Ἐννίου καὶ τὸ τοῦ μικροῦ νεωτέρου τοῦ Λουκίλιου περὶ φύσεως τῶν ὄντων (*de rerum natura*) ποίημα τοῦ Λουκρητίου, δι' οὗ ὁ εὐφυὴς οὗτος ἐπικουρικὸς προτίθεται νὰ ἀπαλλάξῃ δῆθεν ἀπὸ τῆς περὶ θεῶν δεισιδαιμονίας τοὺς ἀνθρώπους, διδάσκων ὅτι οἱ θεοὶ οὐδὲλως μεριμνῶσι περὶ τῶν ἀνθρώπινων· ὥστε ἀπ' αὐτῶν οὐδὲν οὔτε καλὸν οὔτε κακὸν ἔχουσι νὰ περιμένωσιν οἱ ἄνθρωποι, καὶ ὅτι πρὸς τὴν εὐδαιμονίαν αὐτῶν συντελεῖ νὰ ζῶσι σύμφωνα πρὸς τὰ τοῦ Ἐπικούρου δόγματα.

Κατὰ τῆς τοιαύτης θρησκευτικῆς ἀκολασίας καὶ διαφθορᾶς τοῦ ῥωμαϊκοῦ λαοῦ ἐξανέστη ὁ Λουκίλιος, εἰσάγων τοὺς θεοὺς αὐτοὺς ἐν τῷ α' βιβλίῳ τῶν σατυρῶν του, ὡς εἶπομεν, βουλευομένους ἐν συνεδρίῳ περὶ τῆς περαιτέρω προστασίας αὐτῶν ὑπὲρ τῆς Ῥώμης, ἐν ἧ ἡδὴ ὑπερεπλεόνασεν ἡ κακία καὶ ἡ ἠθικὴ διαφθορά. Λυπηρὸν ὅτι δὲν διεσώθησαν πολλὰ τοῦ μέρους τούτου τῶν σατυρῶν του ἀποσπάσματα, ἐξ ὧν ἡδυνάμεθα κάλλιον νὰ κρίνωμεν κατὰ πόσον ὁ φίλος τῶν ἀρχαίων ῥωμαϊκῶν ἠθῶν καὶ τῆς ἐγχωρίου θρησκείας πιστὸς λάτρης ποιητῆς ἀντεπεξήρχετο κατὰ τῆς θρησκευτικῆς ταύτης ἀκολασίας. Ἄλλὰ καὶ ἐκ τῶν ὀλίγων

τούτων φαίνεται ἡ ὀρθοφροσύνη καὶ ὑγιᾶς κρίσις αὐτοῦ ἐν τοῖς θρησκευτικοῖς, σατυρίζοντος καὶ αὐτὸν τὸν Ἐννιον καὶ ἄλλους ποιητὰς καὶ λογίους Ῥωμαίους, ὅσοι ἀπερισκέπτως καὶ λίαν ἀφρόνως διὰ τῶν ποιημάτων καὶ συγγραμμάτων ἀνεμόχλευον τὰς τῆς θρησκείας καὶ τῆς κοινωνίας βάσεις, δι' ὃν λόγον καὶ ὁ Ἀριστοφάνης ἐξανίσταται κατὰ τῶν τότε σοφιστῶν ἐν Νεφέλαις, κατὰ τοῦ Εὐριπίδου καὶ ἄλλων ποιητῶν ἐν Θεσμοφορίζουσais καὶ ἀλλαχοῦ δι' ἄλλα τε ὀλέθρια διδάγματα αὐτῶν, μάλιστα δὲ διὰ τὰς περὶ θρησκείας δοξασίας καὶ τοὺς νεωτερισμούς των. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον καὶ ὁ αὐστηρὸς τὰ ἤθη Κάτων ὁ πρεσβύτερος, ὁ ἀείποτε ἀντιτασσόμενος κατὰ τῆς ἐλληνικῆς παιδείας καὶ μούσης, ὡς πολεμίας τῶν Ῥωμαϊκῶν ἠθῶν, ἐξεφράζετο δυσμενῶς καὶ κατ' αὐτοῦ ἔτι τοῦ Σωκράτους, καλῶν αὐτὸν «λάλον καὶ βίαιον καὶ καταλύοντα, ὃ τρόπῳ ἦν αὐτῷ δυνατὸν, τὰ ἔθη καὶ πρὸς ἐναντίας τοῖς νόμοις δόξας ἔλκοντα καὶ μεθιστάνοντα τοὺς πολίτας¹).

Ἄλλὰ τοσοῦτον δίκαιον εἶχεν ὁ Κάτων καὶ πάντες οἱ ὁμόφρονες αὐτῷ σύγχρονοι καὶ νεώτεροι, οἱ τὴν ἠθικὴν διαφθορὰν τῶν Ῥωμαίων εἰς τὸν εἰσαχθέντα ἐν Ῥώμῃ ἐλληνικὸν πολιτισμὸν ἀποδίδοντες, ὅσον δίκαιον ἔχομεν καὶ ἡμεῖς καὶ πᾶς ἄλλος ἀγροῦκος ἢ ἡμίπολιτισμένος λαὸς, οἷοι ἦσαν οἱ Ῥωμαῖοι πρὸ τῆς γνώσεως τῶν Ἑλλήνων, ὅστις, ἀποδεχόμενος οἰκειὰ θελήσει τὸν βίον καὶ τὴν μετὰ τούτου συνημμένην τρυφὴν καὶ πολυτέλειαν ξένων λαῶν, μέμφεται τούτους ὡς αἰτίους τῆς εἰσαγομένης ἐν αὐτῷ διαφθοράς.

Ἡ Ῥώμη ἐλθοῦσα εἰς κοινωνίαν πρὸς πολλοὺς γείτονας λαοὺς, μᾶλλον αὐτῆς εἰς τὴν παιδείαν καὶ τὸν πολιτισμὸν καὶ τὸν πλοῦτον προέχοντας, ὅπως ἀπεδέχθη παρὰ τούτων ὅ,τι καλὸν εἶχον, μετὰ τούτου δὲ καὶ τὸν πλοῦτον αὐτῶν, ἀπεδέχθη ἐξ ἀνάγκης καὶ τὰ κακὰ αὐτῶν. Ὁ πλοῦτος ἐξήλασεν ἀπὸ Ῥώμης κατὰ μι-

(1) Πλουτ. ἐν βίῳ Κάτωνος τοῦ πρεσβ. 23. Παρβλ. καὶ Mommsen ἐν Ῥωμ. Ις. α' σελ. 882. τῆς δ' ἐκδ., συμμεριζόμενον τὰς κρίσεις ταύτας τοῦ Κάτωνος καὶ τῶν ὁμοφρόνων αὐτῷ.

κρὸν τὴν πατρῶαν λιτότητα καὶ ἀφέλειαν τοῦ ἀρχαίου βίου, ὅς τις ἀπὸ τῆς γεωργίας καὶ κτηνοτροφίας μόνης συντηρούμενος, ἤρκεϊτο εἰς μικρὸν οἶκον, εἰς ὀλίγα καὶ εὐτελεῖ ξύλινα ἢ πήλινα σκεύη, εἰς ἐριουργῆ ἐνδύματα, παρασκευαζόμενα ὑπὸ τῶν χειρῶν τῆς οἰκοδεσποίνης καὶ τῶν θυγατέρων αὐτῆς καὶ τῶν ὀλίγων θεραπαυνίδων. Τοῦ βίου τούτου τὴν ἀνεπιστρεπτεῖ ἀπώλειαν θηροῦσιν οἱ ἐν μέσῳ τῆς ὕστερον ἐπικρατησάσης τρυφῆς καὶ πολυτελείας ζῶντες ποιηταὶ καὶ μάλιστα οἱ ἐλεγειακοὶ Τίβουλλος καὶ Προπάρτιος καὶ ὁ Ὀράτιος αὐτὸς καὶ ἄλλοι, ὡς ἀφαρπασθὲν ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων θεῖον δῶρον.

Τὸ ῥηθὲν περὶ Σπάρτης ὅτι ὁ πλοῦτος ἀπολέσει αὐτήν, ὅπερ ἀληθῶς ἐπραγματοποιήθη διὰ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου ὑπὸ τοῦ Λυσάνδρου¹⁾ πρὸ πάντων, αὐτὸ τοῦτο ἰσχύει καὶ περὶ τῶν Ῥωμαίων.

Ὁ πολὺς εἰς τὴν Ῥώμην εἰσκομιζόμενος πλοῦτος ἀπὸ τοῦ γ' ἤδη π. Χ. αἰῶνος ἤρξατο νὰ διαλύῃ κατὰ μικρὸν τοὺς δεσμοὺς τοῦ οἰκογενειακοῦ βίου, νὰ εἰσάγῃ ἔξωθεν ἀντὶ τῶν τέως σεμνῶν καὶ ἐργατικῶν καὶ ὀλιγαρχικῶν συζύγων δούλας ἢ ἀπελευθέρους ἐταίρας ἀκολάστους καὶ ἠδυπαθεῖς, ἀλλὰ κομπᾶς καὶ χαριέσσας, καὶ ὡς τοιαύτας ἐπαγωγοὺς καὶ ἀρεστάς εἰς τὴν νεολαίαν²⁾ μετ' ἧ ἠκολούθησε ταχέως, ὅπερ χεῖριστον, καὶ ἡ παρὰ φύσιν ἀκολασία, ἡ παιδεραστία. Ἐντεῦθεν ἤρξατο ἀποστροφή πρὸς τὸν γαμικὸν βίον, συχναὶ συνοικεσίων διαλύσεις, κακουργήματα οἰκιακὰ διὰ δηλητηρίων καὶ ἄλλων φονικῶν μέσων πρὸς ἀπομάκρυνσιν προσώπων, ἀντικειμένων εἰς ἀθεμίτους σκοποὺς.

Ἡ γυνὴ εἶχε μὲν ἐξ ἀρχῆς παρὰ Ῥωμαίοις, ὡς καὶ παρὰ τοῖς συγγενέσιν αὐτῶν τὸν βίον καὶ τὰ ἐπιτηδεύματα Δωριεῦσι, πλείονα τιμὴν καὶ ἀξίαν ἢ παρὰ τοῖς Ἰωσιν, αἰετοτε ὅμως ἦτο ὑπεξούσιος εἰς τὸν ἄνδρα, ἄγαμος δ' οὔσα εἰς τὸν πατέρα ἢ τοὺς ἀδελφοὺς ἢ λοιποὺς ἐξ αἵματος συγγενεῖς. Τούτου ἕνεκα ἡ μὲν ἔγγαμος δὲν ἠδύνατο νὰ ἔχῃ ἰδίαν περιουσίαν, ἡ δὲ ἄγαμος καὶ ἡ χήρα οὐδὲ τὴν διοίκησιν τῆς πατρικῆς ἢ τῆς τοῦ ἀνδρός.

(1) Πλούταρχος ἐν βίῳ Λυσάνδ. 17.

Ἐν τοῖς χρόνοις ὅμως τῆς διαφθορᾶς εὔρον τὰ μέσα αἱ θέλουσαι ν' ἀπαλλαχθῶσι τῶν δεσμῶν τούτων τοῦ νόμου διὰ δολίων γάμων ὥστε, λαμβάνουσαι μωροὺς ἢ πειθηνίους ἀνδρας, διεχειρίζοντο τὴν πατρῴαν αὐτῶν οὐσίαν καὶ ἔζων ὅπως ἤρεσκεν αὐταῖς, οὐδόλως κωλυόμεναι ὑπὸ τῶν φαινομένων συζύγων αὐτῶν, ἢ καὶ ἂν ποτε οὗτοι ἀπεπειρῶντο νὰ περιστείλωσι τὰς ἀκόλασίας αὐτῶν, εὐκόλον ἦτο ν' ἀπαλλαχθῶσιν ἀπὸ τῶν δυσαρέστων περιορισμῶν τούτων διὰ τοῦ διαζυγίου. Διὰ τῆς οὕτω γινομένης ἐλευθέρως χρήσεως τοῦ πλοῦτου αὐτῶν, οὐ μόνον ἔζων αἱ γυναῖκες αὐταὶ ὅσον ἀκολάστως καὶ τρυφηλῶς ἤθελον, ἀλλ' εἶχον τινες αὐτῶν καὶ εἰς τὴν διοίκησιν τῆς πόλεως μέρος, χορηγοῦσαι τοῖς εὐνοουμένοις αὐτῶν τὰ πρὸς σπουδαρχίαν μέσα, καὶ πολιτικὴν ἐντεῦθεν σημασίαν διὰ τοῦτο οὐ μικρὰν ἀποκτῶσαι.

Ἡ ἐν τῷ βίῳ τρυφή καὶ πολυτέλεια ἤρχισε νὰ ἐπιτείνηται ἀπὸ τοῦ 6' π.Χ. αἰῶνος ἀρχομένου, προεξαρχουσῶν τῶν γυναικῶν, ὅτε οἱ Ῥωμαῖοι, ἀναμιχθέντες εἰς τὰς διενέξεις τῶν Ἀλεξάνδρου διαδόχων, ἔσχον ἀφορμὴν νὰ ἀντιταχθῶσι κατὰ τοῦ βασιλέως τῆς Συρίας Ἀντιόχου, νὰ νικήσωσιν αὐτὸν παρὰ τὴν Σίπυλον τῷ 190 π. Χ. καὶ νὰ ἐπιβάλωσιν αὐτῷ πρὸς τοῖς ἄλλοις ὡς ἔξοδα πολέμου περὶ τὰς 80,000,000 δραχμάς¹). Συγχρόνως δὲ νὰ εἰσπράξωσι καὶ ἕτερον ἐξ ἴσου μέγα χρηματικὸν ποσὸν παρὰ τοῦ βασιλέως τῶν ἐν Φρυγίᾳ Γαλατῶν καὶ παρὰ τοῦ τῶν Καππαδόκων διὰ τοῦ ὑπάτου Γ. Μαλλίου Βούλσωνος²), καὶ ἄλλο οὐ μικρὸν παρὰ τῶν Αἰτωλῶν, συμμάχων τοῦ τῆς Συρίας βασιλέως, διὰ τοῦ ὑπάτου Μ. Φουλβίου Νοβιλίωρος³).

Οὐχὶ μόνον ὁ μέγας οὗτος πλοῦτος, συγχρόνως εἰσερέσας εἰς πόλιν τέως ὀλιγαρχικὴ καὶ σώφρονα, παρεῖχεν ἀφθονα τὰ μέσα πρὸς τὴν τρυφὴν καὶ πολυτέλειαν, ἀλλὰ καὶ ὁ ἐξ Ἀσίας ἐπανελθὼν τρο-

(1) Πολυβ. 21, 13. 22, 26. Liv. 58. 59.

(2) Τοῦτον σατυρίζει ὁ Λουκίλιος ἐν τοῖς ἀποσπάσμασι τοῦ 6' βιβλίου. Βλ. ἀνωτέρω σελ. 261. Πρὸς Liv. 38, 12—27. Πολυβ. 622, 16—22.

(3) Liv. 38, 4—12. Πολυβ. 22, 8—15.

παιούχος στρατός εισεκόμισε πάντα τὰ εἶδη τῆς τρυφῆς καὶ ἡδονῆς τῶν ἀσιατικῶν λαῶν οὓς τότε πρῶτον ἐγνώρισε, πάντα τὰ μέσα δι' ὧν ἐπῆλθεν ἡ ἀνατροπὴ τοῦ αὐστηροῦ καὶ ὀλιγαρχοῦς τέως ῥωμαϊκοῦ βίου καὶ ἡ τούτου ἐπὶ τὸ ἀβρότερον καὶ μαλακώτερον τροπὴ. *Luxuriæ peregrinæ origo*, λέγει ὁ Λίβιος¹⁾ *ab exercitu asiatico invecta in urbem est. ii primum lectos æratos, vestem stragulam pretiosam, plagulas et alia textilia et, quæ tum magnificæ suppellectilis habebantur, monopodia et abacos Romam advexerunt. Tum psaltriæ sambucistriæque et convivalia ludorum oblectamenta addita epulis; epulæ ipsæ et cura et sumptu majore adparari cœptæ. Tum coqvus, vilissimum antiqvæ mancipium et aestimatione et usu, in pretio esse et, quod ministerium fuerat, ars haberi cœpta. Vix tamen illa, quæ tum conspiciebantur, semina erant futuræ luxuriæ²⁾.*

Ἐν Ἀσίᾳ ἐσυνήθισε κατὰ πρῶτον, λέγει ὁ Σαλούστιος³⁾, ὁ ῥωμαῖος στρατός ν' ἀρέσκηται εἰς ἔρωτας καὶ συμπόσια, νὰ θαυμάζη ἀγάλματα, εἰκόνας γραπτὰς, τορευτὰ σκεύη, ν' ἀρπάζη ταῦτα ἰδίᾳ καὶ δημοσίᾳ, νὰ συλῆ τὰ ἱερά, καὶ νὰ βεβηλώνη τὰ πάντα ἀδιακρίτως. Ὁ στρατός οὗτος, τῆς νίκης τυχών, οὐδὲν ἄφησε τοῖς ἡττηθεῖσι· διότι αἱ εὐτυχίαι, τὰς τῶν σοφῶν ψυχὰς καταβάλλουσαι, πάντα χαλινὸν ἀφαιροῦσιν ἀπὸ νικητὰς διεσθαρμένων ἡθῶν.

Ὅρθῶς λοιπὸν ἀποφαίνεται Δίων ὁ Κασσιός⁴⁾ λέγων ὅτι «τὴν ἀσωτίαν τῶν ἡττηθέντων λαῶν διὰ βραχέος ἐξήλωσαν οἱ Ῥωμαῖοι, καὶ τὰ πάτρια ἔθνη οὐ διὰ μακροῦ κατεπάτησαν»· ἀλλὰ ταῦτα ἦσαν *semina* μόνον *futurae luxuriæ!* ὡς ὁ Λίβιος ἀνωτέρω εἶπεν. Ὁ πλουσιοπάροχος καὶ ἀφθονος ἀμητός τῆς

(1) Ἐν βιβλ. 39, 6.

(2) Πρὸς Plin. N. H. 34, 3, 44.

(3) Cat. 41.

(4) Ἐν τῷ 64. ἀποσπ.

ἠθικῆς διαφθορᾶς καὶ τρυφῆς ἐπεφυλάσσοντο εἰς τοὺς ἐπομένους χρόνους, οἵτινες ἀδήλων ἂν ἀνεφάνησαν καὶ πάλιν ἐν τινι τῶν ἐπιγενομένων ἐθνῶν. Διὸ πιστεύομεν ὅτι ἡ φύσις ἐδειξε διὰ τῶν Ῥωμαίων πᾶν ὅ,τι κράτιστον ἐπ' ἀρετῇ καὶ συνέσει ἠδύνατο νὰ πράξῃ ὁ ἄνθρωπος, ὡσαύτως καὶ πᾶν ὅ,τι μέγιστον ἐπὶ κακίᾳ.

Ὁ αὐτὸς Αἰβίος, ὅστις δεικνύει οὕτω τὴν τοῦ κακοῦ πρώτην πηγὴν, ἀμέσως ἐφεξῆς¹⁾ παρέχει ἡμῖν εἰδήσεις περὶ τῆς διὰ ξέγων θρησκευμάτων εἰσεληούσης εἰς τὴν Ῥώμην φρικαλέας διαφθορᾶς, ἣν ἐκάλυπτε κατ' ἀρχάς ὁ τῆς θρησκείας πέπλος παρὰ λαῶ τέως εὐσεβεῖ καὶ σώφρονι· ἐγκαίρως δ' ἀποκαλυφθεῖσα, ὡς ἀνωτέρω εἵπομεν, ἀνεστάλη, ἀλλ' ἐπὶ μικρὸν μόνον, διότι ἡ τοῦ κακοῦ πηγὴ ἔμενεν ἀνοικτὴ καὶ ἀενάως ἔρρεε, δαψιλῶς τρέφουσα τὴν ἀρξαμένην καὶ ταχύτατα ἐπιτεινομένην διαφθοράν.

Παραλλήλως μὲ τὸν εἰς Ῥώμην εἰσρέοντα πλοῦτον ἔβαινε καὶ ἡ τρυφή καὶ πολυτέλεια, ἐκδηλουμένη εἰς ἐνδύματα, κοσμημάτα, σκευὴ παντὸς εἶδους, οἰκοδομὰς καὶ δεῖπνα. Ἄπασα ἡ ἐν τούτοις φιλοκαλία καὶ πολυτέλεια τῆς Ἐφέσου, Ῥόδου, Ἀλεξανδρείας καὶ λοιπῶν ἀσιατικῶν πόλεων εἰσήλασεν εἰς τὴν Ῥώμην, εἰσαγομένη ἢ ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων αὐτῶν ἢ ὑπὸ κερδοσκοπῶν, καὶ ὑποδοχὴν εὐρίσκουσα παρὰ τοῖς πλουσίοις. Ἐντεῦθεν πᾶσα διάταξις τῶν τιμητῶν καὶ πᾶν δόγμα τῆς Συγκλήτου κατὰ τῆς πολυτελείας ἢ δυσκόλως ἐξετελεῖτο, ἢ ταχέως ἠκυροῦτο, ἂν μετὰ πολλῆς βίας κατωρθοῦτο ἢ κύρωσις αὐτοῦ, ὡς ἐγένετο ἐπὶ τοῦ δόγματος τῆς Συγκλήτου καὶ τοῦ δήμου, ἀπαγορευόντος εὐθύς μετὰ τὴν ἐν Κάνναις συμφορὰν τῶν Ῥωμαίων τῷ 215 π. Χ. τὴν παρὰ τῶν γυναικῶν χρῆσιν πολυτίμων κοσμημάτων, ποικιλοχρῶν ἐνδυμάτων καὶ ὀχημάτων, ὅπερ ὅμως μετὰ τὴν ἦτταν τῶν Καρχηδονίων ἠκυρώθη τῷ 195, ἀρκεσθείσης ὕστερον τῆς πολιτείας εἰς βαρὺν φόρον ἐπιβληθέντα εἰς τὰ τῆς τρυφῆς καὶ πολυτελείας ἀντικείμενα τῷ 184 π. Χ.

(1) Ἐν κερ. 8 τοῦ 39 β.βλ.

Ἡ τρυφή αὕτη ἐξετάθη ταχέως ἄφθονος καὶ ἐπὶ τὰ δείπνα. Δὲν ἤρκοῦντο ἤδη εἰς ψυχράς τροφάς ἐν τῷ προγεύματι, οὐδὲ εἰς δύο μόνον φαγητὰ θερμὰ ἐν τῷ δείπνῳ, ὡς πρότερον ἐγίνετο, καὶ ἂ παρεσκευάζοντο ὅπως καὶ ὁ ἄρτος ὑπὸ τῆς οἰκοδεσποίνης καὶ τῶν θυγατέρων ἢ οἰκετῶν τοῦ οἴκου. Νῦν καὶ τὰ φαγητὰ ἦσαν ποικίλα καὶ ἐκλεκτὰ καὶ πολυδάπανα διὰ τὸ σπάνιον αὐτῶν ὡς ἐκ τῆς ἀλλοδαπῆς προερχόμενα τὰ πλεῖστα, μάλιστα δὲ ζῶα καὶ πτηνὰ καὶ οἶνος παντὸς εἶδους, καὶ παρ' ἐμπείρων μαγειρῶν παρασκευαζόμενα καθ' ἑλληνικὸν ἢ ἀσιατικὸν τρόπον. Ἐντεῦθεν οὐχὶ μόνον ἐπιδέξιοι μάγειροι ὑπῆρχον ἐν παντὶ πλουσίῳ οἴκῳ, ἀλλὰ καὶ μαγειρικὰ βιβλία συνετάσσοντο καὶ ἐξεδίδοντο εἰς Ῥώμην, καὶ τινες τῶν τῆς Ῥώμης ποιητῶν καὶ σοφῶν ἤρχισαν ἀπὸ τοῦ ἑ' ἤδη αἰῶνος νὰ συγγράφωσιν ἐν λατινικῇ γλώσσῃ τοιαῦτα βιβλία ἡδυφαγητικὰ καὶ μαγειρικὰ, δι' ὧν ἐγνωστοποιεῖτο τίνα καὶ πόθεν προέρχονται ἕκαστα, ἥτοι ἐκλεκτοὶ καὶ σπάνιοι ἰχθύς, ζῶα, πτηνὰ, καρποὶ καὶ τὰ τοιαῦτα, καὶ πῶς πάντα ταῦτα ἀριστα παρασκευάζονται πρὸς ἡδυτέραν βρῶσιν. Ἄλλοτε ἐν τοῖς οἰκιακοῖς δείπνοις καὶ συμποσίοις ἤρκοῦντο ἐν τοῖς φίλοις ἄσματος τῶν νέων, ἀδόντων ἀρετὰς καὶ ἔργα τῶν προγόνων. Νῦν ἦδον ἐν τοῖς τοιούτοις ἐμπειροὶ μουσικοὶ παῖδες καὶ νέαι, ἄδοντες καὶ ψάλλοντες πρὸς διάφορα μουσικὰ ὄργανα, καὶ εἶτα τρεπόμενοι εἰς ὀρχήσεις ἀσέμνους καὶ ἀκολάστους. Πάντες δὲ οἱ ἐν τῷ οἴκῳ ὑπηρετοῦντες, μάγειροι, μουσικῶν, τροφοὶ, παιδαγωγοὶ, διδάσκαλοι, καὶ οἱ πᾶσαν ἄλλην τοιαύτην ἐργασίαν ἐκτελοῦντες, ἦσαν δοῦλοι ἀργυρώνητοι ἢ οικογενεῖς ἢ καὶ ἀπελεύθεροι. Καὶ πρότερον μὲν ἤρκεῖτο ὁ οἰκοδεσπότης εἰς ὀλίγους τινὰς τοιούτους, εἰς οὓς ἦσαν ἀνατεθειμέναι πᾶσαι αἱ ταπειναὶ τῆς οἰκίας ἐργασίαι, καὶ οὓς ἐκτῶντο οἱ οἰκοδεσπότηαι ἀντὶ μικροῦ χρηματικοῦ ποσοῦ. Νῦν ὅμως διὰ πᾶσαν ἐργασίαν ἔδει νὰ ὑπάρχη ἰδιαιτέρος δοῦλος εἰς ἢ καὶ πολλοὶ κατὰ τὸν πλοῦτον τοῦ δεσπότηου καὶ τὸ πλῆθος τῶν ἐν τῷ οἴκῳ, καὶ οὗτοι οὐχὶ ἐκ τῶν εὐτελῶν καὶ ἀδεξίων, ἀλλὰ καὶ ἐμπειροὶ εἰς τὰ ἔργα τῶν καὶ νέοι καὶ εὐειδεῖς· ὅπως δ' ὡς τοιοῦτοι, ἠγοράζοντο ἀντὶ ἀδράς δαπάνης, ἐνίοτε ἀντὶ πέντε καὶ δέκα χιλιάδων δραχμῶν καὶ ἔτι

πλέον¹⁾, ἐν ᾧ κοινοὶ καὶ συνήθεις δούλοι ἐτιμῶντο ἑκατὸν μέχρι πεντακοσίων δραχμῶν.

Ἀπορεῖ τις ἀναγινώσκων παρὰ Πλαύτῳ ἤδη, ποιοῦντι περὶ τὸν 6' αἰῶνα, ὅσα περὶ τοῦ ἐν Ῥώμῃ βίου τῶν νέων βεβαίως λέγει, διότι ἄλλως πῶς ἠδύνατο ν' ἀκούωσιν ὅπως ξένα τοῦ Ῥωμαϊκοῦ βίου Ῥωμαῖοι θεαταί; Ἐν τῇ κωμῳδίᾳ Τρινούμφῃ ἢ θησαυρῷ²⁾ περιγράφει τὸν βίον ἀσώτου νέου, συζῶντος μετὰ ἑταίρας ἐρωμένης αὐτοῦ, ἣτις προσάγει αὐτῷ μέγα πλῆθος θεραπόντων καὶ θεραπαινίδων, οὓς ἔχει αὐτῇ ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τῆς, καὶ ὧν εἷς ἕκαστος ἔχει ἴδιον ἔργον· ἢ μὲν εἶναι ἐπὶ τῶν ἐνδυμάτων, ἢ δὲ ἐπὶ τῶν ἀρωμάτων, ἢ δὲ ἐπὶ τῶν πολυτίμων κοσμημάτων, ἄλλαι ἐπὶ τῶν κιθωτίων ἐν οἷς ταῦτα ἐφυλάσσοντο ἴσως, ἄλλαι φέρουσι τὰ ῥιπίδια ἢ ἀεριστήρια, ἄλλαι τὰ σανδάλια, ἄλλοι εἰσὶν αἰοῖδοι καὶ μουσικοὶ, ἄλλος ἄγγελος, ἄλλος ἐξάγγελος καὶ τὰ τοιαῦτα.

ducitur familia tota, λέγει,

Vestiplica, unctor, auri custos, flabeliferæ,

sandaligerulæ,

Cantrices, cistellatrices, nuntii, renuntii,

Raptores panis et peni.

Ἐν ᾧ δὲ χρόνῳ τοσοῦτους εἶχε δούλους καὶ δούλας ἀπελευθεροῦν ἑταῖρα, ἐκ τῶν ἐπισήμων βεβαίως, ὁπόσους δέον νὰ εἶχεν οἶκος ἐκ τῶν πρώτων τῆς Ῥώμης, οἵτινες ἐν τοιαύτῃ μεγαλοπρεπείᾳ ἔθετον τὴν ἰδίαν ἀξίαν;³⁾

(1) Ἐκ τοῦ σχολιαστοῦ τοῦ Ὁρατίου (ἐν σατ. 1, 4, 104) μανθάνομεν ὅτι ἄσωτός τις, Νομεντάνος τοῦνομα, καταναλώσας ἐν τρυφῇ καὶ ἀκολασίᾳ τὴν οὐσίαν του πᾶσαν, ἀνερχομένην εἰς πλέον ἑκατομμυρίου, ἐπώλησε δούλῳ του ἀντὶ centenis millibus, ἧτοι πλέον τῶν 25,000 δραχμῶν.

(2) Ἀπὸ τοῦ 259 στίχου κατὰ τὴν Ῥιτζελίου 6' ἔκδ.

(3) Σπουδαιοτάτην πραγματείαν περὶ τῆς τρυφῆς καὶ πολυτελείας τῶν ἐν Ῥώμῃ γυναικῶν ἐξέδωκεν ὁ C. A. Bœttiger τῷ 1806, Σαβίναν ἐπιγραφομένην, ἐν ἣ συνήγαγε πλείστας περὶ τούτου εἰδήσεις ἐκ τῶν ἀρχαίων, καὶ πρὸ τούτου ὁ Meiners ἱστορίαν τῆς καταπτώσεως τῶν ἡθῶν καὶ ἐπιστημῶν καὶ τῆς γλώσσης τῶν Ῥωμαίων ἐν τοῖς ὑστεροῦ χρόνοις. Τελευταῖον δὲ πρό τινων ἐνιαυτῶν ὁ Friedlaender Sitten-

Ἡ ἐν τῷ βίῳ τῶν ἀνθρώπων πολυτέλεια αὕτη δὲν ἐβράδυνε νὰ ἐπεκταθῆ καὶ ἐν τῇ λατρείᾳ τῶν θεῶν, διότι καὶ οἱ θεοὶ ἐπιστευόντο ὁμοίως τῶν ἀνθρώπων φύσεως, καὶ διὰ τοῦτο ἠρέσκοντο καὶ ἀπῆρέσκοντο ὅπως καὶ οἱ ἄνθρωποι ἐν τοῖς τοῦ βίου.

Πάσης ἐορτῆς στοιχεῖα ἦσαν παρ' Ἑλλησι καὶ Ῥωμαίοις θυσίαι καὶ εὐχαί, μετ' αὐτάς δὲ δεῖπνον καὶ ἀγῶνες. Ὅπως οἱ θεοὶ διὰ τῆς θυσίας μετεῖχον τοῦ θύματος, οὕτω καὶ οἱ θύοντες ἔδει νὰ μετὰσχωσιν αὐτοῦ συνδειπνοῦντες καὶ συμπίνοντες ἢ πάντες ὁμοῦ, ἢ ἕκαστοι ἰδιαιτέρως. Μετὰ τὸ δεῖπνον εἶποντο οἱ ἀγῶνες, οἵτινες ἦσαν ἀπομιμήσεις τῶν ἀγῶνων τῶν θεῶν, οὓς οὗτοι ἠγωνίσθησαν πρὸς γίγαντας καὶ ἄλλα τέρατα καὶ κακοποιούς ἀνθρώπους μαχόμενοι, καὶ διὰ τοῦτο ἠρέσκοντο καὶ αὐτοὶ ἐν ταῖς τῶν ἀνθρώπων μιμήσεσι τῶν ἰδίων ἀγῶνων.

Καὶ ἐν ὅσῳ μὲν ὁ τῶν Ῥωμαίων βίος ἦτο ἀπλοῦς καὶ ὀλιγαρχῆς, ἦτο ἀπλῆ καὶ ὀλιγοδάπανος καὶ ἡ τῶν θεῶν λατρεία. Ὁ γεωργὸς προσέφερε τοῖς τῆς γεωργίας καὶ τῆς φυτείας θεοῖς τὰς ἀπαρχὰς τῶν ἀγρῶν του, ὁ ποιμὴν τὸν πρῶτον ἀμνὸν καὶ γάλα τοῦ ἰδίου ποιμνίου εἰς τοὺς τὴν κτηνοτροφίαν ἐφορεύοντας θεοὺς¹⁾ ἐν καιρῷ τῆς συγκομιδῆς τῶν καρπῶν καὶ ὅτε ἄλλοτε ἐτέλει ἐορτὴν τῶν θεῶν. Καὶ αὐταὶ δὲ αἱ ἐορταὶ τὸ πάλαι ἦσαν ὀλίγαι, διότι ὀλίγοι καὶ οἱ ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων λατρευόμενοι πάτριοι θεοὶ καὶ οἱ ἐν αὐταῖς τελούμενοι ἀγῶνες ἀπλᾶ γυμνάσματα τῶν ἐορταζόντων. Ἀπὸ τῶν χρόνων ὅμως τοῦ τελευταίου Ταρκυνίου ἤρξαντο οἱ Ῥωμαῖοι διὰ τῆς πρὸς τοὺς Ἑλληνας ἐπιμιξίας νὰ παραδέχωνται ἐλληνικοὺς θεοὺς, καὶ νὰ λατρεύσι τούτους κατὰ τὸν ἐλληνικὸν τρόπον²⁾ ὥστε ἀπὸ τούτου αὐξάνει καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν τε ἐορτῶν καὶ τῶν ἀγῶνων, καὶ ἡ λατρεία πολυτελεστέρα

geschichte Roms ἐπὶ τῆς μοναρχίας. Ἀλλὰ καὶ τὰ τρία ταῦτα συγγράμματα ὑπόθεσιν ἔχουσι τοὺς ὑστερον χρόνους, οὐχὶ δὲ τοὺς τοῦ Λουκίλου, ὅτε τὸ κακὸν ἦτο βεβαίως μετριώτερον.

(1) Tibul. Eleg. 4, 1, 38 καὶ 40, 15 καὶ ἀλλαχοῦ. Horat. Ep. 2, 4, 140.

(2) Πλεῖω περὶ τούτου ἐν τῇ περὶ τῆς ἀρχῆθεν κοινωνίας τῶν Ἑλλήνων πρὸς τοὺς Ἰταλοὺς καὶ Ῥωμαίους πραγματείᾳ μου, σελ. 24 κ. ἔ.

δσημέραι καθίσταται. Ὅσον δὲ μὲ τὴν πρόοδον τοῦ χρόνου ἤξανεν ὁ τῶν ἑορτῶν ἀριθμὸς ἕνεκα τῆς πρὸς ξένους λαοὺς ἐπιμιξίας καὶ μάλιστα ἕνεκα τοῦ ἀφθονώτερον εἰσρέοντος πλούτου, τοσοῦτον ἤλαττοῦτο ὁ θρησκευτικὸς αὐτῶν χαρακτήρ, ἐπετείνετο δὲ ἡ πρὸς τὰς ἑορτὰς βροπὴ τῶν ἀνθρώπων πρὸς εὐθυμίαν καὶ ἀπόλαυσιν τῶν τῆς φύσεως ἀγαθῶν. Καὶ ἐν ᾧ μὲν διὰ τοῦτο περιωρίζετο ὁ τῆς ἱεροτελεστίας χρόνος εἰς τὸν ἀπολύτως ἀναγκαῖον, ἐξετείνετο δὲ τῶν ἀγῶνων καὶ διασκεδάσεων ἐπὶ πολλὰς συνεχεῖς ἡμέρας.

Ἡ ἀρχαιοτέρα μεγάλη τῶν Ῥωμαίων ἑορτὴ ἦτο, πλὴν ἄλλων μικρῶν, ἡ κατὰ σεπτέμβριον μῆνα τελουμένη ἀπὸ τοῦ τελευταίου βασιλείως τοῖς τρισὶ πολιούχοις τῆς Ῥώμης θεοῖς, τῷ Καπιτωλίνῳ Διὶ, τῇ Ἡρᾷ καὶ Ἀθηνᾷ, ἡ *ludi maximi* ἢ *Romani*, διὰ τὴν εἰς τοὺς Ῥωμαίους χορηγουμένην ἐκάστοτε ὑπ' αὐτῶν βοήθειαν κατὰ τῶν πολεμίων ἔτι δὲ καὶ διὰ τὴν κατάπαυσιν τῆς τῶν δημοτῶν στάσεως τῷ 509 π. Χ. καὶ τὴν διαλλαγὴν αὐτῶν πρὸς τοὺς πατρικίους. Ἐκατονίσθη δὲ αὕτη καθ' ἑλληνικὸν τρόπον¹), καὶ διήρκει πρῶτον μίαν μόνον ἡμέραν, ἐξετάθη δὲ εἴτα εἰς δύο, καὶ πάλιν εἰς τρεῖς μετὰ τὰς δύο ὁμοίας στάσεις τῶν δημοτῶν τῷ 494 καὶ 367, τελευταῖον δὲ εἰς τέσσαρας. Εἰς τὴν ἑορτὴν ταύτην ἐδαπανῶντο ἐκ τοῦ δημοσίου ταμείου μέχρι τῶν Καρχηδονικῶν πολέμων περὶ τὰς 50000 δραχμὰς εἰς θυσίας, ἀγῶνας καὶ λοιπά²). Ἐν τῇ ἑορτῇ ταύτῃ ἐχώρευσαν τοὺς ἰδίους χοροὺς οἱ ἐκ Τυρρηνίας κληθέντες ὑποκριταὶ τῷ 364 π. Χ. καὶ μετὰ 124 ἔτη ὕστερον ὁ Ἕλλην Λίβιος Ἀνδρόνικος ἐδίδαξε τὸ πρῶτον ἑλληνικὸν δράμα ἐν Ῥώμῃ, προσθέσας τοὺς ἑλληνικοὺς δραματικούς ἀγῶνας (*ludos scenicos*) εἰς τοὺς λοιποὺς τέως γνωστοὺς τοῖς Ῥωμαίοις ἀγῶνας³), τοὺς τοῦ δρόμου (*ludos circen*

(1) Βλ. περιγραφὴν τῆς ἑορτῆς ταύτης παρὰ Διον. ἐν β. ἀρχ. 7, 72 καὶ 5, 57. πρβ. καὶ Mommsen ἐν β. ἰς. 4, 290 καὶ 461 δ' ἐκδ. καὶ Becker ἀρχ. ῥωμ. 4, 457.

(2) Διον. 7, 71. ἀναλοῦσθαι ἔταξεν (ἡ βουλή) καθ' ἕκαστον ἑνιαυτὸν εἰς τε τὰς θυσίας καὶ τοὺς ἀγῶνας ἀργυρίου πεντακοσίας μνᾶς· καὶ μέχρι τοῦ φοινικικοῦ πολέμου τοῦτο ἐδαπάνων εἰς τὴν ἑορτήν.

(3) Liv. 7, 2.

ces), τῶν μονομάχων (l. gladiatorios) καὶ τοὺς τῶν σατυριστῶν, ἀφ' ὧν προῆλθεν ἡ ῥωμαϊκὴ σάτυρα, καθ' ἃ ἀνωτέρω εἶπομεν. Τὴν διεύθυνσιν καὶ ἐφορείαν τῶν ἐορτῶν τούτων εἶχον πρότερον οἱ ὕπατοι, ἀπὸ δὲ τοῦ 366 π. Χ. οἱ μεγάλοι ἀγορανόμοι (Aediles curules).

Ἐπὶ τὴν πρόοδον τοῦ χρόνου οὐ μόνον προσετίθεντο ἡμέραι διαρκείας τῆς ἐορτῆς ταύτης, ἀλλὰ καὶ αἱ ἐφεξῆς ἐορταὶ εἰσῆχθησαν πρὸς διασκέδασιν κυρίως καὶ τέρψιν καὶ ἀπόλαυσιν τοῦ λαοῦ. Τῷ 212 π. Χ. προσετέθησαν οἱ κατὰ τὰς ἐορτὰς τοῦ Ἀπόλλωνος τελούμενοι τὸν ἰούλιον ἀπὸ τῆς 6—13 ἡμέρας ἀγῶνες Ἀπόλλωνος (ludi Apollinares), ὧν τὴν διεύθυνσιν εἶχεν ὁ ἀστυκὸς στρατηγὸς (Praetor urbanus). Τῷ 205 εἰσῆχθησαν αἱ τῆς μεγάλης μητρὸς τῶν θεῶν, τῆς Πεσινουντίας θεᾶς Κυβέλης ἐορταὶ καὶ οἱ ἀγῶνες (ludi Megalenses ἢ Megalensia), ὅτε καὶ τὸ ἄγαλμα τῆς θεᾶς ταύτης μετεβιβάσθη εἰς Ῥώμην¹⁾ καὶ ἡ λατρεία αὐτῆς κατέστη ῥωμαϊκὴ, τελούμενοι ἐν μηνὶ ἀπριλίῳ ἀπὸ τῆς 4—10 ἡμέρας ἐπιμελεία καὶ οὗτοι τῶν μεγάλων ἀγορανόμων ἀπὸ τοῦ 174 καὶ ἐξῆς ἐτελοῦντο τακτικῶς τῇ Δήμητρι καὶ Flora Ἀνθοῖ οἱ ludi Florales τὸν ἀπρίλιον μῆνα ἀπὸ τῆς 21 μέχρι τῆς 3 μαΐου ἐπιμελεία πρῶτον τῶν μικρῶν (Aediles plebis), εἶτα τῶν μεγάλων ἀγορανόμων. Τὸν νοέμβριον αἱ τοῦ δήμου ἐορταὶ καὶ ἀγῶνες (ludi plebis ἢ plebeii).

Ἐπὶ τὴν πρόοδον καὶ ἄλλαι πολλαὶ δημοτελεῖς καὶ ἰδιωτικαὶ ἐορταὶ ἐτελοῦντο κατὰ πᾶν τὸ ἔτος οὐχὶ κατὰ τὰς ἀρχῆθεν καθιερωθείσας καὶ συνήθεις αὐτῶν ἡμέρας μόνον, αἵτινες ἦσαν οὐκ ὀλίγαι, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ πλείους ἄλλας, καθ' ἃς ἐπετάσσετο ὑπὸ τῶν οἰωνοσκοπῶν καὶ μάντεων ἡ ἐπανάληψις αὐτῶν οὐχὶ ἅπαξ, ἀλλὰ καὶ πολλάκις²⁾ ἐνίοτε εἴτε ἐξ ἀρχῆς μέχρι τέλους, εἴτε ἀφ' ἧς ἡμέρας ἐν τῷ μεταξὺ ἐφαίνετο ἀπαίσιόν τι σημεῖον, δι' οὗ

(1) Ὁ Ἡρωδιανὸς περιγράφει διὰ μακρῶν τὰ τῆς τελετῆς ταύτης ἐν βιβλ. 4, 10 τῆς ἱστορίας τῆς μετὰ Μάρκον βασιλείας.

(2) Κατὰ Liv. 29, 11 καὶ 33, 25 οἱ ludi plebeii septies restaurati. Ὁ αὐτὸς 38, 35 quinqvies toti restaurati. Περὶ τῶν ἐορτῶν καὶ ἀγῶνων τούτων βλ. πλείω παρὰ Becker ῥωμ. ἀρχ. 4, 473 κ. ε.

οἱ θεοὶ ἐδήλουν τὴν ἀπαρέσκειάν των, πράγματι δὲ διότι οἱ ἄρχοντες ἤθελον νὰ ἀρέσωσι μᾶλλον εἰς τὸν λαὸν διὰ τοὺς ἐφεξῆς λόγους.

Οἱ τὴν ἐπιμέλειαν τῶν ἐορτῶν τούτων ἔχοντες ἄρχοντες, δαπανῶντες πλὴν τοῦ ὑπὸ τῆς πόλεως χορηγουμένου χάριν τῆς θρησκείας πρὸς τὰς θυσίας χρηματικοῦ ποσοῦ, κατέβαλον καὶ ἐξ ἰδίων ἔτι μεῖζον ποσὸν πρὸς ἐξίασιν καὶ τέρψιν τοῦ παντὸς ὄχλου, καὶ πρὸς παρασκευὴν τῶν εἰς τοὺς ποικίλους ἀγῶνας ἀπαιτούμενων, ὅπως μᾶλλον θωπεύσωσι τὸ πλῆθος καὶ λάθωσι τὰς ψήφους αὐτοῦ εἰς τὰς προσεχεῖς ἀρχαιρεσίας. Ἡ εἰς τὰς ἐορτὰς ταύτας δαπάνη ἦτο πολλὰκις μεγίστη ἕνεκα τῆς ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας διαρκείας τῆς αὐτῆς ἐορτῆς, καὶ ἔτι μᾶλλον ἕνεκα τῆς συχνῆς πολλὰκις ἐπαναλήψεως (restauratio) τῆς αὐτῆς ἐορτῆς καὶ τῶν μετ' αὐτῆς συνημμένων. Ἀφ' οὗτου δὲ εἰσῆχθη καὶ ἡ διδασκαλία δραμάτων ἐν ταῖς ἐορταῖς ταύταις, ὥφειλεν ὁ ἔχων τὴν τῆς ἐορτῆς ἐπιμέλειαν ἄρχων νὰ καταβάλη πλὴν τῆς εἰς τὰς θυσίας καὶ δημοθιονίας καὶ τῆς εἰς παρασκευὴν τῶν ἀγῶνων τῶν μονομάχων καὶ ἄλλων τοιούτων, καὶ τὴν δαπάνην ἔτι πρὸς παρασκευὴν τῶν ὑποκριτῶν, πρὸς ἀγορὰν τοῦ διδαχθησομένου δράματος καὶ τὸ πλεῖστον πρὸς κατασκευὴν θεάτρου, χωροῦντος χιλιάδας πολλὰς θεατῶν, ὃ μέχρι τοῦ 58 π. Χ. ἔδει νὰ κατασκευάζεται ἐκ ξύλων ἢ καὶ ὅπωςδήποτε ἄλλως, καὶ μετὰ τὴν ἐορτὴν νὰ διαλύηται πάλιν. Ἐννοεῖται δὲ ὅποσον μεγάλη ἦτο ἡ δαπάνη θεάτρου, κατασκευαζομένου ἐκάστοτε ἵνα περιλάβῃ ἅπαν ἢ τὸ πλεῖστον τοῦλάχιστον τοῦ τῆς Ῥώμης πλῆθους, καὶ μάλιστα διότι οἱ τὴν ἐπιμέλειαν ἔχοντες ἄρχοντες ἐκόσμουσαν τοῦτο ἀγάλασι καὶ ποικίλοις ἄλλοις χρυσοῖς καὶ ἀργυροῖς κοσμήμασι¹), καὶ ἐπὶ τῆς σκηνῆς ἀνεβίβαζον μέγα πλῆθος ἀνθρώ-

(1) Τὸ ὑπὸ τοῦ Αἰμιλίου Σκαύρου κατασκευασθὲν θέατρον ἔχως εἰ 80,000 θεατὰς. Ἡ σκηνὴ εἶχε τρία πατώματα, ὧν τὸ κάτω ἦτο μὲ μάρμαρον κεκαλυμμένον, τὸ μεσαῖον μὲ ὕελον, τὸ ἄνω μὲ ἐλάσματα χρυσοῦ, 360 κίονας, ὧν οἱ κάτω ἦσαν 38 πόδας ὑψηλοὶ καὶ 3,000 ἀγάλματα ἐκ χαλκοῦ· ἐπὶ τούτοις δὲ ἀιταλικούς τάπητας, εἰκόνας γραπτὰς καὶ ἄλλα πολλὰ βαρύτεμα κοσμήματα (Plin H. N. 36, 15, 24, 20*).

πων καὶ ὑποζυγίων καὶ σκευῶν παντὸς εἶδους, ὅταν ἦτο ἀνάγκη νὰ τελέσῃσι καὶ ἐπ' αὐτῆς θρίαμβον, ὡς ἐγένετο ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῆς Κλυταιμνήστρας τοῦ ποιητοῦ Ἀττίου¹). Πάντα δὲ ταῦτα μετὰ τὴν ἐορτὴν ἦσαν ἀχρηστα.

Ἐντεῦθεν εἰκάζομεν ὅτι οἱ ἀρχόντες οὗτοι, ὅπως ἐπαρκέσωσιν εἰς τὰς μεγάλας ταύτας δαπάνας, κατηνάλισκον οὐχὶ ὅσα αὐτοὶ εἶχον, ἀλλὰ καὶ ὅσα ἠδύναντο νὰ εὕρωσι δανειζόμενοι παρ' ἄλλων².

114). Ἀνάλογος πρὸς τὴν τῆς σκηνῆς διακόσμησιν ἦτο καὶ ἡ τῶν υποκριτῶν ἐνδυμασία, ἣτις ἐνόησε διήγειρε τὴν περιέργειαν καὶ τὸν θαυμασμόν τῶν θεατῶν μᾶλλον ἢ ἡ τέχνη καὶ ἡ ὑπόθεσις τοῦ δράματος (Hor. ep. 2, 1, 203 κ. ἐ.). Αἰτία δὲ τοῦ φαινομένου τούτου εἶναι αὐτὴ ἡ ἀπειροκαλία καὶ ἀμάθεια τῶν θεατῶν καὶ ἡ ἐν τούτοις ἀδιαφορία τῶν ἀρχόντων. Ἐντεῦθεν μετὰ ἄλλους ψυχῆς λέγει ὁ Ὀράτιος ἐν τῇ πρὸς τὸν Αὐγουστον ἐπιστολῇ του ἀπὸ στίχ. 470 κ. ἐ. ὅτι ἀδύνατον νὰ προκόψῃ παρὰ Ῥωμαίοις ἡ πόησις καὶ μάλιστα ἡ δραματικὴ, διότι οὔτε οἱ ποιηταὶ ἐπεξεργάζονται καλῶς τὰ ἴδια ποιήματα, οὔτε τὸ κοινὸν δύναται νὰ ἐκτιμῆσῃ καλὴν πόησιν. Καὶ ἂν ποτε ἀναφανῇ λόγος ἀξίος ποιητῆς, τοῦτον ἀποναρκώνει ἡ ἀναισθησία καὶ ἀμάθεια τῶν ἐν τῷ θεάτρῳ, οἵτινες, διακόπτοντες ἐν μέσῳ τὴν διδασκαλίαν τοῦ δράματος, αἰτοῦσι σχινοβάτιας καὶ μονομάχους, ἢ τὴν ἐπὶ σκηνῆς ἐμφάνισιν θριαμβεύοντος στρατοῦ, οὗ ἡ διάβασις διαρκεῖ τέσσαρας καὶ πλείονας ὥρας πολλάκις· διότι μᾶλλον ἀρέσκονται νὰ βλέπωσι στίφη τοῦ πεζοῦ καὶ ἐφίππου στρατοῦ, αἰχμαλώτους βασιλεῖς, ἀμάξια πλήρη λαφύρων, πλοῖα, ἀγάλματα ἐξ ἐλέφαντος καὶ χαλκοῦ κορινθίου, πολυτελῆ ἐνδύματα καὶ τὰ τοιαῦτα ἢ ν' ἀκροῶνται τοῦ δράματος. Ἐπὶ τούτοις δὲ ὁ τοῦ θεάτρου θόρυβος ὑπερβαίνει τοὺς ἐκ τοῦ ἀνέμου συριγμοὺς τοῦ Γαργάνου ἄλσους καὶ τοὺς μυκηθμοὺς τοῦ τυρρηνικοῦ πελάγους. Μὲ τοσοῦτον θόρυβον θεῶνται οἱ ἡμέτεροι, προσθέτει, τοὺς ἀγῶνας καὶ τὴν τέχνην καὶ τὸν ξένον πλοῦτον, ὃν φέρων ἐν πολυτίμοις ἐνδύμασιν ὁ υποκριτῆς, ἅμ' ἐμφανισθῆ ἐπὶ τῆς σκηνῆς, χειροκροτεῖται· αὐτὸς δ' ἀγνοῶν τὸ διατί, μανθάνει ὅτι αἰτία εἶναι ἡ ἐν ταραντίνῃ βαφῇ ἴα φέρουσα στολὴ του.

(4) Ὅτε ἤχθησαν ἐπὶ τῆς σκηνῆς 600 ἡμίονοι, φέροντες δῆθεν τὰ ἐκ Τροίας λάφυρα. Ἐν δὲ τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ Δουρείου Ἰππου (equus trojanus) 3,000 κρατῆρες καὶ μέγα πλῆθος ἵππῶν καὶ πεζῶν ἐν ποικίλοις ὅπλοις καὶ ἐνδύμασι (Cic. ad Fam. 7, 4). Μέχρις οὗ δὲ διέλθῃ ἐπὶ τῆς σκηνῆς τοιοῦτος θρίαμβος παρήρχοντο τέσσαρες πολλάκις ὥραι καὶ πλέον ὡς ὁ Ὀράτιος ἀνωτέρω λέγει.

διότι εύκολον ἦτο αὐτοῖς μετὰ τὴν ἀρχὴν των νὰ σταλῶσι διοικηταὶ εἰς ἐπαρχίαν τινά, λόγῳ μὲν ὡς διοικηταὶ, πράγματι ὅμως ὅπως ληστεύσωσι τοὺς κατοίκους, οὐδόλως φοβούμενοι τοὺς κατὰ τῆς τοιαύτης ληστείας αὐστηροὺς τῆς πόλεως νόμους καὶ τὰ ἐν Ῥώμῃ δικαστήρια, διότι ἔχοντες ἄφθονα τὰ μέσα, ἠγόραζον εύκόλως καὶ τοὺς συγκλητικούς καὶ δικαστὰς καὶ τὸν δῆμον αὐτόν¹⁾.

Ἔοσοι δὲ τῶν ἀρχόντων τούτων καὶ τῶν ὁμοίων αὐτοῖς δὲν κατάρθουν νὰ λάβωσιν ἐπαρχίαν ἢ ἄλλην τινὰ ἀρχὴν, ἐξ ἧς ἠδύναντο νὰ πορισθῶσι χρήματα, ὅπως ἀποτίσωσι τὰ ἑαυτῶν χρέη καὶ ἐκτελέσωσι τοὺς φιλάρχους σκοποὺς των διὰ τούτων, προσκάλουν στάσεις ἐν τῇ πόλει διὰ δημαγωγίας καὶ ἄλλων ἀθεμίτων μέσων ἢ καὶ συνωμοσιῶν, ἵνα ἐκ τῆς ἀνατροπῆς τῶν καθεστώτων ὠφεληθῶσιν· οἷας στάσεις προσκάλεσαν πρότερον Γράκχοι οἱ τοῦ Λουκιλίου σύγχρονοι, ὕστερον ὁ Σύλλας καὶ Μάριος, καὶ τελευταῖον οἱ Τρίανδροι καὶ οἱ περὶ τούτους Κατιλίνας, Κλώδιος, Μίλων καὶ πολλοὶ ἄλλοι ὁμοίως τούτων φύσεως.

Τοιαύτη περίπου ἦτο ἐν σκιαγραφίᾳ ἡ ἠθικὴ κατάστασις τῆς Ῥώμης, ὅτε ὁ Λουκίλιος ἐξάνέστη διὰ τῶν σατυρῶν του κατὰ τῆς κακίας. Αὐτηρὸν ὅτι δὲν σώζονται σάτυραι ὅλαι αὐτοῦ, ἐξ ὧν ἠδυνάμεθα κάλλιον νὰ ἐκτιμήσωμεν τὸ τότε μέγεθος τῆς κακίας, καὶ τὴν κατ' αὐτῆς τόλμην τοῦ φιλοπάτριδος τούτου ποιητοῦ. Ὅσα περὶ τούτου γινώσκομεν ποριζόμεθα ἐκ τῶν ὀλίγων σωζομένων αὐτοῦ ἀποσπασμάτων καὶ ἐκ μαρτυριῶν νεωτέρων συγγραφέων. Ἀλλὰ καὶ αὐτὰ τὰ σωζόμενα ἀποσπάσματα ἐμφαίνουσι σαφῶς ὅτι τὸ κύριον θέμα τῶν σατυρῶν τοῦ Λουκιλίου ἦτο ὁ κατὰ τῆς πολυτελείας, τῆς τρυφῆς καὶ καὶ ἠθικῆς διαφθορᾶς πόλεμος, διότι ἐν πολλοῖς τῶν Α' αὐτοῦ βιβλίων γίνεται λόγος περὶ αὐτῶν, ὡς ἀνωτέρω ἐν τῇ περιλήψει τῶν ὑποθέσεων τῆς τοῦ Λουκιλίου σατύρας εἶδομεν.

Ἄριστοφάνης λοιπὸν καὶ Λουκίλιος ἀνθίστανται ἐξίσου εὐθαρ-

(1) Εἰς ἀπόδειξιν τούτων ἔχομεν πολλοὺς τοῦ Κικέρωνος λόγους καὶ μάλιστα τοὺς κατὰ Βέρρου, διοικητοῦ τῆς Σικελίας. Πρὸς Becker βωμ. ἀρχ. 4, 484 καὶ ὅσα ἀνωτέρω περὶ δεκασμοῦ τῶν δικαστῶν εἴπομεν ἐν σελ. 273.

σῶς καὶ γενναίως κατὰ τῆς προβαινούσης πολιτικῆς καὶ ἠθικῆς διαφθορᾶς τῶν συγχρόνων, ἀλλὰ διάφορα ὄπλα ἐν χερσὶν ἔχοντες μάχονται ὁ μὲν ἐπὶ τοῦ θεάτρου διὰ τῆς κωμωδίας ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ δήμου¹), ὁ δὲ ἀπὸ τῆς οἰκίας καὶ τοῦ σπουδαστηρίου διὰ τῶν σατυρῶν του, ἃς ὡς ἐπιστολὰς πέμπει πρὸς τοὺς Ῥωμαίους κατὰ τῆς φαυλότητος, προστατευόμενος ὑπὸ τῶν περὶ τὸν Σκιπίωνα ἰσχυρῶν φίλων του. Ἀμφότεροι διὰ τὰς ὑπὲρ τῆς πολιτείας καὶ τῶν πατρίων ἠθῶν ἀγαθὰς προθέσεις των εἰσὶ προσφιλεῖς τοῖς ἀγαθοῖς καὶ τῷ δήμῳ. Καὶ ὁ μὲν Ἀριστοφάνης μαρτυρεῖ τοῦτο ἐν τῇ τῶν Νεφελῶν παραβάσει ἀπὸ στιχ. 518 ἐν Ἀχαρν. 495 καὶ 625 ἐν Ἰππ. 507, Εἰρήνῃ 727· περὶ δὲ Λουκιλίου ἔχομεν ἀξιοπίστον μάρτυρα τὴν μέχρι τῆς τελευτῆς αὐτοῦ συνεχῆ καὶ ἀπρόσκοπτον συγγραφὴν καὶ ἔκδοσιν τῶν σατυρῶν του, οὐδενὸς οὐδέποτε κωλύματος παρεντεθέντος εἰς τὴν ἐλευθέραν στηλίτευσιν τῆς κακίας καὶ τὴν διδασκαλίαν τοῦ δήμου. Ἐχομεν τὴν ὁμολογίαν τοῦ Ὁρατίου, λέγοντος ὅτι ἅπας ὁ βίος τούτου²) πρόκειται ἀκριβῶς καὶ πιστῶς ἀπεικονισμένος ἐν ταῖς σατύραις αὐτοῦ, προσέτι καὶ τὴν τῶν συγχρόνων τοῦ ποιητοῦ τούτου καὶ τῶν ὕστερον³), οἵτινες ἄριστον πάντων τῶν τῆς Ῥώμης ποιητῶν ἐκάλουν τὸν Λουκίλιον καὶ αἶπιποτε εἶχον εἰς χεῖρας καὶ ἀνεγίνωσκον· ὅπερ ἐμφαίνει ὅτι ἐπὶ Λουκιλίου καὶ ὕστερον ἔτι ἐν ἑλλείψει τῆς τοῦ βήματος ἐλευθερίας, ἤρρεσκεν εἰς τοὺς Ῥωμαίους ἢ τῆς σατύρας ἐλευθερία καὶ μάλιστα τὸ θάρρος καὶ ἡ ἐλευθεροστομία τοῦ Λουκιλίου. Διὰ τὴν ιδιότητα ταύτην καλεῖ ὁ φιλαλήθης Ὁράτιος τὸν Λουκίλιον κρείττονα αὐτοῦ, ὡς μὴ ἔχων αὐτὸς οὔτε τὸ θάρρος οὔτε τὴν ἄδειαν νὰ πατάξῃ κατὰ κεφαλῆς τὴν πολιτικὴν καὶ κοινωνικὴν τῶν συγχρόνων ἀκολασίαν, δι' οὗς λόγους ἀλλαχοῦ θέλομεν ἐκθέσει.

ΕΥΘ. ΚΑΣΤΟΡΧΗΣ.

(1) Ἀριστ. Ἰππ. 40 κ. ἔ.

(2) Ὁρ. ἐν σατ. 2, 1, 30 καὶ 62.

(3) Quintilianus 10, 1, 93· Satura tota nostra est, in qua primus insignem laudem adeptus Lucilius; quosdam ita deditos sibi adhuc habet amatores, ut eum non ejusdem modo operis auctoribus, sed omnibus poetis praeferre non dubitent.

ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ ΤΑΝΑΓΡΑΣ ΑΝΕΚΔΟΤΟΙ.

Ἐξ ἀντιγράφων καὶ ἐκτύπων χαρτίνων, σταλέντων παρὰ Π. Σταματάκη τῶν πλείστων, τινῶν δὲ καὶ παρ' Ἀθ. Δημητριάδου πρότερον, ἐκδίδομεν τὰς ἐξῆς Ταναγραϊκὰς ἐπιγραφάς·

1.

...ατης Ἀριστοκλίδας ἄρχοντας προξενίη·Ι...·

...τω; (Σ)μίκρων Πλουτίω ἔλεξε· δεδόχθη τῷ δάμυ, προξένως εἶμεν
(κ)ῆ εὐεργέτας τὰς πόλιος Ταναγρῶν Δαμάτριον Φιδι...
..κῆ Πιστόλαον Δαματρίω Κορινθίως αὐτως κ(ῆ)

5 εὐγόνως κῆ εἶμεν αὐτος γὰς κῆ Φυκίας ἔπασιν
κῆ Φισοτελίαν κῆ ἀσφαλίαν καὶ ἀσουλίαν κῆ κατὰ
γᾶν κῆ κατὰ θάλατταν κῆ πολέμω κῆ ἱράνας ἰώ-
σας κῆ τὰ ἄλλα πάντα καθάπερ τῶς ἄλλους προξένους
κῆ εὐεργέτης.

Ὅμολ(ωῖ... ἄρχοντας...·

ἐπεψά(φιδδε...·

Φίλωνο...·

εργέταν...·

5 αὐτον κῆ...·

νας ἰώσα(ς...·

τα καθάπ(ερ...·

Τὰ ἄνω ἔχει ατεμάχιον βάρθρου γωνιαῖον, λίθου μέλανος, μήκ. 0, 58, πλάτ. 0, 16, καὶ ὕψ. 0, 27.» Ἐν τῇ πρώτῃ πλευρᾷ εἶναι γράμμασι τῶν παλαιότερων Ῥωμαϊκῶν χρόνων, (ὡς δεικνύει τὸ ὑπ' ὄψιν μου χαρτίνον ἔκτυπον) πρώτον μὲν πρὸς ἀριστερὰ τῶ ὀρῶντι τὰ δύο μικρὰ τέλη στίχων, ἐκ ψηφίσματος πιθανῶς, εἶτα δὲ ἐπὶ δεξιὰ τὸ ὅλον ἐπὶ Ἀριστοκλίδας ψηφίσμα, ἐν δὲ τῇ δευτέρῃ πλευρᾷ εἶναι μόνον αἱ ἀρχαὶ ἑπτὰ στίχων τοῦ ἐπὶ Ὅμολωῖ... ψηφίσματος. Δὲν συνεπληρώσαμεν τούτου τὰ δυνατὰ γὰ

συμπληρωθῶσι μέρη, διότι εἶναι περιττὸν, γνωστῶν οὐσῶν τῶν τυπικῶν φράσεων. Δὲν ἔχομεν δὲ καὶ τίποτε νὰ παρατηρήσωμεν.

2.

Μνάσων Εὐβώλω

Εὐβωλον τὸν (πατέρα ἀνέθεικε τοῖς θίοις;

Ἄθανογίτονος ἄρχοντος προξενίη βῶλα· Προστατη(ρίω μείνος.....ἐπεψάφιδδε
Σωσικράτης, Μνάσων Εὐμήλω ἔλεξε· προβεβωλε(ῦσθαι τᾶ βῶλα, πρόξενον εἶμεν κῆ
[εὐεργέταν τᾶς πόλιος Ταναγρήτων

5 Θιοκλῆν Ἄγωνος Ἐλατεᾶ αὐτον κῆ ἐσθόνως.....

κῆ πολέμω κῆ εἰράνας ἰώσας κῆ κατὰ γᾶν κ(ῆ.....

εὐεργέτης τᾶς πόλιος γέγραπτη.

Πολυξεν...

Τὰ ἄνω ἔχει «τεμάχιον βάρθρου γωνιαῖον, λίθου μέλανος, ὕψ. 0,27, πλ. 0,35, καὶ μήκ. 0,40.»— Πρέπει δὲ οἱ στίχοι νὰ ἦσαν μακρότατοι, ἐκτεινόμενοί τινες καὶ μέχρι περίπου 115 γραμμάτων, ὡς ἡ διὰ τῶν ἐν χρήσει τυπικῶν φράσεων συμπλήρωσις των φαίνεται ἀπαιτοῦσα. Σχῆμα γραμμάτων τὸ τῶν πρώτων Ῥωμαϊκῶν χρόνων, ἂν δὲν ἀπατῶμαι. Εἰς ποίαν δὲ σχέσιν εὐρίσκονται οἱ πρώτοι δύο στίχοι τοῦ λίθου, (οἱ καὶ μείζονα ἔχοντες καὶ ἄραια τὰ γράμματα,) πρὸς τὸ ψήφισμα; Ἴσως εἰς οὐδεμίαν. Καὶ τολμῶ εἰκασίαν, ὅτι τὸ βάρθρον ἦτο ἐξ ἀρχῆς μὲν καὶ κυρίως διὰ τὸν ἀνδριάντα τοῦ ἐν τῷ β'. στίχῳ Εὐβώλου πεποιημένον καὶ εἶχε κατωτέρω εἰς πρέπουσαν ἀπόστασιν, μικροτέροις δὲ καὶ ἄραισι γράμμασι, καὶ τὸ ὄνομα τοῦ ποιήσαντος αὐτὸν τεχνίτου, Πολυξένου τινὸς ἢ Πολυξενίδου, ὕστερον δὲ κατεγράψαντο τῷ βάρθρῳ οἱ Ταναγραῖοι εἰς ἀναγραφὴν ψηφίσματος προξενικοῦ. Αὐτὸ δὲ τὸ ψήφισμα, ἔχον τὰ βῶλα καὶ τὸ προβεβωλε... , εἶναι φανερόν, ὅτι συνετάχθη κατ' ἄλλο ἢ τὸ σύνηθες τυπικόν. Συνεπλήρωσα μὲν ἐγὼ προβεβωλεῦσθαι τᾶ βῶλα κτλ., ἀλλὰ μετ' ἀμφιβολίας πολλῆς, διότι ἴσως εἶχε χώραν ἐδῶ καὶ ἀλλοία τις μακροτέρα φράσις, ὅποια ἢ ἐν τῷ τοῦ Κοινοῦ Βοιωτῶν ψηφίσματι, τῷ ἐν Corp. Inscr. Graec. ὑπ' ἀρ. 1570, περὶ ἧς φράσεως πολλὰ ἐκεῖ ἐπραγματεύθη ὁ Boeckh, εἰς ἃ ἀπλῶς παραπέμπω, οὐδὲν ἀποφαινόμενος.

3.

...ω ; οκτω ; κηδεκάτη ἐπεψάφιδδε Ἰππία(ς) ...
 ...ἔλεξε δε)δόχθη τοῖ δάμοι πρόξενον εἶμεν κῆ (εὐεργέταν τᾶς πόλιο)ς Ταν(αγρή)ων
 ... I ἦον κῆ αὐτον κῆ ἐσγόνως κῆ εἶμεν αὐτ(οις γᾶς κῆ Φυκίας ἔπ)πασιν...
 ...λίαν κῆ τᾶλλα πάντα καθάπερ τοῖς ἄλ(λοις προξένοις κῆ)εὐεργέ(της
 5 ...ηδεκάτη ἐπεψάφιδδε Καφισίας Γου..... ς —
 ...μεν κῆ εὐεργέταν τᾶς πόλιο)ς Ταναγρή(ων)..... ο; Νεαπ(ολίταν);
 ...κῆ Φυκίας ἔππασιν κῆ F; ἰστοτελίαν κῆ ἀ(σφαλίαν κῆ ἀ)σουλίαν....
 ...τὰ γᾶν κῆ κατὰ θάλατταν κῆ τᾶλλα πάντα καθά(περ τοῖς ἄλλοις κτλ.

Τὰ ἄνω «ἐπὶ τεμαχίου βάρθρου λίθου μέλανος, τεθλασμένου εἰς τρία, ὕψους ἐν ὄλφ 0,19, μήκ. 0,48, καὶ πλάτ. 0,25». — Ἐν τῷ ε. στίχῳ τὸ χάρτινον ἔκτυπον δεικνύει ὑπερθεῖν τῶν τοῦ ζ'. στίχου πέντε γραμμάτων ΟΝΕΑΓ τὸν τόπον κενὸν γραμμάτων, δι' ὃ ἔθεσα ἐγὼ ἐκεῖ τὴν κεραίαν· ἀλλὰ παρέκει ἐκλείπει ὁ λίθος, καὶ ἀδηλον, ἂν τὸ ἀποθραυσθὲν μέρος ἦτο καὶ προσωτέρω ἄγραφον ἢ ὄχι. Γίνεται δὲ ἐκ τοῦ γνωστοῦ ἄλλοθεν τυπικοῦ πρόδηλον, ὅτι ἐν ταῖς ἀρχαῖς τῶν στίχων πολὺ πλείονα γράμματα ἐξέλιπαν ἢ ὅσας ἡμεῖς ἐσημειώσαμεν στιγμάς.

4.

...Ἰωδαιμειν Μνασα.....

... ναιον Μνάσαρχον κ....

ἀνέθει)καν τοῖς θίοις.

Τὰ ἄνω ἔχει ατεμάχιον βάρθρου λίθου μέλανος, ὕψους 0,16, πλάτ. 0,20 καὶ μήκ. 0,22.» — Πλείονας στίχους τῶν τριῶν οὐδέποτε εἶχε τὸ βάρθρον. Σχῆμα γραμμάτων σχεδὸν τὸ τῶν Ῥωμαϊκῶν χρόνων. Δίνιγματώδη μοὶ εἶναι τὰ τοῦ α. στίχου πρῶτα γράμματα, τὰ ἀπέδωκα δὲ πιστότατα. Ἴσως τις τολμηρότερος ἐμοῦ δύναται νὰ παραδεχθῆ ἐν αὐτοῖς κρυπτόμενον κύριον ὄνομα κατ' αἰτιατικὴν Βοιωτικὴν τὸ Δαῖμμειν (=Δαῖμένην). Ἐγὼ ἐπέχω. Τὰ δὲ τοῦ β'. στίχου νομιον πιθανὸν νὰ εἶναι μεταγραφὴ τοῦ Ῥωμαϊκοῦ Novium.

5.

..ιδώφρος Μέλανος

Διοσκόροις.

Ταῦτα «ἐπὶ βάρθρου τετραγώνου λίθου μέλανος τεθλασμένου κατ' ἀριστερὰ τῷ ὀρῶντι, ἔχοντος δὲ ἐν τῇ ἄνω ἐπιφανείᾳ δύο τετραγώνους κοιλότητας, ἐφ' ὧν ἴστατό ποτε ἀνάθημα.»—Σχῆμα γραμμάτων σχεδὸν τὸ τῶν Ῥωμ. χρόνων. Ὁ Πausanías οὐδὲν περὶ λατρείας τῶν Διοσκόρων ἐν τῇ Ταναγραϊκῇ χώρᾳ παρέδωκε.

6.

Ἄ θ α ν ῖ κ κ ε ι α Ἰ μ ω

Ἄ ρ τ ᾶ μ ῖ δ ι Εἰ λ ι θ υ ῖ η .

Ταῦτα «ἐπὶ βάρθρου τετραγώνου λίθου πορίνου, δεξιόθεν καὶ ἀριστερόθεν τεθλασμένου, ἔχοντος δὲ ἐν τῇ ἄνω ἐπιφανείᾳ τὸν τύπον δύο ποδῶν, ἐφ' ὧν ἴστατό ποτε ἄγαλμα. Ὑψος 0,19, πλάτ. 0,65, πάχ. 0,50.»—Σχῆμα γραμμάτων φαίνεται παλαιότερον τοῦ τῶν Ῥωμ. χρόνων. Καὶ τῆς Εἰλιθυίας δὲν εὗρισκω γινομένην μνεῖαν ἐν τοῖς Βοιωτικαῖς τοῦ Πausanίου. Ὅσα δὲ ἱερὰ ἢ ἀγάλματα τῆς θεᾶς ταύτης ἀναφέρει ὁ περιηγητὴς οὗτος, πάντα ἐν Ἀττικῇ, Μεγαρίδι καὶ Πελοποννήσῳ εἶναι. Ζητήσεως δὲ ἄξιον ἴσως εἶναι, ἂν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις τὰ πολλὰ εἰς διαφόρους θεότητες ἀνάθηματα τῶν εὐσεβῶν ἀδιαφόρως ἀνετίθεντο ἐν οἰκῶντι ποτε ἱερῶ, ἢ ὑπῆρχέ τις κανὼν ἢ ἔθος τῆς ἀναθέσεως ἐν προσήκουσι τόποις, δηλ. τοῖς οἰκείοις τῶν ἀναφερομένων θεῶν ἢ ἡρώων.

7.

....χος Ἀργίω	Ἄ θ ; ᾧ . μ ι χ ο ς Εὐκολίνιος
...λιάδας Κοιρατάδαο	Θιογίτων Καλλικλίδαο
...νοκλίδας Ἀνδρομάχιος	Ξενότιμος Χαράνδα
Δ;ιότιμος Διοδώριος	Χάρμας Εὐὼ νυμ ο δ (ῶ ρ ι ο ς
5 Ἀγίας Διοδώριος	Τύχων Τυχανόριος
Διονυσόδωρος Διοδώριος	Θιογίτων F ; ο ι κ ο σ θ ἔ ν ν ι (ο ς
Καφισόδωρος Θιοδώριος	Θρασε...
Εὐγίτων Χάθης	Πραξι...
Ιερ;μίδας Μεγαλίνιος	Ἄ γ α σ ι . . .
40...αρχος Θιοτίμιος	Ἄ ρ ι σ τ ο Ι . . .
Σ α γ ῦ θ ι ν ο ς Θιοφάνειος	Ἄ θ α ν ῖ α (ς . . .
Θιοφάνειος Σ α γ υ θ ῖ ν ι ο ς	Θιοχαρε...

Προμαχίδας Θρασύκλειος	Δωρίων...
.ωρίνας Ιαροτέλειος	Πολύ; λαός...
15 Φανοκλείς Πολυξένιος	Θιοτέλεις...
Δαμόφιλος Σκυθριώνιος	Ἄντιππίδ(ας)...
Θέζοτος Σκυθριώνιος	Ἰθύμαχος...
Σωφ(ρ)ονίσκος Θιαγγέλιος	Χάβας Πο...
...οτέλεις Κλιαρχίδαο	Ξένει Εὐ...
20...στος Πολυμνάστιος	Ἄσ(τ)ρόκριτος...
...άδας Εὐφαιμίδαο	Παντοῖος...
...ει Νικίηρος	Δαλιόδωρος...
	Θιογίτων...

Τὴν ἄνω ἀναγραφὴν ἔχει «τεμάχιον βάρθρου γωνιαῖον μεθ' ἐτέριου μικροῦ τεμαχίου, σῶζον ἐν τῇ ἄνω ἐπιφανείᾳ μέρος τετραγώνου κοιλότητος. Εἶναι δὲ λίθου μέλανος, μήκ. 0,35, πλάτ. 0,27.»—Ὡς βλέπω ἐκ τοῦ χαρτίνου ἐκτύπου, τὰ γράμματα τῆς ἀναγραφῆς ταύτης εἶναι τῶν καλῶν ἔτι χρόνων τῆς Ἑλλάδος, ὑποθέτω τοῦ δ' πρὸ Χρ. αἰῶνος. Πλουτίζεται δ' ἐξ αὐτῆς πολὺ τὸ Ἑλληνικὸν ὀνοματολόγιον, καθὰ πᾶς τις βλέπει ἐκ τῶν ὑπ' ἐμοῦ ἀραιογραφημένων, τὰ ὅποια εἶναι πάντα νεοφανῆ. Εὐπρόσδεκτα πρὸ πάντων τὸ Σαγύθινος καὶ τὸ ἐξ αὐτοῦ πατρωνυμικὸν Σαγυθίνιος, διότι βεβαιοῦσι τὸ Σαγυθινίδαο, ὅπερ εἶχεν ἡ ἐν τῷ τελευταίῳ τεύχει τοῦ Ἀθηναίου, σελ. 213 τυπωθεῖσα ἐπιγραφὴ. Σημειοῦμεν δὲ διὰ τοὺς ἀπειροτέρους τῶν τοιούτων, ὅτι τὰ κατὰ τύπον Βοιωτικῶν πατρωνυμικὰ εἰς ιος, εἰος καὶ ἴηος (ὧν αἱ ἀρχαὶ ἤδη παρ' Ὀμήρῳ καὶ Πινδάρῳ εὕρηνται) διαγνοῦς ὡς τοιαῦτα ὁ μακαρίτης Boeckh, ἐνῶ ἐξέδιδε μίαν ἐκ Κωπῶν ἐπιγραφὴν, τὴν ὑπ' ἀρ. 1574 τοῦ C. I. Gr., παρετήρησε πολὺ ὀρθῶς τότε καὶ τοῦτο, ὅτι ὅταν τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς ἔχη ἤδη οἴκοθεν τινὰ τῶν συνήθων πατρωνυμικῶν καταλήξεων (άδας, ἰδας, νδας), δὲν σχηματίζεται ἐξ αὐτοῦ ἄλλο δεύτερον πατρωνυμικόν, ἀλλὰ τίθεται ἀπλῶς κατὰ γενικὴν, ὅπως ἐν ἐκείνῃ τῇ ἐπιγραφῇ ἐγένετο καὶ ὅπως βλέπομεν καὶ ἐδῶ τὰ Κοιρατάδαο, Κλιαρχίδαο, Χαρώνδα. Ἄς προσθέσωμεν δὲ ἡμεῖς καὶ τόδε· ὅτι πάντως καὶ πάντοτε οἱ Βοιωτοὶ δὲν μετεχειρίζοντο τοὺς ἰδιάζοντας πατρωνυμικοὺς τύπους τοὺς εἰς ιος, εἰος καὶ ἴηος, καὶ ἄν ἔτι ἄλλο τι δὲν ἐκώλυε,

ἀλλὰ μόνον ὅτε ἤθελον, ὡς τοῦτο φαίνεται ἐκ πολλῶν ἐπιγραφῶν, ἔνθα δι' ὅλου δὲν ἀπαντῶσι· πότε δὲ ἤθελον καὶ πότε ὄχι καὶ τὸ διὰ τί, δὲν ἤξεύρομεν. Ὅτι δὲ ἐν τῷ α. στίχῳ τῆς ἡμετέρας ἐπιγραφῆς ἔμεινεν ἡ γενικὴ Ἀργίῳ (= Ἀργείου) καὶ δὲν ἐσχηματίσθη ἐξ αὐτοῦ ὀνομαστικὴ τις πατρωνυμικοῦ, λόγον ἔχει βέβαια τὸ ὅτι τὸ ὄνομα τοῦτο, ἐθνικὸν κυρίως ὄν καὶ μετέχον τοῦ κτητικοῦ τύπου, δὲν ἤρμοζε νὰ ὑποβληθῆ εἰς ἄλλον ἔτι περαιτέρω μετασχηματισμὸν, ὅπως, νομίζομεν, δὲν ἤθελον μετασχηματισθῆ καὶ τὰ ὡς κύρια ἀνδρῶν ὀνόματα εὐχρηστα Λάκων, Θεσσαλος, γινόμενα Λακῶνιος καὶ Θεσσαλῖος. Φαίνεται δὲ, ὅτι καὶ ἐν γένει ἐκ τινων καταλήξεων ὀνομάτων, ἐν αἷς καὶ ἡ εἶος αὐτῆ καὶ ἡ αἶος καὶ ἡ ἰος καὶ εἴτις ἄλλη, δὲν ἦτο παρὰ Βοιωτοῖς συνήθεια νὰ σχηματίζωνται πατρωνυμικά. Ἄλλ' ἄλις τούτων. Σημειοῦμεν ἔτι μόνον, ὅτι ἐν τῷ τελευταίῳ στίχῳ τῆς α. σελίδος καὶ ἐν τῷ ιη. στίχῳ τῆς β'. σελίδος ὁμοίως πως ἐχαράχθησαν ἐπὶ τοῦ λίθου κολοβά δύο τῶν κατ' ὀνομαστικὴν ὀνομάτων, ἄνευ τοῦ τελικοῦ σίγμα, διότι ἀκριβῶς ἡμεῖς ἀπεδώκαμεν τὰ ἐκεῖ ὀρόμενα *ειΝικίηος καὶ ΞέννειΕὺ*. . . Ἐκ τούτων δὲ τὸ Νικίηος εἶναι πατρωνυμικὸν = Νικίηιος, τὸ δὲ Ξέννεις (ὡς τὸ ὑποθέτομεν πληρες) εἶναι = Ξέννης, δηλ. ὅμοιον τῷ Ξενέας καὶ τῷ Ξενίας, ἀπερ' ἤδη εὕρηται ἐν τοῖς λεξικοῖς τῶν κυρίων ὀνομάτων, ὡς καὶ τὸ θηλ. Ξεννίς, τὸ δὲ Ξεννὸ θέλομεν ἀπαντήσῃ κατωτέρω.

Ἐφεξῆς ἐκδίδομεν, πάλιν ἐξ ἀντιγράφων τε καὶ χαρτίνων ἐκτύπων, ἐπιτυμβίους ἐπιγραφάς, ἀναγνωσθείσας ἐπὶ στηλῶν, τῶν μὲν πρὸ ἔτους σχεδόν, τῶν δὲ πρὸ τριῶν περίπου μηνῶν εἰσαχθεισῶν ἐκ τῶν περὶ τὴν Τάναγραν τόπων εἰς τὴν ἐκεῖ ἐπιμελεῖα καὶ δαπάνη τῆς ἀρχαιολογικῆς Ἀθηνῶν ἐταιρίας σχηματισθεῖσαν Συλλογὴν. Ἐξελεξάμεθα δὲ ἐκ τῶν πολλῶν ἐπιτυμβίων ἐπιγραφῶν, ὅπως καὶ ἄλλοτε, ἐκείνας σχεδὸν μόνας, αἵτινες παρέχουσί τι νέον καὶ περίεργον ἢ κατὰ τὴν ὀνοματολογίαν ἢ κατ' ἄλλο τι. Προτάσσομεν δὲ τὰς κατὰ τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων παλαιότερας, ἔπειτα δὲ ἐπιφέρομεν τὰς νεωτέρας.

1. Ἀ θ α ν ο γ ι τ ῖ ς. — [Ἐπίθημα τόφου κιβωτοειδές, ἑλλίπες τὰ κάτω, λίθου πορφύρου, ὕψ. 0,50, πλάτ. 0,70, πῆχ. 0,32.]

2. Ἐπὶ Ἀθανοδόρα.—[Ἐπίθ. τάφου, λίθ. πωρ. ἔχον ἐν τῇ ἄνω ἐπιφανείᾳ τετράγωνον κοιλότητα, 0,15. 0,24. 0,24].
3. Ἀρίσταρχος.—[Ἄνω μέρος στήλης μετ' ἀετωματίου, λίθ. μέλανος. 0,75. 4,08. 0,16].
4. Διονύσιος.—[Στήλη τετράγωνος λίθ. πωρ. 0,22. 0,20. 0,10].
5. Ἐπὶ Εὐχσενίδα. — Εἰς.—[Ἐπίθ. τάφ. τετράγ. λίθ. πωρ. τεθλασμένον εἰς δύο, ἐπιγεγραμμένον κατὰ τὰς δύο παρακειμένας πλευράς. 0,20. 0,25. 0,14].
6. Θραικία.—[Στήλη πλατεία λίθου πωρ. 0,58. 0,35. 0,15].
7. Ἡπάρχα.—[Ἐπίθ. τάφ. λίθ. πωρ. ἔχον ἐν τῇ ἄνω ἐπιφανείᾳ καμπύλην κοιλότητα. 0,35. 4,00. 0,24].
8. Γεππίδης.—[Ὅμοιον τῷ ἀνωτέρω. 0,70. 0,80. 0,38].
9. Κλιάρχα.—[Στήλη μετ' ἀετωματίου λίθου φαιοῦ. 0,48. 0,29. 0,08].
10. Μναμίχα.—[» » » » μέλανος. 0,46. 0,29. 0,10].
11. Μνάσον.—[Στήλη τετράγ. λίθ. φαιοῦ. 0,82. 0,50. 0,28].
12. Ὀλυμπιόδωρος.—[Ἄνω μέρος στήλης μετ' ἀετ. λίθ. φαιοῦ. . .]
13. Πυρρίνος. [Στήλη πλατ. μετ' ἀετ. λίθ. πωρ. 0,56. 0,28. 0,13].
14. Φιλαρέτα.—[Ἐπίθ. τάφ. λίθ. πωρ. ἔχον ἐν τῇ ἄνω ἐπιφαν. καμπύλ. κοιλότη. 0,65. 0,86. 0,35].
15. Χοῖρ. . .—[Ἄνω μέρος στήλ. μετ' ἀετ. λίθ. μέλ. ἑλλιπές τὰ κατὰ δεξιὰ. 0,18. 0,20. 0,13].
16. Ἐπὶ Φσεγο. . .—[Ὅμοιον τῷ ἀνωτέρω, καὶ ἑλλιπές ὡσαύτως. 0,30. 0,36. 0,48].

Σχῆμα γραμμάτων πασῶν τῶν ἄνω ἐπιγραφῶν εἶναι τὸ παλαιότατον, οὗ ἤδη δύο δείγματα ξυλογραφικὰ ἐδώκαμεν ἐν προηγουμένοις τεύχεσι τοῦ Ἀθηναίου.— Διὰ περὶ τοῦ σχήματος τῶν μνημείων, ποιότητος τῶν λίθων καὶ μεγέθους αὐτῶν εἰδήσεις εἶναι τοῦ Π. Σταματάκη. Ἐγὼ δὲ εἰς τὸ σύνολον αὐτῶν παρατηρῶ τρία τινά' α. τὴν ἀνωμαλίαν τῆς χρήσεως τοῦ δασέος Η καὶ τοῦ F ἐν τοῖς δυσὶν ἀπὸ τοῦ ἵππος ὀνόμασι καὶ τὴν τῶν διπλῶν συμφώνων ἐν τοῖς ἀρ. 5, 7, 8, 13, 16.—β' ὅτι τὸ ἐπὶ μετὰ δοτικῆς τρίς ἀπαντᾷ ἐν 16 ἀριθμοῖς, ἐνῶ ἐν τοῖς ἐφεξῆς τῶν μέσων χρόνων, οὔσι 41, οὐδὲ ἅπαξ, πάλιν δὲ θὰ τὸ ἐπανιδώμεν πλεονάκις ἐν τοῖς τῶν Ῥωμαϊκῶν χρόνων μνημείοις, καθὰ ἤδη τοῦτο καὶ ἄλλοτε παρετήρησα ἐν Ἀθηναίου τόμ. γ'. σελ. 173. γ'. ὅτι τρίς τὸ ἀπλοῦν υ ἐμφανίζεται, ὅχι δὲ τὸ ἀντ' αὐτοῦ ου ἢ τὸ ἰου, ἀ ἐν τοῖς ὕστερον χρόνοις φαίνονται ἐπικρατήσαντα.

Μεταβαίνομεν εἰς τὰ τῶν μέσων Ἑλληνικῶν καὶ τῶν Μακεδονικῶν χρόνων μνημεῖα, καθ' ὅσον τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων τὸ ἐν τοῖς χαρτίνοις ἐκτύποις μᾶς ὁδηγεῖ. Ἴσως δὲ εἰς ἓν τι καὶ δεύτερον τούτων δὲν ἐγένεν ἐπ' ἀκριβέστατον ἢ διάγνωσις ἀπὸ τῶν ἐπομένων Ῥωμαϊκῶν χρόνων, διὰ τὴν δυσκολίαν τοῦ πράγμα-
τος, ἐφ' ᾧ προαιτούμεθα συγγνώμην παρὰ τῶν ἐγκρατεστάτων εἰς τὰ τῆς παλαιογραφίας.

1. Ἀγαθῶ.—[Ἄνω μέρος στήλ. πλατ. λίθ. μέλ. 0,43. 0,32. 0,10].
2. Ἀμουμὸδωρος.—[Στ. πλ. λίθ. μέλ. 0,70. 0,31. 0,15].
3. Ἀντιγενίς.—[Στ. πλ. λίθ. μέλ. 0,46. 0,20. 0,12].
4. Ἀριστήλα.—[Ἄνω μέρ. στ. πλατ. λίθ. μέλ. 0,38. 0,30. 0,05].
5. Ἀριστοκώ.—[Ὁμοία. 0,45. 0,36. 0,10].
6. Ἀφθονώ.—[Ὁμοία τεθλασμ. εἰς δύο. 0,92. 0,32. 0,13].
7. Δαλικκώ.—[Στ. πλ. λίθ. πωρ. 0,39. 0,22. 0,10].
8. Δεξιγίτων.—[Στ. πλ. λίθ. μέλ. . . .]
9. Διωνουσοδώρα. [Στ. πλ. λίθ. μέλ. τεθλασμ. εἰς δύο. 0,90. 0,43. 0,09].
10. Ἐπενέτα.—[Στ. πλ. λίθ. μέλ. 0,65. 0,35. 0,14].
11. Ἐρμαϊκέτας.—[Ὁμοία. 0,53. 0,32. 0,10].
12. Εὐφειτερίς.—[» 0,98. 0,48. 0,20. τεθλασμ. εἰς δύο].
13. Εὐδειρίς.—[» 0,56. 0,28. 0,12].
14. Εὐωνυμὸδωρος.—[Στ. πλ. λίθ. πωρ. τεθλασμ. εἰς δύο. 1,45. 0,62. 0,23].
15. Θεόζωτος.—[Ἄνω μέρ. στήλ. πλ. λίθ. μέλ. 0,62. 0,32. 0,10].
16. Θεογίτα.—[Στ. πλ. λίθ. μέλ. 0,75. 0,31. 0,18].
17. Θιομ(νάσ)τα
Σροσυλλίς
Σροτονίκα.—[Στ. πλ. λίθ. μέλ. 0,65. 0,28. 0,11].
18. Ἰαρώ.—[Στ. πλ. λίθ. μέλ. 0,70. 0,31. 0,07].
19. Ἰρανίχα.—[Ἄνω μέρ. στήλ. πλ. λίθ. μέλ. μετ' ἄετρω].
20. Ἰαμεινικέτας.—[Στ. πλ. λίθ. μέλ. 0,82. 0,34. 0,08].
21. Ἰταμος.—[» » » » 0,75. 0,30. 0,08].
22. Καλλίναος.—[Ἄνω μέρ. στήλ. πλ. λίθ. μέλ. τεθλασμ. εἰς 5
τεμάχια. 0,46. 0,33. 0,06].
23. Κόρα.—[Στ. πλ. λίθ. πώρ. 0,50. 0,30. 0,10].
24. Κοριθώ.—[Στ. πλ. λίθ. μέλ. 0,73. 0,34. 0,08].
25. Λίγουρον.—[Στ. » » » 0,75. 0,33. 0,16].
26. Ματίων.—[» » » » 0,48. 0,32. 0,10. ἑλλ. πῆς τὰ κάτω].

27. Μοίριχος. — [» » » » 0,85. 8,34. 0,24].
28. Νικοττώ. — [» » » » τεθλασμ. εἰς δύο. 0,63. 0,30. 0,10].
29. Ξενοκώ. — [» » » » πωρ. 0,50. 0,28. 0,12].
30. Ὀλύμπιχος
 Ἀναξίωνος
 Ἡρόδωρος
 ἈνΔξίωνος. — [Ἄνω μέρος στήλης λίθ. μέλ. μετ' ἀνομήτου καὶ βο-
 δάκων δύο. 0,80. 0,48. 0,10].
31. Ὀμολώων. — [Στ. πλ. λίθ. μέλ. τεθλασμ. εἰς δύο. 1,05. 0,42.
 0,30].
32. Ὀνασίχα. — [Ἄνω μέρ. στήλ. πλ. λίθ. μέλ. 0,30. 0,30. 0,06].
33. Ὀνασίχα. — [Στ. πλ. λίθ. μέλ. 0,70. 0,29. 0,10].
34. Παρθενώ. — [Ἄνω μέρος στήλ. λίθ. μέλ. 0,35. 0,32. 0,10].
35. Πολούξενος. — [Στ. πλ. λίθ. μέλ. 0,54. 0,29. 0,10].
36. Πτωιδώρα. — [» » » » 0,42. 0,22. 0,06].
37. Σφηρις. — [» » » » 0,52. 0,31. 0,07].
38. Τιμομάχα. — [» » » » 0,70. 0,32. 0,15. Ἔχει ὑπὸ
 τὴν ἐπιγραφὴν ὑδρίαν ἀνάγλυπτον].
39. Φιλλώ. — [Στ. πλ. λίθ. μέλ. μετ' ἀετ. 0,63. 0,29. 0,07].
40. Φιλοτέλης
 Ἡρακλεώτης. — [» » » » τεθλασμ. εἰς δύο. 0,56. 0,22. 0,04].
41. Χαριπίδας. — [Στ. πλ. λίθ. μέλ. 0,42. 0,38. 0,07].

Εἰς τὸ κείμενον τῶν ἀνωτέρω ἐπιγραφῶν ἀρκούμεθα νὰ παρα-
 τηρήσωμεν ὀλίγα τάδε· ὅτι ἐπτάκις ἐμφανίζεται ἡ τῶν εἰς ὠθη-
 λυκῶν ὀνομάτων γραφὴ διὰ δύο προηγουμένων συμφώνων, ἀντὶ
 δι' ἑνός. Ὅτι σφάλματα τοῦ λιθοξόου εἶναι ἐν τῷ 17 ἀρ. ἔνθα δις
 τὸ ΣΡΟ ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ Στρο, καὶ ἐν τῷ ἀρ. 30 τὸ ΑΝΔ ἀντὶ
 Ἄνα. τὴν δὲ ἐν τῷ ἀρ. 10 γραφὴν διὰ τοῦ ε τῆς διφθόγγου αἰ
 δὲν θεωροῦμεν σφάλμα, ἀπαντᾷ δὲ καὶ κατωτέρω, ἐν ἀρ. 9.

Ἴδου τέλος καὶ τῶν μνημείων τῶν Ῥωμαϊκῶν χρόνων αἱ ἐπι-
 γραφαί·

1. Αἰχμαρέτα — [Στήλη πλατ. λίθ. μέλ. 0,38. 0,36. 0,08].
2. Ἀμινίας. — [» » » » 0,85. 0,35. 0,15].
3. Ἀμινώ. — [» » » » 0,62. 0,28. 0,10].
4. Ἀριστοκράτης
 Πρωτόμαχος. — [» » » » 0,75. 0,36. 0,13].

5. Ἐπὶ Βαχχίῳι Πίστις. — [Δύο στήλαι συμφυεῖς (*) μετ' ἀετωμα-
τίων, καὶ δύο ζευγῶν ροδάκων, λίθου φαιοῦ, τε-
θλασμ. εἰς δύο· 1,05. 0,62. 0,13].
6. Βαχχίς
χαῖρε. — [Ἄνω μέρ. στήλ. πλ. λίθ. λευκοῦ μετ' ἀετωμ. καὶ ροδά-
κων δύο. 0,50. 0,33. 0,09].
7. Βλεποντίδας. — [Στ. πλ. λίθ. μέλ. 0,64. 0,30. 0,10].
8. Βουκατία. — Στ. πλ. λίθ. μέλ. μετ' ἀετ. ἑλλιπής τὰ κατ' ἀριστερά.
0,55. 0,22, 12].
9. Δαμένετος. — Ἄνω μέρος στ. πλατ. λίθ. μέλ. τεθλασμ. εἰς τρία].
10. Δεξίδαμος. — [Τεμάχ. πῶρ. καμπύλον κατὰ τὴν ἐγγράμματον ἐπι-
φάνειαν. 0,13. 0,34. 0,10].
11. Δικαιοπολις. — [Στ. πλ. λίθ. μέλ. 0,50. 0,27. 0,14].
12. Διωνιούσιος
χρηστός. — [Ἄνω μέρος στήλ. λίθ. πῶρ. 0,30. 0,25. 0,10].
13. Δο(ῦ)λος. — [Στ. πλ. λίθ. μέλ. μετ' ἀετ. 0,70. 0,32. 0,07].
14. Εἰσοτίμα. — [Στ. πλ. λίθ. μέλ. τεθλ. εἰς δύο. 1,03. 0,38. 0,12].
15. Ἐπὶ
Εἴσω. — [Στ. πλ. λίθ. μέλ. 0,98. 0,38. 0,10].
16. Ἐρμῶ. — [» » » » 0,60. 0,27. 0,11].
17. Ἐπὶ
Ἐρωτίδι
Ἀγαθοκλέους
γυναικί. — [Κιονίσκος λίθ. φαιοῦ ὕψ. 0,73, διαμέτρου 0,30. Ἔχει
καὶ στεφάνην ἄνω, ὡς οἱ Ἀττικοί].
18. Εὐκηρον. — [Στ. πλ. λίθ. μέλ. 0,28. 0,30. 0,14].
19. Ἐπὶ
Εὐτυχα. — [Στήλη ἀκατέργαστος λίθ. πῶρ. 0,75. 0,45. 0,18].
20. Ἐπὶ Εὐφροσύνη Κριτοβού-
λου Ἀθηναία. Ἐπὶ Κριβούλω. — [Ἀνάγλυρον λίθου λευκοῦ
μετ' ἀετωμ. ἀπεσπασμένου. 1,72. 0,72. 0,08.
Κατὰ δεξιὰ τῶ θεωμένων κάθηται γυνὴ ἐπὶ θρό-
νου ἐνδεδυμένη χιτῶνα ποδήρη καὶ ἐπ' αὐτοῦ πέ-
πλον. Πρὸ αὐτῆς ἴσταται ἀνὴρ δεξιούμενος αὐτὴν
καὶ τῇ ἀριστερᾷ κρατῶν ἔγχος. Ἀπὸ τῆς ζώνης

(*) Τὸ εἶδος τοῦ μνημείου μᾶς ἐνθυμίζει τὸ μοναδικὸν ἐκεῖνο ζευγὸς κιονί-
σκων Ἀττικῶν, οὗ ἐδώκαμεν εἰκόνα ἐν Ἀθηναίου τόμ. α. σελ. 397. Καὶ ἐκεῖ
καὶ ἐδῶ ὁ αὐτὸς λόγος (ἐνταφίαις ἀνδρὸς ὁμοῦ καὶ γυναικὸς γάμῳ συν-
ζευγμένων) ἐγέννησε τὰ αὐτὰ σχῆμα.

- του μάχαιρα ἀνηρτημένη μετὰ κολεοῦ. Λίαν τετριμμένον. Ὑπὲρ τὰς κεφαλὰς ἐπὶ τοῦ γείσου τὰ γράμματα (*).
21. Ἐπὶ Ζωσιμᾶ. — [Ἀνάγλυφον μετ' ἀετωμ. λίθ. λευκοῦ. 1,05. 0,48. 0,13. Παριστάνει ἄνδρα ἰστάμενον ἀντωπόν, ἐνδεδυμένον χλαμύδα· τὴν δεξιάν χεῖρα ἔχει ἐπὶ τοῦ στήθους ὑπὸ τὴν χλαμύδα, τὴν δ' ἀριστερὰν πρὸς τὰ κάτω παρὰ τὸν μηρὸν, κρατοῦσάν τι δυσδιάκριτον. Ἡ ἐπιγραφὴ ἐπὶ τῆς βάσεως τοῦ ἀετωματίου].
22. Ἐπὶ Ζωσιμῆι. — [Στ. πλ. λίθ. φαιοῦ, μετ' ἀετ. 0,94. 0,36. 0,05].
23. Θεόδωρος Κλεαρστο. — [Στ. πλ. λίθ. μέλ. 0,48. 0,34. 0,10].
24. Καλόνικος. — [» » » » ἑλλιπῆς τὰ κάτω. 0,39. 0,31. 0,08].
25. Λουκίδα. — [» » » » μετ' ἀετ. 0,40. 0,21. 0,07].
26. Μίκουθος. — [Ἄνω μέρ. στ. πλ. λίθ. μέλ. 0,43. 0,47. 0,12].
27. Νιουμήνιχος. — [Ἄνω μέρ. στήλ. πλ. λίθ. μέλ. τεθλασμ. εἰς δύο. 0,35. 0,43. 0,07].
28. Ξενυλλίς. — [Στ. πλ. λίθ. μέλ. 0,68. 0,29. 0,11].
29. Ξενώ. [Στ. λίθ. φαιοῦ, μετ' ἀετωμ. καὶ βοδάκων δύο. 0,84. 0,37. 0,08].
30. Ἐπὶ Παράσκευῃ Διοκλεᾶ. — [Στ. πλ. λίθ. λευκοῦ, μετ' ἀετ. καὶ βοδάκων δύο. 0,68. 0,28. 0,09].
31. Ἐπὶ Ποσειδέα. — [Στ. πλ. μετ' ἀετ. λίθ. φαιοῦ. 1,00. 0,48. 0,13].
32. Ἐπὶ Προδοκίμω. — [Ἀνάγλυφον λίθ. φαιοῦ, ἀπολήγον πρὸς τὰ ἄνω εἰς ἀνθέμιον. 1,20. 0,38. 0,10. Ὑπὸ τὸ ἀνθέμιον ἐπὶ τοῦ γείσου ἔχει τὴν ἐπιγραφὴν].
33. Πουρβίς. — [Στήλ. πλάτ. λίθ. μέλ. 0,70. 0,33. 0,12].
34. Στραπίων χρηστός. — [Ἄνω μέρ. στήλ. λίθ. μέλ. τεθλασμ. εἰς τρία].
35. Σιμάκων

(*) Τὸ ἀνάγλυφον εὐρέθη ὡς ἐπίγραμμα μεταγενεστέρου τάφου, καθὰ δ' Ἀθανάσιος Δημητριάδης μᾶς ἔγραψεν. Οὕτω δὲ καὶ τὰ ἄλλα ἀνάγλυφα ἢ ὡς ἐπιγράμματα ἢ ὡς τοὺς τοίχους τάφων ἀποτελοῦντες λίθοι εὐρέθησαν, οὐδὲν δὲ κατὰ χώραν τὴν ἰδίαν.

- χρηστός.—[» » » » μετ' ἀετ. 0,40. 0,24. 0,08].
36. Σόβαρον
χαῖρε.—[Δύο στήλαι συμφυεῖς μετ' ἀετωμ. λίθ. λευκοῦ. 0,80. 0,52.
0,08. Ἡ κατ' ἀριστερὰν τῶ ὀρθῶντι δὲν ἔχει ἐπι-
γραφὴν. (*)]
37. Ἐπί
Στράτωνι.—[Ἐπίθ. τάφ. τετράγ. λίθ. πωρ. 0,17. 0,40. 0,15].
38. Σώκλεια.—[Στ. πλ. λίθ. πωρ. μετ' ἀετ. 0,50. 0,27. 0,05].
39. Σωσιγένης Ξεννώ.
Ἄριτάνδου
Ἄργεος.—[Ἄνω μέρ. στήλ. μετ' ἀετωμ. λίθ. μέλ. 0,52. 0,38.
0,05].
40. Σωτᾶς
χαῖρε.—[Στ. πλ. λίθ. λευκοῦ, μετ' ἀετωμ. καὶ βοδάκων δύο. 0,42.
0,24. 0,06].
41. Τοουρανίς.—[Ἄνω μέρ. στήλ. πλ. λίθ. μέλ. 0,31. 0,32. 0,09].
42. Ἐπί
Φαύστῳ Παμφίλῳ.—[βάρ. τετράγ. λίθ. μέλ. 0,50. 0,82. 0,68.
Ἔχει ἄνω τετράγ. κοιλότητα].
43. Ἐπί Φιλουμενῆ.—[Στ. λίθ. λευκοῦ μετ' ἀετ. 0,15. 0,63. 0,12.
Ἔχει ἀνάγλυφον παράστασιν τήνδε· Κατὰ δεξιὰ
τῶ θεωμένῳ ἴσταται γυνὴ ἀνωπὸς ἐνδεδυμένη
χιτῶνα ποδήρη καὶ ἐπ' αὐτοῦ πέπλον καὶ ἔχουσα
τὴν δεξιὰν ἐπὶ τοῦ στήθους ὑπὸ τὸν πέπλον. Δεξιὰ
αὐτῆς ἴσταται ἀνὴρ ἔχων χλαμύδα καὶ τὴν δε-
ξιὰν ἐπὶ τοῦ στήθους. Τὰ γράμματα ἄνω τῆς κε-
φαλῆς τῆς γυναικός.]
44. Ἐπί Χαρισία.—[Στήλ. πλ. μετ' ἀετ. λίθου φαιοῦ. 0,65. 0,25.
0,08. Ἰπὸ τὴν ἐπιγραφὴν ἔχει ἐν τετραγώνῳ κοι-
λότῃτι ἀνάγλυπτον μορφὴν πολὺ ἐφθαρμένην, γυ-
ναῖκα ἴσταμένην καὶ πρὸ αὐτῆς. . .].

Εἰς τὰ ἀνωτέρω κείμενα ἄλλο σχεδὸν δὲν ἔχομεν νὰ παρατη-
ρήσωμεν, εἰμὴ τὰ σφάλματα λιθοξόου ἐν τοῖς ἀρ. 20 καὶ 39, τὸ
Κριβούλου δηλ. καὶ τὸ Ἄριτάνδου, τοῦτο ἀντὶ Ἀριστάνδρου πι-
θανῶς. Τὸ δὲ τοῦ ἀρ. τούτου Ξεννώ δὲν εἶναι, ὡς ἡμεῖς τὸ ἀπε-
δώκαμεν, παραλλήλως τῶ Σωσιγένης, ἀλλ' ἐπ' αὐτοῦ τοῦ Σω-

(*) Στήλαι ὅλως ἀνεπίγραφοι εὐρίσκονται ὅχι τόσοσπον σπανίως ἐν Ἀγτικῇ.

σιγένης κεχαραγμένον μείζοσι καὶ χονδροειδεστέροις γράμμασιν, ὡς ἐμφαίνει τὸ ὑπ' ὄψιν ἡμῶν χάρτινον ἔκτυπον. Εἶναι δηλ. διττογραφία ἐκεῖ, γενομένης δευτέρας χρήσεως τῆς στήλης ἐπὶ ἄλλῳ νεκρῷ. Ἄξιοπαρατήρητον ἔτι εἶναι τὸ ὑπ' ἀρ. 17 μνημεῖον, ὃν κιονίσκος κατὰ τὸ εἶδος τῶν Ἀττικῶν. Τίς οἶδε καὶ ἂν δὲν μετεκομίσθη ὁ λίθος ἐκ τῆς ὁμόρου Ἀττικῆς, ἐκ παλαιότερου ἄλλου τάφου. Περί δὲ τῶν πολλῶν ἐπὶ καὶ περὶ τῶν χ ρ η σ τ ὸ ς καὶ χ α ἱ ρ ε καὶ περὶ τῶν ὀλιγίστων ξένων ἐῖπομεν ἄλλοτε ἐν Ἀθηναίου τόμ. γ'. σελ. 166 κ. 173 τὰ δέοντα.

Μίαν δὲ γενικὴν παρατήρησιν ἐπὶ πασῶν τῶν ἑκατὸν καὶ μᾶς τούτων ἐπιτυμβίων ἐπιγραφῶν ἀναγράφομεν ὄχι μὲν ὅπως ἀσυντελεῆ εἰς τὴν ὀρθὴν αὐτῶν ἐκδοχὴν, μελαγχολικὰς δὲ σκέψεις ἐγείρουσαν, ὅτι δηλ. ὁ μακρὸς καὶ ἀδυσώπητος χρόνος δὲν ἠυδόκησε νὰ μᾶς διατηρήσῃ ἐν τοσοῦτοις τῆς Τανάγρας ἀσήμεων ἢ τοῦλάχιστον ἀγνώστων ἡμῖν ἀνθρώπων μνήμασι καὶ κἀνὲν ἐπισήμου ἀνδρὸς ἢ γυναικός, λ. χ. τῆς ποιητρίας Κορίννας. Ἄλλ' αὕτη κοινὴ ὑπῆρξε τύχη ἐν Ἑλλάδι πάντων τῶν ἐπισήμων μνημάτων, πλὴν ὀλιγίστων ἐπὶ πολλοῖς ὁμοῦ πεσοῦσιν ἐν μάχαις θεθεμμένων, καὶ πρέπει οἱ ἡμέτεροι ὅταν ἐντυγχάνωσιν ἐπιτυμβίαις κατὰ τὴν Ἑλλάδα ἐπιγραφαῖς νὰ μὴ ἀναπτερῶνται περιχαρεῖς, ὡς συνειθίζουσιν, εὐθὺς ἅμα ἀναγνώσωσι που γεράσμιον κἀνὲν ὄνομα Σωκράτους ἢ Πλάτωνος ἢ Ἰπποκράτους ἢ Ἐπαμεινώνδα, ἀλλὰ νὰ σκέπτωνται μετὰ τῆς ψυχρᾶς κριτικῆς, ὅτι ὄχι ἐνδεχόμενον, ἀλλὰ πιθανώτατον μάλιστα εἶναι, τὰ ὀνόματα ἐκεῖνα νὰ ἀνήκωσι κατὰ τύχην εἰς ὁμωνύμους ἄλλους παρὰ τοὺς ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῇ Ἑλληνικῇ διαθρυληθέντας.

Ἐν τέλει ἀνατυποῦμεν μίαν τῶν ἐν τῷ προηγουμένῳ τοῦ Ἀθηναίου τεύχει ἐκδοθεισῶν ἐπιγραφῶν, τὴν ἐν τῷ ἄνω μέρει τῆς 207ης σελίδος, διότι τὸ ἐκεῖ δοθὲν κείμενον κατεδείχθη ἡμῖν παρὰ φίλου ἐλλιπὲς ὃν κατὰ τινα, τὸ μὲν ἐκ τυπογραφικοῦ παροράματος, τὸ δὲ καὶ ἐξ ἡμετέρας, ὡς μὴ ὄφελεν, ἀπροσεξίας. Ἀκριβέστερον νῦν ἀντιγραφεῖσα ἢ ἐπιγραφὴ ἔχει οὕτως·

.....δ:αι)τηται; ἐπὶ Κηφ:ισοφῶ(ντος ἄρχοντος.
..... Λεω(ν)ίδος Ἀκχαμαν(τίδος

..ΣΛ...	Φιλοκράτης	Ε(ὕε;)τίων
5	..Πρ)οβαλισ-	Σωστράτου Φρεάβρ-Αὐτοκλε...
	Θεογένης	Καλλι...
	.. Παιονίδης	Καλλι...
	.. 'Αντίλοχος	Θηρι...
	.. Σ)καμβωνίδης	Διογε...
	.. . . . . κίρων	ἐκ Κε(ραμείων
10.	.. Σκαμ)βωνίδης	Σωσι...
	.. . . . . ανῶρος	Προσ(πάλιος
	.. . . . . οτο;	Εὐθ...
	.. . . . .	.....

Ἔτι ἐν σελ. 515 τοῦ αὐτοῦ τεύχους ἐν στίχῳ 13ῳ τῆς ἐπιγραφῆς ἀναγκωστήτω Φ; ε ν ε ά τ α ν τὸ ἐκεῖ ἐσφαλμένον Φ; ε - ν ά τ α ν.

Ἐν Ἀθήναις, τῇ 2 Δεκεμβρίου 1875.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ Α. ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗΣ.

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΕΝ ΧΑΙΡΩΝΕΙΑ ΛΕΟΝΤΟΣ.

Εἰς τὸ ἐν Λοιδίνῳ ἐκδιδόμενον περιοδικὸν Academy γράφει πρὸς τοὺς ἄλλοις ὁ Ἄγγλος καθηγητὴς κ. I. T. Mahaffy, ἐπισκεφθεὶς πρὸ μικροῦ τὴν Ἑλλάδα, καὶ περὶ τοῦ ἐν Χαιρωνείᾳ λέοντος τὰ ἐξῆς, ἐπὶ σκοπῷ βεβαίως ἵνα ληθῆ πρόνοιά τις πρὸς διάσωσιν καὶ ἐπισκευὴν αὐτοῦ.

«Εἶναι γνωστὸν ὅτι πρὸ μιᾶς ἢ δύο γενεῶν ἀπειρόκαλος καὶ ἀμαθὴς τις Ἑλλήν ἀνετίναξε τὸν λέοντα διὰ πυρίτιδος ἐπὶ τῇ ἐλπίδι εὐρέσεως θησαυροῦ. Εὐτυχῶς ὅμως, συγκείμενος αὐτος ἐκ διαφόρων τεμαχίων, διεσπάσθη χωρὶς νὰ διαρραγῆ βιαίως· τὰ δὲ τεμάχια, ὄντα εὐμεγέθη, δύνανται εὐκόλως νὰ ἀνιδρυθῶσιν εἰς τὴν οἰκείαν θέσιν. Οὐδὲν τεμάχιον φαίνεται ἀπολεσθὲν, ὀλίγα δὲ λίραι ατερλῖναι θὰ ἐξήρουν ἵνα ἀνιδρυθῆ τὸ μνημεῖον ὅπως ἴστατο τὸ πρῶτον . . . . Ἐπὶ πᾶσιν ἐπικρατεῖ τὸ αἶσθημα τῆς λύπης, ὅτι τοιοῦτο λείψανον ἡρωϊσμοῦ καὶ μαρτύριον τῆς ἱστορίας κατακέεται ἐν ταῖς ἡμέραις ταύταις μόνον φύλακα ἔχον τὴν

ἐσχάτην ὀλιγορίαν καὶ σύντροφον τὴν ἐρημίαν.» Ταῦτα ὁ σοφὸς Ἄγγλος.

Ὁμολογοῦμεν ὅτι πολλὰ πολλάκις ἐμάθομεν παρὰ τῶν τῆς ἐσπερίας Εὐρώπης σοφῶν περιηγητῶν τῆς Ἑλλάδος, ἀναφερόμενα εἰς τε τὴν ἀρχαιολογίαν καὶ εἰς τὰ ἐν τῇ πατρίδι ἡμῶν σωζόμενα τῆς ἀρχαίας τέχνης μνημεῖα· καὶ ὅτι οὐκ ὀλίγον συντελεῖ ὁ πρὸς ταῦτα σεβασμὸς τῶν ξένων εἰς ἐκτίμησιν καὶ σωτηρίαν αὐτῶν παρὰ τῶ λαῶ· δι' ἃ πᾶς φιλόρχαιος καὶ ἡ ἐπιστήμη αὐτῆ ἔχει βεβαίως πολλὰς χάριτας πρὸς τοὺς σοφοὺς τούτους, τοὺς μὴ ὀκνοῦντας νὰ περιγράψωσι καὶ δημοσιεύωσι τὰς αὐτῶν περιηγήσεις.

Οὐχ ἦττον ὅμως δεόν νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι καὶ τινες τῶν περιηγητῶν ἐξ εὐπιστίας ἢ μᾶλλον ἐξ ἀτελοῦς γνώσεως τῶν καθ' ἡμᾶς, οὐχὶ δὲ ἐκ κακῆς προθέσεως διέδωκαν περὶ ἡμῶν καὶ πολλὰ ἄτοπα καὶ μυθώδη, δι' ἧν οὐχὶ σπανίως διεστρεβλώθη ἡ περὶ τινων πραγμάτων ὀρθὴ τῶν ἀναγνωστῶν κρίσις. Ἐκ τοιαύτης πηγῆς νομιζομεν ὅτι πηγάζουσι καὶ τ' ἀνωτέρω περὶ τοῦ ἐν Χαιρωνείᾳ λέοντος ῥηθέντα ὑπὸ τοῦ ἄγγλου καθηγητοῦ κ. Μαχάφ. Πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος πιστεύεται ὑπὸ τοῦ ἀμαθοῦς ὄχλου ὅτι ἐν τισὶ μνημείοις ἀπεταμειύθησαν ὑπὸ τῶν ἀρχαίων θησαυροὶ ἢ πολυτίμητα πράγματα. Τὴν δόξαν ταύτην, προελθοῦσαν ἴσως ἐκ τῶν ἐν ταῖς ἀρχαίαις τάφοις συνήθως ἀνευρισκομένων πραγμάτων, ἃ οἱ ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις πολλοὶ ἀρχαιοκάπηλοι μεταποιοῦσιν εἰς ἀληθῆ θησαυρὰν διὰ τῆς ἐμπορίας των, ὑπέβαλον ἴσως εἰς βάσανον, ἢ καὶ νῦν ἔτι ὑποβάλλουσιν ἐνιαχοῦ οἱ χωρικοὶ, διατρυποῦντες ἢ καὶ διαλύοντες μνημεῖα πρὸς ἀναζήτησιν θησαυροῦ. Τοῦτο ἀκούσας που παρὰ τῶν ἡμετέρων ὁ ῥηθεις Ἄγγλος, καὶ πιστεύσας ὅτι πανταχοῦ καὶ πάντοτε γίνεται ἐν Ἑλλάδι, ἐφῆρμασε καὶ ἐπὶ τοῦ ἐν Χαιρωνείᾳ λέοντος, οὗ εἶδε διερρήγμενα τὰ μέλη ἐπὶ τῆς γῆς. Ἄλλ' ἐξέφυγε τὴν ὀξύνοϊαν αὐτοῦ ὅτι μνημεῖον διὰ πυρίτιδας διαρρήγνυόμενον ἀδύνατον νὰ μὴ συντριβῆ καὶ νὰ μὴ ἀπολεσθῶσι καὶ πολλὰ αὐτοῦ μέρη. Εὐτυχῶς τὰ τοῦ λέοντος μέλη πάντα ὑπάρχουσι σῶα, καὶ δυνατὸν εἶναι νὰ συλλογηθῶσι πάλιν, ὡς ὁ κ. Μαχάφης, ἰδὼν αὐτὰ μαρτυρεῖ ὅθεν

δῆλον ὅτι πυρίτις δὲν διέρρηξεν αὐτοῦ τὰ μέλη, ἀλλ' ὁ μακρὸς ἴσως χρόνος, διαλύσας τοὺς συνέχοντας αὐτὰ σιδηροῦς ἢ ἐν γένει μεταλλίνοις γόμφους, ὃ καὶ ἐν ἄλλοις πολλοῖς μνημείοις οὐχὶ σπανίως ἐγένετο.

Καὶ αὕτη μὲν ἡ τοῦ Ἀγγλοῦ εἰδησις πιεζούμεν ὅτι προῆλθεν ἐκ τῆς εὐπιστίας αὐτοῦ, ἡ δ' ἐπομένη ἐξ ἀτελοῦς γνώσεως τῶν ἡμετέρων πραγμάτων.

Νομίζει ὁ σοφὸς καθηγητὴς ὅτι ὀλίγα μόνον ἀγγλικαὶ λίραι ἤρκουν νὰ συνδεθῶσι τὰ τεμάχια τοῦ λέοντος, ἃ πάντα σώζονται, καὶ νὰ ἀνδρuthῆ οὗτος πάλιν ἐν τῇ οἰκειᾷ θέσει.

Τοῦτο θὰ ἦτο βεβαίως δυνατὸν ἂν μὴ ἦτο ὁ λέων ἐν Χαιρωνείᾳ, ἦτοι ἐν τόπῳ ἐρήμῳ καὶ οὐκ ὀλίγον μακρὰν τῶν Ἀθηνῶν κειμένῳ. Ἀλλὰ καὶ ἐν Ἀθήναις ἂν ἦτο, δισταζόμεν νὰ πιστεύσωμεν ὅτι δι' ὀλίγων λιρῶν θὰ ἐξετελεῖτο ἡ συγκόλλησις τῶν μελῶν, καὶ ἐπὶ τῇ ὑποθέσει ὅτι ἔχομεν πάντα τὰ πρὸς ἐκτέλεσιν τοιοῦτου ἔργου μέσα.

Περὶ τῆς συγκολλήσεως καὶ ἀνιδρύσεως τοῦ λέοντος τούτου πολλάκις ἔσχεν ἀφορμὴν ἡ ἀρχαιολογικὴ ἡμῶν ἐταιρία νὰ σκεφθῆ, διότι τινὰ τῶν μελῶν τοῦ συμβουλίου αὐτῆς εἶδον αὐτὸν ἐπὶ τῆς θέσεώς του.

Ὁ γράφων ταῦτα ἐνθυμεῖται, ὅτι ἐγένετο σκέψις περὶ τούτου ἐν τῷ συμβουλίῳ τῆς ἐταιρίας ταύτης τῷ 1858, ὅτε ὁ μακαρίτης Χ. Χριστόπουλος, ὑπουργὸς ὢν τότε τῆς παιδείας, ἀνεκάλεσεν διὰ Β. διατάγματος τὴν ἀρχαιολογικὴν ἐταιρίαν εἰς τὴν ζῶνὴν μετὰ πολυετῆ αὐτῆς νάρκωσιν (1).

(1) Ἡ νάρκωσις αὕτη προῆλθεν, ἐν παρόδῳ εἰπεῖν, ἐκ τοῦ θανάτου τοῦ τότε προέδρου τῆς ἐταιρίας καὶ μελῶν τινῶν τοῦ συμβουλίου αὐτῆς, ἃ δὲν ἀντικατεστάθησαν ἐγκαίρως. Τὸ νέον ὅμως συμβούλιον ταύτης, τὸ ἐκλεχθὲν τῷ 1858 διὰ διατάγματος ἐκ τῶν τότε ἐπιζώντων ὀλίγων ἐταίρων, περιεῖχεν ἐξ ἀνάγκης οὐχὶ πολλοὺς ἀσχολουμένους περὶ τὴν ἀρχαιολογίαν. Οὐχ ἦτον ὅμως δραστηρίως καὶ σκοπιμώτατα εἰργάσθη ὑπὲρ τῆς ἐταιρίας· διότι αὐτὸ πρῶτον ἔθεσε τὰς ἀρχὰς τοῦ ἀρχαιολογικοῦ αὐτῆς μουσείου, ἀρξάμενον νὰ συλλέγῃ ἐν τῷ πνευματικῷ ἀρχαιοτήτας δι' ἀγορᾶς καὶ δώρων, καὶ κύριον αὐτοῦ ἔργον ἐξέλαβε νὰ ἐκτείνῃ ὅσον πλεῖστον τὸν

Ὁ μακαρίτης ἰατρός Ρέζερ, μέλος τοῦ εὐθὺς τότε ἐκλεχθέντος συμβουλίου τῆς ἐταιρίας, ὅστις πολλάκις εἶδε τὸν λέοντα μετὰ τοῦ ἀειμνήστου βασιλέως Ὁθωνος, συνηθίζοντος νὰ περιέρχεται ὡς γνωστὸν τὴν Ἑλλάδα καὶ νὰ ἐπισκέπτηται τὰς ἐν ταῖς ἐπαρχίαις ἀρχαιότητας, προέτεινεν εἰς τὸ συμβούλιον περὶ ἐπισκευῆς καὶ συγκολλήσεως τῶν μελῶν τοῦ λέοντος, βεβαιῶν ὅτι δυνατὸν εἶναι νὰ ἀπαρτισθῇ πλήρης οὗτος, διότι πάντα τὰ μέλη αὐτοῦ σώζονται. Ὑπεσχέθη δὲ ὁ αὐτὸς νὰ πείσῃ ἢ τὸν βασιλέα Ὁθωνα οὗ ἦτο ἰατρός ἢ τὸν βασιλέα τῆς Πρωσσίας Γουλιέλμον τὸν Δ', ὅστις ἦτο ἐπίτιμος τῆς ἐταιρίας ἀντιπρόεδρος, νὰ καταβάλῃ ἢ ὁ εἰς ἢ ὁ ἕτερος πᾶσαν τὴν εἰς τοῦτο ἀπαιτουμένην δαπάνην. Τὸ συμβούλιον τῆς ἐταιρίας ἐπεδοκίμασε προθυμότατα τὴν πρότασιν·

τέως στενὸν τῆς ἐταιρίας ταύτης κύκλον καὶ τὰς ἐνεργείας, παραλαμβάνον εἰς τοὺς ἐταίρους πάντας τοὺς ἐν Ἀθήναις λογίους, ὅπως ἐν καιρῷ τῷ δέοντι παραδώσῃ τὴν διεύθυνσιν τῆς ἐταιρίας εἰς μᾶλλον κατάλληλα πρὸς τὸν σκοπὸν πρόσωπα, ἐν ᾧ πρότερον αὕτη ἐπὶ κεφαλῆς εἶχε πολιτικούς συνήθως ἄνδρας. Διὰ τῆς ἐγγραφῆς δὲ πλείστων νέων μελῶν ἠδῆσθε συγχρόνως καὶ τὰς τῆς ἐταιρίας προσόδους, καὶ οὕτω ἡδυνήθη ἐντὸς τοῦ τῆς δικαιοδοσίας του χρόνου νὰ ἐπιχειρήσῃ ἄλλας τε ἀνασκαφὰς ἐν Ἀθήναις καὶ τὴν τοῦ Διονυσιακοῦ θεάτρου, οὗ ἐπρόφρασε νὰ καθάρσῃ ἀπὸ τῶν πολλῶν χωμάτων τὸ ἄνω μέρος τοῦ κοίλου, μεθ' ὃ παρέδωκε τὴν διεύθυνσιν τῆς ἐταιρίας εἰς νέον συμβούλιον συνιστάμενον ἐκ καθηγητῶν τοῦ Πανεπιστημίου καὶ ἄλλων λογίων, ὅπερ διευθύνει σκοπιμώτατα μέχρι σήμερον, ἐπὶ 15 ὅλα ἔτη, τὰ τῆς ἐταιρίας. Τὸ νέον τοῦτο συμβούλιον ἅμα ἀναλαβὸν τὰς ἐργασίας του δὲν ἡδυνήθη νὰ ἐξακολουθήσῃ τὴν τοῦ Διονυσιακοῦ θεάτρου ἀνασκαφὴν, διότι ὁ χώρος τοῦ κατωτέρω κοίλου καὶ τῆς σκηνῆς ἀνήκεν εἰς ἰδιώτην, ὅστις δὲν συνεχώρει ἄνευ ἀποζημιώσεως τὴν ἀνασκαφὴν αὐτοῦ, ὃν οὕτε ἡ ἐταιρία ἡδύνατο ν' ἀγοράσῃ οὔτε ἡ κυβέρνησις ἤθελεν, ἀναβάλλουσα τοῦτο εἰς ἄλλους καιρούς. Μετὰ δύο ὅμως ἔτη, ἦτοι τῷ 1862, ἐλθόντων συγχρόνως εἰς Ἀθήνας πολλῶν Πρώσων ἀρχαιολόγων, αἰτήσῃ τοῦ πρέσβεως τῆς Πρωσσίας ἠνάγκασεν ἡ τότε ἐλληνικὴ κυβέρνησις τὸν ἰδιοκτήτην νὰ ζητήσῃ δικαστικῶς τὸ δίκαιόν του, ἀφίνων καὶ μὴ θέλων εἰς ἀνασκαφὴν τὸν τόπον. Οὕτω διὰ διπλωματικῆς παρεμβάσεως παρεχώρησεν ἡ κυβέρνησις ἡμῶν εἰς τοὺς Πρώσους τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ θεάτρου καὶ τὴν τιμὴν τῆς ἀνερεύσεως τοῦ σωζομένου μέρους τοῦ κοίλου καὶ τῆς σκηνῆς αὐτοῦ.

ἀλλ' εἶτα, ἐξετάσεως ἀκριβοῦς γενομένης, ἀπεδείχθη ὅτι ἡ συναρμογή τῶν τεμαχίων πλὴν ἄλλων τε πολλῶν, ἀ ἔδει νὰ μετακομισθῶσιν ἐξ Ἀθηνῶν εἰς Χαϊρώνειαν, καὶ ὧν οὐχὶ πάντων ἡ εὐρεια ἦτο τότε δυνατὴ καὶ ἐν αὐταῖς ταῖς Ἀθήναις, ἦσαν πρὸ παντὸς ἀναγκαῖοι λιθοξόοι ἐπιδέξιοι καὶ καλλιτέχναι ἀριστοί, μέλλοντες νὰ ἐργασθῶσι καὶ ἐπιστατήσωσιν εἰς τὴν ἐργασίαν ταύτην, ἐν ἀνάγκῃ δὲ νὰ προσθέσωσι καὶ νέον τι μέρος ὅπως ἐλλείπον καὶ χρήσιμον εἰς τὴν συναρμογὴν τῶν μελῶν. Ἐπειδὴ δὲ ταῦτα ἦσαν τότε δυσπόριστα καὶ ἐν αὐταῖς ταῖς Ἀθήναις, ἀφῆθη νὰ ἐκτελεσθῇ ἡ ἐργασία αὕτη ἐν καλλιτέροις καιροῖς.

Νῦν ὅμως ἴσως εἶναι δυνατόν νὰ γείνη τοῦτο, διότι καὶ ἀφθονώτερα τὰ μέσα ὑπάρχουσι καὶ λιθοξόοι καὶ καλλιτέχναι ἀνεφάνησαν οὐκ ὀλίγοι. Ἐνεκα τῶν ῥηθέντων λόγων δὲν ἠδυνήθη τότε τὸ συμβούλιον νὰ προβῇ εἰς τὸ ἔργον· οὐχ ἦπτον ὅμως ἐμερίμνησεν ἐγκαίρως ὑπὲρ τῆς προφυλάξεως καὶ σωτηρίας τοῦ ἱστορικοῦ καὶ καλλιτεχνικοῦ τούτου μνημείου ἀπὸ πάσης βλάβης, διότι καὶ ἔμμισθον φύλακα ἐπέστησεν, ὅστις οἰκεῖ πλησίον (ἴσως δὲ οὗτος ἐν ἡ ὥρᾳ ἐπεσκέφθη ὁ Ἀγγλος τὸν λέοντα, νὰ μὴ ἦτο τυχαίως παρῶν) καὶ ἐπιστάσιᾳ τοῦ ἐν τῇ στερεᾷ Ἑλλάδι· ἐφόρου τῶν ἀρχαιοτήτων κ. Σταματάκη περιέβαλε μὲ τάφρον καὶ πρόχωμα τὸν χώρον ἐν ᾧ ὁ λέων, ὡς καὶ ὁ Ἀγγλος ὁμολογεῖ ἰδὼν τὸ περίζωμα τοῦτο. Πλὴν τούτου ἐμερίμνησεν ἡ ἐταιρία καὶ ὑπὲρ τῶν λοιπῶν τῆς Βοιωτίας ἀρχαιοτήτων, ἀνασκάψασα πολλαχοῦ ἀρχαίους τάφους, καὶ συναγαγοῦσα ἐν μουσεῖοις τοπικοῖς ἀπάσας τὰς τῆς Βοιωτίας ἀρχαιότητας, καὶ ἄλλως προφυλάξασα αὐτάς ἀπὸ πάσης φθορᾶς καὶ βλάβης, διότι ταῦτα ἐνόμισε προὔργιστέρα καὶ κατεπείγοντα.

Ταῦτα μαρτυροῦσι, νομίζομεν, ὅτι καταβάλλεται ἡ νῦν δυνατὴ παρ' ἡμῖν μέριμνα ὑπὲρ διατηρήσεως καὶ σωτηρίας τῶν ἀρχαιοτήτων. Ὁμολογοῦμεν ὅμως καὶ ἡμεῖς ὅτι ὅπως ἀδύνατον δὲν θὰ ἦτο νὰ γείνη καὶ τι πλεόν ὑπὲρ αὐτῶν, ἀν εἶχον ἄλλως τὰ ἡμέτερα καὶ ἀν ὑπῆρχον ἀφθονώτερα τὰ μέσα τῆς ἐταιρίας.

Οὐκ ὀλίγον ὑπερβολικῆ, ἵνα μὴ εἴπωμεν ἄδικος, φαίνεται καὶ ἄλλη καθ' ἡμῶν ὑπὸ τῶν ζέγων ἐκφερομένη μομφή, ὅτι τὰ ἐν

συναγωγαῖς ὑπάρχοντα ἀρχαῖα εὐρίσκονται ἐν τοιαύτῃ οἰκτρᾷ καταστάσει, ὥστε ἀδύνατον σχεδὸν εἶναι νὰ ὠφεληθῇ ἐξ αὐτῶν οὕτως ἐχόντων σοφὸς περιηγητὴς, καὶ ἐν γένει ἀρχαιολόγος. Οὐδὲν ἄρνούμεθα ὅτι ἐν μέρει ἀληθεύουσι ταῦτα, μὴ ὑπαρχόντων τῶν χρηματικῶν μέσων ἢ ἀποπερατωθῆ τὸ ἐν Ἀθήναις ἀρχαιολογικὸν μουσεῖον, ὅπου δυνατὸν εἶναι νὰ τοποθετηθῶσι προσηκόντως αἱ πολλαχοῦ τῶν Ἀθηνῶν ὑπάρχουσαι ἀρχαιοτάτες. Ὁμολογοῦντες τὴν ἔλλειψιν ἡμῶν ταύτην, ἐρωτῶμεν, εἶχον καὶ τὰ τῆς ἐσπερίας Εὐρώπης ἔθνη εὐθύς ἐν ἀρχῇ ἐν λαμπροῖς μουσεῖοις καὶ ἐν ἐπιστημονικῇ τάξει τὰ ἑαυτῶν ἀρχαῖα; ἢ ἂν καὶ σήμερον ἔτι δὲν εὐρίσκουσι καὶ αὐτοὶ ἐλλείψεις τοιαύτας εἰς τὰς ἑαυτῶν ἀρχαιολογικὰς συναγωγὰς; Ἄς ἐνθυμηθῶσιν οἱ μεμφόμενοι ἡμᾶς ὅτι πρὸ ὀλίγων δεκαετηρίδων ἐξήλθομεν ἀπὸ μακροῦ καὶ καταστρεπτικωτάτου πολέμου, ὅστις οὐχὶ οἰκίαν, ἀλλ' οὐδὲ δένδρον ἄφησεν ἰστάμενον ἐπὶ καλλιεργουμένης γῆς, καὶ ὅτι πάντα ταῦτα ὀφείλομεν κατὰ μικρὸν νὰ ἐπανορθώσωμεν πρὸς συντήρησιν ἡμῶν αὐτῶν πρῶτον ἂν ἡ ἐπανορθωσις αὕτη γίνεται βραδέως, καὶ ἂν συγχρόνως δὲν καταβάλλεται ὑφ' ἡμῶν μείζων φροντίς καὶ ἐπιμέλεια ὑπὲρ ἐκείνων, ἃ εἰσιν ἔργα καλῶς κεκοσμημένης καὶ εὐτυχούσης πολιτείας, τοῦτο ἔγκειται ἐν μέρει εἰς τὰς ἐξαιρετικὰς περιστάσεις, εἰς ἃς δυστυχῶς ἀναγκάζεται νὰ ὑποκύπτῃ ἡ Ἑλλάς.

Τῆ 30 Δεκεμβρίου 1875.

Μετεωρολογικαὶ παρατηρήσεις κοινοποιηθεῖσαι
ἐκ τοῦ ἀστεροσκοπείου Ἀθηνῶν.

1875. Ἰούλιος. (E. N.).

Βαρόμετρον.

Μέση θλίψις 750,33 χμ.

Μεγίστη » 754,90 (τὴν 4ην).

Ἐλαχίστη » 746,10 (τὴν 19ην).

Θερμόμετρον.

Μέση θερμοκρασία 28,52. ἐκ.

Μεγίστη » 27,4 (τὴν 6ην).

Ἐλαχίστη » 28,6 (τὴν 1ην).

Ἄνεμοι ἔπνευσαν 12 ἡμέρας ΒΑ, 7 ΝΔ, 8 Ν, 2 ΒΔ, 1 ΝΑ,
1 Β.

Αὐγούστος.

Βαρόμετρον.

Μέση θλίψις 752,22.

Μεγίστη » 757,39 (τὴν 21ην).

Ἐλαχίστη » 747,19 (τὴν 5ην).

Θερμόμετρον.

Μέση θερμοκρασία 27,26.

Μεγίστη » 34,3 (τὴν 6ην).

Ἐλαχίστη » 18,6 τὴν (20ήν).

Ἡμέραι ἀστραπῶν 2. Ἄνεμοι ἔπνευσαν 20 ἡμέρας ΒΑ, 7
ΝΔ, 2 Ν, 1 Δ, 1 Β.

Σεπτέμβριος.

Βαρόμετρον.

Μέση θλίψις 754,31.

Μεγίστη » 761,22 (τὴν 27ην).

Ἐλαχίστη » 747,97 (τὴν 30ήν).

Θερμόμετρον.

Μέση θερμοκρασία 21,51.
 Μεγίστη » 32,6 (τὴν 1ην).
 Ἐλαχίστη » 8,7 (τὴν 27ην).

Ἡμέραι βροχῆς 9 (ποσὸν τοῦ καταπεσόντος ὕδατος 54,97χμ.),
 ἀστραπῶν 6, βροντῶν 2.

Ἄνεμοι ἔπνευσαν 12 ἡμέρας ΒΑ, 9 ΝΔ, 6 Ν, 1 Δ, 1 Β, 1 Α.

Ὀκτώβριος.

Βαρόμετρον.

Μέση θλίψις 751,71.
 Μεγίστη » 759,50 (τὴν 8ην)
 Ἐλαχίστη » 743,69 (τὴν 14ην)

Θερμόμετρον.

Μέση θερμοκρασία 19,53
 Μεγίστη » 27,6 (τὴν 15ην)
 Ἐλαχίστη » 10,9 (τὴν 31ην)

Ἡμέραι βροχῆς 9 (ποσὸν τοῦ καταπεσόντος ὕδατος 42,38χμ.),
 ἀστραπῶν 10, βροντῶν 3.

Ἄνεμοι ἔπνευσαν 17 ἡμέρας ΝΔ, 6 ΒΑ, 3 Ν, 3 ΒΔ, 2 Δ.

Νοέμβριος.

Βαρόμετρον.

Μέση θλίψις 751,13χμ.
 Μεγίστη » 760,88 (τὴν 14ην)
 Ἐλαχίστη » 741,84 (τὴν 2αν)

Θερμόμετρον.

Μέση θερμοκρασία 14,81
 Μεγίστη » 20,5 (τὴν 9ην)
 Ἐλαχίστη » 6,7 (τὴν 15ην)

Ἡμέραι βροχῆς 11 (ποσὸν τοῦ καταπεσόντος ὕδατος 70,24χμ.),
 ἀστραπῶν 11, βροντῶν 2.

Ἄνεμοι ἔπνευσαν κατὰ 7 ἡμέρας Ν Δ, 7 Δ, 3 ΒΔ, 3 ΒΑ,
 2 Α, 3 ΝΑ, 5 Ν.

Δεκέμβριος.

Βαρόμετρον.

Μέση θλίψις 753,38 χμ.

Μεγίστη » 763,21 (τὴν 21ην)

Ἐλαχίστη » 736,42 (τὴν 4ην)

Θερμόμετρον.

Μέση θερμοκρασία 9,36

Μεγίστη » 19,1 (τὴν 4ην)

Ἐλαχίστη » 1,8 (τὴν 17ην)

Ἡμέραι βροχῆς 12 (ποσὸν τοῦ καταπεσόντος ὕδατος 49,58 χμ.),
 χιόνος 1 (ποσὸν τοῦ ὕδατος 1,48 χμ.), ἀστραπῶν 11, βροντῶν 2.

Ἄνεμοι ἔπνευσαν κατὰ 8 ἡμέρας ΝΔ, 3Δ, 3ΒΔ, 9ΒΑ, 1ΝΑ,
 7 Ν.

ΣΥΝΤΟΜΟΣ ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΑ ΠΕΡΙ ΜΕΘΟΔΙΚΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑ-
ΛΙΑΣ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ ΕΙΣ ΤΑ
ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΣΧΟΛΕΙΑ.

§ 1. Ὁ σκοπός, διὰ τὸν ὁποῖον διδάσκονται αἱ γλῶσσαι εἰς τὰ σχολεῖα, ὑπὸ παιδαγωγικὴν ἔποψιν ἐξεταζόμενος, κυρίως εἶνε διττός, *ὕλικός* καὶ *εἰδικός* (1). Ὁ πρῶτος ἐπιτυγχάνεται ὄχι μόνον, ὅταν ὁ μαθητὴς γίνῃ ἰκανὸς νὰ καταλαμβάνῃ τὰς ἐν αὐταῖς ἀποτεταμιευμένας ἰδέας τῶν ἄλλων, ἀλλὰ καὶ ὅταν ἀποκτήσῃ τὴν ἕξιν νὰ ἐκφράζῃ ὀρθῶς καὶ τεχνικῶς τὰς ἰδίας ἐαυτοῦ διὰ τε τοῦ προφορικοῦ καὶ τοῦ γραπτοῦ λόγου. Ὁ δεῦτερος γίνεται ἐφικτός, ὅταν ὁ μαθητὴς διὰ τῆς σπουδῆς τῶν λεγομένων *γραμματικῶν κατηγοριῶν* γυμνασθῇ τόσον εἰς τὸ κρίνειν καὶ συλλογίζεσθαι, ὥστε νὰ μὴ δύναται νὰ ἡσυχάσῃ πρὶν ἐννοήσῃ καλῶς ἐκεῖνο, εἰς τὸ ὁποῖον ἤθελεν ἐπιστήσῃ τὴν προσοχὴν του. Ἡ γλῶσσα ἄρα εἶνε ὄχι μόνον ἀντικείμενον θεωρίας, καὶ δεδομένον προῖόν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, ἀλλὰ καὶ τὸ κάλλιστον καὶ ἐπιτηδεύοτατον μέσον τῆς διανοητικῆς τοῦ ἀνθρώπου διαπλάσεως. Διὸ καὶ προσφυῶς ὠνόμασαν αὐτὴν οἱ μὲν *φορεῖον πάσης ἰδέας καὶ γνώσεως*, οἱ δὲ *γυμναστικὴν τοῦ πνεύματος* (2)· ἐπειδὴ οἱ νόμοι τοῦ διανοεῖσθαι, ὡς σιωπῶντος λόγου, εἶνε συγχρόνως καὶ νόμοι τοῦ λέγειν, ὡς λαλούσης διανοήσεως (3).

§ 2. Ἀλλὰ μεταξὺ μιᾶς γλώσσης καὶ ἄλλης ὑπάρχει πολ-
λάκις διαφορὰ μεγάλη καὶ πρέπει ἐπομένως ν' ἀποδειχθῇ ἐκ τῶν πλεονεκτημάτων τῶν διαφόρων γλωσσῶν τίς εἶνε καταλληλοτέρα πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ διττοῦ τούτου σκοποῦ, τὸν ὁποῖον διὰ τῆς σπουδῆς αὐτῶν προτιθέμεθα. Ὡς πρὸς τοῦτο λοιπὸν πάντες ἀπαξιαπλῶς οἱ διασημότεροι τῶν ἡμερῶν μας παιδαγωγοὶ καὶ φιλόλογοι συμφωνοῦσι πρὸς ἀλλήλους πληρέστατα, ὅτι τοιαύτη

(1) *Id.* *Hergangs Pädagog. Real-Encyclopædie* 4843. Τόμ. Α'. σ. 475. Παράβ. καὶ *Diesterwegs Wegweiser* 4873. Τόμ. Β'. σ. 207 καὶ ἐξ.

(2) *Hergang*, ἔνθ. ἀνωτέρω.

(3) *Krug*, *Allgem. Handwörterb. d. philosoph. Wissenschaften*, 4832. Τόμ. Γ'. σ. 842.

μεταξὺ τῶν ἀρχαίων καὶ νεωτέρων γλωσσῶν εἶνε μάλιστα ἡ γλῶσσα τῶν προγόνων μας, ἡ γλῶσσα δηλ. ἐνὸς τῶν δύο κλασικῶν τῆς ἀρχαιότητος ἐθνῶν, ἅτινα ὑπῆρξαν οἱ διδάσκαλοι πάσης σοφίας καὶ οἱ πατέρες τοῦ σημερινοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ.

§ 3. Τίνα λοιπὸν, ἤθελεν ἐρωτήσει τις, εἶνε τὰ πλεονεκτήματα τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς γλώσσης, διὰ τὰ ὅποια ἐκρίθη ὑπὸ πάντων τῶν πεφωτισμένων ἐθνῶν ὡς τὸ προσφορώτερον ὄργανον σκοπίμου καὶ λελογισμένης παιδεύσεως τῶν ἐν τοῖς σχολείοις διδασκομένων παιδῶν καὶ νεανίσκων; — Τοῦτο ἀφοῦ δεῖξω διὰ βραχέων, θέλω μεταβῆ εὐθὺς εἰς τὸ περὶ μεθοδικῆς διδασκαλίας αὐτῆς εἰς τὰ Ἑλληνικὰ σχολεῖα, τὸ κύριον θέμα τῆς παρούσης πραγματείας μου.

§ 4. Ἡ ἀρχαία Ἑλληνικὴ γλῶσσα ἀνήκει εἰς τὴν Ἰνδοευρωπαϊκὴν καλουμένην τῶν γλωσσῶν οἰκογένειαν, ἥτις ἐκτὸς τῶν Ἑλλήνων καὶ Ῥωμαίων περιλαμβάνει τοὺς Ἰνδοὺς, Πέρσας, Ἀρμενίους, Σλαύους, τὰ Λεττικὰ ἔθνη καὶ τὰς Γερμανικὰς καὶ Κελτικὰς φυλάς. Τῶν δὲ πλεονεκτημάτων αὐτῆς τινὰ μὲν εἶνε κοινὰ εἰς πάσας ταύτας τὰς γλώσσας, τινὰ δὲ προσιδιάζουσιν εἰς μόνην αὐτήν. Καὶ κοινὰ μὲν εἶναι τὰ ἐξῆς: 1) ἡ πληθὺς τῶν γραμματικῶν τύπων, τῶν πρὸς παράστασιν δηλ. ἐννοιῶν καὶ λεπτὴν αὐτῶν τροποποίησιν μέσων, προϋποθέτουσα ἐξάπαντος πνεῦμα ἐφευρετικὸν καὶ κρίσιν ὀρθήν, τὰ ὅποια ὡς τρανοτάτην ἀπόδειξιν τῆς λεπτοφυΐας ὄλων τούτων τῶν ἐθνῶν τῆς πολιᾶς ἀρχαιότητος δικαίω τῷ λόγῳ ἐπαινοῦμεν καὶ θαυμάζομεν: 2) εἰς τὰς κλασσικὰς καὶ καθόλου εἰς τὰς ἀρχαίας γλώσσας αἱ λέξεις συνοδευόμεναι μὲ τὰς ἐκ τῆς κλίσεως τροπὰς, ὡς μὲ μῦς καὶ νεῦρα, προβαίνουσιν ὡς ζῶντα σώματα, πλήρεις ἐκφράσεως καὶ χαρακτηρισμοῦ, ἐνῶ εἰς τὰς νεωτέρας γλώσσας αἱ λέξεις διὰ τὴν παντελῆ αὐτῶν ἔλλειψιν κατητήτησαν ρικνώδεις καὶ ἀπεσκληκυῖαι: 3) αἱ ἀρχαῖαι γλώσσαι ἔχουσι καὶ τοῦτο τὸ προτέρημα, ὅτι λέξεις, αἵτινες ὡς πρὸς τὴν ἔννοιαν συμφωνοῦσι πρὸς ἀλλήλας, παρίστανται καὶ εἰς τὸ οὖς ὡς τοιαῦται, καὶ οὕτως αἱ προτάσεις λαμβάνουσι συμμετρίαν τινὰ καὶ ἄνευ περιτεχνήσεως, συνάμα δὲ καὶ εἶδός τι αἰσθητῆς σαφεινείας, δυναμένης νὰ παραβληθῆ πρὸς τὴν τοῦ καλῶς ἐσχεδιασμέ-

νου οἰκοδομήματος, ἐνῶ εἰς τὰς πτωχὰς γραμματικῶν τύπων νεωτέρας γλώσσας ἢ ἀλύγιστος καὶ μονότονος θέσις τῶν λέξεων παρεμποδίζει τὴν ἔκφρασιν τῆς ζωηρᾶς κινήσεως τῆς ψυχῆς ἢ μετὰ πολλοῦ κόπου ὁ ἀκροατὴς πρέπει ν' ἀναζητήσῃ τὴν σχέσιν τῶν διαφορῶν μερῶν τῆς προτάσεως. Ἐνῶ λοιπὸν αἱ νεώτεραι γλώσσαι χωρὶς νὰ ἐνδιατρίψωσιν εἰς τὸ οὗς τρέπονται εὐθύς τὴν πρὸς τὸ πνεῦμα ὁδὸν, αἱ ἀρχαῖαι ζητοῦσι συγχρόνως νὰ παραγάγῃσι καὶ ἀνάλογόν τινα ἐντύπων ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς αἰσθήσεως καὶ νὰ ὑποστηρίξωσι τὸ πνεῦμα, ὡς προπληροῦσαι τὸ οὗς μὲ εἰδός τι ἀμυδρᾶς συνειδήσεως τῆς διὰ τῶν λέξεων παριστανομένης ἐννοίας.

§ 5. Ταῦτα εἶνε κατὰ τὸν περικλεῆ ἀρχαιολόγον Μύλλερρον (1) τὰ κοινὰ εἰς ὅλας τὰς Ἰνδοευρωπαϊκὰς γλώσσας προτερήματα, τὰ δὲ εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν μόνον προσιδιάζοντα κατὰ τὸν πνευματώδη φιλόλογον Κρύγερον (2) τὰ ἀκόλουθα 1) ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα εὐμοιροῦσα ἐπιτηδεῖας καὶ κανονικῆς εὐπλαστίας ἐκ μετρίου ἀριθμοῦ ριζῶν μέρος μὲν διὰ παραγωγῆς, μέρος δὲ διὰ συνθέσεως ἐσχημάτισεν ἄμετρον πλῆθος λέξεων, πλουτοῦσα ἀρκούντως καὶ *συναρτύμων*, δι' ὧν δύναται νὰ προσφέρῃ καὶ δι' αὐτὰς τὰς λεπτοτάτας διακρίσεις καταλλήλους ὅρους· 2) εὐμοιρεῖ ἱκανῶν *καταλήξεων* καὶ χαρακτηριστικῶς ἐκπεφρασμένων καὶ ἀκριβῶς διαστελλουσῶν, διὰ νὰ παριστᾷ πᾶσαν ἀναφορὰν, πᾶσαν σχέσιν τῶν μερῶν τῆς προτάσεως μὲ τὴν ἀπαιτουμένην καθαρότητα καὶ εὐκρίνειαν· 3) ἔχει ἀφθονίαν *μορίων*, ἅτινα δηλοῦντα λεπτῶς καὶ ἐκφαντικῶς τὰς σχέσεις τῶν λέξεων καὶ προτάσεων, τὰς ὁποίας συνδέουσι, καὶ ὄντα ἐπιτήδεια πρὸς ποικίλας ἀποχρώσεις, δίδουσιν εἰς τὸν λόγον σχεδὸν γραφικόν τι ἀπαύγασμα· 4) Μὲ τὸσαῦτα μέσα παρεσκευασμένη ἢ ἀρχαία Ἑλληνικὴ γλῶσσα δύναται καὶ τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου τὰ φαινόμενα νὰ παριστᾷ, καὶ τὰς καταστάσεις καὶ ἐκφάνσεις τῆς ψυχῆς νὰ διατρανοῖ· εἰς εὐθύμους χώρας τῆς φαντασίας νὰ περιφέρηται, καὶ εἰς τολμηρὰν πτήσιν τῶν ἰδεῶν νὰ μετεωρίζηται· εἰς αὐστη-

(1) Geschichte d. gr. Literatur. 1841. Τόμ. Α'. σ. 8 καὶ ἐξ.

(2) Griechische Sprachlehre. 1861. Τόμ. Α'. σελ. 1 καὶ ἐξ.

ρὰν συμμετρίαν νὰ συστέλληται, καὶ μετ' εὐαρέστου ἀναπτύξεως νὰ ἐκτείνηται εἰς σύντονον βραχυλογίαν, νὰ ἐναρμόζεται, καὶ ὡς ρεῦμα ὀρηκτικὸν νὰ καταλείβηται· 5) Οὕσα ἀβρὰ καὶ χαρίεσσα, εὐφωнос καὶ μελωδική, νευρώδης ἄνευ τραχύτητος, καὶ ἀκριβῆς ἄνευ μονοτονίας, ἐξισχύει μετ' ἀφελοῦς εὐλυγισίας νὰ ὑποχωρῇ ἐκ τῶν ἐνότων εἰς πᾶν αἶσθημα, εἰς πᾶσαν διάθεσιν, ἐπίσης ἀρμονικῶς ἠχοῦσαν πρὸς ἰλαρὰν γλυκυθυμίαν, καθὼς καὶ πρὸς ὑπερήφανον σοβαρότητα· πρὸς ζωηρὰν εὐφροσύνην, καθὼς καὶ πρὸς πανηγυρικὴν σεμνότητα· πρὸς τήκοντα πόθον, καθὼς καὶ πρὸς φλογώδη ἐνθουσιασμόν.

§ 6. Ταῦτα εἶνε τὰ ἰδιαιτέρα πλεονεκτήματα τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς γλώσσης, μὲ τὰ ὁποῖα οὕσα προικισμένη ἵσταται ἀνυπέβλητος ὡς τὸ ἀξιοθαυμαστότατον δημιούργημα καὶ μεγαλοπρεπέστατον μνημεῖον τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας, καὶ διὰ τὰ ὁποῖα ἀναμφιβόλως προωρίσθη νὰ χρησιμεύῃ ὡς ἐπιούσιος ἄρτος, ὡς πνευματικὴ τροφή, τῶν ἐν τοῖς σχολείοις διδασκομένων μειρακίων.

§ 7. Μέλλων δὲ ἤδη νὰ πραγματευθῶ περὶ τῆς μεθοδικῆς διδασκαλίας αὐτῆς εἰς τὰ Ἑλληνικὰ σχολεῖα, διὰ νὰ καταστήσω τὰ περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου ὅσον ἔνεστιν εὐληπτότερα, θέλω προανακρούσει ὀλίγα τινὰ περὶ γυμνασιακῆς μεθόδου (1), μέρος ἀπαρτιστικὸν τῆς ὁποίας εἶνε ἡ μέθοδος, καθ' ἣν διδάσκονται εἰς τὰ Ἑλληνικὰ σχολεῖα αἱ γλῶσσαι, καθὼς καὶ ὅλα τὰ ἄλλα μαθήματα.

§ 8. Τὰ μέσα τῆς διδασκαλίας ἐνός τινος σχολείου ἀποτελοῦσι τὴν ὕλην ἢ τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ, ἡ δὲ μέθοδος, τὸ εἶδος ἢ τὴν μορφήν, ἣτις πρέπει νὰ δοθῇ εἰς αὐτήν. Ἡ μέθοδος ἄρα εἶνε ἡ ἐπεξεργασία τῶν μέσων τῆς διδασκαλίας, ἢ, διὰ νὰ εἶπω καλῆτερα, ἡ ἐνότης τοῦ σκοποῦ καὶ τῶν μέσων τούτων. Διότι ὁ τρόπος, καθ' ὃν πρέπει νὰ διαιρέσωμεν καὶ ἐπεξεργασθῶμεν ὅτιδήποτε μάθημα, ρυθμίζεται ὅλως διόλου πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς διδασκαλίας. Πᾶν σχολεῖον λοιπὸν, τὸ ὁποῖον ἔχει ὀρι-

(1) *18. Deinhardts Gymnasialunterricht. 1847. σ. 147—171.

σμένον τινά σκοπόν, ἔχει καὶ ὠρισμένην τινά μέθοδον· ἄρα καὶ τὸ γυμνάσιον. Ἄλλὰ τίς οὗτος ὁ σκοπός;—Τίς αὕτη ἡ μέθοδος;—Φέρ' ἴδωμεν.

§ 9. Τὸ γυμνάσιον, ὡς εἶνε γνωστὸν, κεῖται μεταξὺ τοῦ στοιχειώδους (ἢ δημοτικοῦ) σχολείου καὶ τοῦ πανεπιστημίου. Παραλαμβάνει τοὺς μαθητὰς ἐξ ἐκείνου καὶ παραδίδει αὐτοὺς εἰς τοῦτο. Καθὼς δὲ τὸ γυμνάσιον ἀποτελεῖ τὴν μετάβασιν ἀπὸ τοῦ στοιχειώδους σχολείου εἰς τὸ πανεπιστήμιον, οὕτω καὶ ἡ μέθοδος, καθ' ἣν παραδίδονται εἰς αὐτὸ τὰ μαθήματα, πρέπει νὰ ἴσταται μεταξὺ τῆς στοιχειώδους καὶ τῆς πανεπιστημιακῆς. Ἄλλ' ἐπειδὴ σκοπὸς τοῦ γυμνασίου καθόλου εἶνε ἡ ἐξέγερσις τοῦ ἐπιστημονικοῦ πνεύματος, ἀς ἐξετάσωμεν σχετικῶς πρὸς τὰ δύο αὐτοῦ ὅρια τίς ὁ χαρακτὴρ τῆς γυμνασιακῆς μεθόδου, τὴν ὁποίαν ἀκολουθοῦντες δυνάμεθα μὲ εὐστοχίαν νὰ κτυπήσωμεν τὸν σκοπὸν τοῦτον.

§ 10. Ἡ γυμνασιακὴ μέθοδος συνίσταται ὄχι ὡς ἡ τοῦ στοιχειώδους σχολείου εἰς τὸ ν' ἀπεικονίσῃ τις οὕτως εἰπεῖν καὶ ν' ἀπομιμηθῇ διὰ τῶν λέξεων τὰ ἀντικείμενα τῆς διδασκαλίας (*), ὄχι ὡς ἡ τοῦ πανεπιστημίου εἰς τὸ νὰ κατακίησῃ ἐν τῷ γῶ καὶ ὡς ιδέας νὰ προσοικειωθῇ αὐτά, ἐξ αὐτῶν ὀρμώμενος καὶ ἐν αὐταῖς ἐλευθέρως κινούμενος, ἀλλ' εἰς τὸ νὰ διαπλάσῃ μόνον καὶ ἀναπτύξῃ τὸ ἐπιστημονικὸν πνεῦμα εἰς τινα ἱστορικῶς δεδομένην ὕλην καὶ τὴν ἐπεξεργασίαν αὐτῆς. Καθὼς λοιπὸν εἰς καλλιτεχνικόν τι ἔργον ἐπεξεργαζόμεθα τὴν ὕλην αὐτοῦ μὲ τρόπον, ὥστε νὰ παρίσταται πανταχοῦ ὡς διαδυομένη ὑπὸ τῆς ιδέας, οὕτω καὶ τὰ μέσα τῆς διδασκαλίας εἰς τὸ γυμνάσιον ἐπεξεργαζόμεθα μὲ τρόπον, ὥστε ἡ ιδέα τῆς ἀληθείας ν' ἀναφαίνεται πάντοτε καὶ παρίσταται ἐν αὐτοῖς, τὸ δὲ πνεῦμα

(*) Ἡ πολύκροτος δηλ. Anschauungs-methode, τὴν ὁποίαν ἄλλοι μὲν ἐπαινοῦσιν ὡς ἀρίστην, ἄλλοι δὲ κακίζουσιν ὡς ἀπόβλητόν τι. *18. περὶ αὐτῆς Riecke Erziehungslehre. 1874. σ. 176. καὶ Schmidts Encyclopædie d. gesammt. Erziehungs und Unterrichts Wesens. Τόμ. Α'. σελ. 174.

τοῦ μαθητοῦ, ἐνῶ προσοικειοῦται αὐτὰ, ἐξαπτομένου τοῦ φωτὸς τῆς ἐπιστήμης, βαθμῆδὸν νὰ προχωρῇ εἰς τὰ πρόσω ἀναπτυσσόμενον. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ χαρακτῆρος τῆς γυμνασιακῆς μεθόδου. Ἄς ἐφαρμόσωμεν ἤδη τὰ εἰρημένα εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ γραμματολογίαν.

§ 11. Ἡ γλῶσσα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων παραδίδεται εἰς τὰ γυμνάσια διὰ δύο τινά· Πρῶτον δι' αὐτὴν ταύτην καὶ δεύτερον διὰ τὰ γραπτὰ αὐτῆς μνημεῖα ἢ τὰ συγγράμματα καὶ ποιήματα. Δι' αὐτὴν ταύτην, διὰ νὰ οἰκειωθῇ ὁ μαθητὴς εἰς τὴν γλῶσσαν καὶ τοὺς τύπους αὐτῆς μὲ τοὺς τύπους τοῦ διανοῦσθαι καὶ τὴν χρῆσιν αὐτῶν. Διὰ τὰ γραπτὰ αὐτῆς μνημεῖα, διὰ νὰ συνειθίσῃ ὄχι μόνον νὰ διατάσῃ ἐν ἑαυτῷ λογικῶς τὰς γνώσεις του, ἀλλὰ καὶ διὰ ν' ἀποκτήσῃ σπουδάζων αὐτὰ τὴν ἐξιν καὶ δύναμιν τοῦ λέγειν. Πρὶν ὅμως ὁ μαθητὴς ἀρχίσῃ νὰ διδάσκηται μετὰ λόγου καὶ κατὰ βάθος τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ μεταχειρισθῇ αὐτὴν ὡς κλειδίον, διὰ νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὰ ἄδυστα τοῦ Ἑλληνικοῦ βίου, πρέπει νὰ διδαχθῇ καὶ γνωρίσῃ τοὺς τύπους τῆς καὶ τοὺς περὶ συνδέσεως αὐτῶν κανόνας. Ὅθεν ἢ ἐν τοῖς γυμνασίοις διδασκαλία τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς γλώσσης ἔχει δύο ἀκριβῶς διακεκριμένους βαθμοὺς, ἐξ ὧν κατὰγεται καὶ ἡ διαίρεσις τοῦ γυμνασίου εἰς Ἑλληνικὸν σχολεῖον καὶ εἰς ἰδίως γυμνάσιον. Μὲ ἄλλους λόγους ἡ διδασκαλία τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς γλώσσης εἶνε πρῶτον ἐμπειρικὴ καὶ δεύτερον μετὰ λόγου ἢ λογικὴ. Ἡ ἐμπειρικὴ συνίσταται εἰς τὸ νὰ διδαχθῇ ὁ μαθητὴς τοὺς τύπους καὶ κανόνας τῆς συνδέσεως αὐτῶν μετ' ἀναλόγου ὑλικοῦ λέξεων καὶ φράσεων καὶ διὰ μεταφράσεως παραδειγμάτων νὰ γυμνασθῇ τόσον εἰς αὐτούς, ὥστε νὰ καταστήσωσιν ἀναπαλλοτρίωτον αὐτοῦ κτῆμα. Ἡ δὲ μετὰ λόγου διδασκαλία συνίσταται εἰς τὸ νὰ γνωρίσῃ τοὺς νόμους τῆς γλώσσης, νὰ εἰσχωρήσῃ εἰς τὴν οὐσίαν καὶ τὸ πνεῦμα αὐτῆς καὶ νὰ σπουδάσῃ ἐν συνεχείᾳ τ' ἀριστουργήματα, τὰ ὅποια ἐγράφησαν εἰς αὐτήν. Εἰς τὴν ἐμπειρικὴν λοιπὸν διδασκαλίαν ἡ γλῶσσα μαρθάνεται, εἰς δὲ τὴν μετὰ λόγου κατανοεῖται. Εἰς τὸν πρῶτον βαθμὸν ἀρκεῖ νὰ γνωρίσῃ τις τὰ φαινόμενα τῆς γλώσσης, εἰς δὲ τὸν δεύτερον ἀναρέ-

ρεται ἡ διδασκαλία μᾶλλον εἰς τὴν οὐσίαν τούτων τῶν φαινομένων.

§ 12. Ἡ διαφορά αὕτη δεικνύεται καὶ εἰς τὴν διδασκαλίαν τῆς γραμματικῆς καὶ εἰς τὴν μετάφρασιν (ἐξήγησιν). Εἰς τὸν βαθμὸν, καθ' ὃν διδάσκεται ἐμπειρικῶς ἡ γλῶσσα ἐντυπῶνται μόνον οἱ γραμματικοὶ κανόνες καὶ τύποι εἰς τὴν μνήμην· εἰς δὲ τὸν βαθμὸν, καθ' ὃν διδάσκονται μετὰ λόγου ἀποβλέπει μᾶλλον εἰς τὰς κατηγορίας, αἵτινες εἶνε κεκρυμμένοι εἰς τοὺς τύπους καὶ κανόνας ἢ τὴν οὐσίαν αὐτῶν. Εἰς τὸν πρῶτον βαθμὸν μεταφράζομεν ἐκ τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς γλώσσης εἰς τὴν νεωτέραν, διὰ νὰ συνεθισθῶμεν εἰς τοὺς τύπους καὶ κανόνας τῆς γλώσσης· τὸ δὲ περιεχόμενον τοῦ μεταφραζομένου ἐνταῦθα εἶνε ὄχι δι' αὐτὸ τοῦτο, ἀλλὰ διὰ τὴν μάθησιν τῆς γλώσσης. Διὰ τοῦτο εἰς τοῦτον τὸν βαθμὸν δὲν μεταφράζομεν ἐκ συγγραφέων ἢ ποιητῶν, ἀλλ' ἐκ στοιχειωδῶν βιβλίων καὶ χρηστομαθειῶν ἢ τὸ πολὺ ἐκ τῶν ἀπλουστέρων Ἱστορικῶν, τῶν ὁποίων ἡ προσοικειώσις δὲν ἔχει δυσκολίας. Ὁ δὲ κύριος σκοπὸς, ὡς εἶπομεν, εἶνε ἡ μάθησις τῆς γλώσσης. Τοῦναντίον εἰς τὸν δεύτερον βαθμὸν διδάσκονται συγγραφεῖς καὶ ποιηταὶ ἐν συνεχείᾳ καὶ ἡ πλαστικὴ δύναμις, τὴν ὁποίαν ἐξασκεῖ ἢ περὶ τὰ ἀρχαῖα ἐνασχόλησις ἐπὶ τοῦ πνεύματος, ἀρχίζει κυρίως ἐνταῦθα.

§ 13. Εἰς τὴν ἐμπειρικὴν διδασκαλίαν μεταφράζομεν καὶ ἐκ τῆς νεωτέρας εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν (θεματογραφούμεν), ἀλλ' ἡ μετάφρασις σκοπεῖ μόνον τὴν γύμνασιν τοῦ τεχνολογικοῦ καὶ συντακτικοῦ τῆς γραμματικῆς μέρους. Πρὸς τοῦτο δὲ ἡ μετάφρασις περιορίζεται εἰς μερικοὺς κανόνας, τοὺς ὁποίους διὰ συνεχοῦς ἀσκήσεως προσοικειοῦται ὁ μαθητῆς· εἰς τὴν μετὰ λόγου ὁμως διδασκαλίαν ἡ μετάφρασις ἀναφέρεται εἰς ὅλην τὴν Γραμματικὴν, τὴν ὁποίαν ἐφαρμόζομεν, καὶ εἰς τὴν ὁποίαν ἐνασκούμεθα. Εἰς τοῦτον τὸν βαθμὸν ὁ μαθητῆς ὄχι μόνον πρέπει νὰ μεταφράζη κατὰ τὸ πνεῦμα τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης, ἀλλὰ καὶ νὰ μεταχειρίζηται αὐτὴν ὡς ὄργανον τοῦ νὰ παριστάνη τὰς ιδέας του μὲ τὸν καταλληλότερον τρόπον.

§ 14. Καὶ εἰς τὸ ὑλικὸν δὲ τῶν λέξεων καὶ φράσεων ἐκτεί-

νεται αὕτη ἡ διαφορὰ· διότι εἰς μὲν τὸν πρῶτον βαθμὸν μανθάνονται αἱ διάφοροι σημασίαι τῶν λέξεων, αἴτινες εἰς τὴν μετὰφρασιν παρουσιάζονται, εἰς δὲ τὸν δεύτερον κατανοεῖται ἡ σχέση, τὴν ὁποίαν ἔχουσι πρὸς ἀλλήλας αἱ διάφοροι σημασίαι, ὅτι δι' ὅλων τῶν μερικῶν σημασιῶν διέρχεται σημασία τις καθόλου καὶ ὅτι αὗται ὡς ἐκ κοινῆς τινος ρίζης πηγάζουσιν ἐξ αὐτῆς. Ταῦτα καθόλου καὶ περὶ μεθόδου τῆς παραδόσεως τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς γλώσσης εἰς τὰ γυμνάσια. Ἄς ἐξετάσωμεν τώρα μερικώτερον τὰ περὶ τῆς ἐμπειρικῆς αὐτῆς διδασκαλίας, ἥτις ἀνήκει κυρίως εἰς τὸ Ἑλληνικὸν σχολεῖον (1).

§ 15. Σκοπὸς τῆς ἐμπειρικῆς διδασκαλίας τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς γλώσσης εἶνε ἡ προσοικειώσεις τῶν κανόνων τῆς γραμματικῆς αὐτῆς, ἀλλ' ὄχι καθ' ἑαυτοὺς, ἀλλὰ μετ' ἐφαρμογῆς αὐτῶν εἰς πλῆθος παραδειγμάτων, τὰ ὁποῖα μεταφράζει ὁ μαθητῆς ἐκ τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς γλώσσης εἰς τὴν νεωτέραν καὶ τάνάπαλιν (*). Ἡ προσοικειώσεις δὲ τῶν κανόνων τούτων καὶ ἡ ἐφαρμογὴ αὐτῶν ἀποβλέπει κυρίως εἰς τὴν γύμνασιν τοῦ μνημονικοῦ, τὸ ὁποῖον εἶνε τὸ θησαυροφυλάκιον, ἐν ᾧ ἀποταμιεύεται ἡ ὕλη, ἐξ ἧς ὄχι μόνον ἡ νοητικὴ δύναμις κατασκευάζει τὰς γνώσεις καὶ σχηματίζει τὴν ἐπιστήμην, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ πρακτικὴ δύναμις προσκτᾶται δραστικώτερον τινὰ ἐνέργειαν. Μέσον δὲ πρὸς τοῦτο καταλληλότατον εἶνε ἡ ἐκμάθησις τῶν τύπων τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς γλώσσης. Ὅθεν ὅσφ λεπτότεραι καὶ μικρότεραι εἶνε αἱ διαφοραὶ τῶν λέξεων, τῶν συλλαβῶν καὶ γραμμάτων, τὰς ὁποίας εἰσδέχεται καὶ φυλάττει ἡ μνημονικὴ δύναμις, τόσφ ἰσχυρότερον καὶ λεπτότερον γυμνάζεται αὕτη καὶ διαπλάσσεται. Ἐκ τούτων ὅλων συνάγεται, ὅτι πρὸς ἀνάπτυξιν καὶ γύμνασιν τοῦ μνημονικοῦ συμβάλλει κυρίως καὶ ἡ βάσιμος ἐκμάθησις τοῦ τεχνολογικοῦ μέρους τῆς γραμματικῆς, κατὰ δεύτερον δὲ λόγον

(1) Deihardt. ἐνθ. ἀνωτέρ. σελ. 195 - 207.

(*) Τὴν διπλὴν ταύτην μετάφρασιν ὡς τὰ μάλιστα συντελεστικὴν πρὸς ἐκμάθησιν τῶν ἀρχαίων γλωσσῶν συνιστᾷ καὶ ὁ ἀείμνηστος Κοραΐς ἐν τοῖς εἰς τὸν Ἠρόδρον τῆς Ἑλλην. Βιβλ. προλεγόμενοις αὐτοῦ, σ. 74 καὶ ἐξ., καὶ ὁ Schmid ἐν Encyclop. Τόμ. Α'. σ. 840. καὶ Β'. σ. 316.

καὶ τὸ ὕλικόν τῶν λέξεων καὶ φράσεων καὶ τέλος ἡ αὐτολεξεί ἀποστήθιαις τῶν κανόνων.

§ 16. Ἐν σκοπὸς κυρίως τῆς διδασκαλίας τοῦ τεχνολογικοῦ μέρους τῆς Γραμματικῆς εἶνε ἡ γύμνασις τοῦ μνημονικοῦ, ἡ ἐκμάθησις καὶ ἐφαρμογή τῶν κανόνων τοῦ συντακτικοῦ εἰς πλῆθος παραδειγμάτων καὶ ἡ μετάφρασις ἀποβλέπουσι κυρίως εἰς τὸ νὰ ὀξύνωσι καὶ γυμνάσωσι τὸ κριτικὸν τοῦ μαθητοῦ. Ὁξύνεται δὲ τοῦτο πρὸ πάντων ὅταν ἐφαρμόζωμεν τὸ μερικὸν εἰς τὸ γενικὸν καὶ ἀνευρίσκωμεν τὸ γενικὸν εἰς τὸ μερικόν. Τὸ γενικὸν τῆς κρίσεως εἶνε ὁ κανὼν, τὸ δὲ μερικὸν συνίσταται εἰς τὰ *ιδιαιτέρα παραδείγματα*, διὰ τῶν ὁποίων σαφηνίζεται καὶ ἐντυπύεται οὗτος εἰς τὸν νοῦν. Ἐν τοῦτο ἔχεται ἀληθείας, ἔπεται, ὅτι ἡ γύμνασις καὶ χρῆσις τῶν συντακτικῶν κανόνων εἶνε ἐνδελεχῆς τοῦ κριτικοῦ γύμνασις. Καθὼς δὲ εἰς τὴν ἀσκησιν τοῦ τεχνολογικοῦ, οὕτω καὶ εἰς τὴν ἀσκησιν τοῦ συντακτικοῦ τὰ παραδείγματα πρέπει ν' ἀναφέρονται ὄχι εἰς πολλοὺς, ἀλλ' εἰς ἓνα χωριστὸν κανόνα, καὶ μόνον εἰς τὸ τέλος ἴσως πρέπει νὰ περιλαμβάνωσι δύο ἢ πλειοτέρους, βαθμηδὸν δὲ καὶ ὅλην τὴν γραμματικὴν. Ὡστε καὶ ἐνταῦθα βλέπει τις πρόοδόν τινα ἀπὸ τῶν ἀπλουστέρων εἰς τὰ συνθετώτερα. Εἰς ταύτην δὲ τὴν περίστασιν πρὸς γύμνασιν μεταφράζονται ὄχι πλέον ὠρισμένα παραδείγματα, ἀλλ' εὐκόλα διηγήματα καὶ ἱστορικοὶ συγγραφεῖς, τῶν ὁποίων τὸ περιεχόμενον εἶνε προσιτὸν εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ μαθητοῦ, καὶ τῶν ὁποίων ἡ γλῶσσα εἶνε τόσον ἀπλῆ, ὥστε δὲν ἀπαιτεῖται βαθεῖα σπουδὴ τῆς γραμματικῆς πρὸς κατάληψιν αὐτῆς, ἀλλὰ γενικῆ τις μόνον γνῶσις τῶν τύπων καὶ κανόνων αὐτῆς. Τοιαῦτα εὐκόλα τεμάχια περιέχουσιν αἱ *χρηστομάθειαι*, ἐνῶ τὰ *στοιχειώδη βιβλία* ἀναφέρονται μόνον εἰς ὠρισμένους κανόνας.

§ 17. Ἐνῶ ὅμως σπουδάζεται τὸ μὲν τεχνολογικὸν κυρίως πρὸς γύμνασιν τοῦ μνημονικοῦ, τὸ δὲ συντακτικὸν κυρίως πρὸς γύμνασιν τοῦ κριτικοῦ, ἐκ τῶν δύο τούτων δεξιότητων καὶ ἐξἑων ἀναπτύσσεται τρίτη τις ἄλλη ἀπαραιτήτως ἀναγκαία πρὸς τὴν τῶν ἐπιστημῶν σπουδὴν, ἡ *προσοχὴ* δηλ. καὶ προσήλωσις καὶ εἰς αὐτὰ τὰ μικρὰ καὶ ἀσήμαντα. Εἰς τὸ τεχνολογικὸν π. χ. συν-

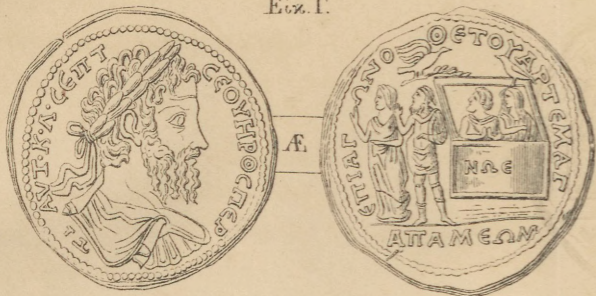
δέεται πολλάκις ἢ ἐλαχίστη μεταβολή τοῦ τύπου λέξεώς τινος μὲ οὐσιώδη μεταβολὴν τῆς δι' αὐτῆς παριστανομένης ἐννοίας. Ἐπειδὴ δὲ ἀπὸ τὰ φαινόμενα ταῦτα, μικρὰ καὶ ἀσήμαντα, ἐξαρτᾶται πολλάκις μέγα τι καὶ σημαντικόν, ἐν τῷ τεχνολογικῷ μάλιστα μανθάνομεν νὰ ἐφιστῶμεν τὴν προσοχὴν μας εἰς τὰ ἐλάχιστα. Καὶ ἐπ' ἀληθείας πᾶσα κρίσις θέλει εἶσθαι στρεβλή καὶ κατ' ἐπιφάνειαν ἄνευ τῆς παρατηρήσεως τῶν καθ' ἕκαστα τοῦ πράγματος, τὸ ὁποῖον ὑποβάλλεται εἰς τὸ κριτικόν τῆς ψυχῆς. Ὡστε ἡ ἐμπειρική διδασκαλία τῆς γλώσσης, ὡς βλέπει ἕκαστος, εἶνε καὶ φραγμαδὸς κατὰ τῆς ἐπιπολαιότητος. Ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα πρέπει ν' ἀποφεύγη τις τὰς ὑπερβολάς· διότι πολλοὶ, θέλοντες νὰ ἐξονυχίσωσι τὰ μικρὰ καὶ ἐπουσιώδη, γίνονται ἀνίκανοι ν' ἀνυψωθῶσιν εἰς τὰ μεγάλα καὶ οὐσιώδη· καὶ ἀπὸ φιλολόγων καὶ γλωσσολόγων καταπτῶσι μικρολόγοι ἄθλιοι καὶ λεξιθηραὶ ἀξιοκαταφρόνητοι.

§ 18. Αὕτη εἶνε ἡ μέθοδος, καθ' ἣν πρέπει νὰ διδάσκηται ἡ ἀρχαία Ἑλληνικὴ γλῶσσα εἰς τὰ γυμνάσια· καὶ εἶνε μὲν ἀληθές, ὅτι, ὅσα εἶπον, εἶνε ὀλίγα σχετικῶς πρὸς τὸ ἀντικείμενον, τὸ ὁποῖον μόνον ἐκ προθέσεως πραγματεία δύναται νὰ ἐξακριβώσῃ, ἀλλὰ καὶ οὕτως ἱκανά, νομίζω, νὰ φωταγωγήσωσιν ἐκείνους πρὸ πάντων, οἵτινες μετερχόμενοι τὸ διδασκαλικὸν ἐπάγγελμα ἤθελον ἐπιθυμῆσαι διὰ τὴν παρ' ἡμῖν παντελεῆ σχεδὸν ἔλλειψιν παιδαγωγικῶν συγγραμμάτων ἀσφαλεστέραν τινὰ χειραγωγίαν πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ ἔργου των παρὰ τὸ ἀπλοῦν ἐνστιγμα ἢ τὴν τυφλὴν μίμησιν καὶ συνήθειαν. Καταπαύω λοιπὸν ἐνταῦθα τὸν λόγον, εὐχόμενος ἀπὸ ψυχῆς νὰ εὐρεθῶσιν ἐντὸς ὀλίγου ἄλλοι, οἵτινες, ὄντες ἱκανώτεροι ἐμοῦ, θέλουσι συγγράψαι περὶ τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως πραγματείας ἐμβριθεῖς καὶ μηδόλως ἀπολειπομένας τῆς τοῦ καθ' ἡμᾶς αἰῶνος ἐπιστημονικῆς ἀναπτύξεως.

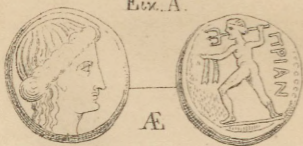
Ἐν Μυτιλήνῃ, τῇ α' Νοεμβρίου 1875.

Χ. ΔΑΙΔΙΟΣ.

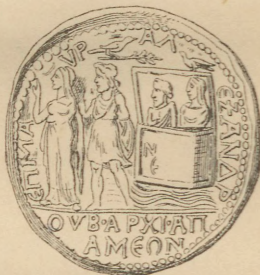
Εἰς Γ.

Εἰς Α.

Εἰς Δ.

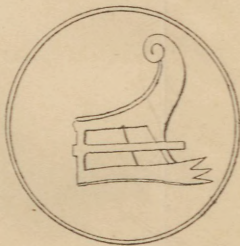
Εἰς Β.

Εἰς Ε.

Εἰς Ε.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΔΟΞΗΣ ΠΕΡΙ ΤΕ
 ΤΩΝ ΛΕΛΙΘΩΜΕΝΩΝ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΤΟΥ
 ΚΑΤΑΚΛΥΣΜΟΥ. (1)

§ 1. Ἡ ζήτησις καὶ ἡ γνῶσις τῶν ἐν τῇ γῆ λελιθωμένων φυτῶν τε καὶ ἐρπετῶν, καὶ ζώων παντοίων, καὶ ὀστράκων, καὶ ἰχθύων, ἰδίᾳ δὲ ἡ περὶ τῆς γενέσεως τῆς γῆς, καὶ τῆς πλάσεως τῶν ὄντων καθόλου ζήτησις οὐκ ἔστιν ἐπίνοια καὶ εὕρημα τῶν νεωτέρων, ὡς τινες οὐκ ὀρθῶς ὑπολαμβάνουσιν, ἀλλὰ ἔστι καὶ αὐτὴ κύημα καὶ τέκνον γενναῖον τοῦ τῶν Ἑλλήνων ὑγιοῦς νοῦ, ὅστις ἅπαντα ἐξεῦρε καὶ ἐρρύθμισεν. Οὗτοί εἰσι καὶ τῆς γεωλογίας πατέρες, ὡς καὶ τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν, περὶ ἃς στρέφονται οἱ νεώτεροι, ὧν οἱ ἐπιεικέστεροι εἰλικρινῶς ὁμολογοῦσιν ὅτι οὐδὲν ἢ μικρὸν προσέθηκαν πρὸς τὰς περὶ τῶν πραγμάτων γνώμας τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, καίτοι οὗτοι πρὸ ἡμῶν περὶ τὰς τρεῖς χιλιάδας ἔτη ὑπῆρξαν, καὶ πρῶτοι ἔνοιαν αὐτῶν ἔλαβον. Ἀπασαὶ αἱ θεωρίαι τῶν νῦν λογίων καὶ γνωμόνων τῶν λελιθωμένων πραγμάτων, λέγει ὁ γνωρῖμος καὶ ἐπιεικὴς γεωλόγος Lasaulx, εἰσὶ θεωρίαι τῶν ἀρχαίων, αἵτινες διαφέρουσιν ἀλλήλων, καθότι ὅ,τι παρ' ἡμῖν ἔστι τὸ τέλος ἐν συνόλῳ τῶν ἐπιστημονικῶν ἐρευνῶν, παρ' αὐτοῖς ἦν ἡ πρώτη ὑγιὴς καὶ εὐφυὴς ζήτησις τῆς θαυμαστῆς ἐπιστήμης, δι' ἧς οἱ ἀγχίνοοι Ἕλληνες, καίπερ ἔντισιν ἁμαρτόντες, εὔρον τὴν ἀλήθειαν (2).

(1) Τοῦ μέτρου χάριν παρελείψαμεν τὸν πρόλογον, ἐν ᾧ ὁμολογοῦμεν, ὅτι τὰ ἐν τῇ διατριβῇ τῆδε περὶ ἀπολιθωμάτων ἤρυσάμεθα οὐχὶ ἐκ τῆς γεωλογίας, διότι τρέθωνες αὐτῆς δὲν εἴμεθα, ἀλλ' ἐκ τῆς τῶν ἔργων αὐτῶν τῶν ἀρχαίων καὶ ἐκ τῶν περὶ αὐτῶν τὰ νῦν γραψάντων ἐλλογίμων ἀνδρῶν, ὧν ἕκασταχῆ ἔσται μνεία.

(2) Alle Haupttheorien der modernen Petrefactenkunde schon im Alterthum aufgestellt waren, nur mit dem merkwürdigen Unterschiede, dass was bei uns das letzte Resultat umfassender wissenschaftlicher Forschungen ist, dort als der erste gelungene Wurf jenes wunderbaren wissenschaftlichen Instinktes erscheint, durch welchen die Griechen ohngeachtet ihrer mangelhaften Kenntnis des Materiales doch so oft das Wahre getroffen haben. (Ern. Lasaulx, Geol. d. Griech. u. Roem. 45.).

§ 2. Αἱ περὶ τῶν λελιθωμένων πραγμάτων δόξαι τῶν ἀρχαίων εἰσι κυρίως δύο. Οἱ μὲν δοξάζουσιν ὅτι τὰ εὑρισκόμενα λίθινα τυπώματά εἰσι περιλείμματα ἀρχαίας ζωῆς, ἥτις ἐγένετο ἐξίτηλος ἐκ βιαίας ἀναστροφῆς καὶ μετασχηματισμοῦ τῆς γῆς, οἱ δὲ ὅτι εἰσὶ λείψανα τῶν ἐπὶ τοῦ Δευκαλίωνος κατακλυσμοῦ κατακλυσθέντων ζώων.

§ 3. Πρῶτος τὰς αἰτίας ζητήσας τῶν ἀπολιθώσεων ἦν Ξενοφάνης ὁ ἐκ Κολοφῶνος. Ὁ περὶ τὰ 540 ἔτη π. Χ. γενόμενος σοφὸς οὗτος ἀποφαίνεται ὅτι ἡ γῆ μίγνυται μετὰ τοῦ ὑγροῦ, καὶ πάλιν σὺν τῷ χρόνῳ λύεται ἀπ' αὐτοῦ. Τεκμηριοῦσιν αἱ ἐν τῷ μέσῳ τῆς γῆς καὶ τῶν ὁρέων εὑρισκόμεναι κόγχαι, οἱ ἐν ταῖς λατομίαις τῶν Συρακουσῶν λίθινοι τύποι ἰχθύων καὶ φωκῶν, ὁ ἐν Πάρῳ ἐν τῷ βάθει τοῦ λίθου τύπος δάφνης καὶ αἱ ἐν Μελίτῃ πλάκας ἀπάντων τῶν θαλασσίων ὅτι ταῦτα ἐγένοντο, ὅτε πάντα ἐπηλώθησαν, καὶ ἐν τῷ πληῷ ὁ τύπος ἐξηράνθη. Προσεπιλέγει δὲ ὅτι πάντες οἱ ἄνθρωποι θά φθαρῶσιν, ὅταν ἡ γῆ κατενεχθῆ εἰς τὴν θάλασσαν καὶ γένηται πηλός· εἶτα ἀρχεται πάλιν ἡ γένεσις. Τοῦτο δὲ γίνεται εἰς πάντας τοὺς κόσμους. Τὴν εἰρημένην τοῦ Ξενοφάνους δόξαν διέσωσεν ἡμῖν ὁ ὀνομαστὸς καὶ ὀξύνοος θεολόγος Ὁριγένης, ἰδίῳι ρήμασι λέγων· «Ξενοφάνης μίξιν τῆς γῆς πρὸς τὴν θάλασσαν γίνεσθαι δοκεῖ, καὶ τῷ χρόνῳ, ἀπὸ τοῦ ὑγροῦ λύεσθαι, φάσκων τοιαύτας ἔχειν ἀποδείξεις, ὅτι ἐν μέσῃ γῆ καὶ ὄρεσιν εὑρίσκονται κόγχαι· καὶ ἐν Συρακούσαις δὲ ἐν ταῖς λατομίαις λέγει εὑρῆσθαι τύπον ἰχθύος καὶ φωκῶν, ἐν δὲ τῇ Πάρῳ τύπον δάφνης ἐν τῷ βάθει τοῦ λίθου, ἐν δὲ Μελίτῃ πλάκας συμπάντων τῶν θαλασσίων. Ταῦτα δὲ φησι γενέσθαι, ὅτε πάντα ἐπηλώθησαν ἅλα, τὸν δὲ τύπον ἐν τῷ πληῷ ξηρανθῆναι· ἀναρῆσθαι δὲ τοὺς ἀνθρώπους πάντας, ὅταν ἡ γῆ κατενεχθεῖσα εἰς τὴν θάλασσαν, πηλὸς γένηται, εἶτα πάλιν ἀρχεσθαι τῆς γενέσεως, καὶ τοῦτο πᾶσι τοῖς κόσμοις γίνεσθαι καταβολήν» (1).

§ 4. Ὡς δ' αὐτως καὶ ὁ περὶ τὰ 500 ἔτη π. Χ. γενόμενος Ξάνθος ὁ ἐκ Λυδίας διατείνεται διὰ τὸ πλῆθος τῶν κογχυλιωδῶν

(1) Ἰδε Ὁριγ. Φιλοσ. 1. 14.

λίθων, οὓς εὔρεν ἔν τε τῇ Ἀρμενίᾳ καὶ ἐν τῇ Φρυγίᾳ, καὶ ἐν τῇ Λυδίᾳ, ὅτι θάλασσα ἦν ποτε, ἔνθα τοιαῦτα εὐρίσκονται, ὡς δηλοῦται ἐκ τοῦ Στράβωνος λέγοντος· «Αὐτὸν εἰδέναι πολλαχῆ πρόσω ἀπὸ τῆς θαλάσσης λίθον τε κογχυλιώδη καὶ τὰ κτενώδεα καὶ χηραμύδων τυπώματα» (1). Τούτῳ συμφωνεῖ καὶ ὁ Ἡρόδοτος λέγων περὶ τῆς Αἰγύπτου, ὅτι αὐτὴ ἐστὶ δῶρον τοῦ ποταμοῦ διὰ τὰ φαινόμενα κογχύλια ἐπὶ τοῖσι οὖρσιν (2). Ὁ δὲ Πλούταρχος διαρρήδην περὶ τῆς Αἰγύπτου λέγει· «Θάλασσα γὰρ ἦν ἡ Αἴγυπτος· διὸ πολλὰ μὲν ἐν τοῖς μετάλλοις καὶ τοῖς ὄρεσιν εὐρίσκεται μέχρι νῦν κογχύλια ἔχειν» (3). Κογχύλια πολλὰ λελιθωμένα καὶ φυτὰ παντοῖα καὶ ἄλλα εὐρίσκονται καὶ τὰ νῦν ἐν Αἰγύπτῳ, δηλοῦντα ὅτι ποταμόχωστος ἦν ποτε ἡ Αἴγυπτος.

§ 5. Μετὰ τοὺς εἰρημένους ἔρχεται ὁ πρῶτος διδάσκαλος καὶ ἰδρυτὴς τῆς γεωγραφίας, ὁ περὶ τὰ 275 ἔτη π. Χ. γενόμενος Ἐρατοσθένης ὁ ἐκ Κυρήνης. Οὗτος, ἰδὼν τὸ πλῆθος τῶν πολὺ πόρρω τῆς θαλάσσης εὐρισκομένων κογχῶν καὶ ὄστρέων καὶ χηραμύδων, εἰκάζει ὅτι πολλοὶ συνέβησαν τῆς γῆς μετασχηματισμοὶ ἐκ τε ὕδατος, καὶ σεισμῶν, καὶ ἀναφουσημάτων καὶ ἄλλων τοιούτων (4).

§ 6. Εἶτα ὁ ἐκ Κνίδου μαθηματικὸς Βύδοξος. Ὁ περὶ τὰ 366 π. Χ. γενόμενος λόγιος οὗτος, καὶ τινες ἄλλοι ἐκ τῶν ζητησάντων τὰς αἰτίας τῶν διαφορῶν ἀπολιθωμάτων εἶπον ἀσαφῆ καὶ ἡμαρτημένα περὶ τῶν ἀπολελιθωμένων ἰχθύων, οὓς εὕρισκον ἀνορούσοντες ἐν τόποις ὑγροῖς καὶ ξηροῖς, ἀφ' οὔ καὶ ὀρυκτοῦς ἰχθύς αὐτοὺς ὀνομάζουσιν, ὡς δηλοῖ ὁ Στράβων λέγων· «Βύδοξος δ' ὀρυκτοῦς ἰχθύς ἐν Παφλαγονίᾳ λέγων ἐν ξηροῖς τόποις οὐ διορίζει τὸν τόπον, ἐν ὑγροῖς δὲ τὸν περὶ τὴν Ἀσκανίαν λίμνην φησὶ τὴν ὑπὸ Κίῳ, λέγων οὐδὲν σαφές» (5).

§ 7. Πλὴν τῶν ἀπολελιθωμένων φυτῶν καὶ ζώων εὐρέθησαν

(1) Στράβ. 1. 3. 4. 75.

(2) Ἡροδ. 2, 12.

(3) Πλουτ. Ἡθικ. 367.

(4) Στράβ. 1, 3, 4, 75—7.

(5) Στράβ. 12. 3, 42. 554. Ἴδε καὶ Θεόφρ. περὶ τῶν ἰχθύων τῶν ἐν τῷ ξηρῷ διαμενόντων § 7. 8. 828.

πολλαχοῦ καὶ λίθινα ὅσα καὶ σκελετοὶ ὀλόκληροι καὶ ὑπερφυεῖς ἀνθρώπων, περὶ ὧν ἐπέχομεν νῦν νὰ εἴπωμεν.

§ 8. Θαυμαστῶς περὶ τῶν μετασχηματισμῶν τῆς γῆς καὶ τῶν ἐξ αὐτῶν φθορῶν, καὶ τῶν λελιθωμένων πραγμάτων ἀπεφήνατο ὁ Πυθαγόρας, οὔτινος τὴν δόξαν πολλοὶ τῶν ἐλλογίμων Ῥωμαίων ἀπεδέξαντο, ἐν οἷς ὁ Ὀβίδιος, ὅστις ἐν ταῖς μεταμορφώσεσι μνεῖαν ποιούμενος αὐτῆς λέγει·

«Ἡ φύσις αἰεὶ φιλεῖ μεταβολὰς τῶν ὄντων· οὐδὲν ἐν τῷ κόσμῳ ἀπόλλυται· τὰ πάντα μεταβάλλεται, καὶ μετασχηματίζεται. Τὸ μὲν γενεᾶσθαί ἐστιν ἀρχεσθαι ἕτερον ὄν ἢ πρότερον ἦν· τὸ δὲ τεθνᾶναι παύεσθαι ὄν, ὅπερ ἦν. Αἱ μορφαὶ μεταβάλλονται, τὸ δ' εἶναι μένει· ὅ,τι ποτὲ γῆ ἦν, ἐγένετο θάλασσα· ἐκ δὲ τῆς θαλάσσης αὔθις γῆ· τεκμήριον· πολλῶ γὰρ πόρρω τοῦ πελάγους εὑρηνται κόγχαι καὶ ποτε ἐπὶ τῶν ὑψηλοτάτων κορυφῶν τῶν ὄρεων ἄγκυρα εὑρέθη· ὅ,τι μὲν πεδίον ἦν, κοιλάδα ὁ τῶν ὑδάτων ῥοῦς ἀπειργάσατο, ὅ,τι δ' ὄρος, πεδίον ὁ κατακλυσμός». Τὸ λατινικὸν ἔχει ὧδε·

rerum novatrix

ex aliis alias reparat natura figuras.

nec perit in tanto quidquam . . . mundo,

sed variat faciemque novat, nascique vocatur,

incipere esse aliud quam quod fuit ante; morique,

desinere illud idem; cum sinthuc forsitan illa,

haec translata illuc: summa tamen omnia constant.

. . . Vidi ego quod fuerat quondam solidissima tellus,

esse fretum; vidi factas ex aequore terras;

et procul a pelago conchae jacuere marinae,

et vetus inventa est in montibus ancora summis.

Quodque fuit campus, vallem decursus aquarum

fecit, et eluvie mons est deductus in aequor. (1).

§ 9. Λέιπεται δὲ νῦν διὰ βραχέων νὰ μνημονεύσωμεν ἐνταῦθα

(1) Ovid. XV. 252.

τῆς περὶ τῶν μεταβολῶν τῆς γῆς καὶ τῶν ἀνθρωπίνων παραδόξου δόξης τῶν πάλαι γνωριμωτέρων φιλοσόφων. Οὗτοι ἐδόξαζον ὅτι ἅπαντα τὰ ἀνθρώπινα φέρονται κύκλῳ, ὡς ὁ οὐρανὸς καὶ οἱ ἐν αὐτῷ ἀστέρες· ἀκύκλον εἶναι τὰ ἀνθρώπινα», λέγει ὁ Ἀριστοτέλης ἐν τοῖς προβλήμασι καὶ πολλαχοῦ καὶ ἀλλαχοῦ τῇ γνώμῃ ταύτῃ κέχρηται· καὶ ὅτι ὡς ἔχουσιν αὐτὰ φυσικὴν κίνησιν, ἔχουσι φυσικὴν καὶ γένεσιν καὶ φθορὰν, ἰδίᾳ πάντα τὰ γήινα καὶ ἀνθρώπινα, οἷον αἱ τέχναι, αἱ ἐπιστήμαι, οἱ περὶ θεῶν μῦθοι. Οἱ νόμοι διατείνεται οὗτος ὅτι εἰς εἰς λείψανα παλαιοτάτης φιλοσοφίας, ἐξιτήλου σὺν τῷ χρόνῳ γενομένης· ἅτινα ἀνακυκλοῦνται πάλιν ἐν τοῖς ἀνθρώποις, οὐχὶ ὀλιγάκις, ἀλλ' ἀπειράκις· «Φασὶ γὰρ, λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, κύκλον εἶναι τὰ ἀνθρώπινα πράγματα, καὶ τῶν ἄλλων πᾶν κίνησιν ἐχόντων φυσικὴν καὶ γένεσιν καὶ φθορὰν» καὶ ἀλλαχοῦ ὁ αὐτὸς λέγει· «οὐ γὰρ ἅπαξ, οὐδὲ δις, ἀλλ' ἀπειράκις δεῖ νομίζειν τὰς αὐτὰς ἀφικνεῖσθαι δόξας εἰς ἡμᾶς»· καὶ πάλιν ἀλλαχοῦ λέγει· «ὥσπερ ἐπὶ τοῦ οὐρανοῦ καὶ ἐκάστου τῶν ἀστρῶν φορᾷ κύκλος τίς ἐστι, τί κωλύει καὶ τὴν γένεσιν καὶ τὴν ἀπώλειαν τῶν φθαρτῶν τοιαύτην εἶναι, ὥστε πάλιν ταῦτα γίνεσθαι καὶ φθεῖρεσθαι; καθάπερ καὶ φασὶ κύκλον εἶναι τὰ ἀνθρώπινα;» (1) Διῷσχυρίζεται δὲ ὁ Ἀριστοτέλης ὅτι αἱ ἐπὶ τῆς γῆς μεταβολαὶ καὶ φθοραὶ γίνονται κατὰ περιόδους εἰμαρμέναις, ὡς ἐν τοῖς κατ' ἐνιαυτὸν ὥραις ὁ χειμῶν, οὕτω ἐν μεγάλῃ περιόδῳ γίνεται μέγας χειμῶν καὶ ὑπερβολικοὶ ὄμβροι, ὡς ποτε ἐπὶ Δευκαλίωνος. Ταῦτά που δοξάζει καὶ ὁ Πλάτων, ὡς δηλοῦται ἐκ τοῦ Τιμαίου, ἐνθα οὗτος παρεισάγει ἱερέα τινὰ Αἰγύπτιον λέγοντα πρὸς τὸν φιλόσοφον Σόλωνα τὰ πολυθρόλητα ῥήματα τὰδε· «ᾧ Σόλων, Σόλων, Ἕλληνας αἰεὶ παῖδές ἐστε, γέρον δὲ Ἕλληνας οὐκ ἔστιν. Ἀκούσας οὖν, πῶς τί τοῦτο λέγεις; φάναι. Νέοι ἐστέ, εἰπεῖν τὰς ψυχὰς πάντες· οὐδεμίαν γὰρ ἐν αὐταῖς ἔχετε δι' ἀρχαίαν ἀκοήν παλαιάν δόξαν οὐδὲ μάθημα χρόνῳ πολλῶν οὐδέν· τὸ δὲ τούτων αἴτιον τόδε. Πολλὰ καὶ κατὰ πολλὰ φθοραὶ γεγονάσιν ἀνθρώπων καὶ ἔσονται, πυρὶ μὲν καὶ

(1) Ἀριστ. Φυσ. 4. 14, 223. Οὐρ. 4, 3, 270. Περόβλ. 17, 3, 946. Μεταφ. 12, 8, 1074.

ὑδατι μέγισται, μυρίοις δὲ ἄλλοις ἕτεραι βραχύτεραι. Τὸ γὰρ οὖν καὶ παρ' ὑμῖν λεγόμενον, ὡς ποτε Φαέθων Ἡλίου παῖς τὸ τοῦ πατρὸς ἄρμα ζεύξας διὰ τὸ μὴ δυνατὸς εἶναι κατὰ τὴν τοῦ πατρὸς ὁδὸν ἐλαύνειν τὰ π' ἐπὶ γῆς ξυνέκαυσε καὶ αὐτὸς κεραυνωθείς διεσφάρη, τοῦτο μύθου μὲν σχῆμα ἔχον λέγεται, τὸ δ' ἀληθές ἐστι τῶν περὶ γῆν καὶ κατ' οὐρανὸν ἰόντων παράλλαξις καὶ διὰ μακρῶν χρόνων γιγνομένη τῶν ἐπὶ γῆς πυρὶ πολλῶ φθορά» (1). Ἐν τῷ αὐτῷ δὲ διαλόγῳ λέγεται περὶ οὐρανόσι τινὸς ρεύματος, ὅπερ, δι' εἰωθῶτων ἐτῶν ὡσπερ νόσημα, ἤκει φερόμενον.

§ 10. Οἱ δὲ ἐξοχώτεροι τῶν Στωϊκῶν Ζήνων τε καὶ Κλεάνθης καὶ Χρῦσιππος ἐδόξαζον ὅτι ἅπαντα κατὰ τινὰς μεγίστας περιόδους, ἃς ἐκάλουον εἰμαρμένους χρόνους, ἀνελύοντο ἢ μετέβαλλον εἰς πῦρ αἰθερῶδες, καὶ πάλιν ἐκ τοῦ πυρὸς, ὡς ἐκ σπέρματος, εἰς τὴν προτέραν ἀπετελοῦντο διακόσμησιν. Περὶ τῆς δόξης ταύτης τῶν Στωϊκῶν δηλοῦσιν ἄλλοι τε τῶν ἱστορικῶν καὶ ὁ θεολόγος Ὀριγένης λέγων· «Φασὶ οἱ ἀπὸ τῆς Στοᾶς κατὰ περίοδον ἐκπύρωσιν τοῦ παντὸς γίνεσθαι, καὶ ἐξῆς αὐτῇ διακόσμησιν πάντ' ἀπαράλλακτα ἔχουσιν ὡς πρὸς τὴν προτέραν διακόσμησιν» (2). Ἡ δόξα περὶ τῶν διὰ τοῦ πυρὸς ῥύσεων καὶ ἀλλοιώσεων τοῦ κόσμου ἦν τοῦ Ἡρακλείτου. «Οὗτος ἀρχὴν τῶν πάντων ἔφη, κατ' Εὐσέβιον, εἶναι τὸ πῦρ, ἐξ οὗ τὰ πάντα γίνεται καὶ εἰς ὃ ἀναλύεται· ἀμοιβὴν γὰρ εἶναι τὰ πάντα, χρόνον τε ὠρίσθαι τῆς τῶν πάντων εἰς τὸ πῦρ ἀναλύσεως καὶ τῆς ἐκ τούτου γενέσεως» (3). Τὴν εἰρημένην τοῦ Ἡρακλείτου γνώμην ἀπεδέξαντο καὶ πάντες οἱ ἀπὸ τῆς Στοᾶς. Τοιαῦτα ἐδόξαζον πολλοὶ τῶν γνωρίμων, ὡς εἶπομεν, φιλοσόφων καὶ ἄλλοι ἄλλα τούτοις παραπλήσια, ἅτινα τοῦ μέτρου χάριν παραλείπομεν (4).

§ 11. Ἐξ ἀπάντων οὖν τῶν εἰρημένων δῆλον γίνεται ὅτι οἱ τὰς αἰτίας τῶν φυσικῶν πραγμάτων ζητήσαντες καὶ ἐξηγησά-

(1) Πλάτ. Τιμ. 22. Ἴδε καὶ Ὀριγέν. Φιλοσ. 6, 21. 177.

(2) Ὀριγέν. κ. Κέλ. 4. 14. 510.

(3) Εὐσεβ. Εὐαγ. 14. 3.

(4) Ἐπιθ. Ernst Lasaulx. Geol. d. Griech. u. Röm.

μενοι Ἕλληνες οὐκ ἀτόπως ὑπέλαβον, ἐκ τῶν ἐν τῇ γῆ λελιθωμένων πραγμάτων καὶ τυπωμάτων τεκμαιρόμενοι, ὅτι ἐξ ὑδάτων ἰδία προῆλθον οἱ διάφοροι τῆς γῆς μετασχηματισμοί. Τὴν περὶ αὐτῶν γνώμην ὑποδηλοῦσι καὶ οἱ περὶ θεῶν μῦθοι τῶν Ἑλλήνων· διότι «πᾶς ὁ περὶ θεῶν λόγος ἀρχαίας, κατὰ Στράβωνα, ἐξετάζει δόξας, αἰνιτομένων τῶν παλαιῶν, ἃς εἶχον ἐννοίας φυσικὰς περὶ τῶν πραγμάτων καὶ προστιθέντων αἰεὶ τοῖς λόγοις τὸν μῦθον» (1). Ὁμοίως δὲ καὶ ὁ Πλούταρχος περὶ μύθων πάνυ καλῶς λέγει· «Ἡ παλαιὰ φυσιολογία καὶ παρ' Ἑλλησι, καὶ παρὰ βαρβάρους, λόγος ἦν φυσικὸς ἐγκεκαλυμμένος μύθοις». Ἀληθῶς ἐκ τῆς μυθολογίας αὐτῶν διδασκόμεθα ὅτι ὁ τῆς θαλάσσης κοίρανος καὶ ποντομέδων Ποσειδῶν ἀπειργάσατο τοὺς τῆς Ἑλλαδικῆς χώρας μετεωρισμούς τ' ἐδάφους καὶ θαλασσῶν, ῥήγματα τε λιμνῶν καὶ πόντων καὶ ἀναδύσεις νήσων, καὶ ὑφιζήσεις ἐδάφους. Τεκμηριοῖ ἢ τε Θεσσαλία, περὶ ἧς λέγουσιν ὅτι ἐλιμνάζετο τὸ πάλαι, ἕως οὗ, ὑπὸ τοῦ Ποσειδῶνος διασχισθείσης τῆς Ὀσσης ἀπὸ τοῦ Ὀλύμπου, διεξέπεσεν ὁ διαρρέων τὴν χώραν Πηνειὸς, καὶ ἐσχηματίσθησαν τὰ καλὰ τέμπη (2), καὶ πολλαὶ τῶν νήσων, ὧν τινες μὲν ἐκ τῶν ὑδάτων ἀνέδυσαν, ἄλλαι δὲ τινες κατεκλύσθησαν, ἄλλαι δὲ ἠφανίσθησαν ὑπὸ τῆς θαλάσσης μετεώρου γενομένης. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Εὐξείνος Πόντος ἰστοροῦσιν ὅτι ῥαγείς ποτε ἐξεχύθη εἰς τὸν Ἑλλήσποντον. Ἄλλοι δὲ λέγουσιν ὅτι ἦν ποτε ἠνωμένη ἡ Ἑλλάς μετὰ τῆς Ἀσίας, ἕως οὗ ὁ Ποσειδῶν πλήξας διὰ τῆς τριαίνης κατέκλυσε τὴν τέως Λυκτανίαν χώραν, ἀνθ' ἧς ἐγένετο τὸ Αἰγαῖον Πέλαγος καὶ αἱ ἐν αὐτῇ νῆσοι (3).

§ 12. Κατὰ δὴ τὰ εἰρημένα καὶ οἱ τεχνῖται καὶ ἐποίησαν καὶ ἔγραψαν τὸν εὐρυσθενῆ Ποσειδῶνα· διότι καὶ αἱ παλαιαὶ εἰκόνας καὶ τὰ ἀγάλματα θεῶν φυσικὰς ὑψηλίστωντο γενέσεις καὶ λόγους, ὡς πάνυ ὀρθῶς καὶ ὁ τῆς ἀρχαιολογίας ἰδρυτῆς καὶ διδάσκαλος, ὁ πολὺς Βινκελμάν, ἀποφαίνεται ὅτι αἱ παλαιαὶ εἰκό-

(1) Στράβ. 10, 3, 23, 391.

(2) Ἰδὲ Ἡροδ. 7, 12. 9.

(3) Διοδ. 5, 47. Στράβ. Α. 59. Πλυσ. 7, 24. 25. Ovid. metam. XV 296—306.

νες εἰσι συμβολικὰ σημεῖα, αἰσθητὰς καθιστάντα τὰς περὶ φυσικῶν πραγμάτων παλαιοτάτας παραστάσεις καὶ ἐννοίας τῶν ἀρχαίων (1). Ἐν τῷ Φιλοστράτῳ φέρεται γραφὴ τῆς Θεσσαλίας, ἐν ἣ γέγραπται ὁ Ποσειδῶν· «τούτου ἡ χεὶρ διῆρται, κατὰ τὸν Φιλόστρατον, εἰς τὸ ἀναρῶρῆξαι· τὰ δ' ὄρη πρὶν πεπληῆσθαι διίσταται τὸ ἀποχωρῶν τῷ ποταμῷ μέτρῳ· ἀγωνίζομένης δὲ πρὸς τὸ ἐναργὲς τῆς τέχνης, τὰ δεξιὰ τοῦ Ποσειδῶνος ὁμοῦ καὶ ὑπέσταλται καὶ προβέβηκε καὶ ἀπειλεῖ τὴν πληγὴν οὐκ ἀπὸ τῆς χειρὸς, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ σώματος» (2).

Ἐν τινι νομίσματι χαλκῷ τῶν Πριανσίων, τῶν κατοίκων πόλεως τῆς Κρήτης, ὅπερ ἐξεδόθη τὸ πρῶτον ἐν ἔτει 1869—70 ἐν Παρισίοις (3), ἐγκεχάραται ἐτέρωθεν μὲν ὁ Ποσειδῶν ἔχων τὸ εἶδος, ὅπως σχεδὸν διαγράφει αὐτὸν ὁ Φιλόστρατος· ἡ χεὶρ αὐτοῦ διῆρται εἰς τὸ ἀναρῶρῆξαι διὰ τῆς τριαίνης τὰ ὄρη, τὰ δ' ἀριστερὰ αὐτοῦ καὶ ὑπέσταλται καὶ προβέβηκε καὶ ἀπειλεῖ τὴν πληγὴν· παραγράφεται δὲ καὶ τοῦνομα ΠΡΙΑΝ(σίων)· ἐτέρωθεν δὲ γυνή, ἧς αἱ τρίχες τῆς κεφαλῆς εἰσιν ἀνεिल्κυσμένοι κυματοειδῶς ἄνωθεν, περὶ δὲ τὴν κεφαλὴν φορεῖ αὐτὴ σφενδόνην. Ὅρα τὴν ἐν πίνακι Α εἰκόνα. Πιθανῶς δὲ οἱ εἰς Κρήτην ἀποικήσαντες Δωριεῖς μετήνεγκον, ὡς εἶκός, καὶ τὸ ἐκ τοῦ Ποσειδῶνος γινόμενον πάθος τῆς Θεσσαλίας.

Ὁμοίως δ' ἐν τινι νομίσματι ἀργυρῷ τοῦ Τίτου ἐγκεχάραται ἐτέρωθεν ὁ Ποσειδῶν, ὅστις ἔχει ἐν μὲν τῇ ἀριστερᾷ κοντὸν, ἐν δὲ τῇ δεξιᾷ ἄφλαστον· τὸν δὲ δεξιὸν πόδα ἐπὶ σφαιρας ἐπερείδει τὴν γῆν αἰνιτομένης, οἶονεὶ λέγων, ἐγὼ κρατῶ αὐτῆς, ἐγὼ ἐκάλυφα καὶ διέπλασα αὐτήν· διὸ δὴ καὶ ὑπὸ ποιητῶν γαιήοχος καλεῖται ὁ Ποσειδῶν καὶ ἀσφάλιος, καὶ ἄλλα ὀνόματα ὀνο-

(1) Die ältesten Goetterbilder waren noch blosse symbolische Zeichen, und nur Nothbehelfe, um den Ahnungen, Gefühlen und Vorstellungen, die sich jene Pelasgischen Stämme von der Gottheit in ihren verschiedenen Beziehungen gebildet hatten, als sinnliche Anhaltspunkte zu dienen. (Werk. II. s. 450).

(2) Φιλοστ. Β. 14.

(3) 'Iδὲ Revue Numismatique 1869—70. Pl.VII. 28.

μάζεται, τὴν τοῦ ὕδατος δύναμιν δηλοῦντα. Ὅρα τὴν ἐν πίνακι Β εἰκόνα (1).

§ 13. Σαφέστερον ὅμως περὶ τῶν ἐκ τῶν ὑδάτων μετασηματισμῶν τῆς γῆς, καὶ τῆς ἐξ αὐτῶν βιαίας μεταστροφῆς καὶ μετακινήσεως ἄλλων τε ἀλλαγῶν τῶν ὄντων καὶ ἄλλων εἰς οὐ προσήκοντα τόπον ἐκπέφρασται ἐν τῷ ἐπὶ Δευκαλίωνος κατακλυσμῷ, οὗτινος καλὸν ἐκρίναμεν νὰ μνημονεύσωμεν ἐνταῦθα οὐχ ὥσπερ οἱ ποιηταὶ αὐτὸν πλάσσουσιν, ἀλλ' ὡς πολλοῦ ἀξιοῖ λόγου ἱστορικοὶ διαγράφουσιν αὐτόν. Ὁ Λουκιανὸς ἐν τῇ περὶ τῆς Συρίας θεοῦ διατριβῇ, ἱστορῶν ἐν συνόλῳ τὰ περὶ τοῦ ἐπὶ Δευκαλίωνος κατακλυσμοῦ, ὡς ἦσαν γνωστὰ παρ' Ἑλλησι, λέγει ὅτι οἱ τῆς πρώτης γενεᾶς ἄνθρωποι, γενόμενοι ὑβριστὰ καὶ ἄδικοι καὶ ἐπίορκοι, καὶ μισάνθρωποι, περιέπεσον εἰς μεγίστην συμφορὰν. Ἡ γῆ ἐξέδωκε πολὺ ὕδωρ, ὕμβροι μεγάλοι ἐγένοντο, οἱ ποταμοὶ σφοδροὶ κατέβησαν, ἡ θάλασσα ἐπὶ πολὺ ἀνέβη, ὥστε τὰ πάντα ἐγένοντο ὕδωρ. Μόνος ὁ Δευκαλίων καταλείφθη εἰς τὴν δευτέραν γενεάν ἕνεκα τῆς φρονήσεως καὶ τῆς εὐσεβείας αὐτοῦ. Ἐσώθη δ' ὁ Δευκαλίων οὕτως· εἶχε κατεσκευασμένην λάρνακα· εἰς αὐτὴν εἰσβιβάσας τοὺς παῖδας καὶ τὰς γυναῖκας αὐτοῦ εἰσέβη καὶ αὐτός· συνεισέβησαν δὲ καὶ σῦες καὶ ἵπποι, καὶ ἄλλα ὅσα ἐν τῇ γῇ τρέφονται πάντα εἰς ζεύγη. Ἀπαντες δὲ ἕμνον ἐν τῇ λάρνακι πλέοντες ἐν ὕδωρ ἐκράτει. Εἶτα δὲ ὁ Δευκαλίων ἐκσωθεὶς ἴδρουσε ναὸν ἅγιον τῇ Ἥρᾳ καὶ ἔθετο νόμον νὰ τελεῖται ἐν αὐτῷ ἑορτὴ εἰς μνημόσυνον τῆς συμφορᾶς καὶ τῆς εὐεργεσίας, ἐξ οὗ δὴ ἅπασα ἡ Συρία καὶ ἡ Ἀραβία καὶ πέραν τοῦ Εὐφράτου, πολλοὶ ἄνθρωποι συνερχόμενοι δις τοῦ ἔτους ἐώρταζον ὑδροφοροῦντες ἐκ τῆς θαλάσσης καὶ ἐκχέοντες τὸ ὕδωρ εἰς τὸν ναόν. Τὰ τοῦ Λουκιανοῦ ῥήματα ὡς ἀξία μελέτης παρατιθέμεθα ὧδε· «Οἱ μὲν ὦν πολλοὶ Δευκαλίωνα τὸν Σισύθεα τὸ ἱερόν εἴσασθαι λέγουσι, τοῦτον Δευκαλίωνα, ἐπὶ τοῦ τὸ πολλὸν ὕδωρ ἐγένετο. Δευκαλίωνος δὲ πέρι λόγον ἐν Ἑλληνσι ἤκουσα, τὸν Ἑλληνες ἐπ' αὐτῷ λέγουσι. Ὁ δὲ μῦθος ὧδε ἔχει· ἦδε ἡ γενεὴ οἱ νῦν ἄν-

(1) Ὅρα Mill. Mythol. Gal. LVI, 296.

θρωποι οὐ πρῶτοι ἐγένοντο, ἀλλ' ἐκείνη μὲν ἡ γενεὴ πάντες ὄλοντο. Οὗτοι δὲ γένεος τοῦ δευτέρου εἰσὶ, τὸ αὖτις ἐκ Δευκαλίωνος ἐς πληθὺν ἀπίκετο. Ἐκείνων δὲ περὶ τῶν ἀνθρώπων τάδε μύθεοντο· ὕβρισταὶ κάρτα ἐόντες ἀθέμιστα ἔργα ἔπραττον, οὔτε γὰρ ὄρνια ἐφύλασσον, οὔτε ξείνους ἐδέκοντο, οὔτε ἱκετέων ἠνείχοντο, ἀντ' ὧν σφίσιν ἡ μεγάλη συμφορὴ ἀπίκετο. Αὐτίκα ἡ γῆ πολλὸν ὕδωρ ἐκδιδοῖ καὶ ὄμβροι μεγάλοι ἐγένοντο καὶ οἱ ποταμοὶ κατέβησαν μείζονες καὶ ἡ θάλασσα ἐπὶ πολλὸν ἀνέβη, ἐς δὲ πάντα ὕδωρ ἐγένοντο καὶ πάντες ὄλοντο, Δευκαλίων δὲ μόνος ἀνθρώπων ἐλίπετο ἐς γενεὴν δευτέραν εὐβουλίας τε καὶ τοῦ εὐσεβέος εἵνεκα. Ἡ δὲ οἱ σωτηρίῃ ἤδη ἐγένετο· λάρνακα μεγάλην, τὴν αὐτὸς εἶχε, ἐς ταύτην ἐσθιβάσας παῖδάς τε καὶ γυναῖκας ἐσωτοῦ ἐσέβη· ἐσθαιόντι δὲ οἱ ἀπίκοντο σύες καὶ ἵπποι καὶ λεόντων γένεα καὶ ὄφεις καὶ ἄλλα ὀκόσα ἐν γῆ νέμονται, πάντα ἐς ζεύγεα. Ὁ δὲ πάντα ἐδέκετο, καὶ μιν οὐκ ἐσίνοντο, ἀλλὰ σφίσι μεγάλην διόθεν φιλίην ἐγένετο. Καὶ ἐν μιῇ λάρνακι πάντες ἐπλευσαν, ἔστε τὸ ὕδωρ ἐπεκράτεε. Τὰ μὲν Δευκαλίωνος περὶ Ἑλληνες ἱστοροῦσι.»

13 »Τὸ δὲ ἀπὸ τούτου λέγεται λόγος ὑπὸ τῶν ἐν τῇ ἰρῇ πόλει, μεγάλως ἄξιος θωμάσαι, ὅτι ἐν τῇ σφετέρῃ χώρῃ χάσμα μέγα ἐγένετο καὶ τὸ σύμπαν ὕδωρ κατεδέξατο· Δευκαλίων δὲ, ἐπεὶ τάδε ἐγένετο, βωμούς τε ἔθετο καὶ νηὸν ἐπὶ τῷ χάσματι Ἡρῆς ἅγιον ἐστήσατο. Ἐγὼ δὲ καὶ τὸ χάσμα εἶδον, καὶ ἔστι ὑπὸ τῷ νηῷ κάρτα μικρὸν. Εἰ μὲν ὧν πάλαι καὶ μέγα ἐὼν νῦν τοιόνδε ἐγένετο, οὐκ οἶδα· τὸ δὲ ἐγὼ εἶδον, μικρὸν ἐστί. Σῆμα δὲ τῆς ἱστορίας τόδε πρήσσοι· δις ἐκάστου ἔτεος ἐκ θαλάσσης ὕδωρ ἐς τὸν νηὸν ἀπικνέεται. Φέρουσι δὲ οὐκ ἰρέες μόνον, ἀλλὰ πᾶσα Συρίη καὶ Ἀραβίη, καὶ πέρηθεν τοῦ Εὐφράτεω πολλοὶ ἄνθρωποι ἐς θάλασσαν ἔρχονται καὶ πάντες ὕδωρ φέρουσι, τὰ πρῶτα μὲν ἐν τῷ νηῷ ἐκχέουσι, μετὰ δὲ ἐς τὸ χάσμα κατέρχεται, καὶ δέκεται τὸ χάσμα μικρὸν ἐὼν ὕδατος χρῆμα πολλόν. Τὰ δὲ ποιέοντες Δευκαλίωνα ἐν τῷ ἱερῷ τόνδε νόμον θέσθαι λέγουσι συμφορῆς τε καὶ εὐεργεσίας μνήμα ἔμμεναι» (1). Προϊὼν δὲ ὁ Λουκία-

(1) Λουκ. π. τῆς Συρ. θεοῦ 23.

νός διηγείται, ὅτι ἐν τῷ ναῷ ἦν μέσον τῶν ἀγαλμάτων τοῦ Διὸς καὶ τῆς Ἥρας ξόανον τοῦ Δευκαλίωνος, ὅπερ σημεῖον ἐκαλεῖτο ἐπὶ τῆς τούτου κορυφῆς ἦν χρυσῆ περιστέρα (1). Ἡ περιστέρα, ἥς μνημονεύει ὁ Λουκιανός, ἠνίττετο βέβαια τὴν περιστερὰν, ἣν ἀπέστειλεν ὁ Δευκαλίων, ὅπως γινῶ τὴν τῶν ὑδάτων κατάστασιν· τοῦτο δὲ τεκμαιρόμεθα ἐξ ὧν ὁ Πλούταρχος λέγει· «Οἱ μὲν οὖν μυθολόγοι τῷ Δευκαλίωνί φασι περιστερὰν ἐκ τῆς λάρνακος ἀφιμένην, δῆλωμα γενέσθαι, χειμῶνος μὲν εἶσω πάλιν ἐνδυομένην, εὐδίας δὲ ἀποπτᾶσαν» (2).

§ 14. Ἐν ταῖς προειρημέναις χώραις φαίνεται ὅτι ἐκ παλαιότητων ἐπεκράτει ἡ ἔννοια ἐνὸς κατακλυσμοῦ, ὅστις διέφθειρε τὸ πρῶτον γένος τῶν ἀνθρώπων· τοσοῦτον δὲ ἰσχυρῶς ἐπεκράτει, ὥστε καὶ νομίσματα ἐκόπησαν, δηλωτικὰ τοῦ περὶ οὗ εἴπομεν κατακλυσμοῦ. Ἡ ἐν πίνακι Γ γραφὴ δηλοῖ νόμισμα τῆς ἐν Φρυγίᾳ πόλεως Ἀπαμείας· ἐν τούτῳ ἐγκεχάρακται τῇ μὲν ἡ κεφαλὴ τοῦ αὐτοκράτορος Σεουήρου, ὡς δηλοῦσι τὰ περιγεγραμμένα γράμματα ΑΥΤ. Κ. Α. ΣΕΠΤ. ΣΕΟΥΗΡΟΣ ΠΕΡΤΙ· ἐτέρωθεν δὲ κιβωτὸς ἐπιπλεύουσα τοῖς ὕδασι, ἐν δ' αὐτῇ ὁράται μετὰ τῆς γυναικὸς αὐτοῦ ἐστὼς ὁ Νῶε, ὡς ἔστιν εἰκάσαι ἐκ τοῦ κατὰ τὸ μέσον τῆς κιβωτοῦ γεγραμμένου κεφαλαίου γράμμασιν ὀνόματος ΝΩΕ· ταύτης δ' ἐξῶθεν ἐτέρα γυνὴ ὁράται ποδῆρη χιτῶνα φοροῦσα καὶ ἀνὴρ ἱμάτιον. Ἀμφότεροι δ' ἀνέχουσι τὴν δεξιάν. Τούτους οἱ μὲν τῶν ἀρχαιολόγων ὑπολαμβάνουσιν ὅτι εἰσὶν οἱ ἐκ τῆς Κιβωτοῦ ἐκθάντες Νῶε καὶ οἱ γυνὴ αὐτοῦ, οἱ δὲ ὅτι εἰσὶν ὁ Δευκαλίων καὶ ἡ Πύρρα δι' ἣν ἐροῦμεν προϊόντες ταυτότητα τοῦ Νῶε καὶ τοῦ Δευκαλίωνος. Ἐπὶ δὲ τοῦ στεγάσματος τῆς κιβωτοῦ φαίνονται πτηνὰ δύο, περιστέρα καὶ κόραξ, ὧν ἡ περισερὰ προσπετομένη φέρει κλάδον ἐλαίας ἐν τοῖς ποσὶ. Εἰσὶ δὲ περιγεγραμμένα τὰδε· ΕΠΙ ΑΓΩΝΟΘΕΤΟΥ ΑΡΤΕΜΑΣ. ΑΠΑΜΕΩΝ (3).

(1) Λουκ. π. τ. Συρ. θεοῦ 33.

(2) Πλουτ. π. τῶν ζῴων φρονιμ. 13.

(3) Mionnet-Description de Med. Anti. Grec. et Rom. Suppl. Tom. VII. pl. XII.

Τὴν αὐτὴν ταύτην τοῦ κατακλυσμοῦ γραφὴν δηλοῖ καὶ ἕτερον νόμισμα τῆς αὐτῆς Ἀπαμείας. Τὸ νόμισμα τοῦτο, ὅπερ πρὸ μικροῦ οἱ φιλόμουσοι Πρῶσσοι ἐκτίσαντο, κεῖται νῦν ἐν τῷ ἐν Βερολίῳ βασιλικῷ μουσεῖῳ, οὗτινος οἱ λόγιοι διευθυνταὶ κ. Ἰούλ. Φρειδλαίνδερος καὶ Ἀλφρέδος ὁ Σαλλέτος ἐξέδωκαν ἐν ἔτει 1873 (1). Ἐν τῷ εἰρημένῳ νομίσματι ἐγκεχάρακται ἐτέρωθεν μὲν ἡ δάφνη ἐστεμμένη κεφαλὴ τοῦ αὐτοκράτορος Φιλίππου Αὐγούστου, ὡς δηλοῦσι τὰ περιγεγραμμένα γράμματα ΑΥΓ(οκράτωρ) Κ(αῖσαρ) ΙΟΥΛ(ιος) ΑΥΓ(ουστος)· ἐτέρωθεν δὲ ἡ ἐπὶ τῶν ὑδάτων ἐπιπλέουσα κιβωτός, ἐνθα ἴσταται ὁ Νῶε καὶ ἡ τούτου γυνή· ἐξωθεν δὲ τῆς κιβωτοῦ φαίνονται ὁ ἀνὴρ καὶ ἡ γυνὴ καὶ ἡ περιστέρα καὶ ὁ κόραξ, οὓς εἶδομεν ἐν ᾧ περιεγράψαμεν ἐτέρω νομίσματι τῆς Ἀπαμείας, περὶ δὲ τὰ γράμματα τάδε· ΕΠΙ Μ(άρχου) ΑΥΡ(ηλίου) ΑΛΞΑΝΔΡΟΥ Β (τὸ δεύτερον) ΑΡΧΙ (ερέως) ΑΠΑΜΕΩΝ· ἐν τῷ μέσῳ δὲ τῆς κιβωτοῦ τὸ ὄνομα ΝΩΕ. Ὅρα τὴν ἐν πίνακι Δ γραφὴν.

§ 15. Νῦν δὲ ζητητέον πῶς ὁ Λουκιανός, ἱστορῶν τὸν παρὰ Φρυξί κατακλυσμόν, μνείαν ποιεῖται τοῦ Δευκαλίωνος ἀντὶ τοῦ παρ' ἐκείνοις γνωστοῦ Νῶε, ὃν βλέπομεν ἐγκεχαραγμένον ἐπὶ τῶν νομισμάτων αὐτῶν, ἅτινα ὁμολογουμένως γίνονται φωνήεντες μάρτυρες τῆς ἀληθοῦς ἱστορίας χώρας οἰασθήποτε; Ἡ λύσις τοῦ ζητήματος οὐκ ἔστι δύσκολος, ἐὰν ἐνθυμηθῶμεν ὅτι Ἕλληνες ἱστορικοὶ, οἷος καὶ ὁ Λουκιανός, ὅστις Σαμοσατεὺς μὲν ἦν τὴν πατρίδα, ἀλλὰ τὴν Ἑλληνικὴν παιδείαν εἰς τὰ μάλιστα πεπαιδευμένος, καὶ πνεύματος Ἑλληνικοῦ τελείως ἐμφορούμενος, εὐρόντες αὐτοῦ τὰ περὶ τοῦ κατακλυσμοῦ ὅμοια πρὸς τὰ παρ' αὐτοῖς, ἀντικατέστησαν τὸν ξένον καὶ ἀκατάληπτον Νῶε διὰ τοῦ σφετέρου Δευκαλίωνος, ὅς ἐστι μυθῶδες καὶ πλάσμα, διότι διὰ τοῦ ὀνόματος τούτου ἠνίπτοντο οἱ ἀρχαῖοι τὴν ἐκ τῆς κατακλύσεως τῶν ὑδάτων συμφορὰν τῆς Ἑλλαδικῆς γῆς, ἣτις ἐγκείται

(1) Das Königliche Münzkabinet. Geschichte und übersicht der Samml. nebst Erklär. Beschrei. d. auf Schautischen Ausgelegten Auswahl.

ἐν τῷ τοῦ Δευκαλίωνος ὀνόματι, ἐκ τοῦ δεύω γινομένου, κατὰ τοὺς μυθολόγους, τὸ ὑγραίνω, καὶ ἄλλε ἄλλος, τὴν θάλασσαν δηλοῦντι.

§ 16. Οἶδα καλῶς ὅτι ἡ ὁμοιότης τοῦ ἐπὶ Δευκαλίωνος κατακλυσμοῦ καὶ τοῦ ἐπὶ Νῶε, ὃν ἱστορεῖ ὁ Μωϋσῆς, εἰς πολλὴν ἀπορίαν καὶ ἔκπληξιν ἐμβάλλει τὸν ἀκροατὴν· ἀλλ' ἐκ τῆς ἱστορίας ἐπιμελῶς καὶ δεόντως ἐρευνωμένης καὶ ἡ ἀπορία τελῶς λύεται, καὶ ἡ ἔκπληξις εἰς ὀρθὴν καὶ δικαίαν μεταβάλλεται κρίσιν περὶ τοῦ κύρους τοῦ ὑπὸ τοῦ Μωϋσέως ἱστορουμένου κατακλυσμοῦ.

§ 17. Ἡ ἱστορία διδάσκει ἡμᾶς ὅτι τὸν ἐπὶ Νῶε φοβερόν ἐκεῖνον κατακλυσμόν, ἐξ οὗ διεφθάρη τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων διηγοῦντο, ὡς ἐγένετο, πρὸς νουθέτησιν καὶ σωφρονισμόν ὁ Νῶε καὶ οἱ περὶ αὐτόν. Ἐπειδὴ δὲ καὶ οἱ μικρὸν μετὰ τὸν κατακλυσμόν ἀνθρώποι ἔζων μακρότερον βίον, ὡς ἱστορεῖ ὁ Μωϋσῆς, συμμαρτυρεῖ δὲ καὶ ὁ Ἰώσηπος λέγων·

«Μαρτυροῦσι δέ μου τῷ λόγῳ πάντες οἱ παρ' Ἑλλησι καὶ παρὰ βαρβάρους συγγραψάμενοι τὰς ἀρχαιολογίας. Καὶ γὰρ καὶ Μανέθων ὁ τὴν τῶν Αἰγυπτίων ποιησάμενος ἀναγραφήν, καὶ Βηρωσσὸς ὁ τὰ Χαλδαϊκὰ συναγαγὼν, καὶ Μῶχος τε καὶ Ἐστιαῖος, καὶ πρὸς αὐτοῖς ὁ Αἰγύπτιος Ἱερώνυμος, οἱ τὰ Φοινικικὰ συνταξάμενοι, συμφωνοῦσι τοῖς ὑπ' ἐμοῦ λεγομένοις. Ἡσιόδος τε καὶ Ἐκασταῖος καὶ Ἑλλάνικος καὶ Ἀκουσίλαος, καὶ πρὸς τούτοις Ἐφορος καὶ Νικόλαος, ἱστοροῦσι τοὺς ἀρχαίους ζήσαντας ἔτη χίλια» (1). Ἐπόμενον ἦν ὅτι ἡ ἐν τῇ ψυχῇ παράστασις τοῦ κατακλυσμοῦ καὶ τῆς ἐξ αὐτοῦ φθορᾶς ἦν καὶ τοῖς πολλὰ ἔτη ὕστερον γενομένοις, οἷα ἡ ἐν ἡμῖν εἰκὼν τοῦ πρὸ οὐ πολλοῦ χρόνου γεγονότος· διότι τὰ τέκνα ἤκουον τὰ τοῦ κατακλυσμοῦ παρὰ πατέρων, οἵτινες, ἢ αὐτοὶ ἢ οἱ τούτων φίλοι ὠμίλησαν τοῖς τέκνοις αὐτοῦ τοῦ Νῶε. Ἐκ τούτων παρέλαβε καὶ ὁ παραδιδούς τοῖς Ἰουδαίσις ὃν καὶ ἡμεῖς οἶδαμεν κατακλυσμόν.

Τὴν αὐτὴν ὅμως περὶ παγκοσμίου κατακλυσμοῦ ἔνοιαν ἔχουσιν ἅπαντά που τὰ ἔθνη, ὡς ἐκ τῆς ἱστορίας γιγνώσκομεν· οἷον οἱ

(1) Ἰδὲ Ἰωσ. ἀρχαιολ. 1, 3, 9.

Πέρσαι, οἱ Σῖναι, οἱ Ἰνδοί, οἱ Γαλάται, οἱ Ἰταλοί, οἱ Ἑλληνες καὶ ἄλλοι. Τὸ δὲ πάντων θαυμαστότερον, ὅτι καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Ἀμερικῇ ὁ περιώνυμος Οὐμβόλτος ἀνεῦρεν ἐν ταῖς παρὰ τοῖς Μεξικανοῖς ἱερογλυφικαῖς γραφαῖς τὸν ἐπὶ Νῶε γενόμενον κατακλυσμόν. Ὁ πολυμαθέστατος οὗτος ἀνὴρ, ὃς καθ' Ὀμηρον

Πολλῶν ἀνθρώπων ἶδεν ἄσπετα καὶ νόον ἔγνω,

περιγράφων μίαν τῶν εἰρημένων γραφῶν λέγει. Ἡ γραφὴ δηλοῖ τὸν Τέσπην ἢ Κόξκοξον, ὅστις ἐστὶν ὁ αὐτὸς καὶ ὁ Νῶε, ἐντὸς μεγάλου πλοίου ἐπὶ τῶν ὑδάτων ἐπιπλέοντος ἐν τούτῳ φαίνονται ἡ γυνὴ τοῦ Τέσπου καὶ τὰ τέκνα, πρὸς δὲ πολλὰ ζῶα καὶ σπόροι παντοῖοι, οἵτινες εἰσι χρησιμώτατοι εἰς ζῶν τῶν ἀνθρώπων. Ὅτε δὲ τὰ ὕδατα ἐξέπεσον κατὰ διαταγὴν τοῦ μεγάλου πνεύματος Τεξκατλιπόκα καλουμένου, ὁ Τέσπης ἐξαπέστειλε γῦπα, ἵνα γνῶ τὴν τῶν ὑδάτων κατάστασιν. Ὁ γῦψ ἐντυχὼν πολλοῖς σώμασι νεκρῶν οὐκ ὑπέστρεψε μετ' ὀλίγον δὲ ἀπέστειλεν ἕτερον πτηνόν· τελευτῶν δὲ ἀπέστειλε τὸν μαιοτρόχιον, ὅστις ἐπανῆλθε φέρων ἐπὶ τοῦ ῥάμφους κλάδον θαλερόν. Τότε οὖν γνοῦς ὁ Τέσπης ὅτι ἡ γῆ ἐγένετο ἐκ νέου χλωρὰ, ἐξέβη τοῦ πλοίου πλησίον τοῦ ὄρους Κολουακάν. (1)

(1) Coxcox qu' ils appellent Tezpi, s' embarqua dans un acalli spacieux avec sa femme, ses enfants, plusieurs animaux et des graines dont la conservation était chère au genre humain. Lors que le grand esprit Texcatlipoca ordonna que les eaux se retirassent, Tezpi fit sortir de sa barque un vautour, le zapilote (Vultur aura). L' oiseau qui se nourrit de chair morte ne revint pas, à cause du grand nombre de cadavres dont était jonchée la terre récemment desséchée. Tezpi envoya d' autres oiseaux, parmi lesquels le colibri seul revint en tenant dans son bec un rameau garni de feuilles; alors Tezpi voyant que le sol commençait à se couvrir d' une verdure nouvelle, quitta sa barque près de la montagne de Colhuacan. . . . . Le colibri de Tezpi ne rappelle-t-il pas la colombe de Noë, celle de Deucalion? (Voyage Humboldt et Bonpland. B. 226. Vue des Cordilières).

§ 18. Πόθεν δὴ καὶ πῶς μετεδόθη τοῖς εἰρημένοις ἔθνεσι, καὶ δὴ τοῖς Ἀμερικανοῖς ἡ περὶ κατακλυσμοῦ ἔννοια; Τὴν ἀπορίαν λύει αὐτὴ ἡ ἱστορία. Ἐξ αὐτῆς διδασκόμεθα, ὅτι οὐ πολὺ ὕστερον ἐγένετο ἡ σύγχυσις τῆς γλώσσης τῶν ἀνθρώπων καὶ ἡ ἐκ τῆς Ἀσσυρίας ἀνά πᾶσιν τὴν γῆν διασπορά αὐτῶν, ὧν ἠγοῦντο οἱ τρεῖς ὀνομαστοὶ οἰκισταί. (1) Οἱ δὲ μεταναστεύοντες μετήνεγκον, ὡς εἰκὸς, εἰς τὰς νέας οἰκῆσεις καὶ τὴν περὶ κατακλυσμοῦ ἔννοιαν, ἣτις τὴν ἀρχὴν ἐτήρει πολὺ τὴν ταυτότητα, ἰδίᾳ δὲ ἐπὶ μακρότερον, ὅπου ἔσται ἡ κιβωτὸς τοῦ Νῶε, ἐν ταῖς περὶ τὸ ὄρος Ἀραράτ χώραις, ὅπου ἡ ἔννοια τοῦ εἰρημένου κατακλυσμοῦ ἐπεκράτει «*Bien avant, ὡς ὀρθῶς λέγει ὁ Κυβιέρος, la conversion des habitants au christianisme*». Τοιαύτη ἐστὶ καὶ ἡ ἐν Φρυγίᾳ πόλις Ἀπάμεια, ἣτις διὰ τοῦτο καὶ Κιβωτὸς ὠνομάζετο, καὶ ἥς ἐπὶ τῶν νομισμάτων ἐχαράχθη πιθαῶς διὰ τὴν εἰρημένην αἰτίαν ὃ ἐπὶ Νῶε κατακλυσμός. Σὺν τῷ χρόνῳ δὲ, διαφθορῶν τῶν ἀνθρώπων ἕκ τε τῆς εἰδωλολατρίας καὶ τῆς ἄλλης κακίας, ἐπεισέχθησαν εἰς αὐτὴν ἀλλότρια καὶ τῆ ἀσεβεία οἰκεῖα. Τούτων τῶν ἐπεισάκτων ἐξωθουμένων δι' ἐπιμελοῦς ἐρεῦνης μένει καὶ διαφαίνεται ἡ ἀρχικὴ καὶ ἡ ἀληθὴς ἱστορία τοῦ κατακλυσμοῦ, ἣτις ἐστὶν ἡ αὐτὴ παρ' ἅπασιν τοῖς ἔθνεσι καὶ ἡ παρὰ τῷ Μωϋσεῖ. Δῆλον οὖν ὅτι ἡ ὁμοίότης αὕτη δὲν θά ὑπῆρχε παρὰ λαοῖς, οἵτινες καὶ ἀπώτατα ἀλλήλων κεινται, καὶ γλῶσσαν καὶ θρησκείαν, καὶ ἦθη διάφορα ἔχουσιν, εἰ μὴ εἶχον ὡς βάσιν, ὡς

(1) Τὴν σύγχυσιν τῶν γλωσσῶν καὶ τὴν εἰς πᾶσαν τὴν γῆν διασπορὰν τῶν ἀνθρώπων, ἥς μνείαν ποιεῖται ὁ Μωϋσῆς, θαυμαστῶς ἐπιστήσαντο οἱ ἐξοχώτεροι τῶν νῦν ἐλλογίμων ἀνδρῶν· οἱοὶ οἱ Οὐμβόλτοι, ὁ Νιθούρος, οἱ περὶ τὸν Βάλθην καὶ ἄλλοι. Οὗτοι, ἐμβριθῶς ἐξετάσαντες καὶ ἐρευνήσαντες τὰς διαφόρους γλώσσας καὶ διαλέκτους τῶν ἀνθρώπων, εὗρον ὅτι αὐταὶ εἰσι συγγενεῖς πρὸς ἀλλήλας ἢ ὅτι πηγάζουσιν ἐκ τῆς αὐτῆς γλώσσης, ἣ περ ἐχρῶντο οἱ ἐν τῇ Ἀνατολῇ· ἐξ ἧς τῷ χρόνῳ ἐκλιπούσης ἐγένοντο ἄλλαι, ἐξ ὧν αὖθις ἐκλιπουσῶν ἐγεννήθησαν αἱ νῦν ἐν χρήσει γλῶσσαι καὶ διάλεκτοι, ἀδελφαὶ οὔσαι ἀλλήλων, ὧν αἱ μὲν εἰσι πρεσβύτεραι, αἱ δὲ νεώτεραι. Ἴδὲ Alexandre de Humboldt, *vue des Cordilières*. Niebuhrs *Roemische Geschichte*, καὶ Balbi. *Atlas ethnographique du globe*, pl. 1.

πάνυ ὀρθῶς ὁ Κυβιέρος λέγει, τὴν ἀλήθειαν. Ὁ πολυμαθέστατος καὶ ὀξύνους οὗτος γεωλόγος, ὡς ἅπαντες οἱ εἰδότες ἀποκαλοῦσιν αὐτὸν, θαυμαστῶς ἐρευνήσας τὴν φύσιν καὶ τὴν ἱστορίαν τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων μελετήσας, ἀποφαίνεται πειστικῶς περὶ τῆς ἀληθείας τοῦ κατακλυσμοῦ καὶ τῆς διασπορᾶς τῶν ἀνθρώπων λέγων πλὴν ἄλλων καὶ τὰδε· «Les idées des peuples qui ont si peu de rapports ensemble, dont la langue, la religion, les lois n'ont rien de commun, s'accorderaient-elles sur ce point, si elles n'avaient la vérité pour base?» (1). Ἡ ἀπόδειξις αὕτη γίνεται μία, ὡς νομίζομεν, ἐκ τῶν πολλῶν φωνησεῶν μαρτυριῶν τῆς ὑπάρξεως τοῦ κατακλυσμοῦ, καὶ τῆς εἰλικρινείας καὶ ἀληθείας τῆς παρὰ τοῦ Μωϋσέως ἱστορουμένης Δημιουργίας. Πολλοὶ τῶν τοῦ παρελθόντος αἰῶνος φιλοσόφων ἐξ ἀσεβείας καὶ καταφρονήσεως τοῦ χριστιανισμοῦ προὔθυμήθησαν νὰ καταδείξωσιν ἄπιστον καὶ ἄσοφον τὸν Μωϋσεῖα, ὡς πρῶτον κηρύσσοντα τὴν θεότητα τοῦ Χριστοῦ, καὶ θεμέλιον ἐδραῖον τοῦ χριστιανισμοῦ γιγνόμενον κατὰ τὸ ῥῆμα αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ, λέγοντος· «Εἰ ἐπιστεύετε Μωσεῖ, ἐπιστεύετε ἂν ἐμοί· περὶ γὰρ ἐμοῦ ἐκεῖνος ἔγραψε» διὸ περιεγέλασαν τὰ τοῦ κατακλυσμοῦ, ἐχλεύασαν τὰ τῆς Πεντατεύχου, ἐλάλησαν, ἔγραψαν καὶ ἐδίδαξαν ὅτι κεν ἐπ' ἀκαιρίμαν γλῶσσαν ἤλθε, κατὰ τὴν τῶν ἀρχαίων παροιμίαν. Ἐκ τῶν κατ' αὐτοῦ ἀπειρῶν ἐρεσχηλιῶν καὶ λήρων ἐκρίναμεν καλὸν νὰ μνησθῶμεν ὧδε τῆς περὶ τοῦ κατακλυσμοῦ καὶ τῶν ἀπολιθώσεων γνώμης τοῦ ὀξύνου μὲν, πλανωμένου δὲ, καὶ ἄλλους πλανῶντος, καὶ εἰς ἄβυσσον ἀπωλείας καταφέροντος Βολταίρου. Ἡ ἱστορία τοῦ κατακλυσμοῦ, λέγει οὗτος, οὐδὲν ἕτερον δηλοῖ, εἰμὴ τὸν ὑπερβάλλοντα μόχθον, ὃν ἐμόχθησαν οἱ ἄνθρωποι εἰς ἀποξήρανσιν γαιῶν, ἅς οὔτοι ἐπὶ πολὺν χρόνον ἐξ ἀμελείας κατέλιπον κατακεκλυσμένας· «ne figure autre chose que la peine extrême qu' on a éprouvée dans tous les temps à dessécher les terres que la négligence des hommes a laissées longtems inondées. (2). Τὰ δὲ ἐπὶ τῶν ὀρέων λε-

(1) Discours sur la révolutions du globe, p. 220.

(2) Voltaire. Essai sur les Moeurs. Du Védam.

λιθωμένα ὄστρακα δῦσχυρίζεται ὁ αὐτὸς ὅτι ἐρρίφθησαν αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ πλήθους τῶν εἰς τὴν Ῥώμην ἐκ δεισιδαιμονίας ὄδοιπορούντων προσκυνητῶν. «*La foule, légèr, innombrable de pèlerins qui partaient à pied de Saint-Jacques en Galice et de toutes les provinces, pour aller à Rome par le Mont Cenis, chargés de coquilles à leurs bonnets*» Πολλοὶ τῶν σοφῶν καὶ περὶ τὴν γεωλογίαν ἐντριβεστάτων ἀνδρῶν δικαίως οἰκτείρουσι καὶ ἐλεεινολογοῦσι τὸν Βολταῖρον, τοιαῦτα γελοῖα καὶ ἀμαθῆ γράφοντα περὶ τῶν ἀπολιθώσεων (1).

§ 19. Ὁ μετὰ τῶν οἰκειῶν ἐκ τῆς διὰ τοῦ κατακλυσμοῦ καινῆς φθορᾶς ἐκσωθεὶς Νῶε παραδέδοται ὅτι ἐγένετο ὁ πατὴρ τοῦ μετὰ τὸν κατακλυσμόν γένους τῶν ἀνθρώπων, καὶ ὁ συνοχεὺς αὐτοῦ πρὸς τὸ ἐκ τοῦ Ἀδάμ.

Τὸν διπλοῦν προορισμὸν καὶ τὴν μετὰ τὸν κατακλυσμόν λειτουργίαν τοῦ Νῶε οὐ μόνον ἡ ἱστορία διδάσκει ἡμᾶς, ἀλλὰ καὶ πολλὰ τῶν παραδεδομένων περὶ τινῶν τῶν ἐν Ἀσίᾳ καὶ Εὐρώπῃ καὶ ἀλλαγῶν θεῶν καὶ ἡρώων ὑποδηλοῦσιν, οἷον τὰ περὶ Δευκαλίωνος μυθολογούμενα, καὶ Ἰανοῦ καὶ ἄλλων, ὧν αἱ πάθαι καὶ αἱ λειτουργίαι πολλὰ ὁμοιάζουσι πρὸς τὰς τοῦ Νῶε· οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ εἰκόνες τινὲς καὶ σύμβολα τῶν παλαιῶν εἰδωλολατρῶν θαυμαστῶς ὑπαινίττονται αὐτὸν, οἷον χαλκᾶ τινὰ τῶν Ῥωμαίων νομίσματα, ἀσσάρια καλούμενα. Ἐν τούτοις ἐγκεχάρκται τῇ μὲν πρῶρᾳ πλοίου ἐπὶ τῶν ὑδάτων ἐπιπλέοντος, ἐξ οὔ καὶ τὰ νομίσματα galilae μετωνομάσθησαν ἐκ τοῦ galis, ὃ δηλοῖ παρά Λατίνοις πλοῖον· κατὰ δὲ θάτερα δύο πρόσωπα τοῦ Ἰανοῦ, ὅπισθεν ἑκατέροις συνεχόμενα, καὶ βαθὺν πώγωνα ἔχοντα, ὑπερθεν δὲ κατὰ τὸ μέσον μηνίσκος κεῖται. Ἡ ἐν πίνακι Ε γραφῆ, ἣτις εἴληπται ἐκ τινος ἀσσαρίου τῶν Ῥωμαίων, δηλοῖ ὃν εἶπομεν Ἰανόν (2).

(1) Ἴδὲ τὸ σοφὸν ἔργον τοῦ Αὐγούστου Νικολάου. *Etudes Philosophiques sur le Christianisme. Livre II. Chapitre 41.* Τὸ ἔργον τοῦτο μετηνέχθη εἰς τὴν ἡμετέραν γλῶσσαν ὑπὸ Π. Βραῖλα Ἀρμέντη.

(2) Ἴδὲ Mill. *Mythol. Galler.* 1, 5.

Ὁμολογοῦμεν ὅτι πολλὰ παρέσχετο πράγματα τοῖς τε πάλαι καὶ τοῖς νῦν τῶν ἐξηγητῶν τῶν μύθων τὸ διὰ τῆς γραφῆς δηλούμενον. Οἱ μὲν γὰρ ὑπέλαβον τὸ τοῦ Ἴανου διπρόσωπον, ἀφ' οὗ οὗτος καὶ biceps καὶ bifrons παρὰ Λατίνοις κέκληται, ὅτι αἰνίττεται τό τε ἐκ τοῦ Ἥλιου καὶ τῆς Σελήνης φῶς· οἱ δὲ τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ τέλος τῆς θ' ἡμέρας καὶ τοῦ ἔτους (1)· διὸ δὴ καὶ ὁ μὴν ἀφ' οὗ ἤρχετο τὸ ἔτος ἀπὸ τοῦ Ἴανου Ἴανουάριος ὠνομάσθη (2). Ἄλλοι δὲ ὑπέλαβον ὅτι τὸ διπρόσωπον τοῦ Ἴανου ὑπηνίττετο τὴν τῶν ἡθῶν τῶν Ἰταλῶν μεταβολὴν ἀπὸ ἀγρίων εἰς ἡμερα. Ὁ Πλούταρχος ἐν τοῖς Ῥωμαϊκοῖς διττὴν περὶ τοῦ διπρόσωπου τοῦ Ἴανου ἀποφαινόμενος γνώμην λέγει· «Διατί τὸν Ἴανὸν διπρόσωπον οἴονται γεγονέναι, καὶ γράφουσιν οὕτω καὶ πλάττουσι; πότερον ὅτι τῷ μὲν γένει Ἑλλήν ἐκ Περγαμίας ἦν, ὡς ἱστοροῦσι, διαβάς δ' εἰς Ἰταλίαν, καὶ συνοικήσας τοῖς αὐτόθι βαρβάροις, μετέβαλε καὶ γλώτταν καὶ διαίταν; ἢ μᾶλλον ὅτι τοὺς περὶ τὴν Ἰταλίαν αὐτὸς ἀγρίοις καὶ ἀνόμοις χρωμένους ἤθεσιν εἰς ἕτερον βίου σχῆμα, πείσας γεωργεῖν καὶ πολιτεῦεσθαι, μετέβαλε καὶ μετεκόσμησε;» Τῷ Πλουτάρχῳ ἐπόμενος καὶ ὁ Κλαύσενος λέγει ὅτι ὁ Ἴανὸς ἐκ Θετταλίας εἰς Ἰταλίαν ἦλθεν· ὑπολαμβάνει δ' αὐτὸν πλὴν ἄλλων καὶ θεὸν κρηναῖον καὶ καθόλου θεὸν τοῦ ὕδατος καὶ πατέρα τῶν γενῶν· «als Familiengott, genossen der Penaten, aber auch als Quell- und Wassergott (3). Ὁ δὲ Βουττιανὸν διῶσχυρίζεται ὅτι ὁ Ἴανὸς αἰνίττεται πλὴν ἄλλων καὶ θεὸν, τὸ νέον ἔτος ἀνοίγοντα, διὸ καὶ σκοπεῖ πρὸς τε τὸ παρεληλυθὸς καὶ τὸ μέλλον· «Er ist Eröffner des neuen Jahres, mit dem Blicke aut beide Zeiträume gerichtet, und so wird er ein Gott jedes andern Wechsels. . . . .» (4).

(1) Serv. Virg. A. 7. 607. 12. 198. Macrob. Sat. 4. 9. p. 238.

(2) Ovid. Fast. 2. 1. 48. καὶ Πλουτ. Νομ. 19. πρὸς καὶ Jacobi. Handwörth. der Griechi. u. Römi. Mythol. 483.

(3) Klausen. Aeneas und die Penaten II. p. 710.

(4) Buttmann. Abhandll. der Königl. Preuss. Academie der Wissensch. zu Berlin 1816—1817. 129.

Ὁ δὲ εὐφυὴς ἀρχαιολόγος Βοιττίγερὸς πολλὰ περὶ τῆς τοῦ Ἰανοῦ φύσεως εἰπὼν, ὑπολαμβάνει αὐτὸν τελευτῶν θεὸν ἐξ ἀνατολῶν ἐλθόντα (1). Ὁμοίως δὲ καὶ ὁ πολὺς Κρεῦτσερος διὰ μακρῶν ἐξετάσας τοὺς περὶ Ἰανοῦ μύθους εὔρεν ἐν αὐτοῖς δημιουργίας τινὰ λόγον, καὶ ταυτίζων τὸν Ἰανὸν πρὸς τοὺς ἀρχικούς καὶ γεννήτορας θεοὺς τῶν ἐν Ἀσίᾳ μεγάλων ἐθνῶν, ἀποφαίνεται ὅτι οὗτος τὴν ἀρχὴν ἐξῆλθεν ἐκ τῆς Ἰνδίας καὶ προσλαβὼν τινὰ ἐκ τῶν Φοινίκων, καὶ Σαμοθρακῶν, καὶ Θεσσαλῶν καὶ Δωδωναίων ἐγκατέστη εἰς Ἰταλίαν καὶ ἐγένετο ἐντόπιος θεός· «Janus scheint aus Indien ursprünglich abzustammen, und mit Phöniciſchen, Samothracischen, Thessalisch-Dodonäischen Umgestaltungen in Italiens Boden verpflanzt, und dort recht einheimisch geworden zu sein (2). Παραπλήσια τοῦτοις περὶ Ἰανοῦ ἀποφαίνονται καὶ ἄλλοι γνώριμοι φιλόλογοι, περὶ ὧν ἔπιθι τὸν Ἰάκωβον (3).

§ 20. Οἱ εἰρημένοι σοφοὶ ἐρευνηταὶ τῶν μύθων ὑπενόησαν ὅτι δύο δηλοῖ τὸ ἐπὶ τῶν νομισμάτων ἐγκεχαραγμένον διπρόσωπον τοῦ Ἰανοῦ. Ἐκαστος εὔρε μίαν, ὡς εἶδομεν, αἰτίαν, οὐχὶ μὲν τὴν ἀληθῆ, ἀλλὰ τὴν παρέχουσαν ὑπονοεῖν αὐτήν. Ἡμεῖς ἐκ τῶν περὶ Ἰανοῦ λεγομένων εἰκάζομεν, ὡς καὶ ἄλλοι πρὸ ἡμῶν λόγιοι ἄνδρες ὑπετόπασαν (4), ὅτι ἡ γραφὴ δηλοῖ τὸ τοῦ Νῶε πάθος καὶ τὴν λειτουργίαν, ὅτι οὗτος ἐγένετο καὶ πρὸ καὶ μετὰ τὸν κατακλυσμὸν, καὶ εἶδε τὸ πρὸ τοῦ κατακλυσμοῦ καὶ τὸ ἐξ αὐτοῦ μετὰ τὸν κατακλυσμὸν γένος τῶν ἀνθρώπων. Τὴν τοῦ παρελθόντος καὶ μέλλοντος ἔνοιαν ἐνορᾷ καὶ ὁ Βουττμάν ἐν τῷ διπρὸσώπῳ τοῦ Ἰανοῦ, ἀλλ' ἄλλως, ὡς προδεδείχεται, ἐξηγεῖται αὐτήν· «Er ist Eröffner, λέγει, des neuen Jahres mit dem Blicke auf beide Zeiträume gerichtet. . . » Τὴν δ' ἔνωσιν

(1) Böttiger. Ideen zur Kunst-Mythologie. πρβλ. καὶ Creuzer Symbol. 4. 56.

(2) Creuzer Symbol. 3. 614.

(3) Handwörterbuch d. Griechi. u. Römi. Myth. ἐν λ. Janus.

(4) 18è Aug. Nicola. Etudes Philos. sur le Christian. Livre II, chapitre II. 406.

δύο γενῶν συνεῖδ' ὅπως καὶ ὁ Σερούτιος εἰς τὴν διὰ δύο προσώπων παράστασιν τοῦ Ἰανοῦ, ἀλλ' ὑπέλαβεν ὅτι αὕτη ἀπέβλεπε τὴν τοῦ Ῥωμύλου καὶ Τατίου πρὸς ἀλλήλους εἰρήνην καὶ ἔνωσιν τῶν δύο ἐθνῶν. Πρὸς δὲ τὴν ταυτότητα τοῦ Νῶε καὶ Ἰανοῦ καταδηλοῦσιν ἄλλα τε καὶ ἡ τοῦ Ἰανοῦ ἐπίκλησις *consivius*, ἥτις οὐδὲν ἕτερον σημαίνει, ἢ τὸν φυτάλιον καὶ γενέσιον διὰ τὸ γενέσθαι τοῦτον καθάπερ τὸν Νῶε σπορέα καὶ πατέρα τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ὡς καλῶς ὁ Μακρόβιος ἐξηγεῖται τὸ ἔτυμον τῆς λέξεως λέγων «*a conserendo, i. e. a propagine generis humani, quae Jano auctore conseritur*» (1).

§ 21. Ἐκ τῶν περὶ Δευκαλίωνος ἄρα καὶ Ἰανοῦ μύθων, καὶ ἐκ παλαιῶν μνημείων καὶ ἄλλων παραδόσεων δῆλη γίγνεται, ὡς νομίζω, ἡ ταυτότης τοῦ Δευκαλίωνος, τοῦ Ἰανοῦ καὶ τοῦ Νῶε, καὶ πιστὴ ἡ παράδοσις τῆς ἱστορίας περὶ τοῦ ὁμογενοῦς ἀπάντων τῶν ἀνθρώπων, ὅπερ πολλοὶ τῶν λεγομένων φιλοσόφων, τοῦ παρελθόντος μάλιστα αἰῶνος, πολλὰ ἐκάκισαν ἐξ ἀσεβείας καὶ περιεγέλασαν. Ὁ τυφλὸς μόνος, λέγει ὁ Βολταῖρος, δύναται ν' ἀρνηθῆ ὅτι οἱ λευκοὶ, οἱ μαυροὶ, οἱ Ὅττεντῶτοι, οἱ Λάπωνες, οἱ Σῖναι καὶ οἱ Ἀμερικανοὶ οὐκ εἰσιν εἶδη παντάπασι διακεκριμένα «*Qu' il n'y a, λέγει, qu'un aveugle qui puisse douter que les blancs, les nègres, les Albinos, les Hottentots, les Lapons, les Chinois et les Americains, ne soient des races entièrement distinctes*» (2). Αἱ ἐπιμελεῖς ὅμως μελέται καὶ ἔρευναι σοφῶν καὶ περιωνύμων ἀνδρῶν, οἷον τοῦ Κυβιέρου, τοῦ Φορστέρου, τοῦ Οὐμβόλτου καὶ ἄλλων ἰκανῶς ἐξελέγχουσι τὴν ἀμάθειαν καὶ ἀσεβείαν τῶν περὶ τὸν Βολταῖρον, καὶ πάντας πάντως πείθουσι περὶ τῆς ἐνότητος τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ὅπερ προσμαρτυρεῖ καὶ αὐτὸ τὸ ἀναμάρτητον τῆς ζωολογίας ἀξιωμα, ὅτι πάντα, ὅσα δύνανται νὰ παράγονται δι' ἄλ-

(1) *Macrob. Saturn. 4. 9.* Ὑπάρχει διατριβὴ τις τοῦ Dickinson, de Noae in Italiam adventu ἐπιγραφομένη, ἣπερ ἡμεῖς τύχη κακῆ οὐπὼ ἐνετύχομεν, ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς ὅμως τεκμαιρόμεθα ὅτι αὕτη πιστοῦται τὴν περὶ Νῶε εἰρημένην γνῶμην.

(2) *Histoire de Russie sous Pierre le Grand, chap. 4.*

λήλων εἰσὶ ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ εἴδους· «Tous les individus qui peuvent se reproduire et se perpétuer indéfiniment les uns avec les autres sont d'une seule et même espèce. Αἱ δὲ πολλὰ τῶν ἀνθρώπων διαφοραὶ εἰσι, κατὰ τὸν ἔξοχον Κυβέρων, τυχαῖαι αἰτίαι, ἐνὶ ῥήματι, ποικιλίαι (1).

§ 22. Κατάδηλον οὖν ἐξ ἀπάντων τῶν εἰρημένων γίγνεται, ὡς ἡμεῖς νομίζομεν, πρῶτον μὲν ὅτι τὰ ἐν τῇ γῆ ποικίλα τυπώματα λίθων ἐγένοντο ἐξ ὑδάτων, δεύτερον δὲ ὅτι ὁ ἐπὶ Νῶε κατακλυσμὸς ἀληθῶς ἐγένετο, τρίτον δὲ ὅτι ἅπαντα τὰ ἀπανταχοῦ ἔθνη παρέλαβον τὴν περὶ κατακλυσμοῦ ἔννοιαν, παρ' ὧν καὶ ὁ Μωϋσῆς, παρὰ τῶν περὶ τὸν Νῶε.

§ 23. Τοιαῦτα μὲν διὰ βραχέων περὶ τοῦ ἐν τῇ διατριβῇ θέματος ἡμῶν ἠδυνάμεθα δ' ἔτι πλείονα νὰ εἴπωμεν περὶ τῶν ἐν αὐτῷ πραγμάτων, εἰ ἐπέτρεπεν ἡμῖν ὅτε χρόνος καὶ ὁ τόπος. Τὰ βραχέα ὅμως ταῦτα ἱκανῶς, νομίζω, διδάσκουσιν ὅτι πρέπει τοῖς χρηστῆς τροφῆς καὶ παιδείας ὑγιοῦς ἀντιποιουμένοις νέοις νὰ μὴ ἀποδέχονται εἰκῆ καὶ προπετῶς τὰ περὶ σπουδαίων πραγμάτων, καὶ δὴ περὶ Χριστιανικῆς θρησκείας γνώμας τῶν ἄλλων, πρὶν ἂν αὐτοὶ καλῶς ἐξετάσαντες εὕρωσι τὴν ἀλήθειαν, ἣν διὰ παντὸς ἐν παντὶ καὶ ἐκ παντὸς τρόπου πρέπει νὰ θηρεύσωσιν οἱ πρὸς φιλότιμα καὶ γενναῖα ἔργα ὀργῶντες νέοι, διότι ἡ ἀλήθεια εἶναι ἡ ἀρχὴ καὶ ἡ βᾶσις ἀπασῶν τῶν ἀρετῶν, καθὼς καὶ ὁ Πίνδαρος εἶπε·

Ἄρχα μεγάλας ἀρετὰς ὤνασσε ἀλά-
θεια μὴ πταίσης ἐμὰν
σύνθεσιν τραχεῖ ποτὶ ψεύδει.

Ὁ δὲ Κύριος λέγει· «Ἐγὼ εἰμι ἡ ὁδὸς καὶ ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ ζωὴ... ὁ ἀκολουθῶν ἐμοί, οὐ μὴ περιπατήσῃ ἐν τῇ σκοτίᾳ, ἀλλ' ἐξῆε τὸ φῶς τῆς ζωῆς».

ΘΕΟΔΟΣΙΟΣ Β. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ.

(1) Tableau élémentaire de l'histoire des animaux. 'Icè M. de Quatrefages sur l'Unité de l'Espèce humaine."Επιθ. καὶ Aug. Nicolas II. chap. II. 385.

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑ ΤΗΣ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΤΑΦΟΥ ΤΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ
ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΤΟΥ Ε' ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗΣ ΜΕΛΕΤΗΣ.

Ἐν τῷ γ' τεύχει τοῦ δ' ἔτους τοῦ Ἀθηναίου ἐδημοσιεύθη πρὸ μικροῦ καλλιτεχνικὴ μελέτη περὶ τοῦ τάφου τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου τοῦ Ε', προκληθεῖσα ἐξ ἐπιστολῆς τοῦ κ. Ῥαγκαβῆ. Ἀλλὰ μετὰ τὴν δημοσίευσιν αὐτῆς, ἣτις ἠλπίζετο ὅτι ἤθελε θέσει τέρμα εἰς τοιαύτην συζήτησιν, ὁ κ. Ῥαγκαβῆς μὴ πεισθεὶς ἐκ τῶν ἐν αὐτῇ φερομένων λόγων νὰ ἐγκαταλείψῃ ὁ ὑπέβαλε σχέδιον τοῦ τάφου, μὴδὲ ἀξιώσας νὰ ἀντιτάξῃ κατ' αὐτῶν νέους ἰδίους λόγους, ἠρκέσθη ἀπλῶς νὰ γνωστοποιήσῃ ὅτι ἐμμένει πιστὸς εἰς τὰ ἀπαξ ὑπ' αὐτοῦ ρηθέντα διὰ τῆς ἐπιστολῆς του ταύτης, ἣν ἐδημοσίευσεν ἡ «Ἐφημερίς» τῆ 31 Ὀκτωβρίου π. ἔ.

Ἐν Βερολίῳ τῆ 8/20 Ὀκτωβρίου 1875.

Φίλτατε κ. Ἀγγελόπουλε,

Δημοσιεύσας τὰς ὀλίγας λέξεις, ἃς σοι ἔγραψα ἐκ Görlitz προχείρως καὶ διὰ μόνον σέ, ἐξήγειρες κατ' ἐμοῦ μεγάλην ὀργήν, καὶ ἐπροκάλεσες ἔκδοσιν ὄλου φυλλαδίου. Δὲν λυποῦμαι διὰ τοῦτο, διότι ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὸν σοφὸν ἀρχιτέκτονα κ. Καυτατζόγλου νὰ ἐκθέσῃ ιδέας τινὰς ὅπως δῆποτε χρησίμους, ἀν καὶ ἦκιστα ἀνταποκρινομένας εἰς τὸ ὑπ' ἐμοῦ γραφέν, ὡς πᾶς ἀμερόληπτος καὶ τῶν πραγμάτων εἰδήμων εὐκόλως θέλει ἐννοήσῃ. Περιττὸν δὲ νὰ σᾶς εἶπω ὅτι ἐν αὐταῖς δὲν εὔρον τίποτε *dynameion* νὰ μὲ μεταπεισῇ ὅτι ἐπὶ τῆς λάρνακος πρέπει νὰ παρασταθῇ οὐχὶ ἡ ἰλαστήριος θυσία τοῦ μεγαλομάρτυρος, ἀλλ' ὁ τελευταῖος αὐτοῦ διάπλους, ὡς ἀν ἐπρόκειτο περὶ Αἰγυπτίου βασιλέως διαπλέοντος τὸν Νεῖλον πρὸς τὰ Μεμνόνια· διάπλους ἐν τούτοις, εἰς ὃν, ὡς ἠξέυρεις, ἐγὼ αὐτὸς ὡς εἶτις καὶ ἄλλος συνετέλεσα καὶ οὐ μέρος μετέσχον. Ἄν ἠξέυρον βεβαίως ὅτι ἡ ναῦς εἶχεν ἀποφασισθῆ καὶ χαραχθῆ, θὰ ἦτο περιττὸν νὰ κάμω ἄλλην πρότασιν. Ἀλλὰ καὶ ἤδη, ἀφ' οὗ τὸ ἔμαθα, νομίζω πάντοτε ὅτι ἔχω τὸ δικαίωμα νὰ ἐκφράσω διὰ τοῦτο τὴν λύπην μου, καὶ δημοσίως ἀν ἔγραφον,

πολλῶ δὲ μᾶλλον ὅτε γράφω ἰδιαιτέρως πρὸς φίλον, ᾧ εἰμι μετὰ πάσης ἀγάπης

ὄλος πρόθυμος

A. P. ΡΑΓΚΑΒΗΣ.

Τὴν ἐπιμονὴν ταύτην ἢ μᾶλλον τὴν αὐταρέσκειαν τοῦ κ. 'Ρ. οὐδεὶς λόγος ἔπεισε τὸν γράψαντα τὴν μελέτην νὰ διαταράξῃ ἐκ νέου. Ἐπειδὴ ὅμως οὗτος ἔλαβε πρὸ μικροῦ φιλικὴν ἐπιστολὴν τοῦ ἐκ Μονάχου καλλιτέχνου ἀγιογράφου κ. Λουδοβίκου Θερσίου, διδάξαντος πρὸ ἐτῶν ἐν τῷ ἡμετέρῳ πολυτεχνεῖῳ ζωγραφικὴν, ὅτε ἔγραψε καὶ τὰς ἀγιογραφίας τοῦ ἐνταῦθα ῥωσσοικῆς ναοῦ τοῦ Νικοδήμου, καὶ πρὸ μικροῦ πέμψαντος τὴν ἐν τῷ Δημαρχεῖῳ λαμπρὰν εἰκόνα τοῦ ἀγίου Παύλου, καὶ παρὰ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, τοῦ γνωστοτάτου παρ' ἡμῖν θερμοῦ φιλέλληνος Φριδερίκου Θερσίου, κληρονομήσαντος τὴν πρὸς τὴν Ἑλλάδα ἀγάπην, ἐν ἣ ἐπιστολῇ φέρονται νέα λόγιοι ἐκ τῆς ἱστορίας τῆς χριστιανικῆς καλλιτεχνίας, οὓς ὁ κ. Θερσίος, ἀναγνοὺς τὴν μελέτην ἐκείνην, ἔκρινε καλὸν νὰ ἐκθέσῃ εἰς ἐμπέδωσιν τῶν ἐν τῇ μελέτῃ ἐκφερομένων λόγων κατὰ τῆς προτάσεως τοῦ κ. 'Ραγκαβῆ, νομίζομεν ὅτι παρέχομεν τοῖς ἀναγνώσταις τοῦ Ἀθηναίου διδακτικὸν ἀνάγνωσμα, δημοσιεύοντες μετὰ φρασιν τῆς ἐπιστολῆς ταύτης. Μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν αὐτῆς, ἥς τὸ κῦρος οὐδὲ ὁ κ. 'Ρ. ἀρνεῖται, ἴσως μεταπεισθῆ οὗτος νὰ μὴ ἐμμένῃ εἰς τὰ πρότερον εἰκῆ καὶ ἐν βία ὑπ' αὐτοῦ γραφέντα, διότι βλέπει ἤδη ὅτι ἀντιβαίνουσιν οὐ μόνον εἰς τοὺς κανόνας τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς τῆς χριστιανικῆς καλλιτεχνίας, εἰς ἣν ὑπάγεται καὶ ὁ νῦν γινόμενος τάφος τοῦ πατριάρχου.

Πρὸς τὸν κύριον Λύσανδρον Καντατζόγλου.

Εἰς Ἀθήνας.

Ἀγαπητὲ φίλε καὶ ἀρχαῖε συνάδελφε,

Ἀπὸ πολλοῦ χρόνου ἔπαυσα νὰ σοὶ γράφω, διότι, ὡς γνωρίζεις, ἀποστρέφομαι τὴν μελάνην, ὡς πάντες ἡμεῖς οἱ καλλιτέχνηαι γνωρίζω ὅμως καλῶς τὰ περὶ σοῦ ὡς καὶ τὰ τῶν ἄλλων καλῶν ἐν Ἀθήναις φίλων, διότι δὲν λείπω ἐρωτῶν περὶ ὑμῶν καὶ μαν-

θάνων περί τῆς προόδου τῆς πατρίδος πεφιλημένης μοι Ἑλλάδος, καὶ μάλιστα περί τῶν ἀφορώντων εἰς τὴν καλλιτεχνίαν, ὑπὲρ τῆς ὁποίας καὶ γὰρ ἐπαίρομαι ὅτι ἔθεσα τὸν μικρὸν μου λίθον εἰς τὸ ἐπίπονον καὶ μετὰ τοσοῦτου ζήλου καὶ ἐνθουσιασμοῦ διευθυνόμενον ἔργον ὑπὸ σοῦ πρὸς ἐπάνοδον εἰς τὴν ἀρχαίαν αὐτῶν πατρίδα τῶν πρὸ τοσοῦτων αἰῶνων ἀπελθουσῶν καλῶν τεχνῶν ὅθεν δὲν λείπω ἐρωτῶν τοὺς ἐξ Ἀθηνῶν ἐρχομένους ἐνταῦθα καὶ μανθάνων τὰ παρ' ὑμῖν γινόμενα. Ἐμαθον λοιπὸν τελευταῖον παρὰ φοιτητοῦ ἐλθόντος ἐξ Ἀθηνῶν καὶ περὶ τῆς ἐγερθείσης φανατικῆς διαμάχης (περὶ μικροῦ μὲν φαινομένου, μεγάλου δὲ καταστάτους ζητήματος, ὡς συνήθως συμβαίνει ἐν Ἑλλάδι), ἕνεκα τῶν πρωταθλητῶν τῶν κατελθόντων εἰς τὸ πεδῖον τοῦ καλλιτεχνικοῦ τούτου ἀγῶνος, ἧτοι τῆς μετὰ σοῦ καὶ τοῦ φίλου Α. Πραγκαβῆ διαφωνίας περὶ τοῦ πρέποντος νὰ λαξευθῇ ἐν ἀναγλύφῳ ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ ἀπαγχονισθέντος τῷ 1821 πατριάρχου Γρηγορίου τοῦ Ε' θέματος (soggetto).

Λαθὼν λοιπὸν παρὰ τοῦ φίλου φοιτητοῦ τὸ Ἀθήναιον, ἐν ᾧ ἐδημοσιεύθη ἡ ὑμετέρα μελέτη, διήλθον αὐτὴν μετὰ πολλοῦ ἐνδιαφέροντος, ἀνακαλῶν εἰς τὴν μνήμην μου τὴν νέαν ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Ὁμολογῶ ὅτι ἐβράδυνα νὰ ἀναγνώσω, ἢ κάλλιον εἰπεῖν νὰ μελετήσω αὐτὴν ἕνεκα τῆς μικρογραφίας τοῦ τύπου, ἀλλ' ἀποπερατώσας ἤδη ἔρχομαι νὰ σοι εἶπω τὴν γνώμην μου. Πρῶτον συγχαίρω σοι, φίλε, ὅτι τόσον ἐπιτυχῶς ἤυρες τὸν ἀληθῆ τροπὸν, διὰ τοῦ ὁποίου δύναταί τις νὰ ἀπαντήσῃ εἰς τοιαύτην παράτολμον ἀλαζονεῖαν (arroganza), πασπαλίσας ἀρκούντως αὐτὴν διὰ τοῦ συνήθους σοι ἀττικῆς ἄλατος. Διὸ νομίζω ὅτι ὁ κ. Ρ. θέλει πεισθῆ περὶ τοῦ ὀλισθήματος αὐτοῦ ἐν τῇ σκολιᾷ ὁδῷ, ἣν ἐνόμισε νὰ διέλθῃ ἄτρωτος, καὶ ὅτι δὲν θὰ ἐπανέλθῃ πάλιν εἰς τὴν πάλην· εἰ καὶ οἱ ἀρχαιολόγοι δὲν ὑποκύπτουσιν εὐκόλως, ἀλλ' ὡς ὁ Ἀνταῖος πολλακίς ἐξανίστανται μέχρις οὗ βιασθῶσι νὰ ἠμολογήσωσι τὴν ἡττάν των.

Προκειμένου περὶ τῆς ἐν Ἑλλάδι τέχνης, καὶ ἰδίως περὶ τῆς εἰς αὐτὴν ἀναφερομένης καλαισθησίας, νομίζω ὅτι ὀφείλω κατὰ χρέος νὰ προσέλθω αὐτόκλητος σύμμαχος σου, ὡς καὶ πᾶς ἀμε-

ρόληπος καλλιτέχνης. Λέγω λοιπὸν πρῶτον, ὅτι ἐπειδὴ ὁ λόγος περὶ ἀναγλύφου μικρᾶς διαστάσεως (1,20 μ. μήκους καὶ 0,50 πλάτους), ἕκαστος καλλιτέχνης ἤθελε σκεφθῆ περὶ θέματος ἀπλοῦ (soggetto semplice), ἥτοι ὀλιγοπροσώπου, ὃ ἤθελεν ἀπεικονίσει ἐπὶ τοῦ ἀναγλύφου τούτου. Δεύτερον ὡς θέμα εἰς τὴν περίστασιν ταύτην ἀρμόδιον φαίνεται μοι ἡ παράστασις τοῦ θριάμβου μᾶλλον ἢ ἡ τοῦ μαρτυρίου, διότι συμφωνεῖ πρὸς τὸ πνεῦμα καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς τέχνης τῶν ἀρχαίων καὶ τῆς τῶν πρώτων χριστιανῶν. Εἰς βεβαίωσιν τούτου φέρω τὰς παρατηρήσεις, ἃς πρὸ ἐτῶν ἕκαμα καταγινόμενος ἐπὶ μακρὸν χρόνον εἰς τὴν σπουδὴν τῆς χριστιανικῆς καλλιτεχνίας ἐπὶ τῶν ἀρχαίων εἰκονογραφιῶν, σωζομένων ἐν ἐκκλησίαις καὶ νεκροπόλεσι (catacombe) τῆς Ῥώμης, Ῥαβέννης, Ἑλλάδος καὶ ἄλλων χωρῶν, ἐξ ὧν ἐξήγαγον ὅτι κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας τοῦ χριστιανισμοῦ οὐδέποτε ἐξιστοροῦντο τὰ πάθη τοῦ Κυρίου ἡμῶν, ἀλλὰ πάντοτε ἀπεικονίζετο ὁ Χριστὸς ἐν θριάμβῳ ἀπὸ δὲ τοῦ 1^{ου} αἰῶνος καὶ μετέπειτα ἤρχισαν νὰ ἐξιστορῶνται καὶ τὰ πάθη τοῦ Χριστοῦ. Ἡ ἐπιφύλαξις δ' αὕτη μοι φαίνεται ὅτι συνάδει μὲ τὸ πνεῦμα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, συνεχίζουσα τρόπον τινὰ τὰς ἰδέας τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ μὲ τὰς τοῦ χριστιανισμοῦ.

Ἐκ τούτων βλέπεις ὅτι εἶμαι κατὰ πάντα σύμφωνος μὲ τὰς ἐν τῇ διατριβῇ σου ἐκφραζομένας ἰδέας, ὡς καὶ πολλοὶ συντεχνῆται μεθ' ὧν ἕκαμα λόγον. Διὸ μοι φαίνεται ὅτι ὁ φίλος κ. Ῥ. διὰ τῶν ἐπιστολῶν του ἀπέδειξεν ὅτι ἔχει συγκεχυμένας περὶ τούτου ἰδέας, καὶ ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ ἐκφρασθῆ τοσοῦτον ἀποτόμως κατὰ τῆς εἰδικότητος ὑμῶν. Ἡ πρότασις σου νὰ χαραχθῆ ἐν ἀναγλύφῳ λέμβος, φέρουσα ἐντὸς λάρνακος ὡς ἐν θριάμβῳ τὸ σῶμα τοῦ πατριάρχου, φρουρούμενον ὑπὸ δύο ἀγγέλων, ἀπὸ Ὀδησοῦ εἰς Ἀθήνας, μοι ἐφάνη λίαν ἐπιτυχῆς καὶ ἀρμοδιωτέρα κατὰ πάντα ἢ ἡ παράστασις τῆς τραγικῆς καὶ ἀποτροπαίου ἀπαγχονίσεως, ἣτις ἀντιδραίνει εἰς τε τὴν καλαισθησίαν καὶ εἰς τὸ κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας τοῦ χριστιανισμοῦ ἐπικρατοῦν πνεῦμα τῆς ἀγάπης καὶ τῆς ὑπομονῆς. Εἰς μαρτυρίαν τῶν λεγομένων μου προσθέτω ἐν συνόψει ἐπὶ τούτου τοῦ θέματος τὰς πρὸ

ἐτῶν συλλεγείσας ἀπὸ τῶν μνημείων τῆς χριστιανικῆς τέχνης παρατηρήσεις μου.

1) Ἐν ταῖς χριστιανικαῖς νεκροπόλεσι μία μόνη εἰκὼν φαίνεται παριστῶσα τὴν σταύρωσιν, ἀλλὰ καὶ αὕτη λογίζεται οὐχὶ ἀρχαιοτέρα τοῦ ἐξδόμου αἰῶνος.

2) Ἐν ταῖς ἐκκλησίαις πάντοτε φαίνεται ἐπὶ τῆς μεγάλης ἀψίδος τοῦ ἱεροῦ ἀπεικονισμένος ὁ μὲν Χριστὸς ἐν θριάμβῳ, ἢ ἡ ἀνάστασις, ἢ δὲ σταύρωσις αὐτοῦ εἰς τοὺς λεγομένους κύκλους (cycli), τοὺς ἐκατέρωθεν ἀμέσως μετὰ τὸ ἅγιον βῆμα ἐπομένους, ὅπου συνήθως ἐξιστοροῦνται ὁ βίος, τὰ θαύματα, αἱ παραβολαὶ καὶ τὰ πάθη τοῦ Κυρίου ἡμῶν. Οἱ κύκλοι οὗτοι εὐρίσκονται ἐπὶ τῶν πλαγίων τοίχων τῶν Βασιλικῶν, ἢτοι ἐκκλησιῶν, καὶ ἀρχονται ἀπὸ τοῦ ἔκτου αἰῶνος. Τοιοῦτοι κύκλοι φαίνονται εἰσέτι ἐν Ῥώμῃ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῆς Μεγάλης Παναγίας (S. Maria Maggiore), ἐν Ῥαβέννῃ ἐν τῇ τῆς ἁγίας Ἀπολλιναρίας, Πλὴν καὶ ἐνταῦθα ἡ τῶν παθῶν παράστασις ὑπολείπεται τῶν λοιπῶν, οὐσα in minorita. Κατὰ τὸν ἕννατον αἰῶνα γίνεται ἑναρξίς ἐξιστορήσεως τῆς λατρείας τῆς Παναγίας (μετὰ τὴν διακλήρυσιν αὐτῆς ὡς θεοτόκου), καὶ εἰς μίαν πλαγίαν ἀψίδα φαίνεται αὕτη ἡ ἁγία Παρθένος.

Ἐν ταῖς ἐκκλησίαις, αἵτινες εἶναι ἀφιερωμένοι εἰς τὴν Θεοτόκον, εὐρίσκεται ἀπεικονιζομένη αὕτη ἐπὶ τῆς κυρίας ἀψίδος μετὰ τοῦ τέκνου αὐτῆς ἐπὶ θρόνου καθημένη. Ἐν δὲ τῇ ἐκκλησίᾳ τῆς Μεγάλης Παναγίας ἐξιστορεῖται ἡ στέψις τῆς Παρθένου.

Ἐν ταῖς ἀφιερωμέναις εἰς ἁγίους ἐκκλησίαις αἱ εἰκόνες αὐτῶν εὐρίσκονται εἰς τὰς μικρὰς πλαγίας ἀψίδας, πολὺ δ' ὕστερον ἐξιστορήθησαν καὶ ἐπὶ τῆς κυρίας ἀψίδος παρά τοῖς ἐν τῇ δύσει καθολικοῖς (in catholicismo).

Μετὰ τὴν ἰδρυσιν τῶν μοναχικῶν ἐκκλησιαστικῶν ταγμάτων ἐν Ἰταλίᾳ (τῶν ἁγίων Βενεδίκτου, Δομινικανοῦ καὶ Φραγκίσκου ἰδίως) ἤρχισαν νὰ λαμβάνωσι πρὸς ἐξιστόρησιν τὰ πάθη τοῦ Χριστοῦ, συνάμα δὲ καὶ τὰ τῶν μαρτύρων μὲ πᾶσαν τὴν τῶν μνηολογίων φαντασιώδη ὑπερβολὴν καὶ ὠμότητα.

Καὶ τῆς δευτέρας παρουσίας ἡ ἐξιστόρησις φαίνεται ὅτι ἀρχί-

ζει περί τὴν αὐτὴν ἐποχὴν, ἤτοι ἀπὸ τοῦ ἰβ' καὶ ιγ' αἰῶνος, ἀπεικονιζομένη συνήθως ἐπὶ τοῦ ἔσω τοίχου ἀνω τῆς εἰσόδου τῆς ἐκκλησίας, ἀπέναντι τοῦ Ἱεροῦ καὶ τῆς ἁγίας τραπέζης, ὡς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῆς ἐν Σαλαμῖνι μονῆς καὶ ἀλλαχοῦ.

Ταῦτα εἶναι ἐν γένει τὰ κυριώτερα χαρακτηριστικὰ τῆς χριστιανικῆς εἰκονογραφίας ἃ ἐγὼ παρατήρησα. Δὲν ἀντιτείνω ὅτι δυνατὸν νὰ εὐρίσκωνται καὶ ἐξαιρέσεις μεταξὺ τῶν συγγραφῶν, ὡς π. χ. εἰς τὴν περιγραφὴν τῶν ναῶν τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ μετέπειτα, καὶ μάλιστα νομίζω ὅτι οἱ μοναχοὶ τοῦ ἁγίου Ὁρους εἶχον ἤδη ἀρχίσει κατὰ τὸν ι' αἰῶνα νὰ ἱστορῶσι τοιαύτας ὑποθέσεις (soggetti)· ἀλλὰ γενικῶς δύναται τις νὰ εἶπῃ ὅτι οἱ χριστιανοὶ τῶν πρώτων αἰῶνων μέχρι τῆς ῥηθείσης ἐποχῆς, ἤτοι μέχρι τοῦ ια' αἰῶνος, δὲν ἤρεσκοντο νὰ βλέπωσιν ἐξιστορημένα τὰ πάθη τοῦ Κυρίου ἡμῶν.

Προσθέτω περὶ τῶν τάφων καὶ τῶν χριστιανικῶν μνημείων τινά.

Ἐν τοῖς τάφοις τοῖς ἐν ταῖς νεκροπόλεσι προετίμων νὰ ἐξιστορῶσιν οἱ πρῶτοι χριστιανοὶ μόνον ὑποθέσεις, αἵτινες παρίστανον τὴν ἐλπίδα τῆς ἐν τῷ Παραδείσῳ ζωῆς, π. χ. τὸ οὐράνιον δεῖπνον, ἤγουν τὸ ἅγιον δεῖπνον, ὃ ὁ Κύριος τελεῖ μετὰ τῶν πιστῶν του ἐν τῷ οὐρανῷ (Das grosse Liebesmahl), ἢ ὑποθέσεις συμβολικὰς καὶ προφητικὰς, ὑποδηλοῦσας τὴν ἀνάστασιν τοῦ Χριστοῦ, ὡς π. χ. τὸν Ἰωανν ἐξερχόμενον τοῦ στόματος τοῦ κήτους.—Τὸν Δανιὴλ ἐν τῷ λάκκῳ τῶν λεόντων.—Τοὺς τρεῖς παῖδας ἐν καμίνῳ.

Καὶ ἐν τοῖς μνημείοις τῆς γλυπτικῆς δεσπόζουσιν αἱ αὐταὶ ἀρχαὶ, διότι ἐπὶ τῶν σαρκοφάγων φαίνονται αἱ αὐταὶ ὑποθέσεις ἢ παραστάσεις ὡς καὶ ἐν τῇ ζωγραφικῇ. Ἐκφεύγει δὲ τὴν μνήμην μου, ἂν εἶδόν που σταύρωσιν, ἢ ἄλλην τινὰ παράστασιν τῶν παθῶν ἐν τοῖς σαρκοφάγοις τῶν πρώτων αἰῶνων. Μία μόνη παράστασις πάθους ἀναφέρεται, ὡς ἡ σύλληψις τοῦ Κυρίου (captività), ἐν ἣ παρίσταται εἰς ὡς αἰχμάλωτος μεταξὺ δύο ἄλλων. Ἀλλὰ καὶ αὕτη ἀμφιβάλλεται εἰσέτι ἂν παριστᾷ τὸν Χριστὸν ἢ μᾶλλον τὴν αἰχμαλωσίαν τοῦ ἁγίου Πέτρου.

Συνήθως ἐπὶ τῶν σαρκοφάγων ἐν τῷ μέσῳ τῆς κυρίας πλευρᾶς

παρίσταται ὁ Χριστὸς ἐπὶ θρόνου μετὰ τῶν ἀποστόλων πλησίον — ἢ ὁ Χριστὸς μετὰ τῆς σημαίας τῆς ἀναστάσεως καὶ μετὰ τῶν ἀποστόλων — ἢ ἡ εἰκὼν τεθνηκὸς ἐν προτομῇ ἐντὸς στεφάνης ὡς ἐν μεταλλίῳ, ἢ ὀλόκληρον σῶμα ἐν θέσει προσευχομένου (ἵσταμένου ὀρθῶς καὶ ἔχοντος τὰς χεῖρας ἀναπεπταμένας).

Προσθέτω καὶ τινα περὶ τοῦ ἐσταυρωμένου· ἀλλ' ἐπειδὴ παρ' ὑμῖν ἡ γλυπτικὴ ἀποκλείεται ἀτυχῶς ἐκ τῆς ἐκκλησίας, ἀρκοῦμαι εἰς τὰ ὀλίγα ταῦτα μόνον.

Πότε ἐγένετο ἔναρξις νὰ παριστάνεται τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ γεγλυμμένον ἐπὶ τοῦ σταυροῦ ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ⁽¹⁾ δὲν δύναμαι μετὰ βεβαιότητος νὰ εἶπω. Νομίζω ὅμως ὅτι ὀλίγιστα παραδείγματα τούτου εὐρίσκονται. Οἱ Ἕλληνες χριστιανοὶ ἐν τῇ Ἀνατολῇ προετίμων νὰ θέτουν ἐν τῷ μέσῳ τοῦ σταυροῦ τὸν ἀμνὸν (agno) τῆς ἀναστάσεως, ἤτοι τὸν ἀμνὸν τοῦ Πάσχα, μετὰ τῆς σημαίας τῆς ἀναστάσεως καὶ εἰς τὰς τέσσαρας γωνίας τοὺς τέσσαρας εὐαγγελιστάς, ἢ μᾶλλον τὰ σύμβολα αὐτῶν. Ἐν τῇ λατινικῇ ἐκκλησίᾳ εὐρίσκονται ἀπὸ τοῦ θ' καὶ ι' αἰῶνος ἐσταυρωμένο, ἐν μορφῇ φρικαλέᾳ (forma crudissima).

Τελευτῶν λέγω ὅτι ὁ ἐν μακαρίᾳ τῇ λήξει πατῆρ μου ἔλεγέ μοι πολλάκις ὅτι οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἐγνώριζον καλῶς νὰ περικαλύπτωσι τὰς τραγικὰς σκηνὰς διὰ πέπλου διαλλακτικοῦ. Ἐπὶ ἀγγεῖς τῆς ἡμετέρας ἐν Μονάχῳ γλυπτοθήκης π. χ. παριστάνεται ἀποχαιρετισμὸς συζύγου πρὸς τὴν γυναῖκά του· ἡ γυνὴ κάθεται, καὶ δίδει τὴν χεῖρα εἰς τὸν σύζυγον, ὅστις ἵσταται ὀρθῶς ἔχων παῖδα πλησίον του, δίδων καὶ αὐτὸς τὴν χεῖρα εἰς τὴν σύζυγον. Τοιαύτη παράστασις ἤρκει εἰς τοὺς ἀρχαίους πρὸς δῆλωσιν τοῦ θανάτου. Κάλλιον, νομίζω, ἀδύνατον εἶναι νὰ ἐκφρασθῇ γεγονὸς τοσοῦτον λυπηρὸν ὡς τὸ τοῦ θανάτου.

(1) Ἐν τῇ Ἀνατολ. ἐκκλησίᾳ ὁ ἐσταυρωμένος συνήθως δὲν εἶναι γλυπτὸς, ἀλλὰ τὸ περίγραμμα τοῦ σώματος ἐξωγραφημένον. Ἐν ταῖς μικρογλυφίαις ὅμως καὶ ἐπὶ τῶν εὐαγγελίων καὶ δίσκων φαίνεται ὁ ἐσταυρωμένος ἐν γλυφῇ ἐξεχούση, ὡς καὶ εἰς τὰς ἐπὶ τῶν εἰκόνων ἀργυροπλακώσεις. Σγμ. τοῦ Ἐκδότου.

Ταῦτα σήμερον ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦ μικροῦ ἀναγλύφου καὶ τῆς ἀρμοζούσης εἰς αὐτὸ παραστάσεως.

Ἐν Μονάχῳ, τῇ 24 Ἰανουρίου 1876.

Ὁ ὑμέτερος φίλος

Α. ΘΗΣΙΟΣ.

Ἄν ὁ κ. Θήσιος ἐγίνωσκε τὴν πρό τινων ἐτῶν ἀνασκαφεῖσαν ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἡμῶν ἐταιρίας ἀρχαίαν καὶ μοναδικὴν νεκρόπολιν παρὰ τῇ εἰσόδῳ τῆς πόλεως Ἀθηνῶν, νομίζομεν ὅτι καὶ ἐξ αὐτῆς ἤθελεν ἀρυσθῆ παραδείγματα εἰς ἐμπέδωσιν τῆς γνώμης ὅτι οἱ ἀρχαῖοι ἐγίνωσκον καλῶς νὰ περικαλύπτωσι διὰ τινος συμβολικοῦ πέπλου τὸ τραγικὸν καὶ ἀπεχθές τοῦ θανάτου. Ἄντ' αὐτοῦ φέρομεν ἡμεῖς ἐκ τῆς ῥηθείσης νεκροπόλεως καὶ ἄλλοθεν τὰς ἐξῆς παρατηρήσεις, δι' ὧν ἐμφαίνεται ὅτι οἱ ἀρχαῖοι τεχνῆται καὶ ποιηταὶ ἀπέφευγον πάντοτε τὰς παραστάσεις τραγικῶν καὶ φρικαλέων σκηνῶν.

Ἐν πάσαις ταῖς νεκρικαῖς τῆς ῥηθείσης νεκροπόλεως παραστάσεσιν ἐμφανίζεται ὁ θάνατος ἐν ἰλαρᾷ καὶ χαριέσσει ὄψει, οὐδέποτε δὲ ἐν ἀποτροπαίῳ· διὸ καὶ τοὺς ἐν πολέμῳ πεσόντας δὲν παρίστανουσι νεκροὺς καὶ τετραυματισμένους καὶ ἐν τῇ οἰκτρᾷ τοῦ θανάτου ὄψει, ὡς ἡμεῖς τοὺς νεκροὺς ἀρχιερεῖς, ὧν συνήθως ἐκφέρομεν τὰ ψυχρὰ καὶ κάτωχρα καὶ ἐλεεινὰ σώματα καθήμενα, καὶ διὰ τῆς θέας των προκαλοῦντα τὸν φόβον καὶ οἶκτον τῶν ἀνθρώπων. Οἱ ἀρχαῖοι τεχνῆται ἀπεικόνιζον τοὺς νεκροὺς ἐν τῇ ἐσχάτῃ τῆς ζωῆς αὐτῶν στιγμῇ, ζῶντας καὶ μαχομένους ἢ ἄλλο τι ποιοῦντας, ἀφίνοντες εἰς τὴν ἱστορίαν νὰ περιγράψῃ τὰ τοῦ θανάτου αὐτῶν. Ὡσαύτως καὶ τοὺς ἐν θαλάσῃ ἢ ἐν ναυαγίῳ τελευτήσαντας παρίστανον ἐν πλοίῳ ἔτι ὄντας καὶ μετὰ τῶν φίλων καὶ συμπλωτῆρων συνδιαλεγόμενους ἢ ἄλλο τι ποιοῦντας, οὐχὶ δὲ παλαίοντας πρὸς τὰ κύματα τῆς θαλάσσης ἢ ἐκβραζόμενους ἐκ τῶν ὑδάτων καὶ ῥιπτομένους ἐπὶ τῆς ἀκτῆς ἢ ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς θαλάσσης θέαμα ἐλεεινὸν καὶ ἀποτρόπαιον.

Σύμφωνος τῇ τέχνῃ φαίνεται ἐν τούτοις καὶ ἡ τῶν ἀρχαίων δραματικὴ ποίησις, ἥτις οὐδέποτε ἢ σπανίως ἀναβιβάζει ἐπὶ τῆς

σκηνῆς τὴν τοῦ θανάτου ἐκτέλεσιν, ἀλλ' ἀρκεῖται διὰ λόγου νὰ περιγράψῃ τὸν θάνατον μακρὰν ἢ ἔξω τῆς τοῦ θεάτρου σκηνῆς γενόμενον, καὶ τὸ πολὺ νὰ παρουσιάσῃ ἐνίοτε ὕστερον τὸν νεκρὸν εἰς τὰ ὄμματα τῶν θεατῶν, ἀλλ' εὐσχήμως συνεσταλμένος, πρὸς διέγερσιν τοῦ οἴκτου καὶ τῆς συμπαθείας αὐτῶν.

Καὶ αὐτὰ δὲ τὰ ὑπερβολικὰ αἰσθήματα τῆς λύπης καὶ τῆς ὀργῆς καὶ ἄλλων τοιούτων παθῶν, ἅτινα καθιστῶσι τὸ πρόσωπον τοῦ πάσχοντος δυσειδές καὶ φρικτὸν, οἰκονομοῦσιν ἄλλως οἱ τεχνῖται καὶ ποιηταὶ πρὸς ἀποφυγὴν τοῦ εἰδεχθοῦς καὶ ἀποτροπαίου.

Οὕτως ὁ ζωγράφος Τιμάνθης, γράψας ἐπὶ πίνακος τὴν τῆς Ἰφιγενείας ἐν Αὐλίδι θυσίαν, ἀπεικόνισε πάντας τοὺς παρισταμένους ἐν τῇ θυσίᾳ ταύτῃ θεατὰς καὶ αὐτὸν τὸν θεῖον τῆς νέας κατεχομένους ὑπὸ μεγίστης λύπης καὶ ἀθυμίας ἕνεκα τοῦ ἐνώπιον αὐτῶν παρισταμένου φρικτοῦ θεάματος· ἐξαντλήσας δὲ οὕτως ἐν αὐτοῖς τὰ μέσα τῆς τέχνης πρὸς δήλωσιν τῆς λύπης, καὶ μὴ ἔχων πῶς ἄλλως νὰ παραστήσῃ τὸν ὕπατον βαθμὸν τῆς λύπης τοῦ πατρὸς, ἔγραψε τοῦτον ἔχοντα τὸ πρόσωπον κεκαλυμμένον μὲ πέπλον. Οὕτω κατώρθωσεν ὁ τεχνίτης νὰ δείξῃ μὲν ἐν τοῖς ἄλλοις προσώποις τὴν ἄκραν λύπην, ἐπειδὴ δὲ ἡ τοῦ πατρὸς λύπη ἔδει νὰ δηλωθῇ σφοδρότερον ἐν τῷ προσώπῳ αὐτοῦ, τοιαύτη δὲ δήλωσις, ἐξερχομένη τῶν ὀρίων τοῦ μετρίου καὶ πρέποντος, ἤθελε διαστρέψει τὸ πρόσωπον καὶ καταστήσῃ αὐτὸ δυσειδές, ἀπέφυγε τοῦτο ὁ εὐφυῆς τεχνίτης διὰ τοῦ καλύμματος τῆς κεφαλῆς τοῦ Ἀγαμέμνονος, ἄριστα δηλώσας τὸ ὑπερβάλλον τῆς λύπης τοῦ πατρὸς διὰ τῆς τοιαύτης ἀπεικόνισσεως, ἐν ᾧ πᾶς ἄλλος τρόπος θὰ ἦτο ἀσθενέστερος καὶ ἀντίθετος πρὸς τοὺς κανόνας τῆς καλαισθησίας. *Cum moestos pinxisset omnes*, λέγει ὁ Πλίνιος (ἐν *H. N.* 35, 36, 73), *præcipue patrum, et tristitiæ omnem imaginem consumsisset, patris ipsius vultum velavit, quem digne non poterat ostendere.*

Ἐπειδὴ δὲ οἱ τῆς καλαισθησίας κανόνες εἰσὶ κοινοὶ πασῶν τῶν καλῶν τεχνῶν, βλέπομεν τοὺς αὐτοὺς τηρουμένους καὶ ἐν αὐτῇ τῇ δραματικῇ ποιήσει. Ἡ τῆς αὐτῆς Ἰφιγενείας θυσία παρ' Εὐρι-

πίδῃ δὲν γίνεται ἐπὶ τῆς σκηνῆς, ἀλλ' ἐκτὸς ταύτης· ὁ δὲ παρῶν ἐν τῇ θυσίᾳ πατήρ Ἀγαμέμνων δὲν παρίσταται θεατῆς τοῦ φρικαλέου τούτου εἰς πάντας μάλιστα δὲ εἰς πατέρα θεάματος, ἀλλὰ περιγράφεται διὰ λόγου ὑπὸ τοῦ ἀγγέλλοντος τὰ τῆς θυσίας ἐν τῷ θεάτρῳ ὅτι ἔστρεψε τὸ πρόσωπον εἰς τὰ ὀπίσω καλύψας μὲ πέπλον τὰ ὄμματα. Ἐπετηδεύθη δὲ τοῦτο ὁ ποιητῆς οὐχὶ ἵνα μὴ εἰσαγάγῃ ἀπλῶς τὸν Ἀγαμέμνονα βλέποντα τὰ γινόμενα, ἀλλ' ὅπως μὴ φαίνεται τοῖς θεαταῖς ἀσχημονῶν ἐκ τῆς λύτης καὶ οἰκτρᾶ ἢ τοῦ προσώπου αὐτοῦ μορφῆ. (Βλ. Ἰφιγέν. ἐν Αὐλίδι ἀπὸ στίχ. 1550 κ. ἐ.) Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ ἀριστοτέλης Ὅμηρος δι' ὁμοίου τρόπου ἀποσιωπήσεως εἰκόνισε τὸν ἀνώτατον βαθμὸν ἔχθους καὶ ἀποστροφῆς κατὰ θανάσιμου ἐχθροῦ, εἰσάγων ἐν τῇ νεκρομαντείᾳ (Ὅδυσ. Α. 543 κ. ἐ.) τὸν δόλφ τοῦ Ὀδυσσεῦς στερηθέντα τῶν ὄπλων τοῦ Ἀχιλλέως, διὰ τοῦτο δὲ καὶ τῆς ζωῆς, Αἶντα οὐδὲν λέγοντα πρὸς τὸν ἐλθόντα καὶ ἰκετεύοντα Ὀδυσσεῖα ἵνα παύσῃ τῆς ὀργῆς καὶ συνδιαλεχθῇ αὐτῷ, ἀλλ' ἅμα θεασάμενον, ἀποστρέφοντα τὸ πρόσωπον ἀπὸ τοῦ ἐχθροῦ καὶ γοργῶ βήματι ἀπομακρυνόμενον ἐν ἄκρᾳ σιγῇ, ἵνα μὴ βλέπῃ αὐτὸν, μηδὲ δηλώσῃ διὰ λόγου τὸ μέγεθος τῆς κατεχούσης καὶ μετὰ θάνατον τὴν ψυχὴν του ὀργῆς κατ' αὐτοῦ. Τοῦτο ἐκτὸς τοῦ ὑψηλοῦ καὶ μεγαλοπρεποῦς, ὃ δὲν ἐξέφυγε τὴν ὀξύνοϊαν τοῦ Λογγίνου (ἐν τῷ περὶ ὕψους 9, 2), ἀπαλλάσσει τὸν ποιητὴν ἀπὸ ἀτόπων καὶ ἀγενῶν λέξεων καὶ δυσειδῶν σχημάτων καὶ μορφασμῶν.

Ὁμολογοῦμεν ὅτι καὶ διὰ τῆς πλαστικῆς τέχνης ἀπεικονίζεται ἐνίοτε ὁ θάνατος ἐν τῇ στιγμῇ τῆς ἐμφανίσεως αὐτοῦ, ὡς ὁ τῶν Νιοβιδῶν καὶ ὁ τοῦ Λαοκόοντος καὶ ἄλλοι, ἀλλ' ἐν τῇ ἀπεικονίσει τούτου τηρεῖται τὸ εὐσχημον καὶ σῶφρον, ὅπερ εἶναι ὁ δεσπόζων χαρακτῆρ τῆς ἐλληνικῆς τέχνης. Ἄν πάντα ταῦτα καὶ ὅσα ἄλλα λέγει περὶ τούτου ὁ Λεσσίγγιος ἐν τῷ Λαοκόοντι εἶχε καιρὸν καὶ ὄρεξιν γὰ λάβῃ ὑπ' ὄψιν ὁ κ. Ραγκαβῆς, νῦν μάλιστα ὅτε σχολάζει ἀπὸ τῶν διπλωματικῶν αὐτοῦ ἔργων, νομίζομεν ὅτι δὲν ἤθελεν ἐπιμένει ἀλόγως εἰς τὴν πρῶτον ἐν βίᾳ δηλωθεῖσαν γνώμην του περὶ ἀπεικονίσεως τοῦ μαρτυρίου τοῦ πατριάρχου ἐν τοῖς ἀναγλύφοις τοῦ τάφου μὲ ὄλην τὴν ἀποτρόπαιον

καὶ εἰδεχθῆ αὐτοῦ μορφήν δι' ἀπεικονίσεως ἀγρίων δημίων ὄθω-
μανῶν καὶ βδελυρῶν Ἰουδαίων, οἷαν εἶχε τὴν ὑπομονὴν αὐτόκλη-
τος νὰ περιγράψῃ ἐν τῇ προτέρᾳ του ἐπιστολῇ, δι' ἧς παρέπεισε
τὸν ἄπειρον ἐν τοῖς τοιούτοις κ. Ἀγγελόπουλον νὰ ἀθετήσῃ ἂ
οὔτος ὡς μέλος τῆς ἐπιτροπῆς ἐγγράφως ἐπεδοκίμασε καὶ δι' ἐγ-
γράφου ἐπέβαλεν εἰς τὸν ἀναλαβόντα τὴν ἐπεξεργασίαν τοῦ τά-
φου τεχνίτην νὰ ἀπεικονίσῃ ἐν ἀναγλύφοις.

Ἔστωσαν ταῦτα τελευταῖα ἀπάντησις εἰς τὰς τοῦ κ. Ῥαγ-
καθῆ καλλιτεχνικὰς δοξασίας.

ΠΕΡΙ ΕΘΝΙΚΗΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΑΓΩΓΗΣ.

Ἔθνος ὀνομάζεται σύστημα ἀνθρώπων, οἵτινες, συνδεόμενοι
πρὸς ἀλλήλους διὰ διαφορῶν δεσμῶν καὶ μάλιστα φυλετικῶν,
τοπικῶν, γλωσσικῶν, θρησκευτικῶν καὶ πολιτικῶν, ἐκφραίνουσι
ἴδιόν τινα τρόπον τοῦ σκέπτεσθαι καὶ ἐνεργεῖν, διακρίνοντα
αὐτοὺς τῶν ἄλλων ἀνθρώπων· ἐθνικὸν δὲ καλεῖται αὐτὸς οὔτος
ὁ τρόπος καὶ πᾶσα ἐν γένει ἰδιότης διακρίνουσα ἀπ' ἀλλήλων τὰ
διάφορα τῶν ἀνθρώπων συστήματα. Ἐκαστὸν ἔθνος ἐκπροσωποῦν
ὑπὸ διάφορον μορφήν τὸν ὀργανισμὸν τῆς ἀνθρωπότητος ἐνέχει δύο
στοιχεῖα, ἥτοι τὸ ἀνθρώπινον καθόλου καὶ τὸ ἐθνικὸν ἰδίᾳ.
Τὰ στοιχεῖα ταῦτα ἐν τῇ ἀναπτύξει τοῦ ἔθνους πρέπει ν' ἀνα-
πτυχθῶσι μὲν ὁμοῦ, νὰ μὴ ἀπορροφηθῇ ὅμως τὸ ἕτερον ὑπὸ τοῦ
ἑτέρου. Ἡ παρά τινι λαῷ ἀπορρόφησης ἢ παραμέλησις τοῦ ἐνὸς
τῶν δύο τούτων στοιχείων ἐπιφέρει τὴν ἀπώλειαν ἢ τῆς ἀνθρω-
πίνης ἢ τῆς ἐθνικῆς αὐτοῦ ἀξίας. Ὁρθὴ ἀνάπτυξις ἔθνους τινὸς
εἶναι καὶ λέγεται ἐκείνη, καθ' ἣν τό τε ἀνθρώπινον καὶ τὸ ἐθني-
κὸν στοιχεῖον συναναπτύσσονται ἐπ' ὠφελεία τοῦ τε ἔθνους ἰδίᾳ
καὶ τῆς ὅλης ἀνθρωπότητος καθόλου. Ὅπως δυνηθῶσι ὅμως τὰ
στοιχεῖα ταῦτα νὰ συναναπτυχθῶσι πρὸς ὠφέλειαν τοῦ τε ἔθνους
καὶ τῆς ἀνθρωπότητος ἀπαιτεῖται ἰδιαιτέρᾳ ἀγωγῇ. Ἡ ἀγωγῇ

αὕτη καλεῖται *ἐθνικὴ ἀγωγή*. Πᾶσα ἐθνικὴ ἀγωγή, ὅπως δυνηθῆ
 ν' ἀναπτύξῃ ἔθνος τι, πρέπει νὰ ᾖναι σύμφωνος πρὸς τὸν χαρα-
 κτῆρα αὐτοῦ τούτου τοῦ ἔθνους ἢ μᾶλλον πρέπει ν' ἀπορρέῃ ἐκ
 τοῦ χαρακτῆρος αὐτοῦ τούτου τοῦ ἔθνους· ἐπειδὴ δὲ ὁ χαρακτῆρ
 ἐκάστου ἔθνους, ὁ διακρίνων αὐτὸ ἀπὸ παντὸς ἐτέρου ἔθνους, κα-
 ταφαίνεται ἐν τῷ βίῳ αὐτοῦ, τῷ τε οἰκογενειακῷ, τῷ ἐπιστη-
 μονικῷ, τῷ τεχνικῷ, τῷ θρησκευτικῷ καὶ τῷ πολιτικῷ, διὰ
 τοῦτο καὶ ἡ ἐθνικὴ αὐτοῦ ἀγωγή πρὸς τὰ διάφορα ταῦτα εἶδη
 τοῦ βίου τούτου πρέπει νὰ συμφωνῇ ἢ μᾶλλον ἐκ τῶν διαφόρων
 τούτων τοῦ βίου εἰδῶν πρέπει ν' ἀπορρέῃ, ἅπερ ἀναπτύσσουσα
 καὶ μορφοῦσα, ἀναπτύσσει καὶ μορφοῖ αὐτὸ τὸ ἔθνος καὶ δι' αὐτοῦ
 αὐτὴν τὴν ἀνθρωπότητα.

Ὡς πάντα τὰ ἔθνη, οὔτω καὶ τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος ἔχει ἴδιον
 χαρακτῆρα καὶ ἰδίας ιδιότητας, διακρινούσας αὐτὸ ἀπὸ πάντων
 τῶν ἄλλων ἐθνῶν· ὡς δὲ τὰ λοιπὰ ἔθνη ἔχει καὶ αὐτὸ ἀνάγκην
 ἀναπτύξεως καὶ μορφώσεως. Ἡ μόρφωσις ὅμως αὕτη καὶ ἀνά-
 πτυξις κατορθοῦται δι' *ἐθνικῆς ἀγωγῆς*, ἥτοι δι' ἀγωγῆς τοιαύ-
 της, ἣτις, πηγάζουσα μὲν ἐκ τοῦ χαρακτῆρος, τὴν τούτου δὲ
 πάλιν ἀνάπτουσιν καὶ μόρφωσιν σκοποῦσα, συντελεῖ εἰς ἀνάπτου-
 ξιν καὶ μόρφωσιν ἀμέσως μὲν αὐτοῦ τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους, ἐμμέ-
 σως δὲ ἀπάσης τῆς ἀνθρωπότητος, ἥς τοῦτο τυγχάνει ὄν μέλος.
 Ὅπως δυνηθῶμεν δὲ νὰ εὕρωμεν τὴν ἀναπτύσσουσαν τὸ ἐλλήνι-
 κὸν ἔθνος *ἐθνικὴν ἀγωγήν* πρέπει νὰ εὕρωμεν τὸν χαρακτῆρα
 αὐτοῦ τούτου τοῦ ἔθνους, ἐξ οὗ αὕτη ἀπορρέουσα καὶ εἰς οὗ τὴν
 ἀνάπτουσιν καὶ μόρφωσιν ἀποβλέπουσα συντελεῖ εἰς τὴν ἀνάπτου-
 ξιν καὶ μόρφωσιν ἀμέσως μὲν αὐτοῦ τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους, ἐμ-
 μέσως δὲ τῆς ὅλης ἀνθρωπότητος· δυνάμεθα δὲ νὰ εὕρωμεν τὸν
 χαρακτῆρα τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους ἀνερευῶντες τὸν *οἰκογενεια-
 κόν*, τὸν *ἐπιστημονικόν*, τὸν *τεχνικόν*, τὸν *θρησκευτικόν*
 καὶ τὸν *πολιτικόν* αὐτοῦ βίον.

Ἡ *οἰκογένεια* θεωρεῖται παρὰ τοῦ Ἑλλήνος ὡς ἡ πρώτη αὐτοῦ
 πατρις· τούτου ἕνεκα καὶ ὁ γάμος συγκαταριθμεῖται ὑπ' αὐτοῦ
 μεταξὺ τῶν ἱερωτάτων. Ἀγάπη θερμὴ, σωφροσύνη, εὐλικρίνεια
 καὶ πίστις χαρακτηρίζει τὸ ἐλληνικὸν ἀνδρόγυνον ἀπὸ τῶν ἀρ-

χαιοτάτων χρόνων μέχρι τῆς σήμερον. Ἐν τῇ ἑλληνικῇ οἰκογενείᾳ οὐ μόνον οἱ σύζυγοι συνδέονται μετ' ἀλλήλων διὰ θερμότητος ἀγάπης, ἀλλὰ καὶ οἱ γονεῖς μετὰ τῶν τέκνων. Οἱ γονεῖς θεωροῦσι τὰ ἑαυτῶν τέκνα δῶρον τοῦ Θεοῦ καὶ βακτηρίαν τοῦ γήρατος αὐτῶν· τούτου ἕνεκα ἀγαπῶσιν αὐτὰ καὶ περιθάλλουσι καὶ φροντίζουσι περὶ τε τῆς καλῆς αὐτῶν ἀνατροφῆς καὶ ἀποκαταστάσεως. Ἀλλὰ καὶ τὰ τέκνα οὐ μόνον ἀπεριόριστον ἔχουσιν ἀγάπην καὶ σεβασμὸν πρὸς τοὺς γεννήτορας αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ συντηροῦσιν αὐτοὺς εἰς ἡλικίαν ἐλθόντα καὶ περιποιοῦνται καὶ γηρατροφοῦσιν. Ὁ Ἕλλην θεωρεῖ μέγιστον εὐτύχημα ἂν δυνηθῆναι λάβῃ τὴν τελευταίαν εὐχὴν τῶν γονέων καὶ ἀξιωθῆναι κλείσῃ αὐτὸς τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν ἀποθησκόντων. Ἐν τῇ ἑλληνικῇ οἰκογενείᾳ ἡ ἀγάπη, ὁ σεβασμὸς καὶ ἡ ὑπακοή οὐ μόνον τοὺς ἔχοντας μετ' ἀλλήλων συγγένειαν συνδέει, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἄλλους, οἵτινες ἄσχετοι ὄντες πρὸς αὐτοὺς πάσης συγγενείας ἀποτελοῦσι μέλη τῆς αὐτῆς οἰκογενείας. Τοιοῦτοι δὲ εἶναι οἱ θεράποντες τῆς οἰκογενείας. Οἱ ἐν Ἑλλάδι οἰκοδεσπόται ἔκπαλαι ἐθεώρουν τοὺς θεράποντας ὡς ἴδια τέκνα, τούτου ἕνεκα καὶ παῖδας αὐτοὺς ἐκάλουν. Ἐκ τῆς θεωρίας ταύτης ὁρμώμενοι περιποιοῦντο αὐτοὺς καὶ ἐφροντίζον περὶ τῆς καλῆς αὐτῶν ἀποκαταστάσεως. Καὶ τίς δύναται ν' ἀρνηθῆ ὅτι αἱ πλεῖσται τῶν ἐν Ἑλλάδι θεραπανίδων ἀποκαθίστανται εἰς τὸν ἔγγαμον βίον ὑπ' αὐτῶν τῶν τέως κυρίων αὐτῶν; Ἡ πρὸς τοὺς ὑπηρέτας ἀγάπη καὶ φροντίς τῶν ἐν Ἑλλάδι οἰκοδεσποτῶν δὲν μένει ἄνευ ἀνταμοιβῆς· διότι καὶ οἱ θεράποντες ἀνταγαπῶσι τοὺς κυρίους αὐτῶν καὶ ὑπηρετοῦσιν αὐτοὺς πιστῶς καὶ προθύμως.

Ὁ Ἕλλην οὐ μόνον τῆς οἰκογενείας ἔχει ἀπρίξ, ἀλλὰ καὶ τῆς μεγάλης οἰκογενείας, τούτεστι τῆς πατρίδος, ἣν ἔκπαλαι ἐθεώρει «μητρός τε καὶ πατρός καὶ τῶν ἄλλων προγόνων ἀπάντων τιμιώτερον καὶ σεμνότερον καὶ ἀγιώτερον» (1). Ὁ Ἕλλην τσαύτην ἀγάπην αἰσθάνεται πρὸς τὸν τόπον τῆς γεννήσεως αὐτοῦ, τούτεστι πρὸς τὴν πατρίδα, ὥστε καὶ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ τίθησιν

(1) Πλάτ. Κριτ. σ. 5f.

ὑπὲρ αὐτῆς. Μετὰ μεγάλης λύπης καὶ μετὰ ψυχικοῦ σπαραγμοῦ ἀποχωρίζεται ὁ Ἕλλην τῆς πατρίδος· μετ' ἀναστεναγμῶν φλογερῶν ἐνθυμεῖται τὴν πατρίδα αὐτοῦ ἐν τῇ ἄλλοδαπῇ. Ἡ εἰκὼν τοῦ πατρίου ἐδάφους, ὅπερ ἀνέθρεψε καὶ ἠύξησε τὸν Ἕλληνα, παρίσταται ἐν τῇ φαντασίᾳ αὐτοῦ ὡς ἡ ὠραιότερα εἰκὼν, ἣν ἠδύνατό ποτε νὰ ζωγραφήσῃ. Ἡ μεγάλη ἀγάπη, ἣν ὁ Ἕλλην αἰσθάνεται πρὸς τὴν πατρίδα αὐτοῦ, παρορμᾷ αὐτὸν νὰ λάβῃ ἄσμενος τὰ ὄπλα καὶ νὰ ὑποστῇ μυρίους κινδύνους καὶ νὰ διακινδυνεύσῃ τὴν ζωὴν αὐτοῦ κατὰ παντὸς ἐπιχειροῦντος νὰ ὑποδουλώσῃ ἢ τυραννήσῃ αὐτήν. Τὴν μεγάλην τοῦ Ἕλληνος φιλοπατρίαν, τὴν διακρίνουσαν αὐτὸν ἀπὸ πάντων τῶν ἄλλων ἀνθρώπων, μαρτυρεῖ ἅπασα ἡ Ἑλληνικὴ ἱστορία ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῶν νεωτάτων.

Τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος διακρίνεται τῶν ἄλλων ἔθνῶν καὶ κατὰ τὴν μεγάλην αὐτοῦ κλίσιν καὶ ἀγάπην, ἣν ἔκπαλαι ἠσθάνετο πρὸς τε τὰς ἐπιστήμας καὶ τὰς τέχνας. Ὁ Ἕλλην εὐαίσθητος ὢν καὶ κεκοσμημένος διὰ νοῦ ὄξυτάτου, διὰ φαντασίας ζωηροτάτης καὶ διὰ μνημονικοῦ ἰσχυροτάτου, διέπρεψεν ἐν πᾶσι τοῖς εἶδεσι τῶν τε ἐπιστημῶν καὶ τῶν τεχνῶν. Καὶ τῷ ὄντι· ποῖον ἔθνος δύναται νὰ παραβληθῇ πρὸς τοὺς Ἕλληνας ὡς πρὸς τὴν καλλιεργίαν τῆς φιλοσοφίας, τῆς ποιήσεως, τῆς ῥητορικῆς, τῆς ἀρχιτεκτονικῆς, τῆς πλαστικῆς καὶ τῶν λοιπῶν; Ποῖον ἔθνος δύναται νὰ καταδείξῃ ἐν μὲν τῇ φιλοσοφίᾳ τὸν ἐφάμιλλον πρὸς τὸν Πλάτωνα καὶ Ἀριστοτέλην, ἐν δὲ τῇ ποιήσει τὸν ἐφάμιλλον πρὸς τὸν Ὅμηρον, ἐν δὲ τῇ ῥητορικῇ τὸν ἐφάμιλλον πρὸς τὸν Δημοσθένην, ἐν δὲ τῇ τέχνῃ τὸν ἐφάμιλλον πρὸς τὸν Φειδίαν; Τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος τοσαύτην ἀγάπην καὶ τοσαύτην κλίσιν εἶχε πρὸς τὰ γράμματα, ὥστε, καίπερ ὑποταχθὲν σωματικῶς εἰς τὴν ἐξουσίαν τῶν Ῥωμαίων καὶ τῶν μετὰ ταῦτα βαρβάρων, κατῴρωσεν ὁμως νὰ ὑποτάξῃ αὐτοὺς πνευματικῶς. Οἱ Ῥωμαῖοι νικηταὶ τῶν Ἑλλήνων γενόμενοι ἐγένοντο μαθηταὶ αὐτῶν, ἢ εἰς τὰς δημοσίας αὐτῶν σχολὰς φοιτῶντες ἢ παραλαμβάνοντες αὐτοὺς κατ' οἶκον διδασκάλους (1).

(1) Τὴν πνευματικὴν ὑπεροχὴν τῶν Ἑλλήνων καὶ τὴν παρ' αὐτῶν

Ἐπὶ τουρκοκρατίας οἱ Ἕλληνες οὐδόλως παρημέλησαν τῶν γραμμάτων, ἀλλὰ καίπερ παντοίας στερήσεις καὶ καταδιωγμοὺς ὑπομένοντες ἐπεμελοῦντο αὐτῶν μεγάλως. Ὅτε οἱ ἄγριοι αὐτῶν δεσπόται ἀπηγόρευον εἰς αὐτοὺς νὰ φοιτῶσι τὴν ἡμέραν εἰς τὰ σχολεῖα, προετίμων νὰ ἀπέρχωνται εἰς αὐτὰ τὴν νύκτα μᾶλλον ὑπὸ τὸ φῶς τῆς σελήνης (ὡς μαρτυρεῖ τὸ γνωστότατον ἐκεῖνο ἄσμα, ὅπερ οἱ παῖδες εἰσέτι ἀδουσιν ὑπὸ τὸ φῶς τῆς λαμπούσης σελήνης) ἢ νὰ ζῶσι μετ' ἀμουσίας. Καὶ νῦν δὲ οἱ Ἕλληνες ἄπειρα χρήματα καταναλίσκουσι πρὸς ἴδρυσιν σχολείων ἀρρένων τε καὶ θηλέων· οὐδὲ ὑπάρχει γωνία γῆς ἐλληνικῆς, ἔνθα δὲν ἦχει ἢ φωνὴ καθηγητοῦ τινος ἢ διδασκάλου ἢ γραμματιστοῦ. Ἡ φιλομάθεια τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους ὑπερβαίνει τὴν φιλομάθειαν πάντων τῶν ἄλλων ἐθνῶν· διὸ καὶ ἐκεῖνο, ὅπερ ὁ Πλάτων ἀναφέρει εἰς τοὺς ἀρχαίους Ἀθηναίους λέγων ὅτι «τὸ φιλομαθὲς περὶ τὸν »παρ' ἡμῖν μάλιστ' ἂν τις αἰτιάσαιτο τόπον» (1), ἰσχύει λεγόμενον καὶ περὶ τοῦ νῦν ἐλληνικοῦ ἔθνους. Ὅτι δὲ καὶ πρὸς τὰς τέχνας αἰσθάνονται οἱ νῦν Ἕλληνες μεγάλην ῥοπήν καὶ κλίσιν, τείνουσαν πρὸς μίμησιν τῶν ἀρχαίων προγόνων, μαρτυροῦσι τὰ ἔργα αὐτῶν ἔν τε τῇ ἀρχιτεκτονικῇ, τῇ πλαστικῇ καὶ ζωγραφικῇ, ἅτινα διὰ τὴν λεπτότητα αὐτῶν καὶ χάριν ἠξιώθησαν οὐ μόνον ἐπαίνων, ἀλλὰ καὶ βραβείων.

Τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος διακρίνεται τῶν λοιπῶν ἐθνῶν καὶ κατὰ τὸ *θρησκευτικὸν συναίσθημα*. Ἐκπαλαὶ ὁ Ἕλλην ἠγάπα τὴν θρησκείαν· ἐκπαλαὶ ὑπέτασσε τὴν ἑαυτοῦ θέλησιν εἰς ὑψηλότεραν τινὰ θεῖαν δύναμιν. Οὐδεμίαν πρᾶξιν καὶ οὐδὲν ἔργον ἐπεχείρουν οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες πρὶν ἢ διερευνήσωσι τὴν τοῦ Θεοῦ γνώμην καὶ θέλησιν. Ὁ Ἕλλην, παρατηρῶν πανταχοῦ

πρόσληψιν τῶν τεχνῶν καὶ ἐπιστημῶν συνειδότες ἀνομολογοῦσι καὶ αὐτοὶ οἱ Ῥωμαῖοι, ὧν ὁ διασημότετος ποιητὴς Ὁράτιος λέγει (Epist. L. II, v. 456, 457):

«Graecia capta ferum victorem cepit, et artes
»Intulit agresti Latio».

(1) Πολ. Δ', σ. 435.

τὴν θεῖαν παρουσίαν, οὐδένα χῶρον ἀφῆκεν ἐλεύθερον ναοῦ τινος ἢ βωμοῦ ἢ ἀγάλματος. Ὅ,τι ὁ ἀπόστολος Παῦλος εἶπε πρὸς τοὺς Ἀθηναίους, διερχόμενος καὶ ἀναθεωρῶν τὰ σεβάσματα αὐτῶν (1), ἰσχύει λεγόμενον περὶ πάντων τῶν Ἑλλήνων. Καὶ οἱ νῦν δὲ Ἕλληνες μεγάλην ἀγάπην αἰσθάνονται πρὸς τὴν θρησκείαν αὐτῶν καὶ πολλαχῶς καταδεικνύουσι τὸν πρὸς αὐτὴν μέγαν αὐτῶν σεβασμόν. Ὁ Ἕλλην τὴν ιδέαν τῆς θρησκείας συνῆψε μετὰ τῆς ιδέας τῆς πατρίδος τοσοῦτο στενῶς, ὥστε πάντοτε ὑπερήσπισε τὸ ἕτερον χάριν τοῦ ἐτέρου χωρὶς νὰ παραμελήσῃ μηδετέρου. *Μάχου ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος* ἦτο καὶ εἶναι τὸ σύνθημα τοῦ Ἕλληνοσ καὶ τὸ θούριον αὐτοῦ ἄσμα, ὅπερ καθιστᾷ αὐτὸν ἔνθουον καὶ παροτρύνει ἐν τοῖς κατὰ τῶν ἐχθρῶν ἀγῶσιν, ὁπότεν ἐξέρχεται νικητής.

Ὁ Ἕλλην διακρίνεται τῶν ἄλλων ἀνθρώπων καὶ κατὰ τὸ φιλελεύθερον αὐτοῦ πνεῦμα. Οὗτος, οὐδέποτε ἀνεχόμενος οὔτε τοῦ σώματος αὐτοῦ οὔτε τοῦ πνεύματος τὴν ὑποδούλωσιν, ἐπεθύμει νὰ ἦναι πάντοτε ἐλεύθερος καὶ ἀνεξάρτητος, ὡς τοῦτο μαρτυρεῖ ἡ ἑλληνικὴ ἱστορία. Ὁ Ἕλλην ἕνεκα τῆς μεγάλης ἀγάπης, ἣν ἠσθάνετο πρὸς τὴν ἐλευθερίαν, εὕρισκετο ἔκπαλαι ἐν ἀδιαλείπτοις πολέμοις πρὸς τοὺς ἐπιχειροῦντας νὰ ὑποδουλώσωσιν αὐτόν. Τίς δὲ ἀγνοεῖ τοὺς πολέμους, οὓς εἶχε νὰ πολεμήσῃ πρὸς τοὺς Πέρσας καὶ τοὺς λοιποὺς βαρβάρους, πρὸς τοὺς Ῥωμαίους, πρὸς τοὺς Φράγκους, καὶ τέλος πρὸς τοὺς Τούρκους, πρὸς οὓς εἰσέτι εὕρισκεται ἐν διηνεκεῖ ἀγῶνι; Ὁ Ἕλλην οὐ μόνον ἑαυτὸν ἐπεθύμει νὰ βλέπῃ ἐλεύθερον, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους· τοῦτου ἕνεκα οὐδέποτε ἐπολέμησε χάριν ἐξανδραποδισμοῦ, τούναντίον δὲ πάντοτε προσέτρεξε προθύμως εἰς ὑπεράσπισιν τῶν δεδουλωμένων λαῶν, φρονῶν ὅτι αὐχὸς ὁ δουλωσάμενος, ἀλλ' ὁ δυνάμενος μὲν παῦσαι, περριωρῶν δὲ ἀληθέστερον τοῦτο δρᾷ» (2). Τὸ φιλελεύθερον πνεῦμα τῶν Ἑλλήνων φαίνεται καὶ ἐν τοῖς πολιτεύμασιν αὐτῶν, ἐν

(1) Πράξ. ιζ', 22.

(2) Θουκ. 1, 69, 2.

οἷς αἱ δυνάμεις τῶν ἐπὶ μέρους ἀνθρώπων ἐχρησίμευον μὲν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ πολιτικοῦ ὀργανισμοῦ, ἀνευ ὅμως βλάβης τῶν ἀτομικῶν δικαιωμάτων· διὸ καὶ πᾶσα ἀπόπειρα, γενομένη πρὸς περιστολὴν ἢ βλάβην τῶν δικαιωμάτων τούτων, προεκάλεσε στάσεις καὶ ταραχάς, ἐπενεγκούσας ἢ τὴν τροποποίησιν ἢ τὴν κατάργησιν τοῦ ὑφισταμένου πολιτεύματος. Καθόλου δ' εἶπεῖν ὁ Ἕλληνας ἔνθυμος ὢν καὶ διαγονητικός ἀπέβη ἐλεύθερος καὶ ἄριστα πολιτευόμενος (1). Τὸ φιλελεύθερον πνεῦμα τοῦ Ἕλληνος καταφαίνεται καὶ ἐν τῇ θρησκείᾳ αὐτοῦ. Ἡ ὀρθόδοξος ἐκκλησία, ἣν ἠσπάσατο τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος, εἶναι πασῶν τῶν ἄλλων ἐκκλησιῶν φιλελευθερωτέρα. Καὶ τηρεῖ μὲν αὕτη ἀκριβῶς καὶ πιστῶς τὰ πατροπαράδοτα, εἶναι ὅμως τοσοῦτον ἀνεξίκακος καὶ συγκαταβατικὴ, ὥστε οὐδέποτε ἠσπάσατο τὸν προσηλυτισμὸν, οὐδέποτε προσηγάγετό τινα διὰ τῆς βίας ἢ διὰ τοῦ δόλου, οὐδέποτε ἀπέκλεισε τὴν θύραν εἰς τοὺς ζητοῦντας νὰ εἰσέλθωσιν εἰς αὐτήν, οὐδέποτε ἀπεποιήθη νὰ ἔλθῃ εἰς συνεντεύξεις καὶ συνεννοήσεις, σκοπούσας τὴν ἔνωσιν ἀπασῶν τῶν ἐκκλησιῶν· πάντοτε δὲ εὐχεταὶ ὑπὲρ τῆς εἰρήνης τοῦ σύμπαντος κόσμου καὶ πάντοτε συγχωρεῖ τὸν μετανοοῦντα ἁμαρτωλόν.

Κατὰ ταῦτα λοιπὸν δυνάμεθα νὰ χαρακτηρίσωμεν τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος ὡς τὴν ζῶσαν δύναμιν τοῦ οἰκογενειακοῦ, τοῦ ἐπιστημονικοῦ, τοῦ τεχνικοῦ, τοῦ θρησκευτικοῦ καὶ τοῦ πολιτικοῦ βίου.

Σκιαγραφήσαντες τὸν χαρακτῆρα τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους καὶ καταδείξαντες τὰς διακρινούσας αὐτὸ ιδιότητας μεταβαίνομεν ἤδη εἰς τὴν ἐθνικὴν αὐτοῦ ἀγωγὴν. Ἡ ἀγωγή αὕτη, σύμφωνος οὔσα πρὸς τὸν χαρακτῆρα τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους, σκοπὸν ἔχει ν' ἀναπτύξῃ καὶ μορφώσῃ αὐτὸν τοῦτον τὸν χαρακτῆρα καὶ

(1) Πρὸς τὸν Ἄριστον. πολιτ. 7, 7. «τὸ δὲ τῶν Ἑλλήνων γένος, ὡς περ ἡμεσεῦει κατὰ τοὺς τόπους, οὕτω ἀμφοῖν μετέχει· καὶ γὰρ ἔνθυμον καὶ διανοητικὸν ἐστὶ· εἰς ὅπερ ἐλεύθερόν τε διατελεῖ καὶ βέλτιστα πολιτευόμενον».

δι' αὐτοῦ αὐτὸ τοῦτο τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος μεθ' ἀπάσης τῆς ἀνθρωπότητος.

Κατὰ ταῦτα λοιπὸν ἡ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἀγωγή ὀφείλει κατὰ πρῶτον νὰ καλλιεργήσῃ καὶ ἐξάρῃ τὸ οἰκογενειακὸν φρόνημα, ἀναπτύσσουσα καὶ μορφοῦσα τὰς οἰκογενειακὰς ιδιότητας καὶ ἀρετάς. Ἡ ἀγωγή αὕτη, ὀρμωμένη ἐκ τῆς ιδέας ὅτι ὁ γάμος εἶναι ἡ διαπλαστικὴ σμίλη τῶν ἐθνῶν καὶ ὅτι ὁ μεταξὺ ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς δεσμὸς εἶναι δεσμὸς τῆς ἀνθρωπότητος, ὀφείλει κατὰ πρῶτον νὰ ἐνεργήσῃ ὅπως διατηρῆται ἡ ἱερότης τοῦ ὑψηλοῦ τούτου μυστηρίου· δεῦτερον ὀφείλει ἡ ἐθνικὴ ἀγωγή νὰ φροντίσῃ ὅπως διατηρῆται ζωηρὰ ἡ μεταξὺ τῶν γονέων καὶ τῶν τέκνων σχέσις, καθ' ἣν ἀπαιτεῖται παρ' ἐκείνων μὲν θερμὴ ἀγάπη καὶ ἀνατροφή, παρὰ τούτων δὲ πρὸς τῇ ἀγάπῃ ὑπακοὴ καὶ σεβασμὸς. Ἡ ἐθνικὴ ἀγωγή ὀφείλει πρὸς τούτοις νὰ ἐνεργήσῃ ὅπως πρὸς τῇ τοῦ σώματος ἀναπτύξει ἀναπτυχθῆ καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ παιδός. Κατὰ ταῦτα ὀφείλει ἡ οἰκογένεια ν' ἀναπτύξῃ καὶ μορφώσῃ τὰς τε διανοητικὰς καὶ ἠθικὰς δυνάμεις τοῦ παιδός, καταβάλλουσα οὕτω τὸ θεμέλιον, ἐφ' οὗ μέλλει νὰ στηριχθῆ ὅλον τὸ οἰκοδόμημα τοῦ μέλλοντος αὐτοῦ βίου· ἀναλογιζομένη δὲ ὅτι ὁ παῖς ἔνθεν μὲν εἶναι ζῶον μιμητικώτατον, ἔνθεν δὲ διατηρεῖ ἀνεξίτηλον πᾶν ὅπερ κατὰ τὴν παιδικὴν αὐτοῦ ἡλικίαν ἐντυποῦται εἰς τὴν καρδίαν αὐτοῦ καρδίαν, πρέπει νὰ προσέχῃ ὅπως ἅπαντα τὰ ἐν τῷ οἴκῳ καὶ ἰδίως οἱ λόγοι καὶ τὰ ἔργα τῶν ἐν αὐτῷ κατοικούντων πρέπει νὰ φέρωσι τὸν τύπον οὐχὶ τοῦ αἰσχροῦ καὶ τοῦ πονηροῦ, ἀλλὰ τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ ἀγαθοῦ. Ἡ οἰκογένεια, ἡθοιοποιοῦσα τὸν παῖδα, ὀφείλει νὰ καλλιεργήσῃ εἰς τὴν καρδίαν αὐτοῦ καὶ τὸ τῆς φιλοπατρίας συναίσθημα. Τοῦτο δὲ κατορθοῦται διὰ διαφόρων διηγήσεων περὶ τῶν ἑλληνικῶν κατορθωμάτων, δι' ἁσμάτων ἡρωϊκῶν, δι' ἑορτῶν οἰκογενειακῶν καὶ τῶν ὁμοίων. Ἐκ τῶν ἐν τῷ οἴκῳ παιδαγωγούντων τὴν πρώτην θέσιν κατέχουσιν οἱ γονεῖς καὶ ἰδίως ἡ μήτηρ, παρ' ἣ διαμένει ὁ παῖς τὸν πλείονα χρόνον τῆς ἀώρου αὐτοῦ ἡλικίας· τούτου ἕνεκα ἡ μήτηρ πρέπει νὰ γνωρίζῃ καλῶς τὸ ἔργον τῆς τῶν παίδων ἀγωγῆς. Τὸ παιδαγωγικὸν

τοῦτο ἔργον δύναται ἡ γυνή, πρὶν ἔτι γίνῃ σύζυγος καὶ μήτηρ, νὰ διδαχθῇ πρῶτον μὲν ἐν τῷ οἴκῳ αὐτῆς, δεύτερον δὲ ἐν τοῖς παρθεναγωγείοις καὶ νηπιαγωγείοις. Ἡ γυναικεία ἀγωγή, ἥ τε κατ' οἶκον καὶ ἡ ἐν τῷ σχολείῳ, πρέπει νὰ συνίσταται εἰς τοιαύτην καὶ τοσαύτην τῆς κόρης ἀνάπτυξιν, ὅποια καὶ ὅση ἀπαιτεῖται ὅπως αὕτη ἀποβῆ καλὴ σύζυγος, καλὴ μήτηρ καὶ καλὴ οἰκοδέσποινα. Καὶ ἀποβαίνει μὲν καλὴ σύζυγος, ὅταν μάθῃ τὸν τρόπον, καθ' ὃν δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ὡς βοηθὸς τοῦ ἀνδρός· ἀποβαίνει δὲ καλὴ μήτηρ, ὅταν μάθῃ τοὺς νόμους καὶ τοὺς κανόνας, καθ' οὓς ἀναπτύσσεται ὁ τε σωματικὸς καὶ πνευματικὸς βίος τοῦ παιδός· ἀποβαίνει δὲ καλὴ οἰκοδέσποινα, ὅταν μάθῃ πάσας τὰς ἀνάγκας τοῦ οἰκιακοῦ βίου καὶ πάντα τοὺς τρόπους, καθ' οὓς αἱ ἀνάγκαι αὗται ἐκπληροῦνται. — Ἡ οἰκογενεῖα, διαθρέψασα καὶ μορφώσασα τὸν παιδα ἐπὶ τινα ἔτη καὶ παραδοῦσα αὐτὸν εἰς τὸ σχολεῖον, οὐδόλως ἀπεκδέεται τὴν φροντίδα περὶ τῆς περαιτέρω αὐτοῦ ἀγωγῆς. Αὕτη ὀφείλει νὰ ἐξακολουθῇ τὸ παιδαγωγικὸν αὐτῆς ἔργον, συνεννοουμένη καὶ συμβουθουμένη μετὰ τοῦ σχολείου. Ἐν τῷ σχολείῳ ὡς βάσις τῆς ἀγωγῆς ὑπόκειται ἡ θεωρία, ἐν τῷ οἴκῳ ἡ πράξις· ἐν τῷ σχολείῳ τὸ ἔργον τῆς ἀγωγῆς τελεῖται μᾶλλον διὰ τοῦ λόγου, ἐν τῷ οἴκῳ τελεῖται μᾶλλον διὰ τοῦ παραδείγματος. Ἐπειδὴ δὲ αἱ μὲν λέξεις συγκινοῦσι, τὰ δὲ παραδείγματα συναρπάζουσι· διὰ τοῦτο ἡ οἰκιακὴ ἀγωγή ἀποτελεῖ τὴν βάσιν τῆς σχολικῆς ἀγωγῆς, καὶ ἐν ᾧ αὕτη ὑπ' ἐκείνης προσδιορίζεται, ἐκείνη ὑπὸ ταύτης φωτίζεται διὰ τῆς δυνάμεως τοῦ λόγου. Ἀμφότεραι λοιπὸν συνδέονται μετ' ἀλλήλων. Ὅπως τὸ σχολεῖον πρέπει νὰ λαμβάνῃ ὑπ' ὄψιν καὶ τιμᾶ τὰς οἰκιακὰς διατάξεις, τὰ ἤθη, τὰ ἔθιμα καὶ τὰς θεωρίας τῆς οἰκογενείας, οὕτω καὶ ὁ οἶκος οὐδέποτε πρέπει νὰ ἀνθίσταται κατὰ τοῦ σχολείου ἢ νὰ παραβλάπτῃ ὅπωςδῆποτε τὴν ὑπόληψιν τοῦ διδασκάλου ἐπὶ βλάβῃ τῶν ὑπ' αὐτοῦ διδασκομένων. Ἐπειδὴ δὲ εἶναι ἀνάγκη νὰ μετοχευθῶσιν οἱ φυσικοὶ νόμοι τῆς τοῦ παιδὸς ἀγωγῆς ἀπὸ τοῦ σχολείου εἰς τὸν οἶκον, διὰ τοῦτο ὁ διδάσκαλος πρέπει νὰ ᾔηαι φίλος τῆς οἰκογενείας καὶ παιδαγωγικὸς αὐτῆς παραινέτης. Ἡ

οικογένεια και τὸ σχολεῖον πρέπει νὰ εὐρίσκωνται ἐν στενῇ συναφείᾳ καὶ ἀλληλοβοηθῶνται ἐν τῇ τῶν αὐτῶν παιδῶν ἀγωγῇ.

Τὸ δὲ *σχολεῖον* ὅπως ἀποβῆ ὄντως σχολεῖον ἐθνικόν, ἥτοι σχολεῖον συντελοῦν εἰς τὴν τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους προκοπὴν, πρέπει νὰ ἀναπτύσση καὶ μορφώη τοὺς νέους, ἀναπτύσσον καὶ μορφῶνον ἐναρμονίως τὸ ἐν αὐτοῖς ἀνθρώπινον καὶ ἐλληνικὸν στοιχεῖον. Πρῶτος καὶ γενικώτατος τοῦ ἐλληνικοῦ σχολείου σκοπὸς πρέπει νὰ ᾖναι ἡ μόρφωσις ὑγιοῦς ψυχῆς ἐν ὑγιεῖ σώματι. Δεύτερος τοῦ σχολείου σκοπὸς, ὁμοιάζων πρὸς τὸν πρῶτον, εἶναι ἡ ἀρμονικὴ ἀνάπτυξις καὶ μόρφωσις πασῶν τῶν πνευματικῶν δυνάμεων τοῦ παιδὸς καὶ ἡ ἐνίσχυσις τοῦ χαρακτῆρος αὐτοῦ. Πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ σκοποῦ τούτου ἀπαιτεῖται ἡ συνδρομὴ *διδασκτικῶν τιῶν μαθημάτων*, ὧν κέντρον φωτιστικὸν δικαίως θεωρεῖται τὸ *θρησκευτικὸν μάθημα*, τὸ διδάσκον τὸν παῖδα τὰ πρὸς τὸν Θεὸν αὐτοῦ καθήκοντα. Παρὰ τῷ θρησκευτικῷ μαθήματι παράκειται ἡ διδασκαλία τῆς *ἐλληνικῆς γλώσσης* μετὰ τῆς *ἐλληνικῆς φιλολογίας*, τῆς καταδεικνυσούσης τὰ διάφορα προίοντα τῆς πνευματικῆς τῶν Ἑλλήνων δυνάμεως καὶ εἰσαγωγῆς τὸν παῖδα εἰς τὸ πνεῦμα τῆς ἐλληνικῆς ἐθνικότητος. Μετὰ ταῦτα ἔπονται τὰ μαθήματα τῆς *γεωγραφίας* καὶ *ἱστορίας*, ὧν ἡ μὲν συντελεῖ εἰς ἀκριβέστερον προσδιορισμὸν τοῦ τε ἐλληνικοῦ χαρακτῆρος καὶ τοῦ ἐλληνικοῦ βίου· ἡ δὲ συντελεῖ εἰς ῥυθμισιν ἀμφοτέρων τούτων καὶ εἰς ἐξέγερσιν τοῦ *ἐνθουσιασμοῦ* πρὸς πᾶν ὅ,τι ὑψηλὸν καὶ εὐγενές. Διὰ τοῦ μαθήματος τῆς *γυμναστικῆς* ἐπιδιώκεται ἡ ἐπίρρωσις τοῦ παιδικοῦ σώματος πρὸς τὸ ἀποβῆναι ἐπιτήδειον ὄργανον τῶν βουλήσεων τῆς ψυχῆς. Μετὰ τῆς γυμναστικῆς συνάπτεται ἡ διδασκαλία τῆς τε *ἐθνικῆς μουσικῆς* καὶ τῆς ἐθνικῆς *ὀρχηστικῆς*, ὧν ἡ μὲν ἀναπτεροῦ τὸ φρόνημα, ἐξευγενίζει τὴν καρδίαν καὶ ἐξεγείρει τὴν πρὸς τὴν πατρίδα ἀγάπην· ἡ δὲ ῥυθμίζει τὰς κινήσεις τοῦ σώματος καὶ τακτοποιεῖ τὰ τῆς καρδίας συναισθήματα. Διὰ δὲ τῶν *φυσιογνωστικῶν μαθημάτων*, καταμανθάνων ὁ παῖς τὰ διάφορα τῆς φύσεως ὄντα καὶ τὰς διαφόρους φυσικὰς δυνάμεις μετὰ τῶν διεπόντων φυσικῶν νόμων, μορφώνει μὲν τὴν καρδίαν αὐτοῦ διὰ

τῆς ἐν αὐτῇ ἐξεγέρσεως τοῦ συναισθήματος τοῦ καλοῦ, τοῦ ἁρμονικοῦ καὶ τοῦ σκοπίμου, προπαρασκευάζεται δὲ διὰ τὸν πρακτικὸν βίον, ἐξοικειούμενος πρῶτως μετὰ τῶν μελλόντων νὰ περιστοιχίσωσιν αὐτὸν φυσικῶν ὄντων, περὶ ἃ θέλει ἀσχοληθῆ.

Ἐπαντα τὰ ἀνωτέρω μαθήματα πρέπει νὰ διδάσκωνται ἐν τῷ σχολείῳ οὐχὶ ἐπιστημονικῶς, ἀλλὰ παιδαγωγικῶς. Κατὰ ταῦτα πρέπει ἐξ ἐκάστου μαθήματος ἐκεῖνο μόνον καὶ τόσον νὰ προσφέρηται εἰς τὸν παῖδα, ὅπερ καὶ ὅσον δύναται νὰ χωνεύσῃ ὁ πνευματικὸς αὐτοῦ στόμαχος πρὸς ἀνάπτυξιν τῶν πνευματικῶν αὐτοῦ δυνάμεων· ἡ δὲ διδασκαλία τῶν μαθημάτων πρέπει νὰ χωρῆ βαθμηδὸν ἀπὸ τῶν ἀπλουστέρων καὶ εὐνοητοτέρων πρὸς τὰ συνθετώτερα καὶ δυσνοητότερα ἀναλόγως τῆς προόδου τῆς διανοητικῆς τῶν παιδῶν ἀναπτύξεως· τὰ δὲ μαθήματα κατὰ τε ὕλην καὶ κατ' εἶδος πρέπει ν' ἀποβλέπωσι καθόλου εἰς τὸ νὰ καταστήσωσι τὸν παῖδα αὐτοτελεῆ καὶ αὐτεγερτόν.

Κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἐν τῷ σχολείῳ ἐκπαιδεύσεως τῶν παιδῶν ἀπαιτεῖται καὶ ἰδιαιτέρα καλλιέργια τοῦ ἠθικοῦ συναισθήματος. Ἡ ἐνίσχυσις τῆς ἠθικῆς δυνάμεως τῶν παιδῶν κατορθοῦται οὐ μόνον διὰ τῆς διδασκαλίας, τῆς καταδεικνύουσης τὸ ὠφέλιμον καὶ σωτήριον τῆς τηρήσεως τῶν ἠθικῶν νόμων, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς φροντίδος, ἣν λαμβάνει ὁ διδάσκαλος πρὸς ἀκριβῆ ἐκπλήρωσιν ἀπάντων τῶν νόμων καὶ διατάξεων, αἵτινες διέπουσι τὸ σχολεῖον αὐτοῦ. Πρὸ παντὸς ὅμως ἄλλου ἀπαιτεῖται ὁ ἠθικὸς χαρακτῆρ αὐτοῦ τοῦ διδασκάλου, ὅστις πρέπει νὰ ἦναι ἐν πᾶσι τύπος καὶ ὑπογραμμὸς τῶν μαθητῶν.

Ἡ ἐθνικὴ ἀγωγή πρὸς τοῖς ἄλλοις ἔργοις ἔχει νὰ ἐπιμεληθῆ καὶ τῶν ἰδιαιτῶν συμφερόντων τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἧτοι τῆς ἐπιστήμης, τῆς τέχνης, τῆς θρησκείας καὶ τῆς ἐλευθερίας. Καὶ τὴν μὲν πρὸς τὰς ἐπιστήμας ἔφεσιν τῶν νέων ἐξεγείρει καὶ κανονίζει ἡ ἐθνικὴ ἀγωγή πρῶτον μὲν καταδεικνύουσα εἰς αὐτούς, ὅτι ἅπασαι αἱ ἐπιστῆμαι εἶναι τέκνα τῆς διηνεκοῦς ἀγάπης πρὸς τὴν ἀλήθειαν, ἧτις εἶναι ἡ μόνη τροφή τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος· δεῦτερον δὲ πείθουσα αὐτούς ὅτι ὁ

ἄνθρωπος ὀφείλει ν' ἀγαπᾷ καὶ ἀσκῆ τὰς ἐπιστήμας οὐχὶ χάριν ὑλικοῦ τινος συμφέροντος, ἀλλὰ χάριν αὐτῆς ταύτης τῆς ἀληθείας, ἥτις ἐλευθεροῦσα τὸ πνεῦμα ἀπὸ τῶν δεσμῶν τῆς ὕλης, καθιζάνει καὶ ἐξευγενίζει τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου. Τὴν δὲ πρὸς τὰς τέχνας ἔφεσιν τῶν νέων ἐξεγείρει καὶ κανονίζει ἡ ἐθνικὴ ἀγωγή καταδεικνύουσα καθόλου μὲν τὴν σκοπιμότητα καὶ χρησιμότητα τῶν τεχνῶν, ἰδίᾳ δὲ τὸ γνήσιον στοιχεῖον τῆς ἐλληνικῆς τέχνης, τὸ διακρίνον αὐτὴν ἀπὸ πάσης ἐτέρας τέχνης καὶ ἐμφαινόμενον ἐν τοῖς τεχνουργήμασι τῶν Ἑλλήνων, ὧν τὰ εἰσέτι σωζόμενα λείψανα διεγείρουσι τὴν ἐκπληξιν καὶ τὸν θαυμασμὸν ἀπάντων τῶν ἀνθρώπων. Τὴν δὲ ἀνάπτυξιν καὶ μὀρφωσιν τοῦ *θρησκευτικοῦ συναισθήματος* κατορθοῖ ἡ ἐθνικὴ ἀγωγή πρῶτον μὲν καταδεικνύουσα εἰς τοὺς νέους τὴν ὑπαρξιν, τὴν παντοδυναμίαν, τὴν πανσοφίαν καὶ τὴν παναγαθότητα τοῦ Θεοῦ ἐξ αὐτῶν τῶν δημιουργημάτων· δεύτερον δὲ παριστῶσα εἰς αὐτοὺς ὅτι «Πνεῦμα ὁ Θεὸς καὶ τοὺς προσκυνοῦντας ναυτὸν ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ δεῖ προσκυνεῖν» (1)· τρίτον περιγράφουσα τὴν ἰδιαιτέραν τιμὴν, ἧς ἠξίωσεν ὁ Θεὸς τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος εὐδοκῆσας ἵνα γραφῶσι τὰ ἅγια αὐτοῦ Εὐαγγέλια εἰς γλῶσσαν ἐλληνικὴν· καὶ τέταρτον πληροφοροῦσα διὰ τῆς ἱστορίας ὅτι ἡ χριστιανικὴ θρησκεία εἶναι ἐκείνη, ἥτις διέσωσεν οὐ μόνον τὴν γλῶσσαν ἀλλὰ καὶ τὸν ἐθνισμὸν ἡμῶν. Τὴν δὲ πρὸς τὴν ἐλευθερίαν ἀγάπην δύναται νὰ ἐξεγείρῃ καὶ μορφώσῃ ἡ ἐθνικὴ ἀγωγή εἰς τὰς καρδίας τῶν νέων πληροφοροῦσα αὐτοὺς ὅτι ὁ ἄνθρωπος, κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν τοῦ Θεοῦ πλασθεὶς καὶ διὰ τοῦ αὐτεξουσίου κοσμηθεὶς, πρέπει νὰ ᾔηται ἐλεύθερος σωματικῶς τε καὶ πνευματικῶς· διὸ οὐδέποτε πρέπει νὰ ἀνέχεται μῆτε τὴν τοῦ σώματος αὐτοῦ μῆτε τὴν τοῦ πνεύματος ὑποδούλωσιν· ἐκ τῶν δύο δὲ τούτων ὑποδουλώσεων πρέπει νὰ φοβῆται μᾶλλον τὴν πνευματικὴν ὑποδούλωσιν· διὸ πρέπει νὰ ἀγωνίζεται παντὶ σθένει ὅπως τηρῆ τὸ πνεῦμα αὐτοῦ ἐλεύθερον ἀπὸ τῶν κατωτέρων παθῶν καὶ ὀρέ-

(1) Ἰωάν. δ', 24.

ξεων, ἐλεύθερον ἀπὸ τῶν δεισιδαιμονιῶν καὶ προλήψεων, καὶ τέλος ἀνεξάρτητον ἀπὸ τοῦ πνεύματος τῶν ἄλλων. Ἡ ἐθνικὴ ἀγωγή ἐξεγείρουσα καὶ μορφοῦσα τὴν πρὸς τὴν ἐλευθερίαν ἀγάπην τῶν νέων χρεωστῆι νὰ διδάξῃ καὶ πείσῃ αὐτοὺς μετὰ τοῦ περιωνύμου ποιητοῦ τῆς Γερμανίας Γοιθίου ὅτι «δὲν καθιστᾷ ἡμᾶς ἐλευθέρους τὸ μὴ ἀναγνωρίζειν τι ὑπεράνω ἡμῶν, ἀλλὰ τὸ τιμᾶν τὸ ὑπεράνω ἡμῶν κείμενον· διότι τοῦτο τιμῶντες ἀνυψούμεθα πρὸς αὐτὸ καὶ καταδεικνύομεν ὅτι φέρομεν ἐν ἡμῖν αὐτοῖς τὸ ὑψηλότερον τοῦτο ὄν καὶ εἴμεθα ἄξιοι νὰ ἐξισωθῶμεν πρὸς αὐτό». Τοῦτο τὸ ὑψηλότερον ὄν, ὅπερ κεῖται ὑπεράνω ἡμῶν καὶ εἰς ὃ ὀφείλομεν νὰ ὑποκύπτωμεν πάντες, εἶναι ὁ ἠθικὸς νόμος ἢ μᾶλλον εἶναι αὐτὸς ὁ Θεός.

Ἡ ἐθνικὴ ἀγωγή, ἀρχομένη ἐν τῷ οἴκῳ καὶ προχωροῦσα ἐν τῷ σχολείῳ, προάγεται ἐξαγνιζομένη ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ. Ἡ Ἐκκλησία διὰ τῆς θείας αὐτῆς δυνάμεως, διὰ τῆς ἱεράς διδασκαλίας καὶ κατηχήσεως ὀφείλει νὰ ἠθοποιήσῃ καὶ ἐξαγιάσῃ τὸν ἀνθρώπινον βίον. Πρὸς τοῦτο δὲ ἀπαιτεῖται πρῶτον μὲν ὅπως ἀνανεωθῶσι τὰ κακῆ τύχῃ καταργηθέντα Κυριακὰ σχολεῖα, ἐν οἷς διαπλάσσεται ὑπὸ τῶν λειτουργῶν τοῦ Ὑψίστου ἡ τρυφερὰ τῶν παιδῶν καρδιά· δεύτερον δὲ ὅπως κηρύσσεται καθ' ἐκάστην ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ, ὁ φωτίζων τὸν ἀνθρώπον καὶ δεικνύων εἰς αὐτὸν τὴν ὁδὸν τῆς σωτηρίας. Ὅπως ἀποβῆ ὅμως τὸ ἱερὸν κήρυγμα ὠφέλιμον καὶ διδακτικὸν πρέπει νὰ μὴ ἵπταται πρὸς τὰ οὐράνια πρὸς ἀνίχνευσιν τῶν θείων μυστηρίων, ἀλλὰ νὰ καταβαίνει εἰς τὴν γῆν καὶ νὰ διέρχεται τὰς διαφόρους φάσεις τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, τὴν ἠθοποίησιν αὐτοῦ καὶ τὸν ἀγιασμόν ἐπιδιῶκον.

Ἡ ἐθνικὴ ἀγωγή, ἢ τε κατ' οἶκον, ἢ ἐν τῷ σχολείῳ καὶ τῇ ἐκκλησίᾳ, κεῖται ὑπὸ τὴν ἀνωτέραν ἐποπτεῖαν καὶ μέριμναν τῆς πολιτείας. Ἡ πολιτεία χρέος ἔχει οὐ μόνον νὰ ἐπιτηρῇ καὶ προστατεύῃ, ἀλλὰ καὶ νὰ προάγῃ τὴν ἐθνικὴν ἀγωγήν. Κατὰ ταῦτα λοιπὸν ἀπαιτεῖται παρὰ τῆς πολιτείας ὅπως αὕτη φροντίξῃ περὶ τῆς τηρήσεως τῶν νόμων, περὶ ἐκλογῆς καὶ διορισμοῦ τιμίων καὶ ἐμπείρων ὑπαλλήλων εἰς τὰς δημο-

σίας θέσεις, περι μισθοδοτήσεως τοῦ κλήρου, περι ἐμφυχώσεως τῶν δοκίμων συγγραφέων, περι διοργανώσεως καὶ μεταρρυθμίσεως τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος, περι ἰδρύσεως διδασκαλείων, καὶ σχολείων πραγματικῶν, ἅτινα, παραλλήλως κείμενα τοῖς γυμνασίοις, σκοπὸν ἔχουσι νὰ προπαρασκευάσωσι τοὺς μέλλοντας ὡς ἀποδυθῶσιν οὐχὶ εἰς τὰς ἐπιστήμας, ἀλλ' εἰς τὰς τέχνας, τὰς ἐν ἰδιαιτέροις σχολαῖς διδασκομένας.

Ἡ ἐθνικὴ ἀγωγή ἀπαιτεῖ παρὰ τῆς πολιτείας, συνεννοουμένης καὶ βοηθουμένης ὑπὸ τῆς κοινότητος, ἵνα φροντίσῃ πρὸς τούτοις περι ἰδρύσεως βιομηχανικῶν, μουσικῶν, γυμναστικῶν καὶ περι ρυθμίσεως τῶν θρησκευτικῶν ἑορτῶν. Καὶ ἐν μὲν ταῖς βιομηχανικαῖς ἑορταῖς θέλει ἐορτάζεσθαι ἡ νίκη τοῦ πνεύματος κατὰ τῆς ὕλης· ἐν δὲ ταῖς μουσικαῖς θέλουσιν ἐξεγείρεσθαι τὰ ὑπὲρ πατρίδος καὶ τῆς ἐλευθερίας συναισθήματα· ἐν δὲ ταῖς γυμναστικαῖς θέλει ἐορτάζεσθαι ἡ δύναμις τοῦ σώματος, ὅπερ ἀσκηθὲν καὶ μορφωθὲν ἀποβαίνει ἐπιτήδειον ὄργανον τῶν θελήσεων τοῦ πνεύματος ἐν ταῖς ὑλικάς τοῦ βίου ἀνάγκαις· ἐν δὲ ταῖς θρησκευτικαῖς ἑορταῖς, ταῖς ἀποτελοῦσαι τὴν κορωνίδα πασῶν τῶν λοιπῶν ἑορτῶν, θέλει ἐορτάζεσθαι προσηκόντως καὶ λατρεύεσθαι τὸ ὑπέρτατον ὄν, ἐξ οὗ ἀπορρέει καὶ εἰς ὃ ἐπανερχεται τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα.

Ἡ ἐθνικὴ ἀγωγή ἀπαιτεῖ πρὸς τούτοις παρὰ τῆς πολιτείας ὅπως φροντίσῃ περι συστάσεως φιλολογικῶν ἐταιριῶν, σκοπὸν ἔχουσῶν τὴν προαγωγὴν τοῦ ἐθνικοῦ ἡμῶν βίου διὰ τῆς ἀνευρέσεως καὶ γνωστοποιήσεως παντὸς ἀξιολόγου προϊόντος τῆς ἐλληνικῆς ἐπιστήμης καὶ τέχνης. Μετὰ τῆς ἀνάγκης τῆς ἰδρύσεως τοιούτων ἐταιριῶν συνδέεται καὶ ἡ ἀνάγκη τῆς ἰδρύσεως διδασκαλικῶν συνόδων, ἐν αἷς οἱ διδάσκαλοι τῶν διαφόρων σχολείων συνερχόμενοι ἐπὶ τὸ αὐτὸ πρέπει νὰ ἀνακοινῶσι πρὸς ἀλλήλους τὰς ἑαυτῶν ἰδέας καὶ ἐκθέτωσι τὰς ἑαυτῶν μεθόδους, οὕτω δὲ διδόντες καὶ λαμβάνοντες νὰ ἐπανερχῶνται εἰς τὰς θέσεις κρείσσονες ἑαυτῶν γινόμενοι καὶ συντελεστικώτεροι ἐν τῷ διδασκαλικῷ αὐτῶν ἔργῳ. Ὅμοίως ἀνάγκη εἶναι νὰ ἰδρυθῶσι καὶ βιομηχανικαὶ καὶ ἐπιστημονικαὶ ἐκθέσεις, οἳα εἶναι

ἢ τῶν Ὀλυμπίων, τῶν πρὸ μικροῦ ἐνταῦθα συσταθέντων, σκοπὸν ἔχουσαι τὴν διὰ βραβεύσεως ἐμψύχωσιν τῶν τε τεχνῶν καὶ ἐπιστημῶν· ἔτι δὲ καὶ *ἑατρον ἔθνικόν*, δι' οὗ δύναται νὰ ἀναπτυχθῇ θαυμασίως ὁ ἐθνικὸς ἡμῶν βίος, διδασκομένων δραμάτων, ἐν ἐλληνικῇ γλώσσῃ γεγραμμένων καὶ ἐλληνικῆν ὑπόθεσιν ἐχόντων. Ὡσαύτως λίαν ἀναγκαῖα εἰς τὸν ἐθνικὸν ἡμῶν βίον ἀποβαίνει καὶ ἡ ἴδρυσις *δημοσίων ἀναγνωστηρίων*, ἐν οἷς δύναται νὰ εὕρῃ ὁ λαὸς διάφορα συγγράμματα, ἅτινα ἐν γλώσσῃ καταληπτῆ γεγραμμένα περιέχουσι τὰ πρακτικὰ πορίσματα τῶν διαφόρων ἐπιστημῶν, τὰ συντελοῦντα εἰς τὰς διαφόρους βιωτικὰς ἀνάγκας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Μεταξὺ τῶν ἄλλων ἰδρυμάτων ἀναγκαιοτάτη εἶναι καὶ ἡ ἴδρυσις τῆς *ἐθνοφυλακῆς*, ἐν ἣ ὁ λαὸς, ἐν ὀρισμέναις ἡμέραις καὶ ὥραις ἀσκούμενος, δύναται οὐ μόνον νὰ ὠφελῆται σωματικῶς, ἀλλὰ καὶ νὰ μανθάνῃ νὰ τηρῇ τάξιν, νὰ ἔχῃ ὑπομονὴν καὶ νὰ ὑπακούῃ εἰς τοὺς ἀνωτέρους αὐτοῦ· ἔτοιμος δὲ ὦν νὰ ὑπερασπίσῃ τὴν ζωὴν αὐτοῦ, τὴν τιμὴν καὶ περιουσίαν κατὰ πάσης ἐνδεχομένης προσβολῆς δύναται νὰ διαβιοῖ βίον ἡσυχον καὶ ἀτάραχον. Ἀπάντων δὲ τούτων καὶ ἄλλων παρομοίων ἰδρυμάτων ἡ σύστασις ἐπιβαρύνει τὴν *πολιτείαν*, ἧς καθῆκον εἶναι ἡ τοῦ ὅλου ἔθνους ἐπίβλεψις καὶ προαγωγή.

Τοιοῦτος εἶναι ὁ χαρακτῆρ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ τοιαύτη εἶναι ἡ ἐθνικὴ τῶν Ἑλλήνων ἀγωγή, ἣτις, ἀναπτύσσουσα καὶ μορφοῦσα αὐτὸν, συντελεῖ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν καὶ μόρφωσιν αὐτοῦ τούτου τοῦ ἔθνους, καὶ δι' αὐτοῦ τῆς ὅλης ἀνθρωπότητος. Μόνον διὰ τοιαύτης ἀγωγῆς δύναται νὰ ἀναγεννηθῇ τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος, ἥτοι ν' ἀναλάβῃ τὴν ἀρχαίαν αὐτοῦ ἀκμὴν κατὰ τὸ πνεῦμα καὶ τὰς ἀπαιτήσεις τῶν σημερινῶν περιστάσεων.

ΑΡΙΣΤΕΙΔΗΣ Κ. ΣΠΛΑΘΑΚΗΣ.

ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ ΛΕΒΑΔΕΙΑΣ, ΧΑΙΡΩΝΕΙΑΣ
ΚΑΙ ΘΙΣΒΗΣ.

Τὸν παρελθόντα Αὐγουστον ὁ Ἄθ. Δημητριάδης εἶδεν ἐν Λεβαδείᾳ ἐν τινι σιδηρουργείῳ λίθον ἐνωκοδομημένον ἐνεπίγραφον καὶ ἀναγνούς τινας αὐτοῦ στίχους ἐνόησεν ὅτι διαλαμβάνει περὶ ἐργωνίας δημοσίου οἰκοδομήματος, καὶ ἀνήνεγκε τὸ πρᾶγμα εἰς τὴν ἐν Ἀθήναις ἀρχαιολογικὴν Ἑταιρίαν. Αὕτη δὲ, ἐπειδὴ ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Δημητριάδης ἐστάλη παρὰ τῆς Κυβερνήσεως εἰς Πελοπόννησον, παρήγγειλε τῷ Παν. Σταματάκη νὰ φροντίσῃ περὶ ἐξαγωγῆς τοῦ λίθου ἐκ τοῦ σιδηρουργείου καὶ ἀντιγραφῆς αὐτοῦ, ὃ καὶ ἐξετέλεσεν οὗτος μετὰ πολλῶν δυσκολιῶν, καὶ ἐπεμψεν εἰς Ἀθήνας πρῶτον ἀντίγραφα, μικρογράμματον καὶ μεγαλογράμματον, ἔπειτα δὲ καὶ ἀποτύπωμα χάρτινον ἐκόμισεν αὐτὸς ἐλθὼν πρὸ ἐνὸς περίπου μηνός. Ἐκ τῶν ἀντιγράφων του ἡμεῖς ἅμα δὲ καὶ ἐκ τοῦ ἀποτυπώματος ἐκδίδομεν ἐξῆς τὸ κείμενον, προλέγοντες, ὅτι ὁ λίθος εἶναι φαιός, ἔχει σχῆμα στήλης, ὕψους 1,85, πλάτους 0,95, πάχους 0,20. Ἐπειδὴ δὲ ἦτο βραγισμένος, ἐθραύσθη κατὰ τὴν ἐξαγωγὴν ἐκ τοῦ τοίχου εἰς δύο· ἀλλ' ἐκ τούτου οὐδεμία ζημία γραμμάτων ἐπῆλθε. Βλάβας δὲ εἶχε προγενεστέρας ἄλλας τρεῖς, δύο μικροτέρας ἐπάνω κατὰ τὰς ἀρχὰς καὶ τὰ τέλη τῶν πρώτων τριῶν τεσσάρων στίχων, ἀριστερὰ καὶ δεξιὰ τῷ ὀρῶντι, καὶ ἄλλην μεγαλητέραν, δεξιὰ τῷ ὀρῶντι, ἐξ ἧς ἐκολοβώθησαν μάλιστα τὰ τέλη στίχων 67 τῆς δευτέρας σελίδος, διότι ἡ γραφὴ εἶναι εἰς δύο σελίδας (colonnas) χωρισμένη, ἐκάστη τῶν ὁποίων ἔχει ἀνά 94 στίχους. Ἡμεῖς δὲ ἐδῶ πάντας τοὺς 188 ἐν συνεχείᾳ ὑπαλλήλως ἀποδίδομεν, διὰ τὴν εὐκολίαν τοῦ τύπου.

.....ργων τὸ ἐπίπεμπτον ἀποτεισΑ;
..... καὶ τὸ ὑπερέμα καὶ ἐάν τι ἄλλο
.....Ν; ἐπιτιμίῳν προσγένηται αὐτῷ, ἅπαν-

- τα πρά(ξουσι)ν οἱ ναοποιοὶ τὸν ἐργώνην καὶ τοὺς ἐγγύους,
 5 ἔαν δὲ μὴ δύνωνται, εἰς τὸ λεύκωμα ἐκγράψουσιν· ἐγ-
 δίδομεν δὲ τὸ ἔργον ὅλον πρὸς χαλκόν, τὰς μὲν στή-
 λας καὶ τοὺς θριγκοὺς πρὸς λίθον ἐφ' ὠμαλίαν ὅτι ἂν εὐ-
 ρωσιν, τοὺς δ' ὑποβατήρας ἐν προσέργωι ποιήσει, τῶν
 10 δὲ πύρων ὑποτίμημα λήφεται τοῦ λίθου ἐκάστου δρα-
 χμὰς πέντε ὅτους ἂν παρ' ἴσχηι, τῶν δὲ γραμμάτων
 τῆς ἐγκολάψεως καὶ — ἐγκαύσεως στατήρα καὶ
 τριώβολον τῶν χιλίων γραμμάτων· ἐργᾶται δὲ συνε-
 χῶς μετὰ τὸ τὴν δόσιν λαβεῖν ἐντὸς ἡμερῶν δέκα,
 15 ἔνεργῶν τεχνίταις ἰκανοῖς κατὰ τὴν (ἐχ)νήν, μὴ ἔ-
 λαττον ἢ πέντε, ἔαν δέ τι μὴ πείθηται τῶν κατὰ τὴν
 συγγραφὴν γεγραμμένων ἢ κακοτεχνῶν τι ἐξελέγχη-
 ται, ζημιωθήσεται ὑπὸ τῶν ναοποιῶν καθ' ὅτι ἂν φαίνη-
 ται ἄξιός εἶναι μὴ ποιῶν τῶν κατὰ τὴν συγγραφὴν γε-
 γραμμένων, καὶ ἔαν τις ἄλλος τῶν συνεργαζομένων ἐξε-
 20 λέ(χ)ηται τι κακοτεχνῶν, ἐξελαυνέσθω ἐκ τοῦ ἔργου καὶ
 μ)κέτι συνεργαζέσθω· ἔαν δὲ μὴ πείθηται, ζημιωθήσε-
 ται καὶ οὗτος μετὰ τοῦ ἐργῶνου· ἔαν δέ που πικρὰ τὸ ἔρ-
 γον συνφέρει τινὶ μέτρῳ τῶν γεγραμμένων προσλι-
 πεῖν ἢ συνελεῖν, ποιήσει ὡς ἂν κελεύωμεν, μηδὲ ἀπολε-
 25 λύσθωσαν ἀπὸ τῆς ἐργωνίας οἱ ἐξ ἀρχῆς ἔγγυοι καὶ ὁ ἐρ-
 γώνης, ἄχρι ἂν ὁ ἐπαναπριάμενος τὰ παλίνπωλα τοῦς
 ἐγγύους ἀξιοχρέους κατατήσῃ· περὶ δὲ τῶν προπε-
 ποιημένων οἱ ἐξ ἀρχῆς ἔγγυοι ἔστωσαν ἕως τῆς ἐσχά-
 30 τῆς δοκιμασίας· μηδὲ καταβλαπτέτω μηθὲν τῶν ὑπερ-
 χόντων ἔργων ἐν τῷ ἱερῷ ὁ ἐργώνης· ἔαν δέ τι καταβλά-
 ψῃ, ἀκείσθω τοῖς ἰδίοις ἀνηλώμασιν δοκίμως ἐγχερόνῳ,
 ὅσῳ ἂν οἱ ναοποιοὶ τάξωσιν· καὶ ἔαν τινα ὑγιῆ λίθον δια-
 φθεῖρηι κατὰ τὴν ἐργασίαν ὁ τῆς θέσεως ἐργώνης, ἔτε-
 35 ρον ἀποκαταστήσει δόκιμον τοῖς ἰδίοις ἀνηλώμασιν, οὐ-
 θὲν ἐπικωλύοντα τὸ ἔργον, τὸν δὲ διαφθαρέντα λίθον ἐξ-
 ἄξει ἐκ τοῦ ἱεροῦ ἐντὸς ἡμερῶν πέντε, εἰ δὲ μὴ, ἱερὸς ὁ λίθος
 ἔσται· ἔαν δὲ μὴ ἀποκαθιστῆ ἢ μὴ ἀκῆται τὸ καταβλα-
 40 φθέν, καὶ τοῦτο ἐπεγδώσουσιν οἱ ναοποιοί· ὅτι δ' ἂν εὕρηι,
 τοῦτο αὐτὸ καὶ ἡμιόλιον ἀποτελεῖ ὁ ἐργώνης καὶ οἱ ἔγ-
 γυοί· ἔαν δὲ κατὰ φύαν διαφθαρή· τις τῶν λίθων, ἀζήμιος ἔσ-
 τω κατὰ τοῦτον ὁ τῆς θέσεως ἐργώνης· ἔαν δὲ πρὸς ἀδ-
 τοὺς ἀντιλέγωσιν οἱ ἐργῶναι περὶ τίνος τῶν γεγραμμέ-
 νων, διακρινούσιν οἱ ναοποιοὶ ὁμόταντες ἐπὶ τῶν ἔργων, πλεί-

- ονες ὄντες τῶν ἡμισίων· τὰ δὲ ἐπικριθέντα κύρια ἔστω·
 45 ἐ(ὰν) δέ τι ἐπικωλύσωσιν οἱ ναοιοὶ τὸν ἐργῶννην κατὰ
 τὴν παροχὴν τῶν λίθων, τὸν χρόνον ἀποδώσουσιν ὅσον ἂν
 ἐπικωλύσωσιν· ἐγγύους δὲ καταστήσας ὁ ἐργῶννης κατὰ
 τὸν νόμον, λήψεται τὴν πρώτην δόσιν ὅπου ἂν ἐργωνή-
 50 σι πασῶν τῶν στηλῶν καὶ τῶν θριγκῶν τῶν ἐπὶ ταύτας
 τιθεμένων, ὑπολιπόμενος παντὸς τὸ ἐπιδέκατον, ὅταν δὲ
 ἀποδείξῃ πάσας εἰργασμένας καὶ ὀρθὰς πάντη καὶ τέλος
 ἐχούσας κατὰ τὴν συγγραφὴν καὶ μεμολυβδοχοημένας ἀ-
 55 ρεστῶς τοῖς ναοιοῖς καὶ τῷ ἀρχιτέκτονι, λήψεται τὴν
 δευτέραν δόσιν πάντων τῶν γραμμάτων τῆς ἐπιγραφῆς
 ἐκ τοῦ ὑποτιμήματος πρὸς τὸν ἀριθμὸν τὸν ἐκ τῶν ἀντι-
 60 γράφων ἐγλογισθέντα, ὑπολιπόμενος καὶ τούτου τὸ ἐπιδέ-
 κατον, καὶ συντελέσας ὅλον τὸ ἔργον, ὅταν δοκιμασθῇ, κομι-
 σάσθω τὸ ἐπιδέκατον τὸ ὑπολειφθὲν καὶ τῶν πύρων τὸ ὑπο-
 τίμημα ὅσους ἂν θῆι καὶ ὅσα ἂν γράμματα ἐπιγράψῃ·
 65 μετὰ τὸ τὴν δόσιν λαβεῖν κομισάσθω καὶ τούτων, ὅταν καὶ τὸ ἐ-
 πιδέκατον λαμβάνῃ, ἐὰν μὴ τι εἰς τὰ ἐπιτίμια ὑπολογισθῇ αὐ-
 τῷ· ἐὰν δέ τι πρόσσεργον δῆι γενέσθαι συμφέρον τῷ ἔργῳ,
 ποιήσει ἐκ τοῦ ἴσου λόγου καὶ προσκομιεῖται τὸ γινόμενον αὐτῷ,
 70 ἀποδείξας δόκιμον· ἐὰν δὲ ὁ τόπος ἀνακαθαίρομενος μα-
 λακὸς εὐρίσκηται, προσστρώσει πύροις ὅσοις ἂν χρεῖα ᾖ καὶ
 προσκομιεῖται καὶ τούτου τὸ γινόμενον αὐτῷ μετὰ τοῦ
 ἐπιδεκάτου· ἐπιθήσει δὲ καὶ ἐπὶ τὰς στήλας τὰς ὑπαρχού-
 75 σας θριγκοὺς ἕνδεκα, προσεπικόψας τὰς στήλας, ἐπιλαβὼν
 ὅσον ἂν κελεύωμεν πρὸς τὴν περιτένειαν τὴν δοθεῖσαν·
 80 ἐξελεῖ δὲ καὶ τὰ δέματα τὰ ὑπάρχοντα ἐν ταῖς στήλαις ὅσα
 ἂν ὑπερέ(χ)ῃ καὶ κωλύῃ αὐτὸν ἐν τῇ ἐπικοπῇ καὶ τρήσας βα-
 θύτερα καθαρμόσει καὶ περιμολυβδοχοήσει δοκίμως, ἐμβαλεῖ
 δὲ καὶ εἰς τούτους γόμφους δέματα καὶ περιμολυβδοχοήσει καὶ ἐρ-
 γᾶται πάντα καθὼς καὶ περὶ τῶν ἐπάνω γέγραπται· ἐκτὸν δὲ
 85 καὶ τούτους τοὺς θριγκοὺς, τοὺς μὲν ἐκπέδους καὶ πενταπέδους
 τοῦ ἴσου, ὅταν ἂν καὶ οἱ λοιποὶ εὐρωσιν, τοὺς δὲ τριπέδους, τοὺς
 τέτταρας σύνδου εἰς τὸν θριγκὸν ἀπομετρησόμεθα· λήψε-
 90 ται δὲ καὶ τούτων τῶν θριγκῶν τὴν δόσιν· ὅταν (δὲ) ἐπιδείξῃ
 τὰς στήλας ἐργασμένας καὶ κειμένας καὶ μεμολυβδοχοη-
 μένας καὶ τοὺς θριγκοὺς τοὺς ἐπὶ ταύτας τιθεμένους δε-
 95 δεμένους κατὰ κεφαλὴν, λήψεται καὶ τούτων τὴν δόσιν, ὑπολι-
 πόμενος τὸ ἐπιδέκατον, καθὼς καὶ περὶ τῶν ἐπάνω γέγραπται·
 ὅταν δὲ συνθῆι τοὺς θριγκοὺς καὶ ἀποδείξῃ κειμένους,

- μεμολυβδοχοημένους, τέλος ἔχοντας, δεδεμένους κατὰ κεφαλῆν, συμφωνοῦντας πρὸς ἀλλήλους δοκίμως, ἔπειτεν ἔγνιτρώσει τὰς στήλας καὶ ἀποδώσει τὰ γράμματα καθαρὰ καὶ ἐκπλυεῖ ἕως ἂν κελεύωμεν· τὰ δὲ ἄλλα ὅσα μὴ ἐν τῇ συγγραφῇ γέγραπται, κατὰ τὸν κατὰ τοπικὸν νόμον καὶ ναποϊκὸν ἔστω. ————— Εἰς τὸν ναὸν τοῦ
- 85 Διὸς τοῦ βασιλέως εἰς τὴν ἕξω περίστασιν τοῦ σηκοῦ τῶν εἰς τὴν μακρὰν πλευρὰν καταστρωτῆρων ἐργασία καὶ σύνθεσις. ——— Ὁ ἐργωνήσας παρὰ τῶν ναποϊκῶν εἰς τὸν ναὸν τοῦ Διὸς τοῦ βασιλέως εἰς τὴν ἕξω περίστασιν τοῦ σηκοῦ τῶν εἰς τὴν μακρὰν πλευρὰν τοῦ
- 95 τόπου τοῦ πρὸς μεσημβρίαν βλέποντος καταστρωτῆρων πέτρας τῆς σκληρᾶς τῆς Λεβαδεικῆς τὴν ἐργασίαν καὶ (σύνθεσιν, πλήθος δεκατρεῖς, μέτρα δὲ τούτων ἔσται μῆκος (καὶ πλάτος καὶ πάχος ἀκόλουθοι τοῖς κειμένοις καὶ τέλος (ἔχουσιν ἐν τῇ μακρᾷ πλευρᾷ, πρὸς οὓς οὗτοι τίθενται· παρα-
- 400 λαβῶν δὲ ὁ ἐργῶνης τοὺς λίθους παρὰ τὸν ναὸν, οὗ καὶ (ἔδοκιμάσθησαν, ὕγεις, τὰ μέτρα ἔχοντας, ἐκποιοῦντας πρὸς τὰ μεγέθη τὰ γεγραμμένα, πρῶτον μὲν ἐργᾶται τῶν λίθων πάντων τὰς βάσεις ὀρθὰς, ἀστραβεῖς, ἀβραγεῖς, συμμίλτους ἀπὸ ξοίδος χαρακτῆς, πυκνῆς, ἐπηκονημένης, τὰ ἐπιθαί-
- 405 νοντα πάντα ἐπὶ τοὺς κρατευτάς καὶ ἐπὶ τὴν ὑπευθυντηρίαν μὴ ἔλαττον ἢ ἐπὶ δύο πόδας ἐκ τοῦ προσιόντος ἄρμου, τὰ δὲ μέσα συνψαύοντα ἀπὸ ξοίδος χαρακτῆς, τραχείας, ποιῶν ὀρθὰ πάντα πρὸς κανόνα διηνεκῆ μὴ ἐλάττω τοῦ ἐνεργουμένου λίθου, πλάτος μὴ στενότερον δακτύλων ἕξ,
- 410 ὕψος ἡμιποδίου, ὑποτεμεῖ δὲ τῶν καταστρωτῆρων πάντων ἐγ βάσεως τὸ ἐπὶ τὴν ὑπευθυντηρίαν ἐπιθαῖνον ἐκ τοῦ ἀπιόντος ἄρμου πλάτος καὶ βίθος τὸ δειχθέν, ἐργαζόμενος τὰς ὑποτομὰς, καθὼς καὶ περὶ τῶν βάσεω(ν γέγραπται, χάλασμα ποιῶν ἐν τῇ ὑποτομῇ τῇ παρὰ τὴν
- 415 ὑπευθυντηρίαν μὴ πλέον ὁ α κ τ υ λ ῖ σ κ ο υ, ἐργᾶται δὲ καὶ τοὺς ἄρμους πάντας τοὺς ἀπιόντας τῶν καταστρωτῆρων συμμίλτους, ὀρθούς, ἀστραβεῖς, ἀβραγεῖς ΚΑΘΕΤΟΞ; εὐγωνίους πρὸς τὸ προ(σ)αγωγεῖον, στερεοὺς κύκλωι τὰ τρία μέρη μὴ ἔλαττον δακτύλων ἐννέα, ἀπὸ λειστρίου λείου, ἐ-
- 420 πηκονημένου μι λ τ ο λ ο γ ῶ ν δοκίμως, τὰ δὲ μέσα συνψαύοντα ἀπὸ ξοίδος χαρακτῆς, τραχείας, καὶ ἀναθυρώσει τοὺς ἄρμους πάντας τοὺς ἀπιόντας κανόνι λιθῶνι μι λ τ ο λ ο γ ῶ ν δοκίμως, ἀναξέων τοὺς κανόνας

- πάντας, ὡς ἂν κελεύωμεν, πρὸς τὸν κανόν(α τὸν λίθινον
 125 τὸν ἐν τῷ ἱερῷ ὑπάρχοντα, δοκίμως ἀποξέο(ας πάντας
 τοὺς ἄρμους τῶν καταστρωτήρων τοὺς ἀπίό(ντας, καθὼς ;
 τῶν) κειμένων καὶ τέλος ἐχόντων, πρὸς οὓς μ(έλλει
 τιθέναι, ἐκτείνας τὴν λινέην κατὰ κεφαλῆ(ν. . . . .
 νειου ἐν ὀρθῷ (ἀρι)σ τεραχόθ εν καὶ τοῦ προδόμ(ου τὰς
 130 μακρὰς πλευρὰς καὶ γραμμὰς καταγραφάμε(νος παρόν-
 τος τοῦ ἀρχιτέκτονος ἀφελέτω τὸ πρόσεργον. . . . .
 ον ἀπὸ κολαπτήρος, πλάτος ποιῶν τὸ δοθέν, ποι. . . . .
 ὀρθά, ὄξυ ὠρία, καὶ μιλολογησάτω τὴν ἄκραν πάντων τῶν
 λίθων τῶν κειμένων τῶ(ν) τρεῖςκαίδεκα πρὸς κανόνα
 135 μακρὸν μὴ ἔλαττον ποδῶν εἴκοσι, πάχος ἕξ δακτύλων,
 ὕψος ἡμιποδίου, μιλολογῶν ἀπὸ λειστρίου λείου ἐ(πηκονη-
 μένου, ποιῶν ὀρθά, ἀρραγῆ, σύμμικτα, βάθος μὴ ἔλατ(τον. . .
 δακτύλους, πρῶτον διαξέσας σημεῖας παρὰ το. . . . .
 καθ' ἕκαστον τῶν λίθων ἐν ὀρθῷ πρὸς τὸ προσα(γωγεῖον
 140 καὶ τὴν γραμμὴν τὴν καταγραφεῖσαν, πρὸς ἣν (παραξέ-
 σει τὴν πα ρα ξο ἦν, παραξέσει δὲ καὶ τὴν ἐν τῷ προδόμῳ γραμι-
 μὴν ὡσαύτως, ἔπειτεν ἀναθωρώσει τοὺς ἄρμους (πρὸς τὸν
 κανόνα τὸν λίθινον τῶν κειμένων καταστρωτήρων, πρὸς
 οὓς μέλλει τιθέναι, καθὼς καὶ περὶ τῶν ἀπίόντων (ἀρμῶν ;
 145 γέγραπται· ὅταν δὲ μέλλῃ τιθέναι τοὺς λίθους, προσηκίῳσει
 τοὺς κρατευτὰς κατὰ κεφαλὴν καὶ τὴν ὑψυθυτηρίαν, τοὺς
 μὲν κρατευτὰς ἀπὸ ξοίδος πυκνῆς, χαρακτῆς, ἐπηκονημέ-
 νης, τὴν δὲ ὑψυθυτηρίαν ἀπὸ ξοίδος ἀρτιστόμο(υ, ἀκολου-
 θως τοῖς κειμένοις καὶ τέλος ἔχουσιν καὶ ἀποδείξει ἐπικε-
 150 κομμένα δοκίμως, εἴτεν θῆσει τοὺς καταστρωτήρ(ας, ἐργα-
 ζόμενος καθὼς γέγραπται, ἀρχόμενος τῆς θέσεως ἀριστε-
 ραχόθεν, ὡς ἂν αὐτῷ δειχθῆι, ἕνα ἀμφ' ἀρμὸν ἐμβα. . . . .
 φος ἐπίσφηνον, κατὰ κεφαλὴν δὲ στοιχοῦντα τοῖς κειμένοις
 καὶ τέλος ἔχουσιν· καὶ ἐλαίω δὲ καθαρῷ πρὸς πάν(τας τοὺς κα-
 155 νόνας χρήσεται καὶ μίλτω. Σινωπίδι, ἐὰν δὲ μὴ χρῆται μίλ-
 τῷ Σινωπίδι ἢ ἐλαίω καθαρῷ, ζημιωθήσεται ὑπὸ τῶν ναο-
 ποιῶν καὶ Βοιωταρχῶν, καὶ οὐ πρότερον αὐτῷ λί(θος οὐδεὶς
 κατακλεισθήσεται ἕως ἂν ἐπιδείξῃ τοῖς ναοπο(ιοῖς χρησά-
 μενος μίλτῳ Σινωπίδι δοκίμῳ καὶ ἐλαίῳ καθαρῷ, ἐπιδεί ;
 160 ξει δὲ τὴν μὲν ἐργασίαν καὶ τὴν σύνθεσιν τῷ ἀρχιτέκ(τονι, τῷ δ' ὀ-
 πα ρ χι τε κ τ ο νι τῶν λίθων πάντων τοὺς ἄρμους καὶ τ(ὰς βά-
 σεις, ἅμα τριμματολογῶν, τὰς μὲν βάσεις ἐκ χλόης ε. . . . .
 ἐν ταῖς ἰδίαις χώραις βεβηκότας ὄλους ἀ σ χ ἄ σ τ ο υ ς, ἀνε(γλή ;

- τους, ἀνυποπάστους, ὁμοτριβοῦντας, διακρούων τὰ θ(ιά)κε-;
 465 να τῶν τριμμάτων, τὰ μὲν εἰς τοὺς κρατευτάς ἀπὸ ξοῖδος (χα-
 ρακτιῆς, πυκνῆς, ἐπηκονημένης, τὸ δὲ ὑπὸ τὴν ὑπευθυν(τηρί-
 αν ἀπὸ ξοῖδος ἀρτιστόμου, τοὺς δὲ ἀρμούς ἐξ ἐλαίου κ(αὶ διὰ βα-;
 βδίου ἀπὸ λειστρίου λείου, ἐπηκονημένου· ὅταν δὲ συντε(λέση)
 τὸν ἀρμόν ἐγνιτρώσας καὶ ἐκπλύνας ὕδατι καθαρῶι, ἔπειτεν
 470 κατακλειέτω· τὴν δὲ ἐμβολὴν τῶν γόμφων καὶ τῶν δ(εμάτων
 καὶ τῶν π(ελε)κίνων καὶ τὸν σταθμὸν τούτων καὶ τὴν μ(ο)λυβδο-
 χοίαν ΠΑΞΑΝ; τοῖς ναοποιοῖς παρὼν αὐτὸς ὁ ἐργῶνης, ἀνεπί-
 δεικτον (δ)ὲ μηθὲν κατακλειέτω· ἐὰν δέ τι κατακλείσῃ(ι), πάλιν
 τε ἐξ ἀρχῆς ἄρας ποιήσει καὶ ζημιωθήσεται ὑπὸ τῶν ναοποιῶν
 475 καὶ Βοιωτάρχων καθ' ὅτι ἂν φαίνεται ἄξιος εἶναι μὴ ποιῶν (τῶν ἐν
 τῇ) συγγραφῇ γεγραμμένων, καὶ ἐάν τις ἄλλος τῶν συν(ερ-
 γαζομένων) ξελέγχῃται τι κακοτεχνῶν, ξελαυνέσθω ἐκ τοῦ
 ἔργου καὶ μηκέτι συνεργαζέσθω· ἐὰν δὲ μὴ πείθεται, ζημιωθή-
 σεται καὶ οὗτος μετὰ τοῦ ἐργῶνου καὶ οὐ πρότερον οὐδέν(ι)α μ(ο)-
 480 λυβδοχοίσει λίθον, ἕως ἂν ποιήσῃ τὰ γεγραμμένα· ἐὰν δὲ που παρὰ
 τὸ ἔργον συμφέρη τι μέρει τῶν γεγραμμένων προσλι(πεῖν ἢ
 συνελεῖν, ποιήσει ὡς ἂν κελεύωμεν· ὅταν δὲ συνθῇ π(άν)τας
 τοὺς καταστρωτήρας, ἐπικοψάτω κατὰ κεφαλὴν ἀκολουθ(ως τοῖς
 κειμένοις καὶ τέλος ἔχουσιν, καὶ μιτολογησάτω ἀπὸ ξοῖδος) χα(ρα-
 485 κτιῆς) δοκίμως τῶι μακρῶι κανόνι, διακο(λα)πη(ρί)ων τού(τους)
 κύκλωι πάντας, διαβη(τι)ζόμενος κατὰ κεφαλὴν ἀπὸ τῆς ὑ(παρ)χού-;
 σης περιτενεῖας τῶν καταστρωτήρων, κύβους κατασκευ(ασά)με-
 νος ξύλων ξηρῶν ἀγριελαιίνων καὶ ἀποδείξας ὀρθὰ καὶ σύμ(μιλτα

Ὁ ἀναγνώστης βλέπει, ὅτι τ' ἀνωτέρω εἶναι ἀκέφαλος καὶ
 ἄπους συγγραφὴ ἐργωνίας πρὸς ἀποτελείωσιν τοῦ ναοῦ τοῦ Διὸς
 τοῦ βασιλέως ἐν Λεβαδείᾳ, τοῦ ναοῦ ἐκείνου δηλαδὴ, τὸν ὁποῖον
 ἰδὼν ὁ περιηγητὴς Πausanias, ὁ κατὰ τὸν 6' μετὰ Χριστὸν
 αἰῶνα ἀκμάσας, ἀτελείωτον, ἔγραψε (9, 93, 4)· «τοῦτον μὲν
 δὴ διὰ τὸ μέγεθος ἢ καὶ τῶν πολέμων τὸ ἀλλεπάλληλον ἀφεί-
 κασιν ἡμίεργον». Τὰ ἐρείπιά του σώζονται ἔτι καὶ νῦν ἄνωθεν τῆς
 Λεβαδείας πρὸς μεσημβρίαν, πολὺν χῶρον κατέχοντα. Εἶναι δὲ
 ἄδηλον, ἂν ποτε καὶ μετὰ τὸν Πausanias ἐτελειώθη, ὅπερ ἀπί-
 θανον.

Τῆς ἐπιγραφῆς τὰ γράμματα εἰς ὄχι ὀλίγα μέρη τοῦ ἀποτυ-
 πώματος μόλις φαίνονται, διότι ἐλήφθη τοῦτο ἔχοντος ἔτι τοῦ
 λίθου δυσέκβλητον σκληρὰν ἀμμοκονίαν, μαρτυροῦσι δὲ τοὺς πρὸ

Χριστοῦ Ῥωμαϊκούς χρόνους, ἂν δὲν ἀπατῶμαι. Πρέπει δὲ νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι ὑπῆρχόν ποτε δύο τοῦλάχιστον ἄλλαι στήλαι συμπληρωτικαὶ ταύτης τῆς εἰς ἡμᾶς περιελθούσης, μία ἡγουμένη καὶ ἄλλη ἐπομένη, ἐν αἷς ἦτο ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος τῆς συγγραφῆς. Τῆς στήλης τῆς ἡμετέρας, ὡς νῦν σώζεται, οὐδεὶς οὔτε ἐπάνω οὔτε κάτω στίχος ὀλόκληρος ἐξέλιπε, διότι καὶ ἐπάνω καὶ κάτω ὁρᾶται μέρος τι τοῦ λίθου ἄγραφον. Θὰ ἦσαν δὲ αἱ εἴτε τρεῖς εἴτε καὶ πλείονες στήλαι ἰδρυμένοι ποτὲ παραλλήλως, τοῦθ' ὅπερ ὑποσημαίνουνσι καὶ οἱ ἐκατέρωθεν τῆς στήλης σωζόμενοι τόρμοι. Κρίμα ὅτι τόσον σπουδαία διὰ τὸ περιεχόμενόν της ἐπιγραφὴ περιῆλθεν εἰς ἡμᾶς τόσον κολοβή. Μόλις πέντε ἐξ τοῦ εἶδους τούτου σώζονται, ἡ τοῦ Ἐρεχθείου, ἡ τῶν Ἀθηναϊκῶν τειχῶν, ἡ τῆς Ἐρετριακῆς λίμνης, μία ἐκ Τεγέας (*) καὶ εἴ τις ἄλλη. Ἐξ ἐκείνων μελετωμένων πλείοτερον ἢ ὅσον ἐγὼ ἠδυνάμην ἐν τῷ παρόντι χρόνῳ, θέλει ἴσως ἔλθῃ ἐπικουρία μείζων πρὸς πληρεστέραν ἀποκατάστασιν τῆς ἡμετέρας διὰ συμπληρώσεων. Αἱ τοῦ Σταματάκη συμπληρώσεις καὶ αἱ ἐμαί, ὅπως ἐν τῇ ἐκδόσει ταύτη φαίνονται, ἐξαιτοῦνται συγγνωμονικούς κριτάς. Τὸ ἔργον ἦτο πολὺ δύσκολον καὶ διὰ τὰ νέα παρουσιαζόμενα πράγματα καὶ ὀνόματα, τὰ ὅποια μαντεύει τις μᾶλλον ἢ ἐπιγινώσκει (περὶ τὰς τριάκοντα λέξεις νεοφανεῖς παρουσιάζονται, ἀς ἀραιογράφησα) καὶ διὰ τὸ ὅτι δὲν εἶναι ἡ ἐπιγραφὴ στοιχηθὸν γεγραμμένη οὐδὲ ἰσομήκεις οἱ στίχοι, ἅπερ δύο πράγματα τόσον βοηθοῦσιν εἰς τὴν συμπλήρωσιν. Ὅπωςδὴποτε, ἐλπίζω νὰ μὴ κατηγορηθῶ ἐπὶ τολμηρίᾳ ἐν τῇ μεταχειρίσει τοῦ κειμένου.

Ἀπέχω δὲ πάσης τῶν καθ' ἕκαστα ἐρμηνείας. Πραγματεία ὀλόκληρος μετὰ καὶ σχημάτων τεκτονικῆς χρεία εἶναι νὰ γραφῆ, ἂν μέλλουν νὰ νοηθῶσι καλῶς τὰ τοῦ κειμένου, εἰς τὸ ἔργον ἐγὼ οὔτε καιρὸν οὔτε τὰς δυνάμεις ἔχω. Νὰ γράφω δὲ ὅ,τι τυχὸν ἐξεφρόντισα περὶ τινων λέξεων καὶ συντάξεων (οἷον ἐν δυοῖς περιόδοις τῶν στίχων 92—99, ἐνθα ἡ φράσις ἀπρωρημένη, καὶ 170

(*) Κυρίως ἡ τῆς Τεγέας εἶναι νόμος περὶ ἐργωνιῶν, ὁποῖος καὶ ὁ ἐν τῇ ἡμετέρᾳ μνημονεύμενος κατοπτικὸς καὶ ναοποικὸς.

—172, ἔνθα φαίνεται ὅτι ἐλλείπει ῥῆμα*) καὶ νὰ σωρευῶ ὄχι πολὺ καρποφόρους παραπομπὰς καὶ εἰκασίας, δὲν θέλω. Ὅστις τοῦ ὄλου τὴν ἐρμηνείαν κατορθώσῃ, εἰς ἐκεῖνον ἀσμένως ἐγὼ καὶ τὴν τῶν οἰωνοδήποτε φροντισμάτων μου προτεραιότητα καὶ τὴν ἐξ αὐτῶν τιμὴν παραχωρῶ.

*Ἐτι ἐκδίδω τὰς ἐξῆς δύο ἐκ Λεβαδείας ἐπιγραφάς.

- Ἄρχοντας Φυλάρχου, μη-
νὸς Πανβοιωτίου δευτέ-
ρα, Ἀθανίας Δημαινέτου εἶ-
πε πρὸς τε τὴν βουλὴν καὶ
5 τὸν δῆμον τὸ ψήφισμα ὃ γρά-
φει· ἐπειδὴ Ἀριστάγορος Ἀρισ-
τίππου Χαιρωνεύς ἀνὴρ
ἀγαθὸς ὑπάρχων ἀπὸ τῆ-
ς πρώτης ἡλικίας ζηλω-
10 τῆς γεινόμενος τῶν πρὸς
ἀρετὴν καὶ δόξαν ἀνηκό-
των εὐχρηστον ἑατὸν πα-
ρέχεται ἐ(ν παντὶ καιρῷ τὰ
βέλτιστα λέγων καὶ πράτ-
15 των).....

*Ἐχει τὰ ἀνωτέρω μέρος στήλης μετ' ἀετωματίου τεθλασμέ-
νου καὶ κολοβῆς τὰ κάτω, λίθου φαιοῦ, ὕψους 0,50, πλάτ. 0,37,
πάχ. 0,18. Σχῆμα γραμμάτων δεικνύει τὸ ἀποτύπωμα τὸ τῶν
Ῥωμαϊκῶν χρόνων, ἴσως τῶν περὶ Χριστόν. Εὔρεν αὐτὴν ὁ Στα-
ματάκης εἰς τὸ βορειοδυτικὸν ἄκρον τῆς Λεβαδείας ἐντὸς ἀγροῦ
μεταξὺ λίθων κοινῶν καὶ ἀρχαίων. Ἐντὸς δὲ τοῦ τεθλασμένου
ἀετωματίου σώζονται ἔτι τὰδε·

. . . N# . . .

(ἀπὸ τῶν) ΝΠΟΛΕΜΙΩ(ν . . .

. . . ΟΜΕΝΩΧΕΡΙΤ . . .

Τὸ ψήφισμα δὲν εἶναι τῶν κοινῶν, διότι ἐν αὐτῷ ἀναφέρεται ὁ
μέχρι τοῦδε, ἀν δὲν ἀπατῶμαι, ἐλλείπων μὴν τῶν Βοιωτῶν Παν-
βοιώτιος. Τὰ Πανβοιώτια δὲ, ἢ πανήγυρις, ἦσαν γνωστά. Ἐπειτα
καὶ ἡ τυπικὴ φράσις· ὁ δεῖνα «εἶπε . . . τὸ ψήφισμα ὃ γράφει» μᾶς

φαίνεται νεοφανής. Τὸν λίθον παρεχώρησεν ὁ ἰδιοκτήτης Λυκοῦργος Νάκος δωρεάν εἰς τὴν ἐν Λεβαδείᾳ ἀρξαμένην νὰ σχηματίζεται συλλογὴν ἀρχαιοτήτων.

Ἐν τῷ παρακειμένῳ ἀγγῶ εὔρεν ὁ αὐτὸς Σταματάκης βωμισκὸν τετράγωνον λίθου ὑπομέλανος, ὕψους 0,27, πλάτ. 0,12, πάχ. 0,12, ἔχοντὰ ἐν τῇ ἄνω ἐπιφανείᾳ μικρὰν τετράγωνον κοιλότητα. Ἐπιγραφὴν δὲ ἔχει τήνδε γράμμασιν ὀψίοις τῶν Ῥωμ. χρόνων, ὡς τὸ ἀποτύπωμα δεικνύει.

Ἀγαθὴ τύχη.
 Ἀὐρ. Κάσθα-
 λος Ἀρτέ-
 μιδι ἀγρό-
 5 τιδι χαρι-
 στήριον.

Τὸ ὄνομα Κάσθαλος μετὰ δυσκολίας τινὸς παρεδέχθη νὰ γράψω οὕτω ὡς φαίνεται, ἅτε ἄγνωστον ὄν' ἀλλὰ πάλιν νὰ διαιρέσω τὰ ὀρώμενα γράμματα εἰς Κάσ. Θάλος, ὥστε δύο οὕτω γένους Ῥωμαϊκὰ ὀνόματα τὸ Αὐρ(ήλιος) καὶ τὸ Κάσ(σιος) ἐπάλληλα νὰ κῆνται, δὲν μ' ἐφάνη καλόν. Ἴσως τὸ Κάσθαλος εἶναι τῆς αὐτῆς ῥίζης μὲ τὴν Κασταλίαν καὶ τὸν παρὰ Παιουσανίᾳ (X, 62) Καστάλιον. Πρὸβλ. τὸ διττογραφούμενον Κασθαναία καὶ Κασταναία.

Ἐν τῇ αὐτῇ θέσει εὐρέθη καὶ τεμάχιον λίθου, ἔχον κατάλογον ὀνομάτων. Ἀμφότερα ὑπεσχέθη ὁ ἰδιοκτήτης νὰ τὰ παραχωρήσῃ δωρεάν εἰς τὴν συλλογὴν.

Ἐν Χαίρωνείᾳ δὲ ἐν οἰκίᾳ χωρικοῦ ἐπεδείχθη τῷ Σταματάκη μικρὸν βᾶθρον ἐπτάπλευρον λίθου φαιοῦ, ὕψ. 0,19 καὶ διαμέτρου 0,19, ἔχον ἐν μιᾷ τῶν πλευρῶν τάδε, γράμμασι τῶν Ῥωμαϊκῶν χρόνων

Ἡρακλεῖ
 ἁ παλεξικάκω
 Β Ἰππαρχος Δ
 χαριστήριον.

Ἀποτύπωμα τούτου χάρτινον δὲν εἶχομεν ὑπ' ὄψιν.

Τέλος καὶ μίαν ἐν τῷ χωρίῳ Ξερονομή τοῦ δήμου Θίσσης εὐρισκομένην ἐπιγραφὴν ἔμμετρον, ἐκδίδομεν, ἧς εἶδομεν καὶ τὸ ἀποτύπωμα, κομισθὲν παρὰ τοῦ Σταματάκη, δεικνύον γράμματα ἀρχαϊκά, ἀλλ' ὄχι τοῦ ἀρχαιοτάτου εἶδους. Ἡ γραφὴ στοιχηδόν.

Εὐχὰν ἐκ κτελέσαντι Διονύσοι
 Νεομέδες ἔργον | ἀντ' ἀγαθῶν
 μνάμ' ἀνέθεκε τῶδε.

Βάθρον δὲ εἶναι τὸ ἔχον ταῦτα, λίθου φαιοῦ, ὕψους 0,30, πλάτους 0,66, πάχους 0,63. Ἐν τῇ ἄνω ἐπιφανείᾳ τετράγωνος κοιλότης μήκους 0,32, πλάτους 0,28, βάθους 0,07.

Παρακαλοῦμεν δὲ τοὺς ἀναγνώστας τοῦ Ἀθηναίου νὰ ἐμβάλωσιν ἐν σελίδι 291 τοῦ προηγουμένου τεύχους, ἐν τῷ δευτέρῳ ἐκεῖ κολοβῶ προξενικῷ ψηφίσματι μετὰ τὸν πέμπτον στίχον τάδε ὡς ἔχον στίχον

κὴ εἶσοτ(ελίαν... τεταρτὸν ὡς ἀφῆγγ

καὶ νὰ θεωρήσωσι τὸ ὅλον τεμάχιον ὡς ἐξ ὀκτῶ συγκείμενον στίχων, διότι οὕτω κελεύει τὸ χάρτινον ἀποτύπωμα, προσεκτικώτερον παρατηρηθέν.

Ἐν Ἀθήναις, τῇ 23 Ἰανουαρίου 1876.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ Α. ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗΣ.

ΕΠΕΤΕΙΟΣ ΣΥΝΕΛΕΥΣΙΣ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ
 ΑΘΗΝΩΝ ΕΤΑΙΡΙΑΣ.

Τῇ 25 Ἰανουαρίου 1876 ἡμέρᾳ Κυριακῇ ἐγένετο ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ ἡ ἐπέτειος συνέλευσις τῶν ἐταίρων τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρίας, καθ' ἣν δίδεται λόγος παρὰ τοῦ Συμβουλίου περὶ πάντων τῶνπραχθέντων ἐν τῷ ἔτει. Αἱ συνελεύσεις

αὔται πρὸ τοῦ 1854 ἐγένοντο πανηγυρικῶς ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως ἐν μηνὶ Μαΐῳ, συναθροισμένων ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἐντὸς τοῦ Παρθενῶνος πάντων τῶν ἐν τέλει, καὶ καθημένων ἐπὶ ἀρχαίων μαρμαρίνων θρονίων τοῦ τότε βασιλέως καὶ τῆς βασιλίσσης, ὅτε ἐκτὸς τῆς λογοδοσίας περὶ τῶν ἐνιαυσίων ἔργων ἀνεγινώσκετο καὶ εἰδική τις ἀρχαιολογικὴ πραγματεία. Μετὰ ταῦτα δὲ, (ἄπιστον εἶπειν, ἀλλ' ἀληθές) καὶ δροσιστικὰ ποτὰ ἐμοιράζοντο εἰς τοὺς συνηγμένους, τὰ ὁποῖα ἐπεδάρουν τὸ ταμεῖον τῆς Ἑταιρίας. Ταῦτα ἀπὸ δεκαεπτὰ ἤδη ἐτῶν ἔπαυσαν, διότι ἐγνώσθη τὸ μάταιον αὐτῶν καὶ τὸ ἀνωφελές. Ἡ Ἑταιρία ὅτε ἐγένοντο τὰ ρηθέντα, διετέλει οὕσα ἀσθενεστάτη ἑαυτῆς. Νῦν δὲ ἀπὸ τοῦ 1858, ἔτους τῆς εἰς ζωηρότερον βίον ἀναστάσεως αὐτῆς, αἱ ἐπέτειοι συνελεύσεις της οὐδὲν ἔχουσι τὸ πανηγυρικόν, οὐδὲ τόσον κἂν ὅσον ἄλλαι ἄλλων ἐταιριῶν ἢ συλλόγων τῆς πρωτευούσης. Κατηντήσαμεν ὄντως εἰς τὸ ἀντίθετον ὄλως ἄκρον. Οὐδεὶς τῶρα, καὶ περ δημοσίας οὔσης τῆς συνεδριάσεως, παρουσιάζει ὑπουργὸς ἢ ἄλλος τοῦ κράτους μεγιστάν, ἀλλ' ἄνθρωποι ὀλιγοστοὶ περὶ τοὺς 20—25 συνήθως εἰς διάφορα ἐπαγγέλματα ἀνήκοντες, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον διδάσκαλοι, συνέρχονται ἀθορύβως καὶ λόγον δίδουσι καὶ λαμβάνουσι περὶ τῶν ὑπὲρ τῆς ἀρχαιολογίας πεπραγμένων, τὰ ὁποῖα διὰ τῶν ἐράνων καὶ τῆς ἐπιμελείας των αὐτοὶ οἱ ἴδιοι ἔπραξαν. Οὕτω καὶ ἐφέτος. Ἀφοῦ τοὺς συνελθόντας (*) ὁ πρόεδρος προσεφώνησεν εἰπὼν τινα βραχέα περὶ τοῦ σκοποῦ καὶ τῆς χρησιμότητος τῆς Ἑταιρίας, ἀνέγνω κατόπιν ὁ γραμματεὺς ἰκανῶς ἐκτενή ἔκθεσιν, ἧς περίληψις εἶναι τὰ ἐπόμενα.

Συνδρομὰς κατέβαλον ἐντὸς 18 μηνῶν (ὅσον χρόνον περιλαμβάνει ἡ ἐφετενὴ λογοδοσία, κατὰ τινα ἐκ περιστάσεως ἐξαίρεσιν)

(*) Ἦσαν οὗτοι κατὰ ἐπαγγέλματα διαστελλόμενοι τοιοῦδε 6 καθηγηταὶ τοῦ Πανεπιστημίου, 1 ὑφηγητῆς, 1 διευθυντῆς ἀρχαιολογικῆς σχολῆς ἀλλοδαπῶν (ὁ τῆς Γαλλικῆς), 1 διευθυντῆς ἰδιωτικοῦ ἐκπαιδευτηρίου, 1 καθηγητῆς ἐκκλησιαστικῆς σχολῆς, 1 διδάκτωρ φιλολογίας, 1 ἀρχιτέκτων, 1 γλύπτης, 2 δικασταὶ, 2 ὑπάλληλοι ἀρχαιολογικῆς ὑπηρεσίας ἐν τῷ ὑπουργείῳ, 1 πρῶν βουλευτῆς, 1 ἀξιωματικὸς τοῦ στρατοῦ, 2 κτηματῆαι, 1 ἔμπορος, 1 βιβλιοπώλης.

ἑταῖροι ἐν ὄλῳ 167, ἐξ ὧν οἱ 121 κατοικοῦσιν ἐν τῷ Ἑλληνικῷ βασιλείῳ (ἐν οἷς 12 ἀλλοδαποί), οἱ δὲ 46 ἐν τῷ ἐξωτερικῷ. Δῆμοι δὲ τοῦ βασιλείου συνεισφέροντες χρηματικῶς εἶναι δύο μόνου, ὁ τῶν Πειραιέων καὶ ὁ τῶν Ἑρμοπολιτῶν, μονὴ δὲ ἱερὰ οὐδεμία.

Ἐπίτροποι τῆς Ἑταιρίας ἐνήργησαν ὑπὲρ αὐτῆς ἐν τῷ ἐξωτερικῷ τρεῖς, ἐν Καλκούττα τῶν Ἰνδιῶν ὁ ἀρχιμανδρίτης Δαμασκηνὸς Παππασπυρόπουλος, ἐν Πετροπόλει ὁ ἰατρὸς Γεώργ. Συμβουλίδης, καὶ ἐν Ἰωαννίνοις ὁ Ἕλληνας πρῶτος Ἄνδρ. Λόντος.

Ἐκτακτοὶ προσφοραὶ ἐγένοντο δύο μείζονες, μία 13 χιλ. δραχμῶν παρὰ τοῦ ἐνταῦθα Ἑνρ. Σχλιέμανν, καὶ ἄλλη δρ. 2300 παρὰ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Χρηστάκη Ζωγράφου. Ἄλλας μικροτέρας παρατρέχομεν. Καθ' ἃ δὲ ὁ παρὰ τοῦ ταμίου ὑποβληθεῖς ἰσολογισμὸς ἐμφάνει, τὸ ὅλον ποσὸν τῶν εἰσπραχθέντων χρημάτων κατὰ τοὺς 18 μῆνας, μετὰ καὶ τοῦ ἐκ τοῦ παρελθόντος ἔτους περισσεύματος καὶ τῶν ἐκ τῆς χρηματικῆς περιουσίας τῆς Ἑταιρίας (ἥτις συμποσοῦται εἰς δρ. 277,584.16) τόκων, ἀνέβη εἰς δρ. 86,444.79 (*). Ἐκ τούτου τοῦ ποσοῦ ἐδαπανήθησαν εἰς ἔργα ἀρχαιολογικὰ κατὰ τοὺς 18 μῆνας δρ. 65,606.60 (**), ὥστε ἔμειναν ὡς περίσσευμα διὰ τὸ ἐπιόν ἔτος δρ. 20,838.19.

Ἐφιστῶμεν τὴν προσοχὴν τοῦ Ἑλληνικοῦ κοινοῦ εἰς τὸ δαπανηθὲν ποσὸν τῶν δρ. 65 χιλιάδων, διότι εἶναι πολλοὶ παρ' ἡμῶν οὔτινες πέρυσιν ἐξεπλάγησαν ἀκούσκοντες, ὅτι ἡ Γερμανία θὰ δαπανήσῃ διὰ τὰς ἐν Ὀλυμπίᾳ ἀνασκαφὰς διακοσίας τόσας χιλ. δρ. Οὗτοι βεβαίως ἠγούουν, ὅτι καὶ ἡ πτωχὴ Ἑλληνικὴ Ἑταιρία δαπανᾷ σημαντικὰ κατ' ἔτος ποσὰ, ἐκτὸς τῶν ἧσα τὸ δημόσιον τῆς Ἑλλάδος ὡσαύτως δαπανᾷ, ὅπερ δημόσιον καὶ διὰ τὰ ἐν Ὀλυμπίᾳ ἔργα θὰ δαπανήσῃ κατὰ τὴν Σύμβασιν ὅχι ὀλίγα. Ἄλλ' οὕτως εἴμεθα ἡμεῖς, καθ' ἃ λέγει πού ὁ περιηγητὴς Πausanias "αδει-

(*) Αἱ ἐκ τοῦ ἐσχάτως ἐκκυβευθέντος ἀρχαιολογικοῦ λαχείου ἀπομείναισι εἰς ὄφελος τῆς Ἑταιρίας δραχμαί, δὲν συμπεριλαμβάνονται ἐνταῦθα. Εἶναι δὲ αὐταὶ περὶ τὰς 82 χιλιάδας.

(**) Καὶ ἐνταῦθα δὲν συμπεριλαμβάνονται τὰ διὰ τὸ λαχεῖον γεγόμενα ἔξοδα, περὶ τὰς 8 χιλ. δρ.

νοὶ τὰ ὑπερόρια ἐν θαύματι τίθεσθαι μείζονι ἢ τὰ οἰκεία». Οὐχ ἥκιστα δὲ ἔνεκα ταύτης τῆς ιδιότητός μας ἐπέρασεν ἀπὸ τὴν βουλὴν πέρυσι καὶ ἡ Σύμβασις, περὶ ἧς διῶσχυριζόμεθα ὅτι καὶ ἄνευ τῶν τότε περὶ τὰς συνεδριάσεις τοῦ σωματείου ἐκείνου γενομένων παρανομιῶν ἤθελε περάσει σχεδὸν ἀπαράλλακτος ὡς συνετάχθη, διότι καλῶς γινώσκομεν, ὅτι τέσσαρες τοῦλάχιστον τῶν τότε ἀντιπολιτευομένων καὶ μέγα σημαινόντων βουλευτῶν ἦσαν ὑπὲρ αὐτῆς, τὰς τῆς Ἐταιρίας ἀντιρρήσεις θεωροῦντες οὐδενὸς ἀξίας (*). Τοῦ ἐνὸς μάλιστα ἐξ αὐτῶν ἐφέρετο τότε διὰ στόματος καὶ φράσεις ἀκουσθεῖσα τοιάδε· «Θὰ ἔμβουν εἰς τὸν τόπον τόσα χρήματα!» Ἀπέναντι λοιπὸν ταύτης τῆς πλάνης καλὸν εἶναι ἡμεῖς ἐδῶ νὰ σημειώσωμεν, ὅτι μόνον κατὰ τὰ τελευταῖα δεκαεπτὰ ἔτη ἢ ἡμετέρα Ἐταιρία ἐδαπάνησεν, ὡς τὰ βιβλία τῆς μαρτυροῦσι, δρ. 310,440.47. Προσλογιστέα δ' ἔτι καὶ τὰ ποσὰ τῶν προτέρων 21 ἐτῶν τοῦ βίου τῆς (δηλ. ἀπὸ τοῦ 1837 μέχρι τοῦ 1858) τὰ ὁποῖα εἰς 100 περίπου χιλ. δρ. ἀναβαίνουσιν, ἐπὶ πᾶσι δὲ τὰ παρὰ τοῦ δημοσίου ταμείου δαπανηθέντα, τὰ ὁποῖα εἶναι πολλὰ πλεῖστα, ἀλλ' ἄγνωστα εἰς ἡμᾶς. Μόνον διὰ τὴν ἀγορὰν τῆς Σαλωνιτίδου οἰκίας τῆς κειμένης ἐπὶ τῆς Ἀττάλου στοᾶς ἐδόθησαν 60 χιλ. δρ. καὶ καθ' ἕκαστον ἔτος τοιαῦται δαπάναι ἀναγκαῖαι γίνονται. Ἄλλ' ἐπανελέθωμεν ἐπὶ τὸ προκειμένον.

Ἔργα ἀρχαιολογικὰ κατὰ τοὺς 18 μῆνας καὶ ἐν Ἀθήναις καὶ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις τοῦ βασιλείου ἐγένοντο ὑπὸ τῆς Ἐταιρίας πολλὰ καὶ ποικίλα, οὐδὲν ὅμως λίαν ἐπιφανές, ὥστε νὰ ἐλκύσῃ τὴν τῶν πολλῶν προσοχὴν. Τὸ προσγενόμενον τῇ ἀρχαιολογίᾳ ἐκ τῶν ἔργων κέρδος εἶναι βεβαίως πολὺ, ἀλλ' εἰς μόνους τοὺς ἐπαίοντας καταληπτὸν καὶ τοιοῦτον οἶον διὰ παρελεύσεως χρόνου νὰ γνωσθῇ.

Ἐν Ἀθήναις ἐξηκολούθησαν αἱ ἀνασκαφαί· α' περὶ τὸ Δίπυλον, ὁπόθεν πολλὰ ἀρχαῖα ἐξήχθησαν λίθινα γλυπτὰ, ἀγγεῖα πήλινα ἐζωγραφημένα, ἐπιγραφαί, νομίσματα, σκευὴ καὶ ἐργαλεῖα. β'

(*) Γνωστὴ εἶναι τῆς Ἐταιρίας ἡ γνώμη περὶ τοῦ πράγματος. Ἦθελε μὲν νὰ σκάψωσιν ἐν Ὀλυμπίᾳ οἱ Γερμανοί, ὅχι δὲ διὰ τοιαύτης συνθήκης ἀνελευθέρου πρὸς τὴν ἐπιστήμην καὶ ἐπιστημίου εἰς τὴν Ἑλλάδα.

ἐν τῇ Ἀττάλου στοᾶ, ἧς τὸ ἀρχικὸν σχέδιον κατὰ τὸ πρὸς βορρᾶν ἄκρον τῆς ἐγνώσθη νῦν πληρέστερον ἢ ὅσον ἐν τῇ ἀξιολόγῳ πραγματεία τοῦ Adler ἐκτίθεται.

Ἐπεσκευάσθη δὲ τὸ βάθρον τοῦ κολοσσαίου ἀγάλματος τοῦ ἐπὶ τοῦ νησυδρίου, τοῦ πρὸ τοῦ λιμένος Ῥάφτη τῆς Ἀττικῆς, διότι ἐπαπειλεῖτο ἡ πτώσις του.

Καθρέθη δὲ ὁ ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως Ἀθηνῶν μεσαιωνικὸς πύργος δαπάνῃ τοῦ Δρ. Σχλίεμανν, καὶ οὕτω ἠλευθερώθησαν μὲν τὰ Προπύλαια ἀπὸ τὸν ἀκομψὸν ἐκεῖνον ὄγκον, ὡς ἤχοντο ἀπὸ ἐτῶν πάντες οἱ φιλόκαλοι, ἤλθαν δὲ εἰς τὸ φανερόν καὶ πολλὰ καὶ ποικίλα ἀρχαῖα αὐτῶν τε τῶν Προπυλαίων καὶ ἀλλοῖα, ἐπιγραφαὶ μάλιστα, αἰτινες καὶ κατὰ τὸ πλεῖστον ἐξεδόθησαν.

Ἐγοράσθησαν παρ' ἰδιωτῶν πρὸς πλουτισμὸν τοῦ Μουσείου τῆς Ἐταιρίας τοῦ ἐν τῷ Βαρβακείῳ ἀρχαῖα διάφορα, ἀντὶ δρ. 3,893.50. Ἄλλα δὲ ἀρχαῖα ὅχι ὀλίγα δωρεὰν προσηνήχθησαν παρὰ διαφόρων. Τὸ δὲ ὅλον ποσὸν τῶν ἤδη ἐν βιβλίοις καταγεγραμμένων ἀρχαίων τῆς Ἐταιρίας ἀναβαίνει εἰς 7685 κομμάτια. Πολλὰ τούτων εἰσεκομίσθησαν ἤδη εἰς τὸ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Πατησίων Ἐθνικὸν Μοσεῖον, καὶ ὅταν τακτικῶς ἰδρυθῶσι, θὰ εἶναι κόσμος αὐτοῦ ἀξιόλογος. Τούτοις προσθετέον καὶ περίπου 11 χιλιάδας νομισμάτων χρυσῶν, ἀργυρῶν, χαλκῶν καὶ μολυβδίνων, ἃ ἔχει ἡ Ἐταιρία.

Ἡ βιβλιοθήκη τῆς Ἐταιρίας ἠύξησε κατὰ 28 τόμους καὶ φυλλάδια, τὰ μὲν ἀγορασθέντα, τὰ δὲ δωρηθέντα.

Καὶ τὰ μὲν ἐν Ἀθήναις τοιαῦτα. Ἐν δὲ ταῖς ἐπαρχίαις τοῦ κράτους ἡ Ἐταιρία διὰ τῶν ἀποστόλων τῆς Π. Σταματάκη καὶ Δ. Δημητριάδου ἐνήργησεν ἀνασκαφὰς καὶ συναγωγὰς ἐσκορπισμένων ἀρχαίων ἐν τοῖς ἐξῆς τόποις· ἐν Τανάγρα, ἐν Θήβαις, ἐν Θίσβῃ καὶ ἐν Ταξιάρχαις τῆς Βοιωτίας, ἐν Δένδρα τῆς Λοκρίδος, ἐν Σπάρτῃ, ἐν Κορώνῃ, ἐν Κορίνθῳ καὶ ἐν Μεσογαίῃς τῆς Ἀττικῆς. Ἐκ πάντων τῶν τόπων τούτων κέρδος πολὺ εἰς τὴν ἀρχαιολογίαν ἤλθε, γνωσθέντων πολλῶν τέως ἀγνώστων πραγμάτων, ἐξ ὧν καὶ ἡ τοπογραφία καὶ ἡ ἱστορία τῆς γλυπτικῆς καὶ ὁ βίος ἐν γένει ὁ ἀρχαῖος κάλλιον διασαφεῖται. Ὡς μέγιστον

δὲ ὄφελος θεωροῦμεν τὸ ὅτι οἱ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις κατοικοῦντες διὰ τῶν ἐπιπόνων τούτων καὶ δαπανηρῶν ἐνεργειῶν τῆς Ἑταιρίας διδάσκονται περὶ τῆς σπουδαιότητος τῶν ἀρχαίων κειμηλίων, ἃ ἔχει πᾶσα ἡ χώρα τοῦ βασιλείου, καὶ συνειθίζουσι νὰ περιποιῶνται αὐτὰ καὶ φυλάττωσιν ὡς κόρην ὀφθαλμοῦ καὶ ὡς γνώρισμα τῆς ποτὲ εὐκλείας τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους. Συλλογαὶ αὐτῶν δημόσιαι καθηρτισμέναι κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ὑπάρχουσι νῦν πέντε, ἐν Σπάρτῃ, (ὅπου ἡ Κυβέρνησις καὶ Μουσεῖον στερεὸν ἔκτισε) Θήβαις, Τανάγρα, Χαιρωνείᾳ καὶ Μυκόνῳ. Εἶναι δὲ ἐν τῷ καταρτίζεσθαι τοιαῦται καὶ ἐν Λεβαδείᾳ καὶ Θεσπιαῖς. Ἰστέον δέ, ὅτι διὰ τὰ ἔργα ταῦτα τὰ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις χορηγεῖ ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις τῇ Ἑταιρίᾳ ἀπὸ τεσσάρων ἤδη ἐτῶν χορηγίαν ἐτησίαν, ἥτις πρότερον μὲν ἦτο 4 χιλιάδων δραχμῶν, τὸ δὲ τελευταῖον ἔτος ἐπὶ τοῦ ὑπουργείου Βουλγαρῆ ἠυξήθη εἰς 7 χιλιάδας. Ἀλλὰ δαπανᾷ καὶ περιπλέον ἡ Ἑταιρία ἐκ τῶν ἰδίων τῆς πόρων, ὡς ἐκάστοτε τύχη χρεῖα, μάλιστα εἰς ἀνασκαφάς.

Τοσαῦτα ἐκρίναμεν ἀπανθιστέα ἐκ τῆς ἐφετεινῆς λογοδοσίας τῆς Ἑταιρίας, εὐχόμενοι καὶ ἐλπίζοντες τοῦ χρόνου νὰ γνωστοποιήσωμεν τοῖς ἀναγνώσταις τοῦ Ἀθηναίου γενναϊότερα, ἂν τὴν συνετὴν δραστηριότητα τοῦ συμβουλίου συνδράμη καὶ ἡ μεγάλη θεὰ Τύχη.

Σ. Α. Κ.

Μετεωρολογικαὶ παρατηρήσεις κοινοποιηθεῖσαι
ἐκ τοῦ ἀστεροσκοπείου Ἀθηνῶν.

1876. Ἰανουάριος. (E. N.).

Βαρόμετρον.

Μέση θλίψις	759,72	χμ.
Μεγίστη »	769,38	(τὴν 24 ^{ην}).
Ἐλαχίστη »	744,66	(τὴν 5 ^{ην}).

Θερμόμετρον

Μέση θερμοκρασία	8,02.	ἐκ.
Μεγίστη »	16,5	(τὴν 5 ^{ην}).
Ἐλαχίστη »	—3,4	(τὴν 2 ^{αν}).

Ἡμέραι βροχῆς 5 (ποσὸν τοῦ καταπεσόντος ὕδατος 2,35 χμ.),
πάγου 2.

Ἄνεμοι ἔπνευσαν κατὰ 5 ἡμέρας ΝΔ, 1 Δ, 2 ΒΔ, 19 ΒΑ,
1 ΝΑ, 3 Ν.

Φεβρουάριος.

Βαρόμετρον.

Μέση θλίψις	753,43.
Μεγίστη . »	760,85 (τὴν 1 ^{ην}).
Ἐλαχίστη »	744,13 (τὴν 9 ^{ην}).

Θερμόμετρον.

Μέση θερμοκρασία	11,20.
Μεγίστη »	20,0 (τὴν 1 ^{ην}).
Ἐλαχίστη »	1,5 τὴν (4 ^{ην}).

Ἡμέραι βροχῆς 9 (ποσὸν τοῦ ὕδατος 7,45 χμ.), δρόσου 3
(ποσὸν τοῦ ὕδατος 0,10 χμ.), ἀστραπῶν 2, βροντῶν 1.

Ἄνεμοι ἔπνευσαν κατὰ 5 ἡμέρας ΝΔ, 5 Δ, 2 ΒΔ, 6 ΒΑ,
3 ΝΑ, 8 Ν.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΕΩΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΚΩΝΣΤΑΝ-
 ΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΡΩΤΗΝ ΚΑΙ ΗΜΙΣΕΙΑΝ
 ΕΚΑΤΟΝΤΑΕΤΗΡΙΑΔ ΑΠΟ ΑΛΩΣΕΩΣ ΤΗΣ ΚΩΝ-
 ΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ ΥΠΟ ΜΩΑΜΕΘ ΤΟΥ Β'.

Τὸ ζήτημα τὸ περὶ καταστάσεως τῆς Ἐκκλησίας Κωνσταντι-
 νουπόλεως κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς εἰς τοὺς Τούρκους ὑποταγῆς
 αὐτῆς ἐνδιαφέρει ἕνεκα τῆς σπουδαιότητος αὐτοῦ οὐ μόνον τὴν
 γενικὴν ἱστορίαν τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ τὴν τῆς Ῥωσικῆς.
 Ἡ ἐκκλησία τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀφοῦ τὸ πατριαρχεῖον
 τῆς Ῥώμης ἐξέπεσεν ἀπὸ τῆς μετὰ τῆς οἰκουμενικῆς Ἐκκλησίας
 ἐνώσεως, ἐγένετο πρώτη κατὰ τὴν τάξιν μετὰ τῶν ἄλλων ἐκ-
 κλησιῶν. Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος αὐτῆς ἀπελάμβανεν ἰδιαιτέρου σε-
 βασμοῦ κατ' ἐξοχὴν ἀπέναντι τῶν λοιπῶν Πατριαρχῶν, καὶ πολ-
 λάκις διεῦθνε τὴν γενικὴν πορείαν τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγ-
 μάτων. Ἐν τοσοῦτῳ ἡ κατάστασις τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κωνσταν-
 τινουπόλεως ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τῶν Τούρκων κατὰ τοὺς πρώτους
 χρόνους ὑπῆρχε πάνυ ὀλίγον γνωστῆ, καὶ ἰδίως εἰς τοὺς Χριστια-
 νοὺς τῆς δυτικῆς Εὐρώπης. Ἐγνώριζον μὲν ἅπαντες ὅτι ἐν Ἑλ-
 λάδι δεσπόζουσιν οἱ Ὀθωμανοὶ, ἀλλὰ ἂν ἔμεινεν ἐκεῖ ἐκκλησία
 χριστιανικὴ, καὶ ἐν ποίᾳ αὕτη καταστάσει ὑπῆρχε, περὶ τούτου
 καὶ αὐτοὶ οἱ σοφώτατοι τῶν Εὐρωπαίων δὲν ἠδύνατο νὰ εἴπωσί τι
 θετικῶς. Ἐπιστεύετο δὲ σχεδὸν γενικῶς ὅτι ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἡ
 χριστιανικὴ πίστις ἕνεκα τῆς δεσποτείας τῶν Τούρκων παντε-
 λῶς ἐξηλείφθη, καὶ ὅτι ἐνιαχοῦ μόνον δύναται τις νὰ συναντήσῃ
 χριστιανόν (1). Ἀπὸ τῶν μέσων καὶ ἰδίᾳ ἐν τῷ τέλει τοῦ ις'.

(1) Οὕτως ὁ ἱστορικὸς τοῦ ις' αἰῶνος Ἰωάννης ὁ Σλειδανὸς γράφει ἐν
 τῷ 6'. κεφαλαίῳ τοῦ συγγράμματός του De quattuor summis imperiis:
 De primatu olim inter se dimicantibus Ecclesiae Romana, Con-
 stantinopolitana, Alexandrina et Hierosolymitana. Turca ante

αἰῶνος περιηγηταὶ ἐν τῇ Ἀνατολῇ, καὶ παρὰ τῇ τουρκικῇ Αὐλῇ πρεσβευταὶ ἤρχισαν νὰ μεταδίδωσιν εἰς τὴν Εὐρώπην εἰδήσεις καὶ γνώσεις περὶ τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας. Ἀλλὰ οἱ μὲν ἐξ αὐτῶν μετέδιδον λίαν ἀλυσιτελεῖς εἰδήσεις περὶ αὐτῆς, παριστάνοντες τοὺς χριστιανοὺς τῆς Ἀνατολῆς ὡς ἀποκλίναντας ἀπὸ τῆς καθαρᾶς πίστεως τῶν προγόνων αὐτῶν, βυθισθέντας εἰς τὴν ἀμάθειαν, καὶ τοσοῦτον ἐκβαρβαρωθέντας κατὰ τὰ ἦθη καὶ τὸν τρόπον τοῦ ζῆν, ὥστε οὐδὲ συνηθάνοντο τὴν οἰκτρὰν αὐτῶν θέσιν (1). Ἄλλοι δὲ πάλιν ἐπιθυμοῦντες νὰ παραστήσωσι τὴν ἑλληνικὴν ἐκκλησίαν ὁμοφρονοῦσαν ἑαυτοῖς, κατηγοροῦν αὐτὴν ἀδίκως, ποτὲ μὲν ὡς ἀποκλίνουσαν πρὸς τὸν παπισμὸν, ποτὲ δὲ πρὸς τὸν λουθηρανισμὸν ἢ τὸν καλβινισμὸν (2). Αἱ ἀλυσιτελεῖς καὶ λίαν ἐσφαλμέναι γινῶμαι τῶν ξένων συγγραφέων περὶ τῆς ἐκκλησίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ὑποταγῆς αὐτῆς εἰς τοὺς Τούρκους ἀφορῶσιν ἐν μέρει καὶ τὴν ῥωσικὴν ἐκκλησίαν, διατελοῦσαν τότε εἰς στενὴν σχέσιν μετὰ τῆς ἑλληνικῆς, καὶ ἡ ἐσφαλ-

intervenit litemque diremit, omniaque iis in locis sic conturbavit nullum ut existat ecclesiae seu christiani coetus iis in locis vestigium. Τὰ αὐτὰ γράφει καὶ ὁ τῆς ἐν Τυβίγγῃ Ἀκαδημίας καθηγητῆς Ἰάκωβος Ἀνδρέου, εὐρισκόμενος παρὰ τῇ Αὐλῇ τοῦ ἡγεμόνος τῆς Σαξωνίας: Vehementer quosdam in aula electoris Augustini cupere scripta Constantinopolitana legere. Est res in his locis nova et miranda, quia putant, ecclesias nullas esse sub Turca, nisi quod interdum unus vel alter christianus reperiatur (Turcograecia M. Crussii, lib. VII. p. 496). Περὶ τοῦτου ἔγραφε καὶ Μαρτίνος ὁ Κρούσσιος ἐν τῇ ἀφιερωτικῇ ἐπιστολῇ τοῦ συγγράμματος αὐτοῦ.

(1) Rauwolfii. Itinerarium in orientales provincias, p. 40. Turcogr. III. p. 250: nollent (graeci) alio sibi dominari, quam Turcos, ne christiani quidem.

(2) "Of. Abbildung der alten und neuen Griechisch. Kirche, th. I. s. 489—463. Anhang. s. 80—84. Censura orientalis ecclesiae de praecipuis nostri saeculi haereticorum dogmatibus... a Stanislao Socolovio, Coloniae 1851. Acta et scripta theolog. Vürtemb. et Patriarchae Constantinopol. D. Hieremiae... graece et latine ab iisdem Theologis edita. Vürtemb. 1854.

μένη περί τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας ἰδέα ἐπεσκοτίζε τὴν κρίσιν τῶν δυτικῶν χριστιανῶν καὶ περί τῆς ἀζίας τῆς ῥωσικῆς ἐκκλησίας. Ἐφ' ἑτέρου οἱ ἡμέτεροι Ῥασκόλνικοι, στηριζόμενοι ἐπὶ νεοθευμένων μαρτυριῶν τινῶν συγγραφέων, ἐμόρφωσαν τὴν ψευδῆ ἰδέαν περί τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας ὅτι ἡ ὀρθόδοξος πίστις ἐν αὐτῇ παντελῶς ἐξέλιπε, καὶ αὐτοὶ οἱ Ἕλληνες Πατριάρχαι δὲν ἦσαν πλέον ὀρθόδοξοι, καὶ διῆσχυρίζονται ὅτι οἱ Λατῖνοι, κατὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων, ἀφῆρπασαν πάντα τὰ ἐκκλησιαστικά βιβλία τῶν Ἑλλήνων, καὶ ἀνετύπωσαν αὐτὰ κατὰ τὸν ἑαυτῶν τρόπον, καὶ οὕτω διένειμαν αὐτὰ πρὸς τοὺς Ἕλληνας, ἀφοῦ ἔκαυσαν τὰ ἑλληνικά, καὶ ἐπομένως δὲν ἔπρεπε νὰ ἀκολουθῶσιν οἱ Ῥῶσοι τὰ ἐκκλησιαστικά βιβλία τῶν Ἑλλήνων, μηδὲ νὰ συμφωνῶσι μετ' αὐτῶν κτλ. (1).

Πᾶσαι αὗται αἱ περιστάσεις καθιστῶσι σπουδαίαν καὶ ἐνδιαφέρουσαν τὴν ἐξιχνίασιν τῆς καταστάσεως τῆς ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τὴν τουρκικὴν κυριαρχίαν. Ἄλλ' ἡμεῖς περιοριζόμεθα μόνον κατὰ τὸν ἕνα καὶ ἡμισὺν αἰῶνα ἀπὸ ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων, καὶ πρὸς εὐκολίαν τῆς ἐξετάσεως τοῦ τμήματος τούτου τῆς ἱστορίας τῆς ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως διαιροῦμεν αὐτὴν εἰς τὰ ἐπόμενα μέρη: Α'. Ἐξωτερικὴ θέσις τῆς ἐκκλησίας ἐν τῇ κοινωνίᾳ, τουτέστι σχέσις αὐτῆς πρὸς τοὺς Τούρκους.

Β'. Κατάστασις τῆς ἱεραρχίας, τοῦ ποιμνίου καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς διοικήσεως.

(1) Ἱστορία τοῦ ῥωσ. σχίσματος ὑπὸ τοῦ πανιερ. Μακαρίου, σελ. 462. Ὁ πρωτοῖερέυς Ἀβθακούμ ἐν τῇ ἑαυτοῦ ἀδιηγῆσει περὶ τῆς διαφορᾶς τῶν θεοδελύκτων νέων βιβλίων, γράφει μεταξὺ ἄλλων «καθὼς ὁ Νίκων βδελυκτὸς τῷ Θεῷ, οὕτως εἰσι καὶ τὰ βιβλία αὐτοῦ καὶ τὰ δόγματα τῶν ὑποστηριζόντων αὐτὰ· οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ψεύσται, οἱ διδάσκαλοι αὐτοῦ Ἕλληνες καὶ Ῥῶσοι· οὐχὶ μετὰ τοῦ Χριστοῦ συνάγουσιν, ἀλλὰ μετὰ τοῦ Σατανᾶ σκορπίζουσι τῶν προτέρων ἁγίων Πατέρων τὴν χριστιανικὴν πίστιν, καὶ διὰ τῶν ἑαυτῶν διεφθαρμένων δογμάτων προπαρρασκευάζουσι τὴν ὁδὸν εἰς τὸν ἀντίχριστον».

Γ'.) Κατάστασις τῆς ἐκκλησιαστικῆς παιδείας καὶ διδασκαλίας καὶ

Δ'.) Κατάστασις τῆς θείας λατρείας (1).

ΜΕΡΟΣ Α'

*Ἐξωτερικὴ θέσις τῆς ἐκκλησίας ἐν τῇ κοινωσίᾳ,
ἥτοι σχέσις αὐτῆς πρὸς τοὺς Τούρκους.*

Καί τοι πολὺν ἤδη χρόνον πρὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως τινὲς τῶν ἐκκλησιῶν τῆς ἐκκλησίας ταύτης ἐπιέζοντο ὑπὸ τῶν Ὀθωμανῶν, οἷον αἱ ἐκκλησίαι τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, τῆς

(1) Αἱ κυριώτεραι πηγαί, τὰς ὁποίας εἴχομεν ὑπ' ὄψιν ἐν τῇ μελέτῃ ταύτῃ, εἰσὶ τὰ ἐπόμενα συγγράμματα.

Α'. Ἑλλήνων συγγραφέων.

1) Ἱστορικὰ συγγράμματα ἐν γένει·

α') Βυζαντινοὶ χρονογράφοι· Χαλκοκονδύλης, Φραντζῆς, Δούκας (Corpus histor. Bysant. edit. Bonnae).

β') Ἱστορίαι τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων ὑπὸ Κ. Μ. Κούμα τόμ. ε'. ζ'. καὶ ιβ'.

γ') Ἱστορία τῶν διαφόρων Σλαβικῶν ἐθνῶν Ἰωάννου Πάντα, Ἀρχιμανδρίτου τοῦ ἐν Κοβύλῃ μοναστηρίου τοῦ Ἀρχιεγγέλου, τμῆμ. 3. 1823. Βούδη.

2) Ἱστορικὰ συγγράμματα ἀφορῶντα ἰδίως τὴν κατάστασιν τῆς Ἑλληνικῆς ἐκκλησίας.

α') Χρονικὸν Φιλίππου Κυπρίου πρωτονοταρίου τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἐκκλησίας· ἐν Δειψίᾳ καὶ Φραγκφούρτῃ 1687.

β') Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία Μελετίου, Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν, τόμ. γ'. ἐν Βιέννῃ 1784.

γ') Χριστοφόρου Ἀγγέλου Enchiridium de statu hodiernorum Graecorum, Lipsiae.

Β'. Ξένων συγγραφέων.

1) Συγγράμματα ἀφορῶντα τὴν κατάστασιν τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας.

α') Μαρτίνου Κρουσίου, καθηγητοῦ τῆς ἐν Τυβίγγῃ Ἀκαδημίας, Τουρκογραφικαὶ βιβλία 8, ἐν Βασιλείᾳ 1584.

Θράκης, τῆς Βουλγαρίας καὶ Μοισίας· ἀλλὰ πᾶσα ἡ ἐκκλησία δὲν ὑπέπεσεν εἰς τὴν τουρκικὴν δεσποτείαν, εἰμὴ ἐν τῇ πτώσει καὶ μετὰ τὴν πτώσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Ἡ σχέσις τῆς ἐκκλησίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως πρὸς τοὺς Τούρκους, ἀπὸ τῆς πτώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως μέχρι τέλους τοῦ 15'. αἰῶνος, παρουσιάζει ἐν γένει ζοφερὰν ὄψιν. Ἐπέμβασιν τῶν Σουλτάνων εἰς τὰ ἀλλότρια δι' αὐτοὺς πράγματα τῆς ἐκκλησίας, καὶ κατὰ συνέπειαν ταραχὰς καὶ ἀταξίας ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ ἱεραρχίᾳ, παθήματα καὶ τῶν ποιμένων καὶ τοῦ λαοῦ ἕνεκα τῆς ὑπερβολικῆς καταπίεσεως ἐκ μέρους τῶν Τούρκων,

β') Ρικώτου: Histoire de l'état présent de l'église grecque et de l'église Arménienne par Mr. Ricaut, traduite de l'anglois par M. Rosemond. Paris. 1692.

γ') De la Croix: Etat présent des nations et églises Grecque, Arménienne et Maronite en Turquie. A. Paris 1695.

δ') Thomas Smith, ἱερέως τῆς ἀγγλικανῆς ἐκκλησίας· Opuscula, ex itinere ipsius turcico enata... item epistola de statu Ecclesiae graecae hodierno. Rotterodami, 1716.

ε') Χαϊνεκίου Abbildung der alten und neuen griechischen Kirche, Leipzig. 1711.

ς') Ἰακώβου Ἐλσνέρου: Neueste Beschreibung der griechischen Christen in der Türckey... von Jacob. Elsner. Berlin. 1737.

2) Ὀδοιοπορικὰ ἐν τῇ Ἀνατολῇ.

α') Henry de Beauvau Relation journalière du voyage de Levant. Nancy. 1649.

β') Breves, πρεσβευτοῦ Ἐρβίκου Δ'. παρὰ τῇ τουρκικῇ αὐλῇ: Relations des voyages par lui faits en Jerusalem, Terre sainte, Constantinople, etc., Paris. 1630.

γ') Grelot: Relation nouvelle d'un voyage de Constantinople 1681.

δ') S. Wheler: Voyage de Dalmatie, de Grèce et du Levant. Amstel. 1689.

ε') Schweiger, ἱεροκέρυκος τῆς λουθηρανικῆς ἐκκλησίας ἐν Κωνσταντινουπόλει, καὶ ἔπειτα ἐν Νυρνεμβέργῃ: Neue herausgegebene reisebeschreibung nach Constantinople und Jerusalem, Salomon Schweigers, Nürnberg. 1664.

προσπαθείας πρὸς ἐπιστροφὴν τῶν χριστιανῶν εἰς τὸν Μωαμεθανισμόν, καὶ ἐνίοτε σκληροὺς διωγμοὺς κατ' αὐτῶν ἰδοὺ τί ἐν γένει παρουσιάζει ἡ ἱστορία τῆς ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως πρὸς τὸν ἐξερευνῶντα τοὺς χρόνους τούτους. Ἄλλως δὲ ὁ ζυγὸς τῆς δουλείας, κατὰ τὰς βουλὰς τῆς τὰ πάντα διοικούσης θείας Προνοίας, δὲν ἐπέπεσε διὰ μιᾶς ἐπὶ τῶν τέκνων αὐτῆς μεθ' ὅλου τοῦ βάρους αὐτοῦ. Ὁ πρῶτος τῶν Σουλτάνων μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπροστάτευσε αὐτοὺς καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς ἑαυτοῦ βασιλείας. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ μέσῳ τῆς δυσχεροῦς καὶ οἰκτρᾶς καταστάσεως τῶν Ἑλλήνων χριστιανῶν ἐπὶ τῶν διαδόχων Μωάμεθ τοῦ Β' ὁ Κύριος δὲν ἐγκατέλιπε τὴν ἑαυτοῦ ἐκκλησίαν ἄνευ τῆς θείας περὶ αὐτῆς προνοίας. Κατὰ καιροὺς ἀνίστα ἀγαθοὺς καὶ χρησίμους ἄνδρας, οἵτινες ἕνεκα τῆς μεγάλης αὐτῶν σημασίας ἐν τῇ συγχρόνῳ ἐπόχῃ, καὶ τῆς εὐεργετικῆς ἐπιρροῆς ἐπὶ τῆς τύχης τῶς χριστιανῶν συνετέλεσαν πολλάκις εἰς τὴν ἀνακούφισιν τοῦ βάρους τοῦ ζυγοῦ. Ἐνίοτε δὲ ἀπεκάλυπτεν εἰς τοὺς χριστιανοὺς τὴν ἑαυτοῦ θείαν βοήθειαν, ὅτε οὗτοι ἀπέκαμνον ὑπὸ τὸ βᾶρος τῶν παθημάτων, διὰ σημείων θαυμαστῶν διδάσκων τοὺς ἐχθροὺς καὶ ἀναγκάζων αὐτοὺς νὰ προστατεύωσι τοὺς δυστυχεῖς.

Οἰκτρὰ ἦν ἡ κατάστασις τῆς ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως μετὰ τὴν ἄλωσιν αὐτῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων (29 Μαΐου 1453). Ἀρχιεπίσκοπος τῆς ἐκκλησίας δὲν ὑπῆρχεν ὁ Πατριάρχης Ἀθανάσιος ἀπωλέσθη ἐν καιρῷ τῆς ἀλώσεως τῆς πρωτεύουσος. Οἱ μεγαλοπρεπεῖς ναοί, αἱ ἀρχαῖαι περίφημοι Βασιλικαὶ ἀφῆρέθησαν ἀπὸ τῶν χριστιανῶν καὶ μετετράπησαν εἰς ὀθωμανικὰ τεμένη, ἢ κατεστράφησαν καὶ ἐπὶ τῶν ἐρειπειῶν αὐτῶν ἀνηγέρθησαν τεμένη ὀθωμανικὰ (1). Τὸ αὐτὸ ἐγένετο καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις τόποις, τοῖς εἰς τοὺς Τούρκους ὑποταχθεῖσιν.

Ἀλλὰ τοῦτο δὲν διήρκεσεν ἐπὶ πολὺ· διότι ὀλίγον μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως Μωάμεθ ὁ Β' μετέβαλε γνώ-

(1) Turcogr. Crussii I. I. p. 42. 43.

μην ὡς πρὸς τοὺς Ἑλληνας χριστιανούς, ἐδείχθη πρὸς αὐτοὺς λίαν εὐμενής, καὶ ἤρχισε νὰ προστατεύῃ τὴν ἑλληνικὴν ἐκκλησίαν, καὶ νὰ φροντίζῃ περὶ τῆς εὐμερείας καὶ ἡσυχίας αὐτῆς. Τὴν τοιαύτην δὲ αὐτοῦ πρὸς τοὺς χριστιανούς ἀλλοίωσιν προεκάλεσαν τὸ μὲν τὰ συμφέροντα τῆς βασιλείας αὐτοῦ, τὸ δὲ καὶ ἡ ἐπ' αὐτοῦ ἐπιρροὴ τῆς χριστιανικῆς πίστεως καὶ τὸ πρόσωπον τοῦ πρώτου Πατριάρχου μετὰ τὴν πτώσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Ἐξετάζοντες τὰς περιστάσεις, ἐν αἷς εὐρίσκετο Μωάμεθ ὁ Β'. ὡς πρὸς τοὺς ἡττηθέντας Ἑλληνας, βλέπομεν ὅτι τὸ νὰ δειχθῇ εὖνους πρὸς αὐτοὺς, τοῦτο προήλθε (καὶ δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ἀκουσίως ἐν μέρει) ἐξ ἀρχῶν λελογισμένης καὶ μὴ ψευθεΐσης τῆς αὐτοκρατορίας πολιτικῆς. Ἡ Κωνσταντινούπολις κατεκτήθη, ἡ ἑλληνικὴ αὐτοκρατορία ἔπεσε, καὶ οἱ Ἑλληνες ὄφειλον νὰ ὑποταχθῶσιν εἰς ἀρχοντας, οἵτινες ἦσαν ἐντελῶς διάφοροι αὐτῶν κατὰ τε τὸ γένος καὶ τὴν γλῶσσαν καὶ ἰδίως τὴν πίστιν. Ἀνάγκη ἄρα νὰ συνδιαλλαγῇ μετὰ τῶν Ἑλλήνων, ὡς ὑπηκόων αὐτοῦ, νὰ συνεθίσῃ αὐτοὺς εἰς ὑποταγὴν πρὸς τοὺς δεσπότας, ἀλλὰ διὰ μέτρων ἡπίων καὶ συνετῶν ἄλλως, ἀνώτεροι τῶν Τούρκων κατὰ τὸν πληθυσμὸν, ἠδύνατο νὰ κινήσωσιν ἐθνικὴν ἐπανάστασιν, καὶ νὰ ἀνατρέψωσι τὴν μουσουλμανικὴν δεσποτείαν. Ἐν τοιαύταις περιστάσεσι Μωάμεθ ὁ Β'. ὄφειλε φυσικῶ τῷ λόγῳ πρὸ παντὸς ἄλλου νὰ κερδήσῃ τὴν συμπάθειαν τῶν Ἑλλήνων διὰ τρόπων εὐμενῶν πρὸς αὐτοὺς, ὅπερ καὶ κατώρθωσε· διότι γνωρίζων, ὅτι ἡ θρησκεία ἔχει ἰσχυρὰν ἐπιρροὴν ἐπὶ τῆς πολιτικῆς καταστάσεως τῶν ἐθνῶν, ἐχορήγησεν εἰς τοὺς ὑποταχθέντας χριστιανούς πλήρη ἐλευθερίαν εἰς τὰ τῆς θρησκείας αὐτῶν καὶ τῆς συνειδήσεως. Συναισθανόμενος ὅτι μεταξὺ τῶν ἀνατολικῶν καὶ δυτικῶν χριστιανῶν, μ' ὄλην τὴν διαφορὰν τῆς γλώσσης καὶ τῆς ὁμολογίας τῆς πίστεως, ὄφειλον νὰ ὑπάρχωσι φυσικαὶ σχέσεις, ὅτι ὁ μεταξὺ αὐτῶν σύνδεσμος ἠδύνατο νὰ συντρίψῃ τὴν δεσποτείαν τῶν ὀθωμανικῶν ὄπλων ἐν Εὐρώπῃ, ἐθεώρησεν ἀναγκαῖον πρὸς τοῦτο νὰ ὑποστηρίξῃ μεταξὺ αὐτῶν τὸ ἀρχαῖον μῖσος, τὸ ὁποῖον ἐπήνεγκε τὸ σχίσμα τῶν ἐκκλησιῶν, καὶ διὰ τοῦτο προσείλκυσεν εἰς ἑαυτὸν τοὺς Ἑλληνας χριστιανούς διὰ παραχωρήσεων καὶ χαρίτων

ἐκ μέρους αὐτοῦ (1). Πρὸς τούτοις, ἕνεκα τῆς παραδειγματικῆς ἀνικανότητος αὐτῶν εἰς τὰς πρὸς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην σχέσεις (διὰ τὴν ἄγνοιαν τῆς γλώσσης καὶ τοῦ πνεύματος τῶν Εὐρωπαϊκῶν ἔθνῶν), καὶ τῆς παχυλῆς αὐτῶν ἀμαθείας, οἱ Τοῦρκοι ἐξ ἀνάγκης ὤφειλον νὰ στρέψωσι τὰ βλέμματα πρὸς τοὺς Ἕλληνας μετὰ τὴν ἦτταν αὐτῶν, καὶ πρὸς εὐκολίαν τῆς μετὰ τῶν εὐρωπαϊκῶν ἔθνῶν σχέσεως αὐτῶν, καὶ διὰ θεοπόου ἀστρονομικοῦ καὶ ἰατρικοῦ (2).

Εἰς τὴν πρὸς τοὺς χριστιανοὺς εὐνοϊκὴν διάθεσιν Μωάμεθ τοῦ Β'. συνετέλεσαν ὡσαύτως καὶ ἡ ἐπ' αὐτοῦ ἐπιρροή τῆς χριστιανικῆς πίστεως, καὶ τὸ πρόσωπον Γενναδίου τοῦ Σχολαρίου, τοῦ πρώτου Πατριάρχου τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκκλησίας μετὰ τὴν ἄλωσιν αὐτῆς. Ὁ Σουλτάνος οὗτος ἔλαβε τὴν πρώτην αὐτοῦ ἀνατροφὴν ὑπὸ τὴν χειραγωγίαν τῆς χριστιανῆς αὐτοῦ μητριᾶς, τῆς εὐσεβοῦς Μαρίας, θυγατρὸς τοῦ δεσπότη τῆς Σερβίας Γεωργίου τοῦ Α'. ἐκ τοῦ γένους τῶν Βραγκοβάνων, ἧτις διετήρησε τὴν χριστιανικὴν πίστιν ἐν πάσῃ αὐτῆς τῇ καθαρότητι. Αὕτη προσεπάθησε ν' ἀναθρέψῃ τὸν ἑαυτῆς τρόφιμον εἰς τὰς ἀληθείας τῆς χριστιανικῆς πίστεως (3). Ἐν τῇ ἀνδρικῇ αὐτοῦ ἡλικίᾳ Μωάμεθ ὁ Β'. προτρεπόμενος ὑπὸ τῆς ἐμφύτου αὐτοῦ φιλομαθείας προσεκτήσατο ἀρκούντως καλὰς ἰδέας περὶ τοῦ χριστιανισμοῦ, ἐν καιρῷ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει πολυχρονίου αὐτοῦ διαμονῆς. Διὰ τοῦτο τοῦλάχιστον ἄνευ προλήψεως ἐθεώρει τὴν χριστιανικὴν πίστιν, δὲν ἐθεώρει τὸ χριστιανικὸν ἔθνος ἐπιβλαβὲς καὶ ἐπικίνδυνον εἰς τὴν αὐτοκρατορίαν, καὶ διὰ τοῦτο ἤδη φυσικῶς ἦν διατεθειμένος πρὸς ἀνεξιθρησκείαν. Τὸ πρόσωπον Γενναδίου τοῦ Σχολαρίου ἐνίσχυσε ταύτην αὐτοῦ τὴν διάθεσιν. Μωάμεθ ὁ Β'. ἐξωκειω-

(1) Cours de la litterature grecque moderne par Rizo Neroulos. Genève, p. 22. 1827.

(2) Ἐντεῦθεν ἐν τῶν πρωτίστων καθηκόντων, τὸ καθῆκον τοῦ πρώτου διερμηνέως ἐνώπιον τοῦ Σουλτάνου, ἀνετέθη εἰς τοὺς Ἕλληνας.

(3) Rans. Ιστορ. τῶν σλαυικῶν ἔθνῶν β. βλ. 40. κεφ. 6. σελ. 399, Μωάμεθ ὁ Β'. ἐγνώριζε τὴν Κυριακὴν προσευχὴν, καὶ τὸ «Θεοτόκα Παρθένη».

μένους ὁπωσοῦν πρὸς τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν, ἐσπούδαζεν ἕνεκα τῆς ἐμφύτου αὐτοῦ φιλομαθείας νὰ προσκτᾶται καθαρωτέρας ιδέας περὶ αὐτῆς. Ὁ δὲ ἀρχιεπίσκοπος τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας ἐξεπλήρου τὴν ἐπιθυμίαν αὐτοῦ. Ὁ Σουλτάνος πολλακίς διελέχθη μετ' αὐτοῦ περὶ πίστεως καὶ ὁμολογίας χριστιανικῆς, καὶ ἐκάστοτε ἠσθάνετο τῆς συνομιλίας ταύτης ἰδιαιτέραν εὐχαρίστησιν· ὅθεν καὶ ἐδείκνυεν ἀκολούθως ἔτι μείζονα εὐμένειαν, καὶ μείζονα προστασίαν καὶ πρὸς τὸν Πατριάρχην καὶ πρὸς τοὺς χριστιανούς (1).

Ἐπανελθὼν εἰς Κωνσταντινούπολιν περὶ τὸ τέλος τοῦ 1453 ἔτους ἐκ τῆς ἐστρατείας, τὴν ὁποίαν ἐπεχείρησεν εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ τὴν Μικρὰν Ἀσίαν Μωάμεθ ὁ Β'. ἔστρεψε τὴν προσοχὴν του εἰς τὰς πνευματικὰς ἀνάγκας τῶν νέων αὐτοῦ ὑπηκόων. Ἐχορήγησεν εἰς αὐτοὺς πλήρη ἐλευθερίαν εἰς τὴν ὁμολογίαν τῆς ἑαυτῶν πίστεως καὶ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς θείας λατρείας, ἀφῆκεν αὐτοῖς τινὰς οὐχὶ πλουσίας ἐκκλησίας· καὶ μαθὼν παρὰ τῶν κληρικῶν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκκλησίας, ὅτι δὲν εἶχαν ἀνώτατον ποιμένα, διέταξε νὰ ἐκλέξωσιν αὐτὸν, ὑποσχεθεὶς νὰ ἐπικυρώσῃ τὴν ἐκλογὴν αὐτοῦ (2). Εὐχάριστος ὑπῆρξεν εἰς τοὺς ὑποταχθέντας χριστιανούς ἡ τοιαύτη πρὸς αὐτοὺς εὐμένεια τοῦ Σουλτάνου. Ἐν συνόδῳ, ἐκ τοῦ προχείρου συγκροτηθείσῃ ἐκ τῶν πέριξ ἐπισκόπων, τοῦ κλήρου καὶ τῶν ἐπισημοτέρων λαϊκῶν, ἐξελέχθη εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον ὁ ἐξοχος μοναχὸς Γεννάδιος ὁ Σχολάριος, ζήσας πολὺν χρόνον ἐν τῇ μονῇ τοῦ Παντοκράτορος, καὶ ἄκων προεχειρίσθη Πατριάρχης κατὰ τὸ ἀρχαῖον ἔθος ὑπὸ τοῦ Ἡρακλείας μητροπολίτου. Μετὰ ταῦτα ὁ νεοχειροτόνητος Πατριάρχης, συναδεδυόμενος ὑπὸ τῶν ἐπισκόπων, τοῦ κλήρου καὶ τῶν ἐπισημοτέρων Ἑλλήνων, παρουσιάσθη εἰς τὸν Σουλτάνον· καὶ προσκυνήσας αὐτὸν, καθὼς ἐποίουν πρότερον οἱ Πατριάρχαι πρὸς τοὺς Ἑλληνας αὐτοκράτορας, ἐπισήμως ἀνεγνώρισεν αὐτὸν βασιλέα ἑαυτοῦ καὶ κύριον. Λίαν εὐάρεστος ὑπῆρξε διὰ τὸν Μωά-

(1) Τουρκογρ. Α'. σελ. 46, 408, 409—419.

(2) Τουρκογρ. αὐτ. 46.

μεθ ἢ πρὸς αὐτὸν ἀφίξις τοῦ Ἑλλήνος Πατριάρχου μετὰ τοῦ ἀνωτάτου κλήρου, καὶ ἡ ἐκδήλωσις τῆς πρὸς αὐτὸν ὑποταγῆς ἐκ μέτρους τοῦ κλήρου τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ φιλοτιμία αὐτοῦ ἔλαβεν ἤδη νέαν τροφήν, ἀναλογιζομένου ὅτι αὐτὸς ἀντικαθίστα εἰς τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος τοὺς πρώην αὐτοῦ αὐτοκράτορας (1). Εὐγενῶς ὑπεδέξατο τὸν Πατριάρχην Γεννάδιον, εὐμένως μετ' αὐτοῦ διελέχθη, ἀνεγνώρισεν αὐτὸν ὡς ἀρχιεπίσκοπον τῆς ἐκκλησίας, καὶ ἐπεκύρωσεν αὐτῷ τε καὶ τοῖς διαδόχοις αὐτοῦ πάντα τὰ πρότερα δικαιώματα καὶ προνόμια τοῦ Πατριάρχου. Ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ, γνωρίζων τί προσέφερον συνήθως οἱ αὐτοκράτορες εἰς τὸν νεωστὶ προχειριζόμενον Πατριάρχην, ὁ Σουλτάνος ἐξεπλήρωσεν ἀκριβῶς καὶ τοῦτο τὸ ἔθος· τούτέστιν ἐδωρήσατο εἰς τὸν Πατριάρχην ὠμοφόριον, κεκοσμημένον διὰ πολυτίμων λίθων, βαρύτιμον ἐπενδύτην, ῥάβδον (ποιμαντικὴν) ἀργυρᾶν, χίλια φλωρία καὶ λευκὸν λαμπρῶς ἐστολισμένον ἵππον, ἐφ' οὗ ὁ Πατριάρχης πανδημῶς ἐπέστρεψεν εἰς τὸν ναὸν τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων, προωρισμένον εἰς κατοικίαν αὐτοῦ, συνοδευόμενος ὑπὸ τῶν ἐπισκόπων καὶ τῶν πρωτίστων ἀξιωματικῶν τῆς τουρκικῆς αὐλῆς (2). Καὶ μετὰ ταῦτα δὲ ὁ Μωάμεθ ἐδείξεν πρὸς τὸν Πατριάρχην Γεννάδιον ἰδιαιτέραν εὐμένειαν, συνδιαλεγόμενος πολλάκις μετ' αὐτοῦ περὶ τῆς χριστιανικῆς πίστεως καὶ τῆς αὐτοκρατορι-

— 33 —

(1) Μωάμεθ ὁ Β'. δυσηρεστεῖτο διότι δὲν ἐξέφραζον μέχρι τοῦδε οἱ Ἕλληνες σαφῶς τὴν ὑποταγὴν τῶν μετ' ὀργῆς ἡρώτα τοὺς κληρικοὺς τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκκλησίας, διατί ὁ Πατριάρχης δὲν ἐπαρουσιάσθη ν' ἀποδώσῃ πρὸς ἐμὲ, ὡς βασιλέα, τὸ ὀφειλόμενον σέβας. Φ. Κυπρ. Χρονικ. σελ. 334.

(2) Τουρκογρ. I. B. σ. 107—108. Φραντζ. Γ'. ΙΑ'. σελ. 305—307. Μελετ. ἐκκλησιασ. ἱστορ. τόμ. γ'. 6. 330. Ὁ Σουλτάνος ἀποχαιρετῶν τὸν Πατριάρχην εἶπε πρὸς αὐτόν· «Πατριάρχευς ἐπ' εὐτυχίᾳ, καὶ ἔχε τὴν ροφίαν ἡμῶν, ἐν οἷς θέλεις, ἔχων πάντα τὰ σὰ προνόμια, ὡς καὶ οἱ πρὸ σου Πατριάρχαι εἶχον· ἔχε δὲ καὶ τὸν ναὸν τῶν ἁγίων Ἀποστόλων εἰς κατοικίαν σου». Καὶ πραγματικῶς ὁ Πατριάρχης κατόκησε κατ' ἀρχὰς ἐν τούτῳ τῷ ναῷ· ἀλλ' ἔπειτα, διὰ τὸ ὀλιγάριθμον τῶν χριστιανῶν ἐν τοῖς πέριξ ἐγκατέλιπεν αὐτὸν καὶ ἐζήτησε καὶ ἔλαβε παρὰ τοῦ Σουλτάνου τὸν ναὸν τῆς Παμμκαρίστου.

κῆς διοικήσεως, δυνατόν εἶπεν ἠγάπησεν αὐτόν (1). Ὁ δὲ σὸ-
φὸς ποιμὴν τὴν πρὸς αὐτόν εὐμένειαν ταύτην καὶ ἀγάπην τοῦ
Σουλτάνου ἐσπούδασε κατὰ τὸ δυνατόν νὰ μετατρέψῃ ἐπ' ἀγα-
θῷ τῆς ταλαιπωρουμένης ἐκκλησίας καὶ τῶν χριστιανῶν, καὶ
κατὰ τοῦτο ἐπέτυχεν.

Ἐπισημασθέντος τῆς σχέσεως τῶν χριστιανῶν τῆς ἐν Κωνσταν-
τινουπόλει Ἐκκλησίας πρὸς τὴν κυβέρνησιν καὶ πρὸς τὸν πλη-
θυσμὸν τῆς αυτοκρατορίας, Μωάμεθ ὁ Β' ἐχορήγησεν εἰς τὴν
ἐκκλησίαν, ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ πρωθιεράρχου αὐτῆς, ὀρισμένα
δικαιώματα καὶ προνόμια, δι' ὧν ἐξησφαλίσθη ἡ ἀνεξάρτητος αὐ-
τῆς ὑπαρξίς, διστηρήθησαν τὰ κυριώτερα πνευματικὰ (ἐκκλησια-
στικά) αὐτῆς δικαιώματα ἀνέπαφα, καὶ οὕτω διεφυλάχθη καὶ ἡ
ἐξωτερικὴ αὐτῆς ἀσφάλεια καὶ ἀκεραιότης.

Τὰ γενικώτερα ἐκ τούτων τῶν δικαιωμάτων καὶ προνομίων
εἰσι τὰ ἑξῆς :

1) Μηδεὶς κατ' οὐδένα τρόπον νὰ ἐμποδίσῃ τὸν Πατριάρχην
τοῦ διατάττειν καὶ δημοσιεύειν διατάξεις εἰς τὰ ἀφορῶντα τὴν
πίστιν (2).

2) Ὁ Πατριάρχης καὶ οἱ ἐπίσκοποι εἶναι ἐλεύθεροι ἀπὸ παν-
τὸς φόρου (3).

3) Οἱ ναοὶ τῶν χριστιανῶν ἐξασφαλίζονται καὶ κατ' οὐδένα
λόγον δύνανται νὰ μετατραπῶσιν εἰς τζαμιά (4).

4) Οἱ γάμοι, αἱ κηδεῖαι καὶ αἱ λοιπαὶ χριστιανικαὶ τελεταὶ
ἐκτελοῦνται ἐλευθέρως (5).

(1) Τουρκογρ. αὐτόθ. σελ. 108; 149.

(2) Φραντζ. Γ'. ΙΑ'. σελ. 308. «ἔδωκα δὲ καὶ προστάγματα ἐγγρά-
φως τῷ Πατριάρχῃ μετ' ἐξουσίας βασιλικῆς, ἵνα μηδεὶς αὐτὸν ἐνο-
χλήσῃ ἢ ἀντιτείνῃ, ἀλλὰ εἶναι αὐτὸν ἀναίτητον καὶ ἀφορολόγητον καὶ
ἄδιδάσειστόν τε ἀπὸ παντὸς ἐναντίου». Τὰ αὐτὰ καὶ Κούμας. τόμ. ζ'.
σελ. 369.

(3) «Καὶ τέλους καὶ δόσεως ἐλεύθερος ἔσεται αὐτός τε καὶ οἱ μετ' αὐ-
τὸν πατριάρχαι εἰς τὸν αἰῶνα, ὁμοίως καὶ πάντες οἱ ὑποτεταγμένοι αὐτῷ
ἄρχιερεῖς». Φραντζ. Γ'. ΙΑ'. 308.

(4) Αὐτόθ.

(5) Αὐτόθ.

5) Τὸ Πάσχα τῶν χριστιανῶν ἐπιτελεῖται μετὰ πάσης ἐλευθερίας καὶ τῆς δεούσης παρατάξεως ἐν διαστήματι τριῶν ἡμερῶν, ἐν αἷς καὶ αἱ θύραι τῶν τειχῶν ἔστωσαν δι' ὅλης τῆς νυκτὸς ἀνεωγμένα (1).

Τὰ δικαιώματα ταῦτα καὶ προνόμια ἐκτεθειμένα εἰς δύο ἰδιαιτέρα ἔγγραφα μὲ τὴν ὑπογραφὴν καὶ σφραγίδα αὐτοῦ τοῦ Μωάμεθ τοῦ Β'. εἶχον δυνάμιν τινα καὶ εἰς τὸν μετέπειτα χρόνον, καὶ πολλάκις ἀφώπλισαν τὴν αὐθαιρεσίαν τῶν μετὰ ταῦτα Σουλτάνων ὡς πρὸς τοὺς χριστιανούς.

Μωάμεθ ὁ Β'. χορηγήσας εἰς τὸν Πατριάρχην τὸ δικαίωμα καὶ τὴν ἐξουσίαν τοῦ κυβερνᾶν τοὺς Ἕλληνας εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα, ἔδωκεν εἰς αὐτὸν καὶ τὴν ἐπ' αὐτῶν κοσμικὴν διοίκησιν, ἐπιτρέψας εἰς αὐτὸν τὸ δικαίωμα τοῦ δικάζειν αὐτοὺς κατὰ τοὺς ἀρχαίους ἑλληνικοὺς νόμους καὶ ἐν τοῖς πολιτικοῖς πράγμασιν, ἀνεξαρτήτως τῆς τουρκικῆς διοικήσεως (2). Εἰς δὲ τοὺς χριστιανούς ἔδωκε πλήρη ἐλευθερίαν τοῦ νὰ δικάζωνται ἐν τοῖς πολιτικοῖς πράγμασιν ὑπὸ τῶν ἀνωτάτων αὐτῶν ποιμένων, ἀποφεύγοντες τοὺς τούρκους δικαστὰς (καδῆδες). Ὁ δὲ πατριάρχης ὡς πρὸς τὰ πολιτικὰ ἀπέβη οὕτως ὁ ἀνώτατος καὶ κυριώτατος κριτῆς τῶν Ἑλλήνων (3) καὶ διὰ τοῦτο, ὡς ἀνώτατος κριτῆς, ἦτο δεκτὸς εἰς τὸ ἀνώτατον διοικητικὸν συμβούλιον, ὀνομαζόμενον Διβάνιον, ὅπου ὑπῆρχεν εἰς αὐτὸν θέσις προσδιωρισμένη κατόπιν δύο ἀνωτάτων τούρκων δικαστῶν, ὀνομαζομένων Καδῆδων (4).

(1) Κούμ. τ. 7. σελ. 369. Χριστ. ἀνάγνωσις 1854, Φεβρουαρ. ἐν τῷ ἄρθρῳ: Συγγραφεῖς τῆς ἑλλην. Ἐκκλησίας μετὰ τὴν πτώσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως· σελ. 130—134. Τὰ λοιπὰ δικαιώματα, τὰ ἐν διαφόροις καιροῖς ὑπὸ τῶν Σουλτάνων τοῖς ἐπισκόποις δωρηθέντα, λεπτομερῶς ἐξηγοῦνται ἐν τοῖς Βερατιοῖς, ἔγγραφοις διδομένοις καὶ μέχρι τοῦ νῦν εἰς ἕκαστον νεωστὶ καθιδρυθέντα ἀρχιερέα μετὰ τῆς σουλτανικῆς σφραγίδος (τουρᾶ).

(2) De la Croix. Etat present des nations et eglises grecque, armenienne et maronite en Turquie, à Paris, 1695, chap. 34. pag. 106.

(3) Κούμ. τ. 12. σελ. 532—533.

(4) De la Croix 34. σελ. 106.

Διὰ ῥήτου διατάγματος προσδιωρίσθησαν ὑπὸ Μωάμεθ τοῦ Β'. καὶ αἱ σχέσεις τῶν χριστιανῶν πρὸς τοὺς Τούρκους.

Εἰς τοὺς ὑποταχθέντας Ἕλληνας ἐπετέθη φόρος (1), πλὴν πολλὰ μέτριος. Συνίστατο εἰς 9 δραχμὰς ἀργύρου δι' ἕκαστον ἄνδρα, αἱ δὲ γυναῖκες ἐθεωρήθησαν ἐλεύθεραι ἀπὸ πληρωμῆς φόρου καὶ εἰς πάντα τὸν μετέπειτα χρόνον (2). Καίτοι ὁ Πατριάρχης καὶ οἱ ἐπίσκοποι κατὰ τὰς δωρηθείσας εἰς αὐτοὺς ὑπὸ Μωάμεθ τοῦ Β'. προνομίας, ἀπηλλάγησαν ἀπὸ παντὸς φόρου· ἀλλὰ μετὰ παρέλευσιν 15 ἐτῶν καθυπεβλήθησαν εἰς φόρον, ὡς ἐκ τῆς ἀσυνέτου αὐθαιρεσίας τε καὶ φιλοδοξίας προσώπων τινῶν. Ἐπὶ τοῦ πέμπτου Πατριάρχου, Μάρκου τοῦ Ξυλοκαράβη (1467), δυσηρεστημένοι τινὲς Τραπεζούντιοι μέτοικοι (3), ὠφελθέντες ἐκ τῆς κατ' αὐτοῦ δυσμενείας τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ, πιθανὸν ἔνεκα τῆς αὐστηραῆς αὐτοῦ διαγωγῆς πρὸς τὰς καταχρήσεις αὐτῶν (4), ἠθέλησαν νὰ ἀναβιδάσωσιν εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον τὸν ἑαυτῶν συμπολίτην, τὸν ἱερομόναχον Συμεῶν, διατρίβοντα ἀπὸ τινῶν ἐτῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει, καὶ ἐπιδεικνύοντα ἐλευθεριότητα καὶ εὐγενῆ συμπεριφορὰν πρὸς τοὺς ἄλλους. Διὰ δώρων καὶ ἀπάτης ἐλκύσαντες οὗτοι πρὸς τὸ μέρος αὐτῶν τοὺς κληρικούς, καὶ συκοφαντήσαντες ταυτοχρόνως τὸν Πατριάρχην, ὅτι δῆθεν αὐτὸς ἐκτίησατο τὴν ὑψηλὴν θέσιν διὰ προσφορᾶς χιλίων φλωρίων, ἧτοι δουκᾶτων (5) εἰς τὸ θησαυροφυλάκιον τοῦ

(1) Οἱ Τούρκοι δὲν ἐπλήρωναν φόρον, νομίζοντες αὐτὸν ἀνόμιμον δι' ἑαυτούς. Οὕτω λέγει ὁ Χαλκοκονδύλης προσθέτων ὅτι «οἱ φόροι εἰσπράττονται οὐκ ἀπὸ τῶν Τούρκων, ἀλλ' ὑπὸ τῶν ἄλλοφύλων» (Βιβλ. Η'. σελ. 439).

(2) De la Croix. 3.

(3) Κάτοικοι· δηλονότι τῆς Τραπεζοῦντος, μετοικήσαντες εἰς Κωνσταντινούπολιν μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ βασιλείου τῆς Τραπεζοῦντος. Οὗτοι διακρίνοντο καὶ ἴσχυον μεταξὺ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλλήνων, καθότι οἱ συγγενεῖς αὐτῶν καὶ συμπατριῶται ὑπηρέτουν παρὰ τῷ Σουλτάνῳ καὶ εἶχον τὴν εὐνοίαν αὐτοῦ.

(4) Οὗτος ὁ Μάρκος ἦν ἄνθρωπος πεπαιδευμένος καὶ ἐνάρετος. Ὁρ. Φιλίππ. Κυπρ. Χρ. σελ. 355. Μελετ. τόμ. 3. σελ. 334. Παράβαλε καὶ τὸ κατωτέρω κεφ. περὶ καταστάσεως τῆς ἱεραρχίας.

(5) Τὸ νόμισμα διὰ τοῦ ὁποίου οἱ Πατριάρχαι ἐπλήρωναν τὸν φόρον

Διβανίου, καὶ οὕτως ἐπεβάρυνε τὴν ἐκκλησίαν, παρουσίασαν πρὸς τὸν Σουλτάνον τοῦτο τὸ ποσὸν καὶ εἶπον· Ἄπειδὴ ὁ Πατριάρχης ὑπεσχέθη εἰς τὴν σὴν Μεγαλειότητα χίλια δουκάτα, ἡμεῖς δίδομεν αὐτὰ, διὰ νὰ γίνῃ Πατριάρχης ὁ ἡμέτερος Ἱερομόναχος διότι ὁ λαὸς καὶ κληρικοὶ δὲν ὑποφέρουσι τὸν Πατριάρχην Μάρκον». Ὁ δὲ Σουλτάνος οὐ μικρὸν ἐθαύμασε διὰ τοῦτο, καὶ ἐπὶ πολὺ κατεγέλα διὰ τὴν ἀσυνεσίαν τῶν Ἑλλήνων. Καὶ ἴσως δὲν θὰ ἀπεφάσιζε νὰ εὐχαριστήσῃ τὴν ἐπιθυμίαν τῶν Τραπεζουντιῶν πολιτῶν, ἂν δὲν ἤθελον διαθέσει αὐτὸν ὑπὲρ ἑαυτῶν οἱ νέοι Τραπεζούντιοι, οἱ ὑπηρετοῦντες παρ' αὐτῶ, καὶ οἱ μεγιστάνες Τοῦρκοι, καθ' ὅσον ἐπρόκειτο περὶ μιᾶς τῶν πηγῶν τῶν αὐτοκρατορικῶν εισοδημάτων. Ὁ Σουλτάνος ἔλαβεν εὐχαρίστως τὰ 1000 φλωρία, καὶ οὕτω κατὰ τὸ 1467 ἔτος ἐξέδωκε νέον νόμον, καθ' ὃν ἕκαστος Πατριάρχης κατὰ τὴν ἀνάβασιν αὐτοῦ ἐπὶ τὸν θρόνον ὤφειλε νὰ πληρῶνῃ εἰς τὸ θησαυροφυλάκιον τοῦ Διβανίου δῶρον, ὀνομαζόμενον *πεςχεσίον* (1).

Ἡ φιλοδοξία καὶ αἱ ῥαδιουργίαι τινῶν κληρικῶν, καθὼς καὶ ἡ ἐπέμβασις εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα προσώπων λαϊκῶν, ταχέως ἤξησε τοῦτο τὸ ποσόν, καὶ κατεβάρυνε τὴν ἱεραρ-

εἰς τοὺς Σουλτάνους, ὀνομάζετο φλωρία, ὅπερ ἐστὶ γενικὴ ὀνομασία χρυσοῦ νομίσματος ἰδιαιτέρας καὶ συγχρόνως σχετικῆς ἀξίας. Ἡ παραγωγή τῆς λέξεώς ἐστὶν ἰταλική (ἐκ τοῦ florino=ἄνθος, ἐκ τοῦ λατιν. florenus=ἄνθινος, τ. ε. κίτρινος). Ἐν Ἰταλίᾳ τὰ φλωρίνια περιεῖχον 4 λίτρας. Καθὼς ἡ ἑκατοντάς ἀποτελεῖ τὸ βούβλιον ἦτοι τὸ φράγκον, καὶ 6 δεκάδες τὸ ἀστριακὸν φλωρίνιον, οὕτω ἡ τετράς (4 ἢ 40) ἀπετέλουν τὸ ὀλόκληρον τοῦτου τοῦ νομίσματος. Τὸ ἰταλικὸν ἐμπόριον ἐν τῷ Αἰγαίῳ πελάγει, τῷ Εὐξείνῳ Πόντῳ καὶ ἰδίως ἐν Κωνσταντινουπόλει εἰσήγαγε τὸ τετραδικὸν σύστημα καὶ ἐν τῷ τουρκικῷ νομισματοκοπιῶν, ὅπου ἐκόπιετο χρυσοῦν καὶ μετὰ ταῦτα ἀργυροῦν νόμισμα, διαιρούμενον εἰς 4 δεκάδας, ἦτοι 40 παράδες. Ἀλλὰ κατὰ τὸν 15. καὶ 15. αἰῶνα τὰ φλωρία ἰσοδύναμον σχεδὸν πρὸς τὸ δουκάτον, χρυσοῦν. (Ὁρ. Βλαχο-βουλγαρικὰ ἔγγραφα, συλλεχθέντα ὑπὸ Ἰουλ. Βενελῆ· ἐν Πετροπολ. 1840. σελ. 126—127), διὸ καὶ ἡμεῖς τοῦτο τὸ νόμισμα ἐδηλώσαμεν διὰ τῆς λέξεως δουκάτον, ἦτοι χρυσοῦν.

(1) Φιλίππ. Κυπρ. Χρ. 352—354. Μελετ. τόμ. γ'. σελ. 331.

χίαν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκκλησίας δι' ἐτησίου φόρου (χα-
ρατσίου). Ἐπὶ τοῦ Πατριάρχου Συμεῶνος τοῦ Τραπεζουντίου (τὸ
δεύτερον 1476—1479), εἰς ἱερομόναχος Σέρβος, ὀνόματι Ῥα-
φαήλ, παρουσιασθεὶς εἰς τινὰς μεγιστάνους Τούρκους, ὑπεσχέθη νὰ
δίδῃ ἐτησίως εἰς τὸ θησαυροφυλάκιον (Χαζνέ) 2000 φλωρία, ἐὰν
γίνῃ Πατριάρχης. Ἐκτὸς δὲ τούτου καὶ 500 φλωρία κατὰ τὴν
ἀνάβασιν αὐτοῦ εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον. Οἱ πλεονέκται Τούρ-
κοι ἐδέχθησαν εὐχαρίστως τὴν πρότασιν τοῦ Ῥαφαήλ, ἀνοίξαν-
τες πάλιν νέαν πηγὴν πλούτου διὰ τὸ Κράτος· διότι κατὰ τὴν
διαταγὴν τοῦ Σουλτάνου ἀνέβη ὁ Ῥαφαήλ ἀντὶ τοῦ ἐξωσθέντος
Πατριάρχου Συμεῶν (1). Οὕτως ἐπὶ Μωάμεθ τοῦ Β'. ἔλαβον ἀρ-
χὴν τοιαῦται ἀταξίαι, αἵτινες μετὰ ταῦτα ἐπέφερον τοσαῦτα
δεινὰ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Ἐπὶ Μωάμεθ τοῦ Β'. ἔλαβε μείζονα ἐπίτασιν καὶ δύναμιν, ἐν
τρομερῶν ἔθιμον, ὑπερ ἤρξατο μὲν ἐπὶ τῶν προκατόχων αὐτοῦ,
ἀπέβη δὲ διὰ τὴν ἐκκλησίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως πρόξε-
νον ἀπωλείας χιλιάδων ὄλων παιδῶν αὐτῆς.

Ὁ διάδοχος τοῦ Ὀσμάνου Ὀρχάνης, ἐνασχολούμενος εἰς
τὴν μεταρρύθμισιν καὶ τακτοποίησιν τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ,
συνέστησε νέον τάγμα, ὀνομαζόμενον *Γενίτσαροι*, καὶ μετεχει-
ρίσθη πρὸς τοῦτο τὰ τέκνα τῶν ἀιχμαλώτων χριστιανῶν, ἀνα-
θρέψας αὐτὰ εἰς τὰ πολεμικά, καὶ μεταστρέψας εἰς τὴν ὀθωμα-
νικὴν θρησκείαν. Οἱ διάδοχοι τοῦ Ὀρχάνου, καὶ ἰδίως Μουράτ ὁ
Α'. ἐπενόησαν τὸ μέσον τοῦτο, τοῦ ἀρπάζειν βιαίως τὰ τέκνα
τῶν ὑποταγέντων χριστιανῶν, πρὸς ἀναπλήρωσιν τῶν γενιτσά-
ρων στρατιωτῶν. Μωάμεθ ὁ Β'. ἵνα τελειοποιήσῃ τοῦτο τὸ ἔθι-
μον καὶ ἐπαυξήσῃ τὴν ἑαυτοῦ δύναμιν καὶ σημασίαν, ἐπωφελήθη
ἐκ τοῦ ἄλλοτε ἐν τῇ Αὐλῇ τῶν Ἑλλήνων αὐτοκρατόρων ἐπιεικῆ-
τοῦντος ἔθους, καθ' ὃ οὗτοι ἐδικαιούντο νὰ ἐκλέγωσιν ἐξ ἐκάστης
πόλεως ἑλληνικῆς παῖδας μετὰ ἰδιαίτερων δώρων διὰ νὰ ἀνα-
τρέφωσιν ἐν Κωνσταντινουπόλει, καὶ προπαρασκευάζωσιν εἰς
ἀνωτέρας πολιτικὰς τε καὶ στρατιωτικὰς θέσεις, καὶ ἰδιοποιήθῃ

(1) Φιλίππ. Κυπρ. Χρ. σελ. 363. Μελετ. τόμ. γ'. σελ. 333.

τοῦτο τὸ δικαίωμα ἐπεκτείνας μάλιστα αὐτὸ ἐν πάσῃ πόλει καὶ ἐπαρχίᾳ τοῦ ἑαυτοῦ Κράτους (1). Ἐνίσχυσε δὲ καὶ ἔστερέωσε τοῦτο τὸ δικαίωμα διὰ νόμου καὶ ἀκριβῶς ἐπεμελήθη τῆς ἐφαρμογῆς αὐτοῦ. Ἄνα πᾶν τέταρτον ἔτος ἐκατόνταρχοι Τούρκοι παρουσιάζοντο εἰς τὰς πόλεις καὶ εἰς τὰ χωρία μὲ σουλτανικὸν διάταγμα, καὶ ἐλάμβανον ἐν ὀνόματι τοῦ Σουλτάνου ἐκ δέκα οἰκιῶν (2) ἓνα παιῖδα ἑπταετῆ, ἢ καὶ κατωτέρω, ἐκ τῶν διακρινόμενων κατὰ τε τὰ σωματικὰ καὶ πνευματικὰ προτερήματα. Οἱ λαμβανόμενοι παιῖδες ὤφειλον ν' ἀνατρέφονται ἐν Κωνσταντινουπόλει, Πέρα καὶ Ἀδριανουπόλει καὶ μετὰ ταῦτα ἐλάμβανον ὑψηλὰς πολιτικὰς καὶ στρατιωτικὰς θέσεις (3). Βεβαίως τὸ δικαίωμα τοῦτο, τὸ οἰκειοποιηθὲν ὑπὸ Μωάμεθ τοῦ Β', ἐστὶ νόμιμον διότι ὁ λαὸς, ὁ εὐρισκόμενος ἐν τινι πολιτείᾳ, ὀφείλει νὰ βασιλεύῃ πάντας τοὺς φόρους καὶ τὰς ὑπηρεσίας αὐτῆς· ἀλλ' ἡ διάταξις τοῦ ν' ἀνατρέφονται τὰ τέκνα τῶν Χριστιανῶν εἰς τὴν μωαμεθανικὴν πίστιν ἦν παράνομος. Ἄλλως δὲ πᾶσα ἡ δύναμις καὶ πᾶσα ἡ φρικώδης σημασία ταύτης τῆς διατάξεως ἀνάγεται εἰς τοὺς μετὰ ταῦτα χρόνους.

Ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκκλησία ἐποίησατο χρῆσιν τῆς προστασίας Μωάμεθ τοῦ Β', καὶ ἀπῆλause τῆς δυνατῆς ἡσυχίας εἰς τὰς χώρας καὶ ἐπαρχίας τὰς ὑποταγείσας ἢ δὴ εἰς τὸν Σουλτάνον, καὶ ἐντελῶς εἰς τὴν δικαιοδοσίαν αὐτοῦ ὑπαγομένης. Ἄλλ' εἰς τοὺς τόπους καὶ τὰς ἐπαρχίας, αἵτινες δὲν εἶχον ὑποταγῆ εἰσέτι εἰς τοὺς Τούρκους ἢ ὑπετάγησαν μόνον εἰς τὸ τέλος τῆς βασιλείας τοῦ κατακτητοῦ, οἱ χριστιανοὶ εὐρέθησαν εἰς ἔτι χεῖρονα κατάστασιν.

Ἐξασφαλισθεὶς ἐν Κωνσταντινουπόλει Μωάμεθ ὁ Β', ἐπεχεί-

(1) Χυτραῖος σελ. 14.

(2) Ἡ συνάθροισις αὕτη ἦτο ὁ φόρος (παιδομάζωμα) τῶν παίδων ὠνομάζετο δεκάτωσις τῶν παίδων.

(3) Τινὲς ἐκ τούτων, μέχρι τοῦ 25 ἔτους τῆς ἡλικίας αὐτῶν ἐν διαφόροις ἔργοις ἐν τῇ Αὐλῇ διαμένοντες, ἐγίνοντο ἔπειτα ἀρχηγοὶ τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ στόλου, καὶ διοικηταὶ ὀλοκλήρων ἐπαρχιῶν· ἄλλοι δὲ ἐλάμβανον κατωτέρας θέσεις. Ὁρ. Κρούς, ἐν Τουρκογρ. Β' σελ. 193—194.

ρησεν ἤδη ἔργα ἀναγκαῖα καὶ ἐλαφρά ἐν ταύτῳ, τουτέστι τὴν ὑποταγὴν τῶν λοιπῶν ἐπαρχιῶν τοῦ κράτους, ἐξ ὧν αἱ μὲν ἦσαν πρὸ πολλοῦ ἤδη εἰς τὴν ἐξουσίαν του, ἀλλ' εἶχον ἔτι ἰδιαιτέρους ἡγεμόνας (τὸ βασίλειον τῆς Τραπεζοῦντος, ἡ Σερβία καὶ ἡ Μολδαυία), αἱ δὲ ἔμενον ἔτι ἀνεξάρτητοι (ἐν μὲν τῇ Εὐρώπῃ τὸ βασίλειον τῆς Πελοποννήσου, ἡ Ἀλβανία καὶ ἡ Ἑπειρος, ἡ Βοσνία, Ἑρζεγοβίνη καὶ αἱ νῆσοι τοῦ Ἀρχιπελάγους· ἐν δὲ τῇ Ἀσίᾳ ἡ Καραμανία καὶ Κασσημνία). Τὸ πρῶτον ἔτος ἀπὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐγένοντο κατάδηλα τὰ φιλόδοξα σχέδια Μωάμεθ τοῦ Β', ὅτε διὰ μηδαμινὰς προφάσεις ἀπήτησε φόρους καὶ ὑποταγὴν ἀπὸ τῆς δημοκρατίας τῆς Ῥαγούζης, τῶν ἡγεμόνων τῆς Πελοποννήσου, τῶν νήσων τοῦ Ἀρχιπελάγους κτλ. (1). Εἰς μάτην ὁ τότε Πάπας καὶ οἱ Εὐρωπαῖοι βασιλεῖς, καταπτοηθέντες διὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἠθέλησαν νὰ στήσωσι τὰ ὁσημέραι προοδεύοντα ὄπλα τοῦ φοβεροῦ Σουλτάνου, κηρύττοντες σταυροφορίας κατὰ τῶν Τούρκων. Ὁ Μωάμεθ δὲν ἐπτοεῖτο, διότι ὁ φόβος τῶν ὄπλων αὐτοῦ ἀμέσως σχεδὸν ἐψύχραινεν πᾶσαν ζέσιν καὶ ζῆλον παρὰ τοῖς Εὐρωπαίοις, καὶ μόνον κατὰ τὴν ὑπεράσπισιν τοῦ Βελιγραδίου ἀπέδειξαν οὗτοι σταυροφορικὰ ἀνδραγαθήματα, ὀδηγούμενοι ὑπὸ τοῦ συνετοῦ καὶ ἀνδρείου στρατηγοῦ Οὐνιάδου (2). Ἐν καιρῷ τῶν λαμπρῶν ἐκστρατειῶν,

(1) Κούμ. τόμ. ζ'. σελ. 370. Ἡ δημοκρατία τῆς Ῥαγούζης ἀνεγνώρισε τὴν προστασίαν Μουράτ τοῦ Β', καὶ ἐπλήρωνεν εἰς αὐτὸν κατ' ἔτος 560 φλωρίνια. Ἀλλὰ μετὰ ταῦτα, ἐπειδὴ ἀνέλαβεν ὑπὸ τὴν ἑαυτῆς προστασίαν ἐπισήμους Ἑλληνας, φυγόντας ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἐν καιρῷ τῆς ἀλώσεως αὐτῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων, Μωάμεθ ὁ Β' ἀπήτησε παρ' αὐτῶν 3000 φλωρίνια.

(2) Σταυροφορίαν κατὰ τῶν Τούρκων εἰς μάτην προσεπάθησε νὰ διεγείρῃ πάλιν ὁ Καρδινάλιος Ἰσίδωρος πρῶτην μητροπολίτης Ῥωσσίας, γράψας κατὰ τὴν εἰς Ἰταλίαν ἐπιστροφὴν αὐτοῦ (εἶχε συλληφθῆ καὶ κατώρθωσε νὰ διαφύγῃ) εὐγλωττοτάτην ἐπιστολὴν πρὸς τοὺς ἡγεμόνας τῆς Εὐρώπης, ἧτις ὅμως ἔμεινεν ἄνευ ἀποτελέσματος (Ἱστορ. Καραμζ. βιβλ. Β'. τόμ. Ε'. ἐκδ. 1842 σελ. 210—214). Ἐπειτα ἐκῆρυττεν αὐτὴν (τὴν σταυροφορίαν) πανταχοῦ ὁ φραγκισκανὸς μοναχὸς Ἰωάννης ὁ Καπιστράνος. Καὶ τελευταῖον ἐκηρύχθη πικρῶς ἐπὶ Συνόδου ἐν Μαντοῦά (1459).

αίτινες διήρκεσαν καθ' ὅλην τὴν βασιλείαν Μωάμεθ τοῦ Β', σχεδὸν πάντα τὰ βασίλεια καὶ αἱ ἐπαρχίαι, ἐξ ὧν τὸ Κράτος ἀπληρτίζετο, αἱ μὲν τάχιον, αἱ δὲ βράδιον, ὑπετάγησαν ἐπὶ τέλους ὀλοσχερῶς εἰς τοὺς Τούρκους (1). Ἀπεριγράπτων συμφορῶν πρόξενοι ἐγένοντο αἱ ἐκστρατεῖαι αὐτοῦ διὰ τοὺς κατοικοῦς τούτων

Ἄνωτατος δὲ ἀρχηγὸς τῆς σταυροφόρου στρατιᾶς ἐξελέγη ὁμοφώνως ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Αὐστρίας Φερδινάνδος.

(1) Πρὸς τὸ 1459 ἔτος ὑπετάγη ἡ Σερβία μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Δεσπότη, τοῦ περιφήμου Γεωργίου τοῦ Α'. Βράνκοβιτς (1427—1457). Μέρους τῶν Σέρβων, μὴ θελόντων νὰ ὑποταχθῶσιν εἰς τοὺς ἀπίστους, κατέλιπον τὴν πατρίδα, καὶ ὑπὸ τὴν ὀδηγίαν τοῦ Δεσπότη Στεφάνου, δευτέρου υἱοῦ τούτου τοῦ Γεωργίου, μετόκησαν εἰς Οὐγγαρίαν, καὶ κατέλαβον τὸν τόπον, τὸν ὀνομασθέντα Πανονία Σερμικη, ἢ ἀπλῶς Σρέμ (Ἱστορ. διαφῶρ. Σλαυικ. λαῶν, ὑπὸ ἀρχιμανδρ. Ἰωάννου Ransl. τόμ. γ'. βιβλ. δ'. κεφ. θ'. σελ. 253—258. βιβλ. ι'. κεφ. α'. σελ. 269—70). Αἱ δὲ τῆς Πελοποννήσου ἡγεμονίαι, οὔσαι ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τῶν δύο ἀδελφῶν τοῦ τελευταίου αὐτοκράτορος τῶν Ἑλλήνων, Δημητρίου καὶ Θωμᾶ, καὶ ὑπὸ τὴν τῶν Βενετῶν, ὑπετάγησαν εἰς Μωάμεθ τὸν Β'. τῷ 1459—60, ἐκτὸς τῶν πόλεων Μονεμβασίας καὶ τῶν παραλίων Κορώνης, Μεθώνης, Πύλου καὶ ἄλλων, αἵτινες ἔμειναν ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τῶν Βενετῶν (Κοσμ. τόμ. ζ'. σελ. 370—371, 376, 378). Καὶ ὁ μὲν Δημήτριος κατέφυγεν εἰς τὴν προστασίαν Μωάμεθ τοῦ Β', ὁ δὲ Θωμᾶς ἀπεμακρόνθη μεθ' ὅλων τῶν ἑαυτοῦ εἰς Ῥώμην, ὅπου καὶ ἐτελεύτησε τῷ 1465. Τὸ δὲ βασίλειον τῆς Τραπεζοῦντος ἔπεσεν εἰς τὴν ἐξουσίαν τῶν Τούρκων τῷ 1461. Ὁ δὲ ἡγεμὼν Δαβὶδ ὁ Κομνηνὸς πολιορκηθεὶς ἐν τῇ ἑαυτοῦ πρωτεύουσῃ, παρεδόθη οἰκιοθελῶς εἰς Μωάμεθ τὸν Β', καὶ μετὰ πάντων τῶν οἰκείων ἀπεστάλη εἰς Ἀδριανούπολιν (Κοσμ. τόμ. ζ'. σελ. 381. Τουρκογρ. Α'. 20—21). Μετὰ δύο ἔτη ὑπετάγη ἡ Βοσνία τῷ 1466 ὑπετάγησαν ἡ Καραϊνία καὶ ἡ Κασσημανία τῷ δὲ 1467 ἀνεγνώρισαν τὴν ἐξουσίαν Μωάμεθ τοῦ Β' καὶ οἱ ἀνδρεῖοι Ἀλβανοὶ, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἥρωος αὐτῶν Γεωργίου Καϊρωῶτου, ἤτοι Σκενδέρβη, μὴ δυνάμενοι ν' ἀντιστῶσιν εἰς τὴν καταπίεσιν τῶν Τούρκων (Φραντζ. βιβλ. δ'. κεφ. κδ'. Ransl. βιβλ. ε'. κεφ. γ'). Ἐμείναν δύο χῶραι, αἵτινες δὲν ὑπετάγησαν Μωάμεθ τῷ Β', ἡ Ἐρζεγοβίνη καὶ τὸ Μαυροβούνιον. Καὶ ἡ μὲν Ἐρζεγοβίνη ὑπετάγη εἰς τοὺς Τούρκους τῷ 1483 ἐπὶ οὐ υἱοῦ Μωάμεθ τοῦ Β', ἀλλὰ τὸ Μαυροβούνιον, εἰςνοήεν ὑπὸ τῆς ἀνδρίας τῶν ἡγεμόνων αὐτοῦ Στρατηγῆρου, ἤτοι Στεφάνου τοῦ ἐπονομασθέντος Μαύρου, καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἰωάννου Μαυρίδου, δὲν ὑπετάγη.

τῶν ἐπαρχιῶν καὶ βασιλείων! Καθὼς τὸ πῦρ τοῦ οὐρανοῦ, εἴτε ἡ θεία ὄργη, ἐπέπιπτον οἱ Τούρκοι πανταχοῦ καὶ κατέβαλλον διὰ τῆς αὐτῶν δυνάμεως πᾶσαν ἀντίστασιν, ἀνιλεῶς καταστρέφοντες πάντα καὶ πάντας. Φόβος καὶ τρόμος προεπορεύετο αὐτῶν, θάνατος καὶ ἐκπληξίς τοὺς παρηκολούθει, καταστροφάς καὶ συμφοράς ἄφινον κατόπιν αὐτῶν. Χρυσίον, ἀργύριον, λίθοι τίμιοι, πᾶν ὅ,τι εἶχε τιμὴν εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν, τὰ πάντα ἐγίνοντο λεία αὐτῶν. Ὅ,τι δὲ δὲν ἠδύναντο νὰ φέρωσι μεθ' αὐτῶν ὡς λάφυρα, τὸ παρέδιδον εἰς τὴν καταστροφὴν καὶ τὰς φλόγας. Οἰκίαι, ἱεροὶ ναοὶ, οὐχὶ σπανίως δὲ καὶ ὀλόκληρα μοναστήρια καὶ ὀλόκληροι πόλεις μετεβάλλοντο διὰ τοῦ πυρὸς εἰς ἐρείπια καὶ σάκην (1). Χιλιάδες κατοίκων καὶ ἑκατοντάδες χιλιάδων παρέδιδοντο εἰς αἰχμαλωσίαν (2)· καὶ οἱ μὲν ἐξ αὐτῶν, οἱ πλούσιοι, κατωκίσθησαν εἰς τὰ πέριξ τῆς Κωνσταντινουπόλεως· ἄλλους μετεχειρίσθησαν εἰς ἐπιπόνους ἐργασίας, καὶ τὸ πλεῖστον μέρος ἐγένοντο δοῦλοι, σκλάβοι τῶν Τούρκων (3). Εἰς τοιαύτας καταστρεπτικὰς καὶ ὀλεθρίους ἐπιδρομάς τῶν Τούρκων τινὲς τῶν ἐπαρχιῶν (Σερβία, Μολδαυία, Βλαχία, Ἀλβανία, Βοσνία) ὑπεβάλλοντο ἐτησίως ἐν διαστήματι τινῶν ἐτῶν κατὰ σειρὰν, ἕως οὗ ἐπὶ τέλους ὑπετάγησαν ὀλοσχερῶς εἰς Μωάμεθ τὸν Β'. (4). Ἀπερίγραπτος κατὰ τὴν σκληρότητα ὑπῆρχεν ἡ τύχη ἐκείνων τῶν ἐπαρχιῶν καὶ τῶν πόλεων, αἵτινες ὑπετάσσοντο εἰς τοὺς Τούρκους

(1) Κούμ. τόμ. ζ'. «Κατερημώσας ὄλην τὴν Σερβίαν, ἐλεγλάττησεν ὅλην τὴν χώραν (σελ. 384), τὰς πόλεις (τὰς ἐν Πελοποννήσῳ) κατέστρεψε, κατέκαυσεν, ἠρήμωσεν» (σελ. 380). Ἐν Σερβίᾳ ἐντελῶς ἐπυρπόλησε τὸ ὠραῖον μοναστήριον τοῦ Μηλεσίθου (Rants. βιβλ. θ'. κεφ. θ'. 265).

(2) Τῷ 1454 ἐν Σερβίᾳ ἠχμαλωτίσθησαν 50,000 κάτοικοι· τῷ 1459 περίπου 200,000 κατὰ τὴν μαρτυρίαν Αἰνείου Σιλβίου· τὸ ἐπόμενον ἔτος ἐκ τῆς Πελοποννήσου μετηνέχθησαν εἰς Κωνσταντινούπολιν 40,000 χριστιανῶν. Κούμ. τόμ. ζ'. 373, 375, 379.

(3) Schweiger. 6, 41. 5, 96.

(4) Κούμ. τόμ. ζ'. 372—379. Οἱ κάτοικοι τῶν ὁμόρων σλαβωνικῶν ἐπαρχιῶν, Σλαβωνίας, Σερβίας καὶ Κροατίας ὀλόκληρα δέκα ἔτη ὑπέστησαν τὰς ἐπιδρομάς τῶν Τούρκων (αὐτόθ. 394).

μετὰ παραμικρὰν ἀντίστασιν ἐκ μέρους τῶν κατοίκων. Εὐμενῆς καὶ μεγαλόψυχος εἰς ἄλλον καιρὸν ὁ Μωάμεθ, τότε συνεχώρει εἰς ἑαυτὸν καὶ εἰς τοὺς στρατιώτας αὐτοῦ πᾶσαν ὀμότητα, φυσικὴν εἰς λαὸν ἄγριον καὶ βάρβαρον. Οἱ διοικηταὶ καὶ οἱ ἄρχοντες καὶ πάντες οἱ δυνάμενοι βαστάζειν ὄπλα, παρεδίδοντο εἰς σκληρὸν θάνατον, ἐνίοτε μάλιστα καὶ ἀφοῦ οἰκαιοθελῶς παρεδίδοντο εἰς Μωάμεθ τὸν Β', καὶ ἐνεπιστεύοντο εἰς τὸν ὄρκον αὐτοῦ, νὰ τοὺς ἀφήσῃ ἡσύχους. Οὕτως ὁ Κράλης τῆς Βοσνίας Στέφανος Σταυρίδης πολιορκηθεὶς εἰς τὴν πόλιν Κλωσσαν καὶ ἐλθὼν εἰς σύμβασιν μετὰ τοῦ στρατηγοῦ τῶν Τούρκων Μεχμέτου, ἐναντίον τοῦ ὄρκου Μωάμεθ τοῦ Β', παρεδόθη εἰς θάνατον (1). Οὕτως ἐτιμωρήθησαν οἱ διοικηταὶ Εὐβοίας, Λέσβου, Σπάρτης, τῆς Ἀθηναϊκῆς δημοκρατίας κ.λ. (2). Οἱ κάτοικοι ὑπεχρεοῦντο ν' ἀνταλλάξωσι τὴν ἑαυτῶν θρησκείαν καὶ νὰ δεχθῶσι τὸν Ἰσλαμισμόν, καὶ μόνον ὑπὸ τοῦτον τὸν ὄρον ἐπετρέπετο αὐτοῖς νὰ μένωσιν ἡσύχως ἐν τῷ τόπῳ τῆς γεννήσεώς των (3). Ἐν ἐναντίᾳ δὲ περιπτώσει ὄφελον νὰ ὑποστῶσι βασάνους καὶ δὴ καὶ αὐτὸν τὸν θάνατον, ἢ νὰ μετακομισθῶσιν ἐκ τῆς πατρίδος των εἰς ξένην γῆν, ἢ, τὸ συνηθέστερον, νὰ γίνωσι δοῦλοι τῶν Πασσάδων καὶ τῶν Γιανιτσάρων. Τῷ 1481 ἔτει, κυριευθείσης διὰ τῆς βίας τῆς πόλεως Ἰδρουντος (ἐν Ἰταλίᾳ), 80 περίπου χριστιανοὶ αἰχμάλωτοι εἶχον ἀναγκασθῆν ν' ἀσπασθῶσι τὸν Μωαμεθανισμόν. Ἀλλ' ἐπειδὴ οὗτοι ἀψηφοῦντες τὰς βασάνους δὲν ἤθελον ν' ἀρνηθῶσι τὴν πίσιν αὐτῶν, ἐθανατώθησαν ἅπαντες (4). Ἐκ τῆς Πελοποννήσου καὶ Τραπεζοῦντος μετεφέρθησαν εἰς τὰ πέριξ τῆς Κωνσταντινουπόλεως χιλιάδες κατοίκων (5)· οἱ δὲ νέοι καὶ αἱ νέαι ἐξέλλοντο εἰς τὸ χαρῆ-

(1) Στέφανος ὁ Κρέστιτς, γαμβρὸς Λαζάρου τοῦ Β' τοῦ Βράνκοβιτς, Δεσπότης τῆς Σερβίας, κατὰ τινὰς μὲν ἐτελεύτησε προσδεθείς εἰς σῆλην (Ranst. β:βλ. θ'. κεφ. θ'. 263), κατ' ἄλλους δὲ ἀποτμηθεὶς τὴν κεφαλὴν (Κούμ. ζ'. 384).

(2) Κούμ. τόμ. ζ'. 402, 380, 383.

(3) Αὐτόθ. ς, 379.

(4) Σημειώσεις εἰς Τουρκογρ. σελ. 498.

(5) Κούμ. τόμ. ζ'. σ. 379. Ἐν τῇ νήσῳ Λέσβῳ οἱ μὲν πλοῖοισι πολὶ-

μιον (1)· ἐνίοτε ὁλόκληροι χιλιάδες νέων ἠχμαλωτίζοντο καὶ ἐχρησίμευον εἰς τὸ νέον τάγμα τῶν Γιανιτσάρων, ἀφοῦ πρότερον ἠσπάζοντο τὸν Μωαμεθανισμόν, καθὼς ἐγένετο κατὰ τὴν ὑποταγὴν τῆς Βοσνίας, ὁπότε πλείονες τῶν 30,000 νέων Βοσνίων ἐχρησίμευσαν εἰς τὸν καταρτισμὸν καὶ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ τάγματος τῶν Γιανιτσάρων (2). Οἱ δὲ σκληροὶ καὶ θηριώδεις Γιανίτσαροι ἐγύμναζον, οὕτως εἰπεῖν, τὴν ἑαυτῶν ὠμότητα καὶ σκληρότητα κατὰ τῶν ἀθῶων χριστιανῶν, μεταχειριζόμενοι κατ' αὐτῶν φοικῶδεις βασάνους, μὴ διακρίνοντες μήτε γένος, μήτε ἡλικίαν, μήτε ἐπάγγελμα, μήτε κατάστασιν (3).

Τὰ παθήματα τῶν Ἑλλήνων χριστιανῶν ἐν τοῖς τόποις τούτοις καὶ ὁ φόβος τοῦ ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν εἰς δύναμιν αὐξάνοντος Μωάμεθ τοῦ Β' προσκάλεσαν τὴν συμπάθειαν καὶ τὴν σύμπραξιν κατὰ τῆς τῶν Τούρκων δυνάμεως ἐκ μέρους τῶν χριστιανῶν τῆς δυτικῆς Εὐρώπης. Ἄλλ' ἡ συμπάθεια καὶ σύμπραξις αὕτη ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὑπῆρξεν ἀτελεσφόρητος καὶ ἀνωφελῆς ὡς πρὸς τοὺς χριστιανούς τῆς Ἀνατολῆς. Ἦδη ὁ Καρδινάλιος Ἰσίδωρος ἐπιστρέψας εἰς Ἰταλίαν, ἔγραψε πρὸς πάντας τοὺς βασιλεῖς τῆς Δύσεως, ὅτι ὤφειλον νὰ ἐγερθῶσι κατὰ τοῦ Μωάμεθ, τοῦ προδρόμου τοῦ Ἀντιχρίστου καὶ τέκνου τοῦ Σατανᾶ. Ἄλλ' ἡ εὐγλωττος ἐπιστολὴ αὐτοῦ ἔμεινεν ἄνευ ἀποτελέσματος (4).

ται μετωκίσθησαν εἰς τὰ περίξ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἡ μεσαία τάξις ἔμειναν δοῦλοι, ἐπὶ δὲ τῆς νήσου δὲν ἔμειναν, εἰμὴ οἱ ἐνδεεῖς καὶ ἀδύνατοι (383).

(1) Αὐτόθ. σ'. 383, 402.

(2) Ranst. βιβλ. θ'. κεφ. θ'. σελ. 263—265.

(3) Αὐτόθ. παρβλ. καὶ Γρελῶ, σελ. 64.

(4) Ὁ Καρδινάλιος Ἰσίδωρος ἐν καιρῷ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων ἐγένετο αἰχμάλωτος, ἀλλὰ κατόρθωσε νὰ ἐλευθερωθῇ. Ἡ ἐπιστολὴ αὐτοῦ καταχωρισθεῖσα ἐν τοῖς χρονικοῖς τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας, ἄρχεται οὕτω «Audite haec, audite omnes gentes; auribus percipite, qui habitatis orbem... universi quoque reges et principes Christocolae ac universus Domini populus cum religiosis cunctis audite». Ἀπέθανεν ἐν Ῥώμῃ ὡς Πατριάρχης

Κατὰ τὸ πνεῦμα τοῦ Ἰσιδώρου ἐνήργησε καὶ ὁ ἱστορικός τῆς Δύσεως Αἰνεΐας ὁ Σίλβιος, ζωηρότατον πάντων αἰσθανθεὶς τὸν κίνδυνον διὰ τὰ χριστιανικὰ Κράτη ἐκ μέρους τῶν Τούρκων. Μετὰ ταῦτα ὁ φραγκισκανὸς μοναχὸς Ἰωάννης ὁ Καπιδιστράνος δι' ἐνθουσιωδῶν ὁμιλιῶν συνήθροισε πολυάριθμον στράτευμα ἐν Γερμανίᾳ. Ἀλλὰ τὸ στράτευμα τοῦτο εὐτυχῶς ἀπωθῆσαν κατὰ τὸ ἔτος 1456 αὐτὸν τὸν Μωάμεθ τὸν Β' ἀπὸ τῶν τειχῶν τοῦ Βελιγραδίου, διελύθη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ στρατηγοῦ αὐτοῦ Ἰωάννου Οὐνιάδου καὶ τοῦ Καπιδιστράνου. Εἰς μάτην ὁ διάδοχος τοῦ πάπα Καλήκσου τοῦ Γ', Πῖος ὁ Β' ἐν τῇ ἐν Μαντουᾷ Συνόδῳ (1459), πανδήμως κηρύξας σταυροφορικὴν ἐκστρατείαν κατὰ τῶν Τούρκων, προέτρεψε τοὺς χριστιανοὺς ἡγεμόνας πρὸς τοῦτο τὸ ἔργον, διότι οὗτοι ἔδειξαν ὀλίγην διάθεσιν (1) εἰς μάτην ἔπειτα ἐστράφη πρὸς αὐτὸν τὸν Σουλτάνον διὰ γραμμάτων, δι' ὧν προέτρεπεν αὐτὸν εἰς τὸν χριστιανισμόν (2). Τελευταῖον ὁ πάπας Πῖος ὁ Β' (1463) ἀπεφάσισε νὰ γίνῃ ὁ ἴδιος ἀρχηγὸς σταυροφορικῆς ἐκστρατείας. Ὅθεν κοινοποιήσας εἰς τὸν χριστιανικὸν κόσμον τῆς Εὐρώπης τὸ ἑαυτοῦ σχέδιον δι' εὐγλωττοτάτης βούλας, ὑπέδειξεν ὡς τόπον συναθροίσεως τῶν Σταυροφόρων τὴν Ἀγκῶνα καὶ ἐπευχῆθη τὸ ἔλεος τοῦ Θεοῦ ἐπὶ πάντων, ὅσοι ἤθελον ἀκολουθήσει τὴν ἀπόφασίν του. Ἀλλὰ φθάσας τὸ ἐπόμενον ἔτος εἰς Ἀγκῶνα, ἵνα προσωπικῶς ἐπισπεύσῃ τὴν συμπλήρωσιν τῆς ἐπιχειρήσεως, ἀπέθανεν ἐξαίφνης, καὶ οὕτως οἱ Σταυροφόροι διελύθησαν, καὶ τὸ σχέδιον αὐτοῦ ἐντελῶς ἐμικδενίσθη (3). Αἱ ἀπόπειραι αὗται, τὸ νὰ κινῶσι σταυροφορικὰς ἐκστρατείας καὶ προπαρασκευὰς εἰς αὐτάς εἶχον τὴν ἑαυτῶν σημασίαν, ἀλλὰ μόνον διὰ τοὺς χριστιανοὺς τῆς δυτικῆς Εὐρώπης, οὐχὶ δὲ καὶ διὰ τοὺς Ἕλληνας χριστιαν-

Κωνσταντινουπόλεως. παρβλ. Ἱστορ. Καραμζ. βιβλ. Β'. τόμ. ε'. ἐκδ. 1842. σελ. 211, σημ. 382.

(1) Εἰσαγωγή εἰς τὴν Γενικὴν Ἱστορ. Λορέντου. Μέρ. Β'. τμήμ. 6'. σελ. 423—424.

(2) Αὐτόθ. σελ. 424.

(3) Αὐτόθ. σελ. 424—425.

νοῦς. Οὕτω π. γ. ὑπερησπίσθη ἡ ἐλευθερία τῆς Οὐγγαρίας καὶ τινων σλαβωνικῶν χωρῶν (Καρνθίας, Στιρίας καὶ Σλαβωνίας), καὶ ἔστησαν αἱ πρόοδοι τῶν Μωαμεθανικῶν ὄπλων ἐν Εὐρώπῃ. Ἄλλ' οἱ χριστιανοὶ τῆς Ἀνατολῆς οὐδεμίαν εὐρον ἀνακούφισιν ἐκ τῆς ἐκείνων ἐπιχειρήσεως.

Ἡ προσπάθεια τῆς Δημοκρατίας τῶν Βενετῶν νὰ ἀντιστῶσιν εἰς τὰς προόδους τῶν ὀθωμανικῶν ὄπλων, οὐ μόνον ἀνωφελῆς, ἀλλὰ καὶ ὀλεθρία ἀπέβη διὰ τοὺς Ἕλληνας· διότι ἔχοντες κτήσεις πολλὰς ἐν Ἀλβανίᾳ, ταῖς Ἰονίοις καὶ ταῖς νήσοις τοῦ Ἀρχιπελάγους, ἐν Πελοποννήσῳ, Γαλατῆ καὶ Πέρα (1), καὶ ὑπερασπιζόμενοι ταύτας ἀπὸ τῆς τυραννίας τῶν Τούρκων, ἀκουσίως ἤλθον εἰς πεισματώδη καὶ μακροχρόνιον ἀγῶνα πρὸς Μωάμεθ τὸν Β'. Ὁ ἀγὼν οὗτος ὀλόκληρον 16 ἔτη παραταθεὶς ἐπέφερε φορικτὰς ἐρημώσεις καὶ καταστροφὰς εἰς τοὺς τόπους ἐκείνους, ἐν οἷς συνεκροτήθη. Ἰδίως δὲ ὑπέφερον αἱ ἐπαρχίαι τῆς Πελοποννήσου καὶ αἱ πλησίον κείμεναι νῆσοι (2).

Ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἀνωφελοῦς συμμετοχῆς τῶν δυτικῶν χριστιανῶν εἰς τὰς τύχας τῶν ἀνατολικῶν χριστιανῶν παραμυθητικὴν ὄψιν παρουσιάζει ὁ Ἀλβανὸς ἡγεμὼν Γεώργιος ὁ Καστριώτης εἴτε Σκενδέρβης. Παραδοθεὶς ὑπὸ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ ὁμοῦ μετ' ἄλλων παιδῶν ὄμηρος εἰς Μουράτ τὸν Β' ἐν καιρῷ τῆς ὑποταγῆς τῆς Ἀλβανίας εἰς αὐτὸν, ἀνατραφεὶς ἐν τῇ τουρκικῇ Αὐλῇ, καὶ ἔνεκα τῆς ἀνδρίας καὶ τῆς ἐπιδεξιότητος αὐτοῦ εἰς τὰ πολεμικὰ ἀναδειχθεὶς εἰς τῶν πρώτων στρατηγῶν τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ, ὁ Γεώργιος Καστριώτης, ὑπὸ τῶν Τούρκων Σκενδέρβης ἐπικαλούμενος, εὔρε περίστασιν ν' ἀποτινάξῃ ἀφ' ἑαυτοῦ τὸν ζυγὸν τῆς δουλείας εἰς τοὺς ἔχθρους τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Μεθ' ἐνὸς ἀποσπάσματος τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ ἀποσταλέντος ἵνα προλάβῃ τὴν ἔφοδον τῶν Οὐγγρων εἰς τὰς

(2) Τὰς κτήσεις ταύτας ἐν Ἀνατολῇ οἱ Βενετοὶ ἐσφετερίσθησαν ἤδη ἀπὸ τῶν σταυροφορικῶν πολέμων.

(3) Κούμ. τόμ. ζ'. 384—395, 398. Τῇ 26 Ἰανουαρίου 1479 ἔτος συνωμολογήθη μεταξὺ Τούρκων καὶ τῆς Βενετικῆς δημοκρατίας εἰρήνη, καθ' ἣν ἐπεστρέφοντο εἰς ἐκάτερον μέρος οἱ κατακτηθέντες τόποι.

παραδουναβίους χώρας, παρουσιάσθη εἰς τὴν ἑαυτοῦ πατρίδα καὶ ἀνεκήρυξεν ἑαυτὸν ἀνεξάρτητον ἡγεμόνα τῆς Ἀλβανίας καὶ Ἡπείρου (1430). Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης ὁ Καστριώτης ἀπέβη ὁ ἄσπονδος ἐχθρὸς τῶν Τούρκων, καὶ ἐν διαστήματι τριάκοντα ὅλων ἐτῶν ὑπερησπίσθη τὴν ἐλευθερίαν καὶ ἀνεξαρτησίαν τῆς Ἀλβανίας καὶ Ἡπείρου κατὰ τῶν ἰσχυρῶν Σουλτάνων (1). Μετ' ὀλίγων ἀνδρείων αὐτοῦ Ἀλβαῶν, ὁ ἦρωας Ἀλβαρὸς κατέσρεψεν ὀλόκληρα τάγματα Τούρκων (2), ὥστε μόνη ἡ ἐμφάνισις αὐτοῦ ἐνώπιον τῶν Τούρκων, ἢ μόνον τὸ ὄνομα αὐτοῦ διήγειρεν εἰς αὐτοὺς τρόμον καὶ ἀταξίαν. Μὴ ὦν εἰς κατάστασιν νὰ ταπεινώσῃ καὶ νὰ ὑποτάξῃ τὸν γενναῖον Σκενδέρβεην, Μωάμεθ ὁ Β' συνῆψε μετ' αὐτοῦ εἰρήνην τῷ 1461 καὶ ἀνεγνώρισεν αὐτὸν ἀνεξάρτητον ἡγεμόνα καὶ Δεσπότην τῆς Ἡπείρου καὶ Ἀλβανίας (3). Ἀγωνιζόμενος κατὰ τῶν Τούρκων, καταστρέφων τάγματα Γιαντισάρων ὁ Ἀλβαρὸς ἡγεμὼν ἐταπείνωσε κατὰ τι τὴν ὑπερηφάνειαν καὶ φιλοδοξίαν Μωάμεθ τοῦ Β', ὥστε κατεπράυνε τὴν σκληρότητα αὐτοῦ ὡς πρὸς τοὺς ὑποταγέντας χριστιανούς. Ὡς χριστιανὸς δὲ ὁ ἦρωας οὗτος, ἀφιερωμένος ὦν ἐντελῶς εἰς τὴν πίστιν τῶν πατέρων αὐτοῦ, ἡγωνίσθη ὑπὲρ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως, ἐνίσχυσε τοὺς ἑαυτοῦ ἀδελφοὺς εἰς τὴν πίστιν καὶ τὴν ἐλπίδα, ἐξαγοράζων αἰχμαλώτους καὶ στηρίζων τὰς ἀσθενεῖς αὐτῶν καρδίας ἐν ἐν τῇ σταθερᾷ τηρήσει τοῦ θησαυροῦ τῆς ἀγίας πίστεως μέχρι τέλους ζωῆς (4).

(1) Περὶ τοῦ Γεωργίου Καστριώτου καὶ τῶν ἀνδραγαθημάτων αὐτοῦ ὄρ. Κούμ. τ. ζ' 386—392.

(2) Μὲ 5000 Ἀλβανῶν ἀντίστη πρὸς 150000 τουρκικοῦ στρατοῦ· μὲ 11,000 τοῦ ἑαυτοῦ στρατοῦ ἐντελῶς κατέστρεψε 40,000 Τούρκων ἐν τῇ μάχῃ τῇ ἐπὶ τοῦ πεδίου τοῦ Ἀλεσίου, ὥστε 30,000 ἐκάλυψαν τὸ πεδίον τῆς μάχης.

(3) Γεώργιος ὁ Καστριώτης διέμεινεν ἡσυχος ἐπὶ τοῦ θρόνου τῆς Ἀλβανίας μέχρι τοῦ θανάτου αὐτοῦ, συμβάντος κατὰ τὸ 1466· ἀπέθανεν ἐν ἡλικίᾳ 63 ἐτῶν, ὥστε ἐγεννήθη τῷ 1404· ἔλαβε μέρος προσωπικῶν εἰς 22 μάχας, ἐφόνευσε, λέγουσι, διὰ τῶν ἰδίων χειρῶν ἕως 2000 Τούρκων, χωρὶς αὐτὸς νὰ λάβῃ ποτὲ τὴν παραμικρὰν πληγὴν.

(4) Κούμ. τ. ζ' σελ. 39.

Τὸ παράδειγμα τοῦ Ἀλβανοῦ ἥρωος εὔρε μμητὰς τοὺς χριστιανοὺς ἡγεμόνας τῆς Μολδαβίας καὶ Βλαχίας. Τινὲς ἐξ αὐτῶν καὶ κατ' ἐξοχὴν ὁ Βοεβόδας τῆς Βλαχίας Βλάδιος καὶ ὁ ἡγεμὼν τῆς Μολδαβίας Στέφανος φανερώς ἀντέστησαν κατὰ τῆς τουρκικῆς τυραννίας, καὶ κατανικῶντες τὸν πολυάριθμον αὐτῶν στρατὸν ἐταπεινώσαν κατὰ τι τὴν αὐθιχεσίαν τῶν ἀρχηγῶν αὐτῶν καὶ συγχρόνως ἐπροστάτευσαν τοὺς ἐν δυστυχίαις χριστιανούς (1).

Μετὰ τούτων τῶν ὑπερασπιστῶν τῆς ὀρθοδόξου πίστεως ἀναφέρονται καὶ τὴν εὐσεβῆ βασίλισσαν Μαρίαν, θυγατέρα τοῦ Δεσπότη τοῦ Σερβίου Γεωργίου τοῦ Α', δοθεῖσαν ὑπὸ τοῦ πατρὸς αὐτῆς εἰς γάμον εἰς τὸν Μουράτην τὸν Β', πατέρα τοῦ Μωάμεθ, ἐπ' ἐλπίδι νὰ σώσῃ οὕτω τὴν Σερβίαν ἀπὸ τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ (2). Ἡ Μαρία ἐν τῷ γυναικῶν (χαρμείῳ) οὔσα, ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἀσεβείας καὶ ἀνατολικῆς ἠδυπαθείας, ἀπέδειξεν ἑαυτὴν ἀληθῆ θυγατέρα τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας, διατηρήσασα ἐν πάσῃ τῇ καθαρότητι τὴν πίστιν τῶν προγόνων. Ἀγαπωμένη ὑπὸ τοῦ συζύγου, προσεπάθησε διὰ τοῦ υἱοῦ αὐτῆς Μωάμεθ τοῦ Β' νὰ βοηθῆ διὰ τῆς ἑαυτῆς ἐπιρροῆς τὴν ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν. Ἐπωφελουμένη ἡ βασίλισσα τὴν ἀγάπην τοῦ Μωάμεθ, ἦν ἀπῆλαυεν ὡς τροφὸς αὐτοῦ, προσεπάθει νὰ διατηρῆ τὴν εἰρήνην καὶ τὴν εὐμερίαν τῆς Ἐκκλησίας (3), διαλύουσα τὰς ταραχὰς καὶ τὰς ἀσυμφωνίας τὰς διεγειρομένας μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων ἱεραρχῶν περὶ

(1) Ὁ Βλάδιος, προσωνομούμενος διὰ τὸ ὄνομα ἡ Πασσαλωτῆς, κατέστρεψε τῷ 1462 πολυάριθμον στρατὸν τουρκικὸν καὶ εἰσῆλασεν εἰς Βουλγαρίαν αἰχμαλωτίσας 24,000 Τούρκους καὶ Βουλγάρους. Ἄλλ' ὅτε ὁ ἴδιος Μωάμεθ ὁ Β' ἐφάνη μετὰ 200,000 στρατοῦ, ὁ Βλάδιος ἐφυγεν εἰς Οὐγγαρίαν, ἡ δὲ Βλαχία ἐλεηλατήθη (Κοῦμ. τ. ζ'. 382). Ὁ δὲ Στέφανος κατέστρεψε πολυάριθμον τουρκικὸν στρατὸν παρὰ τὴν λίμνην Σοκόβιτσα τῷ 1475. Ἰανουαρίου 47. (αὐτόθι. σελ. 395—396).

(2) Rants. βιβλ. θ'. κεφ. 6'. σελ. 161.

(3) Ἐπὶ Συνόδου, συγκροτηθείσης διὰ τὴν ἐξέτασιν τῶν προσαφθεισῶν τῷ Πατριάρχῃ Μάρκῳ Ξυλοκαράβη κατηγοριῶν, ἐὰν αὐτὸς ἔλαθε τὸ ἀξίωμα διὰ χρημάτων, ἡ βασίλισσα Μαρία διέλυσε τὰς μεταξὺ τῶν

τῆς πατριαρχικῆς καθέδρας, ἐπροστάτευσε τοὺς χριστιανούς καὶ εὐηργέτησε τὰ ἅγια Μοναστήρια (1).

Μετὰ τὸν θάνατον Μωάμεθ τοῦ Β', ἄρχεται ἐποχὴ ἔτι μᾶλλον βαρύτερας δοκιμασίας διὰ τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Τὸ τουρκικὸν κράτος ἐπὶ τῶν πρώτων διαδόχων Μωάμεθ τοῦ Β' ἀπέκτησε μεγάλην δύναμιν καὶ δόξαν, καὶ ἐγένετο ἀπειλητικὸν καὶ ἐπίφοβον εἰς τοὺς Εὐρωπαίους ἡγεμόνας. Οἱ Τούρκοι μὴ φοβούμενοι τὴν ἐπιβροχὴν τῶν χριστιανικῶν δυνάμεων ἠδύναντο νὰ μεταχειρίζονται τοὺς Ἕλληνας χριστιανούς ἐντελῶς κατὰ τὴν ἑαυτῶν θέλησιν. Οἱ διάδοχοι Μωάμεθ τοῦ Β', ὄντες ἐπίσημοι πολεμικοὶ καὶ ἰσχυροὶ, καθὼς ἐκείνος, δὲν εἶχον τὴν σύνεσιν καὶ τὴν μεγαλόψυχον αὐτοῦ ἀνοχὴν πρὸς τοὺς χριστιανούς. Φανατισμὸς, θρησκευτικὸς διωγμὸς, μῖσος πρὸς τὸ χριστιανικὸν ὄνομα, δολιότης, ὠμότης, ἀκόρεστος αἰσχροκέρδεια, ἀθαιρεσία ὑπερβαίνουσα πᾶν ὄριον, τοιαῦτα ἦσαν τὰ συνήθη αἰσθήματα τῶν Τούρκων πρὸς

¹Επισκόπων διαφωνίας, ἀναθιβάσασα ἐπὶ τὸν πατριαρχικὸν θρόνον τὸν Φιλιππουπόλεως Μητροπολίτην Διονύσιον (Μελετ. ἐκκλησ. ἱστ. τόμ. Γ'. σελ. 332).

(1) Ἰδίως ἐν τῷ ἁγίῳ ὄρει Ἀθωνι (ὄρ. Rants. βιβλ. ε. κεφ. ς'. σελ. 339—340). Ἡ φροντίς αὐτῆς περὶ τῶν ἐν τῷ Ἀθωνι μοναστηρίων ἀπεδείχθη ἐκ τῶν ἐγγράφων τῶν δωρηθέντων ὑπ' αὐτῆς τῷ 1479 εἰς τὰ μοναστήρια τοῦ Χιλιανταρίου καὶ τοῦ ἁγίου Παύλου καὶ διατηρουμένων ἐν τοῖς μοναστηρίοις τούτοις. Διὰ τῶν ἐγγράφων τούτων παρεχώρησεν εἰς τὰ μοναστήρια ταῦτα τὸ ἐκ 1000 ὑπερπύρων εἰσόδημα, ὅπερ προηγουμένως ἀπέστελλον οἱ ἐκ Δαλματίας εἰς τὸ ἐρημωθὲν μοναστήριον τοῦ ἁγ. Ἀρχαγγέλου ἐν Ἱερουσαλήμ. Ἐπιθυμοῦσα νὰ διέλθῃ τὸ ὑπόλοιπον τῶν ἡμερῶν αὐτῆς ἐν ἐρημίᾳ ἢ εὐσεβῆς Μαρία, κατέλιπε τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ κατόκησε πλησίον τοῦ Ἀθωνος ἐν τῷ χωρίῳ Ἐξεβέ, ὁμοῦ μετὰ τῆς ἀδελφῆς αὐτῆς, ἧτις ἦτο σύζυγος τοῦ Οὐλβερίχου κόμητος τῆς Ἀπουλητίας, ἀνήγειρε δύο μοναστήρια τῆς Κοσενίτζης καὶ Στρούμιτσας καὶ ἐτελεύτησεν ἐκεῖ ἐν εἰρήνῃ καὶ βαθεῖ γήρατι. Κατέλιπε δὲ διὰ διαθήκης λαμπρὰς καὶ καρποφόρους γαίας εἰς τοὺς ἀγορεύτας μοναχοὺς, οἵτινες διένειμαν αὐτὰς μεταξὺ τῶν καὶ ὠνόμασαν Κ α λ α μ α ρ ι ἄ (καλὴ Μαρία), καὶ μέγρι τοῦδε κατέχουσιν αὐτάς.

τοὺς χριστιανούς. Ὁ υἱὸς Μωάμεθ τοῦ Β', Βαγιαζήτ ὁ Β'. (1487—1512), καίπερ ἐκ φύσεως χαρακτῆρος ἡμέρου καὶ εἰρηνικοῦ, ὑπῆρξε διαβόητος ἐν τῇ μνήμῃ τῶν χριστιανῶν Ἑλλήνων ὑπὸ τὸ ὄνομα *μισόχριστος* καὶ *χριστιανομάχος*. Ἡ ἀνθαιρεσία αὐτοῦ πρὸς τοὺς χριστιανούς καὶ τὸ πρὸς αὐτοὺς μῖσος ἐδηλοῦντο σχεδὸν ἐν ἐκάστη πράξει αὐτοῦ (1). Σελήμ ὁ Α' (1512—1520), εἷς ἐκ τῶν αἰμοδόρων ἀνθρώπων, κατασφάζας πάντας τοὺς ἀδελφούς αὐτοῦ καὶ πάντας τοὺς συγγενεῖς, ὑπῆρξεν ὁ φόβος καὶ ὁ τρόμος τῶν ὑπηκόων αὐτοῦ χριστιανῶν (2). Μετὰ τοῦ ὀνόματος Σουλεϊμάνου τοῦ Α' (1520—1566) συννεοῦται τὸ ὄνομα Σουλτάνου φιλάρχου, πολυδαπάνου, ἀσώτου καὶ ἐχθροῦ τῶν χριστιανῶν. Κατὰ τὴν εἰς τὸν θρόνον ἀνάβασιν αὐτοῦ δούς ἔνορκον ὑπόσχεσιν μέχρι ἐσχάτης αὐτοῦ ἀναπνοῆς νὰ πολεμῇ τοὺς γείτονας καὶ νὰ θανατώνη τοὺς ἀπίστους (τοὺς χριστιανούς), ἐπροξένησεν ἰδίως πολλὰ κακὰ εἰς τὴν χριστιανικὴν πίστιν (3). Σελίμης ὁ Β' (1567—1574), ἀλαζὼν καὶ αὐθάδης, ὠνόμαζεν αὐτὸς ἑαυτὸν καταστροφέα τῆς χριστιανικῆς πίστεως, ἀποσταλέντα ὑπὸ τῆς θείας Προνοίας· «Ἐγὼ ἀπεσταλμένος ὑπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ Προφήτου νὰ διοικῶ καὶ νὰ κυβερνῶ τὰ πάντα· ἐγὼ μάζιξ τοῦ Θεοῦ, καὶ ζήφος αὐτοῦ. Οἱ πάντες πεσοῦνται δι' ἐνὸς βλέμματος ὑπὸ τοὺς πόδας μου· ἐγὼ εἰμι ὁ καταστροφεὺς τῆς χριστιανικῆς πίστεως, ἀπεσταλμένος ὑπὸ τῆς ὑψίστης προνοίας τοῦ μεγάλου Θεοῦ» ἰδοὺ τί ἔλεγεν ὁ Σελήμ ἐν τῇ πρὸς τοὺς Βενετούς ἐπιστολῇ αὐτοῦ (4). Μουράτης ὁ Γ' (1574—1595) καὶ Μωάμεθ ὁ Γ' (1595—1603) ἦσαν παραδεδομένοι εἰς τὴν ἡδυπάθειαν καὶ τὴν φιλοδοξίαν (5). Τί ἡδύνατο νὰ ἀναμείνη τις ἐκ

(1) Κούμ. τ. ζ'. σελ. 404. Μελετ. ἱστορ. τ. γ'. 338.

(2) Κούμ. τ. ζ'. σελ. 407, 422.

(3) Κούμ. αὐτ. 413—422. Fleury, τόμ. κε'. β.βλ. 126, σελ. 648.

(4) Κούμ. τ. ζ'. 422—428. Ἐν τῇ πρὸς Βενετοὺς ἐπιστολῇ ἔγραφεν· *ego dominus et rex totius omnis, quod sub sole cernitur; missus a supera providentia magni Dei, destructor fidei christianorum.....*(Turcogr. lib. IV. p. 344).

(5) Κούμ. τ. ζ'. 428—432.

τοιούτων Σουλτάνων διὰ τοὺς Ἑλληνας χριστιανούς, εἰμὴ συμφο-
ρὰς καὶ παθήματα;

Οὕτω πραγματικῶς καὶ ἐγένετο. Βάρος καὶ ἐξασθένεισι τῶν Ἑλλήνων ἕνεκα τῶν ὑπερβολικῶν φόρων, βίαια μέτρα πρὸς ἐπι-
στροφὴν αὐτῶν εἰς τὸν Μωαμεθανισμόν, ἀφαίσεις καὶ καταστροφὴ
τῶν ναῶν καὶ τῶν μοναστηρίων, κακώσεις τῶν χριστιανῶν ἕνεκα τῆς
αἰσχροκερδείας καὶ τῆς ἀθαιρέσις τῶν Τούρκων καὶ κατ' ἀκολου-
θίαν ἐλάττωσις τῶν ἐκκλησιῶν τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Πατρι-
αρχείου· ταῦτα ἀποτελοῦσι τὴν ἱστορίαν τῆς ἐξωτερικῆς θέσεως
τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἐκκλησίας μετὰ Μωάμεθ τὸν Β'.
Ἄλλως δὲ ἡ ἀθλία κατάστασις τῶν χριστιανῶν ταύτης τῆς Ἐκ-
κλησίας οὐχὶ πάντοτε οὐδὲ εἰς πάντα τὰ μέρη τοῦ τουρκικοῦ
κράτους ἦν ἡ αὐτή. Τὸ βάρος τοῦ ζυγοῦ κατὰ καιροὺς οὐσιωδῶς
ἡλαττοῦτο καὶ ἐμετριάζετο. Πρὸ τοῦ τέλους δὲ τοῦ 15' αἰῶνος
ἡ κατάστασις τῶν Ἑλλήνων χριστιανῶν ἀπέβη, κατὰ τὸ φαινό-
μενον, ὀλίγον τι ἀνεκτικώτερα.

Μητροφάνης ὁ Κριτόπουλος ἐν τῇ ἐκθέσει αὐτοῦ περὶ τῆς ἀνα-
τολικῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας, ἀναφέρων τινὰ καὶ περὶ τῆς ἐξω-
τερικῆς καταστάσεως τῶν χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς τῶν ὑπὸ
τὸν ζυγὸν ὑποκειμένων, λέγει μετὰξὺ ἄλλων· «εἰςπράττουσι φό-
ρους βαρεῖς καὶ ἀνυποστάτους, καὶ εἴθε γε μέχρι τῶν φόρων αὐ-
τοὺς ἐστάναι· ἀλλὰ πρὸς τούτῳ καὶ ἄλλα χαλεπώτατα καὶ ἐξω
τῆς ἡμῶν δυνάμεως ἐπιτάττουσιν» (1). Οἱ λόγοι αὐτοῦ εἰσι δι-
καιοί. Οἱ Ἑλληнес χριστιανοὶ κατεβαρύνοντο δι' ὑπερμέτρων φό-
ρων. Ὁ ἐλαφρὸς κεφαλικὸς φόρος, ὁ ὑπὸ Μωάμεθ τοῦ Β' ἐπιβλη-
θεὶς αὐτοῖς, ἐτριπλασιάσθη μετ' οὐ πολὺ ὥστε περὶ τὰ τέλη τοῦ
15' αἰῶνος ἀνέβη εἰς 30 δραχμάς (2), ἃς ὄφειλε νὰ πληρῶνῃ
πᾶν ἄρσεν ἀπὸ τοῦ δωδεκάτου ἔτους τῆς ἡλικίας αὐτοῦ (3). Εἰς

(1) Μ. Κριτοπουλ. κερ. κγ'. σελ. 154.

(2) 3 1/2 σκούδα κατὰ τὸν De la Croix (κεφ. Γ'), καὶ ἐν τάλληρον
κατὰ τὸν Bicaud (κεφ. Α'. σελ. 4).

(3) Ὁ κεφαλικὸς φόρος, χαράτσι, ἐπληρῶνετο ἐν ἀρχῇ τῆς ἑορτῆς
τῶν Τούρκων τοῦ Βαϊράμιου. Ὁ πληρῶνων αὐτὸ ἐλάμβανε γρᾶμ-

τούτον τὸν κεφαλικὸν φόρον προσετέθησαν κατόπιν πολλοὶ ἄλλοι φόροι δευτέρου βαθμοῦ, οἷον *σουρσάτ*, πρὸς διατήρησιν τοῦ Σουλτάνου καὶ τοῦ στρατοῦ ἐν καιρῷ πολέμου· *κουρῆκ-ἄξεσῆ*, πρὸς διατήρησιν τοῦ στόλου· *ἀβαρῆζ*, πρὸς διατήρησιν τοῦ σεραγίου τοῦ Σουλτάνου, τοῦ Βεζύρου καὶ τῶν ἄλλων ὑπουργῶν Τούρκων· *ἄβῆ-ἄξεσῆ*, δι' ἐξοδα τοῦ Σουλτάνου καὶ τῆς συνοδίας αὐτοῦ ἐν καιρῷ τῶν διασκεδάσεων αὐτοῦ κτλ. (1). Ἰδίως ἐπέβα-
 ρύνοντο οἱ Ἕλληνες ἐν καιρῷ πολέμου, καθόσον αἱ δαπάναι καὶ τὰ ἐξοδα πρὸς διατήρησιν τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ στόλου οὐσιωδῶς τότε ἤϋξανον (2). Μόνον δὲ ἐπὶ τῇ συνθήκῃ ἀκριβοῦς ἀποτίσεως πάντων τῶν φόρων ἠδύνατο οἱ χριστιανοὶ νὰ ἐκτελῶσιν ἀκωλύτως τὰ τῆς θρησκείας αὐτῶν καὶ νὰ ἐξουσιάζωσι τὰ κτηματά των ἄλλως ἀρπαγὴ πάντων τῶν κτημάτων καὶ μακροχρόνιοι βάσανοι περιέμενον αὐτούς (3).

Μετὰ τοῦ ποιμνίου ἔπασχεν ἐκ τῶν φόρων καὶ ὁ Κληρῶς.

Αἱ ραδιουργίαι καὶ ἡ φιλοδοξία τινῶν κληρικῶν νὰ καταλάβωσι τὴν πατριαρχικὴν καθέδραν, ἡ αἰσχροκέρδεια τῶν Σουλτάνων καὶ καὶ ἡ ἐπέμβασις αὐτῶν εἰς τὰ τῆς Ἐκκλησίας, ἐπηύξανον μετὰ Μωάμεθ τὸν Β', τὸν κεφαλικὸν φόρον (*χαράτσι*), τὸν ὁποῖον ἐπλήρωνον οἱ Πατριάρχαι ἐπὶ τῆς βασιλείας του εἰς τὸ αὐτοκρατορικὸν θησαυροφυλάκιον. Ὁ φόρος οὗτος αὐξανόμενος κατὰ μικρὸν ἀνέβη κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ 15' αἰῶνος μέχρι 4100 χρυσῶν δουκάτων. Οἱ Πατριάρχαι Διονύσιος καὶ Ἰωάσαφ περὶ τὰ μέσα τοῦ 15' αἰῶνος (4) ἐπέτυχον διὰ τῆς ἐαυτῶν

μάτιον, ἐν ᾧ ἐσημειοῦτο ἄνωθεν μὲν τὸ ὄνομα τοῦ μεγάλου Βεζύρου, ἐν τῷ μέσῳ τὸ ὄνομα τοῦ πληρώνοντος μετὰ τῆς παραστάσεως τοῦ ἐξωτερικοῦ αὐτοῦ χαρακτῆρος καὶ τῆς ἡλικίας, κάτωθεν δὲ τὸ ὄνομα τοῦ συνάκτου (*χαρατζῆ*). Τὸ γραμμάτιον τοῦτο μεταβαλλόμενον κατ' ἔτος κατὰ τὸ χεῶμα τοῦ χάρτου, ὤφειλε νὰ φέρῃ ἕκαστος ἐν καιρῷ συλλογῆς τῶν φόρων καὶ νὰ δείξῃ εἰς τὸν συνάκτην. Elssner κεφ. 7. σελ. 323—324.

(1) Χρ. Ἀγγελ. Β'. 9—11. De la Croix κεφ. Γ'.

(2) Elssner VI. 323. Κριτοπουλ. κγ'. 154.

(3) Elssner VI. 324—325.

(4) Ὁ μὲν Διονύσιος ἐπατριάρχευσεν ἀπὸ τοῦ 1513—1551, ὁ δὲ Ἰωάσαφ ἀπὸ τοῦ 1551—1565.

μεσιτείας νὰ καταβιάσῃσι τὸ χαράτσιον εἰς 2000 δουκάτων. Καὶ σχεδὸν καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ ἐτέρου ἡμίσεος τοῦ 15' αἰῶνος τοῦτο τὸ ποσὸν ἐπλήρωνον οἱ Πατριάρχαι εἰς τὸν βασιλικὸν χασνέν (1). Ἄλλ' εἰς τὸν ἐφεξῆς αἰῶνα ἤρχισεν ἐκ νέου ν' αὐξάνη, καὶ τελευταῖον ἀνέβη εἰς κολοσσιαῖον ἀριθμὸν (2). Ὁ κεφαλικὸς φόρος ἐπληρώνετο εἰς τὸ θησαυροφυλάκιον ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Πατριάρχου ἐτησίως καὶ εἰς ὠρισμένην ἡμέραν τὴν τοῦ ἁγίου Γεωργίου (3).

Μετὰ τὸν Πατριάρχην καὶ οἱ ἐπίσκοποι καὶ οἱ λοιποὶ κληρικοὶ ἀπέτιον ἐπὶ τῶν διαδόχων τοῦ Μωάμεθ τὸ πεσχέσιον, ἦτοι τὸν ἐνιαύσιον φόρον· τούτέστι πάντοτε ὡσάκις ἀνυψοῦτό τις εἰς οἰονδήποτε βαθμὸν ἐκκλησιαστικόν, ἔστω καὶ τὸν κατώτατον, ὠφέλε νὰ προσφέρῃ εἰς τὸν αὐτοκρατορικὸν χαζνέν τὴν ὠρισμένην ποσότητα τῶν χρημάτων, καὶ νὰ λαμβάνη παρὰ τῆς Κυβερνήσεως τὸ ἐπικυρωτικὸν γράμμα, ὅπερ ἔδιδεν αὐτοῖς τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκτελεῖν ἐλευθέρως καὶ ἀσφαλῶς τὸ καθήκον αὐτῶν. Πόσον μεγάλη ἦτο ἡ ποσότης αὕτη, ἀγνοοῦμεν. Ἄλλ' ἐπλήρωναν ἄρᾳ γε οἱ κληρικοὶ ἐτήσιον κεφαλικὸν φόρον; Περὶ μὲν τῶν ἱερέων γνωρίζομεν ὅτι ἦσαν ἀπηλλαγμένοι τούτου τοῦ φόρου ὑπὸ τῶν Σουλτάνων (4)· περὶ δὲ τῶν λοιπῶν ἱερωμένων δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν οὐδὲν θετικόν, μολονότι ὑπάρχει μαρτυρία, δεικνύουσα ὅτι ἐπλήρωναν κεφαλικὸν φόρον. Ἡ μαρτυρία αὕτη τάσσεται πρὸς τὸ τέλος τοῦ 15' καὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ 16' αἰῶνος, καὶ εὐρίσκειται ἐν τῇ συγγραφῇ τοῦ Ἐλσνέρου, ἧς ἡ ἐπιγραφὴ «νέα περιγραφὴ τῆς καταστάσεως τῶν ἐν Τουρκίᾳ χριστιανῶν», ἐνθα ἐν κεφαλαίῳ Ζ' λέγεται, ὅτι «οἱ κληρικοὶ δίδουσιν (εἰς τὸν βασιλικὸν Χαζνέν) περισσότερον (τῶν λαϊκῶν), τούτέστιν ὁ μὲν διάκονος δύο δουκάτα, ὁ ἀρχιμανδρίτης τέσσαρα, οἱ δὲ ἐπίσκοποι καὶ ἀρχιεπίσκοποι πληρώνουσι πλείονα καὶ ἀόριστον ποσότητα

(1) Φιλίπ. Κυπρ. χρ. σελ. 380, 392, 401, 403.

(2) Μέχρι 10,000 ταλλήρων καὶ ἐπέκεινα· αὐτόθι. σελ. 448—451.

(3) Αὐτόθι. σελ. 397.

(4) Θωμ. Σμιτ. De Eccl. graecae statu hodierno, pag. 11—12.

ἐν γένει κατὰ τὴν θέλησιν τοῦ μεγάλου Βεζύρου καὶ τῶν πασσάδων (1)».

Πάντα τὰ μοναστήρια ἦσαν ὑποχρεωμένα εἰς τὸν ἐτήσιον φόρον ἀναλόγως τοῦ πλούτου καὶ τῆς καταστάσεως ἐκάστου. Οὕτω π. χ. ἐκ τῶν ἐν τῷ Ἐθνεῖ μοναστηρίων ἡ μὲν Λαύρα τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου προσέφερεν εἰς τὸν βασιλικὸν χασνὲν 110 τάλληρα· τὸ Βατοπαίδιον καὶ τὸ Χιλανδάριον ἀνά 100, τῶν Ἰβήρων 85, τοῦ Ἐσφηγιμένου 25 κτλ. (2).

Πλὴν τῶν τακτικῶν φόρων ὁ ἐλληνικὸς κληρὸς κατεβαρύνετο καὶ δι' ἐκτάκτων δοσιμάτων, ἐπιβαλλομένων ἰδίως ἐν καιρῷ πολέμου, καὶ ἐνίοτε λίαν παρανόμως. Οὕτω κατὰ τὸ δευτέρον ἡμισυ τοῦ 15^{ου} αἰῶνος τὸ μοναστήριον τῶν Ἰβήρων ὑπεβλήθη εἰς ὑπερβολικὸν φόρον διὰ τινὰ ὑπόψιαν τῆς τουρκικῆς Κυβερνήσεως, ὅτι δῆθεν οἱ μοναχοὶ αὐτοῦ ἐπρομήθευσαν τροφὰς εἰς τοὺς Λατίνους (3). Εἰς τοιοῦτους φόρους ὑπέκειντο κυρίως τὰ μοναστήρια. Ἴνα δὲ ἀποτίσωσιν αὐτοὺς, οὐχὶ σπανίως ἠναγκάζοντο νὰ πωλῶσι τὰ ἐκκλησιαστικὰ ἄμφια, ἢ νὰ καταφεύγωσιν εἰς δανειστάς, ἄλλως ἐκινδύνευον τὰς ἐσχάτας ζημίας (4).

Εἰς τὸ εἶδος τῶν φόρων δυνάμεθα νὰ ἀριθμήσωμεν καὶ τὸν φόρον δεθησηρημέ, τὸν δεκατισμὸν τῶν παιδῶν (5). Ὁ φόρος οὗτος ἐπὶ τῶν διαδόχων Μωάμεθ τοῦ Β' ἀπέβη βαρύτατος καὶ ἀνυπόφορος εἰς τοὺς Ἕλληνας. Τοῦρκοι ἑκατόνταρχοι ἐμφανιζόμενοι μετ' ἀποσπασμάτων Γενιτσάρων εἰς τὰς χώρας, τὰς ὑπὸ χριστιανῶν κατοικουμένας, ἐναντίον πάσης δικαιοσύνης καὶ τάξεως ὠρισμένης, ἀφήρουν ἐκ γνωστῆς οἰκογενείας πάντας τοὺς παῖδας, ὅταν οὗτοι ἦσαν ὅλοι ὑγιεῖς καὶ ὠραῖοι, ἔχοντες πρὸς τοῦτοις ὑπ' ὄψιν καὶ τὸ ἑαυτῶν συμφέρον. Οὐχὶ σπανίως δὲ ἤρπαζον

(1) Elssner κερ. ζ'. σελ. 322.

(2) Ricaut κερ. ια'. σελ. 48.

(3) Παράρτημ. εἰς τὸ Χρον. Φιλιπ. Κυπρ.

(4) Αὐτόθι.

(5) Εἰς τὸν ἀριθμὸν τῶν φόρων ἀναφέρουσι τὸν δεκατισμὸν τῶν παιδῶν καὶ οἱ συγγραφεῖς De la Croix κερ. Γ'. Χρ. Ἀγγελ. κερ. Γ'. καὶ ἄλλοι.

τὰ παιδιά, συναντῶντες αὐτὰ καθ' ὕδον, καὶ τὰ οἰκειοποιῶντο, ἢ ἐξηγόραζον αὐτὰ οἱ γονεῖς ἀντὶ πλουσιῶν λύτρων. Ἀναγκαῖα δὲ συνθήκη διὰ τὴν ἀνατροφὴν τῶν χριστιανῶν παιδῶν ὑπῆρχεν ἢ ἀνατροφή αὐτῶν ἐν τῇ μωαμεθανικῇ πίστει (1). Ἐκ τῆς πρὸς τὰ τέκνα στοργῆς καὶ τῆς ἀγίας ἐπιθυμίας τοῦ νὰ διατηρήσωσιν αὐτὰ καθαρὰ ἀπὸ τῆς μουσουλμανικῆς ἀσεβείας οἱ γονεῖς ἔκρυπτον αὐτὰ πολλάκις εἰς τὰ ὄρη καὶ τὰ σπήλαια, εἴτε εἰς τοὺς οἴκους τῶν ἀρχόντων, τῶν ἰδίων ὁμοπίστων· αὐτοὶ δὲ ἐμφανιζόμενοι εἰς τὸ κριτήριον τῶν συνακτῶν, καὶ ἐκεῖ ὑποβαλλόμενοι εἰς σκληρὰς βασάνους πολλάκις ἀπέθνησκον. . . . Συνεχῶς δὲ καὶ ἡ υἱικὴ ἀγάπη ἐθριάμβευε τοῦ αἰσθήματος τῆς αὐτοσυντηρήσεως καὶ τῆς ἀσθενείας τῆς φύσεως· διότι οἱ παῖδες ἀκούοντες περὶ τῶν σκληρῶν βασάνων, ἃς ὑφίσταντο οἱ γονεῖς αὐτῶν, ἐνεφανίζοντο μόνοι εἰς τοὺς συνάκτας καὶ παρεδίδοντο εἰς τὰς χεῖρας αὐτῶν. Ἀνατρεφόμενοι δὲ οἱ παῖδες τῶν χριστιανῶν ἐν τῇ μωαμεθανικῇ πίστει, ἐν τοῖς μωαμεθανικοῖς κανόσι καὶ ἐθίμοις, διεκρίνοντο κατὰ τὴν αὐθάδειαν καὶ σκληρότητα ἐναντίον τῶν χριστιανῶν. Κατεδίωκον αὐτοὺς δι' εἰρωνειῶν καὶ κακολογιῶν, πολλάκις δὲ ἐξόπιζον καὶ κατηρῶντο αὐτοὺς καὶ αὐτὴν τὴν χριστιανικὴν πίστιν (2). Ὁ φόρος οὗτος τῶν ψυχῶν, λέγει τις τῶν συγγραφέων, ἐννοῶν τὸν δεκατισμὸν τῶν παιδῶν, ὑπερέβαινε τὰς σκληροτάτας συμφορὰς τῶν Ἑλλήνων χριστιανῶν, καθ' ὅτι τὰ ἀγαπητὰ αὐτῶν τέκνα ἀποσπώμενα ἀπὸ τῶν μητρικῶν μαστῶν καὶ ἀνατρεφόμενα εἰς τὴν λατρείαν τοῦ Μωάμεθ, ἠναγκάζοντο πολλάκις νὰ φονεύωσι τοὺς ἑαυτῶν γονεῖς, ἐκ τῶν ὁποίων προήχθησαν εἰς τὸν κόσμον, καὶ νὰ καταδιώκωσιν, ὅσον δύνανται, καὶ αὐτὴν τὴν πίστιν, ἐν ἣ ἔγεννηθήσαν καὶ ἐβαπτίσθησαν, καὶ ἣτις ἐστὶν ἡ μόνη σωτήριος (3).

(1) De la Croix αὐτόθι. Χυτρ. σελ. 14.

(2) Χρ. Ἄγγελ. κερ. Γ' σελ. 12—14. Κριτοπ. κερ. ΚΓ' σελ. 155. —Τουρκογρ. βιβλ. Β' σελ. 193—194. Οὗτοι οἱ χριστιανῶν παῖδες, οἱ ἐν τῷ Μωαμεθανισμῷ ἀνατραφέντες, ὠνομάζοντο Διαβόλου αὐλιχοί· ἄνθρωποι παγκάκιστοι καὶ χριστιανοῖς δυσμενέστατοι· ὅτι τοὺς χριστιανούς διὰ παντοίων ὕβρεων ἐλοιδόρουν, ἐνίοτε δὲ καὶ ἐπληττον.

(3) Edwin Santes, Relatio de religione pag. 583.—Πότε

Οἱ Σουλτάνοι τοῦρκοι, γενόμενοι ἐξουσιασταὶ τῶν χριστιανῶν, ἐσπούδαζον νὰ μετατρέψωσιν αὐτοὺς εἰς τὴν μωαμεθανικὴν πίσιν, μεταχειριζόμενοι πρὸς τοῦτο πάντα τὰ δυνατὰ μέσα. Οὕτω Μουράτ ὁ Α΄ τὸ πέμπτον ἐκ τῶν αἰχμαλώτων διέταξε νὰ διδασκῶσι τὴν τουρκικὴν γλῶσσαν καὶ θρησκείαν (1). Ἐπειτα Βαγιαζήτ ὁ Α΄ καὶ ὁ διάδοχος αὐτοῦ Τεμὴρ δια τῆς βίας καὶ τῶν σκληροτήτων ἐπέσρεψαν εἰς τὸν Μωαμεθανισμόν πολλὰς χιλιάδας χριστιανῶν (2). Ὁ κατακτητὴς τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, ὁ δεῖξας τοσαύτην μεγαλοψυχίαν καὶ ἀνεξιθρησκείαν πρὸς τοὺς ὑποταχθέντας Ἕλληνας, συνεχώρησε ταῦτοχρόνως εἰς τοὺς Οὐλεμάδας (νομομαθεῖς) νὰ μεταστρέψωσιν αὐτοὺς εἰς τὸ Ἰσλάμ, καθ' ὃν καιρὸν αὐτὸς ὑπέτασσε τὰς ἐπιλοίπους ἐπαρχίας τοῦ Κράτους. Ἐπὶ δὲ τῶν διαδόχων αὐτοῦ οἱ Τοῦρκοι ἔδειξαν ἰδίως τὸν ζῆλον αὐτῶν πρὸς τὴν διάδοσιν τοῦ Μωαμεθανισμοῦ μεταξὺ τῶν χριστιανῶν. Ἀναρίθμητα καὶ ποικίλα ἦσαν τὰ μέσα, ἅτινα μετεχειρίσθησαν πρὸς τοῦτο. Ἀλλὰ τὰς νεανικὰς καρδίας, τὰς μὴ σφηριχθείσας ἔτι ἐν τῇ χριστιανικῇ πίστει, ἐπηρεάζον διὰ κολακειῶν καὶ δελεασμάτων αἰσθητικῶν ἀπολαύσεων. Καὶ τοὺς μὲν ἐφήβους ἐσπούδαζον νὰ ἐλκύωσι πρὸς τὸ μέρος αὐτῶν διὰ φανταστικῶν δελεασμάτων περὶ πλοῦτου, χαρᾶς καὶ ἡδονῶν τῆς παρούσης ζωῆς, τοὺς δὲ πάσχοντας ἕνεκα τῶν φόρων καὶ τῶν συμφορῶν ἐδελέαζον διὰ τῆς γλυκείας ἐλπίδος περὶ βελτιώσεως τῆς ἀθλίας αὐτῶν τύχης (3). Ἐνίοτε οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Κορανίου κατέφευγον ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ καὶ εἰς τοῦτο τὸ μέσον, ὅπερ μετεχειρίσθη καὶ διέταξεν εἰς τοὺς ἑαυτοῦ ὀπαδοὺς αὐτὸς ὁ Μωάμεθ' τουτέστι διὰ

ἔπαυσε ὁ φόρος τῶν παίδων δὲν εἶναι ἀκριβῶς γνωστόν. Γνωστὸν μόνον εἶναι ὅτι πρὸς τὸ τέλος τοῦ 12' αἰῶνος δὲν ὑπῆρχεν. Ὁρ. Le Brun voyage en Levant, κεφ. 16'. Elssner κεφ. ζ'. σελ. 330.

(1) Χαλκοκονδ. πρὸς τὸ τέλος τοῦ α'. βιβλ. Ὡσαύτως ἴσθι. Ἐκκλησι. Ἰννοκέντ. αἰὼν 14'.

(2) Χαλκοκονδ. βιβλ. 6'.

(3) Ἀλιξ. Ἑλλάδιος σελ. 32. Ὁ χριστιανὸς ἠδύνατο ν' ἀπαλλαγῆ τῆς καταδίκης τοῦ θανάτου, ἂν μόνον ἐδήλου τὴν ἐπιθυμίαν νὰ γίνῃ Μωαμεθανός. Elssner κεφ. ζ'. 328—329.

τῆς βίας, τῶν βασάνων καὶ τοῦ μαρτυρίου ἐσπούδαζον ν' ἀποσπάσωσι ἀπὸ τῶν ὀπαδῶν τοῦ Χριστοῦ τὴν ἄρνησιν τοῦ Σωτῆρος τοῦ ἀνθρωπίνου γένους (1), κηρύττοντες διωγμὸν κατὰ τῶν χριστιανῶν. Πλὴν τοῦ οὕτως ὀνομαζομένου φόρου τῶν παίδων, οἵτινες ἀνετρέφοντο ἐν τῷ Μωαμεθανισμῷ, τὰ τάγματα τῶν Γενιτσάρων ἀνεπληροῦντο διαρκῶς ἐκ χριστιανῶν, ἰδίως ἐκ Βουλγάρων καὶ Ἀλβανῶν, οὓς διὰ τῆς βίας καὶ τῶν βασάνων μετέστρεφον εἰς τὸν Μωαμεθανισμόν (2). Ἴνα δὲ ὀλοτελῶς καταδαμάσωσι τοὺς ὀρεινοὺς (Ἀλβανούς, Ἐρζεγοβινοὺς, Βοσνιακοὺς κλ.), διηνεκῶς ὑψοῦντας τὴν σημαίαν τῆς ἐπαναστάσεως, οἱ Τοῦρκοι προσεπάθησαν νὰ ἐξασθενίσωσι μεταξὺ αὐτῶν τὸν χριστιανισμόν, ἐφ' οὗ κατ' ἐξοχὴν ἐστηρίζετο ἡ ἐθνικὴ δύναμις, καὶ διὰ τοῦτο πολλακίς εἰσήγαγον εἰς τὴν γῆν αὐτῶν τὴν θρησκευτικὴν προπαγάνδαν, σπουδάζοντες διὰ χρυσίου, ὑποσχέσεων καὶ τοῦ φόβου τῶν ὀπλων νὰ ἐπεκτείνωσι μεταξὺ τῶν κατοίκων τὸν Ἰσλαμισμόν (3). Ὁ Σουλτάν Σελίμης ὁ Α' ἐγείρας διωγμὸν κατὰ τῶν ἐν Αἰγύπτῳ χριστιανῶν, προτρεπόμενος ὑπὸ τῶν Οὐλεμάδων, ἤγειρεν ὡσαύτως διωγμὸν καὶ κατὰ τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ χριστιανῶν, αὐστηρῶς διατάξας ν' ἀφαιρῶσι ἀπ' αὐτῶν καὶ νὰ καίωσι τὰ βιβλία, αὐτοὺς δὲ νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὸν Μωαμεθανισμόν (4). Τὸ μῖσος καὶ ἡ καταφρόνησις τῶν Μουσουλμάνων πρὸς τὸν χριστιανισμόν κατεδείχθη ἰδίως εἰς τοὺς αἰχμαλώτους χριστιανούς, οὓς ἠνάγκαζον διὰ μυρίων βιαίων μέσων καὶ σκληροτήτων ν' ἀρνηθῶσι τὴν πάτριον αὐτῶν θρησκείαν, καὶ νὰ ταχθῶσιν ἐν τῷ ἀριθμῷ τῶν πιστῶν (Μουσουλμάνων) (5).

(1) Motraye σελ. 94.

(2) Ranst. βιβλ. ΙΑ'. κεφ. θ. σελ. 264.

(3) Αὐτόθι.

(4) Μελετ. ἐκκλησ. Ἱστορ. τ. γ'. 371. Ἄλλατ. De perpet. consensu Eccl. Orient. et Occiden. τ. Γ'. κεφ. Ζ'. Ὡσαύτως. Χριστ. ἀνάγνωστ. 1851. ἐν τῷ ἄρθρῳ «συγγραφεῖς Ἑλλήν. τῆς Ἐκκλ. μετὰ τὴν πτώσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως». Ἄλλως δὲ πρέπει νὰ εἰπωμεν, ὅτι θετικαὶ μαρτυρίαι περὶ τούτου τοῦ διωγμοῦ κατὰ τῶν ἀνατολικῶν χριστιανῶν δὲν εὐρίσκονται.

(5) Ellsner κεφ. Ζ'. σελ. 328—29.—Ὡς παράδειγμα τούτου δυνά-

Οὐδὲν θαυμαστὸν μετὰ τοῦτο, ἂν μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων χριστιανῶν φαίνονται ἐν ἐκείνῳ τῷ χρόνῳ ἀποστάται ἀπὸ τοῦ χριστιανισμοῦ.

Ἄλλ' ὡς πρὸς τοὺς Ἑλληνας ἀνάγκη νὰ εἰπῶμεν ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀποστατῶν μεταξὺ αὐτῶν ὑπῆρχεν οὐχὶ λίαν μέγας ἐν συγκρίσει πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν ἀποστατῶν τῶν ἄλλων ἐθνῶν. Τὴν γενναιότητα τῶν Ἑλλήνων χριστιανῶν ἐν τῇ πίσει, τὴν ἡρωϊκὴν αὐτῶν ὑπομονὴν ἐν τοιοῦτοις βρασμοῖς καὶ μαρτυρίαις διὰ τὴν ὀρθόδοξον πίστιν ἐθαύμασαν καὶ ἐμαρτύρησάν καὶ αὐτοὶ οἱ ἐχθροὶ αὐτῶν (1). Ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ οἱ ἀποστάται πολλὰκις μετανοοῦντες ἐπέσρεφον εἰς τοὺς κόλπους τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας, ἀποπλύνοντες τὴν τοιαύτην βαρεῖαν ἁμαρτίαν διὰ τοῦ ἰδίου αἵματος. Ἐμφανίζομενοι ἐν τοῖς τόποις, οἵτινες ὑπῆρξαν μάρτυρες τῆς ἀποστασίας αὐτῶν ἀπὸ τοῦ Σωτῆρος, ὡμολόγουν πανδήμως τὸν Χριστὸν, ἐβλάσφημον τὸν Μωάμεθ καὶ πᾶσαν τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ, παρέδιδον ἑαυτοὺς εἰς τὸν μαρτυρικὸν θάνατον, μετὰ θαυμαστῆς καρτερίας καὶ ἀταράχου γαλήνης ὑπομένοντες τὰς φρικτοτέρας τῶν βασάνων καὶ τῶν μαρτυρίων, ἅτινα μόνῃ ἢ ἐσκληρωμένῃ κακίᾳ τῶν ἐχθρῶν ἠδύνατο νὰ ἐπινοήσῃ. Οὕτως ἐν τῇ ἐνεστῶσῃ περιόδῳ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας φαίνονται ἐν αὐτῇ πολλοὶ ἀληθεῖς μάρτυρες καταταχθέντες ἐν τῷ χορῷ τῶν ἁγίων, ὧν ἡ μνήμη τελεῖται καὶ μέχρι τοῦδε ἐν ἰδιαιτέραις ἐορταῖς (2).

μεθα νὰ ἀναφέρωμεν τὸν Νεομάρτυρα, περὶ οὗ διηγείται Μαξιμὸς ὁ Ἑλληνας, καὶ ὅστις δοῦλος ὦν ἐν τινὶ τουρκικῷ οἴκῳ, ἀναγκαζόμενος νὰ δεχθῇ τὸν Μωαμεθανισμόν, ἀλλὰ μὴ στέργων, ὑπέστη διὰ τὴν χριστιανικὴν πίστιν τὸν μαρτυρικὸν θάνατον. Ὅρι ἐν τῇ τῶν χειρογρ. συλλογῇ Ῥουμιάντσεφ. μουσ. Ἀριθ. 265 διατριβὴν μοναχοῦ Μαξιμοῦ Ἑλληνοῦ αὐτόπου τοῦ μαρτυροῦ ἐνὸς νεοφαναῦς μάρτυρος ἐν τῇ ἑλληνικῇ γῆ γενομένου (σελ. 221—222).

(1) Motraye τ. ἀ. σελ. 305—308. τ. β'. σελ. 212. Τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν ἀποστατῶν ὑπῆρχον, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Μοτραίου, Σλαῦοι καὶ Ἄλβανοὶ τοῦ γένους.

(2) Περὶ πάντων τῶν νέων μαρτύρων ὕρ. Νικοδήμ. Συναξαριστῆν.

Ἡ ἀνωτέρω πραγματεία, ἐκ τοῦ ῥωσικοῦ μεταγλωττισθεῖσα, δημοσιεύεται τὸ πρῶτον ἤδη ἐν τῷ Ἀθηναίῳ. Ὁ Ῥώσος συγγραφεὺς, καίπερ λίαν συνοπτικῶς ἀφηγούμενος τὴν περιπετειῶν μεστὴν ἱστορίαν τῆς ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως ἐπὶ μίαν καὶ ἡμίσειαν ἑκατονταετηρίδα ἀπὸ ἀλώσεως, οὐχ ἦττον πολὺ ἐν πολλοῖς διαχέει φῶς. Ἀληθῶς ἡ ἐπιστημονικὴ τῆς ἱστορίας ὑφὴ καὶ ἡ κριτικὴ βάσανος τῶν γεγονότων δὲν ἀποτελοῦσι πρὸς οὐσιῶδες τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος πραγματείας· ἀλλ' ὅπερ καθίστησιν αὐτὴν σπουδαίαν καὶ ἀξίαν ἀναγνώσεως καὶ μελέτης ἐν τοῖς παρούσι καιροῖς εἶναι ἡ εἰλικρινὴς καὶ ἀπαθὴς ἐν τε τοῖς καθόλου καὶ τοῖς καθ' ἕκαστον ἐξεικόνισις τῆς καταστάσεως τῆς μαρτυρικῆς ἐκείνης ἐκκλησίας ἐν ἡμέραις μεσταῖς φρικωδεστάτων κινδύνων καὶ συμφορῶν.

Ἄν δέ τις τὰ ὑπὸ τοῦ Ῥώσου συγγραφέως ἐν τῇ ἀνωτέρω πραγματεία πιςῶς ἱστορούμενα συγκρίνει πρὸς τὰ ὑπὸ τῶν Σλάβων ἀπὸ τινων ἐτῶν συστηματικῶς ἐν ἐφημερίσι καὶ συγγράμμασι δημοσιευόμενα κατὰ τε τῆς ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως πρὸ πάντων καὶ κατὰ τοῦ κλήρου αὐτῆς, ἐρυθριᾷ ὄντως ἐξ αἰδοῦς καὶ ἀγανακτήσεως. Αἱ κατ' αὐτῆς ὑβρεῖς, αἱ διαβολαί, αἱ συκοφαντίαι, αἱ ῥαδιουργαί, αἱ πρὸς ταπεινώσιν ποικίλαι ἐνέργειαι, αἱ μετὰ τῶν Τούρκων πολιτικῶν (πειθηνίων σήμερον κατ' ἀνάγκην τῇ ῥωσικῇ πολιτικῇ καταστάτων,) φανεραὶ καὶ ἀπροκάλυπτοι πρὸς πίεσιν αὐτῆς συνεννοήσεις, ἡ πρὸς πτώχευσιν αὐτῆς σπουδὴ καὶ τὰ παρόμοια κατήνησαν σήμερον παρά τοῖς ὀρθόδοξοις Σλάβοις θεμιτὰ καὶ νόμιμα.

Ὁ λόγος, ἀναγνώστα, εἶναι περὶ τῆς ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως, ἣτις (διὰ τῶν Ἑλλήνων) ἐχρημάτισε μήτηρ, τροφὸς καὶ διδάσκαλος πάντων ἐν γένει τῶν Σλάβων, καὶ προστάτις μάλιστα ἰσχυρὰ ἐν καιροῖς δυσμενέσι καὶ χαλεποῖς. Ταῦτά τις πρὸ ὀφθαλμῶν ἔχων, καὶ ταῖς καταδρομαῖς, ἃς ὑπ' αὐτῶν σήμερον ἡ ἐκκλησία ἐκείνη ὑφίσταται, προσεκτικῶς παρακολουθῶν, πείθεται ὅτι ἀδύνατον ἢ τόσον ἄλλοτε ἀγαθὴ καὶ φιλόστοργος αὐτοῖς μήτηρ νὰ μετατραπῇ αἴφνης εἰς δολίαν μητρειάν, ἐφ' ἧ ἐκρίθη ἀξία τῆς ὀργῆς αὐτῶν καὶ τοῦ μίσους, καὶ ὅτι πολιτικοί, καὶ μόνον

πολιτικοὶ λόγοι ἀναγκάζουσι τοὺς Σλάβους σήμερον νὰ καταπολεμῶσιν αὐτὴν παντοιοτρόπως. Ἡμεῖς ὅμως πιστεύομεν ὅτι ἡ συνείδησις ἐλέγχει αὐτοὺς ἐσωτερικῶς ἐξάπαντος.

Ἄλλ' ὅπωςδὴποτε τὸ τοῦ Θεοῦ γενέσθω, ὅστις τῶν ἰσχυρῶν τῆς γῆς τὰς ἀδίκους βουλάς καὶ ἐνεργείας μετατρέπει οὕτω πως πάντοτε, ὥστε ἐπὶ τέλους ἐπέρχεται ὅλως ἀλλοῖον ἀποτέλεσμα, ἢ ἐκεῖνο, ὅπερ ἐπὶ ἔτη πολλὰ ἢ καὶ αἰῶνας, ἐν πόνοις καὶ μόχθοις, ἐν δαπάναις ἀδραῖς καὶ ἀγῶσιν, ἐν ῥαδιουργίαις καὶ συκοφαντίαις, ἐν πιέσεσι καὶ καταθλίψεσιν ἐπεζήτηουν. Τοῦτο τούλαχιστον μαρτυρεῖ ἐναργῶς ἡ ἱστορία, ἣτις καθ' ἡμᾶς οὐσιωδῶς ἐξεταζομένη οὐδὲν ἄλλο εἶναι, ἢ ἡ διηνεκῆς ἀποκάλυψις τοῦ Θεοῦ ἐν τοῖς ἔργοις τῶν ἀνθρώπων, ὅστις θανατοῖ καὶ ζωοποιεῖ, κατάγει εἰς ἄδου καὶ ἀνάγει, ματαιοῖ τοὺς ματαίους διαλογισμοὺς τῶν ἀνθρώπων, καὶ ὀρθὴν δίδωσι διεύθυνσιν καὶ εἰς αὐτὰ τὰ ὀλέθρια τῶν ἰσχυρῶν τῆς γῆς σχέδια πρὸς ἐξαφάνισιν τῶν ἀσθενῶν καὶ ἀδυνάτων.

ὁ Μ.

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΠΛΗΘΟΥΣ ΤΩΝ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΑΔΟΣ ΚΑΤΟΙΚΩΝ.

Ἐν προγενεστέρᾳ πραγματείᾳ, δημοσιευθείσῃ ἐν τῷ περιοδικῷ τούτῳ¹⁾, ἀπεπειράθημεν νὰ δείξωμεν ὅπόσον ἦτο κατὰ τὸν 6 καὶ δ' π. Χ. αἰῶνα τὸ τῆς Ἀττικῆς πλῆθος τῶν κατοίκων, πολιτῶν δηλαδὴ, μετοίκων καὶ δούλων· διότι καὶ ἐκ τῶν τριῶν τούτων κατοικοῦντο αἱ πλεῖσται τῶν ἀρχαίων ἐλληνικῶν πόλεων. Ἐν ταύτῃ δὲ θέλομεν ἀποπειραθῆναι νὰ ἀνεύρωμεν, καθόσον εἶναι νῦν κατορθωτόν, ἐκ τῶν σωζομένων μαρτυριῶν τῶν ἀρχαίων συγγραφέων, τὸ ὅλον πλῆθος τῶν κατοίκων τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος κατὰ τὸ αὐτὸ χρονικὸν διάστημα. Ἀλλὰ δυστυχῶς οὐχὶ περὶ πασῶν τῶν χωρῶν αὐτῆς εὐρίσκομεν παρὰ τοῖς συγγραφεῦσι μαρτυρίας, καὶ αὐταὶ δὲ αἱ σωζόμεναι εἰσὶ τοσοῦτον ἀτελεῖς καὶ ἀόριστοι, ὥστε ἀδύνατον εἶναι νὰ πορισθῶμεν ἐξ αὐτῶν βέβαια ἐξαγόμενα. Οὐχ ἦττον ὅμως παρέχουσιν ἡμῖν οὐ μικρὰν πιθανότητα

(1) Ἐν τ. μ. γ' ἀπὸ σελ. 91 κ. ἔ.

νά προσδιορίσωμεν κατὰ προσέγγισιν τὸ πλῆθος τῶν κατοίκων πολλῶν τῆς Ἑλλάδος χωρῶν, καὶ ἐξ ἀναλογίας νά εἰκάσωμεν καὶ περὶ τῶν λοιπῶν, καὶ ἐν γένει νά ὀρίσωμεν κατὰ προσέγγισιν πάντα τὸν ἀρχαῖον ἑλληνικὸν πληθυσμὸν.

Ἡ ἐξέτασις τοῦ ἀντικειμένου τούτου τῆς ἀρχαιότητος ἀπησχόλησε μέχρι τοῦδε οὐκ ὀλίγους τῶν συγγραφέων τῆς ἑσπερίας Εὐρώπης, ὧν αἱ ἔρευναι ἀπέληξαν εἰς διάφορα ἐξαγόμενα κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον πιθανά. Καὶ ἄλλοι μὲν ἀπεφάνθησαν γενικῶς περὶ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, καθ' ἣν κρίσιν ἐσχημάτισαν ἐκ τῶν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις καὶ νεωτέροις δεδομένων καὶ οὗτοί εἰσιν ἢ ιστορικοὶ, ὡς ὁ Schlosser¹⁾, ἢ συγγραφεῖς ἐκ τῶν τὰς ἑλληνικὰς ἀρχαιολογίας ἐρευνησάντων, οἷος ὁ Wachsmuth²⁾ καὶ ὁ K. F. Hermann³⁾, περὶ ὧν εἴπομεν ὀλίγα καὶ ἐν τῇ προτέρᾳ ἡμῶν περὶ τοῦ θέματος τούτου πραγματείᾳ· οὐκ ὀλίγοι δὲ ὑπέββαλον ἰδίως εἰς βάσανον τὰς τῶν ἀρχαίων μαρτυρίας ἢ ἐξ αὐτῶν ἐπορίσθησαν ἀριθμοὺς, δηλοῦντας κατ' αὐτοὺς τὸ πλῆθος τῶν διαφόρων χωρῶν τῆς Ἑλλάδος ἐν δεδομένῳ τινὶ χρόνῳ. Τῶν δοκιμωτέρων τούτων ἀρχαίων καὶ νεωτέρων ἐρευνητῶν τὰ ὀνόματα φέρει ὁ Βοίκχιος⁴⁾. Ἐκ τούτων ἡμεῖς ἐλάβομεν ὑπ' ὄψιν ἐν τῇ συγγραφῇ ταύτῃ τοὺς τελευταίον γράψαντας, οὓς καὶ ὠνομάσαμεν ἐν τῇ προεκδοθείσῃ ἡμῶν διατριβῇ. Ἐκ τῆς ἐρέυνης ἡμῶν ταύτης, ἥτις στηρίζεται ἐν μέρει εἰς τὰ γενικῶς γνωστὰ, καὶ σκοπὸν ἔχει νά καταστήσῃ ταῦτα προσιτὰ καὶ τοῖς μὴ ἐξ ἐπαγγέλματος ἀσχολουμένοις εἰς τοιαῦτα ἡμετέροις, θέλει ἀποδειχθῆ, νομιζόμεν, καὶ πάλιν ἢ ἀλήθεια τοῦ πολλῆς ρηθέντος ὅτι αἱ

(1) Ἐν τῇ τῷ 1844 ἐπιμελείᾳ τοῦ Kriegk ἐκδοθείσῃ γενικῇ ἱστορίᾳ τόμ. α'. σελ. 26.

(2) Ἐν ταῖς ἑλλ. ἀρχαιολογίαις τόμ. 6' σελ. 40 τῆς β'. ἐκδ.

(3) Ἐν τῷ β'. τόμῳ τῶν ἑλλ. ἀρχαιολογιῶν σελ. 3 τῆς γ' ἐκδόσεως. Τὸ συμπέρασμα τούτου δέχεται καὶ ὁ ἡμέτερος X. Βουλόδημος ἐν ᾧ τόμῳ σελ. 9 τοῦ Δοκιμίου τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἐν Ὁδησσῷ ἐκδοθέντος τῷ 1875.

(4) Ἐν τοῖς τῶν Ἀθηναίων Οἰκονομικοῖς τόμ. α'. σελ. 48 τῆς β'. ἐκδόσεως.

Ἕλληνας παρτοῦ καὶ πάντοτε διὰ μικρῶν καὶ ὀλίγων μέσων κατώρθωσαν πολλὰ, ἢ μάλλον πάντα τὰ θανάσια ἐκεῖνα, ἐν οἷς μένουσι ἀπαράμιλλοι καὶ ἀνυπέροβ.λητοι ἐν παρτί καιρῶ. Ἡ ἀλήθεια αὕτη, δι' ἧς χαρακτηρίζεται ἡ φύσις τοῦ Ἑλλήνου, ἐπιβεβαιοῦται καὶ διὰ τῆς ἐρεύνης ταύτης, ἐξ ἧς θέλει ἀποδειχθῆ, νομίζομεν, ὅτι ἡ παραγωγὸς τῶν ἐν τῷ βίῳ, τῇ τέχνῃ καὶ τῇ θεωρίᾳ μεγάλων Ἑλλάς παρήγαγε ταῦτα δι' ὀλίγων ἐκατομμυρίων, ἢ μάλλον διὰ τινων μόνων μυριάδων ἐλευθέρων ἀνδρῶν, οἵτινες εἶχον τὴν ἰκανότητα καὶ θέλησιν νὰ ἐνεργῶσι μόνοι, ἢ τὸ πολὺ νὰ μεταχειρίζωνται τοὺς ἐν τῇ διαθέσει των πολλοὺς δούλους εἰς ἐκτέλεσιν μεγάλων ἔργων.

Εἶναι μὲν ἀληθές ὅτι ἐν παντὶ καιρῷ καὶ τόπῳ ὀλίγοι εἰσὶν οἱ διανοούμενοι καὶ ἐκτελοῦντες, καὶ ὅτι οὗτοι μεταχειρίζονται ὡς ὄργανα πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν διανοημάτων καὶ προθέσεων αὐτῶν τοὺς πολλούς. Οἱ πολλοὶ ὅμως οὔτοί εἰσιν ἁμοταγεῖς καὶ ἐλεύθεροι, ἀλλὰ κατὰ τὴν διάνοιαν ὑποδεέστεροι ἐκείνων. Τὸ μέγα πλῆθος τῶν ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς πόλεσιν ὅμως ἦτο ἡ ἀλλοτρίᾳ καταγωγῆς ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ, ἢ φύσει τε καὶ ἀγωγῇ ὑποδεέστερον, αἰεποτε σχεδὸν ἐν τοιαύτῃ καταστάσει ὑπὸ τῶν δεσποτῶν τηρούμενον, καὶ ὡς ἔμψυχον μόνον ὄργανον χρησιμεῦον πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν θελήσεων τοῦ δεσποζόντος μέρους τῶν κατοικούντων τὰς ἑλληνικὰς πόλεις¹).

Ἐπειδὴ δὲ οἱ τὰς ἑλληνικὰς πόλεις οἰκοῦντες διεστέλλοντο οὕτως εἰς δύο πολὺ ἀπ' ἀλλήλων κατὰ τε τὸ γένος καὶ τὴν διάνοιαν διεστῶσας τάξεις, τὴν τῶν ἐλευθέρων καὶ δούλων, καὶ ἐπειδὴ πᾶσα ἡ ἰσχὺς καὶ δύναμις ἀνήκεν εἰς τὴν τάξιν τῶν ἐλευθέρων, οἵτινες διὰ τοῦτο ἦσαν οὐ μόνον κύριοι τῆς πολιτείας, ἀλλὰ καὶ λίαν φειδωλοὶ ἐν τῷ ἀπονέμειν πολιτικὰ δίκαια εἰς μὴ ἰθαγενεῖς Ἕλληνας καὶ δούλους καὶ ἐν τῷ ἐκπαιδεύειν καὶ ἐξευγενίζειν αὐτούς, καὶ εἶτα καθιστᾶν μετόχους τῆς πολιτείας πρὸς συμπλήρωσιν τῶν ἐκάστοτε ἐκλειπόντων ἐλευθέρων, ἔμενε διὰ τοῦτο

(1) Βλ. τὰ κριτικῶτερῶ (ἐν σελ. 423 ση. 2) περὶ τῶν παρ' Ἑλλήσι πολλῶν δούλων / λεγόμε. α.

τὸ ἐν ταῖς πόλεσιν ἐλεύθερον πλῆθος τῶν πολιτῶν ἢ ἐν στασιμότητι, ἢ, ὅπερ συνηθέστερον, ἔνεκα πολλῶν καιρικῶν περιστάσεων ἐν προβαينούσῃ ἐλαττώσει, διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἐξασθενήσει, ἣτις τελευταῖον ἦτο τοσαύτη, ὥστε ἐπήνεγκε τὴν ὑποταγὴν τῆς Ἑλλάδος εἰς ἕξωθεν ἐλθόντα ἰσχυρότερα ξενικὰ στοιχεῖα.

Ἡ ἐπιβεβαίωσις τῶν οὕτω γενικῶς ῥηθέντων ἐπέρχεται, νομίζομεν, ἐκ τῶν ἀμέσως ἐπομένων περὶ τοῦ ἐν ταῖς πόλεσι τῆς Ἑλλάδος ὑπάρχοντος πληθυσμοῦ κατὰ τὸν ἐ καὶ δ' αἰῶνα π. Χ. εἰς ὃν ἀναφέρονται αἱ πλείσται τῶν σωζομένων μαρτυριῶν περὶ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος.

Αἱ μαρτυρίαι αὗται ἀναφέρονται οὐχὶ εἰς γενομένας ἀπαριθμήσεις τῶν κατοίκων, οἷας ἐνόησε καὶ οἱ ἀρχαῖοι, συνηθέστερον δὲ οἱ νεώτεροι ποιοῦσι πρὸς ἀνεύρεσιν τοῦ πληθυσμοῦ χώρας τινός, ἀλλ' αἱ πλείσται ἐλήφθησαν ἐκ στρατιωτικῶν κινήσεων ἢ μαχῶν, καθ' ἃς ἑλληνίδες τινὲς πόλεις ἐν καιρῷ κινδύνου ἐξωτερικῶν ἢ ἐσωτερικῶν πολέμων ἠναγκάσθησαν νὰ πέμψωσι κατὰ τὸ μέγεθος τοῦ κινδύνου ἢ ἀπάσας ἢ μέρος τῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων, ἃς εἶχον εἰς τὴν διάθεσίν των, ἢ ἠδύνατο νὰ παρασκευάσῃ ἐκάστη πόλις. Ἐκ τοῦ ποσοῦ τῶν δυνάμεων τούτων, ὅπερ δηλοῖ τὸ ἐν ἀκμῇ ἄρρην φύλον, δυνάμεθα κατὰ τινὰ τρόπον γ' ἀνεύρωμεν τὸν ὅλον πληθυσμὸν ἐκάστης τῶν ἀναφερομένων πόλεων. Τοῦτο ποιήσαντες καὶ ἡμεῖς ἐν τοῖς ἐπομένοις, ὁμολογοῦμεν ὅτι τὰ ἐντεῦθεν ἐξαχθέντα πορίσματα ἡμῶν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ᾧσι πάντως ἀλάνθαστα ἀκοῦσιν ὅμως ἐν ἐλλείψει ἄλλων ἀκριβῶν καὶ βεβαίων νὰ χρησιμεύσωσι πρὸς εὔρεσιν τοῦ κατὰ προσέγγισιν πληθυσμοῦ αὐτῶν. Ἐκ τῶν αὐτῶν δὲ διδομένων δύναται καὶ πᾶς ἄλλος νὰ ἐξαγάγῃ ἴδια συμπεράσματα κατὰ τὸ πολὺ ἢ ὀλίγον κῦρος ὅπερ δίδει εἰς τὰ διδόμενα αὐτά. Ὅποιαδήποτε ὅμως σημασίαν καὶ ἂν δώσῃ τις εἰς αὐτὰ, τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ τῆς κυρίως Ἑλλάδος πληθυσμὸς δὲν ἦτο τοσοῦτο μέγας, ὅσον συνήθως φαντάζονται πολλοί, ἐκ τοῦ μεγέθους τῶν ἔργων τῶν Ἑλλήνων συμπεραίνοντες· διότι τὸ ποσὸν καὶ τὸ ποιὸν τῶν ἔργων δὲν εὐρίσκεται ἐν ἀναλόγῳ σχέσει πρὸς τὸ ποσὸν τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων, ὡς ἐν ἀρχῇ εἴπομεν.

Ἐν τῇ ἐπομένῃ ἐρέσυνῃ θέλομεν ἐξετάσει πρῶτον τὰς ἐκτὸς τῆς Πελοποννήσου ἐλληνικὰς χώρας, τὰς ἀποτελοῦσας τὴν κυρίως Ἑλλάδα, συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς Εὐβοίας· εἶτα θέλομεν μεταβῆ εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν ἐντὸς τῆς Πελοποννήσου χωρῶν. Ἐν τέλει λέγομεν γενικῶς καὶ περὶ τῶν νήσων καὶ τῶν ἐλληνικῶν ἀποικιῶν ὀλίγα, διότι αἱ περὶ τοῦ πληθυσμοῦ αὐτῶν εἰδήσεις εἰςί λίαν ἀνεπαρκεῖς πρὸς εὐρεσιν πιθανοῦ τινος ποσοῦ.

Α' Περὶ τῶν τῆς κυρίως Ἑλλάδος κατοίκων.

1) Περὶ τῶν τῆς Ἀττικῆς.

Ἐπειδὴ περὶ τῶν τῆς Ἀττικῆς κατοίκων ἐπραγματεύθημεν ἤδη διὰ πολλῶν ἐν τῇ προεκδοθείσῃ ἡμῶν διατριβῇ, ἀρκεῖ ἡμῖν ἐνταῦθα νὰ δηλώσωμεν τὸ συμπέρασμα τῆς ἐκεῖ ἐρέσυνης, καθ' ὃ τὸ πλῆθος τῶν κατοίκων αὐτῆς ἀνήρχετο ἐν στρογγύλῳ ἀριθμῷ τὸν μὲν ἐ π. Χ. αἰῶνα εἰς 600,000, τὸν δὲ δ' εἰς 550,000, συμπεριλαμβανομένων ἐν αὐτοῖς ἐλευθέρων καὶ δούλων πάσης ἡλικίας καὶ γένους.

2) Περὶ τῶν τῆς Βοιωτίας.

Ἡ χώρα ταύτης περιεῖχεν ἐν τοῖς χρόνοις τῆς ἀκμῆς τῆς Ἑλλάδος δεκατέσσαρας πόλεις, Ἐλευθεράς, Πλαταιάς, Ὠρωπὸν, Ἀθηδῶνα, Κώπας, Ὀρχομενὸν, Χαιρώνειαν, Λεβάδειαν, Κορώνειαν, Ἀλίαρτον, Θεσπιάς, Τάναγραν, Παρασωπίαν καὶ Θήβας· ὧν ἐκάστη ἦτο συνήθως αὐτόνομος καὶ ἀνεξάρτητος, ἔχουσα ἰδίαν χώραν καὶ κώμας καὶ χωρία, ἃ συνετέλουν αὐτῇ. Καὶ αἱ μὲν τρεῖς πρῶται, Ἐλευθεραὶ, Πλαταιαὶ καὶ Ὠρωπὸς, συνετέλουν, ἦτοι ἦσαν πολιτικῶς ἠνωμένοι μὲ τοὺς Ἀθηναίους, ὡς σύμμαχοι, διὰ τὴν γειτνίασιν πρὸς αὐτοὺς καὶ τὸ πρὸς τοὺς Θηβαίους μῖσος· διὸ ἄλλοι καταλέγουσι μόνον ἕνδεκα πόλεις εἰς τὴν Βοιωτίαν. Ἄπασαι δὲ αὗται ἀπετέλουν ἰδίαν συμπολιτείαν, τὸ κοινὸν τῶν Βοιωτῶν ἢ τὰ Παμβοιωτία, διοικούμενον ὑπὸ ἕνδεκα, Βοιωταρχῶν λεγομένων, ὅσαι ἦσαν καὶ αἱ τὸ κοινὸν ἀποτελοῦσαι

πόλεις, καὶ διατηρηθὲν μέχρι τῆς ἐν Ἑλλάδι ὑπερισχύσεως τῶν Ῥωμαίων κατὰ τὴν Πολυβίου μαρτυρίαν¹).

Περὶ τοῦ πλήθους τῶν τῆς Βοιωτίας κατοίκων ἔχομεν δύο σπουδαίας μαρτυρίας, μὴ πολὺ ἀπεχούσας κατὰ χρόνον, τὴν Ξενοφῶντος καὶ Θουκυδίδου, ὧν ἐκάτερος ἐπιβεβαιεῖ τὴν ἐτέρου μαρτυρίαν. Ὁ μὲν Ξενοφῶν²) λέγει περὶ τῶν Βοιωτῶν ὅτι ἐν τοῖς χρόνοις τοῦ Σωκράτους δὲν ἦσαν ὀλιγώτεροι τῶν Ἀθηναίων, ἐννοῶν ἐλευθέρους δηλονότι καὶ πολίτας. Εἶδομεν δὲ ἀλλαγῆναι ὅτι τοιοῦτοι ἦσαν ἐν Ἀθήναις κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους περὶ τὰς 20,000, ἡλικίας 18—60 ἐτῶν ὥστε τοσοῦτοι περίπου φαίνονται ὅτι ἦσαν καὶ ἐν Βοιωτίᾳ οἱ τῆς αὐτῆς ἡλικίας ἐλεύθεροι. Ὁ δὲ Θουκυδίδης³), καταλέγων τὰς παρὰ τὸ Δῆλιον τῆς Ὀρωπίας ἀντιταχθείσας τῷ ἔτει τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου πρὸς τοὺς αὐτοὺς Ἀθηναίους τῶν Βοιωτῶν δυνάμεις, λέγει ὅτι τούτων ἦσαν «ὀπλιταὶ ἑπτακισχίλιοι μάλιστα καὶ ψιλοὶ ὑπὲρ μυρίου, ἰππεῖς δὲ χίλιοι καὶ πελτασταὶ πεντακόσιοι», ἧτοι ἐν ὅλοις 18,500. Οὗτοι δὲ, ἐπειδὴ, ὡς λέγει⁴), συνελέγησαν ἐξ ἀπασῶν τῶν τῆς Βοιωτίας πόλεων, παριστῶσιν ἐν μέρει μόνον τὸν τῆς Βοιωτίας ἀνδρικὸν πληθυσμόν· ἀλλ' ἐπειδὴ ἀπίθανον εἶναι ὅτι πανστρατιᾶ ἐξεστράτευσαν, πιθανὸν δὲ ὅτι ἐν ταῖς πόλεσιν ἔμμενον καὶ ἄλλοι δυνάμενοι φέρειν ὄπλα, εἰκάζομεν ὅτι ὁ τῆς Βοιωτίας ἀπάσης πληθυσμὸς τῶν μαχίμων ἀνδρῶν ἦτο μικρόν τι ὑπέρτερος τῶν 18,500, οἵτινες παρετάχθησαν παρὰ τὸ Δῆλιον. Δεχόμενοι λοιπὸν ὅτι

(1) Ἐν βιβλ. 27, 8. «Τὸ δὲ τῶν Βοιωτῶν ἔθνος ἐπὶ πολὺν χρόνον συντηρητικὸς τε τὴν κοινὴν συμπολιτείαν καὶ πολλοὺς καὶ ποικίλους καιροὺς διαπεφευγὸς παραδόξως, τότε προπετῶς καὶ ἀλογίστεως ἐλόμενον τὰ παρὰ Περσείως (174 π. Χ.) κατελύθη καὶ διεσκορπίσθη κατὰ πόλεις» πρὸς Διβ. 42, 44.

(2) Ἐν ἀπομ. 3, 5, 2. Ὁ Σωκράτης λέγει πρὸς τὸν Περικλέους υἱὸν «Οἶσθα ὅτι πλήθει οὐδὲν μείους εἰσὶν Ἀθηναῖοι Βοιωτῶν; Οἶδα γάρ»

(3) Ἐν βιβλ. 4, 93. πρὸς Διοδ. 42, 69.

(4) Ὁ αὐτὸς 4, 91. «Οἱ δὲ πρόσθεν Βοιωτοὶ ξυνελέγοντο· καὶ ἐπειδὴ ἀπὸ πασῶν τῶν πόλεων παρῆσαν καὶ ἠσθάνοντο τοὺς Ἀθηναίους προχωροῦντας, τῶν ἄλλων βοιωταρχῶν, οἳ εἰσὶν ἕνδεκα, οὐ ξυνεπαινούστων μάχεσθαι» κλπ.

πάντες οἱ ἐν Βοιωτία μάχιμοι πολῖται ἦσαν περὶ τὰς 25,000, καὶ ὅτι ἕκαστος τούτων ἢ οἱ πλείονες εἰσὶν ἀρχηγοὶ οἰκιῶν, ὧν ἕκαστη ἔχει τέσσαρας ἢ πέντε ψυχὰς, ἐξάγομεν ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, ἦτοι περὶ τὰ 423 π. Χ. οἱ τῆς Βοιωτίας ἐλευθέροι κάτοικοι ἀνῆρχοντο εἰς τὰς 100—125,000. Ὁ ἀριθμὸς οὗτος συγκρινόμενος πρὸς τὸν τῶν Ἀθηναίων τοῦ δ' αἰῶνος φαίνεται ἴσος σχεδόν, καὶ διὰ τοῦτο συμφωνεῖ πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ Ξεφῶντος φερόμενα.

Τὸ ποσὸν τοῦτο τῶν τῆς Βοιωτίας ἐλευθέρων κατοίκων δὲν φαίνεται ἡμῖν μέγα, ὑπολογίζουσιν ὅτι μία μόνη Βοιωτικὴ πόλις, αἱ Θεσπιαί, ἔπεμψαν εἰς Θερμοπύλας 700 ὀπλίτας καθ' Ἡρόδοτον¹⁾, οἵτινες παραμείναντες συναπέθανον μετὰ τοῦ Λεωνίδου, εἶτα δὲ εἰς τὰς Πλαταιὰς κατὰ τὸν αὐτὸν ἱστορικόν²⁾ 1,800, ἦτοι ὁμοῦ 2,500 μαχίμους ἀνδρας· ὥστε ὁ τῆς πόλεως ταύτης πληθυσμὸς δέον νὰ ἀνῆρχετο εἰς 10,000 ψυχὰς καὶ ἔτι πλεόν.

Ὡσαύτως καὶ ἄλλη Βοιωτικὴ πόλις, αἱ Πλαταιαί, ἔπεμψεν εἰς τὴν ἐν Μαραθῶνι μάχην τῶν Ἀθηναίων κατὰ τῶν Περσῶν 1000 ὀπλίτας³⁾, οὐχὶ βεβαίως πάντας τοὺς μαχίμους αὐτῶν. Ὑπολογίζοντες δὲ ὅτι ἄλλοι τοσοῦτοι ὑπελείφθησαν κατὰ χώραν, ἔχομεν διςχιλίους οἴκους ἢ 10,000 ψυχὰς ἐλευθέρων. Ἀλλ' ἀμφοτέραι αἱ πόλεις αὗται εἰσιν ἐκ τῶν δεκατεσσάρων Βοιωτικῶν πόλεων καὶ οὐχὶ αἱ πολυανθρωπότεραι. Τοιαύτη εἶναι αἱ Θῆβαι, ἥτις αἰετοτε εἶχε τὴν ἡγεμονίαν τῆς Βοιωτίας καὶ πολλάκις ἐπίεζε δεινῶς τὰς λοιπὰς πόλεις. Κατὰ τὴν Διοδώρου μαρτυρίαν⁴⁾ καὶ τὴν Πλουτάρχου⁵⁾ ἐν τῇ ὑπὸ Ἀλεξάνδρου καταστροφῇ τῶν Θεβῶν τῷ 335 π. Χ. ἐφονεύθησαν ὑπὲρ τοὺς ἐξακισχιλίους, καὶ ἡχμαλωτίσθησαν ὑπὲρ τοὺς τριςμυρίους. Ἀλλὰ πλὴν τούτων πιθανὸν ὅτι καὶ πολλοὶ ἐξέφυγον πρὸ τῆς καταστροφῆς καὶ κατ' αὐ-

(1) Ἐν βίβλ. 7, 222.

(2) Ἐν βίβλ. 9, 30.

(3) Ἡρόδ. 6, 108—112. καὶ Corn. Nepos Milt. 5.

(4) Ἐν βίβλ. 17, 14.

(5) Ἐν βίβλ. Ἀλεξάνδρου 11.

τήν, ὡς γίνεται δῆλον ἐξ Ἀρρίανου¹⁾ καὶ Αἰλιανου²⁾· ὥστε, ἀν

(1) Ἐν ἀναβ. Ἀλεξ. βιβλ. 4, 7.

(2) Ἐν ποικιλ. ἱστ. 13, 7. αἴτιον εἶλε τὴν Θηβαίων πόλιν Ἀλέξανδρος, ἀπέδοτο τοὺς ἐλευθέρους πάντας, πλὴν ἱερέων. Ἀφῆκε δὲ τῆς πράξεως καὶ τοὺς τοῦ πατρὸς ξένους (ὠμήρευς γὰρ παρ' αὐτοῖς ὁ Φίλιππος, ἔτι παῖς ὢν), καὶ τοὺς συγγενεῖς δὲ τούτων ἀφῆκεν. Ἐτίμησε δὲ καὶ τοὺς ἐγγόνους τοῦ Πινδάρου, καὶ τὴν οἰκίαν αὐτοῦ μόνην εἶασεν. Ἐφόρευσε καὶ τῶν Θηβαίων εἰς ἑξακισχιλίους, αἰχμαλώτοι δὲ ἐλήφθησαν τρισμῦριοι. »

Τοιοῦτο τὸ δίκαιον τοῦ πολέμου παρ' Ἑλλήσιν ἀπὸ τῶν Ὀμηρικῶν ἤδη χρόνων. Ὁ νικητὴς ἐδικαιοῦτο αἰχμαλωτίσας νὰ φονεύσῃ τοὺς ἠττηθέντας πολεμίους ἢ νὰ πωλήσῃ ὡς κτήνη τῷ πλειοδοτοῦντι. Ἐπειδὴ δὲ οἱ Ἑλληνες συχνάκις ἢ πρὸς ἀλλήλους ἢ πρὸς ξένους γείτονας λαοὺς εἶχον αἰτίαν νὰ πολεμώσιν, ἐποίουν χρῆσιν τοῦ δικαίου τούτου ἐνίοτε ἀνικεῶς, μάλιστα δὲ ἐν τῷ Πελοποννησιακῷ πολέμῳ. Συνήθως ὁμως ἦσαν ἐπεικεῖς πρὸς τοὺς ὁμοφύλους εἴτε ἀπολύοντες ἐπὶ χρήμασιν αὐτοὺς αἰχμαλωτισθέντας, εἴτε ἀνταλλάσσοντες πρὸς ἄλλους αἰχμαλώτους. Ἐντεῦθεν βλέπομεν ὅτι εἰς ἀπάτας σχεδὸν τὰς ἑλληνικὰς πόλεις ὑπῆρχε μέγα πλῆθος δούλων, ὧν ἄλλοι μὲν ἦσαν ἀργυρώνητοι βάρβαροι, ἔξωθεν τῆς Ἑλλάδος διὰ τοῦ ἐμπορίου εἰσκομιζόμενοι καὶ ὡς ἐμπορεύματα πωλούμενοι εἰς ἀγοραστάς, πολλοὶ δὲ καὶ Ἑλληνες τὸ γένος ἕνεκα τοῦ πολέμου εἰς δουλείαν ὑπαχθέντες. Τῶν τελευταίων τούτων ὀλίγοι πιθανῶς ἔμενον ἐπὶ μακρὸν χρόνον δούλοι, διότι εὗρισκον ὅπωςδῆποτε ἀφορμὰς νὰ ἐξαγοράσωσι τὴν ἐλευθερίαν των. Οἱ δὲ πάντες ὁμως μένοντες ἐν τῇ δουλείᾳ ἦσαν κτήματα τοῦ δεσπότη, ὃς συνεχῶρει αὐτοῖς νὰ συνέρχωνται εἰς γάμον καὶ νὰ τεκνοποιῶσι, καὶ οὕτως αὐξάνωσι τὸν πλοῦτον αὐτοῦ, διότι οὗτος ἠδύνατο τούτους ὡς καὶ τὰ λοιπὰ κτήματά του ἢ νὰ πωλῇ ἢ καὶ νὰ ἐκμισθόνῃ τὴν ἐργασίαν των εἰς ἄλλους ἐπὶ μακρὸν ἢ βραχὺν χρόνον, ὡς ἐποίουν οἱ Ἀθηναῖοι δεσπότηται, ἐκμισθοῦντες ἑκατοντάδας καὶ χιλιάδας δούλων εἰς τὴν ἐργασίαν τῶν μεταλλείων, ἵνα λαμβάνωσιν ἀπογορὰν τινα ἐκ τῆς ἐργασίας των. Τοὺς πλείστους ὁμως τῶν δούλων, μάλιστα δὲ τοὺς οἰκογενεῖς καὶ οἰκέτας καλουμένους, μετεχειρίζοντο εἰς τὰς οἰκιακὰς ἐργασίας καὶ εἰς τὴν καλλιέργειαν τῆς γῆς καὶ εἰς τὰ τῆς βιομηχανίας ἐργαστάσια· διότι οἱ ἐλεύθεροι ἀπηξίουσιν συνήθως νὰ ἐνδιατρίβωσιν εἰς τοιαῦτα ἔργα. Ἐντεῦθεν καὶ πᾶσα οἰκία εἶχε μικρὸν ἢ μέγαν ἀριθμὸν δούλων. Βλ. μαρτυρίας περὶ πάντων τούτων παρὰ Βουκίλιῳ ἐν τοῖς Οἰκονομικοῖς τῶν Ἀθηναίων τόμ. 4 σελ. 401 κ. ἐ. τῆς β' ἐκδ.

ὑπολογίσωμεν τὸ τῶν Θηβῶν πλῆθος εἰς ἑξ̄ μυριάδας, δὲν ἐξερχόμεθα πολὺ τῆς ἀληθείας· διότι τοῦτο φαίνεται ἀνάλογον καὶ πρὸς τὴν ἔκτασιν τῆς πόλεως ταύτης, ἣτις εἶχε 45 σταδίων περίμετρον κατὰ Δικαίαρχον ἢ μᾶλλον Διονύσιον τὸν Καλλιφῶντα¹⁾· ἐν ᾧ ἡ τῶν Ἀθηναίων πόλις, περίμετρον ἔχουσα 60 σταδίων, εἶχεν, ὡς εἶδομεν ἀλλαχοῦ²⁾, ἐν καιρῷ τῆς ἀκμῆς της ὑπὲρ τὰς 100,000 κατοίκους.

Διὰ τοὺς εἰρημένους λοιπὸν λόγους εἰκάζομεν ὅτι τὸ ἀνωτέρω εὑρεθὲν κατ' εἰκασίαν ποσὸν τῶν τῆς Βοιωτίας ἀπάσης ἐλευθέρων κατοίκων εἶναι οὐχὶ μέγα, ἀλλὰ μᾶλλον μέτριον.

Εἰς τὸ ποσὸν τοῦτο δεῖον νὰ προστεθῇ καὶ τὸ τῶν δούλων, διότι, ὡς ἅπασαι αἱ ἑλληνικαὶ πόλεις εἶχον δούλους, οὓς μετεχειρίζοντο εἰς πάσας τὰς τακτικὰς ταπεινὰς ἐργασίας, εἰς ἃς ἡμεῖς μεταχειρίζομεθα μισθωτοὺς, εἶχον καὶ οἱ Βοιωτοί· ἀλλ' ἐπειδὴ περὶ τοῦ πλῆθους τούτων στερούμεθα ἀρχαίων μαρτυριῶν, ἀρκούμεθα εἰς εἰκασίαν. Οἱ τῆς Βοιωτίας κάτοικοι, ἀσχολούμενοι τὸ πάλαι ὡς καὶ νῦν κυρίως εἰς τὴν γεωργίαν ἕνεκα τῆς εὐφορίας τῆς χώρας³⁾, μετρίως δὲ εἰς τὰς βιωτικὰς τέχνας, καὶ οὔτε μεταλλεῖα οὔτε ναυτικὸν ἔχοντες, ἐκ τούτου δὲ οὐδὲ πλοῦτον πολὺν, πιθανὸν εἶναι ὅτι δὲν εἶχον μέγα πλῆθος δούλων, οὓς ἠδύναντο ν' ἀπασχολῶσιν εἰς τοιαῦτα ἔργα, ὅπως οἱ Ἀθηναῖοι. Μικρὸς λοιπὸν ἀριθμὸς δούλων διὰ τὰς οἰκιακὰς ἐργασίας καὶ τὴν γεωργίαν ἤρκει αὐτοῖς. Ἄν ὑπολογίσωμεν ὅτι ἕκαστος οἰκογενειάρχης εἶχε δύο ἢ τρεῖς τὸ πολὺ δούλους, πορίζομεθα ἐντεῦθεν ὅτι ὁ τῶν δούλων πληθυσμὸς τῆς Βοιωτίας ἀπάσης ἦτο διπλάσιος ἢ τριπλάσιος τοῦ τῶν 20,000 ἢ 25,000 μαχίμων τῆς Βοιωτίας ἀνδρῶν, ἦτοι 50,000—75,000. Ὁ ἀριθμὸς δὲ οὗτος, προστιθέμενος εἰς τὸν τῶν ἐλευθέρων ὀλικὸν ἀριθμὸν, παρέχει ἡμῖν

(1) Ἐν βίῳ Ἑλλάδος στίχ. 93.

Κεῖται δ' ἐν μεσογείᾳ πᾶν καλὴ πόλις, μεγάλαι Θῆβαι, σταδίων
περίμετρον ἔχουσα τετταράκοντα καὶ προσέτι τριῶν.

(2) Ἐν Ἀθηναίῳ, τόμ. γ'. σελ. 108, σημ. 33.

(3) Στράβων 9, 406· «Τῶν πεδίων τὰ μὲν λιμνάζει. . . ἰὰ δὲ καὶ γεωργεῖται παντοδαπῶς διὰ τὴν εὐκαρπίαν».

ποσόν 150,000—200,000 ψυχῶν ἐλευθέρων καὶ δούλων, οἵτινες ὄκουν ἐν Βοιωτίᾳ κατὰ τὸν δ' π. Χ. αἰῶνα.

Εἰς τὸν ἀριθμὸν τοῦτον περιττὸν νὰ προσθέσωμεν καὶ ἀριθμὸν μετοίκων, οἷοι ἦσαν ἐν Ἀθήναις καὶ ἐν ἄλλαις βιομηχανικαῖς καὶ ναυτικαῖς πόλεσι τῆς Ἑλλάδος ἕνεκα τοῦ ἐν αὐταῖς ἐμπορίου· διότι ἀπίθανον εἶναι ὅτι ὑπῆρχον πολλοὶ τοιοῦτοι καὶ ἐν Βοιωτίᾳ· μόνον ἐν Θήβαις μνημονεύονται¹), ὧν ὅμως ὁ ἀριθμὸς δὲν ἦτο βεβαίως μέγας.

Παραβαλλόμενος ὁ ἀριθμὸς οὗτος πρὸς τὸν τῶν σημερινῶν κατοίκων τῆς Βοιωτίας καὶ Λεβαδείας, ἐπὶ τῇ ὑποθέσει ὅτι τὰ ὄρια τῆς νῦν Βοιωτίας εἰσὶ περίπου τὰ τῆς ἀρχαίας, εἶναι πενταπλάσιος²), διότι οἱ νῦν κάτοικοι τῆς αὐτῆς χώρας μόλις ἀνέρχονται εἰς 38,833, ὧν 18,122 ἔχει ἡ Λεβάδεια καὶ 20,711 ἡ λοιπὴ Βοιωτία.

Ὁ τῆς Βοιωτίας πληθυσμὸς οὗτος ὑπέστη βεβαίως ἐλάττωσιν ἐν τῇ προόδῳ τοῦ χρόνου, διότι ἐν καιρῷ τῆς ὑπὸ τὸν Βρέννον εἰσβολῆς τῶν Κελτῶν εἰς Ἑλλάδα τῷ 278 π. Χ. ἀντετάχθησαν κατὰ τούτων μετὰ καὶ ἄλλων Ἑλλήνων μύριοι ὀπλίται καὶ 500 ἰππεῖς Βοιωτοί³). Ἐπεὶ δὲ ὁ κίνδυνος ἦτο προφανὴς καὶ μέγας, πιθανὸν ὅτι πανστρατιᾶ ἐξῆλθον οἱ Βοιωτοί, ἢ τοὐλάχιστον μικρὸν ποσὸν μαχητῶν ὑπελείφθη οἴκοι. Περὶ τῆς ἐν τοῖς ὕστερον χρόνοις ἐλαττώσεως τοῦ πλήθους τῶν κατοίκων τῆς Βοιωτίας καὶ τῶν λοιπῶν ἐλληνικῶν χωρῶν ἔσται ἐν τέλει τῆς πραγματείας ταύτης λόγος.

3) Περὶ τῶν τῆς Εὐβοίας κατοίκων.

Πρὸς ἀνατολὰς τῆς Ἀττικῆς καὶ Βοιωτίας ἐκτείνεται κατὰ πᾶν τὸ μῆκος τούτων ἡ Εὐβοία, δι' ἃ φέρομεν τὸν λόγον ἐπ' αὐτῆς ἀμέσως. Περὶ τοῦ πλήθους τῶν κατοίκων αὐτῆς οὐδεμία ἀκριβοῦς παρὰ

(1) Παρὰ Διοδώρῳ 47, 44. «τοὺς ἐλευθερωθέντας οἰκέτας καὶ τοὺς φυγάδας καὶ τοὺς μετοίκους ἀντέταξαν τοῖς πρὸς τὰ τεῖχη βιάζομενοις» ἐν τῇ Ἀλεξάνδρου πολιορκίᾳ τῷ 335 π. Χ.

(2) Βλ. Στατιστικὴν Ἑλλάδος τοῦ 1870 σελ. 2.

(3) Πaus. 10, 20, 3.

τοῖς ἀρχαίοις εὔρηται μαρτυρία ἐπειδὴ ὅμως ἐκ τῶν πολλῶν πόλεων¹⁾ αὐτῆς ἢ Ἰστιαία ἢ Ὠρεοί, Κήρινθος, Χαλκίς, Ἐρέτρια, Κύμη, Στύρα καὶ Κάρυστος ἦσαν ἐν τῇ ἀκμῇ καλῶς κατοικημέναι πόλεις, μάλιστα δὲ αἱ ἰσχυρότεραι πασῶν Χαλκίς καὶ Ἐρέτρια, ἐξ ὧν πλείσται ἐν ἀρχαίοις χρόνοις ἀπεστάλησαν ἀποικίαι εἰς τὴν Χαλκιδικὴν Χερσόνησον, τὰς παρακειμένας ταύτη νήσους, καὶ εἰς τὴν Ἰταλίαν ἢ μεγάλην Ἑλλάδα καὶ ἀλλαχοῦ²⁾, ἔπεται ὅτι ἡ μεγαλόνησος αὕτη εἶχεν οὐκ ὀλίγους κατοίκους.

Τῆς πόλεως Χαλκίδος ὁ πληθυσμὸς ἦτο πιθανῶς μέγας, καθ' ὃν χρόνον ἐπέμποντο ἐξ αὐτῆς αἱ πολλαὶ αὗται ἀποικίαι, καὶ μάλιστα ὅτε ἐπεκράτει ἡ τῶν λεγομένων ἵπποβοτῶν πολιτεία, μετὰ τὴν κατάλυσιν δηλονότι τῆς βασιλείας ἐν Ἑλλάδι ἀπὸ τοῦ ἢ καὶ ἐφεξῆς αἰῶνος π. Χ., ὅτε καὶ αἱ πλείσται τῶν ἀποικιωῶν τούτων λέγονται ὅτι ἐστάλησαν εἰς ἄς ἀνωτέρω ἐδηλώσαμεν χώρας³⁾. Ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς ὕστερον χρόνοις διετηρεῖτο πάντοτε ἡ ἀκμὴ τῆς πόλεως ταύτης, ἣν ὁ Στράβων καλεῖ διὰ τοῦτο μητρόπολιν τῆς νήσου ἀπάσης³⁾, καὶ μάλιστα μετὰ

---

(1) Ὁ Κλίντων (Fasti. Hell. 2, 439) ἀποδίδει εἰς αὐτὴν 70 πόλεις, παρεξηγῶν τὴν παρὰ Διοδώρῳ (15, 30) μαρτυρίαν ὅτι εἰς τὸν κατὰ τῶν Σπαρτιατῶν πόλεμον τῷ 378 π. Χ. συνεμάχησαν μετὰ τῶν Ἀθηναίων 70 πόλεις. Αὗται ὅμως εἰσὶν οὐχὶ τῆς Εὐβοίας πόλεις πᾶσαι ὡς φρονεῖ ὁ Κλίντων, ἀλλ' Ἑλληνίδες ἐν γένει, αἱ προσετέθησαν τοῖς Ἀθηναίοις ἐν τῷ πολέμῳ τούτῳ, ὡς γίνεται δῆλον καθ' ἡμᾶς ἐξ αὐτοῦ τοῦ Διοδώρου «Πολλὰ μὲν εὖν καὶ τῶν ἄλλων πόλεων προεκλήθησαν πρὸς τοὺς Ἀθηναίους ἀποκλίνας· πρῶται δὲ καὶ προθυμότερα συνεμάχησαν αἱ κατὰ τὴν Εὐβοίαν οἰκοῦσαι χωρὶς Ἑστιαίας. . . . Οὐ μὴν ἀλλὰ τοῖς Ἀθηναίοις εἰς συμμαχίαν συνέβησαν ἐβδομήκοντα πόλεις καὶ μετέσχον ἐπ' ἴσης τοῦ κοινοῦ συνεδρίου.» Ἐν ἀληθείᾳ ἡ Εὐβοία εἶχε τοσαύτας πόλεις, βεβαίως ὁ πληθυσμὸς αὐτῆς θὰ ἦτο μέγας· ἀλλ' οὐδεὶς τῶν συγγραφέων λέγει τοῦτο.

(2) Ἐρμάννου Δ'. § 81 καὶ 82.

(3) Στράβων 10, 1, 7, σελ. 447. «Αἱ δὲ πόλεις αὗται (Χαλκίς καὶ Ἐρέτρια) διαφερόντως ἀξιοθεῖσται καὶ ἀποικίας ἔστειλαν ἀξιολόγους εἰς Μακεδονίαν. Ἐρέτρια μὲν γὰρ συνήκησε τὰς παρὰ Παλλήνην καὶ τὸν Ἄθω πόλεις, ἡ δὲ Χαλκίς τὰς ὑπὸ Ὀλύμπῳ, καὶ τῆς Ἰταλίας δὲ καὶ τῆς Σικελίας πολλὰ χωρία Χαλκιδέων εἰσὶν. Ἐστάλησαν δὲ αἱ ἀποικίαι:

τὴν ὑπὸ τῶν Περσῶν κατάλυσιν τῆς Ἐρετρίας τῷ 490 π. Χ., πρὸς ἣν τέως ἤριζε περὶ τῶν πρωτείων ἐν τῇ νήσῳ, διατηρήσασα τὴν ὑπεροχὴν αὐτῆς καὶ ἐπὶ τῶν Μακεδονικῶν καὶ Ῥωμαϊκῶν ἔτι χρόνων, ἐκτείνασα ἐπὶ Ἀλεξάνδρου τῷ 334 τὸν περίβολον αὐτῆς εἰς ἐμβαδὸν 70 σταδίων καὶ ἀσφαλέστερον ὄχυρωθεῖσα, διὸ ἐθεωρεῖτο ἀπὸ τούτου μία τῶν μᾶλλον ὄχυρῶν πόλεων τῆς τότε Ἑλλάδος¹⁾.

Εἰς τὰς γενικὰς ταύτας περὶ μεγέθους καὶ ἰσχύος τῆς Χαλκίδος εἰδήσεις προστίθενται καὶ μερικώτεροι, ἐξ ὧν γνωρίζεται πως ὀπίσθος ἦτο περίπου ὁ πληθυσμὸς αὐτῆς. Καθ' Ἡρόδοτον²⁾ ὕπλισαν οἱ Χαλκιδεῖς ἐν τοῖς περσικῶς πολέμοις ἐπ' Ἀρτεμισίῳ καὶ ἐν Σαλαμῖνι εἴκοσι ναῦς, εἰς δὲ τὰς Πλαταιᾶς ἔπεμψαν 400 ὀπλίτας. Ὑπολογίζοντες δὲ ὅτι εἰς ἐκάστην ναῦν ἦσαν 200 μάχημοι ἄνδρες, ὅσους συνήθως ὑπολογίζουσιν οἱ ἀρχαῖοι κατὰ ναῦν, εὐρίσκομεν 4000 τοιούτους. Ὑποθέτοντες δὲ τούτους ἀρχηγούς οἰκων, καὶ εἰς ἕκαστον τούτων 4—5 ψυχὰς, ἀνευρίσκομεν ὅτι ὁ τῆς Χαλκίδος πληθυσμὸς ἦτο περὶ τὰς 15—20,000 κατὰ τοὺς περσικοὺς πολέμους.

Τὸ ποσὸν τοῦτο πιθανολογεῖται καὶ ἐκ τοῦ τῆς ἀντιπάλου πόλεως Ἐρετρίας. Εὐθύς ἢ μετ' οὐ πολὺ μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς πόλεως ταύτης ὑπὸ Δάτου καὶ Ἀρταφέρους καὶ τὴν εἰς Ἀσίαν ἀπαγωγὴν πολλῶν ἐκ τῶν κατοίκων αὐτῆς, φαίνεται ὅτι συνῆλθον πάλιν οἱ ὑπολειφθέντες τῶν κατοίκων καὶ συνώκησαν ἐν τῇ πόλει, διότι ἐν τῇ δευτέρᾳ τῶν Περσῶν κατὰ τῆς Ἑλλάδος ἐπιδρομῇ τῷ 480 ἐπλήρωσαν οἱ Ἐρετριεῖς ἐπτὰ τριήρεις καὶ ἐν Πλαταιαῖς παρέταξαν κατὰ Μαρδονίου 600 ὀπλίτας αὐτοί τε καὶ οἱ Στυραεῖς³⁾. Καὶ ὕστερον δὲ φαίνονται ὅτι ἀνέκτησαν νέας δυνάμεις οἱ Ἐρετριεῖς, αἰείποτε ἀσχολούμενοι περὶ τὴν γεωργίαν καὶ ἀλιεῖαν, καὶ μάλιστα περὶ τὴν ναυτιλίαν, καὶ διὰ

αὐτὰ καθάπερ εἶρηκεν Ἀριστοτέλης ἠνίκα ἡ τῶν ἵπποδοτῶν ἐπεκράτει πολιτεία.»

(1) Πλουτ. Φλαμιν. 40.

(2) Ἐν βιβλ. 8, 4, καὶ 46.

(3) Ἡρόδ. 6, 99 καὶ 119 καὶ 8, 4 καὶ 46 καὶ Στραβ. 16, 747.

τούτο τηρούσι μετὰ τοὺς Χαλκιδεῖς τὰ δευτερεῖα ἐν τῇ μεγαλο-
νήσῳ ταύτῃ¹⁾). Τὸν πλοῦτον καὶ τὴν δύναμιν, συνάμα δὲ καὶ τὸν
πληθυσμὸν τῆς πόλεως ταύτης, ἐμφαίνει ἡ παρὰ Στράβωνι²⁾ σω-
ζομένη μαρτυρία, καθ' ἣν ἐπὶ στήλης ἰδρυμένης ἐν τῷ ἱερῷ τῆς
Ἀμαρυθίας Ἀρτέμιδος ἦτο γεγραμμένον ὅτι τὴν πομπὴν τῆς
θεᾶς ταύτης ἐξετέλεσάν ποτε 3000 ὀπλίται, 600 ἵππεις καὶ
60 ἄρματα.

Ἐπειδὴ δὲ τὴν πομπὴν ταύτην ἐξετέλεσαν κατὰ τὴν ἐπι-
γραφὴν Ἐρετριεῖς, ἔπεται ὅτι μόνον οἱ ἐκ τῆς πόλεως καὶ τῶν
περιοίκων αὐτῆς ἔσχον μέρος ἐν αὐτῇ, διότι εἰς τοιαύτας θρησκευ-
τικὰς τελευτὰς μόνον οἱ τὸν αὐτὸν πολιούχον θεὸν ἔχοντες
ἐσυγχωρεῖτο νὰ λάβωσι μέρος³⁾). Ὑποθέτοντες δὲ ὅτι οἱ ἀριθμοὶ
οὗτοι δεικνύουσι τοὺς ἐν ἀκμῇ ἄνδρας τῆς πόλεως ταύτης, καὶ
ἀρχηγούς ἰδίων οἰκῶν, ὧν ἕκαστος ἔχει 4—5 ψυχὰς, ἐξάγομεν
ὅτι ἐν τοῖς χρόνοις τῆς ἀκμῆς τῆς Ἐρετρίας, οὗς θέτομεν παρὰ
τοὺς Περσικοὺς πολέμους, ὁ ἐλεύθερος πληθυσμὸς ταύτης ἀνῆρ-
χετο εἰς εἴκοσι περίπου χιλιάδας. Ἄν δὲ εἰς τὸν ἀριθμὸν τούτον
προσθέσωμεν καὶ τὸν τῆς ἐξ ἴσου ἰσχυρᾶς πόλεως Χαλκίδος,
συνάγομεν ὅτι ἀμφότεραι αὐταὶ εἶχον ἐν τῇ ἀκμῇ των περὶ τὰς
40,000 ἐλευθέρους πολίτας. Εἰς τὸ ποσὸν δὲ τούτο προσθέτον-
τες καὶ ἄλλας 60,000 ἐλευθέρους κατοίκους τῶν λοιπῶν πόλεων
τῆς Εὐβοίας, αἵτινες ἦσαν οὐκ ὀλίγαι, ἀνευρίσκομεν περὶ τὰς
100,000 ἐλευθέρους κατοίκους τῆς Εὐβοίας, εἰς οὗς δέον νὰ
προσθέσωμεν καὶ 50,000 δούλους τοῦλάχιστον οὐχὶ κατ' ἀνά-

(1) Ἀθην. 7, 284, 295, 327.

(2) Ἐν βιβλ. 10 σελ. 448. «Τὴν δύναμιν τῶν Ἐρετριέων, ἣν ἔσχον
ποτὲ, μαρτυρεῖ ἡ στήλη, ἣν ἀνέθεσάν ποτε ἐν τῷ ἱερῷ ναῷ τῆς Ἀμα-
ρυθίας Ἀρτέμιδος· γέγραπται δ' ἐπ' αὐτῇ τριςχιλίους μὲν ὀπλίταις,
ἑξακοσίους δ' ἵππευσιν, ἐξήκοντα δ' ἄρμασι ποιεῖν τὴν πομπήν». Ἀνα-
φέρονται τὰ λεγόμενα εἰς ἱερὰν πομπὴν ὑπὲρ τῆς πολιούχου θεᾶς, εἰς
ἣν βεβαίως ἐλάβανον μέρος πάντες οἱ πολῖται, ὅπως λαμπρότερον τελέ-
σωσι τὴν ἑορτὴν, καὶ ἐπίδειξιν τοῦ πλοῦτου καὶ τῆς ἰσχύος αὐτῶν ποιή-
σωσιν.

(3) Ὡς εἴπομεν ἐν Ἀθηναίου τόμ. γ' σελ. 462 κ. ε.

λογίαν τῶν ἐν τῇ Ἀττικῇ, Αἰγίνῃ καὶ Κορίνθῳ δι' οὓς λόγους εἴπομεν ἐν ἀρχῇ τῆς περὶ Ἀττικῆς διατριβῆς ἡμῶν, ἀλλὰ κατὰ γενικὴν τῶν Ἑλλήνων συνήθειαν, χρωμένων δούλοις ἐν ταῖς κοιναῖς καὶ ταπειναῖς ἐργασίαις. Διὸ καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἐν τῇ περὶ ἑλληνικοῦ οἴκου θεωρίᾳ του ὡς ἀναγκαῖον συστατικὸν τούτου θεωρεῖ πρὸς τοὺς ἐλευθέρους καὶ τοὺς δούλους, οὓς ἀντὶ ὑποζυγίων μετεχειρίζοντο οἱ Ἕλληνες πάντες ἐν τῇ ἀκμῇ αὐτῶν.

Ἐκλαμβάνοντες κατὰ τὰ εἰρημένα ὅτι ὁ πληθυσμὸς τῆς Εὐβοίας ἀπάσης ἀνήρχετο εἰς 150,000 ἐλευθέρους καὶ δούλους, νομίζομεν ὅτι δὲν λέγομεν ὑπερβολὴν, οὐδὲ ἐξερχόμεθα τῆς ἀναλογίας, ἣν παρέχουσι δύο αἱ ἰσχυρότεραι αὐτῆς πόλεις, ἡ Χαλκὶς καὶ ἡ Ἐρέτρια, ὧν ὁ πληθυσμὸς μαρτυρεῖται κατὰ τινὰ τρόπον. Οὕτω δεχόμεθα πληθυσμὸν διπλάσιον τοῦ σημερινοῦ τῆς αὐτῆς νήσου· διότι κατὰ τὴν στατιστικὴν τῆς Ἑλλάδος τὸ 1870¹⁾ ὁ πληθυσμὸς τῆς νήσου ταύτης ἦτο 71,435. Ἄλλος κατ' ἀναλογίαν τῶν τῆς Ἀττικῆς ἀρχαίων καὶ νέων κατοίκων ἴσως ἤθελε δεχθῆ μείζονα ἀριθμὸν, δηλωτικὸν τῶν ἀρχαίων τῆς Εὐβοίας κατοίκων.

4) Περὶ τῶν τῆς Μεγαρίδος κατοίκων.

Περὶ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Μεγαρίδος ἄλλην εἰδησιν οὐδεμίαν ἔχομεν ἢ τὴν τοῦ Ἡροδότου, καθ' ἣν ἡ μικρὰ αὕτη καὶ ὄρεινὴ χώρα εἰς μὲν τὴν ἐν Σαλαμῖνι καὶ ἐπ' Ἀρτεμισίῳ ναυμαχίαν ὤπλισεν εἴκοσι τριήρεις, ὧν τὸ πλήρωμα ἀνήρχετο εἰς 4000 ἄνδρας²⁾, εἰς δὲ τὰς Πλαταιᾶς ἔπεμψε τριςχιλίους ὀπλίτας³⁾· ὑπολαμβάνοντες δὲ ὅτι καὶ μέρος τῶν μαχίμων ἔμεινε κατὰ χώραν, καὶ ὅτι οὗτοι εἰσὶν ἀρχηγοὶ οἴκων, πορίζομεθα ὅτι ὁ τῆς Μεγαρίδος πληθυσμὸς ἐν καιρῷ τῶν Περσικῶν ἦτο οὐχὶ ἐλάσσων τῶν 25,500 ἐλευθέρων, εἰς οὓς προσθέτοντες καὶ 10 ἢ 15,000 δούλους εὐρίσκομεν πληθυσμὸν 35—40,000 τῆς χώρας ταύτης, ἧτις μόλις

(1) Ἐν σελ. 0'. πρβ. καὶ σελ. 2 πλὴν τοῦ τῆς Σκοπέλου, ἧτις νῦν ὑπάγεται εἰς τὸν νομὸν Εὐβοίας καὶ ἔχει πληθυσμὸν 8, 377.

(2) Ἡροδ. 8, 1.

(3) Ὁ αὐτὸς 9, 28.

ἔχει ἔκτασιν τὸ $\frac{1}{5}$ τῆς Ἀττικῆς, καὶ σήμερον κατοίκους περὶ τὰς 5,000.

Ἐν ἀρχαιότεροις ὅμως χρόνοις εἶχε πιθανῶς ἡ Μεγαρίς ἕνεκα τῆς παραλίου αὐτῆς θέσεως μεταξὺ δύο θαλασσῶν, ὡς καὶ ἡ γειτῶν αὐτῆς Κόρινθος, ἰσχυρὸν ναυτικὸν καὶ πλοῦτον οὐκ ὀλίγον· διὸ καὶ ἐπὶ μακρὸν χρόνον μέχρι Σόλωνος καὶ Πεισιστράτου ἤριζε νικηφόρος πρὸς τοὺς Ἀθηναίους περὶ Σαλαμίνας, ἧς ἕνεκα πολλάκις οὗτοι ἠττηθέντες, ἐψηφίσαντο ἵνα μὴ τις ἐπὶ ποινῇ θανάτου προτείη τοῦ λοιποῦ εἰς τὸν δῆμον περὶ Σαλαμίνας, μέχρις οὗ τελευταῖον ὁ Σόλων διὰ στρατηγήματος κατέσχε τὴν νῆσον ¹⁾, καὶ ἔκτοτε ἔμενον αὐτῇ διὰ παντὸς κτῆμα τῶν Ἀθηναίων. Ἐκ τούτων δὲ δῆλον ὅτι καὶ κατοίκους πλείονας εἶχε· διὸ καὶ ἀποικίας οὐκ ὀλίγας ἔπεμψε πρὸς ἀνατολὰς καὶ δυσμὰς. Κτίσματα τῶν Μεγαρέων λέγονται ἡ παρὰ τὸν Βόσπορον Χαλικηδῶν καὶ τὸ Βυζάντιον, ἡ Συλημβρία, ἡ ἐν Πόντῳ Ἡράκλεια καὶ Μεσημβρία, ἡ ἐν Σικελίᾳ Σελινοῦς, Ὑμβλα καὶ ἄλλαι· αἵτινες ἀποικίαι, εἰ καὶ παρέλαβον κατ' ἔθος ἑλληνικὸν καὶ ἐξ ἄλλων ἑλληνικῶν πόλεων ἀποίκους, τὸ πλεῖστον ὅμως μέρος αὐτῶν ἀνήκεν εἰς τοὺς Μεγαρεῖς, οἵτινες καὶ ἀρχηγοὶ καὶ κτίσται τῶν εἰρημένων ἀποικιῶν ἦσαν ²⁾.

5) Περὶ τῶν τῆς Φωκίδος, Λοκρίδος καὶ Δωριδος κατοίκων.

Περὶ τῆς Φωκίδος ἰδίως γινώσκομεν ὅτι εἶχεν ἐν μέσῳ τοῦ δ' π. Χ. αἰῶνος εἴκοσι δύο πόλεις κατὰ Δημοσθένη ³⁾, κατὰ δὲ τὸν Παυσανίαν ⁴⁾ εἴκοσι καὶ μίαν ὥστε ὅσον μικραὶ καὶ ἀν' ὑπατεθῶσιν αἱ πόλεις αὗται, βεβαίως εἶχεν ἡ Φωκίς οὐ μικρὸν πληθυσμόν. Ἐφεξῆς ὅμως ἠλαττώθη οὗτος οὐκ ὀλίγον ἕνεκα τοῦ μακροῦ ἱεροῦ πολέμου, ὃν ἐπροκάλεσεν ἀσεβῆς ἔφεσις τῶν ἱερούλων τούτων ὀρεινῶν νὰ διαρπάσωσι τὸν μέγαν θησαυρὸν, ὃν πολλοὶ αἰῶνες συνεσώρυσαν ἐξ εὐσεβείας εἰς Δελφοὺς ⁵⁾, τὸ παρ' Ἑλλήσιν

(1) Πλούταρχος ἐν βίῳ Σολ. 8.

(2) Ἑρμαν. Α' § 85, 10 καὶ 86, 11 κ. ἔ.

(3) Ἐν τῷ περὶ παραπροσεβείας § 123 ἢ σελ. 379.

(4) 10, 20, 2.

(5) Ἀληθῶς ὑπερβαίνει πᾶσιν πίστιν ὁ μέγας πλοῦτος τοῦ ἐν Δελφῶ

ἐξασθενῆσαν ἤδη θρησκευτικὸν αἶσθημα, καὶ ἡ τῶν Βοιωτῶν πρὸς τοὺς γείτονας τούτους ἀντιζηλία, ἧς ἕνεκα ἠνέφεζαν οὗτοι τὰς τῆς Ἑλλάδος θύρας εἰς Φίλιππον τὸν Μακεδόνα.

Ἐν καιρῷ τῆς τῶν Κελτῶν ἐπιδρομῆς εἰς τὴν Ἑλλάδα τῷ 280 π. Χ. βλέπομεν ἀληθῶς ὅτι οἱ Φωκεῖς ἀντέταξαν κατὰ τούτων μόλις 3000 ὀπλίτας καὶ 500 ἵππεις κατὰ Παυσανίαν¹⁾· ποσὸν λίαν μέτριον, ὅπερ μόλις ἀναβιβάζει εἰς 20 ἢ 25,000 τὸν ὅλον τῆς χώρας πληθυσμόν. Ἐν τῷ πολέμῳ τούτῳ ἐφάνησαν οἱ Φωκεῖς λίαν πρόθυμοι, ὀπλίσαντες ὅσον πλείστους ἠδύνατο ἄνδρας· δι' ἣν προθυμίαν ἀντήμειψαν αὐτοὺς οἱ Ἕλληνες παραδεχθέντες πάλιν εἰς τὸ τῶν Ἀμφικτυόνων συνέδριον, ἐξ οἷ ἐῖχον ἀποβάλλει αὐτοὺς ἕνεκα τῆς πρὸς τὸ ἐν Δελφοῖς ἱερὸν ἀσεβείας των²⁾.

Ἐτι ἐλάσσων ἦτο ὁ τῆς Λοκρίδος πληθυσμὸς περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους, διότι εἰς τὸν αὐτὸν πόλεμον 700 μόνον ἄνδρας ἠδυνήθησαν οἱ Λοκροὶ νὰ ὀπλίσωσι καὶ ἀντιτάξωσι κατὰ τῶν βαρβάρων τούτων.

φοῖς ἱεροῦ, ὃν ἐσύλησαν οἱ Φωκεῖς ἐπὶ τοῦ δεκαετοῦς τούτου πολέμου, ὅπως διαθρέψωσι τοὺς μισοφόρους αὐτῶν καὶ κορέσωσι τὴν ἀπληστίαν των. Ἄν ὁ Διόδωρος λέγῃ ἀληθειαν (16, 56), τὸ ἐκ τοῦ ἱεροῦ τούτου λεηφθὲν ποσὸν ἀνήρχετο εἰς μύρια τέλαντα, ἦτοι 60,000,000 δραχμῶν, οὐχὶ κατώτερον τοῦ ὑπὸ Ἀλεξάνδρου κατακτηθέντος ἐν τοῖς Περσικοῖς θησαυροῖς. Τοσαύτης ἀξίας φαίνεται ἦσαν τὰ ἐν τῷ ἱερῷ χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ καὶ ἄλλα ἀναθήματα, ἃ οἱ τῆς εὐσεβείας χρόνοι ἐπεσώρευσαν εἰς αὐτὸ ἀπὸ τοῦ Ὀμήρου καὶ ἐφεξῆς, καὶ ἃ οἱ ἱερόσυλοι καὶ ἀσεβεῖς Φωκεῖς μεταβαλόντες εἰς νόμισμα συνετήρησαν ἐπὶ δέκα ἔτη τὸν πόλεμον τούτον ἐπ' ἰδίῳ αὐτῶν καὶ τῆς Ἑλλάδος ἀπάσης ὀλίθρῳ! Ὁ εὐσεβὴς Διόδωρος ἐκθέτει (16, 61—64) διὰ μακρῶν τὴν θείαν τιμωρίαν, ἣτις βαρεῖα ἐπῆλθε κατὰ πάντων των εἰς τὸ θεῖον οὕτως ἀσεβησάντων. Περβ. καὶ ὅσα εἶπομεν ἐν Ἀθηναίου τόμ. δ'. σελ. 73 περὶ τῆς ἀπὸ τῶν πολιούχων θεῶν προστασίας τῶν εὐσεβῶν κατὰ τὰς θρησκευτικὰς τῶν ἀρχαίων δόξας.

(1) Αὐτόθι 10, 20, 2.

(2) Ὁ αὐτὸς 10, 8, 3· «Βρέννου δὲ τοῦ Γαλατῶν στρατὸν ἀγαγόντος εἰς Δελφοῦς προθυμίαν εἰς τὸν πόλεμον οἱ Φωκεῖς πλείστην τοῦ Ἑλληνικοῦ παρέσχοντο, καὶ ἀπὸ τοῦ ἔργου τούτου μετασχεῖν Ἀμφικτυονίας αὐθις καὶ εἰς τὰ ἄλλα ἐγένετο ἀξίωμα αὐτοῖς ἀναεῶσασθαι τὸ ἀρχαῖον».

Ἐν ἡγουμένοις ὅμως χρόνοις φαίνονται οἱ Λοκροὶ πολυπληθέστεροι, ἂν εἰκάσωμεν ἐκ τοῦ ποσοῦ τῶν ὀπλιτῶν, ὅπερ αὐτοὶ ἀντέταξαν ἐν Θερμοπύλαις κατὰ τοῦ Ξέρξου ὑπὸ τὸν Λεωνίδα· διότι ὁ Πausanias (10, 20, 2), καταλέγων τὰς δυνάμεις τῶν Ἑλλήνων τὰς ἐν Θερμοπύλαις τῷ βαρβάρῳ ἀντιταχθείσας, λέγει ὅτι τῶν Λοκρῶν ἀντέταχθησαν ἑξακισχίλιοι, ἴσως πάντες οἱ δυνάμενοι φέρειν ὄπλα, διότι ὁ κίνδυνος ἦτο ἐν τῇ χώρᾳ αὐτῶν. Καὶ ὁ Ἡρόδοτος (7, 202), καταλέγων τὰς ἐνταῦθα τῶν Ἑλλήνων δυνάμεις, δὲν ὀρίζει μὲν τὸ πλῆθος τούτων, προσθέτει ὅμως ὅτι ἐξ ἀπασῶν τῶν Λοκρίδας πόλεων ἦλθον πανσταρτιᾶ εἰς τὰς πύλας μαχηταί. Δεχόμενοι λοιπὸν ὅτι τοσοῦτοι ἦσαν οἱ μάχιμοι τῶν Λοκρῶν ἄνδρες ἢ μικρόν τι πλείονες, εὐρίσκομεν ὅτι ἐν τοῖς Περσικοῖς ἢ τῶν Ὀπουντίων Λοκρῶν χώρα εἶχε περὶ τὰς πεντήκοντα ἢ καὶ πλέον χιλιάδας κατοίκων.

Ἐν τοῖς χρόνοις ὅμως τοῦ κελτικοῦ πολέμου ἡλαττώθη τὸ πλῆθος τούτων, ὥστε Φωκίς καὶ Λοκρὶς ὁμοῦ μόλις εἶχον τοσοῦτους κατοίκους, ὅσους ἡ Λοκρὶς μόνη ἐν τοῖς Περσικοῖς.

Ἐξ ἴσου ὀλιγάνθρωπος ἦτο ἐν τοῖς αὐταῖς χρόνοις καὶ ἡ ὄρεινὴ Δωρὶς, ἡ τῶν Δωριέων πατρίς, ὡς ἔχουσα μόνον τρεῖς ἢ τὸ πολὺ τέσσαρας πόλεις, ὧν ὁ πληθυσμὸς, ὅσον μέγας καὶ ἂν ὑποτεθῆ, δὲν ἦτο πολὺ ἀνώτερος τῶν 10 ἢ 15,000.

Ἀλλὰ παραβάλλοντες τοὺς ἀριθμοὺς τούτους πρὸς τοὺς δηλοῦντας τὸν σημερινὸν πληθυσμὸν καὶ τῶν τριῶν τούτων χωρῶν, εὐρίσκομεν τὸν τελευταῖον τοῦτον πολὺ ἀνώτερον τοῦ ἐν ἀρχαίοις χρόνοις, ἐπὶ τῇ ὑποθέσει ὅτι καὶ αἱ τρεῖς αὗται χῶραι ἔχουσι τὰ αὐτὰ περίπου φυσικὰ ὄρια τὸ πάλαι καὶ νῦν· διότι ἡ μὲν Παρνασσὶς ἢ Φωκίς ἔχει ἐν ὄλαις 26,747, ἡ δὲ Λοκρὶς 20,368, καὶ ἡ Δωρὶς 20,187¹⁾. Διὸ ἀμφιβάλλομεν πολὺ περὶ τῆς ἀληθείας τοῦ ἀρχαίου πληθυσμοῦ τῶν χωρῶν τούτων, ὃν ἐπορίσθημεν ἐκ τοῦ ποσοῦ τῶν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις μαρτυρουμένων ἀνδρῶν ἐν τῷ τετάρτῳ καὶ τρίτῳ π. Χ. αἰῶνι· διότι ἀληθῶς ἀπίθανον εἶναι ὅτι αἱ χῶραι αὗται ἦσαν τοσοῦτον ἀραιῶς κα-

(1) Ἐν στατιστικῇ τοῦ 1870 σελ. 5 καὶ 6.

τωκημένοι ἐν τούτοις τοῖς χρόνοις. Ὁ Γάλλος ὄμως Alex. Moreau de Jonnés ¹⁾, οὐδὲν διστάζων περὶ τῆς ἀκριβείας τῶν ἀριθμῶν τούτων, δέχεται ὅτι ἀμφοτέρων τῶν χωρῶν, Φωκίδος καὶ Λοκρίδος, ὁ τῶν ἐλευθέρων πληθυσμὸς ἦτο κατὰ τούτους τοὺς χρόνους περὶ τὰς 40,000, ὅσος δηλαδὴ καὶ ὁ πληθυσμὸς τῶν σημερινῶν κατοίκων αὐτῶν. Εἰς τὸ ποσὸν ὅμως τοῦτο, ὃ δεικνύει τὸ πλῆθος τῶν ἐλευθέρων κατοίκων τῶν χωρῶν τούτων, δυνατόν νὰ προστεθῇ καὶ τι ποσὸν δούλων, ἀλλ' οὐχὶ μέγα· διότι ὁ ὀρεινὸς οὗτος λαὸς, ἀπὸ τῆς γεωργίας καὶ τῆς κτηνοτροφίας ζῶν, ὡς καὶ σήμερον, ὀλίγων δούλων εἶχεν ἐξ ἀρχῆς χρεῖαν, καὶ διὰ τοῦτο ἴσως ἦτο ἀπηγορευμένον αὐτοῖς τὸ πάσαι ἐκ τῆς νομοθεσίας νὰ ἔχωσι θεραπαίνας καὶ οἰκέτας. Ἐν τοῖς χρόνοις ὅμως τούτοις εἶχον καὶ οὗτοι δούλους, ἀν' ἀληθῆ λέγῃ ²⁾ ὁ παρ' Ἀθηναίῳ Τίμαιος, γράφων· «Καθόλου ἠτιῶντο τὸν Ἀριστοτέλην διημαρτηκέναι τῶν Λοκρικῶν ἐθῶν· οὐδὲ γὰρ κεκτῆσθαι νόμον εἶναι Λοκροῖς, ὁμοίως δὲ οὐδὲ Φωκεῦσιν, οὔτε θεραπαίνας οὔτε οἰκέτας, πλὴν ἐγγύς τῶν χρόνων. Ἀλλὰ πρώτη τῇ Φιλομήλου γυναικὶ τοῦ καταλαβόντος Δελφούς [ἐν τῷ ἱερῷ πολέμῳ τῷ 355 π. Χ.] δύο θεραπαίνας ἀκολουθήσαι. Παραπλησίως δὲ καὶ Μνάσωνα τὸν τοῦ Ἀριστοτέλους ἐταῖρον, χιλίους οἰκέτας κηשאμένον, διαβληθῆναι παρὰ τοῖς Φωκεῦσιν, ὡς τοσοῦτους τῶν πολιτῶν τὴν ἀναγκαίαν τροφὴν ἀφηρημένον. Εἰθίσθαι γὰρ ἐν ταῖς οἰκίαις διακονεῖν τοὺς νεωτέρους τοῖς πρεσβυτέροις».

Περὶ τῶν κατοίκων Φωκίδος καὶ Λοκρίδος καὶ Δωρίδος παρατηροῦμεν καὶ τάδε·

Ὁ Ἡρόδοτος, καταλέγων τοὺς στρατοὺς, οὓς παρέταξεν ὁ Μαρδόνιος ἐν Πλαταιαῖς κατὰ τοῦ ἑλλ. στρατοῦ, λέγει (9, 31 κ. ἐ.) ὅτι «ἔταξε ἀντία Ἀθηναίων τε καὶ Πλαταιέων καὶ Μεγαρέων Βοιωτῶν τε καὶ Λοκρῶν καὶ Μηλιάς τε ³⁾ καὶ Θεσσαλῶν ⁴⁾»

(1) Statistique des peuples de l'antiquité 4, σελ. 214.

(2) Ἐν βιβλ. 6, σελ. 264.

(3) Πρὸς τὸν αὐτὸν ἐν 8, 66.

(4) 7, 172 κ. ἐ. 8. 30.

καὶ Φωκέων¹⁾ τοὺς χιλίους· οὐ γὰρ ὦν ἅπαντες οἱ Φωκέες ἐμήδισαν, ἀλλὰ τινες αὐτῶν καὶ τὰ Ἑλλήνων αὖξον, περὶ τὸν Περνησὸν κατελιημένοι, καὶ ἐντεῦθεν ἄρμεώμενοι ἔφερόν τε καὶ ἦγον τὴν τε Μαρδονίου στρατὴν καὶ τοὺς μετ' αὐτοῦ ἕοντας Ἑλλήνων. Ἐτάξε καὶ Μακεδόνας τε καὶ τοὺς περὶ Θεσσαλίην οἰκημένους κατὰ τοὺς Ἀθηναίους . . . . Τῶν μὲν βαρβάρων ἦσαν τριήκοντα μυριάδες, ὡς καὶ πρότερον δεδήλωται (8, 113)²⁾, τῶν δὲ Ἑλλήνων τῶν Μαρδονίου συμμάχων οἶδε μὲν οὐδεὶς ἀριθμὸν· οὐ γὰρ ὦν ἠριθμήθησαν· ὡς δὲ ἐπεικασαί, ἐς πέντε μυριάδας συλλεγῆναι εἰκάζω. Οὗτοι οἱ παραταχθέντες πεζοὶ ἦσαν, ἡ δὲ ἵππος χωρὶς ἐτέτακτο».

Ἐπειδὴ ἀπίθανον εἶναι ὅτι πανστρατιᾶ ἐξεστράτευσαν οἱ Βοιωτοὶ, Λοκροὶ καὶ Μαλιεῖς καὶ Θεσσαλοὶ ὑπὲρ τοῦ Μαρδονίου, ἔπεται ὅτι τὸ πλῆθος τοῦ στρατοῦ τούτων δέον νὰ λογισθῆ περὶ τὰς 100,000, ἥτοι διπλάσιον τοῦ συμμαχήσαντος τῷ Μαρδονίῳ, τὸ δὲ σύνολον τῶν κατοίκων τῶν χωρῶν αὐτῶν ὑπὲρ τὰς 500,000 ψυχὰς ἀριθμὸς, ὃς δὲν φαίνεται ἀντικείμενος εἰς ἃ ἀνωτέρω εὐρομεν προσὰ τῶν Βοιωτῶν, Λοκρῶν καὶ ἄλλων.

6) Περὶ τῶν τῆς Αἰτωλίας κατοίκων.

Πολὺ ὑπέρτερον τοῦ τῶν Φωκέων φαίνεται ὅτι ἦτο τὸ πλῆθος τῶν κατοίκων τῆς Αἰτωλίας περὶ τὸν δ' καὶ γ' π. Χ. αἰῶνα, ἥτοι ἐπὶ τῆς ἐπικρατήσεως τῶν Μακεδόνων καὶ τῆς ἐπιδρομῆς τῶν Κελτῶν· διότι ἀριθμῶν ὁ Πausanias³⁾ τὸ πλῆθος τοῦ στρατοῦ, ὃν ἀντέταξαν οἱ Ἕλληνες ἐν Θερμοπύλαις κατὰ τῶν βαρβάρων τούτων, προσθέτει ὅτι ἐκ τῶν Αἰτωλῶν «πλειοῖσιν ἐγένετο στρατιὰ καὶ ἐς πᾶσαν μάχης ἰδέαν· ἡ μὲν ἵππος οὐ λέγουσιν ὀπόση, ψιλοὶ δὲ ἐνεθήκοντα καὶ ** ἐπτακισχιλίων ἀριθμὸν ἦσαν οἱ ὀπλιτεύοντες». Ὁ αὐτὸς λόγον ποιούμενος καὶ ἄλλαχού⁴⁾ περὶ τῆς ἐπιδρομῆς τῶν Κελτῶν τούτων, λέγει ὅτι «τὸ αἰτωλικὸν προεῖ-

(1) 9, 17—18.

(2) Πρὸς Διοδ. 11, 30.

(3) 10, 20, 3.

(4) 1, 4, 4.

γεν ἀκμῆ νεότητος τὸν χρόνον τοῦτον». Ἐντεῦθεν δῆλον ὅτι, ἂν δεχθῶμεν ὅτι οἱ Αἰτωλοὶ ἀντετάχθησαν πανστρατιᾶ κατὰ τῶν Κελτῶν, τὸ πλῆθος αὐτῶν περὶ τοὺς χρόνους τούτους ὑπερέβαινε βεβαίως πολὺ τὰς 50,000, ἐλευθέρων τε καὶ δούλων ὁμοῦ λογιζομένων. Κραταιότεροι φαίνονται οἱ Αἰτωλοὶ ἐν ἀρχαιοτέροις χρόνοις, ὅτε κατὰ Θουκυδίδην¹⁾ τὸ ἔθνος αὐτῶν μέγα καὶ μάχιμον ἦτο. Τοῦτο δὲ βεβαιοῦται ἐκ τῆς ἰσχύος ἣν ἔδειξαν κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐν Ἑλλάδι ἐπικρατήσεως τῶν Μακεδόνων, ὅτε τὸ κοινὸν τῶν Αἰτωλῶν κατάρθρωσεν ἐν τοῖς χρόνοις τοῦ μαρasmus τῶν λοιπῶν ἐλληνικῶν φύλων, ἔχον ὑφ' ἑαυτοὺς τὴν Κεφαλληνίαν, μέρος τῆς Ἀκαρνανίας καὶ τῆς μεσημβρινῆς Θεσσαλίας, καὶ ἄλλους οὐκ ὀλίγους συμμάχους ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἄλλαχοῦ, ὡς ἀντιτάξῃ πρῶτον μὲν κατὰ Ἀντιπάτρου πλέον τῶν δωδεκακίχλιων ἀνδρῶν πεζῶν καὶ ἰππέων²⁾, τελευταῖον δὲ καὶ κατὰ τῶν Ῥωμαίων οὐχὶ ὀλίγους μαχητὰς ἰδίους καὶ συμμάχους³⁾. Δύναμις δὲ τοσαύτη ὑποθέτει πληθυσμὸν οὐχὶ μικρὸν τῆς χώρας βεβαίως πολὺ ἀνώτερον, ὡς εἴπομεν, τῶν 50,000 ἐλευθέρων, εἰς ὃν δυνατὸν νὰ προστεθῇ καὶ ἰσάριθμος πληθυσμὸς δούλων.

7) Περὶ τῶν τῆς Ἀκαρνανίας κατοίκων.

Περὶ τοῦ πλῆθους τῶν κατοίκων τῆς Ἀκαρνανίας οὐδεμίαν μαρτυρίαν ἔχομεν. Ἐπειδὴ ὅμως ἐν καιρῷ τῆς ἀκμῆς τῶν ἔχθρικῶς πρὸς αὐτοὺς διακειμένων Αἰτωλῶν διετήρησαν τὴν αὐτονομίαν καὶ ἀνεξαρτησίαν των, καὶ τούτου ἕνεκα ἐν καιρῷ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου συνεμάχησαν πρὸς τοὺς Ἀθηναίους⁴⁾, εἶτα πρὸς τοὺς Ἀχαιοὺς, τοὺς Μακεδόνας καὶ τοὺς Ῥωμαίους, εἰκάζομεν ἐντεῦθεν ὅτι ὁ πολεμικὸς οὗτος καὶ τίμιος⁵⁾ λαὸς δὲν ἦτο

(1) 3, 94.

(2) Διοδ. 48, 38 καὶ 49, 35, καὶ 53. Πολυβ. 40, 41, 5.

(3) Πολυβ. 22, 9—15 καὶ Liv. 38, 8—11.

(4) Θουκ. 2, 81.

(5) Πολυβ. 4, 30. «Δοκοῦσί μοι οἱ γνήσιοι τῶν ἀνδρῶν καὶ κοινῆ καὶ κατ' ἰδίαν οὐδέποτε περὶ πλείονος οὐθὲν ποιῆσθαι τοῦ καθήκοντος· ὅπερ Ἀκαρναῆνες ἐν τοῖς πλείστοις καιροῖς οὐδενὸς τῶν Ἑλλήνων ἤτιον εὐρίσκονται διατηρηκότες, καίπερ ἀπὸ μικρᾶς ὀρμώμενοι δυνάμειος».

μὲν ἰσάριθμος πρὸς τοὺς Αἰτωλοὺς, ἀλλ' οὐχὶ καὶ πολὺ τούτου ὑπολειπόμενος· ἄλλως δὲν ἠδύνατο νὰ τηρήσῃ τὴν ἀπὸ τῶν φιλοπολέμων καὶ ληστροικῶν τούτων γειτόνων ἀνεξαρτησίαν καὶ αὐτονομίαν του. Διὰ τοὺς λόγους τούτους ὑποθέτομεν ὅτι ἐν καιρῷ τῆς τῶν Αἰτωλῶν ἐπικρατήσεως ἡ Ἀκαρνανία εἶχε περὶ τὰς 40,000 κατοίκους ἢ τι πλεόν, ἐλευθέρους καὶ δούλους, τὸ ἡμισυ περιῖπου τοῦ πλήθους τῶν Αἰτωλῶν.

Ἀνακεφαλαιούντες τὰ ἤδη εἰρημένα περὶ τῶν κατοίκων τῆς κυρίας Ἑλλάδος καὶ Εὐβοίας κατὰ τὸν δ' καὶ γ' π. Χ. αἰῶνα, εὐρίσκομεν ὅτι εἶχον κατοίκους

ἡ Ἀττικὴ περὶ τὰς	550,000
ἡ Βοιωτία » »	200,000
ἡ Εὐβοία » »	160,000
ἡ Μεγαρίς » »	40,000
ἡ Φωκίς, Λοκρὶς καὶ Δωρὶς περὶ τὰς	70,000
ἡ Αἰτωλία » »	70,000
ἡ Ἀκαρνανία » »	40,000
	<hr/>
	1,130,000

Β' Περὶ τῶν τῆς Πελοποννήσου κατοίκων.

1) Περὶ τῶν τῆς Λακωνικῆς καὶ Μεσσηνιας.

Μετὰ τὴν ἐξέτασιν τῶν κατοίκων τῶν χωρῶν τῆς κυρίως Ἑλλάδος εἰσερχόμεθα εἰς τὴν Πελοπόννησον, ἣτις καὶ τὸ πάλαϊ ὅπως καὶ νῦν παρείχεν ἂν οὐχὶ τὸ πλεῖστον, μέγα τοῦλάχιστον μέρος τοῦ καθόλου Ἑλληνικοῦ γένους, ἔχουσα μέχρι τῶν Μηδικῶν τὴν ἡγεμονίαν τῆς Ἑλλάδος διὰ τὴν ἐν τοῖς ὅπλοις ὑπεροχὴν τοῦ δεσπύζοντος ἐν αὐτῇ δωρικοῦ φύλου. Διὸ ἀρχόμεθα τῆς ἐρεῦνης ἀπὸ τῆς ἐπικρατεστέρας ἐν Πελοποννήσῳ χώρας, τῆς Λακωνικῆς.

Αὕτη ἐξ ἀπασῶν τῶν τῆς Πελοποννήσου χωρῶν λέγεται πολυανθρωποτάτη, ἔχουσα ἐν καιρῷ τῆς ἀκμῆς της κατὰ Στράβωνα ἑκατὸν πόλεις ¹⁾, αἵτινες, ὅσον μικραὶ καὶ ἂν ὑποθεθῶσι, παρέχουσι

(1) Ἐν βιβλ. 8 σελ. 362. «Τὸ πάλαιον ἑκατόνπολιν φασιν αὐτὴν καλεῖσθαι καὶ τὰ ἑκατόμβαια διὰ τοῦτο θύεσθαι παρ' αὐτοῖς κατ' ἔτος».

βεβαίως πληθυσμὸν ἀνώτερον τῶν 300,000, ὅπερ πιθανοποιεῖται καὶ ἐκ τῶν πολλῶν ἀποικιῶν, ἅς οἱ ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἰδίως οἱ ἐν Σπάρτῃ Δωριεῖς ἔπεμψαν ἀπὸ τοῦ θ' καὶ ἐφεξῆς αἰῶνος εἰς Κρήτην, Ῥόδον καὶ τὰς παρακειμένας νήσους καὶ τὰς ἀκτὰς τῆς Καρίας, ἔνθα ἐσχηματίζετο κοινὸν ἐξ πόλεων, κέντρον ἔχον τὸ ἱερὸν τοῦ ἐν Τριοπίῳ Ἀπόλλωνος ¹). Τῆς Λακεδαιμόνος ἀποικοὶ λέγονται προσέτι καὶ οἱ τῆς Σέλγης καὶ Σαγαλασσοῦ ἐν Πισιδίᾳ ²), καὶ ἐν τῷ Αἰγαίῳ οἱ τῆς Θήρας καὶ Μήλου, καὶ πολλῶν πόλεων ἐν Σικελίᾳ καὶ Μεγάλῃ Ἑλλάδι, οἷον Τάραντος, Κρότωνος, Ἐπιζεφυριῶν Λοκρῶν, καὶ ἄλλων τινῶν, εἰς ἃς μέρος ἔσχον καὶ οἱ ἐν Πελοποννήσῳ Ἀχαιοί ³).

Τῶν ἑκατὸν ὅμως πόλεων τῆς Λακωνικῆς, ὧν ἐξήκοντα τὰ ὀνόματα φέρει ὁ Κλίντων ⁴), ἐπὶ Στράβωνος μόλις ἐσώζοντο περὶ τὰς τριάκοντα πολίχνας μετὰ τῆς Σπάρτης ⁵), ὡς καὶ ὕστερον λέγομεν.

Ἐπειδὴ μετὰ τῆς Λακωνικῆς συνημμένη ἦτο καὶ ἡ οὐδόλωσ ὑπολειπομένη ταύτης κατὰ τὸ πλῆθος τῶν κατοίκων, ὑπερέχουσα δὲ κατὰ τὴν ἀρετὴν τῆς χώρας Μεσσηνία ⁶), ἀπὸ τοῦ ζ' αἰῶνος μέχρις Ἐπαμεινώνδου, ἡ περὶ τῶν κατοίκων τῆς Λακωνικῆς ἔρευνα ἡμῶν αὕτη περιλαμβάνει καὶ τοὺς τῆς Μεσσηνίας, ὡς ὑποτελοῦς

(1) Ἡροδ. 4, 144.

(2) Στράβ. 12, 570 καὶ ἐξῆς. Σέλγη ἐξ ἀρχῆς μὲν ὑπὸ Λακεδαιμόνων ἐκτίσθη πόλις . . . ὕστερον δὲ καθ' ἑαυτὴν ἔμεινεν ἀξήθεισα ἐκ τοῦ πολιτεύματος νομίμως, ὥστε καὶ δις μυριάς ἀνδρός ποτε εἶναι.»

(3) Περὶ πασῶν τούτων βλ. Ἐρμανον Α' § 79 κ. ἐ.

(4) Ἐνθα ἀνωτέρω σελ. 410 κ. ἐ.

(5) Σελ. 362: «Καὶ ἡ Λακωνικὴ λειψανδρεῖ κρινομένη πρὸς τὴν παλαιὰν εὐανδρίαν. Ἐξω γὰρ τῆς Σπάρτης αἱ λοιπαὶ πολίχλαι τινὲς εἰσι περὶ τριάκοντα τὸν ἀριθμὸν.»

(6) Πλουτάρχ. ἐν Ἀγησιλ. 34: «Χαλεπῶς καὶ βαρέως πρὸς Ἀγησίλαον εἶχον, ὅτι χώραν οὔτε πλήθει τῆς Λακωνικῆς ἐλάσσονα, ἀλλὰ καὶ πρωτεύουσαν ἀετῆ τῆς Ἑλληνικῆς ἔχοντες, καίπερ καρπούμενοι χρόνον τεσοῦτον, ἐπὶ τῆς ἐκείνου βασιλείας ἀπολωλέκασι.» δι' Ἐπαμεινώνδου δηλαδὴ τῷ 369 π. Χ. Πρβ. Στράβωνα ἐν σελ. 366 καὶ Πaus. 4, 15, 3: «Μοῖρα τῶν ἐν Πελοποννήσῳ ἡ ἀρίστη» (Μεσσηνία).

ἐκείνη. Ἀμφότεραι αὐται αἱ χῶραι κατ' ἔκτασιν περιελάμβανον τὰ δύο πέμπτα τῆς Πελοποννήσου ἀπάσης κατὰ Θουκυδίδην ¹⁾, διὸ καὶ ὁ πληθυσμὸς αὐτῶν ἦτο ἀνάλογος ὡς ἐν τοῖς ἐπομένοις γίνεταί δῆλον.

Τῶν κατοίκων τῆς Λακωνικῆς διαστέλλονται τρεῖς τάξεις ²⁾, εἰς ἃς προστίθενται ὡς τετάρτη ἡ τῶν δούλων.

1) Οἱ κατ' ἐξοχὴν Σπαρτιᾶται, οἵτινές εἰσι Δωριεῖς τὸ γένος καὶ κάτοικοι τῆς Σπάρτης, ἀποτελοῦντες τὸ δεσπόζον τῆς χώρας μέρος τῶν κατοίκων καὶ τὸ κατ' ἐξοχὴν μάχιμον. Οἱ αὐτοὶ καλοῦνται καὶ Λάκωνες ἀπὸ τῆς χώρας ὅθεν καὶ πάντα τὰ τούτων ἰδίως, οὐχὶ τῶν λοιπῶν τῆς λακωνικῆς κατοίκων, οἷον πολιτεία, βίος, ἐπιτηδεύματα, ἀγωγή καὶ λοιπὰ τοιαῦτα, καλοῦνται λακωνικά ³⁾ ὡς ἀπὸ τοῦ ἐπικρατεστέρου μέρους τῶν κατοίκων.

2) Οἱ Λακεδαιμόνιοι ἢ μᾶλλον οἱ περίοικοι, καλούμενοι οὕτως ὡς οἰκοῦντες τὴν πέριξ τῆς πόλεως Σπάρτης χώραν ἄλλα καὶ Σπαρτιᾶται πολλάκις καλοῦνται, ὅτε δὲν εἶναι ἀνάγκη διαστολῆς ⁴⁾. Εἰσὶν οὗτοι ἀρχαῖοι τῆς χώρας κάτοικοι, ὑποταχθέντες

(1) Ἐν βιβλ. 1, 40. «Λακεδαιμονίων εἰ ἡ πόλις ἐρημωθείη, ληφθεὶη δὲ τὰ τε ἱερά καὶ τῆς κατασκευῆς τὰ ἐδάφη, πολλὴν ἂν οἶμαι ἀπιστίαν τῆς δυνάμειος προελθόντος πολλοῦ χρόνου τοῖς ἔπειτα πρὸς τὸ κλέος αὐτῶν εἶναι· καίτοι Πελοποννήσου τῶν πέντε τὰς δύο μοίρας νέμονται, τῆς τε ξυμπάσης ἡγοῦνται καὶ τῶν ἐξω συμμάχων πολλῶν.»

(2) Τσσαύτας διαστέλλει ὁ Ἡρόδοτος (6, 58), ἔνθα περὶ ἐκφορᾶς τῶν νεκρῶν βασιλέων ὁμιλεῖ· «Ἐκ πάσης δὴ Λακεδαιμόνος (= Λακωνικῆς) χωρὶς Σπαρτιητέων ἀριθμῶ τῶν περιόικων ἀναγκαστοὺς ἐς τὸ κῆδος εἶναι. Τουτέων ὦν καὶ τῶν Εἰλωτέων καὶ αὐτέων Σπαρτιητέων ἐπεὰν συλλεχθῆωσι ἐς ταυτὸ πολλὰι χιλιάδες σύμμικτα τῆσι γυναίξι... οἰμωγῆ διαχρέωνται ἀπλέτω.»

(3) Παιδεία λακωνικῆ Ἐεν. ἐν πολ. Λακεδ. 3, 6. πολιτεία λακωνικῆ Ἄριστ. ἐν Πολ. 2, 8, 1 καὶ Λακῶνων Πολιτεία, αὐτόθι 7, 1. Αἱ τῶν Λακῶνων γυναῖκες. αὐτ. 7, 8.

(4) Βιβλ. Θουκ. 8, 6 καὶ ἀλλαχοῦ πολλάκις. Ὁ Ἡρόδ. 7, 234 καλεῖ τοὺς τῆς λακωνικῆς κατοίκους Λακεδαιμονίους διὰ τοῦ Δημαράτου, ἀπαντῶντος εἰς τὰς ἐρωτήσεις τοῦ Ξέρξου περὶ τοῦ ποσοῦ καὶ τοῦ ποιοῦ τούτων μετὰ τὴν ἐν Θερμοπύλαις μάχην· «Πλήθος μὲν πάντων τῶν Λακεδαιμονίων πολλὸν καὶ πόλις πολλὰ· τὸ δὲ θέλεις ἐκμαθεῖν, εἰ-

τοῖς Δωριεῦσι μετὰ τὴν κάθοδον τῶν Ἑρακλειδῶν καὶ τὴν κατοχὴν καὶ διανομὴν τῆς Πελοποννήσου ὑπὸ τούτων τε καὶ τῶν Δωριέων, ἐλεύθεροι μὲν ἄλλως καὶ κύριοι τῆς ἀφειθείσης αὐτοῖς χώρας, ὑπείκοντες ὅμως τοῖς Σπαρτιάταις, καὶ τῆς πολιτείας ἐκτὸς μένοντες, διότι αὕτη ἀνῆκεν εἰς μόνους τοὺς Σπαρτιάτας· θελήσει δὲ μόνον τούτων παρελαμβάνοντο εἰς τὸν στρατὸν, ὡς καὶ οἱ Εἰλωτες, καὶ ἐδίδοντο αὐτοῖς ἐνίοτε καὶ ἀρχαί τινες¹⁾).

3) Οἱ Εἰλωτες, οἵτινες καὶ αὐτοὶ ἐν ἀρχῇ ἦσαν ἐν τῇ τάξει τῶν Λακεδαιμονίων καὶ ἐλεύθεροι, νεμόμενοι ἰδίας χώρας· ὕστερον ὅμως ἐπαναστατήσαντες κατὰ τῶν Σπαρτιατῶν, ἐδουλώθησαν ὑπὸ τούτων καὶ ἀφηρέθησαν τὴν χώραν των²⁾), ἣν τοῦ λοιποῦ ἐκαλλίεργον καὶ ἀπέφερον τοῖς κυρίοις αὐτῆς Σπαρτιάταις ῥητὴν ἀποφορὰν, τρεφόμενοι καὶ αὐτοὶ ἐκ τῆς προσόδου ταύτης καὶ αἰεποτε μετ' αὐτῆς δεδεμένοι τρόπον τινὰ ὄντες, διότι οἱ Σπαρτιάται δὲν ἠδύναντο νὰ ἀπομακρύνωσι τούτους ἀπ' αὐτῆς καὶ νὰ πωλήσωσιν ἢ μεταχειρισθῶσιν ὡς τοὺς λοιποὺς δούλους³⁾). Ἦσαν λοιπὸν διὰ τούτο ἐστερημένοι ἐλευθερίας καὶ ἰδιοκτησίας· οὐχὶ ἤμως καὶ ἐντελῶς δούλοι, ἀλλὰ δουλοπάροικοί τινες, οἵους ἀπαντῶμεν καὶ εἰς ἄλλας ἀριστοκρατικὰς ἑλληνικὰς πόλεις, ἄλλως ὀνομαζομένους, οἷον ἐν Θεσσαλίᾳ πενέστας, ἐν Ἀργεὶ γυμνήτας ἢ γυμνησίους καὶ ἄλλους ἀλλαχοῦ⁴⁾). Εἰς τὴν τάξιν τῶν Εἰλώτων κατε-

δήσει. Ἔστι ἐν τῇ Λακεδαίμονι Σπάρτη, πόλις ἀνδρῶν ὀκτακισχιλίων μάλιστα κη. Οὗτοι πάντες εἰσι ὅμοιοι τοῖσι ἐνθάδε μεχεσταμένοις· οἷγε μὴν ἄλλοι Λακεδαιμόνιοι τούτοις μὲν οὐκ ὅμοιοι, ἀγαθοὶ δέ.»

(1) Ο Θουκ, 8, 22 λέγει ὅτι ὁ περλοικὸς Δεινιάδης ἦτο ἐν Χίῳ ναύαρχος· οὐχὶ ὅμως Λακωνικοῦ στόλου, ἀλλὰ συμμαχικοῦ, ὡς παρατηρεῖ ὁ Schömann ἐν ἑλλ. ἀρχ. 1, σελ. 407 ἐκδ. ἀ. Πλεῖω παρ' Ἑρμάνου Α' § 47. 8.

(2) Βλ. Ἑρμαννον Α' § 49 καὶ Büchschütz Besitz und Erwerb. σελ. 126 κ. ἔ.

(3) Βλ. τὸν παρὰ Στράβωνα σελ. 364 Ἐφορον, ὃς φέρει τὰς περὶ τούτου ἰσορικής εἰδήσεις, καὶ Ἰσοκράτην ἐν τῷ Παναθ. § 175 ἐκδ. Bekk.

(4) Ἀθῆν. 6, 265. Χῖοι πρῶτοι τῶν Ἑλλήνων μετὰ Θετταλοῦς καὶ Λακεδαιμονίους ἐχρήσαντο δούλοις, τὴν μὲν τοὶ κτῆσιν αὐτῶν οὐ τὸν αὐτὸν τρόπον ἐκείνοις· Λακεδαιμόνιοι μὲν γὰρ καὶ Θετταλοὶ φανήσονται

τετάχθησαν καὶ ὅσοι τῶν Μεσσηνίων ἠττηθέντες δὲν ἀπῆλθον τῆς χώρας, ἀλλ' ἔμειναν ἐν αὐτῇ¹⁾· ὥστε οὕτως ὁ τῶν Εἰλωτῶν καὶ περιόικων ἀριθμὸς ἀπετέλει, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, τὸ πλεῖστον τῶν κατοίκων τῆς Λακωνικῆς καὶ Μεσσηνίας.

4) Εἰς τοὺς κατοίκους τῆς Λακωνικῆς ἀριθμητέοι τελευταῖον καὶ οἱ αἰχμάλωτοι ἢ ἀργυρώνητοι καὶ οἰκογενεῖς δοῦλοι, ὧν ὁ ἀριθμὸς βεβαίως δὲν ἦτο τοσοῦτο μέγας, ὅσον εἰς ἄλλας βιομηχανικὰς καὶ ἐμπορικὰς πόλεις, ἀλλ' ὅπωςδήποτε ἦτο οὐχὶ μικρὸς· διότι καὶ οἱ Σπαρτιαῖται μετεχειρίζοντο τοιοῦτους εἰς τὰς οἰκιακὰς ὑπηρεσίας καὶ οἱ περίοικοι ἔτι μᾶλλον, οὔτινες μετήρχοντο βιομηχανικὰς ἐργασίας, ὧν τὰ προϊόντα εἰσὶ γνωστὰ καὶ ἐκτὸς τῆς Λακωνικῆς²⁾, ὡς κατωτέρω περὶ τούτου ἔσται λόγος.

Ἄλλὰ καὶ αὐτοὶ οἱ Εἰλωτες ἐνδεχόμενον νὰ εἶχον καὶ εἰς τὰς ἐργασίας τῶν βοηθούς, καθόσον μάλιστα πολλοὶ τῶν Εἰλωτῶν καὶ ἰδίαν περιουσίαν εἶχον, ἣν ἐκ τῆς γεωργίας καὶ ἄλλοθεν ἐπορίζοντο οἱ δραστηριώτεροι καὶ φειδωλοί. Γινώσκομεν ὅτι ἐπὶ Κλεομένους τοῦ γ', ὅστις ὑπεσχέθη νὰ ἀποδώσῃ τὴν ἐλευθερίαν εἰς πάντας ὅσοι ἠδύνακτο νὰ δώσωσι πέντε μναῖς, ἦτοι 500 δραχ-

ται κατασκευασάμενοι τὴν δουλείαν ἐκ τῶν Ἑλλήνων τῶν οἰκούντων πρότερον τὴν χώραν, ἣν ἐκεῖνοι νῦν ἔχουσιν, οἱ μὲν Ἀχαιῶν, Θετταλοὶ δὲ Περγαίῶν καὶ Μαγνήτων· καὶ προσηγόρευσαν τοὺς καταδουλωθέντας οἱ μὲν Εἰλωτας, οἱ δὲ Πενέστας». Πολυδ. 3, 83. «Μεταξὺ ἐλευθέρων καὶ δούλων οἱ Λακεδαιμονίων Εἰλωτες καὶ Θετταλῶν Πενέσται καὶ Κρητῶν Κλαρῶται καὶ Μνῶται, καὶ Μαριανδυνῶν Δωροφόροι καὶ Ἀργείων Γυμνήτες καὶ Σικυωνίων Κορυνηφόροι.» Πρβ. Ἐρμαννον καὶ Büchsen-schütz ἔνθα ἀνωτέρω.

(1) Πaus. 3, 20, 6· «Πρῶτοι ἐγένοντο οὗτοι (οἱ τοῦ Ἐλους κάτοικοι) Λακεδαιμονίων δοῦλοι τοῦ κοινοῦ καὶ Εἰλωτες ἐκλήθησαν πρῶτοι καθάπερ γε καὶ ἦσαν. Τὸ δὲ οἰκετικὸν τὸ ἐπικληθὲν ὕστερον, Δωριεῖς Μεσσηνίους ὄντας, ὀνομασθῆναι καὶ τούτους ἐξενίκησεν Εἰλωτας». Ἀθήναιος 6, 272. «Τὸ δὲ τῶν Εἰλωτῶν ἔθνος παντάπασιν ὡμῶς διάκειται καὶ πικρῶς. Εἰσὶ γάρ οὗτοι καταδεδουλωμένοι πολὺν ἤδη χρόνον ὑπὸ τῶν Σπαρτιατῶν, οἱ μὲν αὐτῶν ἐκ Μεσσηνίας ὄντες, οἱ δὲ Ἐλεᾶται, κατοικοῦντες πρότερον τὸ καλούμενον Ἐλος τῆς Λακωνικῆς.»

(2) Müller Dor. 2, σελ. 22 καὶ 23.

μας, άνευρέθησαν έξακιςχίλιοι Είλωτες, οίτινες κατέβαλον εύκόλως τὸ πῶσόν τοῦτο¹⁾.

Περὶ ἄλλων τινῶν ὑποδιαίρέσεων τῶν τῆς Λακωνικῆς κατοίκων, αἵτινες μᾶλλον πολιτικὴν σημασίαν ἔχουσιν ἢ ἀριθμητικὴν, περιττὸν γὰρ κάμωμεν λόγον· διότι τὸ πλῆθος τούτων ἦτο ἀναλόγως μικρὸν, καὶ ὡς τοιοῦτο περιλαμβάνεται εἰς τὰς λοιπὰς ὑποδιαίρέσεις τῶν κατοίκων· τοιοῦτοι ἦσαν οἱ νεοδαμῶδεις, οἱ μῶθακες καὶ εἰ τινες ἄλλοι²⁾.

1) Περὶ τοῦ πλῆθους τῶν Σπαρτιατῶν.

Κατὰ τὴν παρ' Ἰσοκράτει³⁾ φερομένην ἀρχαίαν παράδοσιν, τὸ τῶν Δωριέων πλῆθος, ὅπερ μετὰ τὴν εἰς Πελοπόννησον κάθοδον τῶν Ἡρακλειδῶν κατέλαβε τὴν Σπάρτην, ἦτο οὐχὶ πλεόν τῶν διςχιλίων. Ἀλλὰ τοῦτο ὕστερον, ἦτοι κατὰ τοὺς χρόνους τῶν πρώτων βασιλέων, ἠῤῥησεν εἰς δεκακιςχίλιους περίπου κατ' ἄλλην παρ' Ἀριστοτέλει⁴⁾ σωζομένην παράδοσιν, ἣν εἰ καὶ ὁ φιλόσοφος δὲν ἐκφέρει μετὰ βεβαιότητος, πιθανοποιεῖ ὅμως προσθέτων ὅτι ἐπὶ τῶν προτέρων βασιλέων μετεδίδον εύκόλως τῆς πολιτείας καὶ ἄλλοις· διὸ ταχέως ἠδύνατο νὰ ἐπέλθῃ ἡ τοῦ πλῆθους τῶν Σπαρτιατῶν αὔξησης, ὅπερ ὕστερον σπανίως καὶ μετὰ πολ-

(1) Πλούταρχ. ἐν βίῳ Κλεομ. 23· «Τῶν Εἰλωτῶν τοὺς πέντε μῶδας ἀτικὰς καταβαλόντας ἐλευθέρους ἐποίησ'· καὶ τάλαντα πεντακόσια συνέλεξε». Πρὸς Müller ἔ. ἀ. σελ. 28 κ. ἔ.

(2) Μύρων παρ' Ἀθηναίῳ 6, 274· «Πολλάκις ἠλευθέρωσαν Λακεδαιμόνιοι δούλους, καὶ οὓς μὲν ἀφέτας ἐκάλεσαν, οὓς δὲ ἀδεσπότους, οὓς δὲ ἔρυκιῆρας, δεσποσιονάτας δὲ ἄλλους· οὓς εἰς τοὺς στόλους κατέτασσαν· ἄλλους δὲ νεοδαμῶδεις, ἐτέρους ὄντας τῶν Εἰλωτῶν.»

(3) Ἐν Παναθηναϊκῷ § 255· «Ἐν τούτοις τοῖς καιροῖς τοσοῦτο φρονῆσαι φησὶ αὐτοὺς, ὥστε ὄντας οὐ πλείους τότε διςχιλίων οὐχ ἠγήσασθαι σφᾶς αὐτοὺς ἀξίους εἶναι ζῆν, εἰ μὴ δεσπῶσαι πασῶν τῶν ἐν Πελοποννήσῳ πόλεων γενέσθαι δυναθεῖεν.»

(4) Ἐν Πολιτ. 2, 6, 12· «Λέγουσι δὲ ὡς ἐπὶ τῶν προτέρων βασιλέων μετεδίδοσαν τῆς πολιτείας, ὥστ' οὐ γίνεσθαι τότε ὀλιγανθρωπίαν πολεμούντων πολὺν χρόνον· καὶ φασὶ εἶναι ποτε τοῖς Σπαρτιάταις καὶ μυρίους. Οὐ μὴν ἄλλ' εἴτε ἐστὶν ἀληθὴ ταῦτα εἴτε μὴ, βέλτιον τὸ διὰ τῆς κτήσεως ὡμαλισμένης πληθύνειν ἀνδρῶν τὴν πόλιν.»

λὰς δυσκολίας ἐγίνετο. Διὰ δὲ τὴν δυσκολίαν ταύτην θέλομεν ἰδεῖ ἐπομένως ὅτι τὸ τῶν Σπαρτιατῶν πλῆθος ἠλαττώθη πολὺ ἐν ὑστέροις χρόνοις.

Τὴν Ἀριστοτέλους παράδοσιν πιστοποιεῖ καὶ ἑτέρα, ἣν διέσωσεν ὁ Πλούταρχος ἐν τῷ βίῳ τοῦ Λυκούργου¹). Κατὰ ταύτην ὁ νομοθέτης οὗτος διένειμε τὴν μὲν ἄλλην Λακωνικὴν τοῖς περιοίκους εἰς τριμυρίους κλήρους, τὴν δὲ τῶν Σπαρτιατῶν εἰς ἑννακισχιλίους ὅπερ ἐμφαίνει ἢ ὅτι τοσοῦτοι ἦσαν τότε Σπαρτιάται καὶ περιοῖκοι, ἢ ὅτι ταχέως ἔμελλον οὗτοι ν' αὐξηθῶσιν εἰς τοσοῦτους, καὶ διὰ τοῦτο διένειμε τὴν χώραν εὐθύς εἰς τοσοῦτους κλήρους ἢ ἴσας μερίδας. Τὸ δεύτερον πιθανοποιεῖ ἢ παρὰ τῷ αὐτῷ Πλουτάρχῳ ἄλλη παράδοσις, ὅτι ὁ μὲν Λυκούργος ὤρισεν ἑξακισχιλίους ἢ τετρακισχιλίους πεντακοσίους κλήρους, εἰς οὓς προσέθηκεν ὁ μετ' αὐτὸν βασιλεύσας Πολύδωρος τοὺς λοιποὺς τριεχιλίους ἢ τετρακισχιλίους πεντακοσίους.

Τὸ ποσὸν τοῦτο, εἴτε ἀληθῶς παρεδόθη ὑπὸ τῶν ἀρχαίων εἴτε ὑπὸ τῶν ὑστερον μετεβιβάσθη εἰς τοὺς χρόνους τούτους, φαίνεται ὅτι συμφωνεῖ πρὸς τὸ ἀληθὲς ἱστορικὸν τὸ ἐπὶ τῆς ἀκμῆς τῆς Σπάρτης ὑπάρχον· διὸ παραδίδεται ὡς μόνιμον τρόπον τινὰ καὶ σταθερὸν ἀπὸ τῶν πρώτων τῆς Σπάρτης βασιλέων μέχρι τῶν περσικῶν πολέμων. Καθ' Ἡρόδοτον²) ὁ παρὰ τῷ στρατῷ τοῦ Ξέρξου Δημάρατος, ἐρωτηθεὶς ὑπὸ τούτου περὶ τοῦ πλῆθους τῶν Σπαρτιατῶν, εἶπεν ὅτι οὗτοι ἦσαν ὀκτακισχιλίοι. Ἡ μαρτυρία αὕτη, γενομένη ὑπὸ ἀνδρὸς δυναμένου γινώσκειν ἀκριβῶς τὰ τῶν Σπαρτιατῶν, καὶ ἀναφερομένη παρὰ συγχρόνου σχεδὸν καὶ ἀξιοπίστου ἱστορικοῦ, φαίνεται πάντως βεβαία, καὶ ὡς τοιαύτη δηλοῖ

(1) Κεφ. 8· «Διένειμε τὴν μὲν ἄλλην τοῖς περιοίκους Λακωνικὴν τριμυρίους κλήρους, τὴν δὲ εἰς τὸ ἄστυ τὴν Σπάρτην συντελοῦσαν ἑννακισχιλίους· τοσοῦτοι γὰρ ἐγένοντο κλήροι Σπαρτιατῶν. Ἐνιοὶ δὲ φασὶ τὸν μὲν Λυκούργον ἑξακισχιλίους νεῖμαι, τριεχιλίους δὲ μετὰ ταῦτα προσέθηναι Πολύδωρον· οἱ δὲ τοὺς μὲν ἡμῖσις τῶν ἑννακισχιλίων τοῦτον, τοὺς δὲ ἡμῖσις Λυκούργον».

(2) 7, 234. «Ἔστι ἐν τῇ Λακεδαίμονι Σπάρτη, πόλις ἀνδρῶν ὀκτακισχιλίων μάλιστα κη.»

ἡμῖν τὸ ἀληθές πλῆθος τῶν Σπαρτιατῶν ἐν τῇ ἀκμῇ αὐτῶν.

Εἰς βεβαίωσιν αὐτῆς προσέροχεται καὶ ἄλλη τοῦ Ἡροδότου¹), λέγοντος ὅτι ἐν τῇ ἐν Πλαταιαῖς μάχῃ ἀντετάχθησαν δεκακισχίλιοι Λακεδαιμόνιοι, ὧν πεντακισχίλιοι ἦσαν Σπαρτιάται. Εἶναι μὲν τὸ ποσὸν τοῦτο μείον τοῦ ὑπὸ Δημαράτου μαρτυρομένου, ἀλλὰ πιθανὸν ἡμῖν δοκεῖ ὅτι πάντες οἱ μάχιμοι τῆς Σπάρτης πολῖται δὲν ἐξεστράτευσαν, ἀλλὰ μόνον τὰ πέντε μέρη τῶν ὀκτώ, ὅσον μέγας καὶ ἂν ἦτο ὁ ἀγὼν καὶ ὁ τῆς Ἑλλάδος κίνδυνος. Τὸ αὐτὸ ὑποθέτομεν ὅτι ἔπραξαν καὶ οἱ λοιποὶ Ἕλληνες οἱ ἐν Πλαταιαῖς ἀντιταχθέντες τοῖς βαρβάροις. Οἱ Ἀθηναῖοι τοῦλάχιστον ἐν τῇ αὐτῇ μάχῃ ἦσαν ὀκτακισχίλιοι ἐν δὲ τῷ Μαραθῶνι δεκακισχίλιοι²), εἰ καὶ, ὡς ἀλλαχοῦ εἶδομεν, τὸ πλῆθος τοῦτο, συνερχόμενον ἐν ταῖς ἐκκλησίαις καὶ δυνάμενον φέρειν ὄπλα κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους, ἦτο πλέον τῶν διςμυρίων.

Ἐκ τούτων πειθόμενοι νομίζομεν ὅτι τὸ τῆς Σπάρτης πλῆθος τῶν πολιτῶν ἦτο ἐν τῇ ἀκμῇ ταύτης περὶ τὰς 8—10,000. Ὀντων δὲ τῶν μαχίμων τοσοῦτων, ἔπεται ὅτι τὸ πᾶν πλῆθος τῶν Σπαρτιατῶν ἐκατέρου γένους, ἄρρενος καὶ θήλεος, ἦτο ἐν καιρῷ τῶν Μηδικῶν περὶ τὰς 40,000.

Ἄλλ' ἐν τοῖς ἐπομένοις ἄρχεται ἡ τοῦ ποσοῦ τούτου ἐλάττωσις νὰ προβαίνει κατ' ἀπίστευτον λόγον· διότι μετὰ 100 περίπου ἔτη μετὰ τὴν ἐν Πλαταιαῖς μάχην, ἐν ἣ ἀντετάχθησαν κατὰ τῶν Περσῶν, ὡς εἶπομεν, 5000 Σπαρτιάται, τὸ πλῆθος τούτων μόλις ἀνήρχετο εἰς χιλίους κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἀριστοτέλους³). Ὁ φιλόσοφος οὗτος ἐπικρίνων τὴν τοῦ Λυκούργου πολι-

1) Ἐν βιβλ. 9, 28. Πάντες οἱ ἐκ τῆς Λακωνικῆς ἐν Πλαταιαῖς ἀντιταχθέντες τοῖς βαρβάροις ἦσαν 50,000 (Ἡροδ. 9, 6), ὧν 5000 ἦσαν Σπαρτιάται, 35,000 Ἑλωτες (Ἡροδ. 29), καὶ 10,000 Περίοικοι. Τούτων δὲ 5000 ὀπλίται καὶ 5000 ψилоί (Ἡροδ. 9, 11).

2) Grote ἐν ἑλλ. ἱστορ. 2, 501 γερμ. μετ.

3) Ἐν Πολιτ. 2, 6, 11. «Τοιγαροῦν δυναμένης τῆς χώρας χιλίους ἱππεῖς τρέφειν καὶ πεντακοσίους καὶ ὀπλίτας τριςμυρίους, οὐδὲ χίλιοι τὸ πλῆθος ἦσαν.» ὅτε οἱ Θηβαῖοι εἰσέβαλον εἰς τὴν Λακωνικὴν τῷ 369 π. Χ. ὑπὸ τὸν Ἐπαμεινώνδαν.

τείαν, ὡς μὴ συντελοῦσαν εἰς τὴν αὐξήσιν τοῦ πλήθους τῶν Σπαρτιατῶν, παρατηρεῖ ὅτι, ἐνῶν ἡ χώρα ἠδύνατο νὰ τρέφῃ 1500 ἰππεῖς καὶ 30,000 ὀπλίτας, μόλις εἶχεν ἐπὶ τῆς τῶν Θηβαίων εἰς τὴν Λακωνικὴν εἰσβολῆς ν' ἀντιτάξῃ κατὰ τούτων χιλίους ὀπλίτας. Περὶ τοὺς αὐτοὺς τούτους χρόνους γράφων καὶ ὁ Ξενοφῶν καλεῖ τὴν Σπάρτην ὀλιγανθρωποτάτην πόλιν¹⁾. Εἰς τὴν ἐν Λεύκτροις μάχην εἶχεν ὁ βασιλεὺς Κλεόμβροτος οὐχὶ πλείους τῶν 700²⁾. τὸ δὲ εἰς τὴν πόλιν ὑπολειφθὲν πλῆθος τῶν Σπαρτιατῶν φαίνεται ὅτι δὲν ἦτο πολὺ ὑπέρτερον τούτου κατ' ἄλλην μαρτυρίαν τοῦ αὐτοῦ Ξενοφώντος³⁾, βεβαιουῦντος «Σπαρτιατῶν οὐ μεϊόνων ἀπολωλότων ἐν τῇ ἐν Λεύκτροις μάχῃ ἢ λειπομένων».

Εἰς ἀναπλήρωσιν τοῦ ἐλαττουμένου ποσοῦ τῶν Σπαρτιατῶν καὶ τῆς οὕτως ἐξασθενοῦσης ἰσχύος τούτων ἐπὶ τῶν Περιοίκων καὶ Εἰλώτων κατέτασεν ἡ πολιτεία εἰς τοὺς ἐλευθέρους πολίτας ἐκ τῶν Εἰλώτων ὅσοι εὐδοκίμου ἐν τοῖς πολέμοις, οὓς ὠνόμαζε νεοδαμῶδεις, ἦτοι νέους πολίτας ἢ δημότας⁴⁾. Καὶ ἐν μὲν τῷ Πελοποννησιακῷ πολέμῳ καὶ ἐν τοῖς ἀμέσως ἐπομένοις χρόνοις ἦτο ἐν τούτῳ ἐλευθεριωτέρα ἡ πολιτεία ἀναλόγως τῆς ἐν τοῖς πολέμοις ἀνάγκης καὶ τῆς μεγάλης τῶν Εἰλώτων ὑπηρεσίας· διότι τῷ μὲν 421 π. Χ. μανθάνομεν ὅτι περὶ τοὺς 600 νεοδαμῶδεις ἐστάλησαν ὑπὸ τὸν Βρασίδαν ἵνα καταλάβωσι τὸ Λέπρεον παρὰ τὴν μεσημβρινὴν Ἡλείαν⁴⁾, τῷ δὲ 400 ἐμάχοντο ὑπὸ τὸν Θίμβρωνα ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ περὶ τοὺς 1000 ὕστερον δὲ ὁ Ἀγησίλαος λαμβάνει εἰς τὸν κατὰ Περσῶν πόλεμον δις χιλίους νεοδαμῶδεις καὶ ἑξακισχιλίους συμμάχους⁵⁾. Ἐν τοῖς ὕστερον ὅμως χρόνοις δὲν γίνεται μεία νεοδαμῶδων· διότι ἡ πόλις δὲν ἐποίει ἴσως χρῆσιν τοιοῦτου εἶδους ἀπελευθερώσεως· ἀλλὰ δι' αὐτὸ τοῦτο

(1) Ἐν Λακωνίων πολιτεία 1, 1.

(2) Ξενοφ. ἑλλ. 6, 4, 15.

(3) Ἐν Ἀγησιλ. 2, 24.

(4) Θουκ. 5, 34. καὶ 5, 67. Δύναται· τὸ νεοδαμῶδες ἐλεύθερον ἦδη εἶναι. Σχ.

(5) Θουκ. 7, 19. Ξενοφ. ἑλλ. 3, 1, 4 καὶ 4, 2. Ἀγησίλ. 1, 7. Πλουτ. Ἀγησιλ. 6. Περὶ τῶν πολιτικῶν δικαίων τῶν νεοδαμῶδων βλ. Schömann ἑλλ. ἀρχ. 1, 199 ἐκδ. ἀ.

καὶ ἡλαττοῦτο ὁσημέραι τὸ πλῆθος τῶν Σπαρτιατῶν, ὡς κατωτέρω ἐροῦμεν.

2) Περὶ τοῦ πλῆθους τῶν Περιόικων.

Περὶ τοῦ πλῆθους τῶν τῆς Σπάρτης Περιόικων ἢ τῶν Λακεδαιμονίων γινώσκομεν ὅτι ἀπενεμήθησαν αὐτοῖς ὑπὸ Λυκούργου τρισμῦριοι κληροί, τοῖς δὲ Σπαρτιάταις ἐνεακισχίλιοι, ὅπερ δηλοῖ ὅτι τὸ τῶν Περιόικων πλῆθος ἦτο τότε ὑπερτριπλάσιον τοῦ τῶν Σπαρτιατῶν. Πλὴν τούτου δὲ καὶ ἄλλαι μαρτυρία τῶν ὕστερον χρόνων πιθανοποιῶσιν ἐν μέρει τοῦτο. Ὁ Ἡρόδοτος¹⁾ λέγει ὅτι ἐν Πλαταιαῖς κατὰ Μαρδονίου ἀντετάχθησαν 50,000 Λακεδαιμόνιοι, ὧν ἦσαν 5,000 ὀπλίται Σπαρτιάται, ἔχοντες παρ' αὐτοῖς 35,000 Εἰλωτας δούλους²⁾ καὶ 10,000 Περιόικους, τοὺς μὲν 5000 τούτων ὀπλίτας, τοὺς δὲ ἐτέρους 5,000 ψιλούς³⁾. Ὑποθέτοντες δὲ ὅτι οὐχὶ πανστρατιᾶ ἐξῆλθον οἱ Περιόικοι, ὡς οὐδὲ οἱ Σαρτιάται, ἐπειδὴ τούτων μόνον 5,000 ἦσαν ἐν Πλαταιαῖς ἐκ τῶν 8,000⁴⁾, ὡς ἀνωτέρω εἶδομεν, εικάζομεν κατ' ἀναλογίαν, ὅτι περὶ τὰς 15,000 ἦσαν τότε ἐν Λακωνικῇ Περιόικοι, οἱ ἔχοντες ἡλικίαν 20—60 ἐτῶν⁵⁾. ὥστε τὸ ὅλον τῶν Περιόικων πάσης ἡλικίας καὶ γένους δέον νὰ ἦτο ὑπὲρ τὰς 60,000.

(1) Ἐν βίβλ. 9, 64. «Λακεδαιμόνιοι ἐόντες σὺν ψιλοῖσι ἀριθμὸν πεντακισμῦριοι».

(2) Ὁ αὐτὸς 9, 28. «Τὸ δεξιὸν κέρασ εἶχον Λακεδαιμονίων μῦριοι· τουτέων δὲ τοὺς πεντακισχιλίους, ἐόντας Σπαρτιάτας, ἐφύλασσον ψιλοὶ τῶν Εἰλωτέων πεντακισχίλιοι καὶ τρισμῦριοι κατ' ἄνδρα ἕκαστον ἐπτὰ τεταγμένοι».

(3) 9, 11 καὶ 28. Ἐν τῷ πρώτῳ χωρίῳ φέρονται οἱ ὀπλίται, ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ οἱ ψιλοὶ, ὧν εἷς περὶ ἕκαστον τῶν ὀπλιτῶν λέγεται ὑπάρχων.

(4) Ἡροδ. 7, 234.

(5) Ἡ εἰκασία αὕτη πιθανοποιεῖται καὶ ἐξ ἄλλης μαρτυρίας τοῦ Ἡροδότου (8, 43 καὶ 131), λέγοντος ὅτι συγχρόνως τῇ ἐν Πλαταιαῖς μάχῃ προΐστατο τοῦ ἐν Μυκάλῃ ναυτικοῦ τῶν Ἑλλήνων Λεωτυχίδης ὁ Σπαρτιάτης, ἔχων 16 τριήρεις ἐκ τῶν 110 τοῦ ὅλου στόλου καθ' Ἡρόδοτον (8, 131) ἢ τῶν 250 κατὰ Διόδωρον (11, 34), ἐν αἷς ἦσαν πλεον τῶν τρισχιλίων ἄνδρες καὶ ἐκ τῶν τριῶν βεβαίως τάξεων τῶν τῆς Λακωνικῆς κατοίκων, ἄρα καὶ ἐκ τῶν Περιόικων οὐκ ὀλίγοι.

3) Περὶ τοῦ πλήθους τῶν Εἰλώτων.

Τὸ τῶν Εἰλώτων πλήθος δυνάμεθα νὰ ἀνεύρωμεν κατὰ προσέγγι-
γισιν ἐκ τοῦ πλήθους αὐτῶν, ὃ παρετάχθη καθ' Ἡρόδοτον ἐν
Πλαταιαῖς ἤτο δὲ τοῦτο 35,000. Ἐπειδὴ δὲ πιθανὸν εἶναι ὅτι
οἱ Σπαρτιαῖται εἰς τὴν κρισιμωτάτην αὐτὴν μάχην παρέτάξαν
πάντας τοὺς Εἰλωτας, ὅσοι ἠδύνατο φέρειν ὄπλα, καὶ ὅτι πάν-
τες οἱ ἐνταῦθα δυνατὸν νὰ ἐκληφθῶσιν ἀρχηγοὶ οἴκων, ἤτοι οικογε-
νειάρχαι ἔχοντες γυναικὰ καὶ τέκνα, δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶ-
μεν ὅτι ἅπαν τὸ πλήθος τῶν Εἰλώτων τῆς Λακωνικῆς καὶ Μεσ-
σηνίας δὲν ἦτο περὶ τὰ Μηδικὰ πλεόν τῶν 150,000 πάσης ἡλι-
κίας καὶ γένους, ἤτοι τετραπλάσιον τοῦ τῶν Σπαρτιατῶν καὶ
ὑπερδιπλάσιον τοῦ τῶν Περιοίκων.

Οὕτως ἡ ἀναλογία τοῦ πλήθους τῶν Εἰλώτων πρὸς τὸ τῶν
Σπαρτιατῶν ἦτο ἡ αὐτὴ σχεδόν, οἷα καὶ ἡ τοῦ πλήθους τῶν
δούλων τῆς Ἀττικῆς πρὸς τὸ τῶν ἐλευθέρων Ἀθηναίων καθόσον
μάλιστα καὶ οἱ Λακεδαιμόνιοι λέγονται ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ¹⁾ ὅτι
εἶχον πολλοὺς δούλους, τοὺς Εἰλωτας δηλ., οἵτινες ἐκαλλιέργουν
παρ' αὐτοῖς τὴν γῆν καὶ ἔτρεφον ἐξ αὐτῆς τοὺς ὡς ἐν στρατοπέδῳ
ζῶντας Σπαρτιάτας, ὃ ἔργον παρ' Ἀθηναίοις καὶ ἄλλοις Ἑλλη-
σιν ἐξετέλουν ἀργυρώνητοι ἢ αἰχμάλωτοι δοῦλοι ἢ καὶ οικογε-
νεῖς, οἵτινες πάντες καὶ οἰκέται γενικῶ ὀνόματι καλοῦνται ¹⁾.

4) Περὶ τοῦ πλήθους τῶν οἰκετῶν.

Ἀλλὰ πλὴν τῶν Εἰλώτων ὑπῆρχον ἐν τῇ Σπάρτῃ καὶ τῇ Λα-
κωνικῇ πάση, ἴσως δὲ καὶ ἐν τῇ Μεσσηνίᾳ, καὶ δοῦλοι ἀργυρώ-
νητοι καὶ οικογενεῖς, χρήσιμοι εἰς τὰς οἰκιακὰς ὑπηρεσίας τῶν
Σπαρτιατῶν καὶ εἰς τὰ ἐργαστήρια τῶν Περιοίκων καὶ τῶν Εἰλώ-
των πρὸς τούτους· διότι εἰς τοιαύτας ἐργασίας πιθανὸν ὅτι οἱ

(1) Θουκ. 8, 40. «Οἱ γὰρ οἰκέται τοῖς Χίοις πολλοὶ ὄντες καὶ μιᾶ
γε πόλει πλὴν Λακεδαιμονίων πλείστοι γενόμενοι καὶ ἅμα διὰ τὸ πλῆ-
θος χαλεπωτέρας ἐν ταῖς ἀδικίαις κολαζόμενοι.» Ἐνθα ὁ ἀρχαῖος σχολια-
στὴς παρατηρεῖ· «Πλείονες οἰκέται ἦσαν ἐν Χίῳ ἢ περ ἐν ἄλλῃ τινὶ πό-
λει πλὴν Λακεδαιμονίων· ἡ γὰρ Λακεδαίμων πλείστους εἶχεν οἰκέτας.»
Οἰκέται δ' ἐνταῦθα ἄλλοι δὲν ἐννοοῦνται ἢ οἱ Εἰλωτες, οὗς ταυτίζει τοῖς
ἐν Χίῳ ὁ Σχολιαστὴς.

Σπαρτιαῖται καὶ οἱ Περιοῖκοι καὶ οἱ εὐπορώτεροι τῶν Εἰλώτων μετεχειρίζοντο καὶ δούλους, οἵτινες ἐξετέλουν παρ' αὐτοῖς οὐ μόνον οἰκιακὰς ἐργασίας, ἀλλὰ εἰργάζονται πολλοὶ καὶ εἰς ἐργαστήρια. Γνωστὸν δὲ εἶναι ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς Λακωνικῆς, μάλιστα δὲ οἱ Περιοῖκοι, κατεσκευάζον μετὰ πολλῆς δεξιότητος εἶδη τινὰ τῆς οἰκιακῆς ἀνάγκης καὶ προσωπικῆς χρῆσεως, ἃ καὶ ἐκτὸς τῆς Λακωνικῆς ἐξέπεμπον ἐμπορίας χάριν. Τοιαῦτα δὲ ἦσαν πολλὰ πῆλινα ἀγγεῖα, ὡς οἱ λακωνικοὶ κώθωνες, κρατῆρες, κύλικες, ξύλινα σκεύη, οἶον τράπεζαι, καθέδραι, ἄμαξαι, σιδηρᾶ καὶ ἐν γένει μετὰλλινα ἔργα, ὡς ξίφη, περικεφαλαῖαι καὶ ἄλλα τὰ λακωνικὰ ὑποδήματα καὶ αἱ ἀμυκλαῖδες ἐμβάδες ἦσαν ὀνομασταὶ καὶ ἐπιζήτητοι πανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος. Τινὲς δὲ τῶν Λακόνων τεχνιτῶν ἀνυψώθησαν καὶ εἰς ἀληθεῖς καλλιτέχναις, ὧν τὰ ὀνόματα μετ' εὐφημίας φέρονται ὑπὸ τῶν ἀρχαίων¹).

Πρὸς παρασκευὴν λοιπὸν τοιούτων τῆς βιομηχανίας πραγμάτων, ἃ ἐν μεγάλῃ ποσότητι κατεσκευάζοντο, ἀνάγκη ἦτο δούλων ἀργυρωνήτων. Ὅσον δὲ μικρὸν καὶ ἂν ὑποθέσωμεν τὸ πλῆθος τούτων, ὑπαρχόντων τῶν Εἰλώτων, πάλιν δέον νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἐν ἐκάστῳ οἴκῳ τῶν Σπαρτιατῶν καὶ Περιοίκων ἐδούλευον κατὰ μέσον ὄρον τρεῖς ἢ τὸ πολὺ πέντε. Ὑποθέσαντες λοιπὸν τὸν ἀριθμὸν τῶν οἴκων τῶν Σπαρτιατῶν καὶ Περιοίκων περὶ τὰς 40,000, καὶ προσθέτοντες δεκακισχιλίους ἔτι οἴκους τῶν Εἰλώτων ἐχόντων δούλους, εὐρίσκομεν ποσὸν δούλων $50,000 \times 3$ ἢ $5=150,000—250,000$ δούλους.

Τὸ ποσὸν τοῦτο τῶν οἰκετῶν προστιθέμενον εἰς τὸ τῶν Εἰλώτων παρέχει ἡμῖν ἄθροισμα 300,000—450,000 ψυχῶν, ἀριθμὸς ὅστις ἐξισοῦται περίπου πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐν τῇ Ἀττικῇ οἰκετῶν, καὶ συμφωνεῖ πρὸς τὴν τοῦ Θουκυδίδου μαρτυρίαν ὅτι ἐν Λακεδαίμονι καὶ Χίῳ πλεῖστοι ἦσαν οἰκέται.

(1) Περὶ πάντων τούτων μακρὸν λόγον ποιεῖται ὁ Müller ἐν Δωριεῦσι τόμ. 2, σελ. 22 κ. ἑ. καὶ ὁ Büchschütz die Hauptstätten des Gewerbflusses in clas. Alterthum 1869. βλ. καὶ ἄλλους παρ' Ἑρμάνφ. Γ', § 43, 11.

Εἰς τὸ ποσὸν τῶν Βιλώτων καὶ δούλων ἂν προσθέσωμεν τὸ τῶν Σπαρτιατῶν, ὅπερ ἀνωτέρω εὔρομεν ὅτι ἦτο περὶ τὰς 40,000, καὶ τὸ τῶν Περιόικων, ὄντων περὶ τὰς 60,000, εὐρίσκομεν ὅτι ἅπαντες οἱ τῆς Λακωνικῆς καὶ Μεσσηνίας κάτοικοι ἦσαν τὸν ἑκατὸν καὶ δ' αἰῶνα περὶ τὰς 500,000 πάσης ἡλικίας καὶ γένους, ἤτοι ὑπερδιπλάσιον τοῦ πλήθους τῶν σημερινῶν κατοίκων τῆς Λακωνικῆς καὶ Μεσσηνίας, ὧν ἡ μὲν Λακωνικὴ εἶχε κατὰ τὴν ἀπαριθμῆσιν τῶν τῆς Ἑλλάδος κατοίκων, τὴν γενομένην τῷ 1870 ¹⁾, 105,851, ἡ δὲ Μεσσηνία 130,147, ὁμοῦ 235,998.

(Ἐπεται συνέχεια)

ΕΥΘ. ΚΑΣΤΟΡΧΗΣ.

ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ ΑΝΕΚΔΟΤΟΙ ΔΗΛΟΥ, ΡΗΝΕΙΑΣ
ΚΑΙ ΚΥΘΗΡΩΝ.

Ἐκδίδοντες ἐν τῷ προηγουμένῳ τεύχει τὴν ἐκ Λεβαδείας μεγάλην περὶ ἐργωνίας ἐπιγραφὴν δὲν ἀνεδράμομεν εἰς τὰς τῶν Ἑλληνικῶν νήσων ἐπιγραφάς, τὰς περιεχομένας ἐν τῷ Corpus Inscriptionum Graecarum τοῦ Boeckh, ἵνα ἴδωμεν ἐκεῖ πρὸ ἐτῶν ἐκδεδομένην μίαν πολὺ ὁμοίαν αὐτῆς καὶ τὴν ἀναφέρωμεν ὡς τοιαύτην, τὴν ὑπ' ἀρ. 2266 ἐκ Δήλου συγγραφὴν ἐργωνίας πρὸς ἐπισκευὴν τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος. Ἐτι δὲν ἐνθυμήθημεν τότε νὰ εἴπωμεν, ὅτι πρὸ δύο καὶ ἡμίσεος ἐτῶν εἶδομεν σταλὲν παρὰ τοῦ Σταματάκη ἐκ Δήλου (*) ἔκτυπον χάρτινον ἐπιγραφῆς, οὐ-

(1) Βλ. Στατιστικὴν τῆς Ἑλλάδος τοῦ 1870, σελ. 14'.

(*) Ὅρα Ἀθηναίου τόμ. β'. σελ. 431, ἔνθα δημοσιεύοντες τὰς πρώτας ἡμῖν ἐκείθεν σταλείτας ἐπιγραφάς ἐξεθέσαμεν διὰ βραχέων τὸ ἱστορικὸν τῆς αὐτῶν εὐρέσεως, γενομένης κατ' ἀρχὰς μὲν ὑπὸ τῶν Γάλλων Burnouf καὶ Lebègue, ὕστερον δὲ καὶ ὑπὸ τοῦ Σταματάκη. Πρβλ. καὶ Burnouf ἄρθρον ἐν Revue archéologique τῶν Παρισίων, φυλλάδ. Αὐγούστου τοῦ 1873 καὶ Lebègue ἄρθρον ἐν Comptes rendus des séances de l'Acad. d. Inscr. et bel. lettres, φυλλάδ. Δεκεμβρίου τοῦ 1873.

σης μὲν πολὺ κολοβῆς, σαφῶς δὲ διαλαμβανούσης περὶ ἐργωνίας. Τώρα δὲ ἀνασκαλεύοντες τὰ χαρτία ἡμῶν παρετηρήσαμεν τοῦτο καὶ ἐνόησαμεν ὅτι τὸ ἐπὶ τοῦ χαρτίνου ἡμῶν ἐκτύπου κείμενον εἶναι ἀναμφιβόλως μέρος ἐκείνης τῆς ἐν τῷ *Corpus*, ἣτις δὲν ἦτο ὀλόκληρος ὅτε ἐξεδόθη. Ἀλλὰ τοῦτο νοήσαντες δὲν κατωρθώσαμεν καὶ ὅπερ πολὺ ἐπὶ μίαν στιγμὴν ἠλπίσαμεν, τὸ νὰ προσκολλησώμεν δηλ. τὸ νέον μικρὸν τεμάχιον εἰς τὸν οἰκείον τύπον τοῦ μείζονος παλαιοῦ καὶ οὕτω νὰ συμπληρώσωμεν κατὰ τῶν χασμάτων, ἐφ' οἷς δικαίως ἐδυσχέραινεν ὁ σοφὸς ἐκδότης τοῦ *Corpus*, ὅπως δὴ ποτε ὅμως, ἐκρίναμεν καλὸν νὰ ἐκδώσωμεν σήμερον τὸ ἐκ Δήλου νέον τεμάχιον, τὸ μὲν διὰ τὴν πολλὴν του ὁμοιότητα πρὸς τὴν ἐν τῇ Λεβαδεικῇ ἐπιγραφῇ φρασεολογίαν, τὸ δὲ καὶ κυρίως πρὸς ἐπαύξεισιν τῆς ἐν τῷ *Corpus* ἐπιγραφῆς, ἐλπίζοντες ἅμα, ὅτι εὐτυχέστερος ἡμῶν ἄλλος θέλει ἴσως δυνηθῆναι νὰ τὸ προσκολλησῆται που ἐκεῖ προσφυῶς καὶ νὰ προαγάγῃ ἐπὶ μᾶλλον τὴν τοῦ ἀξιολόγου ἐγγράφου ἐρμηνείαν, ἣν ἐξ ἀνάγκης πολλῆς κατέλιπεν ὁ μακαρίτης *Boeckh* ἀσυντέλεστον (*).

Ἰδοὺ τὰ ἐκ τοῦ ἐκτύπου γράμματα μετὰ μικρῶν συμπληρώσεων.

1.

....
....α

...ηςμισθω

(*) Συμβολὴν μικρὰν πρὸς τοῦτο δίδομεν, μεταβάλλοντες μίαν γραφῆς ἀνάγνωσιν ἐν στίχῳ 11. Ἐκεῖ ὁ *Boeckh* ἐκ τοῦ *Chandler* παραλαβὼν τὸ πολὺ ἐσφαλμένον κείμενον ΟΞΙΩΔΑΝ.Ο...ΕΥΡΕΙΑΝΑΠΟΛΟΥΜΕΝΟΝ μετέγραψε μικροῖς γράμμασι καὶ συνεπλήρωσεν οὕτω· εὖρε δ' ἂν (τ)έ(ν δε) εὖρειαν ἀπολούμενον· ἐσημείωσε δὲ ὅμως ἐν τῇ στενωχωρίᾳ του τάδε· «ἀπολούμενον videtur esse c o n d e m n a t u m ; s e d f u t u r u m n o n i n t e l l i g o . » Ἡμεῖς δὲ ἐκ δύο τριῶν χωρίων τῆς Λεβαδεικῆς ἐπιγραφῆς βοηθούμενοι, τώρα μεταποιούμεν τὰ τοῦ *Chandler* καὶ συμπληροῦμεν ἄνευ ἐνδοιασμοῦ οὕτω· εὖσ(ον) δ' ἂν (τ)ο(ῦτο) εὖρει ἀναπ(ω)λούμενον. Μόνον ἡ τριακονταία ἀνάγνωσις παρέχει τὸ ἐκ τῆς συνεχείας τοῦ λόγου ἀπαιτούμενον νόημα. Περιττὸν δὲ διὰ πλειόνων ν' ἀποδείξωμεν τοῦτο,

.....μενος εἰς
 .....ἐπι ;)δείξας ἀρχιτε
 5 κτο.....)τα κομισάσθω τὸ ἐπι-
 .....Ἰαυτῶι=ἐὰν δὲ μὴ συν-
 τελέσῃ.....ἐκ)άστης ἡμέρας δραχμὰς I
 .....τὰ δι)άφορα πάντα πράξοντ(αι ;
 .....καὶ τοῦ ἐγγύου = διδύ-
 10 ..... ἐργ)ώνῃ τὰ αὐτὰ ἐπιτίμια ἔ-
 στω .....) ονος ἔστω ἐν ἄγ κατ.
 .....)Γχρήσθω ἔκποδα ΔI
 .....μισ)θοῦσθαι τὸ ἐρ-
 γον. ....)ἐν ἡμέ-
 15 ραις ..... ἐ)ργον πα-
 .....
 .....

Τὸ τεμάχιον σώζει σχεδὸν ἀλώβητον τὴν γωνίαν, ἔνθα τελευ-
 τῶσιν οἱ στίχοι, ἀλλὰ τὸ μῆκος τούτων δὲν φαίνεται νὰ ᾔτο ἴσον
 πάντων. Ἡ γραφὴ δὲν εἶναι ἡ στοιχηδόν, σχῆμα δὲ γραμμάτων
 τὸ τῶν τελευταίων περίπου Μακεδονικῶν χρόνων. Παρατηρεῖται
 δὲ ἐν δυσὶ στίχοις τῷ ς'. καὶ τῷ θ'. εἶδος σίξεως, δι' ἧς διασέλλον-
 ται τὰ διάφορα ἐδάφια τῆς συγγραφῆς, κεραῖαι δύο ὀριζόντιοι.
 Εἶναι δὲ τὸ τεμάχιον, κατὰ τὴν ὑπ' ὄψιν μου σημείωσιν τοῦ Στα-
 ματάκη, λίθου λευκοῦ, ὕψους 0,16, πλάτους 0,26, πάχους 0,08.
 Ἔτερον δὲ τεμάχιον, ἔχον τὰς αὐτὰς διαστάσεις πρὸς τὸ προη-
 γούμενον, μᾶλλον δὲ τὴν ἀντίθετον πλευρὰν σῶζον (εἰ καὶ ὄχι
 ἐντελῶς ἀπ' αὐτῆς τῆς ἀρχῆς τῶν στίχων) καὶ τὸ ὁποῖον δὲν
 εἶναι ἀπίθανον νὰ προσανήκῃ εἰς ἐκεῖνο, ὃν ἴσως ἐκ τῶν ἀνωτέρω
 τῆς ποτὲ μιᾶς στήλης μερῶν, παρουσιάζει, κατὰ τὸ ὑπ' ὄψιν
 μου ἔκτυπον, κανονικώτερά πως τὰ γράμματα, ἰσομεγέθη δὲ σχε-
 δόν. Ἐκδίδω δὲ καὶ τούτου τοῦ τεμαχίου τὸ κείμενον, ὄχι ὡς ἀνέκ-
 δοτον, ἀλλ' ὡς ἀτελῶς καὶ ἐσφαλμένως ἐκδεδομένον ἐν *Revue*
archéologique τῶν Παρισίων τοῦ ἔτους 1873, φυλλάδ. Αὐ-
 γούστου.

Ἴδου τὸ κατὰ τὸ ἔκτυπον κείμενον·

2.

.....ν ἐπ' ἀρχοντος Δημίου Ν.....

Ἀναγινώσκεται ἐπὶ τεμαχίου λίθου λευκοῦ, ὕψους 0,45, πλάτους 0,30, πάχους 0,11. Τὸ περιεχόμενον τῆς ὁμοίον μὲ τὸ τῆς ἐκ Δαυρίου, τῆς ἀναφερομένης εἰς τὴν λατρείαν τοῦ Μηνὸς Τυράννου, ἣν ἐξέδωκα ἐν τῇ «Παλιγγενεσία» τῷ 1868, (φύλλω τῆς 23 Σεπτεμβρίου). Παράβαλε μάλιστα τὰ ἐκεῖ ἀπλή τῇ ψυχῇ) πρὸς τὰ ἐδῶ «ψυχῇ καθαῶ». Συμπληρώσεις τινὰς ὀλίγας κατὰ τὴν ἀρχὴν τῶν στίχων δοὺς δὲν νομίζω ὅτι πάντως τόσον ὀλιγογράμματοι ἦσαν οἱ στίχοι, εἰ καὶ ὁ θ'. καὶ ὁ ι. σίγῃς κάπως δὲ καὶ ὁ ιγ'. καὶ ὁ ιδ'. εἰς τοῦτο ἄγουσι. Σχῆμα γραμμάτων δεικνύει μοι τὸ ἔκτυπον τὸ τῶν παλαιότερων Ῥωμαϊκῶν χρόνων.

Ἐκ δὲ τῶν ἐπιγραφῶν τῶν εὐρεθειῶν «περὶ τὸ καθαρισθὲν ἀρχαῖον οἰκοδόμημα, ὃ κεῖται πρὸς τὰ βορειοδυτικὰ τοῦ σπηλαίου τοῦ Δράκου ἐν τῷ χθαμαλῷ, μακρὰν αὐτοῦ περίπου 150 βήματα» ἐκδίδομεν τὰς ἐξῆς:

4.

Διονύσωι καὶ Σαράπι
οἱ συμβαλόμενοι
κατὰ τὸ πρόσταγμα
τοῦ θεοῦ.

5 ἐπὶ ἱερέως ΚαλοδΡΥΟΥ (3)

Ταῦτα ἀεπὶ βάρθρου λίθου λευκοῦ, ὕψους 0,65 καὶ πλάτους καὶ πάχους τοῦ αὐτοῦ. Τοὺς συμβαλόμενους ἐκλαμβάνων ὡς δόντας ἐκ συμβολῆς (ἐξ ἐράνου) χρήματα πρὸς κατασκευὴν τοῦ ἐπὶ τοῦ βάρθρου ποτὲ ἀναθήματος, ὑποθέτω, ὅτι θὰ ἦσαν καὶ ὀνομαστί που ἐν ἄλλῃ λίθῳ ἀναγεγραμμένοι. Ἄλλως δὲ εἶχε τὸ πρᾶγμα, ὅταν οἱ ἀνατιθέντες ἦσαν κοινὰ σωματεῖα, ὅποια ἐν ταῖς Δηλιακαῖς ἐπιγραφαῖς ταῖς ἐν τῷ C. I. Gr. συχνὰ ἀναφέρονται οἱ κατοικοῦντες, οἱ παρεπιδημοῦντες ἐν Δήλῳ, οἱ ἔμποροι, καὶ ναύκληροι, οἱ ἐργαζόμενοι Ῥωμαίων (negotiantes), οἱ μελανηφόροι καὶ οἱ θεραπευταὶ (λάτραι θεότητος τινος). Τὸ ἐν τῷ τελευταίῳ στίχῳ ὄνομα τοῦ ἱερέως ἀπέδωκα, ὡς ὁ Σταματάκης

τὸ ἀντέγραψεν, ἀλλ' ἐκ τοῦ ὑπ' ὄψιν μου χαρτίνου ἐκτύπου, πα-
ρέχοντος πολὺ ἀσαφῆ τὰ τέσσαρα τελευταῖα γράμματα, δὲν δύ-
ναμαι νὰ βεβαιώσω τὸ παράξενον ὄνομα. Μήπως εἶναι Κ α λ ο -
δ ί κ ο υ ἐπὶ τοῦ λίθου; Καλλιδικόν τινα τοῦλάχιστον ἀνέγων
ἐν τινι τῶν ἀνεκδότων εἰσέτι Δηλιακῶν ἐπιγραφῶν. Εὐρηται δὲ
ἤδη καὶ ἐν τινι πιθανῶς Ἐφεσῖα ἐπιγραφῆ, τῇ ἐν C. I. Gr. ὑπ'
ἀριθ. 2953, b ἐκδεδομένη. Ὅτι δὲ εὐρίσκονται ἐκ παραλλήλου
τοῖς ἀπὸ Καλλι ἀρχομένοις τὰ ἀπὸ τοῦ Καλο, εἰ καὶ σπανιώτε-
ρον, οἷον Καλλικλείδας καὶ Καλοκλίδας, Καλλίτυχος καὶ Καλό-
τυχος, Καλλίξενος καὶ Καλόξενος, εἶναι βέβαιοι.

5.

Ἄθηναγόραν Ἄθηναγόρου
Ἄθηναῖον
Ἄθηναγόρας καὶ Λεωνίδης καὶ
Μηνίας οἱ Ζήνωνος τοῦ
5 Ἄθηναγόρου Ἄθηναῖοι τὸν
ἑαυτῶν θεῖον Σαράπιδι Ἴσιδι
Ἄνουθίδι.

Ἐπὶ ἱερέως Κυδῆννος τοῦ Διονύσου Μελιτέως.

Ταῦτα ἔχει «βάθρον τετράγωνον λίθου λευκοῦ ὕψους 0,72,
πλάτους 0,57, πάχους 0,45. Παρ' αὐτῷ εὐρέθη καὶ ἡ βᾶσις
τοῦ ἀνδριάντος μὲ ἔγκοιλον τὸν τύπον τῶν ποδῶν.»

Εἰς τὸν αὐτὸν ἄνδρα ἴσως ἀνενεκτέα καὶ ἡ ἐξῆς κολοβωτάτη
ἐπιγραφὴ, αὐτόθι που εὐρεθεῖσα

6.

Ἄθηναγόρας κα.....
τοῦς) πυλῶνας κα(.....

7.

Ἴσιδι Σωτείραι Ἀστάρτει Ἀφροδίτῃ
καὶ Ἐρωτι Ἀρφοκράτει Ἀπόλλωνι Ἀνδρόμαχος Φανομάχου
ὕπερ ἑαυτοῦ) καὶ γυναικὸς καὶ τέκνων χαριστήριον.

Ταῦτα «ἐπὶ πλακὸς τετραγώνου, λίθου λευκοῦ, τεθλασμένης εἰς δύο καὶ ἐφθαρμένης».

8.

- Ἐπὶ ἐπιμελη-
τοῦ τῆς νήσου
τὸ δεύτερον
Ἄμμωνίου τοῦ
5 Ἄμμωνίου Ἄνα-
φλουστίου
Σαράπιδι Ἰσιδι
Ἀνούβιδι.
Ἐπὶ ἱερέως
40 Εὐθυμάχου τοῦ
Ἐργοχάρου ἐκ
Κεραμείων.

Ταῦτα «ἐπὶ στήλης τετραγώνου, λίθου λευκοῦ, ὕψους 0,80, πλάτους 0,30 καὶ πάχους 0,30». Ἐργοχάρης τις ἐκ Κεραμείων ἀναφέρεται καὶ ὑπ' ἀρ. 602 τῶν ὑπ' ἐμοῦ ἐκδοθεισῶν Ἀττικῆς ἐπιγραφῶν ἐπιτυμβίων.

9.

- ὁ ἱερεὺς
Διόφαντος Μαραθώνιος
Ἀφροδίτη ἀγνῆ
χαριστήριον.

Ταῦτα «ἐπὶ πλακὸς τετραγώνου, λίθου λευκοῦ, ὕψους 0,35, πλάτους 0,62, πλάχους 0,18».

10.

- Ἡφαιστίων Μύρωνος Ἀθηναῖος ἐποίησεν.

Ταῦτα ἔχει ἀκάτω μέρος βάρου τετραγώνου, λίθου λευκοῦ. Ὁ τεχνίτης ὁ ἐνταῦθα ἀναγεγραμμένος ἀνεγνώσθη ἤδη καὶ ἐπὶ

ἄλλων δύο Δηλιακῶν ἐπιγραφῶν πληρεστέρων, ἃς ἐξέδωκεν ὁ Boeckh ἐν C. I. Gr. ἀρ. 2284 καὶ 2293.

11.

Ὁρω
κατὰ τὸ πρόσταγμα
τοῦ θεοῦ
Κτήσιππος
ὁ Κτησίππου
Χῖος
μελανηφόρος.

Ταῦτα «ἐπὶ στήλης πλατείας μετ' ἀετώματος, λίθου λευκοῦ, τεθλασμένης τὰ κάτω, ὕψους σωζομένου 0,45, πλάτους 0,28, πάχους 0,10.» Ὁ τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης Χῖος μελανηφόρος μνημονεύεται καὶ ἐν ἄλλῃ βραχυτέρᾳ ἐπιγραφῇ, τῇ ἐν C. I. Gr. ὑπ' ἀρ. 2294, ὡς λατρεύσας καὶ τῇ Ἰσιδι.

12.

Διογένην
Ἐρμογένης καὶ Εὐτέρ(πη)
τὸν ἑαυτῶν υἱὸν
θεοῖς.

Ταῦτα «ἐπὶ βάρθρου τετραγώνου, λίθου λευκοῦ, τεθλασμένου τὰ κατὰ τὴν δεξιᾶν τῷ ὀρῶντι, μήκους 0,40, πλάτους 0,22, πάχους 0,12.»

13.

Κλεοστρατίδης Ἀπολλωνίου
Ἀθηναῖος
ὑπὲρ τοῦ δήμου τοῦ Ἀθηναίων
καὶ τοῦ δήμου τοῦ Ῥωμαίων
ὁ καὶ ὑπὲρ ἑαυτοῦ καὶ τῶν θεραπευτῶν

- τοὺς Ἐρωτας καὶ τὰς παραστάδας
 Ἄγνη· Ἀφροδίτη Συρ(ί)αι θεῶι
 χαριστήριον ἐφ' ἱερέως
 Νικοστράτου τοῦ Δημαρέτου Λαμπτρέως.
 10 Ἀνετέθησαν δὲ οἱ Ἐρωτες ἐφ' ἱερέως
 Ζωίλου τοῦ Ζωίλου Φλυέως,
 δημοσίου δὲ Εὐτυχίδου.

Ταῦτα ἔχει «βάθρον τετράγωνον λίθου λευκοῦ, ὕψους 0,33, πλάτους 0,51, πάχους 0,64.» Παράξενον δὲ ὅπως οὖν, ὅτι καὶ «ἕτερον βάθρον ἐλλιπὲς τὰ ἄνω εὐρέθη πλησίον τοῦ προηγουμένου» ὅπερ ἐνούμενον μετ' ἄλλων δύο μικρῶν τεμαχίων παρέχει τὰ ἐξῆς·

14.

- ..... Ἀπο(λ)λωνίου
 Ἄθηναϊος·
 ὑπὲρ τοῦ δήμου τοῦ Ἀθηναίων
 καὶ) τοῦ δήμου τοῦ Ῥωμαίων
 5 καὶ ὑπὲρ ἑαυτοῦ καὶ τῶν θεραπευτῶν
 τοὺς Ἐρωτας καὶ τὰς (παρα)στά(δας)
 Ἄγνη· Ἀφροδίτη Συρ(ί)αι θεῶι
 χαριστήριον ἐφ' ἱερέ(ως)
 Νικοστράτου τοῦ Δημαρέτου Λαμπτρέως.
 10 Ἀνετέθησαν δὲ οἱ Ἐρωτες ἐφ' ἱερέως Ζωίλου
 τοῦ Ζωίλου Φλυέως,
 δημοσίου δὲ Εὐτυχίδου.

δηλαδὴ αἱ αὐταὶ λέξεις ταῖς τοῦ προηγουμένου λίθου ἀναγινώσκονται καὶ ἐπὶ τούτου καὶ ἐν τῇ αὐτῇ τάξει τὰ γράμματα εἶναι κεχαραγμένα, πλὴν μόνον ἐν τοῖς προτελευταίαις τρισὶ στίχοις, ἔνθα μικρὰ παραλλαγή τῆς τάξεως. Ὑποθέτομεν δὲ εὐλόγως, ὅτι καὶ ἐν τῷ ἄνω μέρει τοῦ βάθρου, τῷ ἐκλιπόντι, τὸ αὐτὸ ὄνομα τοῦ Κλεοστρατίδου ἢ τὸ ποτε γεγραμμένον καὶ τὰ λοιπὰ πάντα ὅμοια, δι' ὄντιναδῆποτε λόγον.

Ἄλλ' ἰδοὺ καὶ τρίτη ἄλλη ὁμοία κατὰ τινὰ ἐπιγραφῆ, ἡ ἐξῆς·

15.

Κλεοστρατίδης Ἀπο(λλωνίου).....

καὶ τοῦ δήμου τοῦ Ῥωμαίων.....

καὶ τῶν θεραπευτῶν τοὺς.....

Συρία θεῶι χαριστήριον ἐφ' ἱερέως.....

5 Ἄνετέθη ὁ θρόνος ἐπὶ ἱερέως Αἰσ(χρίωνος).....

ζακορεύοντος Δημητρίου.

Ταῦτα ἀεὶ ἐπὶ βάθρου τετραγώνου, λίθου λευκοῦ, ἔχοντος ἐν τῇ ἄνω ἐπιφανείᾳ μεγάλην τετράγωνον κοιλότητα, ἐφ' ἧς ἴστατο ποτε ὁ θρόνος. Ἔχει ὕψος 0,25, πλάτος 0,47, πάχος 0,10. Τὸ βάθρον τοῦτο ἠνοῦτο μεθ' ἑτέρου μὴ εὐρεθέντος, εἰς δ' ἐξηκολούθει ἡ ἐπιγραφή.»

Τὴν συμπλήρωσιν τοῦ ὀνόματος Αἰσ(χρίωνος) ἐποιήσαμεν ἡμεῖς, λαβόντες ἐκ τοῦ ἐξῆς λίθου.

16.

Ἐπεὶ τοῦ δήμου τοῦ Ἀθηναίων καὶ τοῦ δήμου τοῦ Ῥωμαίων Αἰσ(χρίων) Αἰσ(χρίωνος) τοῦ Διονυσίου Μελιτιᾶς ἱερεὺς γενόμενος Ἀγνῆς Ἀφροδίτης ἐν τῷ ἐπὶ Ἀριστάρχου ἀρχοντος ἐνιαυτῷ τὸν βωμὸν ἐκ τῶν ἰδίων ἐπὶ ἐπιμελητοῦ τῆς νήσου [Ἀμει-
5 νίου τοῦ Δημητρίου Ἀθηναίου ;] καὶ τῶν ἐπὶ τὰ ἱερά Σωσικράτου Θριασίου, Ἰάσονος Ἀλωπεκῆθεν, κλειδοχοῦντος Ζήνωνος τοῦ Ζήνωνος Κηρσιείως, κληροφούσης Ζωίλας τῆς Διογένους Κυδαθηναί-
εως θυγατρὸς, ζακορεύοντος Δημητρίου, δημοσίου (δὲ ;) Εὐτυχίδου.

Ταῦτα ἔχει «βάθρον τετράγωνον λίθου λευκοῦ, μήκους 0,95, πλάτους 0,35, πάχος 0,23.» — Ὁ τοῦ γ'. στίχου ἀρχὸν Ἀριστάρχος εἶναι ἐκ τῶν Ἀθήνησιν ἐπωνύμων καὶ τίθεται ὑπὸ A. Dumont (ἴδε Fastes éponymiques d' Athènes) εἰς τὸ 133 πρὸ Χρ. ἔτος. «Ἐν τῷ δ'. καὶ ε'. στίχῳ,» λέγει ὁ Σταματάκης, «ὄνομα ἐπιμελητοῦ τῆς νήσου ἦτο ἐγκραχαγαμῆνον πρότερον ἄλλο ἀντὶ τοῦ νῦν μετὰ δυσκολίας ἀναγινωσκομένου, καὶ ἐξηλείφθη, ἵνα ἐγκραχαθῆ τὸ ὑπάρχον.» Καὶ τῷ ὄντι τοιοῦτόν τι ὑπεμφαίνουσι τὰ ἐν τῷ ὑπ' ὄψιν μου χαρτίνῳ ἐκτύπῳ ἀμυδρὰ ἐκεῖ γραμματα.

17.

Κλεοπάτραν Φιλοστράτου
Ἀραδίαν τῶν ἀπὸ Μαράθου

Γάιος Σήϊος Γναίου Ῥωμαῖος
 Ἀριστόμαχος τὴν ἑαυτοῦ
 • ὅ μητέρα Ἀγνῆι Ἀφροδίτηι
 Συρίαι θεῶι.
 ἐφ' ἱερέως Διοφάντου τοῦ Ἀριστοκλέους
 Μαραθωνίου.

Ταῦτα «ἐπὶ βάρου τετραγώνου, λίθου λευκοῦ, ὕψους 0,70, πλάτους 0,50, πάχους 0,45.»

Καὶ αὐται μὲν αἱ ἐπιγραφαὶ τοιαῦται· ἡ δὲ ἐξῆς, οὕσα ἐκ τῶν παρὰ τὸν μέγαν ναὸν τοῦ Ἀπόλλωνος εὐρεθεισῶν, εἶναι ἀλλοία·

18.

Ὁ δῆμος ὁ Δηλίων
 Ἀδμητον Βόκρου Μακεδόνα
 Εἰρητῆς ἕνεκεν καὶ εὐσεβείας τῆς περὶ τὸ ἱερόν
 καὶ εὐνοίας τῆς εἰς τὸν δῆμον τῶν Δηλίων.

Τὰ γράμματα «ἐπὶ βάρου τετραγώνου, λίθου λευκοῦ, ὕψους 0,73, πλάτους 0,98, πάχους 0,60.» Ταύτης τῆς ἐπιγραφῆς χάρτινον ἔκτυπον δὲν εἶχον ὑπ' ὄψιν.

Πρὸς τὰ βορειανατολικά δὲ τῆς καθ' Ἡρόδοτον μὲν (2, 70) τροχοειδοῦς καλουμένης λίμνης, νῦν δὲ γνωριζομένης ὑπὸ τὸ κοινὸν ὄνομα Ἀλυκῆς, ἔνθα ὁ χάρτης τοῦ Kierpert θέτει τὸ γυμνάσιον τῶν Δηλίων, εὐρέθη, πλὴν ἄλλων, βάρηρον τετράγωνον λίθου λευκοῦ, ὕψους 1,18, πλάτους καὶ πάχους 0,30, ἔχον ἐπὶ τῆς μιᾶς πλευρᾶς τάδε·

19.

Ἀπόλλωνι καὶ Ἑρμεῖ
 Ἀφθόνητος Μέννιος
 γυμνασιαρχήσας
 καὶ Κρίτις Νικάρχου
 ὅ ὑπογυμνασιαρχήσας.

ἐπὶ δὲ τοῦ γείσου τῆς ἄλλης πλευρᾶς τάδε·

Δισχρίων.

Ἐκ δὲ τῶν ἐν Ῥηνεΐα εὐρεθεισῶν ἐπιγραφῶν ἐκδίδομεν τὰς ἐξ ἧς δύο·

20.

Στέφανος Κλεογένους
Ἀφροδίτη πανδήμωι.

Ἐχει ταῦτα ἀμικρὸν βάθρον τετράγωνον λίθου λευκοῦ, ὕψους 0,08, μήκους 0,77 καὶ πάχους 0,02. Εὐρέθη κατὰ τὸ ἀρκτικὸν τμήμα τῆς Ῥηνεΐας ἐν τινι ἀκρωτηρίῳ ἐστραμμένῳ πρὸς τὴν νῆσον Σῦρον, κατὰ τὴν θέσιν Παρακάστρι, ἐνθα εὐρίσκονται ἐρείπια μεταγενεστέρων οἰκοδομῶν.»

21.

Θεοδώρα Τίτου θυγάτηρ χρηστὴ χαίρε.

Ταῦτα «ἐπὶ γείσου Ἰωνικοῦ μετ' ὀδόντων, λίθου λευκοῦ, ἔχοντος μῆκος 2,00, πλάτος 0,30, πάχος 0,23. Εὐρίσκεται ἐξωθεν τοῦ ἐρημοκλησίου τῆς ἁγίας Κυριακῆς τοῦ κειμένου ἐν τῷ νεκροταφείῳ.»

Τόσας σήμερον ἐκ τῶν τῆς Δήλου καὶ τῆς Ῥηνεΐας ἐπιγραφῶν, ἄλλοτε δὲ ἄλλας.

Λέγομεν δὲ κατὰ τὰς σημειώσεις τοῦ Σταματάκη, ὅτι ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐκδοθεισῶν ἐπιγραφῶν αἱ μὲν ὑπ' ἀριθ. 1, 2, 3, 6, 7, 9, 11, 12, 13, 14, 16, 19, 20 μετεκομίσθησαν εἰς τὴν ἐν Μυκόνῳ ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἡμῶν Ἐταιρίας σχηματισθεῖσαν συλλογὴν, αἱ δὲ λοιπαὶ ἔμειναν κατὰ χώραν.

Ἐκ δὲ *Κυθήρων* ἐκδίδομεν τέσσαρας ἐπιγραφάς, ἐξ ὧν τὰς τρεῖς καὶ αὐτουσίους ἐκόμισεν ἐκεῖθεν εἰς τὸ ἐν τῷ Βαρβακείῳ Μουσεῖον τῆς ἀρχαιολογικῆς ἐταιρίας ὁ Σταματάκης τὸ παρελθὸν θέρος, ἡ δὲ τετάρτη ἔμεινεν ἐκεῖ.

22.

....

.....v

.....v

... ὑπάρ)χαιν (δὲ; αὐτ)ῶι

- ...καὶ τοῖς ἄλλοις Κ)υθηρί-
5 οῖς.....)ν καὶ ἀσφά(λ)ειαν καὶ
 ...ἀτέ)λειαν πάντων καὶ
 ...καὶ π)ροεδρίαν ἐν τοῖς
 ἀγῶσιν οὗς ἂ πόλις) τίθητι καὶ σίτησιν
 ἐν πρυτανείῳ καὶ πάνθ'; ὅσα κ)αὶ τοῖς ἄλλοις
10 προξένοις καὶ εὐεργέταις τᾶς π)όλεος τῶν Κυ-
 θηρίων.....τοῦ δάμου τ.ν
 ...μ;ενος..
 ...αμονο |
 ...ποτα
15 .....ντω
 ...π)ροξε-
 ν).....

Τὸ ἀνωτέρω μέρος προξενικοῦ ψηφίσματος ἀναγινώσκεται ἐπὶ τριῶν τεμαχίων λίθου ἐρυθροῦ (τοῦ λεγομένου Λακωνικοῦ), προσ-
 αρμοζομένων ἀλλήλοις καὶ ἐχόντων ἐν ὄλῳ ὕψος μὲν 0,207,
 πλάτος δὲ 0,134 καὶ πάχος 0,035. Τὰ γράμματα εἶναι τῶν
 παλαιότερων Ῥωμ. χρόνων.

Ἐν δὲ ἄλλο μικρὸν τεμάχιον λίθου ὡσαύτως ἐρυθροῦ, ὕψους
 μὲν 0,10, πλάτους δὲ 0,09 καὶ πάχους 0,035, φαίνεται μὲν πως
 ἐκ τοῦ ὅλου σχήματός του ὡς ἀνήκον εἰς τὸ ἀνωτέρω ψήφισμα,
 ἀλλὰ δὲν προσαρμόζεται. Ἐχει δὲ γράμματα τάδε:

23.

- .....
 ...ε;ε...
 ...εοκλ...
 .. Λακεδ)αιμονίου...
 ...ε)υ;δοκουμεΝ;..
5 ....Ιη)λον αε.....
 ...ε τὰν πᾶσ(αν...
 ...μ;ενος ε...
 ...νεχό';...
 ...οιο;...

24.

Νικοκράτης
 τοῦ Νικοκράτους.

Ταῦτα τὰ ἐμοὶ ἀκατάληπτα ἀναγινώσκονται γράμμασι τῶν ὑσέρων Ῥωμαϊκῶν χρόνων ἐπὶ τετραγώνου βάρθρου μικροῦ, λίθου ἔρυθροῦ πλάτους 0,41, πάχους 0,31, ὕψους 0,22. Ἔχει δὲ ἄνωθεν βαθεῖαν τετραγώνον καὶ ἡ βάσις του εἶναι οὕτω ἡρέμα ὑπεσκαμμένη κοιλότητα ὥστε ἀφήνει κατὰ τὰς τέσσαρας ἄκρας οἶον πόδας βραχεῖς ἀπεστρογγυλωμένους. Τοιοῦτου σχήματος βάρθρον, ἀλλὰ πολὺ μικρότερον καὶ ἄνευ κοιλότητος ἄνω, ὁμοιάζον δὲ ὑποπόδιον ἢ ἐπίξηνον, εἶχε κομίσει ὁ Δῶρ Ἑρ. Σχλίεμαν ἐκ Μυκηνῶν πρὸ δύο ἐτῶν καὶ τὸ προσήνεγκε δῶρον εἰς τὴν ἀρχαιολῳ Ἑταιρίαν. Ὁ Σταματάκης τὸ ἐκ Κυθήρων ὀνομάζει «λεκανὴν ἐξ ἐπιθέματος τάφου,» ἔνεκα τῆς κοιλότητός του βεβαίως. Ἐδωρήθη δὲ τοῦτο, ὡς καὶ τὰ 4 τεμάχια ψηφισμάτων, εἰς τὴν ἀρχαιολογικὴν Ἑταιρίαν παρὰ Ἑρμανουὴλ Μόρμωρη κατοικοῦ Κυθήρων.

25.

Ὅνα σίπολις γυμνα-
σιάρχης τὸ πυρι-
ατήριον καὶ τὸ κόνισ-
μα Ἑρμαῖ.

«Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη οὔσα κεχαραγμένη ἐπὶ βάρθρου τετραγώνου λίθου Λακωνικοῦ ἔχοντος ἄνω μικρὰν κοιλότητα εὐρέθη εἰς τὸ λεγόμενον Παληόκαστρον, τῶρα δὲ εἶναι εἰς τὸ ἐν τῇ πόλει Κυθήρων γραφεῖον τοῦ ἐμπόρου Ἰω. Γ. Ντζάννη. ἔχει ὕψος 0,16, πλάτ. 0,32, πάχ. 0,27».

Ἡλέξις κόνισμα κεῖται ἀντὶ τῆς συνηθεστέρας κονιστήριον, μέρους γυμνασίου, ὡς εἶναι καὶ τὸ πυριατήριον. Ταῦτα καὶ ἐκ Κυθήρων.

Πρὶν δὲ ἀποθέσωμεν τῆς χειρὸς σήμερον τὸν κάλαμον, ἔχομεν νὰ ἐκφράσωμεν τὸ ἄλγος ἡμῶν δι' ὅσα κατ' αὐτάς ὄχι ἠπίως θίγοντα τὴν πατρίδα ἡμῶν ὡς πρὸς τὰ ἀρχαιολογικὰ ἀνέγνωμεν ἐν τῷ Journal officiel τῶν Παρισίων (φύλλω τῆς 24 Ἀπριλίου 1876). Ἐκεῖ τοῦ δοκίμου ἐν ἀρχαιολόγοις καὶ νῦν ὑπουργοῦ ἐπὶ τῆς παιδείας κ. Οὐαδδιδικτῶνος ἐδημοσιεύθη λόγος, ὁ ἐκφωνηθεὶς ἐν τῇ Σορβόννῃ ἐπὶ τῆς διανομῆς τῶν τοῦ ἔτους διαγωνισμάτων. Ἐλέχθη δ' ἐν αὐτῷ, μετὰ μνεῖαν ἐπαινετικὴν τῶν

τελευταίων ἐν Γαλλίᾳ, Γερμανίᾳ, Ἀγγλίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ γενομένων ἀρχαιολογικῶν ἐργασιῶν, ὅτι «ἐν Ἑλλάδι μικρὰ πράγματα ἐγένοντο, διότι ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις οὔτε αὐτὴ ἀγαπᾷ τὰς ἀνασκαφὰς οὔτε ἄλλους ἀφήνει νὰ κάμνουν ἐν τῇ ἐπικρατείᾳ της.» Ἐπηκολούθησαν δὲ μειδιάματα τοῦ ἐκ καθηγητῶν συγκεκροτημένου ἀκροατηρίου, σημειούμενα ἐν παρενθέσει.

Εἶναι περίεργον, ὅτι κατὰ τὸν τῆς Γαλλίας ὑπουργὸν λόγος τῆς μικροπραχίας ἡμῶν δὲν εἶναι ἡ γνωστὴ τοῦ ἔθνους μας μικρότης καὶ τὸ *parvum parva decent*, ἀλλὰ τις κακοτροπία τῆς Κυβερνήσεως. Ἐν τούτοις ἡ ἀλήθεια ἄλλως ἔχουσα δὲν δικαιότοὺς τοιοῦτους διὰ λόγων προπηλακισμούς. Ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις καὶ ἀγαπᾷ τὰς ἀνασκαφὰς καὶ κάμνει ὅσας δύναται κατὰ μέτρον τῶν οὐχὶ μεγάλων χρηματικῶν της πόρων. Μάρτυρες τὰ ἐν τῇ Ἀκροπόλει Ἀθηνῶν ἀπὸ ἐτῶν τελούμενα ἔργα καὶ ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ ἐπὶ Ῥηγίλλῃ ᾠδείου τοῦ Ἡρώδου, καὶ ἡ πρώτη ἀποκάλυψις τῆς μοναδικῆς ἐν τῷ ἔξῳ Κεραμειῷ νεκροπόλεως καὶ ἡ ἐσχάτως γενομένη περὶ τὸ ὠρολόγιον τοῦ Ἀνδρονίκου Κυρρήστου σκαφὴ καὶ διακόσμησις τοῦ ὅλου ἐκεῖ χώρου. Τὴν ἀνασκαφὴν δὲ τοῦ Παναθηναϊκοῦ σταδίου δὲν ἀναφέρομεν, διότι αὕτη ἐγένετο δαπάνη τοῦ βασιλέως ἡμῶν Γεωργίου καὶ ἴσως τὸν βασιλέα δὲν εἶχεν ἐν τῷ νῶ ὁ ὑπουργός, ὅτε κατέκρινε τὴν Κυβέρνησίν του. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον δὲν ἀναφέρομεν οὐδὲ τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἡμῶν Ἐταιρίας τὰ πολλὰ καὶ πολυδάπανα ἔργα, τὰ ἐκτελεσθέντα κατὰ τὰ τελευταῖα 17 ἔτη. Αὕτη δὲ ἡ κατακρινομένη Κυβέρνησις ἐκτός ὅτι καθ' ἕκαστον ἔτος ἀντὶ πολλῶν χρημάτων ἐξαγοράζει οἰκόμεδα ἀρχαιολογικῆς ἀξίας καὶ τὰ παραδίδει εἰς οὓς δεῖ πρὸς ἀνασκαφὴν, αὕτη, λέγομεν, ἡ Κυβέρνησις καὶ ἄλλους, ξένους δηλαδή, καὶ μάλα εὐκόλως ἀφήνει νὰ σκάπτωσιν ἐπὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐδάφους, συμφῶνως πρὸς τὸν κείμενον ἀρχαιολογικὸν νόμον, καὶ οὐ μόνον τοῦτο, ἀλλὰ καὶ χρήματα ἐνίοτε δαπανᾷ ἕνεκα τοιούτων παρὰ ξένων κατὰ καιροῦς ἐπιχειρουμένων ἔργων. Ἴδου τὰ γενομένα. Τῷ 1852 συνεχώρησεν ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις εἰς τὸν Γάλλον Beulé, ἕνα τῶν πρώην συναδέλφων τοῦ κ. Οὐαδδιδικτῶνος, νὰ ἀνασκάψῃ τὰ κάτω Προ-

πύλαια τῆς Ἀκροπόλεως Ἀθηνῶν, τοῦθ' ὅπερ καὶ ἐπιγραφή Γαλι-
λιστικὴ καὶ Ἑλληνιστὶ χαραχθεῖσα καὶ στηθεῖσα ἐπιτοπίως διακη-
ρύττει. Τῷ 1860 διηκούλυε τὰς τοῦ Γάλλου Lenormant ἐν
Ἐλευσίνοι ἀνασκαφάς, ἐξαγοράσασα οἰκίας χωρικῶν κειμένας ἐπὶ
τῶν ἀνασκαπτέων τόπων ἀντὶ 9 χιλ. δραχμῶν. Τῷ 1861 συνε-
χώρησεν εἰς τοὺς Γάλλους Wescher καὶ Foucart νὰ ἀναδεί-
ξωσιν ἐπὶ πλέον διὰ σκαφῆς τὸν περίβολον τοῦ ἐν Δελφοῖς ἱεροῦ
τοῦ Ἀπόλλωνος, ἀφοῦ ἐξηγόρασε πρῶτον οἰκίας τινὰς ἐκεῖ. Τῷ
1873 συνεχώρησεν εἰς τοὺς Γάλλους Burnouf καὶ Lebègue νὰ
ἀνασκάψωσι τὴν ἐν Δήλῳ Δρακοσπηλῆν, κατὰ συνέπειαν τοῦ
ὁποίου ἔργου καὶ αὐτὴ ἐδαπάνησεν οὐκ ὀλίγα, ὡσαύτως δὲ καὶ
ἐν τῶν κατὰ τὴν Ἑλλάδα ἰδιωτικῶν σωματείων. Τῷ 1875
συνεχώρησεν ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις εἰς τὸν Γάλλον Burnouf
νὰ σκάψῃ ἐν τῇ Ἀκροπόλει Ἀθηνῶν πρὸς ἀναζήτησιν τῆς Κλε-
ψύδρας. Τέλος ἐν τούτῳ τῷ ἔτει, ὀλίγας ἐβδομάδας πρὶν ἐκφω-
νηθῆ ὁ ἐν τῇ Σορβόννῃ λόγος, ἡ Ἑλλην. Κυβέρνησις συνεχώρησεν εἰς
τοὺς κληρονόμους τοῦ Γάλλου Boulanger νὰ ἀνασκάψωσιν ἀρ-
χαίους τάφους παρὰ τὴν Ἀγ. Τριάδα Ἀθηνῶν. Ἡ αὐτὴ Κυβέρνη-
σις καὶ εἰς Γερμανούς, τὸν O. Müller, τὸν Strack, τὸν Cur-
tius καὶ τὸν Bötticher, συνεχώρησε νὰ σκάψωσιν ἐν Δελφοῖς, ἐν
τῷ Διονυσιακῷ θεάτρῳ (ὅτε καὶ εἰς δίκην πρὸς ἰδιώτας ἐνεπλέ-
χθη αὐτὴ δαπανηράν) καὶ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως καὶ ἐν τῇ Πνυκί
καὶ πρὸς τῷ Ἀρείῳ Πάγῳ καὶ τῷ Μουσεῖῳ καὶ ἐν Μουνυχίᾳ, τὰ
τελευταῖα δὲ καὶ εἰς τὴν Γερμανικὴν Κυβέρνησιν διὰ συμβάσεως
παρεχώρησε τὴν τῆς Ὀλυμπίας ἀνασκαφὴν, ὑποβαλλομένη, ὡς
πασίγνωστον, εἰς ὄχι μικρὰς χρηματικὰς δαπάνας.

Ταῦτα ἡμεῖς οἱ δὲ ἀπανταχοῦ φίλοι τῆς κατ' ἀλήθειαν ἱστο-
ρίας ἄς κρίνωσι. Καὶ μία δὲ ἐνὸς μόνου ἐξ αὐτῶν φωνή, ὅχι ἐπιει-
κῆς, ἀλλὰ δικαία μόνον, ἂν ἀκουσθῆ ἐπὶ τούτοις, ἡμεῖς ἱκανοποιή-
θημεν ἀντὶ τῶν ἐν τῷ Journal officiel πικρῶν ἐχεινῶν sou-
rires.

Ἐν Ἀθήναις, τῇ 28 Ἀπριλίου 1876.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ Α. ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗΣ.

ΓΝΩΣΤΟΠΟΙΗΣΕΙΣ.

Ἡ ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρία, ἔχουσα ἤδη ἀφθονώτερα τὰ χρηματικά μέσα ἐκ τῶν ἐνιαυσίων εἰσπράξεων τοῦ ὑπὲρ τῶν ἀρχαιοτήτων λαχείου, ὅπερ συνεχώρησεν αὐτῇ ἡ Κυβέρνησις διὰ Β. Διατάγματος τῆς 19 Νοεμβρίου 1874 νὰ προκηρύξῃ, προσέβη πρὸ μικροῦ εἰς γενναίαν ἀπόφασιν νὰ ἀνασκάψῃ καὶ καθαρίσῃ πρῶτον μὲν τὴν τῶν Ἀθηνῶν Ἀκρόπολιν, τὰ τε ἔσω καὶ πέραξ αὐτῆς, ὅσα μέχρι τοῦδε δὲν ἐξητάσθησαν, καὶ μετὰ ταῦτα τοὺς Δελφούς καὶ τὴν Ἐλευσίνα.

Καὶ τῆς μὲν Ἀκροπόλεως τὸν καθαρισμὸν ἤρχισε πρὸ τινων ἐβδομάδων διὰ τῆς μεταφορᾶς τῶν πολλῶν χωμάτων ἃ ἐρρίφθησαν ἐξ αὐτῆς πρὸ ἐτῶν πρὸς τὸ μεσημβρινὸν μέρος, τὸ μεταξὺ τῶν δύο ἀρχαίων θεάτρων. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἐργασία προβαίνει δραστηρίως, πιστεύομεν ὅτι ἐντὸς τοῦ θέρους θέλει ἀποπερατωθῆ ὁ καθαρισμὸς τοῦ μέρους τούτου, μεθ' ὃν ἔπεται ἡ ἀνασκαφὴ τῶν ἐντὸς τῆς Ἀκροπόλεως μερῶν ὅσα μένουσιν ἔτι ἀνεξέταστα.

Ἡ ἐπιχείρησις ὅμως τῆς τῶν Δελφῶν καὶ Ἐλευσίνος ἀνασκαφῆς θέλει ἀναβληθῆ κατ' ἀνάγκην μέχρι τῆς ἐλεύσεως τῆς Βουλῆς, ἥτις δέον νὰ ψηφίσῃ προηγουμένως νόμον κανονίζοντα τὰ τῆς μετοικεσίας τῶν κατοίκων τῶν πόλεων τούτων. Εἰς τὴν σύνταξιν τοῦ νόμου τούτου καὶ εἰς τὴν ἀναγκαίαν μελέτην πρὸς μεταρρυθμίσειν διατάξεων τινων τοῦ ἐν ἰσχύϊ ἀρχαιολογικοῦ νόμου γνωρίζομεν ὅτι καὶ ἡ Κυβέρνησις καὶ τὸ συμβούλιον τῆς ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρίας σκέπτονται νὰ προβῶσι ταχέως.

Αἱ ἐν τῷ Διπύλῳ ἀνασκαφαὶ τῆς αὐτῆς Ἑταιρίας, αἵτινες ἐξηκολούθησαν ἐπὶ πολλὰ ἐφεξῆς ἔτη, διεκόπησαν πρὸ μικροῦ, οὐχὶ διότι ἀπεπερατώθησαν, ἀλλὰ διότι οἱ παρακείμενοι ἀγροὶ ἀνήκουσιν εἰς ἰδιώτας, καὶ ἀνάγκη νὰ ἀγοράσῃ αὐτοὺς προηγουμένως ἡ Κυβέρνησις, ὡς ἔπραξε καὶ περὶ τῶν ἡδὴ ἀνασκαφέντων ἐν τῇ αὐτῇ θέσει. Κατεπείγουσα ἀνάγκη ὅμως εἶναι νὰ ἀρθῶσιν οἱ τοῦ φωταερίου ἀγωγοὶ, οἵτινες, διερχόμενοι διὰ τοῦ ἀνασκαφέντος χώρου, κωλύουσι τὴν ἐντελῆ κάθαρσιν αὐτοῦ. Περὶ τῆς μετακομίσεως τῶν ἀγωγῶν τούτων ἀνέφερε τὸ τῆς Ἑταιρίας

συμβούλιον πρὸ πολλοῦ τὰ δέοντα πρὸς τε τὸ ἀρμόδιον Ὑπουργεῖον τῶν Ἑσωτερικῶν καὶ εἰς τὴν τοῦ φωταερίου Ἑταιρίαν, ἀφ' ὧν ἐλπίζεται ἡ ἐκτέλεσις.

Ἡ ἔνεκα τῶν ῥηθέντων λόγων μὴ ἀποπεράτωσις τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ χώρου τούτου κωλύει τὴν Ἑταιρίαν νὰ περιφράξῃ καὶ κοσμήσῃ αὐτὸν, ὅστις καὶ διὰ τὴν μεγάλην αὐτοῦ ἀρχαιολογικὴν σημασίαν, καὶ διότι κεῖται ἐν τῇ ἀπὸ Πειραιῶς εἰσόδῳ τῆς πόλεως δέον νὰ ἔχῃ εὐπρόσωπον ὄψιν.

Πρὸς τοὺς συγγραφεῖς καὶ ἐκδότας νέων βιβλίων.

Ἡ ἔλλειψις βιβλιογραφικοῦ περιοδικοῦ συγγράμματος καθίσταται ἐπαισητοτέρα ἐφ' ὅσον ἡ ἡμετέρα φιλολογία ἀναπτύσσεται ἐπὶ μᾶλλον. Τὴν ἔλλειψιν ταύτην ἐπεχείρησάν τινες νὰ ἀναπληρώσωσι δι' ἐκδόσεως βιβλιογραφικῶν δελτίων περιοδικῶς ἐκδομένων, ἀλλ' ἔνεκα καιρικῶν περιστάσεων ἔπαυσεν ἡ ἐκδοσις τούτων ἐν αὐτῇ τῇ ἀρχῇ. Ἐντεῦθεν οὔτε ἡμεῖς, οὔτε ἀλλογενεῖς λόγιοι, ἐνδιαφερόμενοι εἰς τὴν πρόοδον τῆς ἡμετέρας φιλολογίας, γινώσκομεν τίνα καὶ πόσα συγγράμματα βλέπουσι καθ' ἑκάστην τὴ φῶς τῆς δημοσιότητος. Τοῦτο δὲ οὐκ ὀλίγον βλάπτει καὶ τοὺς ἐκδότας καὶ τοὺς ἀναγνώστας νέων φιλολογικῶν πονημάτων.

Τὸ Ἀθήναιον, ἐπειδὴ ἐκδίδεται ταχτικῶς ἐπὶ 4 πλήρη ἔτη, καὶ εἶναι ἤδη γνωστὸν εἰς τε τοὺς ἐνταῦθα λογίους καὶ εἰς τοὺς ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ φιλολόγους καὶ ἀρχαιολόγους, δύναται, νομίζομεν, νὰ ἀναπληρώσῃ ἐν μέρει τὴν ἔλλειψιν ταύτην τῆς ἡμετέρας φιλολογίας, δημοσιεῦον τὰ ἐκάστοτε νέα τῆς φιλολογίας ἡμῶν προϊόντα.

Πρὸς ἐπίτευξιν ὅμως τούτου ἀπαιτεῖται καὶ ἡ σύμπραξις πάντων τῶν συγγραφέων καὶ ἐκδοτῶν οἰουδήποτε πονήματος. Διὸ προτρέπομεν τοὺς ἡμετέρους νὰ πέμπωσιν ἂν θέλωσιν εἰς τὴν διεύθυνσιν τοῦ περιοδικοῦ τούτου εἴτε οἱ συγγραφεῖς εἴτε οἱ ἐκδόται παντὸς νέου βιβλίου καὶ φυλλαδίου οἰουδήποτε ἀντίτυπον, ἢ τοῦλάχιστον (οἱ μὴ θέλοντες νὰ κάμωσι τὴν θυσίαν ταύτην) ἀκριβῶς ἀντιγεγραμμένον τὸν τίτλον αὐτοῦ, καθ' ὃν τρόπον γνωστοποιεῖ

τὸ Ἀθήναιον ἐν τῷ ἐξωφύλλῳ τὰ νεοφανῆ βιβλία· ἡ δὲ διεύθυνσις θέλει δημοσιεύει ταχέως ἐν ἰδιαιτέρῳ τμήματι τὰ οὕτως εἰς αὐτὴν γνωστοποιούμενα νέα βιβλία. Οὕτως οὐ μόνον θέλομεν εὐχαριστήσαι πάντας τοὺς ἀλλογενεῖς λογίους, οἵτινες μετὰ πολλοῦ πόνου καὶ δαπάνης ζητοῦσι νὰ μάθωσι τὰ ἐν τῇ ἡμετέρᾳ γλώσσῃ ἐκδιδόμενα νέα βιβλία, ἀλλὰ θέλομεν χορηγήσει αὐτοῖς συγχρόνως καὶ τὸ μέσον νὰ κάμωσι γνωστὸν ἐν Εὐρώπῃ πᾶν νέον ἑλληνικὸν σύγγραμμα, ὅπως πράττουσιν ἐν τοῖς βιβλιογραφικοῖς αὐτῶν περιοδικοῖς καὶ περὶ παντὸς πάσης γλώσσης νέου προϊόντος τῆς διανοίας.

Ὅσοι τῶν ἐκδοτῶν πολιτικῶν ἐφημερίδων λαμβάνουσι τὸ Ἀθήναιον παρακαλοῦνται νὰ ἀνατυπώσωσιν εἰς τὰς ἐφημερίδας των τὴν γνωστοποίησιν ταύτην.

*Μετεωρολογικαὶ παρατηρήσεις κοινοποιηθεῖσαι
ἐκ τοῦ ἀστεροσκοπείου Ἀθηνῶν.*

1876. Μά ρ τ ι ο ς. (Ε. Ν.).

Βαρόμετρον.

Μέση θλίψις	750,19
Μεγίστη »	755,25 (τὴν 22 ^α ν).
Ἐλαχίστη »	743,11 (τὴν 3 ^η ν).

Θερμόμετρον Ἐκ.

Μέση θερμοκρασία	14,45.
Μεγίστη »	24,2 (τὴν 29 ^η ν).
Ἐλαχίστη »	2,6 (τὴν 6 ^η ν).

Ἡμέραι βροχῆς 5, δρόσου 1 (ποσὸν τοῦ καταπεσόντος ὕδατος 7,10 χμ.), ἀστραπῶν 1, βροντῶν 1.

Ἄνεμοι ἔπνευσαν κατὰ 10 ἡμέρας ΝΔ, 4 Δ, 3 ΒΑ, 1 Β, 1 ΒΑ, 12 Ν.

Ἀ π ρ ἰ λ ι ο ς.

Βαρόμετρον.

Μέση θλίψις	752,21.
Μεγίστη »	758,28 (τὴν 16 ^η ν).
Ἐλαχίστη »	744,56 (τὴν 1 ^η ν).

Θερμόμετρον.

Μέση θερμοκρασία 17,36.

Μεγίστη » 28,8 (τὴν 24ην).

Ἐλαχίστη » 5,4 τὴν (11ην).

Ἡμέραι βροχῆς 8 (ποσὸν τοῦ καταπεσόντος ὕδατος 11, 48 χμ.), ἀστραπῶν 4, βροντῶν 1.

Ἄνεμοι ἔπνευσαν κατὰ 6 ἡμέρας ΝΔ, 5 Δ, 9 ΒΔ, 10 Ν.

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΩΝ ΔΙΟΡΘΩΣΙΣ.

Τεύχ. Δ' σελ. 222, ὑποσημ. ζ. 4, γράφε: ΜΙΧΑΗΛ.—
Σ. 223, ὑποσημ. ζ. 5: πρωτοβεσιτάριος.—Σ. 227, ζ. 14:
1117.—Αὐτ. ζ. 21: ἔμπικρον.—Αὐτ. ζ. 23, μετὰ τὴν λέξιν
ἐξῆς, πρόσθεσις: ὕπερ μετελήφθη ἀπὸ τοῦ ΤΞΓ' χειρογράφου
τεύχους τῆς Πατριακῆς βιβλιοθήκης (φύλ. 545—46).—Σ.
230, ζ. 10: τὸ Υἰόν.—Σ. 231, ζ. 11: ἐν τοῖς τοιοῦτοις.—
Σ. 238, ὑποσημ. ζ. 8: ἐπιγουρίδιον.—Σ. 239, ὑποσημ. ζ.
1: Οὕτω δὴ.—Σ. 240, ζ. 22: στράτος.—Σημειωτέον δὲ, ὅτι
τὸ μετὰ τὴν σελίδα 242 πανομοιότυπον μονογράμματον ἀνήκει
οὐχὶ εἰς τὴν αὐτόθι ὑπογραφὴν, ἀλλ' εἰς τὴν ἐν σελίδι 239. Ἐν
ἐκείνῃ γὰρ παρέλιπεν ὁ ἀπογραφεὺς τὴν ἐν ταύτῃ φερομένην λέ-
ξιν: *λοιπῶν*.

Τεύχ. Ε' σελ. 333 ἐν τέλει, ἀντὶ ΑΡΤΕΜΑΣ γράφε ΑΡΤΕ-
ΜΑ Γ, ὃ ἐστὶν ἀγωνοθετοῦντος τὸ γ', ὡς καὶ ἐν τῷ νομίσματι
φαίνεται τὸ Γ σαφῶς.

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΕΝ Τῷ Δ' ΤΟΜῳ ΤΟΥ ΑΘΗΝΑΙΟΥ
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ.

	Σελ.
Ἐπιγραφὴ τῆς νήσου Σύρου μετὰ δύο λιθογραφικῶν πινάκων πανομοιότυπων ἐπιγραφῶν, ὑπὸ Κλωνὸς Στεφάνου (συνέχεια καὶ τέλος)	3
Περὶ τῆς γνησιότητος τοῦ Ἑρωτικοῦ τοῦ Δυσίου, ὑπὸ Γεωργίου Κωνσταντινίδου, Μακεδόνας	33
Περὶ τῶν τῆς λατρείας ἀγαλμάτων παρ' Ἑλλησι καὶ περὶ τῆς ἀπ' αὐτῶν βοήθειας τῶν πιστῶν, ὑπὸ Εὐθ. Καστόρχη	55
Περὶ τοῦ τελευταίου φιλολογικοῦ διαγωνίσματος τοῦ κ. Θ. Π. Ῥοδοκανάκη	75
Βιβλιογραφία ὑπὸ Εὐθ. Καστόρχη	87
Περὶ τοῦ γάμου τῶν ποιμένων τῆς Ὀθρουσ ὑπὸ Ε. Δ.	89
Ἐπιγραφαὶ Βοιωτίας, Μεσσηνίας καὶ Ἀττικῆς ὑπὸ Στεφάνου Α. Κουμανούδη	101
Μετεωρολογικαὶ παρατηρήσεις κοινοποιθεῖσαι ἐκ τοῦ ἀστεροσκοπείου Ἀθηνῶν	124, 221, 310, 384, 471
Καλλιτεχνικὴ μελέτη. — Περὶ τοῦ τάφου τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου τοῦ Ε'. ἐπιστολὴ Α. Ρ. Ῥαγκαβῆ καὶ ἀπάντησις εἰς αὐτὴν ὑπὸ Λ. Καυτατζόγλου	125
Περὶ τῆς χριστιανικῆς λατρείας, ἥτοι περὶ τῆς τῶν πιστῶν λειτουργίας, ὑπὸ Νικηφόρου Καλογερά	142
Βιβλιοκρισία. — Περὶ τῆς ἐν Παρισίοις ἐκδόσεως τῆς περὶ Ἀκρίτου ἐποποιίας, ὑπὸ Σπυρίδωνος Π. Λάμπρου, διδάκτορος τῆς φιλοσοφίας	173
Ἡλεκτρικῆς πειράματα νέα, ὑπὸ Δ. Σ. Στερούμπου	190
Περὶ τῆς κατεδαφίσεως τοῦ ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως Ἀθηνῶν πύργου καὶ ἐπιγραφαὶ ἐξ αὐτοῦ, ὑπὸ Στεφάνου Α. Κουμανούδη	195

Ἐπιγραφαὶ Ταναγραίων καὶ Χορσειίων, ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ . . .	209
Ἐπιγραφαὶ Ἀττικῆς ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ	216
Γνωστοποιήσεις περὶ τοῦ φιλολογικοῦ διαγωνίσματος . . .	220
Περὶ Εὐσταθίου τοῦ Νικαίας μητροπολίτου, ὑπὸ I. Σακκε- λίωνος	221
Λέοντος Εὐσκαμμάριου ἀπογραφῆως, Ῥόδου καὶ τῶν Κυ- κλάδων νήσων γράμματα ἀποκαταστατικά, ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ	233
Περὶ φύσεως τῆς Ῥωμαϊκῆς σατύρας καὶ τῆς συγγενείας αὐ- τῆς πρὸς τὴν τῶν Ἑλλήνων κωμωδίαν, ὑπὸ Εὐθ. Κα- στόρχη	243
Ἐπιγραφαὶ Τανάγρας ἀνέκδοτοι, ὑπὸ Στεφάνου Α Κουμα- νούδη	291
Περὶ τοῦ ἐν Χαιρωνείᾳ λέοντος παρατηρήσεις τινές	304
Σύντομος πραγματεία περὶ μεθοδικῆς διδασκαλίας τῆς ἀρ- χαίας ἑλληνικῆς γλώσσης εἰς τὰ Ἑλληνικά σχολεῖα, ὑπὸ X. Λαιλίου	313
Περὶ τῆς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων δόξης περὶ τε τῶν λελι- θωμένων πραγμάτων καὶ τοῦ κατακλισμοῦ, ὑπὸ Θεοδο- σίου Β. Βενιζέλου	323
Συμπλήρωμα τῆς περὶ τοῦ τάφου τοῦ πατριάρχου Γρηγο- ρίου τοῦ Ε'. καλλιτεχνικῆς μελέτης, ὑπὸ Α. Θεοδοσίου . . .	344
Περὶ ἐθνικῆς τῶν Ἑλλήνων ἀγωγῆς ὑπὸ Ἀριστείδου Κ. Σπαθάκη	354
Ἐπιγραφαὶ Λεβαδείας, Χαιρωνείας καὶ Θίσβης, ὑπὸ Στε- φάνου Α. Κουμανούδη	369
Ἐπέτειος συνέλευσις τῆς ἀρχαιολογικῆς Ἀθηνῶν Ἐταιρίας, ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ	378
Περὶ τῆς καταστάσεως τῆς Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπό- λεως κατὰ τὴν πρώτην καὶ ἡμίσειαν ἑκατονταετηρίδα ἀπὸ ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ Μωάμεθ τοῦ Β'. ὑπὸ Ν. Κ.	385
Περὶ τοῦ πλήθους τῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος κατοίκων,	

ὕπὸ Εὐθ. Καστόρχη.....	421
Ἐπιγραφαὶ ἀνέκδοτοι Δήλου, Ῥηνείας καὶ Κυθήρων, ὑπὸ Στεφάνου Α. Κουμανούδη.....	453
Βραχεῖα ἀπάντησις εἰς τὰ περὶ Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως ῤηθέντα ὑπὸ τοῦ Γάλλου Ὑπουργοῦ Οὐαδδιγατᾶνος ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ.....	466
Ἔργασίαι τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρίας.....	469
Γνωστοποιήσις πρὸς τοὺς συγγραφεῖς καὶ ἐκδότας νέων βιβλίων.....	470
Παροραμάτων διόρθωσις.....	472
